

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**MİLLÎ MÜCADELE'DE
GÜNEY BÖLGESİ
SEMPOZYUMU**

25 - 27 ARALIK 2013 / GAZİANTEP

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayanlar

Erdem ÜNLEN

Orhan NEÇARE

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Yrd. Doç. Dr. Mehmet BİÇİCİ

ANKARA 2015

5846 sayılı kanuna göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları
Atatürk Araştırma Merkezi'ne aittir.

Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu (2013: Gaziantep)
Millî Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu: bildiriler; Gaziantep,
25-27 Aralık 2013/yay. haz.: Erdem Ünlen (ve diğ.). — Ankara: AKDITYK
Atatürk Araştırma Merkezi, 2015.

XX, 847 s.: hrt.: fotoğ.: tbl.; 24 cm. — (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih
Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-16-3051-3

1. TÜRKİYE — TARİHİ — DEVRİM, 1918-1923 — KONGRELER,
VB.

2. KURTULUŞ SAVAŞI — GÜNEY BÖLGESİ — 1918-1923 —
KONGRELER, VB.

I. E.a. II. Ünlen, Erdem, yay. haz. III. Neçare, Orhan, yay. haz. IV.
Tansü, Yunus Emre, yay. haz. V. Biçici, Mehmet, yay. haz. VI. Seri

956.1023

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ayhan ÖZTÜRK

KİTAP SATIŞI:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu:24/6 Kızılay/ANKARA
Kurum : Ziyabey Cad. Nu: 19 Balgat-Çankaya/ANKARA
Tel: 009 (0312) 285 55 12
Belgegeçer: 009 (0312) 285 65 73
e-posta : bilgi@atam.gov.tr
web : http://www.atam.gov.tr
e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-16-3051-3

İLESAM : 15.06.Y.0150-450

BASKI SAYISI : 500 adet

BASKI : ÜÇ S BASIM LTD. ŞTİ. (0312) 395 94 45

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN	IX
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı	

AÇILIŞ KONUŞMALARI

M. Yavuz COŞKUN	XIII
Gaziantep Üniversitesi Rektörü	

Yunus Emre TANSÜ	XV
Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü	

SEMPOZYUM KURULLARI	XIX
----------------------------------	-----

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ

ÖMER ASIM AKSOY KONFERANS SALON

I. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Selma YEL

Dr. Erhan ALPASLAN	3
Millî Mücadele Dönemi'nde Anadolu'da Kurulmuş Olan Kadın Derneklerinin Maraş Millî Mücadelesi'ne Destekleri	

Okt. Dr. Hasan KARACA	25
Antep Savunması Etrafında Oluşan Halk Edebiyatında Kadın	

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ**101 NOLU DERSLİK****I. OTURUM****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Orhan DOĞAN**

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL 57
İşgal Döneminde Fransız ve Ermenilere Karşı Maraş Mücadelesi

Prof. Dr. Ulvi KESER 83
Doğu Lejyonu (Legion d'Orient) ve Güney Bölgesindeki Ermeni Faaliyetleri (1918-1922)

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ**ÖMER ASIM AKSOY KONFERANS SALON****II. OTURUM****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Neşe ÖZDEN**

Yrd. Doç. Dr. Salih ÖZKAN 129
Albayrak Gazetesine Göre Maraş Savunması

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK 147
Âmâl-i Milliye Gazetesi'nde Maraş ve Millî Mücadele'ye Dair Ayrıntılar

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ**101 NOLU DERSLİK****II. OTURUM****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ**

Prof. Dr. Orhan DOĞAN 161
Millî Mücadele Dönemi'nde Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Örgütlenmesi ve Kuvâ-yı Milliye'nin Kuruluş ve Faaliyetleri

Yrd. Doç. Dr. Fahri KILIÇ.....183

Milli Mücadele'de Elbistan

Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU.....195

Milli Mücadele'de Suriye İtilafnamesi'nin Yeri

**FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY KONFERANS SALON
III. OTURUM**

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN 213

Antep'e Suriye Yönünden 86 Yıl Arayla Gelen İki İşgalin Mukayeseli Analizi

Okt. Fehmi SOĞUKOĞLU 237

İbrahim Halil Efendi ve Mürit Hareketi'nin Millî Mücadele'ye Katkısı

Yrd. Doç. Dr. Reşit Yaşar BÜYÜKOĞLU 267

Millî Mücadele Dönemi'nde Antep Savunmasında Kararılan

Dr. Zekeriya TÜRKMEN.....285

Gaziantep'in Millî Mücadele Dönemi Kahramanlarından

Milis Kaymakam Ali Şefik (Özdemir) Bey

**FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY KONFERANS SALON
III. OTURUM**

Oturum Başkanı: Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Dr. Hüsnü ÖZLÜ 309

Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüklerinde Adana ve Pozantı Yöresinde

Millî Mücadele ve Muharebeler

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ**101 NOLU DERSLİK****IV. OTURUM****Oturum Başkanı: Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI****Doç. Dr. İsmail AKBAL 341**

Gaziantep Mebusu Kılıç Ali

Aynur DURMUŞ .....369 Millî Mücadele Yıllarında Diyarbakır'da Kürdistan Devleti Kurulması
Çalışmaları ve Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Rami**Yrd. Doç. Dr. Birgül BOZKURT 403**

Yılmaz Müfrezesi Kumandanı Şeref Genç'e Göre Mersin'in İşgali

Doktora Öğrencisi Şeyda ÖZÇELİK.....429

Abdülgani Girici'nin Hatıralarında Çukurova'nın Kurtuluş Hikâyesi

Öğr. Albay Yrd. Doç. Dr. Ali GÜLER 451

Kerkük'te Türk Varlığı ve Demografik Gelişmeler

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ**101 NOLU DERSLİK****IV. OTURUM****Oturum Başkanı: Prof. Dr. Mustafa TURAN****Prof. Dr. Mehmet OKUR .....479**Suriye, Filistin ve Irak'ın Paylaşılmasına Dair İngiltere Dışişleri Bakanı
Mr. Balfour'un Bir Memorandumu**Yrd. Doç. Dr. Cihat YILDIRIM .....499**Arşiv Belgelerine Göre Mütareke Dönemi'nde İçel Mutasarrıfı
Esad Rauf Bey'in İhaneti Meselesi

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY KONFERANS SALON
V. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

Prof. Dr. Mehmet ÇANLI 517

Kızılay Arşiv Belgelerine Göre İşgal Döneminde Antep'te Sosyal ve Ekonomik Hayat

Dr. Mustafa ŞAHİN 525

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi'nde Güney Cephelerindeki Askerlik Şubeleri Kilis Askerlik Şubesi Örneği

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
V. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Doç. Dr. Şaban ORTAK.....551

Albay Mahmud Bey'in Güney Cephesi Hatıraları

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN 589

Millî Mücadele Dönemi'nde Türkoğlu Cephesi

Doç. Dr. Kemal ÇELİK 623

Millî Mücadele'de Adana (Güney) Havalisi Komutanları

Dr. Sadık ERDAŞ 671

Millî Mücadele'de Elcezire Cephesi ve Şeyh Sünusi'nin Bölgedeki Faaliyetleri

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY KONFERANS SALON
VI. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ

- Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM**.....695
 1921 Londra Konferansı'nda Fransa'nın Tavrı ve Güney Cephesine Yansımaları
- Doç. Dr. Mehmet YETİŞGİN**.....715
 Osmanlı Çöküş Sürecinde Güney Bölgesine Yönelik Paylaşım Projeleri
- Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ** 745
 Birinci Dünya Savaşı Sonrasında İtilaf Devletleri'nin Güneydoğu Anadolu'daki Aşiretleriyle İlgisi

FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
VI. OTURUM

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

- Dr. Zeynep KALYONCUOĞLU** 761
 Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin Oluşumu
- Dr. Mehmet Emin ÜNER** 795
 Urfa'nın Kurtuluşu'nda Aşiretlerin Rolü
- Prof. Dr. Ömer Osman UMAR**.....815
 Millî Mücadele'de Güney Bölgesinde Fransızlara Karşı Türk-Arap İşbirliği
- EKLER**.....841

SUNUŞ

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN*

Tarih toplumsal hafızadır. Bu hafıza, gücü nisbetinde, milletlerin yarınlarına sağlam adımlarla yürümesini sağlar. Hafızanın gücü; tarihin doğru ve yansız yazılması ile mümkündür. Geçmiş olayları düşünmek, sorgulamak, sonuçlarını doğru bir zeminde tartışmak, günümüzle ilgili problemlere sağlıklı çözümler aramak için son derece gereklidir. Geleceğe dair öngörülerde bulunabilmek, planlar yapmak; politikalar belirlemek toplumsal hafızamız olan tarihimizin doğru bir şekilde öğrenilmesi ve öğretilmesiyle mümkün olacaktır. Hafızamızın bir parçasını ise şüphesiz yakın dönem tarihimiz teşkil etmektedir. Türkiye'nin son 100-150 yılı sancılı bir dönemdir. Bu sancının hâlâ devam ettiği ise bir hakikat olarak ortada durmaktadır.

Türkiye'nin yakın tarihinde var olma mücadelemizin bir parçası olan Millî Mücadele dönemi; çok ırklı, çok kültürlü ve geniş bir coğrafyaya sahip olan Memâlik-i Mahrûse-i Şahâne'nin/Osmanlı Devleti'nin ardından yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne geçişin eşiği olmuştur. Dönemin sağlıklı araştırılması ve doğru neticelere varılması; bize intikal eden bütün bilgi ve belgelerin sağlıklı değerlendirilmesine bağlıdır.

Millî Mücadele tarihimizde şüphesiz mühim bir yer işgal eden Antep, Anadolu'nun önemli yerleşim merkezlerinden biri; insanlık tarihinin başladığı coğrafyanın bir parçası; elbette kültür ve siyaset hayatımızın güzide şahsiyetlerinin beşiğidir. Antep, tarihi boyunca pek çok devlet adamı; ilim ve kültür adamı yetiştirmiştir.

Geçen yüzyılın başlarında sınırları belirlenen bereketli toprakların başlangıç noktası olarak Antep, emperyal iştihanın hedefindeki coğrafyada yer alır: Güneydoğu Anadolu, Irak toprakları, Suriye, Lübnan, Filistin; Fırat'tan Nil

---

* Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Deltasına kadar uzanan muazzam bir coğrafya. Bu coğrafya, iki önemli su havzası Fırat ve Dicle nehirlerini, geniş ve verimli tarım arazilerini, zengin petrol yataklarını ve daha da önemlisi üç semavi din için kutsal beldeleri barındırır.

Bu muazzam coğrafyanın adı “münbit hilal/bereketli topraklar” olarak konulduğunda, geçen yüzyılın başlarında, Osmanlı Tahtında son hükümdar II. Abdülhamid bulunuyordu. Sultan Abdülhamid için “son hükümdar” ifadesini yadırgayanlar olacaktır. Zira 27 Nisan 1909 ile 1 Kasım 1922 tarihleri arasında geçen on iki yıllık zaman içinde iki padişah daha Osmanlı tahtına çıkmıştır. Ancak Sultan Mehmet Reşat devri, aslında İttihat ve Terakki devridir ve padişahın varlığı sembolik olmanın ötesinde bir anlam ifade etmemektedir. Sultan Vahdettin ise 4 Temmuz 1918’de tahta çıktığında, gerçek anlamda bir devlet ve taht söz konusu değildir. Artık savaşın neticesi belli olmuştur. Tahta çıkışının dördüncü ayında 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalanacak; 23 Temmuz 1908’i, II. Meşrutiyetin ilan tarihini, iktidarları döneminde “milli bayram” diye ilan ederek her yıl coşkuyla kutlayanlar; geride bağımsızlığını kaybetmiş harap bir ülke bırakıp gideceklerdir.

II. Abdülhamid saltanatının sekizinci ayında başlayan 1877-78 savaşının sarsıntılı günlerinde Osmanlı Devleti bazı topraklarını kaybetti. Savaşın yaraları sarıldıktan sonra, Sultan II. Abdülhamid, “istibdâd devri” diye çürütülmeye çalışılan otuz üç yıllık saltanatında, kendine has yönetim ve siyaset tarzıyla 1908’e kadar Osmanlı topraklarını muhafaza ederek parçalama girişimlerini boşa çıkardı. Parçalama ve paylaşma teşebbüsleri için II. Abdülhamid en büyük engeldi; 31 Mart’ta (Miladi 13 Nisan 1909) başlayan bir kalkışma ile bu engel ortadan kaldırıldı ve bu, aynı zamanda Osmanlı Devleti için sonun başlangıcı oldu.

1.Dünya Savaşı başladığında Osmanlı Devleti, bir buçuk asırlık bir mağlubiyetler tarihinin sahibiydi. 18.yüzyılın son çeyreği ve 20.yüzyılın ilk çeyreği arasında geçen 140 yıllık zaman dilimi bizim mağlubiyetler tarihimizdir. Küçük Kaynarca, Yaş, Zıstovi, Bükreş, Edirne, Yeşilköy, Uşi, Londra ve nihayet Sevr anlaşmaları, mağlubiyetler sonrası imzalanan anlaşmalardır ve bir buçuk asırlık tarihi özetler. Mağlup bir devlet sıfatıyla barış masasına oturduğunuzda anlaşma metni size dikte ettirilir. Çünkü anlaşma şartlarını galipler belirler, şartlar ne kadar ağır olursa olsun imzalamak zorunda kalırsınız.

1914 yılında Osmanlı Devleti’nin bir savaşı kaldıracabilecek askeri gücü de, iktisadi imkânları da yoktu. 31 Ekim 1914’de savaş fiilen Osmanlı Devleti için başladığında Balkan faciasının yaraları henüz sarılamamıştı. Bulgarlar iki yıl

önce Osmanlı Devleti'nin ikinci başkenti olan Edirne de dâhil olmak üzere bütün Trakya'yı işgal etmiş ve İstanbul kapılarına dayanmıştı. Üreten bir ülke olmaktan ziyade tüketen bir ülke idik. Bu halimizle dışa bağımlılık bir mecburiyetti. Bu şartlar altında 1.Dünya Savaşı'na girdik. Kısa zamanda, hâlâ topraklarının genişliği bakımından dünyanın büyük devletleri arasında sayılan Osmanlı coğrafyası dört bir yandan kuşatılmış oldu. Millet olarak kıt imkânlarla, yoksulluk ve yoksunluk içinde savaşmak zorunda kaldık. Irak, Filistin ve Kanal cephelerinde İngiltere ile savaşı sürdürdük.

Mondros Mütarekesi imzalandığında Osmanlı kuvvetleri Anadolu'nun içlerine çekilmişti. Zengin petrol bölgesi Musul hâlâ Osmanlı sınırları içindeydi. Mütareke sonrası İngiliz güçleri Güneydoğu Anadolu'yu işgale başladılar. Esasen bu coğrafya İngiltere, Rusya, Fransa ve Almanya'nın rekabet alanıydı. 1917'de Bolşevik İhtilali ile Rusya kendi derdine düştü. Almanya mağlup olduğu için devre dışı kaldı; meydan İngiltere ve Fransa'nın rekabet alanı oldu. 3 Kasım 1918'de Musul ile başlayan İngiliz işgali, İskenderun, Adana, Antep ve Maraş yönünde genişlemişti. 15 Eylül 1919'da iki rakip devlet arasında bir paylaşım olacak, Musul'u elde eden İngiltere bölgeden çekilecek, yerini buralarda bir sonuç alamayacağını bildiği Fransa'ya terk edecekti. Böylece İngiltere petrol bölgesi Musul'u, Fransa da petrolün er ya da geç akacağı liman olan İskenderun'u elde etmiş olacaktı.

Çukurova ve Güneydoğu, Fransa için ümit vaat eden ve sömürge tarihlerinde göremedikleri kadar zengin bir koloni olabilirdi. Çünkü bölge, başta sanayinin ihtiyaç duyduğu pamuğun, çeşitli tarımsal hammadde ve ürünün kaynağı idi. İskenderun'a ise nasılsa Musul'dan petrol akacaktı. Nitekim yakın zamanlarda gerçekleşen iki proje Kerkük-Yumurタルık, Bakü-Ceyhan petrol boru hatları, bir asır önce Fransızların hayal ettikleri projelerdi. Ancak hayal etmedikleri/edemedikleri bir şey vardı; o da milletimizin azmi, vatan sevgisi, hangi şartlarda olursa olsun kendi topraklarının bir karışını dahi kimseye terk etmeyeceği; hayşiyetine, namusuna uzanan eli kırabilecek gücünü hesaba katmamıştı. Fransızlar, iştah ile bölgeyi işgal ettiler ve şanlı bir direnişle karşılanarak çekilip gittiler.

Bulduğumuz coğrafya, belalı bir coğrafya, zengin bir coğrafyadır. Bu belalı coğrafya üzerinde tarih devam ettikçe, evet emperyal iştihalar devam edecektir. Bu bakımdan kendi iç istikrarını sağlamış; ürettiği bilgiyi asrın ihtiyaçlarına dönüştürebilen, kendi ayakları üzerinde durabilen bir Türkiye, elbette hem kendi bölgesinde, hem de dünyada barışın sağlanmasında öncü olabilecektir. Bir

zamanlar Osmanlı coğrafyasına dâhil olan ve günümüzde gerçekten insanlık dramlarının yaşandığı bölgelerde, insanca yaşamayı sağlayabilecek bir Türkiye olacaktır. Bu noktada ümitliyiz, ümidimizi de tarihimizden alıyoruz.

Tarih, sadece beyaz sayfalardan meydana gelmiyor. Her milletin tarihinde hüznü dolu, acı dolu sayfalar da vardır. 20. Yüzyılın başları; sadece milletimiz için değil, dünya milletleri için de acılarla dolu bir zaman dilimidir. Eğer sadece beyaz sayfalardan ibaret olsaydı tarih, ders çıkarılabilecek bir alan olamazdı. Esasen tarih şuurunun oluşumuna katkı sağlayan da tarihin hüznü dolu sayfalarıdır. Beyaz sayfalar güzeldir; bir milletin onurudur. Ancak hüznü dolu sayfalarla beraber ele alındığında fayda sağlarlar. Aksi takdirde, tefahür malzemesi olmanın ötesinde bir anlam ifade etmezler. Belki de tarih programlarında, yetişme çağındaki nesillerin ders programlarında bu tür hususlara daha çok yer vermek gerekmektedir. Eğer ders alınacaksa ve nesillerin yetişmesine katkı sağlayacaksa tarih ancak böyle faydalı olabilir.

92. Kurtuluş yıldönümünde Gaziantep'te, değerli rektörümüzün ev sahipliğinde bir sempozyum icra ediyoruz. Ümit ediyorum ki bu sempozyumda; Güney Bölgesi'nin bu şanlı mücadelesi en ince ayrıntılarıyla ele alınacak, gün ışığına çıkmamış, henüz tartışmaya açılmamış olan bilgiler tartışılacak ve sempozyum bir bilgi şölenine dönüşecektir.

Yıldönümlerine atfen yapılan bilimsel toplantıların; hafızayı tazelemenin, canlı tutmanın, güçlendirmenin ötesindeki işlevi vefa borcudur. Kanları ve canları pahasına bugünlere ulaşmamızı sağlayanlara vefa borcunun ödenmesi; hizmeti geçenleri, milletimizin bağımsızlığı uğrunda canlarını feda eden şehitlerimizi rahmetle anmak, onların aziz hatıralarını saygıyla yad etmek, her daim canlı tutmak bizler için yerine getirilmesi gereken önemli bir görevdir.

Atatürk Araştırma Merkezi olarak değişik illerde, değişik konularda Cumhuriyet Tarihi sınırları içinde sempozyumlar düzenliyoruz. Dolayısıyla 2013 yılının son etkinliğini, 25-27 Aralık günleri arasında Gaziantep Üniversitesi ile birlikte burada gerçekleştiriyoruz. Gözlerin aydın olsun Antep; sen anasının peçesine uzanan eli çocuk bedeniyle karşı koyarak şanlı direnişin sembolü haline gelen Mehmet Kamilleri yetiştiren bir şehirsin. Son kurşunu kalıncaya kadar düşmanı beldesine sokmayan, düşman süngüsüyle can veren Şahin Beylerin yurdusun. Bağrında nice meçhul kahramanlar yetiştirdin.

Sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen Atatürk Araştırma Merkezi'nin değerli mensuplarına, sayın Rektör Prof. Dr. Yavuz Coşkun'un şahsında Gaziantep Üniversitesi çalışanlarına teşekkürlerimi sunuyorum.

MİLLİ MÜCADELEDE GÜNEY BÖLGESİ SEMPOZYUMU

AÇILIŞ KONUŞMASI

M. Yavuz COŞKUN

Sözlerime ülkemizin dört bir yanından gelerek üniversitemizi şerefliendiren akademisyen, araştırmacı ve basın mensubu arkadaşlarımıza ve ayrıca bu güzel ve anlamlı sempozyumun hazırlanmasında emeklerinden dolayı Atatürk Araştırma Merkezi'ne ve Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama Merkezi'ne teşekkür ederek başlamak istiyorum.

Bilindiği üzere İngiltere ve Fransa, Birinci Dünya Savaşı'nın ardından imzalanan Mondros Mütarekesi ile payına düşen yerleri almak için harekete geçmiştir. Bu antlaşmaya göre Musul üzerinde hak sahibi olan Fransa, İngiltere ile aralarında yaptıkları antlaşma ile bu bölgedeki hakkından feragat ederek Adana, Maraş, Antep ve Urfa'yı işgale başlamıştır. Bu işgaller ile açılan Güney Cephesi, hem Milli Mücadele'nin seyri açısından hem de büyük bir direniş destanı olması dolayısıyla dünya savaş tarihi açısından büyük önem arz etmektedir. Öyle ki henüz Birinci Dünya Savaşı'nın yaralarını bile saramamış bir halkın üstelik silah ve teçhizat yokluğunun yanı sıra gıda yönünden de büyük sıkıntılar çeken bir halkın vatani kurtarmak yolunda onurlu direnişidir Güney Cephesi.

Bu önemli sempozyumun, Güney Cephesi'nde en büyük direnişe sahip olan gazi şehrimiz Antep'te yapılıyor olması ve buna üniversite olarak ev sahipliği ediyor olmamız da bizler için büyük bir övünç kaynağıdır. Ayrıca sempozyum tarihinin de Gaziantep şehrimizin kurtuluşunun yıl dönümüne denk geliyor olması ayrı bir güzelliştir ve bu konuda emeği geçenlere ayrıca teşekkür etmek isterim.

Güney Cephesi işgale bizzat halkın kendi imkanları ile karşı koyması dolayısıyla Milli Mücadele'nin en önemli safhalarından biridir. Tabi ki bu halka önderlik etmiş aziz kahramanlarımızı da unutmamak gerekir. Maraş'ta Sütçü

İmam, Antep'te Şahinbey, Şehitkamil, Karayılan, Urfa'da Ali Saip ve Namık Bey, Adana'da Sinan Bey gibi isimler bu onurlu mücadelede kahramanlıklarıyla ön plana çıkmışlardır. Özellikle 11 ay boyunca açlık ve sefalet içinde kalmalarına rağmen vatan toprağını savunan bu uğurda can veren aziz hemşerilerimi saygı ve hürmetle anıyorum. Gaziantep ismini çokça kullanmamı mazur görmenizi rica ediyorum. Çünkü bu aziz şehir, annesinin peçesine el uzatan Fransız askerlerine başkaldıran kendi minik ama yüreği dünyalardan büyük Şehit Kamilimizin şehridir. Çünkü bu şehir ulu önderimiz Mustafa Kemal'in "Ben Antep'in gözlerinden nasıl öpmem ki, onlar Antep'i değil tüm Türkiye'yi kurtardılar" diyerek övgüsüne mazhar olan şehirdir.

Sözlerime son verirken, burada bizlerle birlikte olup sempozyumumuza iştirak eden bütün katılımcılara tekrar hoş geldiniz diyor ve bu sempozyumun hazırlanmasında emeği geçen herkese ve özellikle Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN'a ve Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama Merkezi Müdürü kıymetli hocamız Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ'ye teşekkürlerimi sunuyorum.

MİLLİ MÜCADELEDE GÜNEY BÖLGESİ SEMPOZYUMU AÇILIŞ KONUŞMASI

Yunus Emre TANSÜ

Gaziantep Üniversitesi'nin kırkıncı yıl dönümünü kutluyoruz, bu sene aynı zamanda Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Uygulama Merkezi'nin de yirmi beşinci yıl dönümüdür. Böylesine anlamlı bir zamanda Atatürk Araştırma Merkezi ile bu sempozyumun gerçekleştirilmesi memnuniyet verici bir durumdur. Milli Mücadele bizim var olma mücadelemizdir. Bu mücadelede Gaziantep, Adana, Şanlıurfa, Kahramanmaraş çok önemli yer tutmaktadır. Sempozyum özellikle Gaziantep'in kurtuluşu olan 25 Aralık 1921 tarihinin yıl dönümüne denk getirilmiştir. Böylesine anlamlı bir zamanda ve yerde yapılan sempozyumun düzenlenmesinde emeği geçen herkese ve tüm katılımcılarımıza ayrı ayrı şükranlarımı sunuyorum. Sempozyum bildirileri Atatürk Araştırma Merkezi tarafından kitaplaştırılarak araştırmacıların ve ilgililerin istifadesine sunulacaktır. Milli mücadelemizin başlangıç safhalarından biri olarak Güney Cephesi, dünya savaş tarihine geçmiş kahramanlıklarla dolu bir başarı hikayesidir. Bu mücadelenin iyi anlaşılması ve gelecek kuşaklara aktarılması önemli bir misyondur. Bu cephenin iyi anlaşılıp aktarılması hem bölgede demokrasi mücadelesinin gelişimine katkı hem de milli mücadelemizin daha iyi anlaşılmasını ve özümsemesini sağlayacaktır.

Güney Cephesi birçok özelliği itibariyle Milli Mücadele'nin en dikkate şayan safhalarından biri olarak tarihteki yerini almıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yenilmesi ve Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu'nun bazı kısımları Fransa, İngiltere, İtalya ve Yunanistan gibi devletlerin işgaline uğramıştır. Anadolu'daki işgal hareketleri Birinci Dünya Savaşı'nın devamı niteliğindedir. Güney Cephesi Osmanlı Devleti'nin Arap Yarımadası'nda savaştığı Kanal Cephesi ve Filistin Cephesi ile Irak Cephesi'nin

ortaya çıkardığı sonuçlardan birisidir. Bilindiği gibi Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nda Kanal, Irak ve Filistin cephelerinde İngiltere ile savaşmıştır. Kanal Cephesi ve Filistin Cephesi'nin çökmesi üzerine Osmanlı orduları Halep'in kuzeyine çekilmiştir. Irak Cephesi'nde ise Musul'a kadar çekilmiştir. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandığında Musul Osmanlı Devleti'nin sınırları içindeydi. Mütarekenin yapıldığından takiben İngiliz kuvvetleri güneyden Anadolu'yu işgale başlamıştır.

İngiltere ve Fransa, işgallerine sebep olarak Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesini gösteriyordu. Bunun sonucu olarak İngiltere 3 Kasım 1918'de Musul'u, 9 Kasım 1918'de de İskenderun'u işgal etmiş ve askeri harekatı Adana, Antep, Maraş yönünde genişletmişti. Fransızlar da 11 Aralık 1918'de Dört Yol'a, 17 Aralık 1918'de Mersin'e çıkarma yapmışlardı. İngiliz ve Fransızların Güneydoğu Anadolu bölgesindeki bu işgal hareketleri 15 Eylül 1919'da yapılan Suriye Antlaşmasıyla yeni bir yön kazanmıştı. Bu anlaşmaya göre Musul bölgesini elde eden İngiltere, 1 Kasım 1919 tarihinde Adana, Maraş, Antep ve Urfa'dan çekilerek yerini Fransa'ya bırakmıştır.

Fransızlar Adana, Antep, Maraş ve Urfa'da işgallere başlamıştır. Bu bölgelerde bulunan halk kendi imkânlarıyla düşmana karşı koymuş işgale direnmişlerdir. Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti'nde bu mücadeleye katkıda bulunmak ve halkı teşkilatlandırmak için Mustafa Kemal, Kılıç Ali, Yörük Selim ve Cemil Cahit Bey'i bölgeye göndermiştir. Buralarda milis kuvvetler oluşturularak Fransızlara ağır zayıflar verdirilmiştir. Bu destansı mücadelede Maraş'ta Sütçü İmam, Antep'te Şahinbey, Şehitkamil, Karayılan, Urfa'da Ali Saip ve Namık Bey, Adana'da Sinan Bey gibi isimler kahramanlıklarıyla ön plana çıkmışlardır. Böylece 12 Şubat 1920 tarihinde Maraş, 11 Nisan 1920'de Urfa, 25 Aralık 1921 tarihinde Antep, 5 Ocak 1922'de de Adana Fransız işgalinden kurtulmuştur.

Anadolu'da tutunamayacağını anlayan Fransa bölgeden çekilmek durumunda kalmıştır. Fransa öncelikle bölgede İşgal ve Boşaltma Komisyonu kurulmuştur. Ayrıca Fransa Franklin-Bouillion'u Türk yetkilileri ile görüşme yapmak üzere, 9 Haziran 1921'de Ankara'ya göndermiştir. Görüşmeler aralıklarla da olsa devam ederken başarılar Sakarya Zaferi ile pekiştirilmiş ve görüşmeler sonucunda 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Milli Mücadele'de Güney Cephesi Ankara Antlaşması ile başarılı bir şekilde sonuçlandırılmış olup,

sınırlarımız dışında kalan Hatay, 1939 yılında Anavatan'a kavuşmuştur. Sempozyumumuza iştirak eden tüm katılımcılara tekrar hoş geldiniz der saygı sevgilerimi sunarım.

Bu sempozyumun gerçekleşmesinde katkı sağlayan ve organizasyonunda yer alan Başbakanlık Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Derya Örs, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof. Dr. Mehmet Ali Beyhan, Gaziantep Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mehmet Yavuz Coşkun, Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı Dr. Asım Güzelbey, Şehitkamil Kaymakamı Mehmet Aydın, Şahinbey Belediye Başkanı Mehmet Tahmazoğlu, Oğuzeli Belediye Başkanı Bekir Öztekin, Gaziantep Sanayi Odası Başkanı Adil Konukoğlu, GAGİAD Gaziantep Genç İşadamları Derneği Başkanı Taner Özduvak, SANKO Holding, WINMAR, Mahmood Tea, Gaziantep Üniversitesi ve Atatürk Araştırma Merkezi akademik ve idari personeli, Sempozyum Onur, Bilim ve Düzenleme Kurulu üyeleri ile Sempozyum Sekreteryası ve Gaziantep Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Yönetim Kurulu Üyeleri, Tarih Bölümü öğretim üyeleri ve öğretim elemanları ile lisansüstü ve lisans öğrencilerine şükranlarımı sunuyorum.

SEMPOZYUM KURULLARI

ONUR KURULU

Abdullah GÜL / Cumhurbaşkanı

Fatma ŞAHİN / Aile ve Sosyal Politikalar Bakanı

Prof. Dr. Mustafa İSEN / Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri

Prof. Dr. Derya ÖRS / Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN / Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. Metin HÜLAGÜ / Türk Tarih Kurumu Başkanı

Erdal ATA / Gaziantep Valisi

Dr. Asım GÜZELBEY / Gaziantep Büyükşehir Belediye Başkanı

Prof. Dr. Yunus SÖYLET / İstanbul Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Mehmet Yavuz COŞKUN / Gaziantep Üniversitesi Rektörü

DÜZENLEME KURULU

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN

Nihat BÜYÜKBAŞ

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ

Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

Prof. Dr. Mustafa TURAN

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Prof. Dr. Selma YEL

Yrd. Doç. Dr. Ayhan DOĞAN

Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ

Okt. Mehmet BİÇİCİ

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Alaattin AKÖZ

Prof. Dr. Halil BAL

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN

Prof. Dr. Hikmet Yıldırım CELKAN

Prof. Dr. İsmail COŞKUN

Prof. Dr. Nuri ÇEVİKEL

Prof. Dr. Çağrı ERHAN

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL

Prof. Dr. Bedri GENCER

Prof. Dr. Cihat GÖKTEPE

Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ

Prof. Dr. Selami KILIÇ

Prof. Dr. İsrail KURTCEPHE

Prof. Dr. Mehmet OKUR

Prof. Dr. Hikmet ÖKSÜZ

Prof. Dr. Mehmet ÖZ

Prof. Dr. Mustafa ÖZTÜRK

Prof. Dr. Bilgehan PAMUK

Prof. Dr. Yusuf SARINAY

Prof. Dr. Süleyman SEYDİ

Prof. Dr. Musa ŞAŞMAZ

Prof. Dr. Mehmet TEMEL

Prof. Dr. Ömer TURAN

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

Prof. Dr. Nuri YAVUZ

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ

Doç. Dr. Murat AĞARI

Doç. Dr. Ferudun ATA

Doç. Dr. Hilmi BAYRAKTAR

Doç. Dr. Kemal ÇELİK

Doç. Dr. Muhammet ERAT

Doç. Dr. İlyas GÖKAN

Doç. Dr. Ahmet GÜNDÜZ

Doç. Dr. Recep KARACAKAYA

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Doç. Dr. Özer KÜPELİ

Doç. Dr. Hasan MERT

Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI

Doç. Dr. Şadiye TUTSAK

Doç. Dr. Uğur ÜNAL

Doç. Dr. Mehmet YETİŞGİN

Yrd. Doç. Dr. Şaban BAYRAK

Yrd. Doç. Dr. Murat ÇELİKDEMİR

Yrd. Doç. Dr. Salih ÖZKAN

Yrd. Doç. Dr. F. Mehmet SANCAKTAR

Yrd. Doç. Dr. Süleyman ÜNÜVAR

SEKRETARYA

Hüseyin TOSUN (ATAM Bilimsel Çalışmalar Müdürü)

Erdem ÜNLEN (ATAM Uzman Yardımcısı)

Orhan NEÇARE (ATAM Uzman Yardımcısı)

Okutman Neslihan BOLAT (Gaziantep Üniversitesi)

Arş. Gör. Özgür YÜCEL (Gaziantep Üniversitesi)

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY
KONFERANS SALONU
I. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Selma YEL

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE ANADOLU'DA KURULMUŞ OLAN KADIN DERNEKLERİNİN MARAŞ MİLLİ MÜCADELESİ'NE DESTEKLERİ

Yrd. Doç. Dr. Erhan ALPASLAN*

"Dünyada hiçbir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim' diyemez. " M. Kemal Atatürk.

ÖZET

Tarihte sayısız kahramanlıklar ortaya koyan Türk milletinin hayatında buhranlı dönemlere de rastlanmaktadır. Türk milleti için en sıkıntılı dönemlerden birisi de kuşkusuz Millî Mücadele dönemidir. Esaret altında yaşamayı kabul etmeyen Türk halkı, Millî Mücadele döneminde ülkesini işgal etmek isteyen istilâcılara karşı kadınlı erkekli silâha sarılarak ulusal bir Kurtuluş Savaşı başlatmıştır. Cephede ve cephe gerisinde erkeğinin yanında ona destek veren Türk kadını, bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasında da önemli bir paya sahip olmuştur. Millî Mücadele'nin doğru anlaşılması için Türk kadınının da bu mücadeledeki yerinin bilinmesi ve ortaya konulması gereklidir. Türk tarihinde kadın, devlet hayatında ve toplumsal yaşamda aktif rol oynayan, Türk milletinin bağımsızlığının korunması yolunda vazgeçilmez temel bir unsurdur.

Millî Mücadele döneminde İstanbul'da ve Anadolu'da çalışmalarda bulunmuş birtakım kadın derneklerine rastlanmaktadır. Bu dönemde kadın dernekleri, Türk kadınının vatanın kurtarılması yoluyla faaliyet gösterdiği merkezler durumundadır. Bu dernekler vatanın kurtarılması için yardım toplama ve geniş kitleleri yardıma çağırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Bir kısım dernekler ise

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ealpaslan@ksu.edu.tr

Millî Mücadele'deki faaliyetleriyle daha ön plana çıkmışlardır. Merkezi İstanbul olan Asrî Kadınlar Cemiyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi ile merkezi Anadolu'da bulunan Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, en etkin çalışan cemiyetler olarak sayılabilir. Millî Mücadele döneminde Türk kadınlarının kurduğu dernekler yalnız bunlarla sınırlı değildir. Yine kadınlar tarafından kurulan ve değişik amaçlar etrafında faaliyet gösteren pek çok dernek olduğu bilinmektedir. Millî Mücadele yıllarında, vatan sathında meydana gelen işgal olayları karşısında kadın derneklerinin öncülüğünde yapılan çağrılar üzerine gerçekleşen mitinglerde köylü kentli binlerce kadın toplanmış, bu mitinglerde mütarekeden beri karşılaştığımız haksızlıklar, İzmir, Maraş, Antep, Urfa'nın işgalleri ve burada yapılan zulümler halka duyurulmuş ve hazırlanan protesto telgrafları başta İstanbul olmak üzere işgal devletleri temsilcilerine ulaştırılmıştır.

Bu çalışmada; tarihte kahramanlığıyla ün salmış Türk kadınının, Millî Mücadele yıllarında ülkesini işgallerden korumak için giriştiği çeşitli faaliyetler ve ülkesi için yaptığı fedakârlıklar konu edilmiştir. Bu itibarla Milli Mücadele döneminde kurulmuş olan kadın örgütlerinin Güney cephesi ve özelde Maraş bölgesindeki mücadeleye verdikleri destek ve katkılar ve bu yöndeki faaliyetleri ortaya konulmuştur.

ABSTRACT

The date of the periods of crisis in the life of the Turkish nation, revealing numerous exploits are found. One of the most difficult periods for the Turkish nation is undoubtedly a period of national struggle. Turkish people are not willing to live in captivity, during the National Struggle to invade his country men and women taking up arms against the invaders launched a national War of Independence. Next to the front and back of the front man of Turkish women who support him, has had an important share to the success of the struggle for independence. Turkish women in the national struggle for a proper understanding and knowledge of this struggle that must be put in place. Women in Turkish history, the state plays an active role in the life and social life, is an essential element indispensable for the preservation of the independence of the Turkish nation.

Some studies found during the War of Independence women's associations are to be found in Istanbul and Anatolia. During this period, women's associations, centers of Turkish women save the country in which it operates through the state. These associations help save the country calling for a broad range of activities and have made fundraising. A number of associations have been prioritized to the activities of the National Struggle. In contemporary Women's Association based in Istanbul and Anatolia Red Crescent Society in the Defense of the Rights of Women and the central Anatolian Women Branch and the Defence of the Country Women's Association, can be considered as the most effective employee associations. Associations established during the Turkish War of Independence alone is not limited to women. Again, set up by women, and many associations are known to be operating around the various purposes. National Struggle Through the years, under the leadership of women's organizations across the country throughout the events occurring in the occupied village and urban calls of thousands of women gathered at rallies held on the injustices we face meetings since the truce, Izmir, Marash, Antep, Urfa, publicly announced and prepared the persecution of occupations and here telegrams of protest was sent to the representatives of occupied states, especially in Istanbul.

In this study, the reputation of heroism of Turkish women in history, the National Struggle and the various activities undertaken to protect the invasion of his country in his sacrifices for the country were discussed. In this respect, south side of National Movements, and in particular women's organizations, which was established with the support and contribution to the fight in Marash and activities put forward in this direction.

GİRİŞ

Türk milleti Balkan Savaşı'ndan sonra, girdiği Birinci Dünya Savaşı'nda da yenilgiye uğramıştı. Galip devletler Anadolu üzerinde savaş öncesi yaptıkları paylaşma planlarını uygulamaya koymakta gecikmemişti. 30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti'ne de kabul ettirilen Mondros Ateşkes Antlaşması hükümlerine göre Anadolu, işgallere açık hale getirilmişti. Nitekim Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Anadolu, İtilâf Devletleri'nce yer yer işgal edilmeye başlanmıştı. Bir taraftan bu işgaller sürerken, diğer taraftan Yunan ve Ermeni işgal-leri ile Türk milleti âdeta yok sayılıyordu. İşgallerin başlamasıyla canını, malını, namusunu ve toprağını düşmana terk etmek istemeyen Türk halkı, silâha sarılarak Kuvâ-yı Milliye teşkilâtları kurmuş ve bu duruma tepkisini göstermiştir.

Birinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ile Fransa arasında yapılan görüşmeler ve gizli antlaşmalar neticesinde Suriye toprakları ve Anadolu'nun güneyi Fransa'ya bırakılmıştı. Savaşın sona ermesi ile başlayan süreçte özellikle güney bölgemizdeki vilayetler Fransa'nın işgaline maruz kalmış ve bölgede yaşayan Ermeniler de bu olaylarda Fransa'nın yanında yer almıştır. İtilâf Devletleri'nin yaptıkları gizli anlaşmalar çerçevesinde Anadolu'yu işgale koyulmaları, özellikle de İzmir ve çevresini Yunanlılara işgal ettirmek istemeleri, Batı Anadolu'daki direnişin dalga dalga bütün vatan sathına yayılmasına yol açmıştır. Anadolu'da başlayan işgaller karşısında birçok direniş örgütü kurulurken Türk kadınları da bir araya gelerek kadın dernekleri kurmuşlardır.

Millî Mücadele döneminde İstanbul'da ve Anadolu'da çalışmalarda bulunmuş birtakım kadın derneklerine rastlanmaktadır. Bu dönemde kadın dernekleri, Türk kadınının vatanın kurtarılması yoluyla faaliyet gösterdiği merkezler durumundadır. Bu dernekler vatanın kurtarılması için yardım toplama ve geniş kitleleri yardıma çağırma faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Tansel, 1991: 25-54).

Vatanın düşmana karşı savunulmasında Türk kadını erkeğiyle birlikte çok önemli hizmetler yapmıştır. Şanlı tarihimizin her aşamasında Türk kadını, erkeklerin yanında her türlü sorumluluğu paylaşmış ve özellikle Anadolu'nun düşmandan kurtuluşuyla sonuçlanan Milli Mücadele'de; miting meydanlarında, cephelerde, cephe gerisindeki hizmetlerde ve kurulan derneklerde hizmet gö-erek büyük yararlılıklar göstermiştir. Bu mücadele yıllarında, toplumdaki her sınıf kurtuluş mücadelesine maddi ve manevi destek verirken, erkeğiyle kadınıyla, genciyle ihtiyarıyla birlikte el ele ve fedakârca üzerine düşen görevi ifa etmişlerdir. Haliyle, kazanılan bu büyük muvaffakiyeti belli bir sosyal sınıfa veya gruba

mal etmek; belli bir sınıfın eseriymiş gibi göstermekte tarihi hakikatlere ters düşer (Sakallı, 1997:412-413). Milli Mücadele dönemi milletimizin topyekûn milli birlik ve beraberlik içinde, işgalci güçlere karşı durduğu, tarihimizin altın sayfalarından birini teşkil eder. Bu dönemde halkımız ihtiyaç hissedilen bölgele- re elinden geldiği ölçüde yardım ve destekte bulunmak için adeta yarışa girmiş- tir. Bu yardım ve destekler iki şekilde kendini göstermiştir. Birincisi düzenlenen mitinglerle işgalci güçlerin protesto edilmesi şeklinde ortaya çıkan psikolojik veya manevi destek, diğeri ise yiyecek, giyecek ve para yardımı şeklinde görülen maddi destektir.

Millî Mücadele'nin ilk zaferi olan Maraş savunmasında, bölge halkının ver- diği örnek mücadeleye, milletimiz gerek maddî ve gerekse manevî açıdan destek sağlamıştır. Maraş'ın önce İngilizler ve daha sonra da Fransızlar tarafından işgali Anadolu'nun çeşitli kent ve kasabalarında yapılan mitinglerle protesto edilmiştir. Bu protestolar kısa zamanda etkisini göstermiştir. Maraş'ın işgal edilmesi üze- rine bölgedeki mücadeleye büyük destek veren kesimlerin başında Anadolu'da kurulmuş olan kadın dernekleri gelmektedir.

1. Millî Mücadele Dönemi'nde Türk Kadını ve Kadın Dernekleri

Millî Mücadele hiç şüphesiz ki Türk tarihindeki en önemli dönüm nok- talarından biridir. Tarihi kaynaklara bakıldığı zaman Millî Mücadele içinde yer alan binlerce kadınınımızın hem Millî Mücadele'nin kazanılmasında hem de Türkiye'nin temellerinin atılmasında çok büyük katkılarının olduğu görülmek- tedir.

İnci Enginün, Türk kadınına, Millî Mücadele döneminde buldukları du- rum ve faaliyetleri bakımından şöyle gruplandırmaktadır: “ 1. İşgal bölgesinde kalan kadınlar. Maruz kaldıkları tecavüz ve taarruzlar dolayısıyla erkekleri göreve çağırın mazlum kadınlardır. Bunlar sadece mevcudiyetleriyle değil, hazin akıbet- lerinin ebedileştirdiği ruhlar olarak da milleti uyandırmışlardır... 2. Bizzat eline silah alarak savaşa katılanlar... 3. Geniş kitleyi uyandırmak için, dernekler vası- tasıyla veya yazı faaliyetleriyle seslerini duyuranlar. Bunlar içinde en meşhuru Halide Edib'tir... 4. Bunların dışında bu faaliyete biraz moda diye bakan ve o yüzden katılan, İstanbul sosyete hanımları ile bu faaliyetin dışında kalanlar da vardır. Onlar, bu kutsal mücadelenin ateşini ve manasını anlayamamış kişilerdir” (Engi- nün, 1998: 504-505). Her toplumun içerisinde devletin ve toplumun olağanüs- tü durumlarında elbette millî heyecan ve duygudan yoksun insanlar olmuştur.

Ama şunu ifade edebiliriz ki Anadolu Türk kadını bayrağına düşkündür. Nasıl düşkün olmasın ki, bayrak, hürriyetin ve bağımsızlığın sembolüydü. Vatanında bayrakları dalgalanmayan bir ülkenin esir olduğu aşikârdı. Bu kadınlardan birisi, bayrak sevgisini “*Türk’ün Ateşle İmtihanı*”nda şöyle anlatıyor: “*Yavrucuğum, ben Üsküp’ten beri beş göç gördüm. Ay yıldız nereye giderse peşinden gittim. Mutlaka onun altında ölmek istiyordum. Balkan Harbi’nden sonra İstanbul’dan çıktım. Anadolu’nun, Kâbe toprağı olduğuna inanırdım ve oraya kâfirlerin gireceğine inanamazdım. Onlar gelince şaşırırdım. Bir mucize bekledim. Zafer haberi geldiği zaman Yunanlılar hâlâ şehirdiydi. Ay yıldız gelmeden ölmekten korkuyordum, sonunda bizimkilere kavuştum. Ben onlara sarıldım, onlar bana sarıldı. Ay yıldızın arkasından geldiğimi söylediğim zaman beni bayraktarın arkasından yürüttüler*” (Adıvar, 2011:304).

Mustafa Kemal de Türk kadınının bu yüceliğini görmüş ve hissetmiş biri olarak, 1923’te Konya’da konuşurken Türk kadını ile ilgili düşüncelerini şöyle dile getirir: “*Milli ölümden kurtararak kurtuluşa ve istiklale götüren azim ve faaliyette, her vatan evladının mesaisi, gayreti, himmeti ve fedakârlığı geçmiştir. Bu meyanda en ziyade tebcil ile yad ve daima şükranla tekrar edilmesi gereken bir himmet vardır ki, o da Anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakarlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir milletinde Anadolu köylü kadınının fevkinde mesaisini zikretmek imkânı yoktur. Ve dünyada hiçbir milletin kadını, Ben, Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluşa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim*” diyemez! (Feyzioğlu, 1986: 541-542).

Milli Mücadele döneminde kadın faaliyetleri içerisinde en kapsamlısı ve örgütlüsü halkı bilinçlendirip Kuvâ-yı Milliye ruhunu geniş kitlelere yaymak amacıyla kurulan cemiyetlerdir. Millî Mücadele döneminde İstanbul’da ve Anadolu’da çalışmalarda bulunmuş birtakım kadın derneklerinin bazılarının isimleri hakkında bilgi sahibi olunmasına rağmen ne tür çalışmalar yaptıkları hususunda ayrıntılı bilgi edinilememektedir. Bu dönemde bir kısım dernekler Millî Mücadele’deki faaliyetleriyle daha ön plana çıkmışlardır. Merkezi İstanbul olan Asrî Kadınlar Cemiyeti ve Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Cemiyeti, Muallimeler Cemiyeti ile merkezi Anadolu’da bulunan Müdafaa-i Hukuk Kadınlar Şubesi ve Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, en etkin çalışan cemiyetler olarak sayılabilir. Bu cemiyetler Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde şubeler açıp örgütlenmişlerdir. Kermesler, konserler, dini toplantılar düzenleyerek

hem halkın bilinçlenmesini sağlanmışlar hem de toplanan yardımlarla ordunun ihtiyaçlarını karşılanmaya yönelik büyük katkıda bulunmuşlardır. Asri Kadınlar Cemiyeti ve Hilal-i Ahmer Kadın Kolları, özellikle askere giyecek ve ordunun sağlık hizmetlerinde çalışmışlardır (Özdemir, 2011:50).

Bu dönemin en önemli cemiyeti Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'dir. 5 Kasım 1919'da Sivas'ta kurulan cemiyet İstanbul Hükümeti'ne ve itilaf devletleri temsilcilerine işgali protesto eden telgraf çekmişler ve Türk kadınının bizzat mücadeleye katılmasını sağlamışlardır. Birçok yerde şubeler açılmış, cemiyet faaliyetleri başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Milli Mücadele'nin ileri gelen kadrosu tarafından takdirle karşılanmış ve teşvik edilmiştir (Kurnaz, 1996:164). Türk kadını fiili olarak da cepheye katılmıştır. Halide Edip garp cephesine tayin edilmiş ve onbaşı rütbesine yükseltilmiştir. İstiklal Savaşı başladığında Dârülfünun öğrencisi olan Münevver Saim garp cephesinde görev almış ve özellikle cephe gerisinde ve istihbarat işlerinde önemli başarılar göstermiştir.

Millî Mücadele döneminde Türk kadınlarının kurduğu dernekler yalnız bunlarla sınırlı değildir. Yine kadınlar tarafından kurulan ve değişik amaçlar etrafında faaliyet gösteren pek çok dernek olduğu bilinmektedir.

Bunlardan Müslüman Kadın Birliği, 1919 yılı Haziran ayında İstanbul'da kurulmuştu. Derneğin amacı Müslüman kadınlarının kişisel ihtiyaçlarını bir baş altında toplamak, ekonomik ve sosyal menfaatler sağlamak, eski, iyi ve güzel âdetlerimizi, dini geleneklerimizi, kadınlık hususundaki çalışma faaliyetlerini diriltmek, fakirlik ve sefaleti hafifletmek, çocukların terbiyesi üzerine eğilmektir. Dernek daha sonra ismini Sulhperver Türk Kadınları Cemiyeti'ne çevirmiştir

Muallimler Cemiyeti, 1918 yılında kurulan dernekler arasındadır. Yüz elli bin kişinin bulunduğu 13 Ocak 1920 tarihindeki üçüncü Sultanahmet mitingine, Muallimler Cemiyeti başkanı Nakiye Hanım (Elgün) da katılmış ve Türk kadınının erkeğiyle daima beraber olacağını söyleyerek kadınların kararlılığını vurgulamıştır

Kadın örgütlerinden bazılarının ilk kuruluşu daha gerilere gitmesine rağmen Zeki Sarıhan'ın, Kurtuluş Savaşı döneminde varlıkları bilinen kadın örgütlerine ilave ettiği dernekler, İstanbul'da; Kadınları Çalıştırma Cemiyeti, Bıçkı Dikiş Yurdu Hanımlar Cemiyeti, Türk Çalıştırma Derneği, Türk Kadınlar Cemiyeti, Şehit Ailelerine Yardım Birliği, istihlâk-ı Millî Kadınlar Cemiyeti, Anadolu'da ise; Alaşehir Türk Kadınlar Cemiyeti, Kastamonu Hanımları Çalıştırma Derneği, Asker Kardeşlerimize Muavenet Cemiyeti, Yozgat'ta bir dernek ve

Antalya'da Muavenet-i içtimaiye Cemiyet-i Hayriyesi'dir (Sarıhan, 20006:118, 127-132, 175-177).

2. Kadın Derneklerinin Öncülüğünde İşgallere Karşı Yapılan Faaliyetler

2. 1. Kastamonu Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Mustafa Kemal Paşa 14. 11. 1919 tarihli ve imzalı telgraf ile Güney bölgesindeki Fransız işgallerini Kastamonu halkına duyurulmuştur (Şahingöz, 1989:136). İşgal haberini alan Kastamonu halkı derhal Nasrullah meydanında toplanmış ve “yurdun istiklali için ölünceye kadar çarpışacaklarına” dair yemin etmişlerdir. Bu mitinge ulemadan, eşraftan, asker ve sivil kesimden binlerce kişi katılmış ve hazırladıkları protesto telgraflarını İstanbul'daki İngiltere, İtalya, Fransa ve Amerika'nın siyasi temsilciliklerine göndermişlerdir. Bu telgrafta dünyaya şöyle seslenilmiştir;

“Hin-i mütarekede işgal hudutları haricinde bulunan Urfâ, Ayıntap ve Maraş'ın esasen kavaid-i hukuk ve şerait-i mütarekeye muhalif olarak İngilizler tarafından işgal edilmiş olup tahliye ve iadesine intizar edilmekte iken, İngilizlerin tahliyesini müteakip Fransızlar tarafından işgal edildiği azim-i teessürle haber aldık. Avrupa mütebassısının ve ulemasının tedkikat-ı ihsaiyesiyle de mütahakkak olduğu vechile abalisinin ekseriyeti kahiresi Türk ve Müslüman ve vatani Osmaninin gayri kabili fek eczasından olan Urfâ, Ayıntap ve Maraş'ın işgali, hukuk-ı milele en kavi bir istinatzah adleylediğimiz Wilson prensiplerine alem-i medeniyetin hissiyat ve temyulat-ı insaniyet pervanelerine münafi olduğundan bir vaziyet-i elime ile akteylediği, mütareke neticesinde mukadderatını düvel-i müttefilenin mukarreat-ı hakkaniyet perveranesine tevdi etmiş ve hukuk ve istiklalini muhafaza emrinde her türlü fedakarlığı göze aldirmiş olan milletimiz öz vatanının hürriyet ve medeniyeti cibana pinşuva olan Fransızlar tarafından payimal edilmesi manasındaki bu hadiseyi şiddetle protesto eylemekte olduğumuzun ve hemen tahliyesine sabırsızlıkla muntazır bulunduğumuzun devlet-i metbuai fehamiyetlerine iblağını rica ederiz” (Açıksöz, 16 Teşrinisani 1919, S. 21).

Millî Mücadele'nin başlangıcı olarak kabul edilen 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren, yurdun çeşitli yerlerinde olduğu gibi, Kastamonu ve çevresinde de, bu hareketi desteklemek amacıyla çeşitli cemiyetler kurulmuştur. Bu cemiyetlerden biri de Kastamonu Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'dir. Kasta-

monu Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin düzenlediği musiki müsamesesi sonucu İzmir ve Maraş felaketzedelerine 165 lira yardım toplanmıştır (Kaplan, 1998:108-109; Söylemez, 1996:165). Bu yardımlarda Anadolu insanı büyük bir özveri ve fedakârlıkla hareket ediyordu. Nitekim Kastamonu bölgesinde yaşanan bir olayı Nurettin Peker şöyle anlatıyor: *"Kastamonulular gönüllerinden koparıp yardım komitesine getiriyorlardı. Zenginliğin sınırı olmadığı gibi cömertliğin de ölçüsü bulunmadığını gösteren göz kamaştırıcı levhalar görülmüyordu. O günlerde düğünü yapılmakta olan Ziya Bey'in kızı Hatice bu komisyona gelerek giymediği gelinliklerini bağışlamış ve "Arkadaşlarım Maraş'ta çıplak gezerken bu gelinlikler benim sırtıma geçmez" diye ilave etmiş ve ağlamıştır. Bu kız hayatının ilk ve en mesut gününü kutluyordu. Fakat giymedi, bağışladı. Buna benzer daha birçok hamiyet örneği gösterenler oldu. Kısa bir zamandaki bağışın tutarı 20. 000 lirayı buldu. Bu paradan bir kısmı tel havalesi ile Elbistan' gönderildi..."* (Sarıhan, 2006:207-208). Yine bölgede kurulmuş olan önemli Cemiyetlerden biri de "Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar Cemiyeti"dir. Bu cemiyetlerin başta gelen amacı; halkın millî bilincini kuvvetlendirerek, Anadolu'da başlayan bağımsızlık hareketini madden ve manen desteklemelerini sağlamaktır.

Kastamonu'da Millî Mücadele'nin Anadolu'da bayraktarlığını ve sözcülüğünü yapmak, ülkenin istiklal ve bağımsızlık mücadelesinin propagandasını duyurmak maksadı ile 15 Haziran 1919 tarihinde Açıksoz Gazetesi yayın hayatına başlamıştı. Yunan ordusunun İzmir ve Batı Anadolu'yu, Fransızların Adana, Antep, Urfa, Maraş şehirlerini işgal etmeleri ve yaşanan olaylar Anadolu halkına Açıksoz Gazetesi'nin yapmış olduğu yayınlar ile duyurulmuş, işgallere karşı halkın örgütlenmesi sağlanmıştır. Bu kapsamda özellikle Kastamonu halkı kadın erkek ayrımı yapmadan örgütlenmiş ve halkın mitinglerle millî davaya destek olması sağlanmıştır

Millî Mücadele'nin başlamasından sonra Kastamonu, 16 Eylül 1919 tarihinde Kuvâ-yı Milliye ile birleşmiş ve 27 Eylül 1919'da Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti'nin şubesi burada fiilen kurulmuştur. Buna bağlı olarak, milliyetperver ve vatansever Kastamonulu hanımlar çalışmalarını daha plânlı sürdürebilmek için bir araya gelmişler, Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti yararına gösterilecek bir filmin biletlerini satmak üzere bir komite kurmuşlardır. Bu komitede görev alan hanımlar, muhtemelen Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti kadınlar şubesinin kurucuları olmuşlar ve 26 Eylül-19 Ekim 1919 tarihleri arasında cemiyetin kadınlar şubesini faaliyete geçirmişlerdir. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Hanımlar

Cemiyeti teşekkül ettikten sonra, hanımlar Millî Mücadele ile ilgili çalışmalarına başlamışlar, çeşitli toplantı ve mitingler düzenleyerek yetkili mercilere telgraflar çekmişlerdir.

Millî Mücadele yıllarında, vatan sathında meydana gelen bütün olaylar, Kastamonu halkı tarafından yakından takip edilmiş ve yaşanan olumsuzluklara yoğun bir tepki gösterilmiştir. Kastamonu Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin 10 Aralık 1919 tarihinde hazırladığı miting bu tepkinin en önemlilerinden biridir (Sarıhan, 20006:106). Anadolu'nun yabancılar tarafından işgal edilmesini ve oralarda yapılan vahşetleri protesto etmek maksadıyla bir miting yapılması plânlanmış ve bu maksatla miting tertip heyeti kurulmuştur. Düzenleyicileri ve konuşmacıları tümüyle kadınlardan ibaret olması bakımından ilk Türk Kadın Mitingi olarak kabul edilen Kastamonu Mitingi'nin diğerleri içerisinde ayrı bir önemi vardır. Kastamonu gibi bir taşra vilayetinde üç binden fazla kadının bir araya gelmesi, ülkenin kurtarılmasına yönelik azim ve kararı göstermesi bakımından da örnek gösterilebilecek niteliktedir.

Mitingde tertip komitesi başkanı olarak Zekiye Hanım, Darülmuallimat (Kız muallim mektebi) Müdiresi Hikmet Hanım ile yardımcısı İclâl Hanım ve Fırka Kumandanı Miralay Osman Bey'in kızı Refika Hanım birer konuşma yapmışlar, olaylardan duydukları üzüntüleri dile getirmişlerdir (Eski, 1993:655-657). Miting tertip heyeti başkanı Zekiye Hanım, yaptığı kısa ve ateşli konuşmada, işgalleri ve yapılan vahşetleri şiddetle kınamış ve gerekirse vatanı kurtarmak için kendilerinin de cepheye gideceklerini ifade etmiştir. Zekiye Hanım'ın konuşması şu şekildedir:

“Kardeşler, hemşireler!

Daha bir sene evvel kırmızı rengi ile başımızda dalgalanan ulu sancağımız, görüyorsunuz ki siyahlara, matemlere büründü. Muharebe meydanlarında vatan ve din uğrunda binlerce evlâdımızı gömdükten sonra; haktan, adaletten bahseden Avrupalıların, bir seneden beri, yenildik diye başımıza açmadıkları felâket kalmadı.

Haktan en çok bahsedenler, haksızlığın en büyüğünü yaptılar. Daha dün bizim gibi refah ve saadeti; evi, barkı olan İzmir'deki dindaşlarımız, beyaz saçlı kadınlarımız, kundaktaki yavrularımız Yunanlıların süngüsünden geçti. Her tarafı yüksek minarelerinden beş vakitte ism-i celâlullah bağıran Adanamız, Antalya'mız ve en nihayet güzel Ayıntab, Maraş, Urfamız elimizden alınmak isteniyor...Büyük

felâketlerimiz önünde evlâtlarımızın, kardeşlerimizin kanıyla suladığımız yurtlarımızın işgaline, kardeşlerimizin felâketine susacak mıyız? Hayır hanımefendiler! Mağlubuz, silâhımız yok, fakat göğsümüzde imanımız var...

...Bizim gibi şefkatle, merhametle düşündüklerine şüphe etmediğimiz İtilâf devletlerinin büyük kadınlarına müracaat edecek ve birer telgrafla, bize yapılan haksızlıkları yazacak ve anlatacağız. Eğer onlar da hakkımızı teslim etmezlerse, evlâtlarımızın kanlarına kendi kanımızı karıştırarak erkeklerimizle bir safta, dinimiz ve istiklâlimiz için ölecek; haksızlara, zalimlere tarihin lanetlerini terk ederek şehâmetle öleceğiz” (Kastamonu Gazetesi, 18. 12. 1919:S. 2331; Açıksöz Gazetesi, 14. 12. 1919:S. 25; Eski, 1993:655-657).

Bu gösteride, köylü kentli binlerce kadının toplanmış, söz alan birçok kadının, mütarekeden beri karşılaştığımız haksızlıkları, İzmir, Maraş, Antep, Urfa'nın işgalleri ve burada yapılan zulümleri belirten sözleri bütün dinleyicileri ağlatmış ve hazırlanan protesto telgrafları dünya medeniyetine duyurulmak üzere halifeye ve sadrazama yollanmıştır. (Açıksöz, 14. 12. 1919:S. 25). Mitingde alınan bu kararlar doğrultusunda; Ayrıca, haksızlıkların düzeltilmesi, yurdumuzun boşaltılması için de Antalya'daki İtalyan temsilcisi yolu ile ABD Başkanı Wilson ile Fransa Cumhurbaşkanı Poincaré'nin eşine ve İngiltere Kraliçesine birer telgraf gönderilmiş ve işgaller kınanmıştır. Bu telgrafların diplomatik bir üslûpla kaleme alındığı görülmektedir. Söz gelimi, Fransa ile tarihteki ikili ilişkilere değinilmiş; Amerika'ya ise Wilson Prensipleri hatırlatılarak bunların ne olduğu sorulmuştur. Bu telgrafların hepsi, Kastamonu gazetesinde aynen yayınlanmıştır (Açıksöz, 14. 12. 1919: S. 25).

Yaptığı konuşmalar ile halkı duygulandıran ve bilinçlendiren Polis Müdürü Halil Bey'in eşi Zekiye Hanım, yurdun işgaline duyulan üzüntüyü dile getirerek gerekirse kendilerinin de seve seve ölüme gideceklerini belirtmiştir. Bu mitingin bir başka önemi de yurdun diğer yörelerinde düzenlenen mitinglerden farklı olarak katılımcıların ve konuşmacıların tamamının kadın olmasıdır (Eski, 1996:34-41). Yine 15 Ocak 1920 günü Nasrullah Meydanı'nda erkeklerin yaptığı toplantıdan sonra aynı gün Kastamonu kadınları, Kız Öğretmen Okulu'nda toplanarak İngiltere Başbakanı Lloyd George'un yaptığı İstanbul ve boğazların uluslararası bir hale getirileceği ve Türk hükümetinin yeni merkezinin Anadolu'da olacağına ilişkin sözlerini protesto etmişlerdir. Antalya'daki İtalyan Konsolosluğu aracılığıyla gönderdikleri protesto telgrafında Kastamonu

kadınları “*Türk milletinin kadınlı-erkekli savaşlarda can vermekte asla düşünmeyeceğini, eğer silâh ve cephanelerinin bulunmadığına ümit bağlanıyorsa düşmanlarını tırnakları ile boğacaklarını, gerekirse toprağın üstünde şerefsiz yaşamak-tansa toprağın altında kahramanca yatmayı bileceklerini*” belirtmişlerdir (Peker, 1955:124-125).

Mustafa Kemal Kastamonu bölgesindeki bu çalışmalarından duyduğu memnuniyeti dile getirmek üzere şu telgrafi göndermiştir:

Kastamonu Valiliği'ne (15 Eylül 1921)

“*Vaki olan tebrikler ve tezahürat, düşmanı takip etmekte olan bütün ordu mensuplarını ve kumandanlarını mütehasıs ve müteşekkır bırakmıştır. Ordu, milletini böylece manen ve maddeten kendisine yardımcı gördükçe göstere geldiği fedakârlıkta daha pek çok ileri gidecektir.*” 15. 9. 1337 (1921) Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Başkumandan Mustafa Kemal (Atatürk'ün Bütün Eserleri, 2003, C. 10:151).

2. 2. Asri Kadınlar Cemiyeti

Kuruluş tarihi kesin olarak bilinmeyen ancak muhtemelen Milli Mücadele öncesi kurulan Asri Kadınlar Cemiyeti, kadınların bedenlen, fikren terbiyesine çalışmak ve toplumsal düzeyini yükseltmek amacıyla kurulmuştur (Cunbur, 1983:33). Türk topraklarının içine düştüğü acı durumdan kurtarılması için ülkenin her tarafında yabancı işgaline karşı protesto mitingleri başlamıştı. İstanbul'da ilk miting 19 Mart 1919'da İnas Dârülfünunu öğrencileriyle Asri Kadınlar Cemiyeti üyeleri tarafından düzenlenmiş ve işgal kuvvetleri protesto edilmiştir (Kurnaz, 1992:149).

Bu mitinglerde Halide Edip, Şükûfe Nihal, Nakiye Elgün, Münevver Saime, Meliha, Sabahat ve Naciye Hanımlar da yerlerini almışlar ve konuşmalar yapmışlardır (İnan, 1982: 105). Bunlardan Halide Edip ve Münevver Saime Anadolu'ya geçerek Milli Mücadele'ye katılmışlardır. Bu kadınlar, milli bir heyecan dalgası doğmasına sebep olmuşlar, diğer kadınlara ve erkeklere öncülük etmişlerdir. Ayrıca tahsil gören, dernek faaliyetlerine katılan ve basında tecrübe kazanan kadınlar, Milli Mücadele döneminde faaliyet göstermişler, bazıları kalemleleriyle katılarak Türk milletini mücadeleye çağırmışlardır. Kadınlar tarafından yapılan bu çağrılar psikolojik bakımdan çok etkili olmuştur.

Batı Anadolu'da Yunanlıların yaptıkları işkence, tecavüz ve zulümlerin Doğu Anadolu'da Ermenilerce tekrarlanması, acı haberlerin bu bölgelerden kaçarak göçmek zorunda kalan vatandaşlarca diğer illerde de anlatılması, Anadolu'da işgalleri kınayan mitinglerin artarak devam etmesine yol açmıştır. Bu çerçevede Maraş'taki düşman işgaline karşı 30 Ocak 1920'de Sivas'ta ve Amasya'da da birer miting yapılmıştır (İstiklâl Harbi Gazetesi, 31. 01. 1920, No:224:1). Protesto mitinglerinin pek çoğuna erkeklerle beraber katılan Anadolu kadını, bazı mitingleri ise sadece kendisi düzenlemiştir. Bütün olumsuzluklara karşın Türk halkını düşmana karşı birlik olmaya çağırarak Türk kadını, vatanını, bağımsızlığını ve namusunu erkeğiyle beraber korumaya kararlı olduğunu bu toplantılara katılarak ve bazılarını bizzat örgütleyerek kanıtlamıştır.

2. 3. Erzurum Kasaba İslâm Kadınları (Komitesi)

Türk kadınlarının işgallere karşı bilinen ilk toplu hareketinin Anadolu'da; Erzurum'da başladığı ileri sürülmektedir. Erzurum İslâm Kadınları namına hareket eden bir kadın komitesi, Müdafaa-i Hukuk faaliyetleri çerçevesinde ilk toplantısını 29 Kasım 1919 tarihinde Muradiye Camii'nde gerçekleştirmiştir. Kız okulu müdiresi Faika Hanım'ın başkanlığında yapılan toplantıda işgallere karşı çıkılarak protesto edilmesi kararı alınmıştır. Alınan bu karardan sonra İstanbul Hükümeti'ne, İtilâf Devletleri temsilcilerine ve Amerika Senatosu'na, haksız işgalleri ve Müslüman Türk halkına yapılan zulümleri protesto eden telgraflar gönderilmiştir (Çaka, 1948: 41-43). Bu telgraflarda, Mütarekeden sonra hâlâ sulh olmayıp İzmir, Antalya, Urfa ve Maraş'ta Osmanlı haklarının zalimce gasp edilmesi ve bunların medeniyet adına yapılmasının anlaşılmadığı belirtilmekteydi (Kurnaz, 1992:162)

2. 4. Konya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Sivas Kadınları Müdafaa-i Vatan Derneği Başkanı Melek Reşit Hanım, cemiyetin kurulmasından sonra, her yerde şubelerin açılması için girişimlerde bulunmasını duyurmuştu. Bu çağrı üzerine Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin çeşitli şehirlerde şubeleri açılmaya başlandı. Sivas'taki Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin bir şubesi de Konya'da açılmıştır. Sivas'taki bu dernek, basta Sivas'ın kazaları olmak üzere, yurdun her kösesine, kadın derneklerinin kurulması için telgraflar çekiyordu. Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti Konya Heyet-i Merkeziyesi, 8 Ocak 1920 tarihinde Şerafeddin Camii'nde toplandılar. Beş bin kadın adına ülkenin işgalden kurtarılması amacıyla İtilâf Devletleri'ne yönelik bir beyanname yayınlandı. Konyalı kadınlar

aralarında seçtikleri bir heyet ile bu beyannamenin birer suretini şehirdeki İngiliz, İtalyan ve Fransız temsilcileri ile valiliğe verdiler.

Aynı tarihte 12. Kolordu Kumandanlığı'na çektikleri telde, aldıkları kararın sulh konferansına ulaştırılmasını da istemişlerdi. Bu telde, Adana, Maraş, Antep, Urfa ve İzmir'de millete yapılan tecavüzler karşısında suskun olmayacaklarını, yüzyıllardır hür yaşamış bir millet olarak kendilerine haklarının verilmesini ve Wilson Prensipleri'nin kendilerine de uygulanmasını istemişlerdi. 12. Kolordu Kumandanı Fahrettin ise, Konya'daki cemiyetin isteklerini hem mektupla hem de tel ile Harbiye Nezareti'ne bildirmişti (Avanas, 1998: 39)

2. 5. Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti

Milli Mücadele döneminin en etkin kadın hareketi merkezi Sivas'ta olan Anadolu Kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti olmuştur. Cemiyetin kuruluş kararı 5 Kasım 1919 Cuma günü, Sivas'ta Numune Kız Mektebi'nde toplanan Sivas'ın ileri gelen ailelerinin kadınları ile burada görev yapan memurların eşleri tarafından, ülkenin bütünlüğü ve bağımsızlığı için çalışmak üzere Sivas Valisi Reşit Paşa'nın esi Melek Hanım öncülüğünde alınmıştır (İnan, 11-15 Ekim 1976:1996-1997; Kaplan, 1998:87). Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kuruluşundan başlayarak en çok Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal ile yazışmalarda bulunmuştur. Cemiyet, Mustafa Kemal'e kuruluşu amacını ve verilecek görevleri yapmaya hazır olduğunu bildirmiş, yürüttüğü faaliyetler hakkında Temsil Heyeti'ne düzenli olarak rapor sunmuştur. Mustafa Kemal ise Cemiyet'in kuruluşunu büyük bir takdir ile karşılamış, Maraş'ta yaşanan gelişmelerden İzmir'i Yunanistan'a ilhak etme çalışmalarına, Avrupa basınında yer alan haberlerden Ermeni faaliyetlerine kadar, önemli siyasi gelişmeler hususunda Cemiyet'i bilgilendirmiştir (İnan, 1973: 1998-1999). Kuruluşundan yaklaşık iki ay sonra, Cemiyet'in yaptığı çalışmalar hakkında üyeleri bilgilendirmek ve yeni faaliyetleri saptamak için genel kurul toplantısı yapılmıştır. 6 Şubat 1920 Cuma günü toplanan genel kurulda Başkan Melek Reşit Hanım ülkenin genel durumuna dair değerlendirmelerde bulunmuş; kadınlara düşen sorumluluğu hatırlatmış, Sivaslı kadınları maddi yardımda bulunmaya çağırmıştır:

"...Vatanımız ölüm halinde bir hasta... Müşfik hastabakıcılar hemen etrafını almazsa vatan, bütün milletin anası olan vatan ölür ve milyonlarla evladını sefil, perişan yabancı ellerin zulüm ve kahrına terk edip gider. Bugüne kadar yetiştirdiği, büyüttüğü, şerefle yaşattığı evlatlarını telin ederek ölür. . . Vatanımızı

kurtaracağız... Anaya daha şefkatle bakan, kız evlattır. Erkek evlat müdafaa eder. İşte hemşirelerim, vatana vazifemizi ifa edeceğimiz gün bu gün, saat bu saattir. Maraş'taki din kardeşlerimize imdat için bugün erkek kardeşlerimiz müdafaaya gittiler ve daha da gidiyorlar. Biz de onların kardeşleri isek hiç olmazsa küçük bir ihtiyaçlarını temin için bir kız kardeşe düşen vazifeye hemen şitap edelim... Sizi bugün bu vazifeye davet etmekle pek mesudum... Anadolu hanımları böyle küçük şeylere değil, lazım geldiği vakit pek büyük fedakârlığa da şitap ederler..." (Baykal, 1986:50).

Cemiyet yine bu çerçevede, yapılan çalışmalarla ilgili şu açıklamayı yapmıştır: *"Efendim!...Cuma günü Numune Mektebi'nde tilâvet buyrulan hatm-i şerife duasını müteakip okunan mübheyiç nutuklar üzerine, hemşirelerimiz galeyana gelip Maraş'taki kardeşlerimizin müdafaası için iane cem' etmeğe başladılar ve yarım saat içinde 290 lira toplanmış ve bugün de 338 lira Maraş sefaletzedelerine olmak üzere Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine, 100 lirası İzmir felâketzedelerine muavenet-i naçizane olmak üzere vilâyet vasıtasıyla Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'ne teslim edilmiştir"*(Baykal, 1986:65).

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir şubesi gibi hareket eden Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kadınların Millî Mücadele konusunda aydınlatılmasına çalışmıştır. Sivas'ta kurulan Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, 18 Aralık 1919'da yayınladığı genelgeyle diğer Anadolu kadınlarını da kendilerine katılmaya davet etmiş, onlardan bu cemiyetin Anadolu'da şubelerini açmalarını istemiştir (Baykal, 1996:5). Türk kadını bu davete uyararak Anadolu'nun değişik illerinde Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin başka şubelerini kurmuştur. 16 Şubat 1920 tarihinde Başkan Nasra Necip ve Sorumlu Sekreter Fıtnat imzalarıyla Yozgat'ta bir kadınlar cemiyeti kurulmuş ve Maraş felaketzedeleri için yardım toplanmaya başlandığını bildirilmiştir (Baykal, 1996:66). İstanbul'da Matbuat-ı Osmaniye Cemiyeti'ne bir telgraf çeken Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, bazı gazetele-ri, düşmana yardım ettikleri gerekçesiyle memleketin hayırsız evlâtları sayarak kınamıştır. İttihatçı ve İtilâfçı ayrımı yapmadan memleketini seven, vicdanını para karşılığı satmayan herkesi bu memleketin evlâdı kabul eden cemiyet, herkesin kitle halinde memleketin kurtulması için çalışmasını istemiştir (Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi, 02. 02. 1920, S. 6: 4).

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un eşine, ortaya koyduğu ilkelere güvenerek teslim olan Türk mille-

tine haklarının verilmesi yolunda eşini etkilemesi için 17 Ocak 1920 tarihli bir telgraf göndermiştir (Baykal, 1996:32-33).

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'nin 6 Şubat 1920 günü toplanan genel kurulunda ise kadınlar, Maraş'ın işgalini protesto etmişlerdir. Belkıs Raif Hanım burada şu konuşmayı yapmıştır: "... *Şimdi de son işgal Maraş, Hanımefendiler! Maraş, Sivas'a üç gündür. Sivas'ın bir uzvu demektir. Maraş giderse Sivas gider. Sivas giderse Anadolu-i Şarki baştanbaşa gider. Anadolu-i Şarki giderse Türklük biter. Mabetlerimiz, mukaddesatımız çiğnenir. Camilerimize çan takılır, namuslarımız pâymal edilir. İşte Hanımefendiler! Kadın, erkek ittihat edersek, düşmanlarımızın karsısında kavî bir kitle halinde bulunursak vatan kurtulur...*" (Baykal, 1996:52). Yine burada konuşan Asiye Edhem Hanım, *İstanbul, İzmir, Adana, Ayıntap, Urfa ve Maraş'taki her karış toprakta bir şehidin olduğuna* dikkat çekerken *düşmanlarımız vatanımızı canavarlar gibi parçalamak istiyorlar. İşte biz de bu vatanın, evlâtlarıyız. Gün bugün, saat bu saat, dakika bu dakika. Bekleyecek, duracak zaman kalmadı* sözleriyle durumu çok çarpıcı olarak ortaya koymuştur (Baykal, 1996:59).

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, Heyet-i Temsiliye ile sürekli yazışmalarda bulunarak hem Anadolu'da yapılan kurtuluş çalışmaları hakkında bilgi almış hem de kendi faaliyetleriyle ilgili onları bilgilendirmiştir. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal de 9 Mart 1336/1920 tarihli yazısında vatan yolunda yeni hizmetlerinden dolayı Sivas Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti'ne takdir ve teşekkürlerini bildirerek kıymetli mesailerinde başarılar dilemektedir (TİTE Arşivi, 09. 03. 1336/1920: K. No:27, G. No:178, B. No:178-1-Ek- 14).

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, ülkede yaşanan hemen her önemli siyasi gelişme ve haksızlıklarla ilgili olarak hükümeti uyarmış, sorumluluklarını hatırlatmıştır; İngiltere, Mondros Ateşkesi sonrasında Urfa, Antep, Maraş, Adana illerini işgal etmiş kısa süre sonra da bu bölgeyi Fransa'ya devretmişti. Fransa adı geçen şehirleri işgal ederken Ermenileri de kullanmış, bu tutumu da kanlı olaylara zemin hazırlamıştı. Cemiyet, 1 Şubat 1920'de Sadrazam'a ve İçişleri Bakanlığı'na Fransızlarla Ermenilerin Maraş'ta yaptıkları vahşiliklerin önüne geçmek için girişimlerde bulunması talebini iletilmiştir. Maraş'taki kardeşlerini kurtarmak için kadınların erkeklerle birlikte gideceği, ülkenin savunması için erkeklerle birlikte mücadele hususunda yemin ettikleri bildirilmiştir. Hükümet'ten Maraş'taki dindaşların kurtarılması istenmiş, bunun sözle değil fiiliyatla gösterilmesi istenmiştir (Baykal, 1996:73-74).

Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti, kuruluşu ve çalışmaları ile diğer illerde aynı amaçlarla çalışacak kadın cemiyetlerinin kurulmasında da etkin olmuştur. Kısa bir süre içinde benzer ya da aynı isimle Kangal, Konya, Burdur, Yozgat, Pınarhisar, Erzincan, Eskişehir, Kayseri, Amasya, Burdur, Kayseri, Bolu ve Erzincan'da kadın dernekleri kurulmuştur. Maraş, İzmir gibi çeşitli feccayiin vuku bulduğu şehirler için para yardımında bulunmak, askerler için çorap örme kampanyası açmak, yine askerler için kullanılmak üzere Sivas'ta kesilen kurbanların derilerini nakde çevirmek, yetim kız çocukları için kavurma yapmak, cemiyet tarafından gerçekleştirilmiş diğer önemli faaliyetlerdendir (Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi : II nci cilt : batı cephesi 2 nci kısım : 4 Eylül 1919-9 Kasım 1920) 1965:108).

2. 6. Diğer Bölgeler

Millî Mücadele'ye Türk toplumunu hazırlayan mitinglerdeki kadın faaliyetleri, 1919 yılı boyunca sürmüştür. Bunlar arasında 12 Haziran 1919'da Amasya ve Niksar, 20 Haziran 1919'da Isparta, 12 Eylül 1919'da Sivas, 27 Kasım 1919'da Balıkesir ve 25 Aralık 1919'da Denizli mitinglerine büyük ölçüde kadınların katılımı olmuştur (Gül, 1996:54; İnan, 1982: 107-108)

İtilâf Devletleri'nin Türkiye'nin parçalanması ve başkentini İstanbul'dan Anadolu'ya alınması kararına karşı 11 ve 13 Ocak 1920'de Konya'da, 19 Ocak 1920'de Trabzon'da mitingler yapıldı. Yine Maraş'taki düşman işgaline karşı 30 Ocak 1920'de Sivas'ta ve Amasya'da da birer miting yapılmıştır (Avanas, 1998: 41-42; İstiklâl Harbi Gazetesi, 20. 01. 1920:214; İstiklâl Harbi Gazetesi, 31. 01. 1920:224:1).

Bundan sonra yine kadın-erkek katılımı ile mitingler sürmüştür. Özellikle Temsil Heyeti'nin, İstanbul'un 16 Mart 1920'de işgal edilmesi üzerine, yayınladığı bildiri işgalin mitingler yapılarak protesto edilmesini istemesi üzerine Anadolu ve Trakya'da yapılan mitinglerin sayısı artmıştır (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Eylül 1955:Y. 4, S. 13, Vesika No:329).

2. 7. Maraş Milli Mücadelesinde İki Kahraman Türk Kadını

Maraş savunması sırasında da Maraşlı kadınlar büyük fedakârlıklar göstermişlerdir. Evlerinin yıkılarak, yakılarak ve dehlizler yapılarak düşmanla savaşıma uygun hale getirilmesine müsaade eden kadınlar, savaşan eş, kardeş ve oğullarına yardımcı olmuşlardır. (Bağdatlılar, 1974:104)

Maraş'ın kurtuluş mücadelesinde Bitlis Defterdarı'nın eşinin Maraş'taki Türk-Ermeni vuruşmalarında cesaretle ortaya atılması, bu vuruşmaları heyecanla izleyen Türk kamuoyunda büyük bir yankı yapmış ve halkın moralini yükseltmiştir. Maraş'ın Kayabaşı Mahallesi'nde oturan yiğit kadın, Maraş'ta olup bitenleri yakından izlemektedir. Fransızlarla birlikte Ermeni saldırganlarına sokaktaki yerli halka olmadık çirkinliklerde bulunup, gurur kırıcı davranışları karşısında daha fazla dayanamamış; evinden çıkmış, sokağa hakim bahçe duvarının önünde durmuş; burada mevzilenerek sokağı taramaya başlamıştır. Bir başka gün, evinin duvarından açtığı bir delikten, sokakta olup bitenleri takip etmiş, işgalci düşmanın yerli işbirlikçileri ile birlikte, bir çocuğu öldüresiye döverken mazgaldan ateşle onları defetmeyi başarmıştır. Sokak çarpışmalarının yoğunlukta olduğu bir başka günde onun bahçe duvarından attığı mermilerle en az yedi-sekiz Ermeni-Fransız'ın öldüğü söylenir. Nihayet, daha fazla dayanamaz, erkek giysisi giyerek sokağa çıkar, erkekler arasında Milli Mücadele'de yerini alır (Hakimiyeti Milliye Gazetesi, 6 Şubat 1920, S. 6:4; Cebesoy, 2002:305; Özalp, 1984:180; Tansel, 1991:41).

Nitekim Mustafa Kemal, Maraş'ta oturan Bitlis Defterdarı'nın hanımının, Müslümanların kanlarının akıtılmasından ve birçok hanıma tecavüz edilmesinden galeyana gelerek sekiz düşmanı telef ettiğini ve daha sonra erkek elbisesi giyerek diğer mücahitlerin yanında çarpışmalara iştirak ettiğini bildirmektedir (TİTE Arşivi, 03. 02. 1336/1920, Kutu No:27, Gömlek No:174, Belge No:174-1-Ek-: Belge 34). Bitlis Defterdarı'nın eşi, çoğu Maraşlı kadına örnek olmuş, erkeklere şevk ve heyecan vermiş, onları motive etmiştir.

Amasya Anadolu Kadınları Müdafaa-i Hukuk-ı Vatan Cemiyeti Başkanı, Maraş'ta Bitlis Defterdarı'nın eşine bir kutlama telgrafi çekmiştir. Bu telgrafta cemiyet üyeleri Bitlis Defterdarı'nın hanımına "Türk Mücahidesi" unvanını vermiştir (Baykal, 1996:64).

Maraş milli mücadelesine katılan kadın kahramanlardan bir diğeri ise Senem Ayşe'dir. Senem Ayşe kocasının şehit olması üzerine erkeklerle birlikte Maraş'taki mücadelenin sonuna kadar çarpışmıştır. Millî Mücadele'ye hiçbir karşılık beklemeden iştirak eden bu Türk kadını, son yıllarını yoksulluk içinde geçirmiştir (Özalp, 1984:195; Gönen, 2005:172; Bağdatlılar, 1974: 153).

SONUÇ

Millî Mücadele döneminde Türk kadını, işgallere karşı örgütlenmiş, mitingler düzenlemiş, yardım dernekleri kurarak ordu, göçmenler ve kimsesizler için yardımlar toplamış, cephane imalâthanelerinde çalışmış, kağıt kollarında cepheye erzak ve cephane taşımıştır. Türk kadını Millî Mücadele'ye sadece mitinglerle ya da cephe gerisinde çalışarak katılmamış, aynı zamanda dernekler kurarak da çalışmalar yapmıştır. Ayrıca bizzat silahlı birliklerde yer alan Türk kadını, ülkesinin işgalden kurtarılması için her türlü fedakârlığı yapmaktan geri kalmamıştır. Nitekim cephede ve cephe gerisinde erkeğinin yanında ona destek veren Türk kadını, bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşmasında da önemli bir paya sahip olmuştur. Bu başarısı ve kahramanlığıyla diğer ülke kadınlarına da örnek gösterilebilecek fedakâr Türk kadınının belki de en üstün yönü, bunu bir zorunluluk olarak değil, içinden gelerek yapmış olmasındadır. Bütün olumsuzluklara karşın Türk halkını düşmana karşı birlik olmaya çağırın Türk kadını, vatanını, bağımsızlığını ve namusunu erkeğiyle beraber korumaya kararlı olduğunu bu toplantılara katılarak ve bazılarını bizzat örgütleyerek kanıtlamıştır.

Türk kadınlarının bir cemiyet etrafında örgütlenerek Millî Mücadele'ye gösterdikleri ilgi, sağladıkları destek, milli birlik ve beraberliğin sağlanmasında, kamuoyu oluşturulmasında etkili olmuştur. Millî Mücadele'nin zafere dönüşmesindeki en önemli faktörlerden bir tanesi de milletin kadınıyla erkeği ile gerçekleştirdiği işte bu birlik ve beraberlik ruhudur. Türk milletinin topyekûn direniş ve dirilişini ortaya koyan bu mücadeleler aynı zamanda kurulacak olan yeni Türk Devleti'nin temellerini de oluşturmaktadır. Anadolu'da başlayan direnişin özünde Türk halkının fedakârlık ve vatanseverlik azmi yatmaktadır. Bu azim, o yıllarda cephe gerisinde kalmış bir avuç yaşlı, kadın ve çocuklar ile güçlendirilmiştir. Hiçbir karşılık beklemeden sadece vatanın kurtuluşu hedefine yönelik kutsal bir mücadele verilmiştir. Anadolu'nun her yanı şehitlerin kanı ile sulanmıştır. Bunlar arasında erkekler, kadınlar, kocalar, kardeşler, çocuk yaşta olanlar vardır. Hepsisi isimsiz kahramanlardır, fakat gönül huzuru ile kalpleri iman ateşi ve yurt sevgisi ile göçüp gitmişlerdir.

Kahraman Türk kadınlarımız ile ilgili bu kısa çalışmamızı Atatürk'ün bir sözüyle bitirmek doğru olacaktır. Atatürk; "Dünyada hiçbir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi kurtuluş ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim.' diyemez" diyerek kahraman Türk kadınının hak ettiği değeri ortaya koymuştur. Bu nedenle adlarını bildiğimiz ve bilmediğimiz bu kahraman kadınlarımızı tekrar anmanın ulvi bir görev olduğunu düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

I. Resmi Kaynaklar

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

TİTE Arşivi, 03. 02. 1336/1920, Kutu No:27, Gömlek No:174, Belge No:174-1. (Ek:- Belge 34).

TİTE Arşivi, 09. 03. 1336/1920, Kutu No:27, Gömlek No:178, Belge No:178-1. (Ekler: Belge 14).

Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, **Türk İstiklâl Harbi: II'nci cilt: Batı cephesi 2'nci kısım:** (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), Ankara, 1965.

II. Gazeteler

Açıksöz, 16 Teşrinisani 1919, S 21.

Açıksöz, 14. 12. 1919, S 25.

Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi, 02. 02. 1920, S 6.

Hâkimiyeti Milliye Gazetesi, 06. 02 1920, S 6.

İstiklâl Harbi Gazetesi, 15. 05. 1919, No:1, Haz. Ömer Sami Coşar, Yeni İstanbul Yay.

İstiklâl Harbi Gazetesi, 20. 01. 1920, No:214, Haz. Ömer Sami Coşar, Yeni İstanbul Yay.

İstiklâl Harbi Gazetesi, 31. 01. 1920, No:224, Haz. Ömer Sami Coşar, Yeni İstanbul Yay.

Kastamonu Gazetesi, 18. 12. 1919, S 2331.

III. Dergiler

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Y. 4, S 13, Vesika No:329, E. U. Basımevi, Ankara, Eylül 1955.

IV. Kitaplar

ADIVAR, Halide Edip, **Türkün Ateşle İmtihanı**, 6. basım, Can Yayınları, İstanbul 2011.

ATATÜRK'ÜN Bütün Eserleri, C 10, (1920–1921), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2003.

AVANAS, Ahmet, **Millî Mücadelede Konya**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1998.

CEBESÖY, Ali Fuat, **Kuvâ-yı Milliye'nin İçyüzü**, Yay. Haz. Osman Selim Kocahanoglu, Temel Yay., İstanbul 2002.

BAĞDADLILAR, Adil Uzunoluk, **İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Kervan Matbaası, Kahramanmaraş 1974

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1986.

ÇAKA, Cahit, **Tarih Boyunca Harp ve Kadın**, As. Fb. Basımevi, Ankara 1948.

GÖNEN, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı Maraş**, Lazer Yay., Ankara 2005.

İNAN, A. Afet, **Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması: Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1982.

KAPLAN, Leyla, **Cemiyetler ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.

KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1939-1923)**, İstanbul, 1992.

II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını, Millî Eğitim Bakanlığı Yay., İstanbul 1996.

ÖZALP, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara, 1984.

PEKER, Nurettin, **1918-1923 İstiklâl Savaşı'nın Vesika ve Resimleri, İnönü, Sakarya, Dumlupınar Zaferlerini Sağlayan İnebolu ve Kastamonu Havalisi Deniz ve Kara Harekâtı Hatıralar**, Gün Basımevi, İstanbul 1955.

SAKALLI, Bayram, **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi 'Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'** İz Yayıncılık, İstanbul 1997.

SARIHAN, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Kadınları**, Cumhuriyet Kadınları Derneği, Ankara 2006.

TANSEL, Fevziye Abdullah, **İstiklal Harbinde Mücahit Kadınlarımız**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1991.

III. Makaleler

CUNBUR, Müjgân, “Millî Mücadele’de Kadın Dernekleri”, **Millî Mücadele’de Türk Kadını**, Haz. İnci Enginün, Müjgân Cunbur, Cahide Özdemir, Cumhuriyetin 60. Yıldönümü Yay., Ankara 1983.

ENGİNÜN, İnci, “Milli Mücadele’de Türk Kadını” **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yay. 3. bs. İstanbul 1998.

ESKİ, Mustafa, “Kastamonu’da Yapılan ilk Kadın Mitingi”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 9, S 27, Ankara, Temmuz-Kasım 1993.

“İlk Kadın Mitingi”, **Kastamonu’da İlk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1996.

FEYZİOĞLU, Turhan, “Atatürk ve Kadın Hakları” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt II, Sayı 6, Temmuz 1986.

GÜL, Muhittin, “Millî Mücadele Mitinglerinde Kadınlarımız”, **Kastamonu’da ilk Kadın Mitingi’nin 75. Yıldönümü Uluslararası Sempozyumu, Kastamonu 10-11 Aralık 1994**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay. , Ankara 1996.

İNAN, A. Afet, “Anadolu Kadınları Müdafaa-i Vatan Cemiyeti”, **VIII. Türk Tarih Kongresi (11-15 Ekim 1976) Kongreye Sunulan Bildiriler**, III. Cilt, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1973.

ÖZDEMİR, Nuray, “Milli Mücadelede Kadın Desteği: Bolu Müdafaa-i Vatan Gazi Kadınlar Cemiyeti”, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi** – Journal of Social Sciences Cilt / Volume: 2011-2 Sayı / Issue: 23 S.

SÖYLEMEZ, Faruk, “Milli Mücadele Döneminde Kastamonu’da Kurulan Cemiyetler”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 12, S 34, Mart 1996.

ŞAHİNGÖZ, Mehmet, “Milli Mücadelede Kastamonu”, **Türk Tarihinde ve Kültüründe Kastamonu, Tebliğler, 19-21 Ekim 1988**, Kastamonu, 1989.

ANTEP SAVUNMASI ETRAFINDA OLUŞAN HALK EDEBİYATINDA KADIN

Okt. Dr. Hasan KARACA*

ÖZET

Bu bildiriyle Antep Savunması etrafında oluşmuş halk edebiyatı ürünlerine kadının yansıması ortaya konulmaya çalışılmıştır. Derleme ve tarama yöntemiyle kaynaklardan tespit edilen konuya dair ağıt, destan, efsane ve diğer halk edebiyatı ürünleri halk bilimi bakış açısıyla analiz edildi.

Antep Savunması'yla ilgili ağıt, destan ve efsanelerde kadın, toplumun bireyi, kahramanların yakını veya cephenin neferi kimliğiyle karşımıza çıkmaktadır. Eserlerde kadınlar, *'anne, bacı, gelin, kız'* gibi genel adlandırmayla veya tarihî şahsiyet olarak ismen zikredilmektedir. Tespit ettiğimiz kadarıyla ismen bilinen kadınlar, Köçker Happası, Fatma, Yirik Fatma, Karayılan'ın eşi Elif, kızı Selver, kardeşi Haney'dir.

Anahtar Sözcükler: Antep Savunması, kadın kahramanlar, halk edebiyatı.

---

* Gaziantep Üniversitesi, karaca@gantep.edu.tr

WOMAN IN FOLK LITERATURE EMERGED AROUND ANTEP DEFENSE

ABSTRACT

In this paper reflection of woman to folk literal products existed around Antep Defense has been tried to be put forth. Dirge, epos, tale and other folk literal products which had been detected from sources by compilation and scanning methods have been analysed by folklore viewpoint.

Woman in dirges, epos, tales related to Antep Defense has appeared with her identity of individual in the society, relative of heros or soldier of front. In the products women have been entitled as either general names like “mother (anne), sister (bacı), bride (gelin), girl (kız)” or as historical figures by their names. The women whose names have been established are Köçker Happaşı, Fatma, Yirik Fatma, wife of Karayılan Elif, his daughter Selver, his sister Haney.

Keywords: Antep Defense, woman hero, folk literature.

GİRİŞ

Nisan 1920-Şubat 1921 tarihleri arasında yapılan Gaziantep Savunması, Kurtuluş Savaşı'nın önemli cephelerinden birisi olmuştur. Antep Savunması'nda halk, savaşın doğrudan bir parçası oldu. Klasik savaşlardan farklı olarak burada, iki ordunun karşılaşması değil, halk ile Fransız ordusunun savaşı söz konusudur. Bu da savaşı ve boyutlarını daha da dramatik kıldı. On bir ay süren Gaziantep Savunması, Türk milletinin bağımsızlık uğruna yaptığı, yapabileceği fedakârlıkları göstermesi bakımından önemli olduğu kadar, yaşadıklarını kültür ve edebiyatına yansıtması bakımından da önemlidir. Antep Savunması'yla Türk milletinin "ordu millet" ve "şair millet" vasıfları bir kez daha tezahür etmiştir.

Gaziantep Savunması etrafında ağıt, mani, ninni, destan, efsane başta olmak üzere birçok türde halk edebiyatı ürünü oluştu. Kadın, cephe ve cephe gerisindeki konumuyla savaşın ve onun ürünü halk edebiyatı mahsullerinin bir parçası oldu. Savunmayla ilgili doğal olarak en çok ağıt türünde eser verilmiştir. Ağıt yakma geleneğimize dayanarak bunların çoğunun kadınlar tarafından yapıldığını söyleyebiliriz.

Antep Savunması'yla ilgili ağıt, destan ve efsanelerde kadın, toplumun bireyi, kahramanların yakını veya cephenin neferi kimlikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Eserlerde kadınlar, 'anne, bacı, gelin, kız' gibi genel adlandırmayla ya da bizzat tarihî şahsiyet olarak ismen zikredilmektedir. Tespit ettiğimiz kadarıyla halk edebiyatı ürünlerinde adı geçen kadınlar, Köçker Hapması, Antepli Fatma, Yirik Fatma, Karayılan'ın eşi Elif, kızı Selver, kardeşi Haney'dir. Bu durum veya ayırım, çalışmamızın temel başlıklarını oluşturmaktadır.

Anne, Bacı, Eş, Gelin, Genç Kız, Yaşlı Kadın

Anne, vatan ve namus kavramlarının birlikte düşünülüp anılması kültürümüzün temel tasavvur ve değerlerindedir. Nitekim, Antep Harbi'nde kutsiyet taşıyan bu üç değer Şehit Kâmil ve annesinin yaşadıklarında somutlaşmıştır. Şehit Kâmil, Antep Harbi'nin ilk kaybı olarak nitelendirilir. 14 yaşındaki Mehmet Kâmil, annesine (Hatic) sarkıntılık yapan ve onun peçesini açmak isteyen Fransız askerlerine karşı çıkmış ve Fransız askerlerince şehit edilmiştir. Bu olayla halk, kutsallarının karşı karşıya olduğu tehlikeyi somut olarak görmüş ve değerlerini korumak için harekete geçmiştir.

Annesiyle anılan kahramanlardan biri de Karayılan'dır.

“Anama söyleyin, damda yatmasın;

Yeni çıkan meyvelerden tatmasın;

Oğlum gelir, diye yola bakmasın;

Vurun Türk uşağı, namus günüdür. ” (Solmaz, 1963: 47)

Dörtlüğünde onun ağzından ‘anne’ ve vatan sevgisi bir arada işlenmiştir. Aşağıdaki dizelerde ise farklı anlatımlarla annesinden bahseden Karayılan, onun şahsında sevgi, özlem ve yaşanan talihsizliği anlatır:

“Benden selâm söylen garip anama. ” (Solmaz, 1963: 48).

“Anama söyleyin, belki dönerim. ” (Solmaz, 1963: 51).

“Kara haber vermen benim anama. ” (Şahiner, 1999: 87).

“Oğlum geliyor, diye yola bakmasın. ” Yetkin, 1969: 13).

“Mulla gelir, diye umut etmesin. ” (Ali Nadi Bey, 1935: 197).

Ağıtlarda duyguların dile getirilmesi sadece, Karayılan'dan annesine olmakta, anlatımın yönü annesinden evladına da olmaktadır:

“N’eyledim yavrum, ben de n’eyledim?

Seni büyütürken ninni söyledim.

Yetirdim, büyüttüm, çete eyledim.

Vurun Türk uşağı, namus günüdür. ” (Solmaz, 1963: 47).

Burada annesi Karayılan'ın büyütülmesi sürecini keskin ve özlü halk söyleyişiyle iki dizede verir.

Aşağıdaki anonim dörtlüklerde anne ve oğul, vatan sevgisini karşılıklı diyalogla dile getirir:

“Düşte gördüm, şafak kana büründü;

Sancağıma şehit kanı sürüldü;

Ver silahı annem, bana sefer göründü;

Benim çoktan beklediğim, bu gündü.

Al oğlum, al silahı, bakma ardına;
Yolların uzaktır kavuş orduna;
Al bayraktır, yazılı Kur'an;
Altına toplanmış Müslüman olan. ” (Battal, 1971: 105).

Kahramanların şehadeti üzerine duyulan üzüntü, kadınların “yola dökülmesi”, “saçlarını yolması”, “toplanması” davranışlarıyla aktarılır:

“Kilis’in yoluna arpa ekildi;
Arpanın yerine mermi dikildi;
Anneler, bacılar yola döküldü;
Ünün Ankara’ya gitti Yılan Bey. ” (Ali Nadi Bey, 1935: 196).

“Şahin Bey düşmana ilk kurban oldu;
Fransız kuvveti Antep’e doldu;
Analar, babalar saçların yoldu;
Uyan Şahin uyan, gör neler oldu;
Sevgili yurdumuz düşmanla doldu. ” (Şahiner, 1999: 131).

Aşağıdaki birimde de anne, vatan ve namus kavramları birlikte işlenmektedir:

“Antebin harbine 11 ay oldu;
Kanımız kurudu, benzimiz soldu;
Analar, bacılar saçların yoldu;
Vurun Antepliler namus günüdür;
Vurun Türk uşağı namus günüdür.” (Gaziantep Kültür Dergisi, 1960: 6).

Savunma’ya dair anlatımlarda kadın bazen yaşlı kadın, bazen genç kız, bazen de gelin olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bir felaketin yaşandığı zamana ait yapılan bir iş, yenen bir yiyecek veya içilen bir içecek, giyilen bir elbise, kurulmuş bir cümle; bazen mevsim, gün, vakit veya saat halk arasında birtakım inançlara yol açmaktadır. Bu işlerin tekrarı hâlinde

aynı felaketlerin yaşanacağına inanılır ve eylemin tekrarından özellikle kaçınılır. Bunun sonucu olarak insanların uğurlu veya uğursuz saydıkları günleri, sayıları, renkleri veya işleri olmaktadır. Bu çerçevede açıklıkla mücadele birtakım inançlara da yol açmıştır. Savaştan sonra, yaşlı bir kadın zerdali çekirdeği doldurduğu bir çuvalı sırtına alıp Alleben deresine doğru gider. Neden çekirdeği satmayıp da dökmeye götürdüğünü soranlara:

“Bee, kele yavrum dert dutsun, bunları gördükçe yüreyim oynuyor. Sonra başımıza Antep Harbi çıkar, bize ekmeğini yapıp yidirirler. ” der (Yener, 1969: 33, 34).

Tarafımızca derlenmiş şu anlatımda ise insanımızın açıklıkla mücadelesi genç kızların şahsında farklı bir boyutuyla ortaya konmaktadır:

“Genç kızlar, gelinler yiyecek bir şey bulamadıklarından kırlarda yeşil otları yerlermiş. Bu yeşil otlar dudaklarının kenarında leke yaparmış ve bu lekeler öyle silmeyle çıkmazmış. Onlar da bu lekeleri çıkarmak için havarat taşı dediğimiz taşı kullanırlarmış. Bu taş beyaz, hafif ve yumuşak bir taştır. Bu lekeler ancak bu taşla çıkarılabilirmiş. ” (Kaynak kişi: Özkaraman, Derleyen: Karaca).

Kadın, savaşın masum kurbanlarından. Onu, “Ağaçta Sallanan Bacak” olayında bu kimliğiyle görmekteyiz. Olay, ana hatlarıyla şöyle anlatılır:

“Tutlu Hamam önünden siyah çarşafly iki kadın Arasa’ya doğru iniyorlardı. Birinin kucağında bir çocuk vardı. Amansız bir gülle tam yanlarında patladı. Kalın bir toz ve duman bulutu her tarafı kapladı. Etraftan imdada koştular. . . Top patlayan yere varınca kadınlardan birini bayılmış ve kucaktaki çocuğunu bir tarafa fırlamış buldular. Asıl çocuğun annesi olan kadın meydanda yoktu. Araştırdılar, çevre duvarlar vücut ezikleri, kan pıhtıları, beyin parçaları ile sıvanmıştı. Başlarını yukarı kaldırdınc bir dut ağacının dallarına asılmış kırmızı donlu, kesik bir bacağı seğirdiğini, titrediğini gördüler.

Bayılan kadının yüzüne su serpererek ayıltılar. Yaralanmamıştı. Gözünü açar açmaz:

- Bacım nerede, diye sordu.

Göz kapaklarını kaldıran kadın, dut ağacında hâlâ sergiyen, titreyen bacağı gördü ve gözlerinden akan yaşını gizlemeye lüzum görmeden:

- Ne bahtlı; bacım şehit olmuş, dedi. Çocuğunu ben büyütürüm. Aman kardeşlerim, biz ölmüye razıyız, yeter ki bizi Fransız karalarının¹ ellerine bırakmayın. ” (Ünler, 1962: 78, 79).

Bu olay / efsanede de görülmektedir ki Anteplilere yakınlarını kaybetmekten ziyade bağımsızlığın elden gidecek olması acı vermiştir.

Savaş ve kadına dair bazı anlatım ve karelerde halk hikâyesi, efsane ve memorat unsurları iç içe geçmiştir: “Bütün şiddet ile bombardımanın devam ettiği bir gün, Kozluca Mahallesi semtinde iki kadın sokakta yan yana gidiyorlarmış. Ansızın bir şarapnel gelmiş, sağdaki kadının başını bedeninden koparıp uçurmuş. Fakat bu başsız beden, yedi adım daha yürümüş, sonra devrilmiş.

Ben bunu, o başı uçan kadının yanında sağ kalan kadından dinledim, çok hayret ettim. . . . Bunu hikâye eden kadın da hâlâ sağ. ” (Yener, 1959: 57). Bu anlatımdaki “başsız bedenın yürümesi”, “yedi sayısı”, “sağ taraf” gibi ifadeler birer dinî ve kültürel semboldür.

Antep’e Fransızların girişi Antepliler için yas günü, düşman için ise düğün günü olarak görülmüştür. Üzüntünün aktarılmasında kadına da rol verilir:

“Gelin Antepliler, bir yere gelin;
Toplanıp ağlamak günüdür bugün;
Baş başa verelim: dul, öksüz, gelin;
Yapıyor Antep’te Fransız düğün. ” (Dai, 1992: 169).

Yine, Şerif Dai’nin “Gaziantep Destanı”ndan alınan aşağıdaki dörtlükte insanların perişan ve mutsuz hâli gelin ve kızların yüzünün gülmemesiyle anlatılır:

“Minareden ezan sesi gelmiyor;
N’olup n’olmadığını kimse bilmeyor;
Gelinler, kızların yüzü gülmeyor;
Hani benim mor sümbüllü bağlarım;
Antep, diye hazin hazin ağlarım. ” (Şahiner, 1999: 123).

Bedduaların genel üreticisinin kadınlar olduğu düşüncesinden hareketle “Bedenine top deye”, “Bedeniye altı yüz kırkık Fransız topu deye. ” (Kaynak kişi: Barna, Derleyen: Karaca) gibi ilenmeleri de Savunma’yla ilgili kadınların ürettiği halk edebiyatı ürünlerinden sayabiliriz.

1 Fransız karaları: Senegalli müstemleke askerleri (Yazarın notu).

Gerçek Kişiler: Haney, Selver, Elif, Yirik Fatma, Köçker Happaı, Antepli Fatma

Ağıtlarda gerçek kadın kişi olarak en çok Karayılan'ın aile fertleri geçmektedir. Bunlar, kız kardeşi Haney, kızı Selver ve eşi Elif'tir. Söz konusu ağıtlarda Karayılan, genel olarak acı haberin aile bireylerine verilmemesini dilemektedir. Ailesindeki kadınların Karayılan için duyacağı üzüntü yine Karayılan'ın ağzından aktarılır:

“Kara haber vermen Haney bacıma. ” (Solmaz, 1963: 51).

“Söyleyin anama, anam ağlasın;
Bacım Haney karaları bağlasın;
Sefil Selver kimle gönül eğlesin;
Aman çetelerim namus günüdür. ” (Solmaz, 1963: 52).

Karayılan'ın eşi Elif, Karayılan'ın hitap ettikleri arasında olmasa da başkasının ağzından söylenmiş ağıtlarda anılmaktadır:

“Şihın Dağı derler, bir ova, yazı
Yazıda yayılır koyunla kuzu
Gözünü sevdiğim Türk Elif kızı
N'eylemeli, arslan Molla vuruldu. (Solmaz, 1963: 50).

Karayılan'ın ağzından onun Elif'e olan duygularının verilmemesini, kültürümüzde eşe olan sevgi veya özlemin ulu orta dile getirilmemesine bağlayabiliriz.

Yirik Fatma, cephede bizzat savaşmış kadın kahramanlarımızdandır. Onun hikâyesi şöyle anlatılır:

“Bu semtte (Şehreküstü), Yirik Fatma adındaki bir Türk kadını cenk elbisesi giyerek eline geçirdiği uzun ve büyük bir et satırı ile bu adsızların arasına girmişti. Onu bu semtte tanımayan ve bilmeyen hemen yok gibi idi.

....

Yirik Fatma geceleri nöbet bekleyen çetelerin yanına giderek:

- Siz uyuyun da ben nöbet bekleyeyim, der ve nöbet beklerdi. Ona niçin böyle yapıyorsun dedikleri zaman:

- Ben gündüz uykumu alırım, sizin geceniz yok, gündüzünüz yok. Gâvuru beklemek sevap değil mi, diye cevap verirdi.

Hele Sinan Gediği'ni beklerken söylediği şu söz ne kadar asildir, ne kadar ilahîdir.

- Bu gâvurlar neden gelmiyler?" (Fırat, 1961: 285-287).

Antep Savunması'nda efsaneleşmiş kadınlardan birisi de "Köşker Happsı"dır. Onu da Düztepe'de savaşılan çetelere moral verirken görüyoruz:

"Karayılan'ın şehit olduğu Sarımsaktepe'si taarruzundaydı. . . . Top, mitral-yöz ve tüfek sesleri, Allah Allah naraları birbirine karışıyordu. Bu sırada, insanı içinden hoplatan bir ses mezar taşlarına çarparak bütün cepheyi tuttu:

Zahide aç gözünü, sahraya bak da ibret al;

Bu direksiz kubbe-i binaya bak da ibret al;

Kalk seher vakti, akan deryaya bak da ibret al;

Var, musallada yatan mevtaya bak da ibret al.

Çarşafının eteklerini beline sarmış, yukarı kısmını bir iple başına bağlamıştı. Bir elinde dolu bir su kovası, öbür elinde tas bulunan daha genç denebilecek bir kadın yukarıdaki kıtayı bağıra bağıra okuyor, sonra şu sözleri tekrarlayarak savaşılanı coşturuyordu:

- Vurun kardaşlarım, vurun aslanım! Bu kâfirin kurşunu adama geçmez.. " (Güzelbey, 1961: 81, 82).

"Antepli Fatma" destanı 11'li hece ölçüsüyle yazılmış aa/bb/cc/. . . kafiye örgüsüne sahip doksan mısralık Savunma'ya dair söyleyeni bilinmeyen en uzun eserdir (Gaziantep Kültür Dergisi, 1957: 246). Bu destanda Fransız askerlerinin tecavüzüne uğramış Fatma adlı bir genç kızın çektiği dram anlatılmaktadır. Destan, Antepli Fatma'nın yaşadıklarının hikâye edileceği bilgisiyle başlamaktadır. Bu âşık tarzı destanlarda görülen dinleyiciye gönderme yaparak, onu destanın havasına sokma, dikkatini çekme ve konuyu ilgi çekici kılma çabasının bir sonucudur (Çobanoğlu, 2000: 276).

“Ökkeş Çavuş bana anlattı bunu;
 Biraz acıklıdır vak’anın sonu;
 Çok temiz bir kızın hikâyesi bu;
 Asil Türk soyunun ölmez sesi bu;”

Bu bilgiden sonra savaşın seyri, mücadelenin mahiyet ve şekli uzun uzun hikâye edilir:

“Silâha sarıldı genç ve ihtiyar;
 Bir savaş cephesi oldu bu diyar;
 . . . .
 Türk’ün cesareti ve azmi yaman;
 Bir ordu önünde demiyor aman;
 Düşman gururlanıp azmıştı müthiş;
 Artmıştı her yönde katliam, tedhiş;
 Köyleri istilâ edip yakıyor;
 Süngünün ucuna çocuk takıyor.
 . . . .
 Günlerce, aylarca uzadı savaş;
 Dinmedi bir lahza gözlerdeki yaş. ”

Savaşın anlatımında Savunma’nın kronolojisi takip edilir. Düşmanın çekilmesi ve savaş sonrası durum da gözler önüne serilir:

“On bir ay ve on gün sel aktı kandan;
 Altı bin şehide mezar bir yandan.
 . . .
 Düşman firar edip uzaklaşıyor;
 Kararmış ufuklar berraklaşıyor. ”
 Savaştan sonra halkın moral ve sevinci dile getirilir:
 “Hakikî bir neşe, hakikî sevinç;
 Herkes yeni doğmuş, herkes sanki dinç. ”

Denilebilir ki on bir ay süren mücadele Fatma'nın hikâyesiyle özetlenmiştir. Destan Fatma'nın bu olup bitenlerle ilgisini vererek sona ermektedir:

“Yalnız, bir genç kızın garipti hâli;
Sonsuz derecede idi melâli;
Siyahlar giyinmiş bu mutlu günde;
Elleri titriyor, başı önde.

...

Fatma, bir aralık ortaya koştu;
Bir kaplan gibiydi, bir anda coştı;
Göksünü açarak dedi ki: Durun;
Ey şanlı yiğitler, son hedef, vurun;
Vurun ki deşilsin içim, pak olsun;
Dünya ve ahiret yüzüm ak olsun;
Bir düşman subayı kirletti beni;
Delik deşik edin kurşunla teni.

...

Bu ses dalga dalga köye yayıldı;
Fatma duramadı, düştü bayıldı. ”

Bu hikâyede namus kavramına ve düşmanın yapabileceği kötülöklere vurgu yapılmaktadır. Bu hikâyenin devamını, görüştüğüm Hilmi Dönmez adlı kaynak kişi şöyle anlatmıştır: “ Biz çocuktuk, gözleri kör olmuş yaşlı bir kadın vardı. ‘Fransız subayı kirlettiği için üzüntüsünden bu hâle geldi. ’ derdi büyüklerimiz. Evlenmemişti. Daha sonra bu kadın vefat etti. ”

SONUÇ

Antep Savunması, halkın doğrudan yer aldığı bir savaştır. Bu savaş etrafında gelişen halk edebiyatı ürünlerinde kadın, kimi zaman isimsiz kimi zaman da gerçek tarihî kişi olarak yer aldı. Savunma etrafında halk edebiyatı ürünleri olarak genellikle ağıt, inanç, beddua ve efsaneler oluşmuştur. Bu ürünlerde kadın; anne, bacı, kardeş, gelin, genç kız, yaşlı kadın gibi genel adlandırmalarla veya Köçker Happaşı, Antepli Fatma, Yirik Fatma, Elif, Selver, Haney gibi ismen de bilinen gerçek şahıslar olarak anlatımını bulmuştur.

Kurtuluş Savaşı boyunca Türk kadınının mücadelenin önemli bir parçası olduğuna tarih tanıklık etmiştir. Bunların bir kısmı yaptıklarıyla efsaneleşmiş bir kısmı da adsız birer kahraman olarak tarihe geçmiştir. Kurtuluş mücadelesinin olduğu her yerde “Yirik Fatma”, “Köşker Happaşı” gibi birçok yerel kahramana rastlamak mümkündür.

Antep Savunması ve onun etrafında oluşan halk edebiyatı ürünleri göstermiştir ki Kurtuluş Savaşı'nda kadınıımız cephede ve cephe gerisinde fedakârlık ve kahramanlık abidesi olmuştur.

KAYNAKÇA**Kitaplar:**

Ali Nadi Bey (1935), **Gaziantep Müdafaası**, (Gaziantep Halkevi Broşürü), Gaziantep 1935.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2000), **Âşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü**, Ankara.

DAİ, Adil (1992), **Olaylarla Gaziantep Savaşı**, Gaziantep.

SOLMAZ, Mehmet (1963), **Karayılan**, Gaziantep.

ŞAHİNER, Necmeddin (1999), **Mehmed Said Şehit Şahin Bey**, Adana.

Makaleler:

BATTAL, Hurşit (1971), "Gaziantep Müdafileri", **Gaziantep Kültür Dergisi**, C 13, Gaziantep.

FIRAT, Kerim (1961), "Yirik Fatma", **Gaziantep Kültür Dergisi**, C 4, Gaziantep.

Gaziantep Kültür Dergisi (1957), "Antepli Fatma", C 1, S 11, Gaziantep.

Gaziantep Kültür Dergisi (1960), "Karayılan'ın Hayatı", C 3, Gaziantep.

GÜZELBEY, Cemil Cahit (1961), "Köşker Hapması", **Gaziantep Kültür Dergisi**, C 4, Gaziantep.

ÜNLER, Ayhan (1962), "Ağaçta Sallanan Bacak", **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, (Hzl. Hülûsi YETKİN), Gaziantep.

YENER, Şakir Sabri (1959), "Antep Harbi Hatıralarından", **Gaziantep Kültür Dergisi**, C 2, S 15, Gaziantep.

YENER, Şakir Sabri (1969), "Acı Zerdali Çekirdeği", **Gaziantep İçin Söylenenler**, (Hzl. Hülûsi YETKİN), Gaziantep.

YETKİN, Hulûsi (1969), "Vurun Antepliler Namus Günüdür", **Gaziantep İçin Söylenenler**, Gaziantep.

Kaynak Kişiler (Kaynak kişilere dair sırasıyla; soyadı, adı, doğum yılı, eğitim durumu, yaşadığı yer, görüşme yılı, görüşüp derleyen kişinin soyadı, adı bilgileri verilmiştir.)

BARNA, Murat, 1973, Üniversite Mezunu, Gaziantep / Merkez, 2003, Karaca, Hasan.

DÖNMEZ, Hilmi, 1952, Doktora Mezunu, Gaziantep / Merkez, 2003.

ÖZKARAMAN, Mehmet, 1965, AÖF Öğrencisi, Gaziantep / Merkez, 2003, Karaca, Hasan.

Ek Metinler:**Ek- 1:**

KARAYILAN DESTANI

Mulla'm oturmuş yazı yazıyon;
 İnce dillerden, ince dillerden;
 Hiç mi gelen yoktur bizim ellerden?
 Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
 Başına giyinmiş püsküllü fesi;
 Düztepe'den gelir Mulla'nın sesi;
 Yılan beyim çetelerin halisi.
 Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
 Karaburun'dan aşağı indim;
 Salâvat getirdim, meydana girdim;
 Ün ile kâfirin belini kırdım.
 Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
 Yılan Bey oturmuş, yazı yazıyor;
 Karasilo Ağa asker diziyor;
 Mulla beyim kolordular bozuyor.
 Ünün Ankara'ya çıktı Yılan Bey.
 Yılan beyim der ki: Öldüm gaziler;
 Kurşun değdi, yaralarım sızılar;
 Size emanettir emlik kuzular.
 Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
 Erikçe'den toplar attı Kolec'e;
 Telgraflar vurun acele Burc'a;
 Allah ömür versin Ali Kılıc'a.
 Ala şu kılıcı beline bağla.
 Karataş içine toplar kuruldu;
 Vura vura dalım, kolum yoruldu;
 Yılan beyim koltuğundan vuruldu;

Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
 Mulla'nın hircunda bir top alaca;
 Camiye getirin kanlı salaca;
 Hiç kimsem yoktur ki gitsin alâca.
 Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
 Kilis'in yoluna arpa ekildi;
 Arpanın yerine mermi dikildi;
 Anneler, bacılar yola döküldü.
 Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.
 Maraş'tan çıktım da girdim Bakça'ya;
 Vatan satılır mı altın akçaya;
 Bizim çeteler dönmüş sakçeye.
 Davran beyim davran, kâfir zor geldi.
 Atıyor da zalim kâfir, atıyor;
 Hey vah, Yılan beyim ölü yatıyor;
 Küçük Memo çeteleri katıyor.
 Ünün elden ele gitti Yılan Bey.
 Samsaktepe'sine hücum ettirdim;
 Çok babayığitler telef ettirdim;
 Mulla'yı arada kayıp ettirdim.
 Dağların arslanı Yılan vuruldu.
 Anama söyleyin, damda yatmasın;
 Teze meyvelerden yiyüp tatmasın;
 Mulla gelir, diye umut etmesin.
 Dağların arslanı Mulla vuruldu.

Anonim

(Ali Nadi Bey, 1935: 195-197).

Ek-2:

KARAYILAN

Karayılan der ki: Gelin oturak;
 Kilis yollarından kelle getirek;
 Fransız adını bütün batırak;
 Vurun çetelerim, Antep günüdür.

Atına binmiş, elinde dizgin;
 Girdiği cephede hiç vermez bozgun;
 Çeteler içinde Yılan'ım azgın;
 Vurun çetelerim, namus günüdür.

Başına vurunmuş kırmızı fesi;
 Düztepe'den geliyor Molla'nın sesi;
 Ben de bilmiyorum, Antep neresi;
 Vurun çetelerim, Antep günüdür.

Anama söyleyin, damda yatmasın;
 Yeni çıkan meyvelerden tatmasın;
 Oğlum gelir, diye yola bakmasın;
 Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Molla'nın hircunda bir top alaca;
 Kimim kimsem yok, salam ilâca;
 Camiye koydular kanlı salaca;
 Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Yılan Bey oturmuş, yazı yazıyor;
 Kara Silo Ağa çete diziyor;
 Molla beyim kolordular bozuyor;
 Ünün Ankara'ya gitti Yılan Bey.

Samırsaktepe'sine hücum ettirdim;
Çok babayığitler telef ettirdim;
Molla'yı orada kayıp ettirdim;
Dağların arslanı Yılan vuruldu.

Başına vurunmuş kırmızı fesi;
Düztepe'den gelir Molla'nın sesi;
Antep'in çektiği Mulla'nın yası;
Vurun Antepliler, namus günüdür.

Fransız topunu Dülük'e kurdu;
Attığı mermiler Kollej'i vurdu;
Yılan'ım önüne gem gibi durdu;
Vurun Antepliler, namus günüdür.

Anama söyleyin, damda yatmasın;
Çuha şalvarıma uçkur takmasın;
Molla gelir, diye yola bakmasın;
Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Sürerim sürerim, gitmez kadana;
Fransız kurşunu değmez adama;
Benden selâm söylen garip anama;
Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

N'eyledim yavrum, ben de n'eyledim?
Seni büyütürken ninni söyledim;
Yetirdim, büyüttüm, çete eyledim;
Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Ali Kılıç der ki: Getirin göreyim;
Nasıl yiğitmiş, ben de bileyim;
Üç kızım var, birin ona vereyim;
Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Boyno Memik'tir çeteler başı;
Karayılan gidiyor düşmana karşı;
Ne yaman olurmuş Antep Savaşı?
Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Kurşun geldi, araba yaslandı;
Sıka sıka silâhları paslandı;
Şu tepe ardından Molla seslendi;
Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Otomatik, kuruldu Dülükbaba'ya;
Davranın çeteler, koman oraya;
Çok şehit yolladık öbür dünyaya;
Vurun Türk uşağı, namus günüdür.

Yılan Bey oturmuş, yazı yazıyor;
Kara Silo Ağa çeteleri diziyor;
Haveydeli Mehmet, orduları bozuyor;
Doğuran da böyle oğlan doğursun.

Karayılan der ki: Kilis'i basak;
Aynalı martini depoya asak;
Çolak Kumandan'ın kellesin kesek;
Di davran, di davran sen Karayılan.

Fransız, topları Kollej'e kurdu;
Salladı salladı, Antep'e vurdu;
Yılan Bey uğruna bekçi mi durdu?
Atıyor da zalim gâvur atıyor;
Molla Beyim şehit olmuş yatıyor;
Küçük Mehmet, çetelerin kaçıyor;
Vur gâvuru, dayanmaz Molla Beye.

Karayılan der ki: Öldüm gaziler;
Kurşun değdi, yaralarım sızılar;
Evde yetim kaldı emlik kuzular;
N'eylemeli, arslan Molla vuruldu.

Antep'in kalesi yücedir yüce;
Topların sesinden yatılmaz gece;
Gözünü sevdiğim Savcılı Hoca;
N'eylemeli, arslan Hoca vuruldu.

Kolumu salladım, toplar oynadı;
Karataş içinde asker kaynadı;
Karşıdan göründü, düşman kalmadı;
N'eylemeli, arslan Molla vuruldu.

Şhın Dağı derler, bir ova, yazı;
Yazıda yayılır koyunla kuzu;
Gözünü sevdiğim Türk Elif kızı;
N'eylemeli, arslan Molla vuruldu.

Anonim
(Solmaz, 1963: 47-50.)

*

Düztepe'den gelir Molla'nın sesi;
Ben de bilmiyorum, Antep neresi;
Çeteler içinde Molla'nın sesi;
Allah, vatan için gürlere de gelir.

Antep'in etrafı kan, ölüm kokar;
Düşmanın askeri mermiler yakar;
Ellik Ermeni'si kahpece bakar;
Vurun arslanlarım namus günüdür.

Çetelerim bölük bölük derildi;
Fransız topları halka çevrildi;
Şehitlik şerefi bir görüldü;
Vurun Antepliler namus günüdür.

Çetelerim Allah, diye yürüdü;
Top dumanı, semaları bürüdü;
Yağ kalmadı yüreklerde, eridi;
Aman arkadaşlar namus günüdür.

Antep diye hazin hazin ağlarım;
Antep için karaları bağlarım;
Bomba elde tüfeğimi yağlarım;
Arslanlar yurdudur, namus günüdür.

Binlerce şehidi verdi Antep'im;
Elde tüfek, düşman yolu gözlerim;
Anama söyleyin, belki dönerim;
Vurun çetelerim, namus günüdür.

Namus için ben dağlarda gezerim;
Düşman başı savaşıarak ezerim;
Girdiğim cephede düşman bozarım;
Şahin'im, Yılan'ım namus günüdür.

Fransız kurşunu batmaz adama;
Benden selâm söyleyin garip anama;
Kara haber vermen Haney bacıma;
Vurun çetelerim, namus günüdür.

Benden selâm söyleyin Antep halkına;
Düşman koymasın arslan yurduna;
Aman çetelerim, düşman üstüne;
Korkmadan atılın, namus günüdür.

Şahinler diyarı şanlı Antep'e;
Fransız topları ateş saçıyor;
Kahramanlar şehri Antep üstüne;
Düşman şarapnalı ölüm saçıyor.

Karayılan der ki: Aman kardeşler;
İçimizde düşman koyman yoldaşlar;
Vatan için gezen asil yurttaşlar;
Vurun çetelerim, son gündür.

Söyleyin anama, anam ağlasın;
Bacım Haney karaları bağlasın;
Sefil Selver kimle gönül eğlesin;
Aman çetelerim namus günüdür.

Yazık oldu Yılan beyim vuruldu;
Çeteleri başı ucuna derildi;
Kara haber şu Antep'e verildi;
Aman arkadaşlar düşmanı kovun.

Şehitlik şerbeti bana kısmetmiş;
Alnıma yazılmış kader böyleymiş;
Vatandan başkası, hepsi yalanmış;
Koman Antep'ime hain düşmanı.
Bir daha gelmem yalan dünyaya;
Ünümüz gitti Erzurum, Konya'ya;
Alın intikamımı, koman oraya;
Vurun çetelerim, Antep günüdür.

Vururum vururum, düşman tükenmez;
Bu nasıl savaştır, pek de bilinmez;
Baba ana günü oldu, sorulmaz;
Di davran, di davran sen Karayılan.
Anonim (Solmaz: 1963: 50-52.)

Ek-3:

GAZİ ANTEP DESTANI

Kara imiş şu Antep'in yazısı;
Melemiyor koyun ile kuzusu;
Her köşe başında yiğit ölüsü.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Kavaklık'ın şirazesini bozuldu;
Humanız'a kara yazı yazıldı;
Camilere şehit kabri kazıldı.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Mağaralardan gelir hep ağıt sesi;
Telaşa düşürdü Fransız nası;
Koç yiğit yitirmiş, ağlar babası.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Fransızlar dört tarafı tuttular;
On beş buçukluyu şehre attılar;
Çok evleri birbirine kattılar.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Askerler hep mahsarada kaldılar;
Fıstıkları çatır çatır kırdılar;
Bir hücumda üç yüz şehit verdiler.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Fransızlar dört taraftan yürüdü;
Yağ kalmadı yüreğimde, eridi;
Çok yiğitler siperlerde çürüdü.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Ağlaşır analar, sızlaşır bacı;
Yürekten çıkar mı böyle bir acı;
Cümle Müslümanlar size duacı.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Doğrusu Antep'e çok yazık oldu;
Ağlamadan gözüm kan ile doldu;
Gül gibi gelinler sarardı soldu.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Antep'in etrafı dumanlı dağlar;
Doktorlar toplanmış yaramı bağlar;
Anneler ah çeker, bacılar ağlar.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Düşman Çınarlıya hücumla kalktı;
Su gibi, sokaktan al kanlar aktı;
Çekirdek ekmeği özümü yaktı.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Bir mezara dört Şehit koydular;
Mecruhlar hep hastaneye doldular;
Çok kimseler onu da güç buldular.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Minareden ezan sesi gelmiyor;
N'olup n'olmadığını kimse bilmeyor;
Gelinler, kızların yüzü gülmeyor.
Hani benim mor sümbüllü bağlarım?
Antep, diye hazin hazin ağlarım.

Şerif DAI
(Şahiner, 1999: 121-123).

Ek-4:

ANTEPLİ FATMA

Ökkeş Çavuş bana anlattı bunu;
 Biraz acıklıdır vak'anın sonu.
 Çok temiz bir kızın hikâyesi bu;
 Asil Türk soyunun ölmez sesi bu.
 Her taraf sessizdi, her taraf ölgün;
 Sokaklarda sesler duyuldu bir gün.
 Vatan tehlikede, geliyor düşman;
 Komayın gâvuru, vermeyin aman.
 Sen bize yardım et, koru yarabbi;
 Bu ses dalga dalga sardı Antep'i.
 Silâha sarıldı genç ve ihtiyar;
 Bir savaş cephesi oldu bu diyar.
 Her yiğit olanın göksü açıldı;
 Yaşlılar, kadınlar dağlara çıktı.
 Her tarafta savaş, her tarafta kan;
 Haddini bilmeli Türk'e yan bakan.
 Düşmanın bir anda tavrı değişti;
 Türk ile savaşmak mühim bir işti.
 Türk'ün cesareti ve azmi yaman;
 Bir ordu önünde demiyor aman.
 Düşman gururlanıp azmıştı müthiş;
 Artmıştı her yönde katliam, tedhiş.
 Köyleri istilâ edip yakıyor;
 Süngünün ucuna çocuk takıyor.
 İnsafsızcasına kıyıyor cana;
 Bir dehşet saçıyor bütün her yana.
 Ediyor tecavüz namusa, ırza;
 Yaşlıya, kadına bakmıyor keza.
 Bu çirkin manzara, bu durum epi;

Heyecana verdi Gaziantep'i.
 Herkes müteessir, herkes perişan;
 Bir çare arıyor duran, dolaşan.
 Kadın, er herkesin elinde mavzer;
 Cenge karar vermiş Türk'ü kim ezer.
 Babası ölse de oğlu mücahit;
 Bu millî savaşa düşman da şahit.
 Günlerce, aylarca uzadı savaş;
 Dinmedi bir lahza gözlerdeki yaş.
 Fakat yine ümit kesilmemişti;
 Yüce Rabbimizden nida erişti.
 Düşman çok sarsıldı ve pişman oldu;
 Savaştan her yiğit kahraman oldu.
 On bir ay ve on gün sel aktı kandan;
 Altı bin şehide mezar bir yandan.
 Baştan başa kana boyandı toprak;
 Bu vatan parçası şahlanan bayrak.
 Gibi ufuklara aksetti rengi;
 Türk'ün hamaseti kazandı cengi.
 Düşman çekilmeğe başladı yer yer;
 İlahî bir ayet ufukta zafer.
 Gaziantep'in bu şanlı savaşı;
 Titretti dünyayı, titretti arşı.
 Düşman firar edip uzaklaşıyor;
 Kararmış ufuklar berraklaşıyor.
 Şehitler şenlenip bayram ediyor;
 Bu zafer her şeyi ilham ediyor.
 Yeniden parlıyor ümitler artık;
 Savaştan dönüyor yiğitler artık.
 Şu bizim köyden de döndü sağ kalan;
 Köy halkıyla bütün dolmuştu alan.

Herkes bulundu bu karşılamada;
 İlahî bir şenlik vardı havada.
 Hakikî bir neşe, hakikî sevinç;
 Herkes yeni doğmuş, herkes sanki dinç.
 Yalnız, bir genç kızın garipti hâli;
 Sonsuz derecede idi melâli.
 Siyahlar giyinmiş bu mutlu günde;
 Elleri titriyor, başı önde.
 Belli ki ruhunda ızdırap dolu;
 Dikkatle szüyor sağı ve solu.
 Yiğitler oynayıp attıkça nağra;
 Sanki deşiliyor içte bir yara.
 Bu genç kız, bu köyün en güzel kızı;
 Bu garip melâli üzmüştü bizi.
 Adı Fatma'dır ki tanımayan yok;
 Asaleti fazla, itibarı çok.
 Birçok yiğit ona âşıktır belki;
 Fatma öyle hoş ki, öyle güzel ki.
 Fatma, bir aralık ortaya koştı;
 Bir kaplan gibiydi, bir anda coştı.
 Göksünü açarak dedi ki: Durun;
 Ey şanlı yiğitler, son hedef, vurun.
 Vurun ki deşilsin içim, pak olsun;
 Dünya ve ahiret yüzüm ak olsun.
 Bir düşman subayı kirletti beni;
 Delik deşik edin kurşunla teni.
 Bozulmasın temiz asil neslimiz;
 Donmuş ve kalmıştık orda hepimiz.
 Bu ses dalga dalga köye yayıldı;
 Fatma duramadı, düştü bayıldı.

Anonim

(Gaziantep Kültür Dergisi, 1957: 246.)

Ek-5:

ŞAHİN BEY DESTANI

Şahin Bey düşmana ilk kurban oldu;
Fransız kuvveti Antep'e doldu;
Analar babalar saçların yoldu.
Uyan Şahin uyan, gör neler oldu;
Sevgili yurdumuz düşmanla doldu.

Uyan Şahin uyan, uyanmaz mısın?
Diz çöküp düşmana dayanmaz mısın?
Al kızıl kanlara boyanmaz mısın?
Uyan Şahin uyan, ah neler oldu;
Yaralı vatana düşmanlar doldu.

Şahin'i sorarsan otuz yaşında;
Süngüyle delindi köprü başında;
Çeteler toplanmış, ağlar başında.
Uyan Şahin uyan, gör neler oldu;
Sevgili Antep'e Fransız doldu.
Uyan Şahin uyan, yaran çok mudur?
Düşmandan intikam alan yok mudur?
Saplanan bağına, yoksa ok mudur?
Uyan Şahin uyan, gör neler oldu;
Sevgili Antep'e Fransız doldu.

Şahin Bey vuruldu, yollar açıldı;
Antep'in üstüne matem saçıldı;
Birçok minareler topla biçildi.
Uyan Şahin uyan, gör neler oldu;
Yaralı vatana düşmanlar doldu.

Kimi yaralanmış, kanlar saçıyor;
Kimi süngülere bağrın açıyor;
Kimi yavrusunu almış kaçıyor.
Uyan şahin uyan, ah neler oldu;
Gaziantep, Fransız doldu.

Anonim
(şahiner, 1999: 131, 132).

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
I. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Orhan DOĞAN

İŞGAL DÖNEMİNDE FRANSIZ VE ERMENİLERE KARŞI MARAŞ MÜCADELESİ

Prof. Dr. Ahmet EYİCİL*

ÖZET

Fransız işgalinin ilk günü 31 Ekim 1920'de Ermeniler, Maraş'ta halkın mukaddes değerlerine hakaret etmeye başladılar. Aynı gün hamamdan çıkan bir kadının yüzünü açmak isteyince halk buna şiddetle karşı koydu. Fransız ordusunda bulunan Ermeni askerleri, halktan intikam almak amacıyla katliam yapmaya başladılar. Agop Hırlakyan gibi Ermeniler işgalcilere kucak açtılar. Ermenilerin tahrikine kapılan Fransızlar kaleden Türk bayrağını indirdiler.

Fransız üniforması giyen Ermeni lejyonları Maraş çevresindeki köylerde silahsız insanları şehit ettiler. Camileri sabote edip minarede ezan okuyan müezzine ateş açtılar. Şehirde gündüz 06-18 saatleri arasında işe gitmeyi ve sokağa çıkmayı yasakladılar.

22 Ocak - 11 Şubat 1920 tarihleri arasında süren savunma savaşında Ermeni lejyonları, Fransızlarla birlikte Maraş'ı top ateşine tuttular. Şehrin muhtelif yerlerinde yangınlar çıktı. Türklerin evleri tek tek seçilerek yakıldı. Mitralyöz ateşi altında yok edilmek istenen Maraş halkı sesini duyurmak ve yardım istemek için bildiriler yayınladı. 22 gün süreyle bomba ve yangın felaketi içinde yok olma tehlikesi ile karşı karşıya gelen şehir halkı kararlı bir şekilde mücadelesini sürdürdü.

General Querette'nin emriyle devam eden top ateşi halkı yıldırmadı. Ermeniler sığınak ve cephanelik olarak kullandıkları Kilise ve evlerinden devamlı silahlı saldırıda bulundular. Onların bu hareketi şehirde örgütlenen ve hareket

---

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi (KSÜ), Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

eden Kuvâ-yı Milliye tarafından etkisiz hale getirildi. Fransız ve Ermenilerin çok soğuk geçen kış mevsiminde yaptıkları katliamla halkı susturamayışları telaşa düşmelerine neden oldu. 10 Şubat 1920'de Fransız kumandanı ve Ermeni komitacılar Amerikan Koleji'ne sığındılar. Aynı gün şehir sabahtan akşama kadar bomba ile harabeye çevrildi. Buna rağmen direnen halk karşısında gelişmeleri tehlikeli bulan işgalciler, gizlice kaçmaya karar verdiler. 11 Şubat'tan itibaren Fransızlar ve işbirlikçileri Ermeniler güneye doğru hareket ettiler. Türkoğlu istikametine doğru kaçarak Maraş'tan ayrıldılar. Kış mevsiminden dolayı yolların karla örtülü ve hava çok soğuktu. Bu nedenle gizlice kaçan Fransız ve Ermeniler soğuktan perişan oldular. Türklerin direnmesi karşısında kaçmaya mecbur olan Ermeniler havanın olumsuz şartlarıyla karşı karşıya kalarak büyük kayıplar verdiler.

Anahtar Kelimeler: Maraş, Fransız, Ermeni, Sütçü İmam.

ABSTRACT

Armenians started to insult the honour and the sacred values of the Turks on the first day of the occupation of Maraş by French on 31 October 1920. On the same day, because of the fact that a French soldier wanted to uncover the veil of a woman coming from a public bath, the Sütçü İmam event came into being. Armenians in the French army started to massacre in order to take revenge. Armenians such as Agop Hırlakyan welcomed the French authorities. The French brought down the Turkish flag from the castle by the provocation of Armenians.

Armenian Legions wearing French uniforms killed innocent people in the villages around Maraş. They sabotaged the mosques and fired Muazzin calling for Azan. They also imposed a curfew on the city between 06:00 am and 18:00pm.

Armenians bombarded Maraş with the French during the defence which continued from 22 January to 11 February 1920. Fires started in various places of the city. Turks' houses were selected one by one and were fired. The people in Maraş, who wanted to be destroyed by mitrailleuse, published announcements in order to receive help and announce their voice. The people of the city who faced the danger of destruction in the fire and bombardment during the 22 days, showed an honoured struggle. The bombardment which continued by the order of General Querette could not intimidate the people.

Armenians opened fire continuously from their houses and churches, which they used as a shelter. Armenian attacks were made ineffective by the Kuvâ-yı Milliye which was organized by the order Atatürk. That the French and the Armenians did not suppress the people by massacring in so bad weather forced them to fall in confusion. The French commander and the Armenian Komitas (an Armenian secret society) took shelter in the American College on 10 February. On the same day, the city turned into a ruin by the bombs from morning till evening. But the occupation forces decided to leave after seeing the dangerous position. As from 11 February, the French and their Armenian allies left from Maraş towards Turkoğlu direction. Because of the cold weather and the snowy roads, the escaped Armenians became miserable. The Armenians who took revenge from Turks and who were forced to escape, lost many lives due to the harsh weather conditions.

Key Words : Maraş, French, Armenians, Sütçü İmam.

Ermeniler, Avrupalı devletlerin ve Amerika'nın desteğinde Anadolu'da bir Ermenistan kurmak istiyordu. Fakat hazırlanan çeşitli raporlara göre Anadolu'da bir Ermenistan kurmak mümkün değildi. Çünkü nüfusları az ve toprakları yoktu. Toprak ancak iyi bir askerî kuvvetle elde edilebilirdi. Oysa Ermenilerin kuvvetleri de yoktu. Bu askerî yardımı daha önce Rusya, İngiltere ve Fransa'nın yapmadığı gibi Amerika'nın da yapması mümkün değildi.¹

I. Dünya Savaşı sırasında isyan ederek Türk ordusunu arkadan vurmaları sebebiyle 10 Nisan 1915'te Maraş'tan tehcir edilen Ermenilerin² 22 Ekim 1918 tarihinden itibaren şehre geri dönmelerine Meclis-i Vükelaca karar verildi.³ Demiryolu ile dönen mültecilerin ulaşımı ücretsiz yapıldı.⁴ Kendilerine sağlanan kolaylıklardan yararlanan çok sayıda Ermeni kısa sürede Maraş'a geri döndü.

Ermeniler gittikleri yerlerde, Kilikya (Çukurova) ve Urfa'da birer Ermenistan devleti kuracaklarını ve bu iki Ermeni hükümeti arasında Müslümanları sıkıştıracaklarını söyleyerek buralarda yaşayan Müslümanlardan çok zulüm gördükleri propagandasını yaptılar. Propaganda etkisinde kalan doğu vilayetlerinde yaşayan Ermeniler amaçlarına ulaşmak için, Maraş, Antep, Urfa ve Adana'ya göç etmeye başladılar.⁵

22 Ekim 1919'da Ermenilerin Maraş'ta Müslümanlara işkence yaparak intikam alacakları iddiaları yayıldı.⁶ Cebel-i Bereket (Osmaniye) Valisi Yüzbaşı Andre 29 Ekim'de Maraş'ı ziyaret etti. Halk, Fransızların şehre gelişini protesto eden telgraflar gönderdi. Fransızların yanına gelen Ermeni lejyonlarının muhtemel saldırılarını önlemek için Kuvây-ı Milliye harekete geçti.⁷

1 20. Kolordu Kumandanı Ali Fuat Paşa'nın Ankara'dan 17 Ağustos 1919'da 3. Ordu Müfettişi Kurmay Başkanı Kazım Bey'e yazdığı yazı. Aynı yazı Atatürk'e de yazıldı. Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998, s. 71.

2 Ahmet Eyicil, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Gün Yayıncılık San. ve Tic. Ltd. Şti. , Ankara 1999, s. 341.

3 **Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920)**, (O. B. E.) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın nu. 14, Ankara 1994, s. 176.

4 O. B. E. , s. 248.

5 **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA)**, Kutu no 22, Belge no 19.

6 **Heyet-i Temsiliye Tutanakları**, Hazırlayan:Uluğ İğdemir, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi- Sa. 26a, Ankara 1989, s. 86.

7 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan. - Feb. 1920", **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), 47-69, s. 65.

30 Ekim 1918 Mondros Ateşkes Anlaşması'ndan sonra gruplar halinde Maraş'a gelen Ermenilere Türkler tarafından her türlü insanî yardım yapıldı. Sekiz ay süren İngiliz işgali döneminde asayiş bozucu bir harekette bulunamadılar. Fakat Fransızların gelmesiyle şımaran Ermeniler, güvenliği bozucu davranışlarda bulunmaya başladılar. Sağa sola ateş etiler ve kadınlara sarkıntılık yaptılar. Bir polis memurunu yaraladılar ve Berber Ökkeş'i katlettiler. Şeyh Mahallesi'nde bulunan kahvehanedeki Müslümanlar üzerine bomba attılar. Kahvehanede bulunanlardan bir kişi öldü dört kişi de ağır bir şekilde yaralandı. Suçlular elini kolunu sallaya sallaya kiliseye girdiler. Fransız karakolunun çok yakınında, savunmasız iki Müslüman yine Ermeniler tarafından süngü ile şehit edildi. Nakip Camii'nde bulunan iki çocuğu da kaçıarak işkence ettiler.⁸

Maraş'a gelen Fransız birliklerinin arasında 40 Cezayirli Müslüman ve 3000 Ermeni askeri vardı. Ermeniler işgalin ikinci günü olan 31 Ekim'de Müslüman kadınlara sataşmaya ve halka zulmetmeye başladılar. Kadınların zorla yüzünü açarak "Daha peçeli gezecek misiniz? Serbest olunuz." gibi sözler söylediler. 500 kişilik kabileler halinde şehre gelen ve Fransız askerî üniforması giyen Ermeni lejyonları vatandaşlardan umumhaneyi sordular. Ayrıca "Yaşasın Kilikya Ermenistan! Kahrolsun çekemeyenler!" diye slogan attılar. Ayrıca hakaret amacıyla Fırından aldıkları ekmeği ayakları altına alarak tepelediler.⁹

Ermeniler, Fransızların Maraş'ı işgalinin ikinci günü olan 31 Ekim 1920'de sokak ve caddelere çıkarak halkı rahatsız etmeye başladılar. Maraş'ta bulunan Ermeniler, yaptıkları içkilerden yeni gelen misafir Ermeni askerlerine ikram ederek onları şereflendirdiler. Sarhoş olan Ermeni askerlerden ikisi Uzunoluk Hamamı'ndan çıkan Müslüman kadınlara "Çarşafa ihtiyaç yoktur! Yüzünüzü açınız!" diye bağırarak sarkıntılık etti. Kadınların çığlık atarak yardım istemeleri üzerine yan taraftaki dükkanda sütçülük yapan ve adı İmam olan bir Türk, "Bre densizler, yaptıklarınız yeter!" diyerek askerlerin üzerine gitti. Tabancasını çekerek askerlerden birini öldürüp diğerini yaraladı. Tarihte Sütçü İmam veya Uzun Oluk olayı olarak bilinen bu hareket üzerine Müslümanlarla Ermeniler arasında kavga çıktı. Gittikçe büyüyen bu kavgada iki Ermeni daha öldürüldü ve her iki taraftan toplam 14 kişi yaralandı. Yaralanan Müslümanlardan jandarma

8 **Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (A. B. G. K. A. E. M).** , Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın nu. 34. Ankara 1997, c. 3, s. 105.

9 **A. B. G. K. A. E. M.** , s. 60-62.

görevinden ayrılmış olan Çakmakçı Sait, aldığı kurşun yarasının tesiriyle daha sonra şehit oldu. Bu olaydan sonra Ermenilerin vahşi davranışları arttı. Fransızlardan yüz bulan Ermeniler, karşılaştıkları Müslümanı “Bu da çeteden veya Kuvây-ı Milliye’den” diye kurşuna dizdiler. Erkekleri öldürürken kadınlara da tecavüz ettiler. Müslümanlar, korkudan evlerinden dışarı çıkamaz oldular.¹⁰

Maraş’ı işgal eden Fransız ordusundaki Ermeni fedailerini 1 Kasım 1919 tarihinde Müslüman halktan intikam almak için masum insanları katlettiler. İntikam ateşi içinde yanan Müslüman halkın feryadı ve yardım isteği yürekleri sızlattı. İşgal sırasında gerekli tedbirler alındı ise de yeterli olmadı.¹¹ Bu nedenle Maraş’a acilen kuvvet gönderilmesi istenildi. Ayrıca 12 Kasım’da Fransızların Maraş’ı işgali ve şehirde yaptıkları zulüm protesto edildi.¹²

22 Kasım 1919’da Fransızlar şehrin etrafında siperler kurarak Elbistan yolunu denetimleri altına aldılar. Hükümet Konağı’ndan Osmanlı Bayrağı’nı indirmek istediler ise de halk tarafından yapılan müdahale sonucu başarılı olamadılar. Fakat bu tartışmada jandarma tüfekçisi Sadullah Efendi şehit oldu.¹³

24 Kasım 1919’da Antep’te bulunan Fransız kumandanı, Adana Kumandanlığı’ndan Antep ve Maraş’ta birer alay kuvvet bulundurulmasını isterken diğer yandan Halep’te bulunan Ermeniler, Diyarbakır’daki Ermenilerin Adana ve Maraş’a göç etmelerini teşvik ettiler.¹⁴ Fransızlar, Ermenileri silahlandırıp Türklere karşı kullandılar. Bölge valisi olan Albay Bremond gibi yetkililer Ermeni yanlısı bir tutum izlediler. Bundan cesaret alan Ermeniler Fransızların uyarılarını bile dinlemeyerek ileri gittiler ve Müslüman halka zulmettiler.¹⁵ Diğer bir ifadeyle Fransız işgal ordusunun kanatları altına sığınan Ermeniler, Türklere intikam almak için Fransa’yı araç olarak kullandılar.¹⁶

10 15 Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir tarafından 19 Kasım 1919’da Erzurum Valiliğine gönderilen 540 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 22, Belge no 16.

11 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Elbistan Şubesi’nin 1 Kasım 1919’da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çektiği telgraf, **TİTEA**, Kutu no 31, Belge no 175.

12 **Açıksöz**, 12 Kasım 1919 tarih ve sayı 31.

13 **A. B. G. K. A. E. M.**, c. 3, s. 63.

14 15. Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir’in Erzurum Valiliğine gönderdiği 24 Kasım 1919 tarih ve 551 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 22, Belge no 17.

15 Bilge Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-Fransız İlişkileri 191-1922**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, xvii, Dizi-Sa, 68, Ankara 1994, s. 55-56.

16 Yavuz, **a. g. e.**, s. 61, 63.

Fransız işgal kumandanı Yüzbaşı Andre, 27 Kasım 1919 Perşembe akşamı Agop Hırlakyan'ın evine davet edildi. Yemekten sonra Yüzbaşı Andre, Hırlakyan'ın torunu olan Hovsep'in kızı Helena'yı dansa davet etti. Ancak Helena "Ne Fransız ne de Ermeni bayrağının bulunmadığı bir şehirde dans etmeyi sevmem" diyerek cevap verdi. Helena'nın isteği üzerine Yüzbaşı Andre askerlerine emir vererek kaleden Türk Bayrağı'nın indirilmesini istedi. Bunun üzerine Helena, dans davetini kabul etti.

28 Kasım 1919 Cuma günü Maraş Kalesi'nden Osmanlı bayrağının indirilmesi ve Fransız bayrağının çekilmesi halkın galeyana gelmesine sebep oldu. Cuma namazı kılmak için Ulu Camii'ne gelen halk içinde bir huzursuzluk vardı. Cuma namazı vakti oldu ve halk namazın ilk sünnetini kıldı. Cuma namazı hutbesini okumak için minbere çıkan İmam-Hatip Rıdvan Hoca'nın "Hür olmayan bir beldede Cuma Namazı kılınmaz." demesi üzerine halk namazı terk etmeye başladı ve sancağı çekerek kaleye hücum etti. Buradaki askerleri etkisiz hale getirdikten sonra Fransız bayrağını indirerek Osmanlı bayrağını göndere çekti. Hepsi birden havaya ateş açarak "Yaşasın Osmanlı" dedi ve heyecanla hükümet binasına gitti. Kapıda bulunan ve Ermeni olan bekçi Vahan'ı istemiyoruz diyerek üzerine yürüdü. Hükümet binasında bulunan muhafızların silahlarını zorla ellerinden aldı ve hepsini de iyice dövdü. Olayın daha fazla büyümesi Mutasarrıf ve memurların müdahalesiyle önledi. Bu arada Fransızlar, halkı sakinleştirdiler ve dışardan istedikleri kuvvetin şehre ulaşması için zaman kazanmaya çalıştılar. Fakat bu hareket sonucunda halkın, işgalcilere ve Ermenilere karşı kararlı bir davranış içinde olduğu anlaşıldı.¹⁷ Bayrak olayından sonra Andre, Fransız komutanlığınca Antep'e davet edildi ve bir daha Maraş'a dönmedi.

Fransız Kumandanı General Querette, 13 Aralık 1919 tarihinde Maraş'ın güvenlik sorumluluğunu üzerine aldı ise de asayişi sağlayamadı.¹⁸ Fransız ve Ermenilerin birlikte Maraş'ta yaptıkları katliam ve tecavüz devam etti. Bu sebeple yapılan mezalim, Pazarcık eşrafı tarafından 1 Ocak 1920'de protesto edildi.¹⁹

17 15. Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir tarafında Erzurum Valiliği'ne gönderilen 8 Aralık 1919 tarih ve 595 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 22, Belge no 19.

18 **Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri**, Hazırlayanlar: Zeki Güner, Orhan Kabataş, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, sayı 38, Ankara 1990, s. 295-296.

19 **Hakimiyet-i Milliye**, 1 Ocak 1920, sayı 1.

1 Ocak'ta eski Ermeni mebusu Agop Hırlakyan'ın evi projektör ile aydınlatılarak koruma altına alındı. Türklere dışardan gelebilecek yardımı önlemek amacıyla Elbistan yolu gözetim altında tutulmaya başlandı. Halep'ten Maraş'a yardım için gönderilen iki araba silaha Ermenilerin ihbarı sonucu Fransızlar tarafından el konuldu. Pazarcık'a bağlı Akçakoyunlu köyünden Ali Çavuş ile üç arkadaşı Antep'e giderken Fransız üniforması giymiş 15 Ermeni asker tarafından saldırıya uğradı. Bu saldırıda Ali Çavuş ile arkadaşınının biri şehit oldu diğeri de kaçarak kurtuldu.²⁰

5 Ocak'ta Bababurnu'nda Fransızlarla yapılan müsademedede (silahlı çatışma) Matematik Öğretmeni Hayrullah Efendi yaralandı²¹ ve daha sonra bu yaranın tesiriyle şehit oldu. Fransızların himayesinde hareket eden eli silahlı Ermeni çetesi 7 Ocak 1920'de Zeytun'a (Süleymanlı) yaya bir buçuk saat mesafede olan Dönüklü Köyü'nü bastı. Köyde bulunan toplam 12 hane Müslüman halkın tamamını, çocuk, kadın ve yaşlı demeden zorla Zeytun'a götürdü. Götürülen bu çaresiz ve suçsuz insanların hiç biri geri köylerine dönemediği gibi kendilerinden hiç bir haber de alınamadı²²

8 Ocak akşamı üç Ermeni Çukuroba Camii'ne girerek bomba atmaya çalıştı, fakat cemaatin müdahalesi sebebiyle başarılı olamadı. Aynı saatte cami önünden geçen üç Fransız askeri minarede ezan okuyan müezzine silahla üç el ateş etti.

Bu arada Fransızların silahlandığı Ermeni gençleri kışlada eğitilip kiliselere yerleştirildi. Halk arasında Ermeniler tarafından Müslümanlara bir suikast yapılacağı şayiası yayıldı. Ermeniler, güneş battıktan sonra şehre giren halkın sorgulanmadan kurşuna dizileceğini ilan etti.²³ Fransızlara yardım için İslahiye'den 300 kişilik takviye birlik geldi. Bababurnu ve İmalı mevkiinde müsademe devam etti. Bu işgalci kuvvetler daha sonra Gökpınar, Kılılı ve Sarılar köyünü tahrip etti.²⁴

11 Ocak günü Ceceli, Gökpınar, Şerefoğlu, ve Şekeroba köyleri Fransızlarca top ateşine tutuldu. Şehirde örfi idare ilan edilerek sabah 06'dan akşam saat 18'e

20 A. B. G. K. A. E. M, c. 3, s. 73-74.

21 A. B. G. K. A. E. M, c. 3, s. 75.

22 7 Ocak 1920'de Maraş'ın Elbistan Heyet-i Merkeziyesi'nden gönderilen telgraf Darende Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Sivas Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi Riyaseti'ne gönderilmiştir. **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 86.

23 **Hakimiyet-i Milliye**, 24 Ocak 1920, sayı 4.

24 A. B. G. K. A. E. M, c. 3, s. 75.

kadar halkın işine gitmesi yasaklandı. Ayrıca üzerinde silah taşıyanların idam edileceği ilan olundu.²⁵

13 Ocak gecesi Fransız müfrezesinde bulunan bir grup Ermeni Büyükaraplar köyüne gitti. Evlerin kapılarını kırarak zorla içeri girdi, halkın ırz ve namusuna tasallut etti. Bundan kurtulmak isteyen köylüler de çevre köylere ve dağlara kaçtılar. Sabahleyin yoluna devam eden müfrezeye, köyüne dönmekte olan halkın üzerine ateş açarak bir kişiyi şehit etti ve iki kişiyi yaraladı.²⁶

Gün geçtikçe Ermenilerin Müslümanlara yaptığı zulmün şekil ve şiddeti arttı. Yapılan haksızlıkları haber alan Diyarbakır Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Maraş'ta yapılan Ermeni mezalimini 16 Ocak 1920'de protesto etti.²⁷

19 Ocak'ta Colonel Normand ve General Querette bütün Fransız askerî personelinin Ermeni koğuşunda toplanmasını emretti. Ermeniler, Fransızların kuşatması altında olacakları endişesiyle bu emre uymadılar. Bunun üzerine Ermeniler, Fransız kumandana neden böyle yaptığını sorduğunda Türklerin üzerine saldırı hazırlığında oldukları cevabını verdiler. Bugün yapılan mezalim sebebiyle çeteler ve Türk halkı şehirden ayrılmak üzereydi.

Türklerin şehirden ayrılması demek Ermeni ve Fransız kuvvetlerinin her hangi bir direnme ile karşılaşmadan şehre girip hakim olması demektir. Türkler teslim bayrağı çekmelerine ve teslim olmalarını bildirmelerine rağmen Fransızlar birden şehirden çekilebileceklerini ve Ermenileri Amerikan himayesine göndereceklerini duyurdular. Gelişmeleri takip eden Türkler, Fransızlarla anlaşma yapılacağından memnun oldular. Ayrıca Fransızlar, Ermenilere çekilecekleri zaman yeni bir krizin olmayacağına dair güvence verdiler.

Elbistan'dan gelen Maraş Müdafaa-i Hukuk-u Milliye liderlerinden biri olan Dr. Mustafa, görüşmek üzere Fransız yetkililerinin yanına gitti. Fransız yetkilileri, Dr. Mustafa'ya yeni bir anlaşma yapılacağını resmen bildirdiler. Alınan bu sevindirici haber Türkler arasında hızla yayıldı. Bunun üzerine köylerde çetelerin yeniden toplanması ve şehre gelmesi emri verildi.²⁸

25 Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti'nin 3. Kolordu Kumandanlığı'na gönderdiği 11 Ocak 1920 tarihli yazının sureti. , **A. B. G. K. A. E. M.** , c. 3, s. 105-107.

26 **A. B. G. K. A. E. M.**, c. 3, s. 81-82.

27 **O. B. E.** , s. 261.

28 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 68.

20 Ocak 1920'de başlayan Fransız ve Ermenilerin top ve mitralyöz ateşleri altında kanlı savaşa devam edildi ve Maraş'ta halk muhasara altına girdi.²⁹ Antep'ten Maraş'a gönderilen bir Anzak (Avusturalya ve Yeni Zelanda'dan getirilen askerler) kafilesine Karalar ve Tutum bölgesi arasında halk tarafından silahla karşı konuldu. Çatışmada 14 Fransız askeri öldürüldü ve eşyalarıyla silahları ele geçirildi. Aynı gün Antep'te 4 Fransız askerinin evlere tecavüz ettiği ve evini tecavüzden korumak isteyen bir Müslüman gencin şehit edildiği, halkın galeyana gelerek bunların üzerine yürüdüğü haberi Maraşlıların harekete geçmesine sebep oldu. Çünkü Fransız askerleri aynı hareketi Maraş'ta da yapabilirlerdi.³⁰

Savaşın ilk günlerinde halka silahla saldıran Ermenilere, Atatürk'ün emir ve komutasında olan Kuvâ-yı Milliye tarafından sert bir şekilde cevap verildi. Aşırı derecede şımaran Ermeni fedailerini Fransızlar tarafından kurtarıldı.

21 Ocak sabahında Türkler, Ermenilerin ve Fransızların bulunduğu yerleri kuşattı. Bu sebeple Fransız birlikleri diğer birliklerle irtibat kuramadı. Fransız ve Ermeni birlikleri ile yardım için gelen diğer birliklerin arası kesildiğinden şehirdeki işgalci kuvvetler desteksiz bırakıldı.³¹ Müslümanlar, Ermenilerin mezaliminden kurtulmak için kendi evlerini yakmak zorunda kaldılar. Böylece komşuları olan Ermenilerin evlerini de yakmaya ve onlara zarar vermeye çalıştılar. Ayrıca çubuğun ucuna takılan yağlı bez parçasıyla ulaşamadıkları yerleri yaktılar. O gün rüzgarın etkisiyle yangın kısa zamanda etrafa yayıldı. Bu defa Ermeniler kendi evlerini kurtarmak için yıkmak zorunda kaldılar.³²

22 Ocak'ta savaş bütün şiddetiyle devam etti. Fransızlar şehri makineli tüfek ve toplarla ateşe tuttu. Türklerin iki makineli tüfeği vardı fakat topu yoktu. Müslümanlar tepe üzerinden geçip Fransız karargahına yaklaşmaya çalışırken üzerlerine topla ateş edildi. Ateşin şiddetinden Türkler geriye çekildiler ve evlerine sığınmak zorunda kaldılar.

Fransız ve Ermenilerin top atışlarıyla şehir ateş ve dumanlar içinde kaldı. Türkler, stratejik yerlerde Fransız karakollarının bulunması sebebiyle gündüz

29 Elbistan Heyet-i Merkeziyesi'nin Umumi Heyet idarelerine yazdığı 23 Ocak 1920 tarih ve 30 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 88.

30 **TİTEA**, Kutu no 18, Belge no 39.

31 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan. - Feb. 1920", **The Armenian Review**, Vol. 30, (Winter 1977-78), 388-397, s. 394.

32 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

şehre giremez oldular. Ayrıca Ermeni evlerinin etrafı sur gibi yüksek ve kalın duvarla örülü olduğundan şehirde savaşı sürdürmek çok zordu.³³

23 Ocak'ta Maraş'ta meydana gelen olaylardan Anadolu'da yaşayan halk öyle etkilendi ki, Adana ve Maraş'ın anavatanından koparılacağı zehabına kapıldı.³⁴

24 Ocak günü şehirdeki halk dışarı çıkamadı. Altı yerde yangın çıktı. Şehre 150 Ermeni askeriyle birlikte 1 top ve 15 araba cephane geldi. Bu toplarla şehir tahrip edilmeye başlandı. Aynı gün 150 Fransız askeri muhafazasında İslahiye'den gönderilen cephane ve mühimmat yüklü 12 arabaya Kuvây-ı Milliye tarafından el konuldu. Fransız askerleri ateş ederek İslahiye tarafına geri dönmeye mecbur oldular.³⁵

25 Ocak'ta Fransızlar Maraş'ı bombalayarak yangın çıkardıklarından halkın evlerinden dışarı çıkması mümkün değildi. Bu yangınlar sebebiyle her tarafı duman kapladı ve şehrin girişi görünmez oldu. Gece boyunca toplarla her taraf bombalandı. Yapılan ateşler ve çıkarılan yangınlar sebebiyle gece gündüz gibi aydınlandı ve bombanın şiddetinden yıkılmayan evler de sarsıldı.³⁶ Ermeniler şehrin değişik altı yerinde yangın çıkardı. Bu yangın kısa zamanda her tarafa yayıldı. Ayrıca 150 askeriyle harekete geçen düşman, 1 top ve 15 araba cephaneyle şehre ateş açtı. Maraş'taki Ermeniler de 10 büyük top ile etrafa ateş ederek büyük bir tahribat yaptılar. Top ateşleri altında kalan kadınlar çocuklar feryat etmeye başladı. Halk manevî gücünü tamamen kaybederek teslim olmaya geldi.

Halkın bunlara karşı koyacak cephanesi yok denecek kadar azdı. Elbistan'dan yardım olarak bir mitralyöz ile bir miktar cephane Maraş'a gönderildi. Bir yandan Elbistan'a bağlı köylerden yeteri kadar hayvan temin edildi ve günde 20 sandık cephane ulaştırılmaya çalışıldı. Diğer yandan şehir çöl haline gelmeden Müslümanların bir an önce bu mücahitlerin yardımına yetişmesi istendi.³⁷

33 "The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan. - Feb. 1920", **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), 47-69, s. 49-51.

34 Bayburt Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Reisi tarafından bu telgraf Amerikan temsilciliğine gönderildi. **TİTEA**, Kutu no 129, Belge no 27. c. 3. , 83-84

35 **A. B. G. K. A. E. M.** , c. 3. , 83-84

36 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 51. , **A. B. G. K. A. E. M.** , c. 3, s. 84.

37 Elbistan'dan gönderilen 25 Ocak 1920 tarihli telgraf, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Umum-u Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çekildi. **TİTEA**, Kutu no 31, Belge no 189.

26 Ocak'ta Fransızlar Türklerin evlerini tek tek seçerek yakmaya başladı. Duvarları toprak kepiç, tavanı ağaç sütundan, çarpı (küçük ağaç parçası) ve kamıştan yapılan ve üzeri toprakla örtülen tek katlı evlerde yangın birden büyüdü.³⁸ Kuvâ-yı Milliye tarafından Fransız askerlerinin muhafazasında olan Aksu Köprüsü yıkıldı³⁹ ve burada bulunan Fransız müfrezesi tamamen imha edildi.⁴⁰ Beyazıt Zâde Şükrü Bey ve Kadir Paşa, Ermenilerin zulmünü önlemek amacıyla yanındaki 400 kişiden oluşan bir grup çete ile karşı koydu ve söz dinlemeyen Ermenilerin bir kısmını kılıçtan geçirdi. Bu arada çeteleri, keskin kılıç ve Alman yapımı mavzer silahı ile donattı. Bu ölüm kalım savaşında Çerkezler ve Kürtler de Kuvâ-yı Milliye kıyafeti giyerek Ermenilere karşı yapılan bu soylu mücadeleye katıldılar.⁴¹

27 Ocak'ta Maraş Hukuk-u Milliye Cemiyeti namına Elbistan Heyet-i Merkezi çektiği telgrafta, Maraş'taki facianın bir an önce durdurulmasını, aksi halde Anadolu'da yaşayan insanların silaha sarılarak Maraş halkına yardım etmek için yürüyeceklerini bildirdi. Ayrıca facianın durdurulması konusunda gereğinin yapılması Dersaadet (İstanbul) ve Avrupa temsilcilerinden istendi.⁴²

Maraş'ta Ermeniler Türkleri katletmeye devam ederken İzmir, Adana, Maraş, Antep ve Urfa gibi yerlerde de işgalci kuvvetlerle birleşen Osmanlı vatandaşı gayr-i müslimler de Müslümanları katlediyor, mallarını yağmalıyor, mukaddes değerlerine hakaret ediyor ve ırzlarına tecavüz ediyorlardı.⁴³ Halbuki Osmanlı vatandaşı gayr-i müslimler kendilerinin de vatanı olan bu toprakları savunmak zorundaydı. Fakat onlar vatanlarını işgal edenlere karşı savunmak şöyle dursun işgalcilerle birleşerek Türkleri arkadan vuruyorlardı.

Savaşın altıncı günü olan 27 Ocak'ta işgalci kuvvetlerle Türk kuvvetleri dengeleşince mücadeleden yılan ve ümidini kaybetmek üzere olan halk geri çekilmek zorunda kaldı.⁴⁴ Bu gelişmeleri tehlikeli bulan Maraş Müdafaa-i Milliye tarafından şu bildiri yayınlandı:

38 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 52.

39 Sivas Valiliği'nin 4 Şubat 1920 tarihli yazısı. **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 98. , **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 124.

40 **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 123.

41 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 66.

42 Bu telgraf Sadâret'e ve Dahiliye Nezaret'i'ne gönderilmiştir. **TİTEA**, Kutu no 22, Belge no 8.

43 Anadolu Ajansı'nın 4 Mayıs 1920 tarihli yazısı. **TİTEA**, Kutu no 28, Belge no 19.

44 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

“Bugün makam-ı Hilâfet olan İstanbul’dan itibaren bütün Arap, Türk, Kürt memleketleri düşmanlar arasında taksim ediliyor. Cennet-asa (cennet gibi) o muazzam Suriye mamureleriyle (şehirleriyle) büyük Ermenistan adı altında Adana, Urfa, Antep, Maraş ve daha şimale (kuzeye) doğru bütün şark (doğu) vilayetleri Fransız tahkim (hakimiyet) ve zulmü altına veriliyor. Bir senedir âsâyiş bahanesiyle işgal altında tuttukları memleketlerimizde Yunan ve Fransız mel’unları (lanetlenmiş) birbirine rekabet edercesine ele geçirdikleri din kardeşlerimize tarihte görülme-yen vahşet ve canavarlıkları yapıyorlar.

İşte bakınız sevgili memleketimiz gibi hemen bütün seknesi (sakinleri oturanları) ve her varlığı ile Müslüman olan Maraş, altı gündür yerli Ermenilerle Fransızların top şarapnellere tesiriyle peyda (meydana gelen) olan vasi (geniş) korkunç yangın alevleri içinde kavrulup mahvoluyor. Ya mü’minîn! yerde bütün inananlar, gökte bütün melekler şahittir ki, Türk ve Müslüman olmaktan başka bir günahı olmayan bu din ve millet kardeşlerinizin hasbeten-lillah (Allah rızası için) imdadına yetişiniz. Bu zavallıları hain düşmanların kanlı pençelerinden kurtarınız. Evet geliniz, görünüz Maraş yanıyor. İslam kanı dereler gibi akıyor. Namussuz Ermeniler ve insaniyetten bî-nasip (nasipsiz) Fransızların emân-ı nâ-pezir (geçerli olmayan eman) top atışları bârân-ı bela (bela yağmuru) gibi dökülen mitralyöz yağmurları yıldırımlar bu muhataralar (tehlike-korku) içinde boğuluyor. Kadın, çoluk çocuk, ihtiyar hasta gibi sınıf-ı acezenin (güçsüz sınıflar) kopardıkları vâveyla-yı istimedat (yardım çılgınlıkları) dergâh-ı uluhiyyete (Allah katına) kadar yükseliyor. Fakat halas ve necat (kurtuluş) dakikalarının pek yakında hulul (gelip çatması) edeceğine Ashab-ı Kiram gibi kırılmaz bir azimle (kararlılık) dönmez bir yüzle iman eden Maraşlı din kardeşleriniz altı gün altı gecedir susuz, uykusuz, sükun ve aramsız (durup dinlenmeden) bir halde düşmanın kahr-u gazap (helak ve azap) yağdıran ve cehennemden nişan veren bir dürlü azap ve helâk vesâitiyle mütehevvir (kızgın) arslanlar gibi pençe-i şuyur (aslan pençesi) olan Maraş, şu dakikada bütün esâretzede (esir olan) dünya sükkânına (çarşı) bir ders-i fazilet (erdemlik örneği) vermeğe çalışıyor. Zira biliyor ki insanı behâimeden (hayvanlardan) tefvik (üstün kılan) eden din ü devlet (devlet ve din) ve millet muhabbeti (sevgisi) ve namus ve haysiyet (edep ve onur) duygusudur. Bugün ruh vicdana tamamıyla ve bütün mazisiyle (geçmişiyile) hakim olan bu mefkûreler (fikirler) yolunda düşman ne kadar kavi (kuvvetli) tali’in (şans) mürettip zebun (tertiple edilmiş zayıf) olursa olsun hükm-ü kaza ve kaderden asla yüz çevirmeyecek, bu azim (kararlılık) ve iradesinin şiddet ve kuvvetiyle dir ki sonuna kadar can verip can alacaktır. Siz de bütün kudret-i iman ve iz’ânınızla

(iman ve akıl gücü) dide-i basiret (basiret gözü) ve intibanızla (kanaat) içiniz mu-taassıp (körü körüne bağlı) ehl-i salip (Hıristiyan) tarafdarınının (tarafdarlarının) bugün Maraş'ta açtıkları kan ve ateş çiğirleri, görecekları imkan nisbetinde bütün memalik (ülkeler) ve bilad-ı İslamiye (İslam beldeleri) hakkında mansur (üstün gelen) bî-rahm ve bî-eman (merhametsiz ve güvensiz) siyasetin fâtıme-i (başlan-gıç) tatbikatıdır. Uyanınız ehl-i iman uyanınız! İnsana kanlı yaşlar döktürecek ve belki insaniyete lanetler yağdıracak şu fecî (acıklı) hallerimizden ibret alınız. Şu altı gün kadar pek kısa bir müddet zarfında biz gördük ve emin olduk ki düşman lâyetzelzel (sarsılmaz) azim (dayanıklılık) ve imanımız karşısında hâib ve hâsir (eli boş ve hüsrana uğramış) kalacak. Yirminci asır medeniyette kurun-ı vusta (orta çağ) zihniyetiyle temin etmek istediği o mevki-i muallayı (yüksek mevki) ihtiram ve ihtişamgah (saygı duyulan makam) ehl-i tevhid ve imanın alamet-i diniye-i se-maviyesi (imanın dini ve semavî sembolü) olan eski pür-nur (nurlu) hilalimize na-sip ve müyesser (nasip) olacaktır. Gayret (çalışma) bizden tevfiğ (zafer) Allah'tan kardeşler.⁴⁵

28 Ocak'ta Maraş'ın stratejik noktaları olan Atoğlu, Duraklı ve Kuyucak mahalleleri tamamen, Çarşıbaşı ile Hatuniye mahallesinin bir kısmı Kuvây-ı Milliye'nin kontrolü altına girdi. Şehir içinde silahlı çatışma akşama kadar devam etti. Mahallelerin ve çarşının güvenliğini sağlamak için karakollar kuruldu.⁴⁶ Fakat bu gelişmeler uzun sürmedi. Aynı gün Fransızlar Ermenilerle birlikte 20 top ve birçok makineli tüfekle savunmasız halkın üzerine ağır bir şekilde ateş ederek esas amaçlarını ortaya koydular. Müslümanlara vahşice saldırdıkları gibi şehre gelip gidenleri sorup araştırmadan katlettiler.⁴⁷

Fransız ve Ermenilerin saldırıları karşısında Türk halkı paniğe kapıldı Maraş'tan kaçmaya başladı. Savaşın yedinci günü olan 28 Ocak'ta Fransız kuvvetleri bir direnişle karşılaşmadan şehre girerek istediği stratejik noktalara yerleşti. Halk şehirden dışarı kaçmaya devam ediyordu. Yani mahalli ifade ile me-

45 Bu bildiri Maraş Livası Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti namına Elbistan Heyet-i Merkeziyesi imzasıyla 27 Ocak 1920'de Sivas Valiliği'ne, Hüzür-u Sâmî-i Sadâret Penâhilerine ve Dahiliye Nezaret-i Celilesine "gayet mühim ve müsta'celdir"şerhiyle gönderilmiştir. İşgalin Dersaadet'teki medeni Avrupa ve Amerika mümessillerine ciddi bir lisanla anlatılması istenmiştir. **TİTEA**, Kutu no 28, Belge no 8.

46 Sivas Valiliği, Heyet-i Temsiliye'den alınan 1 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti 2 şubat 1920 tarihinde Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne bildirildi. **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 93.

47 **Hakimiyet-i Milliye**, 28 Ocak 1920, sayı 5.

caz anlamda söylenen “kaç kaç” başlamıştı. Fakat bu durum gece yarısı değışti. Türkler, cesaretle Fransızların içine nüfuz ederek 29 Ocak’tan itibaren yeniden azim ve kararlılıkla savaşa devam ettiler.⁴⁸

29 Ocak Perşembe günü kışladan şehre mitralyöz ve bomba ile devamlı ateş edildi. Daha önce savaş karargahı haline getirilen kiliselerden Müslüman halk üzerine ateş açıldı. Ermeni askerleri tarafından Müslümanların evlerinin çoğu yakıldı.⁴⁹ Halkın elinde 3 top ve bir miktar havan topu vardı. Müslümanlar bu silahları kullanarak kışla ve cephanelik olarak kullanılan Amerikan Yetimhanesi ile Gregoryan Kilisesi’ni bombaladı.

Maraş kurtuluş savaşında Emeniler, Fransızlara aşırı derecede yardım ediyordu. Müslümanlar karşı saldırıya geçince Ermeniler, Fransızlara Türklerin bütün evlerini yakmayı teklif ettiler. Fransızlar, bu teklifi kabul etmediği gibi Türklerin katledilmesini önlemek amacıyla Katolik Kilisesi ve Shalom Yetimhanesi yanındaki Müslümanların evlerinin yakılmasına da engel oldu.⁵⁰

30 Ocak’ta Fransız askerleri ateş ederek şehri her taraftan kuşattı. Atılan bombalar sonucu çıkan yangın olumsuz hava şartları ve kuzeyden şiddetli esen poyraz rüzgarının etkisiyle şehrin her tarafına yayıldı. Şehir harabeye döndü ve halk arasında açlık tehlikeli boyuta ulaştı. General Querette bu olumsuz şartlarla hiç ilgilenmedi. Bu arada halk da her dakikası kanla geçen savunma mücadelesine devam etti.

31 Ocak’ta kışla istikametinde önemli bir olay olmamakla beraber sokak savaşı ve yangınlar devam etti. Çarşı ve pazar yağma edildi.⁵¹ Kışlaya ve Ermeni Katolik Kilisesi’ne sığınan düşmanla müsademe yapıldı. Müslüman halk büyük bir azimle düşmana karşı direndi. Düşmanın saldırıları etkisiz hale getirildi ve Şekerdere Kilisesi’nden çıkan Ermeniler imha edildi. Bugün Türkoğlu ve Şerefoglu arasında devriye gezen düşman kuvvetlerinden 3 makineli tüfek ile bunların hayvanları alındı ve elde edilen hayvanlarla nakliye kolu kuruldu. Düşmanın İslahiye demiryolunu kesmek için Andırın’dan bir Kuvâ-yı Milliye müfrezesi hareket etti.⁵²

48 **The Armenian Rewiev**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

49 **A. B. G. K. A. E. M.**, c. 3, s. 78.

50 **The Armenian Rewiev**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 67.

51 **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 102.

52 Sivas Valiliği’nin, 4 Şubat 1920 tarihli yazısıyla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi’ne gönderdiği Heyet-i Temsiliye’nin 3 şubat 1920 tarihli telgraf sureti. **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 100.

31 Ocak'ı 1 Şubat'a bağlayan gece Belediye binası civarındaki evler ateşe verildiğinden çok büyük bir yangın çıktı. Yangından faydalanan halk çarşmayı yağmalamaya başladı. Yağmalamayı durdurmak için caydırıcı ve gerekli tedbirler alındı. Yağmalamanın önlenmesi için şehre ulaşan seyyar Milli kuvvetlerden 150 asker kuzeyde bulunan boş evlere yerleşti. Bunlardan bir tabur Karamanlı Mahallesi'nin güney batısında bulunan Mercimek Tepe'ye ve diğer bir tabur kışlaya bakan Tavşan Tepe'ye konuşlandı.⁵³ Buralarda halkın elinde bulunan top ve tüfeklerle müsademeye devam edildi. Bu arada yurdun diğer yerlerindeki Milli kuvvetlerden gönüllü olarak gelen askerler de Maraş kurtuluş savaşına katıldı.⁵⁴

1 Şubat'ta General Querette, Maraş'ta bomba ve mitralyöz ateşine devam ettirdi. Atılan mitralyöz ve bombalarla şehrin bazı mahalleleri harabe haline döndü. Ateş altında kalan suçsuz çocuk, kadın ve yaşlılar katledildi.⁵⁵ Şehirdeki Müslümanların malları ve evleri yandı bir çok insan da şehit edildi. Bu sebeple Müslümanlar ile Ermeniler arasında düşmanlık aşırı derecede arttı. Halk, Fransız ve Ermenilerin şehri tamamen boşaltmasını istedi. Şehrin kurtarılması için tek çare Fransızların çekilmesiydi. Fransızlar şehirde kaldığı sürece Ermeni katliamı devam edecek dolayısıyla savaş da sürecekti. Zira bunun böyle olmasını Ermeniler ve Fransızlar istiyordu. O zaman da Müslümanlar, tamamen yok oluncaya veya şehri Ermeni ve Fransızlardan temizleyinceye kadar mücadeleye devam edecekti.⁵⁶

1 Şubat'ta Ermenilerin evleri ve kiliseleri Fransız askerlerince koruma altına alındı. Fransız üniforması giymiş 400 Ermeni askeri top ve tüfek ile halka ateş etti. Bu arada kışlada buluna dağ topu ile de ateşe devam edildi. Yardım için çevre köylerden Maraş'a gelen Müslümanlar, Ermenilerce pusuya düşürülerek şehit edildi. Bugün Ceza Reisi de Ermenilerce şehit edildi. Şehirde bulunan mazlum insanlar ellerine geçirdikleri silahla hayatlarını savunmaya ve şehri kurtarmaya

53 Sivas Valiliği'nin, Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarihli yazısında ifade edilen Darendе Kaymakamlığı'ndan alınan 1 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti. **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 97.

54 **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 102.

55 **A. B. G. K. A. E. M.** , c. 3, s. 81.

56 Sivas Valiliği'nin Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 4 Şubat 1920 tarihli raporun sureti. **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 126.

çalışırken dışarıda bulunan Ermeni ve Fransız kuvvetleri de şehre saldırmaya devam etti.⁵⁷

Mütareke hükümlerine uymadan Fransızlara yataklık eden Ermeniler tarafından Maraş'ta yapılan mezalim 1 Şubat 1920'de Darende halkı tarafından yapılan mitingde kınandı.⁵⁸ Ayrıca top ve mitralyöz ateşleri içinde mahsur kalan Maraş halkına yardım etmek üzere kurulan bir tabur Milli Kuvvetin gönderildiği bildirildi.⁵⁹

2 Şubat'ta Ermenilerin sığındıkları Şekerdere Kilisesi'nin içinde 6 sandık cephane, 20 bomba ve 1 otomatik tüfek bulundu. Aynı gün askerî kışla gibi kullanılan Şekerdere Kilisesi yakıldı. Ermenilerin ve Fransızların ellerinde tutmaya çalıştıkları yukarı bedesten ile belediye binası ve şehrin çoğu Milli Kuvvetlerin denetimine geçti. Antep yolu üzerindeki dağlık bölgede bulunan 150 kişilik düşman müfrezesi ve Maraş'ın güney batısındaki Atizi mevkiinde bulunan Fransız müfrezesi Kuvâ-yı Milliye tarafından kuşatıldı. Buralarda meydana gelen silahlı çatışmada 412. Fransız Alayı'na mensup dört asker esir alındı.⁶⁰ Yapılan katliamlara karşı duyarlı olan ve Maraş'taki yükü hafifletmek için Develi halkı 2 Şubat tarihli telgrafıyla yardıma hazır olduğunu bildirdi.⁶¹

Şehir içinde yaptığı katliam ile yetinmeyen bir Fransız süvari müfrezesi 2 Şubat'ta Pazarcık'ın batısında bulunan Karahasan Köyü'ne saldırdı. Kuvâ-yı Milliye tarafından silahla karşılanan Fransız birliği geri çekildi ve müsademede altı Fransız askeri öldürüldü. Buradan Arapkir Köyü istikametine giden Fransız süvari müfrezesi demiryolunu tahrip etti. Maraş'a gelmeye cesaret edemeyen birlik Sırçalı'ya gitti. Müfreme, burada bir miktar kaldıktan sonra Birecik istikametine doğru ilerledi.⁶²

3 Şubat'ta Şekerdere ve Tekke Mahallelerinde düşman kuvvetleri imha edildi. Hatuniye Mahallesi'ne giden bir kısım halk oradaki düşman kuvvetlerini et-

57 **Hakimiyet-i Milliye**, 2 Şubat 1920, sayı 6.

58 Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 2 Şubat 1920 tarihli yazısında ifade edilen Darende Kaymakamlığından alınan 1 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti. **TİTEA**, Kutu no 19 Belge no 973

59 **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 123. , .

60 Sivas Valiliği'nin 4 Şubat 1920 tarihli yazısı. **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 98, Kutu no 20, Belge no 123. Kutu no18, Belge no37.

61 **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 100.

62 **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 101, Kutu no 20, Belge no 125.

kisiz hale getirdi. Mahallede çıkan yangında bir çok insan şehit oldu ve bir kısmı da yaralandı. Bugün, Fransızların 18 arabayla Maraş'a göndermiş olduğu 10.000 kıyye⁶³ un, şeker ve kahve, Karabilal ile Tulum mevki arasında halk tarafından ele geçirildi.⁶⁴ Çatışmada 14 Fransız askeri öldürüldü.⁶⁵

5 Şubat günü halk sonuna kadar direnerek kurtulmak veya tamamen yok olmak kararında olduğunu ortaya koydu. Halkın bu kararlı tutumu Fransızların telaşlanmasına sebep oldu. Özellikle dışarı çıkamayan Ermeniler sığındıkları kilise, okul ve evlerden Müslümanlara karşı ateşe devam ettiler.⁶⁶ Düşmanı muhasara altına almak için yeniden caydırıcı tedbirler alındı. Evliya Efendi, arkadaşlarıyla birlikte hareket etmek isteyince gerekli talimat verildi. Ermeniler; Divanlı, Kanlıdere mahallelerinde ve Çarşıbaşı'nda yangın çıkardıklarından birçok bina harap oldu. Bugün İslahiye ve Antep yollarından düşman askerlerinin gelme ihtimali olduğundan bunlara engel olmak amacıyla bir süvari müfrezesi gönderildi.⁶⁷ Ayrıca şehirde Ermenilerin yaptıkları katliam insanlığı tehdit edecek boyuta ulaştığından protesto için mitingler yapılması ve felaketzede Maraşlı dindaşlara yapılan zulmün dış dünyaya bildirilmesi istendi.⁶⁸

6 Şubat'ta bir Fransız uçağı şehrin üzerinde bir kaç tur attı ve Fransız yetkililerine mesaj bıraktı. Uçak Maraş semalarında uçarken Türkler ateş etti. Buna Fransızlar top ateşiyle karşılık verdi.⁶⁹

7 Şubat günü Fransız Kolordusu Maraş'a ulaştı ve şehrin güneyinde 4 km. uzakta bulunan Atizi mevkiine karargahını kurdu. Bu kuvvetlerin bir kısmı şehrin güney ve kuzeyine yerleştirildi. Birliğin bir kısmı da Maraş'ın batı tarafından girdi ve şehirdeki kumandanla irtibat kurdu.⁷⁰ Aynı gün Fransız ve Ermenilerin yaptıkları katliam ve zulüm devam etti. Kadınlar ve çocuklar top ve mitralyöz ateşi altında yandı. Binlerce insan bu vahşete kurban edildi. Düşman muhasara-

63 1 kıyye 1282 gramdır.

64 Sivas Valiliği'nin 3 Şubat 1920 tarihli yazısı ekinde bulunan 3 Şubat 1920 tarihli rapor. **TİTEA**, Kutu no 19, Belge no 103, Kutu no 20, Belge no 128.

65 **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 128.

66 **Hakimiyet-i Milliye**, 6 Şubat 1920, sayı 7.

67 **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 107.

68 **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 122.

69 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 55.

70 **The Armenian Review**, Vol. 30, (Winter 1977-78), s. 395.

sı ve sansürü altında bulunan bu insanların feryadını kimse duymadı.⁷¹ Çaresiz kalan halk müsademeye devam etti.

İslahiye istikametinden gelen 500 Fransız askeri ve 2 sahra topu, Maraş'a yaklaşık 8 km. uzaklıkta bulunan mevkide Kuvâ-yı Milliye tarafından ele geçirildi. Ayrıca Antep'ten gelen 60 arabalık düşman cephanesine Kuvâ-yı Milliye tarafından el konuldu.

Ermeniler kilise ve mekteplerde sık sık toplantı yaptılar. Bahçe (Bulanık) ve Haruniye (Düziçi) civarında bulunan Ermeniler, Müslüman köylerdeki insanları zincirleyerek boğazladılar ve bir kısmını da vahşice katlettiler.⁷²

Maraş'ta sokak savaşı devam etti. Düşmanın istinat ve sığınak noktaları olan Kümbet, Kırklar ve Tekke kiliseleri yakılarak imha edildi. Şıh, Ekmekçi ve Hatuniye mahalleleri Kuvâ-yı Milliye tarafından kurtarıldı. Kuşatma altında bulunan Fransızlar, Amerikan Koleji'nde bulunan Amerikan misyonerleri vasıtasıyla savaşın durdurulması için müracaatta bulundular.

Fransız uçağı 7 Şubat'ta Maraş semaları üzerinde dolaşırken Fransız kumandanına hitaben yazılan mevcut durumun ve kayıpların bildirilmesi hakkındaki evrak bırakıldı. Aynı gün İslahiye istikametinden Maraş'a gönderilen 300 piyade asker, 1 top ve 2 mitralyöz ile Eloğlu (Türkoğlu) yakınında bulunan Bababurnu'nda 150 asker, 100 araba Milli Kuvvetler tarafından kuşatıldı. Kilis-Antep yolu mücahitler tarafından tutuldu. Akçakoyunlu ve Halas istasyonları arasındaki demiryolu tahrip edildi.⁷³

8 Şubat'ta Fransız ve Ermenilerin top ve mitralyöz ateşleri altında şehirde bulunan yaşlı, kadın ve çocuklar alevler altında yanıyor. Kurşun ve ateş yaralarıyla ölen binlerce masum insanın cesetleri yerde yatıyordu. Muhasara altında bulunan bu insanların feryadı dış dünyaya sansür edildiğinden yardım çağlıklarını duyan da yoktu. Bu mazlum insanların yardım çağrısına ancak Milli Kuvvetler koşuyordu.⁷⁴ Ermenilerin askerî karargah olarak kullandıkları Küm-

71 TİTEA, Kutu no 19, Belge no 109.

72 TİTEA, Kutu no 19, Belge no 113.

73 Sivas Valiliğinin 11 Şubat 1920 tarihli yazısı ile Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesine gönderdiği yazının ekinde bulunan ve "Heyet-i Temsiliye'ye i'tasi rica olunur" ifadesi yazılmıştır. TİTEA, Kutu no 19, Belge no 115.

74 Sivas Valiliğinin 9 Şubat 1920 tarihinde Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesine gönderdiği yazının ekinde bulunan ve Heyet-i Temsiliye'den alınan 8 Şubat 1920 tarihli telgraf sureti, TİTEA, Kutu no 19, Belge no 109.

bet Kilisesi'nde ve düşmanın sığındığı çevredeki evlerde çatışmaya devam edildi. Heyet-i Temsiliye üyesi Evliya Zâde, düşmanın bulunduğu stratejik beş noktayı muhasara altına alarak başarılı bir şekilde taarruza devam etti. Taarruz esnasında Evliya Zâde ve arkadaşlarından bir kaçış şehit olunca harekât akim kaldı. Ermenilerden alınan bu stratejik yerler terk edilince düşman tekrar Kümbet Kilisesi ve çevresindeki evlere sığınarak harekete devam etti.⁷⁵

8 Şubat gecesi şehirdeki Fransız birliklerinin hepsi kışlada toplandı. Bundan endişelenen Ermeniler neden toplandıklarını sorduklarında Fransızlar, askerî manevra olduğunu söylediler. Ayrıca Fransızlar, Ermenilere bir mesaj göndererek evlerinde kalmalarını aksi takdirde dışarı çıkanların kurşunlanacağını bildirdiler. Mesajı alan Ermeniler derin bir düşünceye kapıldılar. Her şeyin farkında olan Türkler, açlık ve çaresizlik içinde savaşıyordu.⁷⁶

9 Şubat günü hava çok soğuktu ve aşırı bir kar fırtınası vardı. Kar o kadar kalındı ki evlerin üzerini örtmüş ve bir şey görünmüyordu. Çukurları kar doldurduğundan çevre dümdüz görünüyordu. Bu çok ağır ve soğuk hava şartlarına rağmen 9 Şubat'ta 1000 asker ve 8 toptan oluşan Fransız yardım birliği Maraş'a geldi.⁷⁷

10 Şubat'ta savaş bütün şiddetiyle devam etti. Fransızların top ateşiyle çıkardıkları yangınlar şehrin büyük bir kısmının harap olmasına neden oldu ve akşama kadar yangın devam etti. Her taraftan kuşatılan ve savaştan yorulan Fransız kuvvetleri başarılı olma ümitlerini kaybettiler. Şehir semt semt Milli Kuvvetlerin eline geçti. General Querette, Ermeni komitacılarıyla Amerikan Koleji'ne sığındı ve buraya Amerikan bayrağı çekti. Bundan sonra Ermeni ve Fransız kuvvetleri Müslümanlara taarruz etmekten ziyade onlara karşı savunmaya geçti.⁷⁸

Fransız komutanları vasıtasıyla gönderilen telgrafta; Fransızların Ermenilerden kurduğu taburla Maraş'ta acı olayların çıkmasına sebep olunduğu, katliam yapılarak kanlar akıtıldığı, namusa tecavüz edildiği, saf ve masum insanlara zulmedildiği ifade edildi. Halkın vatan ve namus uğruna yaşlı, kadın ve çocuk demeden toptan Fransızlarla savaşma kararında olduğu, Fransız askerlerinin hi-

75 Elbistan'dan çekilen 8 Şubat 1920 tarihli telgraf, **TİTEA**, Kutu no 120 Belge no 107.

76 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 68.

77 **The Armenian Review**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 56.

78 **Hakimiyet-i Milliye**, 11 Şubat 1920, sayı 8.

mayesindeki Ermenilerle yaptıkları mezalimin ülkeleri tarafından kabul edilemeyeceği, Ermenilerin hayalci oldukları, tarihte Osmanlı'nın Fransızları çok iyi tanıdığı, medeni Fransa'nın Maraş'ta katliama izin vermeyeceği, Müslüman halkı rencide etmenin Fransa'nın iktisadi ve siyasi menfaatine yararlı olmayacağı belirtildi.⁷⁹

10 Şubat Salı günü akşamına kadar şehir bombalandı. Ermenilerin ve Fransızların amacı şehri tamamen teslim almaktı. Bu şiddetli bombanın etkisiyle Müslüman halkın morali bozuldu. Halkın çok az bir kısmı Fransızların çekileceğine inanıyordu. Bu sebeple Türklerin çoğu teslim bayrağını çekerek şehri boşaltmaya başladılar. Fakat bugün Fransız kumandanına değiştirilmesi mümkün olmayan şehri boşaltma emri verildi. Bu emir üzerine Ermeni karargahına gelen Capital Arlabose, Fransızların Maraş'tan çekileceğini söyledi.⁸⁰ Bunu duyan Ermeniler şaşkına döndüler ve üzüntülerinden kahroldular. Çünkü Ermeniler arasında Türklerin Fransızlara teslim olacağı haberi yayılmıştı. Şimdi ise bu haberin doğru olmadığı ortaya çıkmıştı. Bunlar İtilaf Devletleri'ne güvenerek gelmişti ve şimdi gitmek zorunda kalıyordu. İşgalciler ve işbirlikçileri mecburi olarak şehri terk etmeğe başlayınca Türkler tekrar şehre dönmeye başladılar.

Ermenilere göre, Fransız memurlarına herhangi bir sorumluluk yüklenmeden ve yaptıkları hatanın cezasını çekmeden şehirden ayrılma izni verildi. Çaresiz kalan Ermeniler de Maraş'tan ayrılmak zorunda kaldı.

Ermeniler, geride Türklere yıkılmış evlerini, almadıkları intikam dolu kinlerini ve acı dolu hatıralarını bırakarak hayvanlarıyla birlikte Maraş'tan ayrıldılar.⁸¹ Maraş'tan ayrılan Ermeniler öyle bir kinle ayrıldılar ki, ayrılırken Türklere kalmasın diye kale gibi sığındıkları, siper olarak kullandıkları ve canlarından çok sevdikleri sağlam kalan evlerini kendi elleriyle yaktılar. Ekonomik durumları iyi olmasından dolayı onların evleri daha sağlam ve iyi idi. Duvarları taştan yapılmış olan iki veya üç katlı evlerin tavanları kiremit çatı ile kapatılmıştı. Taş-

79 Sivas Valiliği 10 Şubat 1920 tarihinde, Maraş faciası dolayısıyla Hâk-i Şahaneye, Düveli İtilafiye mümessillerine, Urfa'daki komutanlar vasıtasıyla General Goro caniplerine, Meclis-i Mebusan'a, Hariciye Nezâreti'ne, Paris Sulh Konferansı'na, Matbuat-ı Osmaniye'ye, Sadâret Makamı'na 13 imzalı telgrafi çekti. **TİTEA**, Kutu no 27, Belge no 21.

80 **The Armenian Rewiev**, Vol. 31, (Spring 1978), s. 56-57.

81 Ermenilerin görüşlerine göre emre uymadığı bahanesiyle Ermeni askerleri cezaevine konuldu ve Türklere saldırma fırsatı verildi. Maraş'ta savaş çıkarıldı ve 22 gün boyunca süren savaşta Ermeniler katledildi. **The Armenian Rewiev**, Vol. 30, (Winter 1977-78), 388-397, s. 394-295.

tan yapılmış olan avlu duvarları ise sur gibi kalın ve yüksekti. Bu sebeple Ermeni evlerini dışardan muhasara ederek yakmak mümkün değildi. Fakat ilahi adalet öyle tecelli etti ki; Ermeniler, Türklerin yakıp yıkamadığı o muhkem ve muhteşem evlerini şimdi kendileri elleriyle yakıp yıktılar. Birlikte kardeşçe yaşadıkları Türklere ihanet etmenin cezasını kendi elleriyle infaz ettiler.

Gelişmeleri endişe ile karşılayan Silvan Kaymakamlığı, 10 Şubat günü Maraş'ta meydana gelen faciayı protesto ederek kendilerine ulaşan bilgileri yetkili yerlere gönderdi.⁸²

10 Şubat'ı 11 Şubat'a bağlayan gece Fransız kuvvetleri şehri şiddetli bir şekilde bombaladı. Doktor Mustafa, General Querette ile görüşerek bir anlaşmaya vardı. Bu arada Querette ile görüşmeye fırsat bulamayan Albay Normand, birliklerini İslahiye istikametine doğru çekti.⁸³ Diğer Fransız ve Ermeni askerleri de gece vakti gizlice şehirden çekildiler. Giderken ses çıkarıp duyulmasın diye atlarının ayaklarına keçe bağladılar.

İşgalcilerin gizlice çekilip ayrılmasının hemen arkasından Hükümet Konağı'na ve resmî binalara Osmanlı bayrağı çekildi. Şehrin asayişini temin etmek için Elbistan'da bulunan askerler Maraş'a gitmek üzere yola çıkarıldı. Kolordu Komutanlığı bu gelişmelerden ve alınan sonuçtan dolayı Cenab-ı Allah'a şükrederek memnuniyetini belirtti.⁸⁴

Maraş'tan çekilen Fransızlar ve işbirlikçileri Ermeniler, yolların karla örtülü ve havanın çok soğuk olması sebebiyle yolda perişan oldular. Tekrar Maraş'a dönmek için Halep-Adana arasında tahkimat yapmaya çalıştılar ise de bir sonuç alamadılar. Bu arada Maraş halkına zulmeden Fransız ve Ermenilerin şehirden ayrılmasına Müslümanlar son derece sevindi.⁸⁵

Maraş'tan çekilen ve medeni geçinen Fransız ve onlara öncülük eden Ermeniler gittikleri yerlerde, bilhassa Urfâ'da Müslümanları katletmeye devam etiler. Halkın mallarını gasbettiler.⁸⁶ Malları gasp edilen ve savaşta yorgun düşen Ma-

82 **TİTEA**, , Kutu no 25, Belge no 110.

83 Yavuz, **a. g. e.**, s. 57-58.

84 Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazısı, Sivas Valiliği aynı tarihli yazıyı Anadolu Kadınlar Cemiyeti Riyaseti'ne gönderdi. **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 1.

85 **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 30.

86 Sivas Valiliği'nin Müdafaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne gönderdiği 12 Şubat 1920 tarihli yazının ekinde bulunan Aziziye Kaymakamlığı'ndan cevaben alınan 11 Şubat 1920 tarihli telgrafın suretidir. **TİTEA**, Kutu no 20, Belge no 6.

raş halkı arasında açlık baş gösterdi. Bunun üzerine can ve malları zarar gören insanlara yardım olarak Ziraat Bankası vasıtasıyla 10.000 lira gönderildi.⁸⁷

Yabancı basına göre Milli Mücadele'nin Güney cephesi Maraş, Antep ve Urfa'da toplam kayıp 10.000 Ermeni ve 600 Fransız askeri idi. Suriye'deki Fransız işgal kuvvetlerinin günlük masrafı ise 2.000.000 Franktı.⁸⁸ Bu ağır masraf Fransızların maliyesine aşırı bir yük getiriyordu.

Şehirden çekilmeye mecbur edilen Fransızlar, dönecekleri ümidiyle Mersin Limanı'na 4 fırka asker çıkarmayı ve Adana'da bulunan 2 batarya ve bir kıta asker ile birlikte Maraş'a yeniden saldırılmayı planladılar.⁸⁹ Fakat Araplar, Camıslı ve Yaslık civarında müsademeye girdikleri Fransızları perişan bir halde geri püskürttüler. Fransızların Maraş'tan zorla geri çekilmesi İstanbul'daki Büyükelçi'yi telaşa düşürdü. Bundan sonra Fransız yetkilileri Maraş'ta kendilerine karşı yapılan kıyımı daha iyi anlamaya başladılar. Çünkü bu kıyam Maraş halkının istikbalde özlediği ve asla vazgeçemeyeceği istiklal ve hürriyet içindi.⁹⁰

Bu araştırma tamamlanırken şu gerçeği de ifade etmek uygun olacaktır. Nitekim Maraş'ta yaşayan Ermenilerin bir kısmı, Fransızların yanında yer alan Ermeni lejyonlarının halka karşı yaptıkları zulmün doğru olmadığını idrak etmişti. Bu sebeple Ermeni Başpiskoposu Janparyan ve murahhas üyesi Haçador ve Padolu İbrahim Efendi gibi Ermeniler, Büyük Millet Meclisi'ne çektikleri 18 Temmuz 1920 tarihli telgrafta Hükümete bağlı olduklarını, Fransız veya başka bir yabancı devletin gelmesini kesinlikle kabul etmediklerini, Osmanlı olarak doğduklarını ve yine aynı devletin vatandaşı olmaktan başka istekleri olmadığını, bu isteklerini çeşitli patrikhane ve elçiliklere yazdıklarını bildirdi.⁹¹

---

87 3. Kolordu Kumandanlığı'nın Sivas Vilayeti'ne yazdığı 18 Şubat 1920 tarih ve 744 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 18, Belge no 19.

88 Erkân-ı Harbiye Reisi'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 3 Mayıs 1920 tarih ve 3264 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 17, Belge no 57.

89 Erkân-ı Harbiye Reisi'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 24 Şubat 1920 tarih ve 1434 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 18, Belge no 12.

90 3. Kolordu Erkân-ı Harbiye Reisi'nin Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Sivas Heyet-i Merkeziyesi'ne yazdığı 7 Mayıs 1920 tarih ve 113 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 18, Belge no 33.

91 Anadolu azası olarak imzalanan 18 Temmuz 1920 tarihli telgraf Ankara'dan Erzurum'a çekildi. **TİTEA**, Kutu no 24, Belge no 91.

KAYNAKÇA

Açıksöz Gazetesi, 12 Kasım 1919 tarih ve sayı 31.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 1 Ocak 1920, sayı 1; 24 Ocak 1920, sayı 4; 2 Şubat 1920, sayı 6; 11 Şubat 1920, sayı 8; 6 Şubat 1920, sayı 7.

Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTEA), Kutu no 17, Belge no 57; Kutu no 18, Belge no 12, 19, 33, 37; Kutu no 19, Belge no 97, 98, 100, 101, 102, 109, 113, 115, 973; Kutu no 20, Belge no 1, 6, 30, 100, 107, 122, 123, 125, 126, 128; Kutu no 22, Belge no 8, 16, 19, 39, 88; Kutu no 24, Belge no 91; Kutu no 25, Belge no 110; Kutu no 28, Belge no 8, 19; Kutu no 31, Belge no 189; Kutu no 120 Belge no 107; Kutu no 129, Belge no 27.

15. Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir'in Erzurum Valiliğine gönderdiği 24 Kasım 1919 tarih ve 551 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 22, Belge no 17.

15. Kolordu Kumandanı Miralay Kazım Karabekir tarafından Erzurum Valiliği'ne gönderilen 8 Aralık 1919 tarih ve 595 sayılı yazı. **TİTEA**, Kutu no 22, Belge no 19.

Arşiv Belgelerine Göre Kafkaslar'da ve Anadolu'da Ermeni Mezalimi (A.B.G.K.A.E.M)., Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın nu. 34. c.3, Ankara 1997.

Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Eyicil Ahmet, **Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri**, Gün Yayıncılık, Ankara 1999.

Heyet-i Temsiliye Tutanakları, Hazırlayan: Uluğ İğdemir, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları XVI. Dizi- Sa. 26a, Ankara 1989.

Milli Mücadele Dönemi Beyannameleri, Hazırlayanlar: Zeki Güner, Orhan Kabataş, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, sayı 38, Ankara 1990.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Elbistan Şubesi'nin 1 Kasım 1919'da Erzurum Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine çektiği telgraf, **TİTEA**, Kutu no 31, Belge no 175.

Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915-1920), (O.B.E.) Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşiv Dairesi Başkanlığı, Yayın nu. 14, Ankara 1994.

“The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb. 1920”, The Armenian Review, Vol. 30, (Winter 1977-78), 388-397.

“The 22 Days of Marash: Paper on the Defense of the City Against Turkish Forces Jan.-Feb. 1920”, The Armenian Review, Vol. 31, (Spring 1978), 47-69.

Yavuz Bige, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türk-Fransız İlişkileri 191-1922**, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, xvii, Dizi-Sa, 68, Ankara 1994.

DOĞU LEJYONU (LEGION D'ORIENT) VE GÜNEY BÖLGESİNDEKİ ERMENİ FAALİYETLERİ (1918-1922)

Prof. Dr. Ulvi KESER*

30 Ekim 1918 sonrasında Çukurova (Kilikya) bölgesini işgal eden Fransız birlikleri esasında Fransa'nın daha Birinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs'ta İngiltere'nin müsaadesi ve lojistik desteğiyle oluşturduğu Ermeni Doğu Lejyonu'nda eğitimlerini tamamlayan Fransız üniformalı Ermenilerden oluşmaktadır. Milli Mücadele'nin başladığı dönemde bir yanda dünyanın dört bir yanından toplanarak önce Mısır'ın Port Said limanında toplanarak Kıbrıs'a sevk edilen, öte yandan buradaki eğitimlerini tamamlayarak Çukurova bölgesinde Fransız bayrağı altında görev yapan Ermeni Doğu Lejyonu gerek Kıbrıs gerekse Çukurova bölgesinde öyle çılgınca kıyımlara başlar ki Fransız komutanları bile buna bir süre sonra dur demek zorunda kalır. Sonrasında ise askeri disiplinden uzak eşkıyalıklar başlar ve Ankara Antlaşması'na kadar geçen süreçte Urfa, Maraş, Antep'i Şanlı, Kahraman ve Gazi yapacak Kuvâ-yı Milliye mücadelesi başlar. Bölgede kurulacak bir Ermeni Prensliği sevdasıyla başlayan kıyam Çukurova'yı terk eden Fransız komutanın 'Sizlerin kanını boşa akıttık.' ve Lord Curzon'un da Lordlar Kamarası'nda 'Ermeniler sanıldığı kadar masum kuzucuklar değildir.' açıklamasıyla son bulur. Bu çalışmada Ermeni Doğu Lejyonu'nun Kıbrıs'ta kurulma aşaması, Kıbrıs ve Çukurova'daki faaliyetleri yanında adadaki Fransız-İngiliz işbirliği irdelenecektir.

Anahtar Kelimeler; Ermeni Doğu Lejyonu, Kilikya, Kıbrıs, Çukurova, Mağusa

---

* Girne Amerikan Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi, ulvi.keser@gmail.com

ARMENIAN LEGION D'ORIENT AND ARMENIAN ACTIVITIES IN ÇUKUROVA (1918-1922)

ABSTRACT

French troops that have invaded Çukurova area after 30th October 1918 were actually comprised of Armenians who were all gathered by French authorities from different parts of the world and who were transported to Cyprus Armenian Legion D'Orient camps by British leave and British logistical support. Having gathered in Port Said port in Egypt and then having completed their military training in Cyprus, those French-uniformed Armenians were taken back to Çukurova area and started unbelievable slaughters that even French officers couldn't tolerate such behaviors then. Those Armenians then started behaving such atrocities out of military and humanistic discipline and mercy not only in Cyprus but also in Çukurova area up to Ankara Treaty signed by Ankara Government and France, and Kuvayı Milliye Struggle that makes Urfa, Antep and Maraş Şanlı, Gazi and Kahraman up to 1922 in Anatolian territories against these Armenians. Armenian adventure at last comes to an end with French officer's remark "We have in vain flooded Armenian blood here." and Lord Curzon's remark at House of Lords "Armenians aren't innocent sweetie sheep as you think. " This article will focus on Armenian Legion D'orient, its preparations and the activities in Cyprus, and in Çukurova as well as French-British collaboration on the island.

Key Words; Armenian Legion D'Orient, Cilicia, Cyprus, Çukurova, Famagusta

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Almanya'nın yanında savaşa girmesi 17. yüzyıldan itibaren askeri, ekonomik, idari ve siyasi açıdan gittikçe zayıflayan ülkenin büyük devletler arasında paylaşılması sürecini de hızlandırır. Bu dönemde, özellikle Anadolu'da yaşayan azınlıkların kasıtlı bir şekilde tahrik edilerek Anadolu'nun paylaşılması konusunda aracı edilmeleri Anadolu insanının hürriyet mücadelesini çok geniş bir alanda yapmasına sebep olur. Büyük devletlerin maddi yardım ve desteğini alarak Anadolu'da göçmen komiteleri kuran azınlıklar, gençler arasında Türk insanına karşı nefret uyandırıcı bir taktik izleyerek kanuni boşluklardan da faydalanmak suretiyle öncelikle ekonomik olarak güçlenmeyi hedeflemişler ve bunun için her türlü yolu mubah saymışlar,¹ Doğu Anadolu'da Ermeni şairlerin yaptığı gibi "Gidelim Türkiye'ye, Kırılım Türkleri, Olsun Ermenistan..."² şeklinde halkı galeyana getirecek şiirler yazmışlar, çeşitli dönemlerde isyanlar çıkarmak suretiyle özellikle Batı ülkelerinin Anadolu'ya müdahale etmesine çalışmışlar ve en son olarak da Anadolu'ya sınır teşkil eden yakın bölgelerde gizli terör kampları kurmuşlardır.³ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Ermeniler de özellikle Doğu Anadolu bölgesinde silahlarıyla askerden kaçmak, isyanlar çıkarmak, asker ve mühimmat kabilelerini vurmak, Ruslar sınırı geçer geçmez silaha sarılarak Türkleri arkadan vurmak, silahlarıyla kaçıp Rus ordusuna katılmak, itilaf devletleri için casusluk yapmak için seferberliğe girişirler.⁴ Osmanlı İmparatorluğu'na ait toprakların paylaşılmasına yönelik olarak 26 Nisan 1916'da İngiliz Albay Mark Sykes ile Fransa'nın eski Beyrut Konsolosu François Georges Picot arasında Leningrad'da yapılan Sykes-Picot Anlaşması'na göre, İngiltere ve Fransa yanlarına asıl müttefikleri olan Rusya'yı da alarak bölgeyi aralarında paylaşırlar.⁵ Ancak Ermeniler için bağımsızlık düşünülmez, Ermenilerin Büyük Ermenistan dedikleri Doğu Anadolu'nun Kafkasya ile birlikte Rus idaresi altı-

1 Hayri Mutlucağ, "Bir İşbirlikçi Vezirin Marifetleri", **Türk Tarih Dergisi**, Eylül 1970, Sayı 36, s. 75-78

2 Sadi Koçuş, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s. 231

3 M. Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, 1989, s. 13

4 A. Alp Gerazigiray, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982, s. 237

5 Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, s. LXII. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995, s. 494-495

na girmesi öngörülür.⁶ Türkiye'nin doğu illerine ve oradan da sıcak denizlere inmeyi ve Ermenileri kullanarak Türkiye üzerinde baskı unsuru oluşturmayı planlayan Rusya için ise Ermenilerin kullanılması ve bir Ermeni meselesinin varlığı her zaman arzu edilen bir durum olacaktır. Harbin başlamasıyla beraber Kafkasya cephesinde kendi kuvvetlerinin yanında Ermenilerden de faydalanmak isteyen Rusya Ermenilere karşı iyi görünmek için onların en büyük hamisi konumunu takınır.⁷ Fransa, Adana, Beyrut, Halep, Harput ve Diyarbakır illerini alacak, Çukurova pamuğuna ve Ergani madenlerine sahip olacak,⁸ İngiltere'ye ise Güney Irak bırakılacaktır.⁹ Bu arada, İngiltere Suriye'de kesin olarak gözü olmadığını ve burasının bir Fransız bahçesi olduğunu açıklar.¹⁰ Ancak Fransa'ya bırakılan Kilikya¹¹ ve Suriye'de İngilizlerin bulunması ve Fransa'nın üvey evlat gibi görünmesi Fransızların tepkisini çeker.¹² Tarihin her döneminde stratejik önemini korumuş olan Kıbrıs adası, Birinci Dünya Savaşı sırasında da aynı önemini devam ettirmiştir. Özellikle İskenderun bölgesine askeri çıkartma yapmak ve Çukurova bölgesini ele geçirmek niyetindeki Fransa da Ermenileri kullanmak suretiyle bu niyetini gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu çalışmada Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasının hemen ardından Çanakkale'de esir alınan Türk savaş esirleri için Kıbrıs'ta esir kampı açan İngiltere'nin lojistik desteğiyle Fransa tarafından Kıbrıs'ta hayata geçirilen Ermeni Doğu Lejyonu incelenecektir. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve 29 Ekim 1914'te Osmanlı Devleti'nin 1. Dünya Savaşı'na fiili olarak katılması ve Almanya'nın yanında yer alması üzerine İngiltere 1878 tarihli antlaşmayı tek taraflı olarak hükümsüz ilan edip 5 Kasım 1914'te¹³ Kıbrıs'ı İngiliz topraklarına kattığını ilan etmiştir.¹⁴ Kıbrıs'ın İngiltere tarafından ilhakı Yunanistan'da büyük bir memnuniyetle karşılanır¹⁵ ve bu durum resmen olmamakla beraber İngiliz-Osmanlı anlaşmasının Yunanistan'la

6 Mim Kemal Öke, *Ermeni Sorunu*, İstanbul, 1996, s. 129

7 A. Alp Gerazigiray, *a.g.e.*, s. 237

8 Genelkurmay Başkanlığı, *Tarih Boyunca Ermeni Meselesi*, Ankara, 1979, s. 238.

9 Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-I*, Ankara, Kasım 1991, s. 60-61

10 Genelkurmay Başkanlığı, *a.g.e.*, s. 238

11 Mustafa Onar, *Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları I*, Ankara, 1995, s. 17-18

12 Bige Yavuz, *Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922*, Ankara, 1994, s. 54. Alev Coşkun, *Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu*, İstanbul, Eylül 1996, s. 47

13 Achille Emilianides, *Histoire De Chyprus*, Paris, 1963, s. 102.

14 Sevin Toluner, *Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk*, İstanbul, 1977, s. 12.

15 Robert Stephens, *Cyprus-A Place of Arms*, Londra, 1966, s. 109.

birleşmeye doğru bir adım olarak düşünülür.¹⁶ Kıbrıs devreye girince İtalya ve Rusya dışında asıl duyarlılık gösteren ise savaşın bitmesiyle birlikte Ortadoğu'da İngiltere karşısında büyük bir ticari rekabete girmeye hazırlanan ve Ortadoğu'ya egemen olma konusunda istihbarat servislerinin savaşına neden olan Fransa'dır.¹⁷ İngiltere ile büyük bir petrol savaşına hazırlanan Fransa bu piyasada başka rakiplerle de mücadele etme taraftarı değildir.¹⁸

ERMENİ KAMPLARININ KURULMA HAZIRLIKLARI

Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştıran Fransa, Türklere karşı İngilizlerin de yaptığını yapar¹⁹ çünkü "Ermenilerden yararlanma programı uzun vadeli ve sabır isteyen bir iştir. Bu işi yürütecek komutan davaya inanmış, azimli ve bin bir türlü güçlük karşısında direncini yitirmeyen bir kişiliğe sahip olmalıdır. Bilinmesi gereken şey sonradan toplanacak meyvenin bugünkü zahmete değer olduğudur."²⁰ Tıpkı Rus Ordusu içinde Kırım'da yaptıkları gibi, Fransızlar tarafından Port-Said'de eğitilen Ermeni mülteciler de kurulacak ordunun çekirdeğini teşkil edeceklerdir. Bu faaliyetlere taşnak, Hınçak, Ramgavar gibi Ermeni siyasi partileri, Ermeni Kızılhaç'ı, Ermeni Mavi Haç'ı, Gregoryan, Katolik, Protestan kiliseleri de yardımcı olur. Bu dönemde gizlice Kıbrıs²¹ ve Beyrut'tan getirilen silahlardan başka²² Mersin ve İskenderun kanalıyla getirilen silahların sayısı 12. 840'dır.²³ 12 Kasım 1914 tarihinde, Türk Ermenilerinin lideri Bogos Nubar, Kahire'deki İngiliz temsilcisi Milne Cheetham'a şöyle der;²⁴

-
- 16 Nevzat Karagil, **Kıbrıs Meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar**, İstanbul, 1964, s. 75.
- 17 Salahi Sonyel, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, TTK Yay., Ankara, 1995, s. 2.
- 18 Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, Kasım 1984, s. 79.
- 19 H. Erdoğan Cengiz, **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983, s. 327, Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1990, s. 551
- 20 Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 108.
- 21 Genelkurmay Başkanlığı, Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı, Klasör 531, Dosya 2075, Fihrist 1/2
- 22 ATASE, K. 531, D. 2075, F. 4
- 23 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s. 552
- 24 Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri ", **Belleten**, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 36. "Turco-Armenian Relations ", **Belleten**, Cilt LVIII, Sayı 221, Ankara, Nisan 1994, s. 406.

“Kilikya Ermenileri, İskenderun, Mersin veya Adana’ya yapılması muhtemel bir çıkartmayı desteklemek için gönüllü olmaya hazırdırlar. Dağlık mıntıkadaki Ermeniler de kıymetli yardımda bulunabilecek; silah ve mühimmat temin edilirse, Türklere karşı ayaklanacaktır. Türkiye ile bir anlaşma umudu olmadığına göre bunun için Mısır bölgesi Ermenilerinden de yardım sağlanabilecektir.”

Bu Ermeni kampıyla ilgili ilk talepler Mart 1915 tarihinde düşünölmeye başlanır. Bu bölgede toplanan Ermeni nüfusunun hatırı sayılır bir noktaya ulaşması ve bu kadar kalabalık bir topluluktan seçilecek insanların Anadolu’ya en yakın nokta olan Kıbrıs’ta eğitilmeleri fikri bu hareketin fark edileceği, bunun sonucunda da Anadolu’da yaşayan diğer Ermenilere karşı toptan bir imha hareketine girişilebileceği endişesiyle Fransa başlangıçta tereddüt içerisinde;²⁵

“. . . Kısacası Ermenileri düzensiz gruplar halinde birleştirme düşüncesi prensip olarak reddedilmişti. Bunun da sebebi, Fransa’nın Türkiye’ye karşı uyguladığı politika, ayaklanmış ve düzensiz bir kitleyi silahlandırmada karşılaşılan güçlüklerle birlikte, bu kitleye ne destek ve ne de yardım açısından hiç bir güvence vermeden kıyı bölgesine yerleştirme riski, ikinci bir saldırı hattının doğuracağı sakıncalar, kendi kuvvetlerimize karşı sebep olacağımız ekonomik yük ve nihayet Türkiye’deki Hıristiyan halkı hedef alacak kanlı misilleme hareketlerinin başlamasını kışkırtmadan kaçınmak olarak açıklanabilir...”

Buna rağmen Ermenilerin kullanılmasıyla ilgili ilk kıvılcımlar da Musa Dağı hadisesinde olduğu üzere atılmaya başlanmıştır.²⁶ Kahire’deki Ermenilerle

25 Can Kapyalı, Ocak 1991, Sayı 71, s. 79.

26 1. Dünya Savaşı esnasında İskenderun’un Samandağı ilçesine bağlı 7 Ermeni köyü mütteliklerin İskenderun Körfezi’ne çıkarma yapacağı söylentileri üzerine vergilerini vermez, yardımda bulunmaz ve isyan başlatırlar. İsyanın bastırılması için bir Jandarma Alayı görevlendirilir ve asilerin bölgeyi terk etmesi için 7 günlük bir süre verilir ancak asiler bunu reddederek Musa Dağı’na çıkar. Dağa çıkanların sayısı 5000 kadardır. Asilerin ikna olmaması ve silahla karşılık vermeleri üzerine Albay Galip komutasındaki jandarma birliği 12 Eylül 1915’de Musa Dağı’na çıkar ancak hiç kimseyle karşılaşılmayınca yapılan araştırmada cephane ve yiyecekleri biten asilerin denize bakan bir yamaçtan Akdeniz’e indikleri ve aralarında Viktor Hugo, 4. ncü Henry ve kimliği belirlenemeyen 3 geminin de bulunduğu Fransız harp filosuyla bölgeyi terk ettikleri anlaşılır. Fransızlar bu Ermenileri 14 Eylül 1915’de Port-Sait’e getirir. Burada sadece 20-30 kadar hayvan leşi bulunmuştur. Bölgedeki Kabaklı köyünü Fransız gemilerinin bombalaması sonucu asker sivil sekiz kişi ölü, iki kişi yaralanır, köy de bu arada tahrip olur. Ermeniler yıllarca bu olayı “Musa

ilgili olarak görevlendirilen Üsteğmen Saint-Quentin'in 18 Eylül 1915'de Savaş Bakanlığı'na gönderdiği telgraf buna güzel bir örnektir;²⁷

“Cebel Musa'da ayaklanan Ermenilerin başı Pierre Dimkelian güçlü olduğu kadar zeki bir görünümüne de sahip. 500 adamıyla Fransa'nın emrine girmeye hazır olduklarını söyledi. Mısır'da silah altında bulunan 500 Ermeniye Dimkelian arkadaşlarıyla katılacak ve böylece bir Ermeni Alayı oluşturulacak. Bu Alay diğer hizmetler yanında Türkiye'ye yönelik saldırılarda kullanılacak.”

Bu arada Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'da²⁸ “Türkleri öldürmek” konusunda tecrübe kazanmış bazı Ermeniler de Adana bölgesine gelir.²⁹ Doğu ille-
rimiz gibi Adana da hayali bir Ermenistan kurma düşüncesindeki Ermenilerin Akdeniz'e açılmayı hayal ettikleri bir ilimizdir. Bu açıdan bakılınca da hem Ermeni komitelerinin, hem de patrikhane ve kiliselerin hep ön plana çıkardıkları bir bölge olmuştur³⁰. Öte yandan Fransız Amiral Darrieus'un “Ermeniler süratle eğitilmeli, silahlandırılmalı ve Türk hatları gerisinde komando olarak görevlendirilmeli.”³¹ fikri sonrasında İngiltere'deki Fransa Büyükelçisi Mosieur Paul Cambon, 4 Temmuz 1916'da Dışişleri Bakanı Aristide Briand'a gönderdiği yazı Ermeni kamplarıyla ilgili ipuçları verir.³²

“Ermeniler arasında, eli silah tutabilecek olanları Kıbrıs adasında bir kampa toplayarak, askeri eğitime tabi tutmak faydalı olacaktır. Son andlaşmalar ile Ermenistan'ın büyük bir kısmı Fransa'nın (sömürge) bölgesine terk edilmiştir. Böyle bir Ermeni askeri gücünün kuruluşu dahi Türkleri tedirgin etmeye yeterli gelecektir.”

Dağında 40 Gün” romanında olduğu gibi aleyhimize kullanmışlardır. Halil Aytekin, “Kıbrıs Ermeni Askeri Kampları”, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1993, s. 304. Genelkurmay Başkanlığı, s. 246-250., Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Documents**, Volume I, s. 119-121 Ankara. H. Erdoğan Cengiz, s. 359.

27 Can Kapyalı, Sayı 71, Ocak 1991, s. 74.

28 Altan Deliorman, **Türlere Karşı Ermeni Komitecileri**, İstanbul, 1975, s. 264.

29 Veysel Eroğlu, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul, 1978, s. 287.

30 Azmi Süslü-Fahrettin Kırzioğlu-Refet Yinanç-Yusuf Hallaçoğlu, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, 1995, s. 183.

31 Halil Aytekin, **a.g.e.**, s. 304.

32 Erich Feigl, “Kıskaçtaki Türkiye”, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1993, s. 25. Şükrü S. Gürel, **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, 1984, s. 110.

Birinci Dünya Savaşı'nda Samandağ'a asker çıkartmayı planlayan Fransa, İskenderun'u bu sebeple tam altı defa bombalar.³³ İskenderun, son derece önemli bu coğrafik konumu nedeniyle de asırlar boyunca değişik çatışmalara ve savaflara ev sahipliği yapmıştır.³⁴ Öte yandan Fransız Filo Komutanlığı, kendi çıkarları için İskenderun-Samandağ bölgesine yapılacak bir askeri çıkartmanın Osmanlı askeri gücünün bölgeden uzaklaştırılabilmesi için en uygun hareket olacağını düşündüğünden³⁵ planın başarıyla uygulanabilmesi için bu maksatla Ermenileri de kullanmakta hiç bir sakınca görmemiştir.³⁶ Suriye ile Anadolu'yu birbirine karıştıran Fransa, Anadolu'daki Türk ve Suriye'deki Arap ayaklanmasını bastırabilmek için büyük bir güç kullanmak zorunda kalmış ve bu nedenle Araplara ve özellikle de Türklere karşı İngilizlerin de yaptığı üzere³⁷ Ermenileri kullanmaktan çekinmemiştir.³⁸ Bu dönemde el altından ve özel vasıtalarla Kıbrıs³⁹ ve Beyrut'tan getirilen silahlardan başka⁴⁰ Mersin ve İskenderun gümrükleri kanalıyla getirilen silahların sayısı resmi kayıtlara göre 12. 840'dır.⁴¹ Çukurova bölgesi ve Toros tünellerinin stratejik önemi,⁴² Çukurova bölgesinde yaşayan Ermenileri destekliyormuş gibi görünmeleri, girdikleri pek çok savaşta sömürge ülkelerinden topladıkları askerleri kullanmaları ve bölge insanları üzerinde yaptığı etkili propaganda sonucu istediklerini elde etme düşüncesinde olmaları Fransızların böyle bir tercihte bulunmasının başlıca sebebi olmuştur. Ancak Ermenilerin Kıbrıs'ta toplanmaları ve Kilikya bölgesinde savaşa katılmaları konusunda hazırlık yapan sadece Fransızlar değildir. 22 Mart 1915 tarihinde Washington'daki İngiliz büyükelçisi Cecil Spring-Rice'a müracaat eden Boston'da yaşayan Miran Sevasly isimli bir Ermeni avukatı, 6 Ermeni'nin gizlice bir kayıkla Kıbrıs adasına gitmeleri ve Çukurova bölgesinde girişilecek faaliyetlerle ilgili olarak adada bir

33 Genelkurmay Başkanlığı, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979, s. 248.

34 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 36.

35 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 248.

36 Halil Aytekin, **a.g.e.**, s. 303.

37 H. Erdoğan Cengiz, **a.g.e.**, s. 327.

38 Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e.**, Ankara, 1990, s. 551.

39 **Genelkurmay Askeri Tarih Stratejik Etüd Başkanlığı (ATASE)**, Klasör (K). 531, Dosya (D). 2075, Fihrist (F). 1/2.

40 ATASE, K. 531, D. 2075, F. 4.

41 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s. 552.

42 A. Alper Gazigiray, **a.g.e.**, s. 278.

organizasyona girişmeleri için müsaade ister.⁴³ Bu Ermenilerin gayesi müttefiklerin bir an evvel Türkiye'yi ortadan kaldırmasıdır.⁴⁴ Söz konusu bu 6 Ermeni de Anadolu'da yaşayan Osmanlı uyruklu kimselerdir ve Hınçak üyesidirler.⁴⁵ Ancak bu öneri İngiltere tarafından o dönem içinde pek rağbet görmemiştir. Musa Dağı'ndan getirilen ve Mısır'ın Port-Said bölgesinde İngiltere'ye ait kamplara yerleştirilen Ermenilerin İngiltere ve Fransa arasında problemlere yol açması, bu insanlarla ilgili masrafların büyük boyutlara ulaşması sebebiyle, günün şartları içerisinde Ermenilere sürekli kalıp yerleşebilecekleri bir yurt bulma gayretine giren Fransa Ermenilerin Mondros Limanı'nda işçi olarak çalıştırılmaları, Rodos adasına yerleştirilmeleri, Fas'a yerleştirilmeleri ve son olarak da Kıbrıs adasına yerleştirilmeleri alternatiflerinden birini seçme durumuyla karşı karşıya kalmıştır.⁴⁶ Ardından Büyükelçi Mosieur Paul Cambon'un Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazı doğrultusunda adaya sivil Ermenilerin yerleştirilmeleri yerine askeri amaçlı bir Ermeni askeri kampının kurulması kararlaştırılmıştır;⁴⁷

“Ermeniler arasında, eli silah tutabilecek olanları Kıbrıs adasında bir kampa toplayarak, askeri eğitime tabi tutmak faydalı olacaktır. Son anlaşmalar ile Ermenistan'ın büyük bir kısmı Fransa'nın (sömürge) bölgesine terkedilmiştir. Bu sebeple Ermeni askeri birliğinin, Fransız subaylarının nezaretinde ve masrafları Fransa'ya ait olmak üzere kurulmasından daha tabii bir şey olamaz. Böyle bir Ermeni askeri gücünün kuruluşu dahi Türkleri tedirgin etmeye yeterli gelecektir.

ERMENİ KAMPLARININ FAALİYETE GEÇMESİ

Rum ve Ermenileri ikna eden Fransızlar, Kıbrıslı Türklere gözdağı vermek için Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen isimlerini, Teşkilat-Mahsusa ile ilişkileri olduğu bahanesiyle tutuklayıp Girne Kalesi'nde hapse atarlar.⁴⁸ Fransızların denetimi altında Kıbrıs'ta oluşturulacak ve varlığı Türkiye'ye karşı muazzam bir tehdit teşkil edecek olan ve son derece faydalı ve askeri açıdan büyük önem arz eden 5000 kişilik Ermeni Ordusu konusunda hazırlanan rapor 8 Ağustos

43 Salahi R. Sonyel, “Turco-Armenian Relations”, **Bellekten**, Cilt VIII, Sayı 221, Ankara, Nisan 1994, s. 414.

44 Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 414.

45 Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, s. 414.

46 Halil AYTEKİN, **a.g.e.**, s. 304.

47 Şükrü S. Gürel, **a.g.e.**, s. 110.

48 Ali Nesim, “Bir Kalebend”, **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Nisan 1989, s. 29.

1916'da Albay Hamelin'e teslim edilir. Mümkün olan en kısa zamanda teşkil edilmesi ve komutanlığına bir Fransız Generali'nin getirilmesi ve bu yolla Anadolu'da Türklere karşı başlatılacak her türlü faaliyette bunu Fransa lehinde politik bir güç ve silah olarak kullanma fikri de derhal harekete geçirilir. Dışişleri Bakanlığının girişimiyle Fransız subaylarının denetiminde ve Fransız subaylar tarafından eğitilip yetiştirilecek olan Ermeni mültecilerden oluşan bu askeri güçle ilgili düşünülen ikinci bir nokta ise Arap isyanının başarılı olması halinde bu yeni askeri gücün Suriye veya Osmanlı hakimiyetinden kurtulmak isteyen diğer azınlıklara gerekirse askeri destek olarak kullanılması ve onlara ön ayak olmasıdır;⁴⁹

“ . . . Kıbrıs'taki Ermeni kuvvetlerinin görevi, Osmanlı İmparatorluğu aleyhine bölgede çözülmesi güç sorunlar yaratarak, bir imparatorluğun politik durumunu her an bozmaya yönelik çalışmalar olarak tarif edilebilir. . . Yani yetki, Osmanlı egemenliğine karşı isyan kararı veren halkların olaylar içinde gelişim tarzını bilen ve Ermeni kuvvetlerinin eğitim aşamalarını yakından tanıyan kişilere, bir başka ifade ile, plan ve hazırlıkları yerinde yaşayarak inceleyen sorumlulara verilmelidir. ”

10 Ağustos 1916 tarihinde Paris'te General Graziani imzasıyla yayımlanan yazıda Kıbrıs'ta Ermeni kampının açılmasının uygun olacağı belirtilir⁵⁰;

“ Kıbrıs'ta toplanacak ve Fransız subaylar tarafından eğitilecek bir Ermeni ordusunun kurulmasında ben de sizin gibi yarar görüyorum. Bu konudaki personel, silah ve diğer ihtiyaçların teminine hazır olduğumuzu belirtmek isterim. Ermenilerden oluşturulacak bu kuvvet Fransız subayların eğitim ve disiplini altında partizan yapıda bir ordu şeklinde organize edilebileceği gibi; Boşnak Taburu örneği, kadroları Fransız askerlerine eşit, bir veya birkaç taburdan oluşturulacak yabancı taburlar adı altında da organize edilebilir. . . ”

Fransa'nın Ermenileri Anadolu'da Türklere karşı kullanmak üzere eğiteceği kampları açmalarıyla ilgili olarak Kıbrıs Genel Valisi Binbaşı John Eugene Clauson tarafından bilgilendirilen İngiltere Sömürgeler Bakanlığı da bu konuda onay verir. Genel vali 6 Eylül 1916 tarihli telgrafında söz konusu Ermeni kampının Türklere iribatının mümkün olduğunca asgariye indirilebilmesi için ada-

49 Can Kapyalı, a.g.m., Şubat 1991, Sayı 72, s. 76-77.

50 Can Kapyalı, a.g.m., Şubat 1991, Sayı 72, s. 76-77.

nın kuzeyinde veya doğusunda bir yerlerde ve özel bir kamp şeklinde olmasını tavsiye eder.⁵¹ Bu arada İngilizlerin Çanakkale'de esir aldıkları Türk askerlerini muhafaza etmek üzere Mağusa'da kurdukları esir kampıyla ilgili tecrübelerine dayanarak Kıbrıs'a deniz ulaşımı ve Kıbrıs içerisindeki ulaşım konusundaki zorlukların bir takım gecikmelere ve ekstra masraflara yol açacağı da belirtilir. Rum ve Ermenileri ikna eden Fransızlar, adada yaşayan Türklerin böyle bir kampın varlığından rahatsız olacaklarından emin oldukları için Kıbrıs Türk toplumuna gözdağı vermek gayesiyle Kıbrıs Türk toplumunun önde gelen isimlerini, Teşkilat-Mahsus ile ilişkileri olduğu bahanesiyle tutuklayıp Girne Kalesi'nde hapse attırılmışlardır.⁵² Kıbrıs'ta bu gelişmeler olurken Fransızların Ermenilerden istifade etme konusundaki faaliyetleri de iyiden iyiye hızlanmıştı. Fransızlar böylece daha önce de Mısır'da görev verdikleri ve kendi menfaatleri doğrultusunda kullandıkları Doğu (Şark) Lejyonu'nu⁵³ bir kere daha oluşturmanın yollarını aramaya başlar. Ancak Fransızların Ermenilere bakış açısı hep ikinci sınıf asker şeklindedir. Bu durum savaşın diğer safhalarında bu askerleri farklı renkler altında kategorize ettiğini de açıkça gösterir.⁵⁴ Osmanlı uyruğunda bulunan ve Türkiye'ye karşı savaşmak isteyen, İtilaf Devletleri için çalışmayı arzu eden Ermenilerin Fransa'nın kontrolünde belli bir noktada toplanarak buradan Kıbrıs'a gönderilmeleri ve askeri eğitmeden geçirilmeleriyle ilgili faaliyetler de yoğunlaşmıştır. Bu bölgede toplanan Ermeni nüfusunun hatırı sayılır bir noktaya ulaşması ve bu kadar kalabalık bir topluluktan seçilecek insanların Anadolu'ya en yakın noktalardan birisi olan Kıbrıs adasında eğitilmeleri fikri bu hareketin derhal fark edileceği ve dikkat çekeceği, bunun sonucunda da Anadolu'da yaşayan diğer Ermenilere karşı toptan bir imha hareketine girişilebileceği endişesiyle Fransa başlangıçta tereddüt içerisinde kalmıştır. Bu noktada Fransa'nın istediği en iyi çözüm potansiyel olarak yeterli sayıya ulaşan Ermenilerin toplanmaları ve eğer şartlar da mümkün olursa Çanakkale'de bulunan Fransız Doğu Kuvvetleri Sefer

51 S. R. Sonyel, **Settlers And Refugees In Cyprus**, Londra 1991, s. 110-111

52 Ulvi Keser, "Milli Mücadelede Kıbrıs-Anadolu ilişkileri ve Atatürk Sevgisi", **Diplomatik Eksen Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Topluluğu Yayınları, Sayı 5, Nisan 2004, s. 74-81.

53 Sadi Koçaş, **Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967, s. 237.

54 Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, 1995, s. 69. Ayrıca bkz. Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, 135-142. Ayrıca Salahi R. Sonyel, "Yeni Belgelerin Işığında Ermeni Tehcirleri", **Belleten**, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 45.

Komutanlığı'na katılmalarıdır.⁵⁵ Mümkün olan en kısa zamanda teşkil edilmesi ve komutanlığına Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'nda Suriye Bölümü Komutanlığı görevini sürdüren bir Fransız generalinin getirilmesi ve bu yolla Anadolu'da Türklere karşı başlatılacak her türlü faaliyette bunu Fransa lehinde politik bir güç ve silah olarak kullanma fikri de derhal harekete geçirilmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nın girişimiyle Fransız subaylarının denetiminde eğitilip yetiştirilecek olan Ermeni mültecilerden oluşan bu askeri güçle ilgili düşünülen ikinci bir nokta ise Arap isyanının başarılı olması halinde bu yeni askeri gücün Suriye veya Osmanlı hakimiyetinden kurtulmak isteyen ve isyan hareketlerine girişen diğer azınlıklara gerekirse askeri destek olarak kullanılması ve onlara ön ayak olmasıdır.⁵⁶ Adanın kuzeyinde veya batısında kampın açılması konusunda İngilizlerin müsaade etmesiyle⁵⁷ Albay Louis Romieu, 4 Eylül 1916 tarihinde Kıbrıs'a gidip İngiliz yetkililerle görüşmeler yapmış ve kampın kurulacağı yer konusunda tespitlerde bulunarak ve Fransa Savaş Bakanlığı'na bir rapor vermiştir. Öte yandan Fransız Amiral Darrieus'un "Ermeniler süratle eğitilmeli, silahlandırılmalı ve Türk hatları gerisinde komando olarak görevlendirilmeli."⁵⁸ fikrini ortaya atmasıyla söz konusu Ermenilerin Kıbrıs'a yerleştirilmesine karar verilmiştir. Böylece Cebel Musa'dan gelenlerin kaldıkları birinci kamp olan Souédié ile ikinci kamp olan Monarga'nın kuruluş çalışmaları hızlandırılmıştır. Bu kamp, alternatifler arasında en uygun olandır. Üçüncü kamp ise Suriyelilerin konuşlandırılacağı Nouveau Puit (Yenikuyu) kampıdır. Öte yandan Kıbrıs'ta öncelikle 50 çadırın kurulduğu bu kamp alanlarına⁵⁹ daha sonra barakalar inşa edilir ve bunlara mütekip günlerde 52 çadır daha eklenir.⁶⁰ Bu kamp ayrıca bütün lejyonun su kaynaklarının da bulunduğu bölgededir. Esasında bu Suriyelilerin kaldıkları kamp Monarga'daki Ermenilerin askeri eğitim yaptıkları bölgeye sadece 1. 400 metre uzaktadır. Fransızlar böylece bütün lejyonun taburlarını mümkün olduğunca

55 Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Ocak 1991, Sayı 71, s. 79.

56 Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Şubat 1991, Sayı 72, s. 76-77.

57 Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) Afrika Departmanı tarafından hazırlanan 18 Ocak 1919 tarihli ve 546-9/11 sayılı rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası.

58 Can Kapyalı, **a.g.e.**, s. 304.

59 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-77

60 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-6.

aynı bölgenin içinde toplayarak oluşabilecek muhtemel riskleri de asgariye indirmeye çalışır. Ermeni nüfusun büyük bir kısmı İskenderun Körfezine yakın Hicaz, Suriye, Mezopotamya, Kafkaslara kadar Türkiye'nin haberleşme hatlarının birleştiği noktadadır. Bu durum Suriye'nin kuzeyinden gelebilecek muhtemel saldırıları önleme ve engel olma özelliğini taşımaktadır. Böylece özellikle Briand'ın düşüncelerine paralel olarak Kıbrıs'ta tesis edilecek lejyonun varlığı Türkiye için tam bir gözdağı oluşturacaktır. Bu kampın istihkamla ilgili bütün yapım, onarım ve bakım işleri başlangıçta adaya Ermenilerin getirilmesine pek de taraftar olmayan İngiliz Genel Valisi Sir John Eugene Clauson'un Türk savaş esirlerinin bulunduğu esir kampına yaptığı denetlemede esir kampındaki hastane yapımı ile ilgili olarak büyük takdirini kazanan Kraliyet İstihkam Birliği'nden Yüzbaşı E. H. D. Nicolles'dir.⁶¹ Kıbrıs'ta yaşayan Rumların, Türklerin ve Ermeni cemaati liderleriyle Ermeni Patriği'nin ikna edilmesi konusunda bir hayli zorlanan Fransızlar, kampın Türkiye'ye karşı kullanılacak askerlerin eğitimi için tesis edileceğini belirterek öncelikle Rumları, daha sonra da bu kampların çok gizli olarak faaliyet göstereceklerinin belirterek Kıbrıs'taki Ermeni cemaatinin lider kadrosunu da ikna etmiştir. İngiliz Yüksek Komiseri'nin ve adanın doğal kaynaklarını çok iyi bilen bir yetkilinin tavsiyelerine uyarak Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde deniz kıyısı olan,⁶² meskenin olmadığı⁶³, devlete ait, bol suyu olan ve yeni su kuyuları açma imkanının bulunduğu bu yeri seçen Albay Louis Romieu çalışmaları hızlandırmıştır. Boğaztepe (Monarga) bölgesinde kurulacak Ermeni askeri kampının⁶⁴ karakol bölgesindeki İngiliz esir kampına yakın olması⁶⁵ ve iki kamp arasındaki bölgenin Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber askeri eğitim alanı olarak kullanılması Fransız ve İngilizleri her türlü askeri faaliyette işbirliği içine sokmuştur. Fransa'ya Kıbrıs'taki askeri faaliyetlerle ilgili olarak bu konuda en büyük desteği ise Larnaka'daki Fransız konsolosu vermektedir.⁶⁶

61 **The Cyprus Gazette**, 19 Nisan 1917, Karar No. 178.

62 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

63 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-59, 1-60, 1-61, 1-62.

64 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-37, 1-63, 1-64, 1-65.

65 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-59, 1-60, 1-61, 1-62.

66 Fransa'nın Ortadoğu Komutanlığı tarafından hazırlanan 8 Kasım 1919 tarihinde General Dufieux'ye gönderilen 302-A4/R sayılı rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 442, Dossier 5, General Hamelin Ekim 1918-Kasım 1919 Dosyası.

Kurulmasına karar verilen Ermeni kampıyla ilgili olarak fizibilite çalışmaları için adaya giden üç subay ve yardımcılarının verdikleri rapor doğrultusunda Fransa bayrağı altında savaşmak isteyen ve Türkiye dışında yaşayan Ermenilerin Kıbrıs'ta toplanarak bir ordu oluşturmaları, bu Ermenilerin 16 Ağustos 1915 tarihli yasaya göre yabancı lejyona dâhil edilmemeleri ve Fransa Deniz Kuvvetleri Suriye Bölümü Komutanı Tuğamiral emrine verilerek Fransız subaylar tarafından⁶⁷ Yardımcı Kuvvetler adı altında eğitilmelerine karar verilmiş ve bu askeri birliğin başına Albay Touchard veya Korfu Askeri Üs Komutanı General Romieu'nun getirilmesi teklif edilmiştir. İngiliz ve Fransız Dışişleri Bakanlığı arasında yapılan görüşmelerden sonra bu toplantıların sonucu alınmadan hemen bölgeye intikal eden ve konuyla ilgili çalışmalara başlayan Port-Said'deki Fransız Askeri Şefi Yarbay Bremond'un 10 Eylül 1916 tarihli raporu Kıbrıs Genel Valisi'nin adaya Ermenilerin-özellikle de kadınların ve çocukların- getirilmesinden pek de hoşlanmadığını, bu memnuniyetsizliğin daha çok mali yükün İngiltere tarafından karşılanmasından kaynaklandığını gösteriyor. Mağusa'nın 24 kilometre kuzeyinde yerleşim merkezlerinden ve dolayısıyla gözlerden ve meraklı bakışlardan uzak, yeterince su kaynağının bulunduğu, istenirse başka su kuyularının da açılabilceği, toprağın son derece verimli olduğu, Ermenilerin eğitimi ve başka maksatlarla yapılacak tesislerin inşaatında kullanılacak, kum, çakıl, kireç, tahta, alçı, kalas gibi malzemenin de civardan ve özellikle de İngilizlerden alınacağı bu yer Fransızlar için biçilmiş kaftandır. Öte yandan Yarbay Bremond, Ermenilerin adaya gelme konusunda son derece ümitli ve sevinçli olduklarını, öte yandan adada İngilizlerin onayı olmadan hiçbir şey yapılamayacağını ve Ermenilerin masraflarının Fransa tarafından karşılanıp yönetimlerinin de üstlenilmesi halinde İngilizlerin itirazlarının da son bulacağını ve Kıbrıs Valisi'nin kampın kuruluşunda kendilerine yardımdan kaçınmayacağını belirtmiştir. Ermeni kampının bu bölgede kurulmasının bir başka sebebi de Anadolu'daki Ermeni isyanlarında kullanılmak üzere silahların Mağusa-Dörttyol güzergahını takip ederek gönderilmesidir.⁶⁸ Demiryolu ve denizyolu açısından ulaşım imkânının iyi olması, askeri açıdan çıkartma faaliyetlerine uygun olması, bölgenin doğusunda deniz,⁶⁹ diğer taraflarının da Rum köyleri ile çevrili olması

67 Bu subaylardan bazıları Albay Romeiu, yardımcısı Taillardat, Sajoux, André, Lambert ve Floy'dur.

68 **ATASE**, K. 531, D. 2075, F. 4.

69 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-77.

sebebiyle güvenli bir bölge olması, bölgenin muhtemel bir Alman veya Türk saldırısına karşı sahil topları ile donatılmış olması ve belki de en önemli sebep olarak kampın İngilizlere ait askeri savaş esirleri kamp bölgesi içerisinde kalarak kolayca kamufle edilebilmesi başlıca sebepler arasında gösterilebilir.⁷⁰ 23 Eylül 1916 tarihinde Savaş Bakanı adına General Duport imzasıyla Kahire'deki askeri misyon şefi Üsteğmen Saint Quentin'e gönderilen mesajda ise Mısır, Hindistan ve Suriye mültecileri olarak gözüken Ermenilerin silah altına alınmasının sağlanabileceği, bunların Kıbrıs'taki İngiliz esir kampı yakınlarında konuşlanacak bir kampta askeri eğitimden geçirilmesinin İngiltere tarafından kabul edildiği ve Port Said'de bulunan Ermenilerin de bu kampın çekirdek kadrolarını oluşturacağı belirtilmiştir.⁷¹

Albay Louis Romieu'nun İsmailiye ve Port-Said'den 18 Ekim ve 28 Ekim 1916 tarihlerinde Fransa'ya gönderdiği raporlar doğrultusunda Kıbrıs Valisi'nin de onayıyla kampın kuruluşu çalışmaları başlamıştır. Kıbrıs'ta bu kampların kurulmasıyla ilgili olarak hazırlanan talimatnameye "Doğu Lejyonu Talimatnamesi" adı verilmiştir.⁷² Fransızlar böylece dünyanın dört bir yanından Türklere karşı savaşmak üzere topladıkları⁷³ ve ağırlıklı olarak İskenderiye'de bulunan "gönüllü"⁷⁴ Ermenileri⁷⁵ ne şekilde kullanacaklarının ince hesapları içerisindeydi. Öte yandan kampın yağmurlardan önce yetiştirilebilmesi için acilen 10.000 Fransız Frangına ihtiyaç duyulmuştur. Kampın yapımında kullanılacak malzeme ise bölgeden temin edilecek, inşaat faaliyetinde çalışacak işçiler de Port-Said'den getirilecektir. Port-Said'de Kıbrıs'taki bu kampa gönderilmek üzere durumu uygun olan 1. grup bu 500 kişinin silah, teçhizat, askeri kıyafet gibi bütün ihtiyaçları Fransız Harekât Ordusu'ndan gönderilecek 1 Yüzbaşı, 3

70 ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-86.

71 Can Kapyalı, "Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri" **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 108-109.

72 Ömer Sami Coşar, "Musa Dağı'nın Öteki Yüzü", **Milliyet**, 21 Haziran. 1992.

73 Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) tarafından hazırlanan 3 Ekim 1917 tarihli rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası.

74 Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) Afrika Departmanı tarafından hazırlanan 22 Ekim 1919 tarihli ve 4826-9/11 sayılı rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d'Orient Dosyası.

75 Port Said'deki Fransız karargahından yazılan Ekim 1917 tarihli yazı. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart.

Üsteğmen, 1 Asteğmenle birlikte 1 muhasebecinin kampa katılmasıyla gerçekleşecektir. “Ermenileri Kilikya’nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların milli emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamak”⁷⁶ gibi bir gayeyle daha önce Mısır’da görev yapan Doğu (Şark) Lejyonu’nda⁷⁷ Ermenilerin bu şekilde eğitilmeleri,⁷⁸ Anadolu’da Osmanlı İmparatorluğu’na karşı kullanılması gayesiyle bu şekilde bir güç oluşturulması ve aşağı yukarı on bin kişilik bir kuvvet oluşturarak⁷⁹ Ermenilere sürekli bir yer bulma düşüncesiyle başlayan bu hareket 2 Ekim 1916 tarihinden itibaren ivme kazanmış ve İngiltere’nin de onayıyla Kıbrıs’ta Ermeni askeri kamplarının kurulmasının kararlaştırılmasıyla sonuçlanmıştır. Osmanlı İmparatorluğu’na ait toprakların paylaşılmasına ilişkin yapılan Londra Anlaşması, Sykes-Picot Anlaşması ve St. Jean De Maurienne Anlaşması gibi Fransızların taraf olarak katıldıkları anlaşmalarla Ermenilerin yaşadıkları bölgelerin Fransa ve Rusya arasında bölüştürülmesiyle⁸⁰ Fransa’nın Ermenileri kendi istediği şekilde kullanması,⁸¹ onları ekonomik ve siyasi çıkarları doğrultusunda yönlendirmesi ve 15 Kasım 1916 tarihinde⁸² Başbakan Briand’ın direktifleriyle⁸³ daha önce Mısır’da kurulan⁸⁴ Legion D’orient’i bu sonuçla tesis etmesine sebep olmuştur.⁸⁵ Böylece Albay Louis Romieu⁸⁶ da öncelikle Port-Said bölgesinde “Türlere karşı savaşmak üzere Ermenileri yetiştirme”⁸⁷ çalışmalarına başlamıştır. “Kilikya” olarak adlandırdıkları Çukurova bölgesinin kendilerine verileceği yalanıyla kandırılıp dünyanın dört bir yanından koşup gelen

76 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973, s. 21. Ayrıca Bkz. Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 122.

77 Sadi Koçaş, **a.g.e.**, Ankara, 1967, s. 237.

78 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 431.

79 Sadi Koçaş, **a.g.e.**, s. 237.

80 Sadi Koçaş, **a.g.e.**, s. 98.

81 Alptekin Müderrisoğlu, **a.g.e.**, s. 551.

82 Fransa Savunma Bakanlığı (Minister de la Guerre) tarafından hazırlanan 3 Ekim 1917 tarihli rapor. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d’Orsay Arşivi**, Carton 4448, Dossier 8, October 1919, Legion d’Orient Dosyası

83 Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 180.

84 Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşı’nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996, s. 4.

85 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s. 46. Ayrıca Bkz. Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-I**, İstanbul, 1991, s. 99.

86 Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 239.

87 Ayrıntılı ilgi için bkz. [www. Tallarmeniantale. com/exodus. htm](http://www.Tallarmeniantale.com/exodus.htm).

5-6.000 Ermeniden oluşan ve Fransızlarca önce Mısır ve Suriye'de kullanılan Doğu Lejyonu⁸⁸ veya bölgede yaşayan Türklerin deyimiyle “Ermeni İntikam Alayı”⁸⁹ adlı Fransız üniforması giymiş bu “Türk vatandaşlarıyla”⁹⁰ birlik, başlangıçta 1 Suriye Bölüğü, 3 Ermeni Taburu, bir makineli tüfek bölüğü ve yarım 37 milimetrelik top bölüğünden meydana gelmiştir.⁹¹

Kampın faaliyete geçtiği ilk dönemde 200'er kişilik 6 Lejyon Bölüğü⁹² ve 160 Arap'tan oluşan mevcut daha sonraki yıllarda 5000'e kadar ulaşır.⁹³ Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla beraber Mersin, Dörtyol ve İskenderun bölgelelerinden kaçan ve İngiltere'nin kontrol ve denetiminde Mersin ve İskenderun bölgesinde bulunan Rum azınlığın kışkırtılıp isyana teşvik edilmesinde kullanılan Ermeniler,⁹⁴ Fransızların da Beyrut, Hayfa, Trablusgarp ve Yafa Limanları'nın tahrip edilmesinde istifadeyi düşündüğü ve daha önceden bu kampta bulunan Ermeni gençleri, ayrıca Kıbrıs'taki İngiliz askeri eğitim kamplarında eğitim gören Ermenilerden bazıları, Fransa'ya ait Victore Hugo, Henry Fastersine Louis isimli üç Fransız savaş gemisiyle⁹⁵ Musa Dağı'ndan getirilen Ermeniler,⁹⁶ İngiliz gemileriyle Port Said'e getirilen Ermeni gençlerinden seçilenler, Suriyeli Ermeniler⁹⁷ ve Kıbrıs'ta 8 Kıbrıs Lirası aylıkla paralı askerlik yapan Rum gençleri, ayrıca Kıbrıs, Mısır ve İran'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar pek çok ülkede kurulan komisyonlar vasıtasıyla adaya getirilen Ermeniler bu kampların ilk personeli olmuşlar ve Ermeni Lejyonu'nda görev yapmak üzere daha sonra Anadolu'ya getirilmişlerdir. O dönemde Kıbrıs'taki Ermenilere destek kampan-

88 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991, s. 45.

89 Salahi R. Sonyel, “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”, **Bellekten**, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 43.

90 Osman Olcay, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981, s. XXIII.

91 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 45. Bkz. Justin Mc Carthy, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998, s. 232-234. Ayrıca Bkz. Genelkurmay Başkanlığı, **a.g.e.**, s. 239.

92 Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 99.

93 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-24 ve **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-3.

94 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-24.

95 Basın Yayın Genel Müdürlüğü, **Documents**, Volume I, İkinci Baskı, Ankara, s. 119.

96 Erich Feigl, “Kıskaçtaki Türkiye”, **Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu**, Ankara, 1991, s. 23-27.

97 Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 232-235.

yasına Anadolu'dan Kıbrıs'a kaçan Ermeni liderleri Strak, Kirkor, Karabet ve Artin⁹⁸, ayrıca Yunanistan'ın Larnaka Konsolosu N. Vatibela, Fransa'nın Larnaka Konsolos Vekili Marcel Margaret, ABD'nin Lefkoşa Konsolosluğu'ndan George Wilson, Boston Ulusal Ermeni Savunma Komitesi, ABD Ermeni Yardım Komitesi, Ermenistan ve Suriye için Yardım Komitesi, Amerikan-Ermeni Derneği, Amerika Protestan Kiliseler Federal Meclis Temsilciliği, Londra Ermeni Cemiyeti, Aron Nad El Teşkilatı, Mısır Müdafaa-ı Milliye Komisyonu, Kıbrıs Rum İttihad Birlik Kulübü, Kıbrıs Yüksek Komiser Yardım Fonu, Girne Piskoposluğu, Lefkoşa X:Theccochoaides Firması'dır. Ada içinden ve Avrupa ile ABD'den yapılan maddi desteği kamufle edebilmek için İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Kıbrıs'ta oluşturulan "Harp Fonu" devreye girmiş ve bu fonun kullanılması Fransız Ermeni Kampı Komutanlığı emrine verilmiştir. Fransız askeri yetkililerinin organizasyonu ile toplanan paralar acıdır ki Urfa, Maraş, Adana ve Antep'te binlerce masum insanın katledilmesinde kullanılmıştır.⁹⁹ Ermeni kampına yapılan maddi desteği kamufle edebilmek için İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Kıbrıs'ta oluşturulan "Harp Fonu" devreye girer ve bu fonun kullanılması Fransız Ermeni Kampı Komutanlığı emrine verilir. 1917 yılında İngiliz Generali Allenby'nin de emrinde çalışan Ermeni güçleri Anadolu'da ekmeklerini yedikleri Türklere karşı savaşa sürülürler. Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri ve Ortadoğu Ordusu Genel Komutanı General Gouraud ve Lord Curzon'un ifadelerine göre Kilikya'daki Fransız birliklerinin büyük çoğunluğu beyaz askerler değildir.¹⁰⁰ Bir bölümü yerinde toplanmış Ermeniler, bir bölümü de renkli askerlerdir ve bunların yerine derhal vurucu gücü yüksek beyaz askerler getirilmelidir. 26. 000 civarında olan General Gouraud emrindeki Fransız birliklerinin üçte biri beyaz, geri kalanı Cezayirli ve bölgede toplanan Ermenilerdir. Kıbrıs'taki maden ocaklarında çalışan, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve Kıbrıs'tan askeri gemilerle nakledilen kerestelerin gemilere yükletilmesinde kendilerinden istifade edilen İngiliz esir kamplarındaki Suriyeliler ve Iraklı Araplarla Ermeniler de bu kamp bünyesine alınırlar. Magusa ve Monarga'da İngilizlerin ayrı ayrı birer liman yapmasının en önemli sebebi farklı askeri gemilerin bu limanlara

98 ATASE, K. 531, D. 2075, F. 4.

99 Mustafa Onar, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara, 1995, s. 20. Şerafettin Turan, **a.g.e.**, s. 99.

100 Mustafa Onar, **a.g.e.**, s. 69. Osman Olcay, **a.g.e.**, s. 1981, 135-142. Salahi R. Sonyel, **a.g.e.**, Cilt XXXVI, S 144, Ankara, 1972, s. 45.

rahatlıkla gelebilmesidir.¹⁰¹ Propaganda, maddi destek ve ateşli konuşmalarla kamptakileri Anadolu'ya karşı kin duygularıyla doldurabilmek için adada nüfuzu bulunan din adamları, hatırı sayılır kişiler ve zengin tüccarların katılmalarıyla oluşturulan kamp¹⁰² böylece faaliyete geçer.¹⁰³

Kıbrıs'taki maden ocaklarında, Mağusa surlarının tamir edilmesinde ve askeri gemilere kerestelerin yükletilmesinde istifade edilen İngiliz esir kamplarındaki Suriyeliler ve Iraklı Araplarla Ermeniler de bu kamp bünyesine alınmışlardır. Mağusa ve gözlerden uzak Monarga bölgesinde İngilizlerin ayrı ayrı birer liman yapmasının en önemli sebebi de farklı tonajlardaki bu askeri gemilerin bu limanlara rahatlıkla gelebilmesidir.¹⁰⁴ Propaganda faaliyetini yerine getirmek, maddi destek sağlamak ve ateşli konuşmalar yapmak suretiyle kamptakileri Anadolu'ya karşı kin duygularıyla doldurabilmek maksadıyla adada nüfuzu bulunan din adamları, hatırı sayılır kişiler ve zengin tüccarlar gibi bu işe destek veren kişilerin de katılmalarıyla oluşturulan kamp böylece faaliyete geçmiştir.¹⁰⁵ Bu arada bu iki kampta bulunan Ermenilerin ortak bir düşmana karşı mücadele etmelerine rağmen özellikle Cezayirlilere karşı çok sert ve kaba davranmaları sonucunda Ermeni-Müslüman (Suriyeli, Iraklı, Cezayirli) kavgalarının çoğalması üzerine Müslüman askerler için Lefkoşa'nın kuzeybatısında yeni bir kamp inşa edilir ve buraya 20 baraka ve 8 çadır kurulmuş ve bir kilise inşa edilmiştir. Kurulan bu çadırlar daha önce Monarga bölgesinde bulunan çadırlardır.¹⁰⁶ Böylece Kıbrıs'taki Ermeni kamplarının sayısı da üçe çıkmıştır.

İNGİLİZLERİN ERMENİ KAMPLARINA TEPKİLERİ

2 Ekim 1916 tarihinde Ermeni terör kamplarının kurulabilmesi için Kıbrıs'ta bulunan Rumları ve Ermeni cemaatini ikna eden ve bu kampın kuruluşunu adada yaşayan Türklerden gizleyen Fransızlar daha sonra Kıbrıs'ta İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından da istenmemeye başlanmışlardır. Kamptaki Ermenilere askeri eğitimin yanında sabotaj teknikleri, propaganda ve casusluk konularında

101 ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-3.

102 Halil AYTEKİN, *a.g.e.*, s. 307-308.

103 ATASE, K. 531, D. 2075, F. 4.

104 ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-3.

105 ATASE, K. 531, D. 2075, F. 4.

106 ATASE, K. 2680, D. 210, F. 1-8.

da bilgi verilmektedir. Ayrıca Ermeni ve Araplara milliyetçilik duygusu aşılanarak savaşta Fransızlara rehberlik ve kılavuzluk edebilmeleri de sağlanmıştır. Ancak Fransızların Ermenilerin yanında Cezayirli ve Suriyeli Araplar gibi insanları da kullanma istekleri kampta huzursuzluklara yol açmıştır.¹⁰⁷ İngiltere'nin 5 Ağustos 1914 tarihinde ilan ettiği sıkıyönetim çerçevesinde adada başka bir ülkeye ait bir askeri kampın bulunmasını istemeyen İngilizler, Ermenileri düşündüklerinden değil, öncelikle adanın güvenliğini sağlamaya çalıştıklarından ilişkilerde problemler çıkmaya başlamıştır. Ermeni kampındaki Fransız subaylarının¹⁰⁸ Ermenilere daha sıcak ve sempatik yaklaşımlarına karşılık, İngilizlerin önce kendi güvenliklerini düşünmeleri ve bu dönem içinde Ermenilerin Trikomo isimli Rum köyünü basıp soymaya çalışmaları ve bir İngiliz askerin Ermeniler tarafından öldürülmesi adada gerginliğin bir anda artmasına sebep olmuştur.¹⁰⁹ Kampın kuruluş aşamasındayken İngiliz Genel Valisi John Clauson'un Albay Louis Romieu'dan ısrarla talep ettiği kampa getirilecek Ermenilerin kesinlikle kamp dışına çıkmalarının yasaklanması ve civar köylerde bulunan Rumlar ve Türklerle herhangi bir irtibatlarının olmaması konusundaki istekleri zaman içinde göz ardı edilince Ermenilerin sebep olduğu taşkınlıklar adayı sarmaya başlar. Vali Clauson'ı tedirgin eden bir başka nokta ise Fransızların Ermeni lejyonu ile ilgili olarak Mısır'da giriştikleri propaganda faaliyetleridir. Bu Ermenileri taşıyan Fransız gemileri arasında Caucase, Monastır, Porthos, Commandant Dorise, LouQsor,¹¹⁰ Tibor ve Mossoul da bulunmaktadır.¹¹¹ Kampta bulunan Ermenilerin civarda bulunan ve adadaki Ermeni azınlığa her zaman yardım edip dostluk elini uzatmış¹¹² Türk köylerine de saldırmaları, özellikle Karpaz bölgesindeki Türklerin güvenli bir şekilde Mağusa'ya gidip gelememeleri, ayrıca bir seferinde de Rum ahalinin Ermenilere yardım ederken Türk esir kampını

107 Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 236.

108 **ATASE**, K. 2680, D. 210, F. 1-4.

109 Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 232-236. Ayrıca Bkz. Altay Sayıl, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1985, s. 258.

110 Port Said'deki Fransız karargâhından aynı bölgedeki İngiliz komutana yazılan 27 Ekim 1917 tarihli yazı. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart.

111 Port Said'deki Fransız karargâhından Deniz Kuvvetleri Komutanlığına yazılan 31 Ekim 1917 tarihli yazı. **Fransa Dışişleri Bakanlığı Quai d'Orsay Arşivi**, Carton 444, Dossier 3, October 1917, Depart.

112 Ahmet C. Gazioğlu, **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Cyrep Yayınevi, Lefkoşa, Ocak 1994, s. 390-394.

da taş yağmuruna tutmaları bardağı taşıran son damla olmuştur.¹¹³ Olayların artması, Ermenilerin Kıbrıs'ta yasadışı işlere kalkışmaları Ermeni kampındaki hapishanenin yoğun bir şekilde kullanılmasına sebep olmuştur. Ayrıca özellikle İngiliz esir kampı civarında bu tip olayların yaşanması İngiliz Yüksek Komiseri ve Kıbrıs Genel Komutanı John Eugene Clauson'un bir bildiri yayımlayarak adada özel yetkilerle donatılmış başka bir ülkeye ait bir askeri kamp bulunsa da Kıbrıs'ta kanuni tek yetkilinin Valilik makamının olduğunu, Ermeni askeri kamp yetkilileri de dahil olmak üzere bütün ada sathında her türlü deniz ulaşım araçlarının uygun görülmeyen kişilere veya kuruluşlara devredilmesinin yasaklandığını, ayrıca Kıbrıs'a getirilecek askeri amaçlı her türlü malzemenin de Valilik onayı ve bilgisi dahilinde getirileceğini ilan ederek duyurmasına neden olmuştur.¹¹⁴ Rusya'dan Amerika Birleşik Devletleri'ne kadar pek çok ülkeden Ermeni gençlerini Kıbrıs'taki bu kampta toplamayı başaran ve Ermenileri maşa eden, konu Anadolu toprakları olunca amacı gayet açık bir şekilde bölgede yaşayan Türkleri öldürmek olan bu Ermenileri savaşa sokmaktan çekinmeyen Fransa¹¹⁵, Amerikan Hükümeti'nin Osmanlı Devleti ile savaşta olmadığı gerekçesiyle kendi vatandaşı Ermenilere izin vermemesi, Brezilya ve Arjantin'deki Ermeni gençlerinin kampa getirilmemesi, Ermeni gençlerinin kamptaki Türk savaş esirlerinin kamptan kaçmalarına yardım etmeleri ve bu durumun kampta bulunanlar üzerinde olumsuz etki yapması gibi sebeplerle kampın kapanması noktasına gelmiştir. 10 Aralık 1918 itibarıyla Ermeni Lejyonu'nun kadrosunda 63 subay (54 mevcut), 4912 er (4298 mevcut) ve 750 Suriyeli Ermeni vardır. Kadroda görünen ancak mevcutta bulunmayanlar ise Ermeni kampında eğitimi devam edenlerdir. Fransız Yüksek Komiser Picot'un 30 Ocak 1919'da ". . . Ermenilerin disiplinsizliğine gelince, bunu ancak müşahede edebiliyoruz. Bunu tedavi etmek hemen hemen imkânsızdır."¹¹⁶ dediği Ermeni Lejyonu'ndaki askerlerin zulümleri de yavaş yavaş kendini göstermeye başlamıştır. Şubat 1919'a gelindiğinde Ermeni Lejyonu'nun Ermeni çetecilerle birlikte Kilikya bölgesindeki saldırganlıkları git-tikçe artan bir seyir izlemiş ve dayanılmaz gale gelmiştir. Fransız subayları bile dinlemeyen Ermeniler, giriştikleri soygun, katliam ve tecavüz olaylarıyla bölgede

---

113 Ulvi Keser, **Kıbrıs 1914-1923 Fransız Ermeni Kampları İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., No. 17, Lefkoşa, 2000.

114 Halil AYTEKİN, **a.g.e.**, s. 312.

115 Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 232-236.

116 Kamuran GÜRÜN, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983, s. 281.

yaşayan herkesin tepkisini çekmiştir. Fransız komutanları tarafından da engellenemeyen ve “Kilikya bölgesindeki Ermenilerin haklarını koruyacağız.” diyerek bölgeye gelen bu Ermeni lejyonerlerin Çukurovalı Ermenilerin evlerini soyup, Ermeni kadınları dağa kaldırmaları, yağma hareketleriyle masum insanları öldürmeleri Fransız ve İngilizler de dahil herkesin tepkisini çekmiştir.¹¹⁷ Bunun ardından 21 Şubat 1919’da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlamış ve 4. Ermeni Taburu dağıtılmıştır.¹¹⁸ Ayrıca 15-18 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Generali W. S. Leslie komutasında 3 piyade, 1 süvari Hint birliği ve 1 İngiliz Alayı gelir ve bölgedeki olaylara müdahale etmiştir. 3 Mart 1919 tarihinde ise İngiliz Generali Sir Allenby, bütün Ermeni Lejyonu’nun dağıtılarak Fas’a gönderilmesini teklif etmiştir. Bütün bunlar kağıt üzerinde soruna çözüm bulmuş gibi görünse de dağıtılan Ermeni taburlarından kaçan lejyonerler çeteci Ermenilerle birleşerek Çukurova’da vahşete devam etmişlerdir. 3 Mayıs 1919 tarihi itibarıyla Mısır’da askerî eğitimlerini bitiren ve Suriye üzerinden Çukurova bölgesine gelen Ermeni Doğu Lejyonu’nun komutanlığına Albay Flye St. Marie getirilir. Albay De Piepap ise Kilikya Fransız Kuvvetler Komutanlığı’na atanır. Bununla birlikte Adana bölgesinde Fransızların Ermeni Lejyonu haricinde başka bir birlikleri olmaması nedeniyle bu komutanlık ismi var, cismi yok şeklinde kalacaktır. Böylece buradaki iki Piyade Taburu’nda görevli Fransız üniforması giymiş Ermeni çetecileri de katliamlara başlar;¹¹⁹

“... Ermeni Lejyonu İskenderun’a girer girmez Müslüman evlerini bastı. Sözde Türklerce alınıp kapatma edilmiş Ermeni kızlarını arıyordu. Bu gibi etkinlikler sırasında bazı ırza geçmeler de oldu; ayrıca Ermeniler tarafından “Ermeni kızı bulduk, götürüyoruz.” diye alınıp götürülen kadınların pek azı aslında Ermeni kökenliydi. . . Yerli Ermeni köylülerden, geriye dönmüş Ermeni sığınmacılardan ve Ermeni Lejyonu kaçaklarından çeteler kurulmuştu. Bunlar tüm işgal bölgesindeki Türk köylülerinin üzerine yırtıcı kuşlar gibi çullanıyorlardı. Türk köylülerinin yasa uygulansın diye başvuruda bulunmak çaresi ya da destek görmek umudu yoktu; çünkü yerel yönetim, sözde Fransızların elinde olmakla beraber gerçekte Ermenilerin

117 Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 232-236. Ayrıca Bkz. Altay Sayıl, **a.g.e.**, s. 258.

118 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar bütün Ermeni askeri gücü Port Said’de bulunan kampa götürülür. Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

119 Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 236.

elindeydi. Fransızlar, kendilerinin ve İngilizlerin Ermenileri dizginleyemediğini ve Türk yakınmalarının gereğini yapamadıklarını ileri sürüyorlardı.”

Mayıs 1919'da Ermeni Lejyonu'nun komutanlığına Albay Flye St. Marie getirilmiş, Ermenistan'ın kurulabilmesi için Çukurova'da kan akıtmaktan çekinmeyen Ermeni lejyonuna mensup 19 astsubay, onbaşı ve er 27 Haziran 1919 tarihi itibarıyla divan-ı harbe sevk edilmiştir. General Hamelin'in Savunma Bakanlığı'na gönderdiği rapora göre bu kişilerden ikisi idama mahkûm edilmiş, iki mahkûm hem temyiz, hem de af talebinde bulunduğu için kararın icrası ertelenmiştir.¹²⁰ Suriye'deki Fransız Yüksek Komiseri General Gouraud'a göre ise Kilikya'daki Fransız birliklerinin büyük çoğunluğu vurucu gücü yüksek beyaz askerler değildi.¹²¹ 26.000 civarında olan General Gouraud emrindeki Fransız birliklerinin üçte biri beyaz, geri kalanı Cezayirli ve bölgede toplanan Ermenilerdir. Bir Fransız yetkili bölgedeki durumu şöyle açıklamıştır;¹²²

“Kilikya'da Ermeni askeri kullanmakla hata edilmiştir. Bu hatanın iki acı sonucu görüldü; Önce, Ermeni askerleri Türkleri tahrik ederek olay çıkartıyorlardı, sonra da ilk çarpışmada sınıştıkları için Türklerin karşısında Fransızlar kalıyordu. Ben Maraş savaşlarında iki arkadaşımı kaybettim.”

13 Temmuz 1919 tarihi itibarıyla Fransız Üsteğmen Thibault emrindeki tamamı Çukurovalı Ermeni lejyonerlerden oluşan iki Fransız piyade taburunun daha Adana'ya gelmesiyle askerî gücün sayısında artışa gidilir.¹²³ Bu arada İngiliz General Leslie emrindeki Hint askerlerinin Türklere yaklaşımlarının daha sıcak olması Türklerin biraz rahat nefes almalarına sebep olur. Ancak bu hava uzun süreli olmaz ve 13 Temmuz 1919'dan itibaren bölgede kontrolü İngilizlerden alan Fransızlar Adana'ya Üsteğmen Thibault komutasında 2 Piyade Taburunu

120 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 281 Ayrıca Bkz. Bige Yavuz, **a.g.e.**, s. 61.

121 “Beyaz askerler” kavramıyla kastedilen bu kişilerin gerçek Fransalı olmadıkları, Fransız sömürgelerinden getirildikleridir. Fransa, özellikle Ermenilerden oluşturduğu bu lejyondakilere uzun süre kendi askerlerine sağladığı ekonomik ve yasal hakları vermemiş, öncelikle geri cephelerde kullanmayı düşündüğü lejyonerleri daha sonra sıcak çatışmaların içine atmadan çekinmezken onları kendi askerlerinden ayrı tuttuğunu ve “ikinci sınıf” olarak değerlendirdiğini de her fırsatta ortaya koymuştur.

122 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

123 Selehattin Sert, **a.g.e.**, 185.

gönderir. İskenderun'a çıkan Fransız birlikleri idareyi ellerine alırlar ve 5 Mayıs 1919'dan beri sözde Kilikya Fransız Kuvvetleri Komutanı olan Albay De Piépape fiili olarak göreve başlar.¹²⁴

9 Haziran 1919 günü de 5. Afrika Birliği bölgede görev yapmak üzere Adana'ya gelir.¹²⁵ Aynı günlerde bir memorandum yayımlayan Lloyd George ise "Arapça konuşan her yerin Osmanlı İmparatorluğu'ndan alınması gerektiğini, Fransızların Suriye'nin manda yönetimini alacağını, Filistin'de Siyonist politikanın iktisadi gelişmeye yardımcı olacağını, Türklerin Avrupa'da hiçbir toprak sahibi olamayacağını"¹²⁶ açıklar. Bu arada General Hamelin'in Dışişleri Bakanlığına gönderdiği divanı harbe sevk edilen Ermeni lejyonu mensubu 19 astsubay, onbaşı ve erlerle ilgili 27 Haziran 1919 tarihli rapor da bölgede olup bitenler konusunda yeterince bilgi vermektedir;¹²⁷

"İki idam kararı tebliğ edilmiştir. İki mahkûm hem temyiz, hem de aftalebinde bulduklarından kararın icrası tehir edilmiştir. Ancak bu vesile ile bayrağımız altında görev alan lejyonlar üzerinde Ermeni komitelerinin oynayacağı meşum rolü bir kere daha dikkatinize sunmak isterim. Raportörün zaptı, istihbarat servislerinin esasen bildiği bu hususu belirtmektedir. 3 Şubat tarihli 166/G, 10 Mart tarihli 378/G telgrafların Ermeni komitelerinin bana çıkardıkları zorlukları ortaya koymuştu. 13 Nisan'da 514/G ile Kilikya'daki Ermenilerin disiplinsizliğinin bir ölçüde Ermeni Millî Birlik Komitesi'nin tabriklerinden ve Mısır'dan gelen mektuplardan da doğduğunu yazmıştım. Bu durum, İngiliz Genel Komutanlığına müracaat etmemi ve onların da buna son verilmesi için Mısır'daki Ermeni komiteleri nezdinde müdahalede bulunmalarını icap ettirmişti. O yandan bu yana, Ermeni Lejyonu 1. taburu kumandanı, Kahire'deki komite delegesi M. Epremian'ın 1 Mayıs'ta kendi birliğine uğradığını yazıyordu. Diğer taraftan son olarak 29 Mayıs'ta Kilikya Fransız birlikleri komutanı Albay, Nubar imzasıyla Paris'teki komiteden bu aynı M. Epremian'a gelen bir telgrafın bir suretini bana yolladı. Telgrafta kurtulan lejyonerler hakkında bilgi talep ediliyor ve böylece Kahire delegesinin misyonunun Paris komitesiyle mutabakat halinde tespit edildiğini açıklıyordu. Nihayet Ermeni lejyonuna gelen mektupların tetkiki disiplinsizliği ve Fransa'ya karşı tabrikin devam et-

124 E. Brémond, **La Cilicie en 1919–1920**, Imprimerie Nationale, Paris, 1921, s. 15.

125 E. Brémond, **a.g.e.**, s. 15.

126 Erol Ulubelen, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 195.

127 **AAEF-Levant 1918–29 (Arménie)** Volume 6, Folio 73'den aktaran Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 280–282.

tiğini gösteriyor. Bu mektuplar Mısır'dan ve hatta Ermeni Millî Birliği üyelerinden geliyor. Ermeni komitelerinden istifade edilen bir dönem olduğu şüphesizdir ancak; halen tesirleri tehlikeli olmaya, birlikler içinde disiplinsizlik ve politik huzursuzluk yaratmaya başlamıştır. . . ”

Bu dönemde Fransızların ve Ermeni lejyonunun karşılaştığı bir problem de Fransız birliklerindeki Müslüman askerlerin Türklere ateş açma konusunda tereddütte olmalarıdır. Müslüman Fransız askerlerinin kendi dinlerine mensup insanlara silah kullanmaktan sakınmaları da Kıbrıs'taki Ermeni Lejyonu ve Ermeni Kampları'nın kapatılmasında bir etkidir.¹²⁸ General Gouraud'un 12 Mart 1920 tarihli mesajına göre ise Lejyonda durum şu şekildedir;¹²⁹

“ . . . Ermeni Lejyonu halen 1496 kişidir. . . Bu birliği arttırmak sıkıntıları arttırmak demektir. Bu Ermeni birliklerini ancak Türklere temasları olmayacak bir yerde kullanmak düşünülebilir. Böyle bir yer ancak Suriye olabilir. Ama orada Ermeniler, halkta öylesine nefret uyandırdı ki, Generalden kendilerini onlardan kurtarmasını rica ettiler.”

KAMPLARIN KAPATILMASI

Öte yandan 488 ve 489 sayılı hükümet bildirimleriyle Kıbrıs Valisi Clauson adadaki kampın sadece Osmanlılar için kurulmadığını, İttifak Devletleri'yle yapılan savaşların da kampın kuruluş nedenleri arasında bulunduğunu belirtip bir takım kısıtlamalar getirmiştir.¹³⁰ Hemen ardından, 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanması da gerekçe gösterilerek bu Ermeni kampı kapatılmış ve kampı ilgili her şey İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell tarafından teslim alınmış, kamp malzemesine bir askeri komisyon tarafından el konulmuştur. Böylece bu birlikleri farklı cephelerde kullanma düşüncesinde olan Fransa ise Ermenilerin daha silah altına alınmalarıyla beraber disiplinsiz hareketler içine girmeleri üzerine bu fikirden vazgeçmiştir. Bunun doğal sonucu olarak da Ermeni lejyonunun faaliyet alanı Kıbrıs'taki eğitim sonrasında Anadolu ile kısıtlı kalmıştır. Her ne kadar bu birlikte eğitimden geçenlerin bir kısmı ilk etapta Arap isyanlarına destek vermek üzere görevlendirilmiş olsa da bu çok kısıtlı bir dönemde söz konusu

128 Justin Mc Carthy, **a.g.e.**, s. 236.

129 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 288.

130 **The Cyprus Gazette**, 3 Eylül 1920.

olmuştur. Daha sonra, kampta bulunan Ermeniler de gemilerle adadan ayrılmışlardır. Monarga'daki mezarlıkta üçü yol kestiği için Rumlarca öldürülen olmak üzere toplam yirmi Ermeni ve üç Fransız'a ait mezarlar bulunmaktadır. Bu kampta ölen Ermenilerin Monarga'da bulunan mezarları 1940'lı yıllarda Kıbrıs'taki Fransa Büyükelçiliği'nin girişimleriyle Larnaka'daki Ermeni mezarlığına nakledilmiştir. Böylece Fransız bayrağı üniformasıyla Çukurova'nın işgalinde kullanılan, Ermeni çetelerine silahlı destek veren ve Anadolu'da casusluk faaliyetlerinde bulunan Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar. Ekim 1918 sonu itibarıyla böylece birliğin toplam mevcudu 4. 300 civarındadır. Ermeniler tarafından "Küçük Ermenistan"¹³¹ olarak adlandırılan Çukurova bölgesinde Türklere karşı her türlü olumsuz havayı yaratan ve sudan bahanelerle ortalığı birbirine katan söz konusu Fransız üniformalı Ermeniler böylece bu birliklere giriş nedenlerine uygun olarak hareket etmeye devam ederler.¹³² Ermeniler için oluşturulan kampın kuruluş aşamasında kendilerine her türlü lojistik desteği İngiliz Genel Valiliği yanında Rumlar vermiştir. Ayrıca o dönemde Kıbrıs'taki Ermenilere destek kampanyasına Anadolu'dan Kıbrıs'a kaçan Ermeni liderleri Strak, Kirkor, Karabet ve Artin,¹³³ Yunanistan'ın Larnaka Konsolosu N. Vatibela, Fransa'nın Larnaka Konsolos Vekili Marcel Margaret, ABD'nin Lefkoşa Konsolosluğu'ndan George Wilson da katılır. Anadolu'dan adaya gelen Ermenilerle yaşama imkânını bulmuş olan 1908 İskele doğumlu Nidai Ahmet Çetiner de özellikle Birinci Dünya savaşı döneminde adaya gelen Ermeniler konusunda olumsuz düşünenler arasındadır.¹³⁴

"Ermeniler çok rezildi. Kadınlara laf atarlardı. Kadınları Monarga'ya götürürlerdi. Çok tatsızlık yaptılar. Dövmeler, öldürmeler çok vardı. Bir iki defa onları ben de gördüm. Eskiden Rumlarla çok iyi geçinirdik. Ben sporcuydum. Gece lisesi talebeleri arkadaşlarım vardı. Sinemaya giderdik. Akşamüstü yıkanır kuşanırdım ve Deve Limanı'na giderdim. Asayiş çok iyiydi. Kimse kimsenin malını çalmazdı. Ermeniler satıcılık yaparlardı. Şekercilik yaparlardı. Okkacılık (kumaşçılık), parçacılık yaparlardı. Zengin oldular. Kirkor isimli bir Ermeni vardı ve Türkleri çok severdi. Türkiye Cumhuriyeti'nin Adana bölgesinden geldiği."

131 www.perso.wanadoo.fr/jean-francois.coustiellere/famille.

132 Ayrıntılı bilgi için bkz. www.Tallarmeniantale.com/exodus.htm.

133 ATASE, K. 531, D. 2075, F. 4.

134 1908 İskele doğumlu Nidai Ahmet Çetiner'den aktaran Zarif Soybay, Kaan Bahçeci, İbrahim Denizer, Dinçer İzcan, Kıbrıs'ta Yaşlıların Anıları. KTMA. 061. 1951.

DOĞU LEJYONU VE KATLIAMLARI

Bu Ermeni birliği 1917 yılından itibaren İngiliz Generali Allenby'nin komutasında Türklere karşı acı sonuçlar verecek bir savaşa girecektir. Mondros Mütarekesi sonrasında Güney Anadolu bölgesine giren İngiliz ve Fransızların himayesindeki Ermeniler burada istedikleri gibi hareket ederler. Hemen hemen aynı dönem içerisinde Kahire'de bulunan Fransız Yüksek Komiseri G. Picot ise Dışişleri Bakanlığına 19 Kasım 1918 tarihinde bir mesaj gönderir;¹³⁵

“Ekselanslarının talimatı üzerine Toros geçitlerinin işgalini temin için Ermenilerin görevlendirilmesi hususunda nezdinde ısrar ettiğim Başkumandan onları ilk fırsatta o bölgeye yollamaya niyetli olduğunu temin etti. (Ermeniler) Beyrut'ta çok tatsız olaylar çıkarmış oldukları için bu tedbir bilhassa müstaceliyet taşıyor. Ben de sizin gibi halen İran'da bulunan Ermeni kuvvetlerinin Ermenistan'da, daha doğrusu Bitlis, Van ve Erzurum Türk vilayetlerinde toplanmasının öngörülmesi kanaatindeyim. Bununla beraber, Andranik'in emrinde bulunan Ermeni gönüllülerinin büyükçe bir kısmının küçük Ermenistan, yani Kilikya'nın kuzey bölgelerinden geldiklerini nazarı dikkate almak gereklidir. İngiltere ile anlaşmamız gereğince bu bölge Fransız nüfuz sahasında olduğuna göre Kilikya menşeli gönüllülerin Antep'e sevk edilmelerinde ve Doğu Lejyonu Ermeni Taburlarına ithal olunmalarında fayda vardır. Şüphesiz bu kontenjanları enerjik Avrupalı subayların emrine vermek gerekecektir. Böylece birikmiş kinleriyle intikam almaya kalkışmazlar, sıkı şekilde kontrol edildiklerini hissederlerse medeni insan gibi hareket ederler. . . Şimdiden bir Ermeni milletinin hudutlarını tespit etmek mümkün değildir. 1895 kırımından önce bile Ermenistan denilen vilayetlerde abalının ekseriyeti Ermeni değildi. Bitlis, Van ve Erzurum'da toplu gruplar halinde idiler fakat ciddi bir sayıma dayanmayan ve yazarlarının eğilimine uyan istatistikler bunların rakamını normalle iki misli arasında değişik veriyordu. Diğer üç vilayette, Diyarbekir, Mamuretülaziz ve Trabzon'da Ermeni nüfusu çok daha az olup abalının cüz'i bir kısmını oluşturuyordu. . . ”

30 Kasım 1918'de Bogos Nubar bütün İtilaf Devletleri'ne birer mektup göndererek Ermenistan'ın tam bağımsızlığını ve bu bağımsızlığın, devletlerin, Amerika'nın, Milletler Cemiyeti'nin himayesine verilmesini ister;¹³⁶

135 Kamuran Gürün, a.g.e., s. 279.

136 Esat Uras, a.g.e., s. 656.

“Ermeniler, savaşın başından beri, tarafınızdan da bilindiği üzere savaşmışlardır. . . Fransa’da ilk günlerden itibaren (Legion Etrangere)’e girmiş olan gönüllüleri ile Fransa bayrağı altında zaferler kazanmışlardır. . . ”

Daha sonra İngilizlerin kendilerine savaş sonrası ekonomik hayatta rakip olarak gördükleri Fransızları yıpratmak amacıyla bölgeden çekilmesiyle Fransızlar ve Ermeniler baş başa kalırlar. Fransızlar Ermenilerin çoğunlukta olduğunu düşündükleri Çukurova bölgesine Kıbrıs’tan getirdikleri Ermeni lejyonuna mensup Ermenileri çıkartarak bölgede yaşayan Ermenilere sahip çıktığını ve hamilik yaptığını göstermek ister. Oysa niyeti uzun vadeli çıkarları için Ermenileri maşa olarak kullanmaktır. Fransa Dışişleri Bakanlığı’nın 19 Kasım 1918 tarihli yazısı da bunu göstermektedir;¹³⁷

“Ben de sizin gibi, halen İran’da bulunan Ermeni kuvvetlerinin Ermenistan’da daha doğrusu Bitlis, Van ve Erzurum Türk vilayetlerinde toplanmasının öngörülmesi kanaatindeyim. Bununla beraber, Andranik’in emrinde bulunan Ermeni gönüllülerinin büyükçe bir kısmının Küçük Ermenistan, yani Kilikya’nın kuzey bölgelerinden geldiklerini nazarı dikkate almak gereklidir. . . ”

11 Aralık 1918 tarihinde Dört Yol’a giren “çoğu yerli kaçkın Ermenilerden mürekkep olmak üzere”¹³⁸ 400 kişilik Fransız askeri gücünün tamamı Ermenilerden oluşmaktadır.¹³⁹ Bundan sadece 6 gün sonra Mersin’den karaya çıkan Yarbay Romieu komutasındaki 1500 kişilik Fransız birliğinde de sadece 150 Fransız askeri vardır. Geriye kalanların tümü Ermeni lejyonuna mensupturlar ve Kıbrıs’tan getirilmişlerdir. Aynı gün Fransa’nın Suriye işgal ordusu komutanı General Hamlen törenle Adana’ya gelir ve öğle yemeğini Adana Valisi Nazım Bey’le yer. Sykes-Picot Anlaşmasıyla İskenderun Limanı’nı alan Fransa, 17 Aralık 1918’de Albay Romieu’nun komutasında 150’si Fransız, geriye kalanların ise Ermenilerden oluştuğu 1500 kişilik¹⁴⁰ Fransız birliğini Mersin’de karaya çı-

137 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 279.

138 Selahattin Tansel, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1991, s. 50.

139 Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 3.

140 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 5–43.

karır.¹⁴¹ Fransız birliği karaya ayak bastığında Ermenilerden oluşan birliğin en önde yürümekte olduğu görülecektir. Fransız millî marşı eşliğinde ve Ermeni sivil halkın tezahüratları arasında karaya çıkan birlik daha sonra mavi flamalarla süslenmiş sokaklardan ilerler. Böylece İngiltere'nin Fransız Generali Hamelin'e verdiği "Fransızların Türkleri kovalayıp Çukurova'yı işgal etmeleri"¹⁴² planı da yürürlüğe girer. Bu suretle Çukurova bölgesi General Allenby'nin emriyle ve İkinci Ordu Komutanı Nihat Paşa'nın protestosuna rağmen işgal altına alınmış olur. Adana'da görevinden istifa eden Nazım Bey'in yerine Vali atanmaması, ona vekâlet eden Nihat Paşa'nın da geri çağrılmasıyla idarede boşluklar ve zafiyetler ortaya çıkması Adana'ya gelen Ermeni Lejyonu mensuplarını daha da cesaretlendirir. Sayıca az olan Fransız askerlerinin kendi safahat âlemlerine dalmaları sivil halkla Ermeni komitacıları ve lejyonu hep karşı karşıya getirir. Fransız-Ermeni münasebetleri dışarıdan görüldüğü gibi sıcak bir seyir takip etmediği gibi, aksine bu iki unsurun birbirine itimat telkin etmeyen davranışlar içinde olduğu da anlaşılmaktadır.¹⁴³ Olayların yavaş yavaş artış göstermeye başladığı bölgeyle ilgili olarak Fransız asker ve yazarı Pierre Loti'nin de söyleyecekleri bulunmaktadır;¹⁴⁴

“. . . Kilikya, Türk vatanının en verilmeyecek parçası, hatta kalbidir ve insan Avrupalı diplomatların orayı denetim altına alma gibi haksız bir projeyi nasıl tasarlayabileceklerini merak ediyor. Aslında bu ülke, sarsıntılı ve dengesiz dünyamızda sakinlik ve rüya âlemi köşesi olarak kalabilmesi için yüksek duvarlarla bütün

141 Esasında İskenderun bölgesinin kontrolünü ele aldıktan sonra Fransa'nın yapmaya çalıştığı bölgeye derhal Ermeni askerlerini yerleştirebilmektir. Konuyla ilgili olarak 27 Kasım 1918 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na bir mesaj ileten Adana vilayetinden gelen habere göre İskenderun'da bulunan İtilaf kuvvetleri yerine Ermeni askerleri yerleştirilmeye başlanmıştır. Konuyla ilgili olarak Dörtüyl Kaymakamı'nın bildirdiğine göre 20 Kasım 1918 tarihi itibarıyla Ermeni askerleri İskenderun'da karaya çıkmaya başlamışlar ve daha önceden bölgeye getirilen Arap birlikleri de vapurlara bindirilerek bilinmeye bir yere sevk edilmişlerdir. Habere göre "öteden beri fırsat beklemekte olan Ermenilerin", askerî kuvvetlerin Adana'dan çekilmesiyle asayiş ve inzibatı bozmamaları için polis ve jandarma kadrolarının çoğaltılması hakkında yapılmış olan talebe de o gün itibarıyla henüz cevap verilmemiştir. BOA. HR. SYS. 2555-2/18'den aktaran Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, **Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)**, Cilt II, Cilt II, Ankara, 2002 ve Kasım Ener, **a.g.e.**, s. 1.

142 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1975. s. 179.

143 Yaşar Akbiyık, "Maraş'ın İşgali Sırasında Fransız-Ermeni Münasebetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Ağustos 1989, s. 99.

144 Pierre Loti, **Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü**, Ankara, 2002, s. 78.

ilişkilerden korunmayı hak ediyor. Ortadoğuluların çıkarıcılığı ve düzenbazlığının buluşmasına izin vermeyen, bir cenneti andıran gerçek bir dürüstlük ülkesi. En kötü düşmanları Ermenilerin bile zorunlu olarak tanıdığı Kilikya Türklerinin bu konukseverlik adetlerine Teğmen Gauthier'in eşliğinde 1919 yılının Mayıs ayında görevli olarak bu ülkeye gelmiş Yüzbaşı Robert'in resmi raporunda da birkaç cümleyle değinildiğini fark ettim; 'Hiçbir demiryolu olmadan, sadece arabayla, atla ve yürüyerek olmak üzere yaklaşık 600 kilometre kat ettik ve bütün ifadelerin aksine, en ufak köylerde bile tam anlamıyla bir güvenlik, candan ev sahipliği, insanı etkileyen ve hiç karışıklık beklemeden gösterilen bir konukseverlik ve çok güvenilir rehberler bulduk. En fakir köylerde bile insanların bizi iyi karşılayıp bizim için yaptıkları harcamaları tazmin edebilmek için ancak çocuklarına para verebildik. Her yerde insanlar ve yerel yetkililer bize iyilik olsun diye görevlerinin gereğinden fazlasını yaparak bize hizmet ettiler. . . '

Aynı şekilde Fransız Yüksek Komiser Picot 26 Aralık 1918 tarihinde çektiği bir telgrafla "Ermeniler nezdinde nüfuzumuzu sağlam bir temele dayandırmak için en emin yol bizim bayrağımızın altında onların ordusunun çekirdeğini kurmaktır."¹⁴⁵ demektedir. 1 Ocak 1919'da Özerli'de baskına uğrayan Ermeni lejyonu mensuplarının intikamını almak için Ermeniler etrafa dehşet saçmaya başlarlar. 9 Ocak 1919'da Adana'ya gelerek bölgenin mülki idaresini alan Albay Bremond'un Başkan Boghos Nubar Paşa'dan¹⁴⁶ Ermenilere selam getirdiğini söylemesi Ermenileri iyice cesaretlendirecektir. Öte yandan aynı Boghos Nubar Paşa'nın hiç Ermenistan'ı görmemiş biri olması Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson adına bölgeye gelen Genelkurmay Başkanı General Harbord'u son derece şaşırtacaktır. Ermenilere hâkim çıkılamaması sonucunda olayların daha da büyüdüğünü gören General Allenby, bölgenin mülki yönetimini Fransızlara, askeri kontrolünü ise İngilizlere bırakır. Kuzey bölgesi olarak adlandırılan ve merkezi Adana olan bölgeye Albay Brémond Genel Vali olarak atanır ve 2 Şubat 1919'dan itibaren teğmen Escant, Yüzbaşı Coulet ve Vali Yardımcısı yaptığı bir başka Fransız subayı Normand'la göreve başlar. Bu fırsatı kaçırmayan ve kendisini Ermeni teşkilatlarının tek temsilcisi olarak gören Bogos Nubar Paşa, The Times gazetesine Paris'ten 27 Ocak 1919'da gönderdiği mektupta şunları söyler;¹⁴⁷

145 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 281.

146 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966, s. 18.

147 **The Times**, 30 Ocak 1919.

“ . . . Ermeniler harbin başından beri bütün cephelerde müttetiklerin safında savaşmışlar, Türkiye tarafını tutmayı reddetmeleriyle birlikte fiilen taraf durumuna düşmüşlerdir. Gönüllülerimiz Fransızların Yabancı Lejyonu'nda savaşmışlardır ve kendilerini başarıyla korumuşlardır. Doğu Lejyonu'nda 5000'den fazlaydılar ve Suriye ve Filistin'de bulunan ve General Allenby'in kritik zaferinde payı olan Fransız birliğinin yarısından fazlasını teşkil ediyorlardı.”

Fransız Yüksek Komiser Picot'un 30 Ocak 1919'da “ . . . Ermenilerin disiplinsizliğine gelince, bunu ancak müşahede edebiliyoruz. Bunu tedavi etmek hemen hemen imkânsızdır.”¹⁴⁸ dediği Ermeni Lejyonu'ndaki askerlerin zulümleri de yavaş yavaş kendini tekrar göstermeye başlar. Şubat 1919 tarihinde Paris Barış Konferansı'nda bir bildiri sunan Bogos Nubar, Kafkas Ermeni Cumhuriyeti arazisiyle Kilikya bölgesini ister ve niyetinin burayı Erivan Cumhuriyeti'ne ilhak olduğunu belirtir¹⁴⁹ ve aynı dönemde Londra'da yayımlanan Asiatic Review dergisine verdiği demeçte niyetinin “Savaştan önce nüfusun çoğunluğunu Ermenilerin teşkil ettiği Türk illerini” Erivan Cumhuriyeti'ne ilhak olduğunu belirtir.¹⁵⁰ Ancak bunun hemen ardından Amerikalı uzmanlar, “Ermenistan'ın henüz işgal edilmeyen kısmını işgal etmek için Ermenilere verilmek üzere 50. 000 silaha, Ermenilerin dönmesini sağlamak için de 60. 000 kişilik yabancı bir kuvvete ve kurulacak bir Ermeni hükümetine yardım ve asayişini korumak üzere de yıllarca en az 30. 000 kişilik bir kuvvete lüzum olduğunu”¹⁵¹ açıklar. Ancak bu kadar gücü ve malzemeyi sağlayacak bir devlet o ana kadar söz konusu

148 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 281.

149 Bogos Nubar ve A. Aharonian'ın istekleri sadece toprakla da sınırlı kalmaz ve “Ermeni hükümetinin Amerika veya Cemiyet-i Akvam kefaleti altına konulması, bir dönem için devletlerden birine özel manda verilip mandater devletin Ermeni Konferansı mütalaasıyla seçilerek en çok 20 yıllık olması, Ermenistan, Osmanlı İmparatorluğunun Duyun-u Umumiyesine katılmaya hazırdır. Mandayı kabul eden devlet, şunları yapacaktır: Türk memur ve askerlerini boşaltmak, halkın silahtan tecridi, katliamlara iştirak edenlerin, tecavüz veya yağmada bulunanların cezalandırılması, bozguncu seyyar unsur veya aşiretlerin kovulması, İslam muhacirlerinin çıkarılması, zorla İslam edilip de arasına sokulmuş çocuk, genç kız vs. nin eski dinlerine dönmesi, Türklerin zorla müsadere ettikleri malların eski sahiplerine iadesi...” de talep edilir. Tevfik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara, 1959, 4. Seçil Akgün, **General James G. Harbord'un Anadolu Gezisi Ve Ermeni Mesalesine Dair Raporu**, Tercüman Yay., İstanbul, 1981, s. 51.

150 Salahi R. Sonyel, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Ankara, 1973, s. 21. Yahya Akyüz, **a.g.e.**, s. 122.

151 Tevfik Bıyıklıoğlu, **a.g.e.**, s. 4.

değildir. Çukurova bölgesinin Ermenilere vaat edildiği düşüncesindeki Bogos Nubar, buna paralel olarak Ermenilerin de bölgede Fransız askerleriyle savaşa girdiklerini belirtirken Fransız basını ise Ermenileri desteklemekle beraber Çukurova konusunda asıl söz sahibi olması gerekenin Suriye olduğu düşüncesindedir. Kilikya bölgesini de içine alan bu istekler Fransa'nın Ermenilere daha soğuk bakmasına neden olurken Rusların Akdeniz'e inmelerinden çekinen İngiltere, Rus ilerlemesini durdurabilecek, kendilerine dost bir tampon devlet kurulması fikrine oldukça sevinir.¹⁵² Bu dönemde Ermeni Lejyonu'nun intikam hareketleri o kadar korkunç ve dayanılmaz bir hal alır ki Fransız yetkililer bile müdahale etme ihtiyacı duyarlar. Özellikle Anadolu'da ellerine fırsat geçince başlarındaki Fransız subayları bile dinlemeyen Ermeniler soygun, katliam ve tecavüz olaylarına karışarak sadece Türk insanının değil yıllarca o bölgede huzur içinde yaşamış Ermenilerin de tepkisini çekerler. İş öylesine çığırından çıkar ki "Kilikya bölgesindeki Ermenilerin haklarını koruyacağız." iddiasıyla ortaya çıkıp göz boyayan Ermeni askerlerin bizzat Ermenilerin evlerini soymaları, Ermeni kadınları dağa kaldırmaları, ev ve dükkânları yağmalamaları, masum insanları vahşice öldürmeleri kendilerini bu bölgeye getiren ve silahlandıran Fransız ve İngilizlerin bile tepkisini çeker. Bu konuda en sert tepkiyi gösteren ise Allenby olur ve Allenby söz konusu Ermeni lejyonunun derhal sorumluluk bölgesinden geri çekilmesini ve görevden alınmasını emreder.¹⁵³ General Hamelin'in bu lejyonla ilgili yeni asker alımları yapılacağı konusundaki açıklamalarına karşılık Allenby ise Hindistan'da görev yapan İngiliz askeri gücü çerçevesinde takviye edilmiş 9. Piyade Tugayı'nın Çukurova'da Fransız komutası altında görev yapmasına karar verir.¹⁵⁴ Böylece Çukurova'nın sivil yönetimi yine Fransızlarda kalırken, Albay Edouard Brémond askeri valilik görevine devam eder ve Hindistan'dan gelen Tugay Komutanı General Walter S. Leslie bu bölgede askeri komutayı ele alır. Özellikle 4. Ermeni Lejyon Taburu'nun kendi subayları da dâhil olmak üzere pek çok kişiye saldırılar düzenlemesi, bölgede yağmalama, yangın ve kundaklama olaylarının hızla artış göstermesi sonrasında daha önce Beyrut'ta buldukları dönem içinde polisle çatışmalara giren ve huzursuzluk yaratan Ermenilerle ilgili olarak 21 Şubat 1919'da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri

152 Seçil Akgün, *a.g.e.*, s. 52.

153 Robert F. Zeidner, *The Tricolor Over The Taurus: The French In Cilicia and Vicinity 1918-1922*, TTK Yay., Ankara, 2005, s. 77.

154 Robert F. Zeidner, *a.g.e.*, s. 78.

üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlar. Çukurova bölgesinde huzur ve barış ortamını tesis etmenin ilk ve en önemli yolunun “Ermeni lejyonları hiza getirmekten geçtiğini gören” Fransız askeri yetkilileri böylece özellikle 4. Ermeni lejyonunu dağıtır¹⁵⁵ ve 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar yağmalama olaylarına karışmış, kanundışı davranışlar içinde bulunan Ermeni askerî gücünün 400 kişilik bir kısmı Ceza-yırlı sömürge askerlerinin kontrol ve gözetimi altında silahsız olarak geri hizmetlerde görev yapmak üzere Port-Said’de bulunan kampa götürülür.¹⁵⁶ Geriye kalan Ermeni lejyonları ise farklı birlikler içerisinde eritmeye çalışılır. Şubat 1919 tarihinden başlamak üzere Ermeni askerlerinin geri hizmetlere alınması her ne kadar bu birliklerin Çukurova bölgesini boşalttıkları anlamına geliyorsa da veya en azından öyle görünüyorsa da durum hiç de öyle değildir. Olaylara karışmamış veya potansiyel olarak daha az suçlu görülenleri genellikle Mersin, Tarsus ve Adana gibi bölgelere göndermek suretiyle bu lejyonları daha büyük İngiliz birliklerinin kontrolü altında dize getirmek düşüncesindeki Fransızların hesabı tutmaz ve gerek Fransızlar ve gerekse İngilizler Ermenilerden oluşan bu birlikleri tam manasıyla ortadan kaldıramaz. Gözaltına almak veya geri hizmetlere göndermek istedikleri pek çok Ermeni birliklerinden firar etmek suretiyle kaçar ve yine Çukurova bölgesinde faaliyetlerine devam eder. 21 Şubat 1919’da genel bir isyan çıkartılacağı haberleri üzerine Fransız yönetimi tedbir aramaya başlar ve 4. Ermeni Taburu dağıtılır ve 1 Mart 1919 tarihinde bir İngiliz savaş gemisi ile başlayarak Aralık 1921 tarihine kadar bütün Ermeni askeri gücü Port Said’de bulunan kampa götürülmesi istenir. 3 Mart 1919 tarihinde de İngiliz Generali Sir Allenby bütün Ermeni Lejyonu’nun derhal dağıtılarak Fas’a gönderilmesini teklif eder. Ayrıca 15-18 Şubat 1919 tarihinde İngiliz Generali W. S. Leslie komutasındaki İngiliz Alayı olaylara müdahale eder. Mersin’de Taşnak, Hınçak ve Hoybon Cemiyetleri’nin Fransızların isteğiyle birleşmesiyle Ermeni Cemiyeti Müttehidesi ismiyle Manolyan başkanlığında, ikinci başkanlığını Mığırđıç Zelveyan’ın yaptığı dernek kurulur.¹⁵⁷ Rumların da büyük destek olduğu bu faaliyetlerde amaç bölgede yaşayan Türkleri katletmektir. Mersin’deki idari kuruluşları eline geçiren ve Jandarma Taburu’nda Ermenileri bulunduran Fransızlar bir lejyon Ermeni Taburunu Mersin’e gönderirler. 10 Mart 1919’da Bogos

155 Robert F. Zeidner, **a.g.e.**, s. 79.

156 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

157 Veysel Eroğlu, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul, 1978, s. 278-279.

Nubar Paşa'ya bir mesaj gönderen Fransız Dışişleri Bakanlığı, "Vukua gelen karışıklıklar esasen Ermeni Taburu'nun disiplinsizliğinden ileri gelmiştir. " der.¹⁵⁸ Mayıs 1919'da Ermeni Lejyonu'nun komutanlığına Albay Flye St. Marie getirilir ve Ermeni lejyonuna mensup 19 astsubay, onbaşı ve er 27 Haziran 1919 itibarıyla yaptıkları saldırganlıklar neticesinde divan-ı harbe sevk edilirler ve bu kişilerden ikisi idama mahkûm edilir.¹⁵⁹

Ermenileri kendi çıkarları için bu şekilde destekleyen, eğiten, silah ve para yardımıyla bulunan Fransızların burada bir Ermeni devleti kurdurma gibi bir niyetleri ise hiçbir zaman olmaz. Ermenilere Çukurova bölgesini verip bir Ermenistan kurulması fikrini aklında bile geçirmeyen Fransa 1920 yılında Ermenilerin lideri Bogos Nubar Paşa'yı yalancılıkla itham ederek böyle bir düşünceleri olmadığını belirtir. General Gouraud ise 12 Mart 1920 tarihli mesajında lejyonu farklı anlatır;¹⁶⁰

“ . . . Ermeni Lejyonu halen 1496 kişidir. . . Bu birliği artırmak sıkıntıları artırmak demektir. Bu Ermeni birliklerini ancak Türklerle temasları olmayacak bir yerde kullanmak düşünülebilir. Böyle bir yer ancak Suriye olabilir. Ama orada Ermeniler, halkta öylesine nefret uyandırdı ki, General'den kendilerini onlardan kurtarılmasını rica ettiler. ”

Öte yandan Kıbrıs'ta ise Valilik kampın sadece Osmanlılar için kurulmadığını, İttifak Devletleriyle yapılan savaşların da kampın kuruluş nedenleri arasında bulunduğunu belirtip bir takım kısıtlamalar getirir.¹⁶¹ Burada dikkat edilmesi gereken en önemli hususlardan birisi ise Fransızlarla yapılacak muhtemel bir anlaşma ve öncesinde bir ateşkesin söz konusu olmasıdır. Bu ateşkesin de ötesinde Türk direnişçilerinin mukavemeti karşısında moral bozukluğu içine giren Fransız idarecileri artık zor da olsa yavaş yavaş Çukurova'dan ayrılmak düşüncesindedir.¹⁶²

158 Gotthard Jaeschke, **a.g.e.**, s. 46.

159 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 281 Ayrıca Bkz. Bige Yavuz, **a.g.e.**, s. 61.

160 Kamuran Gürün, **a.g.e.**, s. 288.

161 **The Cyprus Gazette**, 3 Eylül 1920.

162 "Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgali, stratejik ve ekonomik sebeplerle Suriye'nin tarihi müdafaasını teşkil eden Toros geçitlerini ele geçirmeyi istilzam etmektedir. Fransa Hükümeti; Kilikya'nın idaresini Türk çoğunluğunun olduğu kadar. . . Ermeni azınlığının da haklarını ve himayelerini en geniş ölçüde emniyete alacak bir tarzda teşkilatlandırmaya

26 Aralık 1920 tarihinde Paris'ten gönderdiği bir raporda Ermeni lideri Bogos Nubar Paşa, kurulan Ermeni Lejyonu'nun diğer Fransız birliklerinden tamamen farklı bir görev yüklendiğini, gayelerinin Fransa'nın düşmanlarına karşı değil, sadece Anadolu insanına karşı mücadele etmek olduğunu, bu mücadelenin bölgede bir Ermeni Cumhuriyeti kuruluncaya kadar devam edeceğini ve bu lejyonun onun nüvesini teşkil ettiğini ve kurulacak olan Ermeni Cumhuriyeti'nin ilk silahlı gücünün de bu lejyon olduğunu belirtir.¹⁶³ Ancak 28 Aralık 1920'de Fransız Senatosu Dışişleri Komisyonu Başkanına Dışişleri'nden gönderilen mektup Fransız düşüncesini açıkça ortaya koyar;¹⁶⁴

“Bana, 1916'da veya daha sonra, otonom bir Kilikya kurulması hususunda Ermenilere bir taahhütte bulunup bulunmadığınızı sordunuz. . . Bu neviden bir taahhüde hiç bir zaman girilmemiştir. Bogos Nubar Paşa, Georges Picot'un 1916'da müttefik zaferini müteakip, Fransa'nın kendi himayesi altında, Kilikya'ya otonomi tanıyacağı hususunda teminat verdiğini iddia ediyor. . . Bu iddia edilen taahhüt, Türklerin Kilikya'dan kovulmasına yardım için, M. Picot'un telkini üzerine kurulan Ermeni Lejyonlarının karşılığını teşkil ediyormuş. M. Georges Picot, Bogos Nubar Paşa ile Londra'da konuştuğu hakkında Bakanlığına bilgi vermiş değildir. Kaldı ki Fransız Hükümetini angaje edecek bir silahiyeti de yoktu. Bogos Nubar Paşa'nın oğluna çektiği telgrafta ise sadece 'müttefiklerin zaferi halinde Ermenilerin millî hedeflerinin tatmin edileceği konusunda resmi teminattan' bahsedilmektedir... Kilikya o telgrafta zikredilmemiştir... Herhangi neviden hiç bir vesika, Fransa'nın 1916 anlaşması çerçevesinde Kilikya'yı aldıktan sonra, burada bir otonom Erme-

---

istekli bulunmaktadır.” denilen 11 Ocak 1920 tarihli memorandumdan sonra Kilikya bölgesinde bir ateşkes ve bölgenin tahliyesi Fransız yetkilileri için de çok zor bir durum olarak ortaya çıkar. 24–26 Haziran 1920 tarihinde Mebuslar Meclisinde konuşan Brian bu konuyla ilgili olarak ‘Kilikya’dan ayrılmak... Bilir misiniz, bu ne demektir? Yüz binlerce erkek, kadın ve çocuğun Fransız bayrağından mahrum buldukları için öldürülmeleri demektir. Diyorum ki Fransa'nın bu suretle hareket etmeye hakkı yoktur... Türkiye'nin ortadan kalkması müttefiklerin harp hedeflerinden biri idi. Fransa; kök salan, bayrağının dalgalandığı her yerdedir. Türkiye gibi bir memleket, bir seneden fazla bir müddet ‘İskoç duşu’ altında tutulur, ona kimi zaman ‘yaşayacaksınız’, kimi zaman ‘yaşamayacaksınız’ denirse sinir nöbetine uğrar ve bu millete vatanseverlik heyecanı uyandırılmış olur ki bunun sonucu çetecilikte kendini göstermeye başlar. Biz bu gibilere şimdi haydut çetesi diyoruz, ama içimizde olsalar bunlara ‘vatansever gerillacı çeteler’ adını takarız...” açıklamasını yapar. Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, TTK Yay., Ankara, 1986, s. 212.

163 Mustafa Onar, **a.g.e.**, s. 232-234.

164 Mustafa Onar, **a.g.e.**, s. 280-281.

nistan kuracağına dair M. Georges Picot'un kendisine teminat vermiş olabileceğini teyid etmemektedir. . . ”

20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanması sonrasında en büyük hayal kırıklığı Ermeni Lejyonu mensuplarında yaşanır;¹⁶⁵

“ . . Eylül 1920 tarihine kadar Ermeni Lejyonu'nun bölgede dağılması tamamlanmıştı. Ekim ayında Fransa Türkiye'yi tanıdı ve Fransız birlikleri Kilikya'dan çekildiler. Ermeni nüfus bir kere daha Türklerin merhametine terk edildi ve katliamlar devam etti. . . Savaş sona erdi ve biz gönüllü askerlerin dinlenmek için iki haftalık bir şansımız vardı. Fakat bir gün Beyrut'a gideceğimiz konusunda bir haber geldi. Suriye ve Filistin'deki hava ısınıyordu. Sonunda bu uzun yolculuk için hazırдық. Her şeyimizi sırt çantalarımıza koyduk. Her gün güneş altında sekiz saat yürüdük. Sıcağa dayanamayan pek çok asker hasta oldu. Sonunda Beyrut'a vardık. Askerlerin yarısı hastalıklar nedeniyle gerilerde kalmıştı. Bir gün Beyrut'ta, tam tarihi de verecek olursak 11 Kasım günü top atışları duyduk. Biz Ermeni gönüllüler ne olup bittiğini anlamak için koşturduk ve daha sonra ateşkes anlaşması imzalandığını öğrendik. Ermeni askerler zafer kazandığımız inancıyla birbirimize sarıldık, çok mutluyduk; ancak Ermeni askerler için savaşın daha yeni başlıyor olduğunu tahmin edemedik. O üzücü gün sonunda geldi ve Ermeni gönüllüler işgal edilen Adana'dan çıktılar. Ermeniler evleriyle beraber sahip oldukları her şeyi arkalarında bırakarak şehirlerden ayrıldılar. Ermeni gönüllüler de geldikleri yerlere gönderildiler. . . ”

Bu dönemde Fransız askerî gücü içerisinde bulunan Ermenilerle ilgili olarak Fransız parlamentosunda yapılan bir açıklamada ise bu Ermeni birliklerinin bölgede bulunmasının amacı “bölgede Ermenileri Kilikya'nın kurtuluşuna iştirak ettirmek ve böylece onların millî emellerinin gerçekleşmesi için yeni deliller ve destekler sağlamak”¹⁶⁶ olarak belirtilir. İngiliz tarihçi Arnold J. Toynbee de

165 Mark Mathosian'dan aktaran “Betrayal and Abandonment by the French and British”, www.armeniangenocide.com.

166 Esasında “...daha Abdülhamid zamanında Ermeni komiteleri müstakil bir Ermenistan teşkili gayesiyle en ziyade şark vilayetlerinde faaliyet göstermekle beraber Haçlı seferleri sırasında Adana havalisinde bir küçük Ermenistan krallığı bulunduğunu unutmayarak Kilikya'da da kendileri için ihmal edilmemek lazım gelen bir saha görmekte idiler. Ancak Adana'daki Ermeniler Müslümanlara nispetle şark vilayetlerinden ziyade ekaliyette bulu-

Fransızların Çukurova bölgesinde Ermenileri kullanmasının bir hata olduğunu belirtir;¹⁶⁷

“ . . . Ordusunun yükünü azaltmak için kurduğu Doğu Lejyonu'na Ermeni gönüllüleri katmakla Fransızlar sorumsuzca bir politika izlemişlerdir. Fransızlar, Ermenilerin başıbozuk çeteler oluşturup silahlanmalarına olanak sağladılar. Bu fırsat, Ermenilere 1915'te başka Türklerce yapılan acı olayın hıncını, başka masum Türklerden çıkararak öç almalarını sağladı. Önce bu öç duygularını kırbaçlayan, sonra da bu acı olaylara seyirci kalan Fransa, Ermenilerden daha çok suçludur. . . ”

---

nuyorlardı. Yalnız ticaretin hâkim unsuru idiler; son senelerde ziraate de büyük ehemmiyet vermişlerdi. Daha 1860 tarihlerinde Kilikya'yı imar maksadıyla büyük bir Ermeni hayır cemiyeti tesis edilmiş, Mikail Nalbandyan isminde bir ihtiyar Ermeni Katolik bir ziraat mektebi açmıştı. Ermeniler Adana vilayetinde nispi bir refah içinde yaşıyorlardı. Adana Ermenilerinin ana dilleri Türkçe idi. Ermeni harfleriyle Türkçe yazarlardı. İlk mekteplerinde tedrisat da böyle yapılırdı. Maişet, kıyafet itibarıyla, hele köylerde Türklerden ayırt edilmeleri pek güçtü. Ayrılık ancak camiye yahut kiliseye giderken belli olurdu... Adana köylerinde Türklere bu kadar yakın olan Ermenilere komitacılık fikirlerini aşlamak Şark vilayetlerinde olduğu kadar kolay değildi. Bunun için Ermeni komiteleri işe kasabalardan ve Ermenilerin toplu buldukları merkezlerden başlamışlardı...” Ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Kani İrtem, **Ermeni Meselesinin İçyüzü; Ermeni İsyancıları Tarihi, Bomba Hadisesi, Adana Vak'ası, Meclis-i Mebusan Zabıtları**, Temel Yay., İstanbul, Temmuz 2004, s. 148–150.

167 Arnold J. Toynbee, **The Western Question in Greece and Turkey**, New York, 1970, s. 312.

SONUÇ

1921 yılının Mart ayına kadar devam eden Fransızlara karşı mücadele, Albay Bremond'un 4 Eylül 1920 tarihinde görevden alınması ve 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması ile sona erer. 20 Ekim 1921 tarihli Ankara Anlaşması'nın imzalanması da gerekçe gösterilerek bu Ermeni kampı kapatılır, kampla ilgili her şey İngiliz Esir Kampı Komutanı Yarbay Motherwell tarafından teslim alınır. Kampta bulunan Ermenilerin adayı terk etmelerine müsaade edilir ve bu Ermeniler gemilerle adadan ayrılırlar. Böylece Port-Said'den Arabistan çöllerine kadar pek çok yerde Fransız bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla binlerce masum insanı katleden, Gazi Antep, Kahraman Maraş, Şanlı Urfa, Adana'nın işgalinde İngiliz görevlilerin yardımlarıyla Kıbrıs'tan gelip İskenderun yakınlarında karaya çıkartılan¹⁶⁸ ve Fransa bayrağı altında ve Fransız üniformasıyla cinayetler işleyen, "bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini kesinleştiren"¹⁶⁹, Çukurova'nın Ermenileştirilmesi için zulümden çekinmeyen, Çukurova bölgesiyle ilgili olarak "Bu topraklar Fransızlardan başkasına layık değildir."¹⁷⁰ diye düşünen Albay Louis Romieu kendisine Çukurova bölgesinde özel bir görev verildiğinde de askerî bilgisini ve sömürge bölgelerinde kazandığı deneyimlerini kullanma imkânı bulacaktır. Buralarda yapılan törenlerde Ermeniler Romieu'ya ne kadar güvendiklerini dile getirirler. Romieu da aynı şekilde kendisi için karargâhında verilen bir resepsiyonda Ermeni din adamlarına hitaben "Ermeni papazları, din adamları, devlet adamları, kiliseleri de Ermeni davasının şekillendiği bir karargâh şeklindeki yerlerdir."¹⁷¹ diyerek bir konuşma yapar.

Albay Romieu'nun ifadesiyle "üstün nitelikli savaşçılar" olan ve "renkli askerlerden oluşan"¹⁷² Doğu Lejyonu'nu Fransız üniformasıyla Türkleri katletmek için kullanan,¹⁷³ masum insanlara işkence yapmış Türk devlet memurlarını

168 Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987, s. 607.

169 22 Eylül 1919 tarihinde Sivas'tan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Derneği Temsilciler Kurulu'nca 20, 3, 13 ve 12. nci Kolordu Komutanlıkları ve Adana, Antep, Maraş, Urfa Merkez Kurulları'na gönderilen genelge.

170 Selehattin Sert, **Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Kilikya 1918-1922 Haçın Ölüm Kampı**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005, s. 84.

171 Selehattin Sert, **a.g.e.**, s. 82.

172 Salahi R. Sonyel, **Bellekten**, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 45.

173 Paul, C. Helmreich, **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996, s. 191.

küçük düşüren¹⁷⁴, Çukurova'yı işgal eden Fransız ordusunun kanatları altında Türklerden intikam almaya çalışarak belki de Fransa'yı araç olarak kullanan ve Fransa'ya çok pahalıya mal olan, Kıbrıs'ta basılan pek çok propaganda malzemesini Türkiye ve Ortadoğu'da dağıtan, posta, ulaşım ve güvenlik gibi stratejik öneme haiz konularda Kıbrıs'ta eğitilip Çukurova bölgesinde faaliyette bulunan, Türkiye'de faaliyet gösteren Ermeni çetelerine özellikle İngiltere'den temin edilen silahları Kıbrıs üzerinden sevk eden, Seferberliğin ilanından hemen sonra Anadolu'da casusluk faaliyetlerinde bulunan¹⁷⁵ ve burada askeri eğitimden geçen Ermeni gücü Kıbrıs'ta faaliyetini noktalar. Bu arada Lord Curzon, 11 Mart 1920'de Lordlar Kamarasında Ermenilerin "masum kuzular olmadıklarını" belirtip "Bana öyle geliyor ki, siz Ermenileri sekiz yaşında pek temiz ve suçsuz bir kız gibi sanıyorsunuz. Bunda çok yanılmaktasınız. Şu nedenle ki, Ermeniler özellikle son çağdışı eylemleri ile ne ölçüde acımasız bir ulus olduklarını özellikle kendileri kanıtlamışlardır. "der. General Dufieux ise 24 Kasım 1921 tarihinde Ermenilerin deyimiyle "Fransız askerleri atlarının nallarının altına keçe bağlayıp sessizce, yani Ermenileri uyandırmadan"¹⁷⁶ bölgeden çekilmeden önce Fransız Mezarlığı'nı ziyaret eder ve "Ey Fransız askerleri, sizlerin kanlarınızı boş yere akıttık."¹⁷⁷ diye bir konuşma yapar. Albay Brémond ise yıllar sonra Çukurova bölgesinde yaşadıklarıyla ilgili olarak "amansız düşman karşısında ve ekseriye vahşiyane şerait altında çarpışarak binlerce insan feda ettiğimiz bir mesele"¹⁷⁸ diyecektir.

---

174 Temsilciler Kurulu adına Mustafa Kemal'in 7 Aralık 1919'da Sivas'tan 15. nci Kolordu Komutanı Kazım Karabekir'e gönderdiği kişiye özel şifre mesaj.

175 Gültekin Ural, **Ermeni Dosyası**, İstanbul, 1998, s. 308.

176 Orhan Koloğlu, "Ermeni Sorunu", **Popüler Tarih Dergisi**, İstanbul, Mart 2001, Sayı 10, s. 36.

177 Kamuran Gürün, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983, s. 295.

178 **ATASE**, MAH 14. 10. 1938/12443 (62295).

KAYNAKÇA

A. ARŞİV BELGELERİ

- a. KKTC KTMA-Kıbrıs Türk Milli Arşivi
- b. Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi
- c. Fransa Savunma Bakanlığı Arşivi

B. BASILI KAYNAKLAR

- AKGÜN, Seçil, **General James G. Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu**, Tercüman Yay., İstanbul, 1981.
- AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara, 1975.
- BASIN YAYIN GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, **Documents, Volume I**, Ankara.
- BREMOND, E., **La Cilicie en 1919-1920**, Imprimerie Nationale, Paris, 1921.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da (1919-1921)**, Ankara.
- CARTHY, Justin Mc, **Ölüm ve Sürgün**, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1998.
- CENGİZ, H. Erdoğan, **Ermeni Komitelerinin A'mal ve Harekât-ı İhtilaliyesi**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1983.
- COŞKUN, Alev, **Kuvayı Milliye'nin Kuruluşu**, İstanbul, Eylül 1996.
- DELİORMAN, Altan, **Türlere Karşı Ermeni Komitecileri**, İstanbul, 1975.
- EMİLİANİDES, Achille, **Histoire De Chypus**, Paris, 1963.
- ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşı'nda Adana Cephesi**, Ankara, 1996.
- EROĞLU, Veysel, **Ermeni Mezalimi**, İstanbul, 1978.
- GAZİOĞLU, Ahmet C., **Kıbrıs'ta Türkler (1570-1878)**, Cyrep Yayınevi, Lefkoşa, Ocak 1994.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Tarih Boyunca Ermeni Meselesi**, Ankara, 1979.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 1966.

GERAZİGİRAY, A. Alp, **Ermeni Terörünün Kaynakları**, İstanbul, 1982.

GÜREL, Şükrü S., **Kıbrıs Tarihi (1878-1960)**, Ankara, Kasım 1984.

GÜRÜN, Kamuran, **Ermeni Dosyası**, Ankara, 1983.

HELMREICH, Paul, C., **Sevr Entrikaları**, İstanbul, 1996.

İRTEM, Süleyman Kani, **Ermeni Meselesinin İçyüzü; Ermeni İsyancıları Tarihi, Bomba Hadisesi, Adana Vak'ası, Meclis-i Mebusan Zabıtları**, Temel Yay., İstanbul, Temmuz 2004

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri**, Ankara, 1986.

KADRI, Erkanı Harbiye Miralayı, **Fransızlara Nazaran Suriye ve Kilikya Muharebatı**, (Yayına Hazırlayan Erdal Açıkseç), Fırat Üniversitesi Yay., Elazığ, 2010.

KARAGİL, Nevzat, **Kıbrıs Meselesi Üzerinde Son Konuşmalar ve Yazılar**, İstanbul, 1964.

KESER, Ulvi, **Kıbrıs 1914-1923 Fransız Ermeni Kampları İngiliz Esir Kampları ve Atatürkçü Kıbrıs Türkü**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., No. 17, Lefkoşa, 2000.

KOÇAŞ, Sadi, **Tarih Boyunca Ermeniler ve Türk-Ermeni İlişkileri**, Ankara, 1967.

LOTİ, Pierre, **Sevgili Fransa'mızın Doğudaki Ölümü**, Ankara, 2002.

M. Selahaddin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, İstanbul, 1989.

MÜDERRİSOĞLU, Alptekin, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1990.

ONAR, Mustafa, **Atatürk'ün Kurtuluş Savaşı Yazışmaları II**, Ankara, 1995.

OLCAY, Osman, **Sevres Andlaşmasına Doğru**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları No. 455, Ankara, 1981.

ÖKE, Mim Kemal, **Ermeni Sorunu**, İstanbul, 1996.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1991.

UÇAROL, Rifat, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul, 1995.

- SAYIL, Altay, **Kıbrıs Polis Tarihi**, Lefkoşa, 1985.
- SERT, Selehattin, **Fransızların Ermenileri Yok Etme Planı Kilikya 1918-1922 Haçın Ölüm Kampı**, Kum Saati Yay., İstanbul, 2005.
- SÜSLÜ, Azmi-KIRZIOĞLU, Fahrettin, **Türk Tarihinde Ermeniler**, Ankara, 1995.
- SONYEL, S. R., **Settlers And Refugees In Cyprus**, Londra 1991.
- SONYEL, Salahi R., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1973.
- STEPHENS, Robert, **Cyprus-A Place Of Arms**, Londra, 1966.
- SONYEL, Salahi, **Kurtuluş Savaşı Günlerinde İngiliz İstihbarat Servisi'nin Türkiye'deki Eylemleri**, Ankara, 1995.
- TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt 1, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
- TOLUNER, Sevin, **Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Milletlerarası Hukuk**, İstanbul, 1977.
- TOYNBEE, Arnold J., **The Western Question in Greece and Turkey**, New York, 1970.
- TURAN, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi-I**, Ankara, Kasım 1991.
- ULUBELEN, Erol, **İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye**, Aykaç Kitabevi, İstanbul, 1967.
- URAS, Esat, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İstanbul, 1987
- URAL, Gültekin, **Ermeni Dosyası**, İstanbul, 1998.
- YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Ankara, 1994.
- ZEİDNER, Robert F., **The Tricolor Over The Taurus: The French In Cilicia and Vicinity 1918-1922**, TTK Yay., Ankara, 2005.

C. MAKALELER

- AKBIYIK, Yaşar, "Maraş'ın İşgali Sırasında Fransız-Ermeni Münasebetleri", **Askeri Tarih Bülteni**, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara, Ağustos 1989, s. 99.

AYTEKİN, Halil, “**Kıbrıs Ermeni Askeri Kampları**”, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 304.

FEIGL, Erich, “**Kısaçaktaki Türkiye**”, Kıbrıs'ın Dünü Bugünü Uluslararası Sempozyumu, Ankara, 1993, s. 25.

KAPYALI, Can, “Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Ocak 1991, Sayı 71, s. 79.

KAPYALI, Can, “Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Şubat 1991, Sayı 72, s. 76-77.

KAPYALI, Can, “Birinci Dünya Savaşında Müttefik Ordularında Görev Alan Ermeni Milis Kuvvetleri” **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, Ankara, Mart-Haziran 1991, Sayı 73-76, s. 108-109.

KESER, Ulvi, “Milli Mücadelede Kıbrıs-Anadolu ilişkileri ve Atatürk Sevgisi”, **Diplomatik Eksen Dergisi**, Uludağ Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Topluluğu Yayınları, Sayı 5, Nisan 2004, s. 74-81.

KOLOĞLU, Orhan, “Ermeni Sorunu”, **Popüler Tarih Dergisi**, İstanbul, Mart 2001, Sayı 10, s. 36,

MUTLUÇAĞ, Hayri, “Bir İşbirlikçi Vezirin Marifetleri”, **Türk Tarih Dergisi**, Eylül 1970, Sayı 36, s. 75-78

NESİM, Ali, “Bir Kalebend”, **Yeni Kıbrıs Dergisi**, Nisan 1989, s. 29

SONYEL, Salahi R., “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Tehcirleri”, **Belleten**, Cilt XXXVI, Sayı 141-144, Ankara, 1972, s. 45.

Ç. SÜRELİ YAYINLAR

Milliyet

The Times

The Cyprus Gazette

D. ELEKTRONİK KAYNAKLAR

www.perso.wanadoo.fr/jean-francois.coustiellere/famille

www.tallarmeniantale.com/exodus.htm

www.armeniangenocide.com.

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY
KONFERANS SALONU
II. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Neşe ÖZDEN

ALBAYRAK GAZETESİNE GÖRE MARAŞ SAVUNMASI

Yrd. Doç. Dr. Salih ÖZKAN*

ÖZET

Albayrak Gazetesi Milli Mücadele'nin temellerinin atıldığı Erzurum'da yayınlanan bir gazetedir. Anadolu basını içerisinde Milli Mücadele taraftarı yayın yapan nadir gazetelerden birisidir. Gazete Milli Mücadele'nin sesi olmuş, hemen her safahatını halka duyurmak, ilkelerini neşretmek gazetenin temel politikası olmuştur.

Güney cephesi mücadeleleri içerisinde "Maraş Savunması" önemli bir yer tutmaktadır. İlk zaferle sonuçlanan mücadele olması nedeniyle diğer mücadelelere moral ve inanç kaynağı olmuştur. Bu zaferin diğer güney illerindeki ve Anadolu'nun her yanındaki mücadeleler gibi, Albayrak gazetesinde yer bulmuş, halka duyurulmuştur. Bu çalışmayla gazetenin o döneme ait sayıları taranarak, Maraş Savunması'nın tarihi seyri ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Albayrak Gazetesi, Maraş Savunması, Milli Mücadele

---

* Niğde Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, salihozkan66@hotmail.com.

DEFENSE OF MARAŞ ACCORDING TO THE ALBAYRAK NEWSPAPER

ABSTRACT

Albayrak newspaper is a newspaper published in Erzurum where the foundations of the National Struggle were laid. It is one of the rare newspapers that had published news in favor of the National Struggle. The newspaper became the sound of the National Struggle, and announcing the nearly every phase of the Struggle and publishing its principles to the public became the newspaper's main policy.

“Defense of Maraş” plays an important role among the struggles at the southern front. Since it was the first struggle that ended with a victory, it became a source of morale and faith to the other struggles. Just like the struggles in other southern cities and in other parts of Anatolia, the defense found its place in the Albayrak newspaper and was announced to the public. In this study, scanning the issues of the newspaper from that period, the course of the Maraş defense will be presented.

Key Words: Albayrak Newspaper, Defense of Maraş, National Struggle

GİRİŞ

Önce 14 Mart 1913 - 11 Nisan 1915 yıllarında 93 nüsha olarak yayınlanan Albayrak Gazetesi, Erzurum başta olmak üzere Doğu Anadolu'da bir Ermenistan devleti kurulması şayialarına karşı yeniden yayınlanmaya başlanmıştır. İkinci dönemde 5 Mart 1919 – 14 Şubat 1921 tarihleri arasında 131 sayı olarak yayınlanmıştır¹. İkinci döneme ait nüshaların ancak 110 tanesi çeşitli kütüphanelerde mevcuttur.

İkinci kez yayın hayatına başlamasıyla birlikte gazete, Süleyman Necati (Güneri) adındaki genç tarafından “Vilayet-i Şarkiye Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti”nin yayın organı durumuna getirilmiştir. Gazetenin ikinci döneminin yayın politikası şu şekilde belirtilmektedir; *“Erzurum vilayeti gibi ehemmiyeti son zamanlarda iki kat artmış olan bir Türk yurdunda Türklerin, bütün Müslümanların yaralarını görecektir, gösterecek ve millete vurulan darbelerle karşı bağırarak bir gazetenin varlığı hayatın en mübrem ihtiyacındandır. Albayrak her ne fedakarlığa mukabil olursa olsun çıkacak, derece derece muhite yayılacak ve milletin pek şefkatli bir arkadaşı, bir düşüncüsü olduğunu gösterecektir.”* Gazete, Doğu Bölgesi'nin en etkili propaganda aracı ve kongreler döneminin önemli tarihi kaynaklarındandır. 1921 yılında gazetenin ikinci dönem yayın hayatı da sona ermiştir.

Gazete, özellikle, Doğu Anadolu Bölgesi'nde başlayan haksız işgal hareketlerine karşı tepkisini, yayınladığı dizi yazılarla ve haberlerle Türk kamuoyuna duyurmaya çalışmıştır. Bölgenin Türk vatani olduğu, Türk topraklarından kopartılmayacağı savunulmuştur. Bunun yanında bölge halkının işgaller karşısında bilinçlendirilmesi, birlik halinde işgale karşı mücadele edilmesi fikri ön plana çıkartılarak, Milli Mücadele hareketine katkıda bulunulmuştur. Ayrıca gazete yayınladığı yazılarla Heyet-i Temsiliye'nin çalışmalarına da destek olmuş, halkın örgütlenip Kuvay-ı Milliye birlikleri oluşturarak mücadeleye girişmesi konusunda teşvik edici rol oynamış, mücadeleyle ilgili haberleri Türk ve dünya kamuoyuna duyurmaya devam etmiştir.

Albayrak Gazetesi, Kastamonu'da Açığsöz, Ankara'da Hakimiyet-i Milliye, Sivas'ta İrade-i Milliye, Konya'da Öğüt Gazetesi gibi gazetelerle birlikte milli konulara ağırlık vermiş, ayrıca Doğu Anadolu'da Ermenistan yaratma çaba ve gayretlerine karşı çıkan bir yayın faaliyeti yürütmüştür.

1 Alaattin Uca, “Erzurum'da Milli Mücadele Döneminde Yayınlanan Albayrak Gazetesi'ndeki İllânlar” A. Ü. **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** [TAED] 42 , ERZURUM 2010, 259-282.

GAZETEDE MARAŞ SAVUNMASINA İLİŞKİN YAPILAN YAYINLAR

Gazete yerel nitelikli olmasına rağmen, tüm yurt sathına matuf meselelere ilişkin kamuoyu oluşturmak gayesini güttüğünü görüyoruz. Bu cümleden olmak üzere, daha ilk sayıdan itibaren 26. sayıya kadar başyazının hemen üstünde çerçeve yazısı olarak, 36. sayıdan itibaren ise, gazete başlığının hemen altında bu kez serlevha olarak “*Vilayat-ı Şarkıyye Ermenistan Olamaz*” ifadesi yer almaktadır².

Adana, Urfa, Maraş ve Antep’in işgal edilmesinden sonra, 41. sayıdan başlayarak 78. sayıya kadar Türk halkının zihninde bu işgallere karşı bir bilinç uandırmak üzere, başyazının hemen üstünde *çerçeve yazısı* olarak “*Türk varlığından ayrılık kabul etmeyen vatan bucaklarından: İzmir, Adana, Maraş, Urfa, Antep.*” ifadesi yazılıdır³. Yine 41. sayıdan 120. sayıya kadar gazetenin başlığının altında serlevha olarak, gazetenin baş yazarı ve sahibi Süleyman Necati (Güneri)’nin şu şiiri yer almaktadır;

*“Vatan tûbasında mukaddes bir dal
Şarki Anadolu İslam ocağı
Ellere verilmez cânan kucağı
Adana, Urfa’yı unutmak muhal
Hatırdan çıkar mı Maraş illeri?”⁴*

121. sayıdan itibaren ise, son mısra değiştirilerek “*Hatırdan çıkar mı Aydın illeri?*”⁵ diye devam etmiştir.

Maraş müdafaası konusunda bu gibi genel bilinç oluşturma gayesinin yanında, Maraş’ın işgalinden başlayarak, savunmanın zaferle sonuçlanmasına kadar yaşanan süreç yakından takip edilmiştir. Bu konuda yapılan yayınlarla tüm halkın Maraş savunmasına karşı ortak bilince sahip olması sağlanmaya çalışılmıştır.

2 Bkz, **Albayrak**, İlgili sayılar.

3 Bkz, **Albayrak**, Sayı 41-78.

4 Bkz, **Albayrak**, Sayı 41-120.

5 Bkz, **Albayrak**, Sayı 121 vd.

Bilindiği gibi Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk topraklarının işgalinin dayanağı, savaş esnasında gerçekleştirilen paylaşma projeleridir. Maraş'la birlikte bütün Arap coğrafya ve güney illerinin paylaşıldığı anlaşma da Sykes-Picot Antlaşması'dır. 10-23 Ekim 1916'da kesin şeklini alan bu antlaşmaya göre beş bölgeye ayrılan Ortadoğu; Adana, Antakya bölgesi ile Suriye kıyıları ve Lübnan toprakları Mavi Bölge olarak Fransa'ya, Musul hariç olmak üzere Irak, yani Kırımızı Bölge olarak tanımlanan Fırat ve Dicle nehirleri arasında kalan topraklar İngiltere'ye verilmişti. Bu bölgelerin dışında kalan Arap topraklarında Büyük Arap Krallığı kurulacak ancak bu krallıkta A Bölgesi (Suriye'nin artan bölgeleri ile Musul) Fransız, B Bölgesi (Ürdün) İngiliz denetiminde bulunacaktı. Beşinci bölge olan Filistin'de ise uluslararası bir yönetim kurulacaktı⁶. Rusya'ya ise Boğazlara ek olarak Erzurum, Van ve Bitlis ile Trabzon'un batısında belirlenen bir noktanın doğusunda kalan Karadeniz kıyıları veriliyordu⁷.

Savaşı bitiren Mondros Mütarekesi'nin 7'inci maddesine dayanarak Maraş önce İngilizler tarafından işgal edilecektir. Önce Kilis ve Antep'i işgal eden İngilizler, Antep üzerinden 22 Şubat 1919'da Maraş'a geleceklerdir. Ermeni taşkınlıkları arasında şehre giren İşgalci İngilizler Amerikan Koleji civarında karargâhlarını kurdular. Bunu müteakip bir İngiliz subayı hükümete giderek mütareke hükümleri gereğince güvenliği sağlamak için Maraş'ı işgal ettiklerini bildirir. Mutasarrıf Ata Bey subaya, memlekette güvenliği bozan bir hal olmadığından, kendilerini işgalci değil, ancak bir misafir sıfatıyla kabul edecekleri cevabını verir⁸.

Bununla birlikte sekiz ay süren İngiliz işgali döneminde önemli bir olay yaşanmaz. Gerçi tehcir harici tutulan ve şehirde önemli miktarda bulunan Ermeniler İngilizleri yalan ve yanlış iftiralarla kışkırtmak isteyeceklerdir. Ancak Ermeni iddiaları şehrin yetiştirdiği bilim adamı Ali Sezai tarafından çürütülecektir. Yine Ali Sezai Efendi'nin İngiliz Siyasi Komiseri Hasan Rufai ile kurmuş olduğu dostluk İngiliz işgali esnasında istenmeyen olayların yaşanmasına fırsat vermemiştir⁹. Hasan Rufai, Türklerle dostane münasebetler kurarken, Müslüman olan Hintli askerler de Maraş halkı ile iyi diyalog kurdular ve yumuşamasına sebep oldular¹⁰.

6 İsrail Kurtcephe, Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara 2006, s. 106.

7 **Milli Mücadele Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005, s. 13.

8 Ahmet Eyicil, **İngilizlerin Maraş'a Gelişi**, www.kahramanmaras.gov.tr/Dosyalar/millimucadele

9 Orhan Doğan, **Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi**, Ankara 2011, s. 210.

10 Ahmet Eyicil, "Maraş Mücadelesinde Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı. 47.

1. Ferit Paşa Hükümetlerine ve Paris Barış Konferansı'na Tepkiler

Gazetenin işgaller karşısında sessiz kalan hatta izlediği politika ve takındığı tutumla işgallere gerekçe olabilecek deliller veren Damat Ferit Paşa hükümetleri hakkında eleştirilere yer verdiğini görüyoruz.

Albayrak gazetesi adına 29. sayısında padişaha hitaben yazılmış olan arzda; “...böylesine elim günlerde saltanat ve hilafete sarsılmaz bir imanla bağlı bulunan milleti hakkıyla heyecanlandırarak ve hilafet ve saltanat etrafında her türlü hırs ve menfaatten uzak bir şekilde birleştirmek ihtiyacı vardır. Sırf bu ulvi maksatla kalpleri çarpan millet, devletimizi, saltanat ve hilafet hukukunu yok olmaktan uzak tutmak gibi bir emeli mefkure edindi. Hükümetin de bu mukaddes yolda millete rehberlik etmesi gerekirken, Ferit Paşa hükümeti en meşru hareketi, en kutsal gayeyi haksızcaymış gibi göstermeyi meslek edindi.”¹¹ denilmektedir.

Aynı arzın devamında, milletin geleceğini Ferit Paşa hükümetinin inhisarında görmeyen millet nezdinde bir hüznün teşkil ettiği belirtilerek, “... *Namus-kâr, meşrutî, hukuk-ı hilafet ve milleti muhafazaya muktedir ve genel itimadını kazanmış bir kabinenin bu günkü endişeyi ortadan kaldıracaklarını belirtiriz.*”¹² deniliyor.

Yine aynı sayıda, Veliâh Abdülmecit Efendi'nin Padişah'a sunmuş olduğu layiha Memleket Gazetesi'nden iktibasen yayınlanıyor. Bu yazıda da Ferit Paşa'nın Paris Barış Konferansı'na sunmuş olduğu muhtıradan esfle bahsedilerek, bu muhtıradan “... *Gereksiz bir şekilde konu edilen harp, tehcir ve katliam meselelerinde devlet ve milletin mesuliyetini hafifletecek yerde deliller sunularak bütün mesuliyetin milletin omuzlarına yüklenmesine sebebiyet verilmiştir. Mevzubahis olması gereken Toros silsilesinin güneyindeki milyonlarca meskun Türk ve çoğunluğu yine Türk olan Adana, Halep ve Diyarbekir vilayetleri ile Maraş, Urfa Livalarının bulunduğu unutulmuştur.*”¹³ deniliyor.

Yine aynı layihada içinde bulunulan durumun, her türlü ihtiras ve menfaatten uzak, artık batılı devletler karşısında devlet ve milletin yekvücut olmasını gerektirdiği belirtiliyor ve şu tavsiyelerde bulunuluyor;

- *Millet ve devletin istinatgahı olan saltanat makamının hiçbir fırkaya temayül göstermeden muhtelif fikirlere ve umumi harekate itibar edilmesi,*

- *Fırka farklılığı gözetmeksizin adil, devlet ve milletin itimadını kazanmış tecrübeli kimselerden oluşan merkezi bir hükümet oluşturulması,*

11 **Albayrak**, Sayı 29, s. 1.

12 Aynı Yer.

13 Aynı Yer.

- *Harici vaziyet yeterince ortaya çıktığına göre, iktidar ve uzmanlık sahibi devlet erkanından bir heyet tertip edilerek mümkün olan gayeyi temin edecek ve efkar-ı umumiyeyi tatmin edecek bir teklifin hazırlanması,*

- *Anadolu'da teşekkül eden cemiyetlerden millet menfaatine olanların kabul edilmesi*"¹⁴ arz olunuyor.

Bazı Avrupa gazetelerinde Türkiye'nin sınırı olarak Torosların gösterilmesi konu edilerek; "... *Ren nehri nasıl Fransa için sınır değilse, Toroslar da Türkler için bir sınır olamaz. Wilson Prensipleri sosyolojik ilkeleri bir millet ve milliyet sınırı olarak kabul ediyor. Türkler için sınır denilince dağlar ve nehirlerin değil, ırk, lisan, kültür gibi sosyolojik amillerin esas alınması gerekir.*"¹⁵ Urfa'nın tahliyesi konusunun da bu çerçevede değerlendirilmesi gerektiği savunuluyor¹⁶.

2. Suriye Anlaşması'na Tepki ve Yorumlar

Sekiz aylık İngiliz işgalinin ardından bu kez Maraş Fransızlar tarafından işgal edilecektir. Zira Sykes-Picot Anlaşması gereğince Maraş bölgesi diğer güney vilayetleri ile birlikte Fransız menfaat alanı olarak belirlenmişti. 17 Eylül 1919'da yeniden anlaşmaya varan İngiliz ve Fransızlar "Suriye Anlaşması" diye de bilinen itilafnameyi imzaladılar.

Buna göre; İngiliz kuvvetleri 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren Kilikya ve Suriye'den çekilecek, Şam, Hama, Humus Arap devleti sınırları içinde kalacak, Sykes-Picot çizgisinin batısında kalan garnizonlar Fransızlara teslim edilecekti¹⁷.

Bu anlaşma "Suriye İtilafnamesi Münasebetiyle" başlıklı yazıda şöyle eleştiriliyor; "... *İlhak ve tazminat devrinde yani istilacı emellerin bir gaye olarak görüldüğü Wilson Prensiplerinin tasavvur edilmediği zamanlarda bile hiç olmazsa arzisi gasp edilen bir devletin rızasını ihtiva eden bir anlaşma imzalatmak yolu unutulmazdı. Ortaya çıkan gasba böylece bir hukuki zemin oluşturulurdu. Wilson Prensiplerine ve Avrupa efkar-ı umumiyesine rağmen Avrupa diplomatları hala makyavelizmin sadık takipçileridirler. Eğer her milletin kendi mukadderatını tayin etmesi hakkı kabul edilmişse, eğer milliyetlere hürmet olunması lüzumu hakiki ve*

14 **Albayrak**, Sayı 29, s. 2.

15 **Albayrak**, Sayı 39, s. 2.

16 **Albayrak**, Sayı 40, s. 1.

17 Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 54.

*samimi olarak ileri sürülmüşse Suriye İtilafnamesi'ne ne ad verileceğini söyleyebilmek mümkün değildir. Ne suretle takdir edilirse edilsin Türk milletinin müthiş bir suikast karşısında bulunduğu takdir etmesi zaruridir*¹⁸.

47. sayıda yine aynı başlıkla yazılan ve “Galip Devletlere” hitap eden yazıda da; güney illerinde işlenmekte olan mezalimin sorumlularının galip devletler olduğu belirtilerek, yapılanları insan haklarına aykırı olduğu vurgulanıyor¹⁹.

Kilikya'daki İngiliz kuvvetleri 1919 Kasımının ilk yarısı içinde yerlerini tamamen Fransızlara bıraktılar. Mareşal Foch, Fransız işgali için 32 tabur, 20 süvari taburu ve 14 batarya (topçu birliği) gerekir demişti. Oysa Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Hamelin bu iş için, Adana'dan Urfa'ya kadar sadece 6 tabur kullanmıştı. Bunu gören İngiliz subayları “... *Felakete gidiyorsunuz! Bir avuç adamla devralıyorsunuz*” demişlerdi. Kasım'da Fransızların işgali devralmaları ve ortak işgal dönemi sükûnet içerisinde geçti²⁰.

Fakat içten içe Fransız işgali altındaki Maraş'ta bir direnişin olacağı anlaşılıyordu. Öncelikle Türk halkı tarafından Adana ve Hatay'da Fransız işgali esnasında Ermeni taşkınlıklarına göz yumulduğu biliniyordu. İkinci olarak Fransız işgal kuvvetleri içerisinde önemli sayıda Ermeni de bulunmaktaydı. O yüzden işgal günü şehirdeki Ermeniler işgal kuvvetlerini coşkuyla karşılamışlar ve bazı taşkınlıklarda bulunacaklarının işaretini vermişlerdi.

İşte bu esnada Ermeni iddialarına cevap olmak üzere, Suriye Anlaşması eleştirilerek, Adana, Maraş, Ayıntab ve Urfa gibi öz Türk yurtlarında bu tür şayiaların insan haklarına aykırı olduğu belirtiliyor. Üstelik bu oyuna Fransa gibi Osmanlı için kadim dost sayılan ve insanlığa “İnsan Hakları Beyannamesi”ni bahşeden bir devletin alet olması sitemkar bir şekilde eleştiriliyor²¹.

3. Wilson İlkelerine Atıf ve Sosyolojik Yaklaşımlar

Güney illerinin işgalinin, Wilson ilkelerine yapılan atıflarla gayri hukuki olduğu belirtiliyor. Şöyle ki; Gazetenin 43'üncü sayısında “... *Cihan harbi neticesinde ortaya atılan ve Wilson Prensipleri namıyla tarihe ebedi bir şerefle geçen hukuki ve insani esaslarda, havi olduğu mealı ile yeni ve münevver bir devrin baş-*

18 **Albayrak**, Sayı 46, s. 1.

19 **Albayrak**, Sayı 47, s. 1.

20 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara 1988, s. 182.

21 **Albayrak**, Sayı 42, s. 1.

langıcı olacağını kabul etmemek mümkün değildir. ... Çünkü milletlerin hürriyetini kabul ve sosyal vaziyetlere hürmet etmek esasını tayin eylemek, beşeriyet için pek büyük bir salâh devri açmak mahiyetini taşımaktadır. ” Denildikten sonra özetle, “... Bugün o düsturlarla taban tabana zıt ve tarihi, sosyal, kültürel ve ekonomik vaziyetleri değiştirmeye yönelik faaliyetlere sahne olan Adana, Maraş Antep ve Urfa’da Fransız eliyle yapıldığı gösterilen o faaliyetlerin devam edeceğine inanmıyoruz. Zira Wilson ilkelerinin savunucusu olan Fransızların tarihine yakışır bir durum olmadığı”²² belirtiliyor.

Yine 51. sayıda “Tezelül Alâmetleri” başlıklı yazıyla; Wilson ilkelerine riayet edilmeden hazırlanan Alman anlaşmasını Amerika’nın imzalamadığı ve bazı itirazların ortaya çıktığı belirtildikten sonra, Suriye İtilafnamesi’nin de Wilson ilkeleriyle bağdaşmadığı bunu doğuracağı sonuçlardan vatanımızın uzak kalması temennisinde bulunuluyor²³.

55. sayıdaki “Sulha Doğru” başlıklı yazıda, İngiliz başbakanı Loyd George’un açıklamalarına atıfta bulunularak bizim de taleplerimizi arz etmemiz gerektiği belirtilip, hukuki dayanaklarıyla birlikte bunu ilan etmemiz lazımdır, deniliyor. Şöyle ki; “... Müstakil bir Türkiye İzmirsiz, Adanasız, Urfasız, Maraşsız, Doğu Anadolusuz, İstanbulsuz enkazdan başka bir şey değildir. İzmirsiz bir Konya nasıl bir kötürüm, mevcudiyetsiz hülâsa bir hiç ise, Adanasız, Urfasız, Maraşsız, Ayıntabsız bir Güney Anadolu’da bir hiçten, ölüme mahkum olmuş bir marizadan başka bir şey değildir.

...Wilson Prensiplerini kabul etmemiz dolayısıyla Irak, Suriye, Filistin ve Arabistan’ın geleceklerini tayinde serbest bırakmamız esasen bu devlet için azami fedakarlıktır. Bundan fazlasını istemek hak ve adaletle izah edilemez. Bununla birlikte meşru ve hayati sebep ve ihtiyaçlara ve ictimai vaziyetlere istinaden İstanbul’u ve İzmir’iyle, Adana ve Urfa’sıyla Maraş ve Ayıntab’ıyla Doğu Anadolu’suyla hür ve müstakil bir Türkiye haritasıyla sulh konferansına çıkmak gerekir. Eğer hak ve adalet varsa bunu kabul etmeleri hususunda tereddüde mahal yoktur. ”²⁴ deniliyor.

4. İşgal ve Ermeni Mezalimine İlişkin Yorumlar

Fransız kuvvetleri içerisinde çok sayıda Ermeninin bulunması ve Fransız subayların Ermeni taşkınlıklarına göz yumması kısa sürede tatsız olayların ortaya

22 Albayrak, Sayı 43, s. 1.

23 Albayrak, Sayı 51, s. 1.

24 Albayrak, Sayı 55, s. 1.

çıkmasını sağlayacaktır. Bu türden bilgi ve haberler gazetede yer bularak, millet üzerinde uyandırdığı infial dile getiriliyor. Urfa, Antep ve Maraş'ı devralan Fransız askerlerinin çoğunluğunun Ermeni asıllı, üstelik Antep, Maraş, Urfa, Adana, Zeytun ve Anadolu Ermenilerinden olduğunun delillerle sabit olduğu bildiriliyor. Bu Ermenilerin geldikleri günden beri İslamlara, İslam kadınlar ve Osmanlı bayrağına tasallutta buldukları ve halkın galeyanına sebep olacak fiillerde buldukları vurgulandıktan sonra, bunlara son verebilmek için Fransız elbisesi giymiş bütün Ermenilerin bölgeyi terk etmesi tavsiye ediliyor²⁵.

Gazetenin 47. Sayısında Fransız işgali esnasında yapılan haksız uygulamalar dile getirilerek; Fransa ile Osmanlı Devleti arasında var olan ve temeli Kanuni ile Fransa'ya dayanan tarihi dostluk, XIX. yüzyılda oluşan siyasi ve kültürel ilişkiler hatırlatılıyor. Bu tür ilişkiler ortada iken Fransızları bir takım Ermenileri asker kisvesine sokarak, Adana, Urfa ve Maraş gibi büyük çoğunluğu Türk ve Müslüman olan şehirlerimizi haksız bir şekilde işgal ettirmesine anlam verilemediği söyleniyor²⁶.

Albayrak Gazetesi'nin 54. sayısında Ermeni çeteci Antranik ile Fransız başbakanı Puancare'nin buluşmasından bahsedilerek, Ermenilerin galip devletlere yaranmak için gösterdiği çaba, Fransız bölgesinde Ermenilerin Fransızlara yardımını vurgulanarak adeta Kilikya bölgesinde Ermeni Devleti için Fransa'nın himmetine sığınılıyor²⁷.

Yine gazetenin 64. sayısında "İnsaniyet Ağlasın" başlıklı yazıyla; "Fransa'nın göz yummasıyla Urfa ve Maraş'ta Fransız maskesi altında Ermeni canavarlara İslam ahalinin katlettiği anlatılıyor. *"Devletler hukukuna riayet edileceğini zannederek silahımızı terk hatta teslim ettik. Bir seneden beri Fransa'nın kadim dostluğuna güvenerek, vicdanlarına hitap ederek yapılan mezalime engel olmalarını istedik. Bazı Fransız matbuatında bu feryadımız karşılık bulmasına rağmen aksini gördük. Maraş'taki masum kardeşlerimiz kanlı kurşunlara hedef oldu. İnsanlığın faziletli evladı olan Fransızlara karşı şükran hislerimizi dile getirirken, yine aynı milletin muhteris kumandanlarının Maraş'ta takip ettiği vahşiyane harekete bakarak insaniyetten nefret ediyoruz. Hakkımızda takip edilen siyasetlere artık itimat etmiyoruz.*

25 **Albayrak**, Sayı 45, s. 1.

26 **Albayrak**, Sayı 47, s. 2.

27 **Albayrak**, Sayı 54, s. 2.

Yine aynı yazının devamında artık yapılan mezalimin dayanılmaz hal aldığı vurgulandıktan sonra; “... *sulh sağlanamazsa bunu Türk'ten çok sulha muhtaç olanlar düşünsün. Bugün hakaretle çiğnenen yarın mütecavizlerin başında patlayacaktır.*”²⁸ Denilip bir bakıma direnişin eşiğinde olduğu vurgulanıyor.

Yine aynı sayıda Diyarbakır muhbirine atfen verilen haberde Fransızların Maraş'a takviye kuvvetler getirerek iki gün süreyle katliam yaptıkları, buna karşılık Maraş'ın yardımına gelen çevre halkın top ve makineli tüfek ateşine ve çokça zayıat vermelerine rağmen kahramanca mücadele ettikleri bildiriliyor²⁹.

5. Direnişin Ortaya Çıkmasına Dair Yazı ve Yorumlar

Gerçekte Fransızların Maraş'ı işgalinden kısa bir süre sonra olaylar başlamıştı. Çünkü Fransızlar işgal gücü olarak Ermeni askerlere çok fazla yüz veriyorlardı. Bununla birlikte olaylar ilk anlarda küçük grupların karşılıklı sataşma ve atışmaları şeklinde cereyan ediyordu. Fakat bu türden münferit olaylar direnişe giden sürecin kilometre taşları oldular.

Bu kilometre taşlarından ilki işgalin hemen üçüncü günü (1 Kasım 1919) cereyan eden “Uzunluk Olayı” veya “Sütçü İmam Olayı” olarak bilinen olaydır. Bu olayda Fransız askeri üniforması giymiş birkaç sarhoş Ermeni, Uzunluk mevkiinde hamamdan çıkmış Türk kadınlarının peçesini yırtmak isterler. Olaya çevrede bulunan Türkler müdahale ederler. Bu arada asıl adı Ali olup sütçülük yaparak geçinen Sütçü İmam diye bilinen kişi silahını ateşler ve Ermenilerden birini öldürür. Ardından da kaçmayı başarır. Olay bundan sonraki süreçte mücadelenin temelini teşkil eder.

İkinci önemli olay ise “Bayrak Olayı”dır. 27 Kasım 1919 Perşembe gecesi kaledeki Türk bayrağı indirilerek yerine Fransız bayrağı çekilir. Ertesi gün Cuma namazında Ulu Camii'nin imamı Rıdvan Hoca “Hür olmayan bir milletin Cuma namazı kılması caiz değildir” şeklinde fetva verince, halk galeyana gelir. Kaleye hücum eder ve Fransız bayrağını indirerek yeniden Türk bayrağını çeker³⁰.

Bayrak olayından sonra gerginlik iyice artmıştır. Savaşın patlak vermesi an meselesidir. Her iki taraf da hazırlık yapmaya başlar. İkmal faaliyetleri esnasında 18 Ocak 1920'de Antep'ten Maraş'a Fransız Generali Geret'in gelişi ve sonrasında

28 **Albayrak**, Sayı 64, s. 1.

29 **Albayrak**, Sayı 64, s. 1.

30 Doğan, **a.g.e.**, s. 211.

da yaşanan olaylar Maraş'taki şanlı mücadeleyi başlatır. Bu gelişmeler Albayrak Gazetesi'nde özetle şöyle anlatılmaktadır;

“... Fransız General Geret, Maraş hükümetini kontrol edeceğini bildirerek hükümet konağında bazı odaların boşaltılmasını istemiştir. Mutasarrıf Bey de danışacağını bildirmiştir. Bu arada olaydan haberdar olan ahali galeyana gelmiş ve olayı protesto etmiştir. General itirazları kabul etmediği gibi, Mutasarrıf ve ahaliyi temsilen gelen heyeti hapsederek, ahalinin de üzerine ateş açılmasını emretmiştir. Ahali Fransızların bu zalimane müdahalesine karşılık mukabelede bulunmuş sebatla savunmayı sürdürmüştür.

Maraş'taki savunmayı haber alan civar köylerdeki Kuvay-ı Milliye birlikleri Maraş'ın imdadına koşmuş ve direnişe iştirak etmişlerdir. Fransızların top ve tüfek ateşleri karşısında verdikleri zayıyata aldırılmayarak, şehre girmeyi başarmışlar ve bazı mahalleleri ele geçirmeyi başarmışlardır. ...Maraş'ta mücadele Pazarcık ve Elbistan halkının maddi ve manevi yardımlarıyla elan devam etmektedir.”³¹

Mücadelenin devam ettiği süre zarfında gazetede mücadeleye manen destek olmak amacıyla yazılar yazıldığını bu mücadelenin yurdun her sathına duyurulmaya çalışıldığını görüyoruz.

65. sayıdaki baş yazıda Maraş Savunması'ndan bahsedilirken şöyle deniyor; “... Öz Türk ve İslam ellerinden biri olan Maraş'ın gönülünü kan ve ateş tufanlarıyla fethetmek isteyen kumandan ve Ermeni haydutları çelikten bir set gibi karşılıklarına çıkan Türk'ün azim ve imanı karşısında sendelediler.”³²

Yine aynı sayıda tefrika haber olarak, “Maraş Savunmasının Kuvay-ı Milliye lehine devam ettiği, mağlup ve mütecaviz Fransız kumandanın şehir dışındaki Amerikan kurumlarına iltica ederek, Amerikan bayrağı çektiği güzel haberlerden olarak verildikten sonra, hunhar kumandanı Amerikan bayrağının da kurtarmayacağı, döktüğü kanın hesabını vereceği”³³ bildiriliyor.

Gazetenin 66. sayısında verilen haberde de, “Maraş'ta mücadelenin devam ettiği ve Fransız kıyafetli Ermenilerin birçok mahalleden çıkartıldığı”³⁴ belirtiliyor.

31 **Albayrak**, Sayı 64, s. 2, İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 222-223

32 **Albayrak**, Sayı 65, s. 1.

33 **Albayrak**, Sayı 65, s. 1.

34 **Albayrak**, Sayı 66, s. 1.

67. sayıda Maraş'ta cereyan eden kanlı hadiselerin Erzurum halkı tarafından protesto edildikten sonra, İstanbul'daki siyasi temsilcilere ve tarafsız devletlere gönderilen protesto telgrafının sureti verilmiştir. Telgrafta özetle şöyle denilmektedir; “Hürriyet, hak ve adalet temsilcisi olarak tanınan ve Türk’ün kalbinde büyük bir hürmete sahip olan güzel Fransa’nın bir evladı olup, Antep, Urfa ve Maraş’ta Ermeni düşmanlığının iğfalat ve ihtirasına tabi olan Fransız kumandanı Geret’in altı günden beri oralarda tarihin en karanlık ve kızıl sütunlarında bile emsali görülmemiş bir imha siyasetini takip ettiğini ve bilhassa Maraş’ta Osmanlı memurlarını karargahında hapsederek masum halk ile kadın ve çocukları katlettiğini ve şehri topa tuttuğunu kemal-i teessürle haber aldık. Yalnız insani ve vatani hak ve hürriyetlerini muhafaza gibi bir davası bulunan Türk’ün varlığını imha için, cihanı tekrar tehlikeye atmaktan çekinmeyen ve Fransız askeri kisvesine bürünen Ermenilerin bu cehennemi sahnenin kızıl kahramanları olduğuna kesin kaniiz. Ancak Türk’ü tanımayan bazı müfrit kumandanların da bunlara alet olduğuna tamamen eminiz.

İnsan Hakları Beyannamesi ile insanlığa yeni bir hayat bahşeden Fransız milletinin bu çocuk ve kadın katliamını telin edeceğini ve asla muvafakat etmeyeceğini de şüphesiz biliyoruz. Bununla birlikte bugün memleketimizin bir köşesinde icra edilen kan ve ateş siyasetine Fransa’nın şiddetle müdahale ederek bir nihayet vermesini aynı zamanda Fransız evladının da vatanları haricinde ölmelerine meydan vermemelerini şiddetle rica eyler. Fransızlık namına işlenen bu vahşi hareketi medeni aleme karşı protesto ederiz.”³⁵

69. sayıda “Maraş Cinayetleri” adıyla Erzurum’da sahnelenen bir piyesin haberi verilerek, Maraş olayları işgal safhasından başlanarak mücadelenin zaferle sonuçlanmasına kadar anlatılıyor. Yazıda özetle Fransız generalin, Ermeni tahriklerine kapılarak Maraş’ta kanlı bir süreci başlattığını belirtiliyor. Sonra Maraş halkının sağduyusuyla olaya önce mantıkla yaklaşıldığı ve generale “buranın işgal sahası olmadığı yapılanların mütareke ahkâmına aykırı olduğu” söyleneceği de generalin taşkınlık göstermeye devam ettiği, Maraş’ı yakıp yıktığı söyleniyor. Yazının sonunda Maraş halkının kadını ve çocuğuyla fedakarca bir mücadele vererek zafere ulaştığı anlatılıyor³⁶.

35 Albayrak, Sayı 67, s. 2.

36 Albayrak, Sayı 69, s. 2.

6. Başarının Kamuoyuna Duyurulması ve Milli Mücadele İçin Emsal Teşkil Etmesine İlişkin Yazılar

Maraş'ta 21 Ocak 1920 Çarşamba günü başlayan mücadele geceli gündüzlü 11 Şubat tarihi akşamına kadar devam edecek, 12 Şubat sabahı Fransız ordusu sessizce çekilecektir.

Maraş'ın kurtuluş müjdesi Albayrak Gazetesi'nin 68. sayısında Müştak Sıtkı imzasıyla ve "Kurtulan Maraş" başlıklı başyazıyla duyuruluyor. Yazıda Maraş'ın kahramanlık mücadelesi anlatılırken, bu mücadelenin yurdun diğer bölgelerine de moral ve ümit kaynağı olması mücadele azmi uyandırması hedefleniyor. Yazıda özetle şöyle deniyor; "... Kan ve gözyaşı dolu Cihan Harbinin sonunda Türk'ün hayatına kastetmeyi kafasına koymuş olan galip devletler, Türk'ün başında kör ve gafil bir hükümet görünce programlarını tatbika koyuldular. Türk'ün büyük vatanında nimetle yaşamış, refah bulmuş, hakkı tanınmış fakat her an mirasına konmak için haince emeller beslemekten geri kalmamış Rumlar ve Ermenileri ülkeye saldırdılar.

İzmir'in bunlardan birincisine, Anadolu'nun şarkının da ikincisine cenk peşkeşi çekilmesi kararlaştırılmıştı. Türk ve Müslüman yurdu olan Maraş bu kanlı oyunun sahnelerinden biriydi. Acaba Maraş bu cerrahi operasyon önünde susacak ve mütevekkilane eğilecek miydi? Yoksa elinden silahı alınan Türk'ün gönlündeki imanıyla her kahpe kararı reddedecek miydi? Nitekim Maraş'ın semalarını saran bu kara bulut Maraşlıların yekpare bir kalp halinde çarpıyordu. Fakat muhteris beyinler bu hakikati göremediler. Kuvvetle hakkın eğileceğini zannettiler ve toplarla ateşe ve süngülerle hücumla başladılar. Bir tarafta yalnız Allah'ına güvenen bir avuç Türk, diğer tarafta bütün mukaddesatı muhteris emeller uğruna çiğnemekten zevk alan bir kuvvet vardı. On beş kanlı ve ateşli günün sonunda Maraş ezeli sahibinin kollarına düştü. Artık ne mert ve güzel göğsünde lekeler, ne de saadetini, istirahatını ihlal eden kabuslar. Artık Maraş kahramanlar tarihinin bir başlangıcı oldu. Cihana gösterdi ki, dünyaya fazilet nuru vermeyi arzu edenler hakkın mukaddes mihrabı önünde eğilmelidirler. Yoksa her muhteris köklü emellerini harabesi önünde sızlar.

*Bizden Maraş'a, Maraş'ın anlı şanlı evladına ebedi minnet ve şükran...*³⁷

Gazetenin 69. Sayısında da Mihat imzasıyla yayımlanan "Hakkın Galebesi" başlıklı başyazıda, Paris Barış Konferansı'nda, dünyanın haritasını ve beşeriyetin mukadderatını değiştirme kudretine sahip olduğunu düşünen İngiliz ve Fransız

başvekillerine ve birkaç vilayeti Ermenilere takdim eden Fransız kumandanına seslenerek, itidal çağrısında bulunuluyor. Şöyle uyarıyor; “... *Arefesinde bulunduğumuz inkılab-ı umuminin beşeriyet için felaketli olmaması galiplere basiret tavsiyesine lüzum gösteriyor.*

Urfa, Maraş hunharlığı Çanakkale tecavüzünün tekrar etmemesini hürriyetin manevi kutsiyetini bilenlerden istirham eyleriz.

...Hakka hürmet etmeyenleri hakkın doğurduğu kuvvet önünde secde ettirmeye insaniyet karar vermiştir.

Sözden ziyade faaliyete ihtiyaç olduğuna artık Türkler de iman etti.

Maraş'ın şanlı müdafaası mevzuumuzun canlı şahididir.

Türk'ün kalbi kadar saf olan Maraş ufuklarında Osmanlı bayrağının tekrar dalgalanmaya başladığını müjdeleriz.

*Haksızlığın ölüme mahkum olduğunu medeni aleme bir kez daha kanlı delillerle ispat ettik. Mücahitlerimizi takdis ve tebrik ederiz.*³⁸

71. sayıda da yine Müştak Sıtkı imzasıyla yayınlanan “Ağaran Ufuk” başlıklı başyazıda, ülkenin her tarafında kazanılan başarıların kurtuluş ümidini güçlendirdiğini, özellikle düne kadar kan ve revan içerisinde bulunan yerlerin bugünkü halinin bunun ispatı olduğu³⁹ belirtiliyor.

Gazetenin devam eden sayılarında yine zaman zaman haber zaman zaman da köşe yazısı tarzında Maraş'la ilgili yazıların devam ettiğini görüyoruz⁴⁰. Ama bu yazı ya da haberlerde de Maraş olaylarının halkta bir bilinç uyandırma, moral güven oluşturma amacı taşıdığını buna mukabil karşı tarafın maneviyatını bozacak nitelikte olduğunu görüyoruz. Mesela 73. sayıda verilen haberde, “Maraş mağlubiyeti üzerine çekilmekte olan Fransızların Türk ahalide heyecan uyandırdığı, savaş sonunda Adana'ya on iki vagon yaralı taşındığı”⁴¹ bildiriliyor.

38 **Albayrak**, Sayı 69, s. 1.

39 **Albayrak**, Sayı 71, s. 1.

40 **Albayrak**, 70, 72, 73 ve 74. Sayılar.

41 **Albayrak**, Sayı 73, s. 2.

SONUÇ

Sonuç olarak Milli Mücadele'nin zaferle sonuçlana ilk savunması olan Maraş Savunması, diğer ulusal nitelikli Anadolu basınında yer aldığı gibi yerel nitelikli olmasına rağmen Albayrak Gazetesi'nde de hak ettiği ölçüde yer almıştır. Daha işgalin ilk zamanlarından başlayarak Anadolu insanı Maraş'ta olup bitenden haberdar edilmiştir.

Bir zaferin elde edilmesinde şüphesiz en önemli unsurlardan birisi de savaşın sebebin kutsiyeti, bu sebebin mücadele edenlerin ruhunda bir iman derecesinde yer bulmasıdır. Toplumlarda bu tür kolektif ruhu o dönemin matbuatı oluşturmuştur. Mahalli bir gazete olmasına rağmen yurdun tüm problemlerine karşı duyarlı olan Albayrak Gazetesi, Maraş'ın acı ve kederlerini, zafer ve gururlarını yurt sathına yaymakla, hem Anadolu halkının manevi desteğinin Maraşlının yanında olmasını sağlamış, hem de başarının tüm yurda emsal teşkil etmesine, moral ve ümit kaynağı olmasına vesile olmuştur.

Bilindiği gibi Milli Mücadele'nin ilk zaferi olması dolayısıyla, genel anlamda kurtuluş mücadelesinde önemli bir yer tutan Maraş Savunması dış politikada İtilaf Devletleri'nin Anadolu hareketine bakış açısında ciddi sonuçlar doğurmuştur. Fransızlar Ortadoğu politikasını yeniden gözden geçirmek zorunda kalmışlar, Anadolu'ya yeni güçler getiremeyeceklerine göre, ya da getirselere bile sonucu değiştiremeyeceklerine göre bir an önce buradan çekilmenin yollarını arayacaklardır. Fransızlarda bu düşüncenin oluşmasında Maraş Savunması önemli bir başlangıç olacaktır.

KAYNAKÇA

A. Süreli yayınlar

Albayrak, 29. 39. 40. 41. 42. 43. 45. 46. 47. 51. 54. 55. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 78. 120. 121. Sayılar.

B. Makaleler

EYİCİL Ahmet, **İngilizlerin Maraş'a Gelişi**, www.kahramanmaras.gov.tr/Dosyalar/milli-mucadele

EYİCİL, Ahmet, "Maraş Mücadelesinde Atatürk" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı 47.

UCA, Alaattin, "Erzurum'da Milli Mücadele Döneminde Yayınlanan Albayrak Gazetesi'ndeki İlanlar" **A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi** [TAED] 42, ERZURUM 2010, 259-282.

C. Tetkik Eserler

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, Ankara 1988.

DOĞAN, Orhan, **Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi**, Ankara 2011.

KURTCEPHE, İsrail, Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Ankara 2006.

Milli Mücadele Tarihi I, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2005.

ÖZÇELİK, İsmail, **Milli Mücadelede Anadolu Basınında Güney Cephesi (Adana, Antep, Maraş, Urfa 1919-1921)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

ÂMÂL-İ MİLLİYE GAZETESİ'NDE MARAŞ VE MİLLÎ MÜCADELE'YE DAİR AYRINTILAR

Muhittin ELİAÇIK*

ÖZET

Fransızlarca işgal edilen Maraş'ta bağımsızlık mücadelesinin başladığı 20 Ocak 1920 tarihinden itibaren dönemin en etkili gazeteleri olarak bilinen İrâde-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye gibi gazetelerde direnişin tüm ayrıntıları anlatılmaya başlanmıştır. O dönemde Maraş'ta yayımlandığı bilinen Âmâl-i Milliye adıyla bir gazete olup ve bu gazetede Millî Mücadele ve Maraş direnişine dair haberler verilmiştir. Bu gazetenin imtiyaz sahibi Hacı Nuri adlı bir kişi olup gazetesini Maraş'ta haftada iki defa çıkan siyasi ve millî bir gazete olarak yayımlamıştır. Ancak, bugün bu gazetenin elimizde sadece bir nüshası mevcut olup, gazetenin ne zamana kadar ve kaç sayı yayımlanmış olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Bu nüshada Maraş'ta halkın kazandığı zafere telmih yapılan bir makale yer almaktadır. Bu makalede Millî Mücadele'yi yapanlar "Altın Ordu" olarak tavsif edilerek Türk tarihi ile bağlantı kurulmuş ve mücadelenin dinamikleri ortaya konulmuştur. Sohbet ve fıkra tarzında kaleme alınmış, millî ve hamasî duyguların ağır basmış olduğu bu yazıda kahramanlık sembolleri öne çıkarılarak Maraş direnişi ve zaferine dair tanım ve ayrıntılar verilmiştir. Ayrıca, o dönemde işgal altındaki Kilikya ve Ermenilerin ihaneti gibi konulara da değinilmiştir. Bu bildiride Maraş'ta yayınlanan ve diğer nüshaları henüz tespit edilemeyen bu gazetenin yegane nüshası incelenerek Millî Mücadele ve Maraş zaferine dair ayrıntılar ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Maraş, Bağımsızlık savaşı, Âmâl-i Milliye Gazetesi.

---

* Kırıkkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü. meliacik63@yahoo.com

DETAILS OF NATIONAL STRUGGLE AND VICTORY OF THE MARASH IN THE GAZETTE OF THE ÂMÂL-İ MİLLİYE

ABSTRACT

In Marash which was occupied by the French, began to struggle for independence from the date of 20 January 1920 in the newspapers as İrade-i Milliye and Hakimiyet-i Milliye which were known the most influential as newspapers of the period, been explained all the details of the resistance. In a newspaper named Amal-i Milliye which was published at the time in Maras, are described details of the National struggle and Maras. A person named Hajji Nuri is the beneficiary of this newspaper and this newspaper as a newspaper of political and national newspaper are published in Maras twice a week. However, today we have only one copy of this newspaper are available and for how long, and how many numbers published in the newspaper that any information that is not available. In this copy of gazette is a long article is locate dabout victory of the people of Maras struggle with that described in detail. In this article, the National Struggle your selfers "The Golden Army" was characterized as the connection was established with Turkish history and the dynamics of the struggle have been introduced. Chat and worded paragraph style, this article is full of feelings of national and patriotic symbols of hero is mand victory of the resistance of the lead on the descriptions and details of Maras are removed. In addition, issues such as the betrayal of Armenians in Cilicia and occupied at the time mentioned. In this paper, only a single copy of this newspaper will be presented by examining the details of the National struggle and victory of Maras.

Keywords: National Struggle, Marash, War of Independence, The Gazette of the Âmâl-i Milliye.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin başkentinin işgal edildiği bir ortamda uygulanan şiddetli sansür, Anadolu'da millî basın ortaya çıkmasını sağlamış ve gerek Heyet-i Temsiliye'nin merkezi olan Sivas'ta, gerekse işgal edilmiş veya edilmesi muhtemel diğer bölgelerde Millî basın güçlü biçimde yayınını sürdürmüştür. Sivas'ta Mustafa Kemal'in emriyle Heyet-i Temsiliye adına İrade-i Milliye Gazetesi çıkmış, Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'ya taşınması ile de burada Hâkimiyet-i Milliye adıyla yeni bir gazete çıkmıştır. Öte yandan Kastamonu, Erzurum, İzmir gibi merkezî illerde de Millî Mücadele'ye destek veren güçlü gazete ve dergiler yayınlanmıştır. Millî basınca güçlü biçimde desteklenen ve bir kahramanlık destanının yazıldığı Maraş'ta da diğer bölgelerde olduğu gibi yayınlanan gazete ve dergiler olmuş, ama bu yayınlar ferdî çabayla çıkan ve uzun soluklu olmayıp sadece birkaç sayılık ömrü bulunan yayınlardan oluşmuştur.

Osmanlı Devleti'nin paylaşılmasında Maraş ve çevresinin durumu

Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan yenilgiyle çıkınca 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamış ve bu mütarekenin 4, 7, 10, 16. maddeleri Maraş'ın da bulunduğu güney bölgesinin işgaline zemin hazırlamıştır. Buna göre 4. madde: İtilaf hükümetlerine mensup harp esirleri ile Ermeni esirleri ve tutukluları İstanbul'da toplanacak ve kayıtsız şartsız İtilaf hükümetlerine teslim olunacaktır. 7. madde: Müttefikler güvenliklerini tehdit edecek durumda herhangi strateji noktasını işgal hakkına sahip olacaklardır. 10. madde: Toros tünelleri müttefikler tarafından işgal edilmiştir. 16. madde: Hicaz, Asir, Yemen, Suriye ve Irak'ta bulunan muhafız kıtaları en yakın itilaf kumandanına teslim olunacak; Kilikya'daki kuvvetlerin düzenlenmesi için gerekli miktardan artanını beşinci maddedeki şartlara uygun olarak geri çekilecektir.

Güney cephesinde direniş Fransa'nın 1916 Sykes Picot Antlaşması ve ardından Ermenilerle imzalanan antlaşma ile kendisine düşen topraklara yönelmesiyle başlamış, Maraş'taki direniş kıvılcımı ise Sütçü İmam'ın hamamdan çıkan kadınlara sarkıntılık eden Ermeni askerlere saldırması ile iyice alevlenmiştir. 1916'da imzalanan Sykes Picot Antlaşması ile Maraş, Antep, Urfa ve civarı İngilizlere, Musul ise Fransızlara bırakılmışsa da, İngiltere Musul'daki petrol kaynakları için Fransa ile 15 Eylül 1919'da Suriye itilafnamesini kabul edince, Musul İngilizlere, Maraş Antep ve Urfa civarı da Fransızlara bırakılmıştır. İngiliz döneminde pek önemli bir olay yaşanmayan Maraş'ta asıl olaylar ve dire-

niş Fransızlar döneminde olmuştur. Fransız kuvvetleri ve yanlarındaki Ermeni lejyonu ile TBMM idaresindeki Kuvâ-yı Milliye arasında güneyde, özellikle Maraş'ta şiddetli çarpışmalar olmuştur. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Mondros mütarekesi ile Anadolu'nun birçok yeri gibi Maraş da işgal edilmiş ve işgal güçlerine karşı 22 Ocak 1920'te başlayan direniş 12 Şubat 1920'e kadar devam edip bu tarihte işgal sona ermiş, güney cephesi ise 20 Ekim 1921 Ankara Antlaşması ile kapanmıştır. Maraş'ta gerçekleşen 21 günlük direniş Fransızların şehri makineli tüfenklerle tarama, bombalama, çarşuyu ateşe verme gibi saldırılarına karşılık halkın cansiperane karşı koyuşu şeklinde gerçekleşmiştir.

Basında Maraş Direnişi

Maraş'ta direnişin başladığı 20 Ocak 1920'den itibaren, başta dönemin güçlü gazeteleri İrâde-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye olmak üzere Maraş şehir savaşının bütün ayrıntıları yer almıştır. Bu gazeteler vasıtasıyla ülkede güçlü bir kamuoyu oluşarak hemgerekli yardımlar sağlanmış, hem de Fransız ve Ermeni işgallerinin haksızlığı gösterilmiştir. Bu konuda gazetelerde çıkan haberleri şöyle özetlemek mümkündür:

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi'nin 20 Ocak 1920 tarihli nüshasında "Maraş ve Havalisi" başlıklı yazıda Maraş'ta şehir harbinin başladığı gün Zeytin'de yapılan katliamların haberi verilmiştir (Başkan, 2006:88-96).

İrâde-i Milliye Gazetesi'nin 12 Ocak 1920 tarihli nüshasında "Vatanperver Maraşlılar" başlığı altında "Maraş ahalisinin fevka'l-âde galeyânda oldukları ve haklarını silahla müdâfaa edeceklerini i'lân ettikleri haber alınmıştır." şeklinde haber verilmiş; 9 Şubat 1920 tarihli nüshasında da Maraş'taki katliam sebebiyle yardım istenilmiştir (Başkan, 2006:96-97).

İfham Gazetesi'nin Şubat 1920 nüshasında, Maraş'ta Fransız işgal ve saldırılarının en şiddetli son üç gününü anlatan "Maraşımız için" başlıklı bir telgraf yayınlanmıştır (Başkan, 2006:98).

Maraş'ta yayımlanan Âmâl-i Milliye Gazetesi

Bu gazete o dönemde Maraş'ta çıktığı bilinen tek gazetedir. İmtiyaz sahibi Hacı Nuri, Müdür-i mes'ûlü Ayaşlızâde İsmail Hakkı'dır. Gazetenin ilk nüshasında "Haftada iki defa Maraş'ta intişar eyleyen siyasi millî bir gazetedir" şeklin-

de bir serlevha vardır. Bugün elimizde tek bir nüshası mevcut olup bu nüshada Maraş'ın işgali ve Maraşlıların bu işgale karşı kazandığı zaferin işlendiği uzun bir makale yer almaktadır. Bu makalede Millî Mücadele'yi gerçekleştirenler "Altın Ordu" olarak nitelendirilmiş ve daha önceki Türk tarihi ile bağdaştırılmıştır. Gazetenin elimizdeki bu ilk ve belki de tek nüshası Maraş direnişinden üç ay sonra yayımlanmış olup bu tarihte Fransız işgali de sona erip, Maraş'ta direniş biteli üç ay olmuştu. Gazetenin direnişin üç ay sonrasında yayımlanmış olması, direniş sonrasında ortamın görüntüsü açısından önemlidir.

Âmâl-i Milliye Gazetesi'nde Maraş direnişine dair ayrıntılar

Bu gazete, Maraş şehir direnişinden yaklaşık üç ay sonra yayın hayatına başlamış olup, bu direnişi doğrudan ele alıp anlatan bir yazı yoktur. Ancak, gazetenin elde bulunan ilk ve yegâne nüshasında "Altınordu" başlıklı bir yazı yazılmış ve bu destanî direnişe de telmih yapılmıştır. Bu yazının sonunda: "*Kuvâ-yı Millîye. . . Bugünün bu Altınordusu, 'azîz ve mübârek yurdumuzun halâskârı olan bu ketîbe-i hamâset hâtıra-i ümmetde dâimâ tebcil, dâimâ hürmet ve şükranla yâd edilmelidir.*" denilmiştir. Her ne kadar bu yazıda genel olarak Millî Mücadele'den bahsedilmekte ise de, Maraş direnişi destanının yazıldığı bir yerden anlatıldığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Gazetede yayımlanan diğer yazılar ise iktibas mahiyetindeki haber ve bilgilerdir. "Altınordu" başlıklı yazı şöyledir:

Altınordu

Târîhin hücrâ ve mensâhîfelerinde yâd ve takdîrden mahrûm, bî-kes ve yetim bir devre-i şehâmet vardır... Kışverlerfeth eyleyen. tâcdârlar esîr eden ve mihver-i kâinâtı tebdil ederek edvâr-ı târihiyyede bir devr-i mahsûs güşâd eden Türk istîlâyicîhânını, ihdâs ve idâre eyleyen, ilhanların, bakanların cihân-ârâ ordusu, o 'azîm istîlâ-cû Altınordu... İşte bu devr-i şehâmetin'unvân-ı zî-hayâtı olmuştu. Şarkdangarba... Garpdan cenûba ve bütün sâha-i fesîha-işimâliyyeye ordu, ordu... cihâncihân... kabîle kabîle koşuşan, hücûm eden ve mevcûd milletlerin mütefessih ve mütereddî nesillerini imhâ eyleyerek bir safha-i ciyâdet meydâna getiren, Türk istîlâ-yı cihânının tûfân-ı zî-hayât-ı seyyârı, pür-azamet ü heybet, Altınordu târîh-i millînin bir şehnâme-i zi-vakârıdır. Yetmiş asırdan beri kınına girmeyen Türk kırlıncı cihân harbinden sonra da niyâm-ı sükûn ve istirâhate sokulmadı, ve yine, yeşil, sevgili beldelerimizi 'ahd u insâniyyet hilâfına istîlâ ve işgâl eyleyen miskîn

ve âdi düşmanların sîne-i ihtirâmlarına tevcîh olundu. Kılıncı... Ne mütevâzî, fakat ne âteşîn ve hayât-sûz bir âletdir! Devr-i hamâset ve merdânenin yâdigâr-ı şa'şâ'a-dârı olan kılıncı, 'azîz yurdumuzun istihlâsı için ne mübârek ve metîn bir vâsita-i şecâ'ati olmuşdur. Şehrden şehre cebheden cebheye... ve düşmandan düşmana saldıran her darbesinde cüz'-i vatanın bir noktasını yed-i düşmandan kurtaran bu kudsî âlete, bu timsâl-i şecâ'at-i Haydara benden bin hürmet ve bin takdîr... Türk Milleti, İslâm Ümmeti ne velûd, ne içli bir sahne-i hayâtdir. Kemiklerden kal'a, gövdelerden siper...ve kanlardan çağlayan meydana getiren Türk fedakârlığı, ne bitmez bir menba' ne tükenmez bir mahzen-i hayât imiş Yâ-Rabbi. Kafkasın semâvî ve zümürürüdi şahikâlarında...Galiçya'nın cibâl-i berf-âlûdında...Sinânın feyfâ-yı âteşininde ve nihâyet Irak'ın sahrâ-yûdür-â-dûrında beş sene, bilâ-ârâm peşine koşuşan, boğuşan ve savaşan Türk evlâdları, bugün de vatan için, din ve millet için, cebhe cebhe, siper siper geziyor. . . Harbden harbe, düşmandan düşmana saldırıyorlar. Yirmi asır evvelki Altınordunun bugünkü şekli-âteşinine. . . Yirmi asır evvelki Türklüğün bugünkü nesli-şecî'i tarihin bir tekerrür ve o vekâyiin bir devr-i daim olduğunu ne belîğ isbât etmektedir. Allah diyerek yatağanına dayanan Türkler bugün hayât ve ölüm diyerek kılıncılarını sıyırmiş, zafer veya hiç diyerek düşmana hücum etmişlerdir. Kuvâ-yı Millîye. . . Bugünün bu Altınordusu, 'azîz ve mübârek yurdumuzun halâskârı olan bu ketîbe-i hamâset hâtıra-i ümmet de dâimâ tebcîl, dâimâ hürmet ve şükranla yâd edilmelidir. Oğuz

Gazete daha sonra, Avam Kamarası'nın 25 Mart tarihli oturumunda Türkiye barışı hakkında geçen bir tartışma aktarılmıştır. Bu tartışma şöyledir:

"Avam Kamarasının yirmibeş Mart tarihli celsesinde Türkiye sulhu hakkında cereyân eden bir münâkaşa esnâsında LoidCorc tarafından îrâd edilen nutkun İstanbul mes'elesi ve makâm-ı hilâfet ve Ermenistan mes'âiline âid kısmı 'aynen âtîde ma'rûzdur: "Türkiye hükûmetini Dersaadetde bırakmak demek onu sıkı ve şedîd bir kontrol altında bulundurabilmek demektir. Hatiblerden biri Osmanlı pâdişâhı İstanbulda vezâ'if-i rûhâniyyesini îfâ edebilmelidir demiştir. Böyle bir mutâlaada bulunmak halîfenin nüfûz-ı ma'nevîyesini anlamamak demektir. Halîfenin nüfûz-ı ma'nevîsi papanın aynı hükm ve nüfûzuna müşâbih değildir. Makâm-ı hilâfeti papalık makâmının şekline sokmak da mukteziyyât-ı ahvâle tevfiikan hareket etmek değildir. Bu sûret hall bulunursa Dersaadetde i'tilâf toplarının menzili dâhilinde kalan bir Türk Hükûmetine söz anlatmak Aşyanın içlerine çekilecek bir Türk me'mûru üzerine icrâ-yite'sîr ve nüfûz edemediği bu me'mûrların ancak ken-

di arzularıyla hareket ettikleri ve zât-ı şâhâneyi düvel-i müttefikanın nezâret ve murâkabe altında bulundurmak hükm ve nüfûz-ı hümayûnları kesr ü tenkîse bâdî olduğu kat'iyen ve vâzihen tahakkuk ederse düvel-i müttefika bütün vaz'iyeti tekrâr tedkîke râzı olacaklardır. Dikkat dikkat sadaları- ma'mafih ümîd ederim ki buna lüzûm kalmayacaktır. Öyle zannediyorum ki Dersaadetin işgâliyle burada ittihâz olunan tedâbirde hüsn-i netâyic hâsil olacaktır. Ermenistan mes'elesinden uğranılan müşkilât Ermenilerin müteaddid vilâyetlerde dağınık bir hâlde yaşamalarından ileri geliyor, denilebilir ki Ermeniler Türkiyenin ancak bir kısmında ekseriyettedirler. Kilikya gibi yerler re'y-i âmma mürâcaat tarikiyle Ermenistan arâzisine katiyen ilhâk olunamaz. Kilikyada Ermeniler pek ziyade ekalliyettedirler. Zannediyorum ki Kilikya İslâmlarının 'aded-i nüfûzu Ermenilerinkinden üç dört misli fazladır. Tanzîm olunan istatistiklere göre orada 546 İslam, 130000 Ermeni, 46000 Rum, 18000 akvâm-ı sâire mensûb inisâkindir. Mistir İskevit: İslâmlar ile hristiyanlar arasında böyle bir nisbetsizliğin mevcûdiyetine hiç ihtimâl veremiyorum. Mistir Luid Corc: Demin zikrettiğim rakamlar Kilikya'da Kuvâ-yı işgâliyyemiz birlikte bulunmuş olan İngiliz zâbitânı tarafından tahkik ve tasdik edilmiştir. Eğer bu rakamlar yanlış olsa idi zannederim ki demin zikrettiğim zabitler buna nazar-ı dikkati celbedeceklerdi. Sanırım ki Ermenilerin Kilikya'da ekalliyette olduklarını inkâr etmeyeceksiniz. Böyle olmasa idi Kilikya'da vaziyeti tanzîm ve ta'yîn etmeye güç olmayacak idi.

Mısırdan İstanbula getirilen üserâmıza İngilizlerin eşna' bir teklifi: İngilizlerin va'id ü desise ile vatanın istihlâsı ve istiklâli nâmına 'âzim bulunan Anadoluya karşı kullanmak üzere Mısırdaki üseramızdan birçoğunu İstanbula getirmişlerdir. Bu maksadla İstanbula getirilen esirlerimizin otuz bin kadar olduğu tahmin ediliyor. Mülk nâmûs ve hayâtını müdâfâ'a ederken esir düşmüş olan bu vatan yavruları kendilerine teklif olunan bu nâmüssuz hizmeti ne bahâne olursa olsun kabul edemeyeceklerini anlatarak nefretle reddetmişler ve mâdâmki İstanbula getirmek sûretiyle esâret-i hayâtlarına nihâyet verilmiştir; artık serbest bırakılmaları lâzım geldiğini iddi'â eylemişlerdir. Selîmiyye vesâ'ir kıslalarına yerleşdirilmiş olan bu askerlerimiz şimdi serbest bırakılmayarak muhâfaza altında bulunduruluyor. İngilizler Ferîd Paşa hükûmetini Anadoluya karşı kullanmak üzere İstanbul'da bir kuvve-i askeriyeye cem' ü tahşîdine sevk etmişlerdir. Ferîd Paşanın bu teşebbüsü pek 'akim kalacaktır. Ferîd Paşa hükûmetinin da'vetine bir tek kişi bile icâbet etmemiştir. İngilizlerin bir kumanda der-'uhde etmek için az çok değerli ümerâ-yı askeriyemizden ba'zılarına mürâca'atları da neticesiz kalmıştır. İşgâlin ikinci günü tevkiif etmiş

oldukları Re'fet Paşa şâyed bir kumanda der-'uhde edecek olursa serbest bırakılacağı hem de daha evvel verilmiş olan iki senelik mahkûmiyyeti 'afvedileceği ve kendisine fevka'l-'âde bir tahsîsât dahi verileceği yolunda kendisine serd olunan teklîfi İngilizler Ferîd Paşa hükûmetine hakâret etmek suretiyle yazmışlardır. İngilizler selâmlık resmine Osmânlı askerinin silâhsız olarak iştirâk eylemesini hoş görmemiş olacaklar ki geçen hafta Cum'a selâmlığı iki tabur kadar İngiliz 'askeri ile icrâ kılınmıştır. Amerikan re'is-i cumhur Vilson İngiltere ve müttetikleri tarafından kendisine 'arz olunan Türk ve sulh mu'âhede-nâmesini tasdik ederek efkârını izhâr etmiştir. Vilsonun Trakyada Adalar Denizine müntehî bir parçanın Bulgarlara verilmesi Türklerin İstanbuldan çıkarılması ve fakat İzmir Türkiye'ye bırakılması ve kendi i'tikâdınca pek çok Ermeni ahâlîye mâlik olan Trabzonun da mahrec-i bahrî olarak Ermenistana ta'vîz kılınması lâzım geldiği ve ekseriyetle Türklerle meskûn olan Kilikyadan Fransa kadar geniş arâzi verilmesinin muvâfık-ı 'adâlet olmadığını mutâla'alarını ileriye sürdüğü anlaşılmaktadır. Fransız Trakya mes'elesinde ancak Trakyadaki müdâfa'a-i hukuk teşkilâtı ile bi'l-müzâkere ma'kûl ve muhakk bir netîce istihâl edileceği fikrini ileriye sürerek 'azîmet ve 'avdeti taht-ı te'minde olmak üzere İstanbulu da'vet olunmuşlardır. Zât-ı şâhâne gûyâ yalnız Osmânlıların değil bütün Müslümanların İngiltereye karşı müteşekkîr olmaları ve husûsiyle Hindli Müslümanları İngiliz idâresi altında itâ'atlı bir sulh ve sükûn 'âmili vazîfesini görmeleri lâzım geldiğini beyân buyurmuşlar. Peşte Royte ajansın Hindistâna dâ'ir verdiği ma'lûmâta nazaran İngiltere İstanbulda ve memalik-i Osmâniyyede hilâfet ve saltanatın parçalanmasını isteyen birtakım Rum ve Ermenileri tevkîf etmiş tehçîr vesâ'ire gibi vesîlelerle başkaları tarafından hapsedirilmiş olan Müslümanları da tahliye eylemiş imiş. Burada pâyitahtımızı işgâl ve hilâfet ve saltanatın mukaddes hakk-ı istiklâlîni pâymâletmekte olan İngilterenin Hindistâna hakâyık-ı ahvâli tamâmen ber-'aks etmek suretiyle verdirmeye başladığı bu uydurma haberlerle Hindistânı aldatmak, oynatmak istediği zâhirdir. İngiltere tabî'i İstanbulda hiçbir Rum veya Ermeni tevkîf etmemiş, hiçbir Müslüman tahliye etmemek şöyle dursun milletin kısım-ı muvâzeneti teşkil eden efrâd-ı ümmetden her gün yüzlerce tevkîf ederek kim bilir nerelere sevk eylemekte bulunmuştur.

Bursada galeyân

Gazeteler uyan ey Müslüman, uyan ey Türk diye makâleler yazmakta, Bursalılara: "Altıyüzcü senedir türbedârlığını etdiğiniz büyük Sultân Osmân diğher beş pâdişâhın huzûr-ı imtihan ve 'itâbında bulunuyorsunuz. Onların şu anda

muztarib olan ruhları sizin sadâ-yı hamiyet ve tesliyetinizi bekliyorlar. Sultân Osmânın türbesine koşup onun hâk-i pâkine yüzünüzü sürünüz ve haykırınız ki kurduğu devleti yıkdırmayacak ve nâmûs-ı millînizi kurtaracaksınız” diye hitâbda bulunmaktadırlar. Belediye önünde yapılan ve yirmibinden fazla Müslümanın iştirâkinden tereküb eden mitingde pek galeyânlı olmuş ve Şeyh Servet Efendi tarafından îrâd edilen belîğ bir nutk üzerine hâzırûn memleket uğrunda her dürlü fedakârlığa hâzır olduklarını bildirmişlerdir. Düvel-i mü'telife mümâsilleri ile bî- taraf devletlere gâyet âteşin muhtıralar teblîğ eylemişlerdir.

“Bursada halk vazîfe-i vataniyyesini îfâya hazırlanıyor” İrâde-i Milliye.

Ahmed Rızâ Bey “Övr” gazetesine beyânâtda bulunuyor”

(Övrer) gazetesi albüm Parisde bulunmakta olan meclis-i a'yânre'îs-i sâbık Ahmed Rızâ Bey ile bir mülâkât icrâ etmiştir. Ahmed Rızâ Bey hiçbir vakt me'yûs olmadığı Türkiyenin âtîsinden her zamân emîn bulunduğu ve kendileri ile kat'î ve samîmî bir mütâreke mu'âhedesi 'akdetdiğimiz gâlib düvel-i mu'azzamanın va'dleri ile teşvikleri son dakikada inkâr etmeleri kâbil olamayacağını söylemiştir. Ahmed Rızâ Bey Türkiyenin harb zamânında nâmûslu ve müstakîm bir rakîb olduğu vatanımızın şerefînin ihlâli ve mukâsemesi arzû olunmadığı takdirde mağlûbiyetimizin ağır netâyicini bugün de istikâmet ile kabul edeceğimizi beyânetdikden sonra Ermeniler hakkında Avrupa matbû'âtında deverân eden rivâyetden bahs ederek katl-i 'âmşâyî' alarının müretteb olduğunu ve bu bâbda tahkîkât icrâsı hakikati meydâna çıkaracağını der-miyân eylemiş, Türklerin en büyük kabâhati tanınmak veyâhûd fenâ tanınmış olmak bulunduğunu ve Parisdeki vazîfesinin Türklerin hasâ'il ve mezâyâsını gösterip onları tanıtmak olduğunu 'ilâve eylemiştir.

İrâde-i Milliye: “Millî galeyân”

Alınan mevşûk haberlere nazaran makarr-ı hilâfetimiz olan İstanbula karşı yapılan bu çirkin tecâvüz bütün Anadolu ve Rumelide büyük bir galeyân meydâna getirmektedir. Edirne muntıkasında 'umûmî ve millî bir seferberlik i'lân edilmiştir. Edirneliler düvel-i i'tilâfiyye mümessillerine verdikleri notada bu tecâvüzü şiddetle reddedeceklerini der-miyânetdikleri eğer Trakyaya Yunaniler ta'arruz edecek olursa silâhla tard olunacaklarını kat'î bir lisânla teblîğ etmişlerdir. Bütün Anadolu da hiddet-i tâm hâlinde harekete ve istihzârâta başlanmıştır.

İrâde-i Milliye

Bolşevik kıta'ât-ı muntazaması Derbend civârında toplanmıştır. Nısfından ziyâdesi Kırgız İslâm Türklerinden 'ibâret olan ellibin kişilik Bolşevik kuvveti Derbend Bakü arasında Azerbaycan hududu üzerinde Balam istasyonu muntıkasında hâl-i intizârdadır. Azerbaycan hükûmeti de Bolşevik kıta'âtını istikbâle hâzırlanmıştır. Çürüksu ile Batum arasında demiryol üzerindeki bir köprü o muntıka İslâm Bolşevikleri tarafından tahrîb edilmiştir.

Gazetenin ilk nüshasının başlık bölümü:

Pencşenbe 11 Şa'bân 1338 ve 29 Nisan 1336 (30 Nisan 1920)

Âmâl-i Milliye

Müdür-i mes'ûl Ayaşlızâde İsmail Hakkı. Sâhib-i imtiyâz: Hacı Nuri.

Adres: Maraş- Âmâl-i Milliye

Her husus için müdür-i mes'ûle mürâcaat edilecektir.

Abone bedeli seneliği üçyüz guruşdur. Altı aylığı yüzaltmış guruşdur.

Nüshası üç guruşdur.

Metâlib ü âmâl-i milliyyenin müdâfidir

Numero: 1 (Haftada iki def'a Mar'aşda intişâr eden siyâsî millî gazetedir)

Birinci sene

SONUÇ

Mondros Ateşkes Antlaşması sonrasında önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgal edilen Maraş'ta 20 Ocak 1920 tarihinde fiilen başlayan destanî bir halk direnişî gerçekleşmiş ve 21 gün süren bu direniş 12 Şubat 1920'de zaferle sonuçlanmıştır. Bu direniş, başta dönemin en etkili gazeteleri İrade-i Milliye ve Hâkimiyet-i Milliye gazeteleri olmak üzere çeşitli yayın organlarında ayrıntılarıyla anlatılmıştır. O dönemde Maraş'ta yayınlandığı bilinen Âmâl-i Milliye adlı tek bir gazete olup Maraş mücadelesinden üç ay sonra yayına başlamış ve bu direnişî telmihen de olsa anlatmıştır. İlk sayısı 30 Nisan 1920'de çıkan ve haftada iki defa yayınlandığı belirtilen bu gazetenin Cumhuriyet dönemine kadar yaşadığı bildirilmekte ise de ikinci bir nüshasına henüz rastlanamamıştır. Bu gazetenin elimizdeki yegâne nüshasında Maraş'ta halkın kazandığı zaferi doğrudan anlatan bir yazı olmasa da, Millî Mücadele'nin dinamiklerinin anlatıldığı satırlar arasında Maraş direnişine de telmihin yapıldığı Altınordu başlıklı bir yazı vardır. Bu yazıda Millî Mücadele'yi yapanlar "Altın Ordu" olarak nitelenmiş ve kahramanlıklarla dolu Türk tarihi ile bağlantı kurulmuştur. Bu yazıda kahramanlık sembollerinin arasında Millî Mücadele destanının önemli karelerinden olan Maraş direnişinin de yer aldığı anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

Âmâl-i Milliye, yazmalar.gov.tr, Süreli Yayınlar, yer nr. 1962 SB 171, mikrofilm nr. 1522.

Akbıyık, Y., **Millî Mücadelede Güney Cephesi**, Maraş, AAM, Ankara, 1999.

Akyüz, Y., **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu**, TTK, Ankara, 1988.

Başkan, H., **Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi**, Y. lisans tezi, KSÜ SBE 2006.

Gömeç, S., **Milli Mücadelede Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Görgülü, İ., **Ana Hatlarıyla Türk İstiklâl Harbi**, Kastaş Yay., İstanbul, 1985.

Karadağ, H., **Millî Mücadelede Maraş**, Mersin, 1943.

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
II. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Necati Fahri TAŞ

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE MARAŞ'TA MÜDAFAA-İ HUKUK ÖRGÜTLENMESİ VE KUVÂ-YI MİLLİYE'NİN KURULUŞ VE FAALİYETLERİ

Prof. Dr. Orhan DOĞAN

ÖZET

Bu çalışma, Milli Mücadelede Maraş'ta işgalci devletlere karşı mücadele etmek amacıyla oluşturulan Müdafaa-i Hukuk Örgütü ve Kuvâ-yı Milliye hareketinin yapısal özelliklerini ortaya koymaktadır.

Mondros Mütarekesi'nin ardından, Anadolu topraklarının işgali süreci başlamış ve ülke kaos ortamına sürüklenmiştir. İşgale karşı koymak amacıyla ülkenin birçok bölgesinde yerel direniş örgütleri kurulmuş, düzenli orduya geçilinceye ve merkezi otorite yeniden kuruluncaya kadar milis hareketleriyle, düşmana, karşı konulmaya çalışılmıştır.

Mütareke sonrası Maraş bölgesi, önce İngiliz daha sonra ise Fransız işgaline uğramıştır. Bu işgallere karşı, bölge halkı bir süre sonra örgütlenme yoluna gitmiştir. Özellikle Fransız işgali döneminde bu yöndeki faaliyetlerin artarak devam ettiği görülmektedir. Nitekim önce Müdafaa-i Hukuk Örgütü kurulurken bu örgütün çalışmaları neticesinde Fransız ve Ermeni ittifakına karşı mücadele etmek üzere Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı kurulmuş ve olağan üstü bir mücadele verilmek suretiyle Güney Cephesi'nde ilk zafer kazanılmıştır.

---

* Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Genel Türk Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, orhandoganksu@hotmail.com

ABSTRACT

In this study, in the National Struggle against the occupying states in Marash The Defence of Rights Organization and the National Forces is to reveal the structural characteristics of the movement.

Following the signing of the Treaty of Mondros, the invasion process of the Anatolian land started. For the purpose of resisting the invasion, many small resistance movements were initiated in many parts of the country, and till the establishment of the regular army and the central authority, the country was defended by the guerilla activities.

After the Armistice of Maraş region has been subjected to the British and later the French occupation. After a while the people of this region against invasions organization went to the road. Especially during the French occupation of the activities in this direction continued to be seen. Indeed, the defense of prior law establishing the organization as a result of the work of this organization to fight against the alliance of French and Armenian National Forces combat organization established and administered by an extraordinary victory was the first in southern facade.

GİRİŞ

Güneydoğu Anadolu, Birinci Dünya Savaşı içinde işgale uğramadığı halde, Mondros Ateşkes Anlaşması'nın 7. ve 10. maddelerine dayanılarak ve gerçekte 16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Anlaşması'nı uygulamaya koymak amacıyla işgal edilmiştir (Türk İstiklal Harbi, IV. C, 1966:3; Gotthart, 1970:6). Nitekim Sykes Picot anlaşmasında Antep, Maraş ve Urfa ile Musul bölgelerinin Fransızlara verilmesi öngörülmüştür. Ancak savaşın sonunda Osmanlı Devleti ile yapılan Mondros mütarekesinin imzalanmasından sonra İngilizler bu mıntıkları işgal etmişlerdir. İngilizlerin bu bölgeleri işgal etmesinin başlıca sebebi Musul'u Fransızların elinden kurtarmaktır. İngiltere, Musul'a karşılık Fransızlara bu bölgeleri koz olarak kullanırken Fransızlar da Antep, Maraş, Urfa bölgelerine karşılık Musul'u İngilizlere verdiklerini açıklamaktadır (Akbiyık, 1999:3). Bu gelişmeler çerçevesinde bölgedeki İngiliz ve Fransızların nüfuz kurma mücadelesi sürerken esasında bu devletler arasında daha önce yapılan gizli pazarlıklar ile bölgenin işgalinin planlandığı ortaya çıkmaktadır. Buna göre Sykes-Picot Anlaşması'nın ilk yapıldığı şekilde olmasa da İngilizlerin Petrol bölgesi Musul'u ele geçirmek üzere bir takım değişiklikler ile uygulamaya konulduğu görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda, Osmanlı Devleti, bu savaşın mağlup devletlerinden biri olarak Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştı. İtilaf devletleri, bu antlaşma çerçevesinde Anadolu'nun işgaline başlamışlardı. İngilizler, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra ilk olarak ülkenin güney bölgelerini işgal etmeye başlamışlardı. İngilizler tarafından işgal edilen şehirlerden biri de Maraş idi. Ancak 15 Eylül 1919'da Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin yer değişimi hakkındaki İngiliz-Fransız mukavelesi imzalandı. Bu antlaşmaya göre Maraş, Antep, Urfa şehirleri ve civarları İngilizler tarafından boşaltılarak Fransızlara terk olunacaktı (Özalp, 1984: 40). İngilizlerin, işgal ettikleri Urfa, Antep ve Maraş'ı tahliye edecekleri ve bu yerlerin, Fransızlar tarafından işgal edileceği hakkında birtakım söylentiler çıkmıştı. Bunun üzerine, bölge halkı tarafından yeniden bir haksızlığa maruz kalmamak için keyfi işgallere karşı birtakım tedbirler alma zorunluluğu hissedildi. Tehlikeyi yakından gören bölge halkı, işgal bölgeleri ve civarında silahlı millî müfrezeler oluşturmaya başladı.

Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin tespit ettiği ilkelerin birinci maddesi de "Misak-ı Millî ile sınırları çizilen ana yurdun herhangi bir kısmının işgali hâlinde, beraberce savunmak ve karşı koymak" esasını teşkil ediyordu. Buna dayanarak İngilizler tarafından tahliye edilecek yerler, Fransızlar

tarafından işgal edilmek istenirse, bu işgalin protesto edilmesi gerekiyordu. Bu protestonun önemsenmemesi durumunda ise bütün vasitalara başvurularak işgal kuvvetlerine karşı fiilen müdafaada bulunulması kararlaştırılmıştı. Bu sebeple, bölgede oluşturulan silahlı müfrezelerin takviyesine ve bölge idare heyeti ve merkezlerinin kurulmasına başlanılmıştı (Özkaya, 2002:157-158).

Fransız işgali altındaki diğer bölgelerde yaşanan feci olaylar kısa sürede yayılmaya başlamıştı. Bu durum bu bölgede yaşayan Türk halkının durumunu iyice zorlaştırmış ve halkın tedirginliği günden güne artmaya başlamıştı. Bu durumda işgale karşı direnebilmek için örgüt kurmak gerekiyordu. İngilizler tarafından tahliyesi söz konusu olan Urfa, Antep ve Maraş'ta, asayişin herhangi bir surette bozulmaması ve sonuçta düşman askerlerinin bu durumu fırsat bilecek yeniden bir işgal girişimlerine sebebiyet verilmemesi için tedbirler alınmıştı. Ancak böyle bir durumun gerçekleşmesi hâlinde ise direnç gösterilebilmesi için buralarda millî teşkilâtın şekillenmesine fevkalâde önem verilmişti.

İngilizler ile yapılan anlaşma sonrasında Maraş, 30 Ekim 1919'da Fransızlara devredildi. 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren ise Maraş, Antep ve Urfa tümüyle Fransız işgali altına girmiştir (Yavuz, 1994:8). İngilizler ile Fransızlar arasında gerçekleştirilen bu devir teslim işlemleri, bölge halkına, Fransız işgaline fiilen karşı koyma fırsatı bırakmamıştı. Fransızlar tarafından hukuk kuralları ve mütareke şartlarına muhalif olarak işgal edilen yerlerin halkı ve bu durumdan son derece gücünmüş olan diğer bölgelerin halkı, olağanüstü gösteriler düzenleyerek, bu yerlerin, vatanın ayrılmaz parçaları olduğunu dünyaya haykırmışlardı. Bu durum, aynı zamanda Kuvâ-yı Milliye'nin de bir an önce teşkilatlanıp harekete geçmesini gerektiriyordu.

Maraş'ı işgal eden kuvvetlerin içinde, Ermeni Doğu Lejyon Alay'ından bir tabur ve bir süvari müfrezesi de vardı. Fransız birlikleri içinde bulunan silahlı birçok Ermeni, müslümanlara her çeşit zulmü yapıyor ve kadınlara sarkıntılık ederek peçelerini zorla açmaya çalışıyor, depolarda bulunan silah ve cephane, Ermenilere dağıtılıyordu. Maraş kalesindeki Türk bayrağı da indirilmiş, birçok kişi Ermeni işbirlikçileri tarafından katledilmiş, ev ve camilere girilerek arama yapılmış ve bu esnada çocuklara işkence ile zulmedilmişti. Üzerinde silah bulunan müslümanlar idamla cezalandırılmışlardı.

Maraş'ta İngilizlerin yerini alan Fransız askerlerinin büyük çoğunluğunu Ermeniler oluşturmuştu Ayrıca bu Ermeniler, sokakta müslümanlara rastgele ateş açarak, Türklerin millî değerlerine hakaret ediyorlar, müslümanların elin-

de bulunan silah ve cephanenin toplanması hususunda Fransız kumandanlığını kışkırtıyorlardı. Maraş'a gelen Fransız kafilelerinin beraberinde Fransız askeri namıyla Ermeniler getiriliyor, Zeytun Ermenileri de silahlandırılıyordu. Maraş'ı işgal eden Fransızların, hükümet konağından, Osmanlı sancağını indirmek istemeleri üzerine olaylar çıkmış, bu olaylarda, bir jandarma eri şehit olmuştu. Ermeniler tarafından Maraş'ın Çukuroba mahallesindeki camiye bomba atma teşebbüsünde bulunmuş, Fransız askeri kıyafeti giymiş üç kişi, ezan okuyan müezzine silahla ateş açmıştı. Fransızlar, şehirdeki Ermeni gençlerini silahlandırıp, kışlada eğitmeye başlamışlar, Ermenileri kiliselere toplayarak müslüman halka karşı suikast ve mezalim planları yaptırmışlardı. Nitekim Ermeniler; Gök-pınar, Kılılı ve Sarılar köylerini tahrip edip, gençlerine işkence yaparak yağma hareketlerine girişmişlerdi (Bilgin,2008:247).

Türkler, Ermeniler tarafından saldırıya uğrayarak katlediliyorlardı. Bu durum karşısında işgal kuvvetlerinin liderleri, halkı teskin etmek için; Maraş, Antep ve Urfa civarında gerçekleşen mezalim ve taşkınlıklara sebep olan Fransız komutanlarının azledildiğini ve mezalimi yapanların şiddetle cezalandırılmaları için soruşturma açılacağını ifade ediyorlardı. Ayrıca Fransızların bu bölgede bulunmalarının işgal amaçlı olmadığını, Ermenilerin oralarda fazla sayıda bulunmaları ve Türklere karşı muhtemel saldırıların engellenmesi için olduğunu ileri sürüyorlardı. (Ulusoy, 2006: 5).

Fransız işgali sonrasında yaşanan bu olaylar karşısında, bölge halkı, kendi başının çaresine bakmak durumunda kalmış ve işgalci Fransızlar ile işbirlikçi Ermenilere karşı büyük bir direniş hareketi başlatmışlardı (Türk İstiklal Harbi, IV. C, Güney Cephesi, 1966:236-237).

MÜDAFAA-İ HUKUK TEŞKİLATININ KURULUŞU VE KUVÂ-YI MİLLİYE HAREKETİ

Milli mücadelede Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri çok önemli görevler icra etmişlerdir. Anadolu'nun birçok bölgesinde olduğu gibi güney bölgesinde de işgale uğramış vilayetlerde bu tür örgütlenmeler vücuda getirilmiştir. Ancak Güney bölgelerinde kurulmuş olan cemiyetlerin, diğer bölgelerde kurulmuş olanlardan farklı bir yönü olduğunu görüyoruz. Buna göre; diğer bölgelerde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin hemen hepsi, umumiyetle kendi bölgeleri daha işgal edilmeden ve o tarihlerde yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde hükümet yetkililerinden resmi müsaadeler alınarak, daha çok siyasi çalışmalar

yapmak için kurulmuş cemiyetlerdir. Hâlbuki Güneydoğu Anadolu bölgesinde -özellikle Maraş, Antep ve Urfa'daki- milli faaliyetler ve teşkilatlanma çalışmaları genellikle, bölgede fiili işgal hali devam ederken, çeşitli tehlikelere rağmen, yerine göre gizli olarak yürütülmüştür (Sakallı,1997:231). Bu bakımdan, bu halvalideki teşkilatlanma ve Müdafaa-i Hukuk hareketini değerlendirirken, diğer bölgelerdekinden daha farklı bir oluşum sürecinin olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Maraş'taki teşkilatlanma ve müdafaa hareketleri, denilebilir ki, İngilizlerin burayı işgal etmesiyle başlamıştır. Zira İngilizlerin Maraş'ı işgalinin kesinleşmesi ile bu konudaki tepkilerini bazı Maraşlılar, daha İngilizler gelmeden önce, Antep-Maraş yolu üzerindeki bir köprüyü yıkarak açıkça göstermişlerdir (Bağdatlılar,1974 :25-26;Özalp,1984:17). **İngilizler, işgallerinin ilk günlerinden itibaren, Maraş'taki mahalli hükümetin işlerine fazla karışmamışlardır. Hatta ilk günlerde Ermenilerin şikâyetlerine itibar etmekte iken, daha sonraları bunların şikâyetlerinin aslında iftira ve yalan olduklarını anlayarak, Ermenilerin oyununa gelmemişlerdir. Böylece, Maraş'taki yaklaşık sekiz aylık İngiliz işgal döneminin olaysız geçtiğini ifade edebiliriz. Bilindiği üzere İngilizler, yaklaşık sekiz ay devam eden Maraş'ı işgal hadisesine Fransızlarla imzaladıkları anlaşma gereğince, Maraş'ı Fransız işgaline terk ederek son vermişlerdi.**

Maraş'ın düşman işgalinden kurtulmasında, bu şehirde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin rolü büyük olmuştur. Fransız kuvvetlerinin şehir işgal etmesi ile başlayan baskı politikası, halkın teşkilatlanmasını gündeme getirmiştir. İşgal karşısında teşkilat kurma fikri ilk defa Dr. Mustafa tarafından ortaya atılmış ve teklif edilmiştir. Fransız kuvvetlerinin şehre gelmesinden bir gün önce, Ulu Camii'nde halka bir konuşma yapan Dr. Mustafa, Fransızların birkaç gün içinde Maraş'a geleceğini haber vermiş, Ermenilerin, Maraş'ta da Adana'daki gibi işkence yapabilecekleri noktasında halkı uyararak, teşkilatlanmaya ve karşı koymaya davet etmiştir (Akbiyık,1991:1;Karadağ, 1994:24). Ancak o günlerde Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluşu gerçekleştirilememiştir. Ermenilerin, şehirde yapabileceği taşkınlıklar ve Fransızların tutuklamada bulunabilecekleri endişesi ile başta Dr. Mustafa olmak üzere Maraş ileri gelenleri işgalden bir gün önce şehri terk ederek Elbistan'a çekilmişler ve burada Kuvâ-yı Milliye oluşturulması, silah ve cephane temini ile uğraşmışlardır. Elbistan'da Sulh hâkimi Ali Rıza Bey'in başkanlığında Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ku-

rulmuştu. Bu cemiyet, Fransızların bölgeden çekilişine kadar M. Kemal Paşa ile sürekli irtibatla olarak etkili ve önemli faaliyetlerini yürütmüştür. III. Kolordu Kumandanlığı tarafından bir kısım kuvvetlerle bölgeye gönderilen Binbaşı Suzi Bey, toplantılara daimi üye sıfatı ile katılıyor ve 3. Kolordu ile irtibatı sağlıyordu. Heyet-i Temsiliye'nin Sivas kongresindeki kararları gereği, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nce süratle planlar yapılarak uygulamaya konuldu. M. Kemal Paşa, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Ali Rıza Bey'e gönderdiği bir yazıda; *"Fransızların Adana havalisi de dâhil olmak üzere, Urfa, Antep ve Maraş'ta küçük bir Ermenistan kurmak istediklerini, Ermenilerin ve Fransızların emellerine mani olmak için, milli teşkilatın her tarafa yayılmasının, dışarı memleketlerde lehimize tesirler yaptığını bildirmiş ve halkı işgal aleyhine teşvik ederek düşmanın müşkülata sokulacağını"* belirtmişti (Baykal, 1974:34 ; Akbıyık, 1987:227).

Ermenilerin saldırganlıkları ve Fransızların Maraş'ta kalıcı olmak niyetinde olmalarının anlaşılması, halkı teşkilatlanmaya ve tedbir almaya yöneltmiştir. Nitekim Sivas Kongresi'nde özellikle Fransız işgalinden itibaren Maraş'la yakından ilgilenildiği ve teşkilatlanma için emirler gönderildiği de bilinmektedir. Sivas Kongresi'nden sonra 13.10.1919'da "Müdafaa-i Hukuk Teşkilâtı'na Dair Nizamname" hazırlanmış ve tüm Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine gönderilmiştir. Buna göre, "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, vatanın maruz kaldığı hadisat ve vakayı ile ve tamamen aynı maksatla vicdanî millîden doğmuştur" ve "her türlü fırka cereyanlarından âridir" denmiştir (Yetişgin,2008:279)

Maraş'ta Fransız işgaline karşı daha organize bir şekilde mücadele etmek için Mustafa Kemal'in emir ve direktifleri doğrultusunda 29 Kasım 1919'da Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu (Eyicil, 2000: 650). Ayrıca Maraş'taki Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı da tamamlanarak, bu kuvvetlerin başına subaylar, komutan olarak atandı (Şıvgın,1988:487). Maraş Kuvâ-yı Milliye Teşkilatına, işgalcilere karşı, milli güçleri organize ve komuta etmesi için, Heyet-i Temsiliye tarafından, Kılıç Ali Bey'in başında bulunduğu bir gurup subay ile birlikte Yüzbaşı Selim (Kurtoğlu Yörük Selim) beyler memur edildi (Gazi Mustafa Kemal, Nutuk-Söylev, 1989:2). Maraş bölgesinin bağlandığı 3. Kolordu Komutanı ise, Kurmay Albay Selahattin Bey idi. Böylece Maraş'taki milli kuvvetler, bu şekilde teşkilatlanmış ve mücadeleye hazır hale getirilmişti (Şıvgın,1988:487). Şehrin savunmasına yönelik hazırlıklar, Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı tarafından yapılmış, şehirde oluşturulan 10 savunma bölgesinin başına yedek subaylar getirilmiştir.

Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı, işgal altında bulunmayan yerlerde müstakil hareket edecek, işgal altındaki yerlerde ise Cemiyet-i İslamiye Teşkilatı altında ve gizli olarak oluşturulacaktı. Her yerde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde, o bölgenin ileri gelenlerinin şahsi yardımı ve asker alma şubelerinin nezaretinde olarak, milli taburların esası hazırlanacak, efrat ve silah mevcudu ile ihtiyaç durumu tespit edilip 3. Kolordu'ya bildirilecekti. Özel haberleşme, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi ile yapılacak ve neticelenen hususlarla ilgili olarak 3. Kolordu Kumandanlığı'na bilgi verilecekti.

Kılıç Ali Bey, kendi hatıratında, Elbistan'a geliş olayını anlatırken, Sivas'ta, M. Kemal Paşa'nın, kendisine güney cephesi ile ilgili bilgi verdikten sonra Maraş ve Antep havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na tayin edildiğini ve bölgede yapacağı faaliyetlerle ilgili talimatlar verdiğini söylemektedir. Bu emirler doğrultusunda 2 Kasım 1919'da maiyetine verilen iki hafif makineli tüfek, iki süvari ve Üsteğmen İhsan Bey'den oluşan bir müfreze ile Sivas'tan Elbistan'a hareket ettiğini belirtir. Kılıç Ali Bey, Elbistan'daki askerlik şubesinde bulunan silahları halka dağıtmış ve yaptığı çalışmalarla teşkilatı canlandırmıştır. Ancak burada fazla kalamayan Kılıç Ali Bey, Maraş'taki hadiselerin yaygınlaşması ve bu arada bayrak olayının Pazarcık Jandarma Kumandanı Ramazan Bey tarafından kendisine haber verilmesi üzerine, iki mitralyöz, piyade ve süvariden oluşan küçük müfrezesi ile çetin kış şartları altında Pazarcık'a geldi. Kılıç Ali Bey, burada Mudafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kuruluş çalışmalarını hızlandırmayı düşünmektedir. Ayrıca Maraş ile daha sıkı ilişkide bulunulması gerektiği düşüncesiyle, bölgedeki güçlü aşiretlerin desteğini alarak Antep, Maraş ve İslâhiye ile Maraş yollarını kontrol altına almak için girişimlerde bulundu. Maraş'taki Fransız birliklerinin, Antep'ten takviye edilmesi ve ikmal faaliyetlerinin önlenmesi açısından Narlı, Karabıyıklı ve Aksu köprülerinin ve Eloğlu'nun kontrol edilmesi çok ehemmiyetliydi. Kılıç Ali Bey, Pazarcıktaki teşkilat çalışmalarını tamamladıktan sonra, Maraş ile Antep arasındaki önemli boğaz ve geçitlere kuvvetler göndererek tahkim ettirdi (Cahit, 1932:13-21; Kılıç Ali, 2005:80-85,88; (Sertoglu, 1970; Dinamo,1967:230). Yörük Selim Bey de teşkilatın kurulmasını hızlandırmak ve Maraş'a yapılacak her türlü takviye ve ikmal faaliyetlerini **düzenlemek için Göksun'a giderek, milis teşkilatının kurulması için çalışmalarda bulundu. Böylelikle Elbistan, Göksun ve Pazarcık teşkilatlarının kurulması çalışmaları yaklaşık iki ay kadar devam etmiştir.**

Halk, bu gelişmelerden sonra artık Fransız işgaline karşı birlikte hareket etme kararı almıştı. Ama bu hareket, gizliden gizliye yapılıyordu. Maraş ileri gelenleri, Milli Mücadele'nin ne şekilde yapılacağını farklı mahallelerde ortaya çıkan gruplar zaman zaman yaptıkları gizli toplantılarda tartışıyorlardı. Fransız işgaline karşı, teşkilat kurma fikri ilk defa Doktor Mustafa tarafından ortaya atılmış olmakla birlikte bu ilk teşebbüs tam bir örgütlenmeyi sağlamamıştı. Ancak bundan sonra da güvenilir yerlerde toplantılar yapılarak milli teşkilatı kurmak için planlar yapıldı. Maraş'ta, bayrak olayının ardından teşkilatlanma çalışmalarına hız verilmiştir (Karadağ,1994:23). Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyetinin kurulması için ilk toplantının, bayrak olayından iki gün sonra, geceleyin Veziroğlu Mehmet Efendi'nin Çiçekli Camii'ndeki hüccesinde yapıldığı ileri sürülmesine rağmen bu konuda çalışma yapmış olan Adil Bağdatlılar, Vezir Hoca Efendi'nin, hatıratında konuyu farklı bir şekilde dile getirdiğini belirtmektedir. Vezir Hoca'nın ifadesine göre; bayrak olayının ertesi günü Hintlinin oğlu adı ile bilinen Abdülhakim Bey'le dükkânında buluştuklarını, Ona, "Fransızlar bu bayrak olayının intikamını bizden alırlar birleşip konuşalım" dediğini belirtmekte ve ertesi günü şafak atmadan kendisini camiye çağırdıklarını, karanlıkta gittiğini, medresede toplandıklarını kaydetmektedir (Bağdatlılar, 1974:68). Toplantıya Veliefendioğlu Ziya Bey, Avukat Cerrahioğlu Zekeriya Bey, Başkâtip Rıza Bey, Karcı Yahya Efendioğlu Ali Rıza Bey, Hocoğlu Evliya Bey, Atilla Bey, Abdi Keçeci Bey ve birkaç kişi daha katılmıştır (Akbiyık,1999:166) Bu toplantıda, teşkilata alınacak olan kişilere ettirilecek yemin suretini de hazırladılar. Teşkilât için bazı kişiler, geceleyin evlerinden çağrılarak Kuran ve silah üzerine Kişifli Camii'nde yemin ettirildi (Özalp,1984: 80). 29 Kasım günü gerçekleştiği ifade edilen, ancak esasen bir gün sonra Çiçekli Camii hüccesinde yapıldığı anlaşılan ilk toplantıda, teşkilat kurulmasına dair kararlılık ifade edilmiş, M. Kemal Paşa'dan gelen talimatlar okunmuş ve Yüzbaşı Kılıç Ali ile yapılan görüşmelerde ele alınan konular dile getirilmiştir. Bu teşebbüsün daha da geliştirilmesi ve güvenilir bazı kişileri haberdar etmek üzere bir heyet seçilmiştir. Bu heyet, İlyas Efendizade Refet Bey'in başkanlığında; Belediye Reisi Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Arif, Hacı Naci, Hacı Ahmet, Şişmanzade Arif, Dedeade Mehmet, Beşen Beyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali ve Mühendis Abdüllatif beylerden oluşuyordu. Seçilen heyet, "Milletin ve vatanın selameti uğrunda canımı feda edeceğime, meşru millî teşkilatımıza karşı hainlik edenler öz kardeşimiz olsa dahi idamına ve sır saklayacağıma vallah ve billahi and içeriz" ifadeleriyle yemin etmişlerdir. (Akbiyık:1999:166).

Teşkilatlanma ile ilgili ikinci toplantı, iki gün sonra Veli Efendioğlu Ziya Bey'in evinde yapılmıştır. Ancak güvenilir olmayan bazı kişilerin toplantıya gelmesi- İngiliz Muhipler Cemiyeti'ne mensup kişiler de bulunduğu için- üzerine teşkilat meseleleri konuşulmadan toplantıya son verilmiştir. Aynı günün gecesi yine Ziya Bey'in evinde toplanılmıştır. Toplantıya gelenlerin sayısı, çoğu şehrin ileri gelenlerinden olup yaklaşık 35 kişiyi bulmuştu. Bu toplantıya yukarıda ismi geçenlerin yanı sıra şu kişiler katılmışlardı: Dulkadir Süleyman, Helvacı oğlu Hacı, Eminoğlu Tahir, Tapucu Faik, Göksunlu Aslan, Kuşcuoğlu Ali, Arife-fendioğlu Sabit ve kardeşi Mümtaz, Pişkinioğlu Ali Rıza vd. (Akbiyık:1999:166; Özalp:1984:80).

Bu ikinci toplantıda, bütün mahallelerde teşkilat kurulması konusu görüldü. Mutasarrıf Ata Bey'de bulunan Sivas Kongresi ile ilgili belgelerin -Müdafaa-i Hukuk Tüzüğü ile Beyanname- alınması için Evkaf Müdürü Evliya Efendi görevlendirildi. Tapucu Faik ve Göksunlu Komiser Çerkez Aslan Bey tarafından hazırlanan talimatname okundu. Metin üzerinde bazı düzeltme ve değişiklikler yapıldı, diğer mahallelere dağıtılmak üzere çoğaltıldı. Ertesi gün Evliya Efendi, mutasarrıftan Sivas'tan gönderilmiş olan evrakları istedi. Belediyeye gönderildiğini öğrenip Belediye Kâtibi Afşar oğlu Hüseyin'den bu belgeleri alarak heyete teslim etti. Bu toplantıdan sonra Kayabaşı semtinde her gece bir evde, bazen de Vezir oğlu Mehmet'in hücrelerinde toplantılara devam edilmiştir.

Maraş'ta teşkilatlanmaya yönelik faaliyetler birbirinden bağımsız olarak yapılmaktaydı. Nitekim bu faaliyetler, hem Kayabaşı Mahallesi'nde hem de Şekerli Mahallesi'nde birbirinden habersiz olarak çok gizli bir şekilde yürütülmüştü. Kayabaşı Heyeti, çalışmalarına devam ederken bunlardan habersiz olarak Hatuniye ve Şekerli Mahallesi'nde bir araya gelen kişiler, Hoca Refet Efendi ve Şeyh Ali Sezai Efendilerin gayretiyle bir heyet daha oluşturmuşlardı. Bu heyet, genellikle Şekerli Medresesi veya Ali Sezai Efendi'nin hücrelerinde, bazen de Hacı Nuri Bey'in evinde toplanıyordu. Kayabaşı Heyetini şu kişiler teşkil ediyordu. İlyas Efendi zâde Refet Efendi'nin başkanlığında, Karaküçük Hacı Mustafa, Kısakürek Hacı, Belediye Başkanı Bekir Sıtkı, Kocabaşzade Hacı Naci, ve Ahmet, Şişmanzade Arif, Kısakürek Mümtaz, Çanak-oğlu Hüseyin, Çuhadar Hacı Mehmet, Dede zade Mehmet, Beşenbeyzade Hacı Nuri, Hancızade Hafız Ali, Kilisli oğlu Nedim, Fatmalioğlu Derviş. Hacıoğlu Hoca Ali Hüdayi Tahsin Mühendis Abdullâtif beylerden müteşekkil Müteşebbis Heyeti meydana getirdiler

(Gönen,2005:237-238-239;Özalp,1984:81;Çoğalan-Kurtaran,1963: 30-31). Şekerli Heyeti'nde yer alanların çoğu varlıklı, yaşlı başlı, sözü geçen kimselerdi. Kayabaşı Heyeti'nde çalışanlar ise zengin değillerdi ancak genç, atılgan, yurtsever kimselerdi (Bağdatlı, 1974: 70).

Her iki heyet de işi çok gizli tutuyordu. Karakız Zeki'nin evinde toplanan Kayabaşı Heyeti, Şekerli'de bir teşkilât kurulduğu haberini alınca, teşkilât mührünün Çuhadaroğlu Hacı Mehmet'den alınması için Kuruşçu oğlu Ali Paşa, Zalhocoğlu Duran, Veziroğlu Ökkeş ve Jandarma Durdu Çavuş'u görevlendirdiler. Çuhadaroğlu Hacı Mehmet'in evine giden bu dört kişi onunla yolda karşılaşp mührü ondan aldılar. Çuhadaroğlu Hacı Mehmet geri evine döndü ve Kayabaşı Heyeti de durumu Şekerli'ye bildirmek üzere Kuruşcuoğlu Ali Paşa ile Karakız Zeki'yi gönderdi. Hacı Nuri Beyin evindeki heyet toplantısına giden Karakız ve Kuruşcuoğlu "Kayabaşı Heyeti'nden geliyoruz, biz cemiyeti teşkil ettik ve Merkez Heyeti'ne ait olan mührü de teslim aldık, size Kayabaşılardan selam getirdik. Elbirliği ve işbirliği isteğimizi bildiriyoruz" dediler. Bunun üzerine Şekerli Heyeti mensupları arasında hararetli tartışmalar yaşandı. Hacı Bey ve arkadaşları, Bolşevik akımlarının artmasından bahsederek, tehlike karşısında olabileceklerini ve bir bölünme tehlikesine düşülebileceğini unutmamak gerektiğini anlattılar. Toplantıda görüşmeler bu şekilde devam ederken içlerinden birisi tehlikenin boyutlarını ortaya koyan ve içinde bulunan olağanüstü şartları belirten konuşmasında; "Köye kurt saldırmıştır. Buna karşı koymak hepimizin borcudur. Falan kel, filan kör, falan züğürt, filan topal diyecek sıra değildir. Elbirliği lâzım, bu yapılırsa kazanılır" diyerek tartışmaya son vermiştir. Böylelikle birleşmeye razı olundu (Bağdatlı, 1974: 71). Ertesi gün, Kayabaşı Heyeti'nin toplantı yapacağı Çiçekli Medresesi'ne Refet Hoca'nın, Hüdayi Tahsin'in ve Dedeoğlu Mehmet'in gönderilmesine karar verdiler. Bu toplantılarda gizliliğe çok dikkat edilmesine rağmen Ermeniler bu gelişmelerden şüphelendiler ve Fransızlara ihbarda bulundular. Fransızlar da şüpheli gördükleri birçok Müslüman-Türk'ü "Fransızlar aleyhinde konuşmak" suçundan kışlaya götürerek dövüp eziyet ettiler fakat bir ipucu ele geçiremediler (Özalp,1984 : 84).

Milli teşkilatı kurmak için yapılan çalışmaların sonunda; Kayabaşı ve Şekerli heyetlerinin birleşmesi ile Maraş'ta Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulur ve Merkez Heyeti seçilir. Daha sonra yapılan seçimle Başkanlığa Aslan Bey, ikinci başkanlığa Refet Hoca, Kâtipliğe Faik Bey, Hacı Nuri Bey de veznedar-

lığa seçildi.¹ Maraş gazilerinden Mustafa Kuşcu'ya göre; İlk teşkilat, Kayabaşı Mahallesinde kurulmuş olup, cemiyet başkanı Bayındırlık Müdürü Abdullah Bey, Kâtibi ise, Tapu Başkâtibi Faik Bey'dir. Bunun yanı sıra Hafız Ali, Evliya Efendi, Fatmalıoğlu Derviş, Belediye Reisi Hacı Sıtkı, Kısakürek Mümtaz, Mühendis Abdüllâtif, ihtiyat zabitelerinden Adanalı Hasan da azalığa seçildiler. Heyetin toplantı yeri Ulu Camii olarak kararlaştırılmıştı (Çoğalan-Kurtaran,1963: 31;Karadağ,1994: 23; Sertoğlu,1970: S. 3047; Özalp,1984: 84; Gönen, 2005: 122-124; Akbıyık,1999: 166-168).

Yapılan teşkilat planına göre, muharebe esnasında düşmana karşı koyabilmek için şehir on bölgeye ayrıldı. Her bölgenin bir de yönetim kurulu vardı. Merkeze bağlı köyler de grup grup bu bölgelerin emrine verildi. Yalnız Yeniceka- le ve Bertiz köyleri, doğrudan doğruya Heyet-i Merkeziye'ye bağlı birer bağımsız heyet tarafından idare ediliyordu. Kaza merkezlerinde de birer yönetim kurulu vardı (Karadağ, 1994: 25).

Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulduktan sonra bir taraftan para toplanmaya, erzak biriktirmeye, diğer taraftan da silah ve cephane teminine başlandı. Dışardan silah ve cephane getirilmekle birlikte Jandarma Komutanlığı'nın elinde bulunan silahlardan da istifade edilmesi düşünüldü ve mevcut silahlar, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kontrolünde savunma için halka dağıtıldı. Şehir merkezinden sonra taşrada da tedbirler alındı. Tüccardan Beşen Beyzade Hacı Nuri, merkez veznedarlığını yapıyordu. Gerek para gerekse yiyecek olarak herkes hissesine düşeni itirazsız ve seve seve getirip veriyordu. Toplanan zahireler, bölgenin merkezinde kurulan gizli depolarda muhafaza ediliyordu. Bu arada Çuhadarzade Hacı Mehmet Efendi bir defa da beş yüz altın vererek vatanseverliğini gösterdi (Karadağ,1994:25-26).

Mücadelede kullanılmak üzere dışarıdan silah ve cephane getirilmesine devam edilmekle beraber, jandarmanın elinde bulunan silahlardan da istifade edilmesi düşünüldü. Jandarma komutanlığının gizli deposunda çeşitli cinsten 850 kadar silah, bin sandık cephane vardı. Depodan İngiliz ve Fransız'ların haberi yoktu. Bu silahların Müdafaa-i Hukuk teşkilatına verilmesi, mutasarrıf vekili Cevdet Bey'e söylendi. Cevdet Bey, bunu olumlu karşıladı. Ancak Binbaşı İsmail Hakkı, bu işe yanaşmak istemedi. Bunun üzerine Merkez Bölük Komutanı Yüzbaşı Mahmut Bey'in gayret ve cesareti sonucu bu silahlar, devriyeye çıkan jan-

1 Bazı kaynaklarda, Başkanlığa Aslan Bey'in, İkinci Başkanlığa Tapu memuru Faik Bey'in, Başkâtipliğe de Kırmacı Hacı Efendi'nin seçildiği belirtilir.

darma vasıtası ile gerekli yerlere dağıtıldı. Jandarmalar, silahları gece bırakıyor, sabah olunca merkeze silahsız geliyorlardı. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, yakın köyleri organize etmek üzere bazı kişileri göndererek teşkilatlanmalarını sağladı. Maraş'ın doğu köyelerine Zülkadiroğlu Süleyman, güney köyelerine Mülazım Abidin, kuzey köyelerine Bayezitoğlu Zafer ve Muharrem, şehrin yakın köyelerine de Mehmet Dulkadir gönderildi. Bunlar kısa sürede teşkilatlarını kurdular ve milli kuvvetler meydan getirdiler. Yenicekale nahiyesi müdürü Hacı Yüzbaşıoğlu Nuri'nin batı köyelerinin teşkilatlanmasında önemli hizmetleri oldu. Bayezitoğlu Zafer ve Muharrem, Bertiz'den aldıkları dört yüz kadar silahlı kuvvet ile güneye inip Eloğlu (Türkoğlu) yakınlarında mevzi aldılar. Muallim Hayrullah, Elbistan'dan ayrılarak Bertiz üzerinden Kozludere, Ayaklıcaoluk Yusufçacı köyelerine geçti. Halkı direnmeye ve mücadeleye teşvik ederek oradan Pazarcık'a gitti. Köylerde oluşturulan çeteler, bilhassa Ermenilere göz açtırmadılar. Onların teşkilatlanmalarına engel oldukları gibi Müslüman ahaliye de zarar vermediler. Ermeniler de Türklerin teşkilatlanmasının farkında olarak Maraş çevresindeki köylere casuslar gönderip gelişmeleri takip etmeye başladılar (Bağdatlıoğlu, 1974: 74; Özalp, 1984: 86).

Maraş'ta teşkilat ve tertibat o kadar muntazam ve esaslı yapılmıştı ki, harp başlar başlamaz, her mıntıka efradı ve zabitanı, silah başı yapacak, bütün stratejik noktaları ve köşeleri tutacaktı. Düşman mevzileri arasındaki boş yerler işgal edilecek, düşman kuvvetlerinin her biri ile irtibatı kesilecekti. Haberleşme tesisatları bozulacaktı. Şehirde Türk ve Ermeni mahalleleri karışık olduğundan, herhangi bir Ermeni evinden ateş açılır ve karşılık görürse derhal o bölge kontrol altına alınacaktı. Bertiz müfrezesi, harp başlar başlamaz, Maraş'ın kuzey ve kuzey-batısındaki noktaları tutacak, Elbistan ve Göksun yollarını kapatacak, haberleşmeyi temin edecek ve elden geldiği kadar kolej ve kışladaki düşman kuvvetlerini taciz ederek, düşmanın dikkatini kuzeye çekecek ve şehir üzerindeki baskıyı hafifletecekti. Çevre köylerdeki ve şehirdeki bütün Türkler silahlanıyorlar ve zamanı geldiğinde Fransızlara karşı savaşmak için hazır bekliyorlardı. Askeri merkezler kurulmuş ve buralar teçhizatla doldurulmuştu. Diğer taraftan siperler kazılmış, istihkâmlar yapılmıştı. Bunlar, Fransız subaylarının, memurlarının ve kuvvetlerinin gözü önünde açıktan açığa yapılıyordu (Akbiyık,1999:169;Özalp,1984 :85).

Maraş halkının bu tutumu üzerine Sivas Kongresi'nde de, Maraş bölgesinde Kuva-yı Milliye'nin kurulması ve bölgedeki mücadeleye destek verilmesi ile

ilgili kararlar alınmıştır. Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nde yaptığı konuşmada, *“Trakya’da, Kilikya’da ve her tarafta milli cemiyetler teşekkül etti. Hülasa garptan ve şarktan yükselen seda-yı millet, Anadolu’nun en ücra köşesinde mâkes buldu. Binaenaleyh milli cemiyetler, düşmanların esaret boyunduruğuna girmemek kasdıyla milli vicdanın azim ve iradesinden doğmuş yegâne teşkilat oldu. Bu sayede asırlardan beri müstakil yaşayan milletimiz mevcudiyetini aleme göstermeye başladı”* diyerek işgale karşı direniş’in yapılanmasından söz etmiştir (Türk İstiklal Harbi, IV. C,1966:108-109).

Sivas Kongresi sonunda, 11 Eylül 1919’da yayınlanan *“Umumi Kongre Beyannamesinin 2. maddesinde, Kuva-yı Milliye’nin kurulmasıyla ilgili karar: “Camia-i Osmaniyenin tamamıyeti ve istiklal-i milliyemizin temini ve Makam-ı Mualla-yı Hilafet ve Saltanat’ın masuniyeti için kuva-yı milliye’yi amel ve irade-i milliye’yi hâkim kılmak, esas-ı kat’idir”* şeklinde belirtilmiştir. (Türk İstiklal Harbi, IV. C,1966:113).

Bölgenin durumu ise, Heyet-i Temsiliye’nin 22 Eylül 1919 tarihli genelgesinde şu şekilde anlatılmaktadır; *“Ateşkes sonrasında hükümetimiz Adana ili ile Antep, Maraş, Urfa sancaklarını bırakma güçsüzlüğünde bulunması, bu yörede Fransız ve İngiliz koruyuculuğu altında Ermeni işgalini ve örgütlenmesini kesinleştirmiş ve bunlar o il ve sancakları Ermenileştirmek amacıyla bir yıla yakın süre çalışma göstermiş ve çok üzücü ki, büyük çoğunluğu kendilerinde olmasına karşın, şimdiye dek örgütten yoksun bulunan Türklerin bireysel özverlilikleri verimli olmamış ve her gün saldıran Ermeniler, çalışmalarını amaçları doğrultusunda yürütmüşlerdir. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, ülkemizde üzerinde bulunan bütün İslamları bir amaç çevresinde toplamış ve Ateşkesin onaylandığı gün işgalimiz altında kalan sınırlar içinde hiç bir yurt parçasının düşmana verilmemesini kararlaştırmış bulunduğundan yabancı işgali altında çağdışı işkencelere tutulan Adana ili ile Maraş, Antep, Urfa sancaklarının karşı karşıya kaldıkları durumlara ilgisiz kalınmayacağı kesinlikle bilinmelidir. Bu nedenle, Hıristiyan ve yabancı halkın şimdiye dek yapmış oldukları saldırıları hızla durdurmak ve belirtilen yörede bulunan büyük çoğunluğu oluşturan Müslümanlarla, her uygar ulus gibi, onları anayurttan uzaklaştırmak ve kovmak için 20, 13, 3,12. kolordularla sınırlı bulunan ulusal örgütün olağanüstü yardımlarına dayanarak adı geçen il ve sancakların güçlü biçimde örgütlenmelerini hızla oluşturmaya ve düşmanların saldırılarını önlemeye karar vermiştir”* (Yorulmaz, 2005:347).

İngiltere ve Fransa'nın yaptıkları pazarlıklar sonucu, İngilizlerin boşalttığı güney illerinin bu defa Fransızlar tarafından işgalinin söz konusu olması üzerine Mustafa Kemal'in, buralardan yapılan başvuruları da dikkate alarak bölgede Kuvâ-yı Milliye'nin oluşturulması yönünde harekete geçtiği görülmektedir. Nitekim Sivas'tan Heyet-i Temsiliye adına Maraş Mutasarrıflığı'na gönderdiği 31.10.1919 tarihli yazıda; her türlü siyasi tedbirlere başvurulmaya başlandığını, hukuki ve siyasi müracaatlara, protestolara önem vermedikleri takdirde fiilen savunma ve karşı koymak için milli teşkilatın hazırlık derecesinin acilen bildirilmesini istemektedir (Şerife Yorulmaz, 2005:350). Mustafa Kemal'in 29 Mart 1920 tarihli ve 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey'e gönderdiği şifreli yazıda da, Fransızların genel kuvvetleri konusunda bilgi verildikten sonra, Antep ve Maraş yönünde düşmanın hareketini engellemek üzere 20. ve 12. kolorduların Haçın, Sis, Mersin dolaylarında bulunan Ulusal Kuvvetler müfrezelerinin daha çok çaba göstermeleri gerektiği tarafından yinelenmiştir (Yorulmaz, 2005:352).

Hazırlanan askeri plana göre; Fransızlar, Maraş'ta işgallerini genişleterek ilerleyecek olurlarsa, Üçüncü Kolordu buna tüm silahlarıyla karşı koyacaktı. Fransızlar işgallerini genişletmeyip Maraş'ta kalırlarsa dahi ne kadar yakın olursa olsun Maraş-Pazarcık garnizonuna vurucu müfrezelerini gönderecekti. Bu cephelerde ulusal kuvvetlerin büyük çoğunluğu eyleme hazırlanacaktı. 20. Kolordu cephesinde çabuklukla müfrezeler hazırlanacak ve işgal bölgesine gitmek için bekleyecekti (Yorulmaz, 2005:351).

Maraş ve Antep milli teşkilâtına destek vermek ve halkın hamiyetinden doğmuş bazı oluşumları, düzenli bir teşkilâta bağlamak üzere Sivas'tan gönderilen Asaf (Kılıç Ali) Bey ile Selim Bey (Yörük Selim) bölgede önemli faaliyetlerde bulunmaya başlamışlardır. Bölgede Kuva-yı Milliye, işgal edilen yerlerin sınırında kurulmaya başlanmış ve işgal altındaki yerlerde de örgütlenme sürdürülmüştür. İdare Heyetleri, görünürde farklı adlarla da olsa gerçekte "Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" olarak faaliyet göstermekteydi. 1919 yılı sonlarında çabalar artırılmıştır. Bir yandan cemiyet üyeleri çoğalırken bir yandan da Kuvâ-yı Milliye için para, silah ve cephaneye sağlanmaya çalışılmaktaydı. Cemiyete giren her üye, durumuna göre, bir silah sağlamakla yükümlüydü. Kuvâ-yı Milliye birliklerinin, iaşe dışında silah ve cephaneye sıkıntısı çektikleri de bilinmektedir. Çünkü işgal güçleri daha donanımlı olup, tayyare ve top gibi gelişmiş silahlara sahipti. Maraş halkı ise direnmek için kendi aralarında yardım toplamaya başlamış,

hükümetten de silah ve cephane talep etmişti. Maraş halkı mücadeleye sonuna kadar kararlıydı.

Maraş, Antep ve Urfa'daki Fransız kuvvetlerinin komutanlığına getirilen General Querette'in 13 Aralık 1919 tarihli beyannamesinde, Kilikya ve diğer güney illerinin, padişahla Fransızların uzlaşması üzerine işgal edildiği belirtilmektedir. Beynamede, bu bölgedeki tüm halkın Fransız silahlarının himayesi altında olduğu da ilan edilmekte ve bu durum, Pozantı'dan Maden yönüne bir de yol yapmaya başladıklarından Kayseri'ye silah sevkini de tasarladıklarını göstermektedir. Kayseri işgal edilirse Türk kolordularını birbirinden ayırmış olacak ve böylece Türkiye'nin paylaşımı üzerine 1916'da yapılan İngiliz-Fransız anlaşması uygulamaya girmiş olacaktı (Tansel, 1977: C II:216-220).

Maraş havalisinde mülkî ve idarî kontrolü üstlenmiş olan Eyâlet-i Şarkıyye Kumandanı Fransız General Querette tarafından tayin edilen bir binbaşı ile bölge ulema ve eşrafı bir toplantı yapmış, bu toplantıda, bölgede asayişin temini için Müslüman köylere tecavüzün durdurularak, Müslüman ahaliyi katleden Fransız askeri kisvesine bürünmüş Ermenilerin Fransız ordusundan çıkarılması gerektiği belirtilmiş, aksi takdirde Müslüman köylere uygulanan mezalimin daha da artacağına açık olduğu ve dökülecek kandan da Fransızların sorumlu olacağı binbaşya ifade edilmişti. Fransızlar, Türklerle er veya geç bir savaşa gireceklerini kabul ettikleri için devamlı olarak Maraş'a takviye birlikler gönderiyorlardı.

7 Ocak 1920'de İslâhiye'den Maraş'a hareket eden bir Fransız birliği Türklerin saldırısına uğradı. Fransızların Maraş'a kuvvet yollamaya devam etmeleri ve yol üzerindeki köylerde ırza tecavüze kadar varan hareketleri, Türklerin sabrını tüketti ve kendilerini savunmaya mecbur etti. 20 Ocak 1920'de Fransız komutanın, şehrin ileri gelenlerinden bazılarını tutuklayıp, hükümet binasını işgal etmek üzere harekete geçmesi üzerine Türkler, Fransızların üzerine ateş açarak geri püskürttüler. Böylece başlamış olan savaş, 23 Ocak'ta Fransızların şehri top ateşine tutmasıyla devam etti. Fransızlar, Ermenilerle beraber Maraş halkını, kiliselerden top ve mitralyöz ateşine tutmuşlar, şehirde yangın çıkmış ve birçok müslüman ölmüştü. Türkler, Ermenilerle Fransızların bir kale gibi sağlam tahkim ettikleri kiliseyi ele geçirdiler. Bu arada Mustafa Kemal Paşa, 24 Ocak 1920 tarihinde yayınladığı genelge ile Güneydoğu Anadolu ve Kilikya halkına büyük moral veriyordu. Bu genelgede, kolorduların, milli kuvvetleri hemen teşkil ve harekete hazır bir hale getirmeleri isteniyor ve çok önemli olan Maraş harekâtının lehte sonuçlanması için de 3. Kolordu'nun, Maraş'a her hu-

susta yardım etmesi rica ediliyordu. 25 Ocak 1920'de kolordulara ve öteki askeri birliklere gönderilen bir yazıda da milli müfrezelerle her ne şekilde olurda olsun bir harekâta başlamaya mecburiyet vardır deniyor ve hemen gerilla tarzında işe başlanması isteniyordu. Türkler bu tarz savunma tedbirleri almaya çalışırken, Maraş'ta Fransız ve Ermenilerin müslümanlara yaptıkları katliamlar dayanılmaz bir hal alıyordu.

Fransızlarla birlikte Ermeniler, halkı katlediyor, ahali şehirden dışarı çıkamıyor, kasaba, top ateşiyle tahrip ediliyordu. Ayrıca Maraş'a yardıma gelen ahali de top ve mitralyöz ateşi nedeniyle şehre giremiyordu. 1 Şubat'tan itibaren Maraş'ta savaş daha da şiddetlenmiş, Fransızlar tarafından Maraş çarşısı yakılmıştı. 6 Şubat'ta İslâhiye tarafından gelen ve iki topları da bulunan 500 kişilik bir Fransız birliği, Maraş'a 1,5 saat mesafede milli kuvvetler tarafından durdurulmuş, 300 kişilik bir Fransız birliği, bir dağ bataryası ile şehre yaklaşarak bombardımana tutmuştu. Bombardıman 8 Şubat'ta da devam etmiş ve kışlada kuşatılmış duruma düşmüş olan Fransızlara bu şekilde yardım edilebilmişti. Ancak Fransızların durumu da çok iyi değildi. Arslan Bey komutasında Maraş Kuvâ-yı Milliyesi'nin, Pazarcık ve Göksun'dan gelen milli kuvvetlerle desteklenmesi sonucu gerek Elbistan ve çevre depolardan getirilen silah yardımı ve özellikle de kışladaki silah ve cephanenin Kuvâ-yı Milliyecilere dağıtılması sonucunda Türkler oldukça güçlü bir konuma geldiler. Bu gelişmeler neticesinde Maraşlı müslümanlar Ermeniler ile Fransızlara karşı 22 gün başarı ile mücadele etmişlerdir. 11 Şubat gecesi Fransızlar, daha fazla dayanamayarak İslâhiye'ye doğru çekilmek zorunda kalmışlardır. Şehir içi çatışmalar sonucunda Maraş'ta ölen ve yaralanan düşmanın sayısı oldukça fazlaydı. Maraş'ta uğradıkları yenilgi, Fransızları derinden etkilemiş, prestij ve moralleri bozulmuştu.

Maraş zaferinden dolayı Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa, 15 Şubat 1920'de, 3. Kolordu Komutanı'nı tebrik etmiş, fakat Fransız ve Ermenilerin bu yenilginin acısını almak üzere harekete geçeceklerini bildirmişti.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi sonrası Anadolu'nun işgal edilmesi ve işgal kuvvetlerinin Müslüman Türk halkını rahatsız edici uygulamalara gitmeleri ve beraberlerinde kendilerine destek veren Ermeni gruplarının taşkınlıkları üzerine, halk, kendi içinde örgütlenme yoluna gitmiştir. Böylelikle Anadolu'nun birçok bölgesinde Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ortaya çıkmıştır. Bu durum, Türk halkının işgaller karşısındaki ilk tepkileri olarak ta kabul edilmektedir. Zira ilk başlarda barışçıl amaçlarla hareket eden bu cemiyetler, daha sonra yaşanan katliamlar karşısında, Türk halkının bu haklı davasını her türlü şekilde gündeme getirmeye çalışırken askeri olarak da silahlı direniş hareketlerinin hazırlayıcısı ve en büyük destekçisi haline gelmişlerdir. Bu örgütlerin desteği ile Kuvâ-yı Milliye güçleri oluşturulmuş ve işgalci kuvvetlerine karşı mücadele edilmiştir.

Maraş bölgesi önce İngiliz ve daha sonra da Fransız işgaline maruz kalmıştır. Bölgede ilk örgütlenme, İngiliz işgali döneminde başlamakla birlikte esas itibariyle Fransız işgali döneminde bu faaliyetlerin daha da yoğunlaştığını görüyoruz. Nitekim Fransız işgali döneminde yaşanan bayrak olayı sonrası Maraş Müdafaa-i Hukuk Örgütü kurulmuştur. Maraş bölgesindeki mücadele, bu örgütün çalışmaları ile önemli bir boyut kazanmış ve mücadelenin plan ve programı hazırlanarak, bu programa herkesin uyması gerektiği ifade edilmiştir. Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri, Milli Mücadele'nin kazanılmasında önemli görevler yerine getirmişlerdir. Maraş'ın düşman işgalinden kurtulmasında da bu şehirde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin rolü büyük olmuştur.

Bu bölgelerde kurulmuş olan cemiyetlerin diğer bölgelerde kurulmuş olanlardan farklı bir yönü vardır. Zira diğer bölgelerde kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin hemen hepsi, umumiyetle kendi bölgeleri daha işgal edilmeden ve o tarihlerde yürürlükte olan kanunlar çerçevesinde hükümet yetkililerinden resmi müsaadeler alınarak, daha çok siyasi çalışmalar yapmak için kurulmuş cemiyetlerdir. Hâlbuki Güneydoğu Anadolu bölgesinde –özellikle Maraş, Antep ve Urfa'daki- milli faaliyetler ve teşkilatlanma çalışmaları, genellikle, bölgede fiili işgal hali devam ederken, çeşitli tehlikelere rağmen, yerine göre gizli olarak yürütülmüştür. Bu örgütlerin öncülüğünde, bölgede vücuda getirilen Kuvâ-yı Milliye, birçok imkânsızlığa rağmen olağan üstü bir mücadele vermiştir. Bu itibarla Türk istiklal Harbinin önemli bir kesitini oluşturan güney cephesindeki gelişmeler içinde, Maraş bölgesindeki mücadele önemli bir yere sahiptir. Fransızlara karşı Maraş'ta elde edilen başarı **“Milli Mücadele'nin ilk kıvılcımı ve**

ilk zaferidir”. Maraş'ta parlayan bu kıvılcım, bütün yurda yayılmış ve zamanla büyüyerek, düşmanı bir ateş çemberi içine almış, yok etmiştir. Maraş'ta kazanılan zaferin etkileri kısa zamanda kendini göstermiş, hareket, bütün Güney Cephesi'ne yayılmıştır. Maraş savunmasını Urfa ve Antep şehirleri takip etmiş, Fransızlar bölgede tutunma imkânı bulamamışlardır. Maraş'ta başlayan ve daha sonra Urfa ve Antep şehirlerine sıçrayan şehir savunmaları ve gösterilen başarılar, tüm Anadolu'da mücadele azim ve inancını artırmıştır.

KAYNAKÇA

Kitap ve Makaleler

AKBIYIK, Yaşar, “Maraş’ın Düşman İşgalinden Kurtulmasında Atatürk’ün Rolü”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C V, S X, Mart 1987.

—————, Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’nin Kuruluşu, Ege Üniversitesi, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, S 6, 1991.

—————, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1999.

BAGDATLILAR, A., **Uzunoluk: (İstiklal Harbinde Kahramanmaraş)**, Kervan yayınları Toker Matbaası İstanbul, 1974.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1974.

BİLGİN, M.Sıtkı, “**Arşiv Belgelerine Göre Fransız İşgali Altındaki Maraşta Ermeni Faaliyetleri**”, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma Ve Uygulama Merkezi adına yayınlanan Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine (Editör; Prof. Dr. Mehmet Özkarcı vd.) Kahramanmaraş 2008, 239-250)

CAHİT, B., **Gazi’nin 4 Süvarisi**, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul, 1932.

ÇOĞALAN Celal- Kurtaran, Halit, **Her Yönüyle Maraş**, İstanbul, 1963.

DİNAMO, H., **Kutsal İsyân, Milli Kurtuluş Savaşının Gerçek Hikayesi**, May Yayınları, İstanbul, 1967.

EYİCİL, Ahmet, “Maraş Mücadelesinde Atatürk”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XVI, Temmuz 2000.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk-Söylev**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Tarih Kurumu Yayınları, C I, 3. Baskı, XXIII. Dizi-Sa.2/2, Ankara, 1989.

GOTTHART, Jeaschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Cilt I, Ankara, 1970.

GÖNEN, Cengiz, **Ulusal Kurtuluş Savaşının İlk Kahramanı MARAŞ**, Ankara, 2005.

KARADAG, H., **İstiklal Savaşında Maraş**, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği yayını Kahramanmaraş, 1994, 64s.

KILIÇ, A., **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Derleyen: Hulusi Turgut, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, 794s.

ÖZALP, Y., **Mustafa Kemal ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi**, Semih Ofset Matbaacılık Ankara, 1984.

ÖZKAYA, Yücel, "Mustafa Kemal Paşa Anadolu'da", **Millî Mücadele Tarihi**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara, 2002.

SAKALLI, Bayram, **Milli Mücadele'nin Sosyal Tarihi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri**, İz Yayıncılık, İstanbul, 1997, ss. 432.

SERTOĞLU, M., **Kendini Kurtaran Şehir Kahramanmaraş'ın Kurtuluş Destanı**, Tercüman Gazetesi, 1970.

ŞIVGIN, Hale, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C IV, S II, Ankara, 1988.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C I, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1977.

TÜRK İSTİKLAL HARBİ, IV. Cilt, Güney Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Dairesi Resmi Yayınları, Ankara, 1966.

ULUSOY, (E) Albay Mümtaz, **İstiklâl Harbi'nde 2'nci Kolordu (1918-1921)**, Yayına Hazırlayanlar, Dr. Öğ. Alb. Ahmet TETİK, Uzm. Şeyda BÜ-YÜKCAN, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

YETİŞGİN, Memet, **Maraş Savunması: Amaçlar, Kişiler Ve Sonuçlar**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Kahramanmaraş Ve Yöresi Kültür Değerlerini Araştırma Ve Uygulama Merkezi adına yayınlanan Maraş Tarihi Ve Sanatı Üzerine(Editör; Prof.Dr. Mehmet Özkarıcı vd.) Kahramanmaraş 2008, 275-289.

YORULMAZ, Şerife, Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri, Ankara Üniversitesi, **Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 35-36, Mayıs-Kasım 2005, s. 345-373.

YAVUZ, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.

MİLLİ MÜCADELE'DE ELBİSTAN

Yrd. Doç. Dr. Fahri KILIÇ*

ÖZET

Osmanlı Devleti ve İtilaf Devletleri arasında Mondros Ateşkes Antlaşması 30 Ekim 1918'te imzalandıktan sonra İngilizler, güney bölgesinde işgallere başlamış, güney bölgesi için stratejik öneme sahip Maraş'ı, 22 Şubat 1919'da işgal etmişlerdir. İşgal, 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye Antlaşması ile sona ermiştir. İngilizlerin Maraş'ta yaklaşık sekiz ay boyunca sürdürdükleri işgalin sona ermesinin ardından şehri 1 Kasım 1919'da Fransızlar işgal etmiştir.

Bu haksız işgallerin ardından Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Maraş'ta milli direnişi başlatmak için bir milli teşkilat kurulmasına karar vermiştir. Bu amaçla da bölgenin kurtuluşu için hali hazırda işgal altında bulunmayan ve coğrafi bakımdan doğal bir güvenliğe sahip olan Elbistan merkez olarak seçilmiştir. Bu gelişmelerden sonra emekli eski Şam Sulh hâkimi Ali Rıza Bey'in başkanlığında Elbistan'da bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyet, yaptığı çalışmalarla kısa sürede Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesi'ne yönelik uygulamalarının en önemli unsuru haline gelmiştir. Maraş'a Elbistan üzerinden sürekli askeri yardımlarda bulunmuş, Maraş'ın kuzeyinde bir savunma hattı oluşturulmuştur.

Bu çalışma, Milli Mücadele'nin en parlak destanlarından birisini oluşturan Maraş Müdafaa'sına Elbistan aracılığıyla yapılan katkıları kapsamıştır. Bulgular ışığında güney cephesinde Elbistan'ın stratejik ve lojistik önemi ortaya konulmuştur. Araştırma verileri döneme ilişkin arşiv kaynakları, süreli yayınlar ve anılardan oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa, Güney Cephesi, Maraş, Elbistan.

* Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, İ. Ö. Bölümü, Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
A.B.D., kilic_f@ibu.edu.tr.

ELBİSTAN DURING WAR OF INDEPENDENCE

ABSTRACT

English powers started occupations in the Southern Region and invaded Maraş with strategic importance in February, 22, 1919 following the Armistice of Moudros that was signed between the allied powers and the Ottoman Empire (October, 30, 1918). The occupation ended with the Treaty of Syria signed on 15 September 1919. After the termination of Maraş occupation that lasted approximately eight months, French powers invaded the city in November, 1, 1919.

Following those unjust occupations, Mustafa Kemal Pasha, the head of the delegation committee, decided to establish a national organization to commence national resistance. Elbistan, not currently under invasion at the time, was selected as the center for this purpose due to its natural security provided by geographical conditions. Following these development, Association for the Defense of National Rights, a countrywide resistance organization, was founded in Elbistan under the presidency of retired Damascus Justice of Peace Ali Rıza Bey. The Association quickly became the most crucial instrument of Mustafa Kemal Pasha's practices towards the Southern front. Military support was provided for Maraş through Elbistan and a line of defense was generated in the north of Maraş.

Present study consists of contributions of Elbistan to Maraş Defense, one of the most brilliant epics of the War of Independence. Research presents Elbistan's strategic and logistical importance in the southern front in the light of findings composed of archived documents of the period, periodicals and memoirs.

Key words: War of Independence, Mustafa Kemal Pasha, Southern Front, Maraş, Elbistan.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nin İtilaf devletleriyle Mondros Ateşkes Antlaşması'nı (30 Ekim 1918) imzalamasının ardından Osmanlı Hükümeti'nin güney bölgesindeki (Adana, Urfa ve Maraş) sancaklardan askeri kuvvetleri çekmesi, İtilaf devletlerinin bölgedeki işgallerini kolaylaştırıcı bir zemin oluşturmuştur. Birinci Dünya Savaşı devam ederken İtilaf Devletleri kendi aralarında yaptıkları gizli Sykes-Picot Anlaşması'na göre Musul, Antep, Urfa ve Maraş sancakları Fransızlara bırakılmışsa da İngilizler Fransızlara karşı bir stratejik üstünlük elde etmek amacıyla petrol alanlarının bulunduğu Musul vilayetiyle birlikte 10 Ocak 1919'da Antep'i, 22 Şubat 1919'da Maraş'ı 24 Mart 1919'da da Urfa'yı işgal etmişlerdir. İngilizlerle Fransızlar arasında 15 Eylül 1919 tarihinde imzalanan Suriye Antlaşması ile İngilizler Maraş'ta yaklaşık sekiz ay boyunca sürdürdükleri işgali sona erdirmişler, şehri Fransız işgaline devrederek bölgeden çekilmeye karar vermişlerdir.¹

İngilizler, işgal döneminde bölgenin dini dokusuna özen göstermiş, Urfa'ya Hintli, Maraş'a Mısırlı Müslüman askerler göndererek bölge halkının tepkisini azaltmışlardır. Ancak, diğer taraftan Pazarcık ve Elbistan'da bulunan bazı aşiret reisleriyle görüşmeler yaparak halkı işbirliği yapmaya ikna etmeye çalışmışlardır. Bu durum merkezi Diyarbakır'da bulunan 13. Kolordu Komutanı Cevdet Bey tarafından Sivas'ta bulunan 3. Kolordu Komutanlığı'na bildirilerek, Elbistan'ın stratejik durumunun Sivas, Kayseri ve Malatya vilayetleri açısından önemli olduğunu, Edward Noel'in Elbistan yolu ile Malatya'ya geçerken, Elbistan ile Urfa arasındaki yolların krokisini alarak halk arasındaki mezhep farklılıklarını tetkik ettiğini, Elbistan'a bağlı dağlık köylerde bazı ahaliyi silahlanmaya ve isyana teşvik ettiğini bildirmişti. Cevdet Bey, İngilizlerin Elbistan bölgesine karşı olabilecek herhangi müdahalesini önlemek için buraya kuvvet gönderilmesi ve Elbistan Asker Alma Şubesi'nde bulunan subayların köylere gönderilmesi ve halkın bilinçlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. İngilizlerin bölgedeki bölücülük faaliyetleri, halkın tepkisine yol açmış ve Temsil Heyeti'nin zamanında aldığı önlemlerle başarısızlığa uğratılmıştır.²

1 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004, s. 377.

2 Mazhar Müfit Kansu, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, 256.

Bölgedeki İngiliz işgalinden sonra başlayacak olan Fransız işgalinin sadece Maraş'la sınırlı kalmayacağı, kuzeye doğru ilerleyebileceği ihtimali üzerine Elbistan'da da 3. Kolordu bazı önlemlerin alınması gerektiğine karar vermiş, bu amaçla Elbistan'a gelen Kolordu Komutanı Albay Selahattin Bey alınması gereken tedbirleri şu ifadelerle belirtmiştir:

“İngilizlerin bölgeyi işgali aslında Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı idi. Bu sebeple bölgeyi başka devlete devretmesi, milletin haklarına ve Hükümetin haysiyetine vurulmuş bir darbe olacaktır. Bölgeye Fransız kuvvetleri gelmeden oradan fiilen milli teşkilatın kurularak, milletin haklarına sahip çıkılması işgale karşı koyması kutsal vazifedir. Maraş'ı ve bunun yanında Antep'i mümkün olduğu takdirde 3. Kolordu koruyacaktır. Elbistan, Maraş ve Antep'te milli direniş teşkilatı düzenlenecek ve tertip edilecektir. Malatya'dan Maraş'a askeri müfreze gönderilmesi düşünülmektedir. 3. Kolordunun Maraş'taki milli kuvvetleri ele alması ve organize etmesi için acele olarak Aziziye'den bir süvari takımının güneye yollanması gereklidir. Sivas'tan bir subay ile iki hafif makineli tüfek bu müfreze yetişmek üzere yollanmalı ve müfrezenin masrafları verilmelidir. Müfreze subayı Elbistan ve Maraş'taki durumdan telgrafla Kolorduya devamlı bilgi verecektir. Hıristiyanların mal ve canlarına dokunulmaması müfrezenin en kısa zamanda hareket etmesi ve hareketinin gizli tutulması gereklidir.”³

Fransızların Maraş'ı işgalinin kesinleşmesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, 13. Kolordu Komutanlığı'na verdiği talimatta Maraş'ın işgalinin engellemeye çalışılmasını olmazsa Fransız kuvvetlerinin bölgede barındırılmaması için her çareye başvurulmasını belirtmiştir. ⁴ Ayrıca Maraş'ta milli direnişi sağlamak ve daha kalıcı sonuçlar elde etmek için bir milli teşkilatın kurulmasını istemiştir. Bunların yanı sıra Sivas Kongresi'nde Maraş'ta düşman işgalinin sona erdirilmesi için aşağıdaki tedbirlerin alınması öngörülmüştür:⁵

“30 Ekim 1918 Mondros Mütarekesi imza edildiği tarihte vatan toprakları içinde kalan Maraş ve civarı Türk askerlerinden tamamen boşaltılmıştır. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bu bölgenin geçici işgal bahanesiyle vatandan koparılmasına seyirci kalamaz. Buradaki gerek yabancı işgali gerekse perde arkasın-

3 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV**, Genel Kurmay Yayınevi, Ankara 1966, s. 55.

4 Tefrik Bıyıklıoğlu, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959, s. 58.

5 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II, Başbakanlık Matbaası, Ankara 1973, s. 209.

da uygulanmak istenen Ermenilik gayelerini derhal durdurmalıdır. Bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer yer kurulmuş bulunan milli teşekküllerin 13. , 3. , 2. , 12. Kolordulara bağlanması gerekir. Buna göre Maraş ve civarı 11 Eylül 1919'da merkezi Sivas'ta, tümenleri Amasya ve Samsun'da bulunan 3. Kolordu'ya ve bölge içindeki müdafaa-i hukuk cemiyetlerine verilecektir”⁶

Ancak Maraş bölgesinin bağlanılmasına karar verilen 3. Kolordu'nun merkezi Sivas'ta, tümenlerinden biri Amasya'da biri de Samsun'da bulunmaktadır. Bu merkezlerden Maraş Mutasarrıflığı'na kısa sürede yardım ulaştırılması mümkün olmadığı için acil olarak Maraş'ta bir kuvâ-yı millie teşkilatının kurulmasına karar verilmiştir. Kurulan bu teşkilatın başına da Heyet-i Temsiliye tarafından Binbaşı Suzi Bey, Yüzbaşı Selim (Kurtoğlu Yörük Selim) ve üsteğmen Asaf Kılıç Ali Bey getirilmiştir. Bu kurul III. Kolordu Komutanı Kurmay Albay Selahattin Bey'e bağlı olarak faaliyetlerini yürütecektir.⁷

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Elbistan'da, Maraş gibi Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği III. Kolordu Komutanlığı bölgesine asker alma şubeleri ile birlikte dâhil edilmiştir. Elbistan, Maraş ve Antep bölgesinin teşkilatlandırılarak düşman işgalinden kurtarılması için hali hazırda işgal altında bulunmaması ve coğrafi bakımdan doğal bir güvenliğe sahip olmasından dolayı merkez olarak seçilmiştir. Bu amaçla Maraş'ın Fransızlar tarafından işgalinden bir gün önce şehrin ileri gelenlerinden oluşan bir heyet (Mehmet Ziya, Doktor Mustafa (Elbistanlı), Eczacı Ömer Lütfi (Elbistanlı), Katıpzade Mehmet, Vehbizade Hasip, Kocabaşzade Ömer, Tabağın oğlu Mustafa, Nazım Bey) milli teşkilat çalışmalarında bulunmak üzere Elbistan'a gelmişlerdir.⁸

Fransızların 1 Kasım 1919'da Maraş'ı işgal etmelerinin hemen ardından Elbistan'da Sulh hâkimi Ali Rıza Bey'in başkanlığında bir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmuştur. Cemiyetin başkanlığına eski Şam Sulh Hukuk hâkimlerinden Elbistanlı Bekişzade Ali Rıza Efendi, yardımcılığına da yine eski

6 Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999, s. 173.

7 **Türk İstiklal Harbi**, s. 92.

8 Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999, s. 160-161.

hâkimlerden Kışlalızade Ali Avni Efendi getirilmiştir. Bu iki zat, memleketin aydın kişileri ve eski yedek subaylardan kuvvetli bir heyet-i merkeziye oluşturmuşlardır. Cemiyetin başkanlığını bir süre sonra Nakipzade Mehmet Ağa ondan sonra da Şeyh Naci Mustafa Efendi yürütmüştür. Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bir parçası olan Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yaptığı çalışmalarla kısa sürede Mustafa Kemal Paşa'nın Güney Cephesi'ne yönelik uygulamalarının en önemli aracı haline gelmiştir.⁹

Güney Cephesi için kurulan savunma hattının merkezi olan Elbistan'da yapılacak askeri düzenlemeler, Temsil Heyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Elbistan Müdafaa-i Hukuk cemiyeti başkanı Ali Rıza Bey'e bildirilmiştir. Mustafa Kemal Paşa Ali Rıza Bey'e gönderdiği yazıda; Fransızların Adana havali de dâhil olmak üzere Urfa, Antep ve Maraş'ta küçük bir Ermenistan oluşturmak gayesini güttüklerini, milli teşkilatın yaygınlaşmasının dışarıya karşı pek mühim ve lehte tesir yaptığını, şu anda en önemli işin, işgal altında bulunan yerlerdeki teşkilatı genişletmek ve ahaliyi işgal aleyhine teşvik etmek, düşmanları zora sokmak olduğunu belirttikten sonra, Malatya'dan bir süvari bölüğü ile iki mitralyöz bölüğünün Elbistan'a doğru hareket ettiğini, bu kuvvetin milli teşkilatın dayanağı olacağını ve Elbistan deposundaki silah ve teçhizatın Kuvâ-yı Milliye'ye dağıtılması gerektiğini, III. Kolordu Komutanlığı tarafından Binbaşı Suzi Bey komutasında bir kuvvetin Elbistan'a gönderildiğini Malatya'dan da bir süvari bölüğü ile iki mitralyöz bölüğünün Elbistan'a sevk edildiğini bildirmiştir. Bunun yanı sıra Binbaşı Suzi Bey komutasında bir kuvvet ile birlikte Selim Bey ile birlikte Ali Asaf Bey (Kılıç Ali) Elbistan'a gönderilmiştir.¹⁰

9 Adnan Güllü, "12 Şubat ve Elbistan", **Bizim Elbistan Gazetesi**, 20 Temmuz 2012.

10 Kılıç Ali Bey, Mustafa Kemal Paşa tarafından, Maraş ve Antep havali Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'na tayin edilmiştir. Güney Cephesi hakkında haritalar üzerinden yapılan müzakereler sonucunda Elbistan'daki Şam emekli sulh hâkimi Ali Rıza Bey'le ortaklaşa çalışarak, milli teşkilatın kurulduğu yerlerde halkın maneviyatını yükseltmek, teşkilat kurulmamış yerlerde ise, teşkilatın kurulmasını sağlayarak, küçük müfrezeler oluşturmak ve idare etmek ve teşkilat tamamlanır tamamlanmaz, henüz dağınık halde bulunan Fransız kuvvetlerine nerede görülürse görülsün taarruz etmek ve onları taciz etmek üzere 2 Kasım 1919'da emrine verilen iki hafif makineli tüfek, iki süvari ve Üsteğmen İhsan Bey'den mürekkep bir müfreze ile Sivas'tan Elbistan'a hareket etmiştir. Kılıç Ali Bey, Elbistan'a geldiğinde Zeyton Protestan Ermenilerine mensup Süryanoğullarından bir Ermeni ile Zeyton mektebi öğretmeni Amerika misyonerlerinden Laymen'in halkı Fransızlar tarafına çekmek için bir toplantı yaptıklarını haber almış, kendini Antalyalı arpa tüccarı diye tanıtarak toplantıya katılmıştır. Toplantıda, Kılıç Ali, Türklerin müstakil yaşamak isteyen bir millet olduğunu, Ermenilerin Türklere zulme başladıklarını, hâlbuki Türklere iyi

Güney Cephesi'nde Müdafaa-i Hukuk teşkilatları faaliyetlerini işgal altında bulunmayan yerlerde serbest, işgal altındaki yerlerde ise Cemiyet-i İslamiye adıyla gizlice yürüteceklerdir. Asker alma şubeleri de, bulunduğu kazanın müdafaa-i hukuk cemiyetinin çalışmalarını takip edecek ve idareye yardımda bulunacaktır. Asker alma şubesi subayları muayene bahanesi ile şube dairelerinde, milli bir orduyu oluşturacak erlerin ve silahların mevcudunu tespit edecektir. Her yerde, müdafaa-i hukuk cemiyetinin öncülüğünde, mahallin ileri gelenlerinin şahsi yardımı ve asker alma şubelerinin nezaretinde milli taburların esas hazırlanacak, asker ve silah mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit edilip 3. Kolordu'ya bildirilecektir. Her şube bir tabur kuvvet çıkaracak, subayların tespiti ve mahalline bildirilmesi 3. Kolordu merkezince yapılacaktır. Milli taburların icabında toplanabilmesini temin için ayrıca emre hazır milli müfrezeler bulundurulacaktır. Bu her mahalledeki müdafaa-i hukuk cemiyetinin göreceği lüzum ve ihtiyaca göre takdir olunacak ve bunların idare ve işleri kendi mahallerince sağlanacaktır. Ayrıca Elbistan, Maraş, Antep, Pazarcık, Çardaklı, Rumkale, Kilis mevcut veya kurulmuş olan müdafaa-i hukuk cemiyetlerinin kimlerden oluştuğu tespit edilecek, milli ordu teşkilat defterleri, şubelerce bir an evvel hazırlanarak bir nüshası 3. Kolordu Komutanlığı'na gönderilecektir. Bu kurullara ait özel haberleşme Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti vasıtası ile yapılacak ve gelişmeler hakkında 3. Kolordu Komutanlığı'na bilgi verilecektir. ¹¹

Bu esaslar dâhilinde, Elbistan'a gönderilen Kılıç Ali, Yörük Selim ve Binbaşı Suzi Beyler ile Maraş'tan gelenler faaliyete başladılar. Daha sonra Binbaşı Suzi Bey'in Sivas'a dönmesi ile yerine gönderilen Binbaşı Ali Bey de bu faaliyetlere katılmıştır. Binbaşı Ali Bey ile Heyet-i Merkeziye üyeleri Elbistan ve Maraş'tan gelen beşer onar kişilik kabileler ile silah ve cephaneye gönderilmeye başlamışlardır. Kılıç Ali Bey Pazarcık'a, Yörük Selim Göksun'a giderek milis teşkilatı

---

yaşamak mecburiyetinde olan Ermenilerin işgale karşı Türklerin yanında yer almalarının gerektiğini söylemiştir. Buna karşı Ermeniler az çok cevap vermişler ise de, Amerikalı misyoner Laymen, Ermenilerin mağdur olduklarını, şimdiye kadar Türkler tarafından yapılan zalimane hareketlere karşı, onların fırsattan istifade edip intikam almakta haklı oldukları söylemiş, bunun üzerine toplantı soğuk bir hava içinde dağılmıştır. Kılıç Ali Bey, Elbistan'da askerlik şubesindeki silahları halka dağıttırması, kuvâ-yı milliye teşkilatını canlandırmıştır. Maraş'taki bayrak olayının başlaması üzerine, iki mitralyöz, piyade ve süvariden mürekkep küçük müfrezesi ile karargâhını zor kış şartlarına rağmen Pazarcık'a nakletmiştir. Bkz. **Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor**, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005, s. 374-378.

11 Akbıyık, a. g. e. , s. 162.

kurma çalışmalarında bulunmuşlardır. Bu çalışmalar sonucu, Elbistan, Göksun, Pazarcık'ta milli teşkilatlar kurulmuş, bu milis kuvvetlerinin yanı sıra Bertiz müfrezesi de Fransızlara önemli kayıplar verdirmiştir.¹²

Bu sırada Elbistan'da kaymakamlık yapan Kerküklü Halis Bey, İstanbul Hükümeti yanlısı olduğu Kuvâ-yı Milliye'ye muhalefet ettiği için Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri ve Jandarma Kumandanı Muhtar Bey tarafından gece yarısı evinden alınarak Sivas'a götürülüp valiye teslim edilmiştir.¹³ Böylece Elbistan'daki milli teşkilatlanmanın önündeki engel kaldırılmıştır. Ayrıca PTT binası da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin üyeleri tarafından kontrol altına alınmıştır. Bu postane, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin gönderdiği sayısız telgraflarla Maraş'ta sivil halkının uğradığı mezalime son verilmesi için yürütülen faaliyetlerin en önemli araçlarından birisi olmuştur.¹⁴

Maraş'ta Fransızlarla başlayan şehir çarpışmaları sırasında 3. Kolordu, yerli halka Elbistan üzerinden sürekli askeri yardımlarda bulunmuş, mitralyöz, top, tüfek vs. gibi askeri teçhizat Elbistan'a oradan da Maraş'a gönderilmiştir. Böylece Maraş'ın kuzeyinde bir savunma ve destek kalesi teşkil edilmiştir. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çabalarıyla toplanan silahlar Maraş'a sevk edilmiştir. Böylece Maraş'ın kuzeyinde bir savunma ve destek kalesi teşkil edilmişti. Fransızlar Ahır Dağı'ndan ve Bertiz tarafından gelen Doktor Mustafa Bey ve Eczacı Lütfi Beylerin liderliğindeki Elbistan milis kuvvetlerinin taarruzundan oldukça yıpranmışlardır.¹⁵

Maraş içinde çarpışmaların başlaması ve Fransızların şehri top ateşine tutması üzerine 23 Ocak 1920'de Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bir protesto mitingi düzenlemiştir. Bu mitingden bir gün sonra da 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin idare heyetlerine bir yazı göndererek Maraş vilayetinin 3 gündür Fransızların top ve mitralyöz ateşi altında inlediğini, şehirden bir eser kalmadığını, bu nedenle protestolarda bulunulması gerektiğini belirtmiştir. Bunun üzerine 26 Ocak 1920 tarihinde 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa durumun protesto edilmesini ve mitingler düzenlenmesini istemiştir.¹⁶

12 **ATASE Arşivi**, No 16218, Dosya No 153. Fihrist 2-3.

13 **BOA**, Dosya No:656, Gömlek No:52, Fon Kodu: DH. ŞFR.

14 **TİTE Arşivi**, Dosya No. 685 19 62.

15 Akbıyık, **a. g. e.** , s. 86.

16 Kocatürk, **a. g. e.** , s. 195.

Mustafa Kemal Paşa da 29 Ocak 1920'de, Maraş'ta, Fransız ve Ermenilerin yaptıkları katliamlar sebebiyle Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine “. . . Her tarafta mitingler yapılarak Hükümet Merkezi ve yabancı temsilcilerine bu zulümlere bir son verilmesi için müracaat olunması.” şeklinde faaliyette bulunulmasına dair telgraflar çekmiştir.¹⁷

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin 23 Ocak 1920'de başlattığı protesto mitingleri son derece etkili olmuş, pek çok Anadolu şehrinde de Maraş'taki durumun kınanmasına yönelik mitingler düzenlenmiştir. Başta Kastamonu, Muğla, Samsun, Bolu, Kayseri, Sivas, Aydın, Amasya, Tokat, Elazığ, Trabzon, Kütahya, Burdur, Erzurum, Niğde, Diyarbakır, Erzincan, Antalya, Denizli, Edirne, Van, Adana, Malatya olmak üzere Anadolu'nun 81 ilinde Türk halkının Maraşlıların yanında olduğu tüm dünyaya haykırılmıştır.¹⁸

Maraş'ta sivil halka yapılan saldırılara, İstanbul Hükümeti kayıtsız kalamayarak olayları şiddetle protesto etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, hükümetin protestosunu gerekli yerlere bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın durumun kınanması için yayınladığı tamim ve telgraflarla Anadolu'nun her yerinde büyük mitingler düzenlenmiş ve yardım kampanyaları başlatılmıştır. Bu mitinglerden birisi de Elbistan'da düzenlenmiş, Elbistanlılar İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini ve Maraş olaylarını protesto etmişlerdir. Fransızların Ermenileri silahlandırarak masum halka zulüm yaptığı bildirilirken bu saldırılar sonucunda yüzlerce Türk'ün şehit edildiği ve binlercesinin de göçüne sebep olduğu duyurulmuştur.¹⁹

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti yardım kampanyalarıyla Maraşlıların ihtiyacını karşılamaya çalışmıştır. Bu amaçla Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa da 10 Şubat 1920'de yayımladığı bildiri ile zor durumda kalan Maraşlıların ihtiyaçlarının temini için Maraş Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi emrine ödenmek üzere Elbistan Ziraat Bankası Şubesi aracılığıyla yardımlar yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine başlayan kampanyalarla toplanan yardımlar Elbistan Ziraat Bankası'nda bir hesapta biriktirilip 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey nezaretinde ihtiyaçlar için sarf edilmeye başlanmıştır. Anadolu'dan toplanan yardımlar da şehirde başlayan açlık ve kıtlığı önleyebil-

17 Hale Şıvgın, “Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: M, Mart 1988, s. 492.

18 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973, s. 223-224.

19 **İrade-i Milliye Gazetesi**, 29 Aralık 1919.

mek için büyük bir titizlikle kullanılmıştır. Bu nakdi yardımlardan en önemli miktarlardan birini de Elbistanlılar Heyet-i Merkeziye öncülüğünde temin etmişlerdir. Kısa sürede 1000 lira para, 9. 500 kg. buğday, 1. 200 kg. arpa, 300 kundura, 25 çift çarık toplanmıştır.²⁰

Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunda "Elbistanlı çetebaşları Nakipoğlu Muin Ağa, Sinanoğlu Hamit Ağa, Güblüceli Tahir Ağa, Ali Hafız oğlu Mehmet Pehlivan, Jandarma Yüzbaşı Ahmet Muhtar Bey ve muhasebe memuru Topal Salih, tahminen 500-600 civarında atlı ve yaya silahlı çete mensupları ve tapu memuru Maraşlı Kazancı Sait'in kumandasında şehrin batısındaki Cancık mağarasına gelip çatışmalarda yer almışlardır. Ayrıca Elbistan eşrafından Mehmet Ağa ve Mahir Efendi komutasında oluşturulan 100'er kişilik kuvvetler Maraş çarpışmalarının en yoğun yaşandığı 4 Şubat 1920 tarihinde Fransızlara ağır kayıplar verdirmişlerdir.²¹

Maraş, 22 gün süren çarpışmalar sonunda 12 Şubat 1920'de Fransız işgalinden kurtarılmıştır. Güney Cephesi'nde Maraş'ın kahramanca mücadelesinde Elbistanlılar, büyük bir dayanışma göstererek başından itibaren maddi manevi her türlü fedakârlığı yapmaktan kaçınmamışlardır. Maraş'ın bu onurlu mücadelesinde sadece Elbistan şehri değil bütün civar yerleşim birimlerinden yardımlar sağlanmıştır. Maraş'ın ilçelerinden başta Elbistan olmak üzere Göksun, Pazarcık halkı da bu kahramanlık mücadelesinde eşi görülmemiş bir dayanışma örneği sergilemişlerdir. Ali Fuat Cebesoy da Maraş'ta Fransızlara karşı elde edilen başarının ardından şu bildiriye yayınlamıştır.

"Maraş müdafaası İstiklal Mücadelesinin en parlak destanlarından birisidir. Başta Maraşlılar olmak üzere Pazarcık, Elbistan re Göksunlular, cesaret, feragat ve fedakarlıkların bir timsalidir. Maraş'ın mukaddes kurtuluşu uğrunda şehit düşen aziz kardeşlerimizin hatıraları önünde eğilip de gazilerini de hürmetle selamlarım."

*Ali Fuat Cebesoy.*²²

20 Akbıyık, a. g. e. , s. 295.

21 **Türk İstiklal Harbi**, s. 105.

22 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, Ankara 1953, s. 292.

SONUÇ

Güney Cephesi'nde Maraş'ın kahramanca mücadelesinde Elbistanlılar, büyük bir dayanışma göstererek başından itibaren maddi manevi her türlü fedakârlığı yapmaktan kaçınmamışlardır. Maraş'ın bu onurlu mücadelesinde başta Elbistan olmak üzere Göksün, Pazarcık halkı da bu kahramanlık mücadelesinde eşi görülmemiş bir dayanışma örneği sergilemişlerdir. Başta Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çağrısı üzerine Elbistan Ziraat Bankası aracılığıyla birçok Anadolu şehrinden toplanan yardımlar Maraş'taki kahraman gazilere ulaştırılmıştır. Ayrıca Cemiyet'in başlattığı protesto mitingleri bütün Anadolu'ya yayılmış masum Maraş halkının çığlığı bütün dünyaya duyurulmuştur.

Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Rıza Bey, Selim ve Asaf Kılıç Ali Beylerin çabalarıyla, Maraş ve civarında milli teşkilat hızla kurulmuş, milli teşkilatların oluşumuna 3. Kolordu Komutanlığı önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Mustafa Kemal Paşa tarafından Güney Cephesi Komutanı olarak görevlendirilen Kılıç Ali Bey yerli halkla birlikte Fransız işgaline karşı güney cephesinin teşkilini başarıyla sağlamış, Fransızlara karşı kazanılan milli mücadelenin sembol isimlerinden birisi olmuştur.

Maraş'ta kazanılan zafer sayesinde, Sivas, Malatya, Elbistan, Diyarbakır gibi merkezlerin işgali önlenmiştir. Fransızlar Maraş'ta uğradıkları yenilgi nedeniyle kuzeye ilerleyememişler, aksine geri çekilmeye başlamışlardır. Nitekim Maraş zaferi etkisini Urfa ve Antep'te de göstermiştir. Maraş savunması Türk tarihine şerefli bir sayfa eklemiş, bunun sonucu olarak Maraş şehri TBMM tarafından istiklal madalyası ile ödüllendirilmiştir.

KAYNAKÇA

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.

ATASE Arşivi

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Atatürk Anadolu'da 1919-1921**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1959.

BOA

CEBESOY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyat, Ankara 1953.

GÜLLÜ, Adnan, "12 Şubat ve Elbistan", **Bizim Elbistan Gazetesi**, 20 Temmuz 2012.

İrade-i Milliye Gazetesi, 29 Aralık 1919.

KANSU, Mazhar Müfit, **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998.

Kılıç Ali Hatıralarını Anlatıyor, İş Bankası Yayınları, İstanbul 2005.

KOCATÜRK, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1999.

ŞIVGIN, Hale, "Mustafa Kemal'in Maraş'ın Kurtuluşu İçin Faaliyetleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: IV, Sayı: M, Mart 1988.

ŞİMŞİR, Bilal N. , **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt: I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1973.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: II, Başbakanlık Matbaası, Ankara 1973.

TİTE Arşivi

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi IV, Genel Kurmay Yayinevi, Ankara 1966.

UMAR, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2004.

MİLLÎ MÜCADELE'DE SURİYE İTİLAFNAMESİ'NİN YERİ

Yrd. Doç. Dr. Süleyman HATİPOĞLU*

ÖZET

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra Güney Anadolu bölgesi İngiliz ve Fransızların ortak işgaline uğramıştır. Fransa Sykes-Picot Antlaşması'na göre Suriye ve Güney Anadolu bölgesinin kendilerine bırakılmasını istiyordu. Bu durum bölgede Fransız-İngiliz çekişmesini arttırmıştır. Bu bağlamda Fransa ve İngiltere 15 Eylül 1919 tarihinde bir araya gelerek 1916 yılında imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'nı esas kabul eden "Suriye İtilafnamesi" adı altında Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir mukavele üzerinde anlaştılar.

Suriye İtilafnamesi'ne göre; İngiltere, Musul dâhil Irak'ın tamamına, Ürdün'e, Filistin'e ve Arabistan Yarımadası'na yerleşmiştir. Urfa, Antep, Maraş ile Adana vilayetini içine alan bölge ise Fransız nüfuz alanına bırakılmıştır. Ayrıca Fransa'nın nüfuz alanına Elazığ, Sivas ve Mersin'in batısına kadar olan geniş coğrafi bölge de dâhil edilmiştir. Böylece Fransa Güney Anadolu'nun verimli topraklarını eline geçirmiş ve aynı anda Suriye'yi uzun süre kontrol edebilmek için Orta Toros Geçitleri 'ne de hâkim olmuştur.

Fransa'nın bu bölge üzerinde uygulamayı düşündüğü başka fikirleri de vardı; daha önce tehcir kanunu ile bölgeden uzaklaştırılan Ermenileri de tekrar bu yörelere getirip eski yerlerine yerleştirerek Kilikya Ermeni Devleti'ni kurmak istiyordu.

Bu bildirimizde, bölgedeki İngiliz-Fransız çekişmesi, Fransa'nın Güney Anadolu bölgesini işgali ve Fransız-Ermeni işbirliği konuları üzerinde durulacaktır. Ayrıca Suriye İtilafnamesi'nin Millî Mücadele'deki yeri belirtilerek bir değerlendirilmesi yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sykes-Picot, Millî Mücadele, Suriye İtilafnamesi, Güney Anadolu, Ermeniler

* Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, shatip@mku.edu.tr, Antakya/HATAY

THE PLACEMENT OF SYRIA CONTRACT AT THE NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

The Mondros Cease-Fire Agreement had been signed on 30th October 1918 and then the armies of French and English conquered the region of Southern Anatolia. According to Sykes-Picot Agreement, the French government, demanded the Syria and the region Southern Anatolia. By the reasons of this situation, at the region French and English conflict accreted. In this context, when French and English governments met on 15th September 1919, firstly they talked on end of the conflict themselves. Thus, they settled on a contract which was very significant for Turkey and its name was “Contract of the Syria”.

According to the Contract of the Syria; England would have settled in Iraq land which was included Musul, Jordan, Palestine and Arabian Peninsula. French captured the Southern Anatolia which was included the provinces of Urfa, Antep, Marash and Adana. Further more, Elazığ, Sivas and the region where extended over western of Mersin came under domination to the French. Thus, French captured fertile and of Southern Anatolia and at the same time was able to take under control the pass of the Toros Mountain for ruling the region all the time.

French had planned new strategies for the region; its strategy was to bring back Armenians who relegated using by deportation law. Thus, French wanted to reestablish Armenian Kingdom of Cilicia.

At this study, we focused on the subjects which are English- French conflict, conquered the southern Anatolia by French and French- Armenian collaboration. Furthermore, we endavour to evaluate by expressing the importance at the national struggle.

KeyWords: Sykes-Picot Agreement, National Struggle, Contract of the Syria, Southern Anatolia, Armenians.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı esnasında gizlice imzalanmış olan Sykes-Picot Antlaşması gereğince; Basra Körfezin'den Musul'a kadar olan bölge İngiliz nüfuzu altına girecekti. Adana, Mersin Antep, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye ve Lübnan toprakları da Fransız nüfuz bölgesi olarak kabul edilmişti. İngiltere bu bölgeyi Fransa'ya bırakırken kendisinin sahip olabileceği nüfuz alanı ile Rusya arasında bir tampon saha oluşturmak amacını gütmüştü. Öteden beri İngiltere, Irak'a ve bilhassa zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'a göz dikmişti.¹ Fakat savaş şartları gereği Musul Fransa'ya bırakılmıştı. Savaşın gelişimi ve devamı açısından kâğıt üzerindeki toprak paylaşımı elbette önemli rol oynamıştır. Fakat ihtilal nedeniyle Rusya'nın savaştan çekilmesi bu devletlerarasında bazı anlaşmazlıklara sebebiyet vermişti. Suriye-Filistin ve Irak cephelerinde Osmanlı Devleti'ne karşı tek başına savaşarak galip gelen İngiltere; Fransa'yı Mondros Mütarekesi görüşmelerine dâhil etmemiştir. İngiltere'nin bu konudaki esas amacı ise, Musul'u Fransa'ya vermemektir.²

İngiltere Musul'u elde edebilmek için geçici olarak Kilis, Urfa, Maraş ve Antep'i işgal etmişti. İngiltere bu işgali Fransa'ya karşı koz olarak kullanacaktı. Fransa bu durumu kabullenmediği gibi, sert bir lisanla eleştirmişti. Bunun üzerine İngiltere işgal ettiği bölgeden çekilmek için Filistin'de nüfuzunun tanınmasını ve Musul bölgesinin kendisine bırakılmasını şart koştu. Böylece İngiltere, Musul konusunda çok önemli bir adım atmıştı. Fransa Başbakanı Clemenceau, uyumlu birisi olarak 1918 yılının Aralık ayında Lloyd George ile görüşmesinde Şark Meselesi konusunda mutabakata varılması, arzusunu bildirmişti. Bunun üzerine Lloyd George Filistin üzerindeki İngiliz himayesinin tanınmasını ve Fransa'nın Musul bölgesindeki haklarından feragat etmesi karşılığında, İngiltere'nin de Almanya'nın Türk petrolleri şirketi payından yüzde yirmi beşini Fransa'ya devredebileceğini belirtmişti.³

Bundan sonra da Fransa, 9 Şubat 1919'da Musul ve Suriye'nin önemli bir kısmındaki haklarının tanınmasını resmen İngiltere'den istemiştir. Bu bağlamda

1 M. Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918–1926)**, İstanbul, 1991, s. 16.

2 Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918–1922)**, Ankara, 1999, s. 107; Tekin İdem, **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey**, Hatay, 2004, s. 27 (MKÜ. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek lisans Tezi).

3 Yaşar Akbiyık, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990, s. 49; Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 31.

İngiltere ile Fransa kendi aralarında bazı toplantılar yaptılar. Bu toplantılarda Fransa, Suriye ve Kilikya'daki manda isteklerini dile getirdi. Llyod George'un bu isteğe karşı çıkması üzerine Fransa, İngiltere'yi Sykes-Picot Antlaşması'na uymamakla suçladı.⁴ Fransa'nın bu söylemi üzerine İngiltere işgal bölgesindeki Fransız askeri kuvvetinin azlığını da bilerek, Suriye ve Orta Toros Geçitlerindeki birliklerini geri çekmek istemişti. İngiltere'nin bu davranışı dolaylı bir şekilde Fransa'yı tehdit etmekte. Başka bir hususta İngiltere'nin, Filistin ve Musul'u işgal edebilecek askeri güce ihtiyacı vardı. Bu durum Suriye ve Kilikya'daki Fransa'yı zor durumda bırakacaktı.⁵

Llyod George, Clemencau ile yaptığı görüşmelere bağlı kalarak Fransa ve Araplara sunulmak üzere bir memorandum hazırlamıştı. Buna göre: İngiliz ordusu, Suriye ve Kilikya'yı boşaltmak için derhal harekete geçecekti. İngiltere bu bölgedeki yetkilerini Fransa ve Araplara devredecekti. Filistin İngiltere'nin elinde kalacak Musul dâhil olmak üzere Mezopotamya'da İngiltere'ye tabi olacaktı. İngiltere aynı zamanda Ermenileri himaye etmek kaydıyla, Fransız birliklerinin Kilikya'ya gönderilmesini kabul ediyordu. Bunu takiben Fransa, 1919 yılının Mayıs ve Haziran ayında işgal bölgesindeki kuvvetlere ek olarak Beyrut'ta bulunan General Gouraud kuvvetlerinden 412. Piyade Alayının iki taburunu 12 Temmuz 1919'da karaya çıkararak Adana'ya sevk etmişti. İlerleyen günlerde aynı alayın üçüncü taburu da Dörtyol tarafına sevk edilmişti. Böylece Kilikya'daki Fransız işgali takviye edilerek güçlendirilmişti.⁶

BÖLGEDE FRANSIZ EGEMENLİĞİ

Güney Anadolu bölgesi, ortak bir işgale uğramasına rağmen, bu bölgede İngiltere ve Fransa arasında nüfuz yönünden siyasi bir çekişme kendini göstermekteydi. Sonuçta Fransa, İngiltere üzerine yaptığı baskıdan başarıyla çıkmış, Suriye ve Kilikya bölgesini kendi nüfuzu altına almıştı.⁷ Nitekim 15 Eylül 1919 tarihinde Suriye ve Kilikya'da işgal kuvvetlerinin tebdili hakkındaki "*İngiliz-Fransız*

4 Y. Akbıyık, **a.g.e.**, s. 50

5 Çelik, **a.g.e.**, s. 109; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 54

6 Çelik, **a.g.e.**, s. 110-111

7 İhsan Ilgar, "Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi VI", **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, S 12, İstanbul, 1968, s. 17; M. S. Anderson, **The Eastern-Question 1774-1923**, Newyork, 1966, s. 379.

Mukavelesi" imzalanması ise⁸ bu yörelerin Türk halkını büsbütün dehşete düşürmüştü. Çünkü Maraş, Antep ve Urfa şehirleri İngilizler tarafından boşaltılarak, Fransızlara terk edilecekti. Bu sözleşme ile İngilizler, işgalleri altında bulunan Güney ve Güneydoğu Anadolu bölgesini Fransızlara bırakırken, bundan çeşitli şekillerde faydalanacaklarını düşünüyorlardı. Bir kere devamlı olarak kaynayan bir bölgenin sorumluluğunu Fransızlara devretmek suretiyle onları, Türklerle karşı karşıya bırakmışlardı. Diğer bir husus ise, İngilizler bölgeden çekilme kararıyla buradaki kuvvetlerinin serbest kalmasını sağlamışlardı. Ayrıca İngilizler, Türklerin kutsal vatan toprakları olan bu bölgeleri sonuna kadar müdafaa edeceklerini anlamış olduklarından, Fransızları bu bölgede meşgul ederek, dikkatlerini de Arap ülkelerinin üzerinden çekmişlerdi. İstanbul'daki İngiliz Yüksek Komiseri Amiral Sir de Robeck'in 12 Kasım 1919 günü Lord Curzon'a göndermiş olduğu rapor, bu düşünce ve görüşleri doğrulamaktadır.⁹

"Suriye ve Güneydoğu Anadolu'nun İngiliz işgalinden Fransız işgaline devri hususundaki kararın açıklanması üzerine burada gösterilen tepki, Adana bölgesinin Türkiye'nin tabii ve ayrılmaz bir parçası olduğu gerçeğini bir kere daha ortaya koymuştur Nitekim bu karar üzerine İstanbul'daki Müttefik devletlerinin yüksek komiserlerine memleketin çeşitli yerlerinden gönderilen telgraflarla Fransızların Antep, Urfa ve Maraş işgalleri protesto edilmiştir. Gelen telgrafların hemen hemen aynı formun tekrarından ibaret bulunuşu milli hareketin teşkilatlanışının yaygın ve süratli olduğunu, . . . :

göstermektedir. Ayrıca diğer bir hususta İngiltere, Irak ve Mısır'a karşılık bu bölgeleri Fransa'ya terk etmişti.¹⁰

İngilizler bu suretle durmadan kaynaşan ve Türkler tarafından mutlaka savunulacağını düşündükleri bir toprak parçasını Fransızlara bırakıyor ve onların Arapmemleketleri üzerindeki dikkatlerinin dağılmasını sağlarken¹¹ aynı zaman-

8 Gotthard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**, Ankara, 1989, 3. 64; U. Kocatürk, **a.g.e.**, s. 94; S. Tansel, **a.g.e.**, C 2, s. 208; Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917- 1938), s. 119.

9 Taner Baytok, **a.g.e.**, s. 24-25. Ayrıca Güney ve Güneydoğu Anadolu'dan İstanbul'daki İtilaf Kuvvetleri yetkililerine çekilen telgraflar için bkz. Bilal Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C 1, Ankara, 1973, s. 223 vd.

10 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C 1, İstanbul 1982. s. 317.

11 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 2, Ankara, 1978, s. 208. Ayrıca bkz. Taner Baytok, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970, s. 25'te: "Fransızların Anadolu'ya sızma çabalarını teşvik etmeliyiz. Böylece onları sonuç alamaya-

da bu bölgede yaşayan Türk halkını da Fransız zulmüne terk etmiş oluyorlardı.¹² Zaten Mustafa Kemal, bu sözleşmeden haberi olunca, derhal çok acil olarak Erzurum Müdafaa-i Hukuk Merkeziyesi'ne çektiği telgrafta:

“Eylül ayının 15. günü (1919) İngiltere ile Fransa, 1916 yılında imzaladıkları antlaşmayı esas kabul ederek; “Suriye İtilafnamesi” adı altında milletimizi yakından ilgilendiren bir mukavele üzerinde anlaştılar. Bu mukavelenameye göre, İngilizlerin haksız olarak işgal ettikleri yerleri tahliye eyledikleri bölgeleri, Fransızlar haksızlık üzerine haksızlık yaparak işgale başlayacaklar, Halep’i hariçte bırakarak, Urfa, Ayıntap, Maraş ile Adana vilayetlerimizdeki çoğunluğu İslâm ve Türk olan ve zengin topraklarımızı işgal bölgelerine dâhil ederek, kuzeye doğru da Harput ve Sivas’a kadar uzanıp, buraları da dâhile alarak Mersin’in batısına kadar uzanan ve Batı Anadolu ile Doğu Anadolu’yu birbirinden ayıran bu bölgeler Fransız nüfuz ve idaresine girecektir.”

İfadeleriyle konuya dikkat çekmiş ve bu durumun idarecilere ve gazetelere duyurulması gerektiğini bildirmiştir.¹³

Bu sözleşmeye göre Fransızlar, Çukurova'nın verimli topraklarını ellerine geçirmişler ve aynı zamanda Suriye'yi uzun süre ellerinde tutabilmeleri için, Orta Toros Geçitlerine de hâkim olmuşlardır. Bu hususta Fransız yetkilileri bu yöreler için şunları söylemişlerdi:¹⁴ *“Kilikya'nın Fransızlar tarafından işgali stratejik*

---

cakları bir alanda uğraştırıp, daha makul olabilecekleri alanlardan dikkatlerini dağıtmayı başarabiliriz” diyen İngilizdiplomatu G. Kidaton, Fransa'nın başına Çukurova'da bir gaile açılacağını görebilmiştir.

12 S. Tansel, **a.g.e.**, C 2, s. 209.

13 Bu hususta daha geniş bilgi için bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917–1938)**, s. 119–120. Ayrıca bkz. Osman Olcay, **Sevr Antlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantı Tutanakları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara 1981, s. LXVI vd.'de; Bu itilafnameyi “Suriye İtilafnamesi” olarak adlandırmış ve 15 Eylül 1919 günü Paris'te İngiliz ve Fransız Başbakanlarının bir araya gelmesiyle bir antlaşma imzalandığını kaydetmektedir. Ayrıca Adana Ermenilerince Ma'muratül-Azize (Elâzığ) gönderilen mektuplardan anlaşıldığı gibi, Fransızlar Adana ve Halep'te hakimiyetlerini sağladıkları an Diyarbakır ve Sivas üzerine ilerleyerek ele geçirmeyi düşünmektedirler. Bkz. **BA, BEO**, Harbiye Defteri, No. 244/6-52 (Bu evrak Meclis-i Vükela'ya elden takdim edilmiştir).

14 G. Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 212. Günümüzde de bunun bilincinde olan Suriye daima güney illerimizden bazılarını kendi haritaları içerisinde göstermeye devam etmektedir. Bu vilayetler şunlardır: Adana, Mersin, Ş. Urfa, K. Maraş, G. Antep, Mardin, Hakkâri, Diyarbakır ve Hatay bu konuda. Bkz. Tokay Gözütok, “Suriye'nin

ve ekonomik sebeplerle Suriye'nin tarihi müdafasını teşkil eden Toros Geçitlerini ele geçirmeyi istilzam etmektedir. . .” sözüyle bölgenin önemini belirtmiştir. Bu durum ise Suriye'de kurulacak Fransız hâkimiyetinin devamını sağlamak için Toros Tünellerini ele geçirmek, aynı zamanda Çukurova'ya da hâkim olmak demektir. Burada, göz önünde bulundurulmuş stratejik önem yanında Çukurova'nın zirai açıdan büyük bir potansiyele sahip olması ve Fransız sanayii için ayrı bir hammadde kaynağı teşkil etmesiydi. Zaten Fransız yetkilileri, Çukurova'yı ekonomik açıdan değerlendirmekte ve kendi iktisadi çıkarları için bu bölge üzerinde hassasiyetle durmakta idiler.¹⁵

FRANSIZ-ERMENİ İŞBİRLİĞİ

Bu bölge üzerinde Fransızların tatbik etmeyi düşündükleri başka fikirleri de vardı. Daha önce tehcir kanunu ile bölgeden uzaklaştırılan Ermenileri tekrar Çukurova'ya getirip, eski yerlerine yerleştirmek istiyordu.¹⁶ Fransa, Ermenileri niçin buralara yerleştirmek istiyordu sorusuna gelince; bunun sebebi gayet açıktı. Çünkü Fransa, Ermenilere Çukurova'da bir devlet kurmayı vaat ederek,¹⁷ onlardan yararlanmak¹⁸ ve bölgedeki Türk halkına karşı bir maşa olarak kullanmak istiyordu. Ayrıca Fransızların bölgeyi terk etmesi durumu gündeme gelirse; burada ortaya çıkacak boşluğu bir Ermeni devletçisi ile doldurabileceklerini de düşünüyorlardı.

Gözü 9 İlimizde”, **Tercüman**, S 8610 (13Şubat 1986), İstanbul, 1986, s. 1; “Büyük Suriye Projesi Sekiz Türk Vilayetini de İçine Alıyor”, **Hürriyet**, S1 (1 Mayıs 1948), İstanbul, 1948, s. 4'te bu vilayetler Seyhan, İçel, Maraş, Malatya, Urfa, Mardin, G. Antep ve Hatay olarak zikredilmektedir. “Suriye Hatay'ı İstedi Özal Vermedi”, **Söz**, S 6 (13 Kasım 1987), İstanbul, 1987, başlıklı yazıda ise, Suriye'nin bize Hatay'a karşılık El Cezire'yi teklif ettiği iddia edilmiştir. Bu hususta ayrıca bkz. Levis Malûf, **el-Nümidül-Ebcedi**, Tahran, 1363 (1943).

- 15 Bu hususta, 27 Mart 1920 günü Fransa Parlamentosu'nda eski Fransız Başbakanı Briand'ın konuşmasında 1916 senesinde yapılan antlaşmadan (Sykes-Picot) söz etmiş ve Kilikya, Adana, Mersin'den İskenderun ile Diyarbakır ve Van gölüne değin olan toprakların Musul'u da içerecek biçimde Fransa'ya ayrıldığını anımsatmış ve konuşmasına şöyle son vermiştir: “...Musul, İskenderun'un hinterlandıdır. İskenderun'da bu bölgenin doğal bir mahrecidir. Fransa, pamuktan mahrumdur. Adana'daki pamuk bu bakımdan son derece önemlidir” Bkz. İzzet Öztoprak, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Ankara, 1981, s. 159 vd.
- 16 **ATASE**, Arş. 6–2132, Kls. 383, Dos. 43–12-6, F. 35; Ali Saip, **Kilikya Faciaları ve Urfa'nın Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara, 1340, s. 17-18.
- 17 Salâhi R. Sonyel, “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Mezalimi”, **Bellekten**, C XXXVI. S 141 (Ocak 1972), Ankara, 1972 s. 43-49.
- 18 Wayne S. Vucinich, **The Ottoman Empire**, New York, 1979, s. 182.

Böylece Türk Devleti ile güneydeki yani Suriye’de yaşayan Müslüman Araplar arasında bir tampon devlet kurulacak ve Müslümanların birleşmeleri de önlenmiş olacaktı. Bu hususta Mustafa Kemal, Büyük Nutuk’ta meseleye şöyle bir açıklık getirmektedir: “. . . *Halen ecnebi taht-ı işgalinde bulunan manatıktan Kilikya’yı Arabistan ile Türkiye arasında bir etat tampon vücuda getirmek maksadıyla anavatandan ayırmak arzusunda bulunulduğu mevzu babis edildi. Anadolu’nun en koyu Türk muhiti ve en mahsuldar ve zengin bir mıntıkası olan bu kıtanın hiçbir suretle ayrılmasına muvafakat edilmeyeceği. . .*”¹⁹ ifadesiyle bu bölgede Fransa’nın denetiminde bir Ermeni Hıristiyan devleti oluşturularak, iki İslâm ahali arasında bir nifak sokmak niyetinde olduklarını görebiliriz.

Konumuza bir başka açıdan bakacak olursak, Mondros Mütarekesi gereğince 7 Kasım 1918 tarihinden itibaren bölgede başlayan İngiliz-Fransız ortak işgal harekâtı bir müddet sonra “*Suriye İtilafnamesi*” ne göre tam bir Fransız işgaline dönüşmüştü. Fransızların tarihi, kültürel ve askeri bakımdan bölgedeki varlıklarını uzun süre devam ettirmeleri mümkün olamazdı. Ancak bölge üzerindeki milli emelleri onlar için sömürgeci gayelerinin tahakkukunda bir vasıta olarak kendisini gösterirken, dikkat çekici bir paradoks da meydana getirmekteydi. Zira bu sömürgeci emeller Ermenilerin milli emellerinin istikbaldeki yegâne dayanağını oluşturacaktı.²⁰

Bütün bunlara dayalı olarak Ermeni liderlerinin Anadolu toprakları üzerinde bağımsız bir Ermenistan Devleti kurulması için çalıştıklarını biliyoruz. Bunlar yalnız Doğu Anadolu vilayetlerini değil; Maraş ve Kilikya’yı Ermenistan sınırları içinde gösteriyorlardı. Fransızlar ise bir yandan Ermenileri silahlandırıp eğiterek Güney Anadolu’ya savaş ortağı olarak sürerken bir yandan da Ermenilerin, Adana ve İskenderun üzerindeki isteklerine karşı duruyorlardı. Buralarda kendilerinin tarihi rolü bulunduğunu ve bölgenin Fransızlara ait olabileceğini kesinlikle ifade etmekteydiler.²¹

19 Mustafa Kemal, **Nutuk**, C 1, İstanbul, 1982, s. 244.

20 Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitlerinde 1915-1921)**, Ankara, 2001, s. 42

21 Bu sıralarda Ermenileri himaye eden Amerika Cumhurbaşkanı Wilson bu durumu üstlenmişti. Barış konferansında Ermenileri hararetle savunuyor ve kurulacak Ermenistan Devletinin sınırları ile bizzat ilgileniyordu. Buna karşılık İngilizler, Ermeni isteklerini biraz mübalağalı bulmaktaydılar. Bkz. S. Selek, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C 1, İstanbul, 1982, s. 527.

Diğer taraftan “*Suriye İtilafnamesi*”ne göre; İngilizlerin yerini önce Fransız askeri elbisesi giyinmiş Ermeni Gönüllü Taburları aldı.²² Bunu Fransız askerleri takip etti. Daha sonra da, bu bölgedeki Türk çoğunluğunu yok etmek isteyen Fransızların, taşıt gemileriyle getirdiği Amerika, Mısır, Suriye ve Fransa’daki Ermeni muhacirler takip etti.²³ Olayların bizzat tanığı olan Abdülgani Girici ise; “*İşgal esnasında Çukurova’ya 200. 000 Ermeni geldi*”²⁴ diyerek, hadiseleri doğrulamaktadır. Böylece Çukurova’ya bir Ermeni akını başlamıştı.²⁵ Çukurova’ya Ermenilerin gelmesi üzerine Adana Valisi Nazım Bey istifa ederek, görevini vekâleten yürütmeye başladı. Nazım Bey işgalden sonra İstanbul’a çektiği telgrafta, sağlık durumu vs. şartların gereğinden dolayı istifa ettiğini bildiriyor ve vilayetin halini pek acıklı bir surette tasvir ediyordu. Fransızların amacı orada bir Ermeni Cumhuriyeti kurmak ve Ermenilerin halen zayıf bir azınlıkta bulunmalarından dolayı, şimdiki halde buna muvaffak olamazlarsa, geçici olarak müstakil bir hükümet teşkil etmek olduğunu ve işgal askerlerinin yüzde sekseninin Ermeni Gönüllüleri’nden²⁶ olmasının buna dâhil olduğunu belirtmişti.²⁷ Ayrıca Fransızlar Çukurova’yı işgal ederken, Ermeni Gönüllüleri’nin yanı sıra diğer sömürgelerinden getirdiği Tunus, Cezayir ve Senegalli askerlerden de yararlanma yoluna gitmişlerdi.²⁸

22 ATASE, Arş. 1-16, Kls. 185, Dos. 21-91, F. 93; ATASE, Arş. 6-2132, Kls. 383, Dos. 43-12-6, F. 34; İ. Ilgar, a.g.m., s. 17; Necati Çıplak, **İçel Tarihi**, Ankara, 1968, s. 216.

23 ATASE, Arş. 1-1, Kls. 48, Dos. 15-185, F. 26; İ. Ilgar, a.g.m., s. 17.

24 Abdülgani Girici bu sayıya Anadolu’nun çeşitli yerlerinden Çukurova’ya gelen Ermenileri de dâhil etmiştir. Abdülgani Girici, **Derlediğimiz Hatıralar**, (Tarih 30 Temmuz 1988), Adana, 1988; Abdülgani Girici, **1920 Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları**, Ankara, 2011, s. 14; Selahattin Tansel, **a.g.e.**, C 2, s. 206.

25 ATASE, Arş. 1-1, Kls. 48, Dos. 15-185, F. 26. Buna göre, bu Ermeni akınını durdurmak üzere 4 Kasım 1919 tarihli Harbiye Nazırlığından, Erkan-ı Harbiye-i Umumî Riyaseti’ne de bir yazı gönderilmişti. ; B, Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C 1, s. 228; Hasan Şen, a.g.m., s. 2.

26 Ermeni Gönüllüleri: Legion Ermenien: Legion Do’rient: Gamavur olarak çeşitli dillerde yazılış şekli.

27 Ali Fuat Türk geldi, **Görüp İşittiklerim**, Ankara, 1951, s. 172.

28 ATASE, Arş. 1-2, Kls. 86, Dos. 144 (318), F. 99-1; HTVD, Sv12 (Haziran 1955), Belge no. 308’de: XV. Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa’nın, Mondros Mütarekesi’nin tatbikini kontrol etmek için Erzurum’a gelen Ravlinson’dan aldığı belgeyi, Harbiye Nezareti’ne: “*Adana ve Suriye’ye çıkan bütün Fransız kuvvetleri 12.00 kadardı ve hemen hepsi de Cezayirli, Tunuslu ve Turko denilen müstemlekat askeridir. Fransızların büyük kuvvet sevkine iktidarları yoktur*” diyerek durumu bildirmiştir. Ayrıca İhsan Ilgar, a.g.m., s. 17’de: “*Fransızlar sömürgelerinden getirdikleri bu Müslüman askerlere, Türklerin İslamiyet’ten ayrı-*

Böylece, Fırat Nehri'nin batısında Kilikya ve Suriye'ye yerleşmiş olan Fransız kuvvetleri 4 tümendenden ibaretti. Suriye-Kilikya Fransız Baş Mümessili ve Doğu Ordusu Başkomutanı General Gouraud kumandasındaki Fransız kuvvetlerinden Birinci Doğu Tümeni karargâhı ve büyük kısmı ile Adana'da konuşlanmıştı. Ayrıca 7. Süvari Alayı'nın karargâhı Adana'da ve birlikleri de piyade alaylarının emrinde bulunuyordu. Bu tümenin bir alayı Tarsus'a, bir alayı da Mersin'e yerleşmişti. İslahiye, Bahçe, Ceyhan ve Pozantı'da Birinci Tümen'den birer takviyeli tabur bulunmaktaydı. Fransızlar geniş bir alana yayılmış olan bu tümenin her yerde zayıf olduğuna hükmederek, 1920 yılı Şubat ayında Suriye'den İkinci Tümeni de Anadolu'ya getirmişler ayrıca sırf Antep'e karşı zaman zaman takviye kuvvetleri de sevk etmişlerdi.²⁹

Öte yandan Ermeni kuvvetlerinin mevcudu 10.000 civarında bulunuyordu. Bunların bir kısmı Fransız askeri gibi teşkilatlanmış ve Fransız üniforması taşıyan birlikler halindeydiler. 4.500 mevcutlu bir alay olan bu birlik, daha Birinci Dünya Savaşı bitmeden önce, Fransızlar tarafından Mısır'da kurulmuş olup, Lejyon Doryan (Legion D'Orient) adını taşıyordu. Güney Anadolu işgal edilirken, Fransız kıtaatı ile beraber eski yurtlarına dönen Ermenilerin bir kısmı, askeri düzen içerisinde milli kuvvetler halinde örgütlenmişlerdi. Ermeni kuvvetlerinin üçüncü kısmını ise çeteler teşkil ediyordu. Bu Ermeni kuvvetlerinin bölge itibarıyla dağılımı şöyledir:³⁰

Antep'te	2. 500 kişi (Bunlara Ermeni Alayının iki taburu dâhil).
Maraş'ta	2. 000 kişi (Bunlara Ermeni Alayının bir taburu dâhil).
Hacın'da (Saimbeyli)	1. 500 kişi
Urfa'da	1. 000 kişi

---

larak Bolşevik olduğunu ve Halife'ye karşı isyan ettiklerini sürekli bir şekilde telkin etmişlerdi.” diyerek olayın ne derece boyut kazandığını göstermektedir. Daha sonra ise bu askerler, dara düşen halkın camilere koşuşu, camilerde okunan ezanlar, yapılan ibadet ve dualar bu Müslüman askerlerin dikkatlerinden kaçmamıştı. Yavaş yavaş hakikati gören Cezayir ve Tunuslular, Türk Milli Direnişi'ne silah, mühimmat, haber verme hizmetinde büyük yardımlarda bulunmuşlardı.

29 S. Selek, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C 1, s. 526.

30 S. Selek, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**, C 1, s. 526- 527.

Zeytun'da (Süleymanlı)	500 kişi
Şar'da	350 kişi
Kozan'da	300 kişi
Adana ve Mersin'de	1. 000 kişi
Osmaniye, Haruniye	
Bahçe ve İslâhiye'de	1. 000 kişi

Bu durum, Güney Anadolu Bölgesinde Fransız-Ermeni işbirliğini devam ettirmiş ve müşterek hareket Türkleri tehdit etme şekline dönüşmüştü. Böylelikle kısa sürede bölgede Ermeni-Fransız zulmünün Türklere yönelmesi neticesini doğurmuştur. Hâkim bir millet iken bir anda üçüncü sınıf bir sömürge ahali durumuna düşen ve sahip olduğu toprakları elinden çıkarmaya zorlanan Türk halkının, bu duruma rıza göstermesi düşünülemezdi. Nitekim bütün Türk yurdunda ferdi girişimler şeklinde ve daha çok intikam gayesine dayalı direniş harekâtının ortaya çıkması engellenememiştir.³¹

---

31 Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri 1915-1921)**, s. 44.

SONUÇ

Sonuç olarak Yıldırım Orduları Grubu Komutanı Mustafa Kemal'in bütün çabalarına rağmen, söz konusu mütareke gereğince Kasım 1918'den itibaren bölgede başlayan İngiliz-Fransız ortak harekâtı, bir müddet sonra yani 15 Eylül 1919 tarihinde gerçekleşen "Suriye İtilafnamesi" ile tam bir Fransız işgaline dönüşmüştü. I. Dünya Savaşı'ndan diğer devletler gibi yorgun çıkan Fransa, bölgedeki varlıklarını uzun süre devam ettiremezdi. Ancak, bölge üzerindeki Ermenilerin tarihi ve milli emelleri Fransa için bir vasıta olarak kendisini göstermiştir. Bu durum dikkat çekici bir paradoks da meydana getirmiştir. Zira Fransa'nın sömürge politikası, gelecekteki Ermeni isteklerinin yegâne dayanağını oluşturacaktı.

Bu durum, Çukurova bölgesinde Ermeni-Fransız işbirliğini ortaya çıkarmış ve netice de bu hareket Ermeni zulmüne dönüşerek, Türkleri tehdit eder bir hal almıştır. Ermenileri böyle davranmaya sürükleyen en büyük sebep, Fransa'nın Çukurova'da müstakil bir devlet kurma sözü vermesidir. Fransa, Çukurova'da kurulacak olan tampon bir Ermeni Devleti ile Türkiye'nin Suriye'ye doğrudan müdahalesini önleyecek ve bu ise Suriye'deki Fransız hâkimiyetine bir güvence meydana getirecekti.

Zaten Fransa'nın Güney Anadolu politikası başlıca iki doğrultuda kendini göstermekteydi: Ermenilere askeri harekâta yer verilmesi ve bölgenin idari yönden Ermenileştirilmesi. Bunun sonucu olarak da Ermeni mezaliminin şiddetlenmesini görmekteyiz.

Bundan sonra bütün bu hareketler, Sivas'ta oluşturulan ve yurdun tamamının istiklalini hedef alan, milli teşkilata bağlanmakta gecikmedi. Orta Toros geçitlerinde ise milli direnişler dağınık bir vaziyette idi. Bu dağınık mücadeleleri birleştirmek için, Mustafa Kemal maiyetiyle beraber 5 Ağustos 1920 günü Pozantı'ya gelerek, burada bir kongre toplamıştır.³² Böylece Pozantı'yı Çukurova'nın il merkezi yapmış ve bu bölgenin milli kurtuluş hareketini Pozantı vasıtasıyla Ankara'ya bağlamıştır.

Pozantı Kongresi ile Güney Anadolu Bölgesi'ndeki Milli Mücadele yeni boyut kazanmış oluyordu. Zira kongre ile bölgedeki milli teşkilat tam olarak kurulurken, Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat cepheye gelmesi ile sahipsiz durumda olan bölge ahalisine sahip çıkılmıştı. Aslında Mustafa Kemal Paşa, Güney

32 Pozantı kongresi için bkz., Süleyman Hatipoğlu, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989.

Cephesi'nde çete savaşlarının devamına taraftardı. Çünkü burada dikkati çeken iki önemli husus vardı; birincisi, Batı cephesine gönderilen orduyu başka cephelere bölmemektir. Şayet, ordu iki cepheye bölünürse Kurtuluş Savaşı tehlikeye girebilirdi. İkincisi ise, Fransa'ya karşı açık bir tavır koymamak gerekiyordu.³³

Zaten Fransızların tarihi, kültürel ve askeri bakımdan bölgedeki varlıklarını uzun süre devam ettirmeleri mümkün olamazdı. Çünkü "Rhineland Meselesi"nde de Almanya'ya karşı kendisini desteklemeyen İngiltere ile Fransa arasında görüş ayrılığı belirmişti. Bunun üzerine Fransa da, İngiltere'ye karşı Ankara'ya yaklaşmaya çalışmış ve neticede 29/30 Mayıs 1920 tarihinden itibaren yürürlüğe giren, yirmi günlük mütareke imzalamıştır.³⁴ Ayrıca, Fransa hükümetinin Güney Anadolu'daki milli direnişlere karşı mücadele edebilmek için kendi meclisinden destek isteme ihtimali zayıftı. Zira dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Fransa'nın tekrar bir savaşa girmesi kamuoyu tarafından desteklenmeye bilirdi.

Mustafa Kemal Paşa yukarıda belirttiğimiz gibi, İtilaf Devletleri arasındaki rekabeti görmüş, özellikle İngiltere ve Fransa arasındaki çıkar çatışmasından istifade ederek, sonuca gitmeye çalışmıştır. Bunun başarılı sonucunu da 20 Ekim 1921 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında imzalanan ve bölgenin Fransa tarafından boşaltılmasını sağlayan Ankara İtilafnamesi ile görmüştür.

---

33 Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi**, Ankara, 2001, s. 127.

34 S. Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 82 vd.

KAYNAKÇA**ARŞİV BELGELERİ**

ATASE, Arş. 1-16, Kls. 185, Dos. 21-91, F. 93

ATASE, Arş. 1-2, Kls. 86, Dos. 144 (318), F. 99-1

ATASE, Arş. 1-1, Kls. 48, Dos. 15-185, F. 26

ATASE, Arş. 1-1, Kls. 48, Dos. 15-185, F. 26

ATASE, Arş. 6-2132, Kls. 383, Dos. 43-12-6, F. 34

ATASE, Arş. 6-2132, Kls. 383, Dos. 43-12-6, F. 35

BOA, BEO, Harbiye Defteri, No. 244/6-52

BASILİ ESERLER

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadele’de Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.

ALİ SAİP, **Kilikya Faciaları ve Urfa’nın Kurtuluş Mücadeleleri**, Ankara, 1340.

ANDERSON, M. S., **The Eastern-Question 1774-1923**, Newyork, 1966.

Atatürk’ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV (1917- 1938).

BAYTOK, Taner, **İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı**, Ankara, 1970.

ÇELİK, Kemal, **Milli Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918–1922)**, Ankara, 1999.

ÇIPLAK, Necati, **İçel Tarihi**, Ankara, 1968.

GİRİCİ, Abdülğani, **1920 Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları**, Ankara, 2011.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Fransa’nın Çukurova’yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Ankara, 1989.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Türk-Fransız Mücadelesi**, Ankara, 2001.

İDEM, Tekin, **Adana Vilayeti Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey**, Hatay, 2004 (Mustafa Kemal Üniv. Sosyal Bil. Ens. Basmamış Yüksek Lisans Tezi).

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, s. 212.

JAESCHKE, Gotthard, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi (Mondros'tan Mudanya'ya Kadar)**, Ankara 1989.

MALÛF Levis, **el-Nümidül-Ebcedi**, Tahran, 1363 (1943).

MUSTAFA KEMAL, **Nutuk**, C 1, İstanbul, 1982.

OLCAY, Osman, **Sevr Antlaşması'na Doğru (Çeşitli Konferans ve Toplantı Tutanaqları ve Bunlara İlişkin Belgeler)**, Ankara, 1981.

ÖKE, M. Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi (1918–1926)**, İstanbul, 1991.

ÖZTOPRAK, İzzet, **Kurtuluş Savaşında Türk Basını**, Ankara 1981.

SELEK, Sabahattin, **Milli Mücadele (Ulusal Kurtuluş Savaşı)**. C 1, İstanbul 1982.

ŞİMŞİR, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk**, C 1, Ankara, 1973.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C 2, Ankara, 1978.

TÜRKGELDİ, Ali Fuat, **Görüp İştiklerim**, Ankara, 1951.

VUCİNİCH, Wayne S., **The Ottoman Empire**, New York, 1979.

MAKALELER

“Büyük Suriye Projesi Sekiz Türk Vilayetini de İçine Alıyor”, **Hürriyet**, S 1 (1 Mayıs 1948), İstanbul, 1948.

ILGAR, İhsan, “Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi VI”, **Belgelerle Türk Tarih Dergisi**, S. 12, İstanbul, 1968.

SONYEL, Salâhi R., “Yeni Belgelerin Işığı Altında Ermeni Mezalimi”, **Belleten**, C XXXVI. S 141 (Ocak 1972), Ankara, 1972.

GÖZÜTOK, Tokay, “Suriye'nin Gözü 9 İlimizde”, **Tercüman**, S. 8610 (13 Şubat 1986), İstanbul, 1986.

“Suriye Hatay'ı İstedi Özal Vermedi”, **Söz**, S 6 (13 Kasım 1987), İstanbul, 1987.

CANLI KAYNAKLAR

GİRİCİ, Abdülğani, **Derlediğimiz Hatıralar**, (Derleme tarihi: 20 Ağustos 1986), Adana, 1986 (Abdülğani Girici daha sonra vefat etmiştir.)

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY
KONFERANS SALONU
III. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

ANTEP'E SURİYE YÖNÜNDEDEN 86 YIL ARAYLA GELEN İKİ İŞGALİN MUKAYESELİ ANALİZİ

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

ÖZET

Antep bölgesi 1832 ve 1918 yıllarında; 86 yıl arayla güneyden Suriye yönünden gelen iki önemli işgale sahne olmuştur. Birincisi Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın 8 yıl süren işgali, ikincisi Mondros Mütarekesi'nden sonra 1918 Aralık'ında önce İngiliz daha sonra Fransızların 3 yıl süren işgalidir.

İşgaller bölgenin hatta devletin bekasını yakından ilgilendiren çok önemli olaylardır. Her iki işgalde mahalli olarak kalmayıp Avrupa devletlerinin de müdahil olduğu uluslararası sorunlar haline gelmiştir.

Bu çalışmada Mısır Valisi'nin işgali ile İngiliz ve Fransız işgallerinin nedenleri, Antep bölgesinin işgalci güçler açısından jeopolitik ve jeostratejik önemi, işgalci güçlerin bölge üzerindeki emelleri, işgal ordularının durumu, bölge halkının işgallere karşı tavrı, Osmanlı Devleti'nin işgaller karşısındaki tutumu, işgaller süresince bölgede yaşanan olaylar, orijinal kaynaklardan incelenecek, bu iki işgalin bu konular çerçevesinde mukayeseli bir değerlendirmesi yapılacak ve birtakım sonuçlara ulaşılmaya çalışılacaktır.

---

* Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, sivgin@gazi.edu.tr

The Comparative Analysis Of Two Occupation Which 86 Years Apart From Syria Towards Aintab

ABSTRACT

Aintab Region; in 1832 and 1918, 86 years apart from the south, from the direction of Syria has witnessed two major occupation. The first one is by the governor of Egypt, Mehmet Ali Pasha, 8-years long occupation, the second one is 3-years long occupation after the Armistice of Mudros firstly by British and French is later.

The first one is 8 years and the second one is three-year occupation of the region are very closely related to many important events even the survival of the state. Both occupy which involved the European States, have become international.

In this study, the invasion of governor of Egypt and also the British-French occupation causes, the meaning of Aintab for occupying forces in terms of geopolitical and geostrategic importance, the occupying power on the region ambitions, condition of the occupying armies, the people of the region against the invaders, the attitude of the Ottoman Empire against invasions, the two occupations in the region will be examined in the context of a comparative assessment and results of these issues will be made according to the historical events and sources.

Antep Bölgesi'nin Jeopolitik ve Jeostratejik Yönden Önemi

Suriye ile kastettiğimiz bölge sadece bugünkü Suriye Devleti'nin kapsadığı alanı değil coğrafi bir kavram olarak çok daha geniş bir bölgeyi ifade etmektedir.¹

Bu anlamda Suriye Akdeniz'in doğu sahili ile kuzeyde Anadolu doğuda, Fırat Nehri ve güneyde Arap Çölü ile çevrili bölgenin adıdır.²

Antep ise Kuzey Suriye'de batıların "Fertile Crescent" dedikleri Bereketli Hilal bölgesinin ortasında yer almaktadır. Bereketli Hilal denilen bölge (Mümbit Hilal Yayı): Toroslar'ın güneyinden Arabistan Çölü'ne, Zagros Dağları'nın batısından Doğu Akdeniz'e Basra Körfezi'nin kuzeyinden Mezopotamya'yı içine alarak Güneydoğu Anadolu Torosları'na kadar uzanan mümbit topraklara verilen isimdir. Bereketli Hilal'in kuzeyini Toroslar bir hilal gibi çevreler. Antep, Urfa, Maraş, Halep, Beyrut, İskenderun, Filistin, Kudüs, Musul gibi birçok şehir Bereketli Hilal'in sınırları içinde yer almaktadır.

Bereketli Hilal çeşitli anlamlarda tam bir geçiş bölgesidir. Güney-kuzey doğrultusunda çölden vahaya geçişi, doğu-batı doğrultusunda Zagros Dağlık bölgesinden Mezopotamya'nın verimli ovalarına geçişi çöl ikliminden ılıman Akdeniz iklimine geçişi, kurak susuz bölgeden Fırat ve Dicle'nin çeşitli kollarıyla beslenen sulak bölgeye geçişi, kısacası ilkelikten medeniyete geçişi temsil eder.

Dünya'da ilk tarımın yapıldığı yer bu bölgedir. İlk tekerleğin bulunduğu bölge burasıdır. Diğer bir deyişle dünyada ilk medeniyetin yeşerdiği bölge Kuzey Suriye verimli hilal bölgesidir. Filistin'in güneyine kadar olan doğu Akdeniz kıyıları Bereketli Hilal'in içinde yer alır. Hatta Mısır'ın Nil Vadisi'ni de bu bölge ile birlikte mütalaa edenler vardır. Kuzey Suriye ekonomik yönden oldukça kıymetlidir. Bu topraklarda her çeşit ürün yetişmektedir. Buğdayından pamuğuna her türlü meyvesinden sebzesine kadar üretilebilmektedir. Hele bir de sulu tarım yapılırsa bölgede çok büyük bir nüfusun ihtiyacını karşılayacak potansiyel mevcuttur. Fırat ve Dicle Nehirlerinden tarımda faydalanan ilk medeniyet Sümerler olmuştur.

1 Stephen Hemsley Longrigg, **The Geography of the Middle East**, Library of Congress, Catalog Number 2008 039943, Printed in the U. S. , s. 13-16.

2 Fikret Işıltan, "Suriye" Mad., **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yay., İstanbul 1993, C XI, s. 51.

Kuzey Suriye Arabistan'ın, Mısır'ın Anadolu'ya açılan kapısıdır. Doğu Akdeniz limanlarıyla doğunun dünyaya açılan kapısıdır. Süveyş'e yakınlığı ile Kızıldeniz yoluyla Hint Okyanusu'na Uzakdoğu'ya bağlantılıdır. Doğudan, kuzeyden, güneyden gelen tüm ticaret yollarının geçtiği bölgedir. Tarihi İpek Yolu üzerindedir. Uzak Asya'dan gelen malların Akdeniz'e ulaştığı bölgedir.

Antep bölgesi; antik devirlerden itibaren iktisadi ve siyasi bütün faaliyetlerin kesif bir şekilde devam ettiği bilinen, Kuzey Suriye ile Mezopotamya'yı Orta Anadolu'ya bağlayan yolların geçtiği bölge idi. Yine eski ve ortaçağlarda Fırat nehrini takip ederek Mezopotamya'dan gelen kervanların nehri terk ettikleri Birecik ile Maraş ovasında en önemli kavşak noktası Dülük'tür. Bu bölge aynı zamanda Urfa-Maraş-Halep yollarının da kesiştiği yerdir.³

Bereketli Hilal aynı zamanda musevilerin kutsal kitabı Tevrat'da tarif edilen Arz-ı Mev'ud, vaad edilmiş topraklar "Nil'den Fırat'a ..." ile örtüşmektedir.

Tarih boyunca oluşan uygarlıkların ilk hedefi bu bölgelere sahip olmaktı. Böylece bölgenin hem yer altı yerüstü zenginliklerinden faydalanacaklar hem de dünya ticaretini kontrol altında tutabileceklerdi. Bölgede kurulan ilk uygarlıklar Sümerler, Babilliler, Asurlular, Akadlar, Büyük İskender İmparatorluğu, Persler, Roma İmparatorluğudur. Sonraki devirlerde de pek çok imparatorluk Doğu Akdeniz, Mısır, Kuzey Suriye, Mezopotamya bölgesini elde etmek ve kontrolleri altında tutmak için gayret sarf etmişlerdir. Anadolu'daki Hitit Devleti ile Mısır Devleti Suriye topraklarını ele geçirmek için savaşmışlar ve sonunda tarihin ilk yazılı anlaşması olan Kadeş Anlaşması'nı imzalamışlardır^{4**}. İslam devletleri de bu bölgeyi ele geçirmek için gayret etmişler ve bölgeye asırlarca hükmetmişlerdir. 12. ve 13. yüzyıllarda Haçlılar bölgenin önemini keşfetmişler ve 8 defa sefer düzenlemişlerdir.

Antep 1516'da Osmanlı hakimiyetine⁵ girinceye kadar Selçuklu, Eyyubi, Dulkadiroğulları, Memlûklular'ın hakimiyetinde kalmıştı.

Antep'in gerek 1832'de Mısır Paşası Mehmet Ali Paşa'nın gerekse 1919 İngiliz-Fransız işgaline uğramasının en önemli sebeplerinden birisi baştan itibaren

3 Hüseyin Özdeğer, **16. Asırda Ayıntab Livası**, C I, İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1988, s. 1.

4** Son yapılan arkeolojik kazılar Kadeş Anlaşması'nın imzalandığı yerin Gaziantep sınırlarındaki Karkamış olduğunu ortaya koymuştur.

5 **a.g.e.**, s. 11.

açıklamaya çalıştığımız bölgenin jeopolitik ve jeostratejik konumudur. 19. Yüzyılda petrolün en önemli enerji kaynağı haline gelmesiyle bölgeye olan ilgi çok daha fazla artmıştır. Bereketli Hilal'in birçok yerinde petrol olduğu gibi, aynı zamanda petrolün taşınma güzergahı da bu bölgeden geçmektedir.

İşgalci Güçlerin Bölge Üzerindeki Emelleri, Hedefleri, İşgal Nedenleri, Çıkarları Mehmet Ali Paşa'nın Hedefleri

Antep 1832-1840 yılları arasında Mısır Valisi M. Ali Paşa'nın işgalinde kaldı. M. Ali Paşa 1805'te Mısır'a vali oldu. ⁶Kendisini istemeyenlerle savaştı ve düşmana üstün geldi. Mısır'da çok güçlü bir yönetim kurdu. 1807'de İngilizleri püskürterek Mısır sahillerine ve İskenderiye'ye tam hakim oldu.⁷ Kölemen Ocağını ortadan kaldırdı.⁸ Hicaz'daki Vahabi isyanını bastırdı.⁹ Kapalı olan hac yolu açılmıştı kendisine mükafat olarak Hicaz ve Habeş valilikleri verildi. 1822'de Sudan'a el attı ve ülkeyi tamamen ele geçirdi. Böylece bir Mısır Devleti kurmaya başladı.¹⁰ M. Ali Paşa bunları yaparken bir yandan da içeride birçok reformlar yapıyor orduda, tarımda, eğitimde pek çok alanda Mısır'ı modernleştirmeye çalışıyordu. II. Mahmut'un yapmak isteyip de yapamadığı pek çok yeniliği gerçekleştirmeyi başarıyordu. M. Ali Paşa Mısır'da bağımsız bir idare kurma sebeplerini tamamlamaya çalışıyordu.¹¹ Ancak O bağımsız Mısır'ın yaşayabilmesi için Suriye'nin ele geçirilmesi gerektiğini çok iyi biliyordu. Tarihte tüm imparatorluklar Mısır'ı elde tutabilmek için Suriye'ye hakim olmanın zorunlu olduğunu görmüşlerdir. M. Ali Paşa Suriye'yi ele geçirmekle hem Mısır'ın güvenliğini sağlayacak hem Anadolu'ya açılan kapıyı denetleyecek, Doğu Akdeniz limanlarıyla Bereketli Hilal'e sahip olacak, Hicaz ve Necit'teki hakimiyetini devam ettirebilecek, bölgenin yer altı yerüstü zenginliklerinden, ormanlarından,

6 Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, İstanbul 1966, C VIII, s. 38.

7 **a.g.e.**, s. 116.

8 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C V, TTK Yay. , Ankara 1983, s. 127, Mustafa Nuri Paşa, **Netayic-ül Vukuat**, C III-IV, TTK, Ankara 1980, s. 267.

9 Cemil Cahit Güzelbey, **Gaziantep Seri Mah. Sicillerinden Örnekler**, C 139, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, 1970, s. 115, s. 9. , Cemaziyevvel 1229/ Nisan 1814.

10 Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, TTK, Ankara 1945, 1. Kısım, s. 25-28

11 Cevdet Paşa, **a.g.e.**, s. 116.

insan kaynaklarından faydalanacak aynı zamanda transit ticareti kontrol edecek stratejik bir mevki elde edecekti. Bu gerekçelere, M. Ali Paşa Suriye'nin istilası için bahaneler aramaya başladı. Mora İsyanı'nda Osmanlı Devleti'ne yaptığı yardıma karşılık Suriye'nin kendisine verilmesini istemişti. Bu isteği yerine getirilmeyince M. Ali Paşa aradığı bahaneyi buldu ve Suriye üzerine harekete geçti. Amacı Kuzey Suriye yönünden Anadolu'ya ve oradan İstanbul'a yürümektir.

İngiltere ve Fransa'nın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni İşgal Nedenleri, Hedefleri, Amaçları, Çıkarları

Antep bölgesi Mondros Mütarekesi'nden hemen sonra 1918 Aralık'ında İngilizler tarafından işgal edildi.¹² Aslında İngilizlerin Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu'yu işgal sebepleri 86 yıl önce bölgeyi işgal eden M. Ali Paşa'nın işgal sebeplerine çok benzemektedir.

İngilizler için Hindistan sömürgesini ele geçirdikten sonra Hindistan'a giden yollar üzerindeki stratejik noktaların kontrol altında tutulması dış politikalarının en öncelikli konusu haline gelmiştir. Bu bakımdan 18. ve 19. yüzyıllarda Mısır, Suriye ve Doğu Akdeniz'in güvenliği İngiltere için hayati önem arz etmekte idi. Bunun için de Suriye'nin kontrol altında tutulması gerekiyordu.

Bugünkü Suriye sınırınının 45 km. kuzeyinde yer alan Antep, Suriye ile Anadolu'nun bağlantı noktasında idi. İngiltere Suriye'ye yönelecek herhangi bir taarruzu önlemek için Halep'ten Antep'e yöneldi ve Antep'i işgal etti.¹³ İngilizlerin Antep'i işgal etmesinin diğer sebebi de Türk nüfusunun yoğun olduğu bir bölgeyi işgal ederek Türkleri cezalandırmak, Türklere yenildiklerini kesin bir şekilde hissettirmek, onların başlarını bir daha kaldırmamalarını sağlamak ve kendisinininde Türkler üzerinde muvaffak olduğunu sömürgelerine göstermek istemeleriydi. İngiliz işgalinin görünürdeki nedeni ise İngilizlerin Halep'te bulunan hayvan ve süvarilerini daha iyi barındırabilmek ve kışı burada daha rahat geçirmelerini sağlamaktı.¹⁴ Ayrıca İngiltere'nin asıl hedefi petrol bölgesi olan Musul'u ele geçirmektir. Fransa'yla yaptığı Sykes-Picot Anlaşmasına göre Kuzey Suriye ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Fransız mandasına verilmişti. İngiltere

12 Hüseyin Beyaz, **Antep Savunması Günlüğü**, Engin Matbaası, İstanbul 1994, s. 18.

13 Bilgehan Pamuk, **Antep Savunması**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009, s. 72.

14 Ramazan Güllü, **Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayat)**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 296.

Güneydoğu Anadolu'yu Sykes-Picot Anlaşması'na mugayir olarak işgal etmiş neticede bu alanları Musul'a karşılık Fransızlara devretmeyi kabul etmiştir.¹⁵

İngilizlerin Antep'i işgali 11 ay sürdü. Fransa ile yaptıkları Suriye İtilafnamesi'ne (15 Eylül 1919) göre Antep'i Fransız işgaline terk ederek çekildiler.¹⁶ 29 Ekim 1919'da bir yandan İngilizlerin son irtibat subatı Antep'i tahliye ediyor ve diğer yandan da Fransızlar Kilis Şosesi üzerinden şehre giriyorlardı.¹⁷ Fransızların Antep bölgesine karşı ilgisinin nedenleri üzerinde ayrıca durmak gerekir.

Fransızlar Suriye ile daha Haçlı Seferleri sırasında, ataları Franklar zamanından beri ilgilenmeye başlamışlar, burada Haçlı krallıkları kurmuşlardı. Fransızların Bereketli Hilal toprakları ve Doğu Akdeniz'e olan ilgileri hiçbir zaman kaybolmamıştır. Kanuni Sultan Süleyman zamanında Fransa'ya verilen kapitülasyonlar denilen bir takım ticari ayrıcalıkların birçoğu Suriye ve Doğu Akdeniz'le ilgiliydi. Bu tarihten sonra Fransızların Doğu Akdeniz'deki çıkarları çok önemli olmuştu. Kırım Savaşı'ndan az önce alevlenen kutsal yerler meselesinin altında yatan asıl sorun Doğu Akdeniz'deki Rus-Fransız rekabetiydi. Napolyon da 1798 yılında Mısır'a saldırmış ve Mısır'ın elde tutulabilmesi için Suriye'nin ele geçirilmesi gerektiğini anlamıştı. Fransızların Güneydoğu Anadolu'dan umduğu çıkarlar daha çok ekonomikti. Fransız resmi makamları Kilikya'yı koloni haline getirmek için raporlar, planlar bile hazırlatmışlardı. Ziraat mühendisi Archad 1919'da bölgeyi dolaşmış raporunda özetle Kilikya'nın Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabileceğini bu nedenle Kuzey Suriye ve Kilikya'nın elde tutulması gerektiğini belirtmişti.¹⁸

Ayrıca Fransızlar bölgenin buğday, arpa, çavdar gibi ürünlerinin Fransa'nın tahıl ihtiyacını karşılayabileceğini düşünüyorlardı. Bunun için etütler yaptırmışlardı. Bölge Fransa için pirinç, tütün, orman, ipek, maden gibi ürün ve kaynaklar bakımından cazip bir ülke olarak değerlendirilmekteydi.¹⁹

Fransızlar bölge üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için kendi himaye-

15 İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, s. 363.

16 Ömer Osman Umar, **Suriye 1908-1938**, ATAM Yay., Ankara 2004, s. 337.

17 Sahir Üzel, **Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü**, Doğu Matbaası, Ankara 1952, s. 7.

18 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara 1988, s. 176.

19 **a.g.e.**, s. 177.

lerinde bir Ermeni Devleti kurmak istiyorlardı. Bu şekilde hem bölgeyi kontrol edecek hem de Türkiye ile Suriye arasında tampon bir bölge oluşturmuş olacaktı.

Fransızlar Güneydoğu Anadolu'yu Suriye'nin uzantısı olarak görüyor stratejik yönüne de önem veriyorlardı.

Mehmet Ali Paşa'nın Ordusunun Durumu

M. Ali Paşa ve oğlu İbrahim'in Mısır'da Nizam-ı Cedid ordusunu örnek alarak kurdukları modern Mısır ordusunun gövdesini Mısırlılar komuta heyetini ise Türkler oluşturuyordu. Bu durum tamamen pragmatik sebeplerden kaynaklanıyordu. Batıların iddia ettikleri gibi M. Ali Paşa'nın Türkçe konuşan subayları komuta heyetinde tercih etmesinin milliyetçilik ya da etnik üstünlük düşünceleri ile alakası yoktu. Bu tamamen o dönemin Avrupalı yazarlarının görüşleri idi. Avrupalı yazarların Mısır ordusunu Hindistan veya diğer sömürgelerdeki gibi Hintlilerden veya yerlilerden oluşan ve İngiliz subayları tarafından yönetilen ordulara benzetmek gayretleri görülmektedir. Bu gayretleri Mısır'da Osmanlı nüfuzunu sona erdirip kendi nüfuzlarını kurma arzusu ve hisleri içinde oldukları yıllarda ortaya atılmış iddialardı. Türkçe konuşan komuta heyeti ile ordunun gövdesi arasında iki dilli olmanın getirdiği sorunlar bulunmakta idi. Ancak 1830 yılından itibaren tedrici bir şekilde Mısırlıların da komuta kademesinde yer almaya başladıkları görülmekte idi.²⁰

İbrahim Paşa komutasında Antep'e 1832 Ağustos'unda giren Mısır ordusu subaylar haricinde Arapça konuşuyorlardı. M. Ali Paşa ve İbrahim Paşa'ya sempati duyan Suriye şehirlerinin aksine Antep halkı kesinlikle Osmanlı tarafını tutmuştu. Antep şeriyet sicillerindeki pek çok belge bunu ispat etmektedir. Antep halkı İbrahim Paşa ordusuyla 8 yıl boyunca mücadele etti. Çete savaşları yaptı.

İbrahim Paşa henüz Anadolu içlerine gitmeden önce Antep bölgesi Türklerinden bir ordu kurmaya çok önem vermişti. Bu askerler ile Anadolu'nun işgalinin çok kolay olacağını hesap ediyordu. İbrahim Paşa Türklerin bu kadar yoğun olduğu ilk Türk topraklarına gelince yaptığı ilk iş bu bölgeden asker toplamak oldu. Mısır askerleri cebren evlere girerek uygun buldukları delikanlıları zorla alıp götürmüşlerdi. Antep halkı arasında Arap ordusunun yaptığı zulümler

20 Ekmeleddin İhsanoğlu, **Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları**, IRCICA Yay., İstanbul 2006, s. 96-98.

destanlara, şiirlere, türkülere konu olmuştur.²¹ 1835 tarihli bir belgede İbrahim Paşa'nın asker toplamak istediği halkın bundan dolayı etrafa dağılıp kaçtıkları ancak asker alımı tamamlandığından çarşı ve dükkanları açılıp herkesin işiyle meşgul olması müsterih olmaları duyuruluyordu.²²

1839 Nizip Savaşı'nda Moltke, İbrahim Paşa ordusunun Türklerle kıyaslandığı zaman daha iyi olduğunu, sayıca da Osmanlı ordusundan 10.000 kadar fazla olduğunu söylemekte idi. Ayrıca Mısır ordusundan Osmanlı ordusuna sürekli ilticalar oluyordu. İltica edenlerin çoğu Antep bölgesinden toplanan askerlerdi. Kilisli Mehmet Paşa ve Albay Sadık Bey bunlardandı. Hatta bazı alayların topluca iltica ettikleri görülüyordu. Hatta silahlarıyla geliyorlardı. İbrahim Paşa'nın bölgeyi terk etmesinin nedenlerinden biri buydu.²³ Fakat Osmanlı ordusu komutanı Hafız Paşa'nın bazı taktik yanlışlarından dolayı Nizip Savaşı kaybedildi.²⁴ 24 Haziran 1839 da başlayan savaşta Osmanlı ordusu 4 saat içinde perişan edildi.

86 Yıl Sonraki İşgal Ordularının Durumu

17 Aralık 1918'de İngiliz birlikleri Halep'ten Antep'e doğru hareket etti. Antep'e giren ilk İngiliz öncü birlikleri türbanlı ve sakallı sömürge askerleri idi. Öncüleri müteakip İskoçyalı süvari birlikleri ile İngiliz askerleri şehre girdiler.²⁵ I. Dünya Savaşı'nda tehcir edilen Antepli Ermeniler fırsattan istifade ederek Suriye'den İngilizlerle birlikte döndüler. Dönüşlerini Apostolik Kilisesi'nde Ermenice ve İngilizce şarkılar söyleyerek kutladılar. 1919 yılı içerisinde Halep üzerinden çok sayıda Ermeni Antep'e döndü. Antep'e gelenler sadece Antep Ermenileri değildi. Diğer yerlerden de çok sayıda Ermeni geldi. Bunlar İngiliz askerlerini etkileyerek Antep'te İngiliz idaresinin giderek sertleşmesini sağladılar. İngiltere Antep'te 7000 civarında asker bulundurmuştur. Fransızlar ise Antep'e 29 Ekim'de iki süvari bölüğü ile geldi. Ermeniler Fransızların gelişine büyük tezahüratta bulundular. Antep'e gelen Fransız ordusunda çok sayıda Ermeni bu-

21 Lohanizade Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Kastaş Yay., İstanbul 1989, s. 16-17.

22 Güzelbey, **a.g.e.**, s. 97, C. 143, s. 71, 1251/1835, Hale Şıvgın, **19. Yüzyılda Gaziantep**, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yay. , Ankara 1997, s. 35.

23 Netayic-ül Vukuat, **a.g.e.**, s. 280.

24 Helmut Von Moltke, **Türkiye Mektupları**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969, s. 265.

25 Pamuk, **a.g.e.**, s. 74.

lunuyordu. Fransız askerlerinin ayrıca Afrika Avcı takımından oluşan birlikleri de geldi. Antep'teki Fransız askerlerinin çoğunluğu Cezayir ve Senegalli idi.²⁶

Fransızlar dönemin en gelişmiş silah ve cephaneleriyle kolordularıyla Antep'e geldiler. Antep'te ise Fransızlarla savaştıkları düzenli ordu birlikleri yoktu. Ancak Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesiyle mahalli ordu vücuda getirildi. Seferlerde dövüşen çetelerin topu topu 2500-3000 kadardı.²⁷ Antep savunması bununla yapıldı. Fransa ise ilerleyen dönemde Antep'teki birliklerini sürekli takviye ettiği için kesin rakam vermek mümkün olmasa da işgal kuvvetlerinin yekununun milli kuvvetlerden kat kat fazla olduğunu söylemek mümkündür. İki taraf arasında hem ordu mevcudu, hem araç gereç ve silah bakımından kıyaslanamayacak kadar büyük fark vardır.

Antep savunmasında silah temini ise çok ilkel şartlarda imalathanelerde yapılan silahlar Fransızlardan kaçırılanlar ve ayrıca İngilizlerin çekilirken bıraktıkları silahlardan ibaretti. İngilizlerin Suriye ve Halep'i Fransızlara devrederken Fransızlara oyun oynayarak Halep'te çok sayıda silah bıraktıkları haber alınmıştı. Bu silahlar gece karanlığında kafiler halinde Antep'e gizlice sokuluyor, parasını getiren silahını fişğini alıyordu. Antep halkı bu şekilde silahlanmıştı.²⁸

Bunun dışında İngilizlerin Hintli müslüman askerlerinin silahlarını bilerek Türklere bıraktıklarını anlatan Antep'li vardır.²⁹

İşgallere Karşı Antep Halkının Tutumu

Antep halkı gerek M. Ali Paşa gerekse İngiliz Fransız işgalleri karşısında çok büyük tepki göstermiş işgalleri kabullenmemiş mevcut imkanları sonuna kadar kullanarak direnmişti.

M. Ali Paşa işgali sırasında, Antep halkının medrese çevresi dışında büyük halk kitlesi Osmanlı tarafını tuttu. Medrese çevresi ise büyük bir kararsızlık içine düşerek bir tercih yapamayıp çoğunlukla pasif kaldılar. ³⁰ 8 yıl Antep bölgesini yöneten Kavalalılar yönetimleri sırasında hem Avrupa devletlerinin desteğini

26 a.g.e., s. 101.

27 Cemil Cahit Güzelbey, **Şahinbey Semineri**, ODTÜ Gaziantep 1985, s. 31.

28 Adil Dai, **Olaylarla Gaziantep Savaşı**, Gaziyurt Matbaası, 1992, s. 41.

29 Hulusi Yetkin, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, Gaziantep Kültür Derneği Yay., Gaziantep 1962, s. 110.

30 M. Solmaz, Hulusi Yetkin, a.g.e., s. 13.

sağlayabilmek hem de bölgedeki Hıristiyanları kendi yanlarına çekebilmek için gayrimüslimlere yeni haklar tanımışlardır.³¹ Bunun için çok geniş propaganda faaliyetlerine girişmiş, yayınladıkları ferman ve bildirimlerle gayrimüslim haklarını savunmuşlardır. Fakat bütün bu gayretlerine rağmen o zaman Antep'te yoğun olarak bulunan Hıristiyan Ermeni azınlığını kendi yanına çekememişti. Antep Ermenileri istila karşısında tarafsız kaldılar. Hatta Nizip Savaşı'na hazırlanan Osmanlı ordusunun komutanı Hafız Paşa bölgedeki en kalabalık azınlık olan Ermenilerden ordusuna asker almayı bile düşünmüştü. O zaman Ermenilerden haraç alınmayacaktı. Hakkaniyetin ve adaletin böyle sağlanacağını düşünüyordu.³²

Antep halkı Mısır istilasına baştan beri karşı çıkmış çete savaşları yaparak direnmişti. Nizip Savaşı'ndan az önce Antepliler şehirdeki Mısır kuvvetlerini iç kaleye hapsedmişler, ayrıca bunlara tedahüle kalmış olan 18 aylıklarının ödeneceğini vaat ederek teslim olmalarını sağlamakla kalmayıp Osmanlı hizmetine geçmelerine de sebep olmuşlardı. Bu olay Suriyeli bir serdarın bile tahammül edeceğinden çok fazla idi. Moltke'nin anlattığına göre başlangıçta İbrahim Paşa'nın çarpışmaya başlamaya hiç niyeti yoktu. Anteplilerin yaptığı bu olay İbrahim Paşa'yı Nizip Savaşı'na sevk eden en önemli olay olmuştu.³³

86 Yıl Sonraki İşgalde Antep Halkının Tepkisi

1918sonunda başlayan İngiliz işgali sırasında Osmanlı makamlarından Antep'e gelen talimatlarda sürekli İngilizlerle şikayet konusu olacak bir olaya meydan verilmemesi isteniyordu. Antep halkı İngilizlerin haksız işgallerinden çok rahatsızdı özellikle de İngilizlerle birlikte şehre getirilen çok sayıda³⁴ Ermeniden büyük rahatsızlık duyuluyordu. Çünkü Ermeniler Türklere karşı kin ve intikam hisleriyle doluydular. İngiliz işgalinin ilk günlerinde Antep halkında bir üzüntü ve gevşeklik hakimdi.³⁵ Fakat İngilizlerin baskı ve şiddeti arttırmasıyla Antep halkında direnme hisleri kuvvetlenmeye başladı. Ancak İngilizler

31 Mustafa Öztürk, "Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi", **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı 2010, s. 336, David Dean Commins, **Osmanlı Suriye'sinde Islahat Hareketleri**, Çev. Selahaddin Ayaz, Doğan Ofset, İstanbul 1993, s. 21.

32 Moltke, **a.g.e.**, s. 244-245.

33 Moltke, **a.g.e.**, s. 263.

34 Güllü, **a.g.e.**, s. 302.

35 **a.g.e.**, s. 316.

işgalin sonlarına doğru Türklere karşı baskılarını tamamen kaldırıp serbest bir yönetim takip etmeye başladılar. İngilizlerin böyle davranmasının sebebi burayı Fransızlara terk edecekleri anlaşılınca bir taktik olarak Fransızlardan daha iyi anılmalarını ve bölge üzerindeki en büyük rakipleri Fransızları Antep halkının gözünde İngilizlerden daha kötü göstermek idi.³⁶ İngilizler yöreden çekilirken şehir eşrafını toplayarak silah ve cephane ihtiyaçları olup olmadığını sormuş eğer varsa yardımda bulunabileceklerini söylemişti.³⁷

Fransız işgaline Antep halkının tepkisi çok daha büyük oldu. Antep'te kurulmuş bulunan Cemiyet-i İslamiye Fransız işgal komutanına bir protesto metni gönderdi. Cemiyet-i İslamiye protestosuna cevap alamayınca Antep'te ve civar şehirlerde protesto mitingleri yapıldı. Bu protestolar Sivas'ta Mustafa Kemal'e İstanbul Hükümeti'ne Diyarbakır'daki kolorduya ve daha birçok yere bildirildi.³⁸ Antep'in Fransız işgaline karşı direnişleri işgalin sonuna kadar sürdü. Antep halkının aklıktan teslim olduğu 9 Şubat 1921 gününe kadar devam etti. Antep'te savaş sırasında Cemiyet-i İslamiye, Müdafai Hukuk Cemiyeti, Antep Heyet-i Merkeziyesi, İaşe Komisyonu, Asker Ailelerine Yardım Komisyonu, Sağlık Teşkilatı, İstihkam Teşkilatı, cephane yapımı ve tamirhane gibi her birinin farklı fonksiyonları olan birbirini tamamlayan müthiş bir örgütlenme ve organizasyon oluşturuldu.

Antep halkını galeyana getiren şey Fransızların her türlü baskı ve zulmü uygulamalarıydı. Fransız ordusunda çok sayıda Ermeni vardı. Bunlar Fransız üniforması altında, Antep halkına her türlü işkence ve katliamları yapıyorlardı. Fransız işgali Ermenilerce çok büyük bir coşku ve sevinçle karşılanmıştı.

M. Ali Paşa işgalinde tarafsız kalan hatta zaman zaman Osmanlıdan yana görünen Ermeniler 86 yıl sonra ne oldu da bu derece Türklerin aleyhine döndüler? Bu konu ayrıca üzerinde durulması gereken bir konudur.

Bölgede Türk olmayan diğer müslüman unsurlar Arap ve Kürt aşiretleri genel olarak Türklerle birlikte hareket etmişlerdir. İngilizler Kürtler üzerinde çok çalışmışlar onları Türklere karşı sürekli kışkırtmışlar kendi yanlarına çekmeye

36 a.g.e., s. 316-318.

37 İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1992, s. 78.

38 Sahir Üzel, a.g.e., s. 8-9-10.

çalışmışlardır.³⁹ Fransızlar da aşiret efradını parayla çeşitli vaatlerle elde etmeye çalışmışlar fakat istedikleri neticeyi alamamışlardır.⁴⁰

Ancak Ermeni ve Süryaniler üzerinde muvaffak olmuşlardır.⁴¹ Kürtler Milli Mücadele sırasında Türklerle beraber Fransızlara karşı mücadele etmişlerdir. Antep'te kurulan direniş örgütlerinin liderlerinden birçoğunun Kürt kökenli olduğu bilinmektedir. Mesela Karayılan adıyla bilinen Molla Mehmet'in Rışvan aşireti Kürtlerinden olduğu bilinmektedir. Pek çok yararlılık göstermiş ve Samsaktepe Savaşı'nda şehid olmuştur.⁴²

Arap ve Kürt aşiretler özellikle şehir dışında, civarda Fransızlarla mücadele etmişlerdir.⁴³

İşgalcilerin Antep Halkına Karşı Tutumları

İbrahim Paşa büyük bir devlet kurmanın gereği olarak halkı kendi yanına çekmek için işgal ettiği yerlerde geniş bir propaganda faaliyetine girişti. II. Mahmut'un yaptığı yenilikleri dinsizlikle suçlayarak bu konuda zaten şikayetçi olan halkı kıskırttı. Yalnız askeri hareketle uğraşmıyor Suriye idaresini yeni baştan kuruyordu. Aynı zamanda bölgedeki Hıristiyan ve Yahudi gibi unsurlara fazla haklar vererek ve hatta bunları her türlü vergiden muaf tutarak korumak istiyordu.⁴⁴ Kütahya Anlaşması ile Suriye'ye tam sahip olan M. Ali Paşa bu tarihten sonra bölgede zorba despot, zalim bir idare tarzı tatbik etmiştir. Özellikle koyduğu "Ferde" vergisi, ilkel biçimde insan avına çıkar gibi asker toplaması büyük tepki çekmiştir. Askere alınan kişi kim olursa olsun mahvolmuş demektir, yakalananlar ömür boyu asker olacaklardı. Halkın kendine karşı gelmemesi için silahlarını toplattırmıştı. Suriye'deki M. Ali Paşa idaresi halka çok büyük zulümler yaptı.⁴⁵

39 Özçelik, a.g.e., s. 65.

40 a.g.e., s. 177-179.

41 a.g.e., s. 184.

42 Mehmet Solmaz, **Karayılan 2001**, Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi Kültür Müd. Yay. , İstanbul, s. 13-60.

43 Özçelik, a.g.e., s. 201-202.

44 Şinasi Altundağ, "Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", **Bellekten** Ayı basım, 1994 Ankara, s. 236-237, Şinasi Altundağ, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, TTK, Ankara 1945, 1. Kısım, s. 57.

45 Altundağ, a.g.m., s. 238, 239, 240.

İbrahim Paşa Antep'in önemini biliyor ve bunun için çok yakından ilgileniyordu. Halep'in suyu ve birçok gıda maddesi Antep'ten gidiyordu. Ayrıca Antep Halep'in Anadolu'ya açılan kapısıydı. İbrahim Paşa Antep'teki yöneticileri bizzat kendisi tayin ediyordu. İbrahim Paşa ordusu henüz Antep'e girmeden Antep'e yönetici tayin etmeye başlamıştı,⁴⁶ Antep'ten vergi toplamaya ve köylerin hasılatını göndermelerini istemeye başlamıştı.⁴⁷ (Şubat 1832) İbrahim Paşa'nın Antep üzerinde bu kadar çok durmasına rağmen Antep'li bir türlü kabul etmediler. Sonuna kadar direndiler. İbrahim Paşa Antep'li bir direncini kırmak için zaman zaman onları çok sert bir dille tehdit ediyordu.

"Buyruktu Antep'e"

Halen mütesellim olan Ayan Arif Ağa'nın mütesellim tayin edilip, tarafınıza gönderildiğini, kendisini mütesellim bilip mütesellimliğe dair işler için söz ve oyuna bağlanınız. Bundan böyle hepimiz ırz ve edebinizle oturunuz. Eğer eski Antepliliğinizi tekrar ederseniz biz adam öldürmekten usanmadık ...

Allah hakkı için Antep'in ne kadar ileri geleni varsa Akka'da taş altında çürütürüz. Birden adam öldürmeyiz. Hiç erkek bırakmayarak Antep'in dümdüz edileceği "İdare-i kat'a cenap-ı veliyelniemi muktezasından olduğuna azledilmiş ve belirtilmiş bulunduğunu bilip buna göre hareket eylemeniz babında iş bu buyruktu yapıldı.

*Mirimiran İbrahim*⁴⁸

Kütahya Antlaşması'ndan sonra Antep Mısır tarafında kalmıştı çünkü bu tarihten sonra da Antep'e buyruktular gelmeye devam etmişti.⁴⁹ Antep bundan sonra despot valinin yönetiminde çok sıkıntılı günler yaşadı. Halk bu despot yönetimden nefret etmiş Osmanlı yönetimini arar hale gelmişti. Fransız seyyah Baltisin Paujoulat'ın Anadolu Suriye ve Filistin Seyahatnamesinde İbrahim

46 Güzelbey Cemil Cahit, **Gaziantep Şer'i Mah. Sicilleri**, 3. Fasikül, Sanat Matbaası, s. 64-65, C 142, s. 353, Belge Tarihi 21 Sefer/1248/Şubat 1832.

47 Güzelbey **a.g.e.**, s. 354, Belge T. 17 R. 1248/1832, **a.g.e.**, s. 67, C 142, s. 361 Belge T. 1248/1832.

48 Güzelbey, 3. Fas. S. 67, C 142, s. 361.

49 Güzelbey, **a.g.e.**, s. 111, C 143 Tarih 1250/ 1834, **a.g.e.**, s. 79, C 142 s. 456, B. T Recep 1249/1833, **a.g.e.**, s. 97, C 142 s. 71 BT 1251/1835 ve daha birçok belge.

Paşa'nın emirlerine karşı gelen 400 Anteplinin kellesini koparmak suretiyle idam edildiği anlatılıyordu. Bu gibi hareketler Mısırlılara duyulan kin ve öfkeyi arttırmıştı. 1835 tarihli bir belgede İbrahim Paşa'nın bölgeden asker toplamak istediği halkın bundan dolayı etrafa dağılıp kaçtıkları anlatılıyordu.⁵⁰ Kütahya Anlaşması ile Antep Osmanlı Mısır sınırında kaldığından her iki ordunun da savaş hazırlıklarına sahne olmuştur, bölgeden ordunun her türlü ihtiyacını karşılamak için sürekli istek geliyordu.

Nizip Savaşı'nın ertesi günü İbrahim Paşa Anteplilere gönderdiği bildiriye şöyle diyordu:

“Antep Halkına bildirilir ki:

Dünkü gün Mısır ordusuyla İstanbul ordusu üzerine varılıp pek fena tarumar ettiğimizi şimdiye kadar işitmiş olacaksınız sizin ettiğimizi kendi merhametinden affettim. Hatta ilkin Antep'e gelmeyip ordunun üzerine gitmemiz kadın ve çocuklarınıza merhametten icap etmiştir. Bu defa da tarafımızdan teşebbüs-ü umur ile mesalih-i miriyeyi birlikte görmek için Antep'in ileri gelen eşrafından Hüseyin Efendi tarafınıza gönderilmiştir. Siz Antepliler affettiğimi bilip başka yerlere gitmişiniz varsa cümleniz Antep'e gelip işleriniz ile meşgul olarak miri hizmetler dahi görmeyiniz. Maazallah bu af ve buyrultudan sonra taşrada kimse kalıp Antep'e gelmez ise başka türlü terbiye edeceğim. Kesin ve doğru olarak bilmeniz için Divan-ı Askeri-i Mısıriye'den bir günlük yoldaki Nizip'ten iş bu buyrultu çıkarıldı. Gerekir ki mucibince harekate aykırı işlerden çekinesiniz.⁵¹

İbrahim Paşa Nizip Savaşı'ndan önce Anteplilerin Antep'teki Mısır ordusunu kaleye hapsedip sonra da onları Osmanlı ordusuna iltihak ettirmelerini unutmamıştı. Bundan başka Mısırlılar Hafız Paşa ordusuyla Mizar geçidinde savaşa tutuştuğu sırada Antepliler Orul Köyü yakınlarında Osmanlı ordusuna yardımcı olarak savaşa katılmışlardı. İbrahim Paşa Nizip zaferinden sonra Antep'i yakıp yıkmaya, bütün halkı kılıçtan geçirmeye taş üstünde taş bırakmamaya üzerine de arpa ekeceğine yemin etmişti. Fakat bu olay Antep'in ileri gelenlerinin araya girmesiyle önlenmişti.⁵²

50 Güzelbey, a.g.e., s. 97, C 143, s. 71, BT 1251/1835.

51 Güzelbey, a.g.e., 3. Fas. S 99-100, C 143, s. 76, BT 1255/1839 haziran sonu.

52 Mahmut Solmaz, Yetkin Hulusi, Küçük H., M. Yavuz, s. 26-27.

İngiliz ve Fransız işgallerinde bu iki devletin bölge halkına tutumuna baktığımız zaman Mehmet Ali'den çok da farklı olmadığını görüyoruz. Ancak İngilizlerin tutumu Fransızlara nispeten daha ılımlıydı. Çünkü onların asıl hedefi Musul idi. Burası Fransa'ya karşı bir pazarlık konusu olarak elde tutuluyordu. İngiliz işgali sırasında da İngilizlerin zaman zaman baskı uygulansa da genelde halka nispeten saygılı davrandıkları görülüyordu. İngilizler Antep'te Divan-ı Harb-i Örfi kurmuşlar ve Ermeni tehcirinden sorumlu tuttukları kişileri yargılamak istemişler ancak gerçekleştirememişlerdi.⁵³ İngilizler Antep halkından silahların teslimini istemiş 14 araba silah teslim alınmıştır.⁵⁴

Asıl baskı ve zulüm Fransız işgali ile Ekim 1919'da başlamıştır. Fransızlar daha önce eğittikleri Ermeni taburlarını Fransız ordusuyla birlikte Antep'e getirdiler. Fransızlar bölgedeki Çerkezlerden ve Kürtlerden de destek almak istediler. Ancak Fransızlara ne Çerkezler ne de Kürtler destek verdiler.⁵⁵ Fransızların 11 ve 13 Ağustos 1920'de Antep halkına verdikleri nota 85 yıl önce İbrahim Paşa'nın yazdıklarına ne kadar benzemektedir.

11 Ağustos Notası:

"Antep Ahalisine

Kolonel Andrea'nın galip kuvvetleri tarafından memleketiniz ihata edilmiştir. Bu galip kuvvet karşısında sizin hala mukavemet etmeniz mezburane bir hareketten başka bir şey değildir. Ağır obüs toplarımızla pek amansız bir surette memleketinizi taş üstünde taş koymayınca kadar tahrip edeceğiz. Tanklarımızın himayesinde büyük kuvvetle kasaba dahiline hücum edeceğiz. Şartlarımızı kabul ediniz. Fransa hükümeti hiçbir mesuliyet kabul etmeyecektir. 11 Ağustos 1920

Kolonel Andrea Kolonel Abadi

13 Ağustos 1920'de Antep halkına yazılan nota: özetle "İki günden beri yediğiniz dayaktan hala aklınız başınıza gelmedi mi? Hala uslanmadınız mı? Şartlarımızı kabul etmediğiniz takdirde hücumlarımız çok şiddetli bir şekilde devam edecektir. Beyaz bayrak çekildikten sonra iki saat daha size ceza olmak üzere bom-

53 Güllü, a.g.e., s. 310.

54 Lohanizade Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, İstanbul 1989, s. 19, Güllü, a.g.e., s. 315.

55 Güllü, a.g.e., s. 331.

bardımana devam edilerek ondan sonra teslimiyetiniz kabul edilecektir. Beyhude yere nüfus ve servetinizi harcamayın.

Kolonel Andrea Kolonel Abadi

Aynı gün Antep Ermenileri de Antep halkına bir mektup gönderdi:

Antep Halkına

Bugün akşama kadar siz Türkler bila kayd-ı şart Fransız Kuvva-i işgalîyesine teslimi silah etmezseniz biz Ermeniler bu teslim saatini size kabul ettirmek üzere bu akşamdan itibaren bütün kuvvetimizle tekrar mukavemete başlamayı zaruri telakki ediyoruz.

Li Onayan Ador, Nazar, Fıstıkçıyan, Girkor⁵⁶

Fransızlar idareye hakim olmak için çabalıyorlardı. Bütün resmi işlere ve dairelere el koymak istiyorlardı. Türk yetkililerin ve jandarmasının Fransız emrine girmesi isteniyordu.⁵⁷ Tüm direnmelere rağmen açlık, açlıktan ölümler Antep halkını çaresiz bıraktı. Şehir 8-9 Şubat 1921 Günü Fransızlara teslim oldu. Şehir bu tarihte Fransızlarla Ankara Anlaşması'nın imzalandığı tarih olan 20 Ekim 1921'e kadar 8 ay Fransız mandasında kaldı. Fakat bu dönemde şehirde oldukça karmaşık bir idari yapı vardı. Fransızlar tam olarak idareyi kuramadılar Antep teslim olduktan sonra Antep ve Kilis şehirlerinin dışında Fransız mandası tanınmadı. Köylerin hemen hemen hiçbiri Fransız mandasını tanımadı. Zaman zaman çatışmalar meydana geldi. Ankara Anlaşması'nın imzalanmasının ardından da büyük huzursuzluklar yaşadılar. Şehri 25 Aralık 1921'de terk ettiler. Ermeniler de onlarla birlikte şehri terk etti.⁵⁸

İşgaller Karşısında Avrupa Devletlerinin Tutumu

Antep'e 86 yıl arayla gelen iki işgalde bölgesel olarak kalmayıp uluslararası sorunlar haline gelmişler, dünyanın süper güçlerinin ilgi odağı olmuşlardır. M. Ali Paşa isyanında İngiltere, Fransa, Avusturya-Macaristan, Rusya konuyla çok yakından ilgilenmişlerdi. Her devlet kendi çıkarlarına göre sorunun çözümünü

56 Sahir Üzel, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Doğu Matbaası, Ankara 1952, s. 125-127-128.

57 Güllü, **a.g.e.**, s. 340.

58 **a.g.e.**, s. 383-384-385.

istemeye başlamıştır. Fransa'nın doğu Akdeniz'e olan ilgisi çok eskilere dayanmaktadır. Fransa'nın bölgedeki ekonomik çıkarları daha önceki bölümlerde anlatılmıştı. M. Ali Paşa İsyanı'nda Fransa açıkça M. Ali Paşa'dan taraf olduğunu ortaya koydu. Fransa 1798'de Napolyon Bonapart zamanında Mısır'ı Fransa'ya kazandırmak istemiş muvaffak olmamıştı. Fransız ordusu çekildikten sonra da Mısır'da Fransız etkisi devam etti. M. Ali Paşa Mısır'da güçlü ordu ve donanma kurarken Fransa'dan destek almıştı. M. Ali Paşa Fransız dostu idi. Ayrıca Mısır'da İngiliz ihtiraslarını sınırlandırıyordu bu bakımdan da Fransa'nın işine geliyordu.

Avusturya ise liberal ve milliyetçi düşüncelerin düşmanı idi. M. Ali Paşa isyanı sırasında Meternich'in Osmanlı Devleti'nden yana tavır koymasının nedeni M. Ali Paşa'nın statükoyu değiştirme iddiası ve hareketin ihtilalci bir karakter taşımasıydı. M. Ali Paşa'nın Osmanlı'ya karşı başarısı ihtilalci milliyetçi fikirlerin başarısı olacaktı. M. Ali Paşa'nın Osmanlı'dan ayrılarak bağımsız bir Arap Krallığı kurma hayali Avusturya tarafından sert bir şekilde reddedildi. Bu itirazın altında monarşi ile yönetilen Osmanlı sisteminin devamı arzusu bulunmaktaydı.⁵⁹ Rusya'da Meternich'le aynı paralele bir siyaset takip etmiştir. Rusya, Avusturya Prusya Avrupa'da doğu bloğunu temsil etmekteydiler. Rusya M. Ali Paşa İsyanı'nda açıkça Osmanlı bütünlüğünden yana tavır almıştır. Avusturya ve Rusya Osmanlı hanedanının meşruiyeti ve toprak bütünlüğünü onaylamaktaydı.

İngiltere'ye gelince isyanın ilk aşamasında M. Ali Paşa'ya destek verir.⁶⁰ Fakat İbrahim Paşa'nın Osmanlı ordusu karşısındaki başarıları ve Konya'ya kadar gelmesi İngiltere'de kuşku uyandırır. M. Ali Paşa'nın Mısır'da bağımsız bir hükümet kurması İngilizlerin Kızıldeniz vasıtasıyla yapılan Hindistan ticaretine darbe vuracaktır. M. Ali Paşa Mısır ticaretinde tekel sistemini kabul etmiş bulunuyordu. M. Ali Paşa'nın Suriye'yi işgal etmesiyle Hindistan'a giden karayolu yani Fırat, Dicle ve Basra yolu da tehlikeye girecekti. Ancak İngiltere hemen müdahalede bulunmadı. Fransızlar M. Ali Paşa'yı tutuyordu. Bu durumda Rusya tek başına Mısır meselesine müdahil oldu. Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne yaklaşması İngiltere ile Fransa'yı harekete geçirdi. Padişahla M. Ali Paşa'nın arasını bularak 1833'te Kütahya Anlaşmasını imzalattılar. Bu anlaşma ile Suriye M.

59 Hayrettin Pınar, "Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Meternich'in Osmanlı Siyaseti", **Anadolu Ün. Sosyal Bilimler Dergisi**, C XI, S 2, Mayıs 2011, s. 165.

60 **a.g.e.**, s. 167.

Ali Paşa'da kalıyordu. Osmanlı Devleti bundan memnun olmadı ve Rusya ile Hünkar İskelesi Anlaşması yaptı. Osmanlı-Rus yakınlaşması ve işbirliği en çok İngiltere'yi endişelendirdi. Fransa'da rahatsızdı. Osmanlı Devleti İngiltere ile 1838 16 Ağustosunda İngiltere bakımından çok avantajlı bir ticaret anlaşması yaparak İngiltere'yi tamamıyla yanına çekti. Osmanlı Devleti Nizip'te tekrar İbrahim Paşa'ya yenilince Avrupa devletleri yeniden hareketlendi. İngiltere Rusya Avusturya Prusya birleşerek M. Ali Paşa'ya baskı yapmak amacıyla 1840'ta bir anlaşma yaptılar. Fransa M. Ali Paşa tarafını tuttuğu için buna katılmadı. Fransa M. Ali Paşa'nın hakimiyetini kendi menfaatine daha uygun buluyordu. M. Ali Paşa dört devletin anlaşma teklifini Fransa'ya güvenerek reddetti. İngiltere-Avusturya ve Türk gemilerinden oluşan bir filo Beyrut önlerinde Mısır gemilerini yaktı şehri topa tuttu. M. Ali Paşa güç kullanılarak tüm Suriye'den çıkarıldı. M. Ali Paşa'nın Suriye'den bu kadar kısa sürede kovulması Fransa üzerinde büyük tesir yaptı. M. Ali Paşa Fransa'ya güvenmenin boş olduğunu anladı. 1840'da M. Ali Paşa ile anlaşma yapıldı. Mısır babadan oğula geçmek şartıyla M. Ali Paşa'ya bırakıldı. M. Ali Paşa diğer yerlerden elini çekecekti. Yani Adana ve Suriye'den vazgeçmek zorunda kaldı. ⁶¹M. Ali Paşa işgalinde büyük güçlerden Fransa hariç diğerleri Osmanlı Devletini desteklemişlerdi. İngiltere Osmanlı Devleti'nden birtakım ticari ayrıcalıklar kopardıktan sonra Osmanlı Devleti'nden yana olan tavrını netleştirmişti. Avusturya Osmanlı'nın monarşik yapısının, statükonun bozulmasını istemiyordu. Rusya ve Prusya 'da Avusturya paralelinde hareket ediyordu.

Antep'in son işgaline geldiğimiz zaman İngiltere ve Fransa bizzat kendileri işgalci konumundalardı. İngiltere ve Fransa 1. Dünya Savaşı'nda aralarında yaptıkları Sykes-Picot Anlaşması ile Osmanlıların Ortadoğu topraklarını paylaşmışlar, bunu Rusya'ya da kabul ettirmişlerdi. Bu durumda Suriye ve Antep Fransız bölgesine kalıyordu. Fransızlar Antep'i Suriye'nin uzantısı olarak görüyorlardı. İngiltere bu anlaşmaya uymayarak Fransızlara bırakılan Antep'i işgal etti. Ancak sonra Fransa ile anlaşarak Antep'ten çekildi bunun karşılığında Musul bölgesini almaya hak kazandı. ⁶²

Fransa'nın planı Antep bölgesinde Doğu Anadolu'dakinden ayrı bir Ermeni devleti kurmaktı. Haçlı seferleri sırasında Fransızların himayesinde burada bir Ermeni Krallığı kurulmuştu. Fransa kendisinde böyle bir tarihi hak

61 Enver Ziya Karal, **Osmanlı Tarihi**, C V. , TTK, Ankara 1983, s. 136, 202.

62 Özçelik, **a.g.e.**, s. 26-27.

da görüyordu. Fransa Ermenileri kullanarak bölgedeki etkinliğini sürdürmek istiyordu.

İngiltere Ermenilerden başka bölgedeki Türk olmayan Müslümanlar, Kürtler, Araplar, Çerkezler üzerinde yoğun bir propaganda faaliyeti yürütmüş. Bu kesimleri Türklere düşman etmek için çeşitli taktikler kullanmış, her vasıtayı denemiştir. Fakat amacına ulaşamamıştır. Bölgedeki ne Arap ne Kürt aşiretleri işgalci güçlerin yanında yer almamış Türklerle birlikte işgalci güçlere karşı savaşmışlardır.⁶³ Hatta Suriye'deki ve Irak'taki Arap aşiretleri de Kuvâ-yı Milliye'ye yardım etmişlerdir.⁶⁴ Suriye Türkleri de tıpkı Anadolu Türkleri gibi Kuvâ-yı Milliye teşkilatı kurdular. 1919'da "Suriye Filistin Müdafaa-i Kuva-yı Osmaniye Heyeti" kuruldu. Heyetin Genel Başkanı Antep Kumandanı Ali Şefik Bey olup takma adı Özdemir idi.⁶⁵ Antep'te savaştan Kuvâ-yı Milliye reislerinin içinde Kürt ve Arap kökenli birçok kişi bulunmakta idi.

---

63 a.g.e., s. 179.

64 a.g.e., s. 96.

65 Ömer Osman Umar, **Suriye 1908-1938**, ATAM Yay., Ankara 2004, s. 428, **ATASE Arşivi** Kls. No: 599, Dosya No: 29-154, F 35-2, **ATASE Arşivi** Kls. No: 599, Dosya No: 29-154, F1.

SONUÇ

Her iki işgalin temel sebebi işgalci güçlerin jeopolitik ve jeostratejik yönden önemli olan Antep'e sahip olmak istemeleri.

Her iki işgalin de bölgenin öneminden dolayı yerel olarak kalmayıp uluslararası bir mahiyet alması.

Antep halkının her iki işgalde de bütün gücüyle karşı koymuş sonuna kadar direnmiş, işgalcilere çok zor anlar yaşatmış ve geldiklerine pişman etmiş olmaları.

İşgalci güçlerin her iki savaşta da sonuçta galip gelmelerine rağmen bölgede tutunamayarak Antep'i terk etmeleri.

Ermenilerin M. Ali Paşa işgalinde tarafsız kalmaları hatta Osmanlı ordusuna alınmalarının bile gündeme gelmesi. Fakat ikinci işgalde yüzde yüz değişerek tam bir Türk düşmanı intikamcı bir güç olarak hareket etmeleri İngiliz ve Fransızlardan daha çok bölge halkına zarar vermeleri. 86 yılda Ermenilerin tutumunda büyük bir değişimin ortaya çıkması.

Arap, Kürt ve Çerkezler gibi Türk olmayan Müslümanların genel olarak Türklerle birlikte hareket etmeleri. İşgalci güçlerin bütün gayretlerine rağmen onlarla birlikte olmamaları.

İbrahim Paşa'nın galip gelmesine rağmen ordusundan kafileler halinde kaçakların Osmanlı tarafına iltica etmesi. Bunların daha önce Antep yöresinden topladığı askerler olması. İbrahim Paşa'nın Güneydoğu Anadolu Türklerinin direnişi karşısında Anadolu içlerine ilerleyememesi. Fransızların da 1919-1921 savaşlarında sonuçta galip gelmelerine rağmen güneye çekilmek zorunda kalmaları.⁶⁶

Her iki işgalde de Antep halkının müthiş bir organizasyon ile teşkilatlanma dehası göstermesi. Halkın her iki işgalde de iki guruba ayrılması. 1. uzlaşmacı medrese çevresi, 2. savaşçı büyük grup. Bunların birbirini mükemmel şekilde tamamlaması. Aydın grubun Mısır Paşası'yla diplomatik ilişkileri yürütmesi ortamı yumuşatarak Antep'in idaresini Türklerin elinde bıraktırmaya muvaffak olmuş olması 1919-1921 işgallerinde de aynı durumun söz konusu olması. Sulhçu ara bulucu aydın ve saygın ailelerin Fransızlarla diplomatik ilişkileri yürütmesi. İdarenin Türklerin elinde kalmasını sağlamaları ve Antep halkının ezilmesine engel olmaları. Birinci işgaldeki medrese çevresinde en az savaşçı büyük ço-

66 M. Solmaz, H. Yetkin, a.g.e., s. 24-25.

ğunluk kadar vatansever olması. İkinci işgalde de Fransızlarla teması yürüten saygın ailelerin, aydınlarında en az savaştan çeteler kadar vatansever olmaları. Onların temaslarının da en az savaştanlar kadar etkili olması. Antep'in teslim oluşundan Fransızların çekilip Türk ordusunun Antep'e girişine kadar geçen (9 Şubat 1921-25 Aralık 1921) on bir aylık sürede uzlaşmacı aydın grubun Antep'in yönetiminde bulunarak, Fransız isteklerini yumuşatarak Antep halkını ezilmekten korumak gibi çok önemli bir görev yapmaları. Uzlaşmacı grubun Fransız idaresinde görev yaptıkları için yaptıkları görevin önemi ve mahiyetinin önceleri anlaşılmamış hain gibi telaki edilmiş olmaları. Mutasarrıf Celal Kadri Bey'in 150likler listesinde sürgün edilmiş olması. Ancak Türk ordusunun Antep'e girmesinden ve aftan sonra Celal Kadri Bey'in tekrar Antep'e dönmüş olması ve yaptığı hizmetlerin Antep halkı tarafından anlaşılmiş olması. Arabulucu grupla savaştı grubun mükemmel bir işbirliği sergilemeleri.

Her iki savaşta üzerinde durulması gereken konulardan biri de Antep'e dışarıdan herhangi bir yardım gelmeden halkın kendi imkanlarıyla örgütlenerek savunma yapması. Bunun Antep halkındaki müthiş teşkilatlanma ve organizasyon yeteneğini ortaya çıkarması.

Fransız milliyetçi gazetelerinin Antep'in teslim olmasını büyük bir zafer olarak tanıtmaları. (12 Şubat 1921) (*"Fransa Antep'i Türklerden Geri Aldı"*)(The New York Times)

"Journal Des Debats"ın ise farklı bir görüşe sahip olması.

"Fransa'nın Antep'i alması iyi ama Fransa artık Asya projesi için daha fazla insan ve para harcamamalı. Fransa Türklerin azınlıkta olduğu bölgelerin yeniden düzenlenmesini isterken Türklerin ezici çoğunlukta olduğu yerlerde duruyor" (12 Şubat 1921 The New York Times) değerlendirmesini yapması.

Bu ifadelerin Fransızların Antep harbinde ne kadar zorlandıklarını insan ve para kaybettiklerini ve artık savaşa devam etmek istemediklerini ve Antep halkının Türklüğünü kabul etmek zorunda kaldıklarını göstermesi.

Her iki işgalin de bize gösterdiği Antep bölgesinin tarihin her döneminde dünya ekonomisi ve ticareti bakımından önemli olması, günümüzde de bölgenin öneminin devam etmesi ve hala Ortadoğu petrolünün, enerji kaynaklarının dünyaya dağıldığı güzergah üzerinde bulunması.

Her iki işgalin bize hatırlatması gereken şeyin Antep'in güney yönüne karşı dikkatli ve uyanık olunmasının gerekliliğidir.

KAYNAKÇA

- Ahmet Cevdet Paşa, **Tarih-i Cevdet**, C VIII, İstanbul 1966.
- Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, TTK, Ankara 1988.
- Altundağ, Şinasi, **Kavalalı Mehmet Ali Paşa İsyanı Mısır Meselesi 1831-1841**, TTK, Ankara, 1945.
- Altundağ, Şinasi, "Kavalalı Mehmet Ali Paşanın Hakimiyeti Esnasında Tatbik Ettiği İdare Tarzı", **Bellekten**, Ayrı basım, TTK, Ankara 1994.
- Beyaz, Hüseyin, **Antep Savunması Günlüğü**, Engin Matbaası, İstanbul 1994.
- Commins, David Dean, **Osmanlı Suriye'sinde İslahat Hareketleri**, Çev. Selahaddin Ayaz, Doğan Ofset, İstanbul 1993.
- Dai, Adil, **Olaylarla Gaziantep Savaşı**, Gaziyurt Matbaası, 1992.
- Güllü, Ramazan, **Antep Ermenileri (Sosyal, Siyasi ve Kültürel Hayat)**, IQ Kültür-Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Güzelbey, Cemil Cahit, **Gaziantep Şer'i Mah. Sicilleri**, 3. Fasikül, C 142, Sanat Matbaası, Gaziantep 1966.
- Güzelbey, Cemil Cahit, **Gaziantep Şer'i Mah. Sicillerinden Örnekler**, C 139, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, 1970.
- Güzelbey, Cemil Cahit, "Şahinbey Semineri", ODTÜ Gaziantep 1985.
- İşıltan, Fikret, "Suriye" Mad., **İslam Ansiklopedisi**, C XI, MEB Yay. , İstanbul 1993.
- İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları**, IRCICA Yay., İstanbul 2006.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi**, C V, TTK Yay. , Ankara 1983.
- Lohanizade Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Kastaş Yay., İstanbul 1989.
- Longrigg, Stephen Hemsley, **The Geograpy of the Middle East**, Library of Congress, Catalog Number 2008 039943, Printed in the U.S.
- Mustafa Nuri Paşa, **Netayic-ül Vukuat**, C III-IV. TTK, Ankara 1980.
- Moltke, Helmut Von, **Türkiye Mektupları**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1969.

Özçelik, İsmail, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992.

Özdeğer, Hüseyin, **16. Asırda Ayıntab Livası**, C I, İstanbul Üniversitesi Türk İktisat ve İctimaiyat Tarihi Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1988.

Öztürk, Mustafa, “Arap Ülkelerinde Osmanlı İdaresi”, **History Studies**, Ortadoğu Özel Sayısı, 2010.

Pamuk, Bilgehan, **Antep Savunması**, IQ Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.

Pınar, Hayrettin, “Mehmet Ali Paşa İsyanı ve Meternich’in Osmanlı Siyaseti”, **Anadolu Ün. Sosyal Bilimler Dergisi**, C XI, S 2, Mayıs 2011.

Solmaz, Mehmet, **Karayılan**, Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi Kültür Müd. Yay., İstanbul 2001.

Őivgin, Hale, **19. Yüzyılda Gaziantep**, Gaziantep Büyükşehir Belediyesi Yay., Ankara 1997.

Umar, Ömer Osman, **Suriye 1908-1938**, ATAM Yay., Ankara 2004.

Üzel, Sahir, **Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü**, Doğuş Matbaası, Ankara 1952.

Yetkin, Hulusi, **Gaziantep Savaşı Hatıralarından Derlemeler**, Gaziantep Kültür Derneği Yay., Gaziantep 1962.

İBRAHİM HALİL EFENDİ VE MÜRİT HAREKETİ'NİN MİLLİ MÜCADELE'YE KATKISI

Fehmi SOĞUKOĞLU*

ÖZET

Milli Mücadele, Anadolu'da olduğu kadar, Halep ve Şam'da da kendisini gösterir. Özellikle Halep, etnik ve kültürel açıdan bir bütünlük gösterdiği Anadolu'yla bu mücadelede döneminde sürekli irtibatlıdır. 1923 yılında Türkiye Lozan'la birlikte uluslararası arenada bağımsızlığını kazanır ancak bu bağımsızlık Misak-ı Milliye dahil olan bölgelerin hepsini kapsamaz. Bu bağlamda gerek Hatay'da, gerek Halep ve Şam'da 1918 yılında başlayan Milli Mücadele uzun yıllar devam eder.

Halep ve çevresinde İbrahim Hananu'yla Fransızlara karşı başlayan direniş, Türkiye'yle irtibatlı olarak 1946 yılına kadar devam eder. Özellikle Türk nüfusunun yoğun olduğu Halep, o tarihlere kadar Türkiye taraftarlığı sergiler. Suriye'nin bağımsız bir devlet olmasından sonra ise bu ideal zayıflayarak tarih sayfalarındaki yerini alır.

Bir Nakşibendi şeyhi olan İbrahim Halil Efendi 1929 yılında, gittiği kuzey Halep'te dini-sosyal tabanlı mürit hareketini kurar. Yaklaşık iki bin kişiden oluşan hareketin silahlı kanadı Fransızlarla birçok çatışmaya girer. Hareketin kuzey Suriye'deki faaliyetlerinin yanı sıra bütün Suriye genelinde taraftar toplaması Fransızları tedirgin eder. Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasına dolaylı olarak etki eden hareket Fransa'yı Halep'in de Hatay gibi plebisit isteyeceği endişesine sevk eder. 1939 yılında Mürit Hareketi'ne destek olan Suriye Hükümeti düşürülüp, kuzey Suriye'ye büyük bir askeri operasyon yapılır. Sekiz bin kadar kişi Türkiye'ye iltica etmek zorunda kalır.

İbrahim Halil Efendi'nin hayatı ve Mürit Hareketi, bunların Milli Mücadele'ye olan katkısını ortaya koymaktadır.

---

* Okutman, Gaziantep Üniversitesi, fehmisogukoglu@gantep.edu.tr

SHAYKH IBRAHIM KHALIL AND MURID MOVEMENT CONTRIBUTION TO NATIONAL CHALLENGE

ABSTRACT

National Defence has profound influence on Aleppo/Damascus beside Anatolia. Especially Aleppo has always connected with Anatolia ethnically and culturally. Turkey was gained an independence in the international arena with the Treaty of Lausanne in 1923, but this independence did not cover all of the regions which included in the Misak-ı Milli . In this context, the national struggle which began in 1918 at Hatay, Aleppo and Damascus had been continued for many years .

The resistant which begun with Ibrahim Hananu against to the French has continued until 1946 in liaison with Turkey in Aleppo and surrounding region. Due to concentrated Turks population in Aleppo that will favour Turkey advocacy up the dates. After Syria became an independent state this ideal weakened position and took place in the history.

Naqshbandi shaykh Ibrahim Khalil relocated to North Aleppo and established a religious and social movement based on murid discipline in 1929. Armed force of movement came into conflict against French. Beside activities of movement in northern Aleppo, French is anxious due to fans gathered in Syria. French was anxious about possibility of Aleppo wishes plebisit due to movement effect to Hatay's joining to Turkey. In 1939 Syrian goverment who support Murid movement had forced to dismissed and huge military action profound against north Syria. 8000 people forced to seek a asylum in Turkey.

The life of shaykh Ibrahim Halil and his Muridh movement reveals their affect on contribution to the national campaign.

GİRİŞ

İslam dünyasının temsilcisi konumunda olan Osmanlı Devleti'nin zayıflayarak gerileme sürecine girmesi, Batılılar tarafından hasta adam olarak nitelenmesine sebep olur. Osmanlı'nın sürekli toprak kaybetmesi, batı ülkeleri için Şark meselesini gündeme getirir. I. Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan 'hasta adam'ın adeta sekerat haline girmesiyle gizli anlaşmalar hayata geçirilir. Bunun neticesinde Anadolu dahil bütün Osmanlı toprakları İtilaf Devletleri tarafından paylaşılmaya başlar. (Özalp, 1984, 16; Hatipoğlu, 2012, 1)

I. Dünya Savaşı'nın sonunda Osmanlı Hükümeti'nin işgali seyretmekten öte yapabileceği bir şey yoktur. Bu durumu kabullenemeyen halk merkezi yönetimden umudu yitirerek kendi imkanlarıyla büyük bir bağımsızlık mücadelesine girişir. Bu bağımsızlık mücadelesine "Milli Mücadele" denir. Bu mücadele Osmanlı'nın 1914 yılında hakim olduğu bütün topraklarda çeşitli şekillerde varlığını göstermiştir.

Milli Mücadele "Türk Bağımsızlık Savaşı" olarak da adlandırılır. Mustafa Kemal Paşa 1931 yılında bu mücadeleyi şu şekilde tanımlar: "Bağımsızlık Savaşı, doğunun dinsel, sosyal ve siyasal baskısı ile batı devletlerinin siyasal ve ekonomik zorbalığından uzak, yeni ve tam bağımsız Türk Devleti kurmak için girişilen çok yönlü ulusal savaşımın, ikinci bir deyimle kurtuluş hareketinin tümüdür." (Tanfer, 2000)

Bu kurtuluş hareketi günümüzde sadece mevcut sınırlarımız açısından değerlendirilmekteyse de o günün şartlarında Misak-ı Milli hudutları içinde girişilen mücadeleleri kapsar. Hatta Osmanlı'nın son dönemindeki topraklarda aynı ulvi duygularla yapılan bütün mücadeleler 'Milli Mücadele' içerisinde değerlendirilmelidir. Nitekim o günün şartları itibarıyla Misak-ı Milli sınırları dahi kesinlik kazanmamıştır. Bu açıdan Türklerin yoğun yaşadığı diğer İslam coğrafyasındaki hareketler de bu kurtuluş hareketi kapsamında görülmelidir.

Milli Mücadele yılları, kurtuluş hareketi için ilk silahın sıkıldığı 1918 yılı ile sınırların kesinleştiği 1923 tarihleri arasında kabul edilir. (Özkan, 2005, 315-334; Hatipoğlu, 2012, 17) Nitekim Lozan Anlaşması'yla birlikte Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları ve bağımsızlığı İtilaf Devletleri tarafından kabul edilmiştir. Ancak makus kaderin bir cilvesi olarak bu mücadelenin beşiği olan Hattay, Misak-ı Milli'de yer almasına rağmen hudut harici kalır. Bu açıdan bakıldığında "Milli Mücadele" her ne kadar Türkiye Cumhuriyeti'nin geneli itibarıyla

Lozan ile birlikte 1923'te son bulmuşsa da Hatay ve çevresinde 1939 ve hatta daha ileriki tarihlere kadar devam etmiştir.

I. Dünya Savaşı'yla beraber Hilafet'in merkezi, İslam aleminin bey-ni konumunda olan Osmanlı Devleti'nin yıkılması, gerek İslam dünyası hesabına ve gerekse Türk milleti adına böyle bir mücadelenin doğmasını zorunlu kılmıştır. Bu mücadele, asırlardır İslam dünyasının merkezi olan Anadolu topraklarına "Değmesin mabedimin göğsüne na-mahrem eli" şuu-ruyla düşman güçler girmesin diye İslam coğrafyasındaki Türk, Kürt, Arap, Çerkes, Sünni, Alevi bütün Müslüman halklar tarafından sahiplenilmiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi Milli Mücadele genel olarak 1918-1923 yılları arasında değerlendirilmişse de güney bölgesinde o tarihlerde başlayan mücadeleler Hatay'ın Türkiye'ye iltihakına ve hatta daha sonrasına kadar milli bir mücadele olarak devam etmiştir.

O yıllarda Türk toplumunun pek çok ferdi vatan-millet-din müdafaasında önemli hizmetler yapmıştır. Binlerce insan canlarını bu uğurda feda etmiş, bir o kadarı da hayatlarını bu uğurda tüketmiştir. Bunların birçoğunu tarih aydınlatmış ise de bir kısmı henüz ortaya koyulamamıştır. İbrahim Halil Efendi de hayatını bu dava içerisinde geçirmiş, gazi olmuş, gerek millet ve gerekse devlet nezdinde önemli hizmet ve faaliyetler içerisinde bulunmuş ancak henüz topluma yeterince tanıtılmamış bir şahsiyettir.

Milli Mücadele'de Güney Bölgesi–Halep Sancağı

Yavuz Sultan Selim 1516 yılında Mercidabık savaşının akabinde bu günkü Suriye'yi Osmanlı topraklarına katar. Bu tarihten itibaren Türkler o bölgeyi İslam sancağı altında dört asır boyunca yönetir. (Keyyali, 1997, 16; Umar, 2003, 7) Bu dönem içerisinde diğer Arap beldelerinin aksine bu bölgedeki Arap, Kürt ve diğer milletler Türklerle tam anlamıyla imtizaç eder. Bunun bir neticesi İngiltere'nin tarihin çeşitli dönemlerinde Arapları Osmanlı'ya karşı kışkırtmaları bu bölgede etkili olmaz. (Keyyali, 1997, 18) Şerif Hüseyin ve oğlu Faysal 1916'da Fransızlar ve İngilizlerin desteğiyle Suriye'de Arap milliyetçiliğini kullanarak isyan çıkarmaya çalışsa da başarısız olur. (Umar, 2003, 9; Eroğlu, Babuçoğlu, Köçer, 2007, 26) Bunun önemli sebeplerinden birisi de bölgedeki Arapların, Vahhabi öğretilerine karşı oluşlarıdır. Nitekim bölgede aynı Anadolu'da olduğu gibi tasavvufun derin bir nüfuzu vardır. İslam tarikatları içinde en çok mensubu olan Nakşibendî tarikatının Halidi kolunun kurucusu Şam'da yaşa-

mıştır (Halid-i Bağdadi (ö. 1827) Şam'da medfundur). Bölge kültürel anlamda Anadolu'yla benzeşir.

I. Dünya Savaşı başladığında tümüyle Osmanlı kontrolünde olan bölge, Halep sancağı, Şam sancağı şeklinde çeşitli valilikler altında yönetilmektedir. Antep, Kilis, Antakya Halep sancağı altında yer alır. (Eroğlu vd. , 2007, 25-26)

Savaşı yenilgiyle bitiren Osmanlı'nın Anadolu'daki toprakları gibi Halep ve Şam sancakları da İtilaf Devletleri tarafından işgal edilir. Osmanlı ordusundaki son aktif görevinde olan Mustafa Kemal Paşa 7. Ordu komutanı olarak ordusunu Filistin'den Kuzey Halep'e kadar çekmek durumunda kalır. Bu durumu fırsat bilen İngiltere bölgeyi Araplar eliyle yönetmek ister ve Faysal'ı bölgeye sokar.

26 Ekim 1918'de İngilizler Şam'a ve Halep'e girer. Mustafa Kemal Paşa ordusunu Halep'in kuzeyindeki dağlık bölgelere konuşlandırır. Aynı zamanda Antakya'yı da buradan korumaya alır. Bu bölge aynı zamanda yıllar sonra İbrahim Halil Efendi'nin mücadelesini başlatacağı Kürt Dağı mıntıkasıdır. Mustafa Kemal Paşa'nın bu bölgeyi Misak-ı Milli içinde gördüğüne şüphe yoktur. 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros hükümleri gereği itilaf devletleri Suriye sınırının Maraş'ın kuzeyine kadar olduğu gerekçesiyle bu bölgenin tahliyesini ister. (Omurtak vd. , 1965, 730; Hatipoğlu, 2012, 19)

Bölgeyi hükmü altına alan İngilizler Faysal aracılığıyla halka Arap milliyetçiliğini aşılama çalışır. Bu çalışması sadece Halep ve Şam'la kısıtlı olmayıp itilaf devletlerinin Suriye içerisinde değerlendirdikleri Urfa, Antep, Kilis ve Antakya'yı da kapsar. (Umar, 2003, 12; Rıza, 1995, 5) Ancak bu durum bölgedeki İslam algısına karşı bir tutumdur ve halk tarafından destek bulmaz. Ayrıca toplum kanaat önderleri tarafından Faysal'ın bir İngiliz çapulcusu olarak da görülmesi İngiltere'nin bu stratejisini zorlaştırır. (Hulagü, 1999) Türkiye'den de destek bulan Suriyeli direnişçiler Arap milliyetçiliğine karşı Ümmet birliği şuurunun halkta muhafazası amacıyla Halep, Şam, Hama, Humus, Lazkiye, Trablusşam, Kuneytra ve Baalbek ve diğer bölgelerde Cemaat-i İslamiyye gibi çeşitli cemiyetler kurar. (Umar, 2003, 12, 27)

İngilizler Faysal ile Halep ve Şam sancaklarında atmaya çalıştığı ırkçılık tohumlarının bir benzerini çok daha öncesinden Anadolu topraklarında da atmaya çalışmıştı. Nitekim Osmanlı'da yeşeren Turan düşüncesi Arap toplumlarında hoş karşılanmamıştır. Bölgeyi İslam adına elinde tutan Türklerin bu tutumu Araplar içinde çeşitli düşmanlıklar doğurmakta ve güneyde Arap milliyetçiliğinin kazandırılması için malzeme olmaktadır. (Keyyali, 1997, 21) Ayrıca İngiliz-

ler aynı ayrılıkçı düşüncüyü Kürtlere de aşlamaya çalışmaktaydı. (Umar, 2003, 20)

Sykes-Picot Anlaşması gereği İngiltere'nin elinde kalması gereken bölge (Bu günkü Suriye toprakları)savaş sonrası İngiltere-Fransa arasında yapılan bir anlaşma ile Fransa'ya bırakılır. (Okur, 2009, 41) Bu durum Faysal'ın bağımsız Arap ulusu oluşturma hedefine muhalif olup İngiltere-Şerif Hüseyin anlaşmalarına da terstir. (Okur, 2009, 139) Buna binaen Şam'daki Faysal birlikleri İngiltere'nin bölgeden ayrılmasıyla bölgeye hakim olmaya çalışır ve Fransızların bölgeye girişini engellemeye gayret eder. (Okur, 2009, 141) Bu sırada Faysal, Mustafa Kemal Paşa ile de irtibat kurarak anlaşmaya çalışır. Bu tür bir anlaşmanın varlığı tarihçiler açısından kesin olmasa da kuvvetle muhtemeldir. Nitekim bu sayede Türkiye milli sınırlarını kendi istediği şekilde çizebilmesi daha kolay olacaktır. (Hülagü, 1999; Umar, 2003, 45)

1919 Eylül ayında İngiltere Suriye'den Filistin'e çekilir. Bunu fırsat bilen Faysal bölgede Arap devleti kurduğunu ilan ederek valilikler oluşturur. Suriye'yi Türkiye'ye bağlama düşüncesinde olan İbrahim Hananu bu hükümetin Halep sorumlusu olur. (Okur, 2009, 146)1920 Mart ayında Şam'da yapılan konferansta Lübnan, Suriye ve Filistin'in bağımsızlığı ilan edilir. (Keyyali, 1997, 40; Okur, 2009, 139)

25 Nisan 1920 de İngiltere-Fransa arasındaki anlaşma San Remo anlaşmasıyla resmiyete dökülür ve bölge iki kısma ayrılır. Kuzey kısmı Fransa'ya güney kısmı ise İngiltere'ye bırakılır. (Bu anlaşma Milletler Meclisi'nde 1923 yılında onaylanacaktır.) (Keyyali, 1997, 38; Okur, 2009, 141)

Fransa birlikleri Milletler Meclisi'nden izinsiz olarak Meysalon'da Faysal birlikleriyle girdiği savaştan sonra Şam'a girer. Bu savaşta Faysal hükümetinin savunma bakanı Yusuf Azma ölür. General Goro, Suriye bölgesini tamamen eline alınca Melik Faysal'ı azledip, ülkeyi terk etmeyezorlar. (Keyyali, 1997, 42) Fransızlar 22 Temmuz 1920 de Halep'e de girerek Suriye bölgesini tümüyle işgal eder. (Umar, 2003, 77)

Bu işgallerin ardından İbrahim Hananu Kuzey Suriye'de direniş hareketinin öncüsü olur. 7 Eylül 1920'de Türkiye'de 2. Kolordu kumandanı Salahattin Adil beyle görüşerek hareketine destek sağlar. (Keyyali, 1997, 55; Umar, 2003, 57) Aynı yıl Arap İstiklal Partisi'nin genel sekreteri Said Haydar Mustafa Kemal ile gizli bir görüşme yaparak Türk ve Arapların tek bir komuta altında toplanmasıyla ilgili görüş alışverişinde bulunur. (Umar, 2003, 65)

O tarihlerde Halep ve Şam halkı %90 oranında Anadolu coğrafyasındaki halkla tek bir devlet altında yaşamak istemekteydi. (Umar, 2003, 139) Bu nokta nazar-ı itibara alındığında Halep ve Şam'da işgale karşı yapılmış bütün hareketler güneydeki Milli Mücadele'deki hareketidir. Bu bölgedeki hareketlerin çoğu Mustafa Kemal Paşa'yla da irtibatlıdır (Umar, 2003, 30-31) ve Anadolu'daki mücadelelerle yardımlaşma içindedir. (Umar, 2003, 34, 36, 151; Okur, 2009, 146)

Fransa 1921 yılında Suriye'yi beş bölgeye ayırır. 1. Lübnan 2. Şam, 3. Halep (İskenderun bu devlete bağlı olup özel idare altındaydı), 4. Aleviyye, 5. Cebel Duruz. Ancak aynı yılın haziran ayında oluşan tepkiler üzerine Fransa Alevi, Şam ve Halep devletlerini bir ittifak konseyiyle bir araya getirir. Bu konseyin başkanı, devlet makamlarına Türk dostlarını getirmekle suçlanan Subhi Berekat olur. (Okur, 2009, 144) Suriye Federal Konseyinin bu ayrı beş devletin bir devlet olma önerisi Fransa tarafından kabul edilmez. (Keyyali, 1997, 48)

Fransızlar Maraş, Antep ve Urfa'da Kuvva-yı Milliye kuvvetlerine yenik düşünce, Ankara'yla ateşkes imzalamak ister. Nihayet Ekim 1921'de Ankara itilafnamesi-Franklin Bouillon Anlaşması iki ülke tarafından imzalanır. Fransa bu anlaşmayla Türkiye'nin sınırları belirleyerek Güney'den daha fazla toprak almasına engel olmaya çalışmıştır. Anlaşma Türkiye açısından kabul edilemez hususlar içeriyorsa da Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmış bir ülkeden yeni, bağımsız ve milli bir devletin oluşturulması böyle bir anlaşmayı zorunlu kılmaktadır. Her ne kadar anlaşmayla Halep ve Antakya başta olmak üzere Türklerin yoğun yaşadığı bölgeler hudut harici olmaktaysa da Anadolu'da kurulmuş bağımsız Türkiye Devleti uluslararası toplum tarafından ilk defa bu anlaşmayla muhatap alınmaktaydı. (Karakoç, 2009, 100)

Türkiye'nin Halep, Hatay ve Şam gibi halkın büyük bir çoğunluğu tarafından Türkiye taraftarlığı yapan bölgeleri Ankara Anlaşması'yla milli sınır harici kabul etmesi, bölgede hayal kırıklığı yaşatır. (Okur, 2009, 146) Buna rağmen genel olarak Türkiye taraftarlığı devam etmiştir. (Umar, 2003, 190) Türkiye'nin o dönemde böyle bir anlaşmayı siyaset icabı yaptığı düşünülmüş olmalıdır. Nitekim Mayıs 1922'de Şam'da alimlerin de teşvikiyle Türkiye taraftarlığı yönünde büyük bir gösteri olması bu durumu anlatır mahiyettedir. (Umar, 2003 155)

Suriye bölgesindeki Milli Mücadele gerek silahlı gerekse siyasi 1929 yılına kadar çeşitli şekillerde devam eder. O tarihte Kuzey Halep yeni olaylara sahne olur. Daha önce de zikredildiği gibi Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu komuta-

nıyken Türk ordusunu çektiği Halep'in kuzey bölgesinde Şeyh Efendi namında bir zat bölgeyi bir anda etkisine alarak yeni bir mücadelenin zeminini hazırlar.

İbrahim Halil Efendi (Şeyh Efendi) Kimdir

İbrahim Halil Soğukoğlu 1901 yılında İzmit'te dünyaya gelir. Babası Said Hilmi Efendi (ö. 1943), annesi Emine Hanım'dır (ö. 1941). Baba tarafından nesebi Hz. Hüseyin'e ulaşır. (İbrahim Halil, 1994, 122) Dedeleri Kafkasya'dan Artvin'e gelir, bir dönem orada kalarak Gürcüleşir, son olarak İzmit'e yerleşir.

Said Hilmi Efendi Osmanlı'nın son dönemlerinde Arnavutluk'ta müftülük yapmış, ulemadan bir zattır. Sakarya'nın Fevziye köyünde imamlık yaptığı dönemde İbrahim Halil Efendi dünyaya gelir. Onun, Allah vergisi üstün kabiliyetleri olduğunu düşünen babası, eğitimiyle özel olarak ilgilenir. Genç yaşlarda dini ilimlerle onu donatır. Henüz yedi yaşında Kur'an hafızı olur, on dört yaşında babasının yokluğunda cami kürsüsünde vaaz verir duruma gelir. (Soğukoğlu, 2011, 8)

İbrahim Halil Efendi, 1914 – 1927 yılları arasında tasavvuf ilmine intisap eder. Bu ilimdeki ilk üstadı, Ahmed Hüsameddin Efendi'dir (ö. 1926). Aynı zamanda müfessir olan bu zat kısa bir eğitimin ardından onu bir başka tasavvuf üstadına havale eder ve İbrahim Halil Efendi'nin söylemiyle o, birbirine gönderme suretiyle kırk bir ayrı üstadın irşadına nail olur. O, tasavvufta kemale erme sürecinin toplam üç sene altı ay on yedi gün olduğunu söyler. Bu süre içerisinde Yunanistan, Arabistan, Mısır, Irak ve Suriye'ye gider. Türkiye'deki üstatlarından meşhur olanları Seyyid Ahmed Hüsameddin ve Şeyh Şerafeddin Dağıstani (ö. 1936) dir. (İbrahim Halil, 2004, 124; İbrahim Halil, 1989, 79)

Onun en çok istifade ettiği üstadı Suriye'deki Şeyh Ebü'n-Nasr el-Halefi'dir (ö. 1948). O bu üstadının yanında dört aydan fazla kalır. Ebü'n-Nasr'ın oğlu Abdülbasit Efendi'nin (ö. 1978) deyiimiyle bu müddet içerisinde yedikleri içtikleri bir olur. Onun Suriye'deki diğer üstadları ise; Hamalı Şeyh Ahmed Murad ve Şeyh Bedreddin el-Haseni'dir (ö. 1935). Onun bu üç üstadı da Suriye'nin saygın kanaat önderlerinden ve büyük ulemalarındandır. (Lescot, 1940, 9; Soğukoğlu, 2011, 11-13)

İbrahim Halil Efendi'nin özetle naklettiğimiz bu tasavvuf eğitiminin dışında, hayatı sürekliliği "Milli Mücadele" içerisinde geçmiştir. *Biliş ve Görüşlerim* adlı eserinde gençlik yıllarında başından geçen olayları naklederken, bazı olaylar onun bu yönüne ışık tutacaktır.

“1335 senesinde, mütareke-i ma’hudeyi müteakip günlerde İngilizlerin 17. maddeye muhalif olarak Fransızlarla beraber İstanbul’a gelmelerinden sonra düşmanlık ve husumetleri inanılmaz bir hal almıştı. Misafiri bulunduğum halazadem, bahriye makine yüzbaşısı Mithat Bey’den ayrılarak İzmit’e gelmişim. Yunanlıların mezalimlerine ait bazı alametlerin zuhuru sebebiyle oraların vaziyetinde bir soğukluk rüzgarının estiğini müşahade ederek oradan Sapanca’ya geçtim. “Kuvâ-yı Milliye” geliyor haberinin ulaşması buralarda birtakım güzel havalar esmesine sebep olmuştu ve memleketin ahval-i elimesinin nihayet bulunması ihtimali “Hubbü’l-vatan mine’l-iman” manasına vakıf kimselerde şevk ve heyecan husule getirmişti.” (İbrahim Halil, 1997, 21)

Kendisinin de ifade ettiği şevk ve heyecanı içinde duyan İbrahim Halil Efendi bu büyük mücadeleye iştirak eder ve Dumlupınar’da yaralanır. Büyük taarruz öncesinde başından geçen bir hadise şu şekilde naklolur: İbrahim Halil Efendi çevresindeki dostlarıyla yirmi kişilik bir grup kurar. Büyük taarruzdan önce düşman güçlerini gözetlerler. Bu gözetleme esnasında Yunanlılar tarafından yakalanır. Kendisinin imam olduğunu ve yolunu kaybettiğini belirtir. Sözlerinin doğruluğunu teyit etmek için Yunan komutan kendisinden ezan okumasını ister. O, ezanın yüksek bir yerde okunması gerektiğini söyleyerek yüksekçe bir yere çıkar ve Yunan karargahında ezan okur. Bu esnada etrafı gözetler. Ona göre bu ezan düşmanın mağlubiyetinin manevi işaretlerindedir. Daha sonra yaptığı gözlemleri arkadaşlarıyla ve paşalarla paylaşmıştır. (Soğukoğlu, 2013)

İbrahim Halil Efendi’nin Suriye’ye Gidişi

1928 yılında İbrahim Halil Efendi onbaşı rütbesiyle asker olarak Diyarbakır’da bulunur. Aynı yıl, kendisinin Suriye’yi tanınması ve Arapça bilmesi gibi sebeplerle olsa gerek Suriye’ye kaçmış bir suçlu hakkında bilgi alıp, güvenlik güçlerine bildirmekle görevlendirilir. Bu görev icabı eğitim hayatından sonra bir kez daha Suriye’ye gider. Yurt dışına görevlendirildiğinden ve kendisine verilen süre içerisinde dönüş yapmadığından askeriyeden terhis edilmiştir. (Soğukoğlu, 2011, 13)

Aynı yıl Halep’e, tasavvufi eğitimi esnasında kendisinden çokça istifade ettiği Ebü’n-Nasr Efendi’nin yanına gider. Bir süre oradaki Şa’bâniye Medresesi’nde ilmi çalışmalar yapar. Yaptığı istişarelerin ardından ‘Mürit Hareketi’ni kuracağı Kürt Dağı bölgesine geçer. (Hamo, 2001, 39; Soğukoğlu, 2011, 13)

Mürit Hareketi'nin Kuruluşu

İbrahim Halil Efendi Suriye'de Milli Mücadele'nin henüz devam ettiği, 1929 yılında Kürt Dağı bölgesinde tarihi bir yapı olan Uryâ Nebi Camisi'ni tamir ettirerek burada cuma günleri haftalık vaaz ve nasihatler vermeye başlar. Kürt Dağı, batıda Karasu Vadisi, doğuda Azzaz Ovası, güneyde Afrin, kuzeyde ise Meydan Ekbes'ten Kili's'e kadar uzanan, sınır hattı arasında bulunan, yaklaşık bin metre rakımlı dağlık bir bölgedir. Nüfusun çoğunluğu Kürt asıllıdır. Dini temayül yüksek olmayıp dindarlık hemen hemen yok gibidir. (Lescot, 1940, 7; Hamo, 2001, 36)

İbrahim Halil Efendi'nin vaaz ve nasihatleri kısa zamanda bütün bölgeyi tesir altına alır. Henüz ikinci cuma namazında yaklaşık bin kişi vaaz ve hutbeyi dinlemeye gelir. Kendisinin müritliğe kabul için sigarayla bırakma, sakal uzatma, namaz borçlarını kaza etme gibi şartları olmasına rağmen, halk tarafından büyük bir sevgi seliyle karşılaşır. Birçokları bu şartları hemen yerine getirerek ondan tasavvuf dersi alır ve kendisine mürit olur. Bu şekilde birkaç ay gibi kısa bir zamanda bölge halkının çoğu ona intisap eder. (Soğukoğlu, 2011, 15)

Onun hitap ettiği kitlenin hemen hemen hepsi Kürt olmakla beraber Türkçeyi de bilmektedirler. Onun konuşmalarını Kürtçe ve Türkçe olarak yaptığı bilinmektedir. Onun Kürtçeyi ne zaman nasıl öğrendiği konusunda net bir bilgi yoktur. Ancak Kürtçeyi vaaz verecek, hutbe okuyacak ve beyitler yazacak kadar iyi bilmektedir. (İbrahim Halil, 1994, 228-229; Hamo, 2001, 40)

İbrahim Halil Efendi'nin bölgeye yabancı bir insan olarak çok kısa bir sürede bu kadar büyük bir mürit topluluğu oluşturması, kendisinin Kürt olmaması ve bölgede bulunan aşiret ağalarının nüfuzunun giderek azalması bazı aşiret ağalarını bir hayli rahatsız eder. (Lescot, 1940, 9; Şeyho Ali, 2005, 48) Bu ağaların İbrahim Halil Efendi'nin varlığından rahatsız olmalarının önemli diğer sebepleri: onun ilim seferberliği başlatmakla cahil kalmış köylüleri ağaların kontrolünden çıkarması, mülkiyetin paylaşımında haksızlıkların giderilmesi konusundaki tutumu, ağaların sosyal yaşantıda diğer halktan ayrıcalıklarının olmadığını anlatması olarak zikredilebilir. (Lescot, 1940, 19; Soğukoğlu, 2011, 15) Bölgede kısa bir zaman içerisinde büyük bir sosyal değişim yaşanır. Pek çok kimse okur-yazar olup, dinî ilimlere vakıf bir hale gelir. Halkın önemli bir kısmı aşiret ağalarının tasallutundan kurtulur. Onun, sosyal alandaki bu başarısı, her kesim tarafından takdir edilir. (Abdû, 2013)

Ağaların daha sonraları silahlı savaşa dönüşecek olan düşmanlıkları, önceleri halkı müritlikten soğutmaya çalışmak ve Fransa'yla Türkiye resmî makamlarına aleyhte ihbarlar yapmak şeklinde ortaya çıkar. Halkın arasına İbrahim Halil Efendi'nin şeyh olmayıp Türkiye tarafından özel olarak gönderildiği fikri yayılmaya çalışılır. (Şeyho Ali, 2005, 48; Soğukoğlu, 2011, 16) Ancak onun yaptığı haftalık sohbetler onun ilmi gücünü, irfan anlayışını gösterir mahiyettedir. Dolayısıyla müritler onların bu söylemlerine itibar etmez. Bu yolla destek bulamayan ağalar, onu Fransa makamlarına Türkiye Cumhuriyeti Devleti çıkarları doğrultusunda çalışmak ithamıyla defalarca şikâyet eder. Fransız yetkililer iki defa onu sorgular, fakat bu ithamları doğrulayacak bir bilgiye ulaşamaz. Yine de hızla sayıları artan müritleri kontrollerinde tutabilmek için özel takibe başlar. (Soğukoğlu, 2011, 15-16)

Ağalar ithamlarıyla Fransa'dan bir şey elde edemeyip İbrahim Halil Efendi'yi durduramayınca bu defa Türkiye'ye şikâyette bulunarak onu Türkiye aleyhinde olmakla suçlayıp, Türkiye'de yasak olan şeyhlik ve tarikat faaliyetlerinde bulunduğunu ihbar ederler. (Soğukoğlu, 2011, 16)

Ağaların İbrahim Halil Efendi'ye düşmanca tutumu müritlerin daha güçlü bağlar kurmasını sağlar. Bu kuruluş döneminde müritler Fransa'ya veya ağalara karşı silahlı bir mücadele içerisine girmez.

Nihayet 1930 yılının Temmuz ayında İbrahim Halil Efendi Fransız müsteşarı Kapitan Larest tarafından tutuklanarak Türkiye'ye teslim edilir. (Şeyho Ali, 2005, 48; Soğukoğlu, 2011, s. 16) O, Suriye'de bulunan müritlerinin başına Suriye'ye ilk gittiği zaman sade bir çoban olan ancak kısa zamanda kendisini yetiştirmiş Şeyh Hanif Arabû (ö. 1947)'yu vekil olarak bırakır ve ona kendisinin yokluğunda Ebü'n-Nasr Efendi'yle istişare etmeyi tavsiye eder. (Lescot, 1940, 39; Soğukoğlu, 1989, 39; Hamo, 2001, 53)

Mürit Hareketi o yıllarda teşekkül dönemini tamamlar. Hareketi oluşturan İbrahim Halil Efendi olmakla birlikte, Şeyh Hanif (ö. 1947), Bekir Fehmi (ö. 1941), Reşit İbrahim (İbo) (2005), Ali Galip (ö. 1940) hareketin önde gelen isimleridir. Şeyh Hanif daha çok hareketin ruhani lideri olup, tarikat ve tasavvuf umurunda İbrahim Halil Efendi'nin yokluğunda onun yerine hareket etmekte ve diğerlerinin de önderi konumundadır. Bekir Fehmi ve Reşit İbo ise askeri kanattan sorumludurlar. Ali Galip, müritlerin Fransızlara ve ağalara karşı sözcüsüdür. (Lescot, 1940, 16, Neccar, 1986)

Fransızlar Tarafından Türkiye'ye Teslimi

İbrahim Halil Efendi Türkiye'ye Kilis'ten teslim edilir ve burada nezarette tutulur. İlginç bir şekilde kaymakam ve emniyet amiri onun Şeyh Saîd hareketinde Şeyh Osman'ın arkadaşı Hopalı İbrahim Hoca olduğunu ileri sürer. Bu sebeple Gaziantep'e sevk edilir. Gaziantep Emniyet Müdürlüğü tarafından tekrar kimlik kontrolü yapılır ve kendisinin zikredilen kişi olmadığına karar verilir. Ancak hakkında Suriye'den gelen raporlar sebebiyle çeşitli suçlamalarla hapishaneye atılır. (Soğukoğlu, 2011, 17)

İbrahim Halil Efendi on altı ay kadar Gaziantep hapishanesinde kalır. Bu müddet içerisinde o bölgede de pek çok tanıdığı olur. Özellikle hapiste cuma vaazı yapması ve cuma namazı kıldırması, yaptığı sohbetlerle iki düşman grubu barıştırması, şöhretinin kısa zamanda halk içinde yayılmasına sebep olur. Bölgenin tanınmış simalarından olan ve sonraları kendisine kayınpeder olacak olan emekli kadı, Mekke Şeyhi namıyla bilinen ve ayrıca Kuvâ-yı Milliye'de komutanlık yapmış Abdullah Münzevî Efendi (ö. 1931) kendisini defalarca hapishanede ziyaret eder. (Soğukoğlu, 2013)

1931 yılında, İbrahim Halil Efendi ülkeyi pasaportsuz terketme dışında hudut dâhilinde her hangi bir suç işlediğine dair yeterli delil bulunmadığı için serbest bırakılır. Hapisten çıktıktan sonra Gaziantep'te ikamet eder. Bu şekilde hem buradaki müritlerinin sayısını artırır, hem de Suriye'deki müritleriyle bağ kurar. O, bu faaliyetleri gizlilik içerisinde devam ettirir. Nitekim o dönemde Türkiye'de şeyhlik ve tarikat faaliyetleri yasaktır. Aynı zamanda Gaziantep'te artan nüfuzu devlet birimleri tarafından da takip edilir ve buradaki (İslahiye) müritlerin yoğun yaşadığı köylere çeşitli baskılar yapılır. (Soğukoğlu, 2011, 19; İsa, 2013)

Aynı yıllar İbrahim Halil Efendi Mürit Hareketi'nin "Vatan Kitlesi"yle yakın ilişki içerisine girmesini ister. Buna binaen Fransızlar ağalara müritlere karşı maddî destek vererek Mürit Hareketi'ni bitirmeye çalışır. Bu tarihlerde müritlerle ağalar arasında çatışmalar yaşanır. Ağaların Fransızlar tarafından desteklendiği halk tarafından bilindiği için, bu çatışmaların müritlere saygınlık kazandırdığı kaydedilmiştir. (Şeyho Ali, 2005, 50)

İbrahim Halil Efendi 1934 yılında Bakanlar Kurulu kararıyla Bilecik'e zorunlu iskâna gönderilir. (Ek, 1) Bu kararda Fransa'nın Türkiye'ye olan başvurularının da etkisi olduğu düşünülebilir. O, Bilecik'te müritleriyle kendisini ziyarete gelen habercilerle iletişimini devam ettirir. (Soğukoğlu, 2011, 19)

O tarihlerde Kürt Dağı bölgesi müritlerin her şeyi kontrol altına almasıyla, adliye, maliye, askeriye organları bulunan İslamî ilkelere bağlı bir yönetim halini alır. Daha çok kırsal kesimleri içine alan bu bölgeye Fransız kuvvetleri girememektedir. (Lescot, 1940, 17; Ali, 2005, 48-49; Hamo, 2001, 53)

1934 yılında Fransız birlikleri bu bölgeye çıkarma yapmak isterken Müritler tarafından saldırıya uğrar, üç Fransız askerinin vurulmasından sonra birlik geri döner. Fransızlar günden güne güçlenen bu yönetimin diğer bölgelere de sıçramasından çekince duyar ve bu hareketi bitirmek için yoğun bir çaba içerisine girer. Bunun bir tezahürü olarak 1936 yılında Vatan Kitleleri yetkilileri Fransa'ya giderek Fransızlarla anlaşmaya vardıldıktan sonra, Fransızlar Vatan Kitleleri'ne Müritlerin silah bırakması için baskı yapmasını ister. (Neccar, 1989)

1936 yılında Fransa Suriye'deki siyasi belirsizliği çözmek üzere Vatan Kitleleri önderleriyle görüşür. Altı ay kadar süren görüşmelerin ardından Haşim Atâsi başkanlığındaki heyet Fransa'ya giderek Suriye'nin manda yönetiminden çıkarıldığını belirten anlaşmayı imzalar. Anlaşmaya göre Suriye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğü kabul edilir ve Fransa birliklerinin beş yıl içinde ülkeyi terketmesine karar verilir. Bu anlaşma Fransa parlamentosunda kabul edilmemişse de aynı yıl Suriye'de seçim olur. Vatan Kitleleri seçimi kazanır ve Haşim Atâsi (ö. 1960) Cumhurbaşkanı olur. (Okur, 2009, 48)

Vatan Kitleleri'nin yönetime gelmesi, müritleri bölgede daha da güçlendirir. Nitekim, bölge milletvekillerinin müritlerin desteklediği kişiler olması ilk defa siyasi güçlerini ortaya çıkarır. Ayrıca kurulduğu ilk dönemlerden beri müritler, Vatan Kitleleri yöneticileriyle iyi ilişkiler kurmuşlardır. (Lescot, 1940, 13)

Vatan Kitleleri'nin girişimleriyle Fransızlar haklarında idam kararı bulunan müritlerin komutanlarının mahkemesiz affedileceğini duyurarak 1937 yılında Şeyh Hanif'le görüşürler. (Ali, 2005, 59) Fransız yetkililer Şeyh Hanif'e bu silahlı grubun dağdan inmesi durumunda mahkemesiz affedileceklerini sadece hareketin ileri gelenlerinin Şam'da zorunlu ikamet edeceklerini bildirirler. Vatan Kitleleri'nin de telkiniyle Şeyh Hanif bu anlaşmayı kabul eder. Bunun üzerine Reşid İbo ve silahlı grubun bazı önde gelenleri Şam'a sürgüne gönderilir. Akabinde Vatan Kitleleri yetkililerinin girişimleriyle altı ay kadar sonra Halep'te yaşayıp Kürt Dağı bölgesine gitmemeleri kaydıyla sürgünleri sonlandırılır. (Neccar, 1989)

Fransa-Suriye arasındaki anlaşma gereği Suriye'nin toprak bütünlüğünü kabul edilir. (Okur, 2009, 149) Ancak bu durum İskenderun meselesini yeniden

gündeme getirir. Nitekim İskenderun Fransa mandası altına kalan bölge içerisindedir. Ancak Ankara Anlaşması gereği Fransa İskenderun'u Suriye içerisinde değerlendirmemiş ve özerk bir bölge olarak kabul etmiştir. Buna binaen Türkiye 1936 yılının sonlarına doğru Fransa'ya İskenderun'a da bağımsızlık verilmesi için baskı yapar. (Umar, 2003, 217; Karakoç, 2009, 103) Fransa içine düşmüş olduğu bu çelişkili durumdan konuyu Milletler Meclisine havale ederek çıkar. (Karakoç, 2009, 103) Türkiye 8 Aralık 1936'da Milletler Meclisi'ne müracaat ederek 1921 ve 1923 yılındaki anlaşmalara uyulması gerektiği yönünde bildirimde bulunur. (Umar, 2003, 217)

İskenderun'un Suriye'den kabul edilmemesi durumu Fransa'yı ve Arap milliyetçilerini, Halep başta olmak üzere bazı Suriye kentlerinin İskenderun gibi Türkiye taraftarlığı yapacağı veya özel statü isteyeceği endişesine sevk etmiş olabilir. Nitekim Fransızlar Vatan Kitleleri içerisinde bazı kimselerin Türklerle anlaşmalı olduğu bilgisine sahiptiler. Bu yüzden Hatay meselesinin diğer bölgelere tesir etmesini engellemeye yönelik politika üretmeye çalışır. (Öztürk, 1995, 44-45; Hatipoğlu, 2012, 86)

Milletler Meclisi, 27 Ocak 1937'de İskenderun'un işlerinde tamamen bağımsız, dışlarında Suriye'ye bağlı, kendine özgü bir anayasa ile idare edilen ayrı bir yapıda olmasına karar verir. (Umar, 2003, 219; Karakoç, 2009, 105) Bu tarihten sonra Mustafa Kemal Paşa Hatay'ın şahsi bir meselesi olduğunu söyleyerek Hatay meselesini Türkiye'nin en önemli gündem maddesi haline getirir. (Karakoç 2009, 106) Buna binaen Hatay halkına Türkiye'ye ilhak yönünde karar almasını sağlayacak kimseler Hatay'a gönderilir. İbrahim Halil Efendi gibi kitleleri etkileme gücü olan birisinin de bu konuda yararlı olacağı düşünülmüş olmalıdır ki 3/2/1937 tarihinde Bakanlar Kurulu kararnamesiyle serbest bırakılarak Ankara'ya çağırılır. (Ek, 2) Mustafa Kemal Paşa'yla yaptıkları görüşmelerin ardından Hatay'a gönderilir. Şükrü Sökmensüer (ö. 1978) bunu şu şekilde dile getirir: "Hatay nüfusuna kayıtlıymış gibi, iki maliye müfettişini de oraya gönderdik. Bunların arasında bir de meşhur Nakşibendî şeyhi ki, Atatürk çok severdi." İbrahim Halil Efendi dışında Servet hoca ve başkaca dini şahsiyetlerin Hatay'a gönderildiğine şahit olmaktayız. (İnan, 1997, 91) Bunun sebebi cumhuriyetin kuruluşundan beri tedricen uygulamaya koyulan inkılap kanunlarınının Hatay'da Türkiye karşıtı yapılanmalara zemin hazırlaması olarak görülebilir. Ayrıca şapka uygulaması ve istiklal mahkemeleri bölgede olumsuz bir hava oluşturmaktadır. Türkiye karşıtlığı yapan Arap milliyetçilerinin Hatay'da yaptığı propagandalar

daha çok din temellidir. Şapka giymenin dinden çıkma alameti olduğu camilerde vaaz konusu bile olur. (Payaslı ve Duman, 2013, 295-315) Bu noktada halkın ikna edilmesi ve oluşan olumsuz havanın bertaraf edilmesi gerekmektedir. Bu anlamda İbrahim Halil Efendi gibi sūfî bir milli mücadelecinin yönlendirmelelerinin etkili olacağı düşünülmüş olmalıdır. Buna binaen El-Ezher'den şapka giymenin haram olmadığına dair fetvalar alındığına da şahit olmaktayız. (Payaslı ve Dumun, 2013, 295-315)

İbrahim Halil Efendi'nin bir tarikat şeyhi olarak Hatay meselesine müdahil olması onun Milli Mücadele, birlik ve bağımsızlığın şahsi menfaat ve kırınglıkların üstünde görmesiyle açıklanabilir. Nitekim, o hiçbir zaman Suriye'yi bağımsız bir devlet olarak görmemiştir. Ona göre bir tarafta Osmanlı yadigarı Türkiye, diğer tarafta Fransız mandası altında kurtarılmayı bekleyen bir Müslüman toplum vardır. Ayrıca onun Hatay gibi milli sınır dışında kalan yerlerin anavatanla birleşmesinin Türkiye'de dini özgürlüklerin gelişmesine katkı sağlayacağını düşündüğü zikredilir. Özellikle Ankara nezdinde yaptığı girişimlerde bu türlü yönlendirmelerinin olduğu kaynak kişilerce dile getirilen hususlardandır. (Soğukoğlu, 2013)

Bunun yanında Mürit Hareketi'nin Hatay'ın Türkiye'ye bağlanmasında rol oynayabileceği de düşünülmüş olmalıdır. Nitekim Fransızlar İbrahim Halil Efendi'nin Türkiye Cumhuriyeti Devleti'yle ortak hareket ettiğini varsaymaktaydılar ve Mürit Hareketi'nden bir hayli tedirgindiler. (Hamo, 2001, 77) Lescot, bu durumu İbrahim Halil Efendi'nin Hatay meselesinde görevlendirilmesinin ardından Türkiye Devleti'yle ortak bazı çalışmalar içerisine girdiğini aktararak dile getirir. (Lescot, 1940, 15) Mustafa Öztürk ve Süleyman Hatipoğlu da Hatay'ın Türkiye'ye katılımında Mürit Hareketi'nin etkili olduğu görüşünü benimser. Bu düşünceye göre, Hatay'ın Türkiye'ye katılımı geciktirilirse Fransız yönetimi altında olan diğer bölgelerde de Hatay gibi plebisit sesleri yükselecekti. Özellikle sınır hattında yaşanan hareketlilik Fransa'ya bu konuda önemli bir baskı unsuru olmuştur. (Öztürk, 1995, 45; Hatipoğlu, 2012, 86)

İbrahim Halil Efendi Hatay'da yaptığı çalışmalar esnasında birçok yetkilinin yanı sıra Hatay Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'le de iyi ilişkiler kurar. Bu tarihten sonra Mürit Hareketi'nin Türkiye'yle bağ kurduğu özellikle de Tayfur Sökmen'in müritlere çeşitli destekler sağladığı dile getirilir. (Lescot, 1940, 15; Soğukoğlu, 2011, 21)

İbrahim Halil Efendi Hatay'da yaptığı çalışmaların ardından Türkiye ordusunun Hatay'a girdiği 1938 yılının Temmuz ayında tekrar Suriye'ye giderek Halep'te ikamet etmeye başlar. (Lescot, 1940, 14; Ali, 2005, 60) Onun Suriye'ye bu gidişinde konumu öncesine göre çok farklılaşmıştır. Daha önce fakir ve eğitimsiz halkı her alanda eğiten bir üstat konumundayken bu sefer birçok konuda kendilerini geliştirmiş Fransızlar'dan sonra Suriye'deki en güçlü silahlı kuvvetin yöneticisi olmuştur. Bu gidişinde Suriyeli siyasiler ve devlet adamları tarafından şaşaalı bir biçimde karşılanır. Halep, Hama ve Şam'a yaptığı ziyaretlerde, Vatan Kitleleri liderleri kendisine büyük saygı gösterirler. Onun Suriye'deki nüfuzunun bu kadar güçlü olmasında Suriye'de etkin olan toplum önderleri tarafından desteklenmesiyle alakalıdır. Nitekim eğitim hayatında da bahsedildiği gibi, o Şam'da Bedreddin el-Haseni, Humus ve Halep'te etkili Ebu'n-Nasr gibi ulemadan icazetler almıştır. (Lescot, 1940, 17) Onun Araplar'la bu şekilde yakın ilişki kurması Suriye'deki Türk bloğunun dikkatini çekmiş, onun aleyhinde Türkiye'ye bazı raporlar bildirilmiştir. (Polat, 1990)

İbrahim Halil Efendi Suriye'nin çeşitli bölgelerine yaptığı ziyaretlerin akabinde Halep'e geçerek burada o dönemde Suriye İçişleri Bakanı olan Sa'dullah Cabiri, Vatan Kitleleri'nin önde gelen mensuplarından Abdu Mısıri, Necip Üveyd, Fatih Mar'aşî gibi şahsiyetlerle bir araya gelerek onlarla bazı gizli anlaşmalar yapar. (Neccar, 1989; Hamo, 2001, 57; Soğukoğlu, 2011, 22) Onun bu görüşmeler esnasında Hatay meselesini de masaya yatırmış olması muhtemeldir.

Suriye 1936 anlaşması gereği o tarihlerde ilk defa kendi silahlı gücünü oluşturmaya çalışırken, Fransızlara karşı silahlı bir tehdit unsuru olan müritlerin bölgede etkin olması Fransızlara karşı Suriye hükümetine güç kazandırır. Nitekim, Fransa meclisinin 1936 anlaşmasını onaylamaması yeni Suriye hükümeti açısından önemli bir problemdi. Bu ve benzeri sebeplerle İçişleri Bakanı Sa'dullah Cabiri'nin İbrahim Halil Efendi'ye maddi manevi her türlü yardım yapılacağı sözünü verdiği zikredilir. (Neccar, 1989; Soğukoğlu, 2011, 22)

Bu görüşmelerin akabinde İbrahim Halil Efendi tekrar Kürt Dağı'na gider. O tarihte Türkiye sınırına yakın kırsal kesimin hemen hemen hepsi müritlerin yönetimi altındadır. Müritler o tarihlerde yaklaşık iki bin kişilik bir askeri güce sahiptirler. Silah ve mühimmat desteğini önceden beri ilişkili oldukları Vatan Kitleleri aracılığıyla temin etmekteydiler.

İbrahim Halil Efendi'nin de gelişile bölgede hareketlilik hızlanır. Fransızların desteklediği ağalar Fransa'nın teşvikiyle Müritlere bazı saldırılar düzenler. Fransızlar, İbrahim Halil Efendi'nin cuma günleri haftalık vaaz ve sohbet yaptığı, aynı zamanda mürit liderler arasında toplantı yeri olan Uryâ Nebî Camisi'ni toplantı anında basmayı planlar. Bölgede mürit karşıtlığıyla bilinen bazı ağaların silahlı kuvvetleriyle geceden Cami'nin etrafına konuşlanırlar. Ancak İbrahim Halil Efendi cuma sabahı birkaç kişiyi mescidin etrafını gözetlemesi için gönderir. Giden ekip onlarla çatışmaya girince kurulan tuzak açığa çıkar. Mürit kuvvetleriyle birlikte olay yerine intikal eden İbrahim Halil Efendi çevreyi kuşatma altına alır. Çarpışma sonucunda Fransız birliği geri çekilir. Ağaların bazı adamları ele geçirilir. Bu olaydan sonra ağalar bölgedeki nüfuz ve itibarlarını iyice kaybeder ve bölge Fransızların kontrolünden çıkar. (Neccar, 1989; Soğukoğlu, 2013)

1939 yılına gelindiğinde aradan üç yıl geçmesine rağmen Fransa Parlamentosu'nun Suriye'nin bağımsızlığını belirten anlaşmayı kabul etmemesi, Vatan Kitlesi-Fransa arasında ciddi problemleri beraberinde getirir. Büyük şehirlerde gösteriler düzenlenir ve bazı ayaklanmalar yaşanır. Ayaklanmalarda Şam'da bulunan Fransız cephanesi Vatan Kitlesi yardımıyla müritlere aktarıldığına dair bilgiler vardır. (Lescot, 1940, 14)

İbrahim Halil Efendi'nin Vatan Kitlesi üzerindeki tesiri, Kürt Dağı'nda başlayan bu hareketliliğin bütün kuzey Suriye'yi ve belki de daha fazlasını etkileme durumu Fransa'yı tedirgin eder. (Lescot, 1940, 14)

Müritler 1939 yılının Ocak ayında kırsal kesimden Halep'e doğru nüfuzlarını genişleterek Afrin ve Azzaz'a kadar ilerler. Fransa bu tarihte olaylara el kolar. Şubat ayında Vatan Kitlesi hükümeti düşürülür. Fransızlara yakın olmasıyla bilinen Behiç Hatip (1981) -ki Haşim Atası'nın istifa ettirilmesinden sonra Fransa'nın atadığı Suriye Cumhurbaşkanı olacaktır- Halep'e gönderilerek müritlerle iletişim kurması istenir. (Lescot, 1940, 18) müritlerin ruhani liderlerinden Şeyh Hanif'i görüşme bahanesiyle tutuklatarak hapse attırır. (Soğukoğlu, 2011, 24) müritler bu olayın akabinde ağalardan kurtulduktan sonra artık daha büyük bir problemle Suriye askeri birlikleriyle de karşı karşıya kalır. Fransa bu aşamada olaylara kendi askeri güçleriyle de el koyarak, Halep'teki askeri birliklerini kuzeye yönlendirir. Bundan sonra bölgede müritlerle Fransızlar arasında birçok çatışma meydana gelir.

Parsa Dağı Savaşı

Fransızlar müritlerin sınırı konumunda olan Azzaz ilçesini karargah olarak seçer. Bölgedeki kuvvetleri on bin kadar olduğu düşünülmektedir. Mart ayında müritler, Fransız karargahında bulunan iletişim merkezine saldırıda bulunarak diğer bölgelerle olan bağlarını keser. Bunun akabinde Fransız birlikleri büyük bir güçle Müritlerin elinde bulunan yerleşim yerlerine doğru harekete geçer. Bekir Fehmi komutasında sekiz yüz kadar mürit Parsa Dağı'nda mevzilenerek Fransızlarla çatışmaya girer. Hava kuvvetleriyle de savaşa destek veren Fransız ordusu müritlerin bölgeyi tanıyarak iyi yer tutması sebebiyle bu savaşta istediği bir başarı elde edemez. Bir Fransız uçağını düşüren Müritler Bekir Fehmi'nin yaralanmasıyla geri çekilir. Yaklaşık on saat süren çatışmada Fransa'nın çok olduğu söylenen asker zayıyatı hakkında net bir bilgi yoktur. (Neccar, 1989; Soğukoğlu, 2013)

Meydan Ekbes Çatışması

Yine Mart ayında Fransızlar bölgeye asker sevkiyatı yapar. Müritler trenle gelen Fransız askerlerini Meydan Ekbes'de muhasara altına alır. İki saatlik çatışmanın ardından müritler geri çekilir. Gerilla taktiği uygulayan müritler Fransa birliklerine sürekli saldırılarda bulunarak Meydan Ekbes'ten çekilmelerini sağlar. (Neccar, 1989; Soğukoğlu, 2013)

Bu çatışmaların ardından müritlerin silah ve mühimmatının içeriden destek olmadan Fransızlara karşı yetmeyeceğini gören İbrahim Halil Efendi, bu şartlar altında savaşı devam ettirmek istemez. Nitekim Vatan Kitlesi'nin de hükümetten düşmesiyle kendilerine mühimmat desteği kesilmiştir. Ayrıca Fransızların sivil-asker demeden bölgeyi bombardımana tabi tutması, onu derinden etkiler. Fransa'nın operasyonu durdurması için girişimlerde bulunmak ister ancak Fransa'nın kendisinin bölgede oldukça bunu yapmayacağını görür. Bu şartlar altında Türkiye'ye geçmeye karar verir. Teslim olmadan önce müritlere yazılı bir talimat göndererek isimlerini zikrettiği kişilerin Türkiye'ye gelmesini, diğerlerinin bulunduğu yerde Fransızlara teslim olmasını ister. Ancak onun bu talimatı müritlere ulaştığında silah tutamayan müritlerin çoğu Türkiye'ye ilticâ etmiş durumdadır. (Soğukoğlu, 2011, 26) İbrahim Halil Efendi tutuklanarak kısa bir hapisten sonra tekrar Bilecik'e zorunlu iskana gönderilir. (Ek, 3)

Pendirek Savaşı

İbrahim Halil Efendi'nin yokluğunda komuta Bekir Fehmi'yle Reşit İbo'dadır. 6 Nisan 1939'da Reşit İbo komutasındaki mürit birliği Türkiye sınırına yakın bir köy olan Pendirek'te toplanır. Pendirek, müritlerin karargah olarak kullandıkları yerleşim yerlerinden birisidir. Fransız komutanlar General Merkovi ve Penito komutasındaki birlikler köye iki yönden saldırıya geçer. O savaşta müritleri komuta eden Reşit İbo çatışmayı şu şekilde nakleder:

“Nisan 1939 da 600 mücahitte Pendirek köyü yakınlarında toplanmıştık. O köy Türkiye sınırına çok yakındı. Fransa ordusunun üzerimize doğru geldiği bilgisini aldık. Bizi iki ateş arasında bırakmak istiyorlardı. General Merkovi'yle 700 kişilik bir birlik Meydan Ekbes yönünden gelmekte, 47. Tugay Komutanı Kapitan Pinto da 400 kişilik bir birlikle Evbehsi köyü tarafından gelmekteydi.

Ben de savaşçılarımızı gruplara bölerek yol başlarına diktim. Çatışma başladı. Savaşa Fransız uçakları ve tanklar da eşlik ediyordu. Buna rağmen onlardan birçok kişiyi öldürmeyi başardık ve çokları da yaralanmıştı. Yaralananlar arasında 47. Tugay Komutanı Pinto da vardı. Yaralılarını Meydan Ekbes'e taşıdılar.

Bu savaşta mühimmat yüklü 13 araç ve birçok eşya ele geçirdik. Bu savaşın sonra Fransızlar hezimetle tahammül edemeyip sivil insanlara saldırdılar. Fransız uçakları köyleri bombalamaya başladı. Bilalku, Malik, Davday, Gavanda, Cuncelli Abudan, Naz Uşağı, Kurt Uşağı ve diğer başka köyler bombardımana tabi oldu. Sekiz binden fazla kişi Türkiye'ye iltica etmek zorunda kaldı” (Neccar, 1989).

Fransız General Merkovi'nin on iki saat kadar süren bu çatışmanın ardından, “Birçok muharebede bulundum, hiç birisinde böyle hezimetle uğramadım, bir avuç mürit önünde askerlerimizle hüsrana uğradık, müritler harp umurunda oldukça şecaatlıler” dediği nakledilir. (Soğukoğlu, 2013)

Türkiye hudut kapılarını 18 Mart 1939 yılında bu mültecilere açar. Bunun aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti Devleti tarihindeki Türkiye'ye ilk iltica hareketi olduğu düşünülmektedir. (Öztürk, 1995, 45)

İlticalardan sonra Suriye'de binden fazla silahlı mürit topluluğu Bekir Fehmi ve Reşid İbo komutasında bölgede Fransızlarla mücadeleye devam eder. (Neccar, 1989; Soğukoğlu, 2011, 26)

Fransa, Mürit kuvvetlerinin zayıflamasının ardından İkinci Dünya Savaşı'nın da başlamasıyla bölgeyi silahtan arındırmaya çalışır. Bu çerçevede-

de müritlerin tamamen silah bırakması için onlarla anlaşma yoluna gider. (Neccar, 1989) General Merkovi bu hususta müritlerle iletişim kurar. Fransız General müritlerin silah bırakması halinde onlarla özel anlaşma yapmak istediklerini belirtir. (Soğukoğlu, 2011, 27) Bunun yanında kendilerine her türlü desteği sağlayacaklarını ve Suriye'ye girişi yasak olan bütün müritlerin girişinin serbest olacağını söyler. Müritler adına görüşmeyi gerçekleştiren Bekir Fehmi ve Şeyho Seydo, Fransızlarla anlaşmaya yanaşmaz. Olumsuz geçen bu görüşmeye rağmen Fransızlar İbrahim Halil Efendi ve bazı ileri gelen müritler hariç, diğerlerine af çıkarır. (Soğukoğlu, 2011, 27) İbrahim Halil Efendi, o tarihlerde Bilecik'de mücburi iskanda olduğundan, bu görüşmelere katılamaz. Daha sonra "Ah o görüşmelerde keşke ben olsaydım. Tarihi bir fırsatı kaçırdık" der. (Soğukoğlu, 2013)

Suriye'de meydana gelen bu siyasi gelişmeler İbrahim Halil Efendi'yi tekrar harekete geçirir. O, zaten Türkiye'ye göçmelerini istemediği Suriye'de yargılanmayacak olan müritlerine kendi aile fertleriyle beraber Suriye'ye geçmelerini söyler. Fransızlar İbrahim Halil Efendi'nin ailesine müritlerin bölgesine gitmeyi yasaklamalarından ötürü onlar Halep'e yerleşir. Kendisi ise 1940 Haziran ayında zorunlu iskân yeri olan Bilecik'ten kaçarak, yarım kalan mücadelesine devam etmek üzere yakalandığı takdirde idamla yargılanacağı Suriye'ye silahlı müritleriyle birlikte dağlardan geçerek intikal eder. (Ali, 2005, 81; Hamo, 2001, 76) Suriye'de kendi müritlerinin yanında kalması tehlikeli olduğundan Halep'te Şeyh Ebü'n-Nasr'ı sevenlerin evlerinde gizlenir. Buradan Fransız yönetimine Türkiye'den gönderiyormuş gibi birçok mektup yazar ancak herhangi bir cevap alamaz. İbrahim Halil Efendi bu mektuplarla Fransızlar'ın tekrar müritleri muhatap alarak yeniden onlarla görüşme yapmalarını sağlamaya çalışır. (Soğukoğlu, 2011, 28)

İbrahim Halil Efendi'nin düşüncesi Almanya'nın Fransa'yı işgal etmesiyle Suriye'den çıkmak zorunda kalacak olan Fransızlarla bölgeyle ilgili kendilerinin söz sahibi olacağı bir anlaşmaya zorlamaktır. Onun Kürt Dağı bölgesi için özerklik istediği de zikredilir. (Ali, 2005, 81; Soğukoğlu, 2013) O, bu düşüncelerle ağalara mektuplar yazarak ve haberciler göndererek mevcut durumun eskiye göre çok farklı olduğunu, Fransızlar'ın Suriye'den çıkacağını ve Fransızlar'a karşı ellerinin güçlü olması için eski düşmanlıkları bırakarak birlik olmaları gerektiğini bildirir. İlk etapta bu konuda ikna olmuşlarsa da o, bölgeye gelene kadar ağaların fikirleri değişir. (Soğukoğlu, 2011, 28)

Fransızlar'ın İbrahim Halil Efendi'nin girişimlerini yanıtızsız bırakmalarının nedeni müritlerin Fransızlar'ı reddettikten sonra bölgeyle ilgili kararlarını vermiş bulunmaları olmalıdır. Müritlerin bölgedeki mevcut konumları ise Fransızlar'ın bu kararını değiştirmeye zorlayıcı bir unsur değildir. Nitekim müritlerin 1939 yılında bölgeyi toplu olarak terk etmesi, bölgede İbrahim Halil Efendi'nin nüfuzunu azaltmıştır. Mevcut durumu değerlendiren İbrahim Halil Efendi Suriyeli müritlerine evlerine dönmeyi söylemişse de evlerine dönen müritler, Fransız saldırısında sağlam kalan evlerinin ve tarlalarının ağalar tarafından gasp edildiğine veya yakılıp yıkıldığına şahit olurlar ve bölgeye istedikleri gibi yerleşemezler. (Hamo, 2001, 75)

Bütün bu olumsuzluklara rağmen İbrahim Halil Efendi bölgeyi tekrar hareketlendirmek amacıyla Halep'te saklandığı yerden ayrılarak Kürt Dağı mıntıkasına geçer. Müritler, Fransızların saldırılarına karşı tedbir amaçlı Türkiye tarafında karargâh kurmuşlardır. O, bu karargâhtan ağaların yanına geçmeden önce, ağalarla anlaşmaya varır. Ancak ağaları iyi tanıyan İbrahim Halil Efendi onlardan gelebilecek bir ihanete karşı tedbirli davranarak bölgeye geçişini bir kaç gün tehirli olarak yapar. Yanına yetmiş kişiyi de alarak ağalarla görüşmek için Gavende Köyü'ne gider ve beklediği gibi ağalar tarafından saldırıya uğrar. Bu ihanetin ardından çok müteessir olur ve mürit askerleriyle beraber Türkiye'deki karargâhlarına geri döner. (Soğukoğlu, 2011, 29) O, artık ağalardan ümit kesmiştir. Bundan sonra Fransızlara karşı güçlü gözükme için Afrin'de Fransız birliklerine çeşitli saldırılarda bulunur ancak bunlardan da istediği neticeyi alamaz. (Soğukoğlu, 2011, 29)

İbrahim Halil Efendi'nin zorunlu iskandan kaçarak Suriye'ye geçişi ve Fransızlarla yeniden çatışmalara girmesi Fransa'yla Türkiye'nin arasını bozucu bir etkidir. Bu yüzden Türkiye'de yakalandığı takdirde zor durumda kalacaktır. Bunun üzerine Türkiye'de tanıdığı bazı hükümet yetkililerini de araya koyarak bir çıkış yolu arar. Nihayet yetkililerinden kendisinin Türkiye'ye dönmesi halinde Suriye'de Fransızlar'a karşı giriştiği mücadeleden dolayı herhangi bir yargılamaya tabi tutulmayacağı sözünü alır. Bu konuda resmî bir yazı aldığı da kaydedilir. Bu yazıyı aldıktan sonra da Türkiye'ye resmî olmayan yollardan girip çıkmaya devam eder. Nihayet Ağustos 1941'de Şeyh Biber adındaki müridiyle Kilis'te yolda jandarmalar tarafından tutulur. Kendisini tanıyan yetkililerin de araya girmesiyle sadece bir ay kadar pasaportsuz seyahat ve ruhsatsız silah taşıma suçlarından hapsedilir. Daha sonra Bakanlar Kurulu kararıyla doğu illerinde

ikamet etmesi sakıncalı bulunarak Manisa'da zorunlu ikamet etmesine karar verilir. (Ek, 3; Soğukoğlu, 2011, 30)

Mürit hareketi bu tarihten sonra da bölgede etkinliğini sürdürür. Her ne kadar İbrahim Halil Efendi ve Şeyh Hanif olmadan hareket ruhani motivesini kaybetmekteyse de silahlı mürit grubu Reşit İbo komutasında varlıklarını sürdürmekteydi.

İbrahim Halil Efendi'ye Manisa'da iskân hakkı olarak devlet arazisinden toprak tahsis edilerek buraya yerleşmesi sağlanır ve Manisa dışına çıkışı yasaklanır. Ancak, o buradayken de müritlerle irtibatını kesmez. Devamlı kendisini ziyarete gelenlerle Suriye'deki müritlerine yönlendirmede bulunur. Bazı müritlerini yanına alarak tasavvufî anlamda eğitir. (Soğukoğlu, 2011, 31; Soğukoğlu, 2013)

Tasavvufî yönünü halka bildirmeyen İbrahim Halil Efendi'ye Manisa halkı tarlada çalışanların çoğunun Kürt asıllı olmasından ötürü 'Kürt Bey'i lakabını takarlar. Bunun dışında güzel bir seda ile Kur'ân-ı Kerim okumasından ve hafız olmasından dolayı kendisine 'Hafız Efendi' diyenler de vardır. (Soğukoğlu, 2011, 31; Soğukoğlu, 2013)

İbrahim Halil Efendi Manisa'ya zorunlu iskâna gönderildikten sonra tekrar Suriye'ye gitmek istemişse de Suriye'de aleyhine yapılan propagandalar sebebiyle vazgeçer. Mürit Hareketi İbrahim Halil Efendi'nin uzaktan yönlendirmesi ve Reşit İbo komutasında 1946 yılında Fransa Suriye'den tamamen çıkana kadar oradaki varlığını korur.

Fransızlar bölgeyi terkettikten sonra Şeyh Hanif hapisten çıkar. Aynı yıl yapılan genel seçimlerde Şeyh Hanif'in milletvekili seçilmesi Müritlerin bölgedeki nüfuzunu hala koruduğunun bir göstergesidir. Ancak Hanif Efendi, henüz millet meclisine gidemeden ağalar tarafından azmettirilerek şehit edilir. (Ali, 2005, 84)

İbrahim Halil Efendi, 1951 yılında kimliği belirsiz kişilerce Manisa'da silahlı saldırıya uğrar, ağır yaralanarak bir ay kadar hastanede yatar. O kendisine suikast yapanların ardına düşülmesi için gerekli çabayı göstermişse de sonuç alamaz. Kendisinin dönemin başbakanı Adnan Menderes dahil yapabileceği her türlü başvuruyu yapmasına rağmen, neticesiz kalınca "intikamımı Allah onlardan alacaktır" diyerek bu duruma seyirci kalanları Allah havale eder. Nihayet 24 Nisan 1952 yılında yeni bir suikast ile vurularak şehitlikle hayatını noktalar. (Soğukoğlu, 2011, 32)

SONUÇ

Milli Mücadele yılları 1918 ile 1923 yılları aralığında değerlendiriliyor olsa da bu dönemde başlayan bazı mücadeleler sonraki yıllarda da varlığını sürdürür. Özellikle Güney Bölgesi'nde Misak-ı Milliye dahil olan ancak Lozan'da milli sınırlar içerisine dahil edilememiş yerlerde, işgalci güçlere karşı Kuvâ-yı Milliye ruhuyla mücadeleler devam eder.

Kürt Dağı Mustafa Kemal Paşa'nın 7. Ordu Komutanı olduğu dönemde birliklerini çekerek itilaf devletlerine karşı tampon oluşturduğu dağlık alandır. O, bu bölgeyi Misak-ı Milli içerisinden sayar ancak, bölgede Tayfur Sökmen, İbrahim Hananu gibi şahsiyetlerle başlayan direniş çeşitli sebeplerle kesintiye uğrar. 1929 yılına kadar sakin olan bölge İbrahim Halil Efendi'nin gelişiyi tekrar hareketlenir.

İbrahim Halil Efendi'nin 1928 yılında Suriye'ye gidişi askeri bir takip gereğiyle olur ancak bu hareketin kuruluşu, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'yle irtibatlı değildir. Nitekim o, 1930 yılında Türkiye'ye geçtikten sonra sınır bölgesinden uzaklaştırılarak, müritlerle olan bağının kesilmesine çalışılır. Bununla beraber süreç içerisinde ortaya çıkan durumlar gerek Mustafa Kemal Paşa'nın gerekse de Tayfur Sökmen'in dikkatini çeker. Bunu müteakip Bilecik'te sürgün hayatı yaşayan İbrahim Halil Efendi serbest bırakılarak Hatay meselesine müdahil edilir.

Cumhuriyetin ilanından itibaren yürürlüğe konulan inkılap kanunları her ne kadar onun düşünce dünyasına aykırıysa da İbrahim Halil Efendi milli meseleyi şahsi düşüncelerin üstünde tutar. Ayrıca o Hatay'ın anavatana ilhaki esnasında -Hatay halkının da talepleri doğrultusunda- devlet erkaniyle yaptığı görüşmelerde Türkiye'de dini özgürlüklerin geliştirilmesi için zemin hazırlamaya çalışır.

Mürit Hareketi iki bin kişinin üstünde silahlı güce sahip sosyal alanda önemli değişiklikler yapmış büyük bir harekettir. Böyle bir hareketin kaynaklarda şu ana kadar hak ettiği ölçüde yer almaması ilgi çekicidir. Fransız yazar Lescot'un anlattıkları ve diğer kaynaklar Fransa'nın bu hareketi ne denli önemsediyini ortaya koyar niteliktedir.

1939 yılında Suriye'de Vatan Kitleleri'nin hükümetten düşürülmesinde, onların Mürit Hareketiyle olan bağlarının da etkisi vardır. Kuzey Suriye'ye Fransızlar tarafından yapılan askeri hareket, Vatan Kitleleri hükümetinin düşürülmesiyle eş zamanlıdır.

Mürit Hareketi'nin Suriye'deki mücadelesinin temel hedefi; bölgeyi işgalci kuvvetlerden kurtarmaktır. Bölgenin işgalden kurtarılması dolaylı veya doğrudan Türkiye için büyük kazanımlar sağlayacaktır. Nitekim, 1920 yılından beri Suriye halk çoğunluğunun isteği, Türkiye'yle birleşme veya birlik kurulması yönündedir.

Ankara Anlaşması gereği Türkiye, 1921 yılından sonra Suriye'deki direnişlere açıkça yardım yapmadığı gibi, Mürit Hareketi'ne de açık bir destek sağladığı bilinmemektedir.

İbrahim Halil Efendi'nin gerek kendisi, gerekse Suriye'de yaşayan üstatları İslam coğrafyasının işgalden kurtarılmasına ve birlik tesis edilmesine gönül vermiş kimselerdir. Üstatlarından Şeyh Şerafettin 1921 yılında Milli Mücadele'de gösterdiği hizmetlerden dolayı ödüllendirilmiş bir şahsiyettir. Suriye'deki üstatları Şeyh Ebü'n-Nasr ve Şeyh Bedreddin el-Haseni ise Türkiye'yle birlik tesis edilmesi görüşünde olan kimselerdendir. İbrahim Halil Efendi de işgale karşı direniş, müslümanların birlik olması düşüncesini müritlerine telkin etmiştir.

İbrahim Halil Efendi'nin Suriye'deki müritleri hemen hemen tümüyle Kürt asıllı olmasına rağmen kendisinin Kürt olmayışı onlar için bir sorun teşkil etmemiş, İngilizlerin bölgede yaymaya çalıştığı ırkçı ayrımcılıklar müritler üzerinde etkili olmamıştır. İşgalci güçlerin bütün ayrılıkçı kışkırtmalarına rağmen bölgede Türk-Kürt kardeşliği tesis edilmiştir.

Sonuç olarak bir Nakşibendi şeyhi olan İbrahim Halil Efendi, dönemin imkansızlıkları içerisinde zor şartlar altında müritleriyle birlikte çeşitli mücadeleler vermiştir. Mücahit bir sufi olarak onu, Milli Mücadele'ye katkısı olan din önderlerinden görebiliriz. Özetle; İbrahim Halil Efendi'nin oluşturduğu Mürit Hareketi'nin gerek Hatay'ın Türkiye'ye iltihakı, gerekse Fransızların bölgeden çıkarılması yönünde Milli Mücadele'ye katkısı, tarihsel bir gerçeklik olarak kendini göstermektedir

KAYNAKÇA

Abdû, Muhammed, “Yirminci Yüzyılda Kürd Dağındaki Siyasi Hareketler”, <http://www.syriakurds.com/2007/derasat/der012.htm>, 10. 4. 2011.

Ali, Şeyho, **Cebelü'l-Kürd ibbâne'l-intidâbi'l-Fransî**, Halep 2005.

Eroğlu, Cengiz ve Babuçoğlu, Murat ve Köçer, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Halep**, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2007.

Hamo, Reşit, **Sevretü Cebeli'l-Ekrâd**, Halep 2001.

Hatipoğlu, Süleyman, **Milli Mücadele ve Anavatana Katılım Sürecinde Hatay**, Hatay 2012.

Hülagü, Metin, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-İslam Ülkeleri Münasebetleri” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 45, Kasım 1999.

İbrahim Halil, **Hülâsatü'l-Âdâb Fî Redd's-Serâb**, İstanbul 1987.

İbrahim Halil, **Kenz-i Şümus**, Bazel 1994.

İbrahim Halil, **Tulû**, Albatros Ajans, İstanbul 1997.

İbrahim Halil, “Biliş ve Görüşlerim”, **Tulû**, Albatros Ajans, İstanbul 1997.

İnan, Arı, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1997.

Karakoç, Ercan, “Atatürk'ün Hatay Davası”, **BİLİG**, Sayı: 50, s. 97-118, 2009.

Keyyali, Nizar, **Dirasetün Fî Tarihi Suriyye's-Siyasiyyi'l-Muasır 1920-1950**, Dârü't-talâs, Dimeşk 1997.

Lescot, Roger, **Le Kurd Dagh Et Le Mouvement Mouroud**, Paris 1940.

Okur, Mehmet Akif, “Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası”, **Bilig**, sayı 48, Ankara 2009.

Omurtak, Salih vd. , “Atatürk” **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul 1965, s. 719-807.

Özalp, Yalçın, **Milli Mücadele'nin İlk Zaferi**, Kahramanmaraş 1984.

Özkan, Salih, “Niçin Milli Mücadele”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Konya 2005, sy. 13, s. 315-334.

Polat, Göksel, “İşte Kara Kuşatma”, **Günaydın**, 10 Şubat 1990, s. 7.

Rıza, Ali, **Ahfada Yadigar Urfa Mücadelesi**, Şanlıurfa, 1995.

Soğukoğlu, Cemalettin (İbrahim Halil Efendi'nin oğlu), Mülakat, Gaziantep, 01. 11. 2013.

Soğukoğlu, Fehmi, **İbrahim Halil Efendi'nin Hayatı ve İtikadi Görüşleri**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.

Tanfer, Vehbi, "Atatürkçülükte Sistem ve Strateji" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı: 47, Temmuz 2000.

İBRAHİM HALİL EFENDİ VE MÜRİT HAREKETİ'NİN
MİLLİ MÜCADELE'YE KATKISI

263

Ek-1

SİZLİĞİ 20/06/1994 TARİHİNDE
03391 SAYILI ÖZGÜN KALDIRILDI

T. C.
BAŞVEKÂLET
Kararlar Müdürlüğü
Sayı: 2
1058

KARARNAME

Çoruh Vilâyetine bağlı Arhavi nahiyesi hakkında olup Kocaelinin Hamidiye Köyünde oturmakta iken Antebe giderek orada oturmakta bulunan Halil İbrahim Hocanın mezkûr mahalde oturması mahzurlu görüldüğünden, 865 sayılı İskân Kanununun üçüncü maddesine göre iç vilâyetlerden birine nakli; Dahiliye Vekillîğinin 16/7/934 tarih ve 6743 - sayılı tezkeresi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 19/7/934 te tasvip ve kabul olunmuştur.

19/7/934

REİSİCÜMHR

Gazi M. Temiz

Bğ. V.	Ad. V.	M. M. V.	Da. V.
<i>[Signature]</i>	<i>S. Sarıoğlu</i>	<i>[Signature]</i>	<i>S. Kaya</i>
Ha. V.	Ma. V.	Mf. V.	Na. V.
<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>
İk. V.	S. İ. M. V.	G. İ. V.	Zr. V.
<i>[Signature]</i>	<i>S. D. D. D.</i>	<i>[Signature]</i>	<i>[Signature]</i>

890 18 01 02 47 52 18

Form No: 20/18 1-2-Kulu No: 47-Çoruh No: 82, İm No: 18

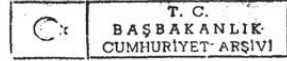
Ek-2

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR MÜDÜRLÜĞÜ

Kararname

Karar sayı
2

5986

İç vilâyetlerden birine nakli takarrur ederek Bilecikde ikemete nâmur edilen Çoruh Vilâyetine bağlı Arhevi Nahiyesi halkından Halil İbrahim Soğuk'a isnad olunan fiil ve hareketin kendi tarafından yapılmadığı ve Bilecikde oturduğu müddetçe dürtüst yaşamak suretile iyi bir vatandaş olduğunu isbat eylediği cihetle hakkındaki 19/7/934 tarih ve 2/1508 sayılı kararname hükümünün kaldırılması; Dahiliye Vekilliğininin 29/1/937 tarih ve 990/1227 sayılı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 3/2/937 de onanmıştır

3/2/937

REİS CUMHUR

K. Atatürk

Bş. V.

J. İsmail

Ad. V.

S. Samancı

M. M. V.

K. Özalp

Da. V.

S. Kaya

Ha. V. V.

S. Samancı

Ma. V.

D. Özalp

Mf. V.

T. Ankarlı

Na. V.

A. Çetinkaya

İk. V.

C. Başgöç

S. İ. M. V.

S. Ö. Aygün

G. İ. V.

R. K. Karahan

Zr. V.

M. Ö. Ekin

28	01	02	71	60	13
----	----	----	----	----	----

İBRAHİM HALİL EFENDİ VE MÜRİT HAREKETİ'NİN
MİLLİ MÜCADELE'YE KATKISI

265

Ek-3

GİZLİLİĞİ 20/106/1994 tarih ve
0337/1 sayılı Oranla KALDIRILDI

B.Ş. BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

Kararname

16033

25/3/1941 tarih ve 2/İO628 sayılı kararname ile ikamete me-
mur edildiği Bilecik vilâyetini terk ile 5/5/1940 tarihinde Suriye'ye
fırar ederek orada Kürtadağı müritleri arasında hadiseler çıkartan ve
3/5/1941 tarihinde hudutlarımız içinde yakalanarak hudutları pasaport-
suz olarak terk etmesinden bir ay ve memnu silâh taşımasından da 15
gün hapse mahkûm olup halen G.Antep'te mevkuf bulunan ve bir hafta son-
ra müddetini bitireceği anlaşılan Halil İbrahim Soğuk'un, Bilecik'te
oturması mahzurlu görüldüğünden Manisa vilâyetine nakli; Dahiliye Ve-
killiğinin 14/6/1941 tarih ve 13312/2/21845 sayılı tezkeresiyle yapı-
lan teklifi üzerine, İcra Vekilleri Heyetince 14/6/1941 tarihinde
 kabul olunmuştur.

080 18 01 02 95 52 18

REİSİCÜMHUR

İsmail İnönü

B. V. Ad. V. M. M. V. Da. V. Ha. V.

Ma. V. Mf. V. Na. V. İ. V. S. İ. M. V.

G. İ. V. Zr. V. Mü. V. T. V.

B. Karadayı A. F. Çelissoz C. K. Güneşoğlu M. Ökmen

MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE ANTEP SAVUNMASI'NDA KARAYILAN

Yrd. Doç. Dr. Reşit Yaşar BÜYÜKOĞLU*

ÖZET

Güney ve Güneydoğu Anadolu'da cephedeki savaşlar daha ziyade şehir çarpışmaları şeklinde geçmiştir. Bu cepheyi oluşturan; Gaziantep, Şanlıurfa, Kahramanmaraş ve Adana'daki savunma savaşları Milli Mücadele tarihimizde yiğitlik, kahramanlık ve fedakarlığın ulaşılmaz bir şahikasıdır.

Bu araştırmada; Gaziantep Savunması'nda şehit düşen 6317 kahramandan birkaç kişinin isimlerini ne zaman anmak istesek, dudaklarımıza ilk gelen isimlerden biri olan KARAYILAN'ı incelemektir. Ne zaman mahalli kahramanlık türküleri dinlemek istesek, birçok türkülerin içinde yer alan Karayılan ismi dik-katimizi çekmiştir. Sanki Karayılan şehit olup ölmemiş, halkın arasında bütün canlılığı ile yaşamaktadır.

Karayılan Türkle-Kürdün bir tek milletin fertleri olduğunu söyleyen ve kaynaştıran bir milli mücadele kahramanı Gaziantep Savunması'nın sembol şehitlerinden biridir. Bu araştırmada onun Gaziantep şehir-içi çarpışmalarına katılımı ve şehit oluşu konusu açıklanmaya çalışılacaktır.

“Karayılan; Türkle-Kürdün bir milletin fertleri olduğunu söyleyen ve kaynaştıran bir Milli Mücadele kahramanı, Gaziantep Savunması'nın sembol şehitlerinden biridir.”

---

* Gaziantep Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

KARAYILAN'IN GAZİANTEP SAVUNMASI'NDAKİ FAALİYETLERİ

Gaziantep Savunması, Kurtuluş Savaşı tarihimizde yiğitlik, kahramanlık ve fedakârlığın ulaşılmaz şaheseridir. Bu destanı yaratanlar yurt sevgisi, milliyet aşkı ve iman dolu göğüslerinden başka silahları olmayan, açık bir şehrin; bir Türk kentinin çocukları idiler. Karşılarında kuvvetten başka hiçbir hak tanımayan, I. Dünya Savaşı'nın galibi, mağrur Fransız ordusu idi. Bu açık şehir halkı, bütün yokluklar ve imkansızlıklar içinde hiçbir yerden yardım görmeden kadını, erkeği, genci ihtiyarı, çoluk ve çocuğu ile bu koca orduya göğüslerinin siper ederek çarpıştılar. Türkün azim ve imanı karşısında bütün toplar, uçaklar, mitralyözler, yetersiz ve aciz kaldı. Koca Fransız ordusu ve şehri almak için on bir ay bütün kudret ve kuvvetiyle savaştı. Gaziantep Savunması, bu eşsiz kahramanlığı ile hem kendini, hem de Güneydoğu Anadolu'yu düşman istilasından kurtarmış oldu.

Gaziantep Savunması'nda şehit düşen 6317 kahramandan bir kaçının isimlerini ne zaman anmak istesek, dudaklarımıza ilk gelen isimlerden biri KARAYILAN olmuştur. Ne zaman mahalli kahramanlık türküleri dinlemek istesek, birçok türkülerinde içinde yer alan Karayılan ismi dikkatimizi çekmiştir. Sanki Karayılan şehit olup ölmemiş, halkın arasında bütün canlılığı ile yaşamaktadır.

Bu makalede, Karayılan'ın henüz Antep'te şehir-içi savaşları başlamadan önce Antep- Maraş yolu üzerinde büyük bir Fransız konvoyuna "KARABIYIKLI" da öldürücü darbeyi vurmasını ve KARAYILAN'ın şehit olmasından sonra onun halk üzerindeki etkilerinden bahsedilecektir.

Gaziantep Savunması Kurtuluş Savaşı tarihimizde yiğitlik, kahramanlık ve fedakârlığın ulaşılmaz şaheseridir. Bu destanı yaratanlar yurt sevgisi, milliyet aşkı ve iman dolu göğüslerinden başka silahları olmayan, açık bir şehrin; bir Türk kentinin çocukları idiler. Karşılarında kuvvetten başka hiçbir hak tanımayan, I. Dünya Savaşı'nın galibi, mağrur Fransız ordusu idi. Bu açık şehir halkı, bütün yokluklar ve imkansızlıklar içinde hiçbir yerden yardım görmeden kadını, erkeği, genci, ihtiyarı, çoluk ve çocuğu ile bu koca orduya göğüslerini siper ederek çarpıştılar. Türk'ün azim ve imanı karşısında bütün toplar, uçaklar, mitralyözler, yetersiz ve aciz kaldı. Koca Fransız ordusu bu şehri almak için on bir ay kudret ve kuvvetiyle savaştı. Gaziantep savunması, bu eşsiz kahramanlığı ile hem kendini ve hem Güneydoğu Anadolu'yu düşman istilasından kurtarmış oldu.

Gaziantep Savunması'nda şehit düşen 6317 kahramandan bir kaçının isimlerini ne zaman anmak istesek, dudaklarımıza ilk gelen isimlerden biri KARAYILAN olmuştur. Ne zaman mahalli kahramanlık türküleri dinlemek istesek, birçok türkülerin içinde yer alan Karayılan ismi dikkatimizi çekmiştir. Sanki Karayılan şehit olup ölmemiş, halkın arasında bütün canlılığı ile yaşamaktadır.

1919 yılı başında İngilizlerin Antep bölgesinde belli başlı yerleşim birimlerini işgal etmesi üzerine Karayılan, hiç tereddüt etmeden ve kimseye sormaya gerek duymadan reisi olduğu Kabalar Aşireti'nin gizliden gizliye savaşa hazırlanmaya başladı. Ermenilerin tahammül edilmez davranışları karşısında, Karayılan hareketsiz kalmadı. Aşiret ileri gelenleri Karayılan gibi düşünüyorlardı. Silaha karşı silahla karşı çıkılacaktı. Kabalar Aşireti'nin silahlanması Aralık 1919'da tamamlanmıştı. Bu sıralarda Pazarcı- Maraş arasında ilk silahlar patlamış, Kılıç Ali'nin Pazarcık'ta bulunuşu bütün aşiretleri harekete geçirmiştir. ¹

1. Karayılan'ın Karabıyıklı Baskını

1919 yılında Gaziantep bölgesinde motorlu ve atlı araçların geçmesine en elverişli kara yolu Kilis-Antep-Maraş yolu idi. Suriye'den hareket eden Fransız işgal kuvvetleri trenle Kilis yakınında bulunan Katma istasyonundan geliyorlardı. Katma istasyonundan kara yolunu takiben Kilis'e gelen Fransız takviye birlikleri ve erzak kolları, Kilis-Antep yolu şosesi yolu ile Antep'e geliyordu. Antep'ten hareket eden Fransız nakliye kolları sarp tepelerden geçen yolu aşarak Maraş'a geliyorlardı.

Aralık 1919 ayında Antep-Maraş ve İslahiye-Maraş karayollarında, Fransız nakliye kolları devamlı olarak Türk çetelerinin baskınlarına uğramaya başlamıştı. Henüz Maraş şehrinde çarpışmaların başlamasına 4 ay vardı. Türkler bu şehirde gizlice hazırlanıyorlardı. Böylece ilk savaşlar düşman birliklerinin gelip geçtiği yollar üzerinde başlamıştır. ²

Antep-Maraş karayolu üzerinde, Fransız birliklerine öldürücü darbeyi 20 Ocak 1920'de Karayılan çetesi vurmuştur.

Antep'ten Maraş'a doğru çok önemli bir nakliye kolunun harekete geçeceğinin haberini alan Karayılan, bu nakliye kolunu Karabıyıklı denilen mevkiye

1 Mustafa Nurettin LOHANLIZADE, **İstiklal Sevgisinin Abidesi, Gaziantep Müdafası**, Gaziantep, 1974, s. 20; Ali Nadi ÜNLER, **Gaziantep Savunması**, İstanbul 1969, s. 24.

2 ÜNLER, **aynı eser**, s. 28.

karşılamaı kararlaştırdı. Karabıyıklı mevkiinde Antep-Maraş yolu tamamen elverişli tepeler vardı. Düşmanın sayı ve silah üstünlüğünü bir baskınla hiçe indirmek için Karabıyıklı en elverişli yer olarak seçildi. 2 gün içinde Elif Köyü bir karargaha dönüşmüş, çevre köylerden gelen çetelerle birlikte 80 kişilik bir kuvvetle Karayılan, Aksu-Karabıyıklı mevkiinde hareket etmişti.

Karabıyıklı baskını sonucunda; Fransızlarda 100 kadar katır ve at, 2 hafif makinalı tüfek, 1 ağır makinalı tüfek, 160 adet çeşitli modelde piyade tüfeği, 20 sandık cephane, 100 kadar bomba ele geçirilmişti.³

Fransız birliğinin 50 askerinin esir, diğerlerinin öldürölmesi ve bütün cep-hane ve askeri malzemenin ele geçirilmesi olayı bütün kaynaklarda belirtilmektedir. ⁴Nitekim ABADİ bu olayı şu şekilde açıklamaktadır⁵:

“20 Ocak 1920: Mülazım Feniş kumandasındaki bir sipahi takımıyla bir kısım piyadenin muhafazası altında Antep’ten Maraş’a gönderilen bir iaşe kolu, Aksu civarında tamamen imha olundu bu koldan hiçbir kimse gelmedi ve bu babta hiçbir haber alınmadı. Telgraf hatları tamamen kesilmişti. Mümessiller artık Maraş’a gidemez oldu. Aksu köprüsü tahrip edildi, düşman kıtaları Antep civarında siperlere yerleşti.”

Karabıyıklı baskını ile Antep-Maraş yolu Fransızlar’a kapatılmıştı. Bu baskın tam bir zaferdi. Karayılan ismi bu olaydan sonra Antep bölgesine yayılmıştı. Karabıyıklı baskınından bir gün sonra 21 Ocak 1920’de Maraş’ta savaş başlamıştı. Güneydeki Fransız kuvvetleri ile irtibatları kesilen Maraş’ta bulunan Fransız birlikleri, Maraş’ı Türkler’e terk etmek zorunda kalarak İslahiye’ye doğru çekilmiştir. Antep’te bulunan Fransız birlikleri de Maraş’a gitmeye teşebbüs edememişlerdir. Karabıyıklı baskını sonucunda Maraş-Antep karayolunun önemli kısmı tamamen Türkler’in eline geçmişti. Bunun sonucunda Kuva-yı Milliyeciler’in Antep ile Antep-Kilis yolu üzerinde faaliyetlerini artırmaları kolaylaşmış oldu.

Karayılan, Karabıyıklı baskınından sonra bir süre köyünde dinlenip çetesine gerekli hazırlıkları yaptırdıktan sonra Antep Heyet-i Merkeziyesinden gelen bir mektup üzerine Samlı Kel Ahmet çetesini yok etmek için harekete geçti.

3 Mehmet SOLMAZ, **Karayılan**, Gaziantep 1963, s. 25.

4 ABADİ, **Türk Verdün’ü Gaziantep, Antep’in Dört Muhasarası**, (Çev; Necmeddin, Sadeleştiren; şakir Sabri YENER), Gaziantep 1959, s. 33; ÜNLER, **aynı eser**, s. 29; LOHANLIZADE, **aynı eser**, s. 31.

5 ABADİ, **aynı eser**, s. 33.

Samlı Kel Ahmet eşkiya çetesi; Antep'in 10-20 km. kuzeyinde Dülük ve Sam köyleri çevresinden geçen yolları denetimleri altında tutuyor ve birçok yolcuyu soyuyor, mallarına el koyuyor, hatta canına bile kıyıyordu. Fransız işgali yetmiyormuş gibi, Antep'in hemen çıkışında faaliyet gösteren bu eşkiya çetesi, Karayılan ve çetelerinin takibi sonucu Sam köyünde yakalandılar. Karayılan'ın emriyle kurulan bir mahkeme heyeti, Samlı Kel Ahmet'in asılmasına karar verdi. Diğer eşkiya ise bir daha eşkıyalık yapmayacaklarına dair yemin edince serbest bırakıldılar.

Samlı Kel Ahmet çetesinin yok edildiğine dair haber, bütün çevre köylerde derhal yayılmış ve bölgede Kuva-yı Milliye'nin etkinliği artmıştır. Bu olaydan sonra Karayılan, Heyet-i merkeziye tarafından Antep'e davet edilmiştir. Karayılan ve birkaç arkadaşı Mart 1920 başlarında gizlice Antep'e geldiler, heyet-i Merkeziye üyeleri ile buluştular. Vatan ve millet için teklif edilen her türlü görevi yerine getireceklerine dair Kur'an üzerine yemin ettiler. O sırada Antep şehir içi savaşları hala başlamamıştı. Türk kuvvetleri Kilis-Antep, Akçakoyunlu-Antep, Nizip-Antep karayolları üzerinde gidip gelen Fransız nakliye birliklerine baskınlar yapıyorlardı. Heyet-i Merkeziye üyeleri, Karayılan'a bu yol savaşlarına katılması ricasında bulundular. Karayılan'ın Antep gelişini anlatan ve Heyet-i Merkeziye'nin postacısı olan Ahmet APAYDIN, Karayılan'ı şu şekilde tanımlamaktadır⁶ : “Esmer, karabıyıklı, değirmi yüzlü, orta boylu, enli vücutlu, gür kaşlı, mert görünüşlü bir erkek güzeli.”

Karayılan bu görüşmeden sonra köyüne döndü. Aşiret ileri gelenlerine durumu anlattı. Aşiret ileri gelenleri, Fransızlarla Ermenileri bu topraklardan kuncaya kadar Karayılan'la aynı düşüncede olacaklarına dair yemin ettiler.

2. Karayılan Kuvvetlerinin Kilis-Antep Kara Yolu Savaşlarına Katılışı

Antep'te bulunan Fransız birliklerinin Suriye ile irtibatını en çok Kilis-Antep karayolu sağlıyordu. Bu yol aynı zamanda nakliye arabalarının geçişine en elverişli yoldu. Şubat 1920'de yol boyunca bulunan köylerdeki çeteler ile Şahin Bey kuvvetleri de Kilis-Antep karayolunu açmak, Antep'teki Fransız kuvvetlerine erzak göndermek amacı ile Kilis'te geniş hazırlıklara giriştiği haberi alınmıştı.

6 SOLMAZ, *Karayılan*, s. 30; Ahmet APAYDIN, '39. Ölüm Yıldönümünde Karayılan', *Gaziantep Kültür Dergisi*, C 2, 1959, s. 84-88.

Haberi alan ve Antep'te gizli çalışan Heyet-i Merkeziye Teşkilatı, Türk kuvvetlerini Kilis yolunda toplamaya karar vermişti. Karabıyıklı Baskını ile haklı bir şöhret yapan Karayılan da bu savaflara davet edilmişti.

Karayılan ve arkadaşları Mart 1920 başlarında Dülük Köyü üzerinden Kilis-Antep karayolu üzerinde bulunan Ulumasere köyüne gelmişlerdi.

Karayılan'ın Ulumasere Köyü'ne gelişini Ulumasereli Karaca Kiya şu şekilde anlatmaktadır⁷:

“Ben o zaman Antep Heyet-i Merkeziyesi tarafından Ulumasere köyü civarı çete reisliğine tayin olunmuştum. Mart 1920 ayında Kilis-Antep karayolu kumandanı Şahin Bey'in emrinde idim. Görevim kuvvetlerin iaşesini temin etmektir. Antep'ten iaşeler bana gönderildi. Bir Mart günü Karayılan 82 arkadaşı ile birlikte öğle üzeri köyün harman yerine geldiler. Kendilerine öğle yemeği hazırlattım. Çetelerinin ceplerini üzüm ve fıstık ile doldurdum. Karayılan bu yerlerin yabancısı idi. Benden yol, tepeler ve çevre köyler hakkında bilgi sordu. Şahin Bey'le görüşmek istediğini bildirdi. Yanlarına adam kattım ve çetesi ile Güneye doğru hareket etti. Karayılan gayet ölçülü hareket eden ve ne yaptığını iyi bilen kuvvetli bir adam olduğu tesirini bende bıraktı.”

Mart 1920 sonlarına doğru Kilis-Antep karayolunu açmak için günlerden beri Kilis'ten hazırlık yapan tank, top ve uçaklarla takviye edilmiş olan Fransız nakliye birliklerinin Kilis'ten Antep'e hareket ettiği haberi geldiğinde Karayılan kuvvetleri, Kilis yakınlarında bulunuyorlardı. Arazi yapısı düşmanın lehine idi. Bu çok kötü şartlara rağmen Karayılan kuvvetleri, diğer Türk kuvvetleri ile birlikte düşmanla birkaç defa çarpışmadan çekinmedi.

En son savaş Ulumasere köyü, Bostancık tepeleri civarında idi. Şahin Bey'in ısrarları üzerine, Bostancık'ın arkasında ve karayolunun dönemeç teşkil ettiği tepede Karayılan kuvvetleri gizlenmişlerdi. Düşman, süvari birlikleri ile Bostancık Tepesi'ni sararken, topçu birlikleri ile birlikte tepeye ölüm yağdırmaya başlamıştı. Karayılan arkadaşlarına çekilme emri vermek zorunda kalmıştı⁸.

Klonel Andrea komutasında 3 tabur piyade, 2 bölük süvari, bir dağ bataryası, istihkâm bölüğü, 1 seyyar hastane ve 400 nakliye arabasından oluşan Fransız

7 ANONİM, “KARACA KİYA'nın Hatıraları”, **Gaziantep Kültür Dergisi**, C 5, sayı 58, s. 225; C 5, Sayı 60 s. 271; C 6, Sayı 61, s. 13-14; C 6, sayı 64, s. 81; C 6, Sayı 67, s. 155.

8 Sahir UZEL, **Gaziantep Savaşı'nın İç Yüzü**, Ankara, 1952, s. 19-20; ÜNLER, **aynı eser**, s. 42-43.

birliğine karşı yapılan bu yol savaşlarında Şahin Bey ve 100'ün üzerinde çete şehit olmuştur⁹(28 Mart 1920)

Kilis-Antep karayolunda Karayılan'ın direnişi halk arasında dillere destan olmuştur. O günlerde söylenmiş bir türküde isimsiz bir halk şairinin dizeleri şu şekildedir:

“Karayılan der ki gelin oturak,
Kilis yollarından kelle getirek,
Fransız adını bütün batırak,
Vurun çetelerim namus günüdür. ”

3. Karayılan'ın Şehir-İçi Savaşlarına Katılması

Miralay Andrea komutasındaki Fransız birliklerinin Kilis- Antep karayolu üzerindeki Elmalı Köprüsü'nde, Antep Savunması'nın bayrak şehidi Şahin Bey'in şehit olmasından sonra Antep'e girmeleriyle beraber 1 Nisan 1920- 8 Şubat 1921 arasında devam eden şehir-içi savaşları 10 ay 8 gün devam etmişti.

Maraşlı, Nizipli, Birecikli, Halfetili, Kilisli, Pazarcıklı, Besnili Türkler Antep'e koştular. Bütün bölge Türkleri Antep siperlerinde yan yana, omuz omuza savaştılar. Sonuçta 6000'i aşkın top mermisi Antep şehrini harabeye çevirdi.

Karayılan, Antep şehir-içi savaşlarının ancak 54 günlük kısmına katılabildi. Fakat gösterdiği candan gayretle halk arasında unutulmaz efsanelere karıştı.

Antep şehir-içi savaşları başlar başlamaz Karayılan kuvvetleri, düşmanla savaşa savaşa Antep'e girdiler. Şehrin doğusunda Bekirbey Camii'nde karargâh kurdular.

4. Karayılan'ın Nizip Yolu Savaşlarına Katılması

1 Nisan 1920 de Antep'te şehir-içi savaşları başladığında Türkler duruma hâkim olmuş, Fransızlar Şehrin batısında savunmaya çekilmişlerdi. Fransızlar Antep'teki durumunu düzeltmek için yeni birlikler göndermeye başlamışlardı.

ABADİ şehrin doğusunda Nizip Savaşları ile ilgili olarak şu bilgiyi vermektedir¹⁰:

9 LOHANLIZADE, *aynı eser*, s. 44; UZEL, *aynı eser*, s. 35; ÜNLER, *aynı eser*, s. 39-42.

10 ABADİ, *aynı eser*, s. 44; UZEL, *aynı eser*, s. 35; ÜNLER, *aynı eser*, s. 52-54.

“Muhasarayı kaldırmak üzere bir Fransız kuvvetinin doğu tarafından Antep’e doğru geldiği haberi 15 Nisan’da yayıldı. Bu kuvvet Miralay Normand kuvveti idi¹¹. Türk mahallerinden çıkan dolgun mevcutlu kıt’alar Normand kolunu durdurmaya gittiler. Lakin Normand kuvvetli surette siperlere yerleşmiş olan bu kuvvetleri çok parlak taarruzlardan sonra geriye atarak Antep’in doğusundaki tepelerin hepsini zaptetti.”

Albay Normand kuvvetlerinin Nizip yoluyla Antep’e yardım amacıyla gelişi esnasında, Karayılan çetesi ile beraber, Antep’in doğu yakasında bulunan Rumevlek köyünde dinlenerek Sinan köyüne doğru ilerleyip düşmanı beklemeye başladı. Fransızlar’la yapılan savaşta şehirdeki ve Normand kuvvetleri arasında sıkışıp kalan Besnili Vakkas Ağa’nın çeteleri Karayılan çetesi tarafından kurtarılmıştır. Karayılan bu savaş sırasında iki düşman kuvvetleri arasında kalmamak için Antep’e geri dönmüştür.

5. Mağarabaşı Savaşı’nda Karayılan

Fransızlar, 16 Nisan 1920 den itibaren Antep şehri bombardımana başlamışlardı¹². Bombardıman savaşların sonuna kadar devam etti. ABADİ bu konuda şu bilgiyi vermektedir¹³:

“26 Nisan gecesi mahallelerim bombardıman edilmesi hakkında telsiz telgrafla bir fırka emri alındı. 26 Nisan sabahı bu bombardıman yerine Türk mahallelerinin doğusuna bir taarruz yapıldı. Türkleri sıkıştırmak amacıyla Miralay Normand tarafından yapılan bu taarruz iki tankla korunan bir Cezayir yarım bölümü tarafından yapıldı. Taarruz önce muvaffak oldu. Avcılar önce baskından faydalanarak muharebe etmeksizin hedefleri olan evleri işgal ettiler. Lakin hemen arkasından, her taraftan bol bombolarla silahlandırılmış ve taarruz edenleri çepeçevre kuşatacak şekilde, duvarlardan evden eve delik açan milli kıtaların mukabil taarruzlarına uğradılar. Fransızlar ricat’a mecbur oldular. Mühim zayıyat verildi.”

Mağarabaşı Savaşı’nda Normand kuvvetlerinin şehri doğu tarafından işgali başlaması üzerine Karayılan ve çetesinin karargah haline getirdikleri Bekirbey

11 Poulou VE’OU, *La Passion de La Cilicie*, s. 270.

12 UZEL, *aynı eser*, s. 36; LOHANLIZADE, *aynı eser*, s. 46.

13 ABADİ, *aynı eser*, s. 45-46.

Camii'nden hareketle diğer çetelerle birleşerek Fransızlara bir çok zayıt verdirek geri çekilmelerine neden olmuşlardır.

6. Kurbanbaba Savaşı'nda Karayılan:

Mağarabaşı Savaşı'ndan sonra ve Karayılan'ın şehit düştüğü Sarımsaktepe Savaşı'na kadar geçen 30 Nisan 1920 ile 24 Mayıs 1920 arasında Gaziantep şehri ve çevresinde çok şiddetli birçok savaşlar olmuştur.

Antep'te bulunan milli kuvvetler, Heyet-i Merkezi'ye emrinde idi. Şehir dışında ise doğrudan doğruya Ankara'ya bağlı muntazam Türk kuvvetleri suratla teşekkül etmişti. Şehir dışı kuvvetleri topçu birliklerine de sahip olmasına rağmen silah bakımından Fransızlardan çok geri idi. Şehir dışı Türk kuvvetleri şehir içi kuvvetlerle iş birliği yaparak Mayıs 1920'de Fransız birliklerine birçok taarruz yapmışlardı.

Bu taarruzların en önemlilerinden biri 2 Mayıs 1920'de Antep'in güneyinde bulunan Kurbanbaba Tepesi'ne yapılandı¹⁴. Bu tepe hem Fransız karargâhının bulunduğu koleje, hem de Mardin Tepe'ye hâkim bir vaziyette idi. Bu tepenin alınması gerekiyordu. Şehir dışında bulunan 10, 5'lük iki topu ateşlerini Mardin Tepe üzerinde toplamışlardı. Top ateşini takiben güneyden şehir dışı Türk Nizamiye birlikleri ile şehir içinden de çeteler Mardin Tepe'ye doğru hücumla geçmişlerdi. Şehir içi kuvvetleri içinde Karayılan ve çetesi önde giden birliklerden biriydi. Karayılan bu savaşta da üstün kabiliyetini göstermişti. Fransız komutan ABADİ hatıralarında bu savaş için şu bilgiyi vermektedir¹⁵ :

“Saat 15'te Türk topçu ateşi kesildi. İki Türk bölüğü, Allah Allah sedalarıyla koşarak hücumla kalktı. 15-20 saniyelik bir süngü muharebesi oldu. Siperlerin doğu kısmında bulunan genç Cezayirli avcılardan ibaret kuvvet şiddetli ve ani hücum karşısında sarsıldı. Türkler doğu cephesini elde ettiler ve kuzey yamaçlara yürüdüler. Batı cihetindeki savunmada inatçı bir muharebeye rağmen müdafacılar ölü düşüldüler. Yalnız iki ara siperi arasına sıkışıp kalan Diyaz isimindeki bir çavuş sağ kalmıştı. Mardin Tepe'nin Türkler tarafından zaptı çok zayıta mal oldu. Üsteğmen bazen, Çavuş D Roven ölümler arasındaydı.”

14 ÜNLER, *aynı eser*, s. 57; UZEL, *aynı eser*, s. 45.

15 ABADİ, *aynı eser*, s. 52-53; Aybayrar Gazetesi, 13 Mayıs 1920, s. 2; İzmir'e Doğru Gazetesi, 26 Mayıs 1920, Numara 64, s. 2.

7. Karayılan'ın Sarımsaktepe Taarruzunda Şehit Olması

Mayıs 1920 ayı boyunca Antep şehir içi savaşları hemen hemen her gün olmuştu. Karayılan ise Karargâhını Bekirbey Camii'nden Karagöz Camii'ne taşınmıştı.

10 Mayıs 1920 ile 23 Mayıs 1920 tarihleri arasında Kilis-Antep karayolu da Fransızlarla Türk birlikleri arasında şiddetli çarpışmalar olmuştu. 10-11 Mayıs çarpışmalarında Kilis'ten gelen Fransız kuvvetleri Antep'teki Fransız kuvvetlerine kavuşmadan Kilis'e geri dönmek zorunda bırakılmıştı. Antep'te bulunan Ermeni ve Fransızların endişeleri gittikçe artıyor ve ümitleri kırılıyordu.

21 Mayıs 1920 günü Miralay Debiyover komutasında 5 tabur piyade, 2 bölük süvari ve 10 top muhafazasında bir Fransız erzak kolu Kilis'ten- Antep'e doğru yola çıktığı haberi alınmıştı¹⁶. 22 Mayıs günü Kilis yolundan devamlı top sesleri işitiliyordu. Akbaba ismi ile anılan bu savaşlar çok çetin geçiyordu¹⁷. Fransızların silah üstünlüğü karşısında ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda kalmıştı. 23 Mayıs günü Miralay Debiyover kuvvetleri Antep'teki Fransız kuvvetleri ile birleşmişti. Bu hava içerisinde Karayılan büyük bir heyecanla Fransızlara karşı bir ders vermek için çırpınıyordu. Antep'in güneydoğusunda bulunan Sarımsak tepe¹⁸ diye anılan şehre hakim tepeyi Fransızlardan geri almayı Karayılan aklına koymuştu. Karayılan'ın şehit olmazdan önce Karagöz Camii'ndeki davranış ve konuşmalarını Tefvik ÜNLER şu şekilde anlatmaktadır¹⁹:

“Gaziantep Savaşı'nda askeri ambar memuru idim. Babam Mehmet, Karagöz Camii imamı bulunuyordu. Aynı zamanda orada bir medrese vardı. Karagöz Camii'nin yakın olması dolayısıyla sık sık babamın yanına uğurdum. Antep harbi içerisinde bir gün Karagöz Camii'ne uğradığımda (24 Mayıs 1920) Karayılan'ın çetelerini toplu halde camide gördüm. O sırada Karayılan Karagöz Camii'nde bulunuyordu.

Karagöz Camii'nin sofasında çeteler sabah karavanası yiyorlardı. Hatırımda kaldığına göre patates, nohutlu bir de bulgur pilavı idi. Karavana yerlerken başla-

16 KOMİSYON, **Türk İstiklal Harbi, IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s. 136.

17 ÜNLER, **aynı eser**, s. 59-60.

18 Sarımsaktepe, Gaziantep'in üzerinde kurulduğu tepelerden birinin adıdır. İstiklal Savaşı'nda çetin muharebelere sahne olarak tarihe geçen bu tepenin adına Türkistan'da da rastlıyoruz. Güney Altay dağlarının bir tepesi Sarımsaktepe adını taşımaktadır. Bkz. Abdulkadir İNAN, “Altay-Yenisey Türkleri”, **Makaleler ve İncelemeler**, Ankara, 1968, s. 24.

19 **Gaziantep Kültür Dergisi**, Aralık 1960, C 3, s. 269.

rı ucunda çok yakışıklı, bir erkek güzeli vardı. Esmer, bıyıklı, orta boylu, başında poşu, elinde gümüş kaplı kamçısı ile bir dilaver gibi dolaşıyordu. Heyecanlı ve bütün vücuduyla konuşuyordu. Bu kahraman yanına doğru yaklaştım. Etraftan bir çeteye sordum. O kahramanın Karayılan olduğunu söylediler.

Gür ve ateşli bir sesle: “Arkadaşlar çabuk olunuz. Vakit geçirmeden düşmana saldıracamız, düşmana kendimizi göstereceğiz. Bu yurdun evlatlarının ne yaman erler olduğunu düşman bilmelidir. Bizler bugün için dünyaya geldik, yurdumuzda düşmanın dolaşmasına tahammül edemeyiz. Arslanlar Diyarı Antep'e düşman gelmekle aldanmıştır. Düşmana karşı geleceğiz ve toprağımızda yabancı bırakmayacağız. Onlara bu yerleri mezar yapacağız.” Çetelerin başucunda oturan Karayılan hem şaka ediyor, hem de onların morallerini takviye ediyordu. Küme küme bağdaş kurarak yemek yiyen çeteler bu kahramanın sözlerini heyecanla dinliyorlardı. Sonra Karayılan'ı başını Karagöz Caddesi'ne çevirmiş, sınırları gerilmiş, yüzü kızarmış, gözleri kan çanağına dönmüş gördüm. Çeteler bu heybetli kahramanın başları uçlarında ateşli sözlerinden bir volkan, bir yarıdağ olmuşlardı. Hemen birden yerlerinden kalktılar. Bir ağızdan, “Allah'ım bizi koru, şehitlerin intikamını almak istiyoruz” diye bağırdılar. Silahlarına sarıldılar. Karayılan Karagöz Camii'nin ihtiyar imamı Mehmet Hoca'ya: “Hocam, bu gümüş saplı kamçım yanında emanet kalsın, gelirim alırım. Gelmezsem obamda annesinin yanına bıraktığım bir yavrum vardır. Ona baba yadigarı olarak gönder, bize dua et” diye seslendi. Hoca'nın elini öptü. Sonra çetelerini sıra ederek hürmetli bir halde camiden ayrıldı.”

24 Mayıs 1920'de Sarımsaktepe gerisinde düşmanın bıraktığı birkaç nakliye arabasını zapt etmek için birkaç çetenin ateş açması Sarımsaktepe'de büyük bir çarpışmaya sebep oldu. Bu tepeyi geri almaya Boyno oğlu Memik Ağa çetesi ile birlikte Karayılan çetesi de görevlendirilmişti²⁰. Bu savaşta Fransızlar'a ağır kayıplar verilmiş olmasına rağmen tepe alınamamış, aynı zamanda Karayılan, kalbine isabet eden bir kurşunla şehit olmuştu²¹.

Temizliğin, dürüstlüğün ve kahramanlığın simgesi olan Karayılan'ın şehit oluşu bütün savaş arkadaşlarını üzmüştü. Şehit olduğu zaman üzerinde bir küçük Kur'an-ı Kerim, 4 gümüş mecdiye, 3 el bombası, bir tabanca, iki fişek, bir kalem, birkaç yaprak kağıt çıkmıştı²².

20 ÜNLER, *aynı eser*, s. 60.

21 LOHANLIZADE, *aynı eser*, s. 72-73; ÜNLER, *aynı eser*, S 60; UZEL, *aynı eser*, s. 81.

22 UZEL, *aynı eser*, s. 61; SOLMAZ, *aynı eser*, s. 44.

Karayılan'ın cenaze namazı, bütün arkadaşlarının gözyaşları arasında hastanenin bulunduğu Şeyh Camii'nde kılındı. Şeyh Camii'nin bahçesine gömüldü.

Sarımsaktepe, Karayılan'ın anısına isim değişikliğine uğrayarak daha sonra "KARAYILAN" olmuştur.

8. Karayılan'ın Halk Üzerinde Bıraktığı Tesirler

Kurtuluş Savaşı'nda yalnız Gaziantep Şehri'nde 600'i aşkın Türk, bu topraklar için canlarını feda ettiler. 6000 şehit içinde Karayılan, Antep Savunması'nın bayrak şehitlerinden biridir. O'nun kahramanlığı ve savaşlardaki başarıları halk üzerinde derin etkiler bırakmıştır. Karayılan, Gaziantep bölgesinde adına en çok kahramanlık türküsü yakılan kişidir. Bu türkülerden bazı örnekler şöyledir:

"Atına binmiş elinde dizgin
Olduğu cephelerde hiç olmaz bozgun
Doğuran da böyle oğlan doğursun
Yılan beyim yazılar yazıyor
Karasilö çeteleri düzüyor
Haveydili Mehmet orduları bozuyor,
Doğuran da böyle oğlan doğursun. "

Halk arasında Karayılan hakkında söylenen türkülerden birkaç örnek:
Karayılan der ki gelin oturak, Atına binmiş elinde dizgin,
Kilis yollarından kelle getirek, Girdiği cephede hiç vermez bozgun,
Fransız adını bütün batırak, Çeteler içinde yılanım azgın,
Vurun çetelerim Antep günüdür. Vurun çetelerim namus günüdür.

Başına vurunmuş kırmızı fesi, Ali Kılıç der ki getirin göreyim,
Düztepe'den geliyor Molla'nın sesi, Nasıl yiğitmiş bende bileyim,
Bende bilmiyorum Antep neresi... Üç kızım var birini ona vereyim,
Vurun çetelerim Antep günüdür. Vurun Türk uşağı namus günüdür.

Boyno Memik'tir çeteler başı, Karayılan der ki öldüm gaziler,
Karayılan gidiyor düşmana karşı, Kurşun değdi yaralarım sızlar,
Ne yaman olurmuş Antep savaşı, Evde yetim kaldı emlik kuzular,
Vurun Türk uşağı namus günüdür. Neylemeliarslan Molla vuruldu.

Antep'in kalesi yücedir yüce, Kolumu salladım, toplar oynadı,
Topların sesinden yatılmaz gece, Karataş içinde asker kaynadı,
Gözünü sevdiğim Savcılı Hoca, Karşıdan göründü düşman kalmadı,
Neylemeliarslan hoca vuruldu. Neylemeliarslan Molla vuruldu.

Şih'in dağı derler bir ova yazı,
Yazıda yayılır, koyunla kuzu,
Gözünü sevdiğim Türk Elif kızı,
Neylemeliarslan Molla vuruldu. ”

Karayılan hakkında Sabri GÜZEL de çok güzel bir şiir yazmıştır. Başpınar Dergisi'nde yayımlanan bu şiiri örnek olması bakımından alıyorum:

“Düşmanla tutulmuştu Karabıyıklı yolu “Türk kanıyla yoğrulmuş Antep ili-
dir bu il,

Türklüğün kalesine kilitti Karayılan Fıstık ağaçlarını gölgesi yerin değil,
Üç renkli bayrağa kurdu erkeğe pusu, Bayrağımıza eğil, toprağımızdan çekil,
O bayrağı düşmana ağ etti karayılan. Diyerek alayları eritti Karayılan.

Maraş harbinde de o harikalar yarattı. Akçakoyunlu'da o vagonlara atıldı,
Kat kat üstün kuvveti bozup önüne kattı. Yüz misali kuvvetlerle yarış yaptı,
tartıldı.

Açılan bir çıbanı kökünden söküp attı Hem yurdu yaşattı, hem ölmezlere
katıldı

Her yana ün almış bir yiğitti Karayılan. Uyuşmuş benlikleri diriltti Kara-
yılan.

Sarımsaktepe harbinden aldı yara Ölüm kokusu yayan bir tepede vuruldu,
Annesi ile babası baş çaldılar taşlara, Dostlar ağladı, düşman sevindi ve kuruldu,
Memleket baştan başa o gün geyindi kara, Göklerde gönüllerde yüce yerini
buldu.

Ölüme güle güle seğitti Karayılan. Masal ilahlarına eşitti Karayılan.

Ayakta kurşun atan tunç göğüslü bir yaydı Çınarlı cephesinde o bir canlı
siperdi

Ona yere yatmaktan kurşun yemek kolaydı, Ateş kasırgasının altında göğüs
gerdi,

O bir volkan da lavı çelik damarlardaydı O süngüler “Yıldırım Yusuf” tarar,
biçerdi

Türbesi Antep olan şehitti Karayılan. Bu yere “Arıburnu” dedirtti Karayılan.

Yetmiş bir top mermisi için bir tek cevaptı, Karayılan savaşı düşmanı çok
yıldırdı,

Tek başına binlerin yaptığı işi yaptı, Şehirden çıkamadı, yılan gözünü kırdı.
Karanlık gecelerin zikzağında mehtaptı. Sade yiğitlik değil, Molladaki bir sırdı.
Yasıyla bizi yaktı, kül etti Karayılan. Bize teselli, iman, ümitti Karayılan

Sarımsak tepeye dendi Karayılan tapesi, Gaziler ocağında çelikleşmiş bir
özdü,

Dalgalanıp coşuyor hala üstünde sesi, Cenk bilmecelerini yılmazlığıyla çözdü.
Hala akla sığmıyor ananesi, Öldüğü günden beri dillerdeki şu sözdü:
Bölünmez, hür bir vatan belirtti Karayılan Şehadetin bizleri delitti Karayılan
Ah gitti Karayılan... Vah gitti Karayılan!”

SONUÇ

Karayılan, hayvan sürüleri bulunan ve çevresine göre zengin sayılan bir köylü ailesine mensupdur. Bahar ve yaz aylarında Adıyaman ve Maraş yaylalarında, kışın Antep'in 40 km. kadar kuzeyinde konaklayan bir aşiretin reisidir. Karayılan'ın babası bir Ermeni eşkiyasının baskını sonucunda vefat eden varlıklı bir köylü idi.

Genç yaşta öksüz kalan Karayılan, okumaya heves etmiş, dini kitaplar okumuş, yaylalarda sürülerini otlatmış, çeşitli soygun ve eşkiyalarla karşılaşmış, karşılaştığı olaylar kendisinin az zamanda yetişmesine ve aşiretinin başına geçmesine sebep olmuştur.

Karayılan, Türk toprakları güneyden istilaya uğrar uğramaz kendiliğinden silaha sarılmış ve Karabıyıklı'da düşmana ilk ve kesin darbeyi indirerek Kuva-yı Milliye safına katılmıştır.

Karayılan ismi, halkın benliğine işlemiştir. Karayılan bir halk adamıdır. Kusuru olmayan ve Antep Türklüğünü temsil eden bir kahramandır. O, Türk- le-Kürdün bir tek milletin fertleri olduğunu söyleyen ve kaynaştıran büyük bir insandır.

Antep Savunması'nda Karayılan çetesi içerisinde yer alan Türk ve Kürt çetelerini içiçeyanyana görüyoruz. Antep'in bu, Türk ve Kürt milli kahramanları birlikte düşmanla döğüşmüş ve şehit olmuştur. Karayılan'ın yiğitliğini halk destanlaştırmış, ölümüne ağıt yakmıştır. Gaziantep'te kimse Türkü-Kürtten, Kürtü-Türkten ayıramaz. Ziya Gökalp bu gerçeği, bu kaynaşmayı 1992'de "Türklerle Kürtler" başlıklı yazısında "Kürtleri sevmeyen Türk varsa Türk değildir, Türkleri sevmeyen Kürt varsa Kürt değildir"²³ şeklinde dile getirmiştir. Antep Savunmasında bu iki kardeş Türkle -Kürtün kanı birbirine karışmıştır.

23 Ziya Gökalp, "Türkler Kürtler", **Küçük Mecmua**, S I, 1338/1922, s. 1.

KAYNAKÇA

ABADİ, Kolonel, **Türk Verdün'ü Gaziantep**, Gaziantep Kültür Derneği yayını. Gaziantep, 1959.

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1989.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu "1919-1992"** İstanbul, 1975.

BİLEN, Ali Fuat, "Gerçek Gaziantep", **Gaziantep Kurtuluş Dergisi**, sayı 4, Gaziantep, 1963.

BÜYÜKOĞLU, R Yaşar, **Gaziantep Savunmasında Karayılan'ın Rolü**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi A. İ. İ. T. E., Ankara, 1994.

Karayılan'ın Gaziantep Savunmasındaki Faaliyetleri, 75. Yılında Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi Yayınları, Gaziantep, Ekim 1998.

Gaziantep'in Son Günleri ve Düşüş, Türk Dünyası Araştırma Vakfı, **Tarih Dergisi**, Şubat 1998.

Antep'in Fransızlar Tarafından İşgali ve Antep- Kilis Yolundaki Faaliyetleri, **Gaziantep Üniversitesi Dergisi**, Gaziantep, 2000.

Nazım Hikmet ve KARAYILAN, **Müdafaa-i Hukuk Dergisi**, Ankara, 2002.

Bir Kitap ve Düşündükleri, **Müdafaa-i Hukuk Dergisi**, Ankara, 2004.

ÇAY, Abdulhaluk, **Milli Mücadele'de Şahinbey Semineri Bildiri Kitabı**, Ankara, 1988.

ÇAY, Abdulhaluk- KALAFAT, Yaşar, **Doğu ve Güneydoğuda Kuvay-ı Milliye Hareketleri**, TKAE. Yay. Ankara, 1990.

Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C IV. Güney Cephesi, Ankara, 1966.

GOLOĞLU, Mahmut, **Cumhuriyete Doğru 1921-1922**, Ankara, 1971.

GÖĞÜŞ, Ali İhsan, **Savunmanın Son Günleri**, Gaziantep, 1958.

GÖĞÜŞ, M. Oğuz, **Gaziantep Savaşından Notlar**, Gaziantep, **İlk İnsanlardan Bugüne Çeşitli Yönleriyle Gaziantep**, İstanbul 1997.

GÖKBİLGİN, M. Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken**, I, II. TTK Basımevi, Ankara, 1959, 1965.

GÖMEÇ, Saadettin, **Milli Mücadele Gaziantep**, Ankara, 1989.

GÜRSEL, Ali, **Gaziantep Savunmasında Şahin Bey'in Yeri**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi A. İ. İ. T. Enstitüsü, Ankara 1994.

GÜZELHAN, Mustafa, "Antep Savunmasında Fransızların Uçaktan Attıkları Bir Beyanname", **Gaziantep Kültür Aylık Fikir ve Bilgi Dergisi** C III, S 25, Gaziantep, 1960.

İNAN, Abdulkadir, **Yenisey Türkleri, Makaleler ve İncelemeler**, Ankara 1968.

PAMUK, Bilgehan, **Bir Şehrin Direnişi, Antep Savunması**, Ankara, 2009.

ÖZTÜRK, Ayhan, **Milli Mücadelede Gaziantep**, Kayseri, 1994.

SARAL, Hulki, **Türk İstiklal Harbi IV. Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966.

SEVİNÇ, Necdet, **İstiklalin Bedeli**, İstanbul, 2009.

SOLMAZ, Mehmet, **Karayılan**, Gaziantep, 1963.

TANYOL, Cahit, **PeşkeBinamlısı Köyü İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Dergisi**, Sayı 16 "1960-1961", İstanbul Matbaası, İstanbul, 1964.

UZEL, Sahir, **Gaziantep Savaşının İçyüzü**, Gaziantep, 1952.

ÜNER, Tevfik, Gaziantep Savaşı'nda Karayılan ve Kamçısı, **G. K. D.** Sayı 36, Gaziantep, 1960.

GAZİANTEP'İN MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ
KAHRAMANLARINDAN MİLİS KAYMAKAM
ALİ ŞEFİK (ÖZDEMİR) BEY*
(1885-18 MAYIS 1951)

Dr. Zekeriya TÜRKMEN**

ÖZET

Millî Mücadele döneminde güney cephesinde kuva-yı milliye teşkilatını kurup bölge halkıyla işgalci Fransızlara ve işbirlikçi Ermeni çetelerine karşı yürütülen mücadelenin Antep yöresindeki önderlerinden birisi Özdemir Bey'dir. Asıl adı Ali Şefik olan Özdemir Bey, 1885'de Kahire'de doğmuştur. Aile kökenleri Yemen ve Habeşistan fatihi olarak bilinen Özdemir Paşa'ya dayanır. Ali Şefik'in ifadesine göre ailesi, Kahire'de Özdemiroğulları adıyla şöhret bulmuş köklü bir Türk ailesidir.

İlk öğrenimini doğduğu şehir Kahire'de yapan Ali Şefik, rüştiye ve idadi eğitiminden sonra Camiü'l-Ezher Medresesi'nin İslam Edebiyatı bölümünde okumuş, buradaki eğitimi sırasında Arapça, İngilizce ve Fransızca lisanını öğrenmiştir.

Özdemir ailesi Mısır'ın önde gelen köklü Türk ailelerinden biri olduğundan İngilizler tarafından işgalden sonra gibi takibe maruz kalmış; İngiliz baskı ve tazyiki Şefik Özdemir'in anavatana katılma isteklerini kamçılamıştır. Birinci

---

* Şefik Özdemir Bey'in Musul'a yönelik olarak 1922 yılında başlattığı askerî hareket konusunda tarafımızdan iki çalışma yapılmıştır. Bilgi için bk., Zekeriya Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt: 17, sayı: 49, Ankara Mart 2001, s. 49-79, ayrıca bu konuda **Musul Meselesine Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1923)**, ATAM yay., Ankara 2003, adlı bir çalışmamız da kitap olarak yayımlanmıştır.

** Öğ. Kd. Alb., Harp Akademileri Komutanlığı, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürü, Yenilevent / İstanbul. Elmek: zturkmenbeyi@gmail. com

Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine Şefik Özdemir Bey, İstanbul'a gidip orduya katılmıştır. Birinci Dünya Savaşı döneminde yedek subay olarak Suriye-Filistin cephesinde görev yapmıştır.

Şefik Özdemir Bey, Teşkilat-ı Mahsusa örgütü ile de temas geçmiş; bir kaç yabancı dil bilmesi onu avantajlı bir konuma yükseltmiş; örgütte psikolojik harp teknik ve yöntemlerini öğrenmiş; savaş süresince çeşitli cephelerde görev yapmıştır. Halep'in İngilizlerin işgaline maruz kaldığı sırada yaralanıp hastahane de yaralı olarak tedavi gören Özdemir Bey, İngilizlerin takibi üzerine önce Irak'a sonra tekrar Şam'a geçmiş ve istihbarat faaliyetlerini sürdürmüştür. Irak ve Şam'da Osmanlı Devleti'nden yana Arapları Türklerle bir araya getirerek Türk-Arap Birliği'ni kurup İngilizlere karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bu teşkilatı Hatay'a kadar yaygınlaştırmıştır. Topladığı milis kuvvetleriyle Suriye'de önce İngilizlere sonra da Fransızlara karşı yapılan mücadelenin liderliğini üstlenmiştir.

TBMM'nin açılmasından sonra millî hükûmetin emrine giren Şefik Özdemir Bey, 2 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Antep'e gelerek Fransızlara karşı mücadele eden birliklerin başına geçmiştir. Antep halkının Fransızlara karşı kahramanca müdafaa savaşlarını idare eden Şefik Özdemir Bey, daha sonra bu şehrin hemşehrisi ilan edilecek ve mebus seçilecektir. Özdemir Bey, 1922 yılında da Revandiz harekâtı adıyla bilinen Musul-Kerkük'e yönelik askerî hareketin komutanı olarak görev almış şahsi yönden büyük gayretler harcamasına rağmen İngilizlerin üstün kuvvetleri karşısında bölgede fazla tutunamamış ve geri çekilmiştir. TBMM hükûmeti de Musul-Kerkük'ü diplomasi yoluyla elinde tutacağı umuduyla Lozan Barış Konferansı'na katılmıştır.

Şefik Özdemir Bey, Cumhuriyetin ilanından sonra Antep'e yerleşmiş ticaretle hayatını sürdürmüştür. TBMM'ne altıncı dönemde, 14 Nisan 1939 tarihinde Siirt mebusu olarak girmiş; yedinci dönemde de Gaziantep mebusu olarak TBMM'de görev almıştır. 5 Ağustos 1946 tarihine kadar TBMM'de milletvekili olarak görev yapmıştır. Evli ve iki erkek çocuk babası olan Şefik Özdemir Bey, 18 Mayıs 1951 tarihinde vefat etmiş, çok sevdiği Gaziantep şehrindeki Asrı Mezarlığa defnedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Şefik Özdemir Bey, Musul-Kerkük, Antep Müdafaası, Kuva-yı Milliye, Revandiz Harekâtı, Musul Meselesi, Gaziantep.

**A HERO OF GAZİANTEP DURING NATIONAL STRUGGLE PERIOD:
LIEUTENANT COLONEL OF THE MILITIA (ALİ ŞEFİK)
ÖZDEMİR BEY
(1885-18th May 1951)**

ABSTRACT

Ali Şefik (Özdemir) is one of prominent figures in Gaziantep region who founded local national forces (*Kuva-yı Milliye*) and fought with French invasion forces and Armenian compradors in southern front of the war of independence during national struggle period. His early name was Ali Şefik and he was born in Cairo in 1885. His origins descended from Özdemir Pasha who was known as the conqueror of Yemen and Abyssinia. Referring to his own sayings, his family was an aristocratic Turkish family in Cairo known as Özdemiroğulları.

He received his primary education in Cairo. After completing his junior high school and liycee education, he studied Islamic Literature in Madrasah of El Ezher. He also learned Arabic, English and French during his higher education.

Because his family was Egypt's prominent stirpes, their track was kept by English intelligence service after the invasion of 1882. That English pressure raised his willing to head for the motherland. Right after the beginning of the First World War, he came to Istanbul and joined the army. During The Great War he served as reserve officer in Syria and Palestine front. That time he also got in touch with *Teşkilat-ı Mahsusa*. As he knew several foreign languages, he had some advantages according to the organization. Then he mastered psychological warfare techniques. In Palestine front he served as intelligence officer. He was wounded during the Aleppo invasion of British Army and underwent treatment in Aleppo Hospital. Because of the English pursue, he first went to Iraq and then turned back to Damascus. He kept on his intelligence activities for a while. In Iraq and Damascus, he gathered Turks and Arabs devoted to Ottoman State,

founded Turkish-Arabic Union and sustained his fight with British invasion. He spread that union also to Hatay. With his militia forces he first led the fight with British troops then with the French in Syria.

After the opening of The Grand National Assembly of Turkey (GNAT) he served within the national government. As Mustafa Kemal Pasha ordered, he went to Antep and took control of the troops that was fighting with French invasion forces. After his leadership in Antep he had been declared as the fellow countryman of that city and was elected as the representative of Antep in the parliament. He also took command of the operation in Mosul-Kirkuk also known as Revandiz Operation. But against heavy and superior military presence of the British forces, he could not hold on and had to retreat. The diplomatic initiatives of the GNAT failed and the Mosul-Kirkuk problem was led to a stalemate.

After the foundation of the new modern republic, he settled in Antep and went into business. On 14th April 1939 he joined the sixth term of the parliament as the representative of the Siirt province. In seventh, he again had been the representative of Antep. Until 5th August 1946 he served as member of the GNAT. He was married and had two sons. He passed away on 18th May 1951 and was interred in his beloved city of Antep.

Key Words: Şefik Özdemir Bey, Mosul-Kirkuk, The Antep Defense, The National Forces, Revandiz Operation, The Mosul Problem, Gaziantep.

a. Şefik Özdemir Bey'in Ailesi ve Eğitimi

Ali Şefik Özdemir¹, Rumî 1301 miladî 1885 yılında Kahire'de doğdu. Aile soyu, Kanunî Sultan Süleyman devrinde Yemen ve Habeşistan fatihi olarak ün kazanan Kafkasya'dan Mısır'a gelip yerleşmiş olan Kıpçak Türklerinden Özdemir Paşa'ya dayanır. Özdemir Paşa'nın oğlu Özdemiroğlu Osman Paşa ise Kafkasya'nın Osmanlı idaresine bağlanmasında önemli başarılar kazanmış biridir. Ali Şefik'in ailesi, Kahire'de Özdemiroğulları adıyla şöhret bulmuş köklü bir Türk ailesidir. Babası, Mısır Hidivliği Nazırlar Meclisi Genel Müfettişliği'nde bulunmuş merhum Ahmet Cevdet Bey'dir. Annesi Haccehan Hanım'dır.²

Ali Şefik, ilk öğrenimini Mısır'da doğduğu şehir Kahire'de yaptı. Rüşiye ve idadi eğitiminden sonra Camiü'l-Ezher Medresesi'nin İslam Edebiyatı bölümünden başarıyla mezun olmuştur.³ Ali Şefik Bey, buradaki eğitimi sırasında Arapça, İngilizce ve Fransızca lisanını öğrenmiştir. Bu lisanlardan başka yerel dillerden Kürtçeyi de bilmektedir.

b. Şefik Özdemir Bey'in Birinci Dünya Savaşı Döneminde Askerî Safahatı

Şefik Özdemir Bey, Ezher Medresesi'nden mezun olduktan sonra amcasının oğlu Ahmet Cevdet Bey ile birlikte Mısır Hidivlik Ordusu'nda görev alır. Mısır Hidivi Abbas Hilmi Paşa'nın kızı Prenses Fatma'nın muhafızlığını yapar. Ancak Şefik Özdemir Bey, İngiliz işgalinde bulunan Mısır'da kalmaktan yana değildir. Fatma Sultan, onu saraya bağlı tutmak için yakınlarından Kafkas kökenli Nazlı Hanım'la evlendirir. Bu evlilikten Seyfettin ve Burhanettin adında iki çocukları olur.⁴ Mısır'ın köklü ailelerine mensup olduğundan, İngilizler tarafından

1 Şefik Özdemir Bey'e dair mevcut biyografi kitaplarında ve ansiklopedilerde maalesef hiçbir kayıt bulunmamaktadır. TBMM ve Genkur. ATASE Başkanlığı Arşivinden temin ettiğimiz belgelerden hareketle ilk defa olarak onun biyografisini hazırlamanın haklı gururunu yaşadık. Örütbağda (internet) yaptığımız araştırmada <http://www.kafkas.org.tr/izbira-kan/sefikoedemir.html> dosyasında yer alan bilgilerin ise tamamen hatalı olduğunu bu hatanın da, Sefer E. Berzeg'in Kafkas Göçmenleri adlı kitabından kaynaklandığını tespit ettik. Bu adreste yer alan bilgilerde iddia edilen aksine Şefik Özdemir Bey, hiçbir zaman etnik kökeni ön plana çıkartmamış; özbeöz Türk olduğunu ve Türklüğü ile de iftihar ettiğini TBMM arşivinde yer alan künye kaydında da belirtmiştir. (YN)

2 **Türkiye Büyük Millet Meclisi(TBMM) Arşivi** Kutu: 53, nr: 1113, Şefik Özdemir Dosyası, Kısa Haltercümesi.

3 **TBMM Arşivi**, Aynı dosya.

4 Murat Güztoklusu, **Özdemir Bey'in Filistin-Suriye Kuvva-i Milliyesi ve Elcezire Konfederasyonu**, Bengi Yay., İstanbul 2010, s. 41-46.

işgalden sonra Özdemir ailesi de diğer köklü Türk aileleri gibi zaman zaman takip altında alınmıştır. İngiliz baskı ve tazyiki Şefik Özdemir'in kendi ifadesiyle "*anavatana katılma isteklerini*" kamçılamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesi Şefik Özdemir'in İstanbul'a gidip orduya katılmasına sebep olmuştur. Birinci Dünya Savaşı başlayınca yedek subay olarak orduya katılarak Suriye-Filistin cephesinde görev almıştır.

Şefik Özdemir bu arada Teşkilat-ı Mahsusa örgütü ile de temasa geçmiş; pek çok yabancı dil bilmesi onu avantajlı bir konuma yükseltmiştir. Teşkilat-ı Mahsusa içinde psikolojik harp teknik ve yöntemlerini öğrenmiş; milis subayı olarak çeşitli cephelerde görevlerde bulunmuştur.

Osmanlı cepheleri içerisinde Filistin cephesi en çetin muharebelerin, Türk ordusuna karşı ihanetlerin yaşandığı bir cephe olmuştur. Bu cephede Türk ordusunun çektiği sıkıntılara bir de Arapların ihaneti eklenince cephe yarılmış ve İngilizler Eylül 1918'de Halep'e kadar ilerlemişlerdir. Halep'in düştüğü sırada hastahanedeki tedavi gören Şefik Özdemir, tedaviden sonra Halep'te istihbarat faaliyetlerinde bulunmuştur. Halep'in İngilizler tarafından işgalinden cesaret bulan Ermeni Taşnak Komitesi'ne ve Arap eşkiya gruplarına karşı mücadele etmiş; bölgedeki vatanseverlerden bir cemiyet kurarak harekete geçip bunları engellemeye çalışmıştır.⁵

Şefik Özdemir Bey, İngilizlerin takibi üzerine önce Irak'a sonra tekrar Şam'a geçmiş ve istihbarat faaliyetlerini sürdürmüştür. Irak ve Şam'da Osmanlı Devleti'nden yana Arapları Türklerle bir araya getirerek Türk-Arap Birliğini kurup İngilizlere karşı mücadelesini sürdürmüştür. Bu teşkilatı Hatay'a kadar yaygınlaştırmıştır. Topladığı milis kuvvetleriyle Suriye'de önce İngilizlere sonra da Fransızlara karşı yapılan mücadelenin liderliğini üstlenmiştir.

c. Mütareke Döneminde Antep Kuva-yı Milliyesi Tarafından İşgalcilere Karşı Yürütülen Mücadele

30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından Halep'ten kuzeye doğru ilerleyen İngiliz işgal birlikleri tarafından 27 Aralık'ta Kilis, 01 Ocak 1919 tarihinde de Antep'i işgal edilmiştir.⁶ Öte yandan

5 TBMM Arşivi, Aynı dosya.

6 Zekai Güner, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 3, S 6, Zonguldak 2007, s. 51.

Antep'in işgal tarihi Genelkurmay ATASE Bşk.lığı yayınlarında 17 Aralık 1918 olarak verilmektedir.⁷ İngiliz işgalini takip eden dönemde bundan cesaret bulan kimi Ermeni gruplarının Türklere yönelik başlattıkları saldırı ve tehditler tarafları bir savaşın eşiğine doğru sürüklemiştir.⁸ Bir süre sonra da İngiliz ve Fransızlar aralarında yaptıkları bir gizli antlaşma ile Antep ve civarını Fransızlara terk etmişlerdir. Fransız işgal birlikleri Ermeni halkın coşkun gösterileriyle 29 Ekim 1919'da Antep'e girmişlerdir. Bunun üzerine Temsil Heyeti aldığı bir kararla Fransızlara karşı Antep Kuva-yı Milliyesi'nin harekete geçeceği ifade edilirken, Harbiye Nazırı Mersinli Cemal Paşa'ya gönderilen şifrede ise merkezî hükûmetin işgallere kapsı tepki göstermesi istenmiştir.⁹ 23 Kasım 1919 tarihinde Antep'te halkın katılımı ile işgali protesto kapsamında büyük bir miting yapılmıştır. Fransız İşgal Kuvvetleri Komutanı General Querette, 13 Aralık 1919 tarihinde Antep, Maraş, Urfa Sancakları ahâlisine hitaben yayımladığı beyannameye artık barış dönemine girildiğini bütün ahalinin Fransızların yanında yer alması gerektiğini belirtiyordu.¹⁰ Diğer yandan Fransız işgalini fırsat bilen Ermeni çetelerinin masum halka yönelik başlattıkları taşkınlıkların ise önü ardı kesilmeyince Antep Cemiyet-i İslamiyesi bunlara karşı gerekli tepkide bulunmak üzere harekete geçmiştir. Kuruluş temelleri 1895'lere uzanan Cemiyet-i İslamiye Fransız işgalini takip eden bu süreçte, Sivas Kongresi'nde alınan karar gereği Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne dönüşmüştür.¹¹

Bu arada Doktor Ragıp Bey, Alay Katibi Avni, Telgrafçı Mahir Bey Meclis İdare Başkatibi Eşref Bey'in evinde toplanıp Antep'in işgalden kurtuluşu için bir sözleşme yapmışlar, kurdukları heyetin deşifre olmasına engel olmak maksadıyla Antep Heyet-i Merkeziyesi adıyla toplanmayı daha uygun bulmuşlardır. Heyet-i Merkeziye bir süre sonra Üsteğmen Said'i Antepli Şahin Bey adıyla Antep-Kilis yolu Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na getirmiştir. Şahin Bey bu sırada yaklaşık 1000 kişiden oluşan Fransız birliğini püskürtmüştü; 26 Mart 1920'de yapılan muharebelerde kendisi şehit düşmüştür.¹² Bu sırada Antep'teki gelişmeleri yakın-

7 **Türk İstiklal Harbi**, C I, Gnkur. Harp Tarihi Yay., Ankara 1966, s. 77.

8 Mustafa Nurettin Lohanlızade, **Gaziantep Müdafaası**, Gaziantep 1974, s. 16.

9 Sadettin Gömeç, **Millî Mücadelede Gaziantep**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989, s. 22; ayrıca bk., Zekai Güner, aynı makale, s. 52.

10 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD)**, sy: 16, Ankara 1956, vesika nr: 415/a.

11 Kemal Atatürk, **Nutuk**, C III, Milli Eğitim Bakanlığı Yay., Ankara 1987, Vesika nu: 130.

12 Zekai Güner, aynı makale, s. 56-57.

dan takip eden Mustafa Kemal Paşa ve Temsil Heyeti, 4 Nisan 1920'de Kılıç Ali'nin millî kuvvetleri örgütlemek üzere Antep'e gönderilmesine karar vermiştir. Antep'e gelen Kılıç Ali, Antep Hey'et-i Merkeziyesi ile bir toplantı yapıp, şehrin ikmal yolları ile savunma planını yeniden düzenlemiştir. Kılıç Ali, evvela Fransızlarla Ermenileri birbirinden ayırmaya çalıştıysa da bundan bir sonuç alamamıştır.¹³ Bu arada Antep'te Türk ve Ermeni mahalleleri arasındaki çatışmalara gün geçtikçe şiddetlenmiştir. Nisan ayı sonu ile Mayıs başında çarpışmaların şiddeti daha da artmış göğüs göğüse muharebeler yapılmıştır. Kilis'ten gönderilen takviye Fransız birlikleri yer yer şehre hakim olmuşlardır. TBMM'nin açılışından bir ay sonra Antep'ten 27 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilen telgrafta; Fransızların sürdürdükleri bombardımandan dolayı şehri harabeye döndüğü belirtildikten sonra mücadeleye azimli olan Antep halkına yardımda bulunulması talebi dile getirilmiştir.¹⁴ Bu sırada TBMM seçimleri yapılmış, Antep halkı Kılıç Ali'yi mebus olarak seçmiştir.¹⁵

ç. Şefik Özdemir Bey'in Antep'e Gelişi ve Fransızlara Karşı Yürütülen Mücadele

Suriye ve Hatay'daki mücadelesi sırasında Mustafa Kemal Paşa'dan talimat aldığını belirten Şefik Özdemir Bey, TBMM'nin açılmasından sonra millî hükûmetin emrine girdiğini ifade etmektedir. 2 Haziran 1920 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle Antep'e atanmış, 8 Ağustos 1920'de Antep'e gelen Şefik Özdemir Bey, Fransızlara karşı mücadele eden birliklerin başına geçmiştir. 11 Ağustos tarihinde Fransızlar şehrin teslimi yönünde sert bir ihtarda bulunmuşlar¹⁶; Şefik Özdemir Bey bu ihtara çok sert bir tepki göstermiş ve şu cevabı vermiştir: "*Antep halkı ya ölmeyi veyahut vatani kurtarmayı kendisine düstûr itti-*

13 Kılıç Ali, **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, (Derleyen, Hulusi Turgut), İş Bankası Yay., İstanbul 2006, s. 102-103.

14 Sahir Üzel, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Doğuş matbaası, Ankara 1952, s. 83.

15 Kılıç Ali, **aynı eser**, s. 110.

16 Fransız Komutan Andrea ile Abadie, Şefik Özdemir Bey'e gönderdikleri ihtarda şu taleplerde bulunmuşlardır: "*1. Şehrin iki saate kadar kayıtsız şartsız teslim olması, 2. İki saat içinde bütün memurlarla millî kuvvetlerin komutanının, Hey'et-i Merkeziye üyeleri ve memleket ileri gelenlerinin, Fransız karargâhına giderek "Arz-ı mutâvaat" etmesi, 3. Silâhlı birliklerin, silâhları ile teslim olması, 4. Antep halkının bir buçuk milyon altın lira tazminat vermesi.*" Bk., Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, İstanbul 1991, s. 227.

*haz etmiştir, bu sebeple Antep'te canlı bir insan bulundukça ve memleket baştan başa yıkılmadıkça Fransız askeri buraya kat'i surette giremeyecektir.*¹⁷ Şefik Özdemir Bey bu sırada çeşitli bahanelerle Fransızları oyalamaya çalışmışsa da Fransızların Antep'i bombardımana tutmasına engel olamamıştır. Antep halkı Aralık (1920) ayı başına kadar açlık ve susuzluğa dayanarak millî kuvvetlere destek vermiş, civar şehirlerden gönderilen takviye güçlerle Fransızların kuşatması yarılmaya çalışıldıysa da başarılı olunamamıştı. Fransız kuvvetleri şehri dört bir yandan kuşatarak teslimi zorlamak istemektedir. Nitekim, 1 Aralık 1920'de General Goubeau, Kuva-yı Milliye komutanı Şefik Özdemir Bey'e gönderdiği mektupta Sevr Antlaşması şartlarını belirterek şehrin teslimini istemiştir.¹⁸ Böyle bir talep karşısında Şefik Özdemir Bey aynı kararlılıkla sert bir cevap vermiştir. Özdemir Bey cevabında; *"Türk askerinin harp esiri addolunması doğru değildir. Buraya hariçten gelmiş asker olmayıp, vatanını müdâfaa eden Antep'in öz evlatlarıdır. İsteklerinizde ısrar edecek olursanız bizim için müdâfaaya devam ile şerefli bir ölüme intizardan başka çare yoktur"*¹⁹ diyerek Fransızların taleplerini kesin bir dille reddetmiştir. General Goubeau bunun üzerine şehrin bombardımana tutulması emrini vermiştir. Antep'te kaynakların tükenmesi an meselesiydi. Şefik Özdemir Bey, şehirde bulunan bütün erzak ve hammaddeyi iaşe ambarında toplanmasını sağladı. Halk kıt kanaat idare etmek zorunda kaldı. 6 Şubat 1921 tarihinde yapılan bir huruç harekatiyle Antep müdafileri şehirden dışarı çıkmaya muvaffak oldular²⁰; ancak, şehir 8 Şubat tarihinde Fransız birliklerince işgal edildi. Bu arada iaşe yardımı yapıldığı takdirde savunmaya devam edeceklerini bildiren Antep halkına, Fransızlara karşı kahramanca müdafaası ve onlara karşı

17 Sahir Üzel, **aynı eser**, s. 126-127.

18 Fransız Generali Gaubeau, Şefik Özdemir Bey'e gönderdiği mektubunda şu şartların yerine getirilmesini istiyordu: *"1- Fransa mandasının kabulü, 2- Savaşa katılmış olan askerlerle jandarmaların savaş esiri kabul edileceği, 3- Bütün silâhların ve savaş gereçlerinin teslimi, 4- İstihkâmların 24 saat içinde yıkılması, 5- Adları verilecek olan kışkırtıcıların teslimi, 6- Aralık ayının ikinci günü öğle vaktine kadar bunlara cevap verilmesi, 7- Düyun-ı Umumiyyeden alınmış meblağın derhal iadesi"* Bk., Sahir Üzel, **aynı eser**, s. 205.

19 Sadettin Gömeç, **aynı eser**, s. 86-87.

20 2 Şubat 1921 günü Antep heyetinden şehir müdafileri namına Mehmet Ali Efendi, Kolordu Kumandanlığına giderek bir huruç harekâtı yapmayı talep etti. 6 Şubatta beş subay, dört-yüzelli asker çıkış harekâtında başarılı oldular. Şefik Özdemir Bey ve hükümet erkanı ile ikiyüz kişilik bir kuvvet Mehmet Çavuş ve Elbistanlı Hoca öncülüğünde şehirden çıkmayı başarabildiler. Bk., Zekai Güner, aynı makale, s. 61.

koymasından dolayı 6 Şubat 1921 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan 93 sayılı kanunla “*Gaziantep*” adı verilmiştir. Antep şehri 11 ay Fransız işgaline karşı kahramanca dayanabilmişti. Fransızlar Antep şehrini on aylık bir işgalden sonra 25 Aralık’ta şehri terk etmek zorunda kalmıştır. Anteplilerin bu destansı mücadelesi Güney Anadolu bölgesindeki Millî Mücadele hareketinin en önemli safhalarını oluşturur. Nitekim Mareşal Fevzi Çakmak, bu konuda şunları söylemiştir: “*Antepliler yalnız Gaziantep’i değil, Türkiye’yi de kurtardılar. Millî mücadelede mutlak muvaffak olacağımız inancını bugün yapılmakta bulunan Antep müdafaası teyid etmektedir.*”²¹

Şefik Özdemir Bey, TBMM Arşivinde yer alan kısa özgeçmişinde Antep müdafaasından sonraki çalışmalarını şöyle anlatır: “...*Hükümetin emriyle Hatay’a geçtim ve oradaki mücahitlerin kumandasını deruhte ve Fransızlara ağır darbeler indirerek ve Hatay istiklalini temin ve her türlü teşkilatı mülkiye ve askeriye ile Hatay devletini daha 1337 (1921)’de kurarak Fransızlarla yapılan Ankara itilafnamesinin imzasına büyük bir amil oldum.*”²² Şefik Özdemir Bey, Fransızlarla yapılan Ankara Antlaşması’ndan sonra Başkumandan Gazi Mustafa Kemal Paşa ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa’nın emriyle Milis Kaymakamlığı (yarbay) ve Antep müdafii rütbe ve ünvanıyla taltif edilmiştir.

Şefik Özdemir Bey, Antep müdafaası sırasında civardaki Türk, Kürt ve Arap aşiretlerini bir araya getirdiği gibi, Fransız ordusundan iltica eden Müslüman Cezayir, Tunus vd. Kuzey Afrikalıları kendi etrafında birleştirmeyi başardı. Bundaki başarısında iyi derecede Fransızca bilgisi ve liderlik özellikleri son derece etkili olmuştur. O bununla öteden beri iyi bir teşkilatçı olduğunu göstermiştir.

Antep halkının Fransızlara karşı kahramanca müdafaa savaşlarını idare eden Şefik Özdemir Bey, daha sonra bu şehrin hemşehrisi ilan edilecek ve Cumhuriyet döneminde de Gaziantep’ten mebus seçilecektir.

d. Şefik Özdemir Bey’in Musul-Kerkük’e Yönelik Askerî Harekâtı ve Sonuçları

Sanayi İnkılabı sonrası hammadde arama yarışına girişen Avrupa’nın emperyalist devletleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Ortadoğu coğraf-

21 www.gaziantepsavunmasi.org/indeks, erişim 11 Kasım 2013.

22 TBMM Arşivi, Aynı dosya, Tercüme-i hal.

yası ile yakından ilgilenmeye başladılar. Şark meselesinin önemli bir sacayağı olan Musul, dolayısıyla petrol bölgesi ile yakından ilgilenmeye başladılar. İngiliz devlet adamlarından Churchill'in ifadesiyle, "...bir damla petrolün bir damla kandan daha değerli olduğu" görüşünün egemen olduğu bir sırada Musul coğrafyası bir cazibe merkezi olmuştur. İngiltere bölgeyi kontrol altına almak amacıyla General Marshall'a 1 Kasım 1918'de verdiği emirde Musul'a doğru taarruz etmesini istemiştir²³. Halbuki Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı sırada Türk kuvvetleri Süleymaniye-Köysancak-Kadıhane-Dipke-Gûvar, Büyüyük Zap Suyu mansabı, Hamam Alil-Tel'af-Sincar-Resulayn (Ceylanpınar)-Tel'ebyad(Akçakale)-Cerablus ve Akçakoyunlu istasyonu hattına uzanan kesimi yani Musul, Erbil ve Süleymaniye gibi şehirlerin önemli bir bölümünü ellerinde tutuyorlardı.²⁴

İngiliz ordusu Musul coğrafyasında ilerlerken aşiretleri kendi saflarına çekmek için her türlü propaganda faaliyetinde bulundu. Özellikle Ortadoğu bölgesini çok iyi bilen İngiliz casusu Binbaşı Noel, Musul bölgesinde önemli istihbarat faaliyetlerini gerçekleştirdi.²⁵ İngilizlerin mütareke hükümlerine hiç sayarak ileri harekate geçtikleri sırada Mondros Mütarekesi hükümlerine boyun eğen Türk kuvvetleri silah, teçizat ve cephaneleri ile Musul'u tahliye ederek Zaho hattına çekildi ve 10 Kasım 1918 tarihinde Musul vilayeti İngiliz ordusu tarafından işgal edildi.²⁶

---

23 Mondros Mütarekesinin imzasına kadar Türklerin Irak Cephesinde verdikleri kayıp, piyade kuvveti açısından düşünüldüğünde 132 taburdur. Bir taburun 1. 100 kişi civarında olduğu dikkate alınırta tahminen 145. 000 kişi civarında bir kayıp verilmiştir. Bölgede İngilizlerin kaybı ise, 4. 335 subay ve 93. 244 er olmuştur. Musul vilayetindeki gelişmeler hakkında yazılmış fakat basılmamış önemli bir eser olması bakımından Sahir Üzel'in eseri kayda değer bir çalışmadır. Geniş bilgi için bk., Sahir Üzel, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, (Daktilo Metin) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, İstiklal nr: 215, s. 68'de yer alan bilgilere göre Türklerin bölgedeki kayıplarının toplamı 350-400. 000 kişi civarındadır.

24 Ali İhsan Sabis, **Harb Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi**, C IV, İstanbul 1991, s. 303-319; Nejat Göyünç, "Musul Misak-ı Milliye Dahil Midir, Değil Midir?" **Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul**, Ankara 1998, s. 48; ayrıca bk., Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Ankara 2001, (Türk Tarih Kurumu Yay.), s. 41.

25 **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kutu: 106, Gömlek: 87, Belge 87-2.

26 **Gnkur. ATASE Arşivi**: 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 32, 32-1; Ali İhsan Sabis, **aynı eser**, C IV, s. 318 vd.

Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nde kabul edilen Misâk-ı Millî kararlarına göre, Musul vilayeti Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer almakta idi.²⁷ Şefik Özdemir Bey, TBMM hükûmeti tarafından Kuzey Irak ve Musul havali-
sindeki İngilizleri Misâk-ı Millî sınırları dışına atmak üzere görevlendirildi ve Musul'a yönelik olarak başlatılacak askerî hareketin komutanlığına atandı.²⁸ 1 Şubat 1922'de Mustafa Kemal Paşa'nın emri Fevzi Paşa'nın talimatı ve TBMM hükûmetinin onayı ile Musul'a yönelik askerî hareketi başlatmak üzere Diyarbakır'a hareket etti; oradan Revandiz'e ulaştı.

1 Şubat 1922 tarihini taşıyan ve TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal imzasıyla hazırlanan talimatta özetle şu hususlara dikkat çekiliyordu²⁹:

TBMM Hükûmeti

2 nci Şb. Nr: 717

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti

Ankara, 1. 2. 1922

Mühim ve kişiyeye özeldir.

Özdemir Bey'e,

1. *Faysal'ın Irak'ta hükûmet kurma iddiasına ve Misak-ı Milli hudutlarına dahil bulunan Musul vilayetinin bir kısmını işgal ederek milli hudutlarımıza saldırıda bulunmasını engellemek, işgale uğramış bölgeleri geri almak maksadıyla Özdemir Bey'in ekteki pusulada yer alan kadronun başında bulunmak üzere Elcezire mıntıkasında faaliyete geçmesi uygun bulunmuş ve kendisine gereken talimat verilmiştir.*

2. *Irak'ı siyasi açıdan himayeleri altına aldıklarını bildiren İngilizlerle siyasi konularda müzakerede bulunmak üzere bir konferans yapılması muhtemel olduğundan Özdemir Bey'in yapacağı görevi hususi bir mahiyette ve kişisel bir teşebbüs şeklinde idare etmesi, dışa karşı böyle bir görüntü vermesi şimdilik uygun görülmüştür.*

27 Zekeriya Türkmen, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, Ankara 2002, (Atatürk Araştırma Merkezi Yay.), s. 279-280.

28 Zekeriya Türkmen, "TBMM Hükûmetinin Musul'a Yönelik Askerî Tedbirleri, Milis Yarbayı Şefik Özdemir Bey'in Revandiz Harekâtı", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S 375, Genkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, Ocak 2003, s. 69-81.

29 **Genkur. ATASE Arşivi**, İstiklal Kls: 1676, Ds: 408, F: 1; ayrıca bk., Sahir Üzel, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, (Daktilo Metin) Genelkurmay ATASE Başkanlığı Kütüphanesi, İstiklal nr: 215, s. 66-68; Genelkurmay Harp Tarihi Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, Ankara 1966, s. 267.

3. *Milis yarbayı rütbesine sahip bulunan Özdemir Bey'in kendisi ve maiyetini teşkil eden kadro mürettebatı Elcezire cephesi tarafından gizli bir surette ordu icmaline dahil edilerek o surette iâşe edilecek, rütbeleri karşılığı maaşları düzenli olarak ödenecektir.*

4. *Elcezire cephesi, Özdemir Bey'e rütbesine karşılık olan maaşından başka, icra ettiği görevin derece ve önemine uygun bir miktar parayı da örtülü ödenekten aylık olarak verecektir. Bu tahsisatın miktarı cephe komutanlığının takdirine bırakılmıştır.*

5. *Bu emir Milli Savunma Bakanlığı ile Elcezire Cephe Komutanlığına tebliği edilmiş ve Özdemir Bey'e de tevdi olunmuştur.*

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi

Başkumandan Mustafa Kemal

TBMM hükûmetinin Özdemir Bey'i bu hareketin başına getirmesinin isabetli tarafları çok idi. Özdemir Bey, Musul bölgesindeki hareketi düzene koyup yepyeni bir ruh ile sevk ve idare edebilecek, aşiretleri etrafında toplayabilecek yetenek ve vasıflara sahip biri idi. Diğer taraftan Özdemir Bey tarafından yürütülecek olan harekâte resmi bir mahiyet verilmemesi, görünürde TBMM hükûmetiyle bir ilgisinin bulunmadığı izlenimi yaratılması, şahsi ve mahalli teşebbüslerle meydana gelmiş bir hareket olduğu görüntüsü uyandırılacaktı. Nitekim, Özdemir Bey'e verilen talimatta da bu durum açıkça ifade edilmekte idi.

Özdemir Bey'e verilen talimata göre Misâk-ı Millî sınırları içinde bulunan Musul'u ana vatana dahil etmek için bu askerî hareket başlatılmıştı. Mustafa Kemal Paşa ve Fevzi Paşa'nın talimatına göre Şefik Özdemir'in başlattığı hareket, dışarıya karşı şahsî bir teşebbüs gibi gösterilecekti. Bu yüzden Şefik Özdemir'in maiyetine resmî üniformalı askerlerden ziyade gönüllüler dahil edildi. Nitekim, Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Kuzey Afrikalı Müslüman askerlerden oluşturduğu bir askerî birlik ile harekete geçen Şefik Özdemir Bey, Kuzey Irak'taki Kürt liderlerinin büyük bir bölümünü kendi yanına çekmeyi başarabilecek yetenekte idi.

Genelkurmay Başkanlığı'ndan emri alan Şefik Özdemir Bey, 9 Mart 1922 tarihinde Revandiz'e gitmek üzere Ankara'dan hareket etti. 22 Nisan'da Diyarbakır'a vardı; Elcezire Cephe komutanı Cevat (Çobanlı) Paşa ile görüştü. Para konusundaki sıkıntılar büyük ölçüde sonuçlandırıldıktan sonra Özdemir

Bey'in icra edeceği harekete dair bir de talimatname verildi.³⁰ Bu talimatta şunlar yazılı idi:

“Özel teşebbüs ile hareket etmesi gereken Özdemir Bey müfrezesi, Misâk-ı Millî sınırları içinde kalan bölgelerin Faysal tarafından işgaline engel olacaktır. Bu amacı sağlamak için, en elverişli yer Revandiz bölgesidir. Görevin başarıyla yapılabilmesi için, subay ve erlerin aşağıdaki esaslara bağlı kalması şarttır. Aksi takdirde memleket için zararlı sonuçlar verebilir:

a. Müfreze, ciddi ve sıkı bir disiplin altında bulundurulacak ve eğitimle meşgul olacaktır.

b. Halkı, Türk hükûmetine bağlamak için son derece eşit muamele yapacaktır.

c. Vazife zamanında ve vazife dışında halka iyi muamele yapılacaktır.

d. Bölge halkının dinî inançları, taassup derecesinde kuvvetli olduğundan subay ve askerler dinî esaslara saygılı kalacaklar ve gerektiği zaman da halk aydınlatılacaktır.

e. Revandiz'de yapılacak yerli teşkilatta halkın ve özellikle aşiret reislerinin düşünceleri sorulacaktır.

Halkla yapılacak görüşmelerde, İngilizlerin İslâm birliğini parçalamak ve bu suretle memleketlerini işgal etmek amacını güttükleri ve Faysal'ın da tamamen İngiliz isteklerine göre hareket ettiği, açık olarak anlatılmalı; Süleymaniye'de bulunmakta olan Nemrut Mustafa'nın kurduğu cemiyetin İngiliz çıkarlarına çalıştığı açıklanmalıdır. Müfreze, Hakkari kanalına sıkı ve devamlı irtibatla bulunmalıdır. Bu, başarı için şarttır.”³¹

Özdemir Bey ve müfrezesi, 15 Mayıs 1922'de Diyarbakır'dan hareketle Siirt'e geldi.³² 12 Haziran 1922'de Hakkari'den yola çıkan müfreze, 15 Haziran'da Dizaya, 17 Haziran'da Şemdinan'a, 19 Haziran'da Benaük'e halkın coşkulu bir karşılaması ile varmış oldu³³. Özdemir Bey, vardığı yerlerde hemen Türk hükûmeti adına teşkilat yapıyor, hükûmetsizlikten doğan anarşik olayları önliyordu. Müfreze, çetin ve yorucu bir yolculuktan sonra 22 Haziran 1922

30 **Gnkur. ATASE Arşivi**, Kls: 1687, Ds: 452, F: 11.

31 Zekeriya Türkmen, aynı makale, s. 59-60.

32 Sahir Üzel, **aynı eser**, s. 75 vd.

33 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **aynı eser**, s. 270.

tarihinde Revandiz'e ulaştı.³⁴ Müfrezenin Revandiz'e gelişi halk arasında çok parlak törenlere sahne oldu, şenlikler yapıldı, etrafta bulunan aşiretler şehre gelerek müfrezeyi ve onun komutanını selamladı, kurbanlar kesildi, dualar edildi. Bölgede Türk hükûmetinin zaten öteden beri esmekte olan hakimiyet atmosferi bu vesile ile daha da yükseldi. Özdemir Bey, derhal bölgede teşkilat kurmaya başladı, daha çok halkın genel istekleri doğrultusunda hareket etti. Uzun süreden beri hükûmetsiz olan halk, Özdemir Bey'i Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi olarak alkışlıyor ve seviyordu. Halk Özdemir Bey'e Özdemir Paşa demek suretiyle bağlılık göstermekte idi.³⁵ Özdemir Bey bölgede gün geçtikçe teşkilatını yaygınlaştırdı. Kuzey Irak sahasını aşarak Rumiye Gölünün güneyindeki Lahican mıntıkasına kadar sahasını genişletti. Türkmenlerin teşkil etmiş oldukları Müdafaa-i Hukuk grupları da perde arkasından çıkarak, korkusuzca faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Özdemir Bey, Revandiz'de kontrolü ele geçirdikten sonra, Kerkük, Süleymaniye, Akra ve Musul gibi merkezlerde de etkinliğini hissedilir derecede artırmaya çalıştı. Revandiz'den Diyarbakır'a çekilen telgraf hattı ile muhabere ağı da sağlanmış oldu.

Özdemir Bey müfrezesinin bölgede başarılı olabilmesi için tek çare Türkmenlerin dışında diğer aşiretlerin de desteğini temin ederek, bunları Türkiye emelleri doğrultusunda kullanmaktı. Bu da son derece zor bir iş idi. Çünkü bölgedeki Arap ve Kürt aşiretleri uzun yıllardır hep güçlü olanın yanında yer aldığından sık sık taraf değiştirdiklerinden, ne zaman nasıl bir siyaset takip edecekleri konusu şüpheli idi. Bundan dolayı aşiretlerden yararlanabilmek için akıl ve mantıktan çok, duygulara hitap etmek ve maddiyata önem vermek gerekiyordu.³⁶ Bunun dışında bu bölgede yalnız dini duyguların tahrik ve galeyanaıyla aşiret kuvvetlerinden yararlanmak mümkündü. Fakat bu hususu destekleyecek ikinci kuvvet ise para idi. Nitekim, İngilizler bölgedeki başarılarını bol ikram ve ihsana borçlu olduğunu çok iyi bildiklerinden aşiretlere büyük miktarda para dağıtmışlardır. Türk hükûmetinin para dağıtacak bir gücü bulunmadığından, Revandiz'deki milisler şimdilik ikinci kuvvete, ortak bağı oluşturan dinî güce dayanmayı daha uygun hal tarzı olarak görüyorlardı.

Özdemir Bey, bölgedeki aşiretlerin gücünden büyük ölçüde yararlanarak Akra, Ranya, Erbil ve Köysancak taraflarında kontrolü ele geçirdi. Türk idare-

34 Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Yay., **Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi**, s. 270.

35 Sahir Üzel, **aynı eser**, s. 78.

36 Zekeriya Türkmen, aynı makale, s. 61.

sinin gün geçtikçe genişlediğini gören İngilizler, Revandiz'i uçaklarla bombalamaya başladılar. İlk bombalama 10 Temmuz 1922 tarihinde 12 uçakla başlamış fakat arazi engebeli olduğundan İngilizler bu saldırılarda pek başarılı olamamışlardır.³⁷ İngilizlerin dur durak bilmeyen saldırılarına rağmen, Özdemir Bey, Elcezire Cephe Komutanlığı'ndan gönderilen 2. 000 altın ile müfrezenin ve gönüllü birliklerin maaşlarını ödemiş; Şemdinli ile Revandiz arasında 1. 400 direk diktirerek telli muhabere hattını da tesis etmiştir³⁸.

Özdemir Bey, İngilizlerin kullanmak istedikleri Kürt lideri Şeyh Mahmu'u kendi yanına çekti ve kontrol altında tuttu. Diğer önde gelen Barzan ve Zibar vs. aşiretleri de İngilizlere karşı yürüttüğü mücadelede kendi yanında tutmayı başardı. İngilizlere 1922 yılında ağır darbeler indirdi. Özellikle 1922 Ağustos ayında gerçekleştirilen Derbent Muharebesi ile İngilizler Musul'daki otoritelerinin sarsılmasından endişeye kapıldılar ve bölgeye takviye güç göndermeye karar verdiler. Şefik Özdemir Bey, Misâk-ı Millî sınırları içerisinde yer alan Musul vilayeti civarında İngiliz denetiminde manda bir Kürt devleti kurulmasına engel olmak için bütün gücüyle mücadele etti. Kuzey Irak'ta İngilizlerin desteklediği Kürt lideri Simko'nun kuvvetlerini tamamen imha etti.

Lozan Barış görüşmeleri sürecinde, Musul'un diplomasi yoluyla Türkiye'ye bağlanacağı yolundaki genel kanaat üzerine, Özdemir Bey'e TBMM hükûmetince gerekli lojistik destek sağlanmadı. Özdemir Bey buna rağmen, 1923 yılı Nisan ayından itibaren bölgedeki askeri gücünü takviye eden İngiliz kuvvetlerine karşı kahramanca mücadelesini sürdürdü. Lozan görüşmelerinin ikinci aşamasında İngilizler Musul konusunda üstünlüğü sağlamak istiyorlardı. Bundan dolayı Kuzey Irak'a var güçleri ile saldırdılar. Şefik Özdemir Bey, üstün İngiliz kuvvetleri karşısında daha fazla tutunamayarak İran'a iltica etmek zorunda kaldı. Silah ve teçizatını İran makamlarına teslim ederek, 1923 yılı Mayıs ayı başında Van'dan Türkiye'ye giriş yaptı. Musul'a yönelik askeri hareket de böylece sona ermiş oldu.³⁹

e. Şefik Özdemir Bey'in Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri

Şefik Özdemir Bey, İstiklal Savaşı sona erdikten sonra Mısır'da olan nüfusunu Gaziantep'e getirmiş ve buraya yerleşmiştir. Cumhuriyetin ilanından sonra

37 Sahir Üzel, *aynı eser*, s. 85; Genelkurmay Harp Tarihi Yay., *aynı eser*, s. 272.

38 Sahir Üzel, *aynı eser*, s. 90.

39 **TBMM Arşivi**, Aynı dosya, Tercüme-i hal.

1939 yılına kadar serbest müteahhitlik, Tekel idaresinde müfettişlik hizmetlerinde bulunmuş, Nizip'te çiftçilik faaliyetlerini üzüm ve fıstık üretimi yaparak sürdürmüştür. Özdemir Bey, serbest müteahhitlik yaptığı dönemde demiryolu hattının Gaziantep'e ulaştırılmasına büyük katkıları olmuştur.

Şefik Özdemir Bey, TBMM'ye altıncı dönemde, 14 Nisan 1939 tarihinde Siirt mebusu olarak girmiştir.⁴⁰ Şefik Özdemir'e ait altıncı dönem TBMM künyesinde ismi Ali Şefik Özdemir, sınıf ve rütbesi ise yedek süvari albayı olarak gösterilmektedir. Meslek olarak da ziraat işleri yani çiftçilik yer almaktadır. Şefik Özdemir Bey yedinci dönemde de Gaziantep mebusu olarak TBMM'ye girmiştir. 5 Ağustos 1946 tarihine kadar TBMM'de milletvekili olarak görev yapmıştır.⁴¹ Şefik Özdemir Bey'in milletvekilliği döneminde meclisteki faaliyetlerine bakıldığında oldukça silik geçtiği anlaşılmaktadır. TBMM Zabıt ceridelerini incelediğimizde sadece altıncı devre mebusu iken 22 Mayıs 1940 tarihli oturumda Siirt mebusu sıfatıyla söz aldığı ve Tapu Kadastro Mektebi ile Maliye Mektebi öğrencilerine ek sınav hakkı tanınması yönünde bir teklif sunduğu tespit edilmiştir.⁴² Milletvekilliğinden ayrıldıktan sonra Toprak Mahsulleri Ofisi Yönetim Kurulu'nda Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı üyesi olarak görev almıştır.

Şefik Özdemir Bey, mebusluktan çekildikten sonra 1946-1950 yılları arasında Toprak Mahsulleri Ofisi İdare Meclisi Başkanlığı görevinde bulunmuştur. Evli ve iki erkek çocuk babasıdır. Şefik Özdemir Bey, 1951 yılında rahatsızlanınca tedavi için Ankara'ya gitmiş ve 71 yaşında iken 18 Mayıs 1951 cuma günü vefat etmiştir.⁴³ Cenaze namazı aynı gün devlet erkanının katılımı ile Hacı Bayram Camii'nde kılınmış, ertesi günü (19 Mayıs 1951) yakınları ve gelen bir heyetle Gaziantep'e götürülmüştür.⁴⁴ Özdemir Bey'in ölüm ilanının yayımlandığı gazetelerde Millî Mücadele dönemindeki milis kıyafetli resmi basılmış, cenaze törenine CHP'den yöneticilerin katıldığı belirtildikten sonra Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında Suriye ve Irak Cephesi ile Antep müdafaasındaki hizmetleri kısaca anlatılmıştır. Bu haber yazısında Şefik Özdemir'in rütbesi

40 **TBMM Arşivi**, Aynı Dosya, Tercüme-i hal.

41 **TBMM Arşivi**, Kutu: 25, nr: 1113, Gaziantep Mebusu Şefik Özdemir Dosyası.

42 **TBMM, ZC.**, Altıncı Devre, c. 11, s. 182-184.

43 **Ulus Gazetesi**, 18 Mayıs 1951.

44 **Ulus Gazetesi**, 19 Mayıs 1951.

albay olarak ifade edilmekte, diğer taraftan vasiyeti üzerine çok sevdiği Gaziantep şehrindeki Asrî mezarlığa defnedileceği belirtilmiştir.⁴⁵

Ali Şefik Özdemir Bey'in TBMM künye defterinde yer alan bilgilere göre, TBMM hükûmeti döneminde icra ettiği askerî faaliyetlere dair tuttuğu hatıraları, Erkân-ı Harbiye'de muhafaza altına alınmıştır ifadesi yer almaktadır. Bu bilgiler çerçevesinde bizzat ATASE Bşk. lığında görevli iken yaptığımız araştırmalarda belirttiği hatıralara ne yazık ki ulaşamadık, ancak daha sonraki dönemlerde oğlu Belligün Özdemir Bey ile 2009 yılında yaptığımız görüşmelerde farklı bilgilerle karşılaştık. Belligün Bey, babasının vefatı esnasında bu hatıraların yer aldığı deri çantanın o sırada cenaze evindeki telaş sırasında kaybolduğunu ifade etmiştir. Hatta cenaze evine taziye için gelen Sahir Uzel tarafından -belki de şimdilik yayımlanmasını uygun bulmadığı ve gizli kalması için- emniyet altına almak maksadıyla götürülmüş olabileceği ihtimalinden bahsetmiştir. Kanaatimize göre de, Sahir Uzel tarafından kaleme alınan ve Suat Akgül tarafından yayıma hazırlanan ve Berikan Yayınevinde yayımlanan kitap⁴⁶ bu notlardan yararlanılarak kaleme alınmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ali Şefik Özdemir Bey'in hatıratının nerede olduğu konusunda şimdiye kadar yaptığımız araştırmalarda ne yazık ki bir ipucuna ulaşlamamıştır.

45 **Ulus Gazetesi**, 19 Mayıs 1951.

46 Suat Akgül-Sahir Uzel, **Musul Kerkük Harekâtı**, Berikan Yay., Ankara 2004.

KAYNAKÇA

A. Arşiv Belgeleri

Emekli Sandığı Arşivi

Genelkurmay ATASE Arşivi, Türk İstiklal Harbi Fonu ve ATAZB Fonu

Gnkur. ATASE Arşivi, Kutu: 106, Gömlek: 87, Belge 87-2.

Gnkur. ATASE Arşivi: 1-1, Kls: 1, Ds: 1, F: 32, 32-1.

TBMM Arşivi

TBMM Arşivi, Kutu: 25, 53, Nr: 1113 Gaziantep ve Siirt Mebusu Şefik Özdemir Bey Dosyası

B. Yayımlanmış Belgeler

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), S 16, Ankara 1956, vesika nr: 415/a.

TBMM Zabıt Cerideleri, Altıncı devre, C XI

C. Kitap ve Makaleler

Genelkurmay Harp Tarihi Yay., Türk İstiklal Harbinde Güney Cephesi, Ankara 1966.

Gömeç, Sadettin, Millî Mücadelede Gaziantep, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1989.

Göyünç, Nejat, "Musul Misak-ı Milliye Dahil Midir, Değil Midir?" Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Ankara 1998, s. 48.

Güner, Zekai, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C 3, S 6, Zonguldak 2007, s. 49-65.

Kılıç Ali, Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları, (Derleyen, Hulusi Turgut), İş Bankası Yay., İstanbul 2006, s. 102-103.

Lohanlızade, Mustafa Nurettin, Gaziantep Müdafaası, Gaziantep 1974.

Sabis, Ali İhsan, Harp Hatıralarım, Birinci Dünya Harbi, C IV, Nehir Yay., İstanbul 1991.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, C III, İstanbul 1991.

Türkmen, Zekeriya, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)**, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2001.

Türkmen, Zekeriya, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, cilt: 17, sayı: 49, Ankara Mart 2001, s. 49-79,

Türkmen, Zekeriya, **Yeni Devletin Şafağında Mustafa Kemal**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 2002.

Türkmen, Zekeriya, **Musul Mes'alesi Askerî Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, ATAM Yay., Ankara 2003.

Türkmen, Zekeriya, "TBMM Hükûmetinin Musul'a Yönelik Askerî Tedbirleri, Milis Yarbayı Şefik Özdemir Bey'in Revandiz Harekâtı", **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S 375, Genkur. ATASE Bşk.lığı Yay., Ankara, Ocak 2003, s. 69-81.

Türk İstiklal Harbi, C I, Gnkur. Harp Tarihi Yay., Ankara 1966, s. 77.

Ulus Gazetesi, 18 Mayıs 1951.

Üzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Doğu matbaası, Ankara 1952.

Üzel, Sahir, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandiz Harekâtı, Resmî Vesaike Müstenit Harp Tarihi** (Daktilo Metin), Genkur ATASE Arşivi.

Özdemir, Belligün, Şefik Özdemir Bey'in oğlu Belligün Özdemir Bey ile Ankara'da Yapılan Mülakat, Ankara 2009.

EKLER

EK-1

Antep Kuva-yı Milliye Komutanı Milis Yarbay Şefik Özdemir Bey.
(Antep Kuva-yı Milliye Komutanı Kıyafetiyle)

**FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY
KONFERANS SALONU
III. OTURUM**

**Oturum Başkanı:
Yrd. Doç. Dr. Yunus Emre TANSÜ**

TEKELİOĞLU SİNAN BEY'İN GÜNLÜKLERİNDE MİLLÎ MÜCADELE'DE ADANA VE POZANTI YÖRESİNDE YAPILAN MUHAREBELER

Dr. Hüsnü ÖZLÜ*

ÖZET

Millî Mücadele'nin başında işgale uğrayan bölgelerde Mustafa Kemal Paşa'nın emir ve direktifleriyle Kuvâ-yı Milliye teşkilatı kurulmuş ve kurulan müfrezelerin başına daha önce orduda görev almış komutanlar getirilmiştir. Bu komutanlardan biri de Adana Bölgesi Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanlığı'na bağlı Batı Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı görevine getirilen ve "Tekelioğlu Sinan Bey" takma adıyla anılan Edirneli Yüzbaşı Ali Ratip Bey'dir.

Tekelioğlu Sinan Bey'in idaresinde bulunan Batı Kilikya Kuvâ-yı Milliyesi, 1920 başından itibaren Toroslar bölgesinde Fransızlarla savaşıma başlamış, 27 Mayıs 1920'de Toros Dağları üzerindeki gizli yollardan kaçarak kurtulmak isteyen Fransız taburunun Pozantı bölgesinde kuşatılması ve Kuvâ-yı Milliye tarafından yapılan baskınla esir edilmesi ile başarıyla sonuçlanmıştır. Bu suretle bölge Kuvâ-yı Milliye tarafından Fransızlardan temizlenmiştir.

Tekelioğlu Sinan Bey'in, Kuvâ-yı Milliye komutanı sıfatı ile Adana yöresinde verilen Millî Mücadele'ye ilişkin yazmış olduğu günlükler, beş defterden meydana gelmekte olup bu defterler orijinal şekli ile ATASE Daire Başkanlığı Arşivi'nde yer almaktadır. Bu günlükler müfreze komutanlarının günlük vukuat raporlarıyla Tekelioğlu Sinan Bey'in Kuvâ-yı Milliye komutanı olarak verdiği emirler ve muharebe raporlarından oluşmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Tekelioğlu Sinan Bey, Kavaklıhan Muharebeleri, Kuvâ-yı Milliye, Adana.

* Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı (ATASE), Atatürk Araştırma ve Eğitim Merkezi (ATAREM) Genel Sekreteri.

**BATTLES IN THE REGION OF ADANA AND POZANTI
DURING THE NATIONAL MOVEMENT WITH REFERENCE TO
THE
JOURNALS OF TEKELIOGLU SINAN**

ABSTRACT

At the regions that had been conquered in the beginning of National Movement, the Organization of Military Forces (*Kuvâ-yı Milliye*) was established on the basis of Mustafa Kemal Pasha's orders and instructions. Commanders that had previously been nominated to those forces were nominated on top command of squads. One of those commanders was captain Ali Ratip Bey from Edirne that was nominated as the Commander of Military Forces (Commandership of Military Forces in West Cilicia) and reputed as "Tekelioglu Sinan Bey".

The West Cilicia Military Forces under control of Tekelioglu Sinan Bey, had been launched to battle with the French in the region of Taurus starting from the beginning of 1920 and managed to have victory as consequence of having conquered, attacked and captured the French that was in desire of escape through confidential routes on Taurus Mountains on 27 May 1920, in the Pozanti Region. The Region was rescued from the French by the military forces through that way.

Journals of Tekelioglu Sinan Bey as the Commander of the Military Force related to the National Movement in the Region of Adana has been comprised of five record books and those record books are under preservation of the Archives of Head Department of ATASE. Those journals have been comprised of orders given by Tekelioglu Sinan Bey as the commander of military force as well as battle reports.

Key Words: National Movement, Tekelioglu Sinan Bey, Battles of Kavaklihan, Adana Regional Military Forces

Giriş:

Asıl adı Ali Ratip olan ve 1889'da Edirne'nin Uzunköprü ilçesinde doğan Tekelioğlu Sinan Bey 1 Kasım 1908'de Harp Okulu'na girip 1911'de asteğmen rütbesiyle mezun olmuş ve ilk görev yeri olan İşkodra'daki Kozana Fırkası'na atanmış, bu görevde iken Balkan Harbi'ne katılmış ve Selanik'te Yunanlara esir düşmüştür. Birinci Dünya Savaşı'nda Çanakkale ve Filistin Cepheleri'nde görev yapmış ve bu cephelerde yaralandığı için 1916'da geri hizmete alınmış, 1918'de yüzbaşı rütbesine terfi etmiştir. (Yıldırım, 2013:337) Millî Mücadele başlangıcında Kayseri'de Jandarma Bölük Komutanlığı (5'inci Asker alma Heyeti) görevine atanmış ve bu görevi sırasında, Damat Ferit Paşa Hükûmetince askerlikten çıkarılmıştır. 1919'da Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Batı Kilikya Cephesi Komutanlığı'na getirilen Tekelioğlu Sinan Bey teşkilatlandırdığı mücahitlerle Fransızları yenilgiye uğratarak, Adana ve çevresinin kurtarılmasında etkin hizmetler yapmıştır. Batı Kilikya Cephesi Komutanı olarak verdiği mücadeleden dolayı bölgede halk arasında "Sinan Paşa" olarak adlandırılmıştır. Adana'daki mücadeleden sonra emrindeki birliklerle Batı Cephesi'ndeki muharebelere katılmış, 22 Şubat 1921'de binbaşı rütbesine yükselip 19 Temmuz 1925'te kendi isteği ile emekliye ayrılmıştır. Batı Kilikya Cephesi Komutanı olarak talimatla aldığı "Tekelioğlu Sinan" takma adını, Millî Mücadele'den sonra gerçek ad olarak kullanmış ve Ali Ratip olan adı, nüfus kaydında Ali Sinan Tekelioğlu olarak geçmiştir. (Kuvâ-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, 2012:VII)

Millî Mücadele döneminde Güney Cephesi'nin harekât alanı, Fırat Nehri ile iki bölgeye ayrılmış, bu iki bölgenin doğusunda Elcezire Cephesi, batısında da Adana Cephesi kurulmuştur. Elcezire bölgesi İngiliz kuvvetleri tarafından işgal edilmiş, Adana, Antep, Maraş ve Urfa bölgesinde Fransız kuvvetleriyle savaşılmıştır. Millî Mücadele'nin başlarında, Elcezire bölgesinde 13'üncü Kolordu bulunmakta, Antep, Maraş, Adana bölgesinde ise buradaki birliklerin İtilaf Devletleri'nin baskısıyla Torosların kuzeyine çekilmelerinden dolayı hiçbir ordu birliği bulunmamaktadır. İngiliz ve Fransız işgal kuvvetleri askerî güç bulunmayan bu bölgeye girerek Türk halkına zarar vermiş ve bölgedeki Ermeniler de bu işgal hareketine destek vermişlerdir. Bu durum karşısında kendini savunmak zorunda kalan bölge halkı teşkilatlanmış ve böylece bölgede millî kuvvetler meydana getirilmiştir. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:Sunuş)

Tekelioğlu Sinan Bey Fransızlar tarafından işgal edilmiş olan Pozantı böl-

gesine çok önem vermiş, 1920 başında Pozantı, millî birlikler tarafından savunulmuştur. Bu dönemde Fransızlar Toros geçitlerine hâkim olmak ve Pozantı'da çevrilmiş bulunan takviyeli taburlarını kurtarmak amacıyla Tarsus-Pozantı yolu boyunca taarruza geçmişler, ancak Pozantı bölgesinden Tarsus'a inen bütün yolların kontrol altına alınmasından dolayı Fransızlar birlikleri arasında bağlantı kuramamışlardır.

Bölgede yapılan Birinci ve İkinci Kavaklıhan Muharebeleri'nden sonra Fransız kuvvetleri Tarsus'un kuzeyine doğru çekilmiştir. Türk kuvvetleri de Çamtepe köyü bölgesine kadar Fransızları takip ederek bölgede savunma için yeniden tertiplenmeye başlamışlardır. Tekelioğlu Sinan Bey'in idaresindeki Kuvâ-yı Milliye birlikleri, 1920 başından itibaren Toroslar bölgesinde Fransızlarla savaşımaya başlamış, buralardaki Ermeniler ve Hacıkırı, Belemelik'teki Fransız kuvvetleri yenilgiye uğratarak Pozantı kuşatılmış ve buradaki kuvvetlerin Adana ile bağlantısı kesilmiştir. Bölgedeki mücadeleler 27 Mayıs 1920'de Toros dağları üzerindeki gizli yollardan kaçarak kurtulmak isteyen Fransız taburunun Karboğazı bölgesinde kuşatılması ve Kuvâ-yı Milliye tarafından yapılan baskınla esir edilmesi ile başarıyla sonuçlanmış, bu suretle Pozantı ve Gülek geçitleri Kuvâ-yı Milliye tarafından Fransızlardan temizlenmiştir.

Bu bildiriye hazırlamaktaki maksadım, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire (ATASE) Başkanlığı Arşivinde yer alan belgeler ve Tekelioğlu Sinan Bey'in günlükleri ışığında, İstiklal Harbi'nde Adana ve çevresinde yaşanan askerî olayları ve yapılan mücadeleleri ele alarak analiz yapmak, Kavaklıhan Muharebeleri başta olmak üzere bölgedeki Kuvâ-yı Milliye hareketi ve kahramanlıkları ve bölge halkının millî harekâta nasıl destek verdiklerini, bölgede Fransızlar ve Ermenilerin yaptığı zulümleri belgelerle ortaya koymaya çalışmaktır. Bu çerçevede 5 defter halinde bulunan Tekelioğlu Sinan Bey'in günlükleri incelenmiş ve değerlendirme bu günlükler ışığında yapılmıştır. Günlüklerin yer aldığı birinci defterde 12 Kasım 1919 ile 22 Mayıs 1920 tarihleri arasında geçen olaylar, ikinci defterde 23 Mayıs - 20 Temmuz 1920 tarihleri arasında geçen olaylar, üçüncü defterde 21 Temmuz - 25 Eylül 1920 tarihleri arasında geçen olaylar, dördüncü defterde 26 Eylül - 30 Kasım 1920 tarihleri arasında geçen olaylar, beşinci defterde de 1 Aralık 1920 ile 21 Mart 1921 tarihleri arasında geçen olaylar not edilmiştir.

Tekelioğlu Sinan Bey'in Bölgeye Gelişi ve Muharebeler:

Adana bölgesinde yaşanan askerî ve siyasi olayların genel sebebi bölgede Fransız işgalini kökleştirmek ve Ermenileri bu bölgeye yerleştirerek bölgede

Türk egemenliğini yok etmektir. Bu maksatla Adana bölgesine giren Fransızlar öncelikle Vali Nazım Bey'i istifaya zorlamışlar, haberleşme ağlarına el koyarak şifreli haberleşmeyi yasaklamışlar, jandarma kuvvetlerini Ermeni askerlerinden oluşturmuşlardır. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:18-19)

Tekelioğlu Sinan Bey'in günlüklerinde bölgeye geliş tarihi 12 Kasım 1919 olarak geçmekte ancak bu tarihin Aralık 1919'da komutanlar toplantısından sonra olduğu değerlendirilmektedir. (Çelik, 1999:248-249) Bölgeye gitmek üzere görevlendirilen Tekelioğlu Sinan Bey'e verilen ilk talimat ise şu şekildedir. (İSH., K. 767, G. 120, B. 120-2)

"1. Batı Kilikya Cephesi Komutanlığı mıntıkası; Seyhan suyu (dâhil) batısı, Adana, Tarsus, Mersin (dâhil).

2. Mıntıka dâhilinde ilk arzu edilen şey Adana'da teşkilat yapmaktır.

3. Karaisalı mıntıkasından işe başlamak en uygun hareket olacaktır.

4. Teşkilatı Milliye Nizamnamesi'ne göre millî bir ordu teşkil edilecektir.

5. Mıntıka dâhilindeki Müslüman ahalinin silah ve cephane ihtiyacı karşılanacaktır.

(a) Oluşturulacak bütün Kuvâ-yı Milliyeye lazım olacak silahlar.

(b) Öncelikle silahlandırılması gereken küçük müfrezeler için gerekli silahlar.

6. İçeride kalmak imkân haricinde kalırsa Bereketlimaden'e gelinerek bilgi verilecektir.

7. Takma adınız "Tekelioğlu Sinan Bey" dir.

Heyet-i Temsiliye Reisi

Mustafa Kemal"

Bu emri alan Tekelioğlu Sinan Bey 15 Aralık 1919'da Niğde'ye gelmiş, burada 11'inci Tümen Komutan Vekili Mümtaz, Mutasarîf Tevfik Bey ve Niğde Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu ile görüşmüştür. 11'inci Tümen Komutanlığı tarafından, kendisine verilen destekle beraber Yedek Subay Kemal Şahin, Yedeksubay Süleyman ve Kozanlı Sehlikzade Hasan ile birlikte Karaisalı'nın dağlık bölgesine gelmişler, bölgede kendilerini av derisi toplayan tüccarlar olarak tanıtarak gizlemişlerdir. (Çelik, 1999:249)

Tekelioğlu Sinan Bey burada yaşadığı sıkıntıları günlüklerinde şu şekilde

anlatmaktadır. “Çok gayret edilmesine rağmen Niğde’de kuvvet toplamaya imkân bulamadım. İkiyüzlü bir siyaset takip eden 11’inci Tümen Komutanı Mümtaz Bey bu hususta büyük bir engel teşkil ediyordu. Kendisini şikâyet ettim. Madenlileri geçen defaki harekâtımda teşkilata daha uygun bulduğum için birkaç defa kar tipleri içerisinde pek büyük zorluklarla Maden’e gittim. Bir miktar kuvvet tedarik ettim. Şikâyetim üzerine, bana yardımcı olmaya zorlanan 11’inci Tümen Komutanı tarafından yapılan davet üzerine tekrar Niğde’ye döndüm. Boyacı, hamal ve buna benzer kişilerden 100 kişi tedarik edildi ve bunlar silahlandırıldı. 11’inci Tümen-den her nefere yüzer mermi alınabildi. Yedek cephane almakta başarılı olunamadı.” (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-3)

Niğde’ye varıldığı zaman 11’inci Tümen’den bir miktar piyade cephanesi temin edilmiş ve 100 kişilik bir kuvvet toplanarak 22/23 Mart 1920’de Niğde’den Maden’e gelinmiştir. İstihkâm Üsteğmen Mustafa, Teğmen Cemal (Albay Efe) de Tekelioğlu Sinan Bey’in emrine verilmiş, Adana bölgesinde bulunan 20 kişilik atlı kuvvet de bu müfrezeye katılmıştır. 25 Mart 1920’de Adana vilayeti sınırı içine girilmiş, millî kuvvetler 31 Mart 1920 günü halkın ve jandarmanın sevinç gösterileri arasında Karaisalı kazasına gelmiştir. Tekelioğlu Sinan Bey, halka bir bildiri yayınlarak mahalli hükûmetin büyük arzu ve güvenle vatan savunmasına yardım etmesi ve halkın silahlanarak düşmanla dövüşmeye koşmasını istemiştir. (Türk İstiklal Harbi 4’üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:80-81)

Bu arada 2 Aralık 1919’da Adana’ya gelen Fransız Doğu ordusuna bağlı 156’ncı Tümen’i komuta eden Fransız işgal güçleri komutanı General Julien Dufieux’ya (Dufyo) bir mesaj yollayarak Adana ve çevresini derhal tahliye etmesini istemiş ve bölgede bulunan Hacıkırı Fransız Komutanlığı’na 1 Nisan 1920’de şu telgrafi çekmiştir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-8)

Hacıkırı Fransız Komutanlığına

Müslüman ahali, Fransız Komutanlığının yanlış uygulamaları neticesinde maruz kaldıkları ve hâlen de devam eden zulüm ve işkenceden galeyana gelerek Kuvâ-yı Milliyeyi teşkil etmiştir. Bu Kuvâ-yı Milliye birlikleri de Hacıkırı’yı kuşatmıştır. Türklerin himayesine sığınmanızı ve boş yere kan dökülmesine gerek kalmadan teslim olmanızı tebliğ ederim.

Sinan

2/3 Nisan 1920’de Hacıkırı (Pozanti’nın 25 km güneyinde) kuşatılmış olup, burada bir kısmı silahlı Ermeni ve Rumlardan ve bir kısmı da Fransız ünifor-

ması giymiş Ermeni askerlerinden oluşan 1000 kişilik bir düşman kuvveti bulunmaktadır. Türk kuvvetleri ise 300 silahlı ve 2000'e yakın silahsız askerden oluşmaktadır. Çarpışmalar üç gün sürmüştür, sonunda Hacıkırı, millî kuvvetler tarafından geri alınmış ve Fransızlara ağır kayıplar verdirilmiştir. Hacıkırı ve Belemelik çarpışmaları Hacıkırı, Pozantı ile Adana arasındaki demir yolu üzerinde olduğundan Pozantı'daki Fransız kuvvetlerinin ikmal ve irtibatını kesmek bakımından önemlidir. Bu hareket millî kuvvetlerin Toroslar bölgesindeki ilk önemli çarpışmasıdır. Komutanları Teğmen Kemal, Yedek Teğmen Besim, Karaisalı Ali Ağa, Kuşçulu Reşit Ağa ve Adil Bey'dir. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:80-81)

Hacıkırı'nın kuşatılmasından sonra 7-8 Nisan 1920 tarihinde Kelebek kuşatılmış ve ele geçirilmiş, bölge halkı bu başarı üzerine her tarafta gösteriler, şenlikler yapmışlardır. Karaisalı kazası halkı büyük fedakârlıkta bulunmuş olup, kaza halkının millî mücadeleye sevk edilmesi hususunda en önemli etken Müftü Hacı Mehmet Efendi, eşraftan Karahüseyinzade Süleyman Bey, Menemenci Adil ve Halil Ağa'dır. Bu şahısların çabalarıyla, eli silah tutan çocuk, genç ve ihtiyar herkes cepheye koşmaya başlamış, cephenin gerisinde de kadınlar erzak ve cephane sevkine katılmıştır. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-9)

Bölgedeki bir başka stratejik nokta Belemelik'dir. Belemelik'te Fransızların bir hastanesi ve ayrıca onarım atölyeleri bulunmaktadır. Bu atölyelerde Fransız, Rum, Ermeni işçiler ve ustalar çalışmaktadır. Pozantı'daki taburun komutanı Binbaşı Mesnil'in eşi Edridge Mesnil de burada hastalara bakmaktadır. (Yaycıoğlu, 2012:182) Bölge Fransızların 412'nci Alayı'ndan bir takviyeli bölük tarafından savunulmaktadır.

Belemelik'in düşürülmesi maksadıyla Batı Kilikya Cephesi Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey şu emri vermiş ve derhal harekete geçilmesini istemiştir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-9)

“Hacıkırı

8 Nisan 1920

Cephe Emri

1. Sağ Cenah Grup Komutanı Vahdi Efendi ile Mersin Grubundan İbrahim Efendi, müfrezeleriyle Belemelik'i zapt etmekle görevlidirler.

2. Komutanlar, emirlerindeki birlikleri disiplin altına alarak Belemelik hastanesi eşyasıyla, yabancı şirketlere ait eşya, kasa, aletler ve edevat, debboy ve erzak ambarlarıyla hayvanların kaybolmasına meydan vermeyeceklerdir.

3. Yağmacılığa cüret edenler ile ikinci maddede belirtilen eşyanın kaybına sebebiyet verenler hemen idam edileceklerdir.

4. Belemelik'te ele geçecek olan muhtelif dinlere mensup ahalinin mal, can ve ırzları emniyet altında bulundurulacaktır.

5. Bu emir bütün birlikler ile Vahdi ve İbrahim Efendilere tebliğ edilmiştir.

Sinan”

9/10 Nisan 1920 gecesi Fransızların Belemelik'te yaptığı taarruzla başlayan muharebede düşmanın tamamına yakını etkisiz hâle getirilmiş ve Belemelik düşürülmüştür. Bu mücadele sırasında bölge ele geçirilmiş ve Binbaşı Mesnil'in eşi de esir alınmıştır.

Batı Kilikya Cephesi Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey Belemelik'in alınmasından sonra Heyet-i Temsiliye Riyaseti'ne ve 11'inci Tümen Komutanlığı'na yazdığı raporda şunları belirtmektedir; (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-12a)

“İki günlük kuşatmayı müteakip 10 Nisanda Belemelik düşürüldüğü, 52 neferden oluşan Fransız kuvvetinden 40'i ölü, sekizi yaralı, dördü sağ ele geçirildiği, bölgede 1000 kadar silahlı Rum ve Ermeninin savunma yaptığı ve muharebe esnasında büyük zayıat verdikleri, esirler arasında Pozantı Fransız Komutanının eşi de bulunduğu, Belemelik-Kelebek demir yolunda tren işletilmeye başlandığı, Belemelik'te bir barut ve bir dinamit deposunun, 70 çuval un ve arpa, sekiz vagon tahta, üç lokomotif, 30 vagon, altı otomatik tüfek, birçok yazı ve telefon makinesi, gayet mükemmel ve düzenli bir eczane ile cerrahi alet ve edevat ele geçirildiği bildirilmektedir. Ayrıca raporda; Pozantının her taraftan kuşatıldığı Pozantı Fransız Komutanına teslim olmasının tebliğ edildiği, Belemelik'e taarruz eden silahlı ve silahsız asker mevcudunun 2000'den fazla olduğu, Kahraman Kilikya Kuvâ-yı Milliyesi'nin, Belemelik'e girdiği zaman Ermeniler tarafından yüzlerine katran sürülerek kolları arkasına bağlanıp güneşin karşısında günlerce dikildikten sonra katledilmiş birçok Müslüman cesedine şahit oldukları hâlde, Türk olmayanlara karşı herhangi bir taşkınlık yapılmadığı...”, bildirilmektedir.

Bölgenin en önemli noktalarından biri de Pozantı'dır. Hacıkırı, Kelebek ve Durak, Karaisalı ilçesiyle Kamışlı, Çatalan, Karsıntı nahiyeleri de millî kuvvetler tarafından ele geçirilince sıra Pozantı'ya gelmiştir. Bu arada Tekelioğlu Sinan

Bey 11 Nisan 1920'de Pozantı Fransız Komutanı'na şu mesajı yazmış ve bölgenin derhal teslim edilmesini istemiştir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-13)

“Pozantı Fransız Komutanlığına

Müslümanlarla meskûn mukaddes toprağımızı birer bahaneyle işgal ederek insanları esir etmeye şu medeniyet asrında devam etmektesiniz. İşgal edilen mıntıkalarda işlemekte olduğunuz ve bizlerce bilinen her türlü tecavüzünüze son vermek azim ve imanıyla mücadeleye giriştik. Dinî inançlarına ve millî emellerine pek bağlı olan kuvvetimizin sayısı, tahmininizin üzerinde büyük bir kuvvettir. Boş yere kan akmasından sarfınazar ederek milletimizi vuku bulacak haklı ithamlarından kurtulmanız için 48 saate kadar teslim olmanızı tebliğ ediyorum. Aksi takdirde millî hukukumuzun elde edilmesi maksadıyla her türlü fedakârlığı göze alacağız...

Sinan”

Fransız Komutanı Binbaşı Pierre Mesnil ise bu teklife 14 Nisan 1920'de şu şekilde cevap vermiştir.

“Yazınızı aldım. Fransız askerlik şerefi beni, şartlarınızı kabulden men eder. Üstlerimden Pozantı'yı müdafaa etme emrini aldım. Almamış olsam bile vazifemi ifa edecektim. Eşim ve yaralılarımızın kayrılması hususunda gösterilen insanlığa teşekkür ederim.

*Pozantı Müfrezesi Komutanı
Binbaşı Mesnil”*

Bu yazışmaların ardından Tekelioğlu Sinan Bey Pozantı'ya taarruzdan önce bir kez daha Binbaşı Mesnil'i uyarılmış ve şu tebligatı yapmıştır. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-16a)

“Pozantı Fransız Komutanlığına

Yazınızı aldım. Fransız askerlik şerefi namına Pozantı'yı müdafaa edeceğinizi yazmışsınız. Pozantı öz Türk yurdunun ayrılmaz bir parçasıdır. Fransız askerlik

şerefi ve millî namusu zannedersen Pozantı'yı savunmanızı gerektirmez. Fransızların Alsas-Loren30 için döktükleri kandan daha fazla kan dökmeyi Türkler vatanlarının kurtuluşu ve istiklali namına yemin etmişlerdir. Tahmininizin çok üstünde bir sayıya sahip olan Pozantı kuşatma birliklerinin komutanlığını bugün bizzat üstleniyorum. Teslim olmak askerliğin icaplarındandır. Türk medeniyeti harbe başlamadan önce size 24 saatlik bir mühlet daha veriyor. Bu sürenin sonunda alınacak cevaba göre hareket zaruridir...

Sinan”

4 Nisan 1920’de bölgenin genel durumu hakkında Tekelioğlu Sinan Bey 11’inci Tümen Komutanı’na özet olarak verilen şu raporu göndermiştir. (Türk İstiklal Harbi 4’üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:152)

“Durumumuz yüksek yardımlarınızla pek düzgündür. Bugün silahlı mevcudumuz 500’ü geçti. Silahsız olarak da 3000’den fazla savaşçı karargâhta bulunmaktadır. Adana’ya iki saat mesafeye kadar olan arazi işgalimiz altındadır. Silahsız erler, av tüfekleriyle cepheye koşmaktadırlar.

Hacıkırı, Kelebek ve Durak istasyonları işgal edildi. Buralarda Fransızlar inat ederek savunmaya devam etmişlerse de millî kuvvetlerin fedakârlığı sayesinde bu bölgeyi bize bırakmak zorunda kalmışlardır. Karaisalı ilçesiyle Kamışlı, Çatalan, Karsıntı nahiyeleri de millî kuvvetler tarafından ele geçirilince mevcudun daha çoğalması sağlandı. Kuşçular İstasyonu sarılmıştır. En çok sıkıntımız silah ve cephane-dir. Ne kadar tüfek gönderilirse o kadar kuvvete malik olacağız...”

Tekelioğlu Sinan Bey Pozantı’daki birliklere yapılacak olan taarruz harekâtı için ön hazırlık olacak keşif faaliyetlerine başlamış ve 17 Nisan 1920’de şu emri vermiştir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-20)

“1. Pozantı’yı kuşatan birlikler; Gökbez-Kırmızıtepe (Pozantı’nın doğusundaki sırt)-Çöğbeli (Pozantı’nın güneyindeki sırt) ile Pozantı’nın kuzeyindeki siperlere keşif taarruzu icra edecektir.

2. Bu cephelerde bulunan birlikler, şimdiden gerekli tertibatı alacak ve geceleyin düşman siperlerine yaklaşarak şafakla birlikte keşif taarruzu icra edeceklerdir.

3. Topçumuz, Pozantı’yı ve düşman topçusunu bombardıman ederek keşif taarruzunun genişlemesine yardım edecektir.

4. Ben, toprak tünel civarındaki topçu gözetleme mahallinde bulunacağım.

5. Cephane, Akköprü’den ikmal edilecektir.

6. Güneyde bulunan birlikler düşmanın taarruzuna her an hazır bulunacaktır.

7. Pozantı'nın kuzeydoğusu ve batısında bulunan birlikler yaralılarını Akköprü'ye, güneyde bulunan birlikler ise Pozantı- Beledik tren hattı üzerinde her zaman mevcut bulunacak olan trene göndereceklerdir.

8. Bu emir, bütün birliklere tebliğ edilmiştir.

Sinan”

Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin merkezi Karaisalı'ya alınarak burada Tekelioğlu Sinan Bey ile iş birliği yapılması sağlanmıştır. Adana Müdafaa-i Hukuk teşkilatınca bir haber alma şebekesi kurularak Adana, Tarsus ve Mersin bölgelerindeki Fransızların durumları hakkında devamlı bilgi elde edilmesi de istenmiştir. Ayrıca Kuvâ-yı Milliye için Kamışlı'da bir erzak ambarı ve cephanenin ikmal kolaylığı için de Karaisalı'da bir cephaneye deposu kurulmuştur.

17 Nisan 1920'de Pozantı'da Fransız ve Türk kuvvetlerinin genel durumu şu şekildedir.

“412'nci Fransız Alayının 2'nci Taburu Pozantı'da savunma için tertiplenmişti. Fransızların işgal ettikleri mevziler esaslı olarak berkitilmiş ve tel örgü engelleriyle takviye olunmuştu.

Kuvâ-yı Milliye güçleri ise; Çoban İbrahim müfrezesi (50 kişi), Pozantı kuzeydoğusunda ve Gökbez kuzeyinde, 200 kişilik bir müfreme Akköprü ile Anaşa arasında, Cemal Efe müfrezesi (50 kişi) Anaşa ile demir yolu arasında ve Pozantı, Tarsus yolu üzerinde, Çeçeli Kuvâ-yı Milliyesi Gökbez güneyinde, Topçu Yüzbaşı Mehmet Ali emrinde bulunan iki sahra topu Akköprü'nün batısında ve yol yakınında mevzide bulunuyordu. ” (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:153)

18 Nisan 1920 günü Tekelioğlu Sinan Bey komutasında Pozantı'ya keşif amacıyla bir taarruz yapılmış ve Pozantı'nın batısındaki Fransız siperleri ele geçirilmiştir. Burada Kocatepe ve Kırmızıtepe'ye taarruz eden Türk müfrezeleri tel örgülere kadar yaklaşmışlar; fakat mevcut makaslarla tel örgüler kesilemediğinden engeller aşılamamıştır. Bu taarruzlar birçok defa tekrarlandı ise de kuvvetli berkitildiğinden tepeler ele geçirilememiştir.

25 Nisan 1920'de Tekelioğlu Sinan Bey tarafından yayınlanan genel komutanlık emrinde; Kavaklıhan cephesindeki muharebelerin devam ettiği, Besim Efendi Müfrezesi'ne mensup olup dağınık olarak dolaşanlar tutularak muhafız-

lar eşliğinde merkeze gönderileceği, söz konusu efrattan alınacak silahlar, silahsız ve kahraman köylülere dağıtılarak hemen Kavaklıhan'a sevk edileceği, her ihtimale karşı bütün grup komutanları birliklerini cephesinin ilerisini devamlı surette gözetim altında bulunduracakları, Karayayla ve Kavaklıhan'a yeterli miktarda takviye birlikleri sevk edildiği, Çakıt Grup Komutanı cephede piyade birliklerini bırakarak süvarileriyle Tarsus-Kavaklıhan yolunu kapatmak üzere hareket edeceği bildirilmektedir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-28a)

27 Nisan 1920'de topçu ve piyadeden oluşan bir müfrezemiz Pozantı'daki Fransız kuvvetlerine taarruz ederek Fransızları kuşatmış ve bir miktar silah ele geçirilmiştir. Pozantı bölgesindeki birliklerin harekât planı EK-1'deki krokide verilmiştir. Yine 28 Nisan 1920'de Pozantı'da mahsur kalan Fransızlara yardım etmek için Tarsus'tan hareket eden iki tabur piyade ve bir kısım topçudan oluşan bir kuvvet, Bayramlı civarında Türk birliklerinin taarruzuna uğramış ve 100'e yakın zayıat vererek Tarsus istikametinde geri çekilmiştir. 5 Mayıs 1920 günü 11'inci Tümen Komutanı Yarbay Arif, Pozantı'da kuşatılmış bulunan Fransız kuvvetlerini yok etmek maksadıyla 400 kişilik bir piyade birliği, dört toplu bir dağ bataryası ve bir makineli tüfek bölüğü ile Pozantı'ya gelerek taarruza karar vermiştir. Ancak 11'inci Tümen Komutanı 8 Mayıs 1920'de Mustafa Kemal Paşa'dan Tümen'in Düzce bölgesine intikali için hazırlık emrini aldığından birliklerini Pozantı kesiminden çekmiştir. Bu zamana kadar bağımsız olarak çalışan ve ordudan özel surette yardım gören Kuvâ-yı Milliye, Sivas Kongresi'nde alınan kararlara göre 11 Nisan 1920 günü Ankara'dan verilen bir emirle bölgele- rindeki kolordu ve tümen komutanlıklarına bağlandı. Böylece Tekelioğlu Sinan Bey müfrezesi, bölgesinde bulunduğu 11'inci Tümene; bunun batısındaki Emir Arslan Bey müfrezesi 12'nci Kolordu'ya ve Sinan Bey'in doğusundaki Kozanoğlu Doğan Bey müfrezesi de 20'nci Kolorduya bağlanmak suretiyle emir ve komuta işi daha iyi düzenlenmiş ve ikmal kolaylıkları sağlanmıştır. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:215) (İSH. , K. 626, G. 29, B. 29-7)

Tekelioğlu Sinan Bey 13 Nisan 1920'de bölgede asayişli sağlamak üzere bazı önlemler almış ele geçirilen yerlerde yağmacılığı önlemek adına divan-ı harp teşkil etmiş, grup komutanlıklarına, kaza kaymakamlıklarına, nahiyeye müdürlüklerine yayınladığı genel bir emirle de bu durumu şu şekilde duyurmuştur. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-15)

“Olağanüstü durum dolayısıyla, Batı Kilikya Genel Komutanlığı Kurmay Başkanlığını yapmakta olan İstihkâm Üsteğmen Mustafa Efendi'nin başkanlığı altında

bir divan-ı harp teşekkül etmiştir. Savcı Ali Rıza, Merkez Komutanı Jandarma Üsteğmen Hasan, eşraftan Abdullah ve Hâkim Rüştü Efendiler bu divan-ı harbin azalarıdır.

Gerek muharebede gerekse gerilerde yağmacılığa cüret edenlerle, din ve ahlâkımıza zarar verenler, ırza, namusa tecavüz edenler, ganimet mallarını saklayanlarla malumatı olup da ihbar etmeyenler, vatana ihanet edenler ve suç işleyen herkes bu günden itibaren muhakeme edilmek üzere merkeze sevk olunacaklardır. ”

Bu dönemde meydana gelen en önemli gelişmelerden biri de Adana Cephesi'nde emir komuta teşkilatında yapılan değişikliktir. 8 Mayıs 1920 tarihi itibarı ile 11'inci Tümen'in Düzce bölgesine nakledilmesi ile ilgili emir verilmiş, Adana Cephesi'nin Mersin'den Osmaniye'ye kadar olan kısmı tamamen 41'inci Tümen'e bırakılmıştır. 41'inci Tümen ise 12'nci Kolordunun komutasından alınarak direk Genelkurmay'a bağlanmıştır. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:172) Tekelioğlu Sinan Bey emir komuta teşkilatında yapılan bu değişikliğe başlangıçta tepki göstermiş ancak, Mustafa Kemal Paşa'nın kendisine yolladığı 13 Haziran 1920 tarihli şu mesaj üzerine görevine devam etmiştir. (İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-37)

“Batı Kilikya Komutanı Sinan Bey'e

Adana cephesinin 41'inci Tümen Komutanı emrine verilmesi sebebiyle istifa etmek arzusunda bulunduğunuzdan bahseden telgrafınızı büyük bir hayret ve üzüntüyle aldım. Ermenilerin mezalim yapmaya başlamalarıyla ortaya çıkan şu buhranlı zamanda şahsi duygulara kapılarak savunma ve askerî tedbirleri ihlale sebebiyet vermek, şimdye kadar Kilikya'yı müdafaa için ortaya konulan bunca fedakârca çalışmayı tamamen sonuçsuz bırakacak ve düşmanların yapmak istedikleri fenaliktan daha büyük bir fenalık doğuracaktır. Bunu takdir edeceğinizi biliyorum. Derhâl tam bir itaat ile bağlı bulunduğunuz 41'inci Tümen Komutanlığı'ndan alacağınız emirleri kabul etmenizi ve vazifenizi yapmaya devam etmenizi talep ederim. Aksi takdirde hareketinizi vatana ihanet olarak kabul edeceğimi ve ona göre muamelede bulunacağımı kesin olarak bilmenizi ve şimdye kadarki mesainizi ve imtiyazlı mevkinizi altüst edecek böyle bir gafletten sakınmanızı ihtar ve tavsiye ederim. 11'inci Tümen Komutanına bu konuda, eskisi gibi bu Tümenin emrinde kalması için müracaatta bulunduğunuzdan bahseden telgraf çektiğinizi haber aldım. Bu bir

askerî harekât için en büyük kusur ve gereksiz bir müdahale olduğundan sizi kesin surette men ederim.

Büyük Millet Meclisi Başkanı

Mustafa Kemal”

Tekelioğlu Sinan Bey'e bu sert uyarı yapılırken 21 Haziran 1920'de Tümen Komutanı Binbaşı Salim Cevat komutasında 41'inci Tümen Pozantı'ya gelmiştir. Bu arada 26 Haziran 1920 tarihli karar göre de Fırat'ın batısından Toroslara kadar olan bölgede Adana Cephesi Komutanlığı kurularak başına Selahaddin Adil Bey getirilmiştir. (Ener, 1970:78)

Bölgede yaşanan en önemli muharebelerden biri 12 Nisan 1920'de yapılan Birinci Kavaklıhan Muharebesi'dir. Bu muharebe öncesinde Fransızların Toros geçitlerine hakim olmak ve Pozantı'da kuşatma altında bulunan taburlarını kurtarmak amacıyla Tarsus - Pozantı yolu boyunca taarruza geçecekleri haberi alınmıştır. Bu taarruzlarda tank ve zırhlı otomobilleri kullanacakları da öğrenilmiştir. Millî kuvvetler gece gündüz çalışarak tankların gelmesi umulan yerleri tank engelleriyle kapatmışlardır. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:154)

Fransızlar, 10 Nisan 1920'de, Kavaklıhan'a doğru harekete geçerek bir piyade alayı, üç batarya, tanklar ve zırhlı otomobillerle takviyeli bir süvari bölüğünden oluşan üçbin kişilik bir kuvvetle, 11 Nisanda, millî kuvvetlere karşı taarruza geçmişlerdir. Kuzeye doğru ilerleyen Fransızlar, 11 Nisan 1920'de, Çamtepe, Kayadibi ve Bayramlı (Kurbanlı) Köyleri'ni ele geçirerek, kısmen ateşe vermişlerdi. 11'inci Tümen Komutanlığı tarafından Tekelioğlu Sinan Bey'in emrinde görevlendirilerek, aynı gün Karaisalı'ya gelmiş olan Cemal Efe'ye, teğmen rütbesi verilmiş ve Karaisalı Kaymakamı ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Sadettin (Beybaba) Bey tarafından, derhal Kavaklıhan'a hareket etmesi emredilmiştir. (Çelik, 1999:262)

12 Nisan 1920 günü, bir piyade alayı, üç batarya, bir süvari bölüğü, tank ve zırhlı otomobillerden ibaret 3000'den fazla mevcutlu Fransız kuvveti Kurbanlı'dan Türk mevzilerine taarruza geçmiştir. Bu sırada Karaisalı'dan gelerek Koson deresinin doğusunda Çırpıklar köyüne yetişen Derviş Ağa komutasındaki küçük bir müfrezeyi emniyet birliği olarak daha güneye süren Cemal Efe, Fransızların yanına bir baskın yapmıştır. (Yıldırım, 2013:216) Cemal Efe ve

Derviş Ağa komutasındaki millî müfrezenin Koson deresi doğusundan Fransız birliklerinin doğu yanına baskın tarzında yaptığı taarruz Fransız kuvvetlerini güç duruma düşürmüş, cephede mevzilenmiş olan Emin Ağa müfrezesi de ateşe başlayınca Fransızlar geri çekilmişlerdir. Bu muharebelerde bir avuç Türk, on misli üstün Fransız kuvvetini bir kere daha ağır bir şekilde yenmiştir. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:155)EK-2

Tüm bu mücadeleler yaşanırken bir taraftan da Tekelioğlu Sinan Bey bölgede huzur ve asayiş sağlamaya çalışarak maksadıyla 12 Mayıs 1920'de genel bir emir yayınlamıştır. Bu emir şu şekildedir: (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-50a)

Genel Komutanlık Emri

1. *Bugünden itibaren her kim olursa olsun kendi başına hiç bir şey yapmaya yetkili değildir. Memleketin menfaati ve kurtuluşu uğrunda kurulan ve şekillenen Kuvâ-yı Milliye doğrudan doğruya emrimdedir.*

2. *Ötede beride mevcut hayvanlar hemen toplanacak, hepsi karargâhın at ahırında bulunacak ve doğrudan doğruya karargâh komutanı emrinde olacaktır.*

3. *Merkezde komutanlık karargâhından başka hiçbir yerde fazla yük ve binek hayvanı bulunmayacağından karargâh komutanı nerelerde bu gibi hayvanları bulursa toplatacaktır.*

4. *İbrahim Bey nezdinde mevcut iki katır ve sonradan Balıkcı Ali vasıtasıyla aldırıldığı at da karargâha teslim edilecektir.*

5. *Teşkilat doğrudan doğruya tarafımdan icra edilmekte olduğundan İbrahim Bey nezdinde mevcut bulunan silahlar ve cephaneler de depoya teslim edilecektir.*

6. *Ahlâk ve tavırları bozuk ve memleketin menfaatine zarar veren herkesin silahları alınarak uzaklaştırılacaklardır.*

7. *Bu emir takım komutanlarına kadar tebliğ ve tamim edilmekle beraber, efradın yüzüne karşı da okunarak düzenin ve disiplinin sağlanması hususunda çalışılacaktır.*

Genel Komutan

Sinan

Kavaklıhan Grup Komutanı Cemal'in, Genel Komutanlığa yazdığı 12 Mayıs 1920 tarihli raporda; "Cephede keşif kolu çarpışması olduğu ve düşmana iki ölü ve bir yaralı verildiği, Fransızların yeniden 350 hayvan topladıkları, 11/12

Mayıs gecesi sabaha karşı Dadalı ilerisinden aralıklı olarak makineli tüfek ve top sesleri işitildiği, boş bıraktığımız mevkiilerin Fransızlar tarafından taarruza başlamak üzere işgal olunduğu...” bildirilmiştir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-51)

Tekelioğlu Sinan Bey’in 19 Mayıs 1920’de yayınladığı emirde ise; “*Düşmanın üç günden beri bütün şiddetiyle devam eden tank ve toplarına, havadan yağmur gibi bomba yağdıran uçaklarına karşı Allah’ına, iman azmine, vatan aşkına ve 50 mermiye sahip tüfeğine güvenen kahraman birliklerimiz, düşmanı cepheden püskürtmekte başarılı olduğu, Merkezden mevzilerimizi düşürmeyi başarmış olan düşman alayı çok sayıda kayba uğratıldığı, düşman eski hattında da tutunamayarak Çamtepe hattına çekildiği belirtilmektedir. Ayrıca, bu taarruza düşmanın Tarsus’taki bütün kuvveti ile Mersin ve Adana’daki kuvvetinin büyük kısmının katıldığı, Kuvâ-yı Milliyemizin düşmanın perişanlığından dolayı şevk, istek ve moralinin yükseldiği, geri çekilmekte geciken düşman birliklerinin hemen hemen tamamen imha edildiği, düşmanın mevcudunun bir nizamiye tümeni ile birçok Ermeni gönüllüleri, dört batarya top, iki tank, üç zırhlı otomobil, iki zırhlı tren, devamlı değişmek şartıyla iki uçak olduğu...*” bildirilmektedir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-67)

Tekelioğlu Sinan Bey bölgedeki durumu 20 Mayıs 1920’de Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa’ya gönderdiği mesajda şu şekilde belirtmektedir. (İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-67a)

“1. Birçok hazırlıktan sonra düşman 17 Mayıs’ta gün ağarırken Yenice’den Yaramış (Kelebek istikametine) Tarsus’tan-Karayayla ve Kavaklıhan istikametlerinde üç koldan taarruza geçmiştir.

2. Bu cephede mevcudumuz 500 nefer piyade, 100 süvari, bir top ve iki makineli tüfekten ibarettir. Taarruz eden düşmanın kuvveti ise bir nizamiye tümeni ile iki tank, üç zırhlı otomobil ve devamlı surette değiştirilmek şartıyla iki uçak ve iki zırhlı trendir.

3. Muharebe, üç gün pek şiddetli ve kanlı olarak devam etmiş ve düşmanın muharebe meydanında pek çok ceset terk ederek geri çekilmesiyle sonuçlanmıştır.

4. Düşmanın morali pek sarsılmıştır. Birliklerimizin ve abalimizin morali ise pek yükselmiştir.

5. Düşmanın muharebe meydanında 500 kadar ölüsü sayılmıştır. Buna karşılık zayıyatımız üç şehit ile yedi yaralıdır. ”

Bu arada Fransızlar durumun kötüye gitmesi üzerine İran’ın Adana Konsolosu Asaf Han’ı Genel Komutan Sinan Bey ile görüşmek üzere aracı olarak

göndermek istemiş ve Sinan Bey bu durumu Mustafa Kemal Paşa'ya iletmiştir. Görüşme için Ankara'dan gelen cevap olumlu oldu ise de bölge halkının tepkisi nedeniyle görüşme gerçekleşmemiştir.

Bölgede Fransızlara karşı yapılan ikinci önemli muharebe ise 19-21 Mayıs 1920'de gerçekleşen İkinci Kavaklıhan Muharebesi'dir. Birinci Kavaklıhan taarruzundan sonra Fransız kuvvetleri Tarsus'un kuzey bölgesine kadar çekilmiştir. Türk kuvvetleri de Çamtepe Köyü bölgesine kadar Fransızları takip etmişlerdir. Fransızlar, Pozantı'daki sarılmış taburu kurtarmak amacıyla 19 Mayıs 1920'de taarruzlarını yine Tarsus-Pozantı yolu boyunca tekrarlamaya karar vermişler, bir topçu taburu ve iki süvari bölüğü ile takviyeli iki piyade alayına yakın bir kuvvetle Tarsus - Kavaklıhan istikametlerinde iki koldan Türk mevzilerine doğru taarruza geçmişlerdir. (Yıldırım, 2013:218) Düşman piyadeleri Yeniköy, Musul köyü ve Kavaklıhan köyü istikametlerinde çok ölü ve yaralı vermelerine rağmen ilerlemiş ve taarruzlar 21 Mayıs 1920 gününe kadar tekrarlanmış, fakat Fransızlar hedefine varamamış ve başarıya ulaşamamıştır. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:157)EK-3

Bu durumu gören Tekelioğlu Sinan Bey yaveri (emir subayı) Yaşar Bey ile gönderdiği bir emirle doğu kanatta bulunan Cemal Efe'nin emrindeki müfrezeyi takviye ederek Fransız cephesinin gerisinde bulunan ihtiyat kuvvetine, Yeniköy'ün beş kilometre kadar güneyinden bir baskın yapılmasını emretmiştir. Cemal Efe, bu Fransız ihtiyat kuvvetine Koson deresi mevkiinde bir baskın yapmıştır. (Yıldırım, 2013:218) Bu durum karşısında, Fransız birlikleri de geri çekilmeye başlamış, Pozantı'daki Fransız taburunu kurtarmak amacıyla tekrarlanan Fransız taarruzları bütün çabalara rağmen başarıya ulaşamamıştır. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:157)

Bölgede yaşanan ve milli kuvvetlerin zaferi ve Fransız Taburu'nun esir alınması ile sonuçlanan bir diğer muharebe ise 26-28 Mayıs 1920'de kazanılan Karboğazı Zaferi'dir. Bu muharebe öncesinde Fransızlar, Pozantı'daki taburu kurtarmak için çok uğraşmışlar ve taburun Türklerin takibine uğramadan Mersin bölgesine çekilmesini kararlaştırmışlardır. Pozantı'daki Fransız tabur komutanı Binbaşı Mesnil bu talimatı aldıktan sonra çıkış hazırlıklarına başlamış ve 25 Mayıs 1920 gecesi güneye inerek çemberden çıkmayı başarmıştır. Tekelioğlu Sinan Bey Kâhyazade İbrahim Bey'e Çamalan'a doğru hareket ederek Fransızlara baskın yapmasını ayrıca Hacıkırı bölgesinde bulunan ihtiyat süvari bölümüne de Çamalan istikametinde hareket etme emrini vermiştir. 127'nci Alay'ın 1'inci

Taburu'nun Karaisalı'da bulunan ve Teğmen Şefik'in (Albay Mete) komutasındaki bir topla takviyeli makineli tüfek bölüğü, Karaisalı Jandarma Tabur Komutanı Üsteğmen Hasan ve Jandarma Takım Komutanı Teğmen Besim ve bir kısım jandarma eri de hep birlikte Karaisalı'dan Panzınçukuru'na doğru harekete geçirilmiştir. (Türk İstiklal Harbi 4'üncü Cilt Güney Cephesi, 2009:216) (İSH., K. 942, G. 54, B. 54-1)

27 Mayıs 1920 sabahı Fransızlar büyük bir bozguna uğramışlar, kurtulamayacaklarını anlayınca teslim olmak için görüşme talep etmişlerdir. Bu bozgunu gösteren kroki EK-4 verilmiştir.

Yapılan görüşmeler neticesinde Fransız komutanı ve taburdan sağ kalanlar esir alınmıştır. Tabur komutanı Binbaşı Mesnil'in üniformalı bir komutan ile görüşmek istemesi üzerine Karaisalı ilçesi Jandarma Tabur Komutanı Üsteğmen Hasan'ın (Karaafet) yanına Panzınçukuru'na götürülmüş ve bu görüşmede bir teslim protokolü imzalanmıştır. (Salvuz, 1938:16)

Bu gelişmelerden sonra Tarsus'a taarruz edileceği sırada Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa 29 Mayıs 1920'de Tekelioğlu Sinan Bey'e şu emri yollamış ve Fransızlarla yapılan görüşmeler sonucunda ateşkes yapıldığı ve buna uyulması gerektiği bildirilmiştir. (İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-15)

“Fransızlarla yapılan görüşmeler sonucunda, iki taraf arasında aşağıdaki hususlar kabul edilmiştir:

29/30 Mayıs gecesinden itibaren Fransız cephesinde Fransızlarla ateşkes yapılması temin edilmelidir. Bu emir 30 Mayıs sabahına kadar en ileri hattaki birliklere tebliğ edilmiş olunacaktır.

Kararlaştırılan maddelere tam bir ciddiyet ve dürüstlükle tamamen riayet ettirilmesini katiyen talep ederim. Emrin alındığı ve bütün cephenin haberdar edildiği bildirilecektir. Cephele katiyen bırakılmayacak, kazanılan parlak ve şanlı başarı elden kaçırılmayacaktır. Düşmana Adana'dan çekilmesi için 20 gün müsaade verilmiştir. Bu süre içinde bütün sevgili evlatlarımın, daha hazır bulunmaları gereklidir. Allah'ın yardımıyla sevgili evlatlarımın 20 gün sonra Adana'da parlak bir kutlama yapacaklarını ümit ederim.”

Tekelioğlu Sinan Bey aldığı bu emri kendi komutası altındaki birliklere şu şekilde duyurmuş ve ateşkes hükümlerine uyulmasını sağlamıştır.

“Komutanlık Emri

1. *Mütareke hükümlerine tamamen ve harfiyen bağlı kalarak 15 gün sonra yüzümüzü süreceğimiz mukaddes topraklarımız şerefine, her ferdin eskisinden daha metin ve kuvvetli bulunmasını, hiçbir ferdin gerek izinli gerekse firari olarak cephe- den ayrılmamasını haysiyetli ve sevgili evlatlarımdan beklerim.*

2. *Düşmanın taarruzuna maruz kalan her birlik, bulunduğu mevkiyi inatla müdafaa edecektir.*

3. *Hiçbir birlik veya tek başına bir kişi, harp cephesi ilerisine giderek müta- reke hükümlerini ihlal etmeyecektir. Bu hususta grup komutanlarıyla alt rütbedeki komutanların faaliyet ve işlerinde sürekli dikkatli bulunmalarını katiyen talep ederim.”*

Tekelioğlu Sinan Bey aldığı bu emir karşısında derhal harekete geçmiş ve kendi emrindeki tüm birlikleri bu konuda uyarmış ve Büyük Millet Meclisi Baş-kanı Mustafa Kemal Paşa'ya şu cevabi mesajı yollamıştır. (İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-15a)

“Kahraman ve fedakâr evlatlarım göstermiş oldukları cesaret ve fedakârlıkla Pozanti'dan huruç eden düşmanı (muharebe ile 200'ü aşkın ölü ve komutanları başta olduğu hâlde 23 subay ile 500 nefer) tamamen esir etmişlerdir. Bu kahra- manlıklardan sonra ve bundan evvel esasen Fransız kuvvetlerine karşı hâkim bir vaziyette bulunan birliklerim, Adana ve Tarsus'u kurtarmaya yakın oldukları bir sırada mütareke emrinizi aldım. Fransızlarla ateşkesi cephelere bildirdim. Zaferden zafere koşan kahraman evlatlarımı bin bir zorlukla emredilen hatta durdurabilmiş isem de bu haber, ahalinin maneviyatını olumsuz etkilemiştir...”

Erkânıharbiye-i Umumiye Reisi İsmet (İnönü) Bey, yapılan ateşkesin biti- minde bölgenin tamamen ele geçirilmesi için hazırlık yapılması maksadıyla 31 Mayıs 1920'de şu emri yayınlamıştır.

“Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'na ateşkes devresi bitmesini müteakip derhâl Adana, Tarsus ve Mersin'in zaptı için büyük ölçekte taarruz harekâtına ge- çilecektir. Bu maksat için ateşkes devresinde esaslı hazırlıklar yapılması katiyen ge- reklidir. Bütün eli silah tutan o havali Müslümanlarının haberdar edilerek kendi yurtlarının kurtarılmasına iştirakleri lazımdır. Bunun temini ve genel taarruz için

ne kadar silah, cephane ve topa ihtiyaç olduğunun hesaplanarak hemen bildirilmesi.
” (Kuvâ-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, 2012:125)

Bu arada Mustafa Kemal Paşa Batı Kilikya Mıntıkası Komutanlığı'na yolladığı ve *Konya'da 12'nci Kolordu, Diyarbakır'da 13'üncü Kolordu, Sivas'ta 3'üncü Kolordu, Niğde'de 11'inci Tümen Komutanlıklarıyla, Karaisalı'da Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına ve Antep'te Kuvâ-yı Milliye Komutanlığına tebliğ edilmek üzere yazdığı* mesajda ateşkesin detaylarını şu şekilde bildirmektedir. (İSH., K. 767, G. 121, B. 121-18)

“Fransızlarla icra edilen müzakere neticesinde iki taraf arasında aşağıdaki hususlar kabul edilmiştir:

1. *29/30 Mayıs gece yarısından itibaren bütün Fransız cephesinde Fransızlarla ateşkes yapılacaktır. Ateşkes süresi 20 günden ibarettir.*

2. *Pozantı ve Sis'te bulunan Fransız birlikleri, silahları, bütün vasıtaları ve teçhizatıyla Adana, Mersin tren hattına kadar çekilecektir. Antep şehri Fransızlar tarafından tahliye edilecek ve şehir dâhilinde bulunan Fransız birlikleri şehir dışındaki ordugâhına çekilecektir. Ateşkesin ilk günü içinde Pozantı, Sis ve Antep'in tahliyesi tamamlanacaktır.*

3. *Ateşkesin ilk on günü içinde elimizde bulunan Fransız esirleri kendilerine iade edilmeye başlanacak ve Fransızlar tarafından gerek siyaseten tevkif olunan Müslümanlar gerekse esir edilen askerlerimiz iade edilecektir.*

4. *Adana Valisi ile Osmanlı Hükûmeti memurları arasında muhabere serbestçe ve açık olarak yapılacaktır. Pozantı-Sis ve Antep'in tahliye şartları ve Fransızlarla esirlerin değişimi hakkında ayrıca tebligat yapılacağından şimdilik 30 Mayıs günü sabahтан itibaren ateşkes yapılması temin edilmelidir. 31 Mayıs sabahına kadar en ileri hattaki birliklere ateşkes emri tebliğ edilmiş olacaktır. Kararlaştırılan maddelere olanca ciddiyet ve dürüstlükle riayet edilmesini katiyen talep ederim. Emrin alındığı ve bütün cephenin haberdar edildiği gün, süratle buraya bildirilecektir...”*

Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa 1 Haziran 1920'de Tekelioğlu Sinan Bey'e yolladığı telgrafta kendisini şu şekilde tebrik etmiş ve ateşkes hükümlerine uyması konusunda bir kez daha uyarılarda bulunmuştur. (İSH., K. 767, G. 121, B. 121-19)

“Başarılarınızı tebrik eder, size ve kahraman Kuvâ-yı Milliyenize selam ve teşekkürler ederim. Adana'nın tahliyesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmaktadır.

Fransızlarla yaptığımız geçici ateşkes kararnamesinden maksat, esasen vatanımızı, öz memleketimizi düşmandan temizlemek için hazırlanmaktan ibarettir. Ancak devlet namı altında taahhüt edilen şartlara uymak lazımdır. Fransızlarla müzakerelere devam ediyoruz. Arzularımızı yerine getirmedikleri takdirde taarruza devam edilmesi için emir vereceğiz. Buradan emir almadan katiyen taarruz etmemenizi ve fedakâr maiyetinize de durumu anlatarak inzibatın bozulmaması ile ateşkes emrinin harfiyen icra edildiğini göstermek ve Avrupa'ya karşı sözünde durur, güvenilir kuvvetler olduğumuzu ispat edeceksiniz..."

Bir taraftan ateşkes şartları ve uygulaması devam ederken diğer taraftan da Fransızlar tekrar taarruz etmek için hazırlıklarını artırmışlardır. Tekelioğlu Sinan Bey Mustafa Kemal Paşa'ya yolladığı 4 Haziran 1920 tarihli telgrafta; Fransızlar son günlerde Adana ve Tarsus'ta tahkimata hız verdikleri, Fransızların Adana'da eli silah tutan Ermenileri silahlandırdığı, Tarsus'ta 200 Ermeniye silah dağıtıldığı, bir önceki gece Adana'da Ermenilerin büyük bir gösteri yaparak Müslümanlara hakaret ve darp ettikleri, iki güne kadar Adana'dan bütün zenginlerin sürüleceği, bu sebeplerden dolayı halkın büyük galeyana içinde bulunduğu ve mütarekeyi protesto ettikleri, bildirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa'dan Fransız temsil heyeti nezdinde Adana'daki Fransız memurlarının bu harekâtını protesto etmesi talep edilmiştir. (İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-23)

Yine Tekelioğlu Sinan Bey bölgede Ermenilerin yaptıkları taşkınlık ve mezalimi Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği 13 Haziran 1920 tarihli şu telgraf ile bildirmektedir.

"11/12 Haziran saat yedide alınan raporda, Karataş kuzeyindeki Yüreğir ovasında Ermenilerin taarruzuna uğrayan Müslüman ahaliden 150 şehit ve bir o kadar da yaralı vardır.

Bizzat mahallinde yapılan tahkikatta Misis nahiyesinin Çotlu köyünde beş Müslüman çocuğunun gözleri oyularak bırakılmış ve Gemisure'de iki erkekle bir kadın şehit edilmiştir. Cevherli bucağında Abdullah Ağa'nın ve Akarcalı İbrahim Efendi'nin ve Debbâğzade Hacı Ali Efendi'nin çiftlikleri hiçbir şey kalmamak üzere yağma edilmişlerdir. Bu alçaklığı yapanlar, hâlen Hoca Fethullah'ın çiftliğinde bulunan 170 Ermeni ve Asuri'den oluşan bir çete ile Nacarlı'da bulunan Ermeni haydutlarıdır.

11 Haziranda Adana'dan gelen bir tren, Kürkçü İstasyonu'ndan Kürkçü köyünü bombardıman etmiş ve bombardımanı müteakip Hoca Fethullah'ın çiftliğinde bulunduğu arz olunan Ermeniler, Kırımca'yı abluka ederek tamamen yakmışlar ve halktan ele geçeni de imha etmişlerdir. Söz konusu köyün vaziyetini gözüyle gören Kürkçüler, Acidere, Yarımca ve Baklalı köyleri ahalisi tamamen dağlara göç etmişlerdir. Firar eden göç etmiş köylerin ileri gelenleri yana yakıla, Ceyhan etrafındaki ova köyleri ahalisinden birçok kimsenin ölü mü diri mi olduklarına dair haber alamadıklarını söylemektedirler. Bugünlerde daha büyük boyutta mezalim ve facialara başlamak üzere oldukları anlaşılmıştır. Bunu işiten halk; kadın, çoluk çocuk göç etmektedirler. Mütarekeden yararlanarak düşmanlarımız tarafından yapılan bu facialara şahit olan Kuvâ-yı Milliyemin efradı, artık zapt edilemez bir hâle gelmişlerdir. Ahalinin bu feryat ve figanını başkanlığınıza ulaştırmayı bir vatan borcu kabul ederek taarruz emrinizi beklemekte olduğumu arz ederim.”

SONUÇ

Tekelioğlu Sinan Bey'in Batı Kilikya Mıntıkası Komutanı olarak görevlendirilmesinden sonra bölgede yaşanan olayları gün gün kaleme aldığı günlükleri, o dönemde yaşanan askerî olayları bu güne aktaran çok önemli belgelerdir. Bu belgeler başlangıçta da belirtildiği üzere 5 ayrı defter halinde tutulmuş günlüklerden ibarettir. Belgelerde özellikle bölgede Fransızların yaptığı zulümler ve işgal sırasında izledikleri politikalar açıklanmaktadır. Bunun yanı sıra bölgedeki Ermenilerin işgal sırasında yaptığı mezalim ve karşı hareketler gün gün ele alınarak defterlere not edilmiştir.

Bu belgeler içerisinde dikkat çeken bir başka husus Tekelioğlu Sinan Bey'in göreve başlamasından sonra Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı yazışmalar ve Kuvâ-yı Milliye ile Heyet-i Temsiliye'nin karşılıklı olarak yaptığı koordinasyon görüşmelerine ait yazışmalardır. Bu yazışmalara göre Tekelioğlu Sinan Bey başlangıçtan itibaren Mustafa Kemal Paşa'ya karşı mutlak itaat etmekte ve emirlerini süratle yerine getirmektedir.

Müfreze komutanlarının günlük vukuat raporlarıyla Tekelioğlu Sinan Bey'in Kuvâ-yı Milliye komutanı olarak verdiği emirler ve muharebe raporlarından oluşan günlükler içinde yer alan ve bu gün önemli bir belge niteliği taşıyan hususlardan biri de o dönemde bölgede yaşanan askerî lojistik, ikmal, firar, iklim şartları, halkın olaylara karşı tepkisi, Kuvâ-yı Milliye'nin halk üzerindeki tesirlerinin anlatımıdır. Özellikle Kuvâ-yı Milliye'nin halk üzerinde olumsuz sayılabilecek baskılarını nasıl bertaraf ettiği belgelerde anlatılmaktadır. Bölgedeki askerî stratejik ve taktik uygulamalar, Fransızlara karşı gerçekleştirilen manevra ve taarruz harekâtları tarih araştırmacılarına önemli katkı sunmaktadır.

Tekelioğlu Sinan Bey tuttuğu günlüklerde aynı zamanda bölgedeki olumsuzlukları da kayıt altına almış ve bu olumsuzlukların giderilmesi amacıyla sürekli yazışma yapmıştır. Onun 16 Eylül 1920'de 41'inci Tümen Komutanlığı'na yazdığı şifreli şu mesaj bu tarz belgelere örnek teşkil etmektedir. (İSH., K. 767, G. 122, B. 122-64a)

"Havalar değişti, yağmur mevsimi hükmünü icra etmektedir. Efradın ne üstünde ne de başlarında ve ayaklarında bir şey vardır. Yağmur altında çıplak, dikenler üzerinde yalınayak yürümenin ve soğuğa karşı açıkta durmanın, insan gücünün üstünde olduğunu arz ve izah etmeye gerek yoktur. Gruplardan devamlı şikâyetler gelmektedir. Dün gece yağan yağmurdan dolayı nöbetçiler büyük zorluklarla vazife görebilmişlerdir. Yağmur dolayısıyla havalar soğudu. Efradın hemen hemen tama-

mı hastalandı. Barınacak çadır elde mevcut değildir. Bu şartlar içinde kalan efrat peyderpey dağılmaktadır. Buna acil bir çare bulunmazsa cephenin boşalacağından çok korkuyorum...”

Yine, Mıntika Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in 6 Kasım 1920'de 41'inci Tümen Komutanlığı'na yazdığı şu mesajda bölgede yaşanan şartları ortaya koymak adına önemli bir belge niteliği taşımaktadır. “*Mıntıkamız efradının gösterdiği yiğitlikle ganimet olarak ele geçirilen öküz ve mandaların Kayseri’de satılarak, mintikam efradı adına satın alınıp Kuvâ-yı Milliye levazım ambarında mevcut 1000 çift yemeni ile 200 kaputun kış mevsiminin girmesi ve efradın çıplaklığı dolayısıyla bir an evvel yetiştirilmesi hususunda gerekenlere emir verilmesini istirham ederim.*” (İSH., K. 767, G. 123, B. 123-44)

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri:

**Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Daire Başkanlığı Arşivi,
(ATASE) İstiklal Harbi Katalogu. Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlükleri.**

İSH. , Kutu767, Gömlek120, Belge120-2

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-3

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-8

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-9

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-9

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-12a

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-13

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-16a

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-20

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-28a

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-15

İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-37

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-50a

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-51

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-67

İSH. , K. 767, G. 120, B. 120-67a

İSH. , K. 942, G. 54, B. 54-1

İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-15

İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-15a

İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-18

İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-19

İSH. , K. 767, G. 121, B. 121-23

İSH. , K. 767, G. 122, B. 122-64a

İSH. , K. 767, G. 123, B. 123-44

Kitap ve Makaleler:

ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, 1999.

ENER, Kasım, **Çukurova’nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı**, İstanbul, 1963.

Kuvâ-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey’in Günlüğü, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2012.

ŞALVUZ, Ferahim İsmail, **Kurtuluş Savaşı’nda Kahraman Çukurovalılar (Adana, Tarsus, Mersinliler)**, Aydınlık Basımevi, İstanbul, 1938.

TEKELİOĞLU, Sinan, “Adana Cephesi Hatıratımdan”, **Dirlik**, 27 Nisan 1965-19 Ağustos 1965, S 561-659.

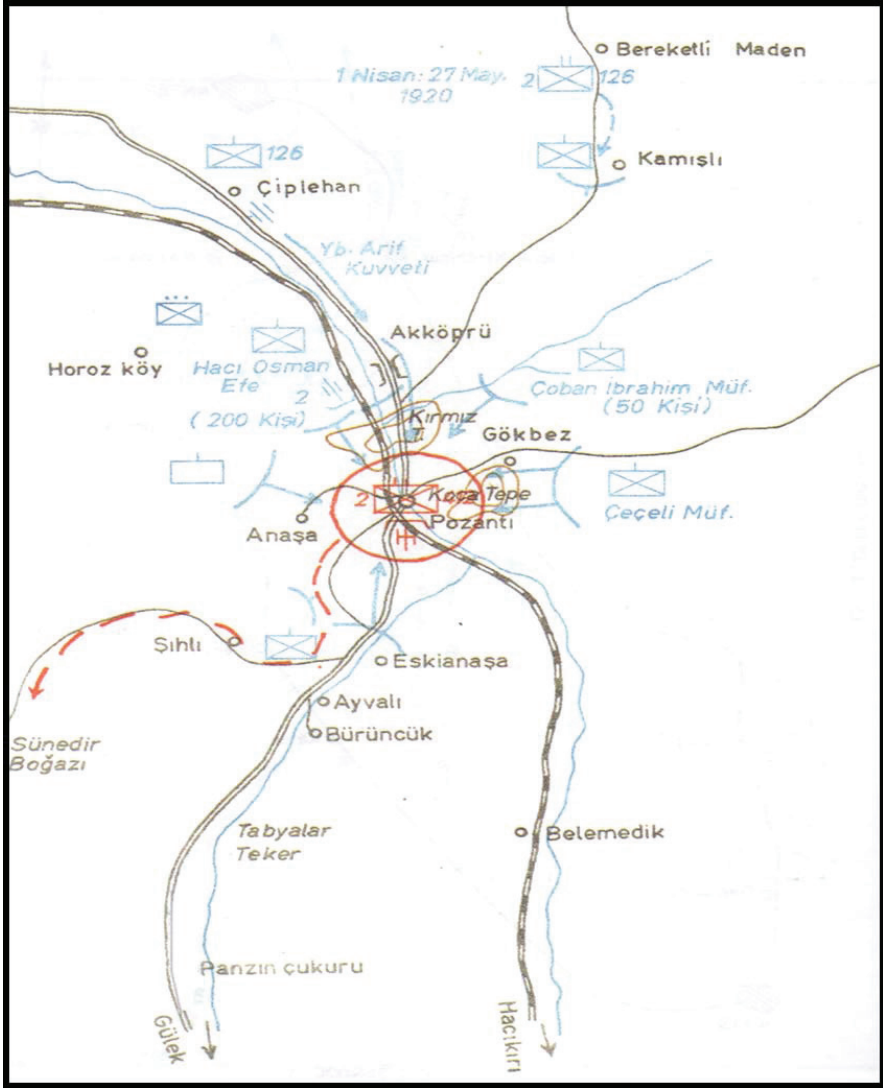
TOROS, Taha, “Kurtuluş Savaşı’nda Karboğazi’nde Türklere Esir Düşen Binbaşı Mesnil’in Anıları” **Kuvâ-yı Milliye Dergisi**, S 142-159.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, IV’üncü Cilt, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2009.

YAYCIOĞLU, Y. Necat, **Osman Tufan Paşa, Çukurova’da Kuvâ-yı Milliye Dönemi’nin Efsane Kumandanı**, Adana, 2012.

YILDIRIM, Halil İbrahim, **İşgal ve Kurtuluş Günlüğü, Kurtuluş Savaşı’nda Mersin ve Tarsus**, Ankara, 2013.

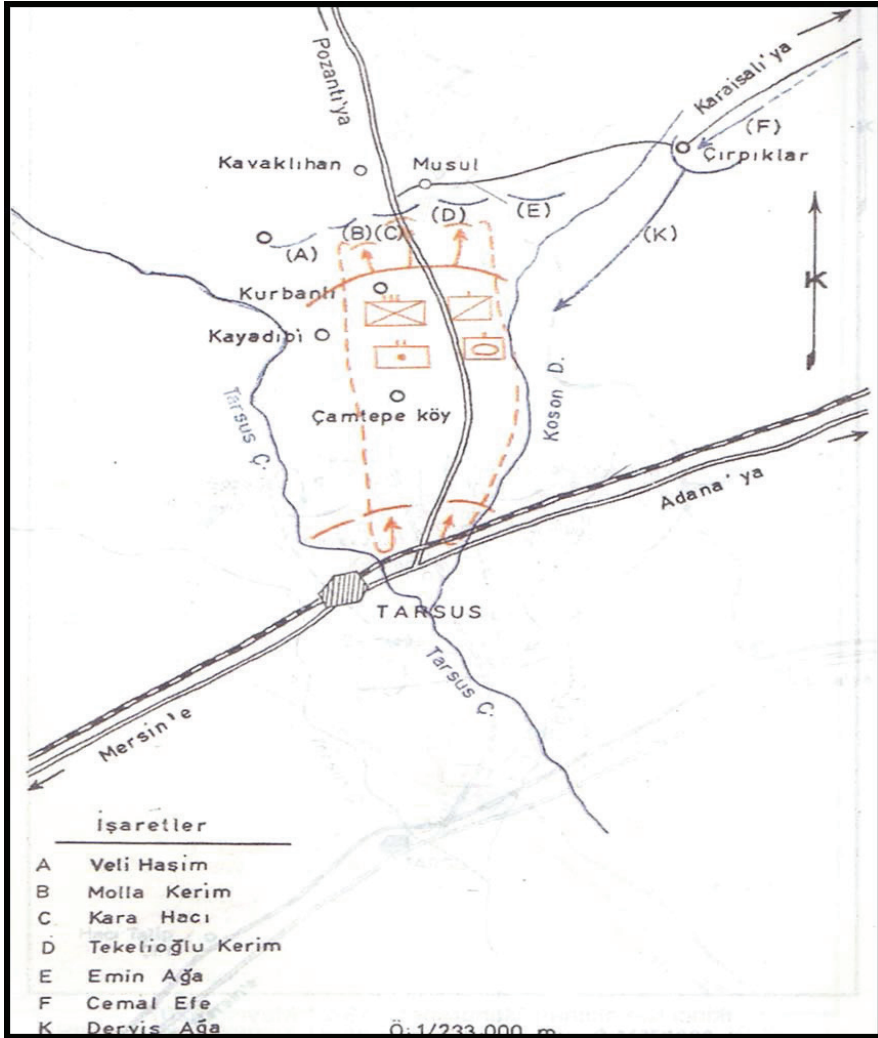
EK-1

Pozanti Bölgesinde Yapılan Harekâtlar

Kaynak: **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, IV'üncü Cilt, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2009.

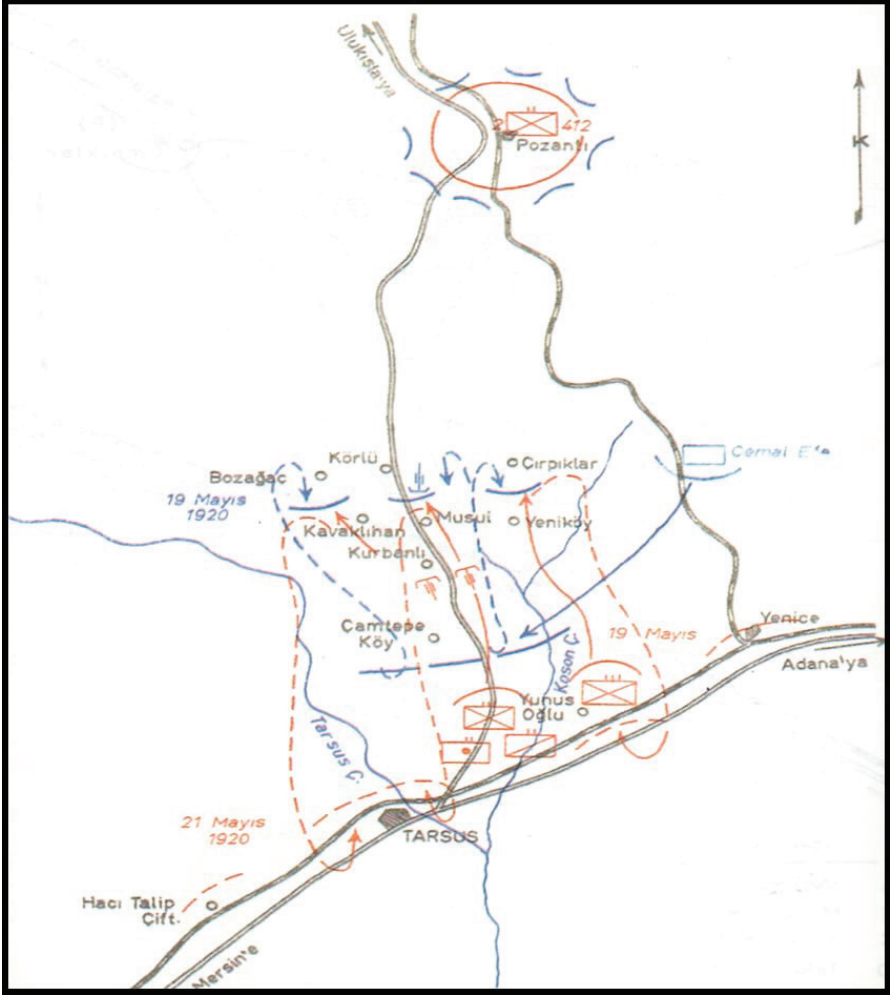
EK-2

Birinci Kavaklıhan Muharebesi (12 Nisan 1920)

Kaynak: **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, IV'üncü Cilt, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2009.

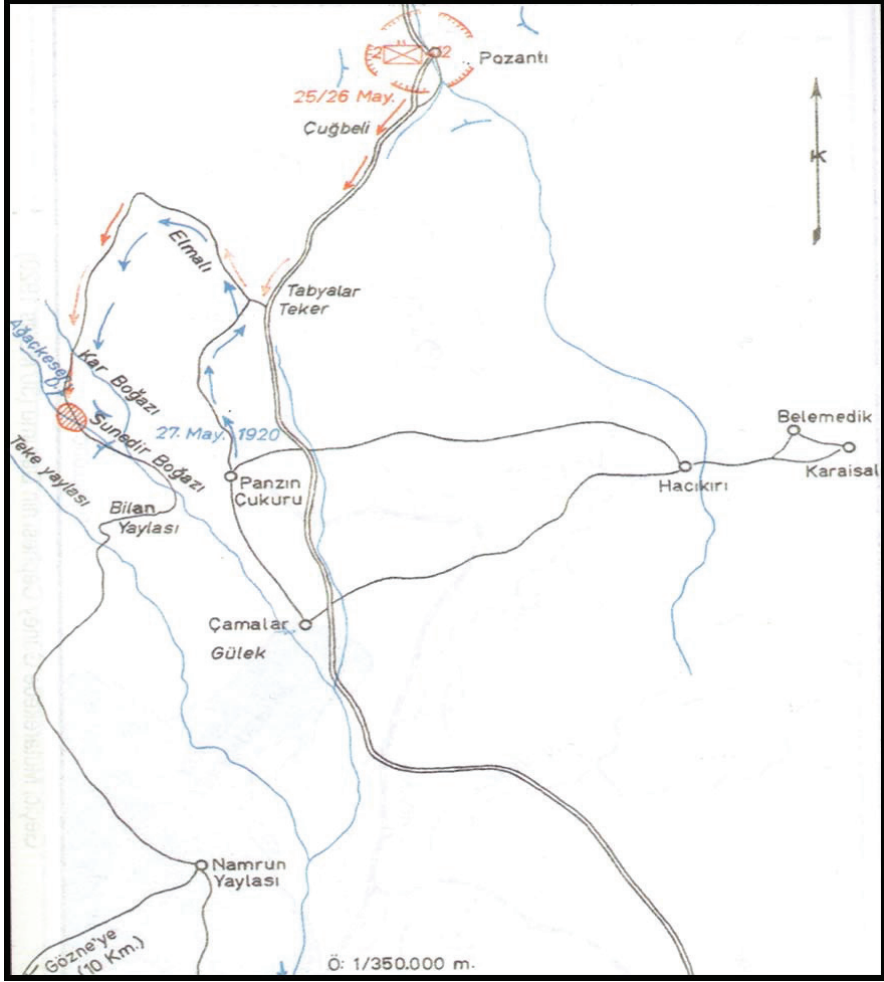
EK-3

İkinci Kavaklıhan Muharebesi (19-21 Mayıs 1920)

Kaynak: **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, IV'üncü Cilt, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2009.

EK-4

Pozanti'daki Fransız Taburunun Esir Edilmesi (27 Mayıs 1920)

Kaynak: **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, IV'üncü Cilt, Genelkurmay ATASE Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 2009.

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
IV. OTURUM

Oturum Başkanı:
Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI

GAZİANTEP MEBUSU KILIÇ ALİ

Doç. Dr. İsmail AKBAL*

ÖZET

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal bir taraftan düşmanla mücadele ederken diğer taraftan da siyasal iktidar mücadelesi vermiştir. Zor dönemleri aşarak bu mücadelenin liderliğini üstlenmiş ve liderliğini korumak için de çetin mücadeleler vermiştir. Mustafa Kemal, elbette bu süreci tek başına aşamazdı; bu bir kadro işiydi. Onun bu mücadelesinde arkasını kollayan, verdiği görevleri sorgusuz sualsiz yerine getiren kadroları/bireyleri vardı. Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren de bu kadrolar Mustafa Kemal'in yanında bulunmaya devam etmişler ve onun emirlerini harfiyen yerine getirmişlerdir. Bu kadrolar için o zaman kullanılan tabir “Huzuru Mutat Zevat”tır. Sayıları 15'i geçmeyen “Huzuru Mutat Zevat” içerisinde en itibarlı olanı Kılıç Ali'dir.

Uzun süre Gaziantep mebusluğu ve İstiklal Mahkemesi üyeliği yapmış olan Kılıç Ali hakkındaki yorumlar zıtlıklarla doludur. Zamanın iktidar yanlılarının görüşü Kılıç Ali'yi bir kahraman olarak göstermekte, muhalif görüştekiler de ona dönemin birçok olumsuzluklarını yükleme niyetindedirler. Bu çalışmada, her iki kesime de mesafeli bir yaklaşım sergileyerek, daha çok hatıratlar üzerinden bir Kılıç Ali biyografisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Çalışmada Kılıç Ali'nin faaliyetleri ayrıntılı bir analize tâbi tutularak; basit vakta anlatımının ötesinde derinlemesine bir analiz yapılarak olayların nedenlerine ve niçinlerine yoğunlaştırılmıştır. Bu özelliği ile bir siyasi tarih çalışması olan bu çalışmanın amacı Kılıç Ali'nin Türk siyasi tarihindeki gerçek konumu tespit etmeye çalışmaktır.

Anahtar Kelimeler: Gaziantep, Kılıç Ali, Huzuru Mutat Zevat, Emrullahzâde Asaf

---

* Aksaray Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü: ismailakbal@gmail.com

KILIÇ ALI, DEPUTY FOR GAZİANTEP

ABSTRACT

During the Turkish War of Independence Mustafa Kemal put up a fight against enemies and at the same time struggled for political power. He eliminated tough problems, took on leadership in the fight and put great effort in protecting his leadership. It certainly would not be possible for Mustafa Kemal to overcome this process by himself; this was the work of a cadre. He had this cadre/individuals who would back him up in his fight and fulfill every duty he ordered without questioning. This group continued to stand by Mustafa Kemal from the foundation of the Modern Republic of Turkey and strictly carried out his orders. A term used for this cadre at that time was “Huzuru Mutat Zevat”, pointing to those accepted to the dining table to participate in the political agenda. Their number did not exceed 15, and the most esteemed member was Kılıç Ali.

Kılıç Ali was in parliament as a representative of the Province of Gaziantep and a member of the Independence Tribunals (to prosecute those who were against the new system). Comments on him are full with contradictions. According to the contemporary government-supporters, Kılıç Ali was a hero, and those in opposition tend to put each problem of the time on his shoulders. This paper assumed an objective approach to both sides and tried to present a Kılıç Ali biography based on memoirs. The operations of Kılıç Ali were thoroughly analyzed; it was further focused on the reasons of the facts following a deep analysis rather than presenting a simple narration of facts. Thus, this paper is a political history study and aims to determine the real position of Kılıç Ali in the Turkish political history.

Keywords: Gaziantep, Kılıç Ali, Huzuru Mutat Zevat, Emrullahzâde Asaf

GİRİŞ

Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal bir taraftan düşmanla mücadele ederken diğer taraftan da siyasal iktidar mücadelesi vermiştir. Zor dönemeçleri aşarak bu mücadelenin liderliğini üstlenmiş ve liderliğini korumak için de çetin mücadeleler vermiştir. Mustafa Kemal, elbette bu süreci tek başına aşmadı; bu bir kadro işiydi. Onun bu mücadelesinde arkasını kollayan, verdiği görevleri sorgusuz sualsiz yerine getiren vatansever kadroları/bireyleri vardı. Bu kadrolar/bireyler Milli Mücadele öncesi Balkanlarda komitacılarla savaşırken oluşmaya başlamış; Milli Mücadele yıllarında da birçokları Milli Mücadele'nin içerisinde olmuşlardır. Kimileri doğrudan ordu içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat yanında, kimileri de çeteler kurarak Milli Mücadele'nin nihai hedefi doğrultusunda verilen emirleri yerine getirmişlerdir.

Modern Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren de bu kadrolar Mustafa Kemal'in yanında bulunmuşlar ve onun emirlerini harfiyen yerine getirmeye devam etmişlerdir. Mustafa Kemal, bunları Türk devriminin hedefleri doğrultusunda ve kendi can güvenliğini sağlamak için yanında bulundurmuş, hep sofrasına dâhil etmiştir. Bu kadrolar için kullanılan tabir “Huzuru Mutat Zevat”tı.

“Huzuru Mutat Zevat” Türk siyasal literatüründe 1930'da, yaygın bir şekilde gazetelerde, Mustafa Kemal'in yanından ayırmadığı, genellikle onun korumalığını üstlenen kadrolar için kullanılan bir tabirdi. “Huzuru Mutat Zevat” hayatlarını Mustafa Kemal'e adanmışlardı. En zor ve en tehlikeli günlerde verilen en tehlikeli görevleri, hatta bazı durumlardan görev çıkararak, gözlerini kırpmadan yerine getirmişlerdi. Onun yanından ayrılmamışlar, ayrılmayı dahi hatırlarından geçirmemişlerdi. Bağlılıkları ömür boyu sürmüştür. Falih Rıfkı gibi iktidar yanlılarının hatıralarında “Gaziciler” olarak nitelendirdiği bu kesime, genellikle silahlı gezdikleri için “Kabadayılar, Fedailer” yakıştırmaları da yapılmıştır.

Sayıları 15'i geçmeyen “Huzuru Mutat Zevat” içerisinde Nuri Conker, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Çolak İbrahim, Cevat Abbas, Muzaffer Kılıç, Salih Bozok, Rizeli Rauf, Tefik Rüştü, Şükrü Kaya, Hamdi Ülkümen, Fuat Bulca, İsmail Hakkı gibi isimleri öncelikli olarak sayabiliriz. Bu kesim içinde Mustafa Kemal'in yanında en itibarlı olanı Kılıç Ali'dir. Mustafa Kemal'in nöbet defterinde 601 kez katılımı sofraya en fazla çağrılan kişi olan Kılıç Ali¹, diğer “Huzuru Mutat Zevatin” sofrayla ilişkilerinin normal gitmesini sağlıyordu.

1 Güngör Gönültaş, “Atatürk ve Çevresi”, *Milliyet*, 13. 11. 1981, s. 7.

Kılıç Ali hakkındaki yorumlar zıtlıklarla doludur. Zamanın iktidar yanlılarının görüşü Kılıç Ali'yi bir kahraman olarak göstermekte, muhalif görüştekiler de ona dönemin birçok olumsuzluklarını yükleme niyetindedirler. Bu çalışmada Kılıç Ali ve onun faaliyetleri ayrıntılı bir analize tâbi tutularak; onun tarihsel süreçteki gerçek konumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu çalışma elbette biyografidir ve bir siyasi tarih çalışmasıdır. Basit vakıa anlatımının ötesinde derinlemesine bir analiz yaparak olayların nedenlerine ve niçinlerine yönelmektedir. Araştırma süresince karşılaşılan kaynaklar içerisinde, araştırmaya en önemli katkıyı, hatıralar, bizzat Kılıç Ali'nin hatıraları, yapmıştır. Kılıç Ali'nin hatıraları ilk olarak 1950 yılında Milliyet gazetesinde yayınlanmış; daha sonra kitaplaştırılmıştır. Aynı zamanda dönemle ilgili, yazılı basın organlarında yer alan hatıratlar da çalışmamızın bir diğer birincil kaynağını oluşturmaktadır. Meclisteki faaliyetleri için TBMM Arşivi'ne ve diğer arşivlere de başvurulmuştur.

Çalışmamızda olaylara prospektif bir bakış açısıyla yani o günün koşullarını gözümüzde canlandıran bir gözlükle bakılıp, tarihi olguların nedenleri bulunmaya çalışılmış ve yorumlar yer almıştır. Çalışmada dönem seçimi ve bölümlenmede, Kılıç Ali'nin hatıralarında yer verdiği faaliyetlerinin önceliği açısından, kırılma noktalarına vurgu yapan bir yaklaşım seçilmiştir. Sonuç olarak bu siyasi tarih çalışmasında hatıralar ışığında ortaya çıkan tarihsel olayların neden ve niçinlerini arayarak, tarihsel akış içerisinde somut veriler ortaya çıkaran bir yöntem izlenmeye çalışılmıştır.

Milli Mücadele Öncesi Kılıç Ali

Kılıç Ali, 1 Temmuz 1890 tarihinde İstanbul Beşiktaş Valide Çeşme-Kılıç Ali Mahallesi'nde doğdu². Gerçek adı Emrullahzâde Asaf'tır. Babası Rodos'tan gelme Hüsvoğulları sülalesinden Miralay Tefvik Bey'dir. Tefvik Bey, Saray Muhafız Komutası Komutanlığı yapmış emekli bir miralaydır. Annesi Demsaz

2 Birçok kaynakta doğum tarihi 1889 olarak geçmektedir. İstanbul/Beşiktaş'taki nüfus kayıt örneğinde ve ölümü üzerine Milliyet gazetesindeki ölüm haberinde 83 yaşında öldüğü söylendiğine göre 1889 tarihi doğru bir tarih olarak kaydedilebilir (**Milliyet**, 15. 7. 1971, sf. 1). Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne mebus olarak katıldığı tarihte sunduğu Terceme-i Hal Kağıdında 1306 (1890) tarihini vermiştir (**TBMM Arşivi**, Ali Kılıç Dosyası, "Terceme-i Hal Kağıdı").

Hanım, Kafkasya göçmeni, Abhaza bir aileye mensuptur. Kılıç Ali ailenin tek erkek çocuğudur. Vasiret, Nedime ve Naime adında üç kız kardeşi vardır³.

İlk ve orta eğitimini İstanbul'da tamamlayarak, Mülkiye İdadisi'ne geçti ve oradan Gedikli Küçük Zabit Mektebi'nde (Astsubay Okulu) nakledilerek 3 Mart 1906'da astsubay olarak mezun oldu ve ordu hizmetine girdi. Balkanlarda eşkiya takibinde bulundu ve bu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katıldı. Cemiyetin vurucu gücü olan Teşkilât-ı Mahsusa'ya katıldı. Burada Yakup Cemil, Kuşçubaşı Eşref, Yenibahçeli Şükrü ve Çerkez Ethem'le çalıştı⁴. Bu örgütte çalışanların o sert, komitacı ruhu ona da sirayet etti. Kılıç Ali'nin sert görünüşlü, kabadayı, hata affetmeyen, disiplin düşkünü, etrafa korku salan ve elindeki gücü/kudreti sonuna kadar kullanan karakteri⁵ bu dönemin mirasıdır. Teşkilât-ı Mahsusa'daki başarılarından dolayı subaylığa geçmesi sağlandı. Meşrutiyetin ilanından sonra 1909 yılında teğmenliğe, 17 Haziran 1915'te de üsteğmenliğe terfi etti⁶.

İstanbul'da bir süre Kanun Zabıtlığı (İnzibatlık) yaptı. Kanun Zabıtlığı yaparken Yahudi işadamları ile dostluk kurup, birlikte iş yaptı. Bu dostluklar ve iş birliktelikleri onların çocukları ile ölene kadar devam etti⁷.

Birinci Dünya Savaşı'nda I. Ordu I. Alay'da Çanakkale Savaşı'na katıldı. Bu savaşta Alçıtepe'de yapılan muharebelerde bacağından yaralanarak Almanya Wiesbaden'de tedaviye gönderildi. Tedavisi tamamlandıktan sonra yurda dönüşünde tekrar eski görev yerine verildi. Bu arada zengin bir ailenin kızı olan Hümeysra Hanım ile 1916 yılı sonlarında evlilik yaptı. Hümeysra Hanım Mevlevi tarikatına mensup, tekke terbiyesi almış bir hanımdı⁸. Bu evlilikten Fahir(1917), Gündüz(1919), Mahmut(1920) ve Altemur(1924) isminde dört çocuğu oldu. Kılıç Ali, Azerbaycan'da bulunduğu zamanlarda Turancılık akımının etkisin-

3 **Milliyet**, 16. 7. 1971, s. 2; Kılıç Ali'nin oğlu Altemur Kılıç, her nedense iki halasının ismini saymakta (Vasiret ve Naime) üçüncüsünü yok saymaktadır (Altemur Kılıç, **Kılıç'tan Kılıç'a Bir Dönemin Tanıklığı**, Remzi Kitabevi Yay, İstanbul, 2005, s. 17). Gerek İstanbul/Beşiktaş nüfus kayıtları gerekse Kılıç Ali'nin anılarını derleyen Hulusi Turgut bunlara Nedime'yi de eklemiştir (Hulusi Turgut, **Kılıç Ali'nin Anıları**, TİŞ Yay, İstanbul, 2010, s. 13).

4 Kılıç, **a.g.e.**, s. 17.

5 Turgut, **a.g.e.**, s. 40-42.

6 **TBMM Arşivi**, Ali Kılıç Dosyası, "Terceme-i Hal Kağıdı".

7 Kılıç, **a.g.e.**, s. 17.

8 Kılıç, **a.g.e.**, s. 22.

de kaldı ve bu etki her geçen gün artarak, ömür boyu sürdü. Burada yayılcı, şovenist bir milliyetçilik anlayışını benimsemiş olan Kılıç Ali, özellikle Timur dönemine olan hayranlığını çocuklarının isimlerini değiştirerek gösterdi. Öz Türkçe sevdası ve Mustafa Kemal'in talebini bahane ederek çocuklarından Fahir'i Yalın, Mahmut'u da Keskin yapmıştır⁹.

1917'de Kafkas İslam Ordusu'nda Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın (Killigil) emrine verildi ve İslam Ordusu'nda Nuri Paşa'nın yaveri olarak Azerbaycan cephesinde savaştı¹⁰. Azerbaycan'daki başarılarından dolayı 1918'de rütbesi fahri yüzbaşılığa yükseltildi. Ayrıca "Birinci Sınıf Harp Nişanı" ile taltif edildi¹¹.

Mütarekeden sonra İstanbul'a döndü ve 2 Nisan 1919 tarihinde ordudan istifa etti. İstifa etmesinin amacı Orta Asya'ya ve Kafkasya geçip Turancı emellerini gerçekleştirmek için Enver Paşa'nın emrine girmektir. Bunun için İttihat Terakki'nin para kasalarından Celal Bey'i (Bayar) bulup maddi destek istedi. Celal Bey kendisini bu amacından vazgeçirdi ve Mustafa Kemal'e yönlendirdi. Asaf Bey, yanına Osman Tufan ve Yörük Selim'i de alarak 28 Ekim 1919'da Sivas'a geldi ve Mustafa Kemal'in emrine girme niyetini söyledi¹². İlk zamanlar Mustafa Kemal, Enver Paşa'ya bu kadar yakın olan Asaf Bey'den şüphelendi ve ajan olması ihtimaliyle kendilerine katılma isteğini reddetti. Bu kez araya Asaf Bey'in dayısının oğlu Abhaz kökenli, aynı zamanda Mustafa Kemal'in yaveri olan Muzaffer Bey (Kılıç) girdi ve Asaf Bey'e kefil oldu. Bunun üzerine ikna olan Mustafa Kemal kendisini kabul etti¹³.

Mustafa Kemal, Asaf isminden pek hoşlanmamıştı. Asaf Bey'in doğduğu mahalle olan Kılıç Ali mahallesinden esinlenerek kendisine Kılıç Ali ismini vermiş ve bundan sonra da herkes kendisine bu isimle hitap etmiştir¹⁴. Mustafa Kemal ilk zamanlar ajan diye güvenmediği Kılıç Ali'ye daha sonraları öyle güvenmiş ve sevmiştir ki yanından hiç ayırmamıştır¹⁵.

9 "Kılıç Ali, Atatürk'ün talebiyle Fahir'in ismini Yalın, Mahmut'un ismini de Keskin olarak değiştirdi" (Kılıç, a.g.e., s. 19)

10 **Milliyet**, 15. 7. 1971, sf. 1; Kılıç, a.g.e., s. 18.

11 Turgut, a.g.e., s. 14.

12 Kılıç, a.g.e., s. 19.

13 Hasan Pulur, "Kılıç Ali Olayı", **Milliyet**, 6. 9. 1997, s. 3; Kılıç, a.g.e., s. 19-20.

14 "Altemur Kılıç Anlatıyor", **Milliyet**, 17. 11. 1981, s. 7. Kılıç, 2005, s. 20;

15 Güngör Gönültaş, "Atatürk ve Çevresi", **Milliyet**, 13. 11. 1981, s. 7.

Milli Mücadele Yıllarında Kılıç Ali

Kılıç Ali, Sivas'ta 12 Ekim 1920'de Heyet-i Temsiliye emri mucibince Elbistan-Maraş Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atandı. 21 Ekim 1920'de görev yerine ulaşan Kılıç Ali burada halkı milis kuvvetler şeklinde örgütlemeye başladı. Daha sonra yabancı güçlerin müdahalesine açık olduğu için Elbistan'ı terk ederek Pazarcık'a geçti ve durumu buradan idare etmeye başladı. Daha sonra ikinci bir Heyet-i Temsiliye kararıyla 3 Aralık 1919'da Maraş-Ayıntap Havalisi Kuva-yı Milliye Komutanlığı'na atandı. Burada Kılıç Ali milis örgütlenmeyi üstlendi ve halkı örgütledi. Fransızlara karşı Ocak 1920'de Maraş savunmasını, Şubat 1920'de de Antep savunmasını gerçekleştirdi¹⁶. Buradaki başarılarından dolayı "Antep Kahramanı" olarak anılmaya başlandı.

4 Mayıs 1920'de Ayıntap (Antep) mebusu seçildi. Ancak bölgedeki görevi ve Yozgat'taki isyan dolayısıyla Meclis tarafından izinli sayılarak bir süre bölgede bırakıldı. 8 Haziran 1920'de Yozgat Ayaklanmaları'nın bastırılması için bölgeye görevlendirildi. Görevi Çerkez Ethem ile birlikte bölgedeki ayaklanmaları bastırmaktı¹⁷.

İsyanın şiddetini her geçen gün artırmasıyla birlikte BMM, 9 Haziran 1920'de bölgede sıkıyönetim ilan etti ve Kılıç Ali'yi sıkıyönetim komutanı olarak tayin edildi¹⁸. Çerkez Ethem bölgeye henüz ulaşmamıştı ki Kılıç Ali aldığı sert tedbirlerle isyancılarla baş etmeye çalıştı; ancak başarılı olamadı. Bu arada Çerkez Ethem bölgeye gelmiştir; fakat ast-üst ilişkisi, düzen tanımayan Çerkez Ethem ile Kılıç Ali anlaşamazlar. Bunun üzerine Mustafa Kemal araya girerek, her ikisine de birer tabanca hediye ederek barıştırdı¹⁹.

Nihayetinde Çerkez Ethem'in gelmesi faydalı oldu ve onun oldukça sert tedbirleri sayesinde bölgedeki isyan sona erdirildi. Burada Çerkez Ethem'in başarısını Kılıç Ali de kabul etmektedir:

*"Çerkez Ethem Bey emrindeki kuvvetler Yozgat ayaklanmalarını bastırmayı başarmıştı. Biz de isyancıların arkalarındaki bölgelerden destek almalarını önlemiştik"*²⁰.

16 Turgut, a.g.e., s. 112-118.

17 TBMM Arşivi, Ali Kılıç Dosyası, "Terceme-i Hal Kağıdı".

18 Turgut, a.g.e., s. 119.

19 Turgut, a.g.e., s. 136.

20 Turgut, a.g.e., s. 120.

Kılıç Ali, Anadolu'da sükûnet sağlandıktan sonra 25 Temmuz 1920'de meclise katıldı. Fakat bu kez de Meclis'te kalmasına izin verilmeyip 22 Eylül 1920'de İstiklal Mahkemesi üyeliğine atandı. Birinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi'ndeki görevi 22 Temmuz 1922'ye kadar devam etti. Bu tarihten sonra Mecliste kaldığı o kısa sürelerde Milli Savunma Komisyonu'nda görev aldı.

II. dönemde tekrar Antep'ten mebus seçildi. Ancak tekrar Ankara İstiklal Mahkemesi üyeliğine atandı ve bu görevi de tam iki yıl sürdürdü (7 Mart 1925-7 Mart 1927).

Cumhuriyet Dönemindeki Faaliyetleri: Kılıç Ali Devrimin Hizmetinde

Cumhuriyeti kuran kadroların, devrin özel şartları gereği muhalif unsurlara tahammülü yoktu. Onlar yeni siyasal rejimin yerleşmesi için dikensiz gül bahçesi istemekteydiler. Bunun için muhalif ya da muhtemel muhalefet unsurlarını tasfiye etmişlerdir. Bu tasfiye sürecinde en önemli mekanizma da İstiklal Mahkemeleri olmuştur. Gerek Şeyh Said İsyanı gerekse de ondan sonraki süreçte yapılan yargılamalarda yapılan kapsamlı tutuklamalarda ve verilen idam kararlarında amacın net sonuç almak olduğu, muhalefetin kökünün kazınmak istendiği açıktır. Yerli yersiz tutuklamaların ve idam kararlarının yarattığı durum bu mahkemelerin siyasallaştığının ve siyasal iktidarın niyetinin açık göstergesidir. Bu mahkemelerden en meşhuru da Ankara İstiklal Mahkemesi'dir.

Ankara İstiklâl Mahkemesi, Şeyh Sait Ayaklanması sonrası Takrir-i Sükûn Kanunu'nun çıkarılmasından sonra kurulmuş olan iki olağanüstü mahkemeden biridir. Şark İstiklâl Mahkemesi'nin görev alanının isyan bölgesiyle sınırlı olmasına karşılık, Ankara İstiklal Mahkemesi ülkenin geri kalan içindir, seyyardır. Bu mahkemenin hâkim heyetine de ismi daha yakın bir zamanda Halit Paşa cinayetine karışan Kel Ali ile Kılıç Ali atanmıştı. 8 Mart 1341 (1925) tarihli *Cumhuriyet* gazetesi atamaları ilk sayfadan duyurmuştur:

- “1. Afyon Meb'usu Ali (Çetinkaya) -Reis
2. İzmir Meb'usu Necati (istifa edince yerine Denizli Meb'usu Necip Ali (Küçüküka) seçilmiştir) - Müddeiumumî
3. Gaziantep Meb'usu (Asaf) Kılıç Ali
4. Aydın Meb'usu Dr. Reşit Galip
5. Rize Meb'usu Ali (Zırh)”²¹

21 8 Mart 1341, *Cumhuriyet*, s. 1.

Ankara İstiklal Mahkemesi kurulduğu yıl içinde, devrimlere karşı, özellikle de «Şapka Devrimi»ne karşı ülkenin dört bir yanında patlak veren hareketleri bastırmak için şehirden şehire koşmuş, pek çok zanlıyı asmıştır. 1926 yazında İzmir suikast girişimi sanıkları da bu mahkemede yargılanmış, o davanın devamı olarak Ankara'da son İttihatçı temizliğini gerçekleştirmiştir.

Bu mahkemeler genellikle vatana hıyanet, casusluk, inkılaplara karşı gelenlerin cezalandırılması gibi suçları yargılayan mahkemelerdir. Fakat bu mahkemeler amaçlarına ulaşmak için; başka bir ifadeyle rejime tehdit olarak gördükleri unsurları ortadan kaldırmak için kendilerini bu sorunlarla sınırlamamışlar; toplumsal konuları da bazen yargılama süreci içerisinde görmüşlerdir. Bunlardan en ilginç olanlarından bir tanesi de Miralay (Kasap) Osman'dır. Vatana hıyanetten yargılansa da bu suçtan beraat etmiş, ancak bu kez karısını öldürmek suçundan idam edilmiştir²².

BMM'ye bağlı olan ve İhtilal Mahkemeleri olarak nitelendireceğimiz İstiklal Mahkemeleri, olağanüstü şartların ürünüdürler. Kararları kesindir, temyizi yoktur ve kararlarından dolayı sorumsuzluk prensibi vardır. Başka bir ifadeyle verilen kararlarından dolayı hâkim heyeti sorumlu tutulamıyordu. Üstelik kendi üzerinde herhangi bir mercii de tanımıyordu. Bu durum mahkemenin sloganı olan "*İstiklal Mahkemeleri mücadelesinde Yalnız Allah'tan korkar*" sözleriyle sarıh bir şekilde ifadesini bulmaktadır. Bu şu anlama geliyordu: mahkeme üyeleri kendilerinin üzerinde bir makam tanımamakta ve katiyen taviz vermek istememektedir.

Kurulduğu tarih olan 1920'den kapatıldığı 1927 yılına kadar 60.000'in üzerinde sanığı yargılayan bu mahkemenin kararları da oldukça ağırdı. İdamdan, mallarında el koymaya kadar birçok ağır ve acımasız cezalar veriliyordu.

İstiklal Mahkemelerinin kararları çok tartışılmıştır ve hâlâ da tartışılmaktadır. En çok eleştirilen hususlardan birisi mahkemelerin verdiği kararların keyfiliği üzerinedir. Özellikle de hukuk eğitimi olmamasına rağmen mahkemenin mutad üyesi olan Kılıç Ali üzerine eleştiriler yoğunlaşmaktadır. İstiklal Mahkemesi üyesi olarak Kılıç Ali'nin keyfi kararlar verdiğini iddia edenlerin başında Feridun Kandemir gelmektedir:

*"Hükümlerinin isabetsizliği ile şöhret bulan ma'but İstiklal Mahkemesi'nin namı azasından birisi de Kılıç Ali Bey idi"*²³.

22 Turgut, a.g.e., s. 408-409.

23 Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastinin İç Yüzü**, Ekicigil Tarih Yay, İstanbul, 1955, s. 45.

Karabekir, mahkemelerin göstermelik olduğunu, duruşmaların göstermelik ve sırf sanıklara hakaret etmek için yapıldığını, kararların duruşmalardan çok önce verildiğini söylemektedir. Örnek olarak da kendisinin de yargılandığı İzmir Suikastı Davası'nı vermektedir. Ona göre İzmir Suikastı için kurulan İstiklal Mahkemesi'nin daha duruşmalar başlamadan bir buçuk ay önce kararlarını verdiğini bizzat Kel Ali (Çetinkaya) kendisine söylemiştir ve bu durum mahkeme heyetinin peşin hükümlülüğünün kanıtıdır:

“Kel Ali, duruşmalar başlamadan daha bir buçuk ay önce “Cavit'i asacağız” diye söylemişti”²⁴.

İstiklal Mahkemesi mağdurlarından Rauf Orbay'ın da mahkeme üyeleri hakkındaki kanaati keskindir:

“Mahkeme değil eşkıya yatağı... Suçlayanlar sanıklardan daha suçlu... Ülkedeki vicdan buhranının temele nedeni bu mahkemelerdir”²⁵.

İstiklal Mahkemeleri'nin üyeleri arasında keyfi kararları konusunda en çok suçlanan üye Kılıç Ali'dir. Burhan Felek, Kılıç Ali'nin anıları üzerinden bu keyfiyeti oldukça sert bir şekilde eleştirmektedir:

“Milli Mücadele yıllarında Sakarya'da bir genç asker kaçağı olarak yakalanıyor ve İstiklal Mahkemesi'ne çıkartılıyor. Genç askerlik çağında olmadığını iddia etse de ispatlayamıyor ya da ispatlama şansı tanınmadan alelacele idama mahkûm ediyorlar. Tam idam gerçekleşecekken görevli memurlardan Ali Rıza'nın aklına usul sorunu takılıyor: 'Asacak mıyız? Kurşuna mı dizeceğiz?' Çünkü yakaladıkları sırada o genç sivildir. Hemen Kılıç Ali'ye ulaşıyorlar. Kılıç Ali geliyor ve çocuğun tipine bakıyor: 'Yakışıklı, güzel bir genç'. Kurtarmaya karar veriyor ve 'Getirin dosyayı bir daha inceleyim' diyor. Nüfus kayıtları, şahitler vs. inceleniyor ve çocuğun askerlik çağında olmadığına inanıp beraat kararı veriyor”.

Anılardan bu alıntıyı sunduktan sonra Burhan Felek Kılıç Ali'ye acı acı sormaktadır:

“O genç öyle yakışıklı güzel bir genç değil de cılız, karayağız, tipsiz bir Anadolu genci olsaydı” tekrar inceleyecek miydin? Hayır! Kesin idam edilmişti. Tipe göre keyfi karar işte bu”²⁶.

24 Kazım Karabekir, **İzmir Suikastı**, (Yay Haz: Sümeyra Kılıç), Emre Yay, 1994, İstanbul, s. 179.

25 Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, Siyasi Hatıralarım-II, Emre Yay, İstanbul, 1993, s. 204-213.

26 Burhan Felek, “Bir Çağrışım”, **Milliyet**, 8. 4. 1977, s. 2.

İstiklal Mahkemeleri'nin keyfiliği, hissi karar vermesi konusunda mahkeme üyeleri Aliler hakkında hep aynı kanaat hâkimdir. Dönemin şahitlerinin anılarında epey örnek vardır. Yine Burhan Felek'in anlattığı, suçsuz yere İstiklal Mahkemeleri'nde yargılanan Burunsuz Tevfik isminde eski bir askerın hikâyesi bunlardan bir tanesidir:

“Ali Çetinkaya mahkemede karşısında eski abbabı Tevfik'i görünce: “Gel bakalım Burunsuz Tevfik” diye kendisine takılmış olan lakabı ile çağırınca Burunsuz Tevfik: “Geldik bakalım Kel Ali diye cevap vermiş”. Kendisine böyle hitap edilmesine çok bozulan Ali Çetinkaya alelacele davayı incelemeden kararını vermiş ve Burunsuz Tevfik idam edilmiştir”²⁷.

Bundan sonra Burhan Felek İstiklal Mahkemeleri hakkındaki son hükmünü ortaya koymaktadır:

“Yani bu İstiklal Mahkemeleri bir ara öyle bir hale geldi ki Frenklerin “expeditif” dedikleri baştan savma hükümlerle adam astılar”²⁸.

Öyle ya da böyle bu mahkemeler, devrim döneminin, özel şartların mahkemeleridir ve devrim düşmanlarına karşı ibretlik silahtır. Önüne kim gelirse acımamış, hoşgörü göstermemiştir. Kılıç Ali bu durumu, yani hoşgürsüzlüklerinin nedenini, devrim konusundaki tarihi misyonlarıyla ilişkilendirmektedir:

“Görevimizi yaparken ne hatır dinledik, ne emir, ne de gönül... Bizde hoşgörü yoktu. Eğer hoşgörülü davranmış olsaydık hiç şüphe yok ki tarih huzurunda en ağır suçlamaya muhatap olacaktık.”²⁹.

Devrimin geleceği için muhalefete tahammülü olmayan, onları tamamen tasfiye etmeyi amaçlayan İstiklal Mahkemeleri'nin, aslında Amasya'da Mustafa Kemal'le Milli Mücadele'yi başlatan silah arkadaşlarını da asacağını ve bunu engelleyenin de İsmet Paşa olduğunu Kılıç Ali itiraf etmiştir. Kılıç Ali, İzmir yargılamasından çok sonra bir gün Kazım Karabekir ile karşılaştıklarında, “Siz yatın kalkın İsmet Paşaya dua edin. Yoksa!!!” diyerek paşaları asacaklarını ima etmiş; bunun üzerine Kazım Karabekir de “Sağ olsun, biz onunla eski arkadaşız” diye cevap vermiştir³⁰.

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesi ile birlikte ülkede düşünce özgürlüğü bağlamında bir rahatlama yaşanmış, devrimci kadrolar ve faaliyetleri eleştiril-

27 Burhan Felek, “Geçmiş Zaman Olur ki”, **Milliyet**, 18. 1. 1981, s. 11.

28 Burhan Felek, “Geçmiş Zaman Olur ki”, **Milliyet**, 18. 1. 1981, s. 11.

29 Turgut, **a.g.e.**, s. 372.

30 “Yakın Siyasi Tarihimizdeki Olayların Perde Arkası”, **Milliyet**, 24. 11. 1987, s. 11.

meye başlanmış, Kılıç Ali de İstiklal Mahkemeleri bağlamında payına düşeni almıştır. Özellikle Hüseyin Cahit Yalçın “Şakacı” rumuzuyla çeşitli gazetelerde Kılıç Ali’yi İstiklal Mahkemeleri’ndeki kararları ve faaliyetleri doğrultusunda eleştirmiş; buna karşın Kılıç Ali onun Hüseyin Cahit Yalçın olduğunu anlamış ve ona verdiği cevapta İstiklal Mahkemeleri’ni ve faaliyetlerini sonuna kadar savunmuştur:

“İstiklal Mahkemeleri’nden şikâyet edilmek isteniyorsa, haber vereyim ki ben Kılıç Ali, vatanın ve milli devletin kurtuluşu ve cumhuriyet inkılâbının kökleşmesi emrinde, Büyük Mecliste aynı zamanda bütün inkılâp boyunca Atatürk’ün yanında arkadaşlarımla beraber fedâkarâne mücadele ve mücadeleden başka bir şey yapmadım. Yapılan icraatın, tertibatın o zamanın şartlarına, icaplarına ve bilhassa zaruretlerine uygun bulunduğunu bugün dahi ısrarla iddia ederim”³¹.

Kılıç Ali’nin Rutin Dışındaki Faaliyetleri: Komitacı Faaliyetleri

Türk siyasi literatüründe komitacılık olarak bilinen, İttihatçı geleneği olarak da adlandırılan gelenek Milli Mücadele döneminde ve sonrasında devam ettirilmiştir. Sorgusuz sualsiz emirleri yerine getiren, her türlü dayanışma örneği gösteren, vatan söz konusu olduğunda canını esirgemeyen, verilen görevi yerine getirmek için legal ya da illegal türlü sert yöntemi uygulamakta her hangi bir tereddüt göstermeyen komitacı kadrolar sayesinde devrimin önündeki dikenli tellerin kaldırılması sağlanmıştır. İstiklal Mahkemeleri bunun legal yoludur: ancak bu kadrolar illegal yöntemlere de başvurmuşlardır.

Kabul etmek gerekir ki, Milli Mücadele’nin başlangıcında Mustafa Kemal’i buna şartlar zorlamıştır; açıkçası başka çaresi yoktur. Ancak ilerleyen dönemlerde hangi şerait altında böyle kararlar aldı; bunu kestiremiyoruz. Yalnızca Türk Devrimi zamanında değil büyük devrim dönemlerinde her zaman böyle sorgusuz sualsiz emir ifa edebilen, gözü kara fedailere ihtiyaç duyulmuştur. Tarih bunlarla ilgili birçok örnekle doludur.

Kılıç Ali, ölümüne kadar Mustafa Kemal’in yanında kalmış, ona ve emirlerine asla itiraz etmemiş, kendisine yüklenen görevleri sorgusuz sualsiz yerine getirmiş, hatta bazen söylenmeden kendisine görev çıkartmış bir komitacıdır. Kendisini Mustafa Kemal ve devrimin koruyuculuğuna adanmıştır. Devrim ve Mustafa Kemal için tehdit olarak gördüklerine, onlara muhalefet edenlere bölü-

31 “Kılıç Ali Anlatıyor”, **Milliyet**, 5. 9. 1951, s. 7

cülük suçlaması yakıştıarak arkadaşları ile birlikte gerekli muameleyi yapmışlardır³². Bunlardan en çok tartışılanı Deli Halit Paşa cinayetidir.

Çok partili hayata geçiş denemesinin yapıldığı dönemde siyasal iktidarı-muhalefet ilişkilerini gerginleştiren ve başlı başına bir siyasal olay olan Deli Halit Paşa cinayeti, Kılıç Ali'nin de içinde bulunduğu Huzuru Mutat Zevat ile ilişkilendirilmiştir ve komitacı faaliyetler olarak nitelendirilmiştir.

9 Şubat 1925 Pazartesi günü Mecliste Başvekâlet bütçesi görüşülürken Elaziz Mebusu Hüseyin Bey ile Halit Bey arasında başlayan tartışma kavgaya dönüşür ve düelloya kadar ilerler. İki mebus kavga etmek üzere meclis bahçesine doğru yürürken Kılıç Ali'nin de içinde bulunduğu Kabadayılar (komitacılar) grubu onları takip ederler³³. Olayın bundan sonrasının sır olduğunu söyleyen Goloğlu, "*Hep birlikte ne oldu, ne konuşular, kesinlikle bilinmiyor. Fakat hep birlikte salondan çıktılar ve hep birden tabancalarına sarıldılar*" demektedir³⁴.

Halit Paşa yaralanır ve kendisini Rize Mebusu Rauf'un vurduğunu ısrarla iddia etse de olayı Kel Ali (Çetinkaya) üstlenir. Halit Paşa, hastaneye kaldırılmamış, Meclis binasında tedavi edilmek istenmiştir. 12 Şubat 1925'te Dr. Orhan Abdi ile Operatör Süreyya Bey Meclis binasında Halit Paşa'yı ameliyat ederler. Ameliyat başarılı olduğu ve sağlık durumunun iyiliğe yöneldiğini söyleseler de Halit Paşa iki gün sonra 14 Şubat. 1925'te saat ikiyi on geçte hayatını kaybeder.

Dönemin canlı şahitlerinden ve muhalif olarak nitelendirilebileceğimiz şahsiyetlerden birçoğu Halit Paşa'nın hastaneye götürülmemesi ve Meclis'te kalem odasının masaları üzerinde yatırılması sonucu büyük bir sağlık ihmalinden öldüğünü söylemektedirler³⁵. Üstelik doktorların tuttuğu ölüm raporunda da ölüm nedeni olarak zatürreye yakalanması gösterilmektedir³⁶.

Halit Paşa cinayetinde, olay Kel Ali tarafından üstlenilse de olayın içinde diğer komitacı takım gibi Kılıç Ali de vardır ve önemli bir konumdadır. Cinayeti örtbas edenin ve Kel Ali'yi (Çetinkaya) kurtaranın Kılıç Ali olduğu iddia edil-

32 Kazım Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, Timaş Yay, İstanbul, 1992, s. 175.

33 Feridun Kandemir, **Siyasi Cinayetler**, Ekicigil Matbaası, İstanbul, 1955, s. 60-61.

34 Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri**, Başnur Mat, Ankara, 1972, s. 96.

35 Yiğit Nuyan, **İbrahim Süreyya Yiğit'in Öyküsü, Atatürk'le 30 Yıl**, Remzi Kit, İstanbul, 2004, s. 239.

36 Goloğlu, **a.g.e.**, s. 98; Solmaz Gürsoy, **Deli Halit Paşa**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1996, s. 4-10.

mektedir. Bu iddiaların doğruluğu tartışılrsa da Halit Paşa'nın vurulmasından sonra olayın kaza olduğuna dair gazete demeçleri, savcılık soruşturma sürecinde vs. hepsi Kılıç Ali tarafından yönlendirildiği bilinmektedir. Bu konuda son olarak dönemin canlı şahitlerinden Rauf Orbay, cinayetin komitacı takımının bir komplosu olduğunu söylemektedir:

*“Ardahan Mebusu Merhum Halit Paşa, Meclisin toplantı halinde bulunduğu bir zamanda mebusların ve zabıta heyetinin gözleri önünde Meclis koridorunda dört mebus arasında (Afyon Mebusu Kel Ali, Rize Mebusu Rauf, Bozok Mebusu Avni ve Antep Mebusu Kılıç Ali) katledilmiştir. Fakat bu efendiler de tevkif olunmamış ve aksine günlerce serbest ve bir arada bulunarak, nihayet mesuliyetsizlik ve beraat kararı almağa muvaffak olmuşlardır”*³⁷.

Kılıç Ali'nin belki de önemli özelliklerinden birisi dava arkadaşlarının koruyuculuğu görevini üstlenmesidir. Yalnızca Kel Ali değildir kurtardığı, Huzuru Mutat darda kalınca Kılıç Ali'ye koşturmaktadır. Mesela Recep Zühtü'nün sevgilisini öldürmesi sonucu onun aklanması işi Kılıç Ali'ye düşmüştür. Kılıç Ali olaya kaza süsü verip, Recep Zühtü'nün korkutmak amacıyla ateş ettiğini ve o an şuurunun yerinde olmadığını iddia ederek Recep Zühtü'yü kurtarmaya çalışır. Bunun için Kerim Gökay'dan da bir rapor alıp mahkemeye verir. Bunun üzerine Recep Zühtü beraat eder; üstelik iki hafta sonra milletvekili bile olur³⁸.

Kılıç Ali'nin komitacı faaliyetlerinden birisi de Karabekir'in susturulması ve kitaplarının yakılması meselesidir. Karabekir, 1930'lu yıllarda hatıratlarından yola çıkarak siyasal iktidarı eleştirmeye başlamıştı. Bunun üzerine Kılıç Ali'nin önderliğinde Recep Zühtü ve diğer Huzur Mutat Zevat Karabekir'i bir takım komitacı yöntemlerle susturmaya karar verirler. Karabekir'i tehdit edip, yıldırı ve tedhiş yöntemleri ile geri çekilmeye zorlarlar³⁹. Hatta bir ara suikasta bile kalkışır. Faik Ahmet Barutçu, İnönü'den olayları aktarırken suikastın arkasında Kılıç Ali ve Recep Zühtü olduğunu söylemektedir:

“Bir gün Kazım Karabekir Paşa'dan bir telgraf aldım. Kılıç Ali ile Recep Zühtü'nün kendisini takip ettiklerini, hayatının tehlikede olduğunu söylüyordu. Bakanlar Kurulu toplantısında bu telgrafi okudum; aynı zamanda bu telgraf üye-

37 Orbay, **a.g.e.**, s. 203-204.

38 **TBMM Arşivi**, D:5, S:398, Kutu No:57, Recep Zühtü Soyak Dosyası.

39 Karabekir, Mustafa Kemal ile ayrığının temel nedeni olarak Ankara'nın uyguladığı cebir ve tahakküm politikasını göstermektedir (Karabekir, **a.g.e.**, s. 203).

rine İstanbul Valisi'ne tedbir alması için çektiğim telgrafı da okudum. Eğer böyle bir suikast gerçekleşirse Valiyi katil diye takip ettireceğimi de söyledim. Ertesi gün Meclis Reisi'ne çıkararak 'eğer bir vakıa olursa katil Şükrü Kaya'dır diyeceğimi de söyledim. Daha sonra bu olanları Meclis Başkanından Atatürk'e çıkararak söylemesini rica ettim. Kabul etmedi ben de kendim huzura çıktım ve olanları birebir anlattım. Bunun üzerine Atatürk derhal İstanbul'dakileri geri çekirdi"⁴⁰.

Karabekir'in gizli/kızıl pençe ismini taktığı ve önderliğini Kılıç Ali'nin yaptığı bu örgüt Teşkilât-ı Mahsusa tarzı bir örgütlenmeye gitmiştir; yani hücre evleri kullanmaktadır. Birkaç tane gizli pençe evi vardır. Bunlardan bir tanesi de Kılıç Ali'nin İstanbul'daki gizli dairesidir. Gizli baskınlar ve planların birçoğu bu dairede yapılmaktadır⁴¹. Bu örgüt tedhiş ve yıldırma siyaseti uygulamaktadır. Sürekli gözaltında tutma, peşine adam takma ve laf alma mücadeleleri. Hepsi psikolojik hareketin birer aşaması. Sonuç alana dek sürdürülecek bir mücadele. Bu şekilde Karabekir'i tam dört ay muhasara altında bırakmışlar ve anılarını yazdığı "İstiklal Harbimizin Esasları" isimli kitabı da imha etmişlerdir⁴².

Kitap yakma olayı 1933'te gerçekleşmiştir. 1933 yılı Mayıs ayında Milliyet gazetesinde Siirt Milletvekili Mahmut Soydan'ın "Millici" imzasıyla İstiklal Savaşıyla ilgili Karabekir'i suçlayan iddiaları yayınlanmaya başlamıştı. Buna karşılık Karabekir de gazeteye cevabi mektuplar gönderiyordu. Mektuplarda ertesi gün yayınlanırken, yedincisi sakıncalı bulunup yayınlanmadı. Hatta Mahmut Soydan bir yazısında "Karabekir, 'Şarkılı İbret' eserini yazacağına İstiklal Harbi'nin bir kaç safhasını vatan çocuklarına öğretecek eser hediye etseydi" şeklinde sert bir şekilde eleştirmesi üzerine Karabekir, anılarından ve elindeki belgelerden yola çıkarak "İstiklal Harbimizin Esasları" adlı bir kitap yazdı⁴³. Çağaloğlu'ndaki Sinan Matbaası'nda baskıya giren kitaptan 3 bin adet basıldı. Kitabın basılan formları Kel Ali (Çetinkaya), Kılıç Ali ve Recep Zühtü gibi isimlerin eline geçmişti. Kılıç Ali, "Bu kitaplar muzırdır, basılamaz" deyince, gece yarısı Recep Zühtü ve Kılıç Ali, adamlarıyla birlikte matbaaya gelip ciltlenecek 3 bin kitabı çuvallara doldurdu ve Topkapı sur dibine götürüp bir kireç ocağı çukurunda yaktılar. Karabekir'in evi 4 Haziran 1933 sabaha karşı dörtte basılıp aranır ve buradaki kopyalar da imha edilir. Sadece Feridun Kandemir 5 nüsha saklayabil-

40 Faik Ahmet Barutçu, **Siyasi Hatıralar**, İstanbul, 2001, s. 918-919.

41 Karabekir, **a.g.e.**, s. 179-180.

42 Karabekir, **a.g.e.**, s. 169.

43 Karabekir, **a.g.e.**, s. 23.

di. Kazım Karabekir kitabının yayınlandığını göremeden 1948'de vefat etti. Feridun Kandemir'in kurtardığı nüshalardan oluşan kitap 1951'de basılabilmektedir.

Kılıç Ali'nin komitacı ruhu bu kez de gazetecilere yönelmiştir. Devrim ve Kılıç Ali aleyhinde yazılar yazan İleri gazetesi sahibi ve başmuharriri Celal Nuri Bey ile 1925 yılı başlarında bir ortamda karşılaşılır. Kılıç Ali, sorgusuz sualsiz doğrudan kendisine saldırır ve Celal Nuri Bey'in kafasını kırar. Ancak Kılıç Ali ne tevkif edilir ne de muhakeme edilir. Olay kapatılır⁴⁴. Yine sonraki yıllarda dönemin meşhur gazetecilerinden Burhan Felek, yazdığı bir aleyhte yazı yüzünden yıllarca yazı yazması yasaklanıyor ve spor camiasıyla ilişkisi kesiliyor⁴⁵. Bu devirde Türk Spor Kurumu (TFF) Halk Partisi'ne bağlanmıştı. Kılıç Ali'nin etkisiyle Türk Spor Kurumu Burhan Felek'in Türk spor camiasıyla ilişkisi kesilmişti. İşte Kılıç Ali'nin komitacı ruhu Burhan Felek'e de zarar vermişti. Burhan Felek'in Türk spor camiası ile alakasının kesilmesine yorumu aynen şöyledir:

"Bu ne demektir? Hiçç... 1936 yılında yazdığım bir yazının intikamı idi"⁴⁶.

Komitacılığın Spora Yansıması

Kılıç Ali, spor yapmamasına rağmen spora düşkündür; özellikle de futbola. Koyu Beşiktaşlıdır ve Beşiktaş'ın kurucu üyelerindendir⁴⁷. Oğlu gündüz Kılıç uzun yıllar Beşiktaş'ı çalıştırmıştır⁴⁸. Ancak, futbola ve spora ilgisi Beşiktaş ile kalmamış, bir ara Galatasaray'ın fahri başkanlığını yürütmüş, Galatasaray'a da hizmetleri olmuştur.

Bu dönemde sadece Kılıç Ali değil Huzuru Mutat Zevatin birçoğunda spora, spor kulüplerine düşkünlük vardır. Örneğin İsmail Hakkı (Tekçe) Muhafızgücü takımını kurmuş, birçok başarıların altına imza atmıştır. Ayrıca 1930'lu yıllarda büyük kulüplerin başında siyasi şahsiyetlerin bulunması adetti. Galatasaray'ın başında Kılıç Ali, 1933 yılında kurulan Ateş-güneş'in başında Cevat Abbas,

44 Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni**, Siyasi Hatıralarım-II, Emre Yay, İstanbul, 1993, s. 203.

45 Burhan Felek, "Başıma Düşen Kiremit", **Milliyet**, 02. 04. 1978, s. 16.

46 Burhan Felek "Utanılacak Şey", **Milliyet**, 22. 11. 1974, s. 2.

47 Ölümü üzerine Beşiktaş kulübü yönetim kurulu "Kurucumuz ve divan heyeti üyemiz Kılıç Ali" hitabıyla başsağlığı mesajı yayınlamış ve Beşiktaş taraftarını Şişli Camii'ndeki cenaze namazına çağırmıştır (**Milliyet**, 16. 7. 1971, s. 2).

48 "Baba Gündüz", **Milliyet**, 17. 7. 1971, s. 10.

Fenerbahçe'nin başında da Saraçoğlu vardı. Yusuf Ziya'nın kurduğu Ateş-güneş kulübü sırf Kılıç Ali'nin hasmâne tutumu yüzünden kapatılmış ve Türk spor camiası dördüncü büyüğünü kaybetmiştir. Olayın ayrıntılarını Burhan Felek'ten dinleyelim:

“Galatasaray’daki başkanlık görevinden kötü bir şekilde kovulan rahmetli Yusuf Ziya, Galatasaray’la boy ölçüşecek, hatta ondan daha üstün bir takım kurarak Fenerbahçe ile dost Galatasaray’a da şiddetli rakip olmuştu. Yusuf Ziya’nın bu teşebbüsü Avrupa çapında bir organizasyondur. Ateş-güneş ismindeki bu kulüp için ilk sene içerisinde mükemmel bir tesis kurmuş, kuvvetli bir kulüp tesis etmişti. Maksudı Galatasaray kulübünden gördüğü kötü muamelenin öcünü almaktır. Cebinden çok para sarf etti. Gerçek bir spor kulübü, mükemmel bir spor müessesisi kurdu.

Sarı kırmızı renkli Ateş-güneş, Galatasaray’dan ve dışarıdan aldığı topçularla çok kaliteli bir takım oldu. Galatasaray’ın ananevi Fenerbahçe rekabetini dostluğa çevirdi. Önüne gelen takımları hep yeniyordu. Durum bu halde iken Ateş-güneş ile Galatasaray bir maç yaptı. Yusuf Ziya kendisini reislikten atanlara karşı intikam almaya kararlı idi. Maç Taksim’de oynandı. Ancak maçta kavga çıktı. Ateş-güneş önde iken taraftarlar oyunculara ayva fırlattı. İşte sahaya yabancı madde atmak meselesi bu maçta çıktı ve maça “Ayvalı maç” adı verildi.

İş politik sahaya hemen aktarıldı. Kılıç Ali ile Cevat Abbas’ın nüfuzları çarpıştı. Kılıç Ali galip geldi ve Ateş-güneş kulübünü kapattırdı. Bahane maçta sahaya ayva atmak olmuştu”⁴⁹.

Nihayetinde Türk sporu, Kılıç Ali’nin, komitacının o sert karakteri ile karşılaşmış ve komitacılık spor camiasına da yansımıştır.

Kılıç Ali’nin Diğer Faaliyetleri ve Yönetim Kurulu Üyelikleri

III. IV. ve V. dönemlerde de Gaziantep Mebusu olan Kılıç Ali kesintisiz olarak 1920-1939 yılları arasında tam 19 yıl mecliste yer almıştır. 1920’den ölümüne kadar Mustafa Kemal’in yanından ayrılmayan Kılıç Ali’ye 1934 yılında Mustafa Kemal tarafından “Kılıç” soyadı verilmiştir.

24 Ekim 1923 tarihli TBMM kararıyla ve yalnız üç kişiye verilmiş olan kırmızı-yeşil şeritli İstiklal Madalyası ile taltif edilmiştir. Madalya kendisine

49 Burhan Felek “Başıma Düşen Kiremit”, *Milliyet*, 02. 04. 1978, s. 16; “Utandırılacak Şey”, *Milliyet*, 22. 11. 1974, s. 2.

23 Mart 1925 tarihinde takdim edilmiştir⁵⁰. 15 Temmuz 1934'te de fahri yüzbaşılıktan sonra askerlikten istifa etmiş olmasına rağmen⁵¹ kendisini 408 sayılı kanunun üçüncü maddesi gereğince Milis Miralay rütbesi ile asker emeklisi saydırtmıştır⁵².

Cumhuriyetin ilk yıllarında mebus maaşları oldukça düşüktür ve mebuslar bu durumdan şikâyetçidirler. Maaşlarının artırılması için Mustafa Kemal'e başvurdukları zaman olumsuz cevap almışlar; ancak tam olarak ta eli boş dönmemişlerdir. Mustafa Kemal, kendilerine büyük firmaların temsilcilik ve danışmanlık hizmetlerini alabileceklerini söylemiştir; yani izin vermiştir ve bu durumu legalleştirmiştir⁵³. Fakat bu durumdan daha çok nüfuzlu milletvekilleri yararlanmışlar ve birçok firmanın temsilciliğini almışlardır⁵⁴. Danışmanlık ve temsilcilik alamayan milletvekilleri de önemli yerli kuruluşların idare kurulu üyeliği gibi yan kaynaklarla yetinmişlerdir.

Bu arada İş Bankası kurulmuştur. 20 Ağustos 1924 tarihli BKK ile kurulan bu bankanın kurucular kurulu "Kılıç Ali, Celal Bayar ve rüfekasından" oluşmaktadır⁵⁵. Bu kurumun idare kurulu üyeliği milletvekilleri için önemli bir gelir kaynağı olarak durmaktadır. Türkiye İş Bankası İdare Kurulu üyeliği madde anlamda oldukça önemli bir mevkidir. Bu yüzden Türkiye İş Bankası İdare Meclisi üyelerinin tamamı mebuslardan ve Mustafa Kemal'e yakın olanlardan seçilmişlerdir⁵⁶.

Kılıç Ali, 26 Ağustos 1924'te de Türkiye İş Bankası idare kurulu üyeliğine atanır ve bu görevi İsmet İnönü'nün kendisini siyasetten ve İş Bankası İdare Meclisi üyeliğinden dışlandığı 1939 yılına kadar devam eder. Celal Bayar'ın Demokrat Partili yıllarında tekrar Türkiye İş Bankası İdare Kurulu üyeliğine atanır ve askeri yönetim kendisine bu görevden el çektiği 2 Haziran 1960 yılına

50 Fahri Çoker, **Türk Parlamento Tarihi, 1919-1923**, Cilt: III, Ankara, 1995, s. 423-425.

51 Çoker, **a.g.e.**, s. 423-424.

52 Milliyet gazetesindeki haberde rütbesinin en fazla binbaşılığa kadar yükselebildiği yazılmaktadır (**Milliyet**, 15. 7. 1971, s. 1).

53 "Mebuslar meşru surette kazanç yapsınlar, durumlarını düzelsinler"; (Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri**, Ankara, 1972, s. 245).

54 Falih Rıfki kendisine de Skoda firmasının Türkiye mümessilliğini teklif ettiğini, ama kendisinin kabul etmediğinden bahsetmektedir (Falih Rıfki Atay, **Çankaya**, Pozitif Yay, İstanbul, 2011, s. 526).

55 "İş Bankası ve Türk Sermayesinin Büyümesi", **Milliyet**, 28. 8. 1974, s. 7.

56 **Türkiye İş Bankası Tarihi**, TİŞ Kültür Yay, İstanbul, 2001, s. 62.

kadar bu görevi devam eder⁵⁷. Yalnızca İş Bankası değil bunun yanında birçok önemli kuruluşun idare kurulu üyeliklerinde de bulunmuştur. Örneğin Kılıç Ali Türkiye Şişe ve Cam Fabrikası'nın ilk idare meclisi başkanıdır⁵⁸. Beşiktaş Jimnastik Kulübü'nün kurucusudur ve yönetim kurulu üyeliği yapmıştır.

Şekerci Hayri ve TECİM isimli ithalat ve ihracat şirketlerinin hissedarlıkları da vardır. Bu şirketler de Recep Zühtü, Kılıç Ali, Celal Bayar, Mahmut Soydan gibi önemli isimler hissedardır⁵⁹. Fakat bu şirketler gibi daha başka şirketler de vardır ve bunların adı bazı yolsuzluklara karışmıştır. Bu tür yolsuzlukları ortaya çıkaran Şevket Süreyya Aydemir'in en çok suçladığı isim Kılıç Ali'dir:

“Hakikaten Kılıç Ali'nin benim çıkarttığım dosyalar arasında çok çirkin suiistimalleri vardır. Ermenilerle bilmem nelerle filan. Celal Bayar bile. O sahte şirkete giriyorlar. Yani bu Şekerci Hayri diyoruz ya. Şekerci Hayri'nin şeker gördüğü yok. Bütün işleri yapan şeker şirketi...”

Atatürk'ün etrafındaki suiistimal sebeplerini bu kez çıkardım. “Tec” diye bir şirket. Mevcut değil... İşte Tecim bilmem ne. İthalat, ihracat filan. Şekeri de o ithal ediyor. Güya tohum, gübreler bilmem neler, şeker makinaları filanlar. Hâlbuki bu şirketin hepsi hepsi bir garsoniyeri var. O da Siirt Mebusu Mahmut Bey'in evi... Nihayetinde yaptığım tahkikat ve ortaya çıkan raporda sahte bir şirket var ortada, bu işlerin hepsini şeker şirketi yapıyor, kârı Tec şirketine gidiyor. Tec'de Celal Bayar da hissedar... daha neler neler. Kumar borçlarını yazmışlar devlet kasasına...”⁶⁰

Kılıç Ali'nin Özel Hayatı ve Vefatı

Kılıç Ali, nihayetinde çok genç yaşta, 34 yaşında müthiş bir nüfuz ve gücün sahibi olmuştu. Kılıç Ali bir astsubay, mebus maaşıyla elde edilemeyecek büyük bir servet ve nüfuzun sahibi olmuştu. Onun servetinin büyüklüğünü küçük oğlu Altemur Kılıç da doğrulamaktadır:

“Babamın büyük serveti vardı. Bu servetin büyük çoğunluğunu da Füraye'ye harcadı. Zaten Füraye Koral de babamla ekonomik sebeplerle evlendiğini söylemişti”⁶¹.

57 “İş Bankası ve Türk Sermayesinin Büyümesi”, **Milliyet**, 28. 8. 1974, s. 7.

58 **Milliyet**, 17. 7. 1971, s. 2.

59 Arı İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yay, İstanbul, 1997, s. 264-265.

60 İnan, **a.g.e.**, s. 264-265.

61 Altemur Kılıç “Füraye'ye Bir Kez Kırıldım”, **Milliyet**, 30. 1. 2000, s. 11. (Pazar eki).

Nitekim oğlu Altemur Kılıç bu servetten geriye pek bir şey kalmadı dese de nüfuzu kalmış; nüfuzu sayesinde çocukları oldukça rahat bir yaşam sürmüşlerdir. Altemur Kılıç genç Cumhuriyet'in bir avuç dolusu elit tabakasına mensup bir aileye mensubiyetinin kendisine avantajlar sağladığını samimiyetle itiraf etmektedir:

*"Ailemin, özellikle babam Ali Kılıç'ın toplumdaki yeri, bana hayatta önemli ilişkiler ve avantajlar sağladı. Soyadım sayesinde iş bulmam nispeten kolay oldu, kapıları açtı"*⁶².

Altemur Kılıç'ın da anılarında söylediği gibi bu nüfuz ve kudret onu şımartmıştır⁶³. Bu şımarıklık onda düzensiz bir özel hayat ortaya çıkarmıştır. Zaten çapkın bir karaktere sahip olan Kılıç Ali, iyice düzensiz bir yaşama sürüklenmişti. Onun çapkınlığını oğlu Altemur Kılıç da kabul etmektedir:

*"Meşrep olarak çapkın olan Kılıç Ali'ye bu nüfuz ve kudretle birlikte bu alanda da sayısız imkânlar açılmıştı. Ben bile küçük yaşında babamın çeşitli yerli ve yabancı dostlarının adlarını duyuyorum. Mesela babamın hukuk tahsiline yardımcı olduğu güzel bir F... vardı... Almanya'dan getirip, sonra ağlaya ağlaya trene bindirip yurduna gönderdiği Fraulein Viola'yı mı söylesem..."*⁶⁴.

Zaten çapkın olan Kılıç Ali, elde ettiği maddi bolluk ve siyasal iktidarda edindiği yer sayesinde sınıf atlamış, kendisine elit kadrolar içerisinde yer bulmuştur. Yanına yakıştıramadığından olsa gerek dört çocuğunun annesi Hümeýra Hanım'ı boşamıştır. Hümeýra Hanım oldukça mazbut, sabretmesini bilen tasavvuf ehli (Mevlevi) bir şahsiyetti⁶⁵. Kılıç Ali'ye ve yaptıklarına katlanıyor; ama Kılıç Ali ona katlanamıyordu. Çünkü Kılıç Ali o şöhretle, nüfuzla kendisini sınıf atlamış görenek Hümeýra'yı yanına yakıştıramıyordu. Karısını o nüfuzunu da kullanarak beş parasız, tek celsede, nafaka bile vermeden boşamıştır.

Kılıç Ali, sürekli Mustafa Kemal'in sofrasındadır ve o sofraya her şeyden önemlidir. Ancak bu durum Kılıç Ali'nin özel hayatını olumsuz etkilemiş ve aile hayatını kökünden sarsmıştır. Sürekli Mustafa Kemal'in yanında bulunarak ailesini ve çocuklarını ihmal etmiştir. Altemur Kılıç bu durumu *"Diyebilirim ki*

62 Altemur Kılıç, "Füraye'ye Bir Kez Kırıldım", **Milliyet**, 30. 1. 2000, s. 11. (Pazar eki).

63 Altemur Kılıç, **a.g.e.**, s. 42.

64 Kılıç, **a.g.e.**, s. 37-38.

65 Kılıç, **a.g.e.**, s. 22.

15 yaşına kadar babamla aynı çatı altında bulunmam 15 dakikayı geçmezdi. O hep Atatürk'ün yanında idi” sözleri ile anlatmaktadır⁶⁶.

Kılıç Ali'nin sofraya merakı ve Mustafa Kemal düşkünlüğü onun bundan sonraki evliliklerini de etkilemiştir. Hümeysra'dan sonra 3 defa daha evlilik yapmıştır. İkinci eşi Füreya Hanım, daha sonra Lamia Hanım ve son eşi de Meliha Seria Hanım'dır. Evliliklerinin sona erme nedeni genellikle zaman ayıramamak ve ilgisizlik olmuştur. Bu evliliklerden en fazla sansasyonel olanı ikinci evliliği, yani Füreya Korel ile yaptığı evliliğidir.

Şakir Paşa'nın ikinci evliliğinden doğan altı çocuğundan Hakkiye'nin kızı olan Füreya (1910-1997), zengin bir ailede şımarık ve mutlu bir hayat sürmektedir. Büyük babası, annesi ve asker babasına konak bahçesindeki evi hediye ettiğinden, konakta çok kalabalık bir ailede büyümüştür. Bir kaza sonucu büyük babasını vuran büyük dayısı ailenin perişan olmasına sebep olmuş, savaşın başlaması bu perişanlığı arttırmıştır. Aile para açısından büyük bir sıkıntıya girmiş, hatta konağı satıp İstanbul'daki evlerine taşınmak zorunda kalmıştır.

Erken yaşta evlenen Füreya, eşinin kötü davranışları sonucu çocuğunu kaybederek bunalıma girer. Tedavi ile bunalımı atlatan Füreya ilk evliliğini bitirir. İkinci evliliğini, Atatürk'ün çok yakın arkadaşlarından birisi olan Kılıç Ali ile ailesinin itirazlarına rağmen gerçekleştirir. Füreya'yı Kılıç Ali ile tanıştıran ve evlenmelerini sağlayan Mustafa Kemal'dir. Füreya kendisiyle yapılan bir röportajda o günü şöyle anlatır:

*“Beni Kılıç Ali ile Atatürk tanıştırdı... Bir gün Çınaraltı'nda oturuyorduk. Atatürk de oraya geldi. Annem daha önceden Atatürk'le tanışmıştı. Atatürk bizi masasına çağırdı. Kılıç Ali'yi orada tanıdım”*⁶⁷

Füreya (Korel), bir ara rahatsızlanarak yurt dışına gitmiş, orada seramik sanatını öğrenerek Türkiye'nin ilk seramik ustası olmuştur. Füreya, sanatta ilerleyip sosyal çevresini değiştirdiğinde Kılıç Ali bu ortamı çok yadırgamış ve bir gün bir not bırakarak evi terk etmiştir. Daha sonra da resmen boşanmışlardır⁶⁸.

Atatürk'ün vefatı, Kılıç Ali'yi derin bir bunalıma iter. Eski eş Füreya bu durumu şöyle izah etmektedir:

66 Kılıç, a.g.e., s. 35.

67 “Büyükkadada Yalnız Kız”, **Milliyet**, 22. 3. 1988, s. 11.

68 “Müthiş Aile: Şakirpaşazadeler” **Milliyet**, 17. 5. 1964, s. 11.

*“Atatürksüz bir hayat: Kumar, içki eğlence. Benim hiç ilgimi çekmeyen bir hayatın içine girmiştin. Yani böyle nahoş bir hayattı. Bazen düşünürdüm: “Ben nasıl böyle bir hayatı devam ettiriyorum” diye. Fakat ettirdim. Çünkü Kılıç Ali düşmüş bir insandı”*⁶⁹

İçki, kumar ve Mustafa Kemal, Kılıç Ali'nin vazgeçilmezlerindendi. O her gece mütemadiyen içer; üstelik çevreyi de oldukça rahatsız eden birisidir. Çünkü içince o sert karakteri, kabadayı şöhreti, astığım astık kestiğim kestik söylemleri icraata dönüşüveriyordu. Onun bu durumlarını oğlu Altemur şöyle anlatmaktadır:

*“Babam içip içip gelir, gecenin bir yarısı bizleri derin uykumuzdan uyandırır; işkembeciden aldığı işkembeleri bize içirtmeye kalkar ve bizi sevmek isterdi. Etrafa hiç aldırmazdı. Gecenin bir yarısı apartmanımızın önünde saatlerce davul çaldırırdı. Ne İstanbul'daki apartman sakinlerinin ne de Bostancı'daki komşularımızın babamın bu hareketleri karşısında bize pek rahmet okumadıkları gerçektir”*⁷⁰

Atatürk'ün ölümü, onu iyice içkiye ve kumara düşürmüştü. Burhan Felek, *“Kılıç Ali'nin bir meyhanede kendisinin tanımadığı birisi tarafından bir kadın yüzünden dayak yediği polis raporlarına da girmişti. Çocukları tezkip etmiş olsalar da ben bunu çok yakın olduğum bir polis müdüründen duymuştum”* demektedir⁷¹.

Nihayetinde devir değişir; uygulamalardan Kılıç Ali de nasibini alır. Bütün Huzur-u Mutat Zevat gibi Kılıç Ali'yi de hem siyasetten hem de bütün gelir kaynağı üyeliklerinden uzaklaştırır. Çünkü İnönü Kılıç Ali, Recep Zühtü gibi “Huzuru Mutat Zevat”tan hoşlanmamaktadır; hatta nefret etmektedir. 3 Nisan 1939 Mart seçimleri ile Mustafa Kemal'in sağlığında İnönü karşıtı olarak tanınan Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Kılıç Ali, Recep Zühtü, Nuri Conker gibi isimlerin milletvekilliği hayatı sona erdi⁷². Buna karşılık İnönü, Mustafa Kemal'in siyasete yasakladıklarını yeniden çağırdı ve milletvekili yaptı: Karabekir, Ali Fuat, Faik Ahmet gibi.

Kılıç Ali 1951 yılına geldiğimizde artık İsmet İnönü'nün yıldızının söndüğü ve gücünü kaybettiği bir dönemde sırf İnönü'yü aşağılamak ve milletin gözündeki değerini düşürmek için anılarını neşretmiş ve bu anılar Milliyet gazetesinde

69 “Büyükadada Yalnız Kız”, **Milliyet**, 22. 3. 1988, s. 11.

70 Kılıç, **a.g.e.**, s. 40.

71 Burhan Felek, “Geçmiş Zaman Olur ki”, **Milliyet**, 25. 1. 1981, s. 11.

72 **TBMM Arşivi**, D:5, S:398, Kutu No:57, Recep Zühtü Soyak Dosyası; Derya Sazak, “Öymen ve Seçim Anıları”, **Milliyet**, 7. 10. 2002.

“Kılıç Ali Anlatıyor” başlığıyla tefrika halinde yayınlanmıştır. Fakat anılar yayınlanırken de kendisini yalan söylemekle itham edenler, gazete de tekziplerini yayınlamışlardır. Bunlardan birisi de Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa'dır (Kut). Kılıç Ali'nin anılarının bir yerinde Halil Paşa'nın Mustafa Kemal'in eline sarılıp öptüğünü ve af dilediğini yazmış; buna karşılık Halil paşa'da aynı gazetede ki tezkibinde bunu yalanlamıştır:

“Kılıç Ali anılarında benle ilgili yalan söyledi. Ben Mustafa Kemal'in eline ne sarılıp öptüm ne de ona suikast yapmaya meyil ettim. Mustafa Kemal beni böyle bir suçla bir sohbetimizde itham etti; ben de vazih bir şekilde reddettim. Başka bir şey olmadı. El öpme yalvarma gibi bir şey söz konusu değildir”⁷³.

Demokrat Parti'nin kurulması sonucu Celal Bayar ve ekibini desteklemiş; ancak siyasi davet almamıştır. Çünkü Celal Bayar da Huzuru Mutat Zevat'ı sevmemektedir. Her ne kadar eskiden bunlarla birlikte hareket etmiş olsa da Celal Bayar, Tefik Rüştü, Kılıç Ali, Fuat Bulca, Recep Zühtü gibi sevilmeyen isimlerin Demokrat Parti'ye girmelerini engellemiştir⁷⁴.

1969 Mart'ında Yeni Türkiye Partisi'ne katılarak siyasete tekrar dönmüştür. Gazeteler Kılıç Ali ile birlikte eski birçok büyükelçinin bu partiye katılımını “Çifte Sürpriz” başlığı ile duyurmuşlardır. Kılıç Ali, siyasete tekrar dönmesindeki amacının sağ-sol ayrımının önüne geçmek, Atatürk ilkelerini tekrar yaşatmak ve toplumun her kesimine yerleştirmek” olduğunu söylemiştir⁷⁵.

Artık yaşlanan ve siyasette aradığını bulamayan Kılıç Ali yaşama hevesini kaybetmiş ve 14 Temmuz 1971'de vefat etmiştir. Kılıç Ali'nin cenazesi 16 Temmuz 1971 tarihinde öğle namazını müteakip Şişli Camiinde askeri törenle Zincirlikuyu Mezarlığına defnedildi. Törene Cumhurbaşkanı Cevdet Sunay adına Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri, Cumhurbaşkanı yaveri, eski cumhurbaşkanlarından Celal Bayar, Refik Koraltan gibi eski Demokrat Partililer tam kadro katılmışlardır. Ancak CHP'nden katılan olmamıştır⁷⁶.

Kılıç Ali'nin, Milliyet'te yayınlanan ve daha sonra kitaplaştırılan siyasi hatıratının yanında **Atatürk'ün Hususiyetleri, İstiklal Mahkemesi Hatıraları** isimli iki adet daha hatırat yayınlamıştır.

73 **Milliyet**, 6. 11. 1951, s. 7.

74 “Refik Şevket İnce'nin Günlüğü”, **Milliyet**, 01. 11. 1982.

75 “Çifte Sürpriz”, **Milliyet**, 7. 3. 1969. s. 1.

76 “Kılıç Ali'nin Cenazesi Kaldırıldı”, **Milliyet**, 17. 7. 1971.

SONUÇ

Türk siyasal literatüründe bu kötü devlet geleneğine “komitacılık”, faaliyetleri gerçekleştirenlere de “komitacı” ismi verilmiştir. Komitacılık Türkiye Cumhuriyeti’ne aksettirilen bir Osmanlı Devleti geleneğidir. Türkiye’de ne zaman hukuk sisteminin dışına çıkılsa, bir siyasi kişilik saldırıya uğrasa, ne zaman bir cepheleşme, yalan ve ayak oyunları olsa hepsi komitacılık olarak nitelendirilmiştir.

Mustafa Kemal’in komitacılarla ilişkisi olmuştur ve onları devrimin hedefleri doğrultusunda kullanmıştır. Devrim bir oldu-bitti meselesi değildir; süreklilik arz eder. Bunun için devrimin önünde sürekli engeller olacaktır ve bunlar sürekli bertaraf edilecektir. Bunun için Cumhuriyetin ilanı ile birlikte komitacılar ortadan kalkmamış, Mustafa Kemal’in yaşamı boyunca onun etrafında yer almışlardır. Artık isimleri Komitacı değil Huzuru Mutat Zevat’tır. Mustafa Kemal de bunların yanında olmasından rahatsızlık duymamış, devrimin hedefleri doğrultusunda bunları kullanmıştır. Ancak, komitacıların bazı davranışları Mustafa Kemal’i zor durumda bırakmış ve yakın arkadaşları ile ayrışmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Komitacıların asabiyetleri, düzen-hukuk tanımamaları, acımasızlıkları, cinayetleri, özel yaşamlarındaki düzensizlikleri, kumar düşkünlükleri vs. hepsi Mustafa Kemal’i zor durumda bırakmıştır. Çalışmamızın öznesi olan Kılıç Ali en fazla bilinenlerdendir.

Kılıç Ali’nin Milli Mücadele yıllarında hatırı sayılır hizmetleri vardır. Gerek güney bölgesinin savunması, ayaklanmaların bertaraf edilmesi ve bürokratik hizmetleri. Bu özellikleri ile elbette Türk ulusundan bir teşekkürü hak etmektedir. Ancak Kılıç Ali ve arkadaşları birçok gayri hukuki işe karışmışlar; bunları devrime ve zamanın özel şartlarına mal etmişlerdir. Bu tür faaliyetlerini Mustafa Kemal’in yaşamı boyunca sürdürmüşlerdir ve hep sürdürme gayreti içinde olmuşlardır. Hal böyle iken elbette Türk ulusunun eleştirme hakkı da vardır.

Bu durum gerek Mustafa Kemal’in sağlığında gerekse öldükten sonra yakın arkadaşları ve ondan sonra siyasal iktidarı devralan İsmet İnönü’yü rahatsız etmiş ve sonlandırmak istemişlerdir. Ancak Mustafa Kemal müsaade etmemiş, bunlara hiçbir zaman sırtını dönmemiş, vefakâr olmuş, hepsini milletvekili yaparak dokunulmazlık sağlamıştır. Hatta ölümünden sonrasını da düşünmüş bunların her birine mirasından pay bırakmıştır. Ancak bunları hiçbir zaman önemli devlet mevkileri vermemiş, yönetim mekanizmasının dışında tutmuştur.

Mustafa Kemal’in ölümüyle birlikte, İsmet İnönü’nü Huzuru Mutat Zevat’ı,

siyaset sahnesinin dışına itmiştir. 1939 yılı bu konuda milat olarak kabul edilebilir. 3 Nisan 1939 seçimleri ile birlikte hepsi Meclis dışında bırakılmışlardır. Ancak Huzuru Mutat Zevat'ın siyaset sahnesinden silinmesiyle birlikte komitacılık sona ermemiştir. İnönü'den sonra siyasal iktidarı devralan Menderes CHP'nin çalışmalarını komitacılık olarak değerlendirmiş; CHP de Menderes'i komitacılıkla suçlamıştır. Daha yakın zamanda Mesut Yılmaz ile Demirel arasında da komitacılık suçlamaları olmuştur. ANAP lider Mesut Yılmaz, Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in "Devlet bazen rutin dışına çıkabilir" sözlerini komitacılık olarak değerlendirmiştir. Bu suçlamalar hep olmuştur ve olacaktır. Sonuç olarak komitacılar isim değiştirmiş; Huzuru Mutat Zevat olmuş ve zamanla ortadan kaybolup gitmişlerdir. Ama ortadan kaybolup gitmeyen onların geleneği olmuştur.

KAYNAKÇA

- Arı, İnan, **Tarihe Tanıklık Edenler**, Çağdaş Yay, İstanbul, 1997.
- Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya**, Pozitif Yay, İstanbul, 2011.
- Barutçu, **Faik Ahmet, Siyasi Hatıralar**, İstanbul, 2001.
- Burhan Felek “Başıma Düşen Kiremit” , **Milliyet**, 02. 04. 1978, s. 16.
- Burhan Felek “Bir Çağrışım” , **Milliyet**, 8. 4. 1977.
- Burhan Felek “Geçmiş Zaman Olur ki” , **Milliyet**, 25. 1. 1981, s. 11.
- Burhan Felek “Utanılacak Şey” , **Milliyet**, 22. 11. 1974, s. 2.
- Cumhuriyet**, 8 Mart 1341, s. 1. (Osmanlıca).
- Çoker, Fahri, **Türk Parlamento Tarihi**, 1919-1923, Cilt: III, Ankara 1995.
- Feridun Kandemir, **Siyasi Cinayetler**, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1955.
- Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri**, Başnur Mat, Ankara 1972.
- Gönültaş, Güngör, “Atatürk ve Çevresi”, **Milliyet**, 13. 11. 1981, s. 7.
- Gürsoy, Solmaz, **Deli Halit Paşa**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara, 1996.
- Kandemir, Feridun, **İzmir Suikastının İç Yüzü**, Ekicigil Tarih Yay, İstanbul, 1955.
- Kazım Karabekir, **Bir Düello Bir Suikast**, Timaş Yay, İstanbul, 1992.
- Kazım Karabekir, **İzmir Suikastı**, (Yay Haz: Sümeyra Kılıç), Emre Yay, İstanbul 1994.
- Kılıç Ali, **Atatürk’ün Hususiyetleri**, 1955.
- Kılıç Ali, **İstiklal Mahkemesi Hatıraları**, 1955.
- Kılıç, Altemur, “Füreye’ye Bir Kez Kırıldım”, **Milliyet**, 30. 1. 2000, s. 11.
- Kılıç, Altemur, **Kılıç’tan Kılıç’a Bir Dönemin Tanıklığı**, Remzi Kitabevi Yay, İstanbul 2005.
- Nuyan, Yiğit, **İbrahim Süreyya Yiğit’in Öyküsü**, Atatürk’le 30 Yıl, Remzi Kit, İstanbul 2004.
- Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni**, Siyasi Hatıralarım-II, Emre Yay, İstanbul 1993.
- Pulur, Hasan, “Kılıç Ali Olayı”, **Milliyet**, 6. 9. 1997.
- Sazak, Derya, “Öymen ve Seçim Anıları”, **Milliyet**, 7. 10. 2002.
- TBMM Arşivi**, , D:4, Kutu No:5. Ali Kılıç Dosyası.

- TBMM Arşivi**, D:5, S:398, Kutu No:57, Recep Zühtü Soyak Dosyası.
Turgut, Hulusi, **Kılıç Ali'nin Anıları**, TİŞ Yay, 2010.
- Türkiye İş Bankası Tarihi**, TİŞ Kültür Yay, İstanbul, 2001.
- Milliyet**, 6. 11. 1951, s. 7.
- Milliyet**, 15. 7. 1971, s. 1.
- Milliyet**, 16. 7. 1971, s. 2.
- Milliyet**, 17. 7. 1971, s. 2.
- “Refik Şevket İnce'nin Günlüğü”, **Milliyet**, 01. 11. 1982.
- “Çifte Sürpriz”, **Milliyet**, 7. 3. 1969. s. 1.
- “Kılıç Ali'nin Cenazesi Kaldırıldı”, **Milliyet**, 17. 7. 1971.
- “Altemur Kılıç Anlatıyor”, **Milliyet**, 17. 11. 1981, s. 7.
- “İş Bankası ve Türk Sermayesinin Büyümesi”, **Milliyet**, 28. 8. 1974, s. 7.
- “Kılıç Ali Anlatıyor”, **Milliyet**, 5. 9. 1951, s. 7.
- “Müthiş Aile: Şakirpaşazadeler” **Milliyet**, 17. 5. 1964, s. 11.
- “Refik Şevket İnce'nin Günlüğü”, **Milliyet**, 01. 11. 1982.
- “Yakın Siyasi Tarihimizdeki Olayların Perde Arkası”, **Milliyet**, 24. 11. 1987, s. 11.
- “Baba Gündüz”, **Milliyet**, 17. 7. 1971, s. 10.
- “İş Bankası ve Türk Sermayesinin Büyümesi”, **Milliyet**, 28. 8. 1974, s. 7.

**MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA DİYARBAKIR'DA KÜRDİSTAN
DEVLETİ KURULMASI ÇALIŞMALARI VE
MALATYA MUTASARRIFI BEDİRHANİ HALİL RAMİ**

Aynur DURMUŞ*

ÖZET

İşgallere karşı onurlu mücadelelerin verildiği 1. Dünya Savaşı esnasında, kilit noktalardan biri olan Güney bölgesindeki Diyarbakır'da, İngiliz himayesinde Kürdistan devleti kurulması için çalışan ve propaganda yapanlara yardım ve destek veren kişiler vardı, onlardan birisi de Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Ramî'dir.

Söz konusu dönemde Malatya bir sancaktır ve bu sancağın başında Mutasarrıf Bedirhanî Halil Ramî bulunmaktadır. İstanbul Hükümeti'nin Elazığ valisi Ali Galip ile Malatya sancağı mutasarrıfı Bedirhanî Halil Ramî arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi vardır. Halil Ramî, Bağımsız Kürt Devleti'ni Diyarbakır'da Ermenilerle işbirliği içinde kuracak, Ali Galip de Babıali'den arzu ettiği para ve rütbelere kavuşacaktır.

Doğu bölgesi Güney bölgesinden bağımsız değildi ve Erzurum Kongresi'ni izleyen günlerde Mutasarrıf Bedirhanî; İngilizlerle işbirliği içinde Kürdistan devleti propagandaları yapmış, bulunduğu görevi kullanarak kendi seçtiklerini nahiye müdürü olarak atamış, bölgedeki aşiret ağalarına talimat vererek tarım üretimini durdurmuş, 13. Kolordu'nun da istifade ettiği Malatya ambarındaki arpa ve buğdayları sattırarak askeri iaşe krizine yol açmıştır.

---

* Hacettepe Üniversitesi, Bağımsız Araştırmacı

Malatya halkını susturmak için Malatya'daki silah depolarını eline geçirme niyetiyle İstanbul Hükümeti'nden askeri kuvvet desteği isteyen Bedirhanî'ye, 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'in "desteklenmemesi" tavsiyesine rağmen, İstanbul hükümeti istediği desteği vermiştir.

Malatya Kürtlerini ayaklandırıp, Türkleri kovacağını İstanbul'daki ABD yüksek komiserliğine ileten Bedirhani Halil Ramî'dir. Bedirhani, Mustafa Kemal'in emri ile alınan tedbirler karşısında Malatya'da gerçekleştirmek istediği ihanette hezimete uğrayan Ali Galip ile birlikte Rakka'ya kaçar. Bedirhanî, Kürdistan'ın kurulması yolunda "din" faktöründen de yararlanarak, Suriye'nin güneyinde bulunan Rakka'daki faaliyetlerine devam eder. Ali Galip 30 Ocak 1924 tarihinde yurtdışına sürülmüştür.

**WORKS TO ESTABLISH A KURDISH STATE AT DİYARBAKIR
DURING THE YEARS OF NATIONAL STRUGGLE
AND
MALATYA GOVERNOR BEDİRHANÎ HALİL RAMİ**

ABSTRACT

While honorable struggles were being waged against occupations during the First World War, there were persons providing help and support to those working and propagating to establish a Kurdistan state at Diyarbakır, a key location in the south; and Malatya governor Bedirhanî Halil Rami was among one of them.

In the mentioned period, Malatya was a sanjak where Bedirhanî Halil Rami governs this sanjak as governor. There was mutual interest between Elazığ governor Ali Galip and Malatya governor Bedirhanî Halil Rami, both of whom serving under the government of Istanbul. Halil Rami would establish the independent Kurdistan state in cooperation with Armenians in Diyarbakır, and Ali Galip would get money and ranks desired by him.

The Eastern region was not unconnected from the Southern region, and during the days that followed Erzurum Congress, governor Bedirhanî has propagated for a Kurdistan state in cooperation with the British, assigned his preferred persons as district administrators by exploiting the powers of his position, suspended the agricultural production in the region under instructions to the tribal chiefs, caused the food supply crisis to the army when he sold the wheat and barley stored in the Malatya depots that also served the 13th army corps.

Bedirhanî asked support of military forces from the Istanbul government with the intention to capture the arms depots in Malatya in order to silence the people of Malatya, however Istanbul government has supported Bedirhanî despite the advice of "Not to support" by the commander of the 13th army corps Cevdet Bey.

It was Bedirhanî himself who informed the U. S. High Commissariat in Istanbul that he would provoke the Kurds to revolt and expel the Turks in Malatya. Bedirhanî and Ali Galip who was defeated in the betrayal he wanted to implement in Malatya escaped together to Rakka in presence of the measures taken under the orders of Mustafa Kemal. Bedirhanî continued his actions in Rakka at south of Syria in order to establish the Kurdistan state by exploiting the “religion” factor. Ali Galip was expatriated out of country on January 30, 1924.

GİRİŞ

İşgallere karşı onurlu mücadelelerin verildiği I. Dünya Savaşı esnasında, kilit noktalardan biri olan Güney bölgesindeki Diyarbakır'da İngiliz himayesinde Kürdistan kurulması için çalışan ve propaganda yapanlara yardım ve destek veren isimlerden biri de Malatya Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Ramî'dir.

Söz konusu dönemde Malatya bir sancaktır ve bu sancağın başında da Mutasarrıf Bedirhanî Halil Ramî bulunmaktadır. İstanbul Hükümeti'nin Valisi Ali Galip (Elazığ) ile Malatya Sancağı Mutasarrıfı Bedirhanî Halil Ramî arasındaki karşılıklı çıkar ilişkisi vardır. Halil Ramî bağımsız Kürt devletini Diyarbakır'da Ermenilerle birlikte kuracak, Ali Galip de Babıali'den istediği para ve rütbelere kavuşacaktır.

Doğu bölgesi de, Güney bölgesinden bağımsız değildir ve Erzurum kongresini izleyen günlerde İngilizlerle ve Ermenilerle işbirliğine girip, Kürdistan Hükümeti propagandaları yapan Malatya Sancağı Bedirhanî Halil Ramî'dir.

Bedirhanî Halil Ramî Kimdir?

Bedirhan Paşa'nın oğlu olarak Hama'da doğan Bedirhan Ramî, Suriye nüfusuna kayıtlıdır¹. Davutpaşa Rüşdiye Mektebi'nden mezun olduğu, Arapça ve Türkçeyi okuyup yazdığı, Farsça ve Kürtçeyi ise konuştuğu bilinen Halil Ramî'nin, Urfa Harran Sancağı Tahrirat Kalemî olarak göreve başladığı, daha sonraları sırasıyla Nablus ve Akka Sancaklarında tahrirat Müdürlükleri, Bağdat vilayetinin mektupçuluğu, Musul vilayeti Tahrirat Müdürlüğü ve Çine Kazası Kaymakam Vekillikleri yaptığı, akabinde mutasarrıf olan Bedirhanî Halil Ramî'nin, 12 Mart 1919 yılında Malatya Mutasarrıfı'na atandığı İçişleri Bakanlığı arşivlerinde yer almakta. 1939 yılında da Malatya Valisi olmuştur².

1913 yılında Kürt Hevi Talebe Cemiyetinin yıldönümü münasebetiyle düzenlenen kongreye katılmış³ olan Halil Ramî, Kürdistan Teali Cemiyeti'ne üye olmuş, 1921 yılında merkez düzeyinde üye olarak Kürt Teşkilat-ı İctimaiye Cemiyeti'ne çalışmalar yapmıştır⁴.

1 Nazmi Sevgen, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Ankara, 1982. s. 61-131.

2 Bruinessen, 1982, s. 343.

3 Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürter**. 2. Baskı, İstanbul, 1991. s. 63.

4 Silopi, 1991. s. 61.

Bedirhanî Halil Rami'nin Malatya'daki Faaliyetleri

Mondros Mütarekesi'nin 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanmasından cesaret alan bazı Kürt ve Ermeniler tekrar faaliyete geçmiş ve İstanbul'da; Seyyid Abdulkadir Efendi (Ayan üyesi), Babanzade Mustafa Zihni Paşa (eski Hicaz Valisi), Bediüzzaman Molla Said (Daha sonraları Said-i Nursi adıyla ortaya çıkan Molla Said Nurculuk adıyla bilinen tarikatın kurucusu olacaktır.) Kemahlı Sabit (eski Harput Valisi), Bedirhanzade Murat Remzi (eski Belediye Başmüfettişi), Bedirhanzade Mehmet Ali, Bedirhanzade Hasan Remzi, Yarbey Emir Bey (emekli), Şeyh Saffet, Binbaşı Mehmet Sıddık, İlyas Sami (eski Muş Mebusu), Şeyhülislam Haydarızade İbrahim, Bedirhan Emin Ali, Halil Rami Bey (Malatya Mutasarrıfı), Abdulaziz (eski Akre Kaymakamı), Babanzade Hikmet, Bedirhanzade Bedirhan, Abdullah Efendi (eski Erbil Müftüsü), Çivrilzade Mehmet Nuri (Baytar), Yüzbaşı Mevlüt, Emin Paşa, Abdulkadir Nuri (Darülfunun öğrencisi), Hacı Osman (Ankara Bala eşrafından), Hacı Molla Sait (eski Medine kadısı), Dr. Şükrü Mehmet (Sekban), Binbaşı Hanbeyzade Süleyman Nuri, Eczacı Sarıoğlu Hüseyin Hüsnü (Dersim Aşiretlerinden), Emin Ali (emekli konsolos), Dr. Binbaşı Ahmet Vicdani, Osman Paşazade Halil Fahri (Siverekli), Babanzade Mahmut, Babanzade Şükrü, Mevlanzade Rıfat, Mehmet Emin Paşa, Kur. Yzb. Tefik Vehbi, Öğretmen Abdurrahman, Üsteğmen Osman Beyzade Mustafa Şevket (Diyarbakırlı), Sadrettin (eski Üsküdar Mutasarrıfı), Hamza (mutasarrıf), Ahmed Hamdi Paşa, Urfalı Tayfur (emekli savcı), Halil (eski polis müdürü), Üsteğmen Kemal Feyzi, Yüzbaşı Emin, Yüzbaşı Mehmet Zeki, Osman Nuri (Fatih Medresesi hocalarından), Yüzbaşı İhsan, Komiser Süleyman (Vanlı), Hacı Abdullah Sadi, Dr. Tefik, Top. Yzb. Abdulkerim, Cemil Paşazade Ekrem, Bedirhan Asaf, Dr. Feyzi Berhu, Süleymaniyeli Tefik (eski Palu Kaymakamı), Süleymaniyeli M. Emin Bey, Hoca Halil Efendi, Arvaslı Şefik, Babanzade Fuat, Fethullah Efendi (tüccar)'nin yer aldığı **Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti'**ni kurmuştur. (30 Ekim 1918)

Bu cemiyet, **Mondros Mütarekesi'nin** yarattığı ortamdan yararlanıp, bölgede Kürdistan'ın bağımsızlığının ilanı için, İngiltere'den yardım ve teşviklerin yeterli olacağını düşünüp planlar yapar, ancak İstanbul Hükümeti'nden destek görmez. Diyarbakır ve İstanbul'da 1920 Mayıs ayında, Abdullah Cevdet, Celadet Bedirhani, Diyarbakır'daki teşkilatta Emin Ali Bedirhani, Babanzade Şükrü, Dr. Abdullah Cevdet ve Ekrem Cemil Paşa'nın da yer aldığı, Teşkilat-ı İçtimaiye adıyla kurulmuştur. Paris Konferansı'nda (12 Ocak 1919) Şerif Paşa

tarafından, doğuda bir Kürdistan kurulması teklifinin ardından Teşkilat-ı İçtimaiye Cemiyeti'nin kurulduğu anlaşılmaktadır.

Kürt Teali ve Terakki Cemiyeti, ABD Cumhurbaşkanı Wilson'un 8 Ocak 1918 tarihinde ABD Kongresi'ne takdim etmiş olduğu 14 maddelik ilkelerine dayalı Kürt isteklerini kapsayan 02/01/1919 tarihli bir muhtırasını, aynı günlerde, İngiliz Yüksek Komiserliği ile İstanbul'daki Düvel-i İtilafiy'e'nin temsilcilerine vermiş ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu, Mezopotamya ve Güneybatı İran'da bir Kürdistan kurulması için destek talep etmişlerdir. Bu cemiyet, İstanbul'da İtilaf Kuvvetleri'nin kanatları altında faaliyet göstermektedir. .

Bağımsız Kürdistan Hükümeti kurma yolunda, Kahtalı aşiret reisi Hacı Bedir Ağa başkanlığında Malatya'da Kürt Teali Kulübü kurarak propagandalar yaptığı, Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen şifreli yazıdan anlaşılan⁵ Bedirhani Halil Ramî'nin; Malatya'daki 13. Kolordu'nun da yararlandığı Malatya ambarındaki arpa ve buğdayı halka hem dağıttırıp, hem de sattırarak süvari alaylarının iaşelerini yok ettiği kayıtlarda mevcuttur.

Doğu Anadolu vilayetlerini gezecek olan Amerika heyetiyle de Kürdistan Hükümeti sıfatıyla görüşmek isteyen, Erzurum Kongresi sonrasında Kürdistan'ın bağımsızlığı için çalışan Bedirhan Ramî Ermeni patriği ile haberleşip, Ermenilerle işbirliği yapmış, Ermeni'lerden oluşan ve İngiltere'nin koruması altında bir Kürdistan kurulması amacıyla yaptığı propagandalar esnasında yetkilerini kullanarak, Malatya Sancağı'na bağlı Kahta kazasının ilçe müdürlerini Kürt ağalarından tayin edip, akabinde Kürt ağalarının tarımsal üretimi durdurmalarını isteyerek, tarım üretiminin dörtte üç oranında azalmasında etken olmuştur.⁶

Aynı dönemde; Malatya halkını susturmak için, Malatya'daki silah depolarını ele geçirdikten sonra, İzoli ve Elazığ'ı da ele geçirmek isteyen Halil Ramî'nin, askeri kuvvet isteği 13. Kolordu tarafından yerine getirilmeyince, Harbiye Nezareti'ne yazarak askeri kuvvet istediği⁷, Harbiye Nezareti'nin bu isteğin yerine getirilmesini kabul etmesine rağmen, 13. Kolordu kumandanı Cevdet Bey'in, Halil Ramî'nin Malatya'daki faaliyetleri hakkında gerekli bilgileri iletmesine ve

5 **ATASE**, Kls. 182. D. 14/83, F. 392-2.

6 **ATASE**, Klasör 98, Dosya: 114-350, Fihrist: 1-2.

7 **HTVD**, 3 Aralık 1954, sayı: 10, 234 no. lu vesika.

uyarlarına, kuvvetin verilmemesi yönünde⁸ düşüncesini bildirmesine rağmen, İstanbul Hükümeti'nin sessiz kalması düşündürücüdür.

Amerika heyetinden Mr. Noel'i⁹ Malatya'nın dışında karşılayıp, kendisini bir Kürt kulübünün ve Kürt gazetesinin kurucusu olarak tanıtan Bedirhani Halil Rami'nin, heyet henüz Diyarbakır'a varmadan on gün önce 13. kolordu, Malatya'daki birliklere telgraf çekip beraberindekilerin tutuklanmasını istemiştir. Bu arada Halil Rami Sivas kongresini basıp, bu durumu genel ayaklandırmaya dönüştürmek için atlı silahlılar toplamaya da başlamıştır.

Aynı zamanda İstanbul'da bulunan Amerika Yüksek Komiserliği'ne bağlı ABD yardım kurulu üyelerine "İtilafçılarla Türkler arasında vuruşmalar patlak verdiği takdirde, Malatya Kürtleri'nin ayaklanıp Türkleri kovacaklarını" söyleyen Halil Rami, aşiret reislerini Malatya'ya davet etmesine rağmen onlardan ve halktan yüz bulamamış, 13. Kolordu'nun Mustafa Kemal'in emriyle aldığı tedbirler üzerine Ali Galip ile beraber şehirden kaçmış, çalışmalarına Kahta ve Rakka'da devam etmiş.

Halil Rami ve Ali Galip beylerin takibiyle görevli Jandarma Yüzbaşı Faruk Bey'e göre: "Mutasarrıfın fikri, evvela Malatya'ya hücum ve kamilen yağma edildikten sonra bütün kuvvetle Sivas istikametlerine yürüyecekleri, Malatya'da bulunan Türkleri katl ve tardedecekleri"¹⁰ yönündedir.

Aynı zamanda İngiltere'nin himayesinde "din" faktöründen yararlanılarak, Ermenilerle birlikte ayrılıkçı amacına ulaşmaya çalıştığı da bilinmekte.

Eldeki bilgilere göre, 30 Haziran 1919 tarihinde Mutasarrıf Bedirhanî Halil Rami'nin Malatya'daki zararlı faaliyetleri, 13. Ordu Kumandan Vekili Ahmet Cevdet tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirilmiştir¹¹. Akabinde 7 Ağustos 1919 tarihinde durumun çok vahim olduğu Harbiye Nezareti'ne bildirilirken, Elazığ Valisi Ali Galip de bilgilendirilmiştir. Bilgilendirmenin akabinde Malatya'ya gelen Ali Galip¹², önlem almanın aksine, İstanbul Hükümeti'nin Milli Mücadele

8 HTVD., a.g.e., 235 ve 236 no. lu vesikalar.

9 İngiliz kaynaklarında Yüzbaşı olarak adı geçen Edward Noel, Türk kaynaklarında Binbaşı olarak geçmekte. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, İstanbul, 1969. s. 189, Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK yayınları, Ankara 1974, s. 1-2.

10 Karabekir, 1988. **Yakın Tarihimiz**. C 3. , s. 81 "**Rauf Orbay'ın hatıraları**", s. 197.

11 **ATASE**, Klasör;182. Dosya: 14/83, Fihrist: 392-2.

12 **ATASE**, Klasör: 98, Dosya: 114-350. Fihrist: 1-12.

aleyhindeki çirkin oyunlarını oynayabileceği bu zemini daha da kuvvetlendirmeye çalışmıştır.

Elazığ'daki Valilik görevine 6 Temmuz 1919 yılında başlayan Ali Galip¹³, göreve geldiği günden itibaren aşiretler arasında dolaşıp, hatta kolorduyu zayıflatmak için efradı firara teşvik etmek amaçlı gizli bir cemiyet kurup, firarilere sahte raporlar verip, Tunceli'ye teftişe gittiği zaman garip kıyafetlerle gezip, nüfuzlu aşiret reisleriyle uzun görüşmeler yapıp, Malatya'ya bağlı Pütürge ve Kahta kazalarını gezerek Siverek'e gidip, Kolordu'nun kısmen güvenini kaybeden Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey'le görüşmek istemesi¹⁴ şüpheleri arttırmış.

Temmuz 1919 yılı başlarında, Güneydoğu Anadolu'da istedikleri gibi yönlendirebilecekleri bir Kürdistan oluşturma projesi, İstanbul'da ABD Yüksek Komiserliği'nden Mr. Noel'in de bulunduğu bir toplantıda İngiltere tarafından organize edilmiş. İngilizler işi şansa bırakmamak düşüncesiyle, feodal yapı düşünülerek, etkili olacak Kürtlerden oluşan bir heyeti, Mr. Noel'den kesinlikle ayrı olarak, Güneydoğu Anadolu'da birbirleriyle buluşması için Kürdistan'a yollamış¹⁵.

Mustafa Kemal; henüz Erzurum'a varmadan, 22 Temmuz 1919 tarihinde, Diyarbakır'dan 9. Ordu Müfettişliği adına aldığı bir raporda "Mr. Noel'in, İngiliz himayesinde bağımsız bir Kürdistan oluşturulması için propaganda yaptığını, ancak halkın bunu şiddetle reddettiğini" öğrenir¹⁶.

7 Ağustos 1919 tarihinde Vasıf Bey tarafından gönderilen "Cevdet Ali¹⁷ ve Kamuran Ali adlı iki kardeşin, İngiliz parasıyla Kürtleri hareketi milliyeye sevk edecekleri" ve ayrıca "İngilizlere, hükümetçe celbedilmiş otuz Arnavut ve Kürt üçer dörder gruplar halinde arz-ı hizmet edecekler. Bunlar buradan hareket ettiler. Biner lira verilmiştir. İlk fırsatta hayyen, kaçırıramazlarsa sizi ve Rauf Beyi öldürecekler" içerikli telgraftan Mustafa Kemal de haberdar olmuş ve "... Celadet ve Kamuran Ali isminde iki şahsın ecnebler tarafından, külliyetli para ile Dersaadet'ten Kürdistan'a gönderileceği, bunların tesvilat ve aleyhte

13 İçişleri Bakanlığı Arşivi, **Cedit 1587**, s. 125.

14 Göğemli, C 1, 1954. S. 76.

15 **D. B. F. P.** , 1st. Series. Vol. IV. P. 678. No: 451, Bkz. Şimşir. I, 1973, s. 39-41.

16 **Gazi Mustafa Kemal'in Nutuk Muhteşiyatına ait Vesaik**, 1927, s. 7. Vesika No. 8, Diyarbakır 8. 6. 1335.

17 Celadet olması gerekli.

tahrikata memur oldukları...”nı, gerekli önlemlerin alınması için 13. Kolordu Kumandanı'na ve ilgililere bildirmiştir.¹⁸

İstanbul Hükümeti'nin İngiltere Hükümeti ile işbirliğine karşın, Türk halkının sağduyusu bu oyunun oynanmasına izin vermemiştir.

Ali Fuat Paşa'nın 21 Ağustos 1919 tarihli el yazısında “Sofu Ziya Paşa ile Ahmet Nuri Bey adında iki zatın, beraberlerinde yirmişer otuzar kişi olduğu halde, İngilizler tarafından Ankara üzerinden gönderildiği ve görevlerinin, Mustafa Kemal'i canlı ya da ölü ele geçirmek olduğu”¹⁹ belirtilmiş.

Kürdistan oluşumunu doğru bulmayan Mustafa Kemal'in, Mr. Noel'in faaliyetlerinden 8 Haziran tarihinden önce haberdar olduğu düşünülmektedir. Zira Mustafa Kemal, 13 Ağustos 1919 tarihinde Erzurum'dan Kürt ağalarına²⁰ özel birer mektup gönderip, onları Erzurum Kongresi'ne davet eder. Bu davet, hem Kürt ağalarının Milli Mücadele'ye katılmalarını sağlamak hem de Kürdistan endişesine yer bırakmamak adına idi.

İstanbul Hükümeti ise; Sivas Kongresi esnasında Sivas Valisi Reşit Paşa'dan umduğunu bulamamış, Ali Galip'i yerine atayarak, Ali Galip'in Elazığ yöresindeki aşiretlerden topladığı güçlerle Malatya üzerinden hareket edip, Sivas'ı basıp, kongreyi dağıtıp, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklatıp İstanbul'a göndermesi planını gizlice yapmış. İstanbul Hükümeti; Ali Galip'in “din” faktöründen yararlanarak, Milli Mücadele'ye karşı toplumu kendi yanına çekmesini de hesaba katmıştır, Ali Galip ise Tuğgeneral olma, para, mevki ve güvence isteklerinin yerine getirilmesi halinde, hükümetin vereceği görevleri yapabileceğini belirterek, her defasında yeni ödünler koparma peşindedir.²¹ Karşılıklı menfaat söz konusudur.

13. Kolordu Kumandanı Cevdet Paşa tarafından; 13 Eylül 1919 tarihinde, Diyarbakır'dan Harbiye Nezareti'ne gönderilen telgrafta, Bedirhanilerden Celadet ve Kamuran isminde iki kişi külliyetli İngiliz parası ile propaganda

18 **Nutuk**, 1927, s. 70.

19 Karabekir, 1988, 131, 132, **Yakın Tarihimiz**. C 3., s. 81 “Rauf Orbay'ın hatıraları.”

20 Mukti'de Aşiret Reisi Hacı Musa Bey, Bitlis'li Kufrevizade Şayh Abdülbaki Efendi, Şırnaklı Abdülrahman, Derşev'i, Ömer, Muşar'lı Resul, Sadullah Efend, Şeyh Mahmud Efendi, Norşim'li Şeyh Ziyaeddin Efendi, ve Garzan'dan Cemil Çeto. (**NMAV.**, 1927. Vesika No. 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53.)

21 **Cumhuriyet**, 9. 12. 1340 (1924), Tefrika No. 130, “*bir Şekavet ve Cinayetin Pazarlıkları Trafında*”, 131, “*Bab-ı Ali ile Dersim Dağları arasında.*”

yapmak üzere mıntıkaya geleceklere istihbar edilmiş ve tamim olunmuştu.... İngiliz Binbaşısı Major Novil Diyarbakır'da İngiliz himayesinde Kürdistan'ı teşkil çalışan ve bura adliyesince tahkikata mahkum bura Kürt kulübü Reisi Cemil Paşazade Ekrem, Malatya Mutasarrıfının yeğenleri Bedirhanilerden Celadet ve Kamuran Begler Elbistan ve Arga²² üzerinden Malatya'ya gelmişler ve Bedirhanilerden Mutasarrıf Halil Ramî ve Belediye Reisi²³ tarafından istikbal olmuşlar. Mr. Noel Alay Kumandanı'na, "hükümeti merkeziyenin müsaadesiyle Vilâyât-i Şarkîye'de Türk, Kürt, Musevi, Ermeni nüfusu anlamak üzere gezdiklerini" söylemişlerdir... Major Noel'in Diyarbakır'da yaptığı propagandalar hakkında Erkan-ı Harbiyeyi Umumiye de malumatı kafiye vardır. Hükümet aleyhine bu kadar propaganda yapan bu hainlerin, şimdi Malatya'daki cereyandan ve ahvali mükerreren arz olunan mutasarrıfın Bedirhani ailesine mensup olmasından istifade ederek tahrikat yapacakları şüphesizdir. Elazığ Valisi de göreve yeni geldiğinden müsamaha etti. Malatya'ya gelen bu heyet, müsallah ek-rad muhafazasında gelmişlerdir. Eğer bize malumat verilseydi icabında muhafız kuvvet terfik olunurdu. Nitekim Diyarbekir vilayetinde gezdirilen Noel'i asker ve zabite terfik etmiş idim. Bendeniz bu heyetin siyasetini gayet muzır görüyorum. Mıntıkamın sükun ve huzuru namına şu teklifi arza cüret ederim." diyerek 4 maddede yapılacakları sıralamıştır:

1. Malatya mutasarrıfının derhal azli ve Anadolu dahiline tebdili,
2. Major Novil namussuz bir adam olduğundan, İngiliz'lere tedkikat-ı lazime Hükümet-i Osmaniye aleyhindeki iğraz hıyanete binaen başka namuskar birisinin memur edilmesi ve Major Novil'in derhal geri celbi,
3. Ekrem bura adliyesi nezaretindedir. Bunun derhal tevkifi ve buraya i'zâmı için Elaziz valisine şiddetle emir verilmesi,
4. Celadet ve Kamuran begler Bedirhani ailesine mensuptur. Bu ailenin hayatı Osmanlılara düşmanlığı malumdur.

İngilizlerin gizli planlarına alet olduğu anlaşılan, İngiliz Binbaşısı Noel'in başkanlığındaki bu heyetin, Malatya Mutasarrıfı Bedirhani Halil Ramî'nin yeğenleri Bedirhanzâde Celâdet ve Kamuran Beyler, Cemil Paşazade Ekrem,

22 Malatya'nın ilçesi Akçadağ.

23 Prof. Dr. Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Ankara, 1975, s. 75, Söz konusu Belediye Reisi Hacı Mehmet Efendi'dir (Arpacı). Ali Galip'in hempaçlarından olan Hacı Mehmet Efendi Elaziz divan-ı harbinde beraat etmiş ancak tekrar belediye başkanlığı görevine getirilmesi uygun bulunmamış. 12. 12. 1919.

Hakkarili Rahmi Bey, Diyarbakirli Hilmi Efendi ve Mevlânzâde Ri'fat'ın, külliyetli İngiliz parasıyla propaganda için 40 kadar silahlı muhafız ve para taşıdığı söylenen sekiz yüklü katır²⁴ ile birlikte 3 Eylül 1919 da Malatya'ya gelmeleri elbette boşuna değildi. Mutasarrıf Halil Rami böyle bir heyetin geleceğini önceden biliyordu ve ağzından kaçırmıştı.

13. Kolordu'nun; 13 Haziran ve 7 Ağustos 1919 tarihlerinde Harbiye Nezareti'ne gönderdiği telgraflarında, Mutasarrıf Halil Rami'nin zararlı faaliyetlerinden söz edilerek, durumun vahim olduğu ve önlem alınması gerektiği ve bunların yakında ayaklanacağı vurgulanmış. Harbiye Nezareti ise; ne bu telgrafa, ne de Noel'in bölücü faaliyetlerini ihbar eden 4 Eylül 1919 tarihli telgraflarına gerekli önemi vermemiş ve kayıtsız kalmıştır.

Oysa; 13. Kolordu'nun 4 Eylül 1919 tarihli telgrafı son durumu bütün çıplaklığıyla açıklamakta. Üzücüdür ki, telgraf İstanbul Hükümeti'ne çekilmiştir. Vatan sevgisiyle dolu Mustafa Kemal, 8 Haziran 1919 tarihinde bu durumu öğrendiğinde²⁵: "...bir ecnebi devletin himayesine sığınarak zelil ve esir yaşamayı tercih eden her türlü içtihadın, memleketi tefrikaya düşürecek her nevi cemiyetin dağıtılması pek vatani ve zaruri bir vazifedir ..." ²⁶ diyordu. Halil Rami, Noel'e "onlar Diyarbakır'a gelmeden on gün önce 13. kolordu Malatya'daki birliklere telgraf çekerek, beraberindekilerin tutuklanması istemiş" bilgisini veren bizzat Mustafa Kemal'dir²⁷.

Bedirhaniler ve Noel konusunda oldukça deneyimli olan 13. Kolordu Kumandanı, Noel ve arkadaşlarının peşini bırakmamış ve ciddi tedbirler almıştır. Malatya'da oluşturulan hamiyetli ve vatansever grup, Mr. Noel ve arkadaşlarına karşı özel tedbirler alarak, çalışmalarını engellemesi üzerine²⁸, Mr. Noel tarafından İstanbul İngiltere Devleti Fehimesi Fevkalade Komiserliği'ne Türkçe yazılı bir telgraf gönderilir²⁹.

24 Göğemli, 1954, s. 78.

25 NMAV., 1972, s. 7, Vesika No. 8.

26 NMAV., 1972, s. 7, Vesika No. 9.

27 Nutuk, 1972, s. 70.

28 Yunus Nadi (Abaloğlu), **Ali Galip Hadisesi**, İstanbul, 1995, s. 57.

29 **İrade-i Milliye**, 17 Eylül 1335. Nu. 2. İstanbul İngiltere Devlet-i Fehimesi Fevkalade Komiserliği'ne, Malatya. 9 Eylül 335. Telgrafın altına "Mark Novmen adı yazılmış, Noel'e ait olduğu bilinen bu telgrafın altına bu adın yazılma sebebinin Noel'in İngiltere Komiserliği'nce bilinen bir diğer adı mıdır yoksa yazılış hatası mı bilinmiyor. Telgrafın tarihi Gazetede 9 Eylül olarak yazılmış, ancak Dahiliye Nazırı Adil, 6 Eylül tarihli telg-

Noel telgrafında, “seyahate çıkmadan önce seyahatinden ve amacından bütün mülki ve askeri makamların haberdar edilmesini umduğunu, ancak Malatya’ya geldiğinde buradaki askeri ve mülki makamların habersiz olduğunu gördüğünü, yanında bulunan Bedirhani’lerden Celadet ve Kamuran Ali Beylerin tutuklanmaları için Diyarbakır Kolordu Kumandanlığı’ndan Malatya Süvari Alay Komutanlığı’na resmen emir geldiğini hayretle öğrendiğini” belirtir.

Söz konusu tarihlerde, Malatya’da Bedirhani Halil Rami gibi bir mutasarrıf, Elazığ’da ise Ali Galip gibi bir vali bulunduğu halde Noel umduğunu bulamamıştır.

Ali Galip ve Halil Rami’nin zararlı faaliyetlerine rağmen, Noel’in Malatya’daki çalışmalarının engellenmesinin ve huzursuz olmasının ve Halil Rami’nin bunu önleyememesinin nedeni; “Malatya’daki askeri ve mülki makamların İstanbul Hükümeti tarafından haberdar edilmemeleri” olmasıdır. Bu Noel’in tespitidir.

Oysa, 8 Haziran 1919 tarihinde Diyarbakır Vali Vekili Mustafa tarafından Noel’in faaliyetleri, Mustafa Kemal’e bildirilmiş³⁰ ve Haziran 1919 başında Diyarbakır’a gelen Noel’in faaliyetleri 13. Kolordu tarafından takibe alınmıştır. 13. Kolordu Kumandan Vekili Cevdet tarafından 5 Temmuz 1919da Harbiye Nezareti’ne “Noel’in Diyarbakır’da bir içtima yaparak, Kürt kulübü tesis ederek, İngiliz himayesi altında bir Kürdistan teşkilini gerçekleştirmek istemişse de bunda başarılı olamadığı” telgrafını çekilmiştir.³¹

3 Eylül tarihinde Malatya’ya Noel ve heyetinin geleceği 13. Kolordu tarafından önceden haberdar edilmiş ve “namussuz bir adam” olarak nitelendirilen Noel’in Hükümet-i Osmaniye aleyhindeki iğraz hiyanete binaen derhal geri celbi, mutasarrıfın derhal azli, Cemil Paşazade Ekrem’in de derhal tutuklanması istenmiş³², bu durum 4 Eylül 1919 tarihinde Harbiye Nezareti’ne bildirilmiştir.

Bunun yanı sıra Cemil Paşazade Ekrem ve Noel hakkında Erkan-ı Harbiye Umumiye’de yeterli bilginin bulunduğu da vurgulanmış³³.

---

rafında, Binbaşı Noel’in yazısını Yüksek Komisere ulaştırdığını belirtiyor. Öke’ye göre bu telgrafın tarihi 5 Eylül’dür. Öke, 1988, s. 90-92.

30 NMAV., 1927, s. 7, Vesika No. 8.

31 ATASE, Kls. 182, D. 14, F. 190.

32 ATASE, Kls. 185, D. 21, F. 39.

33 ATASE, Kls. 185, D. 211. F. 39.

Kıscacası; Malatya Süvari Alay Komutanlığı'na bu heyetin tutuklanması emrini veren 13. Kolordu Komutanlığı, Noel ve beraberindekilerin nasıl bir zihniyete sahip olduğunu ve Malatya'da neler yapabileceklerine dair bilgiye sahipti.

Noel de boş durmamış “seyahat arkadaşlarının tutuklanma girişimlerinin vahim sonuçlar doğuracağı” tehdidini içeren bir telgrafı İstanbul'a göndermiş, telgraf İstanbul'a ulaştığında, İstanbul'daki Yüksek Komiser; Diyarbakır'daki askeri erkanın Mustafa Kemal'e katıldığını ve Bab-ı Ali'den gelecek talimata uymayacağını takdir etmiştir.³⁴ Bu da gösteriyor ki, İstanbul Hükümeti'nin verdiği gerekli emir, hem Diyarbakır'daki hem de Malatya'daki askeri makamlar tarafından yerine getirilmemiştir.

Malatya'da; Noel'e karşı oluşturulan hamiyetli ve vatanperver bir teşkilatın var olması, başta Noel olmak üzere Mutasarrıf Halil Ramî'nin işlerini olumsuz yönde etkilemiş ve bu teşkilatın kurulmasında Erzurum Kongresi'nin kararları etkili olmuştur. “O yıllarda kongrede alınan kararlar Malatya'da kısa sürede duyulmuş ve haber bayram sevinci yaşatmıştı. Malatya'daki bütün askeri ve milli kuvvetler Mustafa Kemal'in cephesinde birleşmeye kararlıydı”³⁵ bilgisini Yılmaz Akbulut'un notlarında görürüz.

İstanbul Hükümeti'nin emriyle Sivas'a vali olarak atanan, ancak asıl görevi Sivas Kongresi'ni dağıtarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklamak olan Ali Galip, Sivas Kongresi'nin toplanmasından bir gün önce, 3 Eylül'de Elazığ'dan ayrılarak, 5/6 Eylül gecesi Malatya'ya gelir. Ali Galip'in Malatya'ya geldiğinde neler yaptığına dair rapor şöyle:

1. Vali Ali Galip; ilk kez Malatya'ya geldiğinde kışlaya giderek, Erzurum'da teşkil eden kongrenin maksad-ı siyasi ile değil, ittihatçı propagandası olduğunu, vatani felakete sürükleyecekleri ifadesiyle Mustafa Kemal, Rauf ve Refet beylere hakaret ederek, Alay Kumandanı Cemal Bey ve topçu kumandanı Münir Bey'e beraber olmalarını teklif etmiş.

2. Malatya Mutasarrıfı, alenen ve doğrudan doğruya Kürt propagandası yapmakta ve hatta yapanı kamrâniyle (mutlulukla) himaye etmekte ve hanesinde bulundurmaktadır.

3. Bir Fransız binbaşısı ve Valî'nin, Fabrikatör Mehmet Efendi hanesinde vuku olan mulakalarında, Paşa aleyhinde atıp tutmaya başlayan Valîye karşı

34 Öke, 1988, IOR, 1/ps/10/818 p. 5791, 16. 9. 1919, s. 90.

35 Yılmaz Akbulut, **Bingöl Cepheleri**, İstanbul, s. 56-57.

Fransız şu cevabı vermiştir. “Vatanı ile alakadar olanları biz severiz. Müşar-ün ileyhin milli tezahüratı Versay sarayında Türkler aleyhindeki vaziyeti hemen kamilen değiştirmiştir. Eğer vazifem mani olmasa idi Erzurum’a gidip arz-ı hürmet edecek idim.”

Vali'nin de “eğer mıntıkama girerse tevkif edeceğim” demesi üzerine Fransız binbaşı “kimi tevki edeceğimi” sormuş ve “Jandarma ve askerler Hissiyat-ı Vataniye ile meşhurlar” demiştir.³⁶

Ali Galip, Malatya'ya geldiğinde Fabrikatör Mehmet Efendi'nin evine konuk olur.³⁷ Malatya eşrafı ve ileri gelenleri Ali Galip'in çevresini sararak Mutasarrıf Halil Rami Bey'den yanıp yakınırırlar³⁸. Buradan da, Malatya halkının Kürtçülük hareketlerinden oldukça rahatsız olduğu görülür.

Mutasarrıfı şikayete giden heyette Evliyazade Lütfi Bey (Evliyaoglu), Fabrikatör Mehmet Efendi (Gürsel), Hacı Abdioğlu Hasan Bey (Derinkök), Karakaşzade Hacı Kadir Efendi (Karakaş), İzoli Aşiret Reisi Kadızade Hacı Kaya Sebati (Duman), Hacı Garib Ağa (Taner), Şatıroğlu Mustafa Efendi (Şatıroğlu) bulunmaktadır.³⁹

Yabancı bir subay ve Ermenilerle de işbirliğine girdiği anlaşılan Halil Ramî'nin, Kürtçülük faaliyetleri Malatyalılar tarafından kabul görmemiştir. Yukarıda adı geçen Malatya eşrafının tutum ve davranışları Ali Galip tarafından beğenilmemiş olmalı ki, şikayet dileklerini Mutasarrıf Halil Bey'e ihbar etmiş ve Mutasarrıf Halil Rami, yapılan şikayeti vatan sevgisiyle karşılayacağına, tam tersine eşraf ve ileri gelenlerin üzerine yürüyerek tehdit etmiştir.⁴⁰

Ali Galip, Malatya'ya gelmeden, Mutasarrıf Halil Rami'den 100 atlı silahşor temin etmesini istemiş, bu istek Rişvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa tarafından yerine getirilmemiştir.

36 **İrade-i Milliye**, 17 Eylül 1935. , Nu. 2 “*Ali Galip ve hempalarının suret-i firarları hakkında rapor*”, Malatya, 9 Eylül 335/1919.

37 **NMAV.**, 1927. S. 46. Vesika No. 59.

38 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân**, 5. Baskı, C 4, İstanbul, 1979, s. 146.

39 Şemseddin Evliyaoglu ile 25. 2. 1992 tarihinde yapılan görüşme. Ali Galip'in Fabrikatör Mehmet Efendi'nin evine konuk olması ve Noel'in iade-i ziyaret için Fabrikatör Mehmet Efendi'nin evine gitmesi; Fabrikatör Mehmet Efendi'nin de bunlardan yana olduğu çağrışımı yapmamalıdır. Bu, Türk misafirperverliği ile açıklanabileceği gibi, Fabrikatör Mehmet Efendi'nin fabrikasında dokunan kumaşlarla Milli Mücadele kuvvetlerine yaptığı hizmetlerle de açıklanabilir.

40 Hasan İzzettin Dinamo, **Kutsal İsyân**, 5. Baskı, C 4, İstanbul, 1979, s. 146.

Malatya eşrafı, Babı Ali'nin valisiyle aynı görüşte değildir.

İstanbul Hükümeti'nin Valisi Ali Galip ile Malatya Mutasarrıfı Halil Rami arasındaki ilişki, karşılıklı çıkarıya dayanmaktaydı. Halil Rami, İngiltere himayesinde Ermenilerle birlikte bağımsız bir Kürt devleti kurmak istiyor, Ali Galip ise Sivas kongresini dağıtarak Mustafa Kemal ve arkadaşlarını tutuklayıp, Babı Ali'den talep edeceği para ve rütbeleri hayal ediyordu.

Ali Galip, Mustafa Kemal hakkında bilgi almak için gönderdiği telgrafta⁴¹, Mustafa Kemal'i hasım olarak görmektedir.

Ali Galip, 8 ve 9 Eylül 1919 tarihlerinde Dahiliye Nezareti'ne iki telgraf daha çeker. Bu telgrafta Vilayet Jandarma Müfettişi Fransız Mösyö Bruno ve İngiliz Binbaşısı Mr. Noel'in Malatya'da bulunduğunu ve Mösyö Bruno'nun, "Mustafa Kemal'in vatani kurtarmak için çalıştığını", Mr. Noel'in ise "Mustafa Kemal'in vatana ihanet ettiğini ve beğenmediğini ve her ikisinin bu durumu önemsemediğini" bildiriyordu.⁴²

41 **İrade-i Milliye**, 17 Eylül 1335. "Malatya 8/9 Eylül Sivas'a tahkik-i ahval için gönderdiğim adamdan henüz malûmat almadım. Sivas'dan birkaç kişiye de bil vasıta celb ile efkâr ve ahvali öğrenmek istedim. Zira komitacıların bombalı efrad gezdirmekte bulunması ve ecânibden de va'ad-i müzaheretle bunları teşvike bulunanlar olması muhtemel olduğundan, ona göre iktizasına tevessül ettim. Böyle mühim teşebbüsatta en mühim vasıta-i muvaffakiyet kuvvetten ziyade hasma dair malumattır. Bilinmelidir ki vatanım için hiçbir fedakârlıktan çekinmem. Ürkütmeğe tâhâşi ile ahvalden haberdar etmek hususunda ihtiyatkârlığa lüzum yoktur. Azmim lâ-yetazelzeldir. Sergûzeşcûyan eclafın klavuzluğundan milleti baziçelikten vatani kurtarmak vücubî karşısında adem-i muvaffakiyet mevttan elim bir hacâlet olmakla kalmayıp, maşallah vahim neticeler tevlid edeceği de düşünölmeli ve ona göre malumat-ı mütemmime ve muktaziye ita buyurulmalıdır. Kuvvetin tahdidi miktarı ile tahrik zamanını şimdiden kat'an tayin edemem. Maahaza bu hafta zarfında istikamet-i matlubaya teveccüh kasdında bulunduğum maruzdur."

42 "Dahiliye Nezaretine
Gayet mahremdir
Malatya 8 Eylül 335

Vilayet Jandarma müfettişi Mösyö Brunot, İngiliz Binbaşısı Mr. Novil Malatya'dadır. Her ikisi ile de samimi temasdayım. Fransız, Mustafa Kemal'in teşebbüsat-ı vatanperveranede bulunduğunu tahmin ediyor. İngiliz ise, bilakis ihanet sayarak takbih ediyor. Her ikisi de sabit fikir ile bu bahse önem veriyorlar. Meselenin mahiyet-i hakikiyesi hakkındaki izahatımız tesir-i nafi' icrasından hali kalmamıştır. Bugün Fransız, dört gün sonra da İngiliz Elaziz'e gidecektir. Malatya'da olduğu gibi Elaziz'de de iki konak ihzar edildi. Türk mihman-nüvazlığı da memnuniyetlerini mucib olmakta bulunduğu maruzdur. Malatya'da Elaziz Valisi (**Bab-ı Ali Sadaret Evrak Kalemi**, Sayı: 34/53, **Dahiliye Nezareti Şifre Kalemi**, Nu: 293, Gökbilgin'den alıntı, II, 1965, s. 7.

İngiliz binbaşı Mr. Noel'in İstanbul Hükümeti'ni protesto eden 5 Eylül tarihli telgrafına ilk ve en önemli tepki Ali Galip'tendir ve Ali Galip 9 Eylül 1919 tarihinde Malatya'dan Dahiliye Nezareti'ne çektiği telgrafla⁴³, "Sivas'a yapacağı baskınla ilgili tereddütlerinin bulunduğunu, Mr. Noel ve arkadaşlarını her türlü tehlikeden koruyacağını, onların zararlı hiçbir faaliyete girmeyeceğini ve siyasi bir mesele çıkarılmayacağını taahhüdünü" ifade eder. Oysa 13. Kolordu'nun raporları bu durumun tersi şeklindedir. Mr. Noel'e yardımcı olacaklar, Bedirhaniler'den Celadet Ali ve Kâmuran Ali, Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem ve Hakkarili Rahmi Beylerdir. Bunlardan Cemil Paşazade Ekrem, sonraki zamanlarda yurtdışında Kürt-Ermeni işbirliği için kurulan "Hoybun" cemiyetine üye olmuştur.⁴⁴

43 **Cumhuriyet**, 1924, sayı: 134. "Nezaret-i celilerinden muti vesika ile Bedirhanlar'dan Celâdet Ali ve Kâmuran Ali, Diyarbakırlı Cemil Paşazade Ekrem ve Hakkarili Rahmi beylerin müsteshilen İngiliz Binbaşı Novil Malatya'ya muvasalat ve nüfus tahkikatına mübaşeret eylediği mutasarrıflıktan ihbar olunacak muamele istizan edilmesi üzerine cevaben Nezaret-i Celileleri emrinin infâz-ı ahkâmı bildirilmiş idi. Aynı zamanda bermu'tad Onüçüncü Kolordu Kumandanlığı'ndan Onbirinci Kolordu ahz-ı asker riyasetine gelen şifrede keyfiyet-i i'zam ve Malatya'da bulunan Topçu Süvari Alaylarından Elazizdeki piyadeleri mevcut hayvanata irkâb suretiyle takviye ve acizleri ile bila istişare bazı hareket tavsiye ediliyordu. Bu sırada onüçüncü Kolordu Kumandanı tarafından Celâdet ve Kamuran Beyler'in tevkifi için Malatya'daki Süvari Alayı'na emir verildiğinden ve bunun Hükümet-i Osmaniye ile mühlik netice tevliid eyliyeceğinden ve maksad-ı seyahatının vilayata tamimen iş'ar ettirilmesi lüzumundan bahs olup, Dersaadet'teki İngiliz Mümessilliği'ne keşide kılınan telgrafnamenin istizanını havi Malatya Mutasarrıflığı'ndan ikinci bir telgrafname aldım, derhal efrad-ı ahalinin hukuk-i mahfuz ve bi'z-zat asker tevkifi gayr-i caiz olduğu, Hükümet-i Milliyece lüzum gösterilmedikçe cihet-i askeriye'den hiç kimsenin hakk-ı hüriyetine tecavüz edilmeyeceği, edilirse, ahalinin muhafaza-i hukukiyle mükellef olan Hükümet-i Milliye'nin bu babdaki vazifesini ifadan çekinmeyeceği hakkında cevap vermiş ve şu cevabın Mister (Novil) ile Süvari Kumandanına da tibliği ilave olunmuştur. Maa-haza Malatya yolculuğu ta'cili ve bütün gece mesafe tay edilerek Malatya'da mümaileyin Mister Novil ve rüfekasıyla görüldü. Maksad-ı seyahati hakkında verdiği izahat-ı hülasası kolordu kumandanının telaşına mahal olmadığını isbat ediyor. Halen mesele-i siyasi ihdasına mahal yoktur. Bu vilayette iktizasının ifasında terahi edilmeyeceğine itimad buyurunuz. Halen mesele-i siyasi ihdasına mahal yoktur. Bu vilayette iktizasının ifasında terahi edilmeyeceğine itimad buyurunuz. "

44 Hasan Yıldız, **Aşiretten Ulusalılığa Kürtler**, 2. Baskı, İstanbul, 1991, s. 118.

Ali Galip Sivas baskınını gerçekleştirmek üzere Neden Malatya'ya Gelir?

Birincisi, Malatya'nın askeri konumu gereğidir, zira üç kolordu bölgesinin merkezi noktasındadır Malatya.⁴⁵

Aynı zamanda; Malatya'da Kürtçülük hareketi için çalışan tehlikeli bir mutasarrıf olan Bedirhanî Halil Rami bulunmaktadır ve Halil Rami'nin yaratacağı her ortamdan, her bakımdan yararlanmak istemektedir.

İngiliz Binbaşısı Mr. Noel de Malatya'da bulunmaktadır ve Mr. Noel'in yardımıyla yakın çevrede bulunan İngiliz kuvvetlerinden destek almayı da planlamıştır.⁴⁶

Ve son olarak Malatya'ya gelerek, Sivas'a 100 km. daha yaklaşmış ve hedefine de zaman olarak daha hızlı ulaşacaktır.

Mustafa Kemal'in bu durumdan haberdar oluşu:

13. Kolordu Komutanlığı'nın; Harbiye Nezareti'ne 4 Eylül 1919 tarihinde "Mutasarrıf Halil Rami'nin azledilmesi ya da Anadolu'ya gönderilmesini, Noel'in kin ve ihaneti dolayısıyla geri çekilmesini ve arkadaşlarının tutuklanmasını, Ali Galip'in bunlara müsamaha ettiğini" telgrafla bildirmesi üzerine, söz konusu telgraf 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir Paşa tarafından Sivas'taki 3. Kolordu'ya, oradan da ilk toplantı günlerinde Sivas Kongresi'ne yansımıştı. Sivas'tan gönderilen evraklar kontrol edildiğinde, İstanbul'dan Ali Galip'e yazılan 3 Eylül 1919 gün ve 906 no. lu talimatla birlikte diğer talimatlar, böylece Mustafa Kemal'in eline ulaşmıştır.⁴⁷

Bir diğer kaynak olan Rauf Orbay'ın Hatıralarına bakıldığında⁴⁸: "Sivas Valisi Reşit Paşa'nın hanımının dostu Aliye Hanım ismindeki bir öğretmen, Vali'ye Konya'dan çektiği telgrafta "ben bugün bir gazetede sizin azledildiğinizi okudum. Öyleyse beyhude Sivas'a gelmeyeyim" diyor. Vali bu telgrafi alınca bize getiriyor. Mustafa Kemal Paşa zabıtlardan birini telgrafhaneye gönderiyor ve ne

45 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 162

46 **Nutuk**, 1927, s. 75.

47 Göğem, I. 1954. , s. 79. Kazım Karabekir Paşa 13. Kolordu'nun 4 Eylül 1919 tarihli şifre yazısına binaen Noel ve yanındakilerin faaliyetleri hakkında Elaziz Valisi Ali Galip'ten bilgi istemesine rağmen, kendisine cevap verilmemiş, bilakis Valinin 5/6 Eylül 1919 gecesi Malatya'ya gittiği bildirilmiştir. Bkz. Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, 1988, s. 169.

48 Rauf Orbay'ın Hatıraları, **Yakın Tarihimiz**, C 3, s. 84.

kadar muhabere evrakı varsa aldırıyor. Böylece İstanbul'dan Harbiye Nazırı Süleyman Şefik ve Dahiliye Nazırı Adil Beylerin Elaziz Valisi olan Ali Galip Bey'le olan muhabereleleri ele geçiyor. İstanbul Hükümeti'nin Ali Galip denen valiye bastırıp, kongre murahhaslarını yakalatmak istediği sarhaten anlaşılıyordu” satırları bunu doğrular niteliktedir.

8 Eylül 1919 tarihli Heyet-i Temsiliye'de: “Kazım Karabekir Paşa'nın verdiği bilgi ve Malatya'da Onikinci Süvari Alayı yaveri Cemil Efendi ile makine başında yapılan görüşmeden⁴⁹ ve Elaziz Valisi'nin de Sivas'a tayin edildiğinin duyulmasıyla olayın milli hareket aleyhine olduğu kesinleşmiş, Elaziz Valisi Ali Galip Bey'in Dahiliye Nezareti ile olan görüşmelerinin kontrol edilmesinin gerektiği”⁵⁰ kararlaştırılmıştır.

Böylece resmiyet kazanan bu olayda vatansever telgraf memurlarının ve Malatya'daki hamiyetli ve vatanperver teşkilatın, Milli Mücadele'ye katkıları ve canları pahasına, olayın ortaya çıkmasında önemli yerini de belirtmek gerek.

7 Eylül 1919 tarihinde harekete geçen Mustafa Kemal, “3. Kolordu Komutanı'nın imzasıyla Diyarbakır'daki Kurmay Başkanı'ndan, kumandanının “muvafakat olmasa bile” Elaziz'deki 15. Alay Kumandanı İlyas Bey'in emrine 60 kadar atlı ve katırlı (estersüvari) süvarinin, en geç 9.9.1919 tarihinde, Harput'tan Malatya'ya gönderilerek; Ali Galip, Halil Rami, Calâdet, Kamurân ve İngiliz Binbaşısı Noel'in tutuklanmasını” ister.⁵¹ İstanbul ile bu konuda haberleşildiğini öğrenen Mustafa Kemal haberleşmeyi bizzat ele alır ve ısrarla Diyarbakır, Elaziz ve Malatya'ya telgraflar gönderir. Bunun üzerine 13. Kolordu Erkanı Harbiye Reisi 8 Eylül'de İlyas Bey'e gereken emirleri verir ve 52 bindirilmiş as-

49 **Nutuk**, Vesika, 59, s. 465.

50 Prof. Dr. Bekir Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**. Ankara, 1974, s. 1. Özgün Belge Cumhurbaşkanlığı Arşivi, III. 3 Dosya: 14, Fihrist 69'da mevcut. 8 Eylül 1919 tarihinde kongre tarafından alınan bu kararın 11 Eylül 1919'da oluşturulan Heyet-i Temsiliye Kararı olarak gösterilmiştir. Kararın altındaki imzalardan sadece Mazhar Müfit ve Hüsrev Sami Heyet-i Temsiliye üyesi değillerdir. 11 Eylül'de anılan şahıslar da heyet-i temsiliye üyesi seçilmişlerdir.

51 **NMAV**. 1927, s. 45, Vesika No. 57-58'de İlyas Bey bağlı bulunduğu 13. Kolordu kumandanından emir gelmeden emri yerine getiremeyeceğini belirtir. Öte yandan Mustafa Kemal de Noel'in tutuklanmasını istediği halde heyet-i temsiliyenin 8 Eylül 1919 tarihli kararında “İngiliz Binbaşısından madasını (başkasını) tevkifleri Kongre heyetinin ittifak-ı arası ile karargir oldu” denilerek Noel'in tutuklanmaması kararlaştırılmıştı. Bkz. Baykal, 1974, s. 1.

ker, iki mitralyözle 9 Eylül sabahı İlyas Bey, Elaziz'den hareketle 10 Eylül akşamı Malatya'da olacaktır. 9 Eylül tarihinde ayrıca Aziziye'den iki süvari bölüğü, Siverek'ten de Alaya mensup bir bölük Malatya'ya hareket ettirilir.

Mustafa Kemal, Ali Galip ve Bedirhaniler'in yaptıkları zararlı propagandaları engellemek için 3. kolordu yaveri Recep Zühtü'yü de birkaç arkadaşıyla Malatya'ya gönderir⁵².

9 Eylül 1919 da tüm işlemler tamamlanır ancak Malatya Telgraf Müdürü, alınan tedbirleri Ali Galip'e ulaştırır.⁵³ Ali Galip; Noel'i uyarıp, Mutasarrıf Halil Rami'yi çağırıp, Jandarma Komutanı'na tüm jandarma ve polisleri toplaması talimatını verir. Ancak yetersizlik nedeniyle valinin isteği yerine getirilmez. Malatya'ya gelmekte olan İlyas Bey'e pusu kurması için yaptığı teklifi ise İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Sebati (Duman) kabul etmez.

Noel ve arkadaşları, 10 Eylül sabahı Malatya'dan kaçarak Rışvan aşiretine sığınır. Vali, Mutasarrıf ve beraberindekiler Hükümet Konağı'na uğrayarak, Sandık Emininin odasındaki kasadan 6. 000 lira alırlar. 6. 000 liranın karşılığı olarak da "10 Eylül 1335 (1919) Halil Rami, Ali Galip " ibaresi bulunan bir senet bırakırlar. "Süvari Alay Komutanı Cemal Bey'in Mutasarrıf'ın evini sardığı" haberi üzerine parayı ve senedi bırakarak, Rışvan Aşireti Reisi Hacı Bedir Ağa'nın biraderi Zeynel Bey'le⁵⁴, Akçadağ yolu üzerindeki Beydağı'nda yerleşik Rışvan aşiretine sığınırlar.

Mustafa Kemal, Ali Galip ve yardımcılarının Malatya'dan kaçtıklarını 10 Eylül 1919'da öğrenir⁵⁵ ve mutasarrıftan çok Vali Ali Galip'in yakalanmasını önemsemştir. 12. Alay Komutanı Cemal Bey ile Topçu Alay Komutanı Münir

52 **Ederha**, 1975, s. 123 Recep Zühtü'nün bindiği otomobil Kangal'da kırılır ve 12 Eylül 1919 tarihinde Malatya'ya varabilir.

53 **NMAV**, 1927, s. 52. Vesika No. 66. Ali Galip'in sonradan 18 Eylülde Halep'ten merkeze çektiği telgrafta, Malatya'da iken Sivas'tan aldığı haberlerden ve şifrelerine cevap alamadığı için kuşkulunmaya başladığını ve Sivas tarafından haberleşmelerin tesbit edildiği inancına vardığını söyleyecekti. FO 371/4192, 140436'dan aktaran AKŞİN, 1983, s. 549.

54 Akşin, 1983. S. 549 ve ÖKE, 1988, s. 95'te Hacı Bedir Ağa'nın da Vali ve Mutasarrıf'la beraber olduğunu belirtmişler. Vesika No. 66 da ise "Bunlara mümaşat eden Hacı Bedir Ağa'nın biraderi olup Hacı Bedir Ağa'nın bizzat dindar ve namuskar bir zat olduğunda herkes müttehtittir" ibaresi bulunmakta. **NMAV**, 1927, s. 52. Vesika No: 66. Burada söylenilen şahıs Hacı Bedir Ağa'nın kardeşi Zeynel Bey'dir.

55 **Nutuk**, 1927, s. 73. 15. Alay Kumandanı İlyas'dan Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne tel, Malatya, 10. 9. 1919; 12. Süvari Alay Komutanı Binbaşı Cemal'den Mustafa Kemal Paşa'ya tel, Malatya, 10. 9. 1919.

Bey'in görevlerini layıkıyla yerine getirmediği kanaatindedir. ⁵⁶Kaçmalarına fırsat verilmesini kabul edilmez bulan Mustafa Kemal, 10 Eylül'de İlyas Bey'e "İstanbul'daki hükümetin de bunların şerik-i cinayetleri olduğu, bu vatan hainlerinin İngiliz parası ile millet ve hilafet aleyhinde Kürtlük gayesi ile çalıştıkları, bu sebeple evveleminde bu şahısların süratle derdestleri ve Kürtçülük cereyanına asla müsait ortam bırakılmaması, firari hainlerin İngiliz parasıyla Kürtleri aldatarak padişah ve asker aleyhine sevke çalıştıkları, bunlara uyanların bilâemâen ve merhamet imha edileceği her tarafa müsait suretlerle tamim olunarak saf ve namuslu halkı hakikaten haberdar eylemek gibi tedbire bir an evvel tevessül pek mühimdir. Bu millet; hainlerin İngiliz'le teşrik-i mesai edeceğinin de göz önüne alınarak, icabında mevcudiyeti milliyemizi tehlikeye sokacak olan ecnebi askerlerine de mukabele olunacağına derpiş edilmesi lazımdır" emrini vermiştir. ⁵⁷Devamında 3. , 13. ve 15. Kolordu Komutanları'na da gerekli talimatlar verilir.

Suriye topraklarında bulunan Rakka'da toplanan Ali Galip ve yanındakiler, Malatya'ya bir adam göndererek Vali'nin görevine geri dönmesini, Mutasarrıf'ın eskiden olduğu gibi yerinde kalmasını, Ali Galip'in 100 silahlı Kürtle Sivas'a yürümesini teklif etmişlerse de⁵⁸, Mustafa Kemal, İlyas Bey'e gönderdiği telgrafla bunların blöf olduğunu, durumdan haberdar olan kolorduların gerekli tedbirleri aldıklarını ve hainlere şiddetle karşı konulmasını istiyordu.

12 Eylül'de Malatya'dan Kürt aşiretlere gönderilen heyet-i nasiha⁵⁹ etkili olmuş ve bine yakın aşiret mensubu gerçekleri anlayarak dağılmışlar, kendiliğinden Kuva-yı Milliye'ye katılmışlardır.

Heyet-i Nasiha'da Bekir Ağa Başkanlığı'nda Malatya Müftüsü Sarı İmamzade Hacı Hüseyin Hüsnü (Bektaş), Keşşaf Efendi (Kirişçi), İzoli Aşireti Reisi Hacı Kaya Sebati (Duman), Fevzi Hoca (Bilgili), Karakaşzade Hacı Kadir Efendi (Karakaş) ve Dirijan Aşireti Reisi Şatırzade Mustafa Ağa (Şatıroğlu) olmak üzere 6 kişi yer almıştır.

56 **Nutuk**, 1927, s. 74.

57 **NMAV**, 1927, s. 53, Vesika No. 69.

58 **Nutuk**, 1927, s. 79-80. Kongre Heyeti adına Mustafa Kemal'den Malatya'da İlyas Beyefendi'ye. 11/12. 9. 1335(1919).

59 Hoybun cemiyeti'nin raporuna göre, Kürtlerin İngiliz Ajanı Albay Bill tarafından, müttefik Devletler savaş paktı gereğince, Kürt sorununun onların özlemleri doğrultusunda çözümleneceklerine söz vererek dağılmalarını sağladı. Garo Sasuni, **Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt İlişkileri (15. yy. dan günümüze)**, Çev. Bedros Zartaryan Memo Yetkin, Orfeus Yayınevi, Stocholm, 1986, s. 162.

Ali Galip ve etrafındakiler, İngilizlere sığınmak üzere Urfa'ya kaçarlar. Güneydoğu'da tampon bir Kürt Devleti kurmak için çabalayan İngiltere, ajanlarından Halep Bürosu Şefi Albay Bell'i Malatya'ya gönderir.⁶⁰ 12. 9. 1919'da Malatya'ya gelen Albay Bell; Malatya, Harput ve Diyarbakır yöresindeki eşraf, sivil ve askeri memurlarla görüşmek isteyerek "firari Mr. Noel'den İngiliz Hükümeti'nin haberdar olmadığını ve böyle bir propagandacı subayın buralarda gezmesini kabul edemeyeceğini, bu bahane ile gezdiği kanısına varırsa Mr. Noel'i tutuklu olarak Halep'e göndereceğini, arıca Vali Galip Bey'le de valinin hayatının teminat altına alınması şartıyla görüşmek istediğini" söylemiştir.⁶¹

Mustafa Kemal, 12 Eylül tarihinde Malatya'dan 15. Alay Kumandanlığı'na bir telgraf gönderir "elinde bir belgesi olmayan yabancı subayın bu memlekette işi olmadığını ve Albay Bell'e kemal-i nezaketle, fakat askerce kati bir surette keyfiyeti iblağ ve geldiği yere hemen dönmesini ihtar ediniz"⁶² talimatını verir. Ayrıca Albay Bell'e "firari valinin hıyanet-i vatan ile mütehhem olduğunu, ele geçince derdest ile kanunun pençe-i adaletine teslim edilmesi"nin aktarılmasını ister.

Bütün bunlara rağmen; Albay Bell, İlyas Bey'i ikna eder ve koruma altında Malatya'ya gelen Mr. Noel ile görüşür. Bu görüşme ile Mr. Noel'in misyonu sona erer ve Mr. Noel Türk Jandarması korumasında Halep'e gider. Böylece İngiltere'nin bölge üzerindeki hesapları altüst olur. Mr. Noel'in görevinin Malatya'ya kadar uzanması, İngiliz dış politikası açısından tedirginlik yaratabilecekti, zira Malatya bakır madeni kaynaklarının olduğu bir bölgeydi ve Fransızların nüfuzu altındaydı. İngiltere ile Fransa'nın arasının açılmaması için Mr. Noel'in ihtilalci davranışının ortaya çıkması doğru olmayacaktı.⁶³

Ali Galip, Bedirhani Halil Rami ve Binbaşı Süleyman Efendi ile birlikte 16. 9. 1919'da Kahta üzerinden yola çıkarlar ve 2 gün sonra Urfa Sancağı'na ulaşırlar. Yanlarına Süleyman Efendi'den başka Malatya'dan katılan olmamış-

60 Mim Kemal Öke, 1988, s. 98. **Nutuk**'ta "P. Pil, P. Peem, Albay Bell"; K. Karabekir'in **İstiklal Harbimizin Esasları ve İstiklal Harbimiz** adlı eserinde "Miralay Bell; Miralay Neyl, Albay Pepil, Miralay Zehzild" olarak ismi geçen Getrude Lowthian Bell, General Allenby komutasındaki Mısır Seferi Kuvvetinin Baş Siyasi subay Vekilidir.

61 **Nutuk**, 1927, s. 81.

62 **Nutuk**, 1927, s. 82.

63 Mim Kemal Öke, 1988, s. 103-104.

tır.⁶⁴ Urfâ'da Şeyh Müslim'in evine konuk olan Ali Galip'in, burada yaptığı bir hainlik daha vardır. Evine misafir olduğu Şeyh Müslim Efendi kendi fikirlerini benimsemeyince, İngiliz kumandanına "İngiliz siyaseti aleyhinde bulunduğunu ihbar ederek" şikayetçi olup, tutuklanmasına neden olur.⁶⁵ Ali Galip, akabinde 18 Eylül 1919'da Halep'e gider.⁶⁶

Halep'te de boş durmaz ve İngiliz Yüksek Komiserliği eliyle Sadrazam ve Dahiliye Nazırı'na çektiği telgrafların ilkinde "Kürtlerin ruh halleri ve geleceklerinden bihaber bazı aydınlar dışında, bütün Kürtlerin padişaha bağlı ve "Bağımsız Kürdistan" fikrine karşı olduklarını, bu bölgenin yabancılar tarafından işgal edilmesi halinde, Bolşeviklere karşı koymak için bölgeye padişahın emriyle Müslüman aşiretleri örgütleyecek yetenekli kumandanlar atanması telkin edilmeli"; ikincisinde ise "Mustafa Kemal'in kendisinin tutuklanması emri ile Mr. Noel, Kamuran Bedirhani ve Paşazade Ekrem'le beraber geri çekilip Urfâ'ya geldiğini ve halen Halep'te olduğunu, ihtilalcilerin (Mustafa Kemal ve arkadaşları) fakir sınıfları yabancılar karşı koymak üzere seferber ettikleri, ilk mağdurların zengin eşraf olacağı, aşiretlerden kolaylıkla adam toplanıp ihtilalcilerin üzerine sevk edilebileceği, aşiretlerin İstanbul hükümetine bağlı oldukları, fakat ihtilalcilerin propagandalarıyla yanıltıldıkları, bu yüzden zaman kaybetmeden aşiretlerden bir kuvvet oluşturmak üzere, Padişahın bir komutan atamasını⁶⁷ ister. Muhtemeldir ki atanacak komutan kendisi olacaktır.

Ali Galip'le ilgili İrade-i Milliye'de yer alan "Malatya'da, etrafındakilerin yanında bulunan bir zata "Ben İstanbul'a gidersem ya Sadrazam veya Dahiliye Nazırı olacağım. Böyle bir Ali Galip'i, benim gibisini hükümet nerede bulur?" demesine tekmil Kürtler gülmüş ve istihza etmişlerdi" haberi de komutanlıktan öte arzularının olduğunu göstergesidir.

Çekilen telgraflarda; İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından Damat Ferit'e iletilirken "kendilerinin Ali Galip'in niteliklerin desteklemediklerini, sadece aracılık yaptıklarını, Damat Ferit'in, Mustafa Kemal ve arkadaşlarını bastırmak için, Kürtleri ayaklandırma fikrini tehlikeli ve aşiretlerin Sivas üzerine yürüme-

64 **İrade-i Milliye**, 1. sene, No. 3, 21 Eylül 1919(1335), Malatya Hadisesi üzerine, Tetkikat-Malatya Muhabiri Mahsusasından.

65 **NMAV**, 1927, s. 64, Vesika No. 81.

66 Mim Kemal Öke, 1988, s. 100.

67 **FO**, 371/4192/140436'dan aktaran Şimşir, 1973, s. 118.

leri için bir iradeleri bulunduğunu inkar ettikleri” bildiriliyordu.⁶⁸ Bu durumdan da; hem İngiltere, hem de Sadrazam’ın “Sivas baskınından kendilerini aklama çabası” içine girdikleri anlaşılıyor.

Amacının; Kürtlerle Malatya’da “makasid-ı mahsusa” takip eylemek olan Halil Ramî’nin, Ali Galip’e müdahale ederek “Urfâ’ya gitmemesi gerektiğini, kazalardan birini merkez olarak kullanıp İstanbul’dan alınan emirlerin yerine getirilmesi için faaliyetlerine devam etmesini, bu olmazsa İstanbul’la görüşmelere devam etmesini, İstanbul’un fikrinde ısrar etmesi halinde Viranşehir’de bulunan Milli Aşiret Reisliği bünyesinde Milli Aşiretini Sivas’a gönderip tahrik etmesini söyler. Ali Galip’in bu öneriyi kabul etmemesi halinde, ABD Yardım Kurulu’ndan Noel ile birlikte Kürtler arasında kaos yaratma çabasına girmesini ister.⁶⁹

Ali Galip’in, Halil Ramî’nin sözlerine uymadığı, ancak Halep’te de boş durmadığı, Halil Ramî’yi etkilediği ve Halil Ramî’nin İstanbul’a gittiği anlaşılmaktadır. Yüzelliliklerin⁷⁰ 29. sırasındadır.

29 Eylül 1919 tarihinde; İngiltere’nin Bağdat temsilciğinden, Dışişleri Bakanlığı ve İstanbul Yüksek Komiserliği’ne gönderilen yazıda “Kürtlere gönderilen heyetin, aşiretler üzerinde istedikleri etkiyi oluşturduğu, eğer Mustafa Kemal hareketi gerçekleşirse Bedirhaniler’in kullanılabilceği ve Bedirhani Emir Ali’nin Diyarbakır Valiliği’ne, General Hamdi Paşa’nın 13. Kolordu⁷¹ Komutanlığı’na atanması, başka bir Kürt’ün de Mardin Mutasarrıflığı’na atanmasının sağlanması, Emin Ali’nin ittihatçı direnişi kırabileceği, ancak İttihat Terakki ve Ordu’nun, gitmesine engel olmaları muhtemel olduğundan da yanına Muşlu Mahmut Bey ve başka Kürt aşiret reisleriyle birlikte Halep-Viranşehir yoluyla Diyarbekir’e gelmeli, tutuklanmazlarsa Türk-Kürt ilişkileri zayıflatılmış olurdu. Başarılımadığı takdirde İngilizlerin sorumlu tutulamayacağı, Mr. Noel’in tekliflerinin Bağdat’taki İngiliz temsilcilerince desteklendiği, Mr. Noel’in detaylı açıklama yapmak üzere İstanbul’a hareket edeceği” vurgulanıyordu.

68 Şimdir, 1973, s. 115-116.

69 **İrade-i Milliye**, 1. sene, No. 3, 21 Eylül 1335.

70 Yüzellilikler; Türkiye Cumhuriyeti’nden Kurtuluş Savaşı sonrası sürgün edilen ve düşman işbirlikçisi görülen, hepsi üst düzey makamlarda yer alan Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlarına verilen isimdir.

71 10 olarak yazımlı, ancak anılan 13. Kolordu’dur.

İrade-i Milliye Gazetesi'nin 17 Eylül 1335 (1919) tarihli sayısında ihanet vesikalarının bir kısmı yayınlanmış, ancak tüm gerçekler kamuoyuna açıklanmış sayılmazdı. Mustafa Kemal, o tarihlerde henüz Büyük Nutku yayınlamadığından, Ali Galip ve Halil Rami kendilerinin suçsuz olduğunu bir kez daha deneyeceklerdi. Gerçi Malatya muhabirlerinden İrade-i Milliye Gazetesi'ne gönderilen raporda "Ali Galip Bey, Sivas'a yürümek fikrini kendisi İstanbul'a teklif ve İstanbul'u ikna eylediği anlaşılmaktadır. Zira mümaileyh (anılan şahıs) geçenlerde Dersim'e gidip avdetinde İstanbul'a "orduların ıslah ve teskin edemediği Dersim'i tek başına giderek telefata beyanıyla teşhir eylediğini ve Elaziz Vilayeti ile civar ahalileri kontrol altına almak istediğini ve Kürtleri cem ile Sivas'a gidip kongreyi dağıtmak ümidi bile olduğunu", ve "daha böyle saçma sapan yazılar yazmıştır" satırları dikkate değer.⁷²

Gelelim 1922 yılına. Ali Galip, 10 Aralık 1922 tarihinde Akşam Gazetesi'ne "Kürt propagandası yapmadığını ve vicdanı yerine İngiliz lirası taşımadığını, olayın haksız delillerle kapatılmamasını ve ilk fırsatta, hangi mahkemede olursa olsun resmen mahkemesini istediğini" belirtmiş.⁷³ 30 Ocak 1924(29 Kanun-u Sani) tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne verdiği beyanında ise, Malatya olayları ile ilgili açıklamalarda bulunduktan sonra "Ali Paşa Kabinesinin Kuva-yı Milliye siyasetini desteklediğinden, işinin kalmadığını anlayarak İstanbul'a döndüğünü ve bu esnada Hükümet-i Milliye'nin ne aleyhinde, ne de lehinde hiçbir kelime sarf etmediğini, Türklerin istiklal-i tammını (noksansız) temin eden Mücadele-i Milliye'nin muvaffakiyetle sona ermesinin, kendisinin bütün düşüncelerinde kanaatlerinde yanıldığını gösterdiğini ve aldandığına memnun olduğunu" söyler.

Mutasarrıf Halil Rami ise; 6 Temmuz 1924 tarihli Tevhid-i Efkâr Gazetesi'ne "hiçbir fırkaya, hiçbir cemiyete mensup değilim, listeye dahil olmamın (yüzellilikler listesi) sebebi, 335 (1919) senesi evailinde (geçmiş zaman) Dahiliye Nezareti'ne yazmış olduğum bir tezkire imiş. Mezkur senede Hükümet-i Merkeziye'den şifreli bir tamim gönderilmişti. Bendeniz de Malatya Mutasarrıfı bulunduğum cihetle bana da geldi. Erzurum'da kongre teşkiline başlanıldığından ve mezkur kongrenin teşebbüsü vilayat-ı şarkiyenin (doğu vilayetlerinin) düvel-i itilafiyeye işgaline intac edebileceğinden (işgal devletlerince işgalle sonuçlanacağından), teşkiline meydan verilmemesi teb-

72 İrade-i Milliye, 21 Eylül 1919.

73 Akşam, 10. 12. 1922.

liğ bulunuyordu. O şifreye cevaben mülga (kaldırılmış) Dahiliye Nezareti'ne bir şey yazmıştım. “menafi milliye ve vataniyeyi ihlal edeceğini bildirdiğiniz kongrenin, tensip buyrulursa teşkiline mani olalım” demişmişim. Bunu derhatır etmemekle (hatırlamamakla) birlikte inkara da lüzum görmüyorum. Çünkü o tarihte Kuva-yı Milliye'nin ne fikri, ne niyeti, ne de teşebbüsâtı malumdu. Bana bu hususta hiç kimse de bir tebligatta bulunmamıştır ki, kongrenin ne olduğunu keşf edeyim. O esnada Vali Gali Bey'in inhasıyla (üst makamlara yazdığı yazıyla) İstanbul'a geldiğim zaman mücähede-i milliyenin de biraz asarı görünmeye başlanmıştı. İade-i memuriyeti kabul etmediğim gibi, Tabip Binbaşı Erzurum'lu Ömet Lütfi Bey vasıtasıyla Gazi Paşa'ya bir arıza takdim ettim. Bakiye-i hayatımın hıdamat-ı milliye uğruna fedaya amade bulunduğumdan bahisle, herhangi bir surette olursa olsun istihdamımı istirham ettim. Vaziyet-i iktisadiyem de müsait değildi. Burada kaldım. İdare-i milliyenin teşkilinden beri burada idim...”

Ali Galip, Malatya'da gerçekleştirmek istediği ihanette hezimete uğramış ve 30 Ocak 1924 tarihinde yurtdışına sürülmüştür. Bu bilgi 6 Temmuz 1924 tarihli tevhid-i efkar gazetesine verdiği beyanatta mevcuttur.

Urfa ve Maraş'ın işgaline karşı Malatya'dan tepkiler

28 Ocak 1920 günü Malatya Darende'de; Darende Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin önderliğinde, bütün halkın iştirakiyle büyük bir miting yapılmış ve haksız işgaller protesto edilerek, teşkil edilen bir tabur Kuvay-ı Milliye'nin işgal mıntıklarından olan Maraş'a derhal sevki kararlaştırılmıştır.

Darende halkı; Maraş'ta zulüm gören Türklere yardım amacıyla, tüm gücüyle “Yıldırım” adında teçhizatlı bir tabur kuvvet hazırlayıp 31 Ocak 1920 tarihinde, Maraş cephesine göndermiştir. Ancak gönderilen taburdan birkaç kişinin silahının olmadığı oluşturulan ikinci taburun silah ve cephanesini temin etmenin mümkün olmadığı şimdilik 150 silahın cephaneyle birlikte gönderilmesi için ilgili yerlere emir verilmesi istenir⁷⁴

Ayrıca Darende Halkı, Maraş'a yardım olarak gönderilecek Yıldırım taburunun iaşesi için 15.000 kuruş para toplayıp, ikinci yardım kafilesini de oluşturmuşlardır.⁷⁵

74 T.İ.T.E. Arşivi, Belge No. 10/2807.

75 T.İ.T.E. Arşivi, Belge No. 10/2939.

Malatya ileri gelenlerince⁷⁶; Maraş gibi Urfa ve havalisinin işgaliyle, burada Fransız askerlerinin katliama dönüştürdükleri saldırılar üzerine 3 Mart 1920 tarihinde, İtilaf Devletleri temsilcilerine ve diğer ilgililere protesto telgrafları çekilmiş, sorumluların cezalandırılması talep edilmiştir. Malatya Müftüsü Hüseyin, Belediye Reisi Abdullah ile Ulema ve Eşraftan Cemil Bey'le birlikte otuz üç kişinin imzasını taşıyan telgraf metni şöyledir. "Mütareke'nin bahşeylediği, devletlerin teminatı üzerine silah ve mukavemet vasıtalarını teslim aldıktan sonra, hiçbir hak ve sebebe dayanmaksızın, Yunanlılar İzmir gibi muhteşem bir medeniyetgahımızı kan ve ateş deryasına boğmak suretiyle tahrip ettiler. Şimdi de Adana, Maraş, Antep, Urfa, Bilecik gibi beldelerimizi aynı elim akıbete maruz bırakmak üzere, önce İngiliz ve sonra da onun yerine geçen Fransızların işgal eylemesine medeniyet aleminin acaba müteessir olacak kadar insani hisleri yok mudur? Yoksa galip devletlerin tahakkümünden korkarak, teessürünü gösteremeyecek kadar cesaretini mi kaybetmiştir? Çünkü bu kötülük dolu tecavüz sırf bir işgalden ibaret kalmıyor. Bu mahallerde, Fransız Generalleri Osmanlı Hükümeti'nin en büyük memur ve mümessilleriyle, erkanı ve mahalli eşrafı nezdine getirerek, hükümet idaresinin kendilerine terk ve tevdisini teklif ve bunları tevkif ve şehri bombardımana başlamak gibi kanlı bir mücadelenin kapılarını açıyor. Sonra her nevi silah, bomba ve mitralyöz gibi ateşli harp silahları ile teçhiz eyledikleri "Ermeni haşeratını" Müslümanlar üzerine saldırtıyorlar".

Malatya'ya bağlı Arapkir ilçesi Belediye Başkanı Şükrü, Müftü Ahmet Bey, eşraftan Cemil Bey, ulemadan Cemil Bey'in imzalarıyla Maraş'ın işgalini protesto eden telgraflar Barış Konferansı'na da gönderilmiştir. "Maraş, Urfa, ve Antep'in Fransızlar tarafından işgalinden büyük bir üzüntü ile haber alındığını, mütareke şartlarına aykırı olarak yayılmacı emeller taşıyan bu hareketin İslam memleketlerini paylaşma gibi bir amaca yönelik olduğunun anlaşıldığı" belirtilmiş, daha sonra da "Din, namus ve hayatımızı tehlikede görmekteyiz. Bu felaket, İslam aleminin artık önlenmesi mümkün olmayan heyecanına sebep vermekte olduğu, Wilson cenaplarının bütün dünyaya ilan ettiği prensiplerden 12. maddeye göre Barış Konferansı'na katılan milletler kendi geleceklerine sahip olacaklardır. Fakat buna rağmen genellikle Türklerin hakim olduğu söz konusu vilayetlerin genel asayiş ihlal edilmediği halde, Fransızların işgaline maruz kaldıkları, İslam olmaktan başka suçu olmayan Türkler hakkında söz konusu

76 Telgraf, Malatya Müftüsü Hüseyin, Belediye Reisi Abdullah ile Ulemâ ve eşraftan 33 (otuz üç) kişinin imzasını taşımakta.

prensiplerin uygulanmadığı ve ihlal edildiği, hiçbir adalet ve hukuk kuralının göz önünde tutulmadığı, Türklerin bu işgali her yönüyle protesto ettiği ve hükümetin de bu işgalin reddi konusundaki girişimlerine milli varlıklarıyla yardımcı olacakları” görüşlerine yer vermişlerdir.

“Sürekli bir barış, Türklerin de hukukuna uyularak sağlanmazsa, tehdit edilmekte olan İslam aleminin galeyana gelmesine kimsenin mani olamayacağı-nın” altı çizilmiştir.⁷⁷

Ahaliye de ilan edilen protesto telgrafında, “Mütareke ahkamına aykırı olarak işgal altında bulunan ve Devlet-i Âliyemizin kıymetli parçalarından varidât-ı umumiyesi bu derece yekun teşkil eden İzmir, Bağdat, Maraş, Urfa ve havalisinin hamiti mülkiyesi uğrunda ve bu haksızlıklara ez cümle Fransızlarla Ermeni fedailerini tarafından Maraş civarında yapılan kital ve mezalime son verdirilmek hususunda...” denildikten sonra, “bütün mevcudiyetleriyle fedâ-i can edeceklerini ahd ve misak eden Dareneliler, bir tabur gönüllü Kuva-yı Milliye teşkil ettirdiklerini ve bu kuvvetin derhal Maraş’a sevk edileceğini, Makam-ı Sadaret ve İtilaf Devletlerine bildirdiklerini ve durumu protesto ettiklerini” bildirmişlerdir.⁷⁸

İzoli aşireti Reisi Hacı Kaya Bey de, Malatya’dan 21 Şubat 1920 tarihinde, İtilaf Devletleri temsilcilerine bir protesto telgrafı gönderir. “Vatan-ı Mukaddesimiz’i elimizden almak maksadıyla binbir türlü hile ve entrikalar çeviren düşmanlarımızın, para vesair vasıtalarla oynatmak istedikleri rolün etkisiz kaldığı, gümüş ve altınla milletin hayatını mağlup edememekten etkilenmiş olarak... Maraş’taki kardeşlerimiz üzerine ateşler saçmağa ve zulümler icraya başladılar... Yaşamak için ölmeye karar verdik” satırlarını içeren samimi bir telgraftır ve Malatya halkının duygularını ifade etmektedir.

Fransız ve Ermeni zulmüne karşı Tepkiler

Maraş’ın; Fransızlar tarafından işgali esnasında, Türk halkına tecavüzleri üzerine, kanlı çarpışmaların başlamasıyla her şehir ve kasabada mitingler yapılmıştır.

Bu mitinglerden; Malatya’ya bağlı Darende, Arapkir ve şehir merkezinde olmak üzere, 3 tanesi Malatya’da gerçekleşmiştir.

77 **İrade-i Milliye Gazetesi**, 10 Kasım 1919, sayı 11.

78 **T.İ.T.E. Arşivi**, 10/1726.

İtilaf Devletleri'nin İzmir, Adana, Maraş ve Urfa'yı işgal etmesi ve Maraş'ta Fransızlar ve Ermenilerin birlikte yaptıkları katliamı protesto için Darende'de bir miting yapılmıştır. Darende halkı, tüm varlıklarını ve canlarını bu uğurda vereceklerini bu mitingde bildirirler, İstanbul Hükümeti ve İtilaf Devletleri Elçiliklerine protesto telgrafları çekilir.⁷⁹

Malatya'nın ilçesi Arapkir'de bulunan, "Arapkir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" Başkanı Ali Rıza Bey tarafından, İtilaf Devletleri elçileri ve Amerika Yüksek Komiserliği ile Meclis-i Mebusan Başkanlığı'na protesto telgrafı gönderilmiş, "Maraş katliamına son verilmesi, Adana, Maraş, Antep ve Urfa vilayetlerinin işgalinden vazgeçilip, anavatana iadesi" istenmiştir.

Malatya merkezinde yapılan protestoda ise; İzmir, Adana, Maraş ve Urfa'nın önce İngilizler, daha sonra Fransızlar tarafından işgal edildiği, bununla kalınmayarak Maraş'ta hükümet işlerine karışılıp, bombardımana tutulup, Ermeniler silahlandırılıp Türkler üzerine saldırtıp, kadın, çoluk-çocuk demeden binlerce masum insanın öldürüldüğü belirtilmiş, Fransızların ayak bastıkları yerlerde Ermenilerin Hıristiyan bağnazlığıyla Türkleri imha siyaseti içinde oldukları, bu durumun 300 milyonluk İslam aleminin dikkatine sunulduğu, değerlendirmenin de tarihe bırakıldığı ifade edilmiştir. Telgraf metni şöyledir: "Anadolu'da Fransız Generali'nin; baskı ve işgal adına Ermeni kılıçları ile kesip, saç ve sakallarını al kanlara boyadıkları kadın-erkek binlerce Türk'ün başlarından Eyfel Kulesi'ne nazire olacak bir abide vücuda getiriyorlar. Boş yere akıtılan kanların daha sonra telafisi imkansızdır. Fransız generallerinin Anadolu'daki bu kanlı işleri, takdir edilecek tarihi bir hatıra bırakmayacağı gibi, kendilerine de bir fayda sağlamayacaktır. Bu sebeple canî hareketlerini şiddetle protesto ederiz. İşleri zulmetmek olan generallerin cezalandırılmasını, kamuoyunu heyecanlandıran bu facia ve vahşetlere son verilmesini, İtilaf Devletleri ve Devletimizin siyasilerinden bekleriz".⁸⁰

İşgal esnasında Malatya'da Sosyo-Ekonomik Durum

Fransız işgali; bölgenin ekonomik gücünü etkileyecek boyutta olduğundan, Malatya, Adıyaman, Darende, Gürün, Pınarbaşı, Sarız, Elbistan ve Pazarcık bölgelerinin ekonomik açıdan dünyaya açılma kapısının kapatılmış olacağı,

79 T.İ.T.E. Arşivi, Belge No. 10/2809, bak Ek. 44 Mehmet Şahingöz, a.g.e., s. 377.

80 ATASE, Atatürk Arşivi, Dos. 1336/13-4, Fihrist 19-1, 2, 3, 4, 5, 6, İrade-i Milliye Gazetesi, 8 Mart 1336(1920), Num. 29, Mehmet Şahingöz, a.g.e., s. 394. (Buraya dikkat)

Fransızlara bağlı olmayı zorunlu kılacağı ve söz konusu yerlerin Türk hakimiyetinden çıkacağı anlamına geleceği görülürken, Fransızlar için ise bölge önemlidir ve özellikle Çukurova “Alp Dağlarına sahip Nil Deltası”dır. Bu bölgenin Fransızların elinde bulunabilmesi için, İç ve Doğu Anadolu’ya geçiş bölgesinde stratejik konumda olan Maraş’ın işgal edilmesi gereklidir. Ayrıca, bu bölgeden güneye doğru askeri bir hareket daha kolay olacaktır.

Malatya’nın; Kayseri, Aziziye, Gürün ve Darende gibi tüm ticaret ve geliri, zorunlu olarak Adana ve Maraş pazarlarına dayanmaktadır. Söz konusu vilayetler yabancı devletlerin işgali altında yaşayamaz. Halk ticaretin, gümrüklerin ve serbest fiyatların esiri olur. Böyle olunca da bu bölgede yaşayanların hükümete olan bağlılıkları şekilden ibaret kalır. Bölge halkı yalnızca Türklere oluşmadığından, menfaatlerini önemseyen bazı azınlıkların hükümetten bu konuda bir teşebbüs olmazsa, menfaatlerini ihmal etmemeye çalışacaklarını, bunun da dert getireceği, hükümetin bu noktaya önem vermesi ve bölge halkının Adana’nın işgali meselesinde ölüm kalım savaşına hazırlanması gerektiği”, 3. Kolordu Kumandanı Albay Selahattin Bey kanalıyla, Harbiye Nezareti’ne rapor olarak iletilmiştir.⁸¹

Malatya’da I. Dünya Savaşı’nda verilen şehit sayısı

Arapkir’den 143, Akçadağ’dan 30, Arguvan’dan 6, Battalgazi’den 4, Darende’den 72, Pütürge’den 86, Yazıhan’dan 10, Yeşilyurt’tan 9, Merkez’den 111, Kuluncak’tan 6, Kale’den 5, Hekimhan’dan 24, Doğanşir’den 5 ve Doğanşehir’den 4 kişi olmak üzere 526 şehit vermiştir. Mezarları Malatya Askeri Şehitliğindedir. (Malatya Askeri Şehitliği 3. Ordu İç Güvenlik Harekatı Şehitliği Kayıtları)

81 Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi, Belge No. 114/53453.

SONUÇ

Osmanlı topraklarının paylaşılması faaliyetleri ve yıkılması aşamasında, Ortadoğu'da kuvvetler dengesinde ortaya çıkan boşluk, kendi emperyalist düşünceleri için Anadolu'yu uygulama alanı olarak seçen İngiltere ve Fransa tarafından doldurulmaya çalışılmıştır.

Suriye itilafnamesi ile Musul'a ayak basan, ekonomik, siyasal ve stratejik açıdan Mezopotamya'ya yerleşmeyi amaçlayan İngiltere, Rusya ile arasında kuzeydeki dağlık bölgede stratejik sınırlar elde etmeyi amaçlamış ve amacını sağlam zemine oturtmak için de "Kürt" ve "Kürdistan" konusunu gündemde tutmuştur. Etnik ayrılıkçılığa yeni bir ivme kazandırmak için Mr. Noel'i Güneydoğu Anadolu'ya göndermiştir.

Bu bir proje idi ve bu proje kapsamında önemli bir konumda olan Malatya'nın siyasal ve sosyal yapı itibariyle özel konumu da dikkate alınmıştı.

Malatya, bakır madeninin bol olduğu bir yer olması, söz konusu dönem için de önemliydi ve konumu gereği: Güneydoğu ve Doğu Anadolu'nun güneye, kuzeye ve batıya açılan ekonomik boyutta kapısı idi. Dolayısıyla Malatya bölgesi İngiltere ve Fransa arasında süregelen bir tartışma konusu olagelmiştir.

Malatya'da ayrılıkçı faaliyetlerini Bedirhani Halil Rami ve Ali Galip ve Mr. Noel kanalıyla yürüten İngiltere ve Fransa'ya karşı Malatya, vatanperver çalışmalarlarıyla Kuvâ-yı Milliye'den yana çalışmalarını sürdürmüştü; Urfa, Antep ve Maraş gibi illere gönüllü milisler göndererek düşman işgalinden kurtarılmaları için büyük katkılarda bulunmuştur.

Malatya'da kurulan Arap Osman Dokuma Fabrikası ile eratin giyim kuşam ihtiyacı karşılanmış, bunun yanı sıra Malatyaahalisinin katkılarıyla, Müdafaa-i Heyet Cemiyeti eliyle de, Ankara'daki Heyet-i Temsiliye ve Urfa ve Maraş illerindeki Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkezlerine aynî ve nakdî yardımlarda bulunulmuştur.

Kuvâ-yı Milliye'den yana çaba gösteren Malatya ve çevresi, milli mücadelede yeni Türkiye Devleti'nin kurulması çalışmalarına katılmış, Fransa ve İngiltere'nin tüm çabalarına rağmen, ayrılıkçı fikirlerin oluşmasına izin vermemiştir.

KAYNAKÇA

Abalıoğlu, Yunus Nadi, **Ali Galip Hadisesi Yunus Nadi'nin Hatıraları**, Sel Yayınları, İstanbul, 1955.

Akbıyık, Yaşar Prof. Dr., **Milli Mücadelede Güney Cephesi, MARAŞ**, Atatürk Araştırma Merkezi, Divan Yayıncılık Ltd. Şti. Ankara, 1999.

Akbulut, Yılmaz, **Bingöl Cephesi**, Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 1995.

Akşin, Sina, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Mutlakiyete Dönüş 1918-1919, Son Meşrutiyet 1919-1920, İç Savaş ve Sevr'de Ölüm**, 3 Cilt, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

Armağan, Mustafa, **Kazım Karabekir'in Gözüyle Yakın Tarihimiz İstiklal Savaşı'nın İçyüzü**, Timaş Yayınları, 2012.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Alfa Yayınları, 2013.

Baykal, Bekir Sıtkı Prof. Dr., **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1974.

Cebesoy, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, Temel Yayınları, İstanbul, 1953.

Çay, Abdülhaluk Prof. Dr, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**. Temmuz 1993.

Dinamo, Hasan İzzettin, **Kutsal İsyân**. 5. Baskı, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1979.

Erdeha, Kamil, **Milli Mücadelede Vilayetler ve Valiler**. Remzi Kitabevi, İstanbul. 1975.

Gökbilgin, Tayyip, **Milli Mücadele Başlarken**. T. İş Bankası Yayınları 1965.

İşık, Adnan, **Malatya**. (1830-1919), Kurtiş Matbaacılık, İstanbul, 1998.

Kutlay, Naci, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Dipnot Yayınları, İstanbul, 2010.

Öke, Mim Kemal, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**. Türk Kültürünü Araştırma Yayınları, Ankara, 1922.

Öktem, Ziver, **Kazım Karabekir: İstiklal Harbimiz**, Yapı Kredi Yayınları, 2008.

Özçelik, İsmail Prof. Dr., **Milli Mücadelede Güney Cephesi Urfa**, Kültür Bakanlığı Yayınları/1418, Kültür Eserleri Dizisi/56, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1992.

Pekdoğan, Celal, **Milli Mücadelede Malatya ve Çevresi**, Hacettepe Üniversitesi. Yüksek Lisans tezi, Ankara, 1992.

Saral, Ahmet Hulki, **Türk İstiklâl Harbi: Güney Cephesi: İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu işgal etmeleri, Millî Mücadele hareketleri, bu bölgede yapılan muharebeler ve Revandiz harekâtı: 15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921**, Genelkurmay. Basımevi, 1966.

Saral, Ahmet Hulki, **Vatan Nasıl Kurtarıldı? Nur Dağları, Toroslar, Adana, Maraş, Gaziantep ve Urfa'da yapılan Kuva-i Milliye Savaşları**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1970.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I, Açıklamalı Kronoloji (Mondros'tan Erzurum Kongresi'ne 30 Ekim 1918-22 Temmuz 1919)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1. Basım, Ankara, 1993,

Sasuni, Garo, **Kürt Ulusal Hareketleri ve Ermeni Kürt İlişkileri (15. yy'dan Günümüze)**, Çev. Bedros Zartaryan Memo Yetkin, Orfeus Yayınevi, Stockholm, 1986.

Sevgen, Nazmi, **Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1982.

Şapolyo, Enver Behnan, **Kuvayi Milliye Tarihi**, Berkalp Kitabevi, Ankara, 1944.

Şimşir, Bilâl, **Doğunun Kahramanı Atatürk**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1999.

Şimşir, Sebahattin Dr., **M. Emin Resulzade'nin Meclis- i Mebusan Konuşmaları (1918-1920)**, IQ Kültür Yayıncılık, 2003.

Taşkıran, Cemalettin, **Milli Mücadele'de Kazım Karabekir Paşa**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Uluğ, Naşit Hakkı, **Siyasi Yönleriyle Kurtuluş Savaşı**, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973.

Yıldız, Hasan, **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Doz Basım Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Arşivler

ATASE. (Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi)İstiklal Arşivi.
Klasör numaraları: 35, 98, 182, 185, 255, 318, 554, 757, 770, 2905

ATASE, Atatürk Arşivi

Klasör numaraları: 10 ve 24

Başbakanlık Arşivi: Maliyeden Müveddet Defter. No: 8458, 9590

Cumhurbaşkanlığı Arşivi. Dosya no: 14 ve fihrist no: 7, 69, 112/23, 112/66.

T. İ. T. E Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü arşivi.

HTVD (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi)

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Baskı, Devre 1, C. 2, Ankara, 1940.

TBMM Gizli Celse Zabıtları, 2. Baskı, C. 12, Ankara, 1985.

Tarih ve Toplum, C. 16, Sayı: 92, Ağustos, 1991.

Gazete Arşivleri:

İrade-i Milliye, 17. 9. 1335, 21. 9. 1335, 8. 4. 1335, 10. 11. 1335, 17. 11. 1335.

İkdam, 4. 9. 1335.

Hadisat, 4 ve 14 Kanun-u Evvel 1334.

Cumhuriyet, 1924, Tefrika No. 130, 131, 134, 27. Yıl, sayı: 9442, 18 Kasım 1950.

Tevhid-i Efkar, 6. 7. 1924, 28. 12. 1924.

Elazığ, 8. 6. 1962.

Malatya, 4. 8. 1927

Akşam, 10. 12. 1922.

Dergi Arşivleri

Askeri Tarih Bülteni, Şubat 1990, Sayı: 28

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C III, Sayı: 7, Ankara, 1986.

Bellekten, Sayı 37 ve 39, Ankara, 1946.

Tarih ve Toplum, C 16, Sayı: 92, Ağustos 1991.

“YILMAZ MÜFREZESİ” KUMANDANI ŞEREF GENÇ'E GÖRE MERSİN'İN İŞGALİ

Yrd. Doç. Dr. Birgül BOZKURT*

ÖZET

İtilaf Devletleri, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen sonra, daha Birinci Dünya Savaşı'nda kararlaştırdıkları gizli antlaşmalarla Türkiye'yi parçalama planlarını uygulamaya giriştiler. Anadolu'nun güneyini içeren işgal planları içinde Mersin'de bulunuyordu. İşgalin, Mütareke'nin hemen ardından, erken bir tarihte gerçekleştirilmiş olması, bölge halkının hazırlıksız yakalanmasına sebep olmuştur. İşgalden itibaren büyük zorluklar yaşanmış olmasına karşın bu durum Mersinlileri yıldırmamış, Mersin ve çevresini Kuvâ-yı Milliye'nin güçlü direniş cephelerinden birisi haline getirmiştir. Tüm Güney Cephesi'nde olduğu gibi Mersin'de de Sivas Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda Milli Müfrezeler oluşturulmuştur. Mersin Grubu'na bağlı Sahil Müfrezesi, Bozon Müfrezesi, Emirler Müfrezesi, Yılmaz (Hamza Beyli) Müfrezesi, Çopurlu Müfrezesi, Efrenk Müfrezesi, Alsancak ve Buluklu Müfrezeleri gibi kuvvetler işgalcileri yıpratın önemli savaşları yürütmüşlerdir. Yılmaz Müfrezesi Kumandanı Şeref Genç, Mersin'in önce İngilizler ardından Fransızlar tarafından işgalini ve işgaller sırasında kentte yaşananları anılarında ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. Bu çalışmada Şeref Genç'in Yeni Mersin gazetesinde yazı dizisi halinde yayınlanan anılarında, Çukurova'nın ve Mersin'in işgalinde gösterilen çabalar tüm yönleriyle ele alınmıştır.

Tarih yazımında anı eserlerin yeri kuşkusuz çok önemlidir. Özellikle Güney Cephesi tarihi araştırılır ve yazılırken bu eserler mücadelenin siyasi ve askeri

---

* Mersin Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, bozkurt.birgul@hotmail.com

yönü dışında sosyal ve ekonomik yönlerini de aydınlatması açısından katkıda bulunmaktadır. Bildiride; Mersin’de işgal süreci, mücadelenin içinde yer almış bir isim olan Şeref Genç’in anılarından yararlanarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Mersin, Yılmaz Müfrezesi, Şeref Genç.

INVASION OF MERSİN BY SEREF GENÇ, COMMANDER OF “YILMAZ DETACHMENT”

ABSTRACT

Immediately after the signing of the Moudros Armistice Truce The Entente States (Allies) started executing the plans, which they had developed with secret treaties during World War I, to divide Turkey. Mersin was included in the plans of invasion of Southern Anatolia. The sudden happening of invasion right after the Armistice caused the people of the region to be unprepared. Despite the great difficulties experienced this situation didn't stop the the people of Mersin and Mersin and the surrounding area has become one of the nations strong resistance fronts. As with all the rest of the Southern Front, National detachments were created in Mersin in accordance with the decisions taken at the Sivas Congress. The forces like Sahil Detachment, Bozon Detachment, Emirler Detachment, Yılmaz (Hamza Beyli) Detachment, Çopurlu Detachment, Efrek Detachment, Alsancak and Buluklu Detachments ran successful battles that degraded forces of occupiers. Commander of Yılmaz Detachment Şeref Genç documented the invasions and occupations of Mersin first by the British and then by the French and the events that happened in the city during the occupation in his memoirs in a detailed manner. In this study all aspects of the effort shown during the occupation of Mersin and Çukurova is discussed in details, with help of memoirs of Şeref Genç published in a series of articles in the newspaper Yeni Mersin.

The memoir shave a very important place in the writing of history. Especially when Southern Front is researched and written these memoirs contributes to the enlightenment of social and economic aspects of the struggles on top of the political and military aspects. In this publication, the period of invasion has been studied using memoirs of some one who had been involved in the struggle, Şeref Genç.

Key Words: National Struggle, Mersin, Yılmaz Detachment, Şeref Genç.

GİRİŞ

Bilindiği üzere, Birinci Dünya Savaşı'nın ortalarında İtilaf Devletleri, Almanya ve müttefiklerinin mağlup olacakları düşüncesiyle çeşitli tarih ve yerlerde gizli paylaşım antlaşmaları imzalamışlardı. 26 Nisan 1916 tarihinde İngiltere ve Fransa arasında gerçekleştirilen Sykes-Picot Anlaşması, Güney Anadolu'nun ve Arap ülkelerinin geleceği hakkında paylaşımları içeriyordu. Mersin ve Adana'nın içinde bulunduğu ve antik dönemdeki adıyla belirtilen Kilikya Bölgesi de bu paylaşım alanları arasında yer almıştı. Mondros Mütarekesi'nde yer alan maddelere dayanarak, İngilizler ve Fransızlar, kısa bir süre sonra gizli anlaşmalar doğrultusunda işgallere Anadolu'nun güneyinden başladılar. İşgal alanları içinde Mersin'de bulunuyordu.

19. Yüzyıldan itibaren bir liman kenti olarak hızla büyüyen Mersin, Çukurova'nın bereketli topraklarının deniz bağlantısını sağlaması açısından çok önemli bir konuma sahiptir. Mersin, bir ticaret ve sanayi merkezi olan Adana'nın doğal limanı durumundaydı. Ayrıca, Haydarpaşa-Bağdat demiryoluna ve İskenderun-Halep karayoluna bağlantısı, oldukça korunaklı ve geniş bir limana sahip olması açısından da önemli bir konumdaydı. Üstelik Adana'nın pamuk üretimi dışında Tarsus ve Mersin Anadolu'nun sebze ve meyve gereksiniminin büyük bölümünü karşılıyordu. ¹Fransa için Çukurova'nın, onların tanımlamasıyla Kilikya'nın, önemi her şeyden önce ekonomik değerinden kaynaklanmaktadır. Yahya Akyüz'ün belirttiği üzere; Fransız kamuoyu, Kilikya'yı iyi tanımamakla beraber Fransızların bu bölgede planları olduğu gerçeğini de görmek gerekir. Fransız kamuoyu kuşkusuz bu bölgeyi, daha iyi tanıdığı Suriye'nin bir parçası olarak değerlendirmiştir. Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserliği üyelerinden Ziraat Mühendisi Achard, 1919 yılında bölgeyi dolaşarak bir rapor hazırlamıştır: Bölgeyi dolaşan mühendisin hazırladığı raporda Fransa'nın Kilikya'daki çıkarları ortaya konulmaktadır: *"Marsilya'ya çok uzak olmayan Kilikya, Fransa'nın bütün pamuk ihtiyacını karşılayabilir. Bu nedenle, Kilikya ile Kuzey Suriye'yi elimizde tutmakta ve pamuk üretimini geliştirmekte Fransa'nın çıkarları vardır."* ²

Mustafa Kemal Paşa, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen ardından Adana'ya gelerek Alman Mareşali Liman Von Sanders'ten Yıldırım Ordular Grubu Komutanlığı'nı devralmıştır. Burada Adana Vilayeti'ne bağ-

1 **Yurt Ansiklopedisi**, İcel, C 5, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982, s. 3650.

2 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988, s. 176.

lı sancaklardan gelen temsilcilerle görüşmüş, onlara alınması gereken tedbirler konusunda bilgi vermiştir. Bu görüşmelerde Mersin Sancağı'nı o tarihte Adana Lisesi Müdürü olan Niyazi Ramazanoğlu temsil etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 5 Kasım 1918'de Mersin'e de gelmiş; burada mutasarrıfla, jandarma bölük yüzbaşısı ile görüşmüş ve depodaki silahların bol cephaneye ile dağıtılmasını tavsiye etmiştir.³

17 Aralık 1918'de, önce Müslüman-Hintli askerlerin çoğunlukta olduğu İngilizler birlikleri tarafından işgal edilen Mersin, kısa bir süre sonra gönüllü Ermeni birliklerinden oluşan Fransızlar tarafından 1 Ocak 1919'da işgal edilmiştir. Fransız birlikleri içinde bulunan Ermeni askerlerinin şehir içerisinde yapmış olduğu taşkınlıklar Mersinlileri işgalin bütün acıları ile karşı karşıya bırakmıştır. İşgalden itibaren büyük zorluklar yaşanmış olmasına karşın bu durum Mersinlileri yıldırmamış, Mersin ve çevresini Kuvâ-yı Milliye'nin güçlü direniş cephelelerinden birisi haline getirmiştir.

Sivas Kongresi'nde Mütareke'nin imzalandığı gün elde bulunan toprakların ayrılmaz bir bütün olduğu kararı alınırken, Kilikya'yı da içine alan Anadolu'nun güneyindeki işgallere son vermek için bazı önlemler alınmasına da başlanmıştı.⁴Tüm Güney Cephesi'nde olduğu gibi Mersin'de de Sivas Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda Milli Müfrezeler oluşturulmuştur. Mersin Grubuna bağlı Sahil Müfrezesi, Bozon Müfrezesi, Emirler Müfrezesi, Yılmaz (Hamza Beyli) Müfrezesi, Çopurlu Müfrezesi, Efrenk Müfrezesi, Alsancak ve Buluklu Müfrezeleri gibi kuvvetler işgalcileri yıpratıcı önemli savaşları yürütmüşlerdir.⁵ Yılmaz Müfrezesi Kumandanı Şeref Genç, anılarında, Mersin'in önce İngilizler, ardından Fransızlar tarafından işgalini ve işgaller sırasında kentte yaşananları ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Bir kimsenin kendi hayatını, yaşadığı devrede şahidi olduğu veya duyduğu olayları anlattığı yazılara anı veya hatıra adı verilmektedir. Anılarının yayınlamanın çeşitli amaçları vardır. İnsanlar, hayat ve tecrübelerinin başkalarına örnek

3 Haz. “Kurtuluş Savaşında İçel” Tarihini Yazma Komitesi, **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, Türkiye Kuvâ-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayınlarından:1, İstanbul 1971, s. 28-30.

4 **Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009, s. 73-77; Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992, s. 59.

5 **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, s. 190-191.

olabileceğini düşünerek, bizzat yaşanılıp görülen olaylara açıklık ve yeni boyutlar kazandırmak iddiası ile tarih ve kamuoyu karşısında hesaplaşmak, kendi yaşadıkları tecrübeleri gelecek kuşaklara aktarabilmek ve daha başka sebeplerle anılarını kaleme almışlardır. ⁶Tarih yazımında anı eserler, kuşkusuz çok önemli bir yer tutmaktadır. Anlatılan dönemin canlı tanığı olarak anılar, her zaman tarihsel bir olgunun, resmi olmayan çerçevesini, o çerçeve içinde yer alan ayrıntıları, figürleri bizlere aktarır. ⁷Özellikle savaş dönemlerine ait anılar, savaşın siyasi ve askeri yönünden çok insani ve toplumsal içeriğini gözler önüne sermektedir. Savaşta görev alanlar toplumsal bir sorumluluk üstlenerek yaşananları anlatmayı bir görev saymışlardır. Milli Mücadele Dönemi'nde Mersin'in işgaline ve işgal sırasında yaşananlara tanıklık eden ve hatta işgallere karşı direnişe doğrudan katılan birisi olarak Şeref Genç'in anıları tarihsel bir kaynak niteliği taşımaktadır. Bildiride, Şeref Genç'in Yeni Mersin gazetesinde yayınlanan Milli Mücadele dönemine ait anıları temel kaynak olarak ele alınmıştır.

ŞEREF GENÇ VE “İŞGALDE MERSİN”

Şeref Genç'in Hayatı⁸

1898 yılında Mersin'de doğan Şeref Genç'in babası, bir orman memuru olan Mehmet Bey, annesinin adı ise Leyla Hanım'dır. İlkokulu bitirdikten sonra İdadiye ve Fransız Misyonerler Okulu'na devam etmiştir. Milli Mücadele döneminde Mersin'de işgale karşı mücadeleye katılmış ve Mersin Cephesi'nde “Yılmaz Müfrezesi” kumandanı olmuştur. 1921'de Fransızlarla “Ankara Antlaşması”nın imzalanmasından sonra Teğmen rütbesiyle Sakarya Savaşı'na katılmıştır. Büyük Taarruz'dan sonra İstanbul İşgal Kuvvetleri ile birlikte İstanbul/Bostancı'ya gelmiş ve 1924'e kadar askerliği devam etmiştir.⁹

1924 yılında Mersin'e gelmiş ve Şaşıların fabrikasında çalışmıştır. Daha sonra nakliye işleri yapmaya başlamıştır. 1936 senesinde evlenmiş, eşinin adı ise Bedia Hanım'dır. 1939-40 yılları arasında Kırıkhan'da Yedek Üsteğmen olarak ikinci vatani görevini tamamlamıştır.

6 Necat Birinci, “*Yazılı Kompozisyon Türleri*”, **Türk Dili ve Kompozisyon**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2007, s. 387-388.

7 Kemal Arı, **Tarih Yöntemi**, İleri Yayınevi, İzmir 2011, s. 181.

8 Şeref Genç'in hayatıyla ilgili bilgiler kızı Nuriye Genç'le yapılan görüşmeden derlenmiştir.

9 Bkz. EK 3 ve EK 4. Fotoğraflar, Şeref Genç'in kızı Nuriye Genç'ten alınmıştır.

1943 yılının son aylarına doğru Mersin'e dönmüştür. Ticaret ve siyaset ile ilgilenmiştir. CHP'de 1943-44 yıllarında parti ilçe başkanlığı yapmıştır. O zamanlar partide arkadaşları ile farklı bir ruh ve güç oluşturmuşlardır. Mersin'in tüm kasaba ve köylerini dolaşmış, birlik sağlamışlardır.

Bu yıllarda kendisine ait bir nakliye şirketi bulunmakta olup Mersin'in ticari nakliye işleri bu şirket aracılığıyla yapılmaktaydı.

1970-71 yıllarında Mıgırbi Camii dernek başkanlığı yapmıştır. 5 kız ve 1 erkek olmak üzere 6 çocuk sahibi olan Genç'in eşi Bedia Hanım da yıllarca CHP İl Kadın Kollarında, Kızılay'da ve Yardım Sevenler Derneği'nde görev yapmıştır.

19.05.1978 yılında hayata gözlerini yummuştur.

Şeref Genç'in Anıları “İşgalde Mersin”

Şeref Genç'in anıları “İşgalde Mersin” başlığıyla Yeni Mersin Gazetesi'nde 25 Aralık 1945¹⁰ ve 30 Haziran 1946 tarihleri arasında yayınlanmıştır.

Şeref Genç “Başlarken Dileğim”¹¹ başlıklı ilk yazısında amacını şöyle açıklamaktadır:

Birinci genel savaştan sonra, Çukurova'nın işgalinde düşmanın Türklere yaptığı vahşet, mezalim, facia ve çektirdiği acı ve ızdırap ile milli mücadelede Türklerin gösterdikleri, tarihte eşine az rastlanan harika, mucize, fedakârlık ve yiğitliklerin bu güne kadar yazılanları hiç denecek kadar azdır. Pek çok önemli olaylar gizli kalmıştır.

O günleri canlandırmayı bir yurt borcu bilerek Mersin'le ilgili şimdiye kadar yazılmayanlarından ele geçirdiklerimi yazarak, dağınık yazılanları da bir daha tekrarlayarak (İşgalde Mersin) adlı bir kitap meydana getirmeye çalışacağım.

Bilmediğim ve topladığım notlar dışında kalmış olaylar olduğu gibi yazdıklarında da eksiklik, fazlalık veya yanlışlık olabilir.

Bu kitabın zengin olması o günlerin olaylarının doğru ve esaslı belirmesi için yurttaşlarımdan:

1-eksiklikleri tamamlamalarını, fazlalıkları bildirmelerini, yanlışlıkları düzeltmelerini,

10 Bkz. EK 1.

11 Bkz. EK 2.

2-gönderecekleri fotoğraf ve vesikaların kopyaları alındıktan sonra geri vermek ve bildirdikleri olayları adlarıyla yazmak üzere yardımlarını esirgememelerini diler şimdiden bu zahmetlere katlanacak yurttaşlarıma teşekkürlerimi sunarım".¹²

Şeref Genç'in ilk kez Yeni Mersin gazetesinde oldukça ayrıntılı bir şekilde yer alan anıları işgal döneminde Mersin'de yaşananları askeri, siyasal, ekonomik ve toplumsal yönleriyle ortaya koymaktadır. Yaşanılanları sadece kendi hafızasında kalanlarla değil diğer tanıklıklardan yararlanma yöntemiyle veya resmi kayıtlara yer vererek anlatmaya çalıştığı görülmektedir. Ayrıca yazılarında Tarsus gazetesi başta olmak üzere başka gazetelerden de yararlanarak örnekler verilmektedir.

Mersin İl Halk Kütüphanesi'nde bulunan Yeni Mersin gazetesinde, ne yazık ki, koleksiyonda zaman zaman eksikliklere rastlanmaktadır. Şeref Genç'in anılarının bulunduğu tarihlerde 1946 yılı Mayıs ayına ait kısmına bu nedenle ulaşılamamıştır. Ancak Şeref Genç, işgal döneminde Mersin'de yaşananların hatırlanması ve gelecek kuşaklara aktarılması konusunda oldukça çaba sarf etmiş biridir. "İşgalde Mersin" yazı dizisinden önce de Yeni Mersin, Akın ve Ege gazetelerinde "işgal hatıraları" başlığıyla yazılar yazdığını belirtmektedir.¹³Mersin'de yayınlanan Kuvâ-yı Milliye dergisinde de Milli Mücadele dönemine ilişkin yazıları ve yazı dizileri yer almıştır.¹⁴ Ayrıca **Kurtuluş Savaşı'nda İçel** adlı kitabı yazan komite içinde yer alan Şeref Genç, kitabın, işgal öncesi durum ile işgal sırasında Mersin'de geçen olaylar bölümlerini yazmıştır. Kuvâ-yı Milliye dergisindeki yazıları ve Kurtuluş Savaşı'nda İçel kitabı, Milli Mücadele döneminde Adana ve Mersin'le ilgili çalışmalarda temel kaynak olmuştur.¹⁵

12 Şeref Genç, "Başlarken Dileğim", **Yeni Mersin**, 25 Aralık 1945.

13 Şeref Genç, "Düşman Mersin'e Ne Zaman Girdi? ", **Yeni Mersin**, 25 Aralık 1945.

14 Şeref Genç'in "İstiklal Savaşı'nda Mersin'i Kurtarma Çabası" başlıklı yazı dizisi, Kuvâ-yı Milliye dergisinde 1965 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Birinci bölümü Binbaşı Emin Mengenli Bey'in hatıra ve belgelerinden, ikinci bölümü Emekli Albay Kemal Agralı'nın hatıralarından yararlanarak hazırladığı "Çukurova'da Sağçenah Mintıkası Olay ve Savaşları" başlıklı yazı dizisi 1970 yılında yayımlanmaya başlamıştır. Ayrıca derginin muhtelif sayılarında çeşitli yazıları yayımlanmıştır. Örneğin; Şeref Genç, "Hapishane Hayatım ve Şükran Borcum", **Kuvâ-yı Milliye**, Sayı: 49, Eylül 1964, s. 10-11;Şeref Genç, "Mersin Grubu Kumandanı Emin Aslan", **Kuvâ-yı Milliye**, Sayı: 101, Ocak 1969, s. 30.

15 Bkz. Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999; Ali Çiftçi, **Milli Mücadele Döneminde Mersin Havalisinde İz Bırakanlar**, Bizim Grup Basımevi, Mersin 2009.

ŞEREF GENÇ'İN ANILARINA GÖRE MERSİN'İN İŞGALİNDE YAŞANANLAR

İngilizlerin ve Fransızların Mersin'i İşgali

Şeref Genç, Mersin'de Fransızların işgal dönemini çeşitli başlıklar altında değerlendirmiştir. Bu bölümde Şeref Genç'in başlıklarından yararlanarak Mersin'in işgalinde öne çıkan konular ve gelişmelere yer verilecektir.

Şeref Genç, anılarında önce Mersin'in işgal tarihine açıklık getirmeye çalışmıştır. Mersin'in hem işgal hem de işgalden kurtulmasıyla ilgili şimdiye kadar farklı kaynaklarda farklı tarihler yer almıştır. Bunun en önemli nedeni Şeref Genç'in de vurguladığı gibi; “334 (918) yılında o günkü idari teşkilata göre Adana Vilayetine bağlı Mersin bir sancak (mutasarrıflık) idi. Tarih ve takvimler yalnız Adana'nın işgal tarihini bildirmekte, Mersin'i ayırmamaktadırlar”.¹⁶ Milli Mücadele dönemi başlarken, Mersin, ekonomik ve idari bakımdan Adana'ya bağlı durumdaydı. 1924 yılında Mersin Adana'dan ayrılarak il olmuştur.¹⁷ Şeref Genç'in araştırmalarına göre; Türk askerlerinin Adana'dan çekilme tarihi 30 Kasım 1918'dir. Kasım'ın son haftasında İngiliz gemileri Mersin Limanı civarında dolaşmaktadır.¹⁸

Musul ve ardından İskenderun'u işgal eden İngilizler, Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak Adana vilayetinin de boşaltılmasını 2. Ordu'dan istemişlerdir. Antlaşma hükümlerine aykırı olarak gerçekleşen tüm bu isteklere Osmanlı Hükümeti'nin boyun eğdiği görülmektedir.¹⁹ Bu nedenle Mersin'de de işgal başlarken kent savunmasız bir haldeydi. Güvenliğin sağlanması için alınan tedbirleri Şeref Genç şöyle anlatır:

“Mutasarrıf Galip durumu Adana'ya izahtan sonra, postaneden ayrılarak şehirde alınan tedbirleri bir daha gözden geçirmiş, sahilden jandarmayı geri çekmiş, gerekli değişiklikleri yapmış, düşman kuvvetlerinin çıkacağı iskele ve saha gerilerinde inzibatı kurmuştu. Mersin Jandarma Teşkilatı bir bölüktü. Bu bölüğün bir kısmı erati terhis edildiğinden pek az mevcudu kalmıştı. Bölük komutanı Yüzbaşı Talat Bey'de istifa ettiğinden Bölük komutan vekilliği Başçavuş Abdülkadir'e verilmişti.

16 Şeref Genç, “Düşman Mersin'e Ne Zaman Girdi?”, **Yeni Mersin**, 25 Aralık 1945.

17 1933 yılında da İçel ili ile birleştirilerek Mersin yeni oluşturulan İçel ilinin merkez ilçesi oldu. Bugün aynı idari sınırlar içinde şehrin adı yine Mersin olarak kabul edilmiştir.

18 Şeref Genç, “Görülen Düşman Gemileri”, **Yeni Mersin**, 26 Aralık 1945.

19 **Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, s. 52.

İç inzibatın temini maksadıyla bir kaç gün önce Tarsus'tan da bir kısım jandarma getirilerek az kuvvetten azami istifade edilmişti. Çıkacak kuvvetlerle halkın temas etmemesi içinde elden gelen yapılmıştı. Bununla beraber Adana ile temas muhafaza edilerek olaylar ardı ardına bildiriliyordu. ²⁰

İtilaf Devletlerinin şimdiye kadar gerçekleştirdikleri tüm işgallerde olduğu gibi, Mersin'in işgalinin gerekçesi de, Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi olmuştur. Gerekli güvenlik önlemlerin alınması ve halkın uyarılması sonucunda işgalcilerin üç gün süren Mersin'e ilk çıkışları, olaysız, sükûnet içinde geçmiştir. Mutasarrıflıkla temasa geçen İngilizler, işgallerinin geçici olduğunu ve güvenliği sağlamak amacıyla gerçekleştirildiğini ancak güvenliği ihlal edebileceklere ve işgal kuvvetlerine en küçük bir saldırıda bulunanlara çok ağır cezalar vereceklerini ilan etmişlerdir. Mersin'e ilk çıkan İngiliz birlikleri içinde Şeref Genç'in de yazdığı gibi; Müslüman ve Mecusi, Hintli askerler yer almaktadır. Türkler, işgalcilerin olumsuz tutumlarına karşılık özellikle Hintli Müslüman askerlerle iyi ilişki kurulmaya çalışmışlardır. ²¹

Halk arasında, İngiliz işgalinin ikinci haftasında, Mersin'i Fransızların işgal edeceği söylentileri yayılmaya başlamıştır. Söylentiler arasında halkı en çok endişelendiren kısmı, Fransız işgalinde ilk çıkacak birliklerin Ermeni Gönüllü İntikam askerleri olduğu ve şehrin içine yerleşecekleridir. İngiliz komutanının Mersin'e gelecek Fransız askerleri için mutasarrıflıktan şehir içinde yer istemesi, bu söylentileri doğrulamıştır. ²²

Şeref Genç'in anlatımına göre; *“Mutasarrıf Galip Bey, işgal kuvvetlerinin şehir içinde yerleştirildikleri takdirde şehir inzibatının temin edilmesinin çok güç hatta imkânsız olacağını ba-husus Mersin'e çıkacak Fransız askerlerinin Ermeni olduklarını işittiğini, bu yüzden birçok olaylarla karşılaşılacağını ve bu olayların tevali edeceğinden endişelendiğini, birçok facialarla karşılaşılacağını İngiliz komutanına anlatarak İngiliz askerleri gibi bunlarında şehir dışında münasip bir yerde karargâh kurmaları hususunda çok uğraşmış fakat buna muvaffak olamamıştı.* ²³ Fransızlar şehrin ortasında Taşhan'a yerleşmiştir.

20 Şeref Genç, “İngiliz Askerlerinin Mersin'e Çıkışı”, **Yeni Mersin**, 29 Aralık 1945.

21 Şeref Genç, “İngiliz Askerlerinin Mersin'e Çıkışı”, **Yeni Mersin**, 29 Aralık 1945.

22 Şeref Genç, “Fransız Askerlerinin Çıkışı Arefesinde”, **Yeni Mersin**, 3 Ocak 1946.

23 Şeref Genç, “Fransız Askerlerinin Çıkışı Arefesinde”, **Yeni Mersin**, 3 Ocak 1946.

Mersin'in Fransızlar tarafından işgaliyle ilgili verilen tarihlerde de farklılık olduğu görülmektedir. Türk İstiklal Harbi ve Yurt Ansiklopedisi'nin İçel bölümünde yer alan bilgilere göre, İngiliz birliklerinin Mersin'e yerleşmelerinin ardından, aynı gün içinde Fransızların komutasında bin beş yüz kişilik bir birlik daha girmiştir.²⁴ Şeref Genç ise, Mersin'i önce İngilizlerin ardından iki hafta sonra yani 1 Ocak 1919'da Fransızların işgal ettiğini belirtmektedir. Genç'e göre; “*Düşman (Fransız) gemileri geceden limana girmişlerdi. Mersin'de İngiliz askerleri olduğunu bildiklerinden – ilk çıkan İngilizlerin yaptıkları gibi- denizde tertibat almaya lüzum görmemişlerdi.*”²⁵

İngiliz ve Fransız işgal komutanlarının anlaşmaları doğrultusunda Fransızlar sabah 9-10 arasında Mersin'e çıkarma yapmaya başlamıştır. Fransız işgal kuvvetlerinin, işgalden önceki söylentiler doğrultusunda, gönüllü Ermenilerden oluşan “Lejyon Ermenyan” veya “Gönüllü Ermeni Alayı”, “Ermeni İntikam Alayı” olarak adlandırılan ve Fransızlar tarafından kendi üniformaları giydirilmiş, teçhiz ettirilmiş ve silahlandırılmış birlikler olduğu görüldü. Şeref Genç'in vurguladığı üzere, bu süreçte pek çok Ermeni, işgalcileri karşılamak amacıyla toplanmıştır.²⁶

İngilizlerin ardından Fransızlar da önce Mersin'i ardından Tarsus ve Adana'yı işgal ederek işgal alanlarını genişletmişlerdir. Şeref Genç iki işgalci gücün “Kilikya- Silisyâ” başlıklı yazısında Çukurova'daki yerleşimini şöyle vermiştir: “*Düşman Adana vilayetini işgalini şimalde Fransızlar Pozantı ilerisindeki Akköprü'ye, İngilizler Karapınar İstasyonu'na, Batı da Fransızlar Mersin- Silifke hududu olan Erdemli Suyu'na kadar ilerleyerek, İngilizlerde Mersin içinde kalarak tamamlamışlardır. Her iki işgal komutanı da denizden, karadan mütemadi takviye kuvvetleri alıyorlardı. Gelen kuvvetler Hintli, Avustralyalı, İskoçyalı pek azı da İngilizlerdi. Fransızlara gelince Ermeni, Tunuslu, Cezayirli, Senegalli pek azı da Fransız'dı. En fazla sömürge askerleri göze çarpıyordu.*”²⁷

Fransızlar da tıpkı İngilizler gibi Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine göre Mersin'i işgal ettiklerini ve işgalin geçici olduğunu bildirmişlerdir. Ancak Mersin'den başlayarak tüm Çukurova'nın işgalini tamamlayan Fransızlar yavaş yavaş şehir içine ve hükümet konağına yerleşmeye başlamışlardır. İngilizler,

24 **Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, s. 52; **Yurt Ansiklopedisi**, İçel, s. 3650.

25 Şeref Genç, “Lejyon Ermenyan' Alayının Mersin'e Çıkışı”, **Yeni Mersin**, 4 Ocak 1946.

26 Şeref Genç, “Lejyon Ermenyan' Alayının Mersin'e Çıkışı”, **Yeni Mersin**, 4 Ocak 1946.

27 Şeref Genç, “Kilikya- Silisyâ”, **Yeni Mersin**, 5 Ocak 1946.

Mersin’de Amerikan Koleji’nin bir kısmını komutanlık bürosu yapmışlar, istasyona da kontrol amacıyla subaylarından bir üsteğmen yerleştirmişlerdi. Fransızlar ise hükümet binasında hususi yer ayırtmışlar buraya “Guvernör” sıfatı ile General “Anfre” yerleşmiştir. ²⁸Tren işletme imtiyazı bir Fransız şirketinde olduğundan burayı işgale gerek görmemişlerdi. Bu suretle ilk adımı atan Fransızlar, 6 Şubat 1919’dan itibaren resmi daireleri kontrol altına almaya ve nüfuzlarını artırmaya girişmişlerdi.²⁹

Şeref Genç anılarında, işgallere karşı halkın güvenliğini sağlamak için oldukça çaba sarf eden Mutasarrıf Galip Bey’den sıkça söz etmiştir. Son gelişmeler karşısında Galip Bey’in işgal kuvvetlerine, hareketlerinin “istilacılığın ve sömürgeciliğin” başlangıcından başka bir şey olmadığını mütareke maddelerine ve verdikleri sözlere aykırı bulunduğunu bildirmesi, ne yazık ki 25 Şubat 1919 tarihinde Dâhiliye Nezareti tarafından görevden alınmasıyla sonuçlanmıştır. Bundan sonra Fransızlar, hükümet dairelerinde tüm kontrolü ele geçirecek önemli görev ve yetki alanlarına kendilerine uygun gördükleri kişileri yerleştirmişlerdir. Guvernör Anfre, Galip Bey’i uzaklaştırdıktan sonra kısa bir zamanda idareyi eline almış; gümrükte, belediyede müfettişlikler, maliyede, tapuda, evkafta, jandarmada kontrollükler ihdas etmiş buralara Fransız subaylarını ve Ermenileri yerleştirmiş, bir Fransız başçavuşunu da polis komiseri yaparak işe başlamıştır. Ayrıca işgal yılları boyunca bazı örneklerini Şeref Genç’in de verdiği pek çok emir ve kararname ile Türklerin görevden alınmaları ve şehirden uzaklaştırılmaları devam etmiştir.³⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere ile Fransa arasında imzalanan Sykes - Picot anlaşması gereğince Osmanlı Devleti’ne ait olan Basra Körfezi’nden Musul’a kadar olan sahanın İngiliz nüfuzu altına girmesi kararlaştırılmıştı. Adana, Mersin, Antep, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye toprakları ise Fransız nüfuz sahası olarak kabul edilmişti. Rusya’nın savaştan çekilmesi, İngiltere ile

28 İşgalden kısa bir süre sonra Kilikya müşterek işgal ve nüfuz mıntıkası olduğu halde Fransızlar tek başlarına harekete geçmişler ve idareyi ellerine almışlardı. Albay Bremon, Adana’da Baş İdare Memuru/ Genel Vali “Administratör” olarak atandı. Sancak ve kazalardakiler de askeri yetkileri olan Mutasarrıf “Guvernör” olmuşlar, bir kısım kendi subaylarını ve kendilerine hizmet edenleri dairelerin başına kontroller koymuşlar, dairelere ve emniyete yerleşmişler, İngilizler ise bu hareketlere seyirci olarak hiç karışmamışlardı. **Yeni Mersin**, 5 Şubat 1946.

29 Şeref Genç, “Fransızlar İstilacı- Sömürgeci Ruh İle İş Başında”, **Yeni Mersin**, 9 Ocak 1946.

30 Şeref Genç, “İç ve Dış Düşmanlar”, **Yeni Mersin**, 10 Ocak 1946.

Fransa'yı bölge üzerindeki hesapları açısından yeniden karşı karşıya getirmiştir. İngiltere ve Fransa arasında yapılan yeni görüşmeler sonrasında 15 Eylül'de Dörtler Konseyi'ne resmen sunulan ve 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren İngiliz kuvvetlerinin Çukurova ve Suriye'den çekilmesi ve yerlerini Fransızlara terk etmesi hakkındaki “Suriye İtilafnamesi” olarak tanınan İngiliz-Fransız Anlaşması imzalanmıştır.³¹ Yapılan anlaşma gereği İngiliz işgal kuvvetleri çekilerek, Mersin ve Çukurova'da işgalci güç olarak Fransızlar kalmıştır.

İşgal Döneminde Mersin'de Kurulan Dernekler

Şeref Genç, “Türkler Aleyhinde Tahrıklar”, “Türkler Aleyhindeki Cemiyetler” başlıklı yazılarında Mersin'de kurulan derneklere ve kuruluş amaçlarına yer vermiştir. Mersin'de kurulan bu derneklere Vali Anfre öncülük etmiştir. Vali, hükümet merkezinde İslâm ve Hıristiyanların ileri gelenlerini toplamış, birçok konu üzerinde görüştüğünden sonra sözü yoksullara yardıma getirmiştir. Hükümetinden aldığı talimata göre halka para yardımı yapılacağını; buğday, un, şeker ve sair ihtiyaç maddelerini dağıtacağını ve bu yardımların sürekli olacağını bunun için her cemaatten kendi aralarında birer dernek kurmalarının lazım geldiğini hemen harekete geçmelerini bildirmişti. Şeref Genç, Vali Anfre'nin asıl amacını şöyle ifade etmektedir: “*Düşman “cemiyet” kurdurmak için “fukaralara yardım” bahane etmişti. Asıl maksadı Türkleri diğer anasından ayırmak esasen saçmış olduğu nifak tohumunu büsbütün fazlalaştırmak, bu cemiyetleri Türkler aleyhinde kullanmak, iç düşmanları Türklere saldırtmak, bu emelinde de muvaffak olmuştu.*”³²

Mersin'de, Vali Anfre'nin toplantısından sonra hemen bir faaliyet başlamış, toplantılar yapılarak, beyanname ve nizamnameler hazırlanmış ve gerekli izinler alınarak; Arapların “Cemiyetül Hayriyyetül İslamiyyetül-Arabiyye'si, Kürtlerin “Kürt Teavün Cemiyeti”³³, Ermenilerin Taşnak, Hınçak, Hoybon ve Protestanların birliğiyle “Ermeni Cemiyeti Müttehidesi (Birliği)”, Rumların “Rum Cemiyeti” Katoliklerin, “Katolik Cemiyeti” gibi dernekler idare heyetlerini seçerek işe başlamışlardır.³⁴ Mersin'de yaşayan çeşitli topluluklar dernek ku-

31 **Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi**, s. 60-61.

32 Şeref Genç, “Türkler Aleyhindeki Tahrıklar”, **Yeni Mersin**, 11 Ocak 1946.

33 Şeref Genç İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti'yle bir ilgisinin olmadığını belirtir.

34 Şeref Genç derneklerin kimler tarafından kurulduğu ve çalışmaları hakkında da bilgiler vermektedir. **Yeni Mersin**, 12- 13-16-17-19 Ocak 1946.

rarken Şeref Genç, Yahudilerin dernek kurmayı reddettiklerini belirtmektedir. “*Musevilere gelince bütün anasırın, ileri gelenleri Guvernörlük odasında toplandığı vakit “Cemiyet kurulması” teklifi ile diğer anasır sevinirken Musevilerin mümessili Gatenyo ve Kapiloto’Fukaralara yardım için cemaatımızın Havrada teşkilatı olduğunu, gerekirse bu teşkilata yardımlarını göndermelerini ve bu teşkilatla dağıtılacağını’ Guvernör Anfre’ye söylemişler. İşgalde bir yurttaşlarımızdan fenalık görülmediği gibi bir kısmı da Türklerle birlik yürümüşler hatta bu yüzden ‘326-329 yıllarında Mersin gümrüğünde kimyager ve Mersin Mülki İdadide öğretmen olan şimdi tüccar’ Vital Strumza ‘Mücahitlere yardım ediyorsun’ diye hapse de atılmıştı.*”³⁵

Tüm Anadolu’da olduğu gibi, işgalden önce Mersin’de yaşayan Türklerin durumunu etkileyen en önemli olay Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Dört yıl süren savaşta Mersin önemli insan ve ekonomik kayba uğramıştır. “*Birinci Umumî harbin bilhassa son bir buçuk yılında halkın fakara tabakası açlıktan, geçimsizlikten, yoksulluk ve sefalet içinde idiler. Yedikleri darı söyeklerine, süpürge tohumlarına sudan başka katık bulamadıkları gibi yama yama üzerine vurarak giydikleri elbise ve çamaşırlarından da istifade imkânı kalmamıştı. Kimsesiz şehit ve asker ailelerinin, yetim ve kimsesizlerin hali büsbütün feci bir halde idi. Vesikalı ekmek dedikleri ise bin bir mevaddan meydana gelmiş deve topundan başka bir şey değildi.*” Kimsesiz ailelere ve yoksullara yardım edilmesi, saban, öküz ve tohumluk tedariki, Hükümetin, emniyetin, jandarmanın elinde bulundurulması, düşmanın zulüm ve cinayetlerin önlenmesi, yangın ve yağmalara karşı konulması, Mersin’in Anadolu’dan ayrılarak sömürge yapılmak istenmesine karşı gerekli tedbirlerin alınması ve Toroslar’daki savaşların desteklenmesi için Türklerde bir dernek kurarak örgütlenmeye çalışmışlardır. Ancak Fransızlar, “Türk” adının kullanılmasını istemedikleri için kurulan derneğe “Cemiyeti Hayriye-i İslamiye” adı verilmiştir. Hatta diğer derneklerin resmen kurulmadan çalışmalarına başlamasına izin veren Fransız yönetimi Türklerin kurduğu derneğe izin vermekte güçlük çıkarmışlardır.³⁶

İşgal Döneminde Jandarma Teşkilatı ve Güvenlik

Şeref Genç, “Jandarma Teşkilatı ve Gizli Başarıları” başlıklı yazılarında Mersin’de güvenliğin sağlanması açısından jandarmanın çalışmalarını da

35 Şeref Genç, “Cemiyetlerin Faaliyeti-II”, **Yeni Mersin**, 17 Ocak 1946.

36 Şeref Genç, “Türkler ve Cemiyetleri”, **Yeni Mersin**, 22-23 Ocak 1946.

aktarmıştır. Mersin'de Jandarma Teşkilatı, Mondros Mütarekesi'nden sonra, Komutanı Yüzbaşı Talât Bey'in çekilmesi üzerine, vekâleten Başçavuş Abdulkadir tarafından idare olunuyordu. Fransızlar Mersin'i işgal ettikten bir müddet sonra bu teşkilatı birisi sabit diğeri seyyar iki piyade ve 30 kişilik bir merkez süvari takımı ile tabura çevirdiler. Komutanlığına da Jandarma Yüzbaşısı Haydar Bey tayin edilmişti. İlk zamanlarda askeri usule uygun olarak muvazzaf erlerle kadrosu tamamlanmışsa da bir müddet sonra bunlar salıverilerek yerlerine maaşla gönüllüler almışlardı. Fransızlar bu gönüllü jandarma taburunda subay ve er üstün çoğunluğun Türklerde olmaması için her topluluktan eşit oranda alınması yolunda Jandarma Komutanlığı'na emirler verirken derneklere de talimat göndermişlerdi. Özellikle seyyar bölükte Türklerin bulunmasını istemiyorlardı. Türkler ise; durumun önemini ve nezaketini düşünerek emniyet ve korunmanın ancak jandarma ile olacağından jandarmanın Türkler elinde bulunmasını istiyor bunun için çalışıyordu. Tabur komutanı Haydar Bey, kısa zamanda Fransızlara nüfuz edebilmiş, onların güvenini kazandıktan sonra Türklerle, onların dernekleriyle temas ederek açık ve gizli çok cüretli çalışmalar yürütmüştür. Gerek sabit gerekse seyyar bölükte çoğunluğun Türklerden oluşması için çaba sarf etmiştir.

Başta Haydar Bey olmak üzere pek çok kişinin katkısıyla Jandarma Teşkilatı, Mersin'de şehir ve köylerde güvenliği sağlamak ve işgallere karşı direnişe hazırlık yapmak gibi son derece önemli faaliyetler gerçekleştirmiştir. Köylerde direnişi ve silahlanmayı desteklemek amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. “*Ziraate mu-sallat olan muzır hayvanları bahane ederek köylerde bekçi teşkilatı yapılmasına ve kara martin gibi işe yaramaz silâhların her köye üçer beşer fişenkle bir ikisinin verilmesine* *Guvernör Anfire'yi ikna ettikten sonra- mevcudiyetinden düşmanın haberdar olmadıkları- Jandarma debboyundaki bütün silah ve cephanelerle düşmanın silah devşirmesi dolayısıyla ele geçen bütün silah ve cephaneler köylere dağıtılmış ve ele geçenlerde peyderpey gönderilmişti. Köylerin ileri gelenlerine de “Muzır hayvan itlâfının çiftlerle yapılması, bu silahların kullanılmaması silahların kullanabilecek mutemetlere verilmesi, köyde silahla gezilmesi, şehre silahlı gelinmemesi kati mecburiyetle kullanıldığı takdirde yalnız bir ikisinin meydanda bulundurulması yolundaki gizli talimatlar verilmişti.*”³⁷

Mersin'de işgalcilerin ve onlarla işbirliği yapan başta Ermeniler ve kötü niyetlilere karşı Şeref Genç, Jandarma Teşkilatı'nın çok önemli bir rol üstlendiğini

37 Şeref Genç, “Jandarma Teşkilatı ve Gizli Başarıları”, **Yeni Mersin**, 25 Ocak 1946.

ve bunu başarıyla yerine getirdiğini vurgulamaktadır. “*Mersin Türklerinin mukadderatını elinde tutan jandarma teşkilâtının en küçük bir beceriksizliği Mersin için çok büyük facia belki de bir “umumi katl” yaratabilirdi. Hataya sapmayan bu teşkilat ödevini tam başarmış ve Toroslardaki milli mücadelenin Mersin cephesinin Efrenklilerle birlikte esasını kurmuş, savaşlarda en büyük yararlık ve yığıtlıkları göstererek Mersin’in kurtarılmasında en esaslı ve en büyük âmil olmuştur. Bu teşkilat kalbindeki yurt kaygısı ve yurt aşkile yalnız yurda borcunu ödemek amacı ile atılmış, çalışmış bunda da muvaffak olmuştur.*”³⁸

Ancak işgalden kısa bir süre sonra Fransızlar, güvenliği ve düzeni sağlamak gerekçesiyle polis dairelerine el atarak Fransız başçavuşlarından Serjan Patini’yi polis teşkilatına görevlendirmişlerdi. Bunun sonucunda Mersin’de yaşayan Türkler için hayat güvenli olmaktan çıkmıştır. “*Polis dairesi asıl gayesi olan asayişin ve inzibatın temininden tamamen uzak Patini ve avenesinin soygun, zulüm, işkence vasıtası olmuş, işgal yıllarınca pek çok Türkler de bu Sırat köprüsünden geçmişlerdir.*”³⁹

İşgalde Döneminde Kilikya’da Çıkan Gazeteler

Şeref Genç, işgal döneminde ülkenin genel durumu ve işgallerle ilgili sağlıklı bilgi alınmadığından şikâyet etmektedir. Daha Birinci Dünya Savaşı’nın yarattığı zorluklar nedeniyle Adana’da çıkmakta olan birkaç gazete kapanmıştır. Mütarekeden önce Mersin’de haberler, ancak 5 ila 7 gün arasında, bazen daha geç, İstanbul gazetelerinden öğrenilmektedir.

Çukurova’yı bir sömürge haline getirme kararında olan Fransız işgal makamları yayın yoluyla da propagandaya önem vermişler ve Fransız işgalini destekleyen yerli işbirlikçilerle birlikte hareket etmişlerdir. Adana’da Ali İlmi tarafından çıkarılan “Ferda”, İlhami Bey tarafından çıkarılan “Adana Postası”, Ermeni komiteleri tarafından çıkarılan “Kilikya”, Fransızca çıkarılan “Tan” gazeteleri Fransız çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Buna karşılık, Ahmet Remzi (Yüreğir) tarafından çıkarılan “Adana” gazetesi Türklerin haklarını korumaya, “Tarsus” gazetesi ise tarafsız yayın yapmaya çalışmışlardır.⁴⁰

38 Şeref Genç, “Jandarma Teşkilatı ve Gizli Başarıları-II”, **Yeni Mersin**, 26 Ocak 1946.

39 Şeref Genç, “Serjan Patini ve Emniyet”, **Yeni Mersin**, 2 Şubat 1946.

40 **Kurtuluş Savaşı’nda İçel**, s. 56-57.

Bu gazetelerin içeriği hep yerel olay ve zabıta olayları ile dolu, siyasi olaylara ait milli ajanstan alınmış ya çok kısa haberler bulunmakta veya hiç bulunmaktaydı. İstanbul gazeteleri ise sefer düzenleri tamamen bozulmuş trenlerin 15-20 günde İstanbul'dan Adana'ya gelmesinden dolayı güncelliğini yitirmiş haberlerle çok geç gelmekte idi.⁴¹

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve işgal söylentilerinin olduğu dönemde haber alamamak, İstanbul gazetelerinin sağlıklı olmayan bilgiler içeren değerlendirmeleri, Adana ve Mersinlileri üzmektedir. Tüm olumsuzluklar içinde Adana ve Tarsus'ta yayımlanan gazeteler işgallere karşı kamuoyunu bilinçlendirme işlevini üstlenmiştir. Şeref Genç'in anlatımıyla; “*Mamafih havadis ve ilgisizlik anında “Adana” gazetesinin işgalin doğru olamayacağı yolunda yazdığı seri makalelerle tarihi ve coğrafi tetkiklerle ‘Adana vilayetinin ana yurttan ayrılmaz bir Türk ülkesi olduğunu’ göstermesi; ‘Tarsus’ gazetesinin ‘Vaziyetimiz ve vilayetimizin nüfusu’ başlıklı yazılar ile Adana vilayetinin kaza kaza nüfusunu göstererek ‘yüzde noksanının Türk ve Müslüman’ olduğunu ispata çalışması; Mehmet Yüreğir’in ‘Tarsus’ta Türklük’ başlıklı iki makalesi ile ilmi ve tarihi tetkiklerle ‘Birinci asır mebadisinden’ başlayarak Tarsus’un Türk olduğunu mehazlar göstererek belirtmesi ve A. K. imzası ile “Tarihi okurken” başlıklı yazılar ile vilayet gazetelerinin ilgilenmeleri bu buhranlı devrede duyulan acılara pek az da olsa teselli veriyordu.*”⁴²

Fransızların Askeri Mahkemeleri

Fransızlar, Osmanlı yönetiminin işlerine karışılmayacağı hakkındaki teminata ve Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak, Osmanlı kanunlarını bir tarafa bırakarak, çıkardıkları kararnamelerle işgal ettikleri yerleri yönetmeye başladılar. İlk olarak “Hükkam ve Mehakimi Askeriye İhdas ve Teşkiline Ait Kararname” ile Administratörlerine, Guvernörlerine kararları kati yetkiler vermişler ayrıca da verecekleri bir kısım kararlar kati bir kısmı da tasdik edilmek üzere “teb’it ve idam” cezasına kadar yetkili bir “Askeri Mahkeme” kurmuşlardı. Kararnamenin ilk maddesinde bu mahkemelerin yetkileri tanımlanmıştır. “*Adana, Mersin, Cebelibereket ve Kozan Askeri Mutasarrıfları ordunun emniyet ve menafiini ihlal edecek ceraimiirtikâb ve memurini askeriye tarafından vaki olacak İlanat ve karar-namelere muğayir harekâtta bulunan sivil ahali hakkında altı mah hapis ve iki yüz*

41 Şeref Genç, “Kilikya ve İstihbarat”, **Yeni Mersin**, 3 Şubat 1946.

42 Şeref Genç, “Kilikya ve İstihbarat”, **Yeni Mersin**, 3 Şubat 1946.

lirayı Osmani cezayı nakdiyi tecavüz etmemek üzere askeri hâkim sıfatı ile bizzat hüküm vermekle mükelleftirler. Hükkâmi askeri tarafından bu had dairesinde verilen bu hükümler ahkâmı katiyedendir.” Birinci maddedeki “İlânat ve kararnamelere” göre bir yıl içinde yayınlanan kararnamelerin sayısı üç yüzü geçmekte orman ve vergi cezaları, belediye yasakları, gümrük kaçakçılığı gibi bütün suçlar bu kararnamelere göre resen cezalandırmakta idiler. Şeref Genç’e göre Fransızlar bu düzenlemelerle; *“muhtelif ceraim vergi cezaları, yasaklar için yayınlanmış bu kararnameleri Türkleri soymak ve teb’it etmek, Türklere zulüm ve işkence yapmak için âlet etmişlerdi. Bilhassa emniyetteki ve kontrollerdeki iç düşmanların pek çok itiraflarına yol açmış her gün muhtelif bahanelerle dairelere getirilerek veya hapse atılan Türklere ve doğrudan doğruya veyahut ara vasıtalarla “kefaleti nakdiye” “kurtarma ücreti” adı ile birçok paralar alınmış, vermeyenler uydurma bir zabıt; yalancı imza, değiştirilmiş ifadelerle “askeri hâkime” -Guvernöre- gönderilmiş oradan da sorgusuz hapse atılmışlar ve işkence ile karşılaşmışlardır.”*⁴³

Kararnameler ormanlar, meyve ağaçlarının kesilmesinin yasaklanması, alkol üretimi, belediye işleri gibi çok çeşitli konularda olabilmektedir. Şeref Genç yazılarında bu kararnamelere örnekler vermiştir. Av hakkında kararnamelerden⁴⁴ bir tanesi şöyledir:

“1-15 Marttan 15 Temmuz kadar tavşan, ceylan gibi av hayvanatı ve keklik, çulluk ve sair tuyuru gayri ehliyenin avlanması memnudur.

2-Müddeti mezkûre zarfında hayvanatı mezkûrenin celp ve beyii dahi memnudur.

3-İşbu kararnameye muhalif olarak her kim av hayvanatı itlaf eder ve yahut mübayaa ve nakil eyerse bir aydan bir seneye kadar hapis ve elli liradan beş yüz liraya kadar cezayı nakdi ile mahkûm edilir.

4-Memurini mülkiye ve askeriye ile duyunu umumiye memurları işbu kararname ahkâmını infaz ile mükelleftir. ”

Bremon

43 Şeref Genç, “Fransızların Hükkâm ve Mehakimi Askeriyeleri- I, II, III”, **Yeni Mersin**, 5-6-7 Şubat 1946.

44 Şeref Genç, “Fransızların Hükkâm ve Mehakimi Askeriyeleri- III”, **Yeni Mersin**, 7 Şubat 1946.

Fransızlar Mersin'de hububatın dışarıya satışı, satış fiyatları ve halkın işesinin sağlanmasıyla ilgili de pek çok kararname ilan etmişlerdir. ⁴⁵Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerinde Rollerini” ve “Fransızların Hububat ve Gümrük İşleri” başlıklı yazılarında, Fransızların Mersin'de tüm idareyi hatta hububatın alım satımını ve gümrüklerle ilgili yönetimi ve denetimi kontrolleri altına aldıklarını ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır.

Birçok gümrük emtiası Osmanlı kanunlarına göre işlem gördüğü halde bazı maddeler bundan ayırt edilmişti. Bunların başında hububat ve hayvanat gelmekteydi. Fransızlar Osmanlı Hükümeti'nin verdiği son kararları dikkate almadıkları gibi hububat ve hayvanat işlerini resen tanzim ediyorlardı. Bu tanzim işinde de “Kilikya”yı Osmanlı Hükümeti ile ilgisi olmayan bir bölge olarak ilan ediyorlardı. Birçok defalar Adana vilayetine güvenlik ve düzenin temini için geçici olarak geldiklerini, idarelerinin geçici olduğunu ve barışın imzalanmasıyla beraber çekileceklerini özel ve resmi beyanat ve beyannameleri ile paydıkları halde uygulamaları bunun tersini gösteriyordu. Genç'e göre bunda amaçları; *“birçok hareketlerinde olduğu gibi bundan da ana yurttan ayrılarak kendi idarelerine geçmiş bir muntık bir müstemleke muamelesi tatbik etmekte.”*⁴⁶

Düşman Askerleriyle İlişkiler

İngilizler ve Fransızlar, Anadolu'yu işgal ederken askeri birliklerini sömürge ülkelerinden insanlarla oluşturdukları görülmüştür. Mersin'deki işgal döneminde de çok farklı milletlerden ve inançlardan oluşturulmuş askeri birlikler yer almıştır. Şeref Genç “Düşman Askerleri” başlıklı yazılarında bu askerlerle ilişkileri özellikle hem İngiliz hem Fransız birlikleri içinde yer alan Müslüman askerlerden gördükleri desteği de belirtmiştir.

Mersin'i işgal eden İngiliz kuvvetlerinin büyük çoğunluğu Müslüman Hintlilerden yani Afganlılardan oluşmaktadır. Fransız kuvvetlerinin içinde de önemli miktarda Tunuslu, Faslı ve Cezayirli bulunuyordu. Ancak Birinci Dünya Savaşı içinde Türklere karşı olumsuz propagandalarla etkilendikleri için işgal döneminde başlangıçta tutumları hiç iyi değildir. Türkler bu olumsuz bakış açısını

45 Şeref Genç, “Fransızların Hububat İşlerinde Rollerini- I, II, III”, **Yeni Mersin**, 15-17-19 Şubat 1946.

46 Şeref Genç, “Fransızların Gümrük ve Hububat İşleri- I, II, III, IV, V, VI, VII, VIII, IX”, **Yeni Mersin**, 20-22-23-24-26-28 Şubat, 2- 3 Mart 1946.

değiştirebilmek ve Müslüman askerlerin husumetlerini gidermek ve onlardan yararlanmak için her türlü tedbire başvurmuştur. Şeref Genç bu konuda yararlılık gösteren iki kişiyi anmaktadır. Mersin’de bilhassa atar Eyup Sabri (Uslular) ile Jandarma Çavuşu Afgan Abdullah büyük yararlıklar göstermişlerdir. ⁴⁷Bu sayede “birçok defalar sıkışık zamanlarda Müslüm- Müslümanım anlamında- Muhammed denilerek ve kelime-i şehadet getirilerek dini hisler tahrik edilmek suretile Müslüman askerlerden istifade edilmiştir. Silâh arama sıralarında bir Hintli müfrezenin evini yoklayarak meydana çıkardığı silâh ve cephanelerle kumandanlığa götürülmek istenilen Doktor Hayri [Müslüm, Muhammed] diyerek kendini işaret etmesi ve kelimesi şehadet getirmesi ile kurtulmuş ve buna benzer birçok olaylarda Türkler kendilerini bu suretle kurtarmışlardır. ⁴⁸

İngiliz birlikleri içinde yer alan Avusturyalı, İskoçyalı askerler ise bütün topluluklara hemen hemen aynı muamelede bulunmuşlardır. Hatta Türklere karşı, Ermenilerin taşkınlıklarında karşılık verdikleri görülmüştür. Şeref Genç’in ifadesiyle; “bunlar kendilerini içki ve kadına vermişlerdi. Türklere fenalıkları pek azdı.”

Fransız askeri birlikleri içindeki Müslüman askerleri ile iyi ilişkiler kurmak ise pek de kolay olmamıştır. Bunlar sıkı kontrolde oldukları gibi Fransızların olumsuz propagandalarını Müslüman Arap Derneği üyelerinin ve etrafındaki bazı kişilerin desteklemesi yüzünden güçlük çekilmişti. Bununla beraber Fransızların savaş yılları içinde olumsuz propagandalarından Türklere atfettikleri barbarlığın, vahşetin dinsizlik ve katliamın doğru olmadığına ve aldattıkları birliğe çalışarak, uğraşarak inandırılmışlar ve kendileri de bunu zamanla anlamış olduklarından ilk günlerdeki görülen düşmanlık bir dereceye kadar giderilmiştir. Bu Müslüman askerlere memleketlerinden gelen mektuplar da Türkler lehinde nasihatler yapıldığı duyulmaktadır. Şeref Genç tanıklık ettiği bir olayı şöyle anlatır: “Beş Tunuslu askerin okunan mektubu dinlemekte olduklarını gördüm. Yüzüme bakması üzerine devam etmesini işaretle anlattım. Mektup ve konuşmalar bittikten ve askerler gittikten sonra bana şunları anlattı. ‘-Mektup Tunus’tan babasından geliyor. İçinde Türkler için çok nasihatler yazılı. Kısaca söyleyelim. Babası diyor ki: Sizlere bol bol şarap veriyorlarmış. Sakın içme, katiyen haramdır, kâfir olursun. Mekânın cehennem, göreceğin azaptır. Şu kelâmlarımı da iyi dinle: Evvelce dermanların karşısında idiniz, şimdi asil bir millet olan Türklerin

47 Şeref Genç, “Düşman Askerleri- II”, **Yeni Mersin**, 13 Mart 1946.

48 Şeref Genç, “Düşman Askerleri- III”, **Yeni Mersin**, 15 Mart 1946.

*arasındasınız. Onlarda sizler gibi Müslümandır. Onları incitmeyiniz, iyi muamele ediniz. Zinhar vurmak için atayınız. Kurşunlarınızı havaya atınız, eğer onları vurursanız katil olursunuz. Cenabı hakkın atab ve azabı sizin içindir. Eğer kurşunlarınızı havaya atarken vurulursanız şehit olursunuz mekânınız cennettir.*⁴⁹

Fransız birlikleri içinde Senegalli askerlerde yer almıştır. Fransız askerlerine gelince bunlar da İskoçyalı, Avusturyalılar gibi kendi keyiflerine göre hareket ettikleri görülmüştür. Bunların da Mersinlilere az çok kötülükleri olmuştur. En büyük zararları alışveriş sırasında dükkânlara uğradıklarında hoşlarına giden şeylerin ya hiç parasını vermeyerek ya da pek az vererek (hediye) diye alıp, gitmeleridir.

Mersin'de Türklere en büyük kötülüğü yapan “Ermeni lejyonları” olmuştur. Bunlar daha ilk günden itibaren “*gönüllüyük fedaiyiz, intikamımızı alacağız, hiçbir Türk yaşatmayacağız*” diye bağırmaktan çekinmiyorlardı. Çok vakit Ermeni cemiyetinin direktifi ile hareket eden Ermeniler birçok cinayetler işlemişler, facialar yaşanmasına neden olmuşlardır.⁵⁰

49 Şeref Genç, “Düşman Askerleri- IV”, **Yeni Mersin**, 16 Mart 1946.

50 Şeref Genç, “Düşman Askerleri- IV”, **Yeni Mersin**, 16 Mart 1946.

SONUÇ

Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasının hemen ardından İngilizler ve Fransızlar, Anadolu'yu işgal etmeye başlamışlardır. İngiltere ve Fransa, Osmanlı ülkesinin işgalinde hem birlikte hareket etmişler hem de gizli anlaşmalar döneminden itibaren aralarındaki rekabeti sürdürmüşlerdir. Ortadoğu ve Anadolu'nun paylaşımında petrol bölgelerini kontrolü altında tutmak isteyen İngiltere, Sykes-Picot gizli anlaşmasında Fransız nüfuz alanı olduğu halde Güney Anadolu'yu işgal etmiştir. Hatta Anadolu'nun işgali doğrudan bu bölgeden başlamıştır. Önce Musul ve İskenderun'u işgal eden İngilizler, 17 Aralık 1918 tarihinde Mersin'i işgal etmiştir. İngilizlerin şehre yerleşmesinden kısa bir süre sonra 1 Ocak 1919 tarihinde Fransızlar, Mersin'i işgal etmiştir. Her iki işgal de mütarekenin 7. maddesi gerekçe gösterilerek yapılmıştır. İngilizler de, Fransızlar da yönetime ve halkın yaşantısına karışılmayacağını ilan etmişlerdir. Ancak bu sözlere uyulmadığını Şeref Genç'in Yeni Mersin gazetesinde yazı dizisi şeklinde yayınladığı anılarında görmek mümkündür.

İçerdiği kişisel değer yargıları ve duygusallığa rağmen anı eserler tarihçi için önemli bir kaynaktır. Bazen çok az veya hiçbir kaydın bulunmadığı tarihsel döneme ilişkin tek kaynak olabilmektedirler. Aynı zamanda resmi kayıtların eksik bıraktığı boşlukları doldurma işlevi üstlenirler. Şeref Genç'in anlatımıyla Mersin'de işgal sürecinin tüm ayrıntıları ve halkın yaşadığı sıkıntılar ve zorluklar hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür.

Şeref Genç, Mersin'de yaşanan işgal sürecinin hem bir tanığı hem de taraftıdır. Taraf olduğu yer Anadolu'da başlayan ulusal bağımsızlık mücadelesidir. Mersin'deki işgallere karşı direnişe katılmış ve "Yılmaz Müfrezesi"ni komuta etmiştir. Bu nedenle "Yılmaz Efe" olarak anılmıştır.

Şeref Genç'in "İşgalde Mersin" başlıklı yazı dizisinde, Mersin'de işgal döneminde yaşananlar oldukça ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır. Fransızların, Mersin'de idareyi, güvenlik teşkilatını, hukuk düzenini, ekonomik yaşamı nasıl kontrolleri altına almaya çalıştıkları ve Türklere karşı uyguladıkları baskılar tüm yönleri ve örnekleriyle yer almaktadır.

Sonuç olarak; Şeref Genç, anılarını toplumsal bir sorumlulukla kaleme almış ve yazı dizisine başlarken bunu dile getirmiştir. Ayrıca bu sorumluluğu sonraki dönemlerde de devam ettirmiş Kuvâ-yı Milliye dergisinde de işgal dönemine ilişkin yazılar yazmıştır. Anlatımını başka tanıklıklar ve dönemin gazetelerinden verilen örneklerle güçlendirmeye çalışmıştır. Pek çok araştırmacı için yazıları işgal döneminin temel kaynağı olmuştur.

KAYNAKÇA

Sürelî Yayınlar

Yeni Mersin

Kuvâ-yı Milliye

Araştırma-İnceleme Eserler

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1988.

Arı, Kemal, **Tarih Yöntemi**, İleri Yayınevi, İzmir 2011.

Birinci, Necat, *“Yazılı Kompozisyon Türleri”*, **Türk Dili ve Kompozisyon**, Genişletilmiş 2. Baskı, Ekin Yayınevi, Bursa 2007.

Çelik, Kemal, **Millî Mücadele’de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999.

Çiftçi, Ali, **Millî Mücadele Döneminde Mersin Havalisinde İz Bırakanlar**, Bizim Grup Basımevi, Mersin 2009.

Haz. “Kurtuluş Savaşında İçel” Tarihini Yazma Komitesi, **Kurtuluş Savaşı’nda İçel**, Türkiye Kuvâ-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayınlarından:1, İstanbul 1971.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 2. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara 1992.

Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2009.

Yurt Ansiklopedisi, İçel, C 5, Anadolu Yayıncılık, İstanbul 1982.

EK 1

Sali
25
Aralık
1945

Yeni Mersin

Yıl: 18 - SAYI: 6293 Gündelik Sıvısı Gazete Sayısı: 10 Kurun

SURİYENİN KAYGISI

İnsanlık sevgisi ve vicdanlılığı insanın doğasında vardır. İnsanlar her zaman birbirleriyle yardımlaşmışlardır. İnsanlar her zaman birbirlerini düşman düşmanı olarak görmemişlerdir. İnsanlar her zaman birbirlerini düşman düşmanı olarak görmemişlerdir.

SOYVET BAŞKENTİNDE ÜÇ BÜYÜKLER TOPLANTISI

Moskovadan gelen haberlere göre: Görüşmelerde iyimserlik Goze Çarpmaktadır

Delegeler Şerefine Bir Gala Müsamere Vardı

Mareşal Stalin, Byrens'le iki saat devam eden görüşmede bulundu

Akropolis gazetesi Soyvet Emperyalizmi başlıklı yazısında Diyor ki:

Soyvet Devleti kâh batıda kâh güneyde ve bazen da uzak doğuda küde bir garip arazi istilasinde bulunmaktadı.

Atina, 24 (a.s.) - Akropolis gazetesi «Soyvet emperyalizmi başlıklı yazısında diyor ki: Polonya hududlarında Viadrinada kade onanan Soyvet devleti kâh batıda, kâh güneyde ve bazen da uzak doğuda küde bir, çarş arazi istilasinde bulunmaktadı.

Atina, 24 (a.s.) - Akropolis gazetesi «Soyvet emperyalizmi başlıklı yazısında diyor ki: Polonya hududlarında Viadrinada kade onanan Soyvet devleti kâh batıda, kâh güneyde ve bazen da uzak doğuda küde bir, çarş arazi istilasinde bulunmaktadı.

EK 2

Sayfa 2 (Yeni kâsin)

İŞGALDE Mersin

Yazan: Şeref GENÇ

Başlarken dileğim

Bizimi genel savaşın sonra Çukurovanın işgalinde düşman Türklerle yapıldığı vahşet, mezalim, teaca ve çekirğildiği ve istisap ile millî müdafininde Türklerin gösterdikleri, terlikle vejnede asriyân harika, mücadele, fedakârlık ve yiğitlikleri bu günün kadar yazılmıyoları dâim göstermektedirler. Bizim bu günün kadar yazılmıyoları dâim göstermektedirler.

Öğünleri canlandırmayı bir yurd borcu bilsek. Mersin'i işgâl düşmanı kadar yazılmıyoları dâim göstermektedirler. Bizim bu günün kadar yazılmıyoları dâim göstermektedirler.

Bilmediğimiz ve topladığımız mollar dışında kalması o kadar da gibi yazılmıyoları dâim göstermektedirler.

Bu kitabın yazgün olması, öğünleri olaylarının doğru ve esaslı belirmesi için yurttaşlarımızdan:

- 1- Eksiklikleri tamamlayınlar, fazlalıkları bildirmelerini, yanlışlıkları özdeğdelimelerini,
- 2- Göndercekleri fotoğraflar ve vesikâlerini koparılar alın-dıktan sonra geri vermek ve bildirdikleri olayları edarılar yazmak üzere, yardımlarını esirgememelerini diler gindinden bu zahmetlere kâllanacak yurttâşlarımızın teşekkürlerini sunarım.

Şeref Genç

EK 3

EK 4

ABDÜLGANİ GİRİCİ'NİN HATIRALARINDA ÇUKUROVA'NIN KURTULUŞ HİKÂYESİ

Şeyda ÖZÇELİK*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nda yenik düşen Osmanlı Devleti'nin toprakları, Mondros Ateşkes Antlaşmasıyla İtilaf Devletleri'nce paylaşılmıştır. Güney vilayetlerinin işgal tasarısında İngiltere ve Fransa baş aktör olmuşlardır. İngiltere ve Fransa arasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'na göre Suriye, Adana (Kilikya Bölgesi), Harput ve Güney Anadolu'yu Fransa işgal edecekti. 17 Aralık 1928'de Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan, Misis ve Toprakkale Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Ayrıca Fransa, güney bölgesinin işgali sırasında Ermenilerden oluşan gönüllü birliklerin bölgede serbest hareket etmesini sağlamıştır. Ermeniler, bölge halkının onurlarını ve kimliklerini zedeleyecek, haksız uygulamalarda bulunmuşlardır. Bölgenin kurtuluşu hem Fransızlara hem de Ermeni çetelerine karşı verilmiş mücadelelerle mümkün olmuştur. Böylesi çetin bir döneme ışık tutan en önemli tarihi kayıtlar, şüphesiz dönem hatıratlarıdır. Adana'nın işgali sırasında, Fransızlarla, Ermeni ve Asurî çetelerinin faaliyetlerini, halkın milli kuvvetlere bakışını ve manevi durumunu rapor eden Abdülgani Girici'nin hatıraları dönemin siyasi, ekonomik, sosyal ve dini manzarasını yansıtan önemli metinlerdir.

Abdülgani Girici, işgal yıllarında, Adana, Tarsus ve Mersin'deki düşmanların durumunu öğrenmek ve bu durumu Ankara'da bulunan Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürlüğü'ne aktarmakla görevlendirilmiş, "Adana Cephesi Milli Kuvvetler Gizli İstihbarat Birimi"nin bir elemanıdır. Elazizli Öküzücü Alo, Oduncu Hasan veya bazen de sahte muallim yardımcılığı kimliğiyle bilinmiştir.

---

* Doktora Öğrencisi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü. (seydaoazcelik@hotmail.com).

İşgal yıllarında Milli Mücadele lehinde yayın yapan “Yeni Adana” gazetesinin dağıtımını yapmıştır. Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi’nde bulunmuş, Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyesi olmuştur. Abdülğani Girici, Cumhuriyet’in ilk yıllarında Kuva-yı Milliye ve Mücahit Gazileri Derneği’nin kuruculuğunu ve başkanlığını yapmış, belediye meclis üyeliği ve müfettişliği gibi görevlerde bulunmuş bir mücahit gazisidir.

Abdülğani Bey’in hatıralarının bir kısmı kaleme alınmış olsa da (1920 Adana’da Ermeni Mezalimi ile ilgili olan kısmı) bazı hatıraları “Yeni Adana” gazetesinin eski sayfalarında kalmıştır. Çalışmamızda, Abdülğani Girici’nin hatıralarından hareketle Çukurova bölgesinin düşman işgalinden kurtuluşuna ve zafer kutlamalarının yapılmasına yer verilecektir. Bu çalışmadaki amaç, Adana’nın kurtuluş hikâyesini dönemin tanığının ağzından aktarabilmektir. Çalışmamızla, Abdülğani Girici’nin kurtuluş hatıraları, gazetelerin eski ve yıpranmış sayfalarından alınacak ve dönemi çalışan araştırmacılara yol gösterecektir.

Anahtar Kelimeler: Abdülğani Girici, Çukurova, Kurtuluş.

THE SALVATION STORY OF CUKUROVA IN THE MEMORIES OF ABDÜLGANİ GİRİCİ

ABSTRACT

The territory of the Ottoman Empire defeated in the First World War was shared by the Allied Powers with Mondros Treaty. Britain and France were the main actor in the project of occupying the southern provinces. According to the Sykes-Picot Treaty signed between Britain and France, Syria, Adana (Cilicia), Harput and Southern Anatolia would occupied by France. In 17th December 1928 Mersin, Tarsus, Adana, Ceyhan, Misis and Toprakkale were occupied by the French. Also, during the invasion of the south, France made the Armenian volunteer troops to move in the region freely. Armenians made unfair practices which would undermine the dignity and identity of people of the region. The salvation of the region has been possible by the struggle against both the French and the Armenian gangs. The most important historical records shed the light to such an arduous period are the diaries certainly. The memories of Abdulgani Girici who reported the activities of Armenian and Assyrian gangs with French, the spiritual situation and the view of the people to the national forces during the invasion of Adana, are the major text which reflect the political, economic, social and religious views of the period.

Abdulgani Girici who was assigned to give the information about the situation of enemies in Adana, Tarsus and Mersin during the occupation years to the General Directorate of Intelligence and Press in Ankara, was a member of The Secret Intelligence Unit of Adana Front of National Forces. He was known as Elazizli Öküzçü Alo, Oduncu Hasan or sometimes as deputy teacher with the fake identity. He made the distribution of "Yeni Adana" broadcasting in favor of the National Struggle during the occupation years. He participated to the Congress in Pozantı which Mustafa Kemal also participated, was a member of the Law Society of Defence of Adana. Abdulgani Girici who held the founder and chief of Association of National Quaternary and Fighter Ghazis, held the missions such as a member of the municipal council and inspector was a fighter ghazi.

While some memories of Abdulgani Bey (on the part of the Armenian Atrocities in Adana 1920) drew up, some memories are in old pages of Yeni Adana. In this study, from the memories of Abdulgani Girici, from the salvation of occupation of the enemy from Cukurova and the victory celebrations will take place. Purpose of this study is quotation the story of salvation of Adana from the mouth of a witness. With our study, the salvation memories of Abdulgani Girici will be taken from the old and worn pages of newspapers and it will guide researchers working period.

Key Words: Abdulgani Girici, Cukurova, Salvation.

GİRİŞ

Geçmişte yaşanmış çeşitli olaylardan belleğin sakladığı her türlü ize anı, edebiyatta ise yaşanmış anıların anlatıldığı yazı türüne hatıra¹ denir. Hatıraların devrin olaylarına ışık tutması bakımından önemi vardır. XIX. yüzyıldan itibaren hatırate verilen önem artmış, özellikle Cumhuriyet döneminde Atatürk'ün Nutku ve mesai arkadaşlarının hatıraları dönemin anlaşılması açısından önemli kayıtlar olmuştur.² Kaleme alınan hatıralar dönemin sadece siyasi atmosferi hakkında bilgi vermekle kalmaz, anlatılan bölgenin ya da şehrin sosyal, ekonomik, sağlık, kültürel ve dini birimleri ile ilgili bilgileri de verir.

*Hatıra yazma düşüncesi insanın birikimlerini başkalarıyla paylaşma ihtiyacından doğmuştur. Geçmişini olumlu ve olumsuz taraflarıyla yeniden yaşama, güncele geleceğe taşıma düşüncesi insanları hatıra yazmaya yönlendirmiştir.*³ Hatıralar, dönem tanığı tarafından yazılan anılar olduğu için objektifliği tam olarak yansıtamayabilir. Yine de hatıralara, tarihi belgelerin ve fotoğrafların konuşturulması işi olarak bakıldığında, tarih aktarımında büyük önem taşırlar. *İnsanın yaşadığı olayları bir başkasına veya okur topluluğuna anlatma ihtiyacı bir takım sebeplere bağlanır. Unutulma korkusu, yazma ihtiyacı, gelecek kuşaklara ders vermek ya da kişinin kaybolup gitmesine gönüllü razı olmadığı için bir gerçeği ortaya koymak*⁴ bu sebepler arasında gösterilebilir. Resmi buyultular, anlaşmalar, kira kayıtları, hükümet raporları, resmi yazışmalar, özel mektuplar ve anılar tarihi belge niteliğini taşırlar.⁵ Adana ve Çukurova'nın kurtuluş hikâyesini anlatan Abdülgani Girici'nin hatıraları da dönemin canlı tanıklarındandır.

Milli Mücahit olan A. Gani Girici'nin hatıralarını kaleme almasında, gelecek nesilleri bilgilendirme, vatan ve millet sevgisini koruma ve önemseme gibi sebeplerin olduğu açıktır. Girici'nin hatıralarının özellikle Adana'nın Kurtuluş Bayramı olan 5 Ocak ve onu takip eden tarihlerde yayımlanmış olması yazılma sebebini açıkça ortaya koymaktadır. A. Gani Girici'nin oğlunun da anlatımıyla, Girici'nin hatıralarını neden kaleme aldığını ve "5 Ocak Kurtuluş Bayramı"

1 Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <http://www.tdk.gov.tr>.

2 Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 24.

3 Muzaffer Çandır, "Türk Edebiyatında Hatıra Türü ve Samet Ağaoglu'nun Hatıra Kitapları", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 9, 2011, s. 53.

4 Çandır, a.g.m., s. 54-55.

5 Edward Hallett Carr, **Tarih Nedir?**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 67.

nı hangi duygularla kutladığını anlamak mümkündür. “*Kendisi çok meraklıydı. Gençliğinde büyüklerle sohbet edermiş. Tarih olarak kendinden en az 50-60 sene evvelki şeyleri canlı olarak anlatırdı. Kapmış yani. 5 Ocak’ta bayram çocuğu gibi heyecanlanırdı. Fevkalade hazırlanırdı. Çete elbiseleri ütülenir, edilir. Tek tek asılır giyeceği şey. At hazırlanırdı. Adeta o günü yaşardı. Anımsama değil de yaşamaydı.*”⁶

A. Gani Girici’nin Yeni Adana gazetesinde kaleme aldığı dönem hatıraları, Adana’nın Fransızlar tarafından işgali⁷, Ermeni gönüllü askerlerinin Çukurova’ya gelişi, Adana ve Çukurova halkının mağduriyeti ve “5 Ocak Bayramı” nı anlatan yazılardır. Bu hatıraların, yayımlanması hem yeni nesillere o günleri unutturmayacak, hem de Milli Mücadele tarihinin “Adana’nın Kurtuluş Hikâyesi” bölümünü tamamlayacaktır.

Abdülgani Girici Kimdir?

A. Gani Girici, Adana’nın Camili Köyü’nden Camilizâde Ali Efendi ve Fadime Hanım’ın dört oğlunun en küçüğüdür. En büyük kardeşi Abdülavni Girici, Birinci Dünya Savaşı’nda Şam’da savaşmış, Milli Mücadele döneminde Adana’ya gelerek görev yapmıştır. İkinci kardeşi Mehmet Vehbi Girici, Çanakkale Cephesi’nde savaşmıştır. Üçüncü kardeşi olan Bayram Ali Girici ise, Sarıkamış’ta savaşırken esir düşmüş, esaretten kurtulunca Azerbaycan’ın Ruslarla olan savaşına katılmıştır. Bayram Ali Girici, Ruslara tekrar esir düşmüş, ailesi ise onun öldüğünü zannederek, gıyabî cenaze namazını kıldırmıştır. 1925 yılında yani öldüğü sanılan tarihten on bir yıl sonra Bayram Ali Girici Adana’ya dönmüştür.⁸

En küçük oğul olan Abdülgani Girici, 1 Temmuz 1901 yılında Adana’nın Camili Köyü’nde doğmuştur. Babasını küçük yaşta kaybedince, dayısının yanında ticarete başlamış ve bir taraftan da okul hayatına devam etmiştir. Girici’nin eğitim hayatında etkili olan isim Yeni Adana Gazetesi’nin kurucusu, Adana

6 Bu bilgiler 09. 11. 2013 tarihinde Abdülgani Girici’nin oğlu Önder Girici’yle yapılan sözlü tarih görüşmesinden elde edilmiştir.

7 Bildiri sadece Çukurova’nın işgal edilmesini ve kurtuluşunu kapsamaktadır. Gani Girici’nin Fransız işgali ve Ermeni mezalimi içeren hatıraları için bkz: Abdülgani Girici, **1920 Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları**, Der: Yusuf Turan Günaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

8 Girici, **a.g.e.**, s. XXV. Kitabın Abdülgani Girici’nin hayatıyla ilgili olan bölümü Kemal Çelik tarafından kaleme alınmıştır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Yönetim Kurulu Üyesi İstihbarat ve İaşe Heyetleri Başkanı Ahmet Remzi Yüreğir'dir.⁹ Ahmet Remzi Yüreğir aynı zamanda Abdül-gani Girici'nin okuldan öğretmenidir.¹⁰ Abdül-gani Girici, Ahmet Remzi Bey'in yardımcılığını yapmıştır. Milli Mücadele yıllarında Elazizli Öküzcü Alo, Oduncu Hasan veya sahte öğretmen yardımcısı¹¹ kimliğiyle istihbarat elemanı olarak çalışmıştır.¹² Gani Girici'nin Pozantıyla bağlantı sağlayan Kargakekeç bölgesi-nin istihbarat sorumlusu olduğu bilinmektedir. *"Teşkilatta Seyhan ırmağı bir sınırı olarak kabul edilmişti. Seyhan'ın solunda kalan bölgenin, yani Misis'ten itibaren tren yoluna Köprüköyü'ne kadar olan kısmına istihbarat merkezi Kargakekeçti. Burası doğrudan doğruya Pozantı ile temas eder ve tali merkezlerle Pozantı'nın temasını tesis ederdi. Kargakekeç muntıkasından gidiş gelişi Abdurrahman Gümüş ile Gani Girici yapıyorlardı."*¹³ Gani Bey, cephe ve ambar memurluğu da yapmıştır. Ahmet Remzi Yüreğir bir telgrafında Gani Girici'nin *"Abdül-gani Efendi teşkilatımızın 4 numaralı fabri memurlarındandır"* demesi Girici'nin görevini tescillemiştir.¹⁴ Ayrıca Gani Girici iaşe ambar memuru olarak da görev yapmıştır.¹⁵

Girici, Pozantı Kongresi'nde bulunmuş, Adana Vilayeti İdare Heyeti ve kuruluşu sırasında Adana Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne ve Halk fırkası'na üye olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kuvâ-yi Milliye ve Mücahit Gazileri kurucu ve başkanlığı, belediye meclis üyeliği ve müfettişliği gibi idari görevlerde bulunmuştur.¹⁶ Atilla Binöz'ün *"Adanalı mücahitlerin yerinde teşebbüsü"* isimli yazısında 1968 yılında Türkiye Kuvâ-yi Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Genel Merkezi'nde yapılan toplantıdan söz etmiştir. Toplantıda, Milli Mücadele Tarihi yazılmaya karar verilmiştir. *"Toplantıda görev taksiminde Adana*

9 Girici, **a.g.e.**, s. XXVI.

10 Önder Giriciyle yapılan sözlü tarih görüşmesi.

11 Ahmet Remzi Yüreğir'in Adana Şube Reisi Talib Bey'e gönderdiği telgraf, Gani Girici'nin bu görevlerini göstermektedir. Belgeler için bkz: Süleyman Hatipoğlu, **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989, ss. 114–117.

12 **a.g.e.**, s. XXVI.

13 **Yeni Adana (YA)**, 5 Ocak 1959, Yıl (Y): 41, Sayı (S): 10181.

14 Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 116.

15 Gani Girici ve Milli Mücadele'ye emeği geçen diğer şahısların isim ve görev listesi için bkz: Derleyen: Girici, "İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları" YA, 1 Ocak 1976, Y:58, S:15446. YA, 2 Ocak 1976, Y: 58, S: 15447. YA, 28 Aralık 1978, Y: 60, S:16374.

16 Girici, **a.g.e.**, s. XXVII.

Komisyonu'na Hasan Akıncı, Ferit Celal Güven, Cavit Oral, Naci Akverdi, Memduh Çelik, Gani Girici, Hasan Olguç ve Mahmut Geçioğlu'ndan teşkil edilmiştir. ¹⁷Ancak planlanan “Milli Mücadele Tarihi” yazılamıştır.

Atatürk, Adana'ya geldiğinde aynı ortamda bulunan Gani Bey için; “*Bu genç kim? Çok girişken*” demiştir. Bunun üzerine Ahmet Remzi Yüreğir, Atatürk'ün bu sözlerinin Gani Bey'e söylemiş ve “*Girici*” soyadını almasını önermiştir. ¹⁸ Gani Girici'nin ailesinin asıl lakabı Camilizâde'dir. Girici, milliyetçi tavrı ve Atatürk inkılâplarına bağlılığından dolayı (inkılâplarda ağa, ağaoğlu gibi sözlere sempati duyulmaması sebebiyle) Atatürk'ün kendisine yakıştırdığı “*Girici*” sıfatını soyadı olarak kullanmayı tercih etmiştir. ¹⁹ Abdülgani Bey, girişimci yönüyle ve sosyal ilişkilerinin de kuvvetli olması sebebiyle Soyadı Kanunu çıktıktan sonra “*Girici*” soyadını almıştır.

Gani Girici'nin Yeni Adana Gazetesi'ndeki yazılarına bakıldığında isminin Abdülgani yerine A. Gani Girici şeklinde geçtiği görülmüştür. Taha Toros kitabında²⁰ Abdülgani Girici yerine Gani Girici ismini kullanılmıştır. Ayrıca Gani Girici'nin oğlu Önder Girici de yapılan sözlü tarih görüşmesinde²¹ babasının adını kullanırken ya Gani Girici ya da A. Gani Girici'yi tercih ettiğini belirtmiştir.

Gani Girici, Cumhuriyet'in ilanından sonra cumhuriyet rejimini halka anlatması için Cumhuriyet Halk Partisi tarafından görevlendirilmiştir. Ayrıca 27 Mayıs 1960 darbesi sonrasında Tahkik Kurulu üyeliği yapmıştır. Atatürk tarafından kurulan Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Adana'daki ilk kurucuları arasında yer almıştır. Bu esnada “*Altın Hatıra Madalyası*” almıştır. Türk Hava Kurumu Adana şubesinin açılmasına öncülük etmiş ve Tayyare Cemiyeti Genel Merkezi tarafından “*Altın Murassa Madalyası*” ile taltif edilmiştir. Gani Girici Adana Çiftçi Birliği'nde üyeliği, iç komiserlik, ikinci başkanlık ve genel başkanlık yapmıştır. Adana'da Atatürk Müzesi'nin kuruluşuna öncülük ederek, dört yüze yakın kitap, resim, belge ve diğer kayıtları müzeye kazandırmıştır. Adana Valiliği'nin girişimiyle, İl Milli Eğitim Müdürlüğü tarafından hazırlanan prog-

17 YA, 16 Kasım 1968, Y: 50, S: 13191.

18 Girici, **a.g.e.**, s. XXVIII.

19 Önder Girici'yle yapılan sözlü tarih görüşmesi.

20 Taha Toros, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 407, 412.

21 Önder Girici'yle yapılan sözlü tarih görüşmesi.

ramla, ortaokul ve liselerde Milli Mücadele yıllarını, Fransız işgalini, Ermeni komitecilerini anlatan bir dizi konferans vermiştir. Girici, Ermeni mezalimini bıkmadan usanmadan anlatmış, birçok yazı yazmıştır. Ermeni ve Süryani çetelerinin Camili ve Dedepınarı köylerinde gerçekleştirdiği katliamlarda, Gani Girici 20'si yakın akrabası olmak üzere 40'a varan tanıdığını kaybetmiştir.²² Gani Girici, 61755 metrekairelik arazisini ölümünden dokuz yıl önce noter aracılığıyla (ö. 25 Ocak 1989) Camili Köyü İlköğretim Vakfı'na bağışlamıştır. Kurucu olduğu Gani Girici vakfı bugün Adana'da maddi imkânsızlıklar nedeniyle eğitim hayatında sıkıntı çeken öğrencilere verdiği destekle faaliyetlerine devam etmektedir.

AbdülGANİ Girici'nin Hatıralarında Çukurova'nın Kurtuluş Hikâyesi²³

AbdülGANİ Girici'nin Milli Mücadele'ye ilişkin hatıraları Yeni Adana gazetesinde zaman zaman yayımlanmıştır. Hatıraların yayımlandığı tarihe bakıldığında büyük çoğunluğu "5 Ocak Adana'nın Kurtuluş Bayramı" na rastlamıştır.²⁴ Yeni Adana gazetesinin Adana ve Çukurova bölgesinin kurtuluşu aşmasındaki payı yüksektir. "*Yeni Adanasız bir Adana olamaz. Bütün o İstanbul'da kötü basın vardı. Burada da vardı. Buna karşı çok cesurane Ahmet Remzi Bey. Soba borularından o isi alırlarmış gazeteyi öyle çıkarırlarmış.*"²⁵ Gani Girici, Yeni Adana gazetesinin neden yayın hayatına başladığına anılarında uzunca yer vermiştir. Girici, o yıllarda Ferda, Adana Postası, Kilikya, Hür Ermenistan, Bogus Nubar gibi düşman gazetelerinin²⁶ var olduğunu yazmıştır. Ahmet Remzi Yüreğir'in Yeni Adana gazetesini çıkarmak uğruna Adana'dan kadın çarşafıyla gizli saklı nasıl kaçtığını, onu yakalayan kişiye 5000 İngiliz altını vaat edildiğini ve bu uğurda Remzi Bey'in yaptığı fedakârlıkları anlatmıştır.²⁷

22 Girici, **a.g.e.**, XXVIII-XXXI.

23 Gani Girici'nin hatıraları aktarılırken orjinaline sadık kalınmıştır. Orjinalliği bozmamak adına, hiçbir ismin, yerleşim yerinin ya da harf hatalarının düzeltilmesi yapılmamıştır.

24 Yeni Adana gazetesinde AbdülGANİ Girici dışında Ali Münif Yeğenağa, Nahit Kızıldağlı, Niyazi Cevheribucak, Yusuf Ayhan, Ahmet Cevdet Çamurdan, Rıfat Sakallı gibi isimlerin de Milli Mücadeleyi içeren yazılar ve hatıralar yazdığı görülmüştür.

25 Önder Girici'yle yapılan sözlü tarih görüşmesi.

26 İşgalde Adana'da çıkan gazeteler için bkz: Girici, "İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları" **YA**, Y: 58, S: 15447.

27 Girici, "Yeni Adana Gazetesi 60 Sene Evvel Neden Neşir Hayatına Atıldı", **YA**, 1 Ocak 1979, Y: 61, S:16377.

Çukurova'nın kurtuluşunda bahsederken Yeni Adana gazetesinden söz etmemek olmaz. Adana'da yayını yasaklanan Yeni Adana gazetesini halka ulaştırmak adına çekilen zorlukları Gani Girici'nin "*Gani Girici'nin gizli teşkilattan bir anısı*" isimli yazısında görmek mümkündür. "*Seyyar postacılarımızdan Nernek köyü halkından Hatip İbrahim Hoca isminde biri vardı. Şöyleydi: Bu gizli haber getiricimiz, muayyen gün ve saatinde geç kaldı. Endişelendim ve bir pusuya düşürülmesinden korktum. Derken bir buçuk saat sonra birde baktım ki Hoca Hatip görüldü. Her defasında kolunda taşıdığı heybesini planlanan yere bıraktı ve bana arkandan gel işareti yaparak yürüdü... Sarığın içinden çıkardığı mektubu bana verdi ve "Al emanetini" dedikten sonra "Ben ahiretten geliyorum. Benden daha yani bundan sonra erkeklik beklemeyin. Belki çocuğum da olmayacak. Olayı tek tek anlatmaya başladı..."*"²⁸ Anının devamında Hatip İbrahim Hoca'nın Şakirpaşa karakolunun önünde yolunun Ermeni askerler tarafından kesildiği, heybesinde yirmi adet Yeni Adana gazetesinin bulunduğu yazmaktadır. Hoca, Ermeni askerlerinden "General Dofyo'nun hizmetkârıyım, Türklerden Yeni Adana gazetelerini 25 liraya yani 3 altına alıp, generale götürmekle görevliyim" diyerek kurtulduğunu arkadaşı Gani Girici'ye aktarmıştır.²⁹ Hoca devamında, Ermeni askerlerinden birinin Yeni Adana gazetesini istemesi üzerine "*Bu gazetelerin hepsi Fransız parasıyla alındı. Ben namuslu casusum. Bir dahaki gelişimde kendi paramla alacağım Yeni Adana gazetesini vermeyi vaad ediyorum*" sözünü vererek askerler tarafından ata bindirilerek uğurlandığını anlatmıştır.³⁰

Girici, hatıralarında Çukurova'ya ilk gönüllü Ermeni veya Haçlı Kuvvetlerinin nasıl toplandığına yer vermiştir. "*Birinci Cihan Harbi Wilson Prensipleri dahilinde bir mütareke ile sona ermiş. Türk Ordusu Çukurova'yı terk ederek Torosların arkasına çekilirken hem öksüz hem de yetim kalan biz Çukurovalılar meçhul bir mukadderatın kucağına terk edilmiştik. 334 senesinin ilk haftasında yine aynı mütareke mucibince memleketimizi güya muvakkat bir kontrol altına alacak olan Fransız askeri kuvvetleri gelmeye başladılar. Bu gelenlerin gün geçtikçe kumandanından neferine kadar Ermeni olduklarını öğreniyorduk.*"³¹ Girici, yazısının devamında bu Ermeni Fırkasını, Rum ve Asurî topluluğunu "Haçlı Kuvveti" olarak tanımlamıştır.

28 Girici, "Gani Girici'nin Gizli Teşkilattan Bir Anısı", **YA**, 2 Ocak 1979, Y: 61, S: 16378.

29 Girici, "Gani Girici'nin Gizli Teşkilattan Bir Anısı", **YA**, 3 Ocak 1979, Y: 61, S: 16379.

30 Girici, "Gani Girici'nin Gizli Teşkilattan Bir Anısı", **YA**, 4 Ocak 1979, Y: 61, S: 16380.

31 Girici, "İşgal Hatıralarından", **YA**, 5 Ocak 1959, Y: 41, S: 10181. Aynı hatıra için bkz: Gani Girici, "Millî Mücadele ve 5 Ocak", **YA**, 5 Ocak 1963, Y: 45, S: 11889.

General Goro'nun Adana'ya gelişi Gani Girici tarafından şöyle anlatılmıştır: “*Sene 1335 (1919) 10 Kânûn-ı Evvel (Aralık), Gün Çarşamba. Adana şehri işgalin heyecanlı bir gününü yaşıyor. Beyrut'ta bulunan Fransa Devleti'nin Şark Orduları kumandanı General Goro saat 11. 00'de Halep treni ile yavaş yavaş Yeni İstasyona giriyordu. Goro bu seneyi mütecaviz bir zaman zarfında Fransa işgal kuvvetlerinin Adana'da ne gibi icraatlarda bulduklarını ve Türklere karşı göstermiş oldukları medeniyeti görmek, müstemlekeci Ermeni himayekârlarının faaliyetlerini takdir etmeye geliyordu. 28 Nisan 1335 (28 Nisan 1919)'te Türklerden silah ve hatta evlerdeki kıyma bıçaklarının dahi toplanmış olduğunu bildiği için General Goro elini kolunu sallayarak ve Türkler'den herhangi bir dahili hadisenin çıkması mümkün olamayacağı kanaati ile şehre giriyordu. İki gün önceden başlayan karşılama hazırlığı dolayısıyla, gerek işgal kuvvetleri ve gerekse Ermeni Taşnak, Hınçak, Erivan komitelerinin faaliyetleri göze çarpıyordu. Bunların Türkler'e karşı verdiği ilk emir İngiliz, Fransız ve Ermeni bayraklarının dükkân ve evlere çekilmesi idi...*

³²Adana'ya gelen ve “Büyük Kilikya Hristiyan Cumhuriyeti” kurma hayali kuran Ermeniler, şehir dar geldiğinden Yeni İstasyon, Atatürk Parkı, Yüzevler'den Çifte Minareli camiye kadar geniş alanı içine alan alanda binlerce çadıra yerleştirilmişlerdir. İşgal tarihinden hemen sonra Adana'da bazı sınır dışı edilmeler ve görev değişiklikleri yaşanmıştır. Vali Nazım Bey ve ondan sonra yerine Vali Vekilliliğine getirilen Mektupçu Esat Bey sınır dışı edilirlerken, Adana İli Vali Vekilliliğine, Adana Kadısı Nazif getirilmiştir.³³

Girici, “Büyük Kilikya Hristiyan Cumhuriyeti” nin kuruluşunu ve iki saat on beş dakikalık ömrünü şu satırlarla anlatmıştır: “*Şişmanyân hükümetinin merkezinden çıkan yeni hükümetin reisicumhuru ve nazırları dahil (Bu hükümetin ayrı bir yazı ile bildirilmişti) işgal valiyi umumisi Bremond'un ve memurların yemeğe gitmesini bekleyerek 5 Ağustos 1336 (5 Ağustos 1920) günü hükümet binasındaki şimdiki Milli Eğitim Müdürlüğü'nün işgalinde bulunan odaları işgal ettiler. Nöbetçi asker veya odacılar karşı binada oturmakta olan (şimdiki T. Ziraat Müdürlüğü binası) Bremond cenaplarına malumat verdiler ve telaş başlandı. Bremond beklenmedik bu hadiseyi telsizle Beyrut'taki askeri Kumandan Goro ve diğer taraftan Paris'e bildirmesi üzerine her iki yerden aldığı emir “Kaça mal olursa olsun bu cürekârların haddini bildir” olmuştur. Kapitan Goti kumandasında tam teçhizatlı hükümet binasını kordon altında alan Fransız birliklerinden bir manga*

32 Girici, “İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları”, YA, 3 Ocak 1976, Y: 58, S: 15448.

33 a.g.y.

askerle yukarı yukarı Ermeni reisicumhuruna vararak “Dışarı buyrun” diyor. “eğer çıkmazsanız aldığım emir üzerine cebir kullanacağım” diyor. Bu durum karşısında dikiş tutturamayan başta büyük Kilikya Hıristiyan Cumhurbaşkanı Mamatyan olmak üzere, başvekil olup Şişmanyen Harbiye, Dabiliye, Hariciye, Maliye, Adliye, Sıhhiye, İaşe, Ziraat, Posta ve Telgraf, Bahriye, Nafia yani tam kadrolu bir nazırlar heyeti ile birlikte askeri kuvvetler vilayet makamından çıkarılan hülyacı Ermeni Kilikya hükümeti bir çoklarını açık kamyonlarla Karataş’a sürgün ile vapurlarla muhtelif Fransa işgalindeki şehirlere gönderdiler. İşte işgalin kara günlerini bize tarihi bir olay olarak geçen bu hükümeti saltanatı iki saat on beş dakika sürebilmiştir. Bu tarihten sonra da işgalciler Ermenilere mümkün olduğu kadar yüz vermemeğe, gerek dünya politikasının değişmesi ve gerekse Ermenilerin bu cüretleri bir ders olmuştur.”³⁴

Girici, hatıralarında Milli Mücadele tarihine “Oba Harbi” diye geçen olaydan da bahsetmiştir. “*Milli Kuvvetler Temmuz içerisinde Yarbaşı, Taşçı, harbi namı ile meşgul eden ve bu harpler sonunda Yüreğir ovasından Tarsus toprağına, yani Seyhan nehrinin sağ tarafına geçmeye mecbur olan Milli Kuvvetler bu defada Seyhan nehrinin sağ oba tarafından şehri tehdit etmeye başlamışlardı. Bu kuvvetleri dağıtmak ve Ermenilerin maneviyatını takviye gayesiyle işgalciler 19’u 20’ye bağlayan Ağustos 1336 (1920) tarihinde Ermeni gönüllü alayı ve Fransız askeri birliklerinden müteşekkil tank, mitralyöz ve uçak kuvvetleri taarruza geçmişlerdir...*”³⁵

Gani Girici, Pozantı’da “Yeni Adana Vilayeti” İdare Teşkilatı ve Belediye Meclisi’nin kurulduğundan söz etmiştir. Belediye Meclisi’nin, Fransızlarla yapılan Ankara Anlaşması’ndan sonra 1 Kânûn-ı Evvel 337 (1 Aralık 1921)’de Adana’ya geldiğini uzun uzun anlatmıştır. Milli hükümetin Adana’ya geldiği sırada “*37 yıl evvel Adana’da 11 cami, 30 mescid, 24 fabrika, 7 eczane, 215 bakkal, 15 kız ve erkek ilk mektebi, 1 guraba hastanesi*”nin bulunduğunu belirterek şehrin dini, sosyal, ekonomik ve eğitim durumuna da açıklık getirmiştir.³⁶

İmzalanan Ankara Anlaşması’ndan sonra Gani Girici, 1 Teşrîn-i Sâni 337 (1 Kasım 1921)’de General Dofyo’nun Erkek Sanat Okulu civarında bulunan Fransız mezarlığındaki nutkuna yer vermiştir. “*...Ey Fransız kahraman çocukları, yakında sizleri bırakıp ana vatana döneceğiz, sizi unutmayacağız. Ölü de ol-*

34 Girici, “5 Ocak’a Doğru”, **YA**, 2 Ocak 1978, Y: 60, S: 16068.

35 **a.g.y.**

36 Girici, “Milli Hükümetin Gelişinde Adana’da Neler Vardı”, **YA**, 6 Nisan 1959, Y: 41, S: 10259.

sanız, bizim gibi ana vatana döneceksiniz. Rahat yaşayınız, Fransa sizlerle iftihar edecektir. Bu sözler Türkçe ve Ermeniceye tercüme edildikçe, Ermenilerdeki korku artıyor, Rumlar başlarını aşağı eğiyor, Asuriler de "Acaba nereye kaçsak?" diye düşünmeye başlıyorlardı. Yıldırım sûretiyle Generalin ağzından çıkan bu itiraflar törende hazır bulunanlar tarafından şehre yayıldı, vatanın sahibi olan Türkler de sevinç yarattı...³⁷ Generalin bu konuşmaları karşısında Ermeniler, "Fransızları tanımıyoruz. Kahpe hükümet, siz gidiniz; biz burada Türklere karşı kendimizi müdafaa edeceğiz. Burası bizim ana vatandır. Kimin malını kime veriyorsunuz? Biz buradan gitsek bile birkaç ay sonra büyük taarruza geçecek olan Yunanlılar, Afyon'dan, Konya tarafına gelirken biz Ermeni alayı da Suriyeden Gâvur dağına aşarak buralara geleceğiz."³⁸ diye öfkeyle haykırdıklarından bahsetmiştir.

Gani Girici, yazısının devamında Adana'nın işgal kuvvetleri tarafından boşaltılmasıyla ilgili bilgilere yer vermiştir. "...General Dofyo'nun sözleri Hristiyanların ümitlerini tamamen kesmişti. Bütün canlı ve cansız mallarını satıp vesika almak çarelerine başvurdular. Türkler evvela dört beş gün malları almama boykotu yaptılarsa da gerek malların ucuzluğu, gerekse dönmüş bulunan Türklerin ellerinde hiçbir şey olmaması yüzünden bu malları almak mecburiyetinde kaldılar... Hiçbir Türk (bu mal benimdir) diyerek Ermenilerin malını bedelsiz alma yoluna gitmediler ve dava da açmadılar..."³⁹ Girici, Beyrut'ta Fransız Şark Orduları Komandanı olan General Koro'dan gelen ve Adana'nın boşaltılmasıyla ilgili olan beyannamesinin General Dofyo tarafından okunduğu bilgisine yer vermiştir. "...12 Teşrin-i Sâni 337 (12 Kasım 1921) cumartesi günü General Dofyo, Hükümet binasında General Koronun beyannamesini okudu. Bu toplantıda Hristiyanların ileri gelenleri ve eşrafı bulunmakta idi. Beyannamede Adana ve mülbakatının Türklere verildiği zikrediliyor. İşgal kuvvetleri ile beraber çalışmış Müslümanlar, bütün Hristiyanlar için korkulacak bir sebep bulunmadığı bildirilerek bunların affedildiği ilave ediliyordu. Aynı zamanda herkesin işi ile meşgul olmaları tavsiyesinde bulunuluyordu..."⁴⁰ Girici, General Dofyo'nun bu konuşmasından sonra

37 Girici, "37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti", YA, 1 Aralık 1958, Y: 40, S: 10152.

38 a.g.y.

39 Girici, "37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti", YA, 2 Aralık 1958, Y: 40, S: 10153.

40 a.g.y.

Adana'ya terk eden Ermeni ve Asurîlerle ilgili bilgileri aktarmıştır. “...İki teşrîn-i sâni 337 Çarşamba günü 200, üç teşrîn-i sâni Perşembe günü 390, dört teşrîn-i sâni Cuma günü 200, beş teşrîn-i sâni cumartesi günü 460, altı teşrîn-i sâni Pazar günü 950, yedi teşrîn-i sâni pazartesi günü 5. 000, sekiz teşrîn-i sâni Salı ile on dört pazartesi akşamına kadar 18050 ki cem'an 25. 250 aileye vesika verilmişti. Her ailenin üçer veya dörder nüfusa sahip oldukları dikkate alınırca, yalnız Adana Mersin yolu ile kaçmak isteyen Ermeni ve Asurîlerin günlük gidiş sayıları 900 ilâ bin arasındaydı...”⁴¹ 2 Kasım 1921 ile 14 Kasım 1921 tarihleri arasında Ermeni ve Asurîlerin gruplar halinde Adana'yı terk ettikleri görülmüştür.

Girici, 22 Teşrîn-i Sâni (22 Kasım) Salı günü Franklen Boyun'un maiyetiyle beraber Adana'ya geldiğini ve merhum Ağazade Hüseyin Efendi'nin evine misafir olduğunu yazmıştır. 24 Teşrîn-i Sâni 337 (24 Kasım 1921) Perşembe günü General Dofyo'nun Mersin üzerinden Adana'yı terk etmeye hazırlandığını yazmıştır. “...Dofyo böylece üç yıldır kirli çizmeleriyle gezdiği nurlu topraklarımızı terk ederek bir daha gelmemek üzere Beyrut'a gitti. . . Dofyo giderken Adanalılar bayram havası yaşıyordu. Zira bu vatanın ö evladı Muhittin Paşa idareyi eline almak üzere aynı anda şehrimize giriyordu... Davul zurnaların çaldığı milli havalar arasında Muhittin Paşa'nın üniforması öpülüyor, kurbanlar kesiliyor, sevinçten gözyaşları akıtılıyor...”⁴²

Gani Girici, 30 Teşrîn-i Sâni 337 (30 Kasım 1921) Çarşamba gününde sabahın erken saatlerinde Yeni İstasyon, Giritli Mahallesi (Şimdi Belediye oteli olan kısımlar ve Atatürk Parkı) on binlerce halk tarafından doldurulduğunu, Ankara'da Mustafa Kemal tarafından kurulan Türk milletini temsil eden idarenin mülki amirlerini getiren trenin halk tarafından gözyaşlarıyla karşılandığını⁴³ satırlarına dökmüştür. “... Vali Hilmi Bey işgal zamanında herhangi bir suretle vazife almış bütün memurların vazifelerine son verildiğini, ve yeni Kuvâ-yi Milliye Hükümet memurlarına vazifelerini devri teslim etmelerini vazifelerine son verilen, herhangi bir memurun Vatan için namuslu hareket etmiş olduğu tahakkuk ederse,

41 Girici, “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 3 Aralık 1958, Y: 40, S: 10154.

42 Girici, “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 5 Aralık 1958, Y: 40, S: 10156. Pozantı'dan gelen diğer memurlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz: Girici, “Pozantı'da Kalan Bazı Memurlar Geldi”, **YA**, 6 Şubat 1970, Y: 52, S: 13569.

43 Girici, “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 9 Aralık 1958, Y: 40, S: 10160.

*milli hükümetin şefkat ve kanundan istifade ederek, her türlü hakkını arayıp vazife alabileceğini söyledi. ...İşte Adananın Mülki devri teslim muamelesi bu şekilde cereyan etti. Yeni nesil o kara günleri de sevinçli günler gibi unutmamalıdır. Ve bu toprakta yaşayan yeni gençler değilse de, babaları veya büyük babalarının bu şerefli günlerde hisseleri bulunduğunu hatırlayarak, hepimiz beraber iftihar etmeliyiz.*⁴⁴

Girici, Adana'yı kurtaranların çoluk çocuk, kadın, erkek, genç, ihtiyar hep beraber olduklarını dile getirmiştir. *"Biz Adana ve Toros çocukları tek tüfek, kırma, çifte mermisi güç bulunur martin, sopa ve taşla Birinci Dünya harbini kazanmış, koca devletlerden İngiliz ve Fransızların modern silahlarla karşı çıkmış...yüz binlerce Ermeni canavarlarıyla da iman dolu ve vatan aşkı ile çarpan kalbimizle genç, ihtiyar, kadın, çocuk hep beraber Kurtuluş mücadelesi yaptık..."*⁴⁵ Gani Girici aynı halkın Adana'nın kurtuluşu sırasında ne derece fedakârlıkta bulunduğunu şu yazısında anlatmıştır: *"Turan Mektebinden beni tanıyan ve müdürüm olan Bafa Bey beni kardeşim Avni Çavuş müfrezesinde cephe harbine gitmektense, seni Seyhan Grubu İlaşe Ambar Memurluğu'na tayin ediyorum, Palalı Receb ile (Sofulu'dan) bu ambarda vazife göreceksiniz dedi. Ve biz vazifeye başladık, askeri birlikler gelinceye kadar bu vazifeyi ifa ettik. Yine o günün bir hatırası olarak Karaisalı Kaymakamlığından şöyle bir telefon emri aldık. Bunu o zamanın lisanı ile aynen yazıyorum: "Bi-l-umûm kura (köy) ahalisine, Kuvay-i Milliyeci için davar sahiplerinin yüzde on davar vermelerine idarenin kararı iktizasından olmakla İlaşe heyetlerinin müracaatlarında itiraz edilmeyerek usulü ve makbuz mukabilinde davarlarınıza göre i'tâ'sı beyân olunur. 15 Ağustos 1336 (1920).*⁴⁶ Girici, Milli Mücadele'ye inanmış bütün köylülerin ürünlerinin yüzde onunu değil, yüzde kırkını vermekte tereddüt etmediklerini, torbasında bir avuç fasulyesini ve nohudunu cephelerde çalışan mücahitlere vermeyi canı gönülden istediklerini yazmıştır.⁴⁷

Gani Girici, ilk 5 Ocak bayramın kutlamalarına anılarında yer vererek, "5 Ocak 1922" yılındaki ilk kutlama fotoğrafının altına şu cümleleri yazmıştır: *"Ulu Cami ile Saathane arasında tarihi bayrak çekildikten sonra (saat 10 da) toplu*

44 Girici, "37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti", **YA**, 10 Aralık 1958, Y: 40, S: 10161.

45 Girici, "54. Beş Ocağımızı Kutluyoruz" **YA**, 5 Ocak 1976, Y: 58, S: 15449. **YA**, 7 Ocak 1980, Y: 62, S: 16691.

46 Girici, "5 Ocak'a Doğru", **YA**, 26 Aralık 1978, Y: 60, S: 16372.

47 Girici, "5 Ocak'a Doğru", **YA**, 27 Aralık 1978, Y: 60, S: 16373. **YA**, 4 Ocak 1978, Y: 60, S: 16070.

olarak sed yolunu takiben büyük törenin yapılacağı Kumluk sahasında toplu halde gidilmiştir...⁴⁸ Gani Girici, Adana'nın ilk kurtuluş bayramındaki bayrağın önemini, büyüklüğü ve hazırlanışını yazısında okuyuculara aktarmıştır. “Bayrak işini düşünmek kolay. Ama nasıl? Bunu yapsa yapsa Turan Okulu elişleri öğretmeni ve Adana’da hemen ilk defa fotoğrafçılığı Türkler tarafından bil-fiil tatbik eden Coşkun Emmi hatırı gelir. İşte bu bayrağın hazırlanması bu suretle Coşkun Güven’e tevdi edilmiş oldu. . . Terzi Emin Efendi Emmi’nin göstereceği plan ve çizdiği model gereğince bayrak dikimini yedi makine çalışmak şartıyla üzerine almış olduğundan Emmi sık sık terzi Emin Efendi’yi ve arkadaşlarını hedef tuttuğundan beri bazen unutturdu. Tarihi bayrağın modelini, terzi işini, belediye temsilcisini, belirttikten sonra...”⁴⁹ Yazının devamında Girici, bayrak dikimi için gerekli kırmızı bezlerin yeterli gelmediğini (Ermeni ve Asuriler şehri terk ettikleri için çarşılar kapanmış, mallar yok olmuştur) bu sebeple 4-5 top bezin Mersin’den tedarik edildiğini yazmıştır. Böylece eni boyu 140-150 arşın yani 90- 100 metreye yakın ebatlarda kırmızı ve beyaz renkteki bayrak hazırlanmıştır.⁵⁰ Bayrak alayının çok kalabalık halk yığını eşliğinde Taşköprü hizasından Abidinpaşa caddesine hareket etmiştir.⁵¹ Dünyanın en büyük bayrağı Adana’da dalgalanmış, bayrak alayının geçtiği her cadde ve sokakta tosun, koyun kesenlerin adedi sayılmakla bitirilememiştir.⁵²

Girici, “5 Ocak Kurtuluş Bayramının Manası” isimli köşe yazısında, Atatürk’ün 5 Ağustos 1920 yılındaki Pozantı Kongresi’ndeki nutkuna yer vermiştir.⁵³ Gani Girici, “5 Ocak Kurtuluş Bayramı”nın yalnızca Adana’nın kurtuluşu değil bütün yurdun kurtuluşu olarak aktarmıştır. “Bu Kurtuluş Bayramı, Adanalıların, Torosların ve Çukurovaluların bayramı olmakla beraber, bütün ulusun bayramı, hatta dünya yüzünde yaşayan milletlere de ışık tutan birer örnek

48 Girici, “İşgal Hatıralarından”, YA, 5 Ocak 1959, Y: 41, S: 10181.

49 Girici, “Çukurova’nın Kurtuluş Günü ve Dünyanın En Büyük Bayrağı”, YA, 4 Ocak 1969, Y: 51, S: 13232.

50 Girici, a.g.y.

51 Girici, “Misafirler İçin Verilen Yemek Ziyareti ve Bayrak Alayı”, YA, 6 Ocak 1969, Y: 51, S: 13233.

52 Girici, “Dünyanın En Büyük Bayrağı Adana’da Dalgalanıyor”, YA, 7 Ocak 1969, Y: 51, S: 13234.

53 Girici, “5 Ocak Kurtuluş Bayramının Manası”, YA, 5 Ocak 1979, Y: 61, S: 16381. Atatürk’ün Pozantı Kongresi için bkz: Yusuf Ayhan, **Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi ve Adana’nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana, 1963.

*olmuştur.*⁵⁴ Girici, 5 Ocak 1922 yılında kutlamaların yapıldığı ilk bayramda Adanalıların içlerinin buruk olduğundan söz etmiştir. Nedenini ise, İzmir ve çevresinin hala Yunan işgali altında olması olarak açıklamıştır. Bu sebeple “5 Ocak Başkumandanlığın, 5 Ocak 9 Eylül zaferinin, 5 Ocak Lozan Antlaşmasının hep birer müjdecisi olmuştur”⁵⁵ diyerek 5 Ocak bayramını bütün Misak-ı Milli'nin bayramı olarak nitelendirmiştir.

---

54 Girici, “5 Ocak Çukurovalıların Bayramı Olmakla Beraber Bütün Vatan Kurtuluşunun Mücadelesidir”, **YA**, 5 Ocak 1977, Y: 59, S: 15762.

55 **a.g.y.** ve ayrıca **YA**, 8 Ocak 1980, Y: 62, S: 16693.

SONUÇ

Ahmet Remzi Bey'in (Yeni Adana Gazetesi'nin kurucusu olan) öğrencisi olan A. Gani Girici Milli Mücadele yıllarında Adana ve çevresinde işe memuru ve istihbarat elemanı olarak görev yapmıştır. İşgal yıllarında Fransız, Ermeni ve Asurî birliklerinin Adana ve havalisine yaşattıklarına bizzat şahit olmuştur. Zor şartlar altında Adana bölgesinin kurtuluşuna hizmet eden Gani Girici'nin, Yeni Adana Gazetesi'nde yayımlanan hatıraları, dönemin siyasi, sosyal, ekonomik ve psikolojik şartlarını ortaya koymaktadır. Olayı yaşamış ve yaşananlara bizzat tanıklık etmiş bir şahıs olarak A. Gani Girici'nin "Milli Mücadele Hatıraları" nın bugüne aktarılması dönem tarihi ve tahlili açısından oldukça önemlidir. 1919–1922 yılları arasında Adana ve halkının yaşadıklarına tercüman olan Girici, "5 Ocak Kurtuluş Bayramı" nın da mimarlarından. A. Gani Girici hatıralarında, işgal kuvvetlerinin şehri terk edişinden, ilk zafer kutlamasına, dünyanın en büyük bayrağının dalgalanmasından, halkın coşkusuna kadar olan olayların bütününe yer vermiştir. Ayrıca A. Gani Girici'nin ve kaleme alınan diğer hatıraları, dönem insanının ruhsal durumunu ortaya koymaları bakımından psikolojik ve sosyolojik tespitlerle doludur. Bunun dışında hatıralar, anlatılan dönemin, şehrin veya bölgenin nüfus miktarı, ekonomik faaliyetleri, dini kurumları, eğitimin seviyesi ve işleyişi gibi faktörlere de açıklık getirmektedirler.

Özetle, hatıralar, tarih öğretiminde kullanılan önemli yöntemlerden biridir. Birincil kaynak niteliğini taşıyan bu yöntem, her ne kadar objektifliği tamamen yansıtmasa da önemli ipuçlarını içinde barındırmaktadır. A. Gani Girici'nin hatıraları, Milli Mücadele yıllarında Çukurova ve Adana halkının gösterdiği fedakârlıkları ve çektikleri acıları birebir aktardığı için "Milli Mücadele"nin ruhu olan "Milli Birlik ve Beraberlik" in en güzel örneklerindedir.

KAYNAKÇA

1. Gazeteler

Yeni Adana Gazetesi (YA)

Binöz, A “Adanalı mücahitlerin yerinde teşebbüsü”, **YA**, 16 Kasım 1968, Y: 50, S: 13191.

Girici, G. A., “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 1 Aralık 1958, Y: 40, S: 10152.

Girici, G. A., “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 2 Aralık 1958, Y: 40, S: 10153.

Girici, G. A., “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 3 Aralık 1958, Y: 40, S: 10154.

Girici, G. A., “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 5 Aralık 1958, Y: 40, S: 10156.

Girici, G. A., “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 9 Aralık 1958, Y: 40, S: 10160.

Girici, G. A., “37 sene önce bugün Adana İşgal Kuvvetlerinden Mülki İdareye Geçmişti”, **YA**, 10 Aralık 1958, Y: 40, S: 10161.

Girici, G. A., “İşgal Hatıralarından”, **YA**, 5 Ocak 1959, Y: 41, S: 10181.

Girici, G. A., “Milli Hükümetin Gelişinde Adana’da Neler Vardı”, **YA**, 6 Nisan 1959, Y: 41, S: 10259.

Girici, G. A., “Milli Mücadele ve 5 Ocak”, **YA**, 5 Ocak 1963, Y: 45, S: 11889.

Girici, G. A., “Çukurova’nın Kurtuluş Günü ve Dünyanın En Büyük Bayrağı”, **YA**, 4 Ocak 1969, Y: 51, S: 13232.

Girici, G. A., “Misafirler İçin Verilen Yemek Ziyareti ve Bayrak Alayı”, **YA**, 6 Ocak 1969, Y: 51, S: 13233.

Girici, G. A., “Dünyanın En Büyük Bayrağı Adana’da Dalgalanıyor”, **YA**, 7 Ocak 1969, Y: 51, S: 13234.

Girici, G. A., “Pozantı’da Kalan Bazı Memurlar Geldi”, **YA**, 6 Şubat 1970, Y: 52, S: 13569.

Girici, G. A., “İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları” **YA**, 1 Ocak 1976, Y:58, S:15446.

Girici, G. A., “İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları” **YA**, 2 Ocak 1976, Y: 58, S: 15447.

Girici, G. A., “İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları” **YA**, 3 Ocak 1976, Y: 58, S: 15448.

Girici, G. A., “54. Beş Ocağımızı Kutluyoruz” **YA**, 5 Ocak 1976, Y: 58, S: 15449.

Girici, G. A., “5 Ocak Çukurovalıların Bayramı Olmakla Beraber Bütün Vatan Kurtuluşunun Mücadelesidir”, **YA**, 5 Ocak 1977, Y: 59, S: 15762.

Girici, G. A., “5 Ocak’a Doğru”, **YA**, 2 Ocak 1978, Y: 60, S: 16068.

Girici, G. A., “Çukurova’nın İşgali ve Milli Mücadelenin Önemli olayları”, **YA**, 4 Ocak 1978, Y: 60, S: 16070.

Girici, G. A., “5 Ocak’a Doğru”, **YA**, 26 Aralık 1978, Y: 60, S: 16372.

Girici, G. A., “5 Ocak’a Doğru”, **YA**, 27 Aralık 1978, Y: 60, S: 16373.

Girici, G. A., “İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları” **YA**, 28 Aralık 1978, Y: 60, S: 16374.

Girici, G. A., “Yeni Adana Gazetesi 60 Sene Evvel Neden Neşir Hayatına Atıldı”, **YA**, 1 Ocak 1979, Y: 61, S: 16377.

Girici, G. A., “Gani Girici’nin Gizli Teşkilattan Bir Anısı”, **YA**, 2 Ocak 1979, Y: 61, S: 16378.

Girici, G. A., “Gani Girici’nin Gizli Teşkilattan Bir Anısı”, **YA**, 3 Ocak 1979, Y: 61, S: 16379.

Girici, G. A., “Gani Girici’nin Gizli Teşkilattan Bir Anısı”, **YA**, 4 Ocak 1979, Y: 61, S: 16380.

Girici, G. A., “5 Ocak Kurtuluş Bayramının Manası”, **YA**, 5 Ocak 1979, Y: 61, S: 16381.

Girici, G. A., “İşgal ve Milli Mücadele Hatıraları” **YA**, 7 Ocak 1980, Y: 62, S: 16691.

Girici, G. A., “5 Ocak Adana’nın Kurtuluşunun 58. Yıldönümünü Kutlarken”, **YA**, 8 Ocak 1980, Y: 62, S: 16693.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ayhan, Y., **Mustafa Kemal’in Pozantı Kongresi ve Adana’nın Kurtuluşu**, İpek Matbaası, Adana, 1963.

Carr, E. H., **Tarih Nedir?**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.

Çandır, M., “Türk Edebiyatında Hatıra Türü ve Samet Ağaoğlu'nun Hatıra Kitapları”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 9, 2011, ss. 53–82.

Girici, A., **1920 Adana Ermeni Mezalimi Hatıraları**, Der: Yusuf Turan Günaydın, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2011.

Hatipoğlu, S., **Fransa'nın Çukurova'yı İşgali ve Pozantı Kongresi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

Kütükoğlu, M. S., **Tarih Araştırmalarında Usûl**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 1997.

Türk Dil Kurumu Sözlüğü, <http://www.tdk.gov.tr>. Erişim Tarihi: 12. 11. 2013.

09.11.2013 tarihinde Önder Girici'yle sözlü tarih çalışması yapılmıştır.

KERKÜK VE ÇEVRESİNDE TÜRK VARLIĞI VE DEMOGRAFİK GELİŞMELER

(E) Öğ. Alb. Dr. Ali GÜLER*

ÖZET

Musul vilayeti ve Musul meselesi bağlamında, bölgenin tarihsel süreci içindeki demografik gelişmeler bu bildiride ele alınacaktır.

Bölgeye Türk yerleşimi ne zaman ve nasıl gerçekleşti? Bölgenin siyasi ve kültürel yapısı nasıl oluştu? Bölgenin Anadolu coğrafyası ile siyasi ve kültürel ilişkisi nasıl gelişti? Bölgedeki Türk varlığının demografik yapısı nasıl değişti? Bildiride, bütün bu sorular arşiv vesikaları ve araştırmalara göre incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kerkük, Musul, Musul Meselesi, Demografi

ABSTRACT

Issue of Mosul and Mosul province, in the context of demographic developments within the historical process will be discussed in this paper.

Turkish settlement in the region was when and how? How did you form the region's political and cultural structure? The region's political and cultural relations with Anatolia How did it develop? How the demographic structure of the Turkish presence in the region has changed? In this paper, all these questions will be examined according to archival documents and research.

Key Words: Kirkuk, Mosul, Mosul Question, Demographics

---

* Hacettepe Öğretim Üyesi (Dışarıdan), ajansguler@hotmail.com

I. COĞRAFI VE İDARİ YAPI

Kerkük, Irak'ın kuzeyinde Dicle ve Fırat nehirleri arasında kalan “Cezire” bölgesinin doğusunda yer almakta; batıda Dicle nehriyle bölgeyi ayıran Hamrin dağları, kuzeydoğuda Küçük Zap Suyu vadisi, güneydoğuda Diyale vadisi bulunmaktadır. Bölge 34-36 paraleller ve 44-45 boylamlar arasında, deniz seviyesinden yaklaşık 300 metre yükseklikte bulunmaktadır.

Tavuk çayı, Aksu, Hor çayı, Leylan suyu, Küçük dere, Kazar çayı, Hassa suyu, Mayar dere, Kuru çay, Edhem suyu ve Küçük Zap suyu bölgede bulunan akarsulardır.¹

Bugünkü Irak Devleti'nin coğrafi alanı, Osmanlı idari taksimatındaki Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerini içine almaktadır. 1500 seneye yakın bir zamandan beri coğrafi ad olarak Bağdat ve Basra bölgesi “**Irak**”, Musul bölgesi ise “**Elcezire**” adları ile bilinmektedirler. Irak ve Elcezire, birbirlerinden tarih, coğrafya, iklim, tabiat ve ahali bakımından farklılıklar gösterirler. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın sonucunda İngiliz siyasetine ve menfaatine uygun olarak her bakımdan birbirinden tamamen farklı olan Elcezire ile Irak ülkeleri “Irak” adı altında birleştirilmişlerdir. Yapay bir kuruluş olan bu devletin kendisi kadar, devlet adı da yapaydır. Bundan dolayı günümüzde buradaki Türkleri ifade için kullanılan “Irak Türkleri” tabiri de bu yapay oluşumların dayattığı yanlış bir tabirdir. Çünkü bölgedeki Türkler esas Irak'ta değil, Musul veyahut diğer bir deyişle Elcezire bölgesinde yerleşmişlerdir. 1923 Lozan ve 1926 Musul antlaşmalarının metinlerinde de görüleceği üzere bu bölge Türklerine yakın zamana kadar “**Musul Türkleri**” denilirdi. Ancak, zengin Türk nüfusu ile bölge Türklerinin kültür merkezi kimliğini kazanan Kerkük şehrinin adı, son elli, altmış yıldan beri bölge Türklerine ad ve alem olmuştur. “**Kerkük Türkleri**” tabiri bugün Irak siyasi coğrafyasındaki Türk varlığını ifade eden bir kavramdır.²

Kerkük, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılındaki Irakeyn Seferi'nden itibaren tam olarak Osmanlı Devleti hâkimiyetine giren Kerkük ve çevresi, tarihsel süreçte bir sancak olarak idari yapı içinde yerini almıştır.

1 Kerkük coğrafyası için bakınız: J. H. Kramers, “Kerkük”, **İslâm Ansiklopedisi**, C VI, İstanbul, 1986, s. 589.

2 M. Kafalı, “Kerkük Türkleri, Bugünkü Durumları ve Yakın Mazisi” **Makaleler**, C I, Yayına Hazırlayanlar: S. Yalçın, S. Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 449-4450.

Irakeyn Seferi sonunda Osmanlı hâkimiyetindeki bölge “Bağdat eyaleti” ve özel statü ile “Basra bölgesi”³ olmak üzere iki şekilde teşkilatlandırılmıştır. Kerkük bu yapı içinde Tavuk (Dakuk) ile birlikte Bağdat eyaletine bağlı iki ayrı “sancak” olmak üzere; daha sonraki tarihlerde ise tek sancak olarak idari yapı içinde yerini almıştır. “Kerkük Livası” tek sancak olduğu dönemde Kerkük, Tavuk ve Mevazi nahiyelerini içine alıyordu.

Kerkük ve çevresi Osmanlı Devleti resmi nüfus sayımlarında ve salnamelelerinde genellikle Bağdat, Basra ile birlikte üçüncü önemli vilayet olan Musul Vilayeti’ne bağlı bir sancak olarak idari yapıda yerini almıştır. 1877/78 sayımında Bağdat ve Basra ana sayım bölgesi kabul edilmiş, Musul ve Kerkük Bağdat sayım bölgesi içinde değerlendirilmiştir. Bağdat ve bağlı sancakları şu şekildedir:⁴

Bağdat Ana Sayım Bölgesi İdari Yapısı (1877/78)

Sıra	Sancak	Bağlı Kazalar
1	Bağdat	Horasan, Hanikin, Delim, Sarma, Aziziye, Kazimiye, Kut, Mendeli, Aneh.
2	Musul	Dahuk, Zaho, Akra, İmadiye
3	Süleymaniye	Barbar, Şehripazar, Cafaşayiri, Karadağ, Gülanber, Merke.
4	Kerbela	
5	Hille	Divaniye, Sehare, Şambe, Necefşeref, Hindiye.
6	Şehrizor (Kerkük)	Erbil, Ranye, Ravandiz, İslahiye, Köysancak.
7	Ammare	Ammare

3 Basra özel durumundan dolayı Bağdat’tan biraz farklı bir yapıda teşkilatlandırılmıştır. Bu vilayetteki yönetim birimlerinin bazıları, diğer bölgelerdeki sancakların durumları gibi idiye de, bazılarının Osmanlılara bağlılığı aranan şeyhlere “eyalet” adı altında (sancağın bir nahiyesi, bir köyü veya bir kale ile civarı) verildiği olurdu. Onlar beylerbeyi sıfatıyla bu yerleri yönetirlerdi. Bu gibi tasarruflar, çöl bedevilerinin saldırıları önünde tampon bölge oluşturmak gibi bir siyasi amaç taşımaktaydı. Bu konuda bakınız: H. Sahillioğlu, “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı”, Çeviren: M. Öztürk, **Bulleten D.**, C LIV., sayı: 211 (Ankara, 1991), s. 1234 vd.

4 Kerkük bu sayımda “Şehrizor” ismiyle geçmektedir. Bu konuda bakınız: K. Karpat, **Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çeviri: B. Tırnacı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003, s. 161.

1881/82 resmi sayımında Bağdat, Basra ve Musul üç ayrı vilayet olarak sayılmıştır. Kerkük'ün de yer aldığı Musul Vilayeti'ne bağlı kazalar şunlardır: Musul Merkez Kaza, Dahok, Akra, Zaho, Zibar, Sincar, Kerkük, Salahiye, Erbil, Ranye, Köysancak, Ravandiz, Süleymaniye, Gülanber, Morge, Şehirpazar, Bazyan, Umadiye.⁵

XVIII. yüzyılın başlarında “paşa sancağı” (eyalet merkezi) olan Kerkük, 1892’de Musul vilayetine bağlıydı ve Kerkük merkezinin yanı sıra; Melha, Tuzhurmatu, Altinköprü, Keyl ve Şivan olmak üzere beş nahiyesi ve bu nahiyelere bağlı 352 köyü mevcuttu. 1894 yılı ve daha sonraki dönemlerde de Musul vilayetine bağlı bir sancak olan Kerkük, Erbil, Salahiye, Köysancak, Revanduz ve Raniye kazalarını içine alıyordu.

Kerkük 1890’lardan itibaren Musul vilayetine bağlanmış bu durum bölgenin elden çıkışına kadar devam etmiştir. Hicri 1310 (1896) tarihli Salname’de; Merkez ve Süleymaniye Sancakları ile birlikte Musul vilayetinin üç sancağından biri olarak görülen Kerkük, “Şehrizar Sancağı” olarak geçmekte ve şu yerleri içine almaktaydı:

Sıra	Kazalar	Bağlı Nahiyeler
1	Merkez	Köprü, Melha, Şivan, Keyl, Tavuk
2	Ravanduz	
3	Salahiye	
4	Erbil	Sultaniye, Dizeyi
5	Köysancak	
6	Raniye	

Hicri 1312 (1898) tarihli Salname-i Vilayet-i Musul’da da Kerkük Sancağı'nın idari birimleri şu şekilde gösterilmiştir:

Sıra	Kazalar	Bağlı Nahiyeler
1	Merkez	Altunköprü, Tavuk, Şivan, Melha, Keyl,
2	Ravanduz	Beradost, Deyre-Harir, Balık
3	Erbil	Dizebi(nam-ı diğer Kuştepe), Sultaniye
4	Salahiye	Tuzhurmatı, Karatepe
5	Köysancak	Şaklava
6	Raniye	

5 K. Karpat, a.g.e., s. 184.

1902’de Kerkük Merkez’e bağlı nahiyeler, Nefs-i Kerkük, Melahiye, Tuzhurmatu, Altıncöprü, Keyl ve Şivan olup, toplam 348 köyü vardı. Nefs-i Kerkük’e bağlı köy sayısı ise 133’tü.

1906/7 resmi sayımında Musul vilayetine bağlı üç sancak sayılmıştır. Bunlar, Musul, Kerkük ve Süleymaniye’dir.⁶

Irak yönetimindeki Kerkük Vilayeti, 1957’de merkez ilçe, 5 nahiye ve 520 köyden ibaretti. Kerkük vilayetinin diğer ilçeleri olan Kifri’nin 318, Cemcemal’in 202 ve Tuzhurmatu’nun 234 köyü vardı. Böylece Kerkük vilayetine toplam 4 ilçe, 14 nahiye ve 1274 köy bağlı idi.

1976’dan sonra Irak’taki idari yapı yeniden değiştirilmiş, yeni “muhafazalar” (vilayetler) ortaya çıkarılarak Irak’ın muhafaza sayısı 18 olmuş, bu arada Kerkük Muhafazası’nın adı da “El-Tamim” olarak değiştirilmiş; fakat bu muhafaza merkezinin adı yine Kerkük olarak kalmıştır.

1990’da Kerkük Muhafazası, Merkez Kerkük Kazası ve Havice Kazası olmak üzere iki kazadan ibarettir. Kerkük Kazası’nın Karahasan, Şivan, Tuzhurmatu, Tavuk (Dakuk) ve Beci isminde beş nahiyesi mevcuttur. Havice Kazası’nın Abbas ve Riyaz adlı iki nahiyesi vardır.⁷

II. BÖLGEDE TÜRK VARLIĞININ SİYASİ GELİŞİMİ

Halife Hazret-i Ömer zamanında, İyaz bin Ganem tarafından 642 yılında fethedilerek Müslümanların eline geçen bölge, sonraki yıllarda Hazret-i Osman döneminden itibaren Arap kabileler ve Emeviler ile özellikle de Abbasiler döneminde önemli sayıda Türk nüfus yerleşimine sahne olmuştur.

1055’te Büyük Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey’in Bağdat’ta bulunan Abbasi Halifesi’ni kendisine bağlamasından sonra Irak’ta siyasi hâkimiyetin Türklerle geçtiğini görüyoruz. Selçuklu sultanları Irak’ı merkezden tayin ettikleri “şahne” ve “amidler”le yönettiler. Sultan Mehmet Tapar’ın ölümünden sonra Irak Selçukluları (1118-1194) 76 yıl Irak’a hakim oldular. 1157 yılında Sultan Sencer’in ölümüne kadar Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun vassalı (tâbii) olan

6 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 204.

7 Kerkük’ün tarihsel süreçteki idari yapısı ile ilgili bilgiler şu eserden alınmıştır: **111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanûni Devri)**, Yayına Hazırlayanlar: A. Özkılınç, A. Coşkun, A. Sivridağ, N. Yekeler, M. Yüzbaşıoğlu, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 2003, s. 5-7.

Irak Selçukluları, bundan sonra bağımsız hale geldiler ve zamanla zayıflayarak, hâkimiyeti Atabeylere bıraktılar.

Irak Selçukluları'nın yıkılışından sonra Kerkük ve çevresinde Türkmen atabeyliklerinin hâkimiyetini görüyoruz. Bunlar arasında en ünlü olanı Musul Atabeyliği'dir. Musul Atabeyliği (1127-1233), siyasi ve askeri dehaları ile ün yapan ve özellikle Haçlı ordularına karşı başarı ile savaşan İmadeddin Zengî ve oğlu Nureddin Zengî'ye nispetle tarihte "Zengîler" adıyla da anılmıştır. Zengîler Oğuzların "Avşar" boyuna mensuptur.

Irak'ta kurulan Türkmen beyliklerinden biri de Erbil Atabeyliği (1144-1233)'dir. Beylik, Musul, Erbil, Şehrizar, Hakkâri, Harran, Sincar ve Tikrit'te hüküm sürmüştür. Beyliği 1144'te Selçuklu komutanlarından olan Begtigin'in oğlu Zeyneleddin Ali Küçük kurduğu için "Begtiginliler" olarak da bilinmektedir. Küçük 1168 yılında vefat edince oğulları Zeyneddin Yusuf ve 65 yıl beyliği idare eden Muzaferüddin Kök-Böri hüküm sürmüştür. Bu dönemde bölge çok büyük bir gelişme göstermiştir. Kök-Böri'nin nüfuzunu Azerbaycan'a kadar uzattığı bilinmektedir.

Beylikler döneminde bölgede kurulan bir diğer beylik de Kerkük Türkmen Beyliği'dir. Kerkük ve Şehrizar bölgesinde İvâkî Türkmenleri tarafından, bugünkü Süleymaniye bölgesiyle Şehrizar ovasını da içine alan bir Türkmen beyliği kurulmuştur. Bu beyliğin başında Arslan-taş oğlu Kıpçak bulunuyordu. Daha sonra İmadeddin Zengî ile çarpışan Kıpçak Bey mağlup olmuş, böylece beylik Musul Atabeyliği'ne katılarak son bulmuştur.

Begtiginli hükümdarı Muzaferüddin Kök-Böri'nin 1232'de ölümünden sonra Abbasilerin eline geçen bölge, 1258'de Moğolların Bağdat'ı ele geçirmeleri üzerine Abbasilerin elinden çıktı. Bu sürede Musul, Kerkük bölgesini "kışlak" olarak kullanan Karakoyunlu Türkleri; Moğol hâkimiyeti çökünce siyasi olarak da bölgeye hâkim oldular. Irak'ın kuzeyine Türk yerleşimi en çok Karakoyunlu hâkimiyeti (1411-1470) döneminde gerçekleşti.

Daha sonra Cihan Şah'ın Uzun Hasan'a yenilmesiyle Akkoyunlu Türkleri (1470-1508)'nin eline geçen bölge; 1508 yılında Şah İsmail'in Bağdat'ı almasıyla birlikte Safevilerin hâkimiyetine girmiş ve (Yavuz Sultan Selim ile Şah İsmail arasındaki mücadelelerde zaman zaman el değiştirmesine rağmen) Kanuni Sultan Süleyman'ın 1534 yılındaki İrakeyn Seferi'ne kadar Safevilerin elinde kalmıştır.

Kanunî'nin İrakeyn Seferi (1534)'nden sonra kesin olarak Osmanlı hâkimiyetine giren Kerkük ve çevresi; 1700'lü yılların ilk yarısına kadar zaman zaman İran'daki Safeviler ile Osmanlılar arasında problem oldu. Mesela 1623'te Bağdat'la birlikte Safevilerin eline düşen Kerkük, 1630'da tekrar Osmanlılar tarafından geri alınmıştır. IV. Murat ünlü Bağdat Seferi (1638)'ne giderken buradan geçmiştir. 1743'te tekrar İran'daki Türk Avsar Hanedanı'nın kurucusu Nadir Şah'ın eline geçen Kerkük; 1746'da yapılan barış antlaşmasıyla Osmanlı Devleti'ne iade edilmiş, Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar da Osmanlı idaresinde kalmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Bağdat'tan kuzeye doğru ilerleyen İngiliz ordusu 7 Mayıs 1918'de Kerkük'e girdi ise de 24 Mayıs'ta geri püskürtüldü. Ancak Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından hemen önce Türk ordusunun Altinköprü'ye geri çekilmesi üzerine İngilizler Kerkük'ü yeniden işgal ettiler.

Misak-ı Milli sınırları içerisinde bulunan ve Musul, Kerkük ve Süleymaniye sancaklarından oluşan Musul vilayetinin hangi tarafta kalacağı Lozan Antlaşması'nda bir karara bağlanamadı. Mesele, 1924'te Milletler Cemiyeti'nde görüşülmeye başlandı. Türk tarafının "halk oylaması" istemesine rağmen, İngiltere, "bölge halkının cahilliği" gerekçesi ile bu talebi kabul etmedi. Bölge, 5 Haziran 1926'da Türkiye, Irak ve İngiltere arasında imzalanan Ankara Antlaşması ile Irak'a dahil edildi.⁸

III. BÖLGEDE TÜRK VARLIĞININ ETNİK VE KÜLTÜREL GELİŞİMİ

Türklerin Irak'a yerleşmelerinde, bu bölgedeki Türk varlığının oluşumunda üç dönem dikkati çekmektedir. Birinci dönem, Türk askerlerinin İslâm ordularında görev almak üzere ilk gelişleri ile başlamakta; Oğuz Türklerinin Irak bölgesi ile ön temaslarını sağlayan ilk göçlerle devam etmektedir. İkinci dönem, Selçuklular zamanında Oğuz Türklerinin etkin ve fiili yerleşmelerinin gerçekleştiği ve Irak'ın Türkler tarafından vatan olarak benimsendiği dönemdir. Bu

8 Bu konuda şu eserlere bakınız: **111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanûni Devri)**, s. 1-3. E. Hüzmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, 16-24. J. H. Kramers, "Kerkük", **İslâm Ansiklopedisi**, C VI, A. Gündüz, "Kerkük", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C XXV, Ankara, 2002. Şevket Koçsoy, **Irak Türkleri**, İstanbul, 1991.

dönem, Türklerin Irak'ta ebedi olarak yerleşmelerini sağlaması bakımından en önemli dönemlerden biridir. Üçüncü dönem ise, yeni Türk dalgalarının Osmanlı zamanında Irak'a gelmeleri ile Irak'taki Türk varlığının desteklenmesi ve nüfus bakımından beslenmelerini sağlamıştır.⁹

Irak'ta ilk Türk yerleşimi, 674 yılında Emevi Halifesi Muaviye tarafından Horasan'a gönderilen Ubeydullah bin Ziyad'ın Basra'ya 2. 000 Türk getirmesiyle gerçekleşmiştir. Abbasi Devleti'nin kurulmasıyla Bağdat ve Samarra şehirlerindeki Türk asıllı askerlerin sayıları hızla artmıştır. Bu arada Samarra'nın hemen kuzeydoğusunda bilinen ilk Türk kasabası Tavuk (Dakuk) kurulmuş ve burada ilk Türk yerleşimi meydana gelmiştir.¹⁰

Bugünkü Irak Devleti'nin bünyesinde büyük bir kütle teşkil eden Türkler, 1040 Dandanakan zaferinden sonra Ön-Asya'ya ve Anadolu'ya gelip yerleşerek vatan tutan Oğuzlar veya diğer adıyla Türkmenlerin torunlarıdır. Oğuz Türkleri, 1071 Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'yu vatan haline getirirlerken, Elcezire veyahut Musul bölgesi, çoktan Türk vatanı kimliğini kazanmış bulunuyordu. Yukarıda özetlendiği gibi; bu tarihten itibaren 900 sene sırasıyla Selçuklu, Musul Arabeyliği (Zengîler), Erbil Arabeyliği (Begtiginliler), Kerkük Türkmen Beyliği, Karakoyunlu, Akkoyunlu ve Osmanlı Türklerinin hâkimiyeti altında daimi surette vatan parçası olarak kalmıştır. Aynı zamanda, asırlar boyunca siyasi yapı olarak daima kaderini Anadolu Türklüğü ile birleştirmiştir. Zaten bölge tarih, coğrafya, iklim, tabiat şartları ve etnik yapısı itibarıyla Anadolu'nun tabii devamı olup, esas Irak ülkesinin bataklık ovaları, çölleri ve halkı ile tamamen zıt karakterdedir.

Kerkük Türkleri, 900 yıl önce Elcezire bölgesine yerleşerek vatan tutan 24 Oğuz boyunun muhtelif boy ve oymaklarının neslinden gelmektedirler. Diğer Oğuz boylarına nisbetle bilhassa Bayat, Döğer, Yıva, Beğdili ve Bayındır, Karakoyunlu ve Akkoyunlu İlleri'nin bakiyesi durumunda olan Türkmen oymaklarının bu bölgede yerleşmiş olduklarını yer yer görülen kasaba ve köy isimlerinden de anlamaktayız.

Bugün hepsi yerleşik hayata geçen Türkmen boy ve oymaklarından, aşiret hayatını, konar-göçer hayatı en son terk eden "Bayatlar" olmuştur. Meşhur Türk şairi Fuzûli, bu bölgenin Bayatlarındandır.

9 E. Hürmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s. 15.

10 **111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri)**, s. 7.

Kerkük Türkleri, batıda Balkanlardan başlayarak Türkiye, Azerbaycan ve Hazar ötesindeki Türkmenistan'a kadar uzayan "Türkmen İli"nin önemli bir parçasıdır. Bu nedenle Kerkük Türkleri Türkçesi; Batı Türklerinin konuştuğu Oğuz Türkçesi'nin iki ana şubesi olan Türkiye ve Azerbaycan Türkçelerinin her ikisinden de hususiyetler taşır. Bunun tarihsel şartların bir sonucu olduğu görülmektedir. Çünkü Kerkük Türkleri, başlangıçta Azerbaycan Türkçesi'nin geliştiği Karakoyunlu ve Akkoyunlu siyasi, kültürel camiasına dahil oldukları halde; sonraları Osmanlı siyasi hakimiyeti ile Türkiye Türkleri kültürel camiasına girmişlerdir. Bundan dolayı Balkanlardan Hazar ötesine kadar bütün Türkmen İli'nde yaygın olan "Arzu ile Kamber", "Leyla ile Mecnun", "Kerem ile Aslı", "Aşık Garip", "Yusuf ile Züleyha", "Hüsrev ile Şirin" ve "Köroğlu" gibi Türk Halk Edebiyatı'nın canlı örnekleri Kerkük Türkleri arasında da bilinir ve söylenir.¹¹

Kanûnî Sultan Süleyman Devri'ne ait olan 1560 tarihli 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri'nde bizzat sayılan cemaatlerin hemen hemen tamamı Türk'tür:¹²

Sıra	Cemaat Adı	Açıklamalar
1	Lik Taifesi	Lik ismi "çağırğan, eti tatlı bir kuş"tan gelmektedir.
2	Sulduz Taifesi	Suldus, Moğol ulusunu meydana getiren boylardan biri olmasına rağmen; cemaat mensuplarının taşıdığı Türkçe isimler bu topluluğun Türk olduğunu göstermektedir.
3	Döğer Taifesi	Oğuzların Bozok koluna mensupturlar
4	Karaca Bayat Taifesi	Oğuzların Bozok koluna bağlı Bayat boyuna mensupturlar
5	Gilevan Taifesi	Güney Azerbaycan'dan gelmişlerdir
6	Siyah Mansur Taifesi	Oğuzların Bozok koluna bağlı Bayat boyuna mensupturlar
7	Zengene Taifesi	Güney Azerbaycan'dan gelmişlerdir

11 M. Kafalı, "Kerkük Türkleri", **Makaleler**, C I, Yayına Hazırlayanlar: S. Yalçın, S. Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 463-465.

12 Bunlar hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: **111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri)**, s. 12-14.

8	Nilkaz Taifesi	X. yüzyılın başında Orta Asya'da Yukarı İrtiş bölgesinde yaşamakta olan Kimeklerin yedi boyundan biri olan Nilhazlar'dandır.
---	----------------	--

Günümüz araştırmacılarından Irak üzerine çalışanlar da bölgedeki Türkmen boy, oymak ve aileleri hakkında ciddi sonuçlara ulaşmışlardır. Samır el-Amiri, 1960 yılı için toplam 34 Türkmen boy ve oymağının ismini vermektedir. Kendisi de bir Türkmen olan Suphi Saatçi 1996 yılı itibarıyla bölgede yerleşmiş toplam 372 Türkmen boy, oymak ve ailesini isim, köken ve yerleşim bölgeleriyle birlikte tespit etmiştir.¹³

III. BÖLGEDE TÜRK VARLIĞININ COĞRAFİ DAĞILIMI

Kerkük Türklerinin yerleşme merkezleri, kuzeyde Türkiye sınırına yakın ve Musul vilayetine bağlı Telafar kazası ile başlar; güneyde Diyale vilayetine bağlı Hanikin ve Mendeli kazalarına kadar devam eder. Yani Irak Devleti'nin idari taksimatına göre Türkler, kuzeyden güneye doğru Musul, Erbil, Kerkük ve kısıman Diyale vilayetleri dahilinde; birbirini takip eden köy, kasaba ve şehirlerde, kesiksiz ve yaygın bir iskan yapısına sahiptirler.

Kuzeyde Telafar ile başlayan Türk nüfus, Musul'a doğru uzanan köyler boyunca devam eder. Musul şehrinde sonradan yerleştirilen Araplar ve Kürtler de bulunmakla beraber, nüfusun yarısı kadar Türk yaşamaktadır. Özellikle Dicle Irmağı'nın karşı yakasında yer alan Musul'un Yunus Peygamber semti, kâmilan Türklerle meskûndur. Ayrıca şehrin tarihi abideleri hep Türk eserleridir. Çevredeki Karakoyunlu, Akkoyunlu kasabaları, tarihi Türk illerinin adlarını taşırlar. Musul'un biraz kuzeyindeki Al-Kuş ile Musul-Erbil yolunun Büyük Zap Irmağı'nı geçtiği mahalde bulunan Kelek ve buna yakın Selimiye, bölgenin Türk kasabalarındandır.

Musul'un hafif bir meyil ile güneydoğusuna düşen Erbil, tarihi bir Türk şehridir. Son yıllarda Erbil'e Kürtler yerleşmekte iseler de şehrin hakim nüfusunu Türkler teşkil eder. Erbil vilayetine bağlı kaza merkezlerinden güney doğudaki Köysancak ile güneybatıdaki Mahmur, bundan başka Erbil Çayı üzerinde-

13 Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bakınız: E. Hümmüzlü, **Irak'ta Türkmen Gerçeği**, s. 144 vd. S. Saatçi, **Tarihi Gelişim İçinde Irak'ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996. S. Saatçi, **Irak Türkmenleri, Yerleşim Bölgeleri, Boyları ve Oymakları**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

ki Yarımca Nahiyesi; Köysancak'a bağlı Dukan, Taktak ve Akçalar nahiyeleri; Erbil'in güneyinde yer alan Kara-Çüne, Kuş-Tepe ve Yatak kasabaları, bölgenin önemli Türk iskan mahallerindedir. Güneye doğru Erbil'i Kerkük'e bağlayan demiryolu üzerinde Altıncöprü, Küçük Zap Irmağı üzerinde kurulmuş şirin bir Türk kasabasıdır.

Altıncöprü'den sonra bölge Türklerine adını veren Kerkük şehri yer almaktadır. Zengin petrol yataklarına sahip olan Kerkük, aynı zamanda bölge Türklerinin kültür merkezi konumundadır. Çevresinde pek çok Türk köy ve kasabası bulunan Kerkük, Hasa Çayı veya Ulu-Çay kenarında kurulmuş olup, tam manasıyla bir Türk şehridir. Çevresindeki kasabalardan en mühimleri, kuzeyindeki Bibon, Sakızlı ve Kafar; doğusundaki Gök-Tepe ve Karadağ; batısındaki Küçük-Karatepe ve Balaban kasabaları ile güneydeki Çardaklı, Kadir-Kerem, Kara-Hasan kasabaları; Taze-Hurmatu, Tavuk, Kara-Tepe Nahiye merkezleri; Tuz-Hurmatu, Kifri adlarındaki kaza merkezleri ile Tuz-Hurmatu'ya bağlı Kulacık ve Yenice, Kara-Tepe'ye bağlı Narin-Köprü, Köşk-i Zengi ve Ali-Veli isimli kasabalardır.

Kerkük vilayetinin sona erdiği yerden itibaren Türk nüfus, güneydeki Di-yale vilayetinde de devam eder. Bu vilayete bağlı Hanikin ve Mendeli kaza merkezleri ile bunlara bağlı, Ali-Ağa, Çukurlu, Tekke, Kızıl-Ribat, Baradan, Karahan, Deli Abbas, Şahraban ve Kazancı kasabaları Türklerin en güneydeki iskan mahalleri durumundadır.

Kerkük Türklerinin güneyde, Tekrit kazasından Mendeli kazasına doğru; kuzeybatıdan güneydoğu istikametinde uzanan, Cebel-i Hamrin dağlık bölgesinin güneyine geçmediklerini görmekteyiz. Ancak Oğuz boylarından Bayatlı Türkmenlerinin, istisna olarak bu dağları aşırıp yer yer Dicle tarafına uzandıklarını biliyoruz.¹⁴

Kerkük Türkleri veya başka bir deyişle Türkmenler, yukarıda anlatıldığı gibi, ilk yerleşimden itibaren bölgeyi etnik bakımdan Türkleştirirken; yeni vatanlarındaki yer adlarını da Türkçeleştirmişlerdir. Bu bağlamda şehir, kasaba ve köy adlarından başka dağ ve ırmak adları da Türkçe hale gelmiştir. Mesela Oğuz İli'nin Sir-Derya boyunda bulunduğu devrenin en mühim hatıralarından birisi olan Karaçuk Dağı'nın adı, Telafar'ın kuzeyinde ve Dicle Irmağı'nın batı tarafında nehre paralel uzanıp, kısa bir fasıla ile Dicle'ye geçit verdikten sonra

14 M. Kafalı, "Kerkük Türkleri", **Makaleler**, C I, s. 465-466.

nehirnin doğu sahilinde devam eden sıra dağlarına verilmiştir. Bundan başka Kerkük bölgesinin batı tarafında yer alan Baravan Dağı, doğusunda kuzey-güney istikametinde uzanan Kara-Dağ, Seğirme Dağı ve Tokma Dağı adları ile Kara-Tepe, Gök-Tepe ve Kerkük'ün kuzeyinde bulunan Baba-Gürgür, hep yükseltilerle alakalı Türkçe kelimelerdir. Bundan başka ırmakları, Kerkük'ten geçen Hassa-Çayı veya diğer adıyla Ulu-Çay, Tavuk kasabasından geçen Tavuk-Çayı, Tuz-Hurmatu'dan geçen Ak-Su, Hasa Çayı ile Tavuk Çayı'nın birleşmesinden meydana gelen Kara-Su ve Kifri ile Kara-Tepe bölgesini suladıktan sonra birleşerek Diyale Irmağı'na karışan Narin-Çay ve Çimen-Suyu hep karakteristik Türkçe isimleri taşımaktadır.¹⁵

Kerkük ve çevresinde Türk varlığının coğrafi dağılışını topluca şu tabloda görmek mümkündür:

KERKÜK VE ÇEVRESİNDE TÜRKLERİN YAŞADIĞI ŞEHİRLER

Sıra	Vilayet	Şehirler, Nahiyeler, Köyler
1	Musul	Musul, Telafar, Al-Kuş, Kelek, Selimiye
2	Erbil	Erbil, Köysancak, Mahmur, Yarımca, Dukan, Taktak, Akçalar, Kara-Çüne, Kuş-Tepe, Yatak, Altıncöprü,
3	Kerkük	Kerkük, Bibon, Sakızlı, Kafar, Gök-Tepe, Karadaş, Küçük-Karatepe, Balaban, Çardaklı, Kadir-Kerem, Kara-Hasan, Taze-Hurmatu, Tavuk, Kara-Tepe, Tuz-Hurmatu, Kifri, Kulacık, Yenice, Narin-Köprü, Köşk-i Zengi, Ali-Veli
4	Diyale	Diyale, Hanikin, Mendeli, Ali-Ağa, Çukurlu, Tekke, Kızıl-Ribat, Baradan, Karahan, Deli Abbas, Şahraban, Kazancı
5	Bağdat	Bağdat

IV. BÖLGEDE TÜRK VARLIĞININ DEMOGRAFİK DAĞILIMI

674 yılından itibaren Türkmen boyları ağırlıklı olmak üzere Türk milletine bağlı unsurların yerleşerek vatanlaştırdığı Kerkük ve civarı, demografik bakım-

15 M. Kafalı, "Kerkük Türkleri", **Makaleler**, C I, s. 467.

dan da son yıllara kadar bu Türkleşmenin izlerini taşımıştır. Aşağıda ele alacağımız gibi, çeşitli siyasi gelişmelere bağlı olarak Kerkük ve çevresinin demografik yapısı değiştirilmeye çalışılmıştır. Bunda bölgenin zengin petrol kaynaklarına sahip olması en önemli etken olmuştur. Dün ve bugün emperyalist devletler ile bunların yönlendirdikleri Arap ve Kürt gruplar bölgenin nüfus yapısını Kerkük Türklerinin aleyhine değiştirmek için her yola başvurmuşlardır.

Kanûnî Sultan Süleyman Devri'ne ait olan 1560 tarihli 111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri'ne göre vergi veren 6. 975 kişiden oluşan Kerkük sancağının 330 neferi Gayrimüslim, 6. 645 neferi Müslimdir. Gayrimüslim nüfusun 150 neferi Yahudi, kalan 180 neferi ise Hıristiyandır. Müslüman nüfusun ise 6. 558 neferi Türk, 54 neferi Kürt, 33 neferi Arap'tır. Defterde, 54 kişilik Kürt nüfusun 3'ü Yahudi cemaati içerisinde kaydedilmiştir.¹⁶

1560 Tarihli Tahrir Defterine Göre Kerkük Sancağı'nda Nüfus

	Müslim						Gayrimüslim			
	Türk		Arap		Kürt		Musevi		Hıristiyan	
	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%	Nüfus	%
Nüfus	6. 558	94. 03	33	00. 47	54	00. 77	150	02. 15	180	02. 58
Toplam	6. 645 (% 95. 27)						330 (% 04. 73)			
Genel Toplam	6. 975									

Osmanlı Devleti, idari yapılanması içinde “millet sistemi”nden dolayı devletin tebaasını Müslüman, Gayrimüslim şeklinde bir ayrıma tabi tuttuğu için sayımlarda da Müslümanları “etnik” durumlarına göre ayırmamıştır. Bu nedenle resmi nüfus sayımlarında Gayrimüslim nüfus etnik köken itibarıyla tespit edilebilirken; Müslüman nüfus tespit edilememektedir. Bu nedenle aşağıda Kerkük ve çevresinin nüfus yapısı verilirken, Müslüman nüfus toplam olarak verilecektir.

16 **111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri)**, s. 14. Defterde Müslüman unsurlar için verilen rakamların toplamı verilen toplamdan azdır. Dolayısı ile genel toplam da yanlıştır. Bunun için biz mevcut unsurların nüfuslarını toplayarak yeni bir toplam rakamına ulaştık. Eseri hazırlayanlar, Müslim toplamını 6. 690, genel toplamı da 7. 320 olarak vermektedirler.

Osmanlı Devleti'nde Irak Coğrafyası'nın Nüfusu 1877/78¹⁷

Sıra	Ana Sayım Bölgesi	Sancak	Nüfus	Binalar (Evler)
1	Bağdat	Bağdat	250. 000	65. 000
2		Musul	145. 291	48. 946
3		Süleymaniye	124. 790	23. 570
4		Kerbela	-	-
5		Hille	700. 000	10. 000
6		Şehrızor (Kerkük)	127. 060	39. 270
7		Ammare	257. 330	50. 650
Toplam			1. 604. 471	237. 436
8	Basra	Basra	62. 905	19. 084
9		Müntefik	300. 000	50. 000
10		Necet	32. 619	9. 065
Toplam			395. 524	78. 149
Irak Genel Toplam			1. 999. 995	315. 585
Osmanlı Devleti Genel Toplam			13. 064. 109	2. 880. 723

Osmanlı Devleti'nde Irak'ın Nüfusu 1881/82-1893¹⁸

İdari Birim	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Toplam
Bağdat M. K.	104. 381	-	349	875	11. 975	17	129. 437 ¹⁹
Hille	26. 916	-	-	-	510	-	27. 428 ²⁰
Kerbela	18. 811	-	-	-	230	-	40. 891 ²¹
T. Bağdat V.	150. 108	-	349	875	12. 751	17	197. 756
Basra M. K.	5. 729	-	32	75	278	-	6. 114
Ammare	3. 658	-	3	33	143	126	3. 963
Kurna	767	-	-	-	-	9	776
T. Basra V.	10. 154	-	35	108	421	135	10. 853
Musul M. K.	27. 881	1	45	2. 809	692	74	31. 502
Dahok	4. 834	-	-	1. 742	496	-	7. 072
Akra	6. 183	-	-	170	283	-	6. 636
Zaho	1. 655	-	-	228	543	-	2. 426
Zibar	2. 610	-	-	76	57	-	2. 743
Sincar	3. 442	-	-	-	-	-	3. 442

17 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 161.

18 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 168 vd. Bu sayımda Irak için sadece erkek nüfus sayılmıştır. Tabloda, Osmanlı Devleti Genel nüfusu toplamında her unsur için erkek ve kadın nüfus toplamları verilmiş ve Irak için söz konusu olmayan Bulgarlar, Latinler Gayrimüslim Çingeneler dahil edilmiştir. Tabloda, T. Toplam, V. Vilayet, G. Genel, G. T. Genel Toplam sözcüklerini ifade etmektedir.

19 Bu toplama, 49 Latinler, 371 Monofizitler (Süryaniler) ve 11. 420 Yabancı Uyruklular dahil edilmiştir.

20 Bu toplama 2 Monofizitler (Süryaniler) dahil edilmiştir.

21 Bu toplama 21. 850 Yabancı Uyruklular dahil edilmiştir.

Kerkük	22. 008	2	-	243	41	-	22. 294 ²²
Salahiye	9. 559	-	-	-	157	-	9. 716
Erbil	10. 677	-	-	340	620	-	11. 637
Ranye	5. 389	-	-	-	45	-	5. 434
Köysançak	8. 680	-	-	205	134	-	9. 019
Ravandiz	11. 147	-	-	-	359	-	11. 506
Süleymaniye	14. 556	-	-	54	218	-	14. 828
Gülenber	6. 313	-	-	-	59	-	6. 372
Morge	6. 320	-	-	-	35	-	6. 355
Şehirpazar	5. 330	-	-	-	-	-	5. 330
Bazyan	4. 408	-	-	2	26	-	4. 436
Umadiye	13. 601	-	-	1. 213	121	28	14. 963
T. Musul V.	164. 593	3	45	7. 082	4. 286	102	176. 111
Irak G. Toplam	324. 855	3	429	8. 065	17. 458	254	384. 720
Osmanlı G. T.	12. 587. 137	2. 332. 197	1. 001. 465	149. 786	184. 006	36. 238	17. 388. 604

Osmanlı Devleti'nde Irak'ın Nüfusu 1881/82-1893 (Düzeltilmiş)²³

Sıra	Vilayet	Sayılamayan Gruplar	Tahmini Nüfus	Sayılan Nüfus	Toplam
1	Bağdat	Göçebe aşiretler ve kadınlar	600. 000	197. 756	797. 756
2	Basra	Göçebe aşiretler ve kadınlar	300. 000	10. 853	310. 853
3	Musul	Seçimlere dahil edilmeyen aşiretlerin ve kadınların tahmini sayısı	250. 000	176. 111	426. 111
Irak Genel Toplamı			1. 150. 000	384. 720	1. 534. 720

Osmanlı Devleti'nde Irak'ın Nüfusu 1894²⁴

İdari Birim	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Toplam
Bağdat	150. 108	-	349	875	12. 715	17	231. 448 ²⁵

22 Bu toplam eserde yanlış olarak 22. 694 olarak verilmiştir.

23 Bu düzeltilmiş nüfus için bakınız: K. Karpat, **a.g.e.**, s. 189, Tablo: 1. 8. C.

24 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 191 vd. Tablo: 1. 9. Bu sayımda Irak için sadece erkek nüfus sayılmıştır. Tabloda, Osmanlı Devleti Genel nüfusu toplamında her unsur için erkek ve kadın nüfus toplamları verilmiş ve Irak için söz konusu olmayan Bulgarlar, Latince Gayrimüslim Çingeneleler dahil edilmiştir. Tabloda, G. Genel, G. T. Genel Toplam sözcüklerini ifade etmektedir.

25 Bağdat toplam nüfusuna Latince (49), Suriyeliler (373) ve Yabancı Uyruklular (33. 270) dahil edilmiştir.

Basra	8. 154	-	35	108	421	135	8. 853
Musul	164. 591	3	45	7. 082	4. 286	1. 040	177. 047
Irak G. Toplam	322. 853	3	429	8. 065	17. 422	1. 192	417. 348
Osmanlı G. T.	12. 825. 334	2. 339. 300	998. 428	150. 360	185. 147	38. 023	17. 637. 203

Irak'ta Müslüman ve Gayrimüslim Nüfuslar 1894²⁶

İdari Birim	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Toplam
Bağdat	752. 000	-	349	875	12. 715	17	799. 648 ²⁷
Basra	313. 147	-	358	108	421	135	320. 000 ²⁸
Musul	408. 000	3	7. 127	-	4. 383	-	419. 675 ²⁹
Irak G. Toplam	1. 473. 147	3	7. 834	983	17. 519	152	1. 539. 323
Osmanlı G. T.	21. 507. 304	2. 505. 782	994. 065	139. 765	184. 397	36. 130	27. 208. 683

Osmanlı Devleti'nde Irak'ın Nüfusu 1896³⁰

İdari Birim	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Toplam
Bağdat	150. 108	-	349	875	12. 715	17	197. 756 ³¹
Basra	8. 154	-	35	108	421	-	8. 853 ³²
Musul	196. 126	13	73	44. 182	4. 675	135	252. 016 ³³

26 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 193. Tablo: 1. 10. Osmanlı Devleti Genel nüfusu toplamına tabloda bulunmayan Bulgarlar, Latinler, Suriyeliler ve Diğerleri dahil edilmiştir. Tabloda, G. Genel, G. T. Genel Toplam sözcüklerini ifade etmektedir.

27 Bu toplama Latinler (49), Suriyeliler (373) ve Diğerleri (33. 270) dahil edilmiştir.

28 Bu toplama Suriyeliler (831) ve Diğerleri (5. 000) dahil edilmiştir.

29 Bu toplama Suriyeliler (162) dahil edilmiştir.

30 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 196-197. Bu sayımda Irak nüfusunda sadece erkekler sayılmıştır. Tabloda, Osmanlı Devleti genel nüfusu toplamında her unsur için erkek ve kadın nüfus toplamaları verilmiş ve Irak için söz konusu olmayan Bulgarlar, Latinler, Eski Suriyeliler ve Yabancı Uyruklular dahil edilmiştir. Tabloda, G. Genel, G. T. Genel Toplam sözcüklerini ifade etmektedir.

31 Bu toplama Latinler (49), Eski Suriyeliler (373) ve Diğerleri (33. 270) dahil edilmiştir.

32 Bu toplama Eski Suriyeliler (135) dahil edilmiştir.

33 Bu toplama Eski Suriyeliler (6. 812) dahil edilmiştir.

Irak G. Toplam	354. 388	13	457	45. 165	17. 811	152	458. 625
Osmanlı G. T.	14. 156. 023	2. 367. 826	1. 013. 680	212. 966	203. 965	43. 033	19. 142. 396

Osmanlı Devleti'nde Irak'ın Nüfusu 1897³⁴

3536

İdari Birim	Müslüman	Rum	Ermeni	Katolik	Yahudi	Protestan	Toplam
Bağdat	171. 398	-	256	458	14. 667	29	187. 385 ³⁵
Basra	79. 261	5	33	341	441	-	80. 081
Musul	186. 818	13	74	4. 356	4. 568	6. 834	205. 013 ³⁶
Irak G. Toplam	437. 477	18	363	5. 155	19. 676	6. 863	472. 479
Osmanlı G. T.	14. 111. 960	2. 569. 794	1. 042. 374	120. 479	215. 524	44. 360	19. 050. 323

Osmanlı Devleti'nde Irak'ın Nüfusu 1906/7³⁷

İdari Birim	Müslüman	Rum	Ermeni	Ermeni Katolikler	Yahudi	Protestan	Toplam
Bağdat	111. 541	-	371	723	13. 003	40	126. 062 ³⁸

34 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 196-197. Bu sayımda Irak nüfusunda kadınlar gösterilmiş olmasına rağmen eksik olduğunu tahmin ediyoruz. Bu nedenle bu sayımda da sadece erkeklerin sayıldığını kabul etmek gerekmektedir. Tabloda, Osmanlı Devleti genel nüfusu toplamında her unsur için erkek ve kadın nüfus toplamları verilmiş ve Irak nüfusu tablomuzda gösterilmemiş olan Bulgarlar, Latinler, Maruniler, Keldaniler, Eski Suriyeliler ve Gayrimüslim Çingeneler dahil edilmiştir. Tabloda, G. Genel, G. T. Genel Toplam sözcüklerini ifade etmektedir.

35 Bu toplama Latinler (48), Keldaniler (529) dahil edilmiştir.

36 13 Bu toplama Maruniler (1. 158), Eski Suriyeliler (1. 192) dahil edilmiştir.

37 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 202 vd. Osmanlı nüfus sayımları içinde en önemli sayımlardan biri olan 1906/7 sayımında Irak vilayetleri için de kadın nüfuslar gösterilmiştir. Fakat bunlar çok eksiktir. Tabloda, Osmanlı Devleti genel nüfusu toplamında her unsur için erkek ve kadın nüfus toplamları verilmiş ve Irak nüfusu tablomuzda gösterilmemiş olan Bulgarlar, Ulahlar, Latinler, Maruniler, Süryaniler, Keldaniler, Jakobiler, Samiriyeliler, Yezidiler, Çingeneler ve Yabancılar dahil edilmiştir. Tabloda, G. T. Genel Toplam sözcüklerini ifade etmektedir.

38 Bu toplama, Latinler (57), Süryaniler (327) dahil edilmiştir.

Divaniye	30.496	-	2	-	555	-	31.053
Kerbela	20.906	-	-	-	157	-	21.063
Toplam Bağdat	162.943		373	723	13.715	40	178.178
Basra	7.460	-	36	165	266	-	7.927
Amara	2.000	-	-	169	174	-	2.343
Müntelik	-	-	-	-	-	-	-
Necd	-	-	-	-	-	-	-
Toplam Basra	9.460	-	36	334	440		10.270
Musul	43.775	1	45	3.882	2.071	74	54.421 ³⁹
Kerkük	67.458	2	-	788	1.758	-	70.006
Süleymaniye	36.929	-	-	56	336	-	37.321
Toplam Musul	148.162	3	45	4.726	4.165	74	161.748
Toplam Irak	320.565	3	454	5.783	18.320	114	350.196
Osmanlı G. T.	15.508.753	2.823.063	1.031.708	89.040	253.435	52.485	20.884.630

Osmanlı Devleti'nin en son nüfus sayımı 1914 yılında Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce yapılmıştır. 1914 sayımı, 1905/6 sayım rakamlarından yararlanılarak hazırlanmıştır. Aradaki yıllarda kayıtlara geçen doğum rakamları eklenerek, ölüm rakamları çıkarılmıştır. Musul, Bağdat ve Basra vilayetleri, diğer bazı vilayetlerle birlikte bu sayıma dahil edilmemiştir.

Osmanlı Devleti idari yapısı içinde üç vilayete yer alan Irak coğrafyasının nüfus yapısı hakkında bilgi veren resmi nüfus sayımlarının topluca özetleri aşağıdaki tabloda verilmiştir. 1893 ve 1906 sayımlarına göre net artış ve kayıpların verildiği son sütunda, hiçbir zaman tam sayılamadığı için Bağdat ve Basra'nın artış ve kayıpları verilememiştir. Musul vilayeti nüfusunda 14.363'lük bir azalma görülmektedir.

39 Bu toplama, Keldaniler (719), Jakobiler (1.024), Yezidiler (2.830) dahil edilmiştir.

Osmanlı Resmi Nüfus Sayımlarının Irak İçin Özetleri 1893-1906⁴⁰

İdari Birim	1893	1894	1895	1896	1897	1906	Net Gains (Loss) 1893-1906
Bağdat	197. 756	197. 756	197. 756	197. 756	187. 385	178. 178	-
Basra	10. 853	8. 853	8. 853	8. 853	80. 081	10. 270	-
Musul	176. 111	177. 047	251. 094	252. 016	205. 013	161. 748	14. 363
Irak G. Toplam	384. 720	383. 656	457. 703	458. 625	472. 479	350. 196	
Osmanlı G. T.	17. 388. 562	17. 637. 191	18. 735. 218	19. 142. 396	19. 050. 323	20. 884. 630	3. 496. 068

Osmanlı Devleti'nin resmi nüfus sayımlarının bütünü ele alındığında hem Irak'ın geneli, hem de Musul ve çevresi büyük çoğunlukla Müslüman nüfusla meskündür. Bölge nüfusunu veren en son sayım olan 1906/7 sayım sonuçlarına göre Irak'ın genelinde üç vilayette toplam nüfus 350. 190'dır. Bunun 320. 565'i Müslüman, geriye kalan 29. 631'i Gayrimüslimdir. Yani toplam nüfusun % 91. 53'ü Müslüman, % 8. 47'si Gayrimüslimdir. Musul ve çevresinde de oranlar yaklaşık aynıdır: Toplam nüfusu 161. 748 olan Musul vilayetinde 148. 162 Müslüman, 13. 586 Gayrimüslim yaşamaktadır. Vilayet nüfusunun % 91. 60'ını Müslümanlar, % 8. 40'ını Gayrimüslimler oluşturmaktadır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Musul Vilayeti'nin kapsadığı 91 bin kilometre karelik geniş alan üzerinde kurulu 3 sancak (Musul, Süleymaniye ve Kerkük), 18 kaza, 25 nahiye ve 3 bin köyde yaklaşık yarım milyon insan yaşıyordu. 1881/82 sayımının Prof. Dr. Kemal Karpat'ın konar-göçer boylar ile kadınları da ilave ederek verdiği düzeltilmiş nüfus da (426. 111) bunu doğrulamaktadır.

İngilizler bölgeyi işgal ettikten sonra 1919'da yaptıkları nüfus tespitinde vilayet nüfusunu 703. 378 olarak vermişlerdir. Bunun 601. 893'ü Müslüman (% 85. 58), 55. 470'i Hıristiyan (% 7. 88), 14. 835'i Yahudi (% 2. 11), 31. 180' de Yezidi (% 4. 43) idi. Osmanlı Devleti'nin nüfus sayımlarındaki eksiklikler şüphesiz İngilizlerin tespitlerinde de bulunmaktadır. Fakat, bütün sayımlardaki Müslüman, Gayrimüslim oranlarının bu sayımda da yaklaşık olarak aynı olduğu (% 85. 58 Müslüman, % 14. 42 Gayrimüslim) görülmektedir.

40 K. Karpat, **a.g.e.**, s. 228. Tablo: 1. 18.

İngilizler, bu aşamada henüz Türk taleplerini ciddi bir tehdit olarak değerlendirmedikleri için bu oranları aslına uygun olarak vermişlerdir. Bundan sonraki hiçbir İngiliz nüfus tespitinde (1921, 1922, 1924) Müslümanlar açısından bu oranları görmek mümkün olamayacaktır. Başlangıçta petrol politikalarını bölgedeki Hıristiyanlar üzerine bina etmek isteyen İngilizler, bunun yeterli olmadığını görünce; bu defa Müslüman unsurlar üzerinde özellikle de Kürtler üzerinde çalışmaya başlayacaktır. Bu nedenle, sonraki İngiliz nüfus istatistiklerinde daima Arap ve Kürt nüfuslar artırılacak; buna karşılık Türk nüfus hep az gösterilecektir.

İngiltere amacına ulaşır, Milletler Cemiyeti'nden kendi lehine karar çıkarılmasını sağladıktan sonra Irak'ta 1935 yılına kadar nüfus tespiti ve 1947 yılına kadar da nüfus sayımı yapılamamıştır.⁴¹

1560 tarihli tahrir defteri verilerinden itibaren, Musul Vilayeti özellikle de Kerkük Sancağı ve çevresi daima Türk / Türkmen kimliğini muhafaza etmiştir. Buna karşılık, emperyalist politikalar çerçevesinde Türklere yönelik baskılar sonucu zaman zaman bölgenin nüfus yapısı dolayısıyla etnik ve kültürel kimliği değiştirilmeye çalışılmıştır. Bütün bu çabalara rağmen Türkmenler Irak coğrafyası ve devleti içinde Araplar ve Kürtlerle birlikte daima üçüncü asli / ana unsur olmuşlardır. 1965 nüfus sayımı verileri de bunu göstermektedir. Bu sayım sonuçlarına göre Irak nüfusunun % 60'ını Araplar, % 17'sini Kürtler ve % 15'ini Türkmenler oluşturmaktadır:

IRAK NÜFUSU (1965)⁴²

Sıra	Etnik Grup	Genel Nüfusa Oran
1	Araplar	% 60
2	Türkler	% 15
3	Kürtler	% 17
4	Farslar	% 4
5	Diğer (Süryani, Asuri, Yezidi, Nasturi)	% 4
Toplam Nüfus		8. 200. 000

41 Bu konudaki gelişmeler için bakınız: İ. Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 26 vd.

42 M. Kafalı, "Kerkük Türkleri", **Makaleler**, C I, s. 467.

Son yıllarda Irak nüfusu hakkında yapılan tahminler topluca değerlendirildiği takdirde, Kerkük Türklerinin yine Irak'ta üç önemli asli / ana unsurdan biri olduğu; bölgede ise en önemli unsur olduğu görülmektedir. Kerkük Türklerinin toplam nüfusu 2. 5 milyon civarında tahmin edilmektedir. Bu rakamı 3-3.5 milyona olarak tahmin eden araştırmacılar da vardır.⁴³

IRAK İÇİNDE TÜRKMEN NÜFUSU (1990)

Sıra	Bölge	Nüfus
1	Kerkük ve Çevresi	2. 130. 000
2	Bağdat ve Çevresi	300. 000
GENEL TOPLAM		2. 430. 000

V. BÖLGEDE DEMOGRAFİK YAPIYI DEĞİŞTİRME ÇABALARI

Irak genelinde 1920 yılından günümüze kadar Türkmenleri asimile etmek ve bölgelerini Araplaştırmak (şimdi ise Kürtleştirmek) için çok çeşitli yöntemlere başvurulmuştur. Açık yerlerde Türkçe konuşmayı yasaklamak ve hatta telefonda kendi ailesiyle konuşanları cezalandırmak gibi insan haklarına tamamen aykırı kararlar alınmış ve uygulanmıştır. Yüzlerce Türkmen köy ve kasabası çeşitli bahanelerle yıkılmış, Türkmen halkı başka yerlere göçe zorlanmış, Irak'ın güneyinden yüz binlerce Arap'ın Türkmen bölgelerine yerleşmeleri için kendilerine karşılıksız teşvik primleri verilmiş ve arazi dağıtılmıştır.⁴⁴

Bu süreçte Kerkük Türkleri, değişik tarihlerde çok büyük baskı ve katliamlarla karşılaşmışlar, adeta "etnik temizlik" denebilecek olaylar yaşamışlardır. Kaçakaç Katliamı (Telafar, 1920), Levy Katliamı (Kerkük, 4 Mayıs 1924), Gavurbağı Katliamı (Kerkük, 12 Temmuz 1946), Kerkük Katliamı (Kerkük, 14-16 Temmuz 1959), Türkmen Liderlerin İdamı (16 Ocak 1980), Tuz-Hurmatu Katliamı (Tuz-Hurmatu, 26 Mart 1991), Altunköprü Katliamı (Altunköprü, 28 Mart 1991), Irak'ın İstanbul Başkonsolosluğu Önünde Türkmen Gençlerin

43 Bu rakamlar için topluca bakınız: Ali Kerküklü, **Oyun İçinde Oyun: Kerkük**, s. 32 vd.

44 Tamamen nüfus yapısını değiştirmeye dönük olan bu uygulamalar için bakınız: Ali Kerküklü, **Oyun İçinde Oyun: Kerkük**, İstanbul, 2006, s. 128 vd.

Şehit Düşmesi (5 Nisan 1991), Erbil Katliamı (Erbil, 31 Ağustos-2 Eylül 1996), Kerkük Türkmen Katliamı (Kerkük, 31 Aralık 2003), Telafar Katliamı (Telafar, Eylül 2004 ve Eylül 2005), Tuz-Hurmatu, Taze-Hurmatu, Beşir, Tisin katliamları bunlardan bazılarıdır.

1991 yılındaki Birinci Körfez Harekatı'na kadar "Araplaştırma" şeklinde devam eden Kerkük Türklerine yönelik asimilasyon faaliyetleri; bu tarihten sonra ve özellikle ABD'nin Irak'ı ve bu arada bölgeyi işgal etmesi üzerine (9 Nisan 2003, Kerkük - 10 Nisan 2003, Musul) "Kürtleştirme" şeklinde uygulanmaya başlandı. ABD ve Kürtler işgal ettikleri Türkmen şehirlerinde Saddam Hüseyin'i aratmayacak şekilde baskı ve zulüm yapmaya başladılar.

1991 yılında Irak'ın kuzeyinde Körfez Savaşı'ndan sonra 36. paralelin kuzeyi "güvenli bölge sınırı" kabul edilerek Saddam Hüseyin'in uçaklarının uçuşuna kapatıldı. 1991'de oluşturulan "güvenli bölge"nin içine dahil edilen Erbil şehrinin demografik yapısı değiştirilmeye başlandı. On binlerce Kürt, köy ve dağlardan Erbil'e göç ettirildi. Erbil'in Kürtleştirme planı ve programı kapsamında, Kürtler binlerce yıldır "Erbil" olan şehrin adını "Havler" olarak değiştirdi. İlginç olan doğuda Süleymaniye bölgesi 36. paralelin güneyinde olmasına rağmen güvenli bölgeye dahil edilmiş; batıda Musul, 36 paralelin kuzeyinde kalmasına rağmen güvenli bölgeye alınmamıştı.

Kerkük'e bağlı Altunköprü kasabasının adı Kuzey Irak'taki Kürt yönetimi tarafından kasaba girişine asılan yeni yol tabelasında değiştirildi. Kurulduğundan buyana hep bir Türkmen şehri olan Altunköprü'nün adı, Kürtçe "köprü" anlamına gelen "Pirde" olarak değiştirildi.

Bölgenin demografik yapısını değiştirme faaliyetleri esasen Kerkük şehri üzerinde yoğunlaştırılmıştır. 1991'den sonra başlayan ve fakat 2003 ABD işgali ile hızlanan bir süreçte Kerkük'ün Türk kimliği bütün dünyanın gözleri önünde değiştirilmeye başlandı. İşgalci ABD ile işbirliği yapan Kürtler, 28 Mayıs 2003'te Kürt bir valinin atanması ile birlikte şehirde bütün devlet dairelerini ellerine geçirdiler. Kerkük'te toplam 25-27 olan yerel genel müdürlüklerin sadece biri (Milli Eğitim Müdürlüğü) Türkmenlerin, diğerlerinin tamamı Kürtlerin elinde bulunmaktadır. Şehirdeki Irak Ulusal Muhafız Birlikleri ve Polis Teşkilatı'nın tamamı Kürtlerden oluşuyor. Yani şehrin güvenliğini sağlama işi de peşmergelere bırakılmış durumda.

Kürt gruplar 17 Mart 1991 ve 10 Nisan 2003'te Kerkük'ü yağmalayarak şehirdeki devlet dairelerini talan ettiler. Demografik yapının değiştirilmesi için öncelikle nüfus ve tapu dairelerini basarak, kayıtları imha ettiler. Taşıma usulüyle binlerce Kürt getirilerek önce Saddam stadyumuna sonra da çadır kentlere yerleştirildiler. Bugün itibarıyla Kerkük'teki "ithal Kürtlerin" sayısı 300. 000'i aşmış bulunmaktadır.⁴⁵

Irak Türkmen cephesi lideri ve Milletvekili Saadettin ERGEÇ'in verdiği bilgilere göre, taşınan bu göçmen Kürtlere verilen "gıda karneleri"nden anlaşılmaktadır ki, Kerkük'e 343 bin Kürt getirilmiş, 227 bin kişi de seçmen olarak kaydedilmiştir. Bunlara ev, arazi ve çadır verilerek, yerleşmeleri teşvik edilmiştir.⁴⁶

---

45 Ali Kerküklü, **Oyun İçinde Oyun: Kerkük**, s. 107 vd.

46 F. Bila, "Türkmen Lider Ergeç: Kerkük Patlarsa İç Savaş Durdurulamaz", **Milliyet**, 19 Ocak 2007.

VI. SONUÇ

Tarihsel süreç içinde yakın zamanlara kadar “Musul Türkleri” olarak anılan Irak siyasi coğrafyası içindeki Türk varlığı, son yıllarda Kerkük şehrinin tarihi Türk yerleşimi olmasından dolayı “Kerkük Türkleri” olarak anılır olmuştur.

Bölgedeki Türk siyasi hakimiyeti ve demografik yerleşimi çok eski tarihlere kadar girmektedir. 642 yılında Müslümanlar tarafından fethinden itibaren Emevi ve Abbasi devletleri içinde Türk varlığına sahne olan bölge, özellikle Büyük Selçuklu İmparatorluğu ile birlikte tamamen Türk siyasi hakimiyetine geçmiştir. Bölge aynı zamanda yoğun Türk göçüne sahne olmuş ve Türkler bölgenin demografik yapısını şekillendiren en önemli unsur olmuşlardır. Tahrir defterleri ve Osmanlı nüfus sayımlarından bu durumu takip etmek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nin parçalanması ve Ortadoğu topraklarının kaybedilmesine bağlı olarak Irak coğrafyasındaki demografik yapıda da önemli değişiklikler olmuştur. Özellikle Lozan ve sonrası süreçte Irak coğrafyasında Türk siyasi hakimiyetinin son bulması, “Kerkük Türkleri”nin de yeni oluşan siyasi yapı içindeki varlıklarını zaman zaman tehlikeli boyutlara taşımıştır.

Son dönemde büyük bir hızla Kerkük şehri başta olmak üzere bölgenin Türk kimliğini ortadan kaldırarak, nüfus yapısını Kürtleştirmeye çalışılması şüphesiz daha büyük bir amaca ulaşmak için zemin hazırlama çalışmalarıdır. 1991'den beri Irak'ın kuzeyinde bir Kürt devleti kurmak için her türlü ortamı hazırlayan ABD, yeni Irak Anayasası'na koydurduğu bir madde ile Kerkük'te Aralık 2007'de bir referandum öngörmekteydi. Önce “normalleşme” sağlanacak, sonra “sayım” ve “referandum” yapılarak Kerkük'ün kimliği belirlenecekti. Bütün bu demografik oyunlarla belli bir aşamaya getirilen Kerkük'ü Kürtleştirme çalışmaları referandumla bir sonuca ulaştırılacaktı. Fakat bu referandum bir türlü yapılamadı. Buna rağmen oluşturulan fiili durum Irak Türklerinin aleyhine olarak gelişmeye devam etmektedir.

Türkiye'nin bu duruma, bu oldubittiye seyirci kalmaması gerekmektedir. Tarihsel, kültürel ve coğrafi bakımdan Anadolu ve dolayısı ile Dünya Türklüğünün ayrılmaz bir parçası olan Kerkük Türklerinin haklarına sahip çıkılmalıdır.

SEÇİLMİŞ KAYNAKÇA

GÜNDÜZ, A., “Kerkük”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, C XXV, Ankara, 2002.

HÜRMÜZLÜ, E., **Irak’ta Türkmen Gerçeği**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

KAFALI, M., “Kerkük Türkleri”, **Makaleler**, C I, Yayına Hazırlayanlar: S. Yalçın, S. Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 463-465.

KAFALI, M., “Kerkük Türkleri, Bugünkü Durumları ve Yakın Mazisi” **Makaleler**, C I, Yayına Hazırlayanlar: S. Yalçın, S. Özbek, Berikan Yayınevi, Ankara, 2005, s. 449-450.

KARPAT, K., **Osmanlı Nüfusu (1830 – 1914) Demografik ve Sosyal Özellikleri**, Çeviri: B. Tırnakçı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2003.

KAYMAZ, İ. Şerif, **Musul Sorunu: Petrol ve Kürt Sorunları İle Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, Otopsi Yayınları, İstanbul, 2003.

KOÇSOY, Şevket, **Irak Türkleri**, İstanbul, 1991.

KRAMERS, J. H., “Kerkük”, **İslâm Ansiklopedisi**, C VI, İstanbul, 1986.

SAATÇİ, S., **Tarihi Gelişim İçinde Irak’ta Türk Varlığı**, İstanbul, 1996.

SAATÇİ, S., **Irak Türkmenleri, Yerleşim Bölgeleri, Boyları ve Oymakları**, Kerkük Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006.

SAHİLLİOĞLU, H., “Osmanlı Döneminde Irak’ın İdari Taksimatı”, Çeviren: M. Öztürk, **Belleten D.**, C LIV, sayı: 211, Ankara, 1991.

111 Numaralı Kerkük Livâsı Mufassal Tahrir Defteri (Kanûnî Devri), Yayına Hazırlayanlar: A. Özkılınç, A. Coşkun, A. Sivridağ, N. Yekeler, M. Yüzbaşoğlu, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Yayınları, Ankara, 2003.

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
IV. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Mustafa TURAN

**SURİYE, FİLİSTİN VE İRAK'IN PAYLAŞILMASINA
DAİR İNGİLTERE DIŞİŞLERİ BAKANI MR. BALFOUR'UN
BİR MEMORANDUMU**

Prof. Dr. Mehmet OKUR*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, bir süreden beri Osmanlı topraklarını paylaşma planları yapan İtilaf Devletleri'nin bu husustaki çalışmalarını hızlandırmıştı. Nitekim harp esnasında İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya aralarında Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşan gizli anlaşmalar yaptılar. Bu antlaşmalardan en önemlisi ve en kapsamlısı ise şüphesiz Sykes-Picot Anlaşması'dır. 9-16 Mayıs 1916 tarihleri arasında teati edilen ve bölgenin kaderi üzerinde kalıcı etkiler bırakan bu anlaşmaya göre, Fransa, Musul, Suriye kıyıları ve çevresinden başka Çukurova, Sivas, Elazığ, Maraş, Antep ve Mardin'i içerisine alan bölgeye sahip olurken; İngiltere, Basra'dan Bağdat'a kadar tüm Güney Mezopotamya'yı, Akka ile Hayfa Limanlarını ele geçiriyor ve bunun dışındaki bölgelerde ise nüfuz alanı oluşturuyordu.

Savaş içerisinde birtakım dengeleri korumak amacıyla yapılan bu paylaşım savaş sonrasında İngiltere'yi rahatsız etmeye başladı. Savaş süresince Filistin, Suriye ve Irak cephelerinin bütün yükünü çektiğini ve Türk ordusunun yenilgisinde en büyük payın kendisine ait olduğunu belirten İngiltere, Yahudiler için bir devlet meydana getirmek başta olmak üzere bölgeye yeni bir düzen vermek istediğinden Suriye'nin kontrolün kendisinde olmasını istemekteydi. Nitekim İngiltere, Mondros Mütarekesi'nden itibaren Fransa'nın Suriye bölgesindeki nüfuzunu nicelik ve nitelik olarak daraltma politikası izlemeye başlamış, hatta bu amaçla Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransa'nın nüfuz bölgesinde yer alan

---

* Karadeniz Teknik Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Musul'u işgal etmiştir. Fransız basını İngiltere'nin bu girişimini sert bir şekilde eleştirirken, Londra ve Paris hükümetleri arasında ise güvensizliğe ve gerginliğe yol açmıştır.

İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur J. Balfour'un, 11 Ağustos 1919'daki memorandumunda İngiltere – Fransa arasındaki bu gerginliğin sebepleri üzerinde durulduğu gibi, bölgede nasıl bir manda yönetimi kurulacağı ve Arap emirlerine verilen toprak veya bağımsızlığa dair sözlerin aslında ne anlama geldiği de ayrıntılı bir şekilde anlatılmaktadır.

Bu bildiriye, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde büyük güçlerin Ortadoğu politikaları, bölgedeki faaliyetleri ve I. Dünya Savaşı sürecindeki paylaşımlar hakkında genel bir değerlendirme yaptıktan sonra özellikle British Documents on Foreign Affairs belgelerine dayanılarak Suriye üzerindeki İngiliz – Fransız rekabetine ve bu konuda İngiltere Dışişleri Bakanı Balfour'un yukarıda adı geçen memorandumuna değinilecek, bölgedeki gelişmelere etkisi üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı İmparatorluğu, Suriye, İngiliz, Fransız

ABSTRACT

During the First World War, the Ottoman Empire entered the war on the side of Germany, so Allied Powers who plans to share Ottoman lands, accelerated its efforts in this regard. As a matter of fact during the war, Britain, France, Russia and Italy made secret agreements that share the territory of Ottoman Empire among them. Without doubt Sykes-Picot Agreement is most important and most comprehensive in comparison to other agreements. According this agreement that was concluded 9-16 May 1916 and leaves lasting effects on the region's fate, France was allocated control of south-eastern Turkey which included in Mosul, Syrian coasts and its environment, Çukurova, Elazığ, Sivas, Maraş, Antep and Mardin; on the other hand Britain was allocated control of areas roughly comprising the coastal strip between the sea and River Jordan, Jordan, southern Iraq, and a small area including the ports of Haifa and Acre.

The share that was made in order to maintain some balance in the war began to border Britain after war. Britain uttered that assume whole burden front of Palestine, Syria and Iraq; moreover, the largest share of the defeat of the Turkish Army had its own. Because she wanted to especially establish country for Jewish and gave a new order to region. In fact Britain began throttling policy of France influence in the Syria as a quality and quantity since the Moudros Armistice. Moreover, with this aim, she occupied areas of France influence according to Sykes-Picot Agreement. French press has been sharply criticized to Britain initiative. Also this situation created mistrust and insecurity between Government of London and Paris.

Arthur J. Balfour who British Foreign Affairs Minister, focused on causes of the insecurity between Britain and France in his memorandum that was made 11 August 1919 by his own. He also gave notion us about how to set up a mandate in the region and promises that was given to Arab relating territory and its independence, in fact what it means.

In this paper, will be focused on Middle East policy of Great Power in the last period of the Ottoman Empire, Its activities in the region and will be made general assessment of the shares during the First World War. Then, will be mentioned Anglo-French rivalry on the Syria by based on especially the British Documents on Foreign Affairs and will be describe Arthur J. Balfour's memorandum that deal with this situation and its effects on the region's incidents.

Key Words: First World War, Ottoman Empire, Syria, British, French.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesi, bir süreden beri Osmanlı topraklarını paylaşma planları yapan İtilaf Devletleri'nin bu husustaki çalışmalarını hızlandırmıştı. Nitekim harp esnasında İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya, aralarında Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşan gizli anlaşmalar yaptılar. Bu antlaşmalardan en önemlisi ve en kapsamlısı şüphesiz Sykes-Picot Anlaşması'dır.

Ortadoğu'nun İngiltere ve Fransa arasında paylaşımını belirleyen ve bölgenin kaderi üzerinde kalıcı etkiler bırakan bu anlaşma, Osmanlı Devleti'ni Arap emirlerinin isyanları ile zor durumda bırakma stratejisine dayanmaktaydı. İngiltere bir yandan Hicaz Emiri Hüseyin ve Necd Emiri İbn-i Suud ile bağımsızlık anlaşması imzalarırken, diğer yandan da müttefiki Fransa ile bölgeyi aralarında taksim etmekteydi.

9-16 Mayıs 1916'da teati edilen belgelere göre, Fransa, Suriye kıyıları ve çevresinden başka Çukurova, Kayseri dışarda kalmak suretiyle Sivas, Elazığ, Maraş, Antep ve Mardin'i elde ederek, Halep-Şam-Musul'u içine alan üçgende nüfuz bölgesi kurarken; İngiltere, Basra'dan Bağdat'a kadar tüm Güney Mezopotamya'yı, Akka ile Hayfa Limanlarını ele geçiriyor ve bunun dışındaki bölgelerde ise nüfuz alanı oluşturmuyordu.¹

Savaş içerisinde birtakım dengeleri korumak amacıyla bol keseden yapılan bu dağıtım savaş sonrasında İngiltere'yi rahatsız etmeye başladı. Hindistan yolu üzerindeki bu bölgeyi bir an önce ele geçirmek isteyen İngiltere; savaş süresince Filistin, Suriye ve Irak cephelerinin bütün yükünü üzerine aldı.² Bu durumu müttefiklerine karşı bir özveri olarak kullanan ve Türk ordusunun yenilgisinde en büyük payın kendisine ait olduğunu belirten İngiltere, esasında ne pahasına olursa olsun hem Musul'u ele geçirmek³ ve hem de aynı zamanda Yahudiler

1 Söz konusu antlaşmada Rusya, İngiltere ve Fransa'nın bu isteklerini 18 Mart 1915'te Londra'da imzalanan İstanbul Antlaşması ile kendine verilen Boğazlar, Marmara Denizi, Gelibolu Yarımadası, Enez-Midye hattına kadar Trakya Bölgesi, Bozcaada ve İmroz (Gökçeada) Adaları ile Sakarya Irmağı'na kadar Kocaeli Yarımadası'na ilave olarak Erzurum, Trabzon, Bitlis, Muş ve Siirt'i içine alan bölgenin kendisine verilmesi şartıyla kabul etmiştir. Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara, 1994, s. 5.

2 Durdu Mehmet Burak, **Birinci Dünya Savaşı'nda Türk İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Ankara 2004, s. 206.

3 İngilizlerin Musul'u işgal hareketine karşı çıkamayan Fransız Başbakanı Clemenceau, "Ben Kilikya'yı, Suriye'yi, Şam'ı, Halep'i, Beyrut'u ve Musul'dan elde edilecek petrolün akacağı

için bir devlet meydana getirerek dünya Musevilerinin ekonomik gücü ve nüfuzlarını yanına almak düşüncesindeydi.⁴ Nitekim Kasım 1917 tarihli “Balfour Deklarasyonu” ile bu konuda ilk adımı atmışlardı.⁵ Ancak İngiltere, bölgenin şekillenmesinde başlıca rol oynamak için savaş sonrası paylaşım kontrolünün de kendisinde olmasını istemiş, hatta Fransızları Mondros Mütarekesi görüşmelerine dahi katmamışlardır.⁶

İşte İngilizlerin Mondros Mütarekesi'nden itibaren izlediği Fransa'nın Suriye-Filistin bölgesindeki nüfuzunu nicelik ve nitelik olarak daraltarak hem Yahudilere daha fazla yer açma hem de kendi nüfuz alanlarını genişletme politikası, hatta bu amaçla Sykes-Picot Anlaşması'na göre Fransız bölgesinde yer alan Musul'u işgal etmesi⁷, Fransız basının sert tepkilerine neden olmuş⁸, İngiltere ve Fransa arasında güvensizliğe ve gerginliğe yol açmıştır.

Bu konu ile ilgili olarak İngiltere Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour'un, 11 Ağustos 1919'daki memorandumunda şu bilgiler verilmektedir:

“İngiltere-Fransa ilişkilerinde gözlemlenen Suriye probleminin etkisi⁹, bü-

---

İskenderun Limanı'nı alabilmek için bir yem olarak Musul'u İngilizlere verdim” derken oyuna getirildiğinin farkında dahi değildir. Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990, s. 8.

- 4 İngiltere'nin Siyonist hareketi desteklemesinin başka nedenleri de vardı. İngilizler öncelikli olarak Siyonizm'in anavatanı Almanya ve Avusturya'daki Siyonistleri müttefiklerin yanına çekmek istiyordu. Bir diğer husus ise Süveyş Kanalı'nı elde tutmak için Filistin'de ‘Dost’ bir güce duyulan ihtiyaçtı. Peter Mansfield, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, İstanbul, 2000, s. 56.
- 5 Sina Akşin, “Kurtuluş Savaşı'nda ve Lozan'da İngiltere ve Fransa İle İlişkiler, **Lozan'ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul, 1978, s. 58.
- 6 Mehmet Okur, “Mondros Mütarekesi'nin Irak ve Suriye cephelerinde Uygulanışında İngiltere'nin Yaklaşımı”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 2 (Temmuz 2002), s. 239.
- 7 Musul'un işgali ile yetinmeyen İngilizler kısa bir süre sonra Kilis, Antep, Maraş ve Urfa'yı da işgal ettiler. **Türk İstiklal Harbi IV, Güney Cephesi**, Ankara, 1966, s. 3-4; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 8-9; **Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı**, Ankara, 1999, s.138; Okur, a.g.m., s. 235-243.
- 8 Fransız gazeteleri, İngiltere'nin Suriye'yi ‘metotlu bir şekilde İngilizleştirildiğini yazmaktaydı. Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1988, s. 179.
- 9 Alman tehlikesinin zorla bir araya getirdiği bu iki ülke arasındaki ittifak, İngiltere'nin Sykes-Picot Antlaşması ile Fransa'ya bırakılan Filistin'e uluslararası bir statü vermeye çalışması, Balfour bildirisi, sonrasında İngiltere'nin bu bölgeyi kendine mal etme çabaları, yine başlangıçta Fransızlara verilen Musul'u elde etme düşüncesi ve son olarak bölgedeki ulusların kendi kendini yönetmesi gibi konuları ön plana çıkarması ile büyük yara aldı.

yük ölçüde endişelenmeme sebep oluyor. Bu konu hakkında pek az şey söylenmiş, çok şey gizli tutulmuş olmasına rağmen endişem bir türlü azalmadı. Başkalarının, ne olursa olsun İngiltere'nin Suriye mandasını kabul edeceği yönündeki bildirisi hakkında Fransız basınının sessizliğini sürdürmesi ise hayra alamet değil. Fransız Hükümeti ve Fransız Colonial Partisi'nin yerleşik inancını değiştirmek için çok az şey yapıldığı ya da hiçbir şey yapılmadığı hepimiz tarafından bilinse de kimse bunlardan bahsetmiyor.

Şüphesiz çoğu yanlış anlaşılmalara gibi aynı nedenden kaynaklanan bu yanlış anlaşılma da birçok eksik bilgi ve sempati ile birleşmiş durumda. Bilhassa bu örnekte Fransızların, Suriye'nin gerçekten Fransa'ya ait olduğu yönündeki tarihi iddialarını¹⁰ anlayabilmiş değilim. Ancak Fransızlara hatırlatmak gerekir ki son savaşta Türklerin bölgeden uzaklaştırılmasında en büyük rolü İngiliz ordusu üstlenmiş ve bu durum İngiliz hayatına ve hazinesine büyük maliyet getirmiştir.

Ortadoğu ve Suriye üzerinde eskiden beri var olan ve son müzakerelerde olduğu gibi kabul edilen Fransız iddialarından yola çıkarsak o vakit kendileri için söyleyecek bir şeyleri olduğunu kabul etme gerekliliğimiz, söyleyeceklerinin ne olduğunu tam olarak anlamak için iyi bir seçenek olacaktır.

Mr. Clemenceau'ya, kendisi hakkında vatandaşlarının hemen hemen hepsi tarafından takınılan kızgın tavrın¹¹ müdafaasındaki tüm düşüncelerini sordu-

---

Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması**, Çev.: Tefik Alanay, İstanbul 1972, s. 112-113; David Fromkin, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)**, Çev.: Mehmet Harmancı, İstanbul, 1993, s. 135.

10 Fransa'nın Suriye üzerindeki emelleri Haçlı Seferleri'ne kadar geri gitmektedir. Haçlı Seferleri sırasında Fransız şövalyelerinin Suriye'de kurdukları krallıktan yola çıkan bir kısım Fransız, 1914'te dahi bölgeyi Fransa'nın bir parçası olarak görmeye devam etmiştir. 18. Yüzyılda Akdeniz'deki önemli ve en büyük kolonileri İngiltere'ye kaptırması üzerine iki devlet arasında sömürge yarışı başlamıştır. Bu yarışta Fas, Tunus ve Cezayir'de bir sömürge imparatorluğu kurmak isteyen Fransa, Cezayir'e hâkim olabilmiş, Napolyon'un 1798'de Mısır ve Suriye'yi ele geçirmek için yaptığı girişim ise İngiltere'nin müdahalesi sonucu başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bölgede iki ülke arasında devam eden nüfuz mücadelesi, XIX. yüzyılın ortalarında Fransa'nın Lübnan'ı kontrol etmek istemesi ile yeni bir boyut kazanmıştır. Bu süreçte meydana gelen olaylarda Fransa'nın Marunîleri, İngilizlerin ise Dürzileri desteklemesi sonucu iki büyük devlet arasında yeni bir çatışma alanı ortaya çıkarmıştı. Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara 2004, s. 349-350; Ömer Osman Umar, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 12, S 1, Elazığ, 2002, s. 297.

11 1917'de ikinci kez Fransız Başbakanı olan Clemenceau, İngiltere Hükümeti ve finans çevreleri tarafından memnurlukla karşılanırken, Ortadoğu'da İngiliz oyunlarına cevap verememesi nedeniyle kendi kamuoyu tarafından sert bir şekilde eleştirilmekteydi. İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)**, (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920),

ğumuzda sanırım az çok şu tarzda bir cevap verdi:

Geçen Aralık'ta Downing Sokak'ta Suriye hakkında İngiltere ile anlaşmaya varmayı denedim. İki ülke arasında dostane ilişkilere olan ihtiyacın farkındayım ve Ortadoğu'da herhangi bir menfaat çatışmasını engellemek hususunda çok endişeliyim. Bu yüzden başbakana, Sykes-Picot Antlaşması'nda değişen İngiliz isteklerini sordum.

- Musul" dedi.

- Oraya sahip olacaksınız, başka bir şey?" dedim. O cevapladı:

- Filistin" dedi.

- Tekrar "orası sizin olacak" dedim. Bu antlaşmanın Fransa'da kabul edileceğinden şüpheli olarak Londra'dan ayrıldım fakat Büyük Britanya, antlaşmanın Fransız kamuoyunda tatmin edici olacağı hususunda bana güvence verdi.

"Daha çok çaba gerektiren fırsatlar bana cömert bir el ile verildiğinde beni şaşırtan neydi? Öyle görünüyor ki Mısır, Palmyra¹² verilmedikçe işe yaramaz; sınırlar kuzeye doğru Suriye'nin içine çekilmedikçe de Filistin Yahudiler için yetersiz bir evdir. Ve bu yetmiyormuş gibi, İngilizlerin Akdeniz'e direk çıkışları için Mezopotamya'nın da gerekli olduğu anlaşıldı. Bu durum, Palmyra'nın Musul'u takip etmesi ve Fransızlara ayrılan bölgeden İngilizlere transfer edilmesi için İngiltere'nin Palmyra'ya sahip olmasını gerektirdi yahut bu gerekliliği destekledi.

Tüm bunlar kötüydü fakat daha da kötüsü henüz söylenmedi. Barış konferansının ilk günlerinde, Avrupa'nın dışında ele geçirilen bölgelerin, Milletler Cemiyeti'nin mandası altında, bölgeleri ele geçirenler tarafından kontrol edilmesi kabul edildi. Suriye'de mandater yönetimin uygulanması planının altındaki kimdi? Bu soru, muhtemelen Türkiye ile ilgili diğer problemler halledildiğinde kat'i olarak çözülebilir. Fakat İngiltere'yi kaygılandırdığı kadarıyla bu sorun mandater olmayanlar tarafından da çözebilir. Böylece Başbakan, İngiltere'nin

---

Ankara, 1992 s.74; Ayhan Öztürk, **Milli Mücadele'de Gaziantep**, Kayseri, 1994, s. 44-45; Paul C. Helmreich, **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye'nin Taksimi** (Çev.: Şerif Erol), İstanbul, 1996, s. 48.

12 Suriye çölünün ortasındaki bir vahada Humus'un 145 km doğusunda, Şam'ın 260 km Kuzeydoğusunda yer alan Palmyra adıyla da anılan Tedmür şehri, Mezopotamya'yı Suriye'ye bağlayan tarihi ticaret yollarının en önemli noktalarından biridir. Ahmet Ağırakça, "Tedmür", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 40, İstanbul, 2011, s. 264.

hiçbir şekilde manda talep etmeyeceği ya da almayacağını duyurmak için resmi bir fırsat yakalamış oldu. Bu fırsat da Fransa'nın dostluğu için çok önemliydi. Hiçbir şey bundan daha fazla açık olamaz. Daha bildirinin yapıldığı anlarda İngiliz ordusunun subayları, bölgede İngiltere lehine aktif bir propaganda yaparken yakalandı. Yapılan yayınlarda, Fransa'nın Araplarca benimsenmediği yönünde söylentiler yayıldı ve bu söylentiler her ne kadar yalan olsa da onları doğru yapmak için her şey yapıldı. Bu durum, Doğu'da pratik bir zorunluluk gereği olabilir fakat ciddi ve muhtemelen samimi bir şekilde yapılmaya çalışılan İngiliz mandası Paris'te reddedildi. İngiltere'nin vaat sözcükleri yerine getirilemedi çünkü İngiltere'nin vaatleri gerçek olamayacak kadar sahteydi. Böylece Suriye, Mısır'ın yolundan gidecek ve İngiltere-Fransa ilişkilerinde tedavi edilemez bir yara oluşturacaktır.

Bu, ya da bunun gibi bir şeyin Mr. Clemenceau'nun bugünkü düşüncelerinin genel çerçevesini yansıttığına inanıyorum¹³ diyerek yazısına devam eden Balfour'un yukarıdaki ifadelerinden de anlaşıldığı üzere İngiltere, Suriye'yi Fransa'ya kaptırmamaya çalışırken Faysal'da 1919 başından beri devam eden Paris Konferansı'nda Fransız etkisinden uzak bir Suriye yaratmaya çalışıyordu.¹⁴ Nitekim Paris Barış Görüşmelerine katılan Faysal, İngilizlerin Filistin ve Mezopotamya ile ilgili görüşlerini kabul ederek yahut en azından bu görüşlere karşı çıkmayarak temelde Fransa karşısında harcayacağı çabada İngiliz desteğini sağlayacağını ümit ediyordu.¹⁵ Aynı zamanda ABD Başkanı Wilson'un Ocak 1918'de ilan ettiği prensiplerden hareketle Suriyelileri bağımsızlığa hazırlayacak

13 **British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print**, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part: II, From the First to the Second World War, Series B, Turkey, Iran and the Middle East (1918-1939), Editör: Robin Bidwell, Volume: I (1918-1920), University Publication of America, Doc: 155, s. 97-98.

14 Faysal, bu amaç için 1 Ocak 1919'da Arap istekleri ile ilgili olarak Barış Konferansı'na sunduğu memorandumunda ana ilke olarak Arap birliği ve bağımsızlığını dile getirmiş, Suriye için 'Suriye bağımsızlığa kavuşturulmalı ve buraya yabancı danışmanlar ve teknik yardım elemanları sağlanmalıdır' demiştir. Bölgede bir Fransız mandasına kesin olarak karşı çıkan Faysal, eğer manda yönetimi olacaksa böyle bir yönetimi 'en az çıkar gözetmen millet' niteliğiyle ABD'nin üstlenmesini istediğini ancak zorunluluk halinde İngiliz mandasını da kabul edeceğini ifade etmiştir. Umar, **a.g.e.**, s. 402; Evans, **a.g.e.**, s. 123.

15 Esasında İngilizler, Arapların Osmanlı'dan ayrılışından sonra bir Arap birlik ve bağımsızlığını istememekteydiler. Nitekim Lawrence, bir taraftan Faysal'la birlikte bölgede İngiliz etkisi oluştururken, diğer yandan da Araplar arasında bir iç savaşın ana noktalarını tespit etmeye çalışıyordu. Umar, **a.g.e.**, s. 355; Fromkin, **a.g.e.**, s. 377.

mandateri kendilerinin seçebilecekleri şeklinde bir anlam çıkaran Faysal¹⁶, İngiliz-Fransız Ortak Bildirisi'nde tekrar edilen kendi kaderlerini tayin ilkesinden yola çıkarak ABD Başkanı Wilson'un Ortadoğu'daki halkların isteklerini öğrenmek üzere bölgeye bir komisyon gönderilmesi önerisini hararetle bir şekilde destekledi.¹⁷ Başlangıçta İngiliz, Fransız, İtalyan ve ABD temsilcilerinden oluşmasına karar verilen ancak sonrasında Suriye üzerinde İngiltere-Fransa rekabetinin sebebiyle tarafların çekilmesi¹⁸ sonucu yalnızca ABD'nin temsilcileri olan Dr. Henry C. King ve Charles R. Crane'den oluşan heyetin hazırladığı raporda "Müslüman Arapların Filistin'de Yahudi Devleti'ne karşı çıktığı, birleşik bir Arap devletini destekledikleri, Fransa'ya güvenmedikleri ve Amerika'nın manda vekilliğini tercih ettikleri" yönündeki tespitleri¹⁹ bölge üzerinde nüfuz mücadelesi içerisinde olan İngiltere ve Fransa tarafından tepki ile karşılanmış ve dikkate alınmamıştır.²⁰ Böylece adı geçen heyetin raporu da müttefiklerin 1915'ten beri

16 Ellie Kedourie, **England and Middle East**, London 1956, s. 142; Mansfield, **a.g.e.**, s. 60.

17 Komisyon'un Suriye ve Filistin bölgelerine gönderilmesi önerilse de İngiltere'nin takip ettiği ustaca politika ile komisyon gündemini yalnızca Suriye üzerine yoğunlaştırmıştır. Zira Londra, Mısır'ın ve Irak'ın işgalini Amerikalılara kabul ettirerek, buraları barış konferansı gündeminden çıkarmayı başardığı gibi, Filistin'in İngiltere'ye bırakılması konusunda da Fransa'yı ikna etmişti. Dolayısıyla komisyonun gündemindeki tek tartışılabilir konu olarak Suriye kalmıştı. Umar, **a.g.e.**, s. 361; M. Derviş Kılıçkaya, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Ankara, 2008, s. 118.

18 Esasında Fransızlar başından beri istedikleri toprakların askeri denetimi kendi ellerinde olmadığı sürece bu komisyon fikrine karşıydılar. İngiltere ise komisyonun özellikle Fransa'nın iddiaları ve Fransa'nın kendi idaresine almakta ısrar ettiği Arapların, Fransa'ya karşı çıktığı görüşü üzerinde durmasını sağlamaya çalışmış ancak hâkimiyet kurmak istediği topraklar üzerindeki hakları Fransızlar tarafından tanınmadığı sürece komisyona bir üye gönderme fikrine sıcak bakmamıştır. Zira İngiltere, bu komisyonun bölgeye gönderilmesini, bölgedeki Fransız aleyhtarı havayı bildiği için Fransız Hükümeti'ne isteklerini kabul ettirebilecek bir tehdit unsuru olarak kullanmak niyetindeydi. Çünkü bölge halkı tercihinin İngiliz değil de Amerikan mandasından yana kullansa bile Başkan Wilson ABD'nin Orta Doğu'da İngiltere'den daha aktif bir rol üstlenmesine karşı olduğu için İngiltere açısından değişen bir durum olmayacaktı. Tüm bu sebepler üzerine Lloyd George, şiddetlenmeye başlayan Fransız tepkisini yatıştırmak için Komisyon'a üye vermekten vazgeçmiştir. Aslına bakılırsa King-Crane komisyonu bölgeye varmadan önce Onlar Konseyi, bu komisyonun kararlarının konferansı bağlamayacağı yönünde bir kararı çoktan almıştı. Bunun en açık örneğini bölge ile ilgili endişeler hakkında Balfour-Allenby arasında geçen yazışmaların birinde Balfour'un "...eğer Komisyon'un tavsiyelerinin Barış Konferansı tarafından ciddiye alınmayacağı yayılırsa durumun hayli nazik bir hale geleceği..." şeklindeki ifadesinde görmek mümkündür. Helmreich, **a.g.e.**, 50-58; Kedourie, **a.g.e.**, s. 144.

19 **The New York Times**, Oct 19, 1919.

20 Mansfield, **a.g.e.**, s. 60-61.

bölge ile ilgili yürüttükleri paylaşım projelerinde olduğu gibi aralarındaki çıkar çatışması söz konusu olduğunda hiçbir belgenin bağlayıcı olmadığına yeni bir örneğini teşkil etmiştir. Müttefiklerin bu tutumu, Balfour'un söz konusu memorandumunda şöyle anlatılmaktadır:

“... 1915'te Hicaz Emiri'ne verilen sözümüzle başlayan süreç, 1915 Ekim'inde Fransa ile başlayan Sykes-Picot görüşmeleri ile devam etmiş, bunu takip eden 1918 Kasım'ında İngiltere-Fransa arasında yapılan bildirinin ardından 1919 Milletler Cemiyeti raporu ile sonuçlanmış ve Arap probleminin derhal incelenmesi için komisyona (King-Crane Komisyonu) verilen yönergeler, ilgili komisyon Amerikalılardan oluştuğu halde İngiltere, Fransa ve Amerika tarafından kabul edilmiştir.”

1915'den beri çeşitli taraflarca imzalanan bu belgelerin hiç birinin birbiri ile tutarlı olmadığını ve Müttefik güçlerin gerçek politikasının aksine net olmayan bir politikayı temsil ettiğini belirten Balfour, tarihi çıkarlar söz konusu olduğunda amaçlarına ulaşmak isteyen Fransız, İngiliz ve Amerikalılar tarafından bu belgelerin her birinin tekrar kullanılabileceğini, özellikle de Ortadoğu hakkında son düzenleme yapılmadan önce söz konusu belgelerin İngiltere tarafından çokça kullanılacağını belirtmiştir.

Balfour'a göre İngiltere, Fransa ve Amerika, Suriye konusunda kendilerini içinden çıkılmaz bir duruma sokmuşlardır. Öyle ki bu durumun memnun edici bir karşılığı bile yoktur. Savaş boyunca yapılan sözleşmeler ve uyuşmalar manda ilkelerini dikkate almamış, Araplar bazı ön yardımlarla bağımsızlığa hazır sayılmıştır. İtilaf Devletleri tarafından Araplar konusunda yapılan çeşitli sözlü demeçler ise şu an açığa vurulamıyor.²¹

Osmanlı yönetimi altındaki halklara 'kendi kendini yönetme' konusunda yapılan vaatlerle Arapların aldatılmakta olduğunun kesinlikle bilincinde olan Balfour²², Ağustos 1919 tarihli muhtırasında bu konuyu şöyle ifade etmiştir:

“1915'te Araplara özgürlük sözü verdik ve bu sözün ülkeyle ilgili kesin rezervlerin önemi dışında bir belgesi yoktu. 1918'deki bu söz, belgede geçen “Milli Hükümet” ve “Yerli nüfusun teşebbüsü ve seçimi sonucu oluşan yönetim yetkisi” sözcüklerinden her biri, tarafsız bir okuyucunun hiçbir yorum çıkarmaması için birbirlerinin muhtemel tekrarıydı.

21 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 99.

22 Mansfield, **a.g.e.**, s. 57.

Yeni Arap Devleti'nin sınırları hakkındaki sözümüzü bağımsızlıkları hakkındaki sözlerimizden daha talihli görmüyoruz.

1916'da tüm görünenler unutuldu. Sykes-Picot Antlaşması, şimdiye kadar bizim beş belgeyle ilgili olarak Mekke Şerifi'ne hiçbir referans vermedi. Ülkenin topraklarıyla ilgili yeni yöntemlerin tümü, Sykes-Picot'ta Müttefik ve Bağlaşık güçlerin ne açıkça kabul ettiği ne de değiştirmedikleri düzenlemelerle Fransa ve İngiltere tarafından uygulamaya konuldu.

Aslında İngiltere ve Fransa muhtemel sonuç olarak onları reddettiler. Antlaşmanın içeriğinde bahsedilen "Bağımsız Milletler" nerede ve ne? Onlar Filistin, Mezopotamya ve Suriye ile tıpatıp aynı mı? Eğer öyleyse, kafasında böyle bir düşünce olanlar için Sykes-Picot Antlaşması gerçekten şaşırtıcıdır. Tüm bunlar, Fransa'nın Batı Suriye'deki antik emelleri, İngiltere'nin Bağdat ve Güney Mezopotamya hakkındaki açık iddiaları ve Filistin'in eşsiz tarihi pozisyonu ve bu üç alanın ayrı ayrı kontrol edilebilme görüşünden başladı. Hiçbir ulusal örgüte sahip olmayanlar arasında uzanan geniş ve belirsiz topraklardan herhangi birinin bir yabancı nüfuz altında olması elbette ki uygundu. Diğer bir deyişle, onlar Arap ırkıyla, Arap kültürüyle, Arap sosyal ve dini kurumu ile ilgilenmek zorunda olduklarını (Yahudilerin, Marunilerin, Dürziler ve Kürtlerin bir şey söylememesi için) biliyorlardı. Fakat bu çok farklı bir şey.

1919 antlaşmasındaki hususlar, 1916 antlaşması ile çelişkilidir ve zannedersem 1916'daki antlaşma, politikamız gereği elde tutmak zorunda olduğumuz bir antlaşmadır.²³

1916'daki antlaşmada Bölge A²⁴ ve Bölge B²⁵ olarak belirlenen yerlerin "ilkinin Tunus'un Fransız olduğu kadar Fransız, diğerinin ise Mısır'ın İngiliz olduğu kadar İngiliz olması gerektiğini söyleyen Balfour, bu bölgelerde yaşayanların hayatlarını kendi düşüncelerine göre yaşamak hususunda bağımsız olmaları gerektiği ancak İngiltere ve Fransa'dan herhangi birinin belli amaçları için kontrol ve himaye altında tutulmak zorunda olduklarını belirtmiştir. Aynı zamanda bu

23 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 100.

24 "Bölge A" olarak isimlendirilen alan, Sykes-Picot Antlaşması'na göre Fransız nüfuz alanına bırakılan bölgedir. Bu bölge, Şam, Hama, Humus, Halep ve Musul ve Halep'i kapsamaktadır. Umar, **a.g.e.**, s. 219.

25 "Bölge B" olarak isimlendirilen alan, Sykes-Picot Antlaşması'na göre İngiliz nüfuz alanına bırakılan bölgedir. Bu bölge, Şam'ın güneyinden Kerkük'ün kuzeyine çekilecek bir hattın güneyini oluşturmaktadır. Umar, **a.g.e.**, s. 219.

projenin tüm ayrıntılar dikkate alınarak oluşturulmamasından kaynaklanan eksikliklerin ise yönetici güçler tarafından dürüstlikle ve anlayışlı bir şekilde çalışıldığı takdirde kolaylıkla başarıya ulaşacağını söylemiştir.

“Diğer bir deyişle proje, antlaşmada ve ilan edilen bildiriye güvence altına alınan milliyetçiliğin çağdaş kavramları hususunda yetersizdir ve bu belgeler, din ve dilde az ya da çok homojen insan yaratmayı sağlayabilme varsayımıyla az bir yardım ve iyi bir anlaşma tavsiyesiyle planlanmıştır. Eğer bölge A ve B’de yaşayan halk, dış saldırılardan korunursa ve iç şiddetin önüne geçilebilirse hızlı ve önceden planlanmamış bir şekilde kendi kendilerini modern düşüncede demokratik devlete doğru hazırlayacaklardır. Onlar, bildiriye bahsedilen “milli hükümeti” kuracaklar ve “yerli nüfusun teşebbüsü ve seçimi sonucu oluşan yönetim yetkisinden” hoşlanacaklardır.²⁶ Bunun anlamıysa, düşündüğün gibi Türk zulmü tamamen bittiğinde Arapların gizli oylarla temsilci kuruluşlar kurmak için yeni edindikleri özgürlüklerini kullanmak isteyecekleri sorumlu hükümet ve milli sınırlardır” diyen Balfour burada bir hata içinde olunması ihtimalinden kaynaklanan endişesini de dile getirmiştir.

Balfour, bağımsız millet ya da milletleri dikkate almak ve Türklerden kurtarıldıktan sonra her bağımsız milleti uygun bir mandayla, fakat birden fazla değil, desteklemek gerektiği hususunda kararlı olduklarını belirttikten sonra Müttefik ve Bağlaşık Güçler tarafından seçilmiş olan manda ilkelerinin ne olduğu hususu üzerinde durmuştur. Ona göre manda yönetiminde esas alınacak şey, toplulukların istekleri (Bağımsız milletler gibi...) olmalıdır.²⁷ Düşünce kusursuzdur, fakat resmen nasıl yürürlüğe girecektir? Tartışmayı basitleştirmek için mandaterliği sağlanacak iki bağımsız ülkenin Suriye ve Filistin olduğu varsayımından yola çıkan Balfour, açıklamasına şu şekilde devam etmiştir:

“Öncelikle Suriye’yi ele alalım. Suriye meselesinde, özellikle orada yaşayanların isteklerini sormayı mı kastediyoruz? Biz bu türden bir şey kastetmiyoruz. Evrensel olarak kabul edilen görüşe göre, mümkün olan üç tane mandater vardır: İngiltere, Amerika ve Fransa. Bunlardan hangisinin seçileceğine karar verme hususunda esas olarak yerlilerin isteklerini mi enine boyuna düşünüyoruz? Biz hiç de böyle bir şey yapmıyoruz. İngiltere bunu reddetti. Amerika da reddedecek. Yani her ne olursa olsun yerleşikler Fransa’nın mandasında olmayı istemek

26 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 99.

27 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 100.

durumunda kalacaklardır. Belki bu onların özgür seçimleri gibi görünebilir ama sonuçta Hobson seçiminden²⁸ başka bir şey değildir.

Antlaşmanın (Milletler Topluluğu Sözleşmesi) içeriği ve müttefiklerin politikası arasındaki çelişki, Suriye ulusunun kurulmasında olduğundan daha belirgin bir biçimde Filistin ulusunun “bağımsız millet” olmaları meselesinde de karşımıza çıkmaktadır.

Çünkü Amerikan Komisyonu Filistin’de yaşayanların isteklerinin ne olduğunu öğrenmeyi söz gelişi onaylıyor olsa da²⁹ biz Filistin’de yaşayanların isteklerinin müzakere edilmesi hususunda bir karar almış değiliz.

Dört büyük güç siyonizmi benimsemiş durumda. Ve Siyonizm, doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü olsun bugünkü ihtiyaçlarla, gelecekle ilgili umutlara uzanan köklü bir gelenektir. Öyle ki şu an Yahudilerin eski topraklarında yaşayan 700,000 Arap’ın ön yargıları ve istekleri asla bu derinlikte bir geleneğe üstün çıkacak bir güçte olamaz. Bence bunun böyle olması doğrudur. Asla anlayamadığım şey ise, onun İngiliz-Fransız ortak bildirisi³⁰, Milletler Cemiyeti Sözleşmesi³¹ ya da Soruşturma Komisyonu’nun ileri sürdüğü koşullarla nasıl bağdaştırıldığıdır.

---

28 İlk kez Thomas Hobson tarafından kullanıldığı için “Hobson Seçimi” olarak tarihe geçen bu deyim “Şey ya da hiçbir şey arasından birinin tercih edilmesi” durumudur yani sunulması almak ya da hiçbir şey almamak durumundaki tek seçenektir. http://en.wikipedia.org/wiki/Hobson's_choice

29 Komisyon, Filistin ve Siyonizm’le ilgili olarak özetle şu konular üzerinde durmaktadır: “...Yahudiler için Filistin’de ulusal bir ev kurulması” sonucunda “Filistin’de var olan Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına önyargı oluşturacak hiçbir şey yapılamayacağı açık olarak anlaşılmıştır. Aşırı Siyonist programının değiştirilmesinin bir gereklilik olduğu konusunda şüphe yoktur. “Yahudiler için ulusal bir ev”, Filistin’i Yahudi Devleti yapmak ile eş değer değildir. Böyle bir Yahudi Devleti’nin doğmasını, “Filistin’de var olan Yahudi olmayan toplumların sivil ve dini haklarına en ağır tecavüz olmadan başarmak mümkün değildir...” **The New York Times**, Aug 20, 1922.

30 7 Kasım 1912’de yapılan İngiliz-Fransız Bildirisi’nde İngiliz ve Fransız Hükümetlerinin, Türklerin boyunduruğu altındaki halkları kesinlikle ve nihai bir biçimde bu boyunduruktan kurtarmayı ve buralarda halkın kendi isteği ile başa getirdiği ulusal hükümetler ve idareler kurmayı hedeflediği ifade edilmektedir. Filistin, Suriye ve Irak’taki İngiliz askeri kumandanlıkları yayınlanan bu bildirin duyurulması için geniş kampanyalar başlatmışlardır. Mansfield, **a.g.e.**, s. 55.

31 Milletler Cemiyeti Sözleşmesi’nin 22. Maddesinde “eskiden Türk İmparatorluğu’na dâhil bazı topraklara, yalnız başlarına ayakta durabilecek hale gelinceye kadar bir manda idaresinde himaye bir örgüt ve yardım almaları kaydıyla bağımsız uluslar olarak tanınabilecekleri” belirtilmiştir. Mansfield, **a.g.e.**, s. 58.

Siyonizmin Araplara zarar vereceğini düşünmüyorum fakat Araplar asla siyonizmi istediklerini söylemeyeceklerdir. Her ne olursa olsun Filistin, ne şimdi bağımsız bir ulustur ne de henüz bağımsız olma yolundadır. Ne olursa olsun orada yaşayanların görüşlerine saygı gösterilmelidir, fakat anladığım kadarıyla mandalarının seçimi hususunda güçler, konuyu onlara danışma niyetinde değildir.³²

Sykes-Picot Antlaşması şu an geçerliliğini korumuyor olsa da Arap sorunun çözümlenmesinde yol gösterici olabileceği ve en azından bir çıkış yolu sunabileceğini ifade eden Balfour, şu ana kadar yapılmış olan kısmen birbirleri ile kısmen de gerçeklerle uyuşmayan tatminsiz bildirimler yerine yalnızca maddi çıkarları değil aynı zamanda yerli nüfusun beklentilerini ve alışkanlarını karşılayacak, diğer insanların ve ırkların özellikle Fransızların, İngilizlerin ve Yahudilerin tüm durumlarda yerine getirilmesi imkânsız görünen meşru emellerini hesaba katan bir projenin tasarlanması gerektiği kanısındadır. Bu plan için takip edilecek yollar ise şöyledir:

1) Sykes-Picot Antlaşması'nın altında yatan temel düşünce sürdürülmeli yani Fransızların sahasının merkezinde Suriye, İngilizlerin sahasının merkezinde Fırat ve Dicle nehirleri ve Ürdün vadisinde Yahudiler için bir ev olmalıdır.

2) Sykes-Picot Antlaşması, İngiltere ve Fransa'ya tam egemenlikten kolaylıkla ayırt edilmeyen hakların verildiği "Mavi" ve "Kırmızı" bölgelerde yaşayanlara ilişkin olarak özel imtiyazları zayıflatan bir antlaşma ile uyumlu hale getirilmeli. Temelde kararlaştırıldığı gibi A ve B alanlarının genel yapısına yoğunlaşmalı.

3) Bundan başka, Fransa ve İngiltere'nin, Sykes-Picot Antlaşması ile elde ettikleri ekonomik tekelcilik sırasıyla terkedilmelidir. Fransa ve İngiltere ise mandacı olmalı ve antlaşmanın Türk İmparatorluğu dışındaki topraklarda manda yönetimi altındaki hükümetlere yönelik hükümleri sürdürülmelidir.³³

4) Suriye'nin Fransız bölgesi, en azından yeteri kadar uzağı İskenderun ve onun hinterlandını kapsamaları için Anadolu içlerine kadar uzatılmalıdır.

5) Mezopotamya'daki İngiliz bölgesi en azından Musul'a kadar uzanmalı.

Balfour'a göre bu genel plan, müzakerenin dayanağı şeklinde geçici olarak kabul edilse bile belli ki çözüm olarak düşünülen sınırlandırma için geride çok sayıda problemi kalacaktır.

32 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 101.

33 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 101.

Balfour, memorandumun devamında özellikle sınırları belirsiz fakat her biri tek başına önemli olan Suriye, Filistin ve Mezopotamya üzerinde durarak³⁴ bu bölgelerle ilgili yapılması gereken şeyin kıskançlık ya da anlaşmazlığa fırsat vermeksizin en iyi avantajı geliştirmek için her bir bölgenin ekonomisi ve topraklarıyla ilgili uluslararası düzenlemeler yapmak olduğunu belirtmiştir. İlgili düzenlemelerde görev alacakların ise kendisinin sahip olduğundan ya da ulaşabileceğinden daha fazla bilgiye sahip olan uzmanlar arasından seçilmesi gerektiğini vurgulamış ve takip edilmesi gereken hususlar üzerinde şu şekilde tavsiyelerde bulunmuştur:

“Siyonizm, etkili bir Yahudi problemi ise; Filistin’in her tarafı büyük çapta muhtemel bir Yahudi göçmen için hazırlanmalı, sınırları Ürdün’ün doğusuna uzanan arazilere uzanmalı fakat farklı bir biçimde de Arap çıkarlarıyla bağlantılı Hicaz demiryollarını kapsamasına izin verilmemelidir.

Mezopotamya’nın ise bildiğim kadarıyla suyun ve ulaşımın yasal hakkı şeklinde iki temel ekonomik ihtiyacı mevcuttur. İki unsur hakkında da bilgi yok ve ikisi için de Paris’te yeterli malumat mevcut değil. Buna rağmen takip edilecek bulguları söylüyorum:

Dünyanın bu parçasında verim sulamaya bağlıdır. Onun için nehrin iki yakasında farklı mandalar altında bulunan yetiştiriciler arasında nehrin paylaşılması antlaşmayla yapılacak. Böyle bir plan, tasarlamak için zor, yürürlüğe koymak içinse daha da zor olabilir. Her şeye rağmen böyle bir plan, sınır olarak nehirlerin kullanımına engel olmak için en iyi önlem olabilir.

Mezopotamya’ya ulaşım sorunu karmaşık bir olaydır. Deniz yolundaki engeller:

- 1) Avrupa pazarlarından uzaklığı
- 2) Basra Körfezi’nin sağlıksızlığı
- 3) Süveyş Kanalı’nın kullanım aidatıdır.

Birincisinde hiçbir şey değişemez, ikinci ve üçünde olabildiğince değişiklik yapmamız pek olası değildir. Ve bu nedenler için mühendisler, Akdeniz Limanlarının boru ve demiryollarıyla Mezopotamya’ya direk ulaşımını sağlayacak planla meşgullerdir.

34 Suriye; Lübnan, Şam, Halep ve Filistin’in kuzeyindeki Akdeniz’in doğu kıyılarını kapsar. Filistin aslında bitişik kıyılar ve ovalarla Ürdün vadisidir. Mezopotamya, gerçekte Dicle ve Fırat’ın sularıyla çevrilen bölgedir. **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 102.

Öğrenebildiğim kadarıyla bu konu, şu ana kadar bir bütün olarak mükemmel bir şekilde dikkatlice çalışılmadı. Boru hattının ise tam olarak çalışıldığından emin değilim.³⁵

Gerçekten iyi bir anlaşma Bağdat demiryolları ile İskenderun'un geliştirilip modernize edilen posta teşkilatıyla bağlanırsa, Bağdat demiryollarının doğu kıyıları Kuzey Mezopotamya ticareti için doğal çıkış noktası sağlayabilir.

Bunun bazı tartışmaların özünü teşkil ettiğini inkâr etmiyorum ve deniz güzergâhı bizi bu şantaj türlerinden korumak için çok maliyetliyse, tamamıyla kontrolümüz altında olan alternatif kara güzergâhını bulma ihtimalini düşünmeliyiz.

Aşırı duygusal tartışmaları anlayışla karşılıyorum fakat bunun ne politikamızı kontrol etmesine, ne kazançsız projeler üzerinde bizi milyonlarca israfa sürüklemesine ne de komşularımızla bitmez tükenmez küçük çekişmeler serisine götürmesine müsaade edemem. Fakat bu, İngiliz himayesindeki tüm yerlerden geçen demiryolu ve boru hatları vasıtasıyla Mezopotamya ve Akdeniz'le alternatif bağlantı metotlarını inceleyeceğimizi reddettiğimiz anlamına gelmiyor. Bilakis fiziksel olarak mümkün ve ekonomik olarak etkili olacak böyle bir politikanın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini gecikmeksizin bilmemiz önem taşımaktadır. Gerçek şu ki biz makul sınırlar içinde İskenderun'daki Fransız isteklerinin devam edeceğini düşünüyorduk. Aynı zamanda uzmanlarla yapmış olduğum konuşma, bana umut vermedi. Onların ilgili konuları yeterince incelemiş olduklarından emin değilim. Palmira tarafından yol dolambaçlıdır. Tripoli'ye ise kısa Fransız hattı vasıtasıyla varılabilir. Palmira doğal olarak Şam'ın alanına aittir ve ilk izlenimlerimde olduğu gibi Fransa bizim oraya sahip olmamızı önlemek için daha fazla sıkıntı çıkaracaktır.

Diğer taraftan Filistin'e varmadan önce karşıya geçmek için kuzey Palmira'ya ve İngilizlerin bütün sahasına uzanan direk hat, çöle daha uzun bir şekilde yayılmaya devam edebilir...”

Balfour, İngiltere'nin bölgeye hâkim olması ve Mezopotamya ticaretinin uluslararası alana çıkışını sağlamak için alternatif kara ve deniz güzergâhları için önerilerde bulunduğu gibi bu önerilerin yol açacağı siyasi ve ekonomik sonuçları da raporunda belirtmiş, tüm bu önerileri kısıtlı yetkilerine rağmen yaptığını da sözlerine eklemiştir.³⁶

35 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 102.

36 **British Documents on Foreign Affairs, Volume I**, Doc. 155, s. 103.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'na girmesiyle aradığı fırsatı yakalayan İngilizler ve O'nun müttefikleri, aralarında imzaladıkları gizli antlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşmışlar fakat bu antlaşmalarla gönülsüz olarak Musul'u Fransa'ya kaptıran İngiltere kısa süre sonra söz konusu antlaşmaların hükümlerini kendi lehine çevirme yollarını aramaya başlamıştır.

Genel savaşın sona ermesiyle erken hareket ederek Musul, Antep, Urfa ve Maraş'ı işgal eden İngiltere, kısa süre sonra toplanacak Barış Konferansı'nda bölge üzerindeki pazarlığın yeniden başlamasının yolunu açmıştır. Bu durum, Fransa ile İngiltere arasında güvensizliğe neden olduğu gibi bölge üzerindeki rekabeti de şiddetlendirmiştir. Bu süreçte İngiltere, hem bölge halkını Fransa'ya karşı kışkırtarak devam eden manda tartışmalarında olayı kendi lehine çevirmiş, hem de müttefiki olan Fransa'yı tamamen küstürecek bir tutum içerisine girmekten kaçınmıştır.

İşte İngiltere ve Fransa arasında uzun tartışmalara neden olan bu rekabet Balfour'un 11 Ağustos 1919 tarihli memorandumunda zaman zaman tarihi iddialara da atıf yapılarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Balfour memorandumunun belki de en önemli noktası, İngiltere'nin, Dünya Savaşı sürecinde Araplara söz verdiği bağımsızlık vaadinin, esasında bölgenin idaresini ele alma niyetinin ve yine bu bölgede Yahudilere vatan yaratma projesinin bir maskesi olduğunu açıkça ifade etmesidir.

Aynı zamanda Balfour Memorandumu, savaş sürecinde imzalanan ve Bolşevik ihtilaliyle ortaya çıkan bir dizi gizli antlaşmanın, her milletin kendi geleceğini kendisinin belirleyeceği ve dünya barışı için şeffaf bir politika yürütüleceğini ifade eden Wilson Prensiplerine rağmen geçerliliğinin devam ettiğini, milli devlet, bağımsızlık, hürriyet gibi kavramların dünyanın yeniden yapılanması sürecinde büyük devletler tarafından pek de dikkate alınmadığını bir kez daha gözler önüne sermiştir.

KAYNAKÇA

Ağırakça, Ahmet, “Tedmür”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 40, İstanbul, 2011, ss. 264-265

Akbıyık, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.

Akşin, Sina, “Kurtuluş Savaşı’nda ve Lozan’da İngiltere ve Fransa İle İlişkiler, **Lozan’ın 50. Yılına Armağan**, İstanbul, 1978, ss. 55-67.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara 1975.

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Watt, Part: II, From the First to the Second World War, Series B, Turkey, Iran and the Middle East (1918-1939), Editör: Robin Bidwell, Volume: I (1918-1920), University Publication of America.

Burak, Durdu Mehmet, **Birinci Dünya Savaşı’nda Türk İngiliz İlişkileri (1914-1918)**, Ankara, 2004.

Evans, Laurence, **Türkiye’nin Paylaşılması** (Çev.: Tefvik Alanay), İstanbul 1972.

Fromkin, David, **Barışa Son Veren Barış, Modern Ortadoğu Nasıl Yaratıldı? (1914-1922)**, (Çev.: Mehmet Harmancı), İstanbul, 1993.

Helmreich, Paul C. **Sevr Entrikaları, Büyük Güçler, Maşalar, Gizli Antlaşmalar ve Türkiye’nin Taksimi** (Çev.: Şerif Erol), İstanbul, 1996.

Kedourie, Ellie, **England and Middle East**, London, 1956, s. 142.

Kılınçkaya, Derviş, **Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye**, Ankara, 2008.

Mansfield, Peter, **Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası**, İstanbul, 2000.

Okur, Mehmet, “Mondros Mütarekesi’nin Irak ve Suriye cephelerinde Uygulanışında İngiltere’nin Yaklaşımı”, **Atatürk Dergisi**, Cilt: III, Sayı: 2 (Temmuz 2002), ss. 235-247.

Öztürk, Ayhan **Milli Mücadele’de Gaziantep**, Kayseri, 1994.

Özçelik, İsmail, **Milli Mücadele’de Güney Cephesi (Urfa)**, (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Ankara, 1992.

Türk İstiklal Harbi I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Ankara, 1999.

The New York Times.

Türk İstiklal Harbi IV, Güney Cephesi, Ankara, 1966.

Umar, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara, 2004.

Umar, Ömer Osman, "Suriye'de Fransız Emperyalizmi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 12, S 1, Elazığ, 2002, ss. 297-310.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Ankara, 1994.

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE MÜTAREKE DÖNEMİ'NDE İÇEL MUTASARRIFI ESAD RAUF BEY'İN İHANETİ MESELESİ

Yrd. Doç. Dr. Cihat YILDIRIM*

ÖZET

I. Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı Devleti savaştan çekilirken 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'ni imzalamıştır. Bu mütareke ümit edilenin aksine Türk milleti için barışı değil yeni bir savaş ve mücadele ortamını doğurmuştur. Mütarekeden kısa bir süre sonra ihlal ve işgaller başlamıştır. Bu arada Suriye ve Irak cephelerinde bulunan Osmanlı birlikleri İtilaf Devletleri'nin talimatı üzerine geri çekilmekte, terhis ve tasfiye edilmektedir. Suriye ve Irak cephelerinde bu süreci Yıldırım Orduları Grup Komutanı sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa idare etmektedir. Başlangıçtan itibaren mütareke hükümlerinin belirsizliğinden kaynaklanabilecek tehdit ve tehlikeleri sezmiş olan Mustafa Kemal Paşa dönemin hükümetini ve Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ni sürekli uyarmıştır.

Mustafa Kemal Paşa bir yandan hükümeti uyarırken diğer yandan ordunun terhis ve tahliyesi sürecinde muhtemel bir işgale karşı hazırlıklı olunacak şekilde tedbir ve önlemler almıştır. Askerî tedbir ve önlemler yanında siyasî ve idarî tedbirler de düşünülmüş ve bu hususta yetki sahibi olan hükümeti uyarmıştır. Bu bağlamda muhtemel işgal durumunda işgalcilerle işbirliği yapmasından endişe ettiği, bölgedeki bazı idarecilerin yerlerinin değiştirilmesi ya da görevden alınması uyarısında bulunmuştur. Yıldırım Orduları Grup Komutanı sıfatı ile Mustafa Kemal Paşa'nın hükümete gönderdiği raporlarda ismi geçen şahıslardan biri de İçel Mutasarrıfı Esad Rauf Bey'dir. Yıldırım Orduları'nın lağvı üzerine kurulan II. Ordu'nun Komutanı Nihat Paşa'nın yaptığı yazışmalarda da aynı şekilde Esad Rauf Bey'in ismi geçmektedir.

---

* Aksaray Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

Bu uyarılara rağmen Esad Rauf Bey ne görevden alınmış ne de yeri değiştirilmiştir. Hem Milli Mücadele'nin hazırlık aşamasında -Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ve Kuvâ-yı Milliye birliklerinin teşkil edildiği süreçte- hem de cephede, fiili harbin başladığı dönemlerde Esad Rauf Bey'i İçel Mutasarrıfı olarak görmekteyiz. Bizi bu meseleyi incelemeye sevk eden husus şudur; Esad Rauf Bey, mütarekenin başlangıcında ismi güvenilmeyecek bürokratlar arasında zikredilmekte ve hatıralarda hain olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Buna rağmen hazırlık ve harp sürecinde gerek Heyet-i Temsiliye ve gerekse TBMM Hükümeti, Konya'daki 12. Kolordu Komutanlığı, Karaman'daki 139. Alay gibi kurum ve kuruluşlar cephedeki Kuvâ-yı Milliye komutanları ve Müdafaa-i Hukuk heyetleri ile yaptıkları yazışmaları Esad Rauf Bey aracılığı ile yapmaktadırlar. Bu yazışmaların bir kısmı mahrem içerikler ihtiva etmektedir. Hal böyle olunca başlangıçta şüphelenilen bu şahısla ilgili bir güven oluşmuş olmalıdır. Bu çalışmamız şüpheli addedilen bir şahsın niçin önemli yazışma ve haberleşmelerin odağında yer aldığı sorusuna cevap teşkil etmektedir.

Anahtar Kelimeler; Esad Rauf Bey, İçel, Silifke, Milli Mücadele, Güney Cephesi.

**THE ISSUE OF BETRAYAL OF THE İÇEL GOVERNOR
ESAD RAUF BEY DURING THE ARMISTICE ACCORDING
TO ARCHIVAL DOCUMENTS**

ABSTRACT

The Ottoman Empire has signed the Armistice of Montrose on 30 October 1918 while it was with drawing from the war at the end of the World War I. Contrary to the hopes the Armistice has created a new war and combat environments for the Turkish nation. Shortly after the Armistice violations and invasions began. Meanwhile, the Ottoman troops in Syria and Iraq Front on the instructions of the Allied Forces were being retreated, demobilized and liquidated. This process in Syria and Iraq Front was administered by Mustafa Kemal Pasha under the tile of the Lightning Army Group Commander. Sensing the threats and dangers which could likely arise due to uncertainty of Armistice decisions for the beginning, Mustafa Kemal Pasha constantly warned the government of that period and the Erkan-i Harbiye (militaryheads).

Mustafa Kemal Pasha, on one hand warned the government and on the other hand took measure sand precautions for the army to be prepared against a possible invasion during the process of evacuation. Besides the political and military measure sand precautions he also considered administrative measures and warned the government in this regard. In this context, he warned the authorities on changing the positions or dismissing some of the managers in the region who he was afraid would likely cooperate with the invaders in case of invasion. One of the names mentioned in the report sent to the government by Mustafa Kemal Pasha as the Lightning Army Group Commander was the Governor of Icel Province Esad Rauf Bey. The name od Esad Rauf Bey was also mentioned in correspondence of the Commande Nihat Pasha of the Second Army founded on the abolition of the Lightning Army.

Despite these warnings Esad Rauf Bey was neither dismissed nor relocated. We see Esad Rauf Bey as the Governor of Icel during the National Struggle (i. e. the preparation period of establishment of the units of Mudafa-i Hukuk and Kuva-i Milliye) as well as during the beginning of actual war at fronts. The fact that the correspondence between the Representative Committee, the Parliament of the Government, the 12th Army Commandership in Konya or the commanders of Kuvâ-yı Millîye in the 139th Regiment of Karaman front and the delegations of Mudafa-i Hukuk took place through Esad Rauf Bey despite often mentioning him among the unreliable bureaucrat and as traitor in the memories in the beginning of the Armistice made us pay attention to this issue. Some of this correspondence contains confidential contents. Under such circumstances it seems initially a trust was for medrelated to this suspected person. Our study answers the question why a suspected person was involved in important correspondence and communication as a major focal point.

Keywords: Esad Rauf Bey, İçel, Silifke, National Struggle, South Front

GİRİŞ

İtilaf Devletleri ile imzalanan Mondros Mütarekesi neticesinde Osmanlı Devleti I. Dünya Savaşı'ndan çekilmiştir. Bu mütareke, savaşın getirdiği bütün kayıplara rağmen anlaşmanın imzalandığı tarih itibarıyla Osmanlı Devleti'nin ve ordusunun kontrolünde bulunan vatan topraklarının korunması ve elde tutulması ümidiyle imzalanmıştır. Ancak İtilaf Devletleri söz konusu mütarekenin içeriğini, savaş sırasında kendi aralarında yapmış oldukları gizli paylaşım planlarını hayata geçirecek bir nitelikte tanzim etmişlerdir. Dolayısı ile anlaşma yürürlüğe girdikten sonra Musul ve İskenderun'dan başlamak suretiyle mütarekeyi ihlal ederek işgallere başlamışlardır.

Sykes-Picot Mutabakatı'nın bir neticesi olarak Suriye ve Çukurova bölgesi Fransa'nın etkinlik alanı olmuştur. Savaş sırasında yapılan bu paylaşımına rağmen İngiltere, Fransa'yı bu bölgede tek egemen güç olarak yalnız bırakma niyetinde değildir. Bunun bir göstergesi olarak İngiltere Çukurova'yı Fransa ile birlikte işgal etmiştir. Bu bölgenin işgali 17 Aralık 1918'de Mersin'den başlatılmıştır. Daha sonra Tarsus, Adana, Pozantı, Osmaniye, Maraş ve Antep de işgal edilmiştir. Mütarekenin imzalanması ve yürürlüğe girmesi sürecinde başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere askerî yetkililer yaşanan bu işgal sürecini önceden sezmışler ve gerek Dâhiliye Nezareti'ni ve gerekse Erkan-ı Harbiye'yi uyarılmışlardır.

Böyle kritik bir süreçte -işgal tehdidi ve işgal faaliyetleri karşısında- bu tehdide maruz kalan bölgenin, siyasi ve askerî açıdan yönetimi önemlidir. Zira işgal mıntıkasında bulunan vilayet, sancak, kaza, nahiye idareleri ile belediye yönetimleri, polis müdürlükleri ve jandarma komutanlıklarının tutumu işgale maruz kalan halkın güvenliği açısından büyük önem taşımaktadır. Yıldırım Orduları Grup Komutanı sıfatıyla Mustafa Kemal Paşa ve II. Ordu Komutanı Mirliva Nihat Paşa bu hususta Ahmet İzzet Paşa Hükümeti'ni uyararak özellikle Cebel-i Bereket (Osmaniye) ve İçel Mutasarrıflarının yerlerinin değiştirilmesini talep etmişlerdir. Ancak bu talepler bölge işgal edilmeden önce yerine getirilmemiş işgalin gerçekleştiği Kasım 1918'de de Ahmet İzzet Paşa Hükümeti istifa etmiştir. Yeni kurulan Tevfik Paşa Hükümeti de işgal mıntıkasına idarî bakımdan müdahale etmemiştir. Dolayısı ile İçel Mutasarrıfı olan Esad Rauf Bey mevcut görevini sürdürmeye devam etmiştir.

İçel, Mütareke Dönemi dikkate alındığında merkezi Silifke olan Fransız işgal mıntıkasının batısında kalan bir vilayetimizdir. Savaş sırasında İtilaf Devletleri'nin kendi aralarında yaptıkları gizli paylaşımına yani Sykes-Picot ve Sa-

int Jean de Maurienne anlaşmalarına göre İtalyan nüfuz bölgesindedir. Ancak Antalya ve çevresine asker çıkararak İtalya, Silifke ve çevresine yönelik bir işgal teşebbüsünde bulunmamıştır. Fransa, İtalya ile yaptığı gizli bir anlaşma neticesinde Silifke ve çevresini kendi nüfuz alanı içine katmış ve bu hususta İtalya'yı ikna etmiştir.¹ Bu aşamadan itibaren Silifke ve çevresi için bir işgal tehdidi ortaya çıkmıştır. Bu tehdit ve kaygılardan dolayıdır ki Silifke'de Müdafaa-i Hukuk ve Kuvâ-yı Millîye teşkilatlanması Ermenek, Mut, Gülnar kazalarına nazaran geç olmuştur. Teşkilatlanmadaki aksaklıkların sorumlusu Mutasarrıf Esad Rauf Bey olarak görülmüştür. Yaşanan bu süreç içerisinde Esad Rauf Bey hakkında olumsuz bir intiba hâsıl olmuş ve hafızalarda Millî Mücadele karşıtı bir kişi olarak yer etmiştir. Mütareke Dönemi ile ilgili hatıralarda bu olumsuzluk sürekli işlenmiştir.

İstanbul Hükümeti'nin bir memuru olarak hükümet yanlısı bir tavır içinde olan Esad Rauf Bey'in, Kuvâ-yı Millîye müfrezeleri, Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ve Heyet-i Temsiliye ile olan ilişkilerini belgeler ve hatıralar doğrultusunda ele alarak hakkındaki ithamları tetkik edeceğiz.

İçel Mutasarrıfı Esad Rauf Bey'in Hıyaneti Meselesi ve Kuvâ-yı Millîye ile İlişkileri

İçel'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin teşekkülünde ve Kuvâ-yı Millîye faaliyetlerinde Mutasarrıf Esad Rauf Bey'in tutum ve davranışları üzerinde özellikle durulması gerekmektedir. Zira Millî Mücadele Dönemi ile ilgili hatıralarda Esad Rauf Bey hakkında hain olduğu, Fransızlarla işbirliği yaptığı, İstanbul Hükümeti yanlısı olduğu ve Millî Mücadele aleyhtarlığı gibi ithamlar yapılmaktadır.² Diğer yandan Kuvâ-yı Millîye komutanlarının Heyet-i Temsiliye ile olan muhaberetlerini Mutasarrıf Esad Rauf Bey aracılığı ile yaptıklarını görmekteyiz. Hakkında Kuvâ-yı Millîye aleyhtarlığı veya da hıyanet gibi ithamlar yapılan bir kişi aracılığı ile çok mühim yazışmaların yapılmış olması bizi düşündürmüştür. Esad Rauf Bey ya hain ya İstanbul Hükümeti yanlısı ya da Millî Mücadele taraf-tarı idi. Eğer hain idiyse bu mühim yazışmaların izahı nasıl olabilir? Hain olma-

1 ATASE Arş, Kls: 256, D: 9, Fh: 29.

2 Emin Arslan Karakaş, (Emin Resa), **İçel Kurtuluş Savaşı Tarihi Hatıraları**, C I, Mersin 1942, s. 11 vd; Sıtkı Soylu, **Kurtuluş Savaşı'nda Mut ve Mutlular**, Mut, 1973, s. 9; **Kurtuluş Savaşında İçel** (Kurtuluş Savaşında İçel Tarihini Yazma Komitesi), İstanbul 1971, s. 173.

yıp Millî Mücadele taraftarı ise bu ithamların sebebi nedir? Bütün bu sorulara cevap bulmak için araştırmamız esnasında Esad Rauf Bey hakkında yazılanların hepsini bir araya getirerek bir sonucu varmaya çalıştık.

Silifke Mutasarrıfı Esad Rauf Bey hakkında Millî Mücadele Dönemi'nde karşımıza çıkan ilk belge Mondros Mütarekesi'nin uygulanması aşamasına rastlamaktadır. Zira Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nın lağvından sonra teşekkül ettirilen II. Ordu'nun kumandanı Çukurova'nın tahliyesi aşamasında hükümete Çukurova'da alınmasını tavsiye ettiği tedbirleri ihtiva eden 25 Kasım 1918 tarihli şifrede Silifke Mutasarrıfı'na da dikkati çekmiştir.³

İlgili vesika da Esad Rauf Bey'in aslen Şamlı olduğu vurgulanarak şu görüşlere yer verilmiştir: "Mersin'le hem hudut Kilikya hudud-ı kadiminde bulunan Silifke Mutasarrıfı Şamlıdır ve el-yevm Arap Hükümeti'nce Halep Valiliği'ne getirilmiş olan Şükrü El Eyyübî'nin ya biraderi veya kardeşinin oğludur. Bu zatın da tebdili kat'iyen elzemdir."⁴

Görüldüğü üzere mutasarrıfın Arap asıllı olması dolayısıyla böyle stratejik bir noktada idarî görevde kalması Nihat Paşa tarafından sakıncalı görülmüş ve görevden alınması istenmiştir. Ancak ilerleyen zaman içerisinde Esad Rauf Bey'in göreve devam etmesi bu uyarıların dikkate alınmadığını göstermektedir. Zira İçel'de Müdafaa-i Hukuk ve Kuvâ-yı Millîye faaliyetlerinin başladığı dönemde de Esad Rauf Bey mutasarrıflık görevine devam etmekteydi.

İçel'de Kuvâ-yı Millîye'nin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin kurulması için vazifelendirilen ve aynı zamanda Silifke Ahz-ı Asker Şube Reisliği görevini de üstlenen Binbaşı Emin Bey Silifke'ye geldiği vakit mutasarrıfıla görüşmüştür. Bu görüşmede Silifke halkının teşkilatlanmada diğer kazalara nazaran neden geç kaldığı tartışılmış ve mutasarrıf bu hususu Silifke'nin işgal mıntikasına yakınlığı ve denizden muhtemel işgale açık olması dolayısıyla halkın "Fransızlardan kuşkulılarına" bağlamıştır.⁵ Binbaşı Emin Bey Silifke halkının korkaklık, ürkeklik ve endişe içinde bulunduğu ve bu hususta mutasarrıfın yorumunu da ilave ettiği raporu 26 Ocak 1920'de 12. Kolordu Topçu Komutanı Yarbay İzzet Bey'e göndermiştir.⁶ Yarbay İzzet Bey, Binbaşı Emin

3 **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 32, Haziran 1960, Ves: 792.

4 Aynı.

5 Şeref Genç, "Çukurova'da Sağ Cenah Olay ve Savaşları", **Kuvayı Milliye**, S 122, Mersin 1970, s. 23.

6 Aynı.

Bey'in bu raporuna; "Mutasarrıfın sözüne katıyen inanmayınız. Teşkilata mani olan, ahiliyi korkutan odur. Durumunu gizli inceleyerek kolorduya bildiriniz"⁷ şeklinde cevap vermiştir. Binbaşı Emin Bey'in mutasarrıf hakkında bir istihbarat yaptığı ve neticede mutasarrıfın düşmanlarla ilgisinin olmadığı ve sadece saltanat taraftarı olduğunu tespit ettiğini bu hususta Yarbay İzzet Bey'e yazdığı rapordan anlıyoruz⁸.

Bu arada Mur'a gelmiş olan Fedai Müfrezeler Kumandanı Yüzbaşı Emin Resa Bey'e Heyet-i Temsiliye'den ileri harekâta geçmesi yolundaki şifre 11 Şubat 1920 tarihinde mutasarrıflık kanalıyla ulaşımıştır. Zira bu talimatnamenin altında: "İşbu şifre halli mutasarrıflıktan alınmış ve aslına mutabıktır" kaydı yer almaktadır. İçel Kuvâ-yı Milliyesi ve Güney Cephesi açısından pek mühim ve mahrem bir bilginin, hakkında hainlik ithamları ya da güvensizlik bulunan bir kişi aracılığı ile gönderilmesi ilgili ithamların ya mesnetsiz olmasına ya da Heyet-i Temsiliye'nin bu ithamlardan habersiz olmasına bağlanabilir. Kanaatimizce ikinci ihtimal daha kuvvetlidir. Çünkü muharebelerin başlamasından sonra bu hususta Heyet-i Temsiliye'ye de bilgi verilmiştir. Ancak Heyet-i Temsiliye mutasarrıflık kanalıyla gönderdiği bu ileri harekât emrinde "icraat raporlarınızı İçel Mutasarrıfı vasıtası ile Ankara'da Heyet-i Temsiliye'ye bildirmelisiniz"⁹ talimatı yer almaktaydı. Nitekim İçel Kuvâ-yı Milliyesi'nin muhabereleleri hep bu kanaldan yapılmıştır.

Bu arada ileri harekât emrini alan Fedai Müfrezeler Kumandanı Yüzbaşı Emin Resa Bey müfrezesi ile birlikte Mur'tan hareketle 6 Şubat 1920'de Silifke'nin Mağara Nahiyesi'ne gelmiş ve Mağara'ya gelişini Nahiye Müdürü Hüseyin Rıza imzası ile mutasarrıfa gönderilen şu mektupla bildirmiştir:

"Bugün iki taburu müteceviz top ve mitralyözlerle mücehhez Emin Aslan (Resa Bey) komutasında Kuvâ-yı Millîye Mağara'ya gelmiş ve asayiş berkemal bulunmuş olduğu bera-yı malumat maruzdur"¹⁰

Kuvâ-yı Millîye'nin Mağara'ya geldiğini bu şekilde öğrenen Esad Rauf Bey aynı gün bu hususu Dâhiliye Nezareti'ne rapor etmiştir.¹¹

7 Aynı.

8 Genç, a.g.m., s. 25.

9 Aynı.

10 Karakaş, s. 12.

11 **ATASE Arş**, Kls: 308, D: 26, Fh: 8.

Yüzbaşı Emin Resa Bey'in bu dönemle ilgili hatıralarını kaleme aldığı eserinde mutasarrıf için muhtelif zaman ve mekânlarda düşmanla temas halinde bulunduğunu ve hatta işgal kuvvetlerinin Başkumandanı General Brémond ile de muhaberat halinde olduğu iddiası yer almaktadır.¹²

Diğer yandan yine mutasarrıf hakkında Mağara Nahiyesi ve köylerinde Mut'lu Mirza Bey başkanlığındaki heyetin teşkilatlanma çalışmalarını engellemek için köylere yayınlar yaptığı iddia edilmekle birlikte bu yayınların mahiyeti hakkında bilgi verilmemektedir.¹³ Bu bilgileri veren Emin Resa Bey "Kurtuluş Savaşı'nda İçel" isimli eserinde; Kuvâ-yı Millîye'nin faaliyetlerinden kuşkulanan mutasarrıfın Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Hüsnü Bey'i yerinde incelemeye memur ettiği ve Hüsnü Bey'in beş jandarma ile Mağara ve Yağda Nahiyeleri'ne gidip buralarda inceleme yaparak halkın silahlandığı Kuvâ-yı Millîye'nin duruma hâkim olduğu ve havaların müsait olması halinde ileri harekete geçeceklerini rapor ettiği kaydedilmektedir.¹⁴ Bu ithamların dayandığı bir belge söz konusu olmayıp köylüleri nasıl ve ne şekilde Müdafaa-i Hukuk ve Kuvâ-yı Millîyeye iştirakten vazgeçirmeye çalıştığı tam net olarak tespit edilememiştir.

Kuvâ-yı Millîye Fedai Müfrezeleri'nin Mut'a ve daha sonra Mağara'ya gelişinden Mersin'deki işgal kuvvetleri komutanlığının da haberi olmuştur. Kuvâ-yı Millîye'nin hareketinin işgal kuvvetlerince bilinmesi, Yüzbaşı Emin Resa Bey'in müfrezesi ile Mağara'ya gelişinin Dâhiliye Nezareti'ne bildirmesi ve hakkındaki şüpheleri göz önüne alan 12. Kolordu Komutanlığı durum hakkında 20. Kolordu Komutanlığı'na bir şifre yazarak, mutasarrıfın değiştirilmesi için gerekli işlemlerin yapılmasını talep etmiştir.¹⁵

12. Kolordu bu şifresinde, mutasarrıfın Fransızlara ihbarda bulunduğu hakkında eskiden beri varolan şüphelere dikkat çekmiştir. Ayrıca Kuvâ-yı Millîye Fedai Müfrezeleri'nin Mut'a gelmesinin, Mut havalisindeki Müdafaa-i Hukuk ve Kuvâ-yı Millîye faaliyetinin ve Yüzbaşı Emin Resa Bey komutasındaki Fedai Müfrezelerin Mağara'ya gelişinin Dâhiliye Nezareti'ne mutasarrıf tarafından rapor edildiği belirtilmektedir.

Bu mühim iki bilginin mutasarrıfın Fransızlara ihbarlarda bulunduğu hakkındaki şayiaları destekler mahiyette olduğu belirtilmiştir. Neticede Silifke gibi

12 Karakaş, s. 12.

13 **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, s. 122.

14 **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, s. 134.

15 **ATASE Arş**, Kls: 308, D: 26, Fh: 48.

mühim bir mahalde hakkında şüpheler olan bir şahsın Konya'ya gönderilerek yerine Karaman Kaymakamı İbrahim Bey'in vekâleten tayin edilmesi için gerekli girişimlerde bulunulması önerilmiştir.¹⁶

Aynı şifrede Fedai Müfrezeler Kumandanı Yüzbaşı Emin Aslan (Resa) Bey'in bu hususta bilgilendirilmesi suretiyle özel ve gizli evrakların mutasarrıflık vasıtası ile yazılmaması şeklinde bir emir yazıldığı belirtilmiştir.¹⁷

12. Kolordunun 20. Kolorduya yazdığı şifre Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'e ulaştırılmıştır. Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal, 22 Şubat 1920'de bu şifreye cevap vermiştir.

İçel Mutasarrıfı Esad Rauf Bey hakkındaki 12. Kolordu'nun şifresine, 20. Kolordu kanalıyla cevap veren Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal'in şifresi şu şekildedir;

“Konya'da 12. Kolordu Kumandan Vekili Hayri Bey'e
Ankara'dan

İçel Sancağı'ndan ilk defa Topçu Kumandanı İzzet Bey tarafından teşkilat-ı millî icrasına teşebbüs edildiği zaman Mersin'e karibiyeti ve Fransızların bazı harekâtı dolayısıyla bir işgalden tevhiş eden Mutasarrıf Esad Rauf Bey'in tereddüdü görülmüştü. Bilahare kendisine verilen vazife-i millîyi hüsn-i ifa ve mahallî memurlardan bazılarının Fransızlara casusluk ettiklerinden şikâyetle mahall-i mezkûreden uzaklaştırılmalarını talep eyledi. Bab-ı Âlinin Kuvâ-yı Millîye hakkında (okunamadı) izah ettiği meseleden burayı haberdar eden mumaileyhin vatanperverlik ve hissiyatına kendisini yakından tanıyanlar hüsn-i şehadet ediyorlar. Mağara Nahiyesi'ne giden Kuvâ-yı Millîye'yi Dâhiliye Nezareti'ne ihbarı üzerine nazar-ı dikkati ehemmiyetle ve lüzumu vech ile celb edilmiştir. Kolorduca yapılacak ciddi ve amik tahkikat neticesi aleyhte zuhur ederse tebdile teşebbüs edilmek üzere iş'arını aksi takdirde iftiraların izalesini rica ederiz. Efendim

Heyet-i Temsiliye Namına
Mustafa Kemal¹⁸

16 Aynı.

17 Aynı.

18 **ATESE Arş**, Kls: 308, D: 26, Fh: 48.

Mustafa Kemal'in bu şifresinden de anlaşıldığı üzere 12. Kolordu tarafından gizli bir istihbarat yapılması önerilmiştir. Mutasarrıf Esad Rauf Bey'in başlangıçta tereddütler içinde olduğu fakat ilerleyen zaman içinde Millî Mücadele'ye yardımcı olduğu ve Fedai Müfrezelerin Mağara'ya gelişinin Dâhiliye Nezareti'ne bildirmesi vesilesiyle uyarıldığı ve şüphelerin izalesi için bir istihbarata gerek duyulduğu açıkça ifade edilmiştir.

12. Kolordu'nun İçel Mutasarrıfı hakkında gizli tahkikat yaptırdığı sıralarda Mağara'da muallimlik yapan Ali Rıza (TİMURTAŞ) Efendi görevinden istifa etmek suretiyle Kuvâ-yı Millîyeye iştirak etmiştir. Aslen Çıtaklı olan Ali Rıza Efendi gönüllülerden teşekkül eden bir Kuvâ-yı Millîye müfrezesine komutanlık etmek suretiyle cepheye hareket etmiştir. İstifa mektubunu alan Mutasarrıf Esad Rauf Bey cevaben Ali Rıza Efendi'ye şu tebligatı yapmıştır;

“Mağara'da Mektep Muallimi Ali Rıza Efendi'ye

Kuvâ-yı Millîye'ye iltihak ettiğiniz öğrenildi. İstikbalinizi mahvettiğiniz gibi memleketi de felakete sürüklüyorsunuz. Bu çocukça hareketinize son verip vazifenize derhal dönmezini kat-i olarak ihtar ediyorum.

21 Şubat 1920

Silifke Mutasarrıfı

Esad Rauf”¹⁹

İçel Mutasarrıfı Esad Rauf Bey hakkında Heyet-i Temsiliye bir yandan gizli tahkikat yaptırırken o Kuvâ-yı Millîyeye iltihak eden Mağara'daki mektep muallimi Ali Rıza Efendi'yi görevine çağırılmaktadır. Belki de hakkında hain kanaatinin hâsıl olmasına bu tavırları da etkili olmuş olmalıdır. Ancak mutasarrıf Mağara mektep muallimi Ali Rıza Efendi'yi görevine çağırırken bu işi Kuvâ-yı Millîye'ye karşı olduğu için mi yoksa Osmanlı Devleti'nin yani İstanbul Hükümeti'nin bir memuru olması dolayısıyla görevinin bir gereği olarak mı yapmıştır? Bu soruların cevabı meçhuldür.

Esad Rauf Bey hakkındaki bütün sorular Heyet-i Temsiliye'nin yaptırdığı gizli istihbaratın neticesinde cevabını bulacaktır. Zira bu araştırma süresince Heyet-i Temsiliye, İçel Kuvâ-yı Millîyesi'ne gizli yazışmaların mutasarrıf kanalı

19 **Kurtuluş Savaşı'nda İçel**, s. 131; İzzet Aslan, **Atatürk Silifke'de**, Adana 1981, s. 29-30.

ile yapılmasını yasaklamıştı. Heyet-i Temsiliye yaptırdığı istihbaratın sonucunu 26-2-1920 tarihli bir şifre ile 12. Kolordu Komutanlığı'na tebliğ etmiştir.

Heyet-i Temsiliye'nin istihbarat neticesine dair 20. Kolordu Kumandanlığı aracılığıyla 12. Kolordu'ya gönderdiği şifre şu şekildedir;

“Konya'da 12. K. Kumandanlığı'na

21/2/36 (1920) tarihli şifre cevabıdır:

Yapılan tahkikat ve tahkikat neticesinde İçel Mutasarrıfı Esad Rauf Bey'in âmâl-i millîye mutâvaatkâr ve vatanperver bir zat olduğuna kanâat hâsıl edilmiştir. Aleyhinde vuku bulacak ihbar (okunamadı) itmeden izzet-i nefsi cerihadar edecek muamelat icra edilmemesi ve kendisinden âzâmi istifadenin temin buyurulması rica olunur. Heyet-i Temsiliye Namına Mustafa Kemal 26/2/36

20. K. K. V.

Mahmud”²⁰

Heyet-i Temsiliye'nin ilgili raporu gayet açık ve nettir. Bu raporda İçel Mutasarrıfı Esad Rauf Bey'in âmâl-i millîye mutâvaatkâr ve vatanperver bir kişi olduğu dolayısı ile kendisinden bu mücadelede istifade edilebileceği kadar istifade edilmesi tavsiye edilmiştir. Ayrıca Mutasarrıf Esad Rauf Bey'in hakkında ortaya çıkacak hainlik gibi ihbarlar iyice tetkik edilmeden yanlış muameleler de bulunulmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bu nokta da Mutasarrıf hakkında ortaya çıkan iftiraların mesnetsiz olduğu kesinlik kazanmaktadır.

Kanaatimizce Kuvâ-yı Millîye hakkında Fransızlara ulaşan bilgilerin Kuvâ-yı Millîye mıntıkasındaki Rum ve Ermenilerden kaynaklanmış olabileceği dikkate alınmamıştır.

Bu raporu takip eden gün ve aylarda da Heyet-i Temsiliye ile İçel Kuvâ-yı Millîyesi arasında pek mühim ve gizli muhaberatın yine Esad Rauf Bey aracılığıyla yapıldığını görmekteyiz.²¹

20 ATASE Arş, Kls: 310, D: 27, Fh: 120.

21 ATASE Arş, Kls: 258, D: 22, Fh: 77; ATASE Arş, Kls: 572, D: 22, Fh: 6. ATASE Arş, Kls: 594, D: 9, Fh: 11-24; Harp Tarihi Vesikalari Dergisi, S 14, Aralık 1955, Ves: 357.

SONUÇ

Yakın tarih araştırmalarında araştırmacıların sıklıkla başvurduğu kaynakların başında hatıralar gelmektedir. Hatıralar genellikle tarihî hadiselerin oluş sürecine tanıklık eden askerî ve siyasi şahsiyetler ya da dönemin ehl-i kalemleri tarafından yazılırlar. Başvurulan hatıralar bizzat araştırılan tarihî hadiseye tanıklık eden ve bu hadisenin oluş sürecinde sorumlu ve görevli kişiler tarafından yazılmış ise bu mühim bir kaynak olarak değerlendirilir. Ancak hatıralar tarih araştırmalarında değerli oldukları kadar verdikleri bilgiler bakımından temkinli karşılanmaya ve sorgulanmaya da muhtaçtırlar. Zira hatıralar araştırılan olayların oluş tarihlerinden çok sonra kaleme alınmış olabilirler. Bu durumda bazı bilgiler eksik ve yanlış aktarılabilir. Hatırat sahibi hatıralarını yazarken bilerek ya da bilmeyerek bazı yanlış bilgiler de verebilir. Dolayısı ile hatıralarda yer alan bilgileri resmî kayıtlardaki bilgi ve belgelerle karşılaştırmak hakikati tespit noktasında elzemdir.

İçel Mutasarrıfı Esad Rauf Bey'in hainliği meselesi ilk anda hatıralar nazarında bakıldığında gerçekmiş gibi gelmektedir. Ancak hain addedilen bir şahsın Milli Mücadele'nin seyri içerisinde önemli bir makamda kalmaya devam etmesi ve mahrem yazışmalara tanıklık ve aracılık etmesi dikkate şayandır.

Yaptığımız tetkikat, Esad Rauf Bey'in hainliği ve ihaneti meselesi, başlangıçta hakkında var olan şüphelerin dillendirilmesi, Heyet-i Temsiliye tarafından uyarılmasına sebep olan Kuvâ-yı Milliye ile ilgili bazı bilgileri İstanbul Hükümeti ile paylaşması hususları ile ilgilidir. Milli Mücadele'nin başladığı dönemde hakkında oluşan olumsuz intiba o dönem bu mücadelenin içinde aktif yer alan bütün askerî ve siyasî şahsiyetlerin hafızalarında yer etmiştir. Millî Mücadele Dönemi ile ilgili yazılan hatıralarda da sürekli hain olduğu vurgulanırken hatıraları esas alarak hazırlanan tetkik eserlerde de bu bilgi tekrarlanmaya devam etmiştir.

Hâlbuki Mütareke Dönemi'nde, hakkındaki şüphelere rağmen ciddi bir tahkikat yapılmadan Esad Rauf Bey'in suçlanmadığı açıkça görölmektedir. Kaldı ki bizzat Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal tarafından 12. Kolordu Komutanlığı'na yaptırılan gizli tahkikat neticesinde hain olmadığı, sadece başlangıçta İstanbul Hükümeti yanlısı bir tavır içinde bulunduğu ifade edilirken netice itibariyle “âmâl-i millîye mutâvatkâr” bir şahsiyet olduğu da tespit edilmiştir. Bu tahkikat sürecinden sonra Esad Rauf Bey'den yararlanılmaya da devam edilmiştir.

Netice itibariyle bu mesele bize, tarihî ve siyasî şahsiyetler hakkında yazarken doğrudan hain ya da kahraman şeklinde bir tasnif yapmanın doğru olmayacağını, sadece hatıralardaki bilgilere bakarak bir değerlendirme yapmanın eksik olacağını ve sonuçta bizi yanlış kanaatlere sevk edebileceğini göstermiştir.

KAYNAKLAR

A- Arşiv Vesikaları

- ATASE Arşivi, Kls: 256, D: 9, Fh: 29.
ATASE Arşivi, Kls: 258, D: 22, Fh: 77.
ATASE Arşivi, Kls: 308, D: 26, Fh: 8.
ATASE Arşivi, Kls: 308, D: 26, Fh: 48.
ATASE Arşivi, Kls: 320, D: 27, Fh: 120.
ATASE Arş, Kls: 572, D: 22, Fh: 6.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 11.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 12.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 13.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 14.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 15.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 16.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 17.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 18.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 19.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 20.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 21.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 22.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 23.
ATASE Arşivi, Kls: 594, D: 9, Fh: 24.

B- Süreli Yayınlar

- Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S:14, Aralık 1955, Ves. 357.
Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, S:32, Haziran 1960, Ves. 792.

C- Telif ve Tetkik Eserler

- ASLAN, İzzet, **Atatürk Silifke'de**, Adana, 1981.
ÇELİK, Kemal, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi**, Ankara 1999.

GENÇ, Şeref, “Çukurova’da Sağ Cenah Olay ve Savaşları”, **Kuvayı Milliye**, S 122, Mersin 1970.

KARAKAŞ, Emin Arslan (Emin Resa), **İçel Kurtuluş Savaşı Tarihi Hatıraları**, C I, Mersin 1942.

Kurtuluş Savaşı’nda İçel, (Kurtuluş Savaşında İçel Tarihini Yazma Komitesi), İstanbul, 1971.

SOYLU, Sıtkı, **Kurtuluş Savaşı’nda Mut ve Mutlular**, Mut, 1973.

**FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY
KONFERANS SALONU
V. OTURUM**

**Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Bilgehan PAMUK**

KIZILAY ARŞİV BELGELERİNE GÖRE İŞGAL DÖNEMİNDE ANTEP’TE SOSYAL VE EKONOMİK HAYAT

Prof. Dr. Mehmet ÇANLI*

ÖZET

Mondros Mütarekesi’nden sonra Antep, önce İngilizler daha sonra Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. Bu işgal aylarca sürmüştür. Bu süreçte halk, her türlü baskıya maruz kalmıştır. Bu baskı ve işkenceler incelenirken, bölgenin siyasi, sosyal ve ekonomik yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kızılay, bölgeye sıhhi yardım heyetleri göndererek öncelikle sağlık yardımı, daha sonra da aynı yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar, sivil halka yapıldığı gibi askeri ve sivil tutsak ya da esirlere de yapılmıştır. Aynı zamanda bu çalışma da Türk-Fransız ilişkilerinin küçük bir kesiti ele alınmıştır. Konu Kızılay’ın yıllık raporlarından ve bazı arşiv belgelerinden faydalanılarak ele alınmıştır.

ABSTRACT

Antep was occupied first by The British, then by the French after the Montroe Agreement. This occupation lasted for many months. In this period, the people of Antep went through many difficulties. While these pressures and tortures were researched the region’s politic, social and economic structure was also examined. Kızılay sent health committees to this region to give heath and financial support. These supports were given to the public and also to the soldiers and war prisoners. This study also looks at a small fraction of Turkish-French relationships. Kızılay’s annuals and archieves have been used for this study.

---

* Hitit Üniversitesi, mehmetcanli@hitit.edu.tr

GİRİŞ

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı'nın sonunda Antep, önce İngilizler (15 Ocak 1919), sonra da Fransızlar (29 Ekim 1919) tarafından işgal edilmişti. Fransızlar, burada yaklaşık bir yıl kalmışlardır. Biz bu sunumda işgalin siyasi ve askeri boyutu yerine işgal döneminde, yerli halkın karşılaştığı sorunlar ve yaşantısı üzerinde bilgiler vermeye çalışacağız.

Öncelikle işgalin başından itibaren şehre giriş çıkışlar yasaklanmıştır. Bundan dolayı da bölge halkı, zor duruma düşmüştür. Zaman içerisinde açlık başlayacak ve buna bağlı olarak birçok hastalığın ortaya çıkmasına neden olacaktır. Bununla birlikte bölge halkının ileri gelenleri, İngiliz ve Fransızlar tarafından tutuklanarak esir kamplarına gönderilmiştir. Halk, lidersiz ve sahipsiz bırakılmaya çalışılmıştır.

İşgal döneminde ve sonrasında sefalet içerisinde bulunan bölge halkına Kızılay, maddi yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımlar, sağlık hizmetleriyle birlikte aynı ve nakdi yardımlar şeklinde yapılmıştır.

1. İşgal Döneminde Kızılay'ın Antep Halkına Yardımları:

Antep'te işgal öncesinde ve sonrasında birçok cemiyet kurulmuş ise de bu cemiyetlerin çoğunun faaliyetleri sınırlı kalmıştır. İşgalle birlikte bölgedeki cemiyetlerin hepsinin faaliyetleri askıya alınmıştır. Faaliyeti askıya alınan bu cemiyetlerden biri de Antep Kızılay şubesidir. Kızılay, ülkenin genelinde faaliyet göstermekte olup, geliri de Türk ve İslam dünyasından karşılanmaktaydı. İşgal döneminde Kızılay, Anadolu'nun tüm şehirlerine olduğu gibi Antep'e de birçok yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımları veya Kızılay'ın Antep'teki faaliyetlerini ikiye ayırabiliriz. Bunlardan birincisi Antep'in işgali döneminde yapılan yardımlar, ikincisi ise işgal sonrası yapılan yardımlardır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Fransızlar, Antep'i dokuz ay işgal altında tutmuşlardı. Bu işgal sırasında şehre giriş çıkış yasaklanmış ve halk sefalet içine düşmüştü. Şehre giriş çıkışın olmaması nedeniyle halk, aylarca 4/3 nispetinde zerdali çekirdeği unu ile karışık bir undan mamul ekmeği yemişlerdir. Bundan dolayı da beslenme bozukluğu ve bünyenin zayıflaması, halk arasında trahom, frengi, şark çıbanı (Antep çıbanı) ve idrar yolları rahatsızlığı... gibi hastalıkların çıkmasına neden olmuştur.

Bu durum karşısında Kızılay, diğer Anadolu şehirlerine ve Antep'e kurtarma heyetleri göndermeye başlamıştır. Yaralı askerleri tedavi etmek, işgal sırasında ve işgal sonrasında halkın imdadına yetişmek amacıyla oluşturulan İmdad-ı Sıhhiye Heyetlerini Anadolu'nun çeşitli bölgelerine göndermiştir. Gönderilen on üç heyet, 12 milyon liraya yakın bir harcamada bulunmuştur. Bu heyetlerden biri de Antep'e gönderilmiştir. Dr. Emin Bey'in başkanlığında üç doktor, dört memurdan oluşan ve 25 bin lira tahsisatla Antep'e gönderilen kurtarma heyeti, Nisan 1921'de İstanbul'dan yola çıkarılmıştır. Heyetin, beraberinde 25 bin parça çamaşır ile 5000 parça ev eşyası bulunmaktadır. Bu heyet, İstanbul'dan bir Fransız hastane gemisiyle İskenderun'a, buradan da yine Fransızların yardımıyla Antep'e gelmiştir.¹

20 Mayıs 1921'de Antep'e varan bu heyet, belediye tarafından tahsis edilen binalarda muayenehane, ameliyathane, eczane ve dispanser kurmuştur. Bu dönemde Antep'te bulunan Amerikan Hastanesi'nin kapatılmış olması ve bulaşıcı hastalıkların yaygınlığı sebebiyle heyetin işi çok zordu. Bu zorluğa rağmen hastalar muayene edilmiş, ücretsiz ilaç verilmiştir. Heyet, faaliyeti esnasında üç bini aşkın kişiyi muayene etmiştir.

Heyet, beraberinde getirdiği eşyaları da dağıtmıştır. Heyetin faaliyette bulunduğu dönemde bayramın yaklaşması üzerine Antep'teki fakirler tespit edilerek ihtiyaç sahiplerine giyim ve ev eşyası dağıtılmıştır. Her fakire beş altı parça eşya düşmüştür. Bu eşyalardan toplam 4000 kişi faydalanmıştır.

Antep halkının gıda ihtiyacını karşılamak üzere heyet, bir de aşhane kurmuştur. Ancak şehirdeki siyasi havanın değişmesi veya işlerin düzenli yürütülmemesi üzerine aşhanenin faaliyeti devam edememiştir. Bu heyetin faaliyeti Haziran 1921'in sonuna kadar sürmüştür.²

Başlangıçta Fransızlar, bölgeye dışarıdan her hangi bir yardım yapılmasına karşı çıkarken, daha sonra izin vermeye başladığını görmekteyiz. Bunun birçok sebebi vardır. Görünürdeki ilk sebebi Kızılay'ın tarafsız bir cemiyet olması ve insanî gayelere hizmet etmesidir. Ancak Antep ve Kilikya bölgesinde Türkler tarafından esir alınan Fransızlara, Fransız makamlarının Kızılay vasıtasıyla yardım etmek istemesi ve karşılığında da Türk halkı ve Türk esirlerine Kızılay'ın

1 **Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi'ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor**; İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, H. 1339, s. 84.

2 **a.g.e.**, s. 85, 86.

yardımda bulunması isteğidir. Diğer taraftan Güneydoğu Anadolu'da Fransız-İngiliz menfaat çatışmasının olması, Fransızları Türklere karşı ılımlı davranmaya sevk etmiştir.

Fransızların Antep'i boşaltmasından sonra Kızılay, tekrar Antep'e ikinci bir kurtarma heyeti göndermiştir (17 Nisan 1922). Heyet, bu sefer de 5000 muhtaç kimseye çamaşır ve ev eşyası dağıtmıştır. Bunun yanında mahalli hastaneye, yetimhaneye,³ Birecik yetimlerine, Kilis Hastanesi'ne ve muhtaçlarına, Rumkale kazası yetim ve muhtaçlarına çamaşır ve ilaç dağıtmıştır.⁴

2. Kızılay'ın Antep'teki Türk Esir ve Tutsaklarına Yaptığı Yardımlar

İngiliz işgali sırasında Antep'te ileri gelen saygın kişiler, tutuklanarak Mısır'daki esir kamplarına gönderilmişlerdir. Fransızlar da aynı şeyi yaparak, şehrin ileri gelenlerini ya esir etmiş, ya da tutuklayarak hapsedmiştir. Bu kişilerin yaşadıkları yerler ve Fransızların bu kişilere nasıl davrandıkları hakkında Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi ve Kızılay Arşivi'nde birçok belge bulunmaktadır. Bunun yanında Antep savunmasına katılmış kişilerin yayınladığı hatıra türü eserlerde de bilgiler mevcuttur.

Antep halkı, işgal öncesi ve işgal döneminde direniş teşkilâtını kurmuştur. Bu arada I. Dünya Savaşı sonrasında terhis edilen Osmanlı subayları, Anadolu'nun diğer şehirlerinde olduğu gibi Antep'e de gelmişti. Bu subaylar vasıtasıyla Kuva-yı Milliye teşkilâtlandırılıp, düşmana karşı mücadele edilmiştir. Bu mücadeleler sırasında birçok Türk subayı ve sivil, Fransızlar tarafından esir alınmıştır. Bazı sivil halk da tutuklanarak hapsedilmiştir. Esirler, Antep'te bulunan Amerikan Koleji'nin alt katında, ileri gelen tutsak sivillerde bölgede bulunan bir mağarada (Keleş Hoca Mağarası) tutulmuşlardır.

Başlangıçta Fransızlar, Türk esir ve tutsaklarına kötü davranmıştır. Bu tür davranıştan dolayı Müdafaa-i Milliye Vekâleti, Kızılay Ankara temsilciliğine gönderdiği bir yazıda (23. 04. 1921), Antep'te Fransızların elinde bulunan Türk esirlerine Fransızların, günlük dört kişiye 110-450 dirhem arası ekmek verdiği-

3 Antep'te bulunan yetimhane Amerikalı misyonerler tarafından kurulmuş olup özellikle Rum ve Ermeni yetimlerini barındırmıştır. Amerikan Yakın Doğu Yardım Cemiyeti (Amerikan Şark-ı Karib Muavenet Cemiyeti) Antep'te gayrimüslim çocuklarına bakarak Milli Mücadele'nin sonunda da birçoğunu da Amerika'ya göndermiştir.

4 a.g.e., s. 86.

ni, bütün gıdalarının sudan ibaret olan çorba olduğu ve güneş görmeyen zemin katlarda ikamet ettirildiği belirtilerek Kızılay'dan, Fransızlar nezdinde esirlerin durumlarının iyileştirilmesi için teşebbüste bulunulması istenmiştir. Eğer Fransızlar, Türk esirlerinin durumlarını iyileştirmezse Anadolu'da bulunan Fransız esirlerine mukabelede bulunacağı bir yazıda belirtilmektedir. ⁵ Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin bu isteği üzerine Kızılay, İstanbul'daki Fransız Yüksek Komiserliği nezdinde çeşitli teşebbüslerde bulunmuştur. ⁶

Kızılay'ın çeşitli teşebbüslerine rağmen Fransızlar, Türk esirlerine iyi davranmadığı gibi Türk esir subaylarını casus telâkki ederek maaş vermiyordu. ⁷ Müdafaa-i Milliye Vekâleti yukarıdaki yazısından başka 14. 05. 1921 tarihinde Kızılay Ankara temsilciliğine gönderdiği başka bir yazıda, Antep'te Fransızların elinde bulunan Türk esirlerinin durumlarının iyileştirilmesini ve Türk esir subaylarının künye ve kıta numaralarıyla beraber listesini Kızılay'dan tespit etmesini istemiştir. ⁸ Müdafaa-i Milliye Vekâleti, esirlerin durumları düzeltilmedikçe Anadolu'da bulunan Fransız esirlerine de mukabelede bulunacağını sık sık tekrarlamıştır.

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nin, Kızılay vasıtasıyla Fransız makamları nezdinde yaptığı teşebbüsler sonunda Fransız makamlarından General Afreru imzalı alınan cevapta, Fransızların elinde bulunan Türk esirlerinin listelerinin gönderildiği ve maaşlarının verildiği bildirilmiştir. Verilen bu cevapla Türk esirlerinin Kızılay tarafından ziyaret edilmesine de izin verilmiştir. ⁹ Kilikya bölgesinde Fransızların 450-500 kadar askeri Türklere esir düşünce, Fransızlar Türklere ılımlı davranmak zorunda kalmıştır.

Nisan 1921'de Fransızlar, Kızılay'ın Antep halkını ve burada bulunan Türk esirlerini ziyaret etmesine izin vermiş ve Kızılay da burada bulunan halk ve esirlere yardım etmiştir. Kızılay, Amerikan Koleji'nin yakınlarında bulunan bir mağarada (Keleş Hoca Mağarası) mahkûm edilen Türk esirlerini ziyaret ederek burada çok kötü şartlar içinde bulunan 78 esire ikişer kat çamaşır, bir kat yazlık elbise, iki kat battaniye ve üç çift çorap ile birer serpuş (şapka) ve çamaşır yıka-

5 Kızılay Arşivi; **Dosya: 529 I** (esirlerle ilgili dosya), Belge Tarihi: 23. 04. 1921.

6 Kızılay Arşivi; **Dosya: 529 I** (esirlerle ilgili dosya), Belge Tarihi: 09. 05. 1921.

7 1906 Cenevre, 1907 La Haye Sözleşmelerine göre esir subaylara maaş veriliyordu.

8 Kızılay Arşivi; **Dosya: 529 I** (esirlerle ilgili dosya), Belge Tarihi: 14. 05. 1921.

9 Kızılay Arşivi; **Dosya: 529 I** (esirlerle ilgili dosya), Belge Tarihi: 25. 05. 1921.

mak için malzeme, sabun ve odun vermiştir. Bunun yanında mağarada tadilat yapılarak daha iyi yaşanabilir hâle getirilmiştir. Diğer taraftan Türk subay ve sivil esirlere de birer paket çamaşır verilmiştir. Kızılay bu arada Fransız makamlarından izin alarak esirlerin aileleriyle haftada bir defa görüşmelerini de sağlamıştır.

Kızılay'ın bu ziyaretine karşılık Anadolu'da bulunan Fransız esirleri de Kızılay heyeti tarafından ziyaret edilmiştir. Daha sonra Fransa ile yapılan Ankara Antlaşması sonucu, karşılıklı olarak esirler serbest bırakılmıştır.

SONUÇ

Milli Mücadele döneminde işgal edilen Antep, yaklaşık dokuz ay boyunca İngiliz ve Fransız işgali altında kalmıştır. Bu işgal döneminde bölge halkı, aç ve sefil düşmüştür. Halkın bu sıkıntılarını hafifletmek için Kızılay, bölgeye iki defa yardım heyeti göndermiştir. Bu yardım heyetleri, Antep merkezde öncelikle sivil halkı sağlık taramasından geçirmiştir. Ücretsiz olarak da ilaç vermiştir. Diğer taraftan fakirler tespit edilerek, giyim eşyası dağıtılmıştır. Yine Antep merkezde aşhane kurarak bir süre halka ücretsiz yemek verilmiştir.

Bunun yanında Kızılay, Fransızlarla yakın temasa geçerek bölgedeki Türk ve Müslüman esir ve tutsaklara aynı ve nakdi yardımda bulunmuştur. Cemiyet, Fransızların bölgedeki esir ve tutsaklara iyi davranmadığını tespit ederek, ilgili işgal kuvveti komutanları nezdinde siyasi teşebbüslerde de bulunmuştur.

BİBLİYOGRAFYA

Kızılay Arşivi; Dosya No: 529 I, **Belge No: 181**, 23. 04. 1921.

Kızılay Arşivi; Dosya No: 529 I, **Belge No: 204**, 09. 05. 1921.

Kızılay Arşivi; Dosya No: 529 I, **Belge No: 211**, 14. 05. 1921.

Kızılay Arşivi; Dosya No: 529 I, **Belge No: 223**, 25. 05. 1921.

Çanlı, Mehmet, “Milli Mücadele Döneminde Kızılay’ın Antep’teki Faaliyetleri”, **Askeri Tarih Bülteni**, Yıl 19, Ağustos 1994, Sayı 37.

Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Ankara Heyet-i Murahhasası TBMM’nin Teşkilinden-Sakarya Zaferi’ne Kadar İcraat Raporu, 23 Nisan 1336- 23 Eylül 1337, İstanbul, Matbaa-ı Ahmet İhsan ve Şürekası.

SARAL, A. Hulki; **Türk İstiklâl Harbi Güney Cephesi**, C 4, Ankara, 1966.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1339 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi’ne Takdim Edilen (1335-1338) Dört Senelik Devreye Ait Rapor, İstanbul, Ahmet İhsan ve Şürekası Matbaacılık Osmanlı Şirketi, 1339.

Türkiye Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Merkez-i Umumisi Tarafından 1926 Senesi Hilâl-i Ahmer Meclis-i Umumisi’ne Takdim Edilen (1925-1341) Senesine Ait Rapor, İstanbul, Hilâl Matbaası, 1926.

Ünler, Ali, **Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması**, İstanbul, 1969.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İSTİKLAL HARBİ'NDE GÜNEY CEPHELERİNDEKİ ASKERLİK ŞUBELERİ: KİLİS ASKERLİK ŞUBESİ ÖRNEĞİ

Dr. Mustafa ŞAHİN*

ÖZET

Askerlik şubeleri kurulduğu tarihten günümüze kadar çok önemli görevler ifa etmişlerdir. Askerlik şubeleri ilgili cari asker alma ve seferberlik kanunları ile sürekli askeri kıt'aları beslemişlerdir. Bunları yaparken ellerindeki insan kaynaklarını çok iyi yönetmişler, cari kanunların kendilerine verdiği güç ve yetkiyi kullanırken “askerlik görevinin kutsallığı” kavramını işleyerek önemli bir motivasyon kaynağı olmuşlardır.

Öte yandan askerlik şubeleri askerler ve aileleri ile kıt'alar arasında köprü görevi görmüşlerdir. Askere sevk olmak üzere, askerlik şubelerine gelen gençlere, askerlikle ilgili ilk bilgiler ile sevk edilecekleri kıtalar ve harbin genel seyri, yapacakları görevler ile ilgili intibaklar, buralarda verilmiştir.

Askerlik şubesi başkanları –günümüzde de devam hala eden bir gelenek ile- sevk ettikleri kafilere etkili konuşmalar yaparak cephelere giden askerlerin coşkularını katlamışlardır.

Milli Mücadele döneminde Güney Cephesi'ndeki askerlik şubelerine Heyet-i Temsiliye tarafından milli ordu teşkil edilmesi görevi verilmiştir. Bu emre göre her askerlik şubesi bir tabur teşkil etmiş, tabur komutanlığı görevi de askerlik şubesi başkanı tarafından yerine getirilmiş, emrindeki subaylar ise bölük komutanı olarak görev yapmışlardır. Eksik olan kadrolar ise seferberlik işlemleri ile yedek personel kaynağından tamamlanmıştır.

---

* Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dr., Per. Bnb. , Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü (SAREN) Müdürlüğü Yenilevent/İSTANBUL, msahin44m@yahoo. com

Kilis Askerlik Şubesi de bu görevlerini layıkıyla yerine getirmiştir. İstiklal Harb'inde bir tabur teşkil eden Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı Kilis Kuvâ-yı Milliyesi emrinde gayri nizami harp esasları ile milis faaliyetlerini kahramanca ifa etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, İstiklal Harbi, Kilis, Askerlik Şubesi, Güney Cephesi.

RECRUITING OFFICES OF THE SOUTHERN FRONTS IN THE WORLD WAR I AND TURKISH INDEPENDENCE WAR: THE EXAMPLE OF KİLİS RECRUITING OFFICE

ABSTRACT

The recruiting offices have carried out very important roles since the date of their foundations. These offices have continuously provided soldiers to the military troops with the recruitment and mobilization laws of the time in question. In this process, they have governed very well the human resources at their disposal and they have used the power and authority given by the current legislation, while they have become an important source of motivation by using the notion of “sanctity of military service”.

On the other hand, recruiting offices have been act as a bridge between families of soldiers and their troops. The young people who have been about to enlist have been given first information about the military service, their troops, general condition of the war and have been oriented about their duties in these recruiting offices.

The chiefs of the recruiting offices have given effective speeches, addressing to the companies of soldiers and have made the soldiers feel more enthusiastic (which is a tradition that still continues today).

During Turkish Independence War, Representative Committee gave the recruiting offices of the southern front the task of forming a national army. According to this order, each recruiting office formed a battalion and the head of recruiting office took the responsibility of becoming the battalion commander, with the officers of the recruiting office becoming the company commanders. The unfilled positions were filled by the reserve personnel through the mobilization acts.

The personnel of Kilis Recruiting Office fulfilled these duties properly. Forming a battalion in Turkish Independence War, Kilis Recruiting Office performed militia activities heroically within the asymmetrical warfare principles under the command of Kilis national forces.

Key Words: World War I, Turkish Independence War, Kilis, Recruiting Office, Southern Front.

GİRİŞ

Osmanlı'da Tanzimat sonrası zorunlu askerliğin başlaması ile asker alma kanunları çıkarılmış, askerlik işlemlerinin yapılabilmesi için askerlik şubeleri açılmıştır¹.

Osmanlı'da taşra teşkilatı, askerlik yükümlülüğü açısından da değerlendirilerek Vilayet Nizamnameleri ve kanunları çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde asker almayı düzenleyen; 1846, 1870, 1886 ve 1914 tarihlerinde olmak üzere, dört kanun yürürlüğe girmiştir. Bunların birincisi olan 1846 tarihli Kura Kanununun 7'nci maddesi gereği "kazaların yer ve durumu göz önünde tutularak her kazada bir **askerlik şubesi**" kurulmaya başlanmıştır. İhtiyaca göre memleket, Ordular bölgelerine ordu bölgeleri ise kolordu bölgelerine ayrılmıştır. Ordu bölgesinde bir asker alma komisyonu kurulmuş, her kolordu bölgesi bir askeralma dairesi/bölgesi kabul edilmiştir². Asker alma dairesi/bölgesi başkanlıklarına bağlı; her tümende bir asker alma kalemi başkanlığı, her kaza için askerlik şubesi başkanlığı açılmıştır³.

1846 tarihli Asker alma Kanunu'na göre "sadece Müslüman teb'anın yükümlülüğü" olmak üzere askeralmada kur'a esası getirilmiş ve askerlik şubelerinde asker adaylarına "izin sonunda kıt'alarına katılacaklarına, dinine ve devlete hizmet edeceklerine, firar ve uygunsuz harekete tevessül etmeyeceklerine" dair yemin ettirilmesi uygulaması getirilmiştir⁴.

1870 tarihli Kur'a Kanunu'na göre ilk defa memleket 6 ordu bölgesine ayrılmış ve 1863 tarihinde kaldırılan, asker almada "bedel-i şahsi" uygulaması tekrar

-
- 1 Faruk Aydın, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994, s. 11, 13, 50.
  - 2 Günümüzde değerlendirildiğinde Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı'nın da bağlı olduğu Adana Askeralma Bölge Başkanlığı, Adana 6'ncı Kolordu (2011 yılında Tümen seviyesine düşürülerek ismi, 6'ncı Mekanize Piyade Tümeni olarak değiştirilmiştir) Komutanlığı bölgesi olan Adana, Mersin, Hatay, Gaziantep ve Kilis il merkezleri ve ilçelerini içine alan bir bölgeye hizmet vermektedir.
  - 3 İsmail Hakkı Görelî, **Memleketimizde Vilayetler İdaresi Tarihine Bir Bakış**, Recep Ulusoğlu Basımevi, Ankara, 1945, s. 8.
  - 4 Tobias Heinzelmann, **Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Seferberlik Yükümlüğü 1826-1856**, (Çev.: Türkis Noyan), Kitabevi Yay., İstanbul, 2009, 255, 147.

yürürlüğe alınarak, “bedel-i nakdi” ile birlikte “bedel-i şahsi” de uygulamaya konulmuştur⁵.

1886 tarihli kanunla asker alma faaliyetleri esası bozulmadan yeniden düzenlenmiştir. Buna göre memleket 6 ordu bölgesine, her ordu bölgesi 4 fırka 2 tugay dairesine ve daha da teferruatı ile teşkilatlanmasına karar verilmiştir. Ayrıca askeralma ve seferberlik faaliyetlerinin kolay ve adilane bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla her liva dairesinde bir askeralma şubesi kurulması öngörülmüştür⁶.

1913 yılında yayınlanan Teşkilat-ı Umumiye-i Askeriye Nizamnamesi ile askeralma ve seferberlik işlemlerini yürütmek üzere görev yapacak askeralma teşkilatının personel kadrosu açıklığa kavuşturulmuştur⁷.

1914 tarihli Askeralma Kanunu özelliği itibarıyla; küçük bazı değişikliklerle Birinci Dünya Savaşı seferberliği ve müteakiben Kurtuluş Savaşı seferberliği için yeterli olmasındır. Söz konusu kanun; bazı değişikliklerle 1927 tarihli Askeralma Kanunu’na esas teşkil etmiştir⁸.

5 İlhâmi Yurdakul, “Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem; Kura Sistemi (1839-1914)”, **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular –Oluşum, Teşkilat ve İşlev-** (Editör: Feridun M. Emecan), Kitabevi Yay. , İstanbul, 2008, s. 440.

6 Askerlik şubelerinin kurulmasında “her kaza için bir askerlik şubesi” öngörülmüş olsa da bu durum o planın aksine değil, kaza esası ile liva (tugay) esası uyumlu hale getirilmeye çalışılmıştır. Söz konusu 1886 tarihli kanunla; askerlik şubesinin redif taburu binbaşısı başkanlığında, tabur kâtibi ve bir redif başçavuşundan oluşması kabul edilmiştir. Böylece de her tabur bölgesinin bir kazanın askerlik şubesi kaynağı ile beslenmesi amaçlanmıştır, (Mehmet Vurmaz, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Askere Alma Sistemi (1826-1970)**, Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007, s. 130).

7 1913 Tarihli Nizamnameye göre; **Askerlik Şubesi Başkanlığı kadrosu:** 1 Binbaşı veya Kolağası veya Yüzbaşı, 2 Mülazım-ı Evvel, 1 Depo Memuru Mülazım-ı Evvel, 1 İdare Memuru veya Muavini (Kâtip veya Muavini), 1 Yazıcı Çavuşu, 1 Depo Muavini Çavuş, 4 Yazıcı Onbaşı veya Çavuş’tan, Tümen Askeralma Kalemi Başkanlığı kadrosu: 1 Miralay veya Kaymakam, 1 Alay Kâtibi, 1 Mülazım-ı Evvel Mülhak, 1 Sivil Kâtip (3’üncü Sınıf), 2 Yazıcı Çavuş’tan, Kolordu Askeralma Bölge/Daire Başkanlığı kadrosu: 1 Mirliva veya Miralay, 1 Erkan-ı Harp Zabiti Kaymakam veya Binbaşı, 1 Alay Emni, 1 Mülhak Zabıt (Yüzbaşı), 1 adet 3’üncü Sınıf Mümeyyiz, 1 adet 2’nci Sınıf Katip, 2 Yazıcı Çavuş’tan oluşmuştur, (Vurmaz, **a.g.e.**, s. 131).

8 1927 tarihli Askeralma Kanunu günümüz askeralma mevzuatının temelini oluşturmaktadır, (Cenk Özgen, **Türkiye’de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006, s. 39).

Asker alma teşkilatının bir parçası olarak Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı 1901 yılında kurulmuştur⁹. İlk kurulduğunda -günümüzde Cumhuriyet Meydanı olarak bildiğimiz- şehir meydanının karşısındaki eski Hükümet Binası ve Adliye'nin yanında yer alan bir yolcu hanında hizmet vermiştir¹⁰. Daha sonra Deppoy Meydanı'nda tarihi bir Kilis evi ve bahçesinden oluşan miri hizmet binasında, bu binanın kullanılamaz hale gelmesi ile yine Deppoy Meydanı'nda Şube Sokağı'ndaki kiralık binasında hizmet vermiştir. Daha sonra Kilis eski Cezaevi'nin yerine yapılan binasına taşınmış, halen aynı binada faaliyetlerine devam etmektedir¹¹.

Osmanlı sonrası ve günümüzde de askeralma bölgeleri ve askerlik şubelerinin sayıları ve yerleri ihtiyaca göre belirlenmekle birlikte, her kaza/ilçe için bir askerlik şubesi tüzel kişiliğinin varlığı kabul edilmiştir. Askerlik şubelerinin kendi ilçelerinde görevini sürdürmesine gerek görülüyorsa, tüzel kişiliğinin devam etmesi şartıyla¹² bir başka askerlik şubesi çatısı altında görevinin sürdürülmesi esas alınmıştır¹³.

1. Birinci Dünya Savaşı'nda Harbe Hazırlık ve Kilis Askerlik Şubesi

Osmanlı Devleti'nde 29 Nisan 1330 (Miladi: 12 Mayıs 1914) tarihli Mükellefiyet-i Askeriye Kanun-u Muvakkati ile yeni askeralma kanunu yürürlüğe girmiştir¹⁴.

Osmanlı Ordusu'nun –personel ve lojistik bakımından- harbe hazırlık seviyesini en üst düzeye çıkarmak maksadıyla 2 Ağustos 1914'te genel seferberlik

9 Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı tarihçesinde şubenin 1801 yılında kurulduğu yazılıdır. Oysa bu tarih zorunlu askerliğin kurulmasından öncedir. Sehven yazıldığı kanaatindeyiz.

10 Söz konusu yolcu hanı yıkılmış, günümüzde hanın izleri yok olmuştur.

11 Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığının Kilis 2'nci Hudut Taburu karşısındaki arsasında yeni hizmet binası için 2007 yılında çalışmalara başlanmış, halen devam etmektedir, (Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı Tarihçesi).

12 Mesela, Gaziantep iline bağlı Oğuzeli Askerlik Şubesi Başkanlığı'nın Oğuzeli ilçesi sınırları içinde bulunan Askerlik Şubesi hukuki varlığı sone erdirilmeden, 2012 yılı içerisinde Gaziantep Şahinbey Askerlik Şubesi Başkanlığı bünyesine nakledilmiştir, (www.asal.msb.gov.tr, 20. 10. 2013).

13 5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu, Kabul Tarihi: 10 Haziran 1949, Resmi Gazete'de Yayım Tarihi: 18 Haziran 1949.

14 Aydın, **a.g.e.**, s. 11, 13, 50.

ilan edilmiştir¹⁵. Seferberlik emri Harbiye Nezareti'ne tebliğ edilmiş, aynı zamanda seferberlik müddetince örfi idare ilan olunmuştur. Seferberlik ilanı sonrası Sultan 5'inci Mehmet Reşat tarafından seferliği desteklemek maksadıyla 11 Kasım 1914'te "Cihad-ı Ekber" ilan edilmiştir. İlan edilen "cihad" gazetelerde yayınlanarak halka ve dünyaya duyurulmuştur¹⁶.

Seferberlik planlarını hazırlayan Osmanlı Kurmay Subayları, seferberliğin 21 gün, "hatta çoğu durumda 30 ile 45 gün alacağını" düşünmüşlerdir. Oysa şartlar Osmanlı Ordusu'nun seferber olması için hiç de uygun değildir. Yetersiz ulaştırma ağları (özellikle demiryolu yetersizliği) birliklerin toplanmasını zorlaştırmıştır¹⁷.

Dört yıl süren Birinci Dünya Savaşı'na halk arasında genel olarak "seferberlik" daha yaygın söylenişi ile "seferi birlik" adı verilmiştir. "Seferberlikte Gazze'de idim, seferberlikte Şam'da idim" gibi ifadelerle Birinci Dünya Savaşı'nda buldukları yerler anlatılmaya çalışılmıştır. Savaşta uygulanan lojistik seferberlik ve personel seferberliği yerel imkânlardan karşılanması esas alınmıştır. Yani lojistik ihtiyaçlar için Güney Cephesi'nde her vilayetin iâşe edeceği birlikler tahsis edilmiştir¹⁸. Personel kaynakları için ise askere sevk edilecekler genellikle o askerlik şubesinin desteklediği birliğin bulunduğu yere göre değişkenlik göstermiştir. Güney bölgesindeki askerlik şubeleri genellikle Suriye-Filistin Cephesi, Hicaz-Yemen Cephesi ile Irak Cephelerini insan kaynakları ile beslemişlerdir.

Birinci Dünya Savaşı'nın yayılmaya başlaması ve Osmanlı Devleti'nin bu savaşın dışında kalmayacağını anlaşılmaması üzerine; Sultan 5'inci Mehmet Reşat tarafından yayımlanan 14 Mayıs 1331 (Miladi: 27 Mayıs 1915) tarihli bir irade

15 Seferberlik çağrısı "Osmanlılar Silah Başına!" ilanları ile duyurulmuştur, (Beşikçi, a.g.e., s. 89); Söz konusu "silah başına" çağrılarını hala geçerli ve günümüzde kullanılmaktadır.

16 Mücahit Özçelik, **Türk Basını'nda Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006, s. 46, 99-103; Cihad-ı Ekber, 14 Kasım 1914'te Fetva Emni ve Şeyhülislam tarafından yayınlanan tarafından verilen fetvalarla desteklenmiştir, (Ali Fuat Öreñç, **Yakınçağ Tarihi (1789-1918)**, Atı Yay., İstanbul, 2012, s. 241).

17 Erdward J. Erickson, **Dünya Savaşı Tarihi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918**, Cilt: IV, (Çev. : Sare Levin Atalay), Timaş Yay., İstanbul, 2011, s. 26-27.

18 Son Suriye Valisi Tahsin Bey (1916-1918), Birinci dünya savaşı boyunca 4'üncü Ordu'nun iâşe işleri, mahrukat (yakacak), demiryolu hattının bakımı ve işletilmesi ile meşgul olmuştur, Ayrıntılı bilgi için bkz. Mustafa Şahin, Dr., **Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010, s. 143-146.

ile Askeri Mükellefiyet Kanunu'nda değişiklik yapılarak, lise talebeleri de dâhil askere çağırılmıştır¹⁹.

Kanun değişikliği sonrası Harbiye Nezareti de bir tebliğ yayınlayarak, 1314 (1896) doğumluların (yani 19 yaşındakilerin) henüz askerlik hizmetine çağrılmamışları ile 1315 (1897) doğumluların, bedenleri gelişmiş, harbe elverişli ve silah kullanmaya kabiliyetli olanlarından müsait bulunanların²⁰ da kıtalara sevk edilmek üzere askerlik şubelerine teslim olmaları emredilmiştir²¹.

Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı; 1914 yılı başlarında Halep'te konuşlu 6'ncı Kolordu Komutanlığı'na bağlı Halep Asker alma Bölge/Daire Başkanlığı, Halep 26'ncı Tümen Komutanlığı Askeralma Kalemi Başkanlığı emrinde seferberlik ve asker alma faaliyetlerine katılmıştır²².

Kilis'te seferberlik ilanı haberi, 1915 Ramazan Bayramı'na birkaç gün kala öğrenilmiştir. Haberin duyulmasını müteakip bütün iş yerleri kapatılmıştır. Askerlik şubesi önünde kalabalık kuyruklar oluşmuştur. Sevk evrakını alanlar yaya olarak birliklerine gönderilmektedir²³.

Bu askerlik şubesinden askere sevk hatıralarından biri önemlidir. 1315 doğumlu Kilisli Şahmaranoğlu Mehmet²⁴ de kemik yaşına göre askere alınmıştır. Kilis Askerlik Şubesi Riyaseti'nce iki defa askere yollanmış, en son sevk edildiği Adana'dan yaya olarak bir arkadaşı ile Kilis'e kadar yaya olarak kaçmışlardır.

19 Aydın, **a.g.e.**, s. 11, 13, 50.

20 Daha sonra, söz konusu 1314 ve 1315 doğumlular ile daha evvelden silah altına alınmış olan 1312 ve 1313 doğumlulardan "evsafı haiz olanların ihtiyat zabiti ve küçük zabıt yetiştirilmek üzere celplerine" ilişkin kanun 4 Şubat 1916'da Osmanlı Meclis-i Mebus an'ında, -bir ay sonra- 15 Mart 1917'de de Meclis'i Ayan'da görüşülerek kabul edilmiştir, (**M.M.Z.C.**, III/3 (04. 02. 1916); **M.A.Z.C.**, III/3 (15. 03. 1917)).

21 Mehmet Beşikçi, "*Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Denekler*", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Sayı:8, (Bahar 2009), 49-92, s. 49-52; İsmail Çolak, "*Çanakkale'de Destan Yazan Kabraman 15'liler*", **Somuncu Baba Dergisi**, Yıl: 14, Sayı: 89, (Mart 2009), 28-32, s. 28-30; Ayşe Hür, "*Cumhuriyet'in Üvey Evladı: Halk Türküleri*", **Radikal Gazetesi**, 11. 08. 2013.

22 Mehmet Beşikçi, **Between Voluntarism And Resistance: The Ottoman Mobilization Of Manpower In The First World War**, Boğaziçi Üniversitesi, Yayınmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 399-401.

23 Ahmet Barutçu, **Kilis'in Kurtuluşu Şafakta Savaşanlar**, Kent Ofset, Kilis, 2008, s. 2.

24 MSB Arşiv Md. lüğününün 03. 07. 2006 Tarihli ve 3214-705-06 (3915) sayılı Künye Kayıt Belgesi.

Yeniden yakalanmış ve Kilis Askerlik Şubesi Reisi Sakallı Ahz-ı Asker Binbaşısı Mahmut Bey'in karşısına çıkarılmıştır. Yeniden kaçacağını söyleyen Mehmet'e "seni öyle bir yere göndereyim de kaç" diyerek ve bakaya kontenjanından 4'ncü Ordu'nun Gazze'de konuşlu 7'nci Kolordusu'na tertip edilmiştir. Bu sırada Güney Cephesine giden "milis Mevlevi Taburu'na"²⁵ teslim edilerek trenle Halep'e gönderilmiştir.

Kilisli Mehmet gibi Gazze'ye, Halep'e ve tüm Güney Cephesi'ne sevk edilen erata Mahmut Bey şu konuşmayı yapar: "Evlatlarım vatan sizden hizmet bekliyor. Canınızı dişinize takın ve şu İngiliz gâvuruna haddini bildirin. Geride bıraktıklarınız bize emanet, onları merak etmeyin. Türk Milletinin dini, ahlaki bütün varlığı siz vatan evlatlarına emanettir. Bu devlet bir bina ise siz sahip olmazsanız bu bina çökecektir ve milletimiz bu binanın enkazı altında kalacaktır. Vatanın savunmasında asker-sivil, büyük-küçük ayırımı olmaz. Sizlerin yaşları belki küçük olabilir, ama bizim gönlümüzde ve gözümüzde çok büyüksünüz. Haydi, evlatlarım; ölürseniz şehit, kalırsanız gazi olacaksınız. Ne mutlu sizlere bu değerli payelerin sahipleri olacaksınız. Hepinizin birer birer alınlarından öpüyorum. Gazanız mübarek olsun"²⁶.

Mehmet, Gazze'de 7'nci Kolordu Karargâhı'nda posta eri olarak görevlendirilmiştir. Posta Mehmet'in bir eşeği vardır, bu eşeğe yüklenen iki sandıkla keçi (sıçan) yollarından cepheye evrak ve malzeme götürüp-getirmiştir. Komutanları Mehmet'i çok sevmişlerdir. Ancak savaş kaybedilmiş ve ricat başlamıştır. Mehmet çok çeşitli ve tehlikeli yollardan tekrar Kilis'e gelmiştir²⁷. Bu defa Kilis

25 Milis Fırkaları, Abdulhakim Arvasi, Seyyid Taha, Seyyid Hacı Baba Şeyh, Van ve Gevaş Müftüleri gibi din adamları tarafından kurulmuştur. Bektaşi ve Mevleviler de ayrı bir milis teşkilatı kurmuşlar, Erzincan ve Dersim'liler de mücahit alayı kurmuşlardır. Bunların kuruluşunda hep ön planda olan Teşkilat-ı Mahsusa'dır. Ayrıntılı bilgi için ayrıca bkz. Şahin, **a.g.e.**, s. 94.

26 Mustafa Şahin, Cemile Şahin, "Kilis Askerlik Şubesi Reisi Sakallı Ahz-ı Asker Binbaşısı Mahmut Bey'in Birinci Dünya Savaşı (Gazze Cephesi)'na Giden Askerlere Yaptığı Konuşma ve Kilis Askerlik Şubesi'nin Kilis Kuvâ-yı Milliyesine Katkıları", **Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt:2, Sayı:3, (Haziran 2012), 72-82, s. 76.

27 Kilis'te Birinci Dünya Savaşı sonrası güney bölgesinin kaybedilmesine ilişkin oldukça fazla hatırat vardır. Bu geri çekilme hadisesi oldukça düzensizdir. Birinci Dünya Şavaşı sonrası bozgun ile birlikte bir panik havası ile düzensizce ve münferiden çekilmeler yaşanmıştır. Bunlardan birisi de Kilisli Deli Hasan'ın Yemen dönüşü ilginçtir. Kilis'te şair dostumuz Gazi Binbaşı Hüseyin Kılbaş tarafından manzum hikaye haline getirilmiştir, (Gazi Hüseyin Kılbaş, **Lal ve Hayal**, Türk Yay., İstanbul, 2011, s. 92-93).

önce İngilizler daha sonra da Fransızlar tarafından işgal edilir. Mehmet bu defa Kuvâ-yı Milliye'ye katılmış, omzunda mavzeri ile Fransızlara karşı savaşmıştır²⁸.

2. İstiklal Harbi'nde Askerlik Şubelerinin Milli Askeri Güçlere Katkıları: Kilis Askerlik Şubesi Örneği

2. 1. Güney Cephesi Direniş Teşkilatının Oluşturulması ve Askerlik Şubelerinin Bu Oluşumdaki Yeri

Sivas Kongresi'nde alınan kararlar çerçevesinde 11 Eylül 1919'da Güney Cephesi'nin "güvenlik bakımından" kolordulara bölünmesine karar verilmiştir. Niğde-Mersin hattı ile İskenderun-Maraş hattı arası birinci bölgeyi oluşturmuş, bu bölgenin sorumluluğu 20'nci Kolordu Komutanlığı ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verilmiştir. Bu hattın doğusundan itibaren Maraş, Antep-Kilis ikinci bölgeyi oluşturmuş, bu bölgenin sorumluluğu 3'ncü Kolordu Komutanlığı ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verilmiştir. Birecik'ten itibaren İran sınırına kadar üçüncü bölgeyi oluşturmuş, bu bölgenin sorumluluğu da 13'ncü Kolordu Komutanlığı ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verilmiştir²⁹.

Bu genel esaslar dâhilinde daha evvelden sözü edildiği üzere; her kolordu bölgesinde bir askeralma (ahz-ı asker) heyeti başkanlığı, her tümen bölgesinde bir askeralma (ahz-ı asker kalemi) dairesi başkanlığı ve her kazada bir askerlik (ahz-ı asker) şubesi başkanlığı kurulmuş vaziyettedir³⁰. Ancak Mondros Mütarekesi sonrası bozulan asker alma teşkilatı ve sistemine tekrar işlerlik kazandırmak maksadıyla yaş esası üzerine asker alma faaliyetine başlanmıştır³¹.

Heyet-i Temsiliyenin verdiği direktiflere göre, Müdafaa-i Hukuk teşkilatı, işgal altında bulunmayan yerlerde serbest yapılacak, işgal altındaki yerlerde ise Cemiyet-i İslâmiye teşkilatı namı ile ve gizli surette yapılacaktır³². Bu, özellikle

28 Bu hatırat, *Gazze Cephesi'nde 7'nci Kor. K. lığında Posta Neferliği yapan Kilisli Şahmaranoğlu Mehmet'in oğlu Hasan Şahmaranoğlu'ndan nakledilmiştir.*

29 **Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt Güney Cephesi**, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1966, s. 63-65.

30 Askeralma sistemimiz günümüzde de aşağı yukarı benzer şekilde teşkilatlanmış vaziyette askeralma ve seferberlik faaliyetlerini ifa etmektedir.

31 **Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt Güney Cephesi**, s. 258-259.

32 Güney Anadolu'nun her bir bölgesinde Cemiyet-i İslamiye ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri altında bileşilmiştir. Maraş-Antep bölgesinde Şahinbeyler, Kartalbeyler, Karayılanlar, Sütçü İmamlar milli mücadelenin ateşini tütürürken, Adana-Mersin bölgesinde Aydınog-

işgal altındaki Maraş ve Antep'te (Kilis dâhil) uygulanacaktır. Askerlik Şubesi Başkanları bulunduğu kazanın Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin çalışmalarını takip edecek ve idareye yardımda bulunacaktır³³. Askerlik şubesi subayları muayene bahanesi ile şube dairelerinde millî bir orduyu oluşturacak erlerin ve silahların mevcudunu tespit edecektir. Her yerde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde, mahallin ileri gelenlerinin şahsî yardımı ve asker alma şubelerinin nezaretinde olarak, millî taburların esasî hazırlanacak, asker ve silah mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit edilip 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na bildirilecektir. Her şube bir tabur kuvvet çıkaracaktır³⁴.

Heyet-i Temsiliye'nin verdiği talimata göre; Maraş ve Antep vilayetlerini teşkil eden Elbistan, Maraş, Antep, Pazarcık, Çardaklı, Rumkale ve Kilis'te mevcut veya sonradan kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerinin kimlerden oluştuğunun tespit edilmesi, işlerinin araştırılması ve kendileri ile haberleşerek duruma dair bilgi alınması gereklidir. İkinci olarak bunların teşkilâtı ne derece oluşmuştur, bu takip edilerek tamamlanmalıdır. Ayrıca millî ordu teşkilât defterleri, askerlik şubelerince bir an evvel hazırlanmalı ve bir nüshası 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na gönderilmelidir. Özel haberleşme Elbistan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi vasıtası ile yapılacak ve sonuçtan 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na bildirilecektir³⁵.

Antep ve Kilis bölgesinin Cemiyet-i İslâmiye teşkilâtının faaliyetlerinin düzenlenmesi amacıyla Elbistan'a gönderilenler ile Maraş'tan gelenler bu çalışmaları organize etmişlerdir³⁶.

---

lu Tufanbeyler, Saimbeyler, Tekelioğlu Saimbeyler Milli Mücadele'nin kahraman evlatları olarak vatan meşalesini yakmışlardır.

33 Heyet-i Temsiliye'nin kolordu komutanlarının da katılımıyla 30 Kasım 1919 tarihli "Meclis-i Mebusan'ın İstanbul'da toplanmasına dair" verdiği kararında "Cemiyet yapısının hızla yayılarak sağlamlaştırılması için kolordu komutanları, bölge komutanları ve **askerlik şube başkanları** aracılığıyla hızla kılavuzluk faaliyetinde bulunmaları" hükmüne yer verilmiştir, (ATASE Arşivi, Kutu Nu: 345, Gömlek Nu: 5, Belge Nu: 5-2, 3).

34 Milli Mücadele'nin başlangıcında düzenli ordu birlikleri Kuvâ-yı Milliye'nin içinde yer almış ve milli kuvvetlerin oluşumunda yer almışlardır. Daha sonra düzenli orduya geçilmiştir. Bu sebepten askerlik şubeleri Müdafa-i Hukuk Cemiyeti veya Cemiyet-i İslâmiye ile birlikte hareket etmiştir, bölgesinde Kuvâ-yı Milliye'ye dâhil tabur oluşturmaya gayret etmişlerdir, (Murat Ünsaldı, **Batı Cephesi'nde Kuvâ-yı Milliye ve Düzenli Orduya Geçiş (Özellikle Askeri Stratejik Açıdan)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987. s. 63-88).

35 **Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt Güney Cephesi**, s. 66.

36 Halil İbrahim İnce, **Mili Mücadele'de Kilis**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2004, s. 76'dan ATASE Arşivi, Kutu Nu: 350, Gömlek Nu: 73.

Heyet-i Temsiliye'nin³⁷ bu kararıyla Askerlik Şubelerine, milli mücadele-ye katılmak üzere her kaza için bir piyade taburu kurma emri verilmiştir³⁸. Bu taburların komutanları askerlik şubesi başkanı olacak, bölük komutanları ise askerlik şubesi emrindeki subaylardan ve ihtiyat zabitlerinden oluşacaktır. Bu esasa göre cami veya mescidi olan her köy ve mahalle bir piyade takımı olarak sayılarak bu takımın idaresi, mescidin imamı ve müezzini veya köyün hocası gibi din adamları tarafından yürütülecektir. Sayısı fazla olacak takımlara komutan tedariki mümkün olmazsa terhis edilmiş kudretli çavuş veya başçavuşlardan faydalanılacaktır³⁹. Silah ve mühimmat cami ve mescitlere veya buraya yakın ve gizli yerlere veyahut da kontrol altında olmayan askerlik şubesi depolarına gizlenmiştir. Taburları oluşturmak üzere, yeterli sayıda gönüllü toplanamazsa askerlik şube başkanlıklarının emri ile bu köy ve kasabalardaki millî ordu takımları gizli bir suretle silâh altına alınabilmesi yetkisi verilmiştir. Heyet-i Temsiliye'nin verdiği direktiflere göre, Müdafaa-i Hukuk teşkilâtı, işgal altında bulunmayan yerlerde serbest yapılacak, işgal altındaki yerlerde ise Cemiyet-i İslâmiye teşkilâtı namı ile ve gizli surette yapılacaktır. Askerlik Şubesi Başkanı, bulunduğu kazanın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarını takip edecek ve idareye yardımcı bulunacaktır. Askerlik şubesinde görevli subaylar, muayene bahanesi ile şube dairelerinde millî bir orduyu oluşturacak erlerin ve silahların mevcudunu tespit edecektir. Her yerde, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde, mahallin ileri gelenlerinin şahsî yardımı ve askerlik şubelerinin nezaretinde olarak, millî taburlar hazırlanacak, asker ve silah mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit edilip 3'üncü Kolordu'ya bildirilecektir. Bu taburun idare ve işçeleri kendi mahallerince sağlanacaktır⁴⁰.

37 Sivas Kongresi sonrası milli iradenin kullanılması bakımından -bütün memlekette olduğu gibi- Ordu'da sevk ve idareyi -hükümet ve iktidar yetkisi ile- Heyet-i Temsiliye ele almıştır, (Sıtkı Aydın, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988, s. 155-159).

38 Bu sistemin temelinde; Osmanlı'dan Milli Mücadele'ye geçerken mevcut Askeralma kanunlarına göre her Kolordu Dairesi'nin kendi bölgesinden askeralma ve seferberlik faaliyetlerini yürütme yetkisi olmasından ve her bir askerlik şubesinin bir tabur dairesi esasına göre tesis edilmesi yatmaktadır, (Rıdvan Ayaydın, **Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011, s. 40, 68).

39 **Kuvayımilliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay. , (Yayın Kurulu: Dr. Kur. Alb. Sertif Demir, Dr. Öğ. Alb. Suat Akgül, Arş. Uzm. Mesut Güvenbaş), Ankara, 2012, s. 3-4.

40 İnce, **a.g.e.**, s. 77-78; Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolordu Komutanlığının bölgeye uzak olma-

2. 2. Kilis'in İşgali Sonrası Askerlik Şubesi'nin Milli Direniş Katkıları

Kilis, 6 Aralık 1918'de İngilizler tarafından⁴¹ bir yıl sonra 29 Ekim 1919'da da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir⁴². Kilis'i işgal eden Fransız askerleri doğuda Neşet Efendi konağına, batıda liseye, güneyde Nakşibendî Tekkesi'ne, kuzeyde Karataş Tepesine, şehir içinde de Debboy ve Abdi Ağa Hanı'na yerleşmişler, Kilis Askerlik Şubesini de basan Fransız askerleri, tarafından Askerlik Şubesi'nin bütün belge ve defterleri yakılmıştır⁴³. Fransız Kumandanlığı, Kilis Kaymakamlığına bir nota vererek, Ermenilerin bulunduğu kışla ile Belediye Hanı, Askerlik Şubesi civarındaki bütün evlerin boşaltılmasını istemiş ve tamamen boşaltılan bu evlerdeki eşyaları da camilere nakletmişlerdir. Nakil sırasında eşyadan birçoğu zarar görmüştür⁴⁴. Kilis Kaymakamı Kemal Bey, Fransız Devleti'nin Kilis'te bulunan askerî kumandanı Mösyö Zeus'a göndermiş olduğu 10 Kasım 1919 tarihli yazısı ile Kilis'in işgalini protesto etmiştir⁴⁵. Fransız birliğindeki Ermeni Taburu, müslüman halkı kışkırtmalarından dolayı daha sonra Cezayir Avcı Taburu ile değiştirilmiştir⁴⁶.

Kilis'in işgali sonrası Kilis'te de yukarıda sözü edilen kararlar ve emirler çerçevesinde bir tabur oluşturulmuş, taburun komutanlığını da Kilis Askerlik Şubesi Başkanı yapmıştır. Milli taburun teşkil edildiği, Kilis'in müdafaasından sorumlu bulunan Sivas'ta konuşlu 3'üncü Kolordu Komutanlığı'na bildirilmiştir⁴⁷.

---

sından dolayı, Gaziantep, Kilis, Hatay, Adana ve Mersin'de bulunan Güney Cephesi askerlik şubeleri Adana'da konuşlu 6'ncı Kolordu Komutanlığı Ahz-ı Asker Dairesi (Bölgesi) Başkanlığına bağlanmıştır.

41 Kilis'i işgal eden İngiliz kuvvetleri; bir Hindli Taburu ile bir İngiliz Süvari Bölüğünden oluşmuştur. Hind Taburu'nda bulunan Müslüman askerler işgal nedeniyle üzgün vaziyetteki yerli halkın yanından geçerken üzgün bir eda ile İslami lisanla halka selam vererek geçmişlerdir. Müslüman İngiliz askerlerinin bu tavrı yerli Ermeniler arasında üzüntü ve kaygı oluşturmuştur, (**Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt Güney Cephesi**, s. 48).

42 Sykes-Picot Antlaşmasına göre İngilizler Kilis'i ve diğer Güney Bölgesi'ni boşaltmak zorunda kalmıştır.

43 Halil İbrahim İnce, **Mili Mücadele'de Kilis**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2004, s. 61.

44 İnce, **a.g.e.**, s. 61'den ATASE Arşivi, Kutu Nu.:119, Gömlek Nu.:76.

45 Zekai Güner, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 3, Sayı 6, (2007), 49-65, s. 53-54.

46 Barutçu, **a.g.e.**, s. 13.

47 İnce, **a.g.e.**, s. 77-78.

Öte yandan başlatmak isteyen vatansever subaylar Kilis ve Antep'te görünürde sabit bir göreve atanmak için talepte bulunmuşlardır. Bu şekilde Şahin Bey (Üsteğmen Mehmet Sait) Birecik Askerlik Şubesi Başkanlığı'na⁴⁸ atanmış, fakat Antep Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kararıyla Kilis ve Havalisi Kuvâ-yı Milliyesi Kumandanlığı'na getirilmiştir⁴⁹. Kilis'te Kuvâ-yı Milliyeyi teşkilatlandıran Şahin Bey olmuştur. Şahin Bey, Kilis yol güzergâhının emniyetini, yani Kilis üzerinden Antep'in Fransızlarca ikmalini engelleme görevini icra etmiştir⁵⁰. Şahin Bey, karargâhını Kilis'in Acar köyünde kurmuş, Kilis-Antep yolundaki Elmalı Köprüsü üzerinde Fransızlarla savaşırken 29 Mart 1920'de şehit düşmüştür⁵¹.

Şahin Bey'in şahadetinden hemen önce Mart 1920 başlarında Kilis ve Havalisi Kuvâ-yı Milliyesi Komutanlığı'na nizami ordu subaylarından Süvari Yüzbaşı Polat Bey⁵² atanmış

48 Şahin Bey'in cenazesi 30 Mart 1920'de Kilis'e bağlı Mülk köyüne defnedilmiş, 15 yıl sonra Gaziantep'teki Şehitler Abidesi'ne, bilahare Elmalı Köprüsü civarındaki (Zeytinli köyü yanı) Şahin Bey Şehitliğine nakledilmiştir. Şahin Bey'in Gaziantep-Kilis yolu üzerindeki şehitliği ve anıtı ziyaret edildiğinde görülecektir ki; Şahin Bey'in biyografisinde "Şahin Bey'in (Birinci Dünya Savaşı esareti sonrası) Nizip Askerlik Şubesi Başkanlığına atandığı" belirtilmektedir. Kilisli araştırmacı Hasan Şahmaranoğlu, Nizip'in 1926 yılında kaza olduğunu, dolayısıyla Askerlik Şubesi teşkilatının Nizip'te bu tarihten sonra kurulduğunu ifade etmiştir. Aslında Şahin Bey'in atandığı askerlik şubesi Birecik Askerlik Şubesi'dir, (Hasan Şahmaranoğlu, **Kilis Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Şahin Bey ve Gerçekler**, Kilis Belediyesi Kültür Yay., Kilis, 2013, s. 4).

Öte yandan Şahin Bey'in Kilis'te Kuvâ-yı Milliye'yi teşkilandırması sebebiyle Birecik Kuvâ-yı Milliyesi de bir başka Kilisli tarafından deruhte edilmiştir. Bu maksatla; Muğla'dan gelen 5'inci Fırka'nın Birecik'e gelmesi ile Birecik Kuvâ-yı Milliyesi Tabur'a dönüştürülmüş, Tabur Komutanlığına Kilis'li Yüzbaşı Salih Bey atanmıştır, (Cemil Cahit Güzelbey, "Birecik Kurtuluş Savaşları ve İsmail Hakkı Bilgin", **Gaziantep Sabah Gazetesi**, 30 Ocak 1984).

49 Cemil Şenalp, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, Harp Akademileri Yay., İstanbul, 2006, s. 394.

50 Barutçu, **a.g.e.**, s. 19; Güner, a.g.m., s. 56-57.

51 Şahmaranoğlu, **a.g.e.**, s. 6, 7.

52 Teşkilat-ı Mahsusa mensubu Süvari Yüzbaşı Kamil Polat 1889'da Niksar'da doğmuştur. Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından Kilis ve Havalisi Kuvâ-yı Milliyesi Kumandanı olarak tayin edilmiştir. Yüzbaşı Kamil Bey, Milli Mücadele'de "Polat" mahlasını kullanmıştır. Kahramanlıklarından dolayı Kilisli tarafından "Polat Paşa" diye anılmıştır. Soyadı kanunundan sonra "Polat" soyadını almıştır. Albaylıktan emekli olmuştur, (Barutçu, **a.g.e.**, s. 13).

Kilis'in Mümbiç Bucağına, Polat Bey'in hatırasına hürmeten "Polateli" adı verilmiştir. Polateli, Kilis'in 1995 yılında il olması ile birlikte ilçe yapılmıştır. Ayrıca Polateli'ne bağlı "Cercik" köyüne de Polatbey köyü adı verilmiştir.

tır⁵³. Sivas Kongresi'nden sonra Müdafa-i Hukuk Cemiyeti adını alan Cemiyet-i İslamiye tarafından Kilis'te Kuvâ-yı Milliye teşkilatı kurulması kararlaştırılmış, bu bağlamda Polat Bey, Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından doğrudan Kilis ve Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na tayin edilmiştir⁵⁴.

Polat Bey; bu atamayı müteakip yerel kaynakları değerlendirmek üzere bir çalışma başlatmıştır. Yüzbaşı Polat Bey; Nisan 1920'de Karnebi⁵⁵ Karargâhı'ndan Maraş Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Nusret Bey'e çektiği 3 nu. lı telgrafta ; "Kilis Askerlik Şubesi'nden 33 ihtiyat zabiti (subayı)nin⁵⁶ kayıtlı olduğunun rapor edildiği" bildirilmiştir⁵⁷.

Fransızlarla, işgal edilen yerlerin boşaltılması kıtaların ordugâhlara çekilmesi, esirlerin ve siyasi tutukluların değişimi maksadıyla 30 Mayıs'tan 18 Haziran 1920'ye kadar sürecek bir ateşkes imzalanmıştır. Bu ateşkesin ayrıntıları Kilis'te görüşülmüştür. Ayrıntıların görüşülmesi maksadıyla Antep Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay İrfan Bey'e Mustafa Kemal Paşa tarafından yetki verilmiştir⁵⁸.

Ankara'dan Mustafa Kemal imzası ile 31 Mayıs-1 Haziran 1920'de Antep Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay İrfan Bey'e gönderilen telgrafta ateşkes görüşmesinin detaylarının sürdürülmesi ve bunun için Kilis'teki 2'nci Fransız Tümeni Komutanı General De Lamothe ile görüşmesi istenmiştir⁵⁹.

---

53 Şahin Bey, Polat Bey'in Kilis ve Havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığına atanması sonrası faaliyetlerini -Antep'e yakın Kilis Elbeyli taraflarına kaydırarak- Kilis-Antep yolunun emniyetine memur edilmiştir, (Erdoğan Gülcü, "Millî Mücadele Döneminde Kilis", Kilis 7 Aralık Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, (Haziran 2012), 1-37, s. 17-18); Şahin Bey, Kilis Elbeyli kendi aşireti olan Türkmen "Tırıklı" oymağından destek almış, topladığı 800 kişilik müfrezesi ile bu görevlerini ifa etmiştir, (Ergünöz Akçora, "Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 31, (Mart 1995), 55-87, s. 87).

54 Barutçu, **a.g.e.**, s. 13.

55 Karnebi köyü Kilis'in merkezine bağlıdır ve yeni Duruca köyüdür.

56 Maalesef bu subaylardan sadece üçünün Kuvâ-yı Milliye'ye katıldığı, Polat Bey'in mesajından anlaşılmaktadır.

57 Barutçu, **a.g.e.**, s. 82-83.; İnce, **a.g.e.**, s. 113.

58 **Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt Güney Cephesi**, s. 150-155.

59 İnce, **a.g.e.**, s. 133'den ATASE Arşivi, Kutu Nu: 55, Gömlek Nu: 54.

Yarbay İrfan Bey, Fransız Tümen Kumandanı General De Lamothe ile görüşmek üzere 2-3 Haziran 1920'de Kilis'te bulunmuştur⁶⁰. İrfan Bey 10 Haziran 1920'de tekrar Kilis'e gelerek Fransızların işgal ettikleri yerleri tamamen terk etmeleri ve boşaltmaları konusunu görüşmüştür⁶¹.

Polat Bey'in emrindeki Kilis Kuvâ-yı Milliyesi, "Polat Bey Müfrezesi" adıyla 19 Ağustos 1920'de Antep'i kuşatmadan kurtarmak amacıyla; Antep Askerlik Şubesi Başkanı ve Antep Bölge Komutanı Yarbay İrfan Bey'in komutasında yapılan taarruza katılmıştır. Polat Bey komutasındaki Kilis Müfrezesi Suruç Aşiretleri ile birlikte Mazmahor köyü doğusundan taarruza katılmışlar, aynı zamanda Kils-Antep yolunu kapatmışlardır. Ancak Türk topçusunun sayıca yetersizliği ve çetin Fransız mukavemeti sonucunda taarruzdan akamete uğramış, Türk birlikleri geri çekilmek zorunda kalmıştır⁶².

Öte yandan Fransızlar, 12 Eylül 1920'de Kilis Askerlik Şubesi'ne bir baskın daha yaparak, şubeyi ele geçirmişlerdir⁶³.

Bu arada Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı görevinde Ahzı Asker Binbaşısı Mahmut Bey bulunmaktadır⁶⁴. Kilis'in işgali sonrası Fransız Karargâhı'ndan Albay Molterya, Kilis Askerlik Şubesi'ni işgal ederek tüm defter ve evrakı Halep'e göndermek üzere kamyonlara yüklemişlerdir. Kilis'in Ermeni ve Rumlarından oluşan muhafızlar, Katma yolunda Kilis Kuvâ-yı Milliyesi'nin taarruzu sonucu durdurulabilmiştir. Askerlik şubesinden gasp edilen evrak kurtarılarak Kilis Kaymakamlığı'nın da taşındığı⁶⁵ Cengin Köyü'ndeki Kuvâ-yı Milliye Karargâhı'na götürülmüştür⁶⁶.

60 Yarbay İrfan Bey'in, Kilis Kuvâ-yı Milliyesi tarafından Molla recep Bey başkanlığında oluşturulan heyet ile temasa geçmediği hatta Fransız dostu olan Ahmet Beyin konağında misafir olduğu yolunda şikâyetler Antep Heyet-Merkeziyesine bildirilmiştir. Hatta bu kırgınlıktan dolayı Polat Bey Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek Kilis bölgesindeki görevinin değiştirilmesini istemiştir. Bu istek sonrası Polat Bey'in 4 Kasım 1920'ye kadar Kilis'te kalmış ancak bu tarihten sonra Maraş'a tayin edilmiştir, (İnce, **a.g.e.**, s. 137.

61 İnce, **a.g.e.**, s. 133'den ATASE Arşivi, Kutu Nu: 622, Gömlek Nu: 75.

62 **Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt Güney Cephesi**, s. 206-209.

63 İnce, **a.g.e.**, s. 155'den ATASE Arşivi, Kutu Nu: 765, Gömlek Nu: 208.

64 Binbaşısı Mahmut Bey, Soyadı Kanunundan sonra "Bener" soyadını almıştır, (İbrahim Beşe, **İşgalden Kurtuluşa Kilis**, Başak Matbaası, Ankara, 2009, s. 157).

65 İnce, **a.g.e.**, s. 117-118.

66 Barutçu, **a.g.e.**, s. 39.

Bu durum karşısında çığına dönen Fransız işgal kuvvetleri, Askerlik Şubesi'ndeki diğer kayıtları ve evrakı ateşe vermişlerdir. Bunun üzerine Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Mahmut Bey, Belan köyüne giderek Ahmet Ruto'nun birliğine katılmıştır. Kendisine, Kürt Dağı⁶⁷ Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı görevi verilmiştir⁶⁸.

Kilis Askerlik Şubesi Başkanı Binbaşı Mahmut Bey⁶⁹, 27 Mart 1921 tarihinde Kilis Havalî Kumandanlığı görevine getirilmiş ve ayrıca Kilis Kaymakamı Cemal Beyin rahatsızlığı sebebiyle kaymakamlığa da vekâlet etmesi de istenmiştir⁷⁰. Ancak 29 Ekim 1921'de Binbaşı Mahmut Bey Kilis ve Havâlisi Kumandanlığı görevinden alınmış, yerine Süvari Yüzbaşı Halim Bey tayin edilmiştir. Kilis Kuvâ-yı Milliyesi Komutanlığı; Kilis'in düşman işgalinden kurtuluşuna kadar Süvari Yüzbaşı Halim Bey tarafından deruhte edilmiştir⁷¹.

İstiklal Harbi'nde fedakârane vatanı savunmuş kahramanlara madalya verilmesi düşünülmüş ve 29 Kasım 1920 tarihli 66 sayılı kanun ile İstiklal Madalyası verilmesi karara bağlanmıştır. 66 Sayılı İstiklâl Madalyası Kanunu'na 30 Mayıs 1926 tarih ve 869 Sayılı Kanunla eklenen EK-4'ncü maddesi: ile "15 Mayıs 1335 (1919) tarihinden 09 Eylül 1338 (1922) tarihine kadar Milli Ordu'da vazife alan askerlerden terhis suretiyle –vukuat işlemeden- ordudan ayrılanlar ile şehit olan veya vefat edenlere İstiklâl Madalyası verileceği" hükme bağlanmıştır⁷².

67 Kürt Dağı, Kilis'te bulunmaktadır.

68 Barutçu, **a.g.e.**, s. 74.

69 Mahmut Bey, Yüzbaşı Polat bey'in Kilis Kuvâ-yı Milliye Komutanı Olduğu dönemde, Antep Alay Komutanlığına getirilmiştir. Bu görevi sonrası yeniden Kilis Havalisi Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı yapmıştır, (İnce, **a.g.e.**, s. 173).

70 İnce, **a.g.e.**, s. 173'den ATASE Arşivi, Kutu Nu: 808, Gömlek Nu: 187.

71 İnce, **a.g.e.**, s. 173–174. , 203.

72 4 Nisan 1921 gün Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 29 Kasım 1920 tarihli 66 sayılı kanuna göre; milletvekillerine verilen madalyanın şeridi yeşil, cephede bulunanların kırmızı, cephe gerisinde çalışanların da beyazdır. Cephede görev almış milletvekillerinin madalya şeritlerinin yarısı kırmızı, yarısı yeşil renklidir. Ön yüzünde, üstte Ankara şehri, ortada TBMM Binası'nın resmi bulunan madalyanın arkasında zafer ve barışa işaret eden güneş ışınları yer almıştır. Meclis'in sağında 23 Nisan, solunda ise 1336 (1920) yazılıdır. Meclis'in altında bulunan dünya haritası bilgiyi, orak ve tırpanlar tarıma önem verileceğini, iki taraftaki meşaleler de barışı anlatır. En altta kağnısıyla birlikte bir köylü kadını vardır. Madalyanın öteki yüzünde ay yıldızla çevrilmiş olarak Misak-ı Milli sınırlarını gösteren Türkiye Haritası vardır. Bu harita üzerindeki tek yıldız Ankara şehrini işaret etmekte, yıldızdan çıkan ışıklardan birisi Kars'a kadar uzanmaktadır, (66 Sayılı İstiklal Madalyası Kanunu, Kabul Tarihi: 29 Kasım 1920, Resmi Gazete'de Yayımlı Tarihi: 04 Nisan 1921).

Bu bağlamda Milli Mücadele’de varan uğruna kanlarını döken Kilis’in aziz şehitleri ile kahraman gazileri de unutulmamıştır. Diğer bölgelerle birlikte 7’nci Kolordu bölgesine dâhil Kilis Askerlik Şubesi kütüğüne kayıtlı milli mücadelede vazife almış kahramanların da “İstiklal Madalyası ile sevindirilmelerine” ilişkin kararname, 8 Mayıs 1935’te Milli Müdafaa Vekili Kazım Özalp, Başvekil İsmet İnönü ve Reiscumhur Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanarak yürürlüğe girmiştir.⁷³

Kilis Askerlik Şubesi kütüklerine kayıtlı İstiklal Madalyası alan kahramanların daha sonra eklenenlerle birlikte listesi Ek-1’de sunulmuştur⁷⁴.

---

73 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Sayı: 11320, Fon Kodu: 30. . 11. 1. 0, Kutu Nu: 95, Dosya Nu: 12, Sıra Nu: 9.

74 Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı Arşivi; Bu liste nihai liste değildir. 66 sayılı kanuna ve daha sonra çıkarılan ek kanunlara göre; madalya hak sahipleri veya kanuni varisleri de Askerlik Şubelerine müracaat ederek arşiv incelemesi neticesinde İstiklal Madalyası almaya hak sahibi ise madalyası verilmeye halen devam edilmektedir.

SONUÇ

Sakarya Zaferi'nden 37 gün sonra 20 Ekim 191'de Ankara Hükümeti ile Fransızlar arasında Ankara Antlaşması imzalanmıştır. Antlaşma sonrası komisyonların çalışmasının bitmesi neticesinde 7 Aralık 1921'de Kilis boşaltılmıştır. Daha sonra Fransızlar tarafından 24 Aralık 1921'de Osmaniye, 25 Aralık 1921'de Gaziantep, 3 Ocak 1922'de Mersin, 5 Ocak 1922'de Adana boşaltılmıştır.

Halen günümüzde asker alma teşkilatı Türk İstiklal Harbi ve öncesi benzeri bir yapı ile görev ve işlevlerini sürdürmektedir. Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı ise Kilis'in 6 Haziran 1995'te il olması ile birlikte⁷⁵; yeni ilçe olan Elbeyli, Musabeyli ve Polateli Askerlik Şubelerini de bünyesine alarak, aynı binada halen dört askerlik şubesinin tüzel kişiliği ile asker alma ve seferberlik faaliyetlerine devam etmektedir.

Askerlik şubelerinin çok da fazla bilinmeyen bir yönü de kurulu birliklerin sefer kadrolarına ulaştırılmasıdır. Bu faaliyetleri seferberlik işlemleri olarak yürütür. Askerlik şubeleri genellikle askeralma faaliyetlerini yerine getiren mütevazı bir kurum olarak görülmektedir. İstiklal Harbi benzeri bir felakete karşı karşıya gelmemek bu durumda milli ruhu harekete geçirmek hedef alınmalıdır. Bu bağlamda askerlik şubelerinin faaliyetlerine ve yeniden teşkilatlanmalarına ilişkin tasarruflarda İstiklal Savaşı'nda askerlik şubeleri örneği göz önüne alınmalıdır.

---

75 Kilis, Bakanlar Kurulu'nun çıkardığı 550 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile 06 Haziran 1995 tarihinde il statüsüne kavuşturulmuştur, (<http://www.kilis.gov.tr>, 01. 11. 2013).

KAYNAKÇA

1. Arşivler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Genelkurmay ATASE Arşivi

Milli Savunma Bakanlığı Arşivi

Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı Arşivi

2. Resmi Yayın ve Tutanaklar

66 Sayılı İstiklal Madalyası Kanunu, Kabul Tarihi: 29 Kasım 1920, Resmi Gazete'de Yayın Tarihi: 04 Nisan 1921.

5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu, Kabul Tarihi: 10 Haziran 1949, Resmi Gazete'de Yayın Tarihi: 18 Haziran 1949.

Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı Tarihçesi

Meclisi Mebusan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 2, İçtima Senesi: 3, Yıl:1916.

Meclisi Ayan Zabıt Ceridesi, Devre: 3, Cilt: 2, İçtima Senesi: 3, Yıl:1917.

3. Süreli Yayınlar

Gaziantep Sabah Gazetesi

Radikal Gazetesi

Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

Somuncu Baba Dergisi

Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

4. Kitaplar

AYAYDIN, Rıdvan, **Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)**, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011.

AYDINEL, Sıtkı, **Güneybatı Anadolu'da Kuvâ-yı Milliye Harekâtı**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1988.

AYIN, Faruk, **Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1994.

BARUTÇU, Ahmet, **Kilis'in Kurtuluşu Şafakta Savaşanlar**, Kent Ofset, Kilis, 2008.

BEŞE, İbrahim, **İşgalden Kurtuluşa Kilis**, Başak Matbaası, Ankara, 2009.

BEŞİKÇİ, Mehmet, **Between Voluntarism And Resistance: The Ottoman Mobilization Of Manpower In The First World War**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2009.

ERİCKSON, Erdward J. , **Dünya Savaşı Tarihi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı 1914-1918**, Cilt: IV, (Çev.: Sare Levin Atalay), Timaş Yay., İstanbul, 2011.

GÖRELİ, İsmail Hakkı, **Memleketimizde Vilayetler İdaresi Tarihine Bir Bakış**, Recep Ulusoglu Basımevi, Ankara, 1945.

HEINZELMANN, Tobias, **Cihaddan Vatan Savunmasına Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Seferberlik Yükümlüğü 1826-1856**, (Çev.: Türkis Noyan), Kitabevi Yay., İstanbul, 2009.

İNCE, Halil İbrahim, **Mili Mücadele'de Kilis**, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, 2004.

KILBAŞ, Hüseyin, **Lal ve Hayal**, Türk Yay., İstanbul, 2011.

Kuvayimillie Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire (ATASE) Başkanlığı Yay., (Yayın Kurulu: Dr. Kur. Alb. Sertif Demir, Dr. Öğ. Alb. Suat Akgül, Arş. Uzm. Mesut Güvenbaş), Ankara, 2012.

ÖRENÇ, Ali Fuat, **Yakınçağ Tarihi (1789-1918)**, Atı Yay., İstanbul, 2012, s. 241.

ÖZÇELİK, Mücahit, **Türk Basını'nda Osmanlı Devletleri'nin I. Dünya Savaşı'na Giriş Süreci**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

ÖZGEN, Cenk, **Türkiye'de Zorunlu Askerlik ve Profesyonel Ordu**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.

ŞAHİN, Mustafa, Dr. , **Hasan Tahsin Uzer'in Mülki İdareciliği ve Siyasetçiliği**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2010.

ŞAHMARANOĞLU, Hasan, **Kilis Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Şahin Bey ve Gerçekler**, Kilis Belediyesi Kültür Yay., Kilis, 2013.

ŞENALP, Cemil, **Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Fransız İşgal Bölgelerinde Sivil İşler/Askeri Hükümet Faaliyetleri**, Harp Akademileri Yay., İstanbul, 2006.

Türk İstiklal Harbi IV ncü Cilt Güney Cephesi, Genelkurmay Harp Tarihi Dairesi Yay., Ankara, 1966.

ÜNSALDI, Murat, **Batı Cephesi'nde Kuvâ-yı Milliye ve Düzenli Orduya Geçiş (Özellikle Askeri Stratejik Açıdan)**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1987.

VURMAZ, Mehmet, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Askere Alma Sistemi (1826-1970), Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2007.**

5. Makaleler

AKÇORA, Ergünöz, "Kilis'in Antep Müdafaasındaki Yeri" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XI, Sayı: 31, (Mart 1995), 55-87.

BEŞİKÇİ, Mehmet, "Militarizm, Topyekûn Savaş ve Gençliğin Seferber Edilmesi: Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Paramiliter Denekler", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar Dergisi**, Sayı: 8, (Bahar 2009), 49-92.

ÇOLAK, İsmail, "Çanakkale'de Destan Yazan Kahraman 15'liler", **Somuncu Baba Dergisi**, Yıl: 14, Sayı: 89, (Mart 2009), 28-32.

GÜNER, Zekai, "Antep Savunması ve Ali Şefik Özdemir Bey'in Faaliyetleri", **Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 6, (2007), 49-65.

GÜLCÜ, Erdinç, "Millî Mücadele Döneminde Kilis", Kilis 7 Aralık Üniversitesi **Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, (Haziran 2012), 1-37.

GÜZELBEY, Cemil Cahit, "Birecik Kurtuluş Savaşları ve İsmail Hakkı Bilgin", **Gaziantep Sabah Gazetesi**, 30 Ocak 1984.

HÜR, Ayşe, "Cumhuriyet'in Üvey Evladı: Halk Türküleri", **Radikal Gazetesi**, 11.08.2013.

ŞAHİN, Mustafa, ŞAHİN, Cemile, “Kilis Askerlik Şubesi Reisi Sakallı Ahz-ı Asker Binbaşısı Mahmut Bey’in Birinci Dünya Savaşı (Gazze Cephesi)’na Giden Askerlere Yaptığı Konuşma ve Kilis Askerlik Şubesi’nin Kilis Kuvâ-yı Milliyesine Katkıları”, **Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 2, Sayı: 3, (Haziran 2012), 72-82.

YURDAKUL, İlhami, “Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılansında Yeni Bir Yöntem; Kura Sistemi (1839-1914)”, **Eskiçağ’dan Modern Çağ’a Ordular –Oluşum, Teşkilat ve İşlev-** (Editör: Feridun M. Emecan), Kitabevi Yay., İstanbul, 2008.

6. İnternet Kaynakları

<http://www.asal.msb.gov.tr>, 20.10.2013.

<http://www.kilis.gov.tr>, 01.11.2013.

EK-1 Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı Kütüklerine Kayıtlı İstiklal Madalyası Hak Sahipleri Listesi

SIRA NU	SOYADI VE ADI	ADRESİ
1	ALPAYDIN, Mehmet	Tabakahane Mah. Salihağa Sk. Nu. : 41 KİLİS
2	ATASOY, Osman Zeki	İnnaplükütah Mah. Nu. : 15/4 KİLİS
3	AKTAŞ, Haydar	Anez Köyü KİLİS
4	BÜYÜKDEMİRCİ, Hüseyin	Şihabdullah Mah. Hacı Fadıl Sk. Nu. :9 KİLİS
5	ÇAMÇAKALLI, Vakkas	Tırıklı Mah. Soğukçıkmaç Sk. Nu. :3 KİLİS
6	ÇELEBİ, Ahmet	Karbeyaz Köyü KİLİS
7	DOKUR, Ali	Bölük Mah. Binbaşı Sk. Nu. :5 KİLİS
8	DERİCİOĞLU, Aziz	Tırıklı Mah. Şıhcamı Sk. Nu. :16 KİLİS
9	EREN, Mehmet Nedim	Şıhlar Mah. Hacı Emin Sk. Nu. :13 KİLİS
10	GÖZEN, Selahattin	Tabakahane Mah. Necip Asım Sk. Nu.:13 KİLİS
11	HEDİKÇİ, Halil	Şihabdullah Mah. Ferah Sk. Nu. :27 KİLİS
12	İSLAM, Mehmet	Tabakahane Mah. Cankurtaran Sk. Nu:8 KİLİS
13	İSLAM, Hüseyin	Tırıklı Mah. Şıhcamı Çıkmaçı Nu. :28 KİLİS
14	KALA, Ahmet	Saraç Ahmet Sk. Nu:7 KİLİS
15	KILINÇKESMEZ, Halil	Fikirtepe Bülbül Sk. Nu: 27, Kadıköy/ İSTANBUL
16	KARAYAY, Hüseyin	Tırıklı Mah. Hürriyet Okulu Sk. Nu. :25 KİLİS
17	KULAN, Ahmet	Bölük Mah. Ahmet Efendi Sk. Nu. :9 KİLİS
18	NACAR, Nuri	Yavuzlu Köyü KİLİS
19	ONUR, Talip	Yeni Mah. Şeyh Mehmet Sk. Nu. :19 KİLİS
20	ÖZDUYGU, Akif	Sebzeciler Çarşısı Nu. :55 KİLİS
21	ÖZKAN, Ali Sıtkı	Tabakahane Mahallesi KİLİS
22	SOYDİNÇ, Ali	Tırıklı Mah. Rıza Soğuk Sk. Nu. :10 KİLİS
23	ŞAYIK, Ahmet	Şehitsakıp Mh. Şehitsakıp Sk. Nu. :37 KİLİS
24	TAÇOĞLU, Veysi	Bölük Mah. Hilal Sk. Nu. :1 KİLİS
25	VARIŞ, Celal	Vaiz Mah. Hilal Sk. Nu. :23 KİLİS
26	YAMAKOĞLU, Abdurrahman	Bölük Mah. Yüzbaşı Sk. Nu. :18 KİLİS
27	YAMAKOĞLU, Mehmet	Bölük Mah. Binbaşı Sk. Nu. :107 KİLİS
28	YEMENİCİ, Mehmet Nuri	Bölük Mah. Gaziler Caddesi, Hacılar Çıkmaçı KİLİS
29	YÜKSEL, Mehmet Şevki	Oğuzlar Mah. 1260'ıncı Sk. Nu. : 9 Basmane İZMİR
30	YEDİLİOĞLU, Mehmet	Meşetlik Mah. Köseali Sk. Nu. :51 KİLİS
31	YEDİLİOĞLU, Zekeriya	Büyükkütah Mah. Şıhcamı Cıvarı, Nu. : 16 KİLİS
32	YETER, Reşit	Edincik Yenice Mah. , Cumhuriyet Cd. Nu. : 65 Bandırma BALIKESİR

Kaynak: Kilis Askerlik Şubesi Başkanlığı Arşivi; Bu listedeki sayı nihai değildir. 66 sayılı kanuna ve daha sonra çıkarılan ek kanunlara göre; madalya hak sahipleri veya kanuni varisleri de Askerlik Şubelerine müracaat ederek arşiv incelemesi neticesinde İstiklal Madalyası almaya hak sahibi ise madalyası verilmeye halen devam edilmektedir.

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
V. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR

MİRALAY MAHMUD BEY'İN GÜNEY CEPHESİ HATIRALARI

Doç. Dr. Şaban ORTAK*

ÖZET

Bildirinin amacı Elcezire Cephesi Kumandanlığı emrinde Süvari Tümen Kumandanlığı Karargâhı'nda görev yapan Miralay (Albay) Mahmud Bey'in Diyarbakır, Urfa ve Antep çevresinde yaşanan gelişmeler hakkında izlenimlerinin gün yüzüne çıkartılmasıdır. Miralay Mahmud Bey'in günlüğü 1 Ocak 1922 tarihinden başlayıp 1 Ocak 1924 tarihleri arasını kapsamaktadır. Günlük Mahmud Bey'in torunu Eczacı Polat Kuday'dan temin edilmiştir. Hatıralar büyük ölçüde günü gününe kaydedilmiştir. Günlük tarzında kısa notlar şeklinde tutulması nedeniyle ifade bozukluklarına rastlanmaktadır. Ayrıca kısa bilgiler verildiği için fazlaca yorum yer almamaktadır.

Günlüğün ilk bölümlerinde Süvari Tümeni'nde görevli askerler ve onların kullanmakta oldukları hayvanları hakkında sayısal bilgiler verilmekte ve tümenin yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması için alınacak tedbirlerden bahsedilmektedir. Otlak bulunması ve yaz-kış iklim şartlarına göre yapılacak çalışmalara yer verilmektedir.

Günlükte ayrıca Urfa Sancağı'ndaki görevliler ve aşiretler hakkında çarpıcı bilgiler ve nitelendirmeler bulunmaktadır. Aşiretlerin nüfus ve köy sayıları ile siyasi tavırları (TBMM Hükümeti yanlısı, Suriye ve Fransa yanlısı gibi) hakkında kanaatler belirtilmektedir. Alay Kumandanı olarak Diyarbakır'a Elcezire Cephe Kumandanı ile görüşmeye gidiş ve dönüşünden bahseden Mahmud Bey, Suruç'ta bulunduğu süre içerisinde yaşananlar hakkında bilgiler vermektedir.

Nisan Ayı başlarında hastalanan Mahmud Bey, günlükte görevi ile ilgili bilgileri vermeye devam etmekle birlikte notlarında sağlığıyla ilgili gelişmelere

---

* Afyon Kocatepe Ün. Eğitim Fak. İlköğretim Böl., sortak@aku.edu.tr

de yer vermeye başlamıştır. Bu arada Mahmud Bey'in hayatıyla ilgili bir bilgiye de rastlamaktayız ki, Kafkasya'da üç sene bulunduğundan bahsetmektedir. Hastalığının ilerlemesi üzerine tebdil-i hava izni verilen Albay Mahmud Bey'in bu iznini Bursa'da geçirmesi Cephe Kumandanı Cevad Paşa tarafından uygun bulunmuştur. Bunun üzerine Temmuz ayı başlarında Urfa'dan ayrılan Mahmud Bey, Antep ve Osmaniye üzerinden Adana'ya gelmiştir. Burada iken iznini İstanbul'a geçirmesine müsaade edilmesi için Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne başvuran Mahmud Bey'in talebi uygun bulunmuştur. Bunun üzerine trenle Temmuz ayı sonlarında İstanbul'a gelen Mahmud Bey'in tedavisine burada devam edilmiştir.

Yöntem: Araştırma sırasında literatür taraması yapılacaktır. Ayrıca arşivde ve dönemin basınında olayla ilgili veriler derlenecek ve değerlendirilecektir.

Kullanılacak Kaynaklar: Albay Mahmud Bey'in günlüğü ve diğer eserler.

Muhtemel Bulgular: İstiklal Harbi'nde Güney Cephesi'ndeki önemli başarılarından birisi de Urfa'nın kurtuluş mücadelesidir. Kuva-yı Milliye şeklinde başlayıp düzenli ordu ile desteklenen bu mücadelenin son aşamasında bölgede görev yapan Mahmud Bey'in günlüğü; özellikle de Süvari Tümeni'nin içinde bulunduğu şartlar ve bölgedeki aşiretlerin durumları hakkında önemli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler: Miralay Mahmud, Elcezire Cephesi, Urfa, Hatıra.

SOUTHERN FRONT MEMORIES OF COLONEL MAHMUD BEY

ABSTRACT

The Purpose: The aim of this presentation is shedding light on the impressions of Colonel Mahmud Bey - who worked at cavalry division commandship base at the command of Al Jazeera Front - about the developments in Diyarbakır, Urfa and Antep and the regions around. The daily of Colonel Mahmud Bey spans from 1 January 1922 to 1 January 1924. The daily was obtained from Chemist Polat Kuday, the grandson of Colonel Mahmud Bey. The memories were mostly recorded daily. As the memories were recorded as daily, short notes, incoherencies are faced. Besides, as small chunks of information are given, personal comments aren't seen often in the daily notes.

In the first chapters of the diary, statistical information about the soldiers in cavalry division and the animals they use is presented and the precautions to be taken for catering and settlement needs of the division are mentioned. The activities like finding meadows and works to be done according to the climate conditions of summer – winter are also mentioned.

Besides, striking information and sayings about officials and tribes in Urfa district are given. The population and numbers of village and political attitudes of tribes (Supporting Turkish Government or Syria and French Troops) are brought up, too. Colonel Mahmud Bey gives details about the trip to Diyarbakır to meet commander of Al Jazeera front and gives information about the events occurring while he is in Suruç.

Colonel Mahmud Bey -who fell ill at the beginning of April- starts to share developments about his health along with the notes about his duty. Mahmud Bey gives additional information about himself acknowledging that he resided in Caucasia for three years. As his health deteriorated, Colonel Mahmud Bey was given sick leave and it was approved by Commander of the Front, General Cevad that he may spend the sick leave in Bursa. Thereupon, Mahmud Bey -who left Urfa at the beginning of July- came to Adana over Antep and Osmaniye.

While he was in Adana, Mahmud Bey applied to Senior Officers' Presidency to spend his leave in Istanbul and his request was approved. After getting permission, Mahmud Bey traveled to Istanbul by train and his treatment was carried out here.

Method: Literature review will be used in the research. Also the data related to the event will be compiled and analyzed from the archives and the press of the time.

References: The diary of Colonel Mahmud Bey and other productions.

Possible Findings: One of the most important achievements in the Southern Front of the Independence War is salvation battle of Urfa. The diary of Colonel Mahmud Bey - who served his duty in the last phase of this salvation which began as Turkish National Forces (unorganized forces) (Kuvayi Milliye) and was supported with regular armies - contain important information about the conditions the cavalry division was in and the case of the tribes in the region.

Keywords: Colonel Mahmud, Elcezire Front, Urfa, Memory.

Miralay Mahmud Bey'in Biyografisi: Miralay (Albay) Mahmud (Kuday) Bey, biyografi bilgileri açısından İstiklâl Harbi döneminin gizemli isimlerinden biridir. Aslen Bilecik İli Bozüyük İlçesi'ne bağlı Akpınar Köyü'nden olup Kafkasya'dan göç edip buraya yerleşen Çerkezlerdendir¹.

Komutanların biyografileri hakkında Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığınca yayınlanan **“Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri”** (ilk baskı 1972, ikinci baskı 1989) eserde Mahmud Bey'le ilgili bilgi bulunmamaktadır².

Yine Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı'nca yayınlanan **“Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri”**³ adıyla iki cilt olarak 2010 yılında yayınlanan eserde de Mahmud Bey'in biyografisi yer almamaktadır.

Miralay Mahmud Bey'in Çanakkale Cephesi'nde görev yaptığını, torunu Eczacı Polat Kuday'ın verdiği bilgilerden anlamaktayız. İsmet Görgülü'nün **“On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922”** isimli eseri de bu bilgiyi teyit etmektedir⁴.

Miralay Mahmud Bey, günlüğünde 4 Nisan 1923'te hava şartları ile ilgili kıyaslama yaparken *“Kafkasya'da üç sene bulundum ve taht-ı sıfır 35 derece-i burudette yaşadım. Pek rahat ve sıhhatim yerinde idi”* şeklinde bir ifade kaydetmiştir. Bu ifadeden Miralay Mahmud Bey'i yaklaşık olarak üç sene Kafkasya'da görev yaptığı anlaşılabilir. Birlikte bunun zamanı, sürekli olarak üç yıl mı kaldığı veya farklı dönemlerde mi kaldığı tespit edilememektedir. Ancak yine **Günlük**'de; 31 Mart, 23 Nisan ve 5 Mayıs 1923 tarihlerinde Erzurum'dan tüccar Haşim Bey-zade Tefik Bey aracılığıyla (12 Kânunuevvel 1922 tarihinde) İstanbul'daki ailesine para havalesi gönderildiğinden bahsedilmesi nedeniyle Mahmud Bey'in 1922 yılında Doğu Cephesi'nde görev yaptığı sonucuna ulaş-

1 <http://www.bozuyuk11.com/?part=galeri&gorev=oku&cid=594&cat=59> (20. 11. 2009); <http://bozuyukaturk.blogcu.com/bozuyuk-akpınar-koyu/7004135> (24. 11. 2013).

Köyde mevcut yedi süaleden birisi de Kuday'dır.

Bkz:http://www.nartajans.net/site/sayfalar_6_bozuyuk_ilcesine_bagli_cerkes_koyleri.html (24. 11. 2013)

2 **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay. , Ankara, 1989.

3 **Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri I-II**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay. , Ankara, 2010.

4 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK. Yay. , Ankara 1993, s. 67, 69.

mak mümkündür. Diğer taraftan Mahmud Bey'in Günlüğü tuttuğu dönemde birlikte görev yaptığı kadronun önemli bir kısmı Mart-Ekim 1922 tarihleri arası dönemde Doğu Cephesi'nde bulunmuşlardır. Örneğin, Fırka Kumandanı Sami Sabit (Karaman) Bey, Ahıska ve Ahılkelek'i kurtaran 6. Süvari Tümen Kumandanı, Binbaşı İbrahim Kemal Bey 6. Süvari Tümen Kurmay Başkanı ve 15. Alay Kumandanı Kaymakam Necmettin Bey (aynı birlik komutanı olarak) görev yapmışlardır⁵.

- Günlükteki notlarda da (15 Eylül 1923 ve sonrası) geçtiği üzere Mahmud Bey, Hacer Hanım'la evli olup, Lütfü, Şahabettin ve Hayrettin isimlerinde üç oğlu vardır. Yine günlüğe göre çocuklardan en büyüğü yirmi iki ve en küçüğü altı yaşındadır (**16 Teşrinisani 1339/Kasım 1923 Cuma**).

- Mahmud Bey'in oğullarından Lütfü Kuday; öğretmen Muzaffer Hanım'la evlenmiş ve Foça Kaymakamlığı görevlerinde bulunmuştur. Ticaretle uğraşan, müellif ve mütercim olarak eserler kaleme alan Lütfü Kuday 11 Şubat 1961 tarihinde İstanbul'da hayatını kaybetmiştir⁶.

- Mahmud Bey'in ikinci oğlu Şehabettin Kuday, Hava Kuvvetleri'nde pilot olarak görev yapmış ve Yarbay rütbesine kadar yükselmiştir. Bu görevi sırasında uçağının düşmesi sonucu şehit olmuştur⁷.

- Mahmud Bey'in oğullarından en küçüğü olan M. Hayrettin Kuday, ticaretle uğraşmış, atıcılık sporu ile ilgilenmiş ve bu alanda Türk Milli Takımında yarışmıştır. Türkiye Atıcılık Federasyonu ikinci başkanlığı görevinde de bulunan M. Hayrettin Kuday 17 Temmuz 1972 tarihinde İstanbul'da vefat etmiştir⁸.

5 İsmet Görgülü, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, s. 222-3.

6 **Milliyet**, 12 Şubat 1961, s. 5. Lütfü Kuday için verilen Vefat İlanı şöyledir: "Süvari Tuğbayı Mahmut Kuday Beyefendi ile Hacer Hanımefendinin büyük oğulları Emekli Yarbay Şahabettin ve tüccar Hayrettin Kuday'ın ağabeyleri, Öğretmen Muzaffer Kuday'ın zevci, müteahhit Fethi Doğançay, Doktor Cahide Doğançay, Nevin Arıkan'ın enişterleri, Hasibe Doğançay'ın damadı, tüccar Sait, Kâzım, Rıza, Nejat Kuday'ın ve Fikriye Alpan'ın yengeleri (?), Canset, Cansile, Polat, Murat, Mahmut, Hamza, Cengiz, Nejla, Niyazi, Leylâ Müjgan, Recep, Cevat ve Aynur amcaları, Eski Foça Kaymakamı, ihracat taciri, müellif ve mütercim LÜTFÜ KUDAY 11/2/1961 günü saat 18'de vefat etmiştir. Cenazesi 12/2/1961 Pazar günü ikinci namazını müteakip Şişli Camii'nden kaldırılacaktır. Mevla rahmet eyleye. Ailesi" Lütfü Kuday'ın cenazesine katılan ve mesaj gönderenlere Yarbay Şehabettin Kuday ve Fethi Doğançay tarafından bir teşekkür ilanı verilmiştir. **Milliyet**, 15 Şubat 1961, s. 2.

7 **Milliyet**, 12 Şubat 1961, s. 5; **Milliyet**, 18 Temmuz 1972, s. 9.

8 **Milliyet**, 17 Temmuz 1972, s. 9. M. Hayrettin Kuday için verilen vefat ilanı şöyledir: "Merhum Süvari Tuğbayı Mahmut Kuday'ın oğlu, merhum Kaymakam Lütfü Kuday, merhum

- Günlükteki (15 Eylül 1339 Cumartesi) kayıtlardan Mahmud Bey'in Bursa'da ikâmet eden bir kız kardeşinin olduğunu öğreniyoruz. Hava değişimi iznini Bursa'da geçirmek istemesinin sebebi bu olsa gerekir.

- Miralay Mahmud Bey 22 Teşrinisani 1339/22 Kasım 1923 Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne (Milli Savunma Bakanlığı) dilekçe ile başvurmuştur. Dilekçeyi Muamelat-ı Zatiye Dairesi Reisi Erkan-ı Harp Miralayı Cavit Bey'e yazdığı mektubun içinde göndermiştir. Muhtemelen emeklilik talebinde bulunmuştur.

- Günlüğün kaleme alındığı dönemde Miralay (Albay) rütbesinde olan Mahmud Bey'in daha sonra Tuğgeneralliğe terfi ettiği anlaşılmaktadır⁹.

- Miralay Mahmud Bey'in biyografisinde eksikler bulunmaktadır. Bu anlamda Sosyal Güvenlik Kurumu (Emekli Sandığı) nezdindeki girişimlerden bir sonuç alınamadı. **“Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri”** isimli üç ciltlik eserin birinci cildinin 330. sayfasındaki biyografinin¹⁰ bildiriye konu olan Miralay Mahmud Bey'e ait olması ihtimal dâhilinde bulunmakla birlikte te'yide muhtaçtır.

Günlük Hakkında: Miralay Mahmud Bey'in günlüğü 1 Ocak 1923 ile Ocak 1924 tarihleri arasını kapsamaktadır. Cep takvimi/ajandası tarzında olup **“Necati Memduh Biraderler Muhtıra Defteri”** başlığını taşımaktadır. Matbu olarak verilen tarih bilgisi şöyledir: **Resmi:** 1338, **Hicri:** 1340-1341, **Miladi:** 1922, **Mali:** 1337-1338.

Yıl bilgisi olarak o dönemde geçerli olan Malî Yılbaşının 1 Mart'ta başlaması uygulaması günlük kaydına da yansımıştır. 1 Kânunusani-26 Şubat arasında yıl olarak “1338” kaydı varken, Mart ayından sonraki kayıtlarda yıl olarak “1339” verilmektedir. Günlük yaklaşık olarak 10x15cm. ebadında olup, her sayfa iki gün için ayrılmıştır.

Yarbay Şehabettin Kuday'ın kardeşleri, merhum Sait ve Kâzım Kuday'ın kardeş çocukları, Zeynep Kuday'ın kayınbiraderi, Eczacı Polat ve Canset Kuday'ın amcaları, Macide Par, Ender Par ve Mehmet Türker'in halazadesi, Cansile Kuday'ın babası M. HAYRETTİN KUDAY 17. 7. 1972 Pazartesi vefat etmiştir. Cenazesi 18. 7. 1972 günü Şişli Camii'nden kaldırılacaktır. Mevla rahmet eylesin”. Milliyet Gazetesi ve M. Hayrettin üyesi olduğu “İstanbul Umum Emlâk Komisyoncuları Cemiyeti de birer taziye ilanı yayınlamışlardır. **Milliyet**, 18 Temmuz 1972, s. 8-9.

9 **Milliyet**, 12 Şubat 1961, s. 5; **Milliyet**, 18 Temmuz 1972, s. 9.

10 **“Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri”**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009, s. 330.

Günlük Mahmud Bey'in torunu Eczacı Polat Kuday'dan temin edilmiştir. Hatıralar büyük ölçüde günü gününe kaydedilmiştir. Günlük tarzında kısa notlar şeklinde tutulması nedeniyle ifade bozukluklarına rastlanmaktadır. Bu tür durumlarda parantez içinde eklemeler yapılarak cümle anlaşılır hale getirilmeye çalışılmıştır. Ayrıca kısa bilgiler verildiği için fazlaca yorum yer almamaktadır.

Günlüğün ilk bölümlerinde süvari tümeninde görevli askerler ve onların kullanmakta oldukları hayvanları hakkında sayısal bilgiler verilmekte ve Tümenin yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılanması için alınacak tedbirlerden bahsedilmektedir. Otlak bulunması ve yaz-kış iklim şartlarına göre yapılacak çalışmalara yer verilmektedir.

Günlükte ayrıca Urfa Sancağı'ndaki görevliler ve aşiretler hakkında çarpıcı bilgiler ve nitelendirmeler bulunmaktadır. Aşiretlerin nüfus ve köy sayıları ile siyasi tavırları (TBMM Hükümeti yanlısı, Suriye ve Fransa yanlısı gibi) hakkında kanaatler belirtilmektedir. Alay Kumandanı olarak Diyarbakır'a Elcezire Cephe Kumandanı ile görüşmeye gidiş ve dönüşünden bahseden Mahmud Bey, Suruç'ta bulunduğu süre içerisinde yaşananlar hakkında bilgiler vermektedir.

Nisan Ayı başlarında hastalanan Mahmud Bey, günlükte görevi ile ilgili bilgileri vermeye devam etmekle birlikte notlarında sağlığıyla ilgili gelişmelere de yer vermeye başlamıştır. Bu arada Mahmud Bey'in hayatıyla ilgili bir bilgiye de rastlamaktayız ki, Kafkasya'da üç sene bulunduğu bahsetmektedir. Hastalığının ilerlemesi üzerine tebdil-i hava izni verilen Albay Mahmud Bey'in bu iznini Bursa'da geçirmesi Cephe Kumandanı Cevad Paşa tarafından uygun bulunmuştur. Bunun üzerine Temmuz ayı başlarında Urfa'dan ayrılan Mahmud Bey, Antep ve Osmaniye üzerinden Adana'ya gelmiştir. Burada iken iznini İstanbul'a geçirmesine müsaade edilmesi için Erkan-ı Harbiye Riyaseti'ne başvuran Mahmud Bey'in talebi uygun bulunmuştur. Bunun üzerine trenle Temmuz ayı sonlarında İstanbul'a gelen Mahmud Bey'in tedavisine burada devam edilmiştir.

- Nisan-Ağustos 1923 arası dönemde Miralay Mahmud Bey ciddi bir hastalıkla mücadele etmiştir. Mahmud Bey bu süreçte yaşadıklarını ve aslında herkesin başına gelebilecek insanî durumları ve yine İstanbul'a geldiği Ağustos-1923'ten itibaren ailesiyle yaşadığı bazı tatsız olayları ayrıntısıyla günlüğüne kaydetmiştir. "Kendisinin hatırasına ve ailesinin hassasiyetine hürmeten" bu kısımlardan bahsetmedim ve bildiri metnine almadım.

MİRALAY (ALBAY) MAHMUD (KUDAY) BEY'İN GÜNLÜĞÜ

Necati Memduh Biraderler Muhtıra Defteri

Resmi: 1338

Hicri: 1340-1341

Miladi: 1922

Mali: 1337-1338

1 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Pazar: Suruç'ta her bölük için üçer ve dörder çadır tedarik etmek lazımdır. Bu da ahaliden ve hüsn-i rıza (gönül rızası) ile tedarik etmek icap eder. Suruç'ta gider gitmez çayır mahalleri nerelerde vardır? Tahkik edeceğim.

2 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Pazartesi: Sıcağa karşı ne gibi tedbir ittihaz(i) icap eder? Şimdiden düşünmek lazımdır.

3 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Salı: Bülbülzade Ahmed Ağa, Sefer Efendi, Rüşdü Efendi, Abdülkerim Efendi, Ahmed Ağa Biraderi Ömer Ağa}Mültezimlerdir.

5 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Perşembe: Paşa Çayırı yani Güdük Çayırı burası evvelce gayet güzel çayırılık iken karye teşkil etmişlerdir. Urfanın cenub-ı garbisinde ve Samsat yolundadır ve birkaç saat mesafededir.

6 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Cuma: Bu çayırların tapusu var mıdır? ve mîrî malı mıdır? Haritası var mıdır?

7 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Cumartesi: Çermik'te vakıftan bir han var imiş. Bu han bir buçuk alay alır imiş. Bu han tamir edilecek olursa pek mükemmel bir alay (ikâmetgahı) olur imiş. Suruç'un şimalinde (kuzey) üç saat mesafedeymiş. Buraya gidip geleceğim. Fırkaya malumat vereceğim.

8 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Pazar: Suruç'ta bir göl (?) var imiş. Bu gölün ayağını temizlemek icap eder. Bunun için mülkiye kaymakamını sıkıştırmak lazım gelir. Başka türlü burada yarışmak (?) mümkün değil imiş. Her halde kaymakam beyi sıkıştıracam. Cerablus'tan şeker, kahve ve sabun **kaçak** suretiyle celp ettireceğim.

9 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Pazartesi: Zeytinyağı(nı) Birecik'ten celp ettireceğim. Fırka Kumandanı Beyefendi için külliyyetlice celp ettireceğim. Herkes kendi başına iş yapmamak için Liva kıtaatı için topluca bunları celp ettireceğim.

10 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Salı: Suruç'ta arazinin bir kısmı cihet-i askeriye için sebze ve bostan zer'ettirmek (ektirmek) için sa'y edeceğim (çalışacağım). Boztepe'de Mehmet Ağa, Suruç ile Birecik arasında Mustafa Bey Suruç'a gelmişlerdir.

11 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Çarşamba: Suruç'ta Urfalı Müdde-i Umumi Nureddin Efendi('nin) ahvali dâ'î-i şüphedir (davranışları şüpheli). Bunun hakkında ihtiyatkârâne bulunmak icap eder. Bu adam Urfalı birkaç kişiyle teşrik-i mesai etmiştir. Hudut Taburu efradından Urfa Sabık Müftüsü oğlu Celal, bu adam Fransızlara firar etmiş Nurettin Efendi ile muhabere ediyor imiş.

12 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Perşembe: Suruç civarında(ki) Hasan Paşa iki yüz kullanmak (ikiyüzlü davranmak) ister. Hem Fransızlara ve hem de bize dost görünmek ister. Bunun hakkında ihtiyatkâr bulunmak ister.

13 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Cuma: Mülkiye Kaymakamı Şevket Bey iyi adamdır. Zamane adamıdır. Ne lehte ve ne aleyhte söylediğine itimat etmemelidir. Mesuliyetten çok korkar. Aşayir hakkında söyleyeceği sözlerine pek kanaat etmemek icap eder. Yalnız iş adamıdır. Kendisi Arap'tır.

14 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Cumartesi: Aşayirin (aşiretlerin) koyunları hudut taburunun bulunduğu civardan geçecektir. Burada Haraptas Karakolu vardır. Buralarda Fransızlar vardır. Buralarda deve kolları gezdirilecek olursa kaçak koyunları elde edilmesi muhtemeldir.

15-16 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Pazar-Pazartesi: Alaylara iaşeye sarf edilmek üzere sened-i şahsiye Fırka Levazımı'ndan ikiyüz lira aldım. Alaylara mazbata mukabilinde vereceğim. Fransız hududu dahilinde ve bizim tarafta bulunan ahali ve aşayire (aşiretler) ait olup bu defa huduttan bu tarafa celp edilecek olan ağnamın (koyunlar) kaçırılmaması için alaylardan birer bölük süvari hududa doğru gönderilecektir. Bunun için iki bölük ihzar edilmesi için Fırka'dan emir gelecek.

17-18 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Salı-Çarşamba: Bu bölükler kırkar mevcutlu olacaklardır. Bu bölüklerin yanında jandarma beraber bulundurulacaktır ve tahsildarlar da vardır. Suruç ve Harran'a bölükler gönderilecektir. Suruç'ta bir bataklık var imiş. Bu bataklık sıtma yapıyor imiş. Köylülerden adamlar toplayarak hendeklerin serian kurutulması lazımdır. Bu da Kaymakam ile yapılacaktır. Suruç'un cenub-ı garbisinde bir saat mesafede Halil Bey Çiftliği'nde çayırılık vardır. 16. Alay Kâtibi Mustafa Tevhid Efendi makam maaşı dolayısıyla alayı terk etmek istemiyor.

19-25 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Perşembe-Çarşamba:

1-Aşiret Reisi Mehmet Ağa (okur yazar)dır. Karyesi Boztepe'dir(?). Bu aşiretin kırk karyesi vardır. Bunlar kâmilen hududun şimalindedir.

2- Picanlı(?) Aşiret Reisi Galip Bey-zade Mustafa Bey'dir. Bu aşiretin karyelerinin bir kısmı cenuptadır. Kısım-ı azamı bizim taraftadır. Reis de bu taraftadır.

3- Şeddadi Aşiret Reisi Gök oğlu zade Halim Ağadır. Bu aşiretin üç kabilesi vardır. Biri Şeddadi, diğeri Esbanlı ve diğeri Okuyanlı'dır. Fakat üçü de birdir ve reisleri de birdir. Bu üç kabilenin kırk karyesi vardır. Kısım-ı cüzisi cenuptadır. Bu aşiret Ziyaret'in cenubundadır. Bu aşiretler kâmilen Milli Türk Hükümeti'ne sadıktır.

4- Diranlı/Deyranlı aşiret (reisi) Terteroğlu Muhammed Ağa ve diğeri Ramazan Ağa'dır. Bu Diranlı ise Karakeçili Aşireti'ndendir. Bu Karakeçili'nin Aşiret Reisi Kadir Ağazade Macid(?) Ağa'dır. Karyesi yirmibeştir. Birkaç karyesi cenuptadır.

5- Şeyhanlı Aşireti cenuptadır. Reisi Şeyh Nuh Ağa'dır. Birkaç karyesi şimaldedir. Reisi cenuptadır.

6- Alaaddin Aşiret Reisi Şahin Bey-zade Mustafa Bey'dir. Kâmilen cenuptadır. Yalnız iki karyesi bizim taraftadır.

7- Kenanlı Aşiret Reisi Sacid Ağa'dır. Kurası kâmilen cenuptadır. 50 karyesi vardır. Bunlar kısmen göçebe ve kısmen meskündür. Bizim tarafta birkaç karyesi vardır.

8- Zervanlı Aşiret Reisi Melekzade Mustafa Ağa'dır. 10 karyesi vardır. Kâmilen cenuptadır. Bunlar kâmilen Kürd ve dindardır. Milli Hükümetimiz'e sadıktır. Bu aşiretin kâffesi kısmen göçebe ve kısmen meskündür. Yazın cümlesi çadıra çıkarlar. Bu aşiretlerin kâffesi Türkiye tarafına geçmeyi arzu ederler.

Hudut ihdas olununcaya kadar bu aşayirin kâffesi bizim hesabımıza ve Fransızlara karşı harp etmişlerdir.

26 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Perşembe: Diyarbakır'dan Halep'e gönderilen Ermeni kadını Şoşan'dan bir, Necip oğlu İbrahim'den iki, Muhammet Hasan'dan bir, Zülfikâr'dan iki ki ceman altı adet Türk altını Merkez Kumandanlığı tarafından müsadere edilerek bana gönderilmiştir. Ben de Hükümet-i Mahalliye (marifetiyle) usul ve nizam dairesinde müsadere muamelesinin ifasına (çalışacağım).

31 Kânunusani 1338/Ocak 1923 Salı: Bedha Karyesi, Suruç'a 2 saat (mesafededir). Bicanlı Aşireti'nden Hacı Ahmet Ağa'nın karyesindedir.

Şeddadi Aşiret Reisi Casim Ağa'nın Karyesi'nde iki bölük için çayır vardır. Bu çayır ancak iki Nisan'ın ortasına kadar yetişebilir. Muhafaza için asker gönderilecektir.

Ancak Alay Kumandanı tarafından bulunmuş olan çayır mahalleri zirde muharrerdir. Uzun Ziyaret Karyesi, Heçek Karyesi, Akviran Karyesi, Karakuyu, Yalnız Akkrat Karyesi, Ömer Bey Karyesi. 16. Alay kendi çayırını kendisi bulacaktır. İcap ederse daha bulacaktır.

1 Şubat 1338/1923 Çarşamba: Kasukra(?) Karyesi ahalisi de Bölük efradından şikâyet etmektedir. Jandarma Onbaşı Pir Ahmet tarafından Kasvan Muhtarı Sincar Ağa'ya (darbe) vurulduğunu şikâyet etmektedir.

2 Şubat 1338/1923 Perşembe: Harapnas/Haraptaş(?)'ta dahi çayır vardır. Fakat hatta pek yakındır. Burada çayır olduğu rivayet edilmektedir. Her köyde ot çoktur. Bu çayırılık bir buçuk ay devam eder. Köylerde çoktur.

3 Şubat 1338/1923 Cuma: Koçsukran Karyesi'nin içinde çok ot vardır. Şimdi gidip göreceğim. Koçsukran'da Sincarî Osman ile görüştük ve zorla hayvandan indirdi. Kahve içirdi. Bu Ağadidani Aşireti'ndendir. 12 haneli karyedir. Hududa bir saat mesafede, Suruç'ta bir saattir. Hudud-ı serhadden iki saat mesafededir.

4-9 Şubat 1338/1923 Cumartesi-Perşembe: Suruç'un şimalinde bir buçuk saat mesafede Karahulül'de gür çayır bulunduğu haber verilmektedir. Parepare'de hattın şimal tarafında ve hatta muttasıl güzel çayır vardır. Buraya bir gün gitmek lazımdır.

Mezmeze'nin üst tarafında dağ önü mebzulen mevcut olduğu ciddiyetle ihbar edilmektedir. Kara Köyü'nde muhtar bir köylünün hanesine hodbehot girmiş ve kilim alarak askere vermiş ve ba'dehu bu adam köyüne gitmiş haber vermiş. Bunun üzerine oradaki zabıt tarafından haklı adamın hükümete gittiği(nde) darp edilmiş (olduğu anlaşılması), ba'dehu barıştırılmıştır. Bunu tahkik edeceğim. Dün Boztepe'deki Mehmet Bey'e akşamüstü Şükrü namındaki jandarma neferi gitmiş "seni Liva Kumandanı Beyefendi istiyor" diyecek ancak tahkik edeceğim.

Cum'apazarı'nda İstan(?) urbanından olanların derdesti ve camide bulunan ahaliden İstan'a dahil (olanların) derdestleri tarafımdan verilen emir üzerine

yapıldığı ve bunca haşeratın burada ne için dolaşmakta olduklarını güya ben söylemiş(im). Bu suretle halkın topladıklarını jandarmalar vasıtasıyla ahaliye işa'a edilmiştir. Bu suretle işittim. Çok teessüf ettim. Tahkik edeceğim.

16. Alay arabasını Boztepe'den alacağız. Şirvankebir'de olan Bölük için Şirvankebir- Hakr- Remil - Telvessar, Ziyaret'te bulunan bölük için Burçhamam-Kuyucu- Şaman- Meşik ve Hasankölelik Karyesi'nin samanlarını alacaktır. Alay Karargâhına 3. Bölük için Ömerbey- Suskan- Menkuş- Müdib bu karyelerden samanlarını alacaktır.

10-13 Şubat 1338/1923 Cuma-Pazartesi: Liva karargâhıyla Alay karargâhı ve Makineli Bölük Suruç'ta Tepelimezar- Telal- Turfak- Yaslımezar- Harbeşiş-Meliksukran-Kazsukran- Koçsukran- Koçgiran bu karyelerden samanını alacaktır.

Kara Köyü'nde bulunan bölüğün saman alacağı karyelerin isimleri: Nefs-i Kara- Atşan- Teletin- Sumak karyelerindeki (samanları) alacaktır.

Alikör'deki 15. Alay 3. Bölük için Nefs-i Alikör- Üçpınar- Mirak- Hacıbey- Mezra-i Alikör- Pınarbaşı.

Marot'taki bölük için Nefs-i Marot- Şeyh İsa(?)- Araban- Kardekan- Sahi-Hacı Cebbar(?) Bey (karyelerinden) buralardan tedarik edeceklerdir.

14 Şubat 1338/1923 Salı: Terekan Karyesi'nde dahi çayır vardır. Tel Anter Karyesi'nde dahi çayır vardır. Molla Hamza Karyesi'nde dahi otlak görüldü.

15 Şubat 1338/1923 Çarşamba: 1. Bölük için çayır mahalli: Ziyaret-Mezraa-i Ali- Molla Hamza- Şuman- Burçhamam.

2. Bölük için; Heçek- Turfak- Harat- Tel Vessar- Hasankölelik.

3. Bölük ve Alay karargâhı (için) Boztepe- Akviran- Karakuyu- Ömerik-Yalınızam- Menkeran (Uzunhıdır hariç).

16 Şubat 1338/1923 Perşembe: Şirvan-ı kebir'de Mehmet oğlu Mehmet'in hattın cenubunda bulunmakta olan koyunlarını ra'y eden (güden) adamlardan 11 Mecidi'(ye), bir çift postal ve iki adet tüfek, Remil'den ve Küçükşirvan'dan yedi keçi ve bir de kürek orada kalmıştır. Bunlar Alizar Karyesi'nden Gür Mahmut oğlu, biraderi ve arkadaşı Kastonikli Hamit'in oğlu Ali tarafından alınmıştır. Bu Ali Şeddadi Aşireti'ndendir.

19 Şubat 1338/1923 Pazar: 15. Alay 3. Bölük'te; 34 binek hayvanı ve 2 Mekkari (bulunmaktadır). Bunlar içinde ayakları kısmen soyulmuşlar da vardır. Kısmen de nalsızdır. İyi olan kısım bunlardır.

19 binek ve 2 mekkari yollarda gayet (fena) halde zedelenmişlerdir. Kısmen ayakları şişmiş ve kısmen bıçılmıştır.

20 Şubat 1338/1923 Pazartesi: 15. Alay 3. Bölük'te; altısı mekkari 58 hayvan, 13 kâbil-i istimal (kullanılabilir) 31 eyer takımı vardır. 57 tüfek, altısı kırık 26 kılıç ve 60 süngü mevcuttur. Koşularla efradın üst ve başlarının ziyanı yoktur. Efrat ve hayvanatın yerleri geniş ve iyidir.

21 Şubat 1338/1923 Salı: 15. Alay 1. Bölük'te; 63 nefer, 42'si sağlam 63 hayvan, 32 eyer takımı, 55 tüfek, 49 kasatura, 33 kılıç, 65 Muşamba mevcuttur. Efradın üst ve başları ile esliha ve koşuları temizdir. Yerleri geniş ve güzeldir.

22 Şubat 1338/1923 Çarşamba: 15. Alay 2. Bölük'te; 62 nefer, 21'i total, zayıf ve yaralı 62 hayvan mevcuttur.

26 Şubat 1339/Şubat 1923 Pazartesi: Saat 8 evvelde Bismil'den hareket ettim. Ambar cânibinden güçlkle geçtim. Mekkarileri de geçirdim. Hızırilyas Karyesi gayet fenadır. Bunun ismine Hızırilblis [(خضر اليبليس) yerine (خضر اليبليس): *kaçınılacak şey*] Karyesi demek daha iyidir. Bu köye girdim. "Merhaba" diyen olmadı. Dün gece orada asker kaldığı için "bir şey yaptılar mı?" diye soracak idim. Ben de kızdım, çıktım. Bismil'den Diyarbakır'a kadar ziyadesiyle çamur ve bataklık vardır.

26/27 Şubat 1339/Şubat 1923 Pazartesi/Salı Gecesi: Sa'dî Karyesi'nde Abbas Ağa'nın hanesinde kaldım. Abbas Ağa yetmiş yaşında gayet sağlam bir adamdır. Üç oğlu vardır. Terbiyeli çocuklardır. Mustafa, Şevket ve Fahri namlarındadır. Abbas Ağa'nın iki karısı vardır. Saat 7. 30 evvelde Sa'dî Köyü'nden hareket ettim. 15. Alay İaşe Zabiti Ali Efendi (benimle) beraber idi. Fırka Kumandanı Beyefendi ile görüşüm. Ba'dehû (**Elcezîre**) **Cephe Kumandanı Paşa** Hazretleri ve Erkan-ı Harbiye Reisi ile ve Cemal Bey ile görüşüm.

27 Şubat 1339/Şubat 1923 Salı: Bu gece Diyarbakır'da Sıhhiye Müdürü Sami Bey ve Süreyya Bey'in davetine gittik. Ba'dehû İbrahim Kemal Bey'in odasına geldim, yattık. Suruç'un bu tarafında üççeyrek mesafede bir karyede Mehmet/Muhammet Ağa iyi bir adamdır. Kaymakam Süreyya Beyefendi selam ettiler.

3 Mart 1339/1923 Cumartesi: Saat 7 evvelde (öğleden önce) Fırka Karargâhıyla Diyarbakır'dan hareket ettim. Pek sevdiğim ve uzun zaman bindiğim kırca hayvan hastaneye (götürdüm) yinede mürd oldu. Demirkır hayvanla Fırka Kumandanı Beyefendi ile gelirken birden bire yere yattı ve Sami Sabit

Beyefendi'nin hayvanına bindim. Diyarbakır'dan bir konak (mesafede) olan Hîşhan'a geldik. Altı saattir, 30 kilometredir. Hîşhan pek fena ve bir iki harap odaya maliktir. Liva dâhilinde bütün muşambaları bizzat muayene edeceğim.

4 Mart 1339/1923 Pazar: Bu sabah saat 8 evvelde Hîşhan'dan kalktık. 1 saat 20 dakika sonra Kanyan(?) Hanı'na geldik. 35 kilometredir. Yollar gayet çamurdur. Karacadağ'ın tepe ve eteklerinde kar vardır. Burası adeta kıştır. Çok soğuk vardır. Handa durduğumuz odanın penceresi yoktur. Fırka Kumandanı Sami Sabit Beyefendi ve Erkan-ı Harbiye Reisi İbrahim Kemal Bey'le odadayız.

5 Mart 1339/1923 Pazartesi: Saat 8 evvelde Kanyan Hanı'ndan toplama olarak ve ağırlıkları ve Fırka Kumandanı tarafından muayene edilerek hareket edilmiştir. Saat 12, 15'te Siverek'e geldik. Mutasarrıf Aziz Bey evvelen iki jandarma gönderdi. Ba'dehû kendi geldi. Bir de evvelce 15. Alay'da Mülazım idi şimdi Jandarma Kumandanı beraber idi. İsmi Hamdi Bey'dir. Diyarbakır'dan Siverek'e kadar çok çamur vardır. Araba güç geçer. Eski mebus Ali Efendi'nin hanesine indik.

6 Mart 1339/1923 Salı: Bu gece Siverek'te eski mebus Ali Efendi'nin hanesinde kaldık. Fırka Kumandanı Beyefendi ve Erkan-ı Harbi ile beraber bir odada kaldık. Burada iki aşiret hükümfermadır. Biri Millî ve diğeri Karakeçili'dir. Bu Karakeçili Aşireti bildiğimiz Türk'tür. Diyarbakır'a gitmek üzere İstiklal Mahkemesi Heyeti Hâcim Bey'in riyaseti tahtındaki heyet Siverek'te iki gece kalmıştır. Siverek Müdde-i Umumisi (savcı) Urfalı Emin Bey, Suruç Kaymakamı Şevket Bey'e selam etti. Mültezimlerden para tahsili için birkaç kişi hapsettim.

7 Mart 1339/1923 Çarşamba: Saat 7 evvelde (öğleden önce) Siverek'ten hareket ettik. Burası üzüm ve vaktiyle şarabıyla meşhur imiş. Saat 12. 15'te Koçak'a(?) muvasalat ettik. Burası yirmibeş kilometredir. Yukarı Koçak'ta Fırka Kumandanı Beyefendi ile biz kaldık. Aşağı Koçak'ta araba kolu kaldı. Bu iki köy Karakeçili Aşireti'nden Ahmet Ağa'ya aittir. Bize kuzu kesti, çok hürmet etti.

8 Mart 1339/1923 Perşembe: Saat 8 evvelde (öğleden önce) Koçak'tan hareket ettik. 1 saat 50 dakikada sonra Yedikuyu'ya muvasalat ettik. Koçak'tan hareket ettikten bir müddet sonra gayet bataklık ve çamurlu dereye rast geldik. Burada bir köprü vardır. Çamur ve bataklık köprüden sonra başlar. Sonraki yolun ahvali fena değildir. Şose hemen yok gibidir. 35 kilometredir. Yedikuyu'da an-asıl Türk Bâdil Aşireti'nden Ahmet Ağa'nın evinde misafir kaldık. Bize iki tavuk kesti.

9 Mart 1339/1923 Cuma: Saat 8 evvelde Yedikuyu'dan hareket ettik. İsaat 30 dakika sonra Urfa'ya muvasalat ettik. 9. Liva Zabitanı uzaktan istikbale geldiler. Şehre yakın bir mahalde bir bölük mızraklı istikbale geldi. Memurin ve mızıka geldi. 9. Liva Kumandanlığı Karargâhı'na indik.

10 Mart 1339/1923 Cumartesi: Diyarbakır'da idim. 23. Alay'ın Birinci Bölüğü'nden doru bir kısraak aldım. Kır hayvanı geri verdim. Bu aldığım hayvan fena değildir. Koşturdum ve mani'(engel) atlattım. İyidir.

11 Mart 1339/1923 Pazar: Saat 8 evvelde (öğleden önce) Urfa'dan Suruç'a gitmek üzere hareket ettim. Üç buçuk evrak-ı nakdiye(yi) Sıhhiye Bölüğü Kâtibi'ne verilmek üzere Sertabip Kemal Beyefendi'ye verdim. Boztepe'ye 8 saat sonra geldim. 16. Alay Karargâhı'na indim. Boztepe'deki askeri teftiş ettikten sonra saat 4'te Suruç'a muvasalat ve vazifeye mübaşeret ettim. Fırka'ya ba-telgraf malumat verdim.

12 Mart 1339/1923 Pazartesi: Suruç'ta Hükümet Konağı'nda kaldım. Yüz lira(yı) mazbata karşılığında 16. Alay'a verdim. Fırka'dan sened-i zatiye (ile) almış idim. Suruç ve Birecik mıntıklarındaki ağnam miktarını kontrol etmek üzere iki bölük göndermek üzere Fırka'dan emir aldım. 16. Alay Kumandanı Miralay Ahmet Bey'den borca mukabil 12 evrak-ı nakdiye aldım.

13 Mart 1339/1923 Salı: Bugün aşayir rüesası geldi. Mülkiye Kaymakamı vasıtasıyla görüştük. Her türlü emrimize hazır olduklarını beyan ettiler. Askere hizmet ve muavenette bulunması için her dakikada hazır olduklarını tekrar söylediler. Asker için çadır, yazlık üst(baş) imal ettirilmek üzere muavenette bulunacaklarını ve Hükümet Konağı'nın tamiri için teberruatta bulunmalarını talep (teklif) ettiler.

14 Mart 1339/1923 Çarşamba: Suruç mıntıkasında bulunan ağnamın kontrolü için 16. Alayın Birinci Bölüğü 40 atlı ile izam kılınmıştır. Birecik mıntıkasına da 15. Alayın İkinci Bölüğü 40 atlı 3 zabitan ile gönderilmiştir. 15. Alay Kumandanı Kaymakam Necmettin Bey aşar mültezimlerinin düyunatını (borçlar) tahsil etmek üzere Birecik'e izam edilmiştir.

15 Mart 1339/1923 Perşembe: Bugün 16. Alay Kumandanlığı tarafından gönderilen Hırstoşki'yi(?) Hükümet-i mahalliyyeye teslimiye mukabilinde ilmühaber alınarak alaya gönderilmiştir. Suruç mıntıkası ahalisinden aşar iltizamından nâşi (dolayı) borcu olanların bir kıt'a cetveli Kaymakamlık'tan gönderilmiştir.

16 Mart 1339/1923 Cuma: Bu gece Suruç'tayım. Necip oğlu İbrahim'den 2, Muhammed Hasan'dan 1, Zülfikâr'dan 2, Ermeni kadını Şoşan'dan 1 olmak üzere toplam 6 Türk altını Merkez Kumandanlığı'ndan Kaymakamlık vasıtasıyla müsadere ettirilmek üzere gönderilmiştir. Son kanuna göre müsadere edilecektir.

17 Mart 1339/1923 Cumartesi: Bugün Jandarma Çavuşu Abdürrezzak Efendi'yle kıtaat için çayır mahalli taharrisine (araştırma) gittim. Suruç'tan üç çeyrek (saat) mesafede şark-ı cenubî ve cenup tarafında Halil Bey Çiftliği'nde oldukça büyük bir parça, Kasukran(?) Karyesi'nin şimal tarafında iki büyük parça ve Harabeşiş Karyesi'nde dahi bir parça ki (ceman) dört parça çayır mahalli hüsn-i muhafaza edecek olu(nu)rsa bir alayı iki ay idare eder.

18 Mart 1339/1923 Pazar: Aşar iltizamından nâşi (dolayı) medyun (borçlu) olanları peyderpey çağırıyorum. 16. Alay için Suruç'un cenub-ı şarkisinde Uzunhıdır'da büyücek çadır mahalli buldum. Alay da ayrıca icap eden çayır mahalleri bulmuştur. Bugün de çayır taharrisini gittim. Aşar mültezimlerini dahi çağırdım. Ahmet Bey'le çayır aramağa gittim. Oldukça (da) buldum.

19 Mart 1339/1923 Pazartesi: Ahmet Bey'le çayır aramağa gittim. İcap eden mahalleri gördük. Suruç'un etrafındaki bataklıkları kurutmak istiyorum. Bin kavak ve söğüt fidanını Kaymakam Bey vasıtasıyla ısmarladım. Önümüzdeki Pazartesi günü söğüt fidanları gelecektir. Çayır mahalleri için çok dolaştım.

20 Mart 1339/1923 Salı: Suruç'a geldiğimden bugüne kadar ketm edilmek(gizlenmek) istenilip korkularından bugüne kadar Hükümet'ten beyanname almak üzere 3 deve, 955 koyun, 1055 keçi için müracaat etmişlerdir. (Esas miktar; tahmin) olunan 62368) koyun keçi ve devedir. 10 bin kadar mektumat (gizlenmiş) meydana çıkarılacağı me'mûldür (beklenmektedir).

21 Mart 1339/1923 Çarşamba: 15. Alay'ın Birinci ve Üçüncü Bölükleri ikamet ettikleri karyelerle efrat, hayvanat ve eşyalarını muayene ettim. Birinci Bölüğü daha iyi buldum. 1. Bölükteki neferat mevcudu 63, hayvan mevcudu 63, yaralı, topal vesaire hayvan 60, eğer takımı 33, tüfek 55, kılıç 33, kasatura 49, muşamba 65'tir.

3. Bölük(te) hayvan mevcudu 58, yaralı hayvan 21, efrat 66, kılıç 26, tüfek 57, kasatura 60, muşamba 21'dir.

22 Mart 1339/1923 Perşembe: 1- 16. Alay Birinci Bölük efrat mevcudu 69, hayvan mevcudu 65, tüfek 72, kasatura 68, kılıç 21, muşamba 40, eğer takımı

42, mızrak 34, burada nefer 31, hayvan 26, uyuz hayvan 13, yaralı hayvan 3, zayıf hayvan 16'dır.

2- 16. Alay İkinci Bölük efrat mevcudu 68, hayvan mevcudu 65, tüfek 72, kasatura 72, kılıç 34, muşamba 54, eğer takımı 34, zayıf total ve yorgun (hayvan) 32'dir.

23 Mart 1339/1923 Cuma:16. Alay Üçüncü Bölük efrat mevcudu 69, hayvan mevcudu 65, tüfek 70, kasatura 68, semer 14, kılıç 21, muşamba 51, eğer takımı 40, kabil-i istimal eyer 21, zayıf ve total hayvan mevcudu 15'tir.

Alay karargâhında nefer 33, hayvan 37, tüfek 18, zayıf ve yorgun hayvan 16'dır. 23 Mart'ta hayvanımı Bâkır Efendi'nin gayet güzel olan demirkır hayvanına çektim.

24 Mart 1339/1923 Cumartesi: 24 Mart 339'da (hayvanımı) Kürt Aşiret Reisi Hüseyin Paşa'nın biraderi Bekir Bey'in kallavi üç yaşındaki güzel doru hayvanına çektim.

Meclis-i Millî'nin selamlarını saat 10 evvelde (sabah 4) 15. Alaya Marot Karyesi'nde ümera, zabitan ve efrada müçtemian tebliğ ettim. Resm-i geçit yaptırıldı. 16. Alay'a gittim. **Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin selamlarını** bütün alayı içtima ettirerek tebliğ ettim. Resm-i geçit yaptırıldı. Fırka Kumandanı Sami Sabit Beyefendi geldiler. 16. Alay müçtemian çıkıp selam ve ihtiram ettiler.

25 Mart 1339/1923 Pazar: Fırka Kumandanı Beyefendi bana misafir kaldı. Akşam yemeği Belediye tarafından tertip edildi. 15. Alay'dan bir ihtiram bölüğü çıkarıldı ve memurin-i Hükümet ve mektep çocukları kâmilen istikbale çıktılar. Çarşayı bayraklarla donattılar. Çay, kahve ikram edildi. 15. Alayın bölükleri teftiş edildi ve Suruç'ta bulunan Makineli Bölüğü teftiş edildi. Öğleden sonra Belediye'ye iade-i ziyaret edildi ve mektebi dahi ziyaret ettiler. Gece Ziya Gökalp Bey ile diğer mebus beylerle beraber yemek yedik. Bunlara dört süvari muhafız verdim. Birecik'e gittiler.

26 Mart 1339/1923 Pazartesi: Fırka Kumandanı Beyefendi saat 8 evvelde Birecik'e gitmek üzere hareket ettiler. 15. Alaydan bir İhtiram Bölüğü çıkarıldı. Heyet(i) zabitanla beraber bir müddet teşyî' ettik ba'dehu avdet ettik. Ziya Gökalp Bey'le mebus Beyi bilahare teşyî' ettik. Bir iki gün zarfında kalmış olan işleri tesviye ettim. 25 Mart 339 Pazar gününden itibaren bugün hayvanlar(ın) çayıra çıkarılması için Fırka Kumandanı Beyefendi şifahen emir verdiler. Nisan 339'a kadar mekkâre üç, diğer hayvan iki ve yaralı ve zayıf olup hiç yayılmamış hayvanlara arpa verilecektir.

27 Mart 1339/1923 Salı: Bugün çayırları görmek üzere gittim. Bâkır Efendi'nin kır hayvanına bindim. **Gayr-i Müslimlerin sualine memur Amerika Mümessili süsünü kendine veren bir Süryanî-i Kadîm mislinden Süleyman** namındaki merkumun üzerinde 10 Türk altını zuhur etmiştir. Muamele-i kanuniyesini görmek üzere Kaymakamlığa gönderdim.

28 Mart 1339/1923 Çarşamba: Çarşamba gecesi Suruç'tayım. Merkezde birtakım vezaif-i tahririye (araştırma) ile imrar-ı evkat ettim (vakit geçirdim). Garp Cephesi'nden gelip 16. Alay Üçüncü Bölüğe verilen Sivaslı Tahir oğlu İhtiyat Mülazım-ı Sanisi Keramî Efendi'nin asabı pek bozulmuş olduğu için muayenesinin icrası için istid'â verdi.

29 Mart 1339/1923 Perşembe: Ailesini tedavi ettirmek üzere Halep'e giden Urfalı ve Bâkır Efendi'nin kayını Müslim Ağa'nın üzerinde onbeş adet Türk altını zuhur etmiş ve Kaymakamlığa Merkez Kumandanlığı vasıtasıyla gönderilmiştir. Hastanın tedavisi için başka para olmadığı ve altınları evrak-ı nakdiyeye tahvil etmek istediklerini beyan etmektedir. Bilahare bu paranın Bâkır Efendi'ye ait olduğu beyan edilmiştir.

30 Mart 1339/1923 Cuma: Câsim Ağa (evrak-ı) nakdiyeyi burada teslim etmek şartıyla mübadele etmek istiyor. Yüzbaşı Kâzım Efendi firar eden efradın evrakını(n) Divan-ı Harbe tevdi edilmesinde ısrar ediyor. Bugün öğleden sonra Ahz-ı Asker'deki hususi hamama gittim. Güzel yıkandım. Şube Reisi pek güzel zattandır. Tahsisat beta'etle (tembelce, ağırdan) gidiyor. Hükümet memurlarının sözlerine pek itibar edilmiyor.

31 Mart 1339/1923 Cumartesi: Bugün 16. Alay Birinci Bölük'ten müçtemian firar eden bütün silah ve cephane bölükten aldıkları birçok eşyaları çalan ondört neferin 15. Alay Üçüncü Bölük Kumandanı Yüzbaşı Avni Bey'in riyaseti tahtında Alayca alınan ifade-i evveliyelerinin nevakısı ikmal ettirmek üzere bir heyet teşkil ettim. Bunlardan başka bölükten bazı diğer efradın ifadelerini aldırıyorum. İcap eden zabitan efendilerden dahi kendim sual edeceğim. Harbeşiş Karyesi Muhtarı Ramazan Mahmut Ağa'ya on adet yüz kuruşluk evrak-ı nakdiye verdim. 1 Nisan 39'da Cumartesi (?) günü Kerami Efendiye yüz kuruşluk bir adet evrak-ı nakdiye verdim.

31 Mart 1339/1923 Pazar Gecesi: Burada yazı işleriyle meşgul oldum. Hanemden sıhhat telgrafı aldım.

1 Nisan 1339/1923 Pazartesi: Pazartesi yani bugün 16. Alay Birinci Bölüğü efradından firar edenleri isticvab ettirdim. Bölükten firar etmeyen efrattan

dahi on neferi yarın buraya gönderilmesi için Alaya yazdım. Mebus Bozan buraya gelmek için on süvari talep etmiş.

2 Nisan 1339/1923 Salı gecesi Suruç'ta: Bozan Bey daire-i intihabiyesini gezmek üzere karyesine gelmiş. Fakat buraya gelmek için jandarmalar ile seyahatten emin olmadığı için on süvarinin Zehuk/Rahuk Karyesi'ne gönderilmesi için tezkere yazdı. Ben de mezkur süvarileri gönderdim. 15. Alay için 90 kaytan, 65 başlık, 16. Alay için 77 kaytan, 72 başlık Komisyonca Fırka(ya) keşide ettirilerek teslim edilmiştir. Evvelce de 12 eyer takımı 16. Alay'a kaydolmuştu.

3 Nisan 1339/1923 Çarşamba: Bugün Fırka'dan 150 ikmal efradı (gönderildi). Diyarbakırlı, Ergani Madenli ve sair mahal ahalisindedir. 120'i alayda taksim edilmiştir. Bugün Urfa Mebusu Bozan Bey ile görüştüm. Birecik'ten 15. Alay'dan Kaymakam Necmeddin Bey vasıtasıyla tahsil edilen ve buraya gönderilen 650 (lira) evrak-ı nakdiye 15. Alay Kâtibi Abdurrahman Efendi'ye teslim edilmiştir.

4 Nisan 1339/1923 Perşembe: Suruç'ta birtakım evrak ve yazılarla meşgul oldum. Bugünlerde hava gayet mutedil ve ıttıradıdır. Adeta hastayım. **Kafkasya'da üç sene bulundum** ve taht-ı sıfır 35 derece-i bürüdette yaşadım. Pek rahat ve sıhhatim yerinde idi.

5 Nisan 1339/1923 Cuma: Havanın ve yağmur coşkunluğundan naşi bugün Suruç'ta kurulmakta olan teşekkül edememiştir. Yağmur çok yağıyor idi. Yağmur mütemadiyen yağdığı gibi hava çok soğuktur.

6 Nisan 1339/1923 Cumartesi: Yağmur elan devam etmektedir. Hastalığım devam etmektedir. Pek mustaribim. Buranın havası pekiyi değildir. Oturduğum Hükümet Konağı'ndaki odam Kaymakam Bey'in makamına ait en muntazam oda olmak lazım gelir. Her taraftan akıyor.

7 Nisan 1339/1923 Pazar: Hastalığım elan devam etmektedir. Hava aynı ıttıradıslığı muhafaza etmektedir. Bugünlerdeki havanın ıttıradıslığı ve keyifsizliği beni pek sıkıyor. Burada görüşecek kimse yoktur.

8 Nisan 1339/1923 Pazartesi: Alaylarda Bölüğün mevcut efradı 63'tür. Hayvanat 63'tür. Eyer takımı dahi 55 veya ellişerdir. Ancak eyerlerin altına kalın keçe ister. Bugün 16 ikmal efradı geldi. İki yazıcı diye Livaya aldık. Fakat birisinin okuması ve yazması yoktur. Diğerleri Alaylara taksim (edildi,) 3-5 müsellah nefer atış kursuna gönderilecek.

9 Nisan 1339/1923 Salı: Bugün dahi hastalığım devam etmektedir. Hind yağı içtim. Üç defa dışarı çıktım. Katiyen yemek yemek canım istemiyor. Havalar pek sert gidiyor. Pek çok rüzgâr vardır. Alaylar sebze bahçeleri ikmal etmekle meşguldürler.

10 Nisan 1339/1923 Çarşamba: 16. Alay Kumandanlığından gelen takirde Kerami Efendi'nin gelen geçene taarruz ve tecavüz etmekte olduğu ve yine müthiş bir mesele çıkarmak ihtimaline mebni Alaydan başka tarafta tevkif edilmesini teklif ettik. Fırkaya göndermek için yazdım. 1000 lira için Birecik'ten havale verilmiştir.

11 Nisan 1339/1923 Perşembe: Rahatsızlığım berdevamdır. Hiç halim yoktur. Hava çok soğuktur. Çok ittıratsızdır. Pek sıkılıyorum. Hiçbir şey yemek canım istemiyor.

12 Nisan 1339/1923 Cuma: Üç evrak-ı nakdiye 38 kuruşa madeni paraya tahvil ettirdim. Hem süzölmüş yemeklik yağ dahi aldım.

13 Nisan 1339/1923 Cumartesi: Hastalığım devam etmektedir. Pek mustaribim.

14 Nisan 1339/1923 Pazar: Hastalığım devam etmektedir. Fırka Kumandanından sıhhatim hakkında malumat istiyor. Fırka sertabibi ile Alay tabibi muayene etmek üzere gönderdiler.

15 Nisan 1339/1923 Pazartesi: (Tabipler) bugün avdet ettiler. Kanımı dahi muayene ettiler. Bakalım ne çıkacaktır.

16 Nisan 1339/1923 Salı: Ramazan-ı Şerif bugün birdir. Hastalığım devam ediyor fakat hamdolsun çok rahatım. Doktorların tertibatı iyi geldi.

17 Nisan 1339/1923 Çarşamba: Keyifsizliğim devam ediyor. Urfa'ya istediler. Henüz gidemedim. Başım ağrıyor. Habip Bey daima yemekle uğraşmaktadır.

18 Nisan 1339/1923 Perşembe: Bugün çamaşır değiştirdim. Bir yaylı bulup yarın İnşallah Urfa'ya gitmek istedim. Hastanede birkaç gün istirahat eder gelirim.

19 Nisan 1339/1923 Cuma: Bugün de hastalığım devam ediyor. Urfa'ya gidecek araba bulamadım. 15. Alay Birinci ve Üçüncü bölüklerinin Birecik'e gitmesine emir geldi.

20 Nisan 1339/1923 Cumartesi: Bugün bera-yı tedavi Urfa'ya araba ile gidiyorum. Urfa Hastanesi'nde yattım.

21 Nisan 1339/1923 Pazar: Hastanedeyim. Hayatım tehlikede imiş. Tabipler süttten (başka) hiçbir şeye müsaade etmiyorlar. Hastalığım sağ tarafımda karaciğerde imiş ve tehlikeli imiş.

22 Nisan 1339/1923 Pazartesi: Hastalığım eskisi gibi devam etmektedir. Gıda aynıdır. Zayıf düştüm.

23 Nisan 1339/1923 Salı: Kamil Bey'in Erzurum'da tüccar Haşim Beyzade Tevfik Bey tarafından İstanbul'a KasıMZade'den almak üzere gönderilen 200 lira Hanım tarafından alınmadığı için telgraf çektim. İstanbul'da çektim.

24 Nisan 1339/1923 Çarşamba: Hastalığım berdevamdır. Gıda aynı gıdadır. Hayatım tehlikede olduğunu doktorlar söylüyor. Binbaşı Fuad Bey bana son derecede iyi bakıyor.

25 Nisan 1339/1923 Perşembe: Hastalığım berdevamdır. Doktorların ifadesine nazaran Cenab-ı Hakka yüzbin kere şükürler olsun iyiliğe yüz çevirdim.

26 Nisan 1339/1923 Cuma: Hastalığım berdevamdır. Hamdolsun hastalığım iyiliğe yüz çevirmişim.

27 Nisan 1339/1923 Cumartesi: Sıhhiye Bölüğü Sertabibi Binbaşı Muh-tar Bey sarf edilmek üzere yüz kuruşluk beş adet evrak-ı nakdiye verdim. Para almak için İstanbul'a çektiğim telgrafın cevabını almadım.

28 Nisan 1339/1923 Pazar: Hastalığım berdevamdır. Fakat iyiye yüz tutmuştur. Ancak başım ağrıyor. Henüz bir şeyler yedirmiyorlar. Fasulye, bakla ve patates vs. diyorlar. Bunun suyunu veriyorlar. Doktor Fuad Bey çok iyi bakıyor.

29 Nisan 1339/1923 Pazar: Hastalığım berdevamdır. Çok şükürler olsun iyiyim. Yalnız başım ağrıyor. 200 lira için çektiğim telgrafın cevabını henüz almadım. Taaccüb eder dururum. Uyku yoktur.

30 Nisan 1339/1923 Pazartesi: Yağsız tavuk suyu verdiler.

1 Mayıs 1339/1923 Salı: Tavuk etinin azar azar yenmesine müsaade ettiler. Baş ağrım devam ediyor. Yağsız un çorbasıyla bisküvi için müsaade ettiler. Geceleri ve gündüzleri hiç uyku yoktur.

2 Mayıs 1339/1923 Çarşamba: Hastalığım hamdolsun iyiye yüz tutmuştur. Yalnız (başım) ağrıyor. Doktor Fuad Bey çok iyi ve fevkalade bakıyor. Kendisine minnettarım. Hayatımı ve şahsımı kurtardı. Bugün bisküvi, patates ezmesi ve un çorbası verdi. Bunlar hep yağsızdır. Varsın öyle olsun.

3 Mayıs 1339/1923 Perşembe: Hastalığım hamdolsun gittikçe hafifleşmektedir. Başım(ın) ağrısı nispeten hafifledi. Doktor gayet dikkatle tedavime

devam etmektedir. Bugün bisküvi, yağsız tavuk suyu, eti ve son derecede iyi patates ve fasulye ezmesi (verdiler).

4 Mayıs 1339/1923 Cuma: Hastalığım kesb-i sükunet etmek üzeredir. Başım biraz ağrıyor. Bu sabah Sıhhiye Bölüğü Sertabibi Muhtar Bey'e yüz kuruluşluk üç evrak-ı nakdiye verdim. **Cephe Kumandanı Cevat Paşa Hazretleri** bugün öğleden sonra Urfa'ya gelecek imiş.

5 Mayıs 1339/1923 Cumartesi: Erzurum('dan) Tüccar Haşim - Tefvîk Bey marifetiyle Alay Katibi Kamil Efendi'ye 38 senesi Kanunuevvel'de İstanbul'da Kasımzade marifetiyle ailem tarafından alınmak üzere gönderilen yüz (lira) evrak-ı nakdiye hal-i müşkilatla 2 Mayıs 39'da hanem tarafından alındığını iş'ar eder telgrafi aldım. Çorba, sebze ve üzüm hoşafı verdiler. Ekmek istedim.

6 Mayıs 1339/1923 Pazar: Hastalığım hamdolsun iyiliğe yüz tutmuştur. Başım uğruyor. Gayet dermansızım.

7 Mayıs 1339/1923 Pazartesi: Hastalığım hamdolsun iyiliğe yüz tutmuştur. Başım ağrıyor. Doktor Bey biraz yağlı çorba ve pilav ve bakla yemek istiyor. Fakat bunların hiçbirini canım istemiyor. Bütün Fırka zabitanından birkaç kişi müstesna (halde) diğerleri (ziyarete geldiler).

8 Mayıs 1339/1923 Salı: Cevat Paşa Hazretleri, Yaverleri Binbaşı Yusuf Bey'i göndererek istifsar-ı hatır etmişlerdir. Hastalığım hamdolsun hal-i nekahettedir.

9 Mayıs 1339/1923 Çarşamba: Hastalığım hal-i nekahettedir diyorlar. Doktor hiçbir hastalık kalmadığını katiyetle söylüyor. Bu sabah odanın içinde azıcık gezi yapayım dedim. Kapıdan pencereye kadar iki kere gittim geldim. Çok halsiz oldum.

10 Mayıs 1339/1923 Perşembe: Hastalığım hamdolsun iyiye yüz tutmuştur. Yemek meselesi gayet mühimdir. Bir Ermeni karısı var, hain iyi yapmak istemiyor. Doktor Fuad Beyefendi çok iyi bakıyor. Pek halsiz düştüm.

11 Mayıs 1339/1923 Cuma: Hastalığım hamdolsun iyidir. İyileşecek olursam pek çabuk bir zamanda iyi olurum. Doktor Fuad Bey çok iyi bakıyor. Yalnız yiyecek meselesi gayet müşküldür.

12 Mayıs 1339/1923 Cumartesi: Hastalığım hamdolsun iyidir. Arkadaşlar pek seyrek geliyorlar. Sertabib Said Bey hiç gelmez. Zaten bu adamdan hayır gelmez. Kimden işi var ona yalakalık eder. Başkalarına kulak vermez.

13 Mayıs 1339/1923 Pazar: Bugün heyet-i sıhhiye tarafından zafiyet-i umumîye mübtela olduğum ve bu hastalığımın bir daha nüksetmemek (nükset-

memesi) için ailem nezdinde İstanbul'a dört mah müddetle tebdil-i havaya (hava değişimi izni) lüzum-ı kat'î olduğunu müttefikan karar ve imza ettiler ve Fırka Kumandanı Beyefendiye verdiler. Bu rapor Cephe'ye (Cephe Kumandanlığı'na) gidip tasdik olunacak imiş.

14 Mayıs 1339/1923 Pazartesi: Hastalığım gitgide iyileşmektedir. Muhtar Bey'e yüz kuruşluk altı adet evrak-ı nakdiye verdim. Bundan bir adedini dün verdim. Evvelce de sekiz adet vermiş idim.

15 Mayıs 1339/1923 Salı: Bugün yağlı et yemeye tabip müsaade etti. Bugün külbastı, semizotu, hoşaf, pilav yazdılar. Liva Kumandan Vekili bu sabah benim aşçıyı gönderdiler. Yine Allah razı olsun. Ellerim ve ayaklarım gezmediğinden nâşî uyuşuyorlar. Cenab-ı Hakk muhafaza buyursun pek büyük hastalık imiş.

16 Mayıs 1339/1923 Çarşamba: Suruç'tan Aşçı Yusuf dün geldi. Bana yemek pişirdi. Binbaşı Nazmi Bey'den beş evrak-ı nakdiye aldım. Sıhhiye Bölüğü Sertabibi Muhtar Bey'e verdim. Gezmediğim için ayaklarım uyuşuyor. Dışarı çıkmak oldukça yolundadır. Fakat hiç uyku yoktur. Bakalım uyku ne vakit gelecektir. Tabip Fuad Bey iyi bakıyor. Allah razı olsun.

17 Mayıs 1339/1923 Perşembe: Bu sene Ramazan Bayramı Urfa Hastahanesi'nde cenub-ı şarkisinde bir odasında yalnız ve Cenab-ı Hakka yüzbin kere şükür şikayetim yoktur yalnız başına, ilaçlar içinde boğularak geçirdim. İnşallah diğer bayramlar böyle mesudiyetle idrakine Hüdavend (.....) ederim. Pek bir Ramazan Bayram geçirdim. Bütün Fırka Kumandanı dâhil olduğu halde geldiler benimle bayramlaştılar. Liva ümera ve zabitanı geldi. Gelmeyen pek az.

18 Mayıs 1339/1923 Cuma: Hamdolsun hastalık itibariyle iyileştim. Fakat yemek için son derece sıkıntı çekiyorum. Suruç'taki aşçıyı getirdim. Bakla ve enginar pişirmesini bilmiyor. Pek çok yemek yüzünden zahmet çekmekteyim. Tebdil-i hava kâğıdım arefe günü Cephe'ye gönderilmiştir. Ancak onbeş günde cevap gelebilir.

23 Mayıs 1339/1923 Çarşamba: Bu sabah erkence bahçeye çıktım. Güneş aldım. Biraz rüzgâr var idi fakat zararı yok idi. Yemeklerin iyi pişirilmemesinden iştiham (iştahım) pek azdır. Şöyle iyice beslensem bir haftanın içinde toplanacağım. Binaenaleyh çok takatsizim.

24 Mayıs 1339/1923 Perşembe: Dün gelen ajans gayet iyidir. En birinci söyleyecek madde **kapitülasyon** her nokta-i nazardan mülga olduğunu mübeyyin 26. madde ile kabul edilmiştir. Bu bizim için mühimdir. Doktorlar çok ilaç veriyorlar. Fakat yine daima takatsizim.

25 Mayıs 1339/1923 Cuma: Aşçı Yusuf kendi bildiğine giderek kabak dolmasını gayet yağlı yaptığı için iki gündür midem azıcık bozulmuştur. Evvelce midem iyi düzelmiş idi. Bunun tashihine çalışacağım. Bugün pirzola ve üzüm hoşafı verdiler.

26 Mayıs 1339/1923 Cumartesi: 25-26 (Mayıs) gecesi belki altı veya yedi defa amel(ishal) oldum. Sabahleyin de üç-dört defa amel hiç takat bırakmamıştır. Urfa'da Kalem Heyeti Sertabibi Kaymakam Beyefendi ile Muhtar Bey mevadd-ı gaytamı muayene ettiler. Hemen kan ile karışıktır. Perhiz için karar verdiler. Pencerelelerin açılmasına müsaade etmediler. Hatta gezmeye dahi müsaade etmiyorlar.

27 Mayıs 1339/1923 Pazar: Dün verilen limonata beni belki on defa dışarı çıkarmıştır. Bugün bir ilaç verdiler. Göbeğim altındaki sancıyı kesecek imiş. Pek zayıfladım. Amel fena yaptı. Tabip perhiz birkaç gün devam edecek dedi. Yalnız iyi olayım.

28 Mayıs 1339/1923 Pazartesi: Mevadd-ı gaytada kan geliyor. Göbeğimin altında ve sol yanında ağrı var.

Tarihsiz not:

1- Gaziantep Şose Sermühendisi Osman Nuri Bey, Miralay Kenan Bey'e selam ediyor. Kenan Bey'i göreceğim olursam selamı tebliğ edeceğim. Herhalde teshilat ibraz edecektir.

Adana Askeri Hat Komiseri Fenari Bey,

Mahrem ..... Kumandanı Miralay Mahmud Bey'in size hürmetlerimi takdim için vesile buldum. Kendileri beray-ı tedavi İstanbul'a azimet üzere bulunacaklarından teshilat-ı mümkün ibrazı ricasıyla gözlerinizden öperim kardeşim. Bugün Ayıntab'a ancak muvasalat ettim. Refika-i muhteremeleri ve valide-i muhteremelerine selam eder çocukların gözlerinden öperim.

Ayıntab 4 Temmuz 1339, Yüzbaşı Salahaddin.

1 Haziran 1339/1923 Cuma: Bugün Suruç'tan iki diri tavuk ve bir kesilmemiş tavuk geldi. Hâlbuki orada yedi tavukla gayet nefis süzölmüş yemek yağı bırakmış idim. Nefer Aziz hepsinin hesabını güzelce görmüştür. Miralay Ahmed Bey, altı tavuk gönderdiğini mektubunda yazıyor. Tavukları getiren nefer üç adedini sattığını ve esmanî (bedel) yirmidört kuruş olduğunu söylüyor. Aziz de yağı satmış yedi kuruş göndermiştir. Tavuklardan birini Muhtar Bey'e gönderdim. İkisini Said Bey'e gönderdim.

2 Haziran 1339/1923 Cumartesi: Dört günden beri def'-i hacet etmemiş ve zahmet çekmekteydim.

3 Haziran 1339/1923 Pazar: Bugün Ankara Köftesi ver(il)di. Yalnız çiğneyip suyu yutulacak, posası dışarı atılacak diye Doktor Bey tavsiye ber-mucib-i amel edilmiştir. O kadar iştiham yoktur. Dilim tamamıyla ağırlaştı. Midem pek hafiftir. Sinek pek çok, havluyu sallamaktan zayıf kollarım yoruldu.

4 Haziran 1339/1923 Pazartesi: Dün ve gece yedi-sekiz defa def'-i hacet oldu. Hiçbir şey yiyemedim. Ancak (doktorun) yazdığı sulu Ankara köftesinin iyice çiğneyerek suyunu çıkarmak tavsiye etti. Bunu yaptım. Şehriye çorbası ve pek iyi olmayan ve sulu olan sütlaç yedim. Hal-i nekahet tehlikesiz geçmiyor. Çok güç mesele imiş. Cenab-ı Hakk muhafaza etsin.

5 Haziran 1339/1923 Salı: Bana dokunan sütlaç veya muhallebinin ziyade şekerli olması amel yapıyor. Dün gece ve bu sabah iki sulu def'-i hacet ettim. Yine bunun o kadar ehemmiyeti yoktur. Yalnız mide henüz düzelmemiş ve iştiham azdır. Bugün sabah, öğle ve akşam yemek üzere üç rafadan yumurta aldım. Bugün ilk olarak bir bardak çay içtim.

6 Haziran 1339/1923 Çarşamba: Kuvvet ve takatim henüz pek azdır. Bi-naenaleyh kuvvet verecek hiçbir şey yediğim yoktur. Midem henüz düzelmedi. Şimdilik muhallebi ve yumurta. Üç yumurta akşam, sabah ve öğle zamanında birer tane rafadan yenecektir. Uyku pek azdır. İnşallah iyi olur.

7 Haziran 1339/1923 Perşembe: Mide henüz tashîh olmamış olacağından hemen bozulayım diyor. Bizim tebdil-i hava kâğıdı henüz gelmedi, uzadı. Her gün şehriye çorbası ve üç yumurta başka yoktur.

Bu ayın 15'nde sulh imza ettirilecekmiş, hayırlı olsun.

8 Haziran 1339/1923 Cuma: Azıcık şehriye çorbasıyla muhallebiden usandım. Bugün kırmızı mercimek çorbasıyla, piliç ve yoğurt ve biraz da ekmek, piliç suyu ve yahni olacaktır. Dünden beri başım ağrıyor, Doktor Bey'e söyledim. Açlıktan diyorlar, inşallah iyi olur.

9 Haziran 1339/1923 Cumartesi: Mercimek çorbasıyla yoğurt ve üç yumurta gıdam. Pek takatsiz düştüm. Nasıl toplayacağım bilmem. Esasen iştiham yoktur. 5. Alay Kumandanı Necmeddin Bey dörtte ziyaretime geldi. Ailesi Diyarbakır'a gidecek imiş.

10 Haziran 1339/1923 Pazar: Bugün makarna verdi. Fakat Hacı hiç pişirmemiş, gayet diridir. Benim midem için gayr-i mümkündür. Takatim ve kuvvetim hiçi yoktur. İştiham da yoktur fakat açlıktan yürüyemeyecek bir hale geldim. Başım açlıktan dönüyor. Et vesaire yiyemiyorum. Benim için çok güçtür. Dün ve bugün odanın penceresinin önünde müddet-i medide oturdum. Faide-den hâlî (boş) yaşamak beni bitirmiştir. Güç toplanacağı (benziyor.)

11 Haziran 1339/1923 Pazartesi: Hacı bizim yemeklere katiyen dikkat etmiyor. Dün makarna pişirdi diri idi. Bugün de et suyu pilav pişirdi. Yalnız yoğurt yedim.

12 Haziran 1339/1923 Salı: Amel vardır. Kuvvet ve takatim azdır. Bütün gıdam bir şehriye çorbasıyla yoğurttur. Midem çok bozuktur. Karnım açlıktan ölüyor. Boğazımdan bir lokma ittirmek mümkün değildir. Halim pek perişandır.

13 Haziran 1339/1923 Çarşamba: Kuvvet ve kudretim kalmamıştır. Bu hatıramı bile zor yazıyorum. Midem bozuktur. Verilen ilaçlar da bir tesir göstermiyor. Halim şayan-ı merhamettir. Merhamet edici Allah'tır. Kâğıdım bir mâhtır (ay) gelmedi.

14 Haziran 1339/1923 Perşembe: Amel vardır. Gıdam şehriye çorbasıyla yoğurttur. Karnım aç, boğazdan aşağı ittirmek gayr-i kâbidir. Verilen ilaçlardan dahi faide gösterdiğini hissetmiyorum. Doktor Bey ihtimamla bakıyor, elinde ilacı yoktur.

15 Haziran 1339/1923 Cuma: Gıdam şehriye çorbasıyla yoğurttur. İki aydır sırtüstünde, yalnız ve gürültülü bir odada yatıyorum. Arkadaşlar da seyrek gelmeye başladılar. Tebdil-i hava kâğıdım bir ayı müteceviz Diyarbakır'a gitmiştir. Henüz gelmedi.

16 Haziran 1339/1923 Cumartesi: Amel gecede bir defa sabahleyin de bir defa vaki oluyor. Bereket versin ki çok değil. Hastalığım hamdolsun men' olmuştur. Fakat yemek yemek imkan haricindedir. Midem bozuktur. Ya istifra ile veyahut aşağıda mahv ve harap ediyor. Yevmiye gıdam şehriye çorbası ve yoğurt, bulursam bir de biraz et suyudur. Üç aydır bir lokma ekmek ağzıma girmedir.

17 Haziran 1339/1923 Pazar: İstanbul'a tebdil-i hava tarikiyle (yöntemiyle) gidip gelmek için Cephe Kumandanı Erkan-ı Harbiye'den istizan etmiş, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa şu günlerde İstanbul'a memuriyet veya mezuniyet ve tebdil-i hava tarikiyle kimseyi göndermemekte olduğundan mezuniyet ve memuriyet başladığı(nda) İstanbul'a gönderilmek (üzere) Anadolu'da münasip bir mahalle izamımı (gönderilmemi) emretmiştir. Cephe Kumandanı Adana veya diğer mahal diyor. Adana, Suruç'tan daha ziyade sıcaktır.

18 Haziran 1339/1923 Pazartesi: Bugün Fırka Kâtibi Hasan Efendi Nisan-39 maaş bordromu getirdi mühürledim. Nisan maaşı verilecek imiş. Dün Fırka Kumandanı tarafından Bursa'ya terhise müsaade buyrulması için şifre yazmıştır. İnşallah iyi ve muvafık görülür. Hamdolsun hastalığım kalmamış fakat za'fiyet-i umumiye mevcuttur.

19 Haziran 1339/1923 Salı: Fırka Kumandanı Bey geldi, hayli müddet oturdular. Artık Asit Laktik(?) yazdırdım.

20 Haziran 1339/1923 Çarşamba: Hasankaleli nefer ve bana hastanede hizmet eden Ali vasıtasıyla dört adet evrak-ı nakdiye aldım. Evvelce Mart maaşı çıktığı vakit altı evrak-ı nakdiye Kamil Efendi'den almış idim. Şimdiye kadar cem'an on adet evrak-ı nakdiye aldım. Başkaca hiçbir şey almadım. Üç adet evrak-ı nakdiye Sıhhiye Bölüğü Katibine Sertabip Muhtar Bey'e verilmek (üzere) verdim.

21 Haziran 1339/1923 Perşembe:

“Şifre:

1160 Muamelat

Diyarbakır

20/6/39

Süvari Fırkası'ndan

C: 18/6/39 bila (numro) şifreye

Miralay Mahmud Bey'in tebdil-i hava müddetini Bursa'da geçirmesine bir mani yoktur. İzam ve inbası.

Cephe Kumandanı Cevad”

22 Haziran 1339/1923 Cuma: Midemde bozukluk vardır. Buna alamet dilimde acı vardır. Gıdam kema-fi's-sabık -çorba ve et suyu ve mümkün ise muhallebi- şehriye bulmak gayet güçtür. Benim buralarda hiç işim yoktur. Bekliyorum. Eve oldukça sert bir mektup yazdım.

23 Haziran 1339/1923 Cumartesi: Bu sabah Fırka Levazım Katibi Kamil Efendi geldi. 10 gün sonra paramı verebileceğini söyledi. Israr ettim. Bu Pazartesi günü çıkamayacak olur inşallah önümüzdeki perşembe günü çıkmak istediğimi söyledim. Çarşamba günü hesabımı göreceğini söyledi. Hastanenin yaylı arabasını tamir ettiler. Ben de muayene edeceğim. Hayvanlarla arabacı Birecik'te imiş.

24 Haziran 1339/1923 Pazar: Bu sabah beni götürcek ve tamir görmüş hazır denilen arabayı muayene ettim. Katiyen bir tamir görmemiş yalnız ön tekerleklerine birer parmaklık takmışlardır. Bütün aksamı (kıyımları) bozuk ve taban demirleri oynuyor. Tamir için tembih ettim. Gıdam kema-fi'sabıktır. Def'i hacet az oluyor. Bir iki gündür biraz hamdolsun geziniyorum. Tabii takat ve kuvvetim pek azdır.

25 Haziran 1339/1923 Pazartesi: Arabayı getirttim. Araba tamircisi dahî geldi. Esaslı surette tamir için malzeme olmadığını yeminle söyledi. Bir parça dahi tamir edeceklerdir. Henüz araba yağı verilmemiştir. Bundan araba dingilleri yağsızdır. Ahmet henüz araba ve hayvanları göndermemiştir. Gıdam kema-fi'sabıktır. Hastanede bana hizmet eden neferi iade ettirdim.

26 Haziran 1339/1923 Salı: 15. Fırka Kumandanı Necmeddin Bey geldi, görüştük. Ailesini Diyarbakır'dan getirdi. Allah razı olsun. Araba, hayvan, nefer ne arzu ederseniz her şey emrinize amadedir dedi. Gıdam kema-fi's-sabıktır. Akşamı hastanenin önünde mehtapta Eczacı İsmail Hakkı Bey (ile) imrar-ı vakit ediyorum (vakit geçiriyorum).

27 Haziran 1339/1923 Çarşamba: Mart 39, Nisan 39, Mayıs 39, Haziran 39 maaşları ve diğer alacaklarımla beraber dörtüzyükdört lira altmışdokuz kuruşu Levazım Kâtibi Kâmil Bey'den aldım. Temmuz 39 iptidasından itibaren maaş ilmühaberi aldım. Binbaşı Nazmi Bey'e olan yüz kuruşluk evrak-ı nakdiye(yi) tediye ettim.

28 Haziran 1339/1923 Perşembe: Dün Fırka Kumandanı Sami Sabit Beyefendi (ile) İskan-ı Aşayir (.....) Kemal Bey'i ziyaret ettim. Dün sabah halim pek iyi değildi. Bu sabah Urfa Hastanesi'nden yedi evvele yirmi beş dakika kala çıktım. Orada Eczacı İsmail Hakkı Bey ile birçok asker var idi. Cümlesini Allaha ismarladım. Urfa'nın haricinde Bediuzzaman Karakolu'nun yanında ..... Birinci Alay'ında Birinci Alay Kumandan Muavini Binbaşı Rıza Bey ile Doktor Bey, Yüzbaşı Tahsin Efendi ve Fırka'dan Yüzbaşı Rıza Bey geldi. (Öğleden) evvel yediye çeyrek var idi. İhtiram Bölüğü pek erken geldi.

29 Haziran 1339/1923 Cuma: Dün akşam üstü Boztepe'ye muvasalat ettim. Çadırda yattım. Arabanın ön tekerleği kırılmıştır. Suruç'a bera-yı tamir gönderilmiştir. Konaklı (?) Reisi Miralay Şakir Bey'e Miralay Ahmet Bey tarafından selam söyleyeceğim. Arabası varmış. Bu gece de Boztepe'de kalacağım ve evrakları Ahmet Bey'e teslim edeceğim. Yarın İnşallah hareket edeceğim. Miralay Ahmet Beyefendi'ye borcum olan 21 evrak-ı nakdiyeyi tediye ve tesviye ettim. Hamdolsun hiç borcum yoktur.

30 Haziran 1339/1923 Cumartesi: İki gece Ahmet ve Samet beylerin yanında ve Boztepe'de kaldım. Beni pek memnun ettiler. Arabayı 29 (Haziran) Cuma günü Suruç'ta tamir ettirdik. Nefer Aziz'i tebdil ettirdik. Pasinli (?) Faik isminde bir nefer 14. Fırka 3. Alay'dan aldım. Yeni elbise ve potin aldım. Bütün 16. Alay ümera ve zabitanı beni Suruç'un haricine kadar teşyi' ettiler.

NOT: 1- 16. Bölük Kumandanı Sırrı Bey'in Kayınbiraderi Bursa'da Mülazım-ı Sani Seyyid Orhan Efendi. Bunu Bursa'ya gittiğim(de) göreceğim.

1 Temmuz 1339/1923 Pazar: Sarıkamış'ta Mehmet Ali Bey-zade Mülazım-ı Sani Nihat Efendi'ye borç olarak vermiş olduğum 2, 5 evrak-ı nakdiyeye bilahare Nihat Efendi'den almak üzere Kaymakam Samet Bey'den aldım. Dün akşamüstü Birecik'e geldim. Belediye'ye indirdiler. 15 (Alay Kumandanı) teshilât gösterdi, stajda bulunan Erzurumlu Binbaşı Cemil son derecede bana hizmet etmektedir. Bugün burada kalacak ve arabayı tamir ettireceğim.

2 Temmuz 1339/1923 Pazartesi: Bugün arabayı tamir ettirmek maksadıyla Birecik'te kaldım. Birecik'te iki gün(dür) bulunuyorum. Yarın inşallah hareket ederiz ve Nizip'te kalacağım. Birecik'ten üç saat mesafede imiş. 15. Alay zabitanı pek güzel hüsn-i muamele ettiler. Necmeddin Bey arabayı güzelce tamir ettirdi. Stajda bulunan Erzurumlu Cemil gayet işgüzar, gayet maharetli ve son derece bana hizmet etmek emelinde bulunuyorlar. Burası Suruç'tan daha iyi. Urfa Mutasarrıfı Tevfik İzzet Bey ziyaret için geldi. Çok mükemmel ve gayet müdebbir bir zât-ı âliyyü-kadrdır. Ümit ederim ki, intihap güzel neticelenecektir.

3 Temmuz 1339/1923 Salı: Bugün Birecik'ten (öğleden sonra) ikide çıktım. Mülazımıevvel Azrili Osman Bey kumandasında bir piyade bölüğüyle Otelin önünde ihtiram edildim. Askere lazım gelen sözleri söyledim. Bugün 15. Alay zabitanı tarafından teşyi ve ihtiram edildim. Urfa Mutasarrıfı Tevfik İzzet Beyefendi'nin emriyle Belediye Reisi ve Müdafaa-i Hukuk Reisi hepsi geldiler. Kayık ile Fırat Nehri'nden geçtik. Bu gece Nizip'te kalacağım.

4 Temmuz 1339/1923 Çarşamba: Bu sabah geç vakit Nizip'ten çıktım. Gece hanın balkonunda yattım. Nizip'te yoğurt ve piliç bulamadık. Nizip'in bütün haneleri kâgir ve kiremitlidir. Üç camisi vardır. Üçü de minarelidir. Nizip gayet güzel olduğu gibi bütün etrafı bağ ve bahçedir. Üzüm, zeytin, fıstık, incir vesaire vardır. Hülasa fevk-i bil-adiye mebzul bahçelere malikdir. Bu bağ ve bahçelerin kısm-ı azamı Ermenilerden kalmadır. 15. Alay'dan verilen tek süvari neferi hayvana katıyen binemez ve hayvanı, ileri gitmez, çiftte atar. Nefer Ahmet Onbaşı isminde pişkin bir adamdır. Adana'nın içindedir.

5 Temmuz 1339/1923 Perşembe: Gazi Ayıntap'ın etrafını bağlık ve bahçeliktir. Fransızlar zamanında bir kısım mebânî(yi) tahrip etmekle beraber şehir büyük ve muntazamdır. Misafirhaneye indim. Bir odada üç kişi ile beraber yatırmak istediler, yatmadım. Nokta Kumandanı Süvari Yüzbaşı Bahaeddin Efendi'yi hanesinden celbettirdim. Odasını aldım. Akşam bir çorba istedim gönderdi. Bu noktada ve Ayıntap'ta katıyen kimseden teshilat ve muavenet görmedim. Hatta çarşıdan çorba getirtecektim. Böyle aşçı dükkanı bilmiyoruz dediler. Bizim arabacı Âşir hastalandı, bir arabacı(yı) noktadan alacağım.

6 Temmuz 1339/1923 Cuma: Sabahleyin güneş doğduktan sonra hareket ettik. Gazi Ayıntap ile Maraş'ın nısfı yani tam ortasında Karabıyık(?) Karyesi'nde geceyi geçirdik. Karabıyık'a tam öğle vakti vasıl olduk. Maraş olduğu için gece burada kalmaya mecbur oldum. İnşallah Pazar (günü) erken hareket ederim. Serinlikte giderim. Gaziayıntap Nokta Kumandanlığı (bölgesinde) her türlü müşkülata tesadüf ettim. Hatta bir tek nal bile çaktıramadım. 12. Bölük Kumandanlığı'na gıyaben, bilmediğim halde bir tezkere yazdım. Tek ayağı güçlükle nalladık. Yemek için pek sıkıntı çekiyorum.

11 Temmuz 1339/1923 Çarşamba: Bu sabah güneş doğmazdan evvel Keller'den hareket ettik. Hareketimizin hemen akabinde al hayvan aksilik etti. Makas kayışına takılan ağacı kırdı. Yeniden yaptık biraz vakit geçti. Hep yokuş ve dolambaç(lı) Amanos Dağı'nın tepesine çıktık. Gece çok rüzgâr var idi, hiç uyumadım. Amanos Dağı'nda adeta titredim.

Karakol jandarması gayet zayıf ve iktidarsızdır. Hiç bize yardım etmedi. Yokuşun alt başında Ermenilerden metruk Hasanbeyli(?) Karyesi gayet ağaçlı ve bahçelidir. Müslüman muhacirleri ikamet ediyorlar. Güzel tütün, mısır vesaire oluyor.

12 Temmuz 1339/1923 Perşembe: Temmuz'un 11. günü pek takatsız olarak sıhhat ve afiyetle Osmaniye İstasyonu'na muvasalat ettim. Araba ve hayvan-

lar sağlamdır. Tren Cuma günü gelecek, Cumartesi günü hareket edecekmiş. Bu sabah Osmaniye’de kahveye (gittim) bir limonata içtim. Ba’de(hu) üç kâse çorba içtim. İki kâse de sefer tasına koymuş. Evrak-ı nakdiye iki kuruş aldılar. Osmaniye’de hayvan pahalıdır. Ekmek kıyyesi evrak-ı nakdiye yirmi kuruştur.

13 Temmuz 1339/1923 Cuma: Bu sabah şafaktan evvel Adanalı Ahmet Onbaşının taht-ı emrinde olarak 16. Alay’dan Şiranlı Mustafa oğlu İsmail ve Üsküp muhacirlerinden olup Gaziantep Nokta Kumandanlığı arabacılarından Abdülkerim’i iki estersüvarla iki araba bargiri ve süvari sıhhiye bölüğü yaylı hasta arabasını merkur Ahmet Onbaşı’ya teslimen ve Cenab-ı Hakka emanet ederek yola boş olarak çıkardım ve yedlerine(ellerine), hiç kimseyi bindirmemek için vesika verdim. Araba ve hayvan ve neferleri sağlam olarak gönderdim. Bugün Liva Kumandanlığı’na telgraf çektim. Aileme ve Ahmet Bey’e birer mektup yazdım. Yarın tren varmış.

14 Temmuz 1339/1923 Cumartesi: Osmaniye Hat Müfettişi Şeref Efendiyle Yol Mühendisi Tahir Beyefendi pek nazikâne muamelede bulundular. Eşyayı tarttılar ve 81 kilo geldi. Adana’ya kadar Yetmiş beş kuruş kendim için verdim. Yirmi bir kilo eşya için kırk beş kuruş verdim. Onbir evvelde (öğleden önce 11’de) hareket edilecektir. Nefer için ücret almadılar. Alaturka saat dokuzda Adana istasyonuna muvasalat ettik. Nokta Kumandanlığı’na gittim. Benim neferim için itiraz etti. İzinli bulunmak icap eder imiş. Gerçi tesviye almak için Serlevha verdi. Başka mahalde dahî müşkülata tesadüf etmek ihtimali vardır.

15 Temmuz 1339/1923 Pazar: 14/15 (Temmuz) gecesi Adana’da Mıntıka Kumandanı Kenan Bey’in hanesinde kaldım. Ertesi gün dahi bırakmadılar. Ailesi dahî kaçırmadı. Çok hizmet ettiler. Güzel yemekler yaptılar, çorbalar pişirdiler. Hep beraber yedik. Kenan Bey bana bir oda tahsis ettiler. Burada yatıyorum. Eşyalarımın nefer istasyondadır. Nefer Faik için bir izin vesikası alacağım. Doğru(dan) İstanbul’a gitmek için Kenan Bey’le birlikte Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti’ne bir şifre (telgraf) çektik. İnşallah cevab-ı muvafakat gelecektir. O zaman pek iyi olacaktır.

16 Temmuz 1339/1923 Pazartesi: 15/16 (Temmuz) gecesi Adana’da Kenan Bey’in hanelerinde kaldım. Kenan Bey’in hanesinde gayet rahatım. Bugün gayet sıcaktır. Dün gece çamaşır değiştirdim, yeni elbiseyi giydim. Nefer ve eşyalarım istasyondan celp edildi. Kenan Beyefendi Erkan-ı Harbiye-i Umumiye’ye şifre yazmıştır. İnşallah buna cevab-ı muvafık geleceğine itimad-ı tammem (tam güvenim) vardır. Doğru İstanbul’a gidersem çok iyi olacaktır.

17 Temmuz 1339/1923 Salı: 16/17 gecesi Adana'da Kenan Bey'in hanesinde kaldım. Rahat ve istirahatıma ziyadesiyle dikkat ve itina ediyorlar. Dünden beri biraz amel(ishal) var, beni takatsiz ve kuvvetsiz düşürüyor. Kenan Bey ve yaveriyle otomobil ile istikra(ekip-biçtikleri) ettikleri bağa gittik. Pek güzel bir mahaldir, havadardır.

18 Temmuz 1339/1923 Çarşamba: Adana'da Mıntıka Kumandanı bizim Kenan Beyefendi'nin hanesinde 17/18 (gecesi) kaldım. Burada pek rahat ediyorum. İstanbul'a tebdil-i hava müddetini geçirmek üzere Kenan Bey'in Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yazdı, cevab-ı muvafakat aldı. Şimdi doğru İstanbul'a serbest gideceğim. Bir iki gündür halim yoktur. Emir bugün geldi. İnşallah yakın bir zamanda yola çıkarım.

19 Temmuz 1339/1923 Perşembe: Adana'da Mıntıka Kumandanı Kenan Beyefendi'deyim. 18/19 (gecesin)de. Bugün Doktordan Bizmut için reçete aldım. Hastaneye gönderdim. Kaç para istense vereceğim. Kenan Bey ve Hatice Hanım ve Gülben Hanımefendi'den çok mahcup oluyorum. Çok riayet ve hürmet ediyorlar. Ellerinden geleni yapıyorlar. İnşallah-ü Teâla önümüzdeki Pazar günü Adana'dan hareket etmek arzu ediyorum. Kenan Bey, birkaç gün (kalıp) top(ar)lanmamı arzu ediyorlar. Allah razı olsun.

20 Temmuz 1339/1923 Cuma: 19/20 (Temmuz) gecesi Adana'da Kenan Bey'in hanesinde kaldım. Pek rahat ediyorum. İnşallah Pazar günü İstanbul'a gitmek üzere yola çıkmak arzu ediyorum. Bu sabah Ceyhan'a ziyafete götürmek istediler, fakat kendim gitmedim. Burada bana çok iyi bakıyorlar. Cümlesinden Allah razı olsun. Pek rahatım. Yarın yol masarifi hazırlanacağım.

21 Temmuz 1339/1923 Cumartesi: Nişantaşı'nda Teşvikiye Camii arkasında Hayır Sokağı'nda 12 numrolu hanede. (Muhtemelen bu Mahmud Bey'in İstanbul'daki adresidir)

Mıntıka Kumandanlığı'na gittim. Erkan-ı Harp Reisi Yenibahçeli Ömer Lütfi Bey'in akrabası Binbaşı Rıza Bey'e veda ettim. İstanbul'a gitmek için lazım gelen vesikayı aldım. Nefer için vesika aldım. Tesviye için ilmühaber dahi aldım. Yarınki pazar günü evvel yedide Adana İstasyonu'ndan tren hareket edecektir. Yol masrafını bana sarf ettirmediler. Çok mahcubum.

22 Temmuz 1339/1923 Pazar: 21/22 (Temmuz) gecesi Adana Mıntıka Kumandanı Kenan Beyefendi'nin hanesinde kaldım. Bu sabah yedi evvelde Adana İstasyonu'ndan tren hareket etti. Kenan Bey'le Yaveri istasyona kadar

geldiler. Hiç masraf ettirmediler. Koca bir sepet yiyecek Hatice Hanım koydu. Çorba, yoğurt dahi koydular. Hatta eşyalarım için bile ne kadar, kaç kuruş verildiğini bilmiyorum. Yaveri Bâhir Bey benimle Mersin'e kadar gidecek, beraber döneceğiz. Ben İstanbul'a, Bâhir Bey Adana'ya dönecektir.

23 Temmuz 1339/1923 Pazartesi: Tam bilet almağa mecbur oldum. İkinci mevki, ceza da verdim.

24 Temmuz 1339/1923 Salı: 23/24 (Temmuz) trende idim. Pozantı, Konya, Eskişehir yönüne gidecektik. Bugün Kurban Bayramı'nın biri. Her gün yüz bir pare top atılacaktır. 11 evvelde (öğleden önce saat 11) Haydarpaşa İstasyonu'na geldik.

1 Ağustos 1339/1923 Salı

"Yalnız 1200 (binikiyüz) kuruştur.

Davutpaşa'da Kasap İlyas Mahallesi'nde Sancaktar(?) Sokağı'nda 2 numrolu hanenin Kânunusani 340 senesi icarı olan balada murakkam yalnız binikiyüz kuruşu müsteciri Süvari Miralayı Mahmut Beyefendi'den aldığı müş'ir senedimdir.

Fi Kanunuevvel 339.

Hane Sahibesi Suad. "

3 Teşrinievvel 1339/Ekim 1923 Çarşamba: Düvel-i İtilafiye kıtaatıyla donanmaları dünkü salı günü sevgili İstanbul'umuzdan ve memleketimizden çıktılar ve bize teslim ettiler. Ne büyük nimettir.

6 Teşrinievvel 1339/Ekim 1923 Cumartesi: Bugün Birinci Ordu'ya mensup Şükrü Naili Paşa kumandasındaki Üçüncü Kolordu İstanbul'a girecektir. Bir fırka İstanbul'da kalacak, diğer iki fırka Çorlu ve Tekfurdağı(Tekirdağı)'na gidecektir. Bütün ahali ile mektep talebeleri kolorduyu istikbale gittiler.

23 Teşrinievvel 1339/Ekim 1923 Salı: Bugün Mevlüd-i Nebevi Fatih Camii'nde kıraat olundu. Kayınbiraderim Hüsnü Bey'in evine Şahabettin ile gittim, geç vakit avdet ettim.

30 Teşrinievvel 1339/Ekim 1923 Salı: Türkiye'de Cumhuriyet ilan edildiği bugün İstanbul'da tes'id olundu. Allah hayırlı etsin.

31 Teşrinievvel 1339/Ekim 1923 Çarşamba: Seferberlik 31 Teşrinievvel 339'dan itibaren ilga edilmiştir. 1 Teşrinisani 339'dan itibaren muteberdir.

22 Teşrinisani 1339/Kasım 1923 Perşembe: Bugün Ankara'ya Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bir istid'a takdim ettim. Muamelat-ı Zatiye Dairesi Reisi

Erkan-ı Harp Miralayı Cavit Bey'e bir mektup yazdım ve istid'ayı bu mektubun içine koydum. Muamelat-ı Zatiye'de Süvari Kısmı'nda Yüzbaşı Cemal Bey'e de bir mektup yazdım. Gümüşsuyu Hastanesi'ne gittim.

30 Teşrinisani 1339/Kasım 1923 Cuma: Dört mah tebdil-i hava müddetim hitam bulmuştur. Bakalım ne yapacağım. Müdafaa-i Milliye'ye istid'a (ile) müracaat ettim. Muamelat-ı Zatiye Dairesi Reisi Miralay Cavit Bey'e de bir mektup yazdım. İstid'ayı buna zammettim.

17 Kânunuevvel 1339/Aralık 1923 Pazartesi: Maaş almak için Ahz-ı Asker Şubesi'ne gittim. Tebdil-i havamı Temmuz('un) l'inde göstermişler maaş vermediler. Beyanname verdim. Pek sıkıldım. Anadolu'ya ne vakit gittiğimi ve nerelerde bulunduğumu mezkûr Beyannamede muhtasaran yazdım. Maaş tam olarak dâhil edilmiştir. Yarın akşamüstü şubeye uğrayacağım.

18 Kânunuevvel 1339/Aralık 1923 Salı: Bugün Ahz-ı Asker Şubesi'ne gittim. Maaşın tesri-i muamelesi için icap edenlere rica ettim. Herhalde çabuk yapılmasını vaat ettiler. Bordro Divan-ı Muhasebat'a gidecektir. Maaş için pek sıkıldım. İnşallah yarın maaş almak ümidindeyim.

25 Kânunuevvel 1339/Aralık 1923 Salı: Bugün 8320 (kuruş) maaştan aldım. Evvelce de kırk lira almış idim. Kânunuevvel 39 bordrosunu mühürledim. Bu defa aldığım para 83 lira yirmi kuruştur. Kırk lira borç almış idim. Tamamen tediye ettim. Şimdi hemen borcum yok gibi.

27 Kânunuevvel 1339/Aralık 1923 Perşembe: Biraderim İslam(ın) Teşrinisani 1339'da vefat ettiğini bugün haber aldım. Çok ağladım ve müteessir oldum.

SONUÇ

Türk milletinin tarihinde Birinci Dünya ve Kurtuluş Savaşları önemli bir dönüm noktasıdır. Bu savaşların tarihin kaydına girmiş bir görünen tarafı vardır; asker sayıları, silah mühimmat miktarı, zayıat miktarı (şehit, yaralı, esir, kayıp) vs. Bunun yanında bir de savaşların görünmeyen tarafı, yani insanların başlarından geçen olaylar, duyguları, düşünceleri, özlemleri, kızgınlıkları vs. vardır. Bu yönü ancak o olayları yaşayanların günü gününe veya sonradan tuttukları notlardan öğrenmek mümkün olabilir. Bahsi geçen her iki savaşa da katılan isimlerden birisi de Miralay Mahmud Bey'dir.

Miralay Mahmud Bey'in biyografi bilgilerinde eksiklikler bulunmaktadır. Ailesinden, günlüğünden ve diğer kaynaklardan elde edilen bilgiler ışığında Mahmud Kuday; aslen Bilecik ili Bozüyük ilçesi Akpınar Köyü'nden olup Kafkas göçmeni Çerkez bir aileye mensuptur. Mustafa Kemal Atatürk'le birlikte Çanakkale Cephesi'nde savaşmış olan Mahmud Bey, İstiklâl Harbi'nde Doğu Cephesi'nde ve Elcezire Cephesi'nde görev yapmıştır. Günlüğü tuttuğu dönemde aktif olarak birlik komutanı olarak değil de Süvari Tümeni emrinde Karargâh Subayı olarak görev yaptığı anlaşılmaktadır. Özellikle de Süvari Tümeni'nin lojistik hizmetleri alanında çalıştığı görülmektedir. Tümenin ihtiyacı olan barınma, iaşe ve benzeri gereksinimlerin en iyi şekilde nasıl karşılanması için alınan tedbirlerin ayrıntılarını Miralay Mahmud Bey'in günlüğünde bulmak mümkündür.

Yine Günlükte; Mahmud Bey'in ast ve üstleriyle (Cevat Paşa, Necmeddin Bey vs.) ilişkileri, sivil yöneticilerle (Ali Bey ve Ziya Gökalp gibi mebuslar, Siverek Mutasarrıfı Aziz, Urfa Mutasarrıfı Tefik İzzet Bey vs.) ilişkilerine dair bilgiler yer almaktadır.

Cep ajandası olarak tutulan Günlük, 1923 yılında Elcezire Cephesi'nde yaşanan gelişmeler, Süvari Tümeninin personel durumu, ihtiyaçları ve bunların karşılanması için yapılan çalışmalar, bölgedeki aşiretler ve devlet görevlileri hakkında ilginç ve orijinal bilgiler vermektedir. Özellikle de hangi aşiretin ne kadar köyü/nüfusunun bulunduğu, sürülerinin miktarı, aşiret reisleri, bu kişilerin devletle ilişkileri (TBMM yanlısı, Fransa yanlısı) hakkında bilgiler günlüğün önemini arttıran hususlardandır.

Bunun yanında Günlükte Mahmud Bey'in geçirdiği ciddi hastalık ve ailevi durumlarla ilgili bilgiler de bulunmaktadır. Uzun süren bu hastalık sürecinde başından geçenleri, uygulanan tedaviler ve bu çerçevede İstanbul'a kadar uzanan bir yolculuğun ayrıntıları günlükte yer almaktadır. Miralay Mahmud Bey, günlüğün son bölümlerinde (Ağustos-Aralık 1923) ailevi sorunlardan geniş bir şekilde bahsetmektedir. Ancak kendisinin ve ailesinin manevi şahsiyetine duyulan saygının bir gereği olarak bu bilgilere bildiri metninde yer verilmemiştir.

KAYNAKÇA

Birinci Dünya Savaşı'na Katılan Alay ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2009.

Görgülü, İsmet, **On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922**, TTK. Yay., Ankara, 1993, s. 67, 69.

<http://bozuyukataturk.blogcu.com/bozuyuk-akpinar-koyu/7004135>(24. 11. 2013).

<http://www.bozuyuk11.com/?part=galeri&gorev=oku&id=594&cat=59> (20.11.2009).

http://www.nartajans.net/site/sayfalar_6_bozuyuk_ilcesine_bagli_cerkes_koyleri.html (24. 11. 2013).

Milliyet, 12 Şubat 1961, s. 5.

Milliyet, 15 Şubat 1961, s. 2.

Milliyet, 17 Temmuz 1972, s. 9.

Milliyet, 18 Temmuz 1972, s. 8-9.

Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 1989.

Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Alay ve Tugay Komutanlarının Biyografileri I-II, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yay., Ankara, 2010.

EK 1: Miralay Mahmud Bey Çanakkale Cephesinde Mustafa Kemal Paşa ve Diğer Komutanlarla Birlikte

Akpınarlı Mahmut Kuday (Göğsünde kırmızı işaret olan) Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile (Göğsünde kırmızı işaret olan)

Bkz: <http://www.bozuyuk11.com/?part=galeri&gorev=oku&id=594&cat=59> (20. 11. 2009)

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TÜRKÖĞLU CEPHESİ

Prof. Dr. İlyas GÖKHAN*

ÖZET

Bu çalışmada Maraş Millî Mücadelesi'nde Türkoğlu (Eloğlu) cephesi üzerinde durulacaktır. XX. yüzyılın başında Eloğlu adıyla bir köy olan Türkoğlu Maraş- Adana yolu üzerinde bulunmaktadır. 30 Ekim 1919'da Maraş'ı işgal eden Fransızlar, Adana üzerinden Maraş'a gelirken Türkoğlu üzerinden geçmekteydiler. Bu nedenle Türkoğlu'nun stratejik önemi büyüktü. Maraş'ta Fransızlara karşı millî hareket başlatılınca Türkoğlu'nun önemi daha da artmıştır. Fransızların önünü kesmek isteyen millî kuvvetler Türkoğlu ve çevresine yerleşmişlerdir. Adana ve Antakya üzerinden Maraş'a yardım için gelen Fransız güçlerinin önünü kesen millî güçler Türkoğlu cephesinde büyük başarılar göstermişlerdir. millî güçlere karşı Fransızlar başta Türkoğlu olmak üzere etrafta bulunan köyleri ele geçirip yakmışlar ve birçok insanı öldürmüşlerdir. Fransızlara karşı koyan Türk kuvvetleri Türkoğlu yakınlarında Bababurnu ve Tanışmantepe'de Fransızlara ağır kayıplar verdirmişlerdir. Sonunda 11 Şubat 1920'de Maraş'tan çekilerek Adana ve Antakya istikametine giden Fransız kuvvetleri Türkoğlu'na bir kez daha uğrayarak tahribatta bulunmuşlardır.

Anahtar kelimeler: Türkoğlu, Millî Mücadele- Maraş- Fransızlar- Savaş

---

* Nevşehir Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

TURKOGLU FRONTLINE AT THE INDEPENDENCE WAR

ABSTRACT

In this work, there will be examination about the front line of Turkoglu (Eloglu) at the independence war. Turkoglu where was called Eloglu at the beginning of XX. th. century is a village on the route of Marash-Adana-Antakya. French soldiers which occupied Marash at 30 October 1919 were bringing the soldiers from Adana and Antakya to Maraş by using the route of Türkoglu. That is why Turkoglu had a strategic importance. After the National rise was begun at Marash against French occupation, Turkoglu gained more importance. National forces which intended to block French soldiers are settled at Turkoglu region. National Forces which blocked the French soldiers that was carrying military aid from Adana and Antakya to Marash, demonstrate great successes. French soldiers captured and burned primarily Turkoğlu and neighbor villages against National forces and killed many Turks. National Forces fighting close to Turkoglu at Bababurnu and Tanısmantepe against French soldiers caused serious losses at French army. French soldiers which was finally falling back from Maradh at 11 February 1920 and leading to Adana and Antakya direction stopped by Turkoglu and caused devastation at the village.

Key Words: Turkoglu, Front line, Marash, Independence War, French

1866'da Fırka-i İslahiye ıslahatı sırasında Tecirli aşiretine bağlı 47 hanelik İloğlu oymağının iskân edilmesiyle kurulan Türkoğlu bu aşiretten dolayı İloğlu veya Eloğlu adıyla anılmaya başlamıştır. Milli Mücadele dönemine kadar Maraş sancağının Şekeroba nahiyesine bağlı bir köy olan eloğlu 100 hane civarında olup 300-400 nüfusa sahipti. Köy ahalisinin tamamı Türk ve Müslüman olup çevrede bulunan Sarılar ve Çakıroğlu köyünde çok az oranında Ermeni nüfus bulunmaktaydı. 1909'a kadar bölgede Ermeniler ile Türkler arasında hiçbir sorun yaşanmamıştır. Bu tarihten sonra Ermenilerin bazı itaatsizlik içinde oldukları görülmektedir. ¹ Türkoğlu bölgesi halkı, o zamanki adıyla Eloğlu, kurtuluş savaşı yıllarında etkin görevler yapmıştır. Bu yıllarda kendi halinde bir köy olan Türkoğlu, Maraş-Antakya ve Maraş-Adana yolları üzerinde olmasından dolayı stratejik bakımdan önemli bir konumdaydı. Çünkü Maraş'ı işgale gelen Fransızlar Narlı ya da Türkoğlu yolunu kullanıyorlardı.

1. İngilizlerin Maraş'ı İşgali

Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesine dayanan İngilizler 15 Ocak 1919'da işgal ettikleri Antep üzerinden gelerek 23 Şubat 1919'da Maraş'ı da işgal ettiler. ² Maraş halkı İngiliz işgaline karşı tavır ve tepki göstererek Maraş-Antep yol güzergâhındaki Pazarcık'la Narlı Köyü arasındaki Aksu Köprüsü'nü yıktılar. ³Maraş'a ulaşan İngiliz birlikleri Ermeniler tarafından karşılanmışlardır. İngilizler Maraş'ta Amerikan Kolejini karargâh yaparak, Ermeni Katolik Kilisesi ile Alman çiftliği binalarına yerleşmişlerdir. ⁴ İngilizlerin Maraş'ın işgali döneminde Ermenilerin bazı taşkınlıklarının dışında fazla bir olay olmamıştır. Temmuz 1919 yılında Fransa ve İngiltere arasında yapılan görüşmeler neticesinde Adana, Maraş, Antep, Urfa sancakları ile Suriye'nin bir kısmının Fransızlara bırakılmasına, Şam ve Halep şehirlerinde de İngilizlerin yerini Şerif Hüseyin birliklerinin alması ilke olarak kabul edildi. Bu görüşmeler sonunda İngilizler 1 Kasım

1 Nejla Günay, **1909'da Maraş'ta Ermeni Olayları**, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2009, s. 68, 82-83.

2 Hüsameddin Karadağ, **İstiklal Savaşında Maraş**, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş 1994, s. 5, 6, 7.

3 Adil Bağdatlılar, **Uzunluk: İstiklal Harbinde Kahramanmaraş**, Kervan Yayınları, 1974, s. 25.

4 Bağdatlılar, s. 25-26; Akbıyık, s. 8-9; İlyas Gökhan, **Tarihi Coğrafyası ve Kültürü İle Türkoğlu**, Ankara 2009, s. 42-43.

1919'dan itibaren Çukurova ve Güney illerinden çekilerek buraları Fransızlara devredecekti. İki taraf arasında 15 Eylül 1919'da Suriye Antlaşması olarak tarihe geçen anlaşma ile söz konusu bölge Fransızlara bırakıldı.⁵

2. Fransızların Maraş Bölgesini İşgali

Fransızlar, 29 Ekim 1919 Çarşamba günü Yüzbaşı Joly komutasında Maraş'a gelerek şehri İngilizlerden 30 Ekim 1919'da teslim aldılar.⁶ İngilizler 1 Kasım'dan itibaren Maraş'tan tahliye başladılar ve Antep istikametinde çekilip gittiler.⁷ Fransızların Maraş'ı İngilizlerden teslim aldıkları günün ertesi 31 Ekim 1919'da, Uzunoluk Hamamı önünde Sütçü İmam Olayı meydana geldi.⁸ Fransızlar Maraş'ı İngilizlerden aldıktan sonra Maraş'ta Ermenilerin Türklere karşı baskı ve zulümleri arttı. Fransızlar Ermenilerin çıkardıkları olaylara seyirci kaldılar. Bu olayların artması üzerine, Fransızlar Cebel-i Bereket işgal valisi Yüzbaşı Andre'ye Maraş işgal valiliği görevini de verdiler. Andre Maraşlılara, Eloğlu'na kadar kendisini karşılamaya gelmelerini bildirmişti.⁹ Andre, yanında 150 kişilik bir Jandarmanın kuvveti olduğu halde, Türkoğlu üzerinden 26 Kasım 1919 Çarşamba günü Maraş'a geldi. 27 Kasım 1919 akşamı Andre'nin emriyle Türk Bayrağı kaleden indirildi. 28 Kasım 1919 Cuma günü kalede bayrağı göremeyen Maraş halkı, cuma namazı sırasında Bayrak Olayı'nı başlattı ve bayrak tekrar göndere çekildi. Andre 3 Aralık 1919 tarihinde Maraş'taki olayları izah etmek için Antep'e oradan da Adana'ya gitti.¹⁰

3. Millî Mücadele'de Türkoğlu Çarpışmaları

Fransızların Maraş'ı işgali üzerine, Adana-Antakya-Maraş arasındaki bağlantıyı sağlayan Türkoğlu'nun stratejik önemi artmıştı. Ayrıca burası, Bağdat Demiryolu hattının geçtiği İslâhiye istasyonuna 45 km mesafede idi. Maraş'a Adana ve Antakya üzerinden gelecek Fransız kuvvetlerinin Türkoğlu üzerin-

5 Yaşar Akbıyık, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1990, s. 53.

6 Karadağ, **a.g.e.**, s. 9; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 45.

7 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 76-127.

8 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 124; Gökhan, **a.g.e.**, s. 45-46.

9 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 53.

10 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 132-134-135-149.

den geleceği belli olduğundan, Millî kuvvetler bu cepheye önem vereceklerdir. Maraş'ta kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin aldığı karara göre, Maraş'ta ve çevre köylerde millî kuvvetler meydana getirilecekti.¹¹ Bu karar doğrultusunda, Maraş'ın diğer bölgelerinde olduğu gibi İslâhiye-Türkoğlu-Maraş arasındaki köyler Fransızlarla mücadele için teşkilatlandırıldı. Maraş'a Eloğlu üzerinden ilerleyen Fransız işgal güçleri daha şehre girmeden 30 Ekim 1919'da Şerefioğlu ve Çakıroğlu köylerini makineli tüfek ateşine tutmuşlardı.¹²

Fransızlar, Maraş'ı işgalleri sırasında Türkoğlu'nu bir üs olarak kullanmak istemekteydiler. Ancak bu durumu bilen millî kuvvetler bu bölgeyi tutarak Fransızları engelleme çalışmışlardır. Maraş Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından Bertiz köylerini teşkilatlandırma görevi verilen Bayazıtioğlu Zafer ve Muharrem Beyler topladıkları 400 kadar çete ile Türkoğlu'nun yakınındaki Orçan Banısı'na geleceklerdir. Bunların yiyeceğini Fatmalıoğlu Derviş temin ediyordu. Matematik öğretmeni Muallim Hayrullah da Elbistan'dan topladığı kuvvetlerle Bertiz üzerinden Kozludere, Ayaklıcaoluk, Yusufçacı köylerini geçip, halkı direnişe davet ederek, Pazarcık'a daha sonra da Türkoğlu'na intikal etti. Bu hazırlıkların tamamlanmasından sonra millî kuvvetler düşman birliklerinin önünü kesmeye başlayacaklardır. Bu arada Fransızlara gelen şifreli haberlere göre çetelerin Türkoğlu çevresinde gezdikleri bildiriliyordu. O sıralarda Antep ve Adana'dan bazı Fransız memurları Maraş'a gelip gitmekteydiler. Bu memurlar fark ettirmeden arabalarla toplar, ağırlıklar, örgü telleri, cephaneler getiriyor ve bunlar mevzilere yerleştiriliyordu. Fransızların Maraş'ta bir savaşa hazırlandıkları anlaşılmaktaydı. 15 Aralık 1919'da Fransız işgal kuvvetleri komutanı General Querette, Maraş'a gelerek yetkililer ve eşrafı karargâhına çağırarak bir toplantı yapmıştır.¹³

2 Ocak 1920 Cuma günü Ceceli Köyü'nde, düşmanın geldiğini haber vermek için adet olan davul çalınması üzerine, Fransızlarla tartışmaya girildi. Burada birkaç el silah atıldı. Kimse ölmemişti ama silah atılması Fransızları öfkeliyordu.¹⁴ Querette, bu olay üzerine bir tehdit beyannamesi yayınladı. Beyannamede:

11 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 168.

12 Yalçın Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadelenin İlk Zaferi**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1984, s. 43.

13 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 74-75; Yalçın Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (vesikalar 1919-1920)**, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş 2005, s. 14-15; Gökhan, s. 47-48.

14 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 116.

“Maraş ile İslâhiye arasında bir taş atılırsa tüfekte, bir tüfek atılırsa topla mukabele edeceğim. Bir Fransız neferi öldürülürse, Maraş eşrafından lâlettayin iki kişi idam edeceğim” diyordu.¹⁵

Fransız Binbaşı Roz Rozordun Türk haberleşme sistemi hakkında hazırladığı gizli bir raporu Adana’da bulunan General Dufieux’a götürmek üzere bir kurye görevlendirmişti. Bu kurye ve atlı muhafızları İslâhiye yakınında Türkler tarafında pusuya düşürüldü. Kuryenin ve atlı muhafızların öldürülmesine hidetlenen General Dufieux, 2 Ocak 1920’de XVII. Senegal Alayı’ndan teşkil edilen bir müfrezeyi, 412. Alayın iki bölüğünü, Ermeni bölüğünü ve iki makineli tüfek grubunu Binbaşı Corneloup’un emrine vererek Maraş’a gönderdi. Bunlara Antep-Maraş yolunda pusu kurmuş olan Türk kuvvetlerini yok etme görevi verilmişti.¹⁶ Fransızların planına göre, 2 Ocak 1920’de İslâhiye’den gönderilecek XVII. Senegal Alayı Komutanı Binbaşı Corneloup, 4 Ocak 1920’de Sarılar mevkiinde Türk millî kuvvetlerine saldıracak, Maraş’tan gelen Fransız kuvvetleri de Türklerin geri çekiliş hattını kesecek ve Sarılar üzerinde yapılacak bir çevirme harekâtıyla millî kuvvetler teslim alınacaktı.¹⁷

3 Ocak 1920 Cumartesi günü, Maraş’tan hareket eden Fransız birliği, Maraş’a dört saat mesafede bulunan Kılılı Köyü’ne gelerek geceyi burada geçirdi. 4 Ocak 1920 Pazar gecesi Fransızlar Kılılı’yı olaysız terk ederek Türkoğlu’na geçtiler. Şafak doğmadan önce Ceceli Köyü’nü abluka altına aldılar. Fransızlar köyü top, mitralyöz ve piyade silahı ateşi ile dövmeye başladılar. Gece karanlığından faydalanan Ceceli köyü halkı mallarını bırakarak dağlara sığındı. Fransız birliği geceyi burada geçirdikten sonra 5 Ocak 1920 Pazartesi günü Maraş’a doğru dönmeye başladı. Dönüş yolunda tekrar Türkoğlu üzerinden Çakallı Köyü’nü geçerek Şerefoğlu Köyü’nü bombalayarak Maraş’a ulaştılar.¹⁸

5 Ocak 1920’de Maraş Müdafa-i Hukuk Cemiyeti İslâhiye’ye ticaret maksadıyla bir adam göndererek, Maraş’a gelecek düşman kuvvetini ve ağırlığını önceden kendilerine bildirilmesini emretmişti. Bu adam elde edeceği istihbaratı yol üzerinde ve köylerdeki gizli postalara verecekti. Her köy bu istihbarat bilgilerini, kendi çevresindeki köyde veya yoldaki postalara verecek ve böylece bilgiler

15 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 82; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi**, s. 116.

16 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 169; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 170-183; İlyas Gökhan, “Kurtuluş Savaşında Türkoğlu Cephesi”, **Kahramanmaraş Türkoğlu Gazetesi**, Kahramanmaraş 1994, s. 3.

17 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 184.

18 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi**, s. 131-132.

bu suretle dört-beş saatte Maraş'a ulaştırılacaktı. İslâhiye'den çıkan bir kuvvet 4-5 saat sonra Maraş'a yetişebiliyordu. Gelecek kuvvetler için önceden tedbir alınmış ve düşman kuvveti Bababurnu'ndan ileriye bırakılmayacaktı. Teşkilat ve tertibat o kadar düzenli yapılmıştı ki harp başladığında her mıntıkanın subayı ve ferdi silah başı yapacak, mevzi tutacaktı. Yeniden kuvvet sevkini haber alan mahalli hükümet, Maraş mevki kumandanı RozRozordun'a "*Askeri hareketlerin terk edilmesi, telefon hatlarının ve asayişin bozulmaması için*" ricada bulunuldu. Binbaşı, emri başkumandanlıktan aldığı, Kilikya'dan sevk edilen birçok kuvvetlerle takviye edileceklerini bildirdi. Binbaşı Roz Rozordun'un dediği doğru çıktı ve İslâhiye'den Maraş'a sevkîyat başladı.¹⁹

Binbaşı Corneloup'un müfrezesi de Bahçe kazasından Sarılarköyü (Beyoğlu) üzerinden Maraş'a doğru yürüyüşe geçirilmek suretiyle Maraş yolu üzerindeki ulaşım bu yönden de güven altına alınmak istendi.²⁰ Fakat Binbaşı, Kızılağaç'tan geçen yolu takip etmesi lazım gelirken yolunu şaşırıp bir başka yola saptı. Farkına varıp geri döndü ise de bir hayli vakit kaybetti. Bu suretle birlik zamanında yerine ulaşamamış ve plân bozulmuştu.

Bahçe kazasından hareket edip Sarılar Köyü üzerinden Türkoğlu'na doğru ilerleyen Binbaşı Corneloup ve müfrezesi, Ceceli Köyü civarına yaklaştığı sırada, durumu önceden haber alan Muallim Hayrullah ve Benli Ökkeş'in reisliklerinin yaptıkları 100 kişilik grubun pususuna düştü.²¹ Fransızlar ile millî kuvvetler arasında Sarılar mevkiinde yapılan muharebelerde Fransızlar 7 ölü ve 21 yaralı verdiler.²² Ateş altında kalan Fransızlar, ilk şaşkınlıklarının ardından Ceceli köyüne doğru saldırıya geçtiler. Millî kuvvetler çarpışmalarda ağır silahlı Fransızlar karşısında geri çekilmek zorunda kaldı. Köy yakılıp yıkıldı, eşyalar yağmalanıp yiyecekler döküldü ve hayvanlar telef edildi. Bu olay üzerine Maraş Müdafa-i Hukuk Cemiyeti Zafer ve Muharrem beylere, Türkoğlu-Maraş yolunu kapatma ve Muallim Hayrullah'a yardım etme emrini verdi. Bu arada "Dehliz"²³

19 İlyas, Kurtuluş Savaşında Türkoğlu Cephesi, **Kahramanmaraş Türk Ocağı Gazetesi**, Kahramanmaraş 1994; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 74-81-82; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 169; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 117; Gökhan, **a.g.e.**, s. 4.

20 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 82.

21 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 82; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 82.

22 Mustafa Okumuş, **Beyoğlu Beldesi-II: dünü bugünü (Karalar + Sarılar = Beyoğlu)**, Sakınmaz Ofseti, Kahramanmaraş 2006, s. 18; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 183.

23 Dehliz Köyü Pazarcık ilçesine bağlı bir yerleşim yeridir.

de bulunan Atmalı aşireti reisi Yakup Hamdi Bey'in müfrezesi de Bababurnu'na doğru harekete geçerek Türkoğlu'na geldi. Türk kuvvetlerinin amacı Fransızların Türkoğlu'na doğru ilerlemelerini engellemektir.

Türk kuvvetlerinin hazırlıkları yapılırken İslâhiye'den Maraş'a gelmekte olan bir tabur kadar Fransız kuvveti daha görüldü.²⁴ Fransız birliği önce Orçan Banısı'ndan gelen 400 kadar Bertiz milislerinden oluşan Zafer ve Muharrem beylerin emrindeki kuvvetlerin taarruzuyla karşılaştı. Fakat Fransızlar Türkoğlu'na girmiş olduklarından yeterli bir sonuç alınamadı.²⁵ Bababurnu mevkiindeki savaşlarda 8 Fransız askeri esir alındı. Esirler Pazarcık'a nakledildi. Ermeniler 5 yaralıyı Maraş'a getirdi.²⁶

Türkoğlu ve çevresindeki olaylar üzerine Maraş Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey 5 Ocak 1920'de Dâhiliye Nezaretine şöyle bir telgraf çekmiştir:

Dâhiliye Nezaretine Şifre

"Şehre altı yedi saat uzaklıkta bulunan ve Maraş'a bağlı Sarılar ve Karalar civarı köyleri güya haberleşme ve asker gönderme işlerine karşı engeller çıkardıkları bahanesiyle Maraş, Osmaniye ve Bahçe'den birçok askeri kuvvet yollayan Fransızlar bu defa top, tüfek ve makineli tüfeklerle askeri harekâta başlaması ve askerler içinde Ermeni fedailerinin de bulunduğu haber alınması ve bu gece bir kahvehaneye atılan bir bombadan bir İslam'ın vefatı ve dört İslam'ın yaralanması ve Ermenilerin daima intikam peşinde koşması ve Fransızların da bunlara silah dağıttığı söylentilerinin yayılması bütün İslamları heyecanlandırmış ve memlekette düzen ve asayiş pek nazik bir noktaya gelmiştir. Bahsedilen askeri harekâtın durdurulması ve daha çok ölümlere ve asayiş bozacak durumlara meydan verilememesi lüzumu".²⁷

6 Ocak 1920 Salı günü Fransızların işgal kuvvetleri komutanı General Querrete, 1500 kişilik bir kuvvetle tekrar Maraş'a geldi. General, aynı gün şehrin ileri gelenlerini topladı ve memlekette güvenliği sağlamak görevinin kendisine verildiğini, Kılıç Ali gibilerin de eşkiyadan başka bir şey olmadığını belirterek Türk Kuvayı Millîyesine hakaret etti.²⁸

24 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 82; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 82; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 120.

25 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 46, 82-83; **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 82; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 185; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 120; Gökhan, **a.g.e.**, s. 4.

26 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 185.

27 Karadağ, **a.g.e.**, s. 33; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 84-85; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 188; Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta**, s. 23.

28 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 81; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 183.

Fransızlar aynı gün, General Dufieux'un planına uygun olarak 150 er, iki top ve birkaç makineli tüfekten oluşan bir Fransız müfrezesini, Maraş yolunu açmak ve İslâhiye'den gönderilecek yardımcı kıtaların güvenliğini sağlamak üzere Maraş'tan Türkoğlu'na doğru yola çıkarttı. Bu birlik Aksu'yu geçtikten sonra Çakallı Köyü'ne ulaşarak köyün merasında otlayan koyun, keçi ve sığır sürüsünü mitralyöz ateşi altına aldı. Aynı zamanda köye bir saat mesafede bulunan Şereföğlü Köyü'nün güneyinde koyun ve keçi sürüsünü de top ateşine tuttu.²⁹

5 Ocak gecesi Ceceli'den gelen Muallim Hayrullah 60 kişilik müfrezesiyle Kılılı ile Maraş arasında bulunan Tanıştepe'de Maraş'tan gelen Fransız öncülerıyla şiddetli bir mücadeleye girişti. Millî kuvvetler makineli tüfek ateşi altında zor durumda kaldılar. Müfrezesinin moralini yükseltmek için tepeye tırmanıp askerlerine emirler veren Muallim Hayrullah, yanındakilerin kayayı siper etmesi şeklindeki uyarılarını dikkate almayarak, sağ baldırının kasığından ağır bir şekilde yaralandı. Birlikleri geri çekilmek zorunda kalan Muallim Hayrullah, daha sonra şehit oldu. Burada yapılan çarpışmalarda 30 kadar Fransız askeri esir alındı.³⁰

Türkoğlu çevresinde top ve mitralyöz gümbürtülerini duyan Fransız birliği, derhal harekete geçti. İslâhiye'den gelen birlikle Maraş'tan gelen birliğin birleşmemesi için gayret sarf edilmişse de bu iki kuvvet birleşerek Türkoğlu'nu işgal etti.³¹ Millî kuvvetler bu iki kuvvetin birleşmesine engel olamadı.³² Fakat Zafer ve Muharrem Beyler, Türkoğlu'nu kuşatan Fransız birliklerini muhasara altına aldı. Mevsim kış olup Türkler açıkta kalmıştı. Fransızlar Türkoğlu'nda evlere yerleşmişler, ateş yakmışlar, yemek pişirip açlıktan ve soğuktan kurtulmuşlardı.³³ Kadınlar daha evvel Kılılı'ya gönderildiğinden herhangi bir hadise olmadı.³⁴

3 Ocak 1920 tarihinden itibaren Türkoğlu ve çevresinde başlayan Fransızlarla millî kuvvetlerin savaşı, Maraş Harbi'nin başlangıcı sayılır. Bu savaşta Fransız kuvvetleri çok hırpalanıp hiç beklemedikleri büyük bir darbe aldılar ve çok zayıf verdiler.³⁵

29 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 132.

30 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 82-83; **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 82-83; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 184-185; Gökhan, **a.g.e.**, s. 4

31 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin ilk Zaferi**, s. 133.

32 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 185.

33 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 83.

34 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin ilk Zaferi**, s. 120.

35 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yay., C III, İstanbul 1991, s. 194; Gökhan, **a.g.e.**, s. 49-50.

Türkoğlu'nu işgal eden Fransızlar İslâhiye'den aldıkları takviye kuvvetlerle Ceceli Sarılar, Kılılı, Gökpınar köylerini tahrip edip halka zulüm yaptılar. Eli silah tutan gençleri ayırdılar. Çeşitli işkenceler yaparak ihtiyarlar ile çocukları aç olarak perişan bir halde bıraktılar. Türkoğlu ve çevresinde yapılan savaşlardaki silah sesleri, Maraş'tan duyulmuş ve şehirdeki halkı heyecanlandırmıştı. Şehirdeki Ermeniler de sahip oldukları hazineleri saklamaya başladılar.

Zafer ve Muharrem Beyler ile Muallim Hayrullah öncülüğündeki millî kuvvetlerin Fransız kuvvetlerine taarruzu, halk üzerine büyük bir heyecan meydana getirdi. Kimseden yardım alamayan Türkoğlu ve çevresindeki halka hiç olmazsa nakdi yardımda bulunmak üzere Elbistanlılar camide bir araya gelerek bir miktar para ve iâşe topladılar. Hükümetin bu mezalimin devamına engel olmasını veya kendilerine silah ve mühimmat verilmesini istediler.

General Querette'nin karargâhı Antep'de olup General Dufieux, Türk kuvvetlerinin Türkoğlu civarında Binbaşı Corneloup'a saldırdıklarını haber alınca, onun karargâhını Maraş'a kaldırmasını emretmişti. Bunun üzerine o da karargâhını 13 Ocak 1920'de Maraş'a taşıyacaktı.³⁶ Gittikçe kötüleşen Maraş sorunu Fransızları kaygıya düşürmüştü olduğundan zaman zaman yardımcı kuvvetler göndermeye devam edeceklerdir.

Adana'da bulunan General Dufieux, Türkoğlu'nda kuşatma altındaki Binbaşı Corneloup komutasındaki birliklerinden bir haftadır haber alamamakta ve endişe içinde idi. General askerlerini bulmak, bu durumdan kurtarmak ve Maraş garnizonunu kuvvetlendirmek için biri Antep'ten diğeri İslâhiye'den gelip Belpınar'da birleşecek iki güçlü birlik gönderme planı yaptı.

Maraş'taki Fransız komutanı General Querette, Türkoğlu'nda kuşatma altında bulunan ve 3 gündür haber alınamayan Binbaşı Corneloup kuvvetlerini kurtarmak için hükümete müracaat etti ve yol üzerindeki Millî kuvvetlerin dağıtılmasını istedi. General Querette, hükümetin buna engel olamayacağını anlayınca, mutasarrıfa, yoldaki Millî kuvvetlere nasihat edip dağıtacak bir heyet hazırlanmasını emretti. Bunun üzerine bir heyet kuruldu.³⁷ Bu heyet Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey'in teklifleriyle Hoca Refet, Müderris Hafız Ali, Belediye Reisi Hacı Bekir Sıtkı, Dede Ahmet, Karaküçük Hacı Mustafa, Kocabaş Hacı Naci, Vezir Mehmed, Şerefoğlu Hasan, Kısakürek Ahmet Efendi,³⁸ Jandarma Komu-

36 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 185-186.

37 Karadağ, **a.g.e.**, s. 32-33; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 186.

38 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 83; Karadağ, **a.g.e.**, s. 33; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 123.

tanı Binbaşı İsmail Hakkı, Mühendis Abdüllâtif, Dedezâde Mehmed Hilmi Bey'den oluşan bir heyet idi.³⁹

Heyet yanlarında bir Fransız muhafız taburu olduğu halde sabahleyin Maraş'tan hareket etti. Heyet önde askerler de 1 km arkada olmak üzere gittiler. Bu nasihat heyeti milis güçlerinin elinden Fransız kuvvetlerini kurtardı. Türk Milis kuvvetleri tarafından hırpalanan ve bu muharebelerde 60 ölü bırakan Fransız kuvvetleri, 10 Ocak 1920'de Maraş'a ulaştı. Nasihat heyetinin abluka altındaki Fransız birliklerini kurtarma hareketi milis güçlerine çok ağır gelmiş ve maneviyatını sarsmıştı.⁴⁰ Türkoğlu'nda muhasara altındaki Binbaşı Corneloup ve kuvvetlerinin kurtarılması, bölgedeki Fransızların askeri gücünü artırarak Maraş ve Türkoğlu Millî mücadelesinin daha çetin geçmesine yol açmıştır.

10 Ocak 1920'de Maraş Mutasarrıf Vekili Cevdet Bey tarafından Maraş ve çevresindeki olaylar nedeniyle Dâhiliye Nezareti'ne çektiği telgrafta 5-6 Ocak 1920 günü Fransızların Çukurova'dan yanlarında getirdikleri Ermeni çeteleri ile birlikte İslahiye- Eloğlu üzerinden Maraş'a asker sevk ettiklerini, burada şiddetli çatışmalarının yaşandığını, ahalinin dağlara kaçtığını bildirmektedir.⁴¹

11 Ocak 1920'de Maraş Cemiyet Merkezi, Millî kuvvetlerinin mücadele azimlerini artırmak, durum değerlendirmesi yapmak ve çetelerin gönlünü almak amacıyla Maraş'tan bazı kişileri Türkoğlu'na gönderdi. Bu kişiler, Karaküçük Hacı Mustafa, Ali Sezai, Vezir Ahmet, Alçioğlu Mehmet, Muhasebe Başkâtibi Remzi, Mahkeme Başkâtibi Rıza, İshakoğlu Durdu, Urfalı Nuri ve Kısakürek Mukbil'dir. Bu şahısların toplu halde Maraş'tan çıkışları Fransız ve Ermenilerin dikkatini çekeceğinden, şehirden birer birer çıkıyorlardı. Her giden, Araplar köyünde Türkoğlu Mustafa Çavuş'un evinde kalıyor, arkadan gelenleri bekliyordu. Bunlar Mustafa Çavuş'un evinde birleştikten sonra heyet olarak oradan ayrıldılar. Yanlarında çeteler için hediyeler de getirmişlerdi. Heyet, Fransızların Türkoğlu ve çevresinde yaptıkları mezalimi soruşturacak, zarar ve ziyanı yazacak, Kısakürek Mukbil de götürdüğü makine ile bunları fotoğraflayacaktı. Heyet önce Orçan Banısı'nda (Uzunsöğüt) bulunan Zafer ve Muharrem Beyle- rin yanına vardılar. Onlarla görüştüler, çetelerin hediyelerini verdiler, hatırlarını sorup, yapılacaklar hakkında izahta bulundular. Oradan Türkoğlu'na indiler.

39 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 123.

40 Karadağ, **a.g.e.**, s. 32-33; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 83; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 186.

41 Dâhiliye Nezareti'ne, Şifre 180/30 Nakleden Özalp, **Ermeni intikam alayı Maraş'ta**, s. 31.

Fransızların bazı evleri yıktıklarını, ağaçları yaktıklarını, köylülerin hububatını hayvan gübrelere döktüklerini, Kur'anı Kerimleri parçaladıklarını, birçok hayvanı öldürdüklerini belgelediler. Köylülerin hayvanları, erzak ve eşyaları tamamen alınmıştı. Köylüler canlarını köyü terk ederek kurtarabilmişlerdi. Heyet gerekli incelemelerde bulunduktan sonra, fotoğraf ve belgelerle Maraş'a döndü. Heyet tarafından 14 Ocak 1920 tarihli Zabıt Varakası tanzim edildi. Bu zarar ve ziyanlar bir rapor halinde Mustafa Kemal Paşa ve gazetelere gönderildi.⁴² Türkoğlu ve çevresindeki savaşıardan ve zulümlerden haberdar olan Mustafa Kemal durumu Harbiye Nazırına şu şekilde bildirmiştir: “*Fransızların Maraş-İslâhiye yolu üzerindeki Şerefioğlu, Gölpınar, İloğlu, Ceceli, Sarılar, Şekerobası köylerini topla bombardıman ederek ihrak eyledikleri, İloğlu köyünü üç yüz mevcutlu bir müfreze ile basarak yağma ve fecayi’ ve şenaate başladıkları, Maraş’ta yerli Ermenilerden sekiz yüz mevcutlu bir kıtanın kışlada ihzar edildiği, bütün Ermeni gençlerinin teslihine başlandığı, Müteferrik Ermeni hanelerinin boşaltılarak tek mil Ermenilerin kilisede toplandığı, Çukuroba mahallesindeki Cami-i Şerifiçine bomba atmak üzere saklanmış olan üç Ermeni derdest edildiği, bu esnada oradan geçen üç Fransız süvari neferinin Ezan-ı Muhammedi okuyan müezzine iki el silah attığı, Bababurnu’nda Fransızların sekiz yüz kadar kuvvetleriyle ahaliyi feci surette katletmekte oldukları bildirilmektedir. Ermenileri geri çekerek İslamlar aleyhindeki mezalime nihayet vereceklerini söyleyen Fransızların da bu defa müştereken İslam halkı katliam eyledikleri son derece şayan-ı dikkattir. Bu hal böyle devam eylediği taktirde Kuva-yı Milliyenin şedid ve kati müdahalesi zaruri olacak, tevessüünden hasıl olacak mesuliyet tamamen Fransızlara ait kalacaktır. Hükümet-i Seniyyenin de kati ve şedid bir surette harekâtı vakiayı protesto eylemesi ve Urfa, Maraş, Anteb’in tahliyesini talep eylemesi lazımdır.*

Heyeti Temsiliyye Namına

Mustafa Kemal

(İmza)⁴³

42 Karadağ, **a.g.e.**, s. 33; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 84-85; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 188; Bu tarih, Yalçın Özalp’in **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele’nin İlk Zaferi** kitabı s. 131 de, 15 Ocak 1920 olarak kaydedilmiştir.

43 **Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu 10-11 Şubat 1986**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987, s. 97.

Türkoğlu çevresindeki millî kuvvetlerin mücadeleleri başarılı olunca, Fransızlar bir daha bu güzergâhı kullanmaktan imtina ederek İslâhiye-Belpınar-Çakmak yolu ile Gavurgözü'nün batısından Hacıbebekli ve Şerefoğlu köyleri yolunu kullanarak Maraş'a gelmeye başladılar.⁴⁴

Fransızlar ve himayelerindeki Ermeniler tarafından Maraş ve civarında halka yapılan saldırılarla ilgili olarak Pazarcık ileri gelenleri tarafından gönderilen 12 Ocak 1920 tarihli telgraf şöyledir:

Sadrazam Paşa Hazretleri'ne

Madde 1-*Çete bahanesi ile Maraş ve civarındaki Ceceli köyü Fransızların beraberindeki Ermeni çetesi tarafından vahşi bir surette top vesaire ile yakılıp tabrip edilmiş ve birçok zayıat verilmiştir.*

Madde 2-*Binbaşı Leon (De Ordens) ile Karabıyıklı köyüne gelen Fransız müfrezesi parasız olarak istedikleri erzağın kendilerine verilmemesinden dolayı köy ahalisini silah kullanarak dövmüşler ve işkence yapmışlardır.*

Madde 3-*Maraş'a giden bir Fransız müfrezesi Karabıyıklı'dan gelmekte olan Jandarma Ali Çavuş'u katletmişlerdir. Alıp götürdükleri iki arkadaşının hayatta olup olmadıklarına dair bir haber alınamamıştır.*

Madde 4-*Fransız askerleri Maraş'ta ikamet ettikleri Ahur dağı civarında köylerine giden iki Müslümanı süngülerle öldürmüşlerdir.*

Madde 5-*İki aydır Fransızlar tarafından Maraş Ermenileri açıkça silahlandırılmakta, devamlı olarak mühimmat, top ve silah toplanmakta, Ermeni evleri ve Kilikya hisarları müstahkem bir mevki haline getirilmektedir. Bu gidişle Müslümanlar aleyhine bir katliam tertibi içinde olduklarına herkes tarafından inanılmaktadır.*

Madde 6-*Çete süsü verdikleri adamlar, millî haklarına yapılmakta olan tecavüzler karşısında son derece sükûnetle silah tutmaya hazır olan milletin fertleridir.*

Madde 7-*Bu köylülere çete bahanesi ile anlatıldığı üzere yapılan ve devam etmekte olan vahşiyane davranışları ve çete saldırılarını protesto ederiz.*

Madde 8-*Her tarafta bu gibi durumlara hemen son verilmesini talep ediyoruz.*

Madde 9-*Bundan sonra meydana gelecek ve millî haklara dokunacak bu tür davranışları tecavüz sayarak sorumluluğu saldırganlara ait olmak üzere hep beraber karşılık vermeye mecbur olacağımızı son kez arz ediyoruz.⁴⁵*

44 Bağdatlılar, a.g.e., s. 85.

45 BOA. HR. SYS. 2544-1/27-30 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/006.doc>

Bu telgraf üzerine Harbiye Nâzırı Cemal Paşa 13 Ocak 1920'de Maraş ve çevresinde askerî harekât yapan Fransız kuvvetlerinin işgallerine son verilmesi için Hariciye Nezâreti tarafından girişimlerde bulunulması istemiştir. Bu telgrafta Fransızların Maraş ve çevresini, Kuzey Suriye ve Kilikya işgal bölgeleriyle birleştirmek isteyen Fransızların son hareketleri Maraş'ın güneyindeki İmal köyü halkının silahla karşılık vermesiyle sonuçlanmış, meydana gelen çatışmada seksen Fransız askerinin esir alınmış ve bundan sonrada Fransızlar Türk ahaliye Ermenilerle birlikte saldırarak birçok kişiyi şehit ettikleri belirtilmektedir.⁴⁶

Fransızların Maraş'a çok miktarda asker ve mühimmat getirmeleri üzerine bir olay çıkmaması için gerekli siyasî girişimlerde bulunulması talebi ile Hariciye Nezâreti'ne Dâhiliye Nâzırı adına çekilen telgrafta "Fransızların bu kez Kilikya'dan getirtmekte oldukları kuvvetler arasında Ermeni fedailerin bulunması, askerlerin önlerine gelen köyleri yakıp ahalinin mal ve canlarına taarruzları sebebiyle iki günden beri İslâhiye yolu üzerinde ve Maraş'a beş saat mesafede bulunan Eloğlu köyü civarında dağlara ilticâ etmiş olan köylülere karşı tekrar saldırılar olmuştur. Can ve mal kayıplarının olduğu ve bu kuvvetin 10 Ocak günü Maraş'a ulaşacağı anlaşılmıştır..." şeklinde devam eden telgrafta Mutasarrıf vekilinden gerekli önlemleri alması konusunda bilgi verilmektedir.⁴⁷

Maraş Mutasarrıf Vekili Cevdet, 16 Ocak 1920'de çektiği telgrafta Maraş'taki durumu Sivas'taki III. Kolordu Kumandanlığı'na bildirmekteydi. "...Eloğlu'nda ileri gelenlerle, ulema tarafından yapılan öğütler üzerine Fransızların askeri Maraş'a gelmiş ve çarpışma bitmiş ise de yollarda güvenlik olmadığından kayıp miktarı henüz soruşturulamamıştır. Fransızlar köylerdeki eşkıyanın askere kurşun attığını çarpışmalara sebep olarak göstermekte iseler de, halk çarpışmaların Ermeni askerlerinin irz, mal ve cana saldırısından kaynaklandığını söylemektedir ki hakikat bu olsa gerektir."⁴⁸

İslâhiye-Maraş ve Antep-Maraş yollarında Fransız ikmal kollarına baskınlar yapmakta olan sayıları değişik beş altı müfrezenin beş yüz kadar mevcudu vardı.⁴⁹ Bu yörede isimleri bilinen müfreme ve çete grupları şunlardır: Aksu Köprüsü civarında Ali Rıza Pişkin müfrezesi, Boynuyoğunlu Memik Ağa müfrezesi,

46 BOA. HR. SYS. 2544-1/20, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/005.doc>

47 BOA. HR. SYS. 2543-8/9, <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/010.doc>

48 Özalp, *Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta*, s. 43.

49 Özalp, *Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*, s. 150.

Yamaç Obalı Dede Ağa müfrezesi, Karayılanlıoğlu müfrezesi, Hasan Efe'nin 80 kişilik müfrezesi, Doğanlı mevkiinde Paşo Ağa müfrezesi,⁵⁰ Bayazıtöğlü Zafer ve Muharrem beylerin 400 kişilik Bertiz müfrezesi, Muallim Hayrullah ve Benli Ökkeş'in 100 kişilik müfrezesi, Dehliz'de bulunan Yakup Hamdi müfrezesi, Hopurlu köyü çeteleri, Türkoğlu Mustafa Çavuş çetesi.

4. Araplar Çarpışması Ve Fransızların Türkoğlu Üzerinden Maraş'a Ulaşmaları

General Dufieux, Türkoğlu'ndaki kuşatma altındaki Binbaşı Corneloup komutasındaki askerlerini kurtarmak ve Maraş garnizonunu kuvvetlendirmek için, biri Antep'ten diğeri İslâhiye'den gelip Belpınar'da birleşecek iki birlik gönderme planını uygulamaya koydu. Fakat bu birliklere, Binbaşı Corneloup ve kuvvetlerinin muhasaradan kurtulması haberi alınmasına rağmen, ilerlemeleri talimatı verildi. Antep'ten gelen Binbaşı Marty komutasındaki birlik, XVIII. Cezayir Avcı Alayı, bir dağ topçu bölüğü, bir süvari mangası ve bir dağ sıhhiye birliğinden oluşan 41 subay, 1406 erat, 477 hayvan civarında idi. İslâhiye'den hareket edecek Thibault kuvvetlerinin 14 Ocak'ta hareket etmesi bekleniyordu. Ancak 15 Ocak'ta hareket edebildiler. Binbaşı Corneloup kuvvetlerinden haber alınmadığından bu gecikme önemsizdi. Yarbay Thibault'un birlikleri şöyle idi. 412. Piyade alayı, miktarı, 10 subay, 354 er, 75 hayvan; XVIII. Cezayir Alayı, 5 subay, 191 erat, 71 hayvan; Ermeni birliği, Yüzbaşı Fontaine komutasında olup 10 subay, 394 erat, 79 hayvan; Süvari birliği Teğmen Lager komutasında olup 3 subay, 78 erat, 92 hayvandan oluşmakta idi. Binbaşı Marty komutasındaki Fransızların Antep'ten Maraş'a ilerledikleri haberi alınır alınmaz Boynuyoğunlu Memik ve Yamaçobalı Dede Ağa'nın emrindeki birlikler tarafından izlenmeye başlandı. Fransızların hareketi Pazarcık'ta haber alınınca Karayılanlıoğlu emrindeki bir kuvvet yolu kesmek üzere Antep istikametine yollandı. Bu sırada Pazarcık'ta 300 kadar Kuva-yı Millîye bulunuyordu. Binbaşı Marty kuvvetleri Antep'ten çıkıp kar fırtınası içinde ilerlerken kayalar arasına gizlenmiş Türk kuvvetleri tarafından pusuya düşürüldü. Üç saatten fazla süren çarpışmalarda Fransızlar iki ölü 23 yaralı bıraktı. Fakat bu birlik Belpınar'a ulaşmayı başardı.⁵¹

50 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 136, 143.

51 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 190-191.

13 Ocak 1920 tarihinde Antep'ten İslâhiye'ye bağlı Sakçagöz Köyü'ne doğru hareket ettirilen Fransız askerleri, geceleyin saat altı buçuk yedi sularında Antep'in Büyük Araplar köyünde barınak ve yiyecek ihtiyacı için durdu. Burada subaylar için hazırlıkta bulunulmuş ve kumandanın emriyle askerler de yerleştirilmişti. Müslümanlara karşı intikam fikriyle dolu olan Ermeniler derhal harekete geçerek arkadaşlarından kandırabildiklerine yol göstererek evlerin kapılarını zorlayıp içeri girip kadınlara saldırıp mukaddes dinî ve millî değerlere hakaret gibi kötülüklerde bulundular. Bunun üzerine köy ahalisi kurtarabildikleri çocuklarıyla gece karlar üzerinde dağlara doğru kaçtı. Bu köylülerin kapıları tahrip, hayvanları imha, malları yağma edildi.

Fransız askerleri arasındaki Ermeniler köyden 15 Türkü işkence ile öldürdüler. 14 Ocak 1920'de Araplar köyünden ayrılan Fransızlar, Safça köyüne doğru ilerlerken Türklerle çarpışmaya girdiler. Bu çarpışmada bir kişi öldü, iki kişi de yaralandı. Fransız kuvvetleri Bacoba yakınlarında Antep ve Pazarcık cephesinden yetişen Boynuyğunlu Memik Ağa ve Karayılanlıoğlu emrindeki millî kuvvetlerin saldırısına uğradı. Türk kuvvetlerinin bir kısmı erzak, cephane, mühimmat ve teçhizat taşıyan arabalara saldırdı. Kılıç Ali'ye göre bu çarpışmalarda Fransızlar 1 subay, 50 ölü bir o kadar da yaralı verdi. Fakat Yarbay Thibault ve Binbaşı Marty, Antep ve İslâhiye üzerinden gelen Fransız birlikleri, birleşerek Türkoğlu'na ilerlediler. Civardaki köyler tamamen boştu. Binbaşı Corneloup'un saldırısına maruz kalan bu köyler, Türk kuvvetlerine yardım ettikleri iddiasıyla cezalandırılmıştı.⁵² Millî kuvvetler Fransız birliklerine Sarılar köyü civarında saldırı düzenlediler. Saldırıda erzak, cephane ve mühimmat ele geçirildi.⁵³ Birleşik Fransız birliği, 16 Ocak 1920'de Türkoğlu'na vardı. Türkoğlu, kısa bir süre önce Corneloup müfrezesinin yaptığı ağır çarpışmalardan sonra harap durumda idi. Corneloup halka sert davranmıştı. Bu sebeple Türkoğlu halkı İslâhiye'den gelen Thibault birliklerini görür görmez köyü terk ettiler. Fransız kuvvetleri köyün yakınına geline köyü boş buldular. Halk dağda gizlenmiş görünüyordu. Fransız kuvvetleri komutanı halk ile konuştu. Kötü niyetleri olmadığını belirterek herkesin evine dönmesini istedi. Bununla beraber kendileri Türkoğlu'nda iken ateş edilecek olursa bütün sorumluluğun köy halkına ait olduğunu belirtti. Bunun üzerine Türkoğlu muhtarı silahları olmadığını ve hiçbir surette ateş edilmeyeceğini bildirdi. Fransız kuvvetleri tüketim ihtiyaçları olan zahire ve hayva-

52 Akbıyık, a.g.e., s. 191.

53 Özalp, *Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi*, s. 136.

nı para vererek satın aldılar. Fransız birliği 17 Ocak 1920 saat sekizde herhangi bir girişimde bulunmadan Türkoğlu'ndan Maraş'a hareket etti ve olaysız olarak gün batımında Maraş'a girdi.⁵⁴

Fransız-Ermeni kuvvetlerinin Araplar köyü ahalisine reva gördükleri mezâlime karşı halkın tepkisi, General Querette'in görüşmek üzere davet ettiği Maraş ileri gelenlerine hakarete bulunması ve Fransızların Ermenilerle birlikte Maraş'ı sürekli ateş altında tuttuklarına dair III ve XIII. Kolordu Kumandanlıklarından telgraflar gönderilmiştir.⁵⁵

5. Fransızların Türkoğlu'na İlerleyişleri

İslâhiye-Maraş ve Antep-Maraş arasındaki Türk müfrezelerinin Fransız kuvvetlerine saldırımları, General Querette'yi öfkelenmişti. Fransızların Adana bölge komutanı General Dufieux, General Querette'ye Maraş ve çevresinde Türk kuvvetlerinin saldırılarına son vermesi için emir gönderdi. Bu amaçla 18 Ocak 1920'de Maraş'tan Antep'e, 19 Ocak 1920'de de Antep'ten Maraş'a erzak temini için Fransız konvoyu çıkarıldı. Bu iki kuvvet yolda buluşacaktı. Fakat bu iki Fransız birliği de yolda pusuya düşürülerek kayıplar verdirildi. İslahiye üzerinden Maraş'a ilerleyen Fransız kuvvetleri Yüzbaşı Fontaine komutasında Belpınar'a ulaştı. Fontaine Belpınar'dan erzakları kamyonlara yükleyerek Maraş'a hareket etti. Önce artçı ve yancı kuvvetlerle emniyetli olarak Türkoğlu'na kadar ilerledi ve burada kamp kurdu. Konvoy tekrar yola koyulduktan sonra Aksu'ya doğru 1 mil bile geçmeden Türk kuvvetlerinin hücumuna uğradı. Akşama kadar süren çarpışmada bir subay ve 11 Ermeni askeri öldü, Teğmen Marshall yaralandı. Fransızlar gece harekete devam edip Aksu'yu geçtiler. Fakat kedilerine Türk birlikleri tarafından bir saldırı daha düzenlendi. Çarpışma gün boyunca devam etti ve 12 Ermeni askeri öldü. Yüzbaşı Fontaine ve Teğmen Marshall komutasındaki bir grup Fransız ve Ermeni askeri, Türk çemberini kırarak bütün ağırlıklarını kaybetmiş olarak Maraş'a dönebildiler. Yüzbaşı Fontaine hala şehre ulaşamamıştı. Hiçbir haber de yoktu. 3 Şubat 1920'de Yüzbaşı Fontaine'nin çarpışmaların geçtiği boğazda olduğu haberi alındı. Sonra Yüzbaşı Fontaine ve kuvvetlerinin bir Türk köyünü zapt etmiş orada kendilerini savundukları öğrenildi. Sonunda Fontaine sadece birkaç araba teçhizatla

54 Akbıyık, a.g.e., s. 192-193.

55 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/021.doc>

Maraş'a ulaşabildi. Diğer bütün yiyecek malzemeleri ve silah ve teçhizat Türklerin eline geçti. Bu çarpışmalarda 50 Fransız askeri öldü, 50'si esir alındı. 100 at ve katır, bir ağır iki hafif makineli tüfek, 20 sandık cephane, 100 kadar bomba ele geçti. Fransızlar tarafından Belpınar'dan yüklenen yiyecek ve cephanenin Türkler tarafından yapılan hücumlar sonucunda Fransız kafilesinin dağıtılması ile ele geçirilmesi, Fransızlar için büyük bir darbe oldu. Fransız konvoyunun Belpınar-Türkoğlu-Maraş hattında ele geçirilmesi Maraş'taki Fransızlar askerlerini teçhiz edemediler. Bu da Maraş millî mücadelesinde başarısız olmalarında bir etken olmuştur. Bu başarı millî kuvvetlerin moralini yükseltti. Öyle ki Türkler General Querette'ye kesin uyarı vererek Fransız birliklerinin 48 saat içinde teslim olmalarını istediler.⁵⁶

21 Ocak 1920 Çarşamba günü General Querette, Maraş mutasarrıf vekili Cevdet ve ileri gelenleri toplayarak Kılıç Ali'nin kendini tehdit ettiğini, Eloğlu tarafında Bababurnu'nda Türk çetelerinin Fransızların yolunu kestiklerini belirterek yetkililerin bu çetelere mani olmalarını ve Kılıç Ali'ye itibar etmemelerini hatta onu Pazarcık'tan kovmalarını talep etmiştir.⁵⁷

21 Ocak 1920 Çarşamba günü, Maraş içinde çete savaşlarının başlaması üzerine başta Türkoğlu cephesinde de savaşan Zafer ve Muharrem beyler ile Kılıç Ali Paşa ve Yakup Hamdi kuvvetleri ile birlikte şehre girmişlerdir.⁵⁸

25 Ocak 1920'de İslâhiye- Eloğlu üzerinden Maraş'a giren 150 Fransız askeri, bir top ve 15 araba cephane getiren güçlü bir Fransız Birliği Maraş önlerinde imha edildi.⁵⁹

21 Ocak 1920'de Adana ve Maraş'ta Fransızlarla Ermenilerin Türklere karşı yaptıkları katliamlardan bahseden 12. Kolordu komutanı Fahreddin Paşa'nın hazırlattığı belgeden, Türkoğlu ve çevresindeki köylerde Fransızların katliamlarından bahsedilmektedir: *“İslâhiye ve civarında Ceceli, Sarılar, Karalar adlı köyler yanmakta, bu köylerin hayvan ve eşyaları Osmaniye'ye getirilerek müzayedeye satılmaktadır. Hasanbeyli ve o bölgedeki tüm Ermeni köylerinin silahlandırılıp, Müslümanlar üzerine saldırıldığı ve akla hayale gelmeyen eziyetler yapılmakta olduğuna*

56 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 107-108; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 193-196

57 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 91-93.

58 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 92, 102-103.

59 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 208; Başkan, **a.g.e.**, s. 85

*dair son olarak Adana'dan haber alınmıştır.*⁶⁰ Bu arada 28 Ocak 1920 Çarşamba günü İslâhiye'den Maraş'a gitmekte olan iki takım kadar Fransız süvari ve bir de nakliye kolu yolda çeteler tarafından imha edildi.⁶¹ Aynı günlerde Antep yolunda Kapıçam mevkiinde bir grup Fransız kuvveti mahsur kalmışlardır.⁶² Kapıçam üzerinden Atizi'ne (Şükrü Bey çiftliği) sığınan Fransız kuvvetlerine millî kuvvetler baskın yaptılar. Baskından kurtulan Fransızlar Maraş'a doğru kaçarken, Göynüklü Uzun Yusuf kuvvetleri ile Millî Nuri kuvvetlerinin taarruzuna maruz kaldılar.⁶³ Taarruzla birlikte Eloğlu'na doğru kaçmaya başlayan düşmanı millî kuvvetler takibe başladılar ve Türkoğlu'nda çarpışma oldu. Bu çarpışmada Fransızların birçoğu telef oldu.⁶⁴ Millî kuvvetlerden Göynüklü Uzun Yusuf Şehit oldu. Burada tutunamayan Fransız kuvvetlerinin 20 kadarı İslâhiye yönüne doğru kaçtı.⁶⁵

31 Ocak 1920 Cumartesi günü, Türkoğlu ve Şerefoğlu arasında yakalanan bir Fransız birliğinden 3 makineli ve 3 otomatik tüfek ve çok sayıda mühimmat ve hayvan ele geçirildi. Fransız kuvvetlerinden elde edilen hayvanlardan bir nakliye kolu meydana getirildi. Ayrıca İslâhiye demiryolunu kesmek için Andırın'dan 300 Türk kuvveti hareket ettirildi.⁶⁶ Maraş Millî mücadelesi başladığı zaman Fransızlar İslâhiye'den Maraş'a sevkiyata devam ediyorlardı.

Maraş'taki çatışmalarda durumun Müslüman halk lehine geliştiğine dair III. Kolordu Kumandanı Selahaddin Bey tarafından gönderilen 1 Şubat 1920 tarihli raporda "*Eloğlu ile Şerefoğlu arasında yakalanan üç makineli, üç otomatik tüfek ve hayli cephaneye ganimet olarak alındığı ve Ahali ele geçirilen düşman hayvanlarından bir nakliye kolu oluşturdukları ve İslâhiye istasyonu yolunu kesmek üzere Andırın'dan 300 kadar mücahidin hareket ettiği bildirilmekteydi.*"⁶⁷

2 Şubat 1920'de Fransızlar Maraş'ta mahsur kalan kuvvetlerine yardım için Adana'dan Albay Normand kumandasında güçlü bir askeri birlik gönderdiler. 500'den fazla piyada askerin bulunduğu ve çeşitli sınıflardan oluşan bu Fransız

60 BOA. HR. SYS. 2543-7/58:<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/020.doc>

61 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 346.

62 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 216.

63 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 182.

64 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 216.

65 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 182.

66 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 108; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 219.

67 <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/034.doc>

birliğinde 800 deve, 400 kadar araç, iki süvari bölüğü ile iki piyade taburu, biri uzun menzilli olmak üzere 4 batarya topu vardı. 6 Şubat 1920'de Eloğlu'na ulaşan bu birlik karşısında çevrede olan köylerin boşaltıldı. Beynamazlı ve Sarılar köylerinden geçen yoldan gelen Albay Normand hatıralarında “*Türkler bütün köyleri boşalttılar. Sarılar Bababurnu yanıyor*” demektedir. Fransız kuvvetleri ilerlerken yol üzerindeki Türk köylerini bombaladılar. 6 Şubat 1920'de Türkoğlu'na ulaşan Fransız birlikleri burayı tahrip ettiler. Fransız kuvvetleri içindeki Teğmen Maxime Berges Türkoğlu tahribatı hakkında şu bilgileri vermektedir: “*Türkoğlu ve Belpınar'da kaldık. 7 Şubat günü sabaha doğru kasabada birbirini takip eden yangınlar çıktı. Fransız birliği içindeki Ermeniler evlerin boş dolu olmasına bakmadan ve hiç telaş etmeden her tarafı ateşe veriyorlardı. Türkoğlu kısa sürede bir kor yığını halini aldı. Çatılardan ateş fışkırıyor, kor halinde dökülüyordu. Türkoğlu'nu sığınak olarak kullanarak terk edip çok uzaklaştıktan sonra bile geriye dönüp baktığımda gökyüzünde hâlâ yangının siyah dumanlarını görmekteydim.*” Türkoğlu'ndan 7 Şubat sabahı ayrılan Albay Normand komutasındaki Fransızlar aynı günün akşamı Aksu civarındaki şimdiki Bossa Fabrikasının yanındaki tepeye karargâhlarını kurdular.⁶⁸ Fransızların Eloğlu'ndan geçerek Maraş'a yaklaştıkları İçişleri Bakanlığı'na ve Sivas Üçüncü Kolordu Komutanlığı'na bildirilmiştir.⁶⁹ Bu arada Maraş'tan çekilen başka bir telgrafta Fransızların Maraş'a uçaklarının geldiği ve Bababurnu üzerinden de askerlerinin intikal ettiği ve bunların Maraş'ta durdurulmasının güç olduğu belirtilmekteydi.⁷⁰

Maraş'ta savaş başladıktan sonra, Ermeni kuvvetleri çevre köylere saldırıya başlamışlardı. Türkoğlu ve çevresindeki köylerdeki çeteler, Maraş savaşı için köylerini bırakıp Maraş'a gidince, bilhassa Maraş'a bağlı Fındıcak köyü Ermenileri Türkoğlu yöresindeki savunmasız köylere saldırılar yapmaya başladı. Halkın daha fazla zayıat vermemesi için eli silah tutmayan kadın, çoluk-çocuk ve yaşlıların güvenli köylere gönderilmesi kararı alındı. Bu olaya Maraş halk dilinde “*kaç kaç*” dendi. Türkoğlu ve çevre köyleri silah kullanamayacak çocuk, yaşlı ve kadınları Yenipınar taraflarına gönderildi.

68 Karadağ, **a.g.e.**, s. 44; Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 116; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 226-227. (Hüsameddin Karadağ Fransız imdat kuvvetini 300 olarak belirtir.); Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta**, s. 167.

69 Özalp, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta**, s. 167; <http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/047.doc>

70 Özalp, **Ermeni İntikam alayı Maraş'ta**, s. 171.

Çakıroğlu üzerinden Gılbadan'a inen bir grup silahlı Ermeni, Sarılar ve Karalar köylerini kurşun yağmuruna tuttular. 8-11 Şubat 1920'de başlayan bu saldırıdan kurtulmak isteyen bu iki köy halkı, güneydeki İncebel'i aşarak Şekeroba'ya sığındılar. İncebel'den Şekeroba'ya kaç kaç sırasında düşmanın ateşiyle çok sayıda yaralanan oldu.⁷¹ Maraş'ta "kaç kaç" hadisesi 29 Ocak 1920'de başladı.⁷²

11 Şubat 1920 Çarşamba günü, Fransızlar Maraş'ta yaptıkları savaşı kaybettiler. Hava çok soğuk, insan ve hayvanların yiyecekleri yeterli değildi. Ermeni ve Fransız kuvvetleri şehrin birkaç yerinde dağınık ve perişan halde Ermeni milisiyle 24 yaralı Fransız askeri bırakarak geri çekilmeye başladılar.⁷³ Geri çekilme planı 10-11 Şubat 1920 gecesi uygulandı. Önce General Querette birlikleri akşam saat 21.00'de şehri terk etti. Saat 23.00'te geri çekilme ve çıkışı maskeleyerek için hep birden şehre ateş açıldı. Sabah saat 02.00'de General Querette ve tüm maiyeti Albay Normand'ın kampında toplandı. 03.30'da hareket emri verildi.⁷⁴ Fransızlar zor şartlarda çekilişe başladı. 11 Şubat 1920 sabahı Maraş'ın güneyinde Aksu köprüsüne geldiler. Bu köprü'nün batısına doğru uzayıp giden tepelerde Millî kuvvetler tertibat almışlardı. Binbaşı Bernard'ın komutasındaki Fransız öncü taburu Aksu köprüsünü geçmeye başlayınca millî kuvvetlerin ateşiyle karşılaştı. Fransızlar bu ateşe topçu ateşiyle karşılık verdiler. Fransızların burada biri Ermeni olmak üzere 3 kaybı oldu.⁷⁵

Fransız konvoyu 200'ü yaralı olmak üzere 4500 kişi, 1200 hayvan, 150 araba, 115 deveden oluşuyordu. Fransız konvoyu 11 Şubat 1920 akşamı Türkoğlu'na ulaştı. Düşmanın geldiğini gören köylüler etraftaki köylere çekilirken, çeteler ise yollara pusular kurarak saldırılarına devam ettiler. Türkoğlu'na giren Fransız konvoyu burada kamp kurdu. Fransızlar burada terk edilmiş hayvanları keserek et ile beslendiler. Soğuk şubat ayının bu gecesini Türkoğlu'nda geçiren Fransızlar, 12 Şubat 1920 sabahı saat 06.00'da Türkoğlu'ndan hareket ettiler. Fransız kuvvetleri geceyi geçirdikleri Türkoğlu evlerini terk ederken bir kez daha ateşe

71 Okumuş, **a.g.e.**, s. 18.

72 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 181.

73 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul 1990, s. 430; **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 96.

74 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 235.

75 **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, s. 96; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 237-239; Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 236.

verdiler. Buradan ilerleyen Fransızlar Şekeroba'yı da yaktılar. Bu arada Fransızlar bir yandan millî kuvvetlerin saldırısından bir yandan da şiddetli soğuklar yüzünden ağır kayıplar verdiler. Bu şekilde Belpınar'a doğru çekildiler. 13 Şubat günü Belpınar'dan ayrılan Fransızlar ağır kayıplar vererek 14 Şubat'ta İslâhiye'ye ulaştı.⁷⁶ Amerikan Yüksek Komiseri Amiral Bristol'un verdiği bilgiye göre, Fransız birliğinin çoğunu Fransız sömürge askerleri ve Ermeniler oluşturuyordu. Bu birlikler Maraş'a gelirken cezalandırma ve intikam maksadıyla birçok Türk köyünü tahrip ettiler.⁷⁷ Burada bahsi geçen Türkoğlu köyleriydi.

Fransız kuvvetlerinin Maraş'ta yenilip kaçması üzerine Mustafa Kemal şu bildiriye yayınlamıştır: “*Düşman taarruzuna karşı kahramanca silaha sarılan Maraşlı kardeşlerimiz yirmi güne yaklaşan bir zamandan beri kan ve ateşler içerisinde istilacı Fransızlara, onların silahlandığı hunhar Ermenilere karşı savaşmakta idiler. 10-11 Şubat gecesi düşmanı İslâhiye istikametinde firara mecbur ederek mevcudiyet-i Millîlerini kazanmaya muvaffak olmuşlardır.*”⁷⁸

Maraş ve çevresinde Fransızlara karşı verilen mücadelenin zaferle sonuçlanması üzerine Kazım Karabekir Paşa şu bildiriye yayınlamıştır: “*Maraş Kahramanlarını Türklüğe has olan celadet ve fedakârlıklar neticesinde sevgili bayraklarımızın yine Maraş üzerinde dalgalandığını haber almakla bütün Kolordum en büyük sevinçler duymaktadır. Öldünüz, fakat Türklüğü öldürmediniz. Tarih-i Millîmize kanınızla ve hayatınızla emsalsiz bir menkıbe-i celadet yazdınız. Maraşlıların ve sizin alınlarınızdan öper kolordumun hissiyat-ı samimiyesini arz eylerim.*”⁷⁹

Maraş'taki Fransız kuvvetlerinin İslâhiye yönüne doğru geri çekildikleri Dâhiliye Nezareti tarafından da haber alınır: Fransızlar Maraş'ı terk edip Türkoğlu üzerinden İslâhiye'ye çekildikten sonra Kılıç Ali Maraş'a girdi. Maraş'ta düzeni sağlayıp organizeyi sağladıktan sonra, düşmanı daha ileriler atmak için İslâhiye'ye doğru harekete geçti. Bu amaçla Kılıç Ali, müfrezesini ve Türkoğlu, Şerefioğlu ve Hacıbebekli köylerinden topladığı kuvvetleri yanına alarak Keferdiz üzerine hareket etti.⁸⁰ Kumandan Morbiyo 16 Şubat 1920 tarihinde Adana'daki

76 Akbıyık, a.g.e., s. 237-239.

77 Justin Mc Carthy, **Ölüm ve sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922**, çev. Bilge Umar, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998, s. 237.

78 **Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu**, s. 100.

79 **Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu**, s. 101.

80 Özalp, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi**, s. 240.

Ferda gazetesine verdiği mülakatta, Maraş harbi sırasında şehri müdafaaya gelen Maraş köyleri çetelerinin çok çetin olduğundan bahsetmektedir.⁸¹

6. Fransızların Türkoğlu ve Çevresinde Yaptığı Katliamların Bir Raporla Tespit Edilmesi

Maraş Cemiyet Merkezi 11 Ocak 1920'de millî kuvvetlerinin mücadele azimlerini artırmak, durum değerlendirmesi yapmak ve çetelerin gönlünü almak, yapılan zulüm ve zararları tespit etmek, yakılan köylere yardım etmek amacıyla Maraş'tan bazı kişileri Türkoğlu'na göndermişti. Bu heyetin yaptığı incelemeler sonucunda Fransızların 3 Ocak 1920-10 Ocak 1920 günleri arasında Türkoğlu ve çevresindeki köylere hasarları heyet tarafından tespit edilmiş ve şu şekilde bir rapor halinde sunulmuştur:

RAPOR

15 Ocak 1920 Perşembe

Ocak üçüncü Cumartesi gününden onuncu cumartesi gününe kadar Fransız kıtası tarafından Maraş köylerinde vukua gelen hasarat hakkında müşahadat ve isthsal olunan malumatımız berveçhiati (her yönüyle) telhis (açıklama) ve beyan olunur.

Madde 1. Şehri Ocak üçüncü Cumartesi günü Maraş'tan gelen askeri birlikler o gün akşam Maraş'a dört saat mesafede bulunan Kılılıoğlu köyünü kuşatarak geceyi orada geçirmiş, ertesi günü yani ayın dördüncü Pazar günü sabaha üç saat kalarak hadisesiz oradan hareketle Eloğlu kasabasına geçerek tuluu fecirden daha evvel sebepsiz Ceceli köyünü abluka ile köyü takayyüd ettikleri top ve mitralyöz ve piyade ateşi altına almış ve gecenin karanlığından faydalanan ahali derhal evlerini, mallarını olduğu gibi bırakarak dağa çekilmişlerdir. Mütecaviz kıtaat-ı askeriye, sabahın hulul ve güneşin doğuşundan çok sonraya kadar top ve mitralyöz ve piyade ateşine devam etmişlerse de bir türlü tahribat meydana getirememişler, bunun üzerine piyade kıtaatı köye yayılarak rast geldikleri haneyi ateşe verip kırk evi muhtevi olan köy evlerinden otuz birini yakmış ve bu haneler içerisinde teknil zahair ve eşya ve bazı hayvanat ve hastalıkları yüzünden diğer ahali arasında kaçmağa muktedir olamayan 5 nüfus insan da, canhıraş vuku bulan feryat ve figanları istimai olun-

81 Özalp, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele'nin İlk Zaferi, s. 246.

mayarak mütecevizlerinin temasası karşısında yanıp kül olmuştur. *Ahval-ı vakıa-i müessife*, firar eden köy ahalisi tarafından köy civarına (...okunamadı) kayalıklar arasında müşahede olunmuştur.

Ateş içinde yanan insanlar, Hasan oğlu Gökçe, Hüseyinoğlu Bedir Ahmet, Ömer'in kızı Hatice, Osman'ın kızları Fatma ve Aysel isimlerinde zayıf ve hasta-gandanmuhterik; Hayvanat ise Arefe'nin oğlu "Halil'in"⁸² üç baş danası, Osman Ağa Oğlu Kadir Ağa'nın altı baş dana ve bir baş inek ve üç baş buzağı hayvanları, "Arefe'nin oğlu Ahmet'in 3 danası"⁸³ Nalbant "Ahmet'in"⁸⁴ validesi Esmâ'nın bir baş öküzü, Karanın oğlu Ahmet'in üç baş danası, Durdunun oğlu Ahmet'in yine üç baş danası, Velinin oğlu İbrahim'in iki baş ineği, Mehmet'in oğlu Osman'ın yavrulu bir baş ineği, Kurt İbrahim'in yirmi baş koyunu, Ali'nin oğlu Ali'nin elli petek bal arısı, Durdu Oğlu Durdu'nun kırk petek bal arısıdır. Şu vaka'da Ceceli karyesi ahalisi müfredatı ayrıca tanzim kılınan defterde muharrer olduğu üzere canlı mevaşi, zehair, vesairme'kutsal ve eşya-yibeytiyyeden bir milyon yüz yetmiş altı bin sekiz yüz kuruş hasara düşer olmuş ve muhterik otuz bir hane ile büyük ve küçük yüz kadar nüfusun evsiz, aç ve çıplak kaldıkları görülmüştür.

Madde 2. İşbu kuvvet o gün ve geceyi Ceceli köyünde geçirdikten sonra ferdası yani ayın beşinci pazartesi günü avdetle Eoğlu köyüne Bazı zahair ve hayvanat almış ve bir çok zahairi de mezbeleliklere döküp saçmış kazan, teşt, leğen, tencere vesair bir takım bakır eşyayı da süngü ve kasaturalarla delik deşik etmek suretiyle... Müsvedde de rapor bilmuvasa sebepsiz ve hadise köye dağılarak bazı hayvanat alup ve bazı tahribat icra ederek Maraş istikametini tutmuşlardır. Bu va'kada Eoğlu köyünün düşer olduğu hasarat yedinci maddede belirtilmiştir...

Madde 3. (Müsvette rapor) Aynı günde Eoğlu köyünde Maraş istikametine hareketle Gökpınar Çakallı köyüne civar ve Maraş semtindeki burundan yolun doğu tarafında bulunan ve kendilerine bir saat mesafede olan Aksu nehri, Şerefoğlu karyesine bilâsebep on'u geçkin top mermisi atarak üç bab haneyi hedm ve içerülerindeki eşyayı tahrip on beş öküz ve inek hayvanını telef etmiş ve şu halde de bu köyde de seksen bin kuruşluk hasarat meydana getirmişlerdir.

Madde 4. Bu kuvvet aynı günde Maraş'a giderek ferdası yani ayın altıncı Salı günü geceden tekrar Maraş'tan çıkan kuvvet dahi Aksu köprüsünü geçtikten sonra

82 Eoğlu'nda Fransız Vahşeti, **Dava Dergisi**, Sayı: 3, Kahramanmaraş 1994, s. 20.

83 Eoğlu'nda Fransız Vahşeti, s. 20.

84 Eoğlu'nda Fransız Vahşeti, s. 20.

Gökpinar Çakallı köyüne muvasalatlarında Çakallı'nınmer'ada çobansız otlamakta olan hayvanat-ı bakariyesini mitralyöz ateşi altına ve aynı zamanda kendilerine bir saat mesafesi olan üçüncü maddede muharrer Şerefoğlu karyesinin cenup tarafında işbu köy ahalisinin davarlıkları önündeki ağnamı top ateşi altına almış, Çakallı köyü ahalisinin on dokuz baş inek ve yirmi bir baş koşu öküzü ve otuz iki baş üçer dörder yaşlarında tosun ve otuz yedi baş birer yaşlarında dana ve kırk yedi baş koyun altmış dokuz keçi, yedi baş düve ve Şerefoğullarının ağnamından yüz otuz altı baş telef olmuş ve şu halde havf ve heyecana düşerek dağa çekilen Çakallı köyü ahalisinin altmış evden ibaret olan meskenlerini de terk ettikleri dokuz yüz elli kırat şa'ir (arpa) ve bin yediyüz kırat hinta (buğday) ve doksan yedi kırat küşne (burçak) ve iki yüz kırat darı ve halı ve kilim ve keçe ve çuval gibi eşyayı beytiyeleri ile kâmilen talan ve yağma edilmiş ve mitralyöz ateşinden "Nasır"⁸⁵ Hasan oğlu Hasan'ın ağnam(koyun) çobanı Haso ve Mulla Nasıroğlu'nun çobanı muhacir Abdi ve Vahap'ın oğlu Memiş'in zevcesi, Esmâ ve Nasıroğlu'nun zevcesi Gülistan ve üç nefer sağır kız ve iki oğlan çocuğu şehit ve telef olmuştur. Bu hadise esnasında yoldan geçen Kılılıoğlu karyesinden İbiksiz Ahmet ve Topaloğlu Kadir ve Mulla'nın oğlu Mehmet silahsız oldukları halde mitralyöz ateşi altında itlaf edilmişlerdir. Bu kişilerin hayvanlarıyla beraber o tarafa gitmekte oldukları bilinmektedir.

Madde 5. (Müsvedde rapordan olup raporun aslında yedinci maddedir) Bu kuvvet Çakallı köyünde icray-ı faaliyet etmekte iken altı saat mesafede Eloğlu köyüne İslâhiye tarafından ehemmiyetli bir Fransız kuvveti ve bir takım yağmacılarla beraber gelerek hemen sorgusuz sualsiz köyü kuşatmaya teşebbüs edilince köy ahalisi ikinci madde de beyan olunan bir gün evvelki hadiseden hasıl eyledikleri korku ve heyecanın şiddetinden dolayı hemen köyden firar ederler. Zaten kıta halinden çıkıp yağmakar eşkıya vaziyetinde köye de yanaşmakta olan asker, elde ettikleri Alhasoğlu Mehmet, biraderi Mahmut, Halil, Kırşehirlilioğlu Abdullah, Antep'linin çobanı on yaşında Hasan, sağır Zeliha ve Abdullah oğlu Memik'in sekiz yaşındaki kerimesi hüsne, Osman'ın kerimesi yedi yaşında Zekiye Kadir'in oğlu beş yaşında Ahmet, Ali'nin Mahdumu dört yaşında Durdu, Ökkeş'in oğlu altı yaşlarında Ali adlı sabiler süngülere takılarak ve diğerleri de iplere dizilip kurşunla vurulmak suretiyle şehit edilmişlerdir. Köyün işgali sırasında Fatiş namında bir dul karı, on yaşındaki Ruşen isminde ve iki de küçük çocuğu ile Hacıbebekli köyüne kaçmak için evinden ancak bir beygir ile müteveffa zevcinin yetimlerine bıraktığı ikiyüz Osmanlı lirasını alıp

85 Hasan Erdal, **Millî Mücadele'de Türkoğlu Cephesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezi, Kahramanmaraş 2005.

köyden çıkmasını meteakip köy civarında birkaç asker çevirip on yaşındaki çocuk kendisini derhal bük tabir olunan çalılık içerisine atar. Askerler çalı içerisine girmiyerek geriden birkaç kurşun atarlarsa da vuramazlar ve ihtimal öldürdüklerine kani olarak çocuğun annesi Fatiş nam karı ve sair çocuk ve beygiri alıp kendisini salıverirler. Zavallı çocuk Ruşen bir saat kadar çalının içerisinde bekler, validesi gelmeyince çıkarak köye doğru giderken tekrar yakayı ele verir. Bu defa düşmüş olduğu tuzaktan kurtulmak çaresi olmadığından süngülerle feci bir surette katl ve şehit edilir. Bu vak'anın şahidi de zavallı valide Fatiş Hazır...

Bu arada vakit akşamın saat ikisi olunca Eloğlu civarındaki top ve mitralyöz tarrakalarını istimal eden Çakallı yönündeki kuvvet de gelerek onlara iltihak eder. Köy etrafında ve köyden kaçarken yakaladıkları Zeynep'in Osman'ın Ayalı Cennet, Gök Mehmet Ayalı Bağdat, Mirza Ağa'nın hemşiresi Durdu, Kürtçenin üvey kızı on dört yaşında bakire Hatice'yi dahi tutup her gece bir hanede bulundurmak suretiyle dört gece yanlarında bıraktılar. Bu genç kadınlarla iki bakire her ne kadar namuslarına taarruz olunmadığını ifade etmekte iseler de vak'ayağlıyarak hikâye etmelerine sin ve hüsünlerine ve böyle her suretle masum kalmaları vazaif-i beşerin en mühimi ve ezher cihet müdafaaadan aciz olan bu gibi genç ve yakışıklı kadınları dört gece beraberlerinde bulundurmalarında ve hatta şehit Ruşen'in validesi Fatiş'in hüsnü anı zail olmuş hasta olmasına binaen yakalandığından iki saat sonra salıverilmiş ve bu kadınları kızları alıkoymalarına hiçbir sebep ve bahane mevcut bulunmamışken dört gece ve gündüz tevkif edilmiş olmalarına nazaran herhalde ırzlarının hetkolunduğu tezahür eder. Eshabı inkar ve katmleri ise işbu muharreratın, kendi ırz ve namusları aleyhindeki vahşiyane bu tecavüzü umumiyealel husus kendilerini afife ve nezih tanımış zevc ve nişanlıları muvacehesinde ifşa ve namuslarını lekadar etmemek maksadından başka bir şey olmadığı... Yekdiğeriyle... Telakki eden bu iki kuvvet Salı akşamından başlayarak ayın onuncu cumartesi günü sabaha kadar icra-i faaliyette Maraş'tan giden heyet Fransız kitaat-ı kumandanı ile Maraş'a çekilirler.

Bunun üzerine öteden beriden toplanan bazı köy abalisi köyün yaşlıyanları kamilen ve görülebilen külliyetli zahire ve eşya ile maan sürüldüğü ve götürülemeyen zahairin gübrelikler içine dökülerek un, bulgur, buğday, arpa, darı ve cümlesi birbirine karıştırılarak üzerlerine takavvut olunduğunu ve hanelerin ve Jandarma karakolunun kapısı ve pencere, odalara döşenmiş tahtaların kamilen tahrip olduğunu ve İslam hanelerindeki müteaddit Kur'an-ı Azimüşan parçalanarak ayaklar altında çiğnendikten sonra kezalik üzerlerine takavvut olunarak yapraklarıyla kıçlarının silinmiş olduğunu görmüşler ve bu eşyanın da az bir kısmı Maraş tarafına ve kısmı küllisi yukarıda zikr olunduğu vechile İslâhiye'den gelen kuvvetin beraberinde gelen

yağmacılara teslimen İslâhiye tarafına sevk olunmuş ve köyün bu madde ile ikinci madde de beyan olunan maddi hasarı iki yüz elli dişi camuz, yüz elli baş erkek camuz, dört yüz elli baş inek, yüz elli baş koşu öküzü, yedi yüz baş koyun, üç yüz baş keçi, otuz baş kısrak, yirmi baş beygir, beş bin kırat zahire ve beş yüz batman yağ ve otuz takım yatak ve bin batman bakır ve beş bin batman pekmez vesair kuru şire ve bin adet nakıştan mamul çuval ve beş yüz adet nakışlı kilim ve altı yüz adet keçe olmak üzere yedi milyon üç yüz altmış beş kuruştan ibaret ve kuvvet arasında gelmiş ve yağmaya iştirak etmiş bir çok Ermeni de bulunuyormuş.

Madde 6. Eloğlu köyünün hayvanlarını İslâhiye yönüne sevk eden yağmacılar, yol üzerinde bulunan Ceceli köyünün meradaki seksen baş inek, yirmi baş dişi camuz, otuz baş tosun, kırk beş baş koşu öküzü, üç baş kısrak dahi alup İslâhiye semtine gitmişler ve şu yağmada bu köy halkı da bu beşinci madde de beyan olunan hasarat ek olarak ikinci beş yüz kırk dört bin kuruş daha ziyana uğramışlardır.

Hülasası

Yukarıda hikâye ve beyan olunduğu vechile bir hafta devam eden tecavüzatta altı köyde otuz bir hane yanmış, üç ev top ateşiyle tahrip, otuz üçü nüfus şehit, beş nüfus haneleri ile beraber ateş içinde yanmış, üç yüz seksen dokuz hayvan top ve mitralyöz ateşleri ile telef, iki bin dört yüz elli baş mevaşi ve binlerce kırat zahire ve birçok eşyayı talan ve yağma edilmiş ve birçok zahire gübrelıklar içine dökülerek yenilemez bir hale getirilmiştir. Ve külliyetli ev eşyası imha ve birçok evlerin kapu ve pencere vesaireleri tahrip olunmuş ve Eloğlu köyünden beş kadın ve kız dört gece askerler içinde alıkonulmuş, Alem-i İslamiyet'e haliki tarafından inzal olunup imam-ı kavi ile inanmış oldukları Kur'an-ı Azimüşani ayaklar altında çüğneyup ve üzerlerine takavvut edilmek suretiyle Din-i İslamiye tezyif ve tahkir edilmiş olduğu cümle-i istidlal ve meşhudatımızdan olmakla iş bu rapor tanzim edilmiştir.

15 Kânunusani 336

Şeyh Ali Sezai Efendi   Belediye Reisi Hacı Bey   Dedezade Mehmet Efendi
İmza   İmza   İmza

Baş Kâtip Hacı Efendi   Nazıfzade Ahmet Efendi   Karaküçükzade
İmza   İmza   Mustafa Efendi
İmza

Ve gayrihim⁸⁶

Hazırlanan rapordan ve diğer kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Türkoğlu ve çevresinde çok miktarda zarar ve ziyan olmuştur. Adil Bağdatlılar, Türkoğlu ve çevresindeki zarar ve ziyarı şu şekilde özetler: 35 ev yakılmış ve tahrip edilmiş, 23 şehit, 400 kadar koyun telef olmuş, çoğunluğu koyun olmak üzere 2500 hayvanın ve birçok ev eşyası ve erzak yağma edilmiştir. Yazar, yöre halkının bu dönemdeki maddi zarar ve ziyanın 10. 128. 000 kuruş olduğunu belirtmektedir.⁸⁷ Türkoğlu yöresinde özellikle Kılılı, Türkoğlu, Ceceli olmak üzere Şerefoğlu, Sarılar, Karalar, Araplar, İmalı, Şekeroba, Çakallı, Belpınar köyleri ağır hasar görmüştür. Evler tahrip edilmiş, hayvan sürülerine el konulmuş, birçok insan şehit edilmiştir.⁸⁸

Türkoğlu bölgesindeki Fransız vahşet ve katliamın tutanağından anlaşıldığına göre; 1920 Ocak ayının başında Maraş'a doğru gelmekte olan Fransız birliği Kılılı Köyü'nü kuşatarak geceyi orada geçirmişti. Ertesi günü sabaha üç saat kala Türkoğlu'na geçtiler ve şafaktan önce Ceceli Köyü'nü abluka altına alıp ateşe başladılar. Gecenin karanlığından faydalanan halk evlerini, mallarını bırakarak dağa çekildiler. Sabahleyin köye giren Fransızlar kırk haneden 31'ini yakmış ve bu evler içinde 5 kişi ile zahire ve hayvanlar yanmıştır. Durum, kayalıklara çıkan köylüler tarafından görülmüştür. Ateş içinde yanan beş kişi: Hasan oğlu Gökçe, Hüseyin oğlu Bedir Ahmet, Ömer'in kızı Hatice, Osman'ın kızları Fatma ve Ayşe'dir. Ayrıca 43 baş hayvan küçük ve büyükbaş hayvan ve 90 kovan bal arısı imha edilmiştir. 31 ev ile yüz kadar nüfus aç ve evsiz kalmıştır. Ceceli'nin 1. 176. 800 kuruşluk zararı meydana gelmiştir. Bu kuvvet o geceyi Ceceli'de geçirdikten sonra ertesi günü Türkoğlu'na dönerek birçok hayvan aldılar ve zahireleri çöplüğe döktüler. Ev eşyalarını tahrip ettiler. Hayvanların bir kısmını imha edip kalan hayvanları yanlarına alarak Maraş'a hareket ettiler.

Şerefoğlu köyünü sebepsiz yere topa tuttular. Top ateşinde üç ev yandı, eşyalar tahrip ve hayvanlar telef oldu. Çakallı köyünün merada yayılmakta olan büyükbaş (sığır) sürüsü mitralyöz ateşine tutuldu. Çakallı ve Şerefoğlu köylerinin 368 baş hayvanı telef edilmiştir. Fransızlar Şerefoğlu'na 80. 000 kuruşluk zarar vermişlerdir. Çakallı köyü halkı evlerini terk etmek zorunda kalmış, bütün zahire ve eşyaları yağma ve tahrip edilmiştir. Hasanoğlu Hasan'ın çobanı Hassa, Molla Nasıroğlu'nun çobanı Muhacir Abdvahap oğlu Memiş'in hanımı Esmâ, Nasır oğlunun hanımı Gülistan, üç kız çocuğu ve iki oğlan çocuğu şehit edildi.

87 Bağdatlılar, **a.g.e.**, s. 83-84-85.

88 Karadağ, **a.g.e.**, s. 33; Akbiyık, **a.g.e.**, s. 287.

Kılılı köyünden İbiksiz Ahmet, Topal oğlu Kadir ve Mehmet isiminde şahıslar da bu esnada yoldan geçerken şehit edildiler. Fransız kuvvetlerinin bir kısmı Kılılı Köyü'nde mezalimde bulunurken, İslâhiye tarafından gelen Türkoğlu'na gelen bir Fransız birliği köyü kuşattı, halk korkudan köyden kaçtı. Yakaladıkları Alhasoğlu Mehmet, kardeşi Mahmut, Halil, Kırşehirli oğlu Abdullah, Antepli'nin çobanı Hasan, çocuklarından Zeliha ve Abdullah oğlu Memik'in 8 yaşındaki kızı Hüsne, Osman'ın kızı 7 yaşındaki Zekiye, Kadirin oğlu 5 yaşındaki Ahmet, Ali'nin oğlu 4 yaşındaki Durdu, Ökkeş'in oğlu 6 yaşındaki Ali süngüleri takılarak diğerleri de iplere dizilip kurşunla vurulmak suretiyle şehit edildiler. Köyün işgali esnasında Fatış namında dul bir kadın, on yaşındaki Ruşen ve iki küçük çocuğu ile Hacıbekli köyüne kaçmak için köyden çıkınca, Fransız askerleri yollarını kesti. 10 yaşındaki Ruşen kendini büklerin içine attı. Askerle dikenli büklerin içine giremediklerinden bir iki el ateş edip ölmüştür diye bırakıldılar. Annesi ile iki çocuğunu alıp götürdüler. Ruşen, bir saat kadar bekledikten sonra köye gitmek için büklerin arasından çıkınca Fransız askerleri tarafından yakalandı ve süngü ile feci bir şekilde katledildi. Annesi de bu manzarayı gördü. Bunun yanında Fransız ve Ermeni askerleri 4 kadının namuslarına el uzattı. Evlerde bulunan Kur'an-ı Kerim kitapları parçalanmış, ayaklar altında çiğnenmiş ve üzerlerine pislenmiş olarak bulundu. Türkoğlu'nda 2055 küçük ve büyükbaş hayvan, 5000 kırat zahire, 500 batman yağ, 30 takım yatak, 1000 batman bakır, 5000 batman pekmez, 1000 adet çuval, 500 kilim, 600 keçe telef edilmiştir. Türkoğlu'nun zararı 7.365.000 kuruştur.

Bir hafta zarfında toplam 31 ev yanmış, 33 kişi şehit edilmiş, üç ev top ateşle tahrip edilmiş, beş kişi evleriyle birlikte yanmıştır. 2839 büyük ve küçükbaş telef olmuş, birçok zahire gübrelere dökülmüştür. Birçok ev eşyası tahrip edilmiştir.⁸⁹ Ceceli, Kılılı, Gökpınar, Sarılar köylerinde eli silah tutan gençleri ayırdılar. Bunlara çeşitli işkenceler yaparak, ihtiyar ve çocukları aç olarak perişan bir halde bıraktılar.⁹⁰

Fransız kuvvetlerinin 03 Ocak-12 Şubat 1920 tarihleri arasında Türkoğlu ve çevresinde yaptıkları yağma ile maddi ve manevi tahribat, ziraatla uğraşan yöre halkına pahalıya mal olmuş ve ekonomik olarak çökertmiştir. Türkoğlu ve çevresinde Fransızlar ile yapılan mücadeleler ve onların katliamları **İrade-i Millîye**

89 Akbıyık, a.g.e., s. 188-189.

90 Akbıyık, a.g.e., s. 185.

Gazetesi, 19 Ocak 1920 sayısında “Elbistan Haberleri”⁹¹ve Hâkimiyet-i Millîye Gazetesi’nin 3 Mart 1920 sayısında çıkan “Maraş” başlıkları altında tüm yurda duyurulmuştur.

Millî Mücadele Şehitleri

Fransızların Türkoğlu bölgesini işgali sırasında pek çok insanımızı şehit etmişlerdir. Biz burada ancak isimleri belli olanları tespit ettik. Türkoğlu cephesine Maraş ve diğer taraflardan gelip de şehit olan veya yaralanan birçok çete bulunmaktadır. Bunlardan en meşhuru Kılılı köyü yakınlarında Tanışman tepe çarpışmasında yaralanan Muallim Hayrullah’tır. Maraş’ta bulunan Alman hastanesine kaldırılmış ancak burada çalışan bir Ermeni doktor tarafından zehirlenerek şehit edilmiştir.

Türkoğlu: Fransız işgali döneminde şehit edilen 14 kişinin isimleri şunlardır: 1-Alhasoğlu Mehmet, 2-Alhasoğlu Mahmut, 3-Halil adlı bir şahıs, 4-Kırşehirlioğlu Abdullah, 5- Antep’linin çobanı on yaşında Hasan, 6-Küçük bir kız olan Zeliha, 7-Abdullah oğlu Memik’in sekiz yaşındaki kızı Hüsne, 8-Osman’ın kızı yedi yaşında Zekiye, 9-Kadir’in oğlu beş yaşında Ahmet, 10-Ali’nin oğlu dört yaşındaki Durdu, 11-Ökkeş’in oğlu altı yaşlarında Ali, 12-Fatış namındaki dul kadının on yaşındaki oğlu Ruşen, 13- Çelik ailesinden bir yaşlı bir kadın, 14-Mustafa adlı şahıs, 15- Velice Süleyman.

Kılılı: 1-İbiksiz Ahmet, 2-Topaloğlu Kadir, 3-Mulla’nın oğlu Mehmet.

Ceceli: Fransızların Ceceli’de yakarak şehit ettikleri şahıslar şunlardır: 1-Hasan oğlu Gökçe, 2-Hüseyinoğlu Bedir Ahmet, 3-Ömer’in kızı Hatice, 4-Osman’ın kızı Fatma, 5-Osman’ın diğer kızı Ayşe.

Çakallı: Çakallı köyünde Fransızların şehit ettiği kişilerin isimleri: 1-Nasır Hasan oğlu Hasan’ın çobanı Hasan, 2-Mulla Nasıroğlu’nun çobanı muha-

91 Hatice Başkan, **Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş’ı İşlemesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006, s. 27.

cir Abdi, 3-Vahap'ın oğlu Memiş'in karısı Esmâ, 4-Nasıroğlu'nun karısı Gülistan, 5- Nasıroğlu'nun küçük bir kızı, 6- Nasıroğlunun diğer bir küçük kızı, 7- Nasıroğlu'nun bir başka küçük kızı, 8. Nasıroğlu'nun bir oğlu, 9-Nasıroğlu'nun bir diğer oğlu.

Murat Çakıroğlu: Bu köyde Türklerle Ermeniler birlikte yaşamaktaydı. İşgalci güçlerin kışkırtmalarıyla ayaklanan Ermeniler, masum ve silahsız komşularına saldırmışlardır. Anlatılan rivayetlere göre köyden 33 kadar Türk şehit edilmiştir. Köydeki Türk ahalinin bir kısmı ise Şekeroba'ya kaçarak kurtulmuştur. Bunlardan başka Türkoğlu köylerinde Ermeniler tarafından şehit edilen birçok Türk daha bulunmaktadır. Ancak isimleri tespit edilenler bunlardır.

SONUÇ

Maraş önce İngilizler sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. İngiliz işgali döneminde şehirde ciddi bir olay yaşanmazken, Fransızların 30 Ekim 1919'da Maraş'ı işgali büyük olaylara sebep olmuştur. Yerli Ermenilerin kışkırtmaları ile Fransızlar kaledeki Türk bayrağını indirmeye kalkmışlar ve Bayrak olayı denilen olay yaşanmıştır. Yine Fransız ve Ermenilerin Türk kadınlarına saldırması ile Sütçü İmam olayı yaşanmıştır. Bu olaylardan sonra Maraş halkı Fransızlara karşı büyük bir mücadele başlatmışlardır. Başta Maraş olmak üzere Türkoğlu ve Pazarcık'ta Fransızlara karşı başlatılan mücadelede Türk kuvvetleri büyük başarılar kazanmışlardır. Pazarcık taraflarındaki Türk kuvvetleri Fransızların Antep üzerinden Maraş'a yardım yapmasını engellerken, Türkoğlu taraftaki kuvvetler de Adana ve Antakya üzerinden Fransızların Maraş'a asker ve mühimmat naklini engellemişlerdir.

Maraş milli mücadelesinde şehir içindeki çarpışmalardan sonra en önemli çatışmalar Türkoğlu cephesinde yaşanmıştır. Çünkü Fransız kuvvetleri Maraş'a asker, iâşe ve mühimmat naklini ana kuvvetlerinin olduğu İslâhiye ve Adana tarafından getirip Türkoğlu üzerinden Maraş'a götürmek zorundaydılar. Ayrıca Maraş'a en yakın demiryolu istasyonu İslahiye olup burası da Türkoğlu'na yakındı. Bu bakımlardan Türkoğlu'nun stratejik bakımdan önemi büyüktü. Yukarıda ayrıntılı olarak anlatıldığı gibi Fransızlar Maraş'a buradan gelmekteydiler. Bunu bilen millî kuvvetler Fransızların önünü keserek onlara ağır kayıplar verdirmişlerdir. Bu yüzden Fransızlar Türkoğlu ve köylerinde büyük bir katliam gerçekleştirmişlerdir. Bu katliamdan onlarca Türk şehit olduğu gibi evler yakılmış, hayvanlar gasp edilmiş ve büyük bir tahribat yapılmıştır. Bu tahribat bir heyet tarafından yerinde tespit edilerek bir rapor hazırlanmıştır. Diyebiliriz ki Maraş milli mücadelesinde şehirden sonra en fazla Türkoğlu ve çevresinde katliam ve tahribat yapılmıştır. Fransızların Maraş'ta yakıp yıktıkları köyler sadece Türkoğlu ve çevresindeki köylerdir. Ayrıca Maraş milli mücadelesinde öne çıkan Muallim Hayrullah, Türkoğlu Mustafa Çavuş, Mıllış Nuri Göynüklü Yusuf Çavuş, Zafer ve Muharrem Bayazıt Beyler Türkoğlu cephesinde büyük yararlıklar göstererek kahramanlaşmışlardır. Türk kuvvetleri Fransızlar ile Türkoğlu cephesinde savaşırken çevre köyler büyük zarar görmüştür. Fransızlar başta Türkoğlu olmak üzere Ceceli, Sarılar, Karalar, Şekeroba, Kılılı, Çakallı ve Şereföğlü köylerinde büyük tahribatlar yaparak birçok insanı şehit etmişlerdir.

KAYNAKÇA

AKBIYIK, Yaşar, **Millî Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Kültür Bakanlığı Yay, Ankara 1990.

BAĞDATLILAR, Adil, **Uzunoluk: İstiklal Harbinde Maraş**, Kervan Yayınları, 1974.

BAŞKAN, Hatice, **Türk Basınının Fransız İşgali Altındaki Maraş'ı İşlemesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş 2006.

“Eloğlu'nda Fransız Vahşeti”, **Dava Dergisi**, Sayı: 3, Kahramanmaraş 1994.

ERDAL, Hasan, **Millî Mücadele'de Türkoğlu Cephesi**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tezi, Kahramanmaraş 2005.

GÖKHAN, İlyas, “Kurtuluş Savaşında Türkoğlu Cephesi”, **Kahramanmaraş Türkocağı Gazetesi**, Kahramanmaraş 1994.

GÖKHAN, İlyas, **Tarihi Coğrafyası ve Kültürü İle Türkoğlu**, Ankara 2008.

GÜNAY, Nejla, **1909'da Maraş'ta Ermeni Olayları**, Ukde Yay., Kahramanmaraş 2009.

KARABEKİR, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Yüce Yayınları, İstanbul 1990.

KARADAĞ, Hüsameddin, **İstiklal Savaşında Maraş**, Kahramanmaraş Kurtuluş Müzesi Kurma ve Yaşatma Derneği, Kahramanmaraş 1994.

McCARTHY, Justin, **Ölüm ve sürgün: Osmanlı Müslümanlarına Karşı Yürütülen Ulus Olarak Temizleme İşlemi 1821-1922**, (çev. Bilge Umar) İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1998.

OKUMUŞ, Mustafa, **Beyoğlu Beldesi-II: dünü bugünü (Karalar-Sarılar=Beyoğlu)**, Sakınmaz Ofseti, Kahramanmaraş 2006.

ÖZALP, Yalçın, **Ermeni İntikam Alayı Maraş'ta (vesikalar 1919-1920)**, Kahramanmaraş Belediyesi, Kahramanmaraş 2005.

ÖZALP, Yalçın, **Mustafa Kemal ve Millî Mücadelenin İlk Zaferi**, Semih Ofset Matbaacılık, Ankara 1984.

Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi: “İngiliz ve Fransızların Güney-Dogu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Millî Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan

Muharebeler ve Revandiz Harekâtı (15 Mayıs 1919-20 Ekim 1921)”, C 4, Genelkurmay Başkanlığı, Ankara 1966,

TANSEL, Selahattin, **Mondros’tan Mudanya’ya Kadar**, MEB Yay. , C III, İstanbul 1991.

Kahramanmaraş I. Kurtuluş Sempozyumu 10-11 Şubat 1986, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1987.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/006.doc>.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/005.doc>.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/010.doc>.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/021.doc>.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/020.doc>.

<http://www.devletarsivleri.gov.tr/kitap/belge/995/034.doc>.

MİLLÎ MÜCADELE'DE ADANA (GÜNEY) HAVALİSİ KOMUTANLARI

Doç. Dr. Kemal ÇELİK*

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı sonunda müttefiklerinin yenilmesi ve savaşa tek başına devam edemeyen Osmanlı Devleti'nin isteği üzerine Mondros Mütarekesi ilân edildi. Savaşın galibi İtilâf Devletleri, daha savaş devam ederken aralarında yapmış oldukları 'Gizli Antlaşmalar' gereği Osmanlı topraklarını işgale başladılar. Bu gizli antlaşmalardan, Osmanlı'nın Adana (Güney) havalisini ilgilendiren ve bölgenin İngilizler ile Fransızlar arasında paylaşılmasını öngören 3 Ocak 1916 tarihli M. Sykes-G. Picot Sözleşmesi ve bunu takiben 9-16 Mayıs 1916'da bu iki devletin aralarında imzaladıkları Sykes-Picot Antlaşması'dır.

Mondros Mütarekesi'nde, işgallerle ilgili bir madde olmamasına rağmen, İngilizler önce 3 Kasım 1918'de Musul'u işgal ettiler. Bunu 9 Kasım'da İngiliz ve Fransızlar'ın İskenderun, 17 Kasım'da Mersin, 20 Aralık 1918 Adana ve daha sonra da Antep, Maraş ve Urfa'yı işgalleri takip etti. Adı geçen bu yerlerin işgalleri üzerine, yerli halkın teşebbüsü ile **çete** adı verilen **Kuvâ-yı Milliye** veya **millî müfrezeler** kurulmuş, yer yer işgal kuvvetlerine karşı çıkmaya, baskınlar verilmeye başlanmıştır.

Sivas Kongresi'nde müdafaa-i hukuk cemiyetleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adı altında bir çatıda toplanmıştı. Bunu takiben, Sivas Kongresi kararlarına da uygun olarak; Mustafa Kemal, Adana ve havalisindeki şehir ve kasabalardan işgal edilenlerin kurtarılması, henüz işgal edilmeyen yerlerin de işgal altına girmesini önlemek üzere, silâhlı bir teşkilat olarak, 1 Kasım 1919'da, **Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanlığı**'nı, buna bağlı

---

* Başkent Üniversitesi Atatürk Uygulama ve Araştırma Merkezi Öğretim Üyesi, Ankara/Türkiye.

olarak da **Adana Doğu ve Adana Batı Cephesi Kuvâ-yı Milliye Komutanlıkları** ile **Mersin ve Tarsus Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı**'nı kurmuştu. Daha sonra 16-29 Kasım 1919'da yapılan Sivas Komutanlar Toplantısı'nda, Topçu Binbaşı **Kemal** komutanlığa, yardımcılığına da Piyade Yüzbaşı **Osman Nuri** atandılar. Görev bölgesi geniş olduğundan, Ali Fuat Paşa'nın, 4 Aralık 1919'da, Kayseri'de düzenlemiş olduğu 'Komutanlar Toplantısı' sonunda Yüzbaşı Osman Nuri **Kilikya Doğu Cephesi** Komutanı, Jandarma Yüzbaşı Ali Ratip **Kilikya Batı Cephesi Komutanı** olarak görevlendirildiler. Bu arada, Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye de, Konya Ilgın'daki Yüzbaşı Emin Resa'yı **Adana'ya Mürettep Bir Nolu Fedâi Müfrezeler Komutanlığı**'na atamıştı. Mustafa Kemal, birer vesika halinde imzaladığı atama kararları ile birlikte, bu komutanlara gerekli talimatı da vermiş, komutanların halktan biri oldukları görüntüsü vermek ve halkın, onları daha kolay benimsemesini sağlamak düşüncesiyle, yöredeki tanınmış oymak adlarına dayanarak; Binbaşı Kemal'e (**Kozanoğlu Doğan**), Yüzbaşı Osman Nuri'ye (**Aydınoğlu Tufan**), Yüzbaşı Ali Ratip'e (**Tekelioğlu Sinan**) takma adlarını vermiş, Yüzbaşı Emin Resa da (**Emin Aslan**) olarak bölgelerinde başarılı hizmetler vermişlerdir.

Adana ve havalisinde adı geçen bu komutanlar dışında çok sayıda komutan ve Kuvâ-yı Milliyeci vardır. Bunların hepsini değerlendirmek istesek de mümkün değildir. Yalnız, bu komutanlar dışında, Fransızlarla **Karboğazı Muharebesi**'ni yapan ve Fransız Komutan Mesnil ile bir Fransız Taburu'nu esir alan ve **Karaâfet** ya da **Karabomba** lakaplarıyla anılan Teğmen **Hasan** (Akıncı)'dan da söz etmek isteriz.

Anahtar kelimeler: Millî Mücadele, Adana, Kuvâ-yı Milliye, Komutanlar.

ABSTRACT

At the end of the First World War allies defeated and unable to continue the war alone at the request of the Ottoman Empire was declared Mondros Armistice. Allied victors states, while continuing the war that they have made them 'Secret Treaties' required the Ottoman Empire occupation began. On the secret treaty, the Ottoman Adana (South) surround concern the region's shared between the British and the French, dated January 3, 1916 envisaging M. Sykes-G. Picot Agreement and the subsequent 9 to 16 May 1916 between these two states is that they signed the Sykes-Picot Treaty.

The Mondros Armistice, although there is an article about invasions, British forces occupied Mosul ago 3 November 1918. That the British and French on November 9 Iskenderun, Mersin on November 17, December 20, 1918 in Adana and then, Antep, Maras and Urfa was followed by the occupation. On the occupation of these places mentioned by the locals, with attempted militia (milis, çete) called the national detachments established, in places, to be opposed to the occupation forces, raids began to be given.

Defense Law Societies at the Sivas Congress, Anatolia and Rumelia name-Law Society had gathered under one roof. Subsequently, the Sivas Congress decided in compliance with Mustafa Kemal, Adana and surround in the cities and towns of the occupied their rescue, yet unoccupied premises still under occupation from entering, to prevent armed as an organization November 1, 1919, Cilicia Forces of the National Command, and depending on it Adana Eastern and Adana Western Front Command of the National Forces-with Mersin and Tarsus of the National Forces Command was established. Then, 16 to 29 November 1919 at the Meeting of the Sivas Commander, Major Kemal Artillery, infantry captain Osman Nuri were appointed the assistant. The mission is broad, Ali Fuat Pasha, 4 December 1919, in Kayseri, which was held 'Commanders Meeting' at the end of Captain Osman Nuri Cilicia Eastern Front Commander of the Gendarmerie Captain Ali Ratip Cilicia on the Western Front as the Commander were appointed. Meanwhile, Mustafa Kemal Pasha, nd also the Representative Committee, Konya, Adana mürettep a tamarisk Emin Resau the Captain was appointed as the Commander of the bouncer detachments. Mustafa Kemal, the a document form signed appointment decisions, together with the commanders necessary instructions have given, the commander of one of the people that they give the appearance and the people them to adapt more easily to provide, with

the idea in the region recognized tribe name based on; Major Kemal (Kozanoğlu Doğan), Captain Osman Nuri (Aydınoğlu Tufan), with Captain Ali Ratip (Tekelioğlu Sinan) have given the nickname, Captain Emin Resa (Emin Arslan) gave successful services in the region.

In Adana and surround said that many commanders and commanders outside the nationalists are measur-yi. Whether we want to evaluate all of them is not possible. Alone, except for the commander, engaged in battle with the French and the French Commander of Karboğaz with Mesnil, a French battalion captured the area and Karaâfet or referred to by the moniker of Karabomb Lieutenant Hasan (Raiders, Akıncı) than we would like to mention also.

Key Words: National Struggle, Adana, National Forces, Commanders.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı sona ererken, müttefikleri olan Almanya ve Avusturya-Macaristan yenilmiş, savaşa devam edemeyeceğini anlayan Osmanlı Devleti de, 8 Ekim 1918'den itibaren, savaşa son vermek üzere girişimlerde bulununca, 30 Ekim 1918'de, Mondros Mütarekesi'ni imzalamak zorunda kalmıştı. Savaşın galibi İngiltere, Fransa ve Rusya'dan oluşan İtilâf Devletleri, daha savaş devam ederken aralarında yapmış oldukları 'Gizli Antlaşmalar' gereği, Osmanlı topraklarını (savaşın dışında kalan Rusya hariç) işgale başladılar. Bu gizli antlaşmalar arasında, Osmanlı'nın, Adana (Güney) havalisini ilgilendirmekte olanı, bölgenin İngilizler ile Fransızlar arasında paylaşılmasını öngören 3 Ocak 1916 tarihli M.Sykes - G.Picot Sözleşmesi ve bunu takiben, 9-16 Mayıs 1916'da, bu iki devletin aralarında imzalamış oldukları Sykes-Picot Antlaşması'dır.

Birinci Dünya Savaşı sonlarına doğru, Halep çevresine hareket eden **Mustafa Kemal Paşa'nın**, bu savaşın son muharebesi kabul edilen, 26 Ekim 1918'de, **İngilizleri** ve **Arapları** yendiği **Katma Muharebesi**, son zaferimiz oldu. Güney ve Güneydoğu halkını silâhlendirerek, Anadolu'yu savunmak düşüncesiyle **Kilis** ve **Antep'e** gelen **Mustafa Kemal**, konuk edildiği Mevlevi Tekkesi'nde, Kilis ileri gelenleri ile halkı toplayarak (Atay, 1998: 60): *"Savaşın henüz bitmediğini, asıl bundan sonra kurtuluş savaşının başlayacağını ve ona göre hazırlanmaları gerektiğini"*, söyledi. Ordunun elindeki en yeni silâhlardan bir kısmının halka dağıtılmasını sağladı (Güzelbay, 1984: 87, 88) (Atay, 1998: 62, 63). Böylece **Mustafa Kemal**, Ekim 1918 sonlarında İngilizlerin kaygı verici muhtemel bir ilerlemesini durdurmakla, bir bakıma **Suriye** ile **Anadolu'nun** güneydoğu sınırını belirlemişti (Türk geldi, 1948: 8-23) Bayur, 1990: 158-188) (Tansel, 1991: 316-318). **Mustafa Kemal**, Yaveri Cevat Abbas (Gürer) ile geldiği **Antep** ve **Kilis'ten** ayrılp **Adana'ya** giderken; 30 Ekim 1918'de, **L. v. Sanders'in**, Yıldırım Ordu Grubu Komutanlığını mütareke gereği, **Mustafa Kemal'e** bırakmasını isteyen Sadrazam **A. İzzet Paşa: Kilis'ten** Adana'ya gitmek üzere yola çıkmış olan **Mustafa Kemal'e** de: *"Yıldırım Ordu Grubu Komutanlığı'nı kabul ettiği takdirde, hemen Adana'ya hareket etmesi"*, ricasını bildiren, 30 Ekim 1918 tarihli, telgrafı çekmişti. Bu teklifi kabul eden **Mustafa Kemal**, VII. Ordu Komutanlığı vekâletini XX. Kolordu Komutanı **Ali Fuat Paşa'ya** bıraktı. Gelmiş olduğu **Adana'da**, 31 Ekim 1918 akşamı, **L. v. Sanders'den**, Yıldırım Ordu Grup Komutanlığı'nı devraldı (H. T. V. D. , 1959: 691-693) (Altay, 1970: 151) (Çelik, 1999: 37 v. d).

Yıldırım Ordu Grup Karargahı Adana'da **Ali Münif Caddesi** üzerinde bulunan **Muradiye** (Murat Palas) **Otel**'inde idi. **L. v. Sanders** ve kurmay heyeti de Muradiye Otel'indeydiler. L. v. Sanders ve **Mustafa Kemal**, bir süre yalnız olarak karşılıklı olarak görüşükten sonra, **Sanders**, komutayı **Mustafa Kemal**'e teslim etti. Bu görev devir teslimi sırasında, bazı **Alman** subaylarının: “*Savaş bitmiştir, çaba göstermek artık boşunadır*”, sözlerine, “*Onlar için savaş bitmiş olabilir, bizim için yeniden başlıyor*”, karşılığını veren **Mustafa Kemal**, mütarekenin imzalandığını 31 Ekim 1918'de geldiği **Adana**'da, saat 18.00'den sonra öğrendi. **İstanbul**'dan 2 Kasım'da gönderilen, ancak 3 Kasım 1918'de eline geçen, mütareke metninde yer alan mütareke şartları şifre telgrafla Sadrazam ve Harbiye Nazırı **A. İzzet Paşa** tarafından kendisine bildirildi. Mütareke şartlarını öğrenen **Mustafa Kemal**, ilgili makamlara, bu mütareke şartları aynıyla uygulandığı takdirde ülkenin tümüyle işgale uğrayacağı görüşünü bildirdi (H:T. V. D. , 1959: 736, A. A. M. , 1991: 14-16, Hatipoğlu, 2009: 55). Mondros Mütarekesi'nde işgal edilecek yerlerle ilgili bir madde bulunmadığı halde, İngilizler önce 3 Kasım 1918'de, petrol bölgesi Musul ve Irak'ı işgal ettiler. Bunu 9 Kasım 1918'de İngiliz ve Fransızlar'ın birlikte İskenderun, 17 Kasım'da Mersin, 20 Aralık 1918'de Adana ve daha sonra da Antep, Maraş ve Urfa'yı işgalleri takip etti. Adı geçen bu yerlerin işgal edileceği duyumunu alan bölge halkı tarafından Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulmuş, işgalleri takiben halktan oluşan **milis, çete** adı verilen **Kuvâ-yı Milliye müfrezeleri** (millî kuvvetler müfrezeleri) oluşturularak, yer yer işgal kuvvetlerine karşı çıkılmaya, baskınlar verilmeye başlanmıştı (B. O. A. , B. E. O. , No: 340957) (Özoğuz, 1934: 20-22) (Ener, 1963: 15) (Çelik, 1999: 53-66).

Adana'ya geldikten sonra; Yıldırım Ordu Grubu Komutanlığı'nı devralarak, karargahını kuran ilk günden itibaren, şehrin ileri gelenleri, aydınları ve halkla yakın ilişki kuran **Mustafa Kemal**, bu şahsiyetlerle yörenin ileri gelenleri ve aydınlarının görüşme isteklerine de olumlu cevap verdi. 3 Kasım 1918'e kadar, halkla toplantı ve konuşmalar yaptı. 5 Kasım 1918'de, onuruna verilen bir akşam yemeğinde yaptığı konuşmada (Bıyıklıoğlu, 1982: 63, Tansel, 1991: 37): “*Memleketin kurtulacağını, ümitlerin henüz sönmediğini, bunun için mücadele edeceğini ...*”, ifade etti. **Yüreğir Ovası** ile **Tarsus**'un kuzeyinde incelemeler yaptı. **Gülek Boğazı** yolu üzerindeki **Kürtmusa Köyü** sirtlarında siperler kazdırdı. Elindeki kuvvetlerin azlığına rağmen, milletine duyduğu güvenle, düşmanı **Adana Bölgesi**'nde durduracağına inanıyordu. Bu inancı-

nı ordusunun subaylarına da aşıladı. 5 Kasım 1918'de, Mersin'e giderek 23. Tümen Komutanı Albay **Bahaeddin Bey**'in misafiri oldu. **Mersin**'deki toplantı ve görüşmelere Albay **Bahaeddin Bey**, **A. Fuat Paşa** ve **Nihat Paşa** da katıldılar. Mersin'de Mutasarrıf **Galip Bey**, Jandarma Tabur Komutanı **Hasan Zühtü** ve Jandarma Bölüğü **Yüzbaşısı Talat** Beylerle yaptığı görüşmelerde, alınması gerekli önlemleri bildiren **Mustafa Kemal**, mevcut karakolların miktarı ve eldeki silâhlar hakkında bilgi aldı. **Silifke** sınırı ile **Toros** eteklerinde karakol sayısının arttırılmasını, depodaki yeni silâhların bol cep-hane ile birlikte dağ köylerine dağıtılmasını istedi. (Komisyon, 1971: 1-30) (Arıkoğlu, 1961: 71). Adana'daki 3 Kasım toplantısında alınan kararların da uygulanması kabul edildi. Fakat, **Mustafa Kemal**'in bu savunma tertipleri yarıda kalmıştır.

Katma'daki VII. Ordu'nun 20. Kolordu Komutanı ve İskenderun'da mü-tarekenin uygulanmasıyla görevli heyetin başkanı olan **Ali Fuat (Cebesoy) Paşa** ile 6 Kasım 1918'de görüşerek, gelişmelerin olumsuz sonuçlanacağı konusunda görüş birliğine varan **Mustafa Kemal: Ali Fuat Paşa**'ya: Yıldırım Ordu Grubu kaldırılınca, asıl büyük görevin kendisine düşeceğini, ilk müdâfaa tedbirlerini almasını ve yeni bir direnişin halk tarafından başlatılması gerektiğini belirtti. Yıldırım Ordu Grubu kaldırıldıktan sonra da direniş çalışmalarını sürdüren **Mustafa Kemal**, Adana'da gayrimüslim halk temsilcileri ile de görüştü. Fakat bu görüşme olumsuz sonuçlandı. 8 Kasım 1918'de, II. Ordu Komutanı **Nihat Paşa** (Anılmış), ve Adana'daki ileri gelen bazı şahsiyetlerle de görüşen **Mustafa Kemal**, 7 Kasım'da Yıldırım Ordu Grubu'nun kaldırılması ve İstanbul'a dönmesi istenildiğinden, 10 Kasım 1918'de, Adana'dan ayrılacağını, düşman gelirse ne yapmayı düşündüklerini sordu. Toplantıda bulunan şehrin varlıklı şahsiyetleri maddî mânevî bütün güçlerini fedaya hazır oldukları cevabını verdiler. **Mustafa Kemal**, Adana'da kısa bir süre kalmış olmasına rağmen, Milli Mücadele'ye temel oluşturan önemli adımlar attı. Emrinde ve yakınındaki komutanlar ve kurmaylarla birlikte, başarılı bir işbirliği gerçekleştirdi. Harbiye Nezareti emrine verildiği hakkındaki Padişah emri (İrade-i Seniyye), 10 Kasım 1918'de Grup Komutanlığı'na tebliğ olunan ve görevini II. Ordu Komutanı **Nihat Paşa** (Anılmış)'ya devreden **Mustafa Kemal**, silâh arkadaşlarına veda ederek, 10-11 Kasım 1918 gecesi trenle Adana'dan İstanbul'a hareket etti (Cebesoy, 1953: 30) (Ener, 1970: 23, 24) (Çelik, 1999: 36-46).

Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti

Amasya Tamimi, Erzurum ve Sivas Kongreleri'ni takiben, millî cereyan oldukça güçlü bir noktaya ulaşmıştı. Sivas Kongresi'nde, Müdâfaa-i Hukuk ve Redd-i İlhâk Cemiyetleri, **Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukuk-u Milliye Cemiyeti** adı altında tek bir teşkilât haline getirilmişti. Kongrede, sadece doğu sınırlarının değil, bütün Türkiye'nin savunulması kararlaştırılmış, Adana ve havalisinde, savunmaya yönelik teşkilâtlar ile kurulacak millî ordu hakkında alınan kararlar gereğince hazırlanan esaslı bir **Nizâmname** yayınlanmıştı. Bu arada, Sivas Kongre Heyeti, Güney Cephesi'nin güvenlik bakımından kolordulara bölünmesi ve Millî Ordu Teşkili hakkındaki kararının gerekçesini de açıklamıştı (Saral, 1966: 63-65).

11 Eylül 1919'da, güvenlik bakımından, bölge kolordulara bölündü. Develi, Niğde, Ulukışla, Lamas Çayı (dahil) hattı ile Bahçecik, Kozan, Osmaniye, İskenderun (dahil) hattı arasında kalan birinci bölge, 20. Kolordu ile bölge içindeki Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri'ne verildi. 20. Kolordu, bölgedeki güvenlik işlerini Niğde'deki 11. Tümen ile sağlayacaktı. Konya'daki Lamas Çayı (Mersin hattında)'nın batı kesiminde yetkili kılınan 12. Kolorduya da, Konya'da bulunan 41. Tümen'e bağlı alaylara, bazı bölgelerin emniyet, asayiş ve ikmalini sağlama görevini verdi. Kolorduların mevcutları çok az ve bunlara bağlı tümenler de Kilikya bölgesine çok uzaktı. İstanbul Hükûmeti, itilâf kuvvetlerine silâhla karşı konulmamasını emretmiş olduğundan, bu kolorduların yapabildiği işler bölgeleri içindeki, millî teşkilâtları takviye ve yardım etmekten öteye geçemiyordu. Her kolordu kendisine verilen bölgeyi, duruma uygun olarak ikinci derecede bölgelere ayıracak ve her bölge için en yakın yerlerde birer teşkilât merkezi kuracaktı. Bu merkezler, teşkilâta memur olacakların ikmâl yeri, gönderilecek silâh, cephane ve diğer malzemenin depo yeri ve muhabere merkezi olacaktı. Bu teşkilât çok gizli tutulacak, teşkilâtın muhafaza ve emniyeti bakımından, emniyet kuvvetleri ve müfrezeler teşkil edilerek vazifelendirilecekti. Bu esaslara göre, Millî Ordu teşkilinde alınacak tedbirlere ait direktifler verildi (Cebesoy, 1953: 257, 258) (Saral, 1966: 65-67).

Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanlığı ile Adana Doğu ve Batı Cephesi Komutanlıkları'nın Kurulması

Fransızlar'ın, Adana, Mersin, Osmaniye, Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini işgal etmeleri üzerine, adı geçen bu yerlerde, yerli halkın teşebbüsü ile sivil halk

veya milislerden oluşan **çete** adı verilen millî müfrezeler kurulmuş, işgal kuvvetlerine karşı çıkılmaya, baskınlar verilmeye başlanmıştı. Kozan'ın işgalini takiben, ilgileri olmadığı halde, Ermeni Kırkor Yaver'in öldürülmesinden sorumlu tutulacakları korkusu ile, Kozan'dan kaçarak, bir süre Konya'da kalan, Emmi Mustafa lakaplı dava vekili Mustafa Faik (Üstün), Sehlikoğlu Hasan, Belediye Kâtibi Ali (Arık), Kurtoğlu Hulusi ve Topaloğlu Halil, Sivas Kongresi sıralarında çeşitli girişimlerde bulunmuş ve gerekli direktifleri almak üzere, 24 Ekim 1919'da, Sivas'a gelmişlerdi. 30 Ekim 1919 günü akşamı Sivas Lisesi'nde Heyet-i Temsiliye ile, 31 Ekim gecesi geç vakitlerde de Mustafa Kemal ile görüşen heyet, yörede, halkın mücadelesine yön verecek bir komutanın görevlendirilmesini istedi (Tufan, 1964: 31) (Ener, 1970: 50).

Heyetin anlattıklarını dinleyen M. Kemal, yörede silâhlı bir teşkilât kurulmasına karar vererek, Kozan Heyeti henüz orada iken, 1 Kasım 1919 sabahı, **Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanlığı** adını verdiği bir komutanlık kurdu. Bu komutanlık, Adana Vilâyeti'nin tamamı ile Tarsus ve Mersin bölgesini kapsıyordu. Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'na Topçu Binbaşısı **Mehmet Kemal**, yardımcılığına Piyade Yüzbaşısı **Osman Nuri** atandılar. Askerî birlikler, İstanbul'un emrinde olduğundan, Mustafa Kemal Paşa, mücadeleyi halkın başlattığı ve komutanların halktan gelen kimseler oldukları görüntüsünü vermek, komutanların halk tarafından kolay benimsenmesini sağlamak düşüncesiyle, Kozanlılar'a sorarak öğrendiği yörenin tanınmış oymak adlarına dayanarak, Mehmet Kemal Bey'e **Kozanoğlu Doğan**, Osman Nuri Bey'e **Aydınoğlu Tufan** takma adlarını verdi. Tayin edildikleri bölgede göreve başlamalarını istedi. Mustafa Kemal, komutanlara, imzaladığı atama kararları ile birlikte, gerekli talimâtı da vermişti (Tufan, 1964: 4, 5, 31-33).

Adana Doğu Cephesi Komutanlığı'nın Kurulması

Kozanoğlu Doğan ve **Aydınoğlu Tufan** Beyler, Ekim 1919 sonlarında, Sivas'dan ayrıldılar. Aldıkları emir ve talimât gereği, işgal mıntikasına girerek teşkilât kuracaklardı. Fakat, işgal bölgesine girmekte güçlük çektiler ve Develi'de, plânladıklarından daha çok kalmak mecburiyetini duydular. Sivas'da bulunan Mustafa Kemal'e durumu arz ederek, destek istediler. Bunun üzerine, Sivas'ta düzenlenen ve kolordu komutanlarının katıldığı bir toplantıda, **Kozanoğlu Doğan** ve **Aydınoğlu Tufan**'ın harekâtını kolaylaştırmak üzere, kolorduların yardım edeceği bölgeler belirlendi (Cebeşoy, 1953: 257, 258) (Tufan, 1964: 48).

Sivas Komutanlar Toplantısı'ndan Ankara'ya dönerken, **Kozanoğlu Doğan** ve **Aydınoğlu Tufan** Beyleri, talimât vermek üzere Kayseri'ye davet eden **Ali Fuat Paşa**, 4 Aralık 1919'da Kayseri'de, Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı Komuta Heyeti ile yaptığı bu görüşmede geriden gönüllü yedek subaylarla halk gönüllülerinden kuvvet gönderileceğini, silâh ve cephane verileceğini, durumun hükümet memurlarına duyurulmamasını. İşgal bölgesine kimin girmek istediğini sordu. **Aydınoğlu Tufan** Bey, işgal bölgesine gireceğini, kendisine arkadaş verilmesini istedi. Jandarma Yüzbaşı **Ali Ratip** Bey (**Sinan Tekelioğlu**) uygun bulunarak ataması yapıldı. 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanı olan **Kozanoğlu Doğan** Komutası'ndaki yerlerde komutanlara görev bölgelerini de bildirdi. Zamantı Çayı, Tumlukale, Yumurtalık hattı (dahil) ile Göksun, Andırın, Kaypak hattı (dahil) arasındaki, Kilikya Doğu Bölgesi Komutanlığı'na **Aydınoğlu Tufan Bey**, Zamantı Çayı, Tumlukale, Yumurtalık hattı (hariç) ile Maden (Bereketli), Pozantı, Tarsus hattı (dahil) bölgesindeki Batı Kilikya Komutanlığı'na **Tekelioğlu Sinan Bey** komuta edeceklerdi. **Ali Fuat Paşa** tarafından, komutanlara, Niğde'de bulunan 11. Tümen Komutanı'nın bölgesinde **Millî Teşkilâtı** geliştirmeye çalışacağı, Kilikya kurtuluş hareketinin kendileri tarafından yürütüleceği, bildirildi. Komutanlar, gizlice işgal bölgesine girecekler, hazırlıklarını tamamladıktan sonra, kurtuluş hareketinin her tarafta birden başlatılması için, durumu Ankara'ya geçecek olan **Ali Fuat Paşa**'ya bildireceklerdi. **Mustafa Kemal Paşa** da, 5 Kasım 1919 tarihli gizli emrinde, Kayseri Askerlik Şubesi Başkanı Yarbay Emrullah ile Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanı **Kozanoğlu Doğan Bey**'e, Adana çevresinde çete (gerilla) savaşı yapmalarını, bu konuda görevli kimselerle yapılacak işleri bildirmişti (Cebesoy, 1953: 260, 261) (Tufan, 1964: 48-50) Türkmen, 2001: 140, 141) (Barışta, 2003: 176).

Mersin ve Tarsus Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı'nın Kurulması

Heyet-i Temsiliye ve **Mustafa Kemal Paşa**, vatanın işgalden kurtulması için, Kuvâ-yı Milliye Teşkilâtı'nın kurulması ve yayılması çabası içindeydi. Türk Milleti, sessizce ve topyekün silâha sarılmaya başlamıştı. O sıralarda, Kerkük Mıntıkası Levâzım Başkanı iken, mütarekeyi takiben, İstanbul'a, buradaki ailesini yanına aldıktan sonra da Konya'ya gelmiş olan Yüzbaşı Emin Resa (Aslan, 1942: 5). burada, İstasyon Binası'nın İngilizler ve Fransızlar, Dâr-ül-muallimîn binasının da İtalyanlar tarafından zaptedilmesi ve bazı Türk subaylarının işgal-

ciler tarafından tutuklanması üzerine, Konya'dan da ayrılarak, Ilgın Ilıcaları'na yerleşmişti. Bir millî müfreze kurmayı kararlaştıran **Emin Aslan**, Beyşehir'de 7. Süvari Alayı Komutanı Nazım Beyle yaptığı telgraf haberleşmesini takiben, Ilgın'da, kendi başkanlığında, bir Kuvâ-yı Milliye Heyeti (**Millî Teşkilât**) kurmayı başardı. Aynı günlerde, 11. Tümen Komutan vekili **Mümtaz Bey**, kendi bölgesindeki durumla birlikte, Mersin Jandarma Tabur Komutanı Yüzbaşı **Haydar Bey**'in isteğini de Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na bildirmişti. Heyet-i Temsiliye'nin görevlendirdiği, Binbaşı **Hüseyin Hüsnü Bey**, 6 Aralık 1919'da, **Emin Aslan**'a, Konya'dan gönderdiği bir yazı ile (Aslan, 1942: 5, 6) (Komisyon, 1971: 112): “. . . *Adana'ya Mürettep Bir Numaralı Umum Kuvâ-yı Milliye Müfrezeleri Komutanlığı'na atandığını.* . . .” bildirdi.

Yörede, Millî Cemiyetler ve Kuvâ-yı Milliye Cepheleleri'nin kurulmasını takiben, işgale karşı hareketler hızlandı. Bu hareketler üç merkezde gittikçe gelişti ve yayıldı. Bu hareket merkezleri yörenin doğusunda: Develi-Andırın-Feke-Kadirli-Kozan. Orta kesiminde: Niğde-Çamardı-Karaisalı-Pozantı. Batı kesiminde: Konya-Karaman-Mut-Silifke-Erdemli taraflarıdır. Böylece, bu merkezlerin kuzey kesiminden güneye doğru gelişen bu kurtuluş hareketleri sonunda, Millî Kuvvetler, Adana, Mersin ve Tarsus ile yörenin diğer şehir ve kasabalarını düşman işgalinden kurtarmayı başarmışlardır. Şimdi bu merkezlerde kurtuluş çalışmalarını başlatıp, başarıya ulaştıran komutanlara ve faaliyetlerine dönelim:

Binbaşı Mehmet Kemal (Kozanoğlu Doğan)

Kilikya Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Kozanoğlu Doğan Bey

Kozanoğlu Doğan sonraki yıllarda

1879 yılında Üsküp'de doğdu. Babası Vergi Memuru İbrahim Bey, annesi Penbe Hanım'dır. 11 yaşında iken İstanbul Soğukçeşme Askerî Rüştîyesi'ne kaydoldu. Ailesi 1895 yılında Kırklareli (Kırkkilise)'ne göç etti. 1897'de kaydolduğu Topçu Harp Okulu'ndan 1900'de Üsteğmen olarak mezun oldu

(Ener, 1970: 53) (Çelik, 1999: 149). Edirne'de 2. Ordu 2. Topçu Tümeni'nin 4. Liva yaverliğine tayin edildi. Daha sonra Topçu Alayı 7. Bölge 5. Batarya Komutanlığı'na, 1906 yılında 9. Topçu Alayı 5. Batarya Komutanlığı'na atandı. Haziran 1908'de yüzbaşı rütbesine terfi ettirilerek, Tırnova'daki Seri Ateşli Krupp Cebel Bataryası Komutanlığı'na, iki ay sonra da Kırklareli 7. Sahra Topçu Alayı 5. Batarya Komutanlığı'na atandı. 1909'da Selânik'den İstanbul'a gelen Hareket Ordusu'nda yer aldı. 1910'da İstanbul'daki 5. Topçu Alayı 6. Batarya, 1911'de ise Topçu Okulu 2. Bölük Komutanlıklarına atandı. 1911'de gönüllü olarak gittiği Bingazi'de, Mustafa Kemal ile birlikte, yerli halka, İtalya'nın işgal girişimine karşı savunma eğitimi verdiler. 1912'de I. Balkan Savaşı başlayınca Şark Ordusu Cephane Komutanlığı'na atandı. 1913 yılında 10, 5'luk Seri Sahra Obüsleriyle teşkil edilen bir taburun 2. Batarya Komutanlığı'na getirildi. Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında 3. Fırka Topçu Alayı 4. Tabur Komutanlığı, Irak'ta 24. Sahra Alayı 1. Tabur Komutanlığı ve 51. Fırka Topçu Alayı Komutanlıklarına görevlendirildi. 1915'te Irak İslâm Ordusu Topçu Komutanlığı ve 18. Kolordu Topçu Komutanı olarak atandı. 6 Eylül 1915 tarihinde binbaşı rütbesine terfi ettirildi. 1916-1917 yılları arasında çeşitli muharebelerde savaştı, Kut'ül-Amare'de yaralandı. İyileşince Kafkas Cephesine atandı. Irak Cephesinde gösterdiği üstün hizmetlerle Harp Madalyası almaya hak kazandı. 1918 yılında İslâm Ordusu Topçu Müfettişi, 1919'da IX. Ordu Topçu Müfettişi ve sonra da 3. Kolordu Topçu Müfettişi olarak görevlendirildi. Millî Mücadele öncesinde Topçu Okulu, Çanakkale Müstahkem Mevkii, 2. ve 3. Kolordu Komutanlıklarında bulundu (Dündar, 2005: -) .

IX. Ordu Müfettişliği Topçu Komutanı olarak, 16 Mayıs'ta **Mustafa Kemal Paşa** ile Bandırma Vapuruyla yola çıkarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkanlar arasında yer aldı. Kongre hazırlıkları için Amasya'dan Sivas'a gönderildi. Sivas Kongresi'nden sonra güvenliği sağlamakla görevlendirildi. 31 Ekim 1919'da, Sivas Kongre Binası'nda Kozan Heyeti ile görüşen Heyet-i Temsiliye Başkanı **Mustafa Kemal**'in, Kozan Heyeti henüz Sivas'da iken, Adana ve çevresinde silâhlı bir teşkilât kurulmasına karar vererek; 1 Kasım 1919 sabahı, Adana Vilâyeti'nin tamamı ile Tarsus ve Mersin Bölgesi'ni kapsayan **Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı** adını verdiği komutanlığı kurmasını takiben, **Mustafa Kemal Paşa** tarafından, **Kozanoğlu Doğan** takma adıyla **Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanı** olarak atandı. Kozan Heyeti, bu komutanlarla görüştüğten sonra, Kayseri'de buluşmak üzere, komutanlardan üç gün önce Sivas'dan ayrıldı. **Ko-**

zanoğlu Doğan ve **Aydınoğlu Tufan** Beyler de, göreve ilk atandıkları 1919 yılı Kasım ayı başlarında yaylı bir at arabasıyla yola çıkarak Sivas'dan, Kayseri'ye, oradan da Develi-Haçin-Kozan yolunu takibederek, Adana Bölgesi'ne geçmek üzere yola çıkmışlardı. Kayseri'ye geldikleri ilk gün bir handa konakladılar. Ertesi gün, Kayseri eşrafından Nuh Naci (Yazgan) Bey, kendilerini bu handan alıp evine götürerek gizledi. Kozan Heyeti, Fransızlar tarafından firarî olarak arandıkları ve haklarında tutuklama kararı bulunduğu için Kayseri'de fazla kalamayıp, Develi (Everek)'ye geçtiği için görüşmeleri mümkün olmadı. Bu arada, Nuh Naci Bey'in, kendilerine, direnişe yatkın biri olarak tanıttığı Jandarma Komutanı Yüzbaşı **Ali Ratip**'e, Sivas Kongresi beyânnâmeleri ile teşkilât nizâmnâmesini verdiler (Tufan, 1964: 33, 34).

Sivas'dan Kayseri'ye geçmiş olan **Ali Fuat Paşa** da, 4 Aralık 1919'da, yanında **Ahmet Remzi (Yüreğir) Bey** olduğu halde bu iki komutanı görevleri hakkında talimat vermek üzere toplantıya çağırdı. Açılan haritada görev bölgelerinin çok geniş ve kendilerine yardımcı bir komutan daha verilmesinin gerektiği kanaatine varıldı. **Aydınoğlu Tufan Bey**, kendisine verdiği Sivas Kongresi beyânnâmeleri ve teşkilât nizâmnâmesi ile yakalanan ve işine son verilerek açıkta kalan Yüzbaşı **Ali Ratip**'i önerdi. **Emrullah Bey**'in itirazına rağmen, **Ali Fuat Paşa** böyle birinin uygun olacağını söyleyerek kabul etti (Tufan, 1964: 34) .

14 Eylül 1920'de, Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanlığı'nın sona erdiği anlaşılacakla birlikte, görevini devretmeden önce gelmiş olduğu, daha sonra kendi adının verildiği Doğanbeyli (Rumlu)'de, 23 Eylül 1920 gecesi Haçin'den kaçan Ermenilerin düzenlediği gece baskınında ayağından yaralandı ve bu nedenle komutanlıktan affını istedi (ATASE, K. 597: D. 7-147, F32). İyileştikten sonra 1921 Koçgiri, 1922 Pontus ayaklanmalarının bastırılmasında görev yaptı. 26 Ağustos 1922'de başlayan Başkomutanlık Meydan Savaşı'na I. Ordu Topçu Müfettişi olarak katıldı ve Mustafa Kemal Paşa tarafından bir takdir yazısıyla, albay rütbesine terfi ettirildiği müjdesini aldı. İstiklâl Madalyası almaya hak kazandı. 1923-1927 yılları arasında Topçu Atış Okulu Müdürlüğü'nde, 1927-1928'de II. Ordu Topçu Mütahassısı, 1928-1932 yılları arasında 16. Fırka Topçu Bölge Komutanlığı, 1932'de Erzurum Müstahkem Mevki Komutanlığı, 1935'te Kırklareli 46. Tümen Komutanlığı, 1937'de Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı, 1938'de 2. Kolordu Komutanlığı ve 1940'ta son görevi olan 3. Kolordu Komutanlığı görevlerini takiben, 1941 yılında korgeneral rütbesiyle emekli oldu (Ener, 1970: 53) (Çelik, 1999: 149) (Dündar, 2005: -) (Yahşi, 2008: -).

Gelibolu Dirikköy’de adının verildiği **General Kemal Doğan** Kışlası ve anıtı bulunmaktadır. Samsun Gazi Müzesi, Bandırma Vapuru maketi ve Tütün İskelesi’nde Atatürk’ün 19 Mayıs’ta Samsun’ çıkışını temsil eden mumya, kabartma ve çeşitli heykellerde yer almıştır. Yaralanmış olduğu Adana Bölgesi Doğanbeyli (Rumlu)’de heykelinin dikili olduğu **Kozanoğlu Doğan** Bey meydanı. Çanakkale Müstahkem Mevki Komutanlığı’ndaki görevi anısına İntepe Beldesi’nde hizmetlerinin anısına belde meydanına halk tarafından yaptırılan bir çeşme bulunmaktadır. Katıldığı 6. dönem milletvekili seçimlerinde Ağrı, 7. ve 8. dönem seçimlerinde ise, Kırklareli Milletvekili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde yer aldı. 1923 yılında Mevhibe Hanım ile evlendi. Reha ve Ayfer adlarında iki kızı vardır. 20 Kasım 1951’de vefat eden **Kozanoğlu Doğan** Bey, İstanbul Edirnekapı Şehitliği’ne defnedildi (Ener, 1970: 53) (Çelik, 1999: 149) (Dündar, 2005: -) (Yahşi, 2008: -).

Yüzbaşı Osman Nuri (Aydınöglu Tufan)

Aydınöglu Tufan, Doğu Kilikya Aydınöglu Tufan Aydınöglu Tufan Bey’in Kuvâ-yı Milliye Komutanı M. Kemal Atatürk’le birlikte son resimlerinden biri

1886 yılında Üsküp’de doğdu, Babası Kasım Ağa, Annesi Rahime Hanım’dır. Manastır Askerî Lisesi’nde okudu. 1906’da İstanbul Harbiye Mektebi’nden piyade üsteğmen rütbesiyle mezun oldu. Selânik Astsubay Okulu’nda bölük zabıtlığı yaptı. İstanbul’da Eyüp Emniyet Teşkilâtı’nda görev aldı. 1912-1913’te Balkan Savaşları’nda Garp Cephesi Muhafız Bölük Komutanlığı yaptı (Tufan, 1964: 15, 19) (Yaycıoğlu, 2012: 41).

Birinci Dünya Savaşı başlarken, Hüseyin Rauf (Orbay) Başkanlığı'nda İran'a giden heyete katıldı. Bu savaşta Irak Cephesi'nde savaştı. Mondros Mü-tarekesi imzalandıktan sonra geldiği İstanbul'da Merkez Komutanlığı Tahkik Heyeti'nde çalıştı (Tufan, 1964: 15, 19) (Yaycıoğlu, 2012: 41).

1919 yılında Mustafa Kemal Paşa, Samsun'a çıktuktan sonra, bazı arkadaş-larıyla birlikte İstanbul'dan gizlice ayrılıp, Hüseyin Ruf Beyle birlikte Bandır-ma üzerinden Marmara ve Ege Bölgesi'ni dolaştı. Ege'de o günün şartlarında bir cephe kurmanın imkânsız olduğunu görerek, Rauf Orbay ile birlikte geldiği Amasya'da, Ali Fuat Paşa aracılığıyla M. Kemal Paşa ile buluştular. Amasya'dan Erzurum'a giderken düşen ve içinde bir takım belgelerle beş bin lira para olan bir çantayı geri dönüp bularak Erzurum'a geçmiş olan Mustafa Kemal'e ulaştırdı. Maiyyetine katıldığı **Mustafa Kemal** ile birlikte Sivas'a dönüşleri sırasında yol güvenliğini sağlamayı üstlendi. Erzurum ve Sivas Kongreleri sırasında Mustafa Kemal'in emrinde bulundu. **Mustafa Kemal**'in, Adana ve havalisini işgalden kurtarmak amacıyla, 1 Kasım 1919'da kurulan ve Adana Vilâyeti'nin tamamı ile Tarsus ve Mersin bölgesini işgalden kurtarmakla görevlendirdiği Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanı **Kozanoğlu Doğan Bey**'in yardımcısı ve **Doğu Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanı** olarak atandı (Tufan, 1964: 15-23) (Yaycı-oğlu, 2012: 24-52).

Aydınoğlu Tufan Bey, göreve ilk atandıkları günlerde, 1919 yılı Kasım ayı başlarında Kozanoğlu Doğan Beyle Sivas'tan, Kayseri-Develi-Göksun üzerin-den Andırın'a oradan da Saimbeyli (Haçın)-Kozan yolunu takibederek, Adana Bölgesi'ne geçmek üzere yola çıktı. Kayseri'ye geldikleri ilk gün geceyi bir handa geçirdiler. Ertesi gün, Kayseri ileri gelenlerinden Nuh Naci (Yazgan) Bey, ko-mutanları evine götürerek gizledi. Nuh Naci Bey'in, direnişe yatkın biri olarak tanıtmış olduğu Jandarma Komutanı Yüzbaşı Ali Ratip (**Tekelioğlu Sinan**)'a, Sivas Kongresi beyannameleri ile teşkilat nizamnamelerini vererek, akşam ka-ranlığında vardıkları Develi'de, dikkati çekmemeye çalışarak kendilerini evine götüren ve kim olduğunu daha sonra öğrendikleri Belediye Reisi Kamberlizâde Osman Bey tarafından karşılandılar. Aynı gece, bu evde yapılan toplantıda Ko-zan Heyeti'yle karşılaştılar. Toplantıda Kuvâ-yı Milliye taraflısı olan Develi Kay-makamı Atif (Tüzün) Beyle Develili vatanseverler de bulunmuşlardı. O gün-lerde Develi de güvenli değildi. Tehcirle ilçeden uzaklaştırılan Ermeniler ilçeye geri dönmüş, intikam almak peşindeydiler. Fransızlar ise; Ermeni gönüllülerden yararlanıp, işgal bölgesinde zulümlerini bölge dışında da yaymak, peşindeydiler (Tufan, 1964: 32-37) (Yaycıoğlu, 2012: 70-77).

Aydınoğlu Tufan, Fransızların, Saimbeyli (Haçın)'ye çıkardığı yardım postasını Göksu Karakolu'nun iki kilometre kadar yakınındaki Bozat Gediği'nde pusu kurup baskın vererek, Ermeni Teğmen Misak ile konvoydaki kamavurları öldüren Gizik Duran ve onüç kişilik çetesinin, Develi'nin Kılıçkaya (Pungu) Köyü'nde olduklarını öğrenmişti Bu çeteyi, Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı emrine aldı. Böylece; Fransız işgal sahasında etkisini arttırmayı, özellikle işgal bölgesinde görevli Türk memurların işgalcilerin emrini dinlemeyerek, Kuvâ-yı Milliye yanlısı bir tutum içine girmelerini sağlamaya çalıştı. Ayrıca; Feke Kaymakamı Şerafettin (Beyazıt) Bey ile Feke Jandarma Komutanı Ali Rıza (Cenaze Ali)'da, Kuvâ-yı Milliye'ye taraftardılar. Feke Belediye Reisi Cezmi (Çetinel) bir Türk olmakla birlikte, Fransızların ajanı olarak çalışıyor, Develi'den edindiği bilgileri onlara ulaştırıyordu. Kuvâ-yı Milliye Komutanlığı tarafından yayımlanan bildirimlerde, Gizik Duran ve çetesinin öldüreceği isimler arasında, kendisi ile irtibat halinde olduğu Kozan Jandarma Komutanı Ali Sâib'in de adını görmüş ve korkmuştu. Yüzbaşı Ali Sâib, Fransızlara, kendisini Türk düşmanı Revandızlı bir Kürt olarak tanıtmış, Türk köylüleriyle çatışmaya girmiş, Andırınlı Baltacı Mustafa tarafından yaralanınca, kanını Fransızlar uğruna akıtan bir kahraman yerine konulmuştu. Ali Sâib, çete elemanlarının aileleri ile köylerine verdiği zarar nedeniyle, kendisinden intikam alınacağı haberlerini duyuyor, Baltacı Mustafa'dan yediği kurşun aklına geldikçe korkusu artıyordu. Bu düşünceyle, yakın arkadaşı Cezmi Bey'e, Kuvâ-yı Milliye ile irtibat kurması için yetki vermekle birlikte; önce Kuvâ-yı Milliye'yi oyalama taktiği güttü. İki tarafı atlatıp, üstün olan taraftan görünmeye, hatta Fransızların talimatına uyararak, Kuvâ-yı Milliye ve komutanlarını tuzağa düşürmeye çalıştı. Sonunda, gerçekten güçlü olduğuna inanıp, Cezmi Bey'in de Kuvâ-yı Milliye tarafına geçmesinden etkilenerek, kendi adına da görüşme yetkisi verdi. Nihayet, 1919 yılı Aralık ayı sonlarına doğru, Kilikya Umum Kuvâ-yı Milliye Komutan yardımcısı Yüzbaşı **Aydınoğlu Tufan**, Kozanoğlu Doğan Bey böyle bir görüşmeyi uygun bulmadığı halde, Kuvâ-yı Milliye'ye kazandırmak düşüncesiyle, Develi'nin Gümüşören (Fıraktın) Köyü'nde Ali Sâib ve Cezmi Beylerle buluştu. Anlaşmayla sonuçlanan görüşmede Ali Sâib ve Cezmi Bey, bundan böyle Kuvâ-yı Milliye tarafı olarak çalışmayı kabul ettiler. Ali Sâib, '**Namık**' takma adıyla, eşinin el yazısıyla yazılacak bilgileri Cezmi Bey aracılığıyla ulaştıracaktı (Tufan, 1964: 38-47) (Yaycıoğlu, 2012: 70-77).

Aydınoğlu Tufan Bey, 1920 yılı Şubat ayı başlarında geldiği Andırın'da, askerî elbisesini çıkarıp Tomarza şalvarı giyerek, sırtına bir Maraş abası geçirdi. Adını da **Hafız Bekir** olarak değiştirdi. Geben Köyü'nde Şakir (Bahçe) Bozdoğan'ın evinde kaldı. Andırın'a geçti, Kesim Köyü'nde Yayıoğlu İbrahim Ağa'ya misafir oldu. İşgal kuvvetleri hakkında bilgi toplayarak, Türklerin ordular kurduğu propagandasını yaydı. Kadırlı'ya yakın dağlara ve tepelere çok sayıda ateş yaktırarak, millî kuvvetlerin güçlü olduğu görüntüsünü verdi. Bunların etkisiyle, Nürfet Karakolu'nda görevli Kadırlılı Türk jandarmalar silâhlarını da alarak Andırın'a sığındılar. Aydınoğlu Tufan, 15-20 kişilik bir kuvvet oluşturup, Andırın'ın kuzey, güney, doğu ve batı yönlerine birer komutan atadı. İbrahim Ağa'yı Grup Komutanı tayin etti. Andırın halkının, Fransızlarla mücadelede kararlı olduklarını ve kendisine verdikleri güvenle, Mustafa Kemal Paşa tarafından çete teşkilatı kurmak üzere gönderildiğini bildirdi. Askerlik yapanları, silâhı olanları etrafına topladı. Manga, takım ve bölük teşkilatı kurarak, eski onbaşı ve çavuşları bunların başına getirdi. Her mıntıkada teşkil edilen bölüklerde talim yapılması emrini verdi. Müdâfaa-i Hukuk Heyetleri'nin, gönüllü halktan yaptığı %3'lük kesinti ile iâşe, ambar, tevzi teşkilatı ve memurlukları kuruldu. Komutanlara üniforma ve herkese bir örnek kıyafet sağlandı. Andırın'da 'Millî Teşkilat' kurulduğu duyulmuştu. **Aydınoğlu Tufan**'ın, Kadırlı, Kozan ve Ceyhan gibi merkezlerin ileri gelenleriyle görüşme isteğine, işgal kuvvetinden duyulan tedirginlik ve korku nedeniyle, cevap gelmedi. Bir müddet sonra, Kadırlı'nın aydın gençlerinden Tefvik Coşkun'a: Millî bir görevle Andırın'a geldiğini, kendisiyle görüşmek ve birlikte çalışmak istediğini bildiren mektubu üzerine, Tefvik Coşkun, yanına gelmek için yola çıktı ise de, Fransızlarla Ermenilerin, Kadırlı'ya doğru harekete geçtikleri haberleri üzerine, hemen Kadırlı'ya döndü. Fakat bu haber doğru çıkmadı. Tefvik Coşkun, Kuvâ-yı Milliye taraftarı Kadırlı ileri gelenleri ve gençlerle birlikte kurmayı başardığı Kadırlı Müdâfaa-i Hukuk Heyeti'nin başkanlığına getirildi. İşgal bölgesine girmek için bilgi toplayan ve Fransızların savunma tedbirlerini öğrenen **Aydınoğlu Tufan**, Kuvâ-yı Milliye'i kuzey ve güney kesimlerindeki Çökak Nahiyesi ile Bahçecik yönlerinden sevkederek Kadırlı'yi kuşatmayı, Fransız savunma hattını tehdit etmeyi planlamıştı. Fransızlar, Kuvâ-yı Milliye'nin cepheden ilerlemesi karşısında savunma mevzilerine çekilmekle birlikte, etkili bir karşı koyma fırsatı bulamayıp, kuşatma altına girecekleri endişesiyle buldukları mevzileri ve Kadırlı'yi terk ederek Kozan'a kaçtılar, 7 Mart 1920. Fransızların tahliyesinden birkaç gün sonra, 27 Mart 1920'de, dörtyüz kişilik Andırın Kuvâ-yı Milliyesi ile Kadırlı'ye gelen **Aydınoğ-**

lu Tufan'a, karargah olarak ortaokul binası ayrıldı. Harekât ilerleyince karargah batıdaki İsrırganlı'ya taşındı (Tufan, 1964: 55-77) (Yaycıoğlu, 2012: 105-130).

Sıra Feke İlçesi ve Doğanbeyli (Bakırdağı, Rum-lu) Nahiyesi'nin kurtarılmasına gelmişti. **Aydınoğlu Tufan**, Kozanoğlu Doğan, Develi Kaymakamı Atıf ve Kamberlizâde Osman (Özdemiroğlu Yaşar) Beylerin, 'Yeşilordu geliyor' propagandası sonucu Feke, bir bakıma işgalden kurtarılmış gibiydi. Bu yerlere hareket emri alan Kamberlizâde Osman Bey, 7 Mart 1920'de, bir baskın verecek Doğanbeyli Nahiyesi'nin merkezi Kiske'yi, üç gün sonra da Feke İlçesi'ni Fransız işgalinden kurtardı. Sıra, Ermenilerin Türk nüfusa göre daha kalabalık olduğu Saimbeyli (Haçin)'nin işgalden kurtarılmasına gelmişti. 20. Kolordu Komutanlığı'nın, Binbaşı **Kozanoğlu Doğan Bey**'e verdiği Saimbeyli (Haçin)'ye hareket emri ile Niğde'den iki toplu, bir makineli tüfek bölüğü gönderileceği bildirilmişti. Haçin, ilk kez, 16 Mart 1920'de, Kozanoğlu Doğan Bey tarafından kuşatıldı ama, 1920 yılı Nisan ayına kadar devam eden bu kuşatma sonuçsuz kaldı. 2 Haziran 1920'de Fransızların tahliye ettiği Kozan'a giden, Kozanoğlu Doğan, Saimbeyli kuşatması için Kamberlizâde Osman'ı vekil bıraktı. Fakat, 8 Haziran 1920 akşamı, Ermenilerin bir gece baskınıyla Kuvâ-yı Milliye'yi dağıttıklarını öğrendi. Saimbeyli'ye döndüğünde, (şehit olduğu için Haçin'e adı verilen) Saim Bey'i kuşatma komutanı olarak atadı ve işleri için Feke'ye gitti. Şar'da kuşatma altında tutulan Ermenilerin, 18-19 Haziran 1920 gecesi, Saimbeyli'dekine benzer bir çıkış hareketiyle Kuvâ-yı Milliye'yi dağıttıkları haberiyle, Saimbeyli'ye geri döndü. Ermeni tehlikesine karşı, bizzât ele geçirmek ve zaptına öncelik verdiği Şar üzerine harekete geçmeden önce, gizlice gelmesini bildirdiği ve 30 Haziran'da Saimbeyli'ye gelen **Aydınoğlu Tufan**'ı vekili olarak bıraktı. Kozanoğlu Doğan, Kuvâ-yı Milliye'nin büyük bir kısmıyla, top ve makineli tüfeklerle Şar'a doğru harekete geçti (Tufan, 1964: 55-77) (Çamurdan, 1969: 411-428) (Özdemir, 1973: 76-129).

Aydınoğlu Tufan, önceki olanları dikkate alarak Ermenilerin yeni bir çıkış hareketine meydan vermedi. Kozanoğlu Doğan da, 2-3 Temmuz 1920 gecesi, Şar'ı ele geçirerek içindeki Ermenileri teslim aldı ve Saimbeyli'ye geldi. Aydınoğlu Tufan ve Kozanoğlu Doğan Beylerin, 13 Temmuz 1920'de, Saimbeyli'ye karşı giriştikleri taarruz da topçu ateşi desteğine rağmen, başarılı olamadı. 27 Haziran 1920'de, Adana Cephesi Komutanlığı'na atanmış olan Selahattin Adil Paşa'nın: "5 Ağustos 1920'de, Pozanti'ya Mustafa Kemal'i karşılamak için Pozanti'ya ... gelmesi" emrini alan Kozanoğlu Doğan, Teğmen Saim Bey'i vekil

bırakarak, Feke'ye geldi. Bunu duyan ve Kuvâ-yı Milliye'nin büyük kısmının hasat için köylerine gitmesini fırsat bilen Ermeniler, 6-7 Ağustos 1920 gecesi bir baskınla cephemizi dağıttılar. Feke'deki karargahına giden Kozanoğlu Doğan, yine Saim Bey'i vekil bıraktı. Ermeniler, 23 Eylül 1920'de, yaptıkları baskınla Doğanbeyli (Rumlu), Naltaş ve Güzelim köylerini bastılar, Kozanoğlu Doğan yaralandı. Tedavisi devam ederken, Selahattin Adil Paşa'ya, "*komutanlık görevini yerine getiremeyeceği için, yerine başka birinin atanmasını*" istedi. Paşa da, daha önceki kuşatmalara katılmış olan **Aydınöğlü Tufan**'ı, Saimbeyli Kuşatma Kuvvetleri Komutanlığı'na atadı. Tevfik Coşkun'u vekil bırakan **Aydınöğlü Tufan**, maiyetiyle Kozan'a, oradan da Feke'ye geldi. Andırın, Develi, Yahyalı, Tomarza, Kadırlı, Kozan ve Ceyhan'dan gelenlerle Kuvâ-yı Milliye'yi yeniden topladı. Adana'ya giderek Fransızlar'dan yardım isteyen Ermeniler de, 15 Ekim'e kadar yardım gönderileceği sözünü almış, yeni çıkış harekâtı yapmaları isteğine uyararak, 13 Ekim'deki çıkış girişimi başarısız olmuştu. **Aydınöğlü Tufan**, 15 Ekim sabahı Saimbeyli'ye taarruz emrini verdi. Çetin mücadeleler sonunda, 18 Ekim 1920'de, Adana Cephe Komutanlığı'na Saimbeyli (Haçın)'nin kurtuluşunu müjdeledi. 19 Ekim gecesini Feke'de geçirerek, 20 Ekim'de Kozan'a gitti. Saimbeyli'den kaçarak Tılan Tepesi'ne sığınmayı başaran ikiyüze yakın sayıda Ermeni ile yapılan çatışmada, bir kısmı imha edildi, bazıları da kaçmayı başararak Ceyhan'a Fransızlara sığındı. Selahattin Adil Paşa'ya, Tılan çatışmasında yönetimi istediği gibi sürdüremediğinden, taarruzda bazı güçlüklerle karşılaştığını yazdığından, S. Adil Paşa'nın, görevini Yüzbaşı Necati'ye devredip, daha büyük bir görev almak üzere Maraş'daki karargahına teşrif etmesi talimatı üzerine, görevini Yüzbaşı Necati'ye devretmekle birlikte, Maraş'a gitmeyip, M. Kemal Paşa'ya bir telgraf çekerek maiyetine alınması dileğini ilettiler. Bunu öğrenen Kozan ileri gelenleri, M. Kemal'e, her şey bitmediği için **Aydınöğlü Tufan**'ın havalî komutanı olarak kalması, dileğiyle telgraflar çektiklerinden, S. Adil Paşa'nın emriyle tevkif edildiler. M. Kemal'in maiyetine alındığını öğrenince, S. Adil Paşa'ya bir veda yazısı göndererek ayrılmak için izin isteyen **Aydınöğlü Tufan**'a, Paşa'dan, Osmaniye, Ceyhan ve Mamure Kasabalarını aldıktan sonra gitmesi emredildi. Saimbeyli kurtarıldıktan sonra dağılmış olan kuvvetleri yeniden toparlayarak Teğmen Saim Bey'in şehit olduğu Mamure Baskını'na destek verdikten bir süre sonra, M. Kemal Paşa'nın ihtiyat subayı olarak Ankara'ya gitti (Tufan, 1964: 80-112) (Coşkun, 1967: 36-39) (Çamurdan, 1969: 338-341).

Daha sonra Batı (Garp) Cephesi'nde binbaşı rütbesiyle II. İnönü, Sakarya Savaşları'na ve II. Fırka, 127. Alay Komutanı olarak Başkomutanlık Meydan Savaşı'na katıldı ve İzmir'e ilk giren komutanlardan biri oldu. Bu arada, gece harekâtı sırasında üşüterek zatürre oldu. Ankara Merkez Komutanlığı ve Albay olduktan sonra İzmir Merkez Komutanı olarak atandı. Tuğgeneral rütbesine yükseltildiği 1935 yılında Siirt'de Tümen Komutanı iken, Tunceli (Dersim)'de tekrar zatürreye yakalandı ve M. Kemal Atatürk'ün özel uçağını gönderip gösterdiği ilgiyle, tedavisi için getirildiği İstanbul Selimiye'deki 33. Tümen Komutanlığı'na Tümgeneral rütbesiyle tayin edildi. M. Kemal, **Nutuk**'ta, kendisinden birkaç defa bahsetmiştir. Kendisi de, M. Kemal Atatürk'ün naaşı başında nöbet tutan beş generalden biridir. Nazife Hanım ile evliliklerinden Gülen ve Sevda adlarında iki kız çocukları olmuştur. **Aydınöglu Tufan** adı Çukurova'da efsaneleşmiş, kendi yönetiminde işgalden kurtarılan Mağara Nahiyesi, **Tufanbeyli** adıyla ilçe yapılmış, heykeli dikilmiş, çok sayıda çocuğa, okul ve sokağa **Tufan** adı verilmiştir. Adana Halkevi yönetiminin çeşitli zamanlarda anılarını yazması talebi üzerine, 33. Tümen Komutanı iken Kadıköy'de, 27 Eylül 1938'de, çok acele olarak aklında kalanları yazdığını belirtmiş olduğu, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî Hareketler ve Kozan Sancağı İle Mülhakatının Kurtuluş Hatıraları**, Bahar Matbaası, - 1964 kitapta toplamıştır. Bu kitapta, Lütfi adında yaşlı bir asker emeklisinin tarafsız görüşleriyle o günlere ait olayları günü gününe tarihiyle ve Osmanlı lehçesiyle iki cilt halinde yazdığını ve tab'edilmek üzere kendisine hediye ettiğini, kendisinin de daha iyi malûmat veren bu yazılı ciltleri Genelkurmay Harp Tarihi Arşivi'ne gönderdiğini belirten **Aydınöglu Tufan Bey**, Şubat 1944 yılında kalp yetmezliğinden İstanbul'da vefat etmiş, İstanbul'a Zincirlikuyu Mezarlığı'na defnedilmiştir (Tufan, 1964: 15-24) (Yaycıoğlu, 2012: 311-337).

Yüzbaşı Ali Ratip (Tekelioğlu Sinan)

Batı Kilikya Kuvâ-yı Milliye K. 'nı Tekelioğlu Sinan

Milletvekili Tekelioğlu Sinan

Deri Tüccarı kıyafetinde cephede Sinan Tekelioğlu

1890 (H. 1306) yılında Edirne İli Uzunköprü (Cisr-i Ergene) İlçesi Halise Hatun Mahallesi'nde doğdu. Babası Halizâde Avukat Reşat Behçet Bey, annesi Fitnat Hanım'dır. İlköğrenimini Uzunköprü'de, ortaöğrenimini Edirne Askerî İdadisi'nde tamamladı. 1 Kasım 1909'da, idadiden mezun olunca, aynı yıl İstanbul Harp Okulu (Mekâtib-i Askeriye-i Şahane/Mekteb-i Harbiye)'na girdi. 14 Mayıs 1911'de, İstanbul'da Harbokulu 10536 numaralı diploma ile piyade asteğmen (mülazım) olarak pekiyi (aliyyülâlâ) dereceyle mezun oldu. Genelkurmay Arşivi'nde bulunan 1915 (H. 1331) yılına ait bir belgede: Uzunköprülü (Cisr-i Ergeneli) olup, siyah gözlü, teni (levni) buğday rengi, orta boylu (1. 70 cm.), bedeni dayanıklı bir yapıya sahip, görevine bağlı, gayretli, sorumluluk almaktan çekinmeyen, muharebelerde yararlık gösteren, bir üst rütbeye ait bir görevi başarıyla yerine getirebilecek yeteneğe sahip ve bu nedenle bir yıl altı ay rütbe zammına hak kazanan, görgü kurallarını bilen, nazik, terbiyeli, iyi giyinen, yabancı bir lisanla sahip olmayan bir şahsiyet olarak tanımlanmaktadır (Türkmen, 2001: 137) (Barışta, 2003: 174, 175).

Piyade teğmeni Ali Ratip'in göreve ilk başladığı yer, Balkanlar'da 1911'de İşkodra yakınında konuşlandırılan müstakil Kozana Fırkası olmuştur. Ali Ratip burada, 18 Ekim 1911 (5 Teşrin-i Evvel, H. 1327) yılında, bu fırkanın 61. Alay, 1. Bölüğünde staja başlamıştır. 1911'de İtalya'nın, Trablusgarb'a saldırısı üzerine, gönüllü olarak Harbiye Nezâretî'ne başvurmuştur. 1911 yılı sonlarına doğru Trablusgarp'a giderek, kendisi gibi gönüllü olarak görev alan Mustafa Kemal (Atatürk)'in maiyetinde yerli halkın (Sünusilerin teşkilâtlandırılması ve İtalyanlara karşı başarılı savunma vermelerinde önemli rolü olmuştur. Trablusgarp'da, Mustafa Kemal'le birlikte çekilmiş bir resmi vardır. 1912-1913 yıllarında atandığı Garp Ordusu'nda, Balkan Savaşları'na katıldı ve Selânik'te 8. Ordu'da görev yaparken, bütün kolordu erleriyle birlikte Yunan kuvvetlerine esir düştü. İkinci Balkan Savaşı sonunda, Yunanistan'la yapılan esir anlaşması gereği serbest bırakıldı. Esaretten kurtulduktan sonra, bir süre İstanbul'da kaldı. Daha sonra 1913'de, Adana'nın Kozan İlçesi'ne tayin edildi. Burada, Çukurova Bölgesi ile halkını tanıma fırsatı buldu ve bu durum, Millî Mücadele döneminde bölgede görev alması ile başarılı olmasında belirgin bir etken oldu (Türkmen, 2001: 138) (Barışta, 2003: 174).

27 Aralık 1913 (14 Kânun-ı Evvel, H. 1329)'de 2. Kolordu'ya tayin edildi. 20 Mayıs 1914 (7 Mayıs, H. 1330)'de, 4 Alay, 3. Tabur yaverliğine nakledildi. Osmanlı Devleti'nin en karışık ve eşkiyanın en yoğun olduğu bölgelerinden biri olan Balkanlar'da görev yapması, Ali Ratip'i son derece heyecanlı, atılgan bir kişilik haline getirmiştir. Balkanlar'daki genç teğmenlik yıllarında, özellikle genç Harbiyeli subayları bünyesine katan İttihat ve Terakki ile tanıştı. Daha sonra üstlendiği görevler nedeniyle, Teşkilât-ı Mahsusa'da da görev aldığı kanaatine yol açmaktadır (Türkmen, 2001: 138, 139) (Barışta, 2003: 174, 175).

Birinci Dünya Savaşı sırasında Çanakkale-Gelibolu kara savaşlarında önemli görevlerde bulundu. 14 Haziran 1915 (1 Haziran 1331)'de üsteğmenliğe (mülâzım-ı evvelliğe) terfi ettirilerek, 32. Alay'ın 3. Bölüğü'nde görevlendirildi. Bir süre sonra da sahil takip taburlarında görevlendirilmek üzere, 5. Kolordu Asker Alma Şubesi emrine verildi. Anafartalar Grubu Komutanlığı Karargahı'nda Yarbay Mustafa Kemal'in maiyetinde, birlikte çektiydikleri fotoğrafta (sol baştan dördüncü şahıs) yer aldı. 22 Haziran 1915'te, Çanakkale kara savaşlarındaki cesaret ve kahramanlığı nedeniyle Osmanlı Hükümeti tarafından harp madalyası, Alman Hükümeti tarafından da gümüş liyakat madalyası ile ödüllendirildi (Türkmen, 2001: 13) (Barışta, 2003: 176).

Daha sonra tayin edildiği, Filistin-Sina cephelerinde, 20 Şubat 1917'de, Gazze Savaşı'ndaki sevk ve idaresindeki başarısı nedeniyle gümüş liyakat madalyası ile taltif edildi. İngilizlerle, Filistin Cephesi'nde yapılan muharebelerde önemli görevler üstlendi. 22 Haziran 1917'de, bir muharebede omuzundan yaralanıp tedavi edildikten sonra birliğindeki görevine döndü. 11 Aralık 1917'de, Kudüs'e saldıran İngilizler'e karşı verilen savunma savaşlarında (11 Aralık 1917) başından mermi ile yaralandı, geçici bir görme kaybı yaşayarak Şam Hastanesi'nde yattı. Bu nedenlerle, cephe gerisi hizmete alındı (Türkmen, 2001: 139) (Barışta, 2003: 175, 176).

28 Temmuz 1918'de yüzbaşılığa terfi ettirildi ve Millî Mücadele başlangıcında kendi isteği ve **Refet (Bele) Bey**'in emriyle jandarma teşkilâtına nakledilerek; Kasım 1918'de Kayseri Jandarma Bölük Komutanlığı'na atandı. Kayseri'de Redd-i İlhak Cemiyeti Başkanlığı yaptı. Heyet-i Temsiliye Başkanı Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla Kayseri, Develi, Haçin, Kozan yolu ile Adana ve Kozan'a doğru harekete geçen Kozanoğlu Kemal ve Aydınoğlu Tufan'dan, Sivas Kongresi beyannamesi ile teşkilat nizamnamesini aldı ve dağıttı. O dönemde, Kayseri Ulu Camii'nde verdiği bir konferans ve halkı Millî Mücadele'ye katılmaya yönlendirdiği gerekçesiyle, Damat Ferit Hükümeti'nin, Fransız General Coulet Başkanlığı'nda kurduğu özel komisyon kararıyla askerlik görevinden alınarak, kara listeye eklendi (Türkmen, 2001: 140) (Barışta, 2003: 176).

4 Aralık 1919'da, Kayseri Komutanlar Toplantısı'nda, Batı (Garbi) Anadolu Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanı **Ali Fuat (Cebesoy) Paşa** ile yaptıkları görüşmede Niğde'deki 41. Tümen Komutanı Binbaşı **Emrullah Bey** de hazır bulunmuştu. **Aydınoğlu Tufan**; bölgenin haritası incelenirken bu geniş bölgenin tek elden idaresinin güç olacağı, bu nedenle ikiye ayrılması gerektiğini söyleyerek, üçüncü bir isim isteyen 20. Kolordu Komutanı **Ali Fuat Paşa**'ya, uygun görüldüğü takdirde bu görevin Jandarma Yüzbaşısı **Ali Ratip Bey**'e verilmesini teklif etti. 41. Tümen Komutanı Binbaşı Emrullah'ın: *“Canım o kanı delinin biri, kaş yapayım derken göz çıkarır”*, şeklindeki itirazına, **Ali Fuat Paşa**: *“Bize de böyle bir adam lâzım”*, diyerek, teklifi kabul etmiş, **Ali Ratip**'i de yanına getirterek, bir masa üzerine açtığı haritada, Zamantı suyu sınır olmak üzere, **Aydınoğlu Tufan**'a Doğu Kilikya'yı, **Ali Ratip**'e de Batı Kilikya'yı verdi ve 4. Kolordu'ya atadı. Görevinin gizliliği ve halktan biri olarak tanınması amacıyla **Tekelioğlu Sinan** takma adıyla; Seyhan Nehri Batısında Çamardı (Bereketli Maden)-Pozantı-Külek ve Tarsus hattını kapsayan Umum Adana (Kilikya)

Batı (Garp) Cephesi Komutanı olarak görevlendirildi. Ayrıca; **Ali Fuat Paşa**, Tekelioğlu Sinan'a bir protokol imzalatmış, silâh ve mermi ihtiyacını Niğde'de bulunan 11. Tümen'den karşılayabileceğini bildirmiştir. **Tekelioğlu Sinan Bey**, Kayseri'de gerekli çalışmalarını tamamlayarak, kendi görev bölgesine gitmek üzere geldiği Niğde'de, Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Heyeti ve 11. Tümen Komutanı Binbaşı Mümtaz ile görüşmüştür. Bu arada, **Mustafa Kemal Paşa** da, **Tekelioğlu Sinan**'a gönderdiği talimâtnamede (Türkmen, 2001: 140, 141) (Barışta, 2003: 176) nasıl davranması gerektiğini bildirmiştir.

Tekelioğlu Sinan, daha sonra başına kalpak giyerek, bir süre av derisi toplayan bir deri tüccarı kimliği ve kıyafetiyle, arkadaşları Şahin Kemal ve Süleyman beyler ile komutası altındaki bölgeye gelmiş, çevreyi dolaşarak bir süre Karaisalı civarında Barak Dağı'nda konaklayıp, işgal bölgesine nasıl girebileceklerini araştırmışlardır. Karaisalı Kaymakamı Kozanlı Cemil Bey, Şahin Kemal Bey'in akrabası olduğundan, kendisiyle bağlantı kurulmuştur. Yüzbaşı **Tekelioğlu Sinan**, beraberindeki milis kuvvetlerle, 24 Mart 1920'de, Cevizli Bucağı üzerinden Karsantı'nın Sarıdere Köyü'ne gelmiş ve bucak merkezinde teşkilât kurarak Karaisalı'ya doğru harekete geçmiştir. Yanındaki Üsteğmen Mustafa ve Besim beylerle, 1 Nisan 1920'de geldiği Karaisalı İlçesi'nde sevinç ve coşkuyla karşılanmıştır. İlçede denetimi ele geçiren **Tekelioğlu Sinan**, Kaymakam Cemil Bey'i görevden alarak, yerine Teğmen Hasan (Akıncı) Bey'i atamıştır. Görev bölgesinde teşkilâtlandığı halk tarafından **Tekelioğlu Sinan Paşa** olarak anılmaya başlanmış, emrindeki birlikleri kısa sürede eğiterek, daha düzenli Kuvâ-yı Milliye birlikleri haline getirmeyi başarmıştır (Türkmen, 2001: 142) (Barışta, 2003: 176).

Tekelioğlu Sinan, Hacıkırı'ndaki Fransız İşgal Komutanı Mesnil'e çektiği telgrafta, Fransızlar tarafından izlenen yanlış politika ve baskılar nedeniyle, halkın Kuvâ-yı Milliye etrafında kenetlenildiğini, boş yere kan dökülmemesi için kuvvetiyle birlikte teslim olmasını istedi. Fransız Komutan bu teklifi kabul etmeyince başlayan çarpışmalar sonunda, 6 Nisan 1947'de, Hacıkırı Fransız işgalinden kurtarılmıştı. 7 Nisan'da, Fransızlar'ın elinde Belededik ve Pozantı'dan başka yer kalmamıştı. 10 Nisan 1920 sabahı, ani bir hücumla Belededik de, Fransız işgalinden kurtarıldı. Esir alınanlar arasında Belededik Hastahanesinde hemşirelik yapan Fransız Komutan Mesnil'in eşi de bulunmaktaydı. Bu önemli başarı 11. Tümen (daha sonra 41. Tümen) Komutanlığı ile Heyet-i Temsiliye Riyasetine telgrafla bildirildi. Heyet-i Temsiliye, **Tekelioğlu Sinan**'ın bu başarısını

takdirle karşılaşmıştır. Daha sonra, Ankara, **Tekelioğlu Sinan** ve müfrezesinin bölgede bulunan 41. Tümen'e bağlanması emrini vermiştir. 8 Haziran 1920'de, Kozan'daki cepheyi teftişten dönerken durumu öğrenen **Tekelioğlu Sinan**, beş bin kişilik bir kuvvete kumanda ederken, bin kişilik bir tümen komutanının emrine girmesinin halk ve düşmanlarda kötü bir etki yaratacağını ileri sürerek; 41. Tümen'e katılmadan önce, istifasının kabulünü istemiştir. Bu talebe sert bir üslupla karşılık veren Mustafa Kemal Paşa, **Tekelioğlu Sinan**'a gönderdiği, 14 Haziran 1920 tarihli telgrafta: *"Kilikya Bölgesi'nde bunca başarılar kazanıldıktan sonra, istifa isteğinin şaşkınlıkla karşıladığını, görevden ayrılmasının şimdiye kadar kazanılan başarılarla set çekeceğini, derhal mutlak bir itaatle 41. Tümen Komutanlığı emrine girmesi gerektiğini, aksi takdirde hareketinin hıyanet-i vataniye suçu kabul edileceğini, askerlikle bağdaşmayan hareketlere tevessül etmemesini ihtar etmiştir."* **Tekelioğlu Sinan**, bu ihtar üzerine işin ciddiyetini kavramış ve mevcut durumu kabullenmiştir (Türkmen, 2001: 144) (Barışta, 2003: 175, 176).

Bunu takiben, **Tekelioğlu Sinan**'ın emrindeki birlikler yeni bir düzenlemeye tabi tutuldu, grup komutanlıkları oluşturularak her birine farklı görevler verildi ve Fransızlar'a karşı oldukça planlı bir hareket başlatıldı. **Tekelioğlu Sinan** emrindeki Batı Kilikya Cephesi, a) Tarsus Grubu, b) Merkez Grubu, c) Seyhan Grubu, d) Kurttepe Grubu olmak üzere dört gruba ayrıldı. Böylece **Tekelioğlu Sinan**, 1920 yılı Haziran ayı sonuna doğru faaliyetlerini tamamen düzenli ordunun emrine girerek devam ettirdi. Grupların teşkili sırasında, 41. Tümen Komutanlığına 1890-1900 doğumluların 5 Ağustos 1920 tarihine kadar askere kaydolmaları hakkında yazdığı bir yazı da Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti tarafından uygun karşılanmayarak, asker kaydı işinin Meclis Hükümeti'ne ait bir işlem olduğu vurgulanmış ve isteklerini hükümete bildirmesine dikkat çekilmiştir (Türkmen, 2001: 144, 145) (Barışta, 2003: 175, 176).

Tekelioğlu Sinan, Fransızlar'ın işgal altında tuttuğu Pozantı'nın kurtarılmasına çok önem vermekteydi. 1920 yılı Nisan ayı başlarında Pozantı, Kuvâ-yı Milliye tarafından kuşatıldı. Toroslar'da önemli bir geçit olan Gülek Boğazı'nı ellerinde tutmak isteyen Fransızlar, Pozantı'ya takviyeli ve güçlü bir tabur kuvvet yerleştirmişlerdi. **Tekelioğlu Sinan** emrindeki Kuvâ-yı Milliye ile Ulukışla ve Karaisalı'dan Gülek'e kadar kara ve demiryolu üzerindeki Fransız karakollarını ortadan kaldırıp, yolları kontrol altına alarak iâşe ve kuvvet yardımı almalarını önledi. Pozantı'daki kuvvetlerine destek sağlamak isteyen Fransızlar, 5-12 Nisan 1920'de, Birinci Kavaklıhan, 13 Mayıs 1920'de ise İkinci Kavaklı-

han muharebelerinde Teğmen Cemal komutasındaki Kuvâ-yı Milliye tarafından geri püskürtüldü. Pozantı'yı elde tutmaktan ümit kesen Fransız Komutanlığı havadan bir uçak vasıtasıyla, Mesnil'e ya teslim olmasını veya bir çıkış hareketi yaparak Toroslar üzerinden Mersin'e ulaşması talimâtını verdiler. **Tekelioğlu Sinan**, Pozantı'yı işgali altında tutan ve Verdün kahramanları olarak tanınan Fransız taburu ve komutanını kuşatarak, 25 Mayıs 1920'de, Pozantı'yı terk etmeye zorladı. Toroslar üzerinden Mersin'e gitmek isteyen bu tabur ve komutanı Mesnil, **Karboğazı Savaşı**'nda **Tekelioğlu Sinan**'ın emrindeki **Teğmen Hasan** (Akıncı, Karaâfet)'a bağlı 44-45 kişilik **Kara Bomba** adıyla anılan bir Kuvâ-yı Milliye müfrezesi tarafından esir alınmıştır. Bu zafer, Çukurova Bölgesi'nin işgalden kurtarılmasında önemli rol oynamıştır. **Tekelioğlu Sinan**, 28-29 Mayıs 1920 (H. 1336) gecesi kazanılan bu büyük zaferi aynı gün çektiği bir telgraf-la **Mustafa Kemal Paşa**'ya bildirmiştir. Karboğazı Savaşı'nda esir alınmış olan Fransız taburu ve Komutanı Mesnil, 30 Ağustos 1920'de, getirilmiş oldukları Bucak İstasyonu'nda Cephe Komutanı **Tekelioğlu Sinan**, Karaisalı Kaymakamı **Sadettin Beybaba** ile kalabalık bir halk topluluğu tarafından karşılanmış ve buradan Karaisalı'ya gönderilmişlerdir. Bunu takiben, kendisine bağlı birliklerde yeni bir düzenleme yapılarak, grup karargahı Örcün Köyü'ne nakledilmiş, bu bölgede hat tutarak Fransızlar'a karşı mücadeleye devam etmiştir (Türkmen, 2001: 145) (146, Barışta, 2003: 176). .

Tekelioğlu Sinan, işgal altındaki görev bölgesinde teşkilâtlandığı Kuvâ-yı Milliye mücahitleriyle birlikte; işgalci Fransızlar'ı yenilgiye uğratarak, Adana ve çevresinin kurtarılmasında önemli rol oynadığından, bölge halkı tarafından '**Sinan Paşa**' olarak anıldı ve sevildi. Yunan kuvvetlerinin yığınak yaparak, Batı Anadolu'nun iç kısımlarına ilerlemesi, Türk tarafının da Batı Cephesi'ne kuvvet nakletmesini gerektirmiş, 1921 yılında Çukurova Bölgesi'nde, Fransızlar'ın etkisi azaldığından, bölgedeki birliklerin Batı'ya kaydırılması gerekmiş, 24 Mart 1921'de 41. Tümen ve 11-12 Mayıs 1921'de **Tekelioğlu Sinan**, komutasında bulunan millî kuvvetlerle birlikte Batı Cephesi'ne gönderilerek, emrindeki **Adana Müfrezesiyle** Batı Cephesi'ndeki muharebelere katılmıştı. 22 Şubat 1921'de, binbaşı rütbesine yükseltildi. II. İnönü Muharebesi'nden sonra Afyon Bölgesi'nde mürettep fırkaya bağlı olarak Sakarya Meydan Savaşı'na ve 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve takip hareketine katılarak, görevini başarıyla yerine getirdi. Büyük Zafer kazanıldıktan sonra, komutası altındaki müfrezeyle birlikte Adana'ya geldi ve Kozan'da görevine devam etti. Cumhuriyetin ilân edildiği, 29 Ekim 1923'de, Kozan'da, bu mutluluğu halkla birlikte paylaştı. İstiklâl Madalyası sahibi oldu (Türkmen, 2001: 146, 147) (Barışta, 2003: 176, 177).

19 Temmuz 1925'te, binbaşı rütbesiyle ve kendi isteğiyle (bazı kaynaklarda 1924'de) emekliye ayrıldı. 19 Ekim 1927'de Fethiye, 26 Haziran 1930'da Daday, 11 Haziran 1930'da Akşehir Kaymakamlıkları görevlerinde bulundu. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne devam ederek, 1933-1934 ders yılı sonunda iyi derece ile mezun oldu. 16 Aralık 1934'te, İktisat Vekâleti Marmara Mıntıkası Ölçüler ve Ayarlar Memurluğu'na atandı. 1934 yılında Soyadı Kanunu gereğince **Tekelioğlu** soyadını aldı ve nüfuz kâğıdına adını **Ali Sinan Tekelioğlu** olarak yazdırdı. 6 Ekim 1937'de, Ölçü ve Ayarlar Müfettişliği'ne yükseltildi. 1 Temmuz 1938'de, Zonguldak Bölgesi'nde görevlendirildi (Türkmen, 2001: 147) (Barışta, 2003: 177).

1 Nisan 1939'da, siyasete atılmak üzere müfettişlik görevinden. Katıldığı VI. dönem milletvekili seçimlerinde Seyhan (Adana) ili milletvekili seçildi. 1943 yılı VII. dönem seçimlerine katılıp seçilemese de, 1945 yılı ara seçimlerinde meclise girmeyi başardı. 1946 yılı VIII. döneme kadar Cumhuriyet Halk Partisi adayı olarak meclise girmişken; 1950'den itibaren IX. ve X. dönemlerde bağımsız Seyhan milletvekili olarak meclise girdi (Türkmen, 2001: 148) (Barışta, 2003: 177).

22 Mart 1956'da, Harp Malülleri Cemiyeti'ne, başından aldığı yara nedeniyle, 4. derece malül 36. üye olarak kayıt yaptırdı ve bir süre bu cemiyetin başkanlığını yaptı. **Tekelioğlu Sinan**, uzun yıllar hizmet etmiş olduğu Çukurova'ya sevgi ve bir vefa borcu olarak, Batı Kilikya Cephesi Komutanı olması nedeniyle, çocukları ile torunlarına Seyhan, Ceyhan, Berdan ve Örcün gibi adlar vermiştir. Adana Cephesi hatıratını kendisinin yazdığı beş adet defterini teslim ettiği Jandarma Genel Komutanlığı Arşivi'nde, **Yüzbaşı Ali Ratip Efendi Dosyası** adıyla bulunmakta olup, ölümünden birkaç ay önce Adana'da yayımlanan **Dirlik** Gazetesi'ne de tefrika edilmesi amacıyla vermiştir. 16 Aralık 1965 yılında 74 yaşında Ankara'da vefat etti. Askerî bir törenle Ankara Cebeci askerî şehitliğine defnedildi (Türkmen, 2001: 148) (Barışta, 2003: 177).

Yüzbaşı Emin Resa (Emin Aslan Karakaş)

Adana ve Havalisine Mürettep

Kuvâ-yı Milliye Fedâi Müfrezeleri Komutanı Emin Resa

1879 (H. 1295)'da Edirne'nin Dimetoka Kasabası Pazarbeyli Mahallesi'nde dünyaya geldi. Babası esnaftan Ahmet Asım Bey'dir. Dimetoka'da ilk öğrenimini, Edirne'de rüştiyeyi bitirdi. Yüksek öğrenim için gittiği Selanik'ten öğrenimini tamamlamadan döndüğü Edirne'de, bir süre icra memuru olarak çalıştıktan sonra, arzuhalcilik ve dava vekilliği yaptı. Birinci Dünya savaşı başlayınca, 1914 yılı Kasım ayında, 35 yaşında iken silâh altına alındı. 6. Ordu Menzil Müfettişliği'nde, Teşkilat-ı Mahsusa'da milis yüzbaşı olarak görev yaptığı sırada, Bağdat-İran arasındaki aşiretlerden milis teşkilatı kurdu. Menzil Müfettişliği'nde ise; Süleymaniye Grubu İdare Reisliği'ne getirildi. İran ve Süleymaniye'de grup kıtalarının patlayıcı, iaşe ve donanım gibi lojistik destek işlerinde çalıştı. Çatışmalar sırasında cepheye erzak ve su yetiştirme gibi görevler üstlendi. İran'ın Sakız Kasabası Ruslar'dan kurtarılınca Sakız Kaymakamlığı görevinde bulundu. Bu cephedeki hizmet ve başarıları nedeniyle Süleymaniye Grubu Komutanlığı tarafından, 2 Şubat 1917'de, kendisine takdirname verildi. 1917 yılı Aralık ayında Kerkük Levazım Reisliği'ne atandı. Mart 1918'de izinli olarak geldiği İstanbul'da kaldı (Aslan, 1942: 5) (Genç, 1969: S. 102, s. 26). (Çiftçi, 2002: s. 85).

Birinci Dünya Savaşı sonunda, Mondros Mütarekesi gereği Osmanlı ordusuna bütün cephelerde ateşkes emri verilmiş, itilâf kuvvetleri işgallere başlamışlardı. Yüzbaşı rütbesine terfi ettirilmiş olan Emin Resa, işgaller başlayınca, İstanbul'dan ailesiyle birlikte geldiği Konya'da kalmayıp, Ilgın'da Ilıcalar'a yerleşti. Burada bir Millî Müfrezeye teşkiline karar verdiği günlerde, Beyşehir'deki 7. Süvari Alay Komutanı Nazım Beyle telgrafla haberleşmesini takiben, Esir oğlu Ali, Tüccar Ahmet ve Hakimzâde Mehmet Beylerle Ilgın Kuvâ-yı Milliye Heyeti'ni oluşturdu. Ali Fuat Paşa'nın 4 Aralık 1919'daki Kayseri Komutanlar Toplantısı yapılmış, Doğu ve Batı Kilikya Komutanları görev yerlerine hareket etmişlerdi. Aynı günlerde, 11. Tümen Komutan vekili Yarbay Mümtaz Bey, bölgesindeki gelişmelerle birlikte, Mersin Jandarma Tabur Komutanı Yüzbaşı Haydar Bey'in: *"Mersin ve çevresinde savaş hazırlığının tamamlandığı... Bu savaşı başlatacak ve yönetecek başarılı bir komutanın gönderilmesi"* yolundaki isteğini de Heyet-i Temsiliye Başkanlığı'na bildirmişti. Mustafa Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin görevlendirdiği, Konya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Merkez Heyeti Başkanı Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey de, 6 Aralık 1919'da, Yüzbaşı Emin

Resa (takma adıyla **Emin Aslan**)'ya Konya'dan gönderdiği bir yazıyla: “*Konya Müdâfaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesince, Adana'ya Mürettep Bir Nolu Fedâi Müfrezeler Komutanlığı'na atandığımı, talimat almak ve hemen teşkilata başlamak üzere, acele Konya'ya gelmesini*” bildirdi. Bu emri alan Yüzbaşı Emin Resa, aynı gün Tatar Abdullah Çavuş ve Argıthanlı Ali Efe ile birlikte, Ilgın'dan Konya'ya gelerek, Binbaşı Hüseyin Hüsnü Beyle görüşmekte olan ve teşkilat konusunda işbirliği yapan Adana ileri gelenlerinden Zamir Beyle (Damar Arıkoğlu) tanışarak, bölge hakkında bilgi aldı. Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey, Sivas Kongresi sırasında düzenlenen Müdâfaa-i Hukuk Nizamnâmesi'ne ek olarak; Yüzbaşı Emin Resa'ya: “*Millî Müfrezelerin Kuruluşu İle İlgili Yönetmelikle, görev talimatını*”, verdi. Bu talimata göre: Millî Müfrezeler Teşkilatına Konya'dan başlanacak, Çumra, Karaman, Mut, Mağara, Silifke ve çevresinde süratle teşkilat kurularak, fedâi müfrezelerin kadroları doldurulacaktı. Düşmanla temas Mersin ve çevresinden başlatılacak, Adana yönüne ilerletilecekti. Bu merkezlerle çevre köylerinde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kurulacaktı. Müfrezelere katılacak erlerin yiyecek ve teçhizatı mahalli yardımlarla sağlanacak, tamamlayıcı bilgi ileride verilecekti. Yapılan işler Konya Heyet-i Merkeziyesi ile Heyet-i Temsiliye'ye düzenli ve sürekli olarak bildirilecekti. Milis kuvvetlerine: **Adana ve Havalisine Mürettep Kuvâ-yı Milliye Fedâi Müfrezeleri** adı verilecek. Komutan ve imzası: **Yüzbaşı Emin Aslan** olacaktı (Aslan, 1942: 6, 7) (Genç, 1968: S. 93, s. 1, 12) (Komisyon, 1971: 112).

Bu talimatı alan ve o sırada mütareke nedeniyle terhis olunanlar arasında Adana ve çevresinden erler bulunduğunu öğrenen Yüzbaşı Emin Aslan, 7 Aralık 1919-3 Ocak 1920 günleri arasında sık sık gittiği Konya İstasyonu'nda amacını anlattığı ve bazılarının müfrezesine katılmalarını sağladığı bu erlerle, 7 Ocak'ta, Çumra'ya doğru yola çıktı. 8 Ocak'ta sabaha karşı geldikleri Çumra'da, Hüseyin Ağa'nın kahvesinde dinlenerek, tekrar yola devam etler ve gece yarısı ulaştıkları Karaman'da, Konya'dan çekilen telgrafla geleceklerini öğrenmiş olan Belediye Başkanı Hüseyin Bey ve eski Mebus Arif Bey tarafından karşılandılar. Karaman'da yapılan görüşmelerde, orada bulunan Kozanlı Yedek Teğmen Mustafa Nail, Adanalı Yedek Teğmen Tefik (Genç İzzet) ile yirmiden fazla er ve erbaş müfrezeye katıldılar. Yeni katılanlar, 7 Ocak 1920'de kurulmuş olan Karaman Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından giydirildi. Silâh, cephane ve teçhizatları da Karaman Askerlik Şubesi Reisi Murat Bey'in girişimiyle 139. Pi-yade Alayı deposundan sağlandı. 22 Ocak'ta Karaman'dan yola çıkan müfrezeler,

22 Ocak 1920'de, Mut'a geldi. Binbaşı Emin Mengenli, Mut ileri gelenlerinden Mirza Bey, Belediye Reisi Ali Bey ve eski Mebus Naip Ali Bey (Pepe) tarafından karşılandı (Aslan, 1942: 8, 9) (Genç, 1968: S. 93, s. 13) (Komisyon, 1971: 119-121).

Önceden gizlice kurulmuş olan Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti, İstanbul Hükümetine bağlı Silifke Mutasarrıfı Esat Rauf ve Mut Kaymakamı Mut Kaymakamı Mehmet Ali Beylerin sıkı takibi ve tehditleri nedeniyle, faaliyetlerini açıktan sürdüremiyordu. Konya'daki 12. Kolordu Topçu Batarya Komutanı Yarbay İzzet Bey, Heyet-i Temsiliye'nin talimatı gereği, 1919 yılı Ekim ayında geldiği Mut İlçesi'nde, topladığı ileri gelenler, aydınlar ve görevli memurları toplamış, 1 Kasım 1919'da, Kaymakamlığa dilekçe vererek, Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni resmen kurmuştu. Bu cemiyette önceki gizli kuruluştaki yer alan yönetim kurulundan bazı isimler kısa süre sonra değişikliğe uğramıştır. Müdâfaa-i Hukuk Nizamnamesi'nin gizli bir kaydına göre: "*Düşmanla temasta bulunan mahallerde silâhlı müfrezeler ve kıt'alar teşkil edilmesi...*", bildirildiğinden, Cemiyet, Mut köylerinden asker toplayarak, Mut Bölüğü'nü kurdu. Bölüğe katılanlar yatakları ve birer aylık yiyecekleri ile Mut'a geliyorlardı. Fakat, bunlara silâh ve cephane verilemiyordu. Durum Mustafa Kemal Paşa'ya bildirildi ve emri doğrultusunda, Mut Müftüsü Nadir (Mutluay) ile İzmirli Ahmet Efendi, Mut köylerinden kiralanmış onsekiz deve ile, 15 Kasım 1919'da, geldikleri Karaman'da, Binbaşı Nuh Zeki Bey'in gösterdiği kolaylıkla gece vakti askerî depodan aldıkları ikiyüz tüfekte otuz sandık (otuzbin) mermiyi, 5 Aralık 1919 sabahı Mut'a getirerek, cemiyet yetkililerine teslim ettiler. Bu silâh ve cephane, 9 Aralık 1919'da, Mut Bölüğü'ne dağıtıldı. Yüzbaşı Yaşar Bey de, kendisine yapılan teklifi kabul ederek, 1 Ocak 1920'de, Mut Bölüğü Komutanlığı'na atandı. Mut İlçesi'nin eline yakın köyünde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. (Aslan, 1942: 10) (Çelik, 1999: 315).

Mut merkezi dört takıma ayrıldı. Yüzbaşı Emin Aslan da, Mut'da kaldığı on gün içinde Mersin ve Tarsus'a düzenlenecek baskınlarda demiryolunun tahribi için Mut demircilerine kazma, balta, çengel ve benzeri âletler siparişi vermiş, eksiklerini gidermişti. Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti de, Emin Aslan Bey'e beşyüz lira para yardımında bulundu (Çelik, 1999: 315-318; Çelik, 2001: 108).

Emin Aslan ve sayısı altmışbeş kişiye ulaşan müfrezesi, 2 Şubat 1920'de, Kıröbası (Mara, Mağara)'na doğru yola çıktılar. Geceyi Çukurbağ Köyü'nde geçirip, 6 Şubat'ta girdikleri Kıröbası ile Silifke arasındaki telgraf haberleşmesi

ve ulaşım, Türkler dışında çok sayıda nüfus meskûn olduğu, müfreze ile teçhizatı hakkında işgal kuvvetine bilgi verilmemesi düşüncesiyle önlendi. İstanbul Hükümeti'ne bağlı olan Kırobası Nahiye Müdürü Hüseyin Rıza Bey gözaltına alındı. Silifke Mutasarrıfı Esat Rauf Bey'e hitaben yazılan: "*Bugün iki taburu mütecaviz top ve mitralyözlerle mücebhez Emin Aslan Bey Kumandasında Kuvâ-yı Milliye, Mağara'ya gelmiş ve asayiş berkemal bulunduğu olduğu bera-yı malûmat maruzdur*" şeklindeki bir taslak yazı, kendi yazısıyla yazdırıldı ve imzalatılarak, Silifke Mutasarrıfı'na gönderildi. Hüseyin Rıza Bey'in de Kuvâ-yı Milliye'ye katılması sağlandı. Kırobası Nahiyesi'nde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olmamakla birlikte, Silifkeliler, denize yakınlık nedeniyle bombardımandan çekindikleri için teşkilât kurulamamıştı. Mut ve Kırobası'ndaki gelişmelerden aldıkları cesaretle, önceden kurulduğu halde sessiz kalan Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti'ni açıkça faaliyete geçirdiler. Silifke'nin Kavak, Çatak, Sarıaydın, Uzuncaburç, Sarıkeçili başta olmak üzere çok sayıda köyü ve Gülnar ile Erdemli – Mersin arasındaki Güzeloluk, Elvanlı, Karahıdırlı, Tömük, Arslanköy ve daha bazı köylerde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetleri kuruldu. (Aslan, 1942: 10-16) (Komisyon, 1971: 125-128)

Yüzbaşı Emin Aslan, 11 Şubat 1920'de, Heyet-i Temsiliye namına Mustafa Kemal Paşa'dan (özetle): "*Ermenilerle Fransızların, Maraş, Antep, Urfa ve Adana'da kuvvetlerini takviye ederek, halka şiddetli zulmettikleri. Bu nedenle, hemen Mersin üzerine harekete geçmeleri. Karşılaşılabilecek Ermeni ve Fransız kuvvetleri seri şekilde mağlup edilmezlerse irtibatları kesilerek baskı altında tutulmaları ve imha olunmaları. Mümkünse, düşmanın Mersin limanından istifadesinin önlenmesi. Şimendifer hattının iyice tahrip edilmesi. Gidilecek mntıkadaki İslâm halkın her tarafta ayaklanmasını sağlamanın dikkatten uzak tutulmaması. İcraat raporlarının bağlı olunan makamlar yanında, Ankara'da Heyet-i Temsiliye'ye de bildirilmesi*", emrini bildiren, yukarıdaki şifreli telgrafı aldı. Bu emirler yerine getirildi. Kadın, erkekli halkın geniş ölçüde katılımı sağlandı (Aslan, 1942: 16) (Komisyon, 1971: 132) (Çelik, 1999: 322).

12 Şubat 1920'de, Kırobası'nda Yüzbaşı Emin Aslan, çıkardığı müfrezeler emriyle; emrindeki müfrezeleri üç bölüğe ayırdı. Yeni katılacak erler, bu bölüklere eşit şekilde dağıtılacaklar, süvari kadrosu da ikmal edilecekti. Askerlik rütbe ve disiplinine riayet edilecekti. Efradın yiyecek ve giyeceği Emin Aslan tarafından denetlenecek, giyecekleri de yine onun tarafından yapılacak tevzi cetveline göre bölük komutanları tarafından (muhtaç olanlara) verilecekti. (Aslan, 17, 18) (Çelik, 1999: 323).

5 Mart'ta, Kirobası'dan Uzuncaburç'a, 6 Mart 1920'de, müfrezesiyle birlikte Silifke'ye geçen Emin Aslan, 7 Mart'ta halka hitap etti. 10 Mart'ta, Silifke'den hareketle Susanoğlu, oradan da Lamas'ta karargah kurdu. Arslanköy (Efrenk) tarafına görevlendirilmiş olan Kozanlı Mustafa Nail Komutası'ndaki Birinci Bölük, 17 Mart 1920'de, Başnalar Kalesi'nde karşılaştığı Fransız ve Ermenileri yenmişti. Bu yenilgiyi takiben Fransızlar, Antranik Komutasında Tömük'de bulunan gönüllü jandarma takımını, Alata Çayı doğusundaki süvarilerini ve Tece – Viranşehir arasında Mezitli Karakolu'ndaki jandarma birliğini Mersin'e çektiler. Yüzbaşı Emin Aslan, 27 Mart 1920'de, Tömük'e gelerek karargahını buraya kurdu. Buradan Mersin Fransız İşgal Komutanlığına çektiği bir telgrafla (Komisyon, 1971: 204) (Çiftçi, 2002: 91) (Özetle): *Mersin'i haksız yere işgal ettiklerini, 48 saat içinde şehri tahliye etmedikleri takdirde yirmibin kişilik bir kuvvetle taarruz edeceğini, bundan doğacak sorumluluğun Fransız Hükümeti'ne ait olacağını*”, bildirdi. Fransızlar, bu ultiatoma, 5 Nisan 1920'de, her çeşit silâhla donattıkları bir kuvvetle Mezitli'ye baskın verdiler. Bir savaş gemisinden köye açtıkları ateşle iki kişiyi katlettiler. Köydeki hayvanları da alarak Mersin'e çekildiler. Top atışları Tömük'ü de etkileyince, Emin Aslan karargahını Karahıdırlı'ya nakletti (Komisyon, 1971: 204) (Çiftçi, 2002: 91).

Yüzbaşı Emin Aslan'ın, kendisini Mersin Komutanı olarak tanıtmayı ve müfrezeye komutanlarına karşı bir takım tutumları, onları aleyhine çevirdi. Bir araya gelen komutanların, Emin Aslan'ı komutadan uzaklaştırma görevini verdikleri Teğmen Mustafa Nail, Karahıdırlı'ya giderek, Emin Aslan'ın çadırını basarak silâhını aldı ve durumu müfrezeye komutanlarına bildirdi. Mustafa Nail, Karahıdırlı'dan ayrılınca; Emin Aslan'ın durumu bildirdiği Silifke 4. Mıntıka Komutanı Emin Mengeni'nin arabuluculuk girişimiyle barış sağlandı. Cephe iki gruba ayrılarak Tarsus Grubu'na Yüzbaşı Yaşar Bey'in, Mersin Grubu'na da Yüzbaşı Emin Aslan'ın komuta etmeleri kararlaştırıldı (Komisyon, 1971: 204) (Genç, 1969: S. 104, s. 22, 23).

Emin Aslan, müfrezesiyle birlikte karargahını Mersin'in Kuzey kesimindeki Çevlik Köyü'ne daha sonra da Elvanlı'ya nakletti. Komutasına bağlı Alsancak Müfrezesi, Nisan 1920'de Mersin'den harekete geçen Fransız kuvvetlerini, İçmeler Mevkii'nde ateş altına alarak geri çevirmeyi başardı. Demirtaş Müfrezesi ise; Mersin'in Kuzeybatısında Üseli Köyü civarında bulunan ve Mersin'e içme suyu sağlayan bentleri onarmak üzere, denizden Ernest Renan savaş gemisinin desteğiyle harekete geçen bir Fransız birliğini, 5 ve 10 Mayıs 1920'de, 1. ve 2. Su Bendi Muharebeleri'nde yendi. Bu muharebede ikiyüz kadar ölü ve yaralı veren Fransız kuvvetinden çok sayıda silâh ele geçirildi (Komisyon, 1971: 203, 204-214) (Çelik, 1999: 344-352) .

Tarsus Grubu ile aralarında çıkan anlaşmazlıklar nedeniyle Emin Aslan, 139. Alay Komutanı Şemsettin Salur tarafından, 14 Temmuz 1920'de, Kuvâ-yı Milliye'nin kurulması ve geliştirilmesi için Belen mıntıkasına atandı. Yerine atanan Yüzbaşı İbrahim Bey'in gelmesini beklemeden, Sağcenah Mıntıka Komutanlığına bir yazı bırakıp, tanıdığı şahıslarla vedalaşarak, 17 Temmuz 1920'de, Silifke'ye doğru yola çıktı. Yolda köylülerden zorla bir takım eşyalar ve binek hayvanı aldığı iddiasıyla şikâyeti üzerine Karaman'da tutuklandı ve Pozantı'ya gönderildi. Yargılandığı 41. Tümen Harp Divanı'nda yargılandı ve iddialar asılsız çıktığından beraat etti (Genç, 1970: S. 122, s. 10-12). Kasım 1920'de, Karaman'da Delibaş İsyanı'nı bastırmak için, İsmail Ferahim Şalvuz Komutası'nda Pozantı'da oluşturulan milis kuvvetleri komutanı olarak Karaman'a gönderildi. İsyan bastırılınca, 41. Tümene bağlı 7. Atlı Piyade Fırkası'nda önce Hukuk Müşavirliği, sonra da Levazım Reisliği görevine getirildi. Terhis edilince Torbalı'da dava vekilliği yaptı (Genç, 1971: S. 127, s. 15; Genç, 1971: S. 128, s. 11, 12).

Ankara'ya giderek çektiği ekonomik sıkıntıyı, İçel Milletvekili olan Süleyman Fikri Mutlu'ya anlatan Emin Aslan'ın, Muğla Fener memurluğuna atanma isteği yerine getirildi. Daha sonra Silifke'nin Taşucu Fener memurluğuna, oradan da Mersin Özel İdare memurluğuna nakledildi. Soyadı Kanunu çıkınca, **Karakaş** soyadını aldı. Birinci cildini 1942 yılında Mersin'de yayımladığı, (**İçel Kurtuluş Savaşı Tarihi Hatıraları**, Yeni Mersin Matbaası, Mersin 1942), kitabın ikinci ve üçüncü ciltlerini yayımlayacağını bildirdiği halde bu isteğini gerçekleştiremedi. O dönem ara seçimlerinde milletvekilliği adaylığı kabul edilmezince, 1943'de Mersin'den ayrıldı. Mersin'deki Kuvâ-yı Milliye arkadaşları uzun süre kendisinden haber alamadılar. Daha sonra, yoksulluk içinde öldüğü bilgisini aldılar. Edirne'de evlenmiş olan Emin Aslan'ın iki oğlu Şinasi ve Nasuh Beyler de babalarıyla birlikte Kuvâ-yı Milliye'de görev almışlardır (Çiftçi, 2002: 94).

Teğmen Hasan Fehmi Akıncı (Karaâfet)

Asteğmen Hasan Fehmi Karabomba Müfrezesi Komutanı Albay Hasan Fehmi Akıncı

Teğmen Hasan Fehmi (Karaâfet)

1892 (H. 1308)'de Tarsus'da Müftü Mahallesi'nde doğdu. Babasının adı Mustafa'dır. İlk ve Orta öğrenimini Tarsus'ta tamamladı. 1906 yılında, imtihanla Adana Öğretmen Okulu (Darülmualimin)'na kaydoldu. Bu okuldan mezun olduğu 1909 yılı Eylül ayında şimdi Hatay İl sınırları içindeki Hassa İlçesi Meydan-ı Akbez Köyü İlkokulu Başöğretmeni olarak atandı (Akıncı, 1971: S. 56, s. 6) (Mutlu, 1971: S. 126, s. 11).

Birinci Dünya Savaşı başlayınca, okuldaki görevi yerine bir çok öğretmen gibi, talimgaha katılması için Halep'e gönderildi. Orada böyle bir talimgah olmadığı anlaşılınca, Sirkeci Askerî sevkiyatına başvurmak üzere geldiği İstanbul'da, yanlışlıkla 3. Kolordu emrindeki Kırklareli Muhabere Bölüğü'ne sevk edildi. İki ay sonra yanlışlıkla oraya gönderildiği anlaşılarak, 14 Aralık 1914 (H. 1330) tarihinde İstanbul Halıcioğlu Yedek Subay (İhtiyat Zabitleri) Talimgahı'nda süvari sınıfına seçildi. Ortaköy Mecidiye Kışlası'nda süvari birliği eğitim ve öğretimi aldı. Talimgah eğitimi bitince, Süvari Alayı 2. Bölük, Üçüncü Takım Komutanlığına atandı (Akıncı, 1965: S. 56, s. 7).

Doğu Cephesi'nde Rusya kuvvetleriyle yapılan savaşlara katıldı. 1 Aralık 1915 (H. 1331)'de, asteğmen oldu. 1916'da, 16. Kolordu Komutanı atanan Mustafa Kemal Paşa'nın, Rus kuvvetlerini yenerek Muş ve Bitlis'i geri aldığı muharebelerde bulundu ve 1 Haziran 1916 (H. 1332)'de teğmen rütbesine terfi ettirildi. 17 Ekim 1917 Bolşevik İhtilâli nedeniyle, Rusya'da Çar yönetiminin yıkılması üzerine, Osmanlı Devleti ile Sovyet Rusya arasında, savaşı sona erdiren Brest-Litovsk Antlaşması imzalandı. Hasan Bey'in görev yaptığı 3. Süvari Tümeni Filistin Cephesi'ne gönderildi. Osmanlı Türk ve İngiliz kuvvetleri arasındaki çok sayıda muharebe sonunda, İngilizler, 9 Aralık 1917'de, Kudüs'ü ele geçirdi, Hasan Bey'in bulunduğu 3. Süvari Tümeni de Hayfa-Akkâ hattına çekilmek zorunda kaldı. İngilizler'in, Şeria Nehri'ni geçerek, Şam-Medine tren yolunu ele geçirmek ve Yafa-Hicaz hattına uzanmak üzere, 26-30 Mart 1918'de, Amman'a doğru başlattıkları şiddetli taarruzda, 3. Süvari Tümeni Komutanı Albay Esat Bey ile üç süvari bölüğü bir gecede 70 kilometrelik yol katederek Şeria Nehri'nin doğu kesimine geçmeyi ve İngiliz kuvvetlerini karşılayıp geri atmayı başardı. Fakat, süvari bölüklerinden birine komuta etmekte olan Hasan Fehmi Bey ağır şekilde yaralandı ve cephe gerisine alınarak tedavi edilmek üzere Şam'a gönderil-

di. Ameliyat edilerek hayatı kurtarıldı ama boynuna saplanan kurşun çıkarılmadı. Halep Askerî Hastanesi'ne gönderilerek bir süre orada yattı. Burada iken, Birusseb'i ve Gazze Savaşları'ndaki başarıları nedeniyle, Alay Komutanlığı'nın bir telgrafı ile üsteğmenliğe terfi ettirildiğini öğrendi. Osmanlı kuvvetlerinin Halep'i boşaltmak zorunda kalması üzerine, Adana Sultanisi (Lisesi)'ne nakle edildi (Akıncı, 1971: S. 126, s. 4, 11). 1934 yılında Soyadı Kanunu çıkınca, Akıncı soyadını almasında bir süvari olması, atı sevmesi ve ruhunda taşıdığı 'akıncı olmak' duygusu önemli rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti açısından Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin, Osmanlı Türk kuvvetlerinin terhisini içeren maddesi gereğince, Teğmen Hasan Fehmi de, 31 Aralık 1918'de, boynunda ki kurşundan rahatsızlık duyduğu için terhis isteği kabul edildi ve Tarsus'a geldi. 12. Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa (Altay)'nın: *"Asıl mücadelenin bundan sonra başlayacağını, kendilerine büyük görev düşeceğini. İsteyenlerin jandarma ve polis teşkilâtında görev almak için başvurmaları"*, isteğine uyararak verdiği jandarmaya nakil dilekçesi kabul edildi. Mondros Mütarekesi'nin başka bir maddesi gereği ülkenin huzur ve güvenliği jandarma ve polis teşkilatları tarafından sağlanacağı için, Mustafa Kemal Paşa da, Adana'dan ayrılmadan önce bölgenin işgal edilebileceği düşüncesiyle önlem almaya, dağ köylerini silâhlandırmaya çalışmıştı. Yıldırım Ordu Grubu Komutanlığı'nın lâğvedilmesi ve İstanbul'a çağırılması nedeniyle, Adana'dan ayrılırken, II. Ordu Komutanı Nihat Paşa'ya, genç ve yetenekli muvazzaf ve yedek subaylardan arzu edenlerin jandarma ve polis kadrolarında görevlendirilmesi talimatını vermişti. Seferberlik döneminde tabur olan Adana Jandarma Teşkilatı alay haline, Karaisalı Jandarma Teşkilatı da bölük haline getirilmişti. Ama, alay kadrosuna bile yetecek sayıda subay ve astsubay olmadığından, Birinci Dünya Savaşı sona erip, İtilâf Devletleri vatan topraklarını işgale uğrayınca, bilhassa, Adana ve çevresini işgal eden Fransızlar, güttükleri Ermeni politikası ve kuvvetleri içinde yer verdikleri Ermeniler dışında, bu kadroları Ermenilerle ve Türk olmayan unsurlarla doldurmak istediler. Fransızlarla Ermenilerin, Türklere uyguladığı hakaret, zulüm, işkence ve cinayetlere şahit olmakta ve duymakta olan ve yarası iyileşen Teğmen Hasan Fehmi de, yurtseverlik duygusuyla bu kadrolara başvuran gönüllülerle birlikte, terhisinden on gün sonra, 20 Şubat 1918 (H. 1334)'da, Tarsus Jandarma Bölük Komutanlığı tarafından, jandarma subaylığına kabul edildiği, hemen Adana'ya gitmesi bildirildi. (Akıncı, 1965: S. 57, s. 6). Hazırlıklarını iki gün içinde tamamlayarak geldiği Adana'da,

Jandarma Merkez Takım Komutanlığı'na tayin edildi. Adana'daki durumu (Özetle) (Akıncı, 1965: S. 57, s. 6, 7): *Henüz işgal başlamamıştı. Halk endişe içindeydi. Kasım 1918 sonlarına doğru İngiliz İşgal Kuvvetleri Adana'ya gelmeye başladı. Şehrin içi, askerî kışla ve müesseselerle, Meydan-ı Akbez'den Adana'ya kadar olan şimendifer istasyonları büyük bir kısmı Hintli subay ve erattan oluşan İngiliz birlikleri tarafından işgal edildi. Bölgeye akın eden Ermeni göçmenler Eski İstasyon ve Çarçabuk Mahalleleri'ne yerleştiriliyorlardı. Çoğu Müslüman olan Hintli subay ve erlere 'İslâm Halifesi'ne isyan etmiş dinsizlere karşı' getirildikleri' söylendiğinden, Türklere karşı sert bir tutum içindeydiler. Zamanla, ezan sesi duyup, camilere gidenleri gördükçe, kendilerine yanlış bilgi verildiğini anlayıp, tutumlarını yumuşattıkları, Ermeni ve Asurilerin, Müslümanlara yaptıkları haksızlık, hakaret ve tecavüzleri hoş görmeyip, önlemeye çalışmalarının; işgal kuvvetleri komutanlarını ürküttüğünü, halka gözdağı vermeğe sevk ettiğini", yazmıştır.*

20 Aralık 1918'de, Adana'nın işgal edilmesini takiben, Ermeni ve Asurilerin, işgal kuvvetlerinin himayesinde, Müslüman halka her türlü zulüm, hakaret, namusa tecavüz, yaralama ve katletme hareketlerinin, Fransız İşgal Kuvvetleri komutanları tarafından teşvik edildiğine de şahit olan Hasan Akıncı, bu olaylar hakkında geniş bilgi vermektedir (Akıncı, 1965: S. 57, s. 7, 8). Fransızlar, güvenliklerini sağlamak için Pozantı'ya ağır makineli tüfeklerle takviyeli bir tabur yerleştirmiş, Gülek Boğazı'nı da denetim altına almışlardı. Irak'taki 6. Ordu Türk kuvvetleri de Mondros Mütarekesi ve geri çekilmeleri için yapılan anlaşma gereği, gruplar halinde Anadolu içlerine çekilmek üzere Pozantı'ya geldiğinde, su almak üzere trenden inen Yüzbaşı Mustafa Bey, Pozantı Fransız işgal taburunda görevli bir er tarafından tabanca ile öldürüldü. Bu olayın etkisiyle oluşan kargaşalıkta, askerî nokta komutanı, inzibat ve levazım subayları, nahiye müdürü ile jandarmaların çevre köylere dağılmış oldukları haberini alan Kıt'a komutanının emri ve gizli bir görevle gönderildiği Pozantı'da, işleri yoluna koyduktan başka, Yüzbaşı Mustafa'yı katleden Ermeni'nin kimliğini ve cezalını ! olarak Bahçe İlçesi civarındaki Fransız birliğine gönderildiğini öğrendi. Pozantı'da görevi sona erince Adana'ya döndü. Fransızlar, jandarma müfettişliğine ihtiyaç olmadığı gerekçesiyle Adana Jandarma Alay Komutanı Yarbay Sami Bey'in görevine son vermişlerdi . Müracaatı nedeniyle emekliliği İstanbul Hükümeti tarafından kabul edilen Jandarma Alay Komutanı Yarbay Hamdi Bey de Halep'e gitmişti. Bir süre sonra Adana Jandarma Alay Komutanlığı'na Yarbay Haşim Bey atandı. 6. Ordu erlerimiz gruplar halinde trenlerle Anadolu'nun iç kısım-

larına geçişlerine devam ederken, bütün istasyonlarda İngiliz kuvvetleri bulunmaktaydı. Fransızlar, başlarında Ermeni bir astsubayın bulunduğu tamamı Ermenilerden oluşan askerî bir takım kurmuş, geçişleri kasten gece yarısına bırakılan Türk askerleri taşıyan trenler Adana'da Yeni İstasyon'a geldiğinde, su içmek ve benzeri ihtiyaçlarını gidermek için trenden inen Mehmetçikler, Ermeni lejyonerler tarafından yakalanıp feci şekilde katledilerek İstasyon Köprüsü ile demiryolu çevresine atılmaktaydılar. Adana'da görevine başlayan Haşim Bey, bu katliamı ve benzeri olayları önlemek üzere, çok gizli bir talimatla Hasan Fehmi Bey'i, oluşturduğu 80 kişilik bir kuvvete, Yeni İstasyon Müstakil Jandarma Takım Komutanı olarak tayin etmiştir. Hasan Fehmi Bey ve takımı ile Ermeniler arasında bir takım olaylar cereyan etmişse de, trenler Yeni İstasyon'a geldiğinde, Ermenilerin koğuşlarından çıkmasına bile izin verilmemiş, eylemleri engellenmiştir. Ordunun nakil işlemleri sona erince, Hasan Fehmi Bey ve Yeni İstasyon Müstakil Takımı, Merkez Jandarma Takım Komutanlığı'na alındılar (Akıncı, 1965: S. 58, s. 6, 7).

Fransızlar, yaptıkları insanlık dışı davranışlar yetmemiş gibi, bir Ermeni milis teşkilatı kurmuş, Türk ordusunda subaylık yapmış olan Ermenileri bunların başına getirerek, eğitim ve öğretim vermeye başlamışlardı. İşlerinden edilen ve karşılık olarak kendilerine ödeme yapılmayan bu şahıslar, bir müddet sonra Fransızlar, tüm çabalarına rağmen bunların eğitim ve atışlara katılmalarını sağlayamayınca, bir ay kadar sonra, bu teşkilattan vazgeçtiler. Bu defa gerekmediği halde, merkezi Adana'da olan Jandarma Takip Bölüğü Komutanlığı kurdular. Hasan Fehmi Bey, Tabur Komutanı Binbaşı Cemil Bey tarafından, bu bölüğün komutanı tayin edildi. Takım komutanı Teğmen Fethi Bey istifa edip ayrılmak isteyince, Misak adında asteğmen Ermeni bir subayı takım komutanı atayan Fransızların teşvik ettiği Ermeniler, jandarma olmak için müracaata başladılar. Hasan Fehmi ve Fethi Beyler, Ermenilerin kayıt işlemlerini mümkün olduğu kadar geciktirirken, Adana ileri gelenlerinden bazılarına durumu ciddiyetiyle anlatarak, Türk gençlerinin katılımını sağlama girişimleri olumlu sonuçlandı. Fransızlar, işin farkına varıncaya kadar 150 mevcutlu olması planlanan bölüğe 70 Türk jandarma kaydına muvaffak oldular. Ermeniler, ilçe jandarma teşkilatlarına gitmek istememişlerdi. Adana-Ceyhan arasında bir soygun olayı için görev verilen Asteğmen Misak, Hasan Fehmi Bey tarafından hapsedilince, istifa etti. Hasan Fehmi Bey'in, bir yazı ile durumu bildirdiği Adana Kaymakamı (Gouverneur)'ı Yarbay Normand: "*Görevden kaçan korkak adamlarla işleri olma-*

dığımi”, söyleyip, Misak’ın istifasını kabul etti. Böylece, Hasan Fehmi Bey için, gün geçtikçe Ermeni jandarma sayısını azaltmak ve yerlerine Türkleri kaydetmek kolaylaştı. Fakat, Ermenileri jandarma kaydedip silâhlandırmak ve kendi emelleri için kullanmak düşüncesindeki Fransızlar, isteklerinin gerçekleşmediğini görünce, bu bölüğü lağvederek, erlerini merkez ve ilçelere dağıtmaya başlayınca, Ermenilerin hemen hepsi istifa ettiler (Akıncı, 1965: S. 59, s. 7, 8).

Ceyhan Jandarma Bölük Komutanı Naim Bey, emekli olarak ayrılınca; Üsteğmen Hasan Fehmi Bey, 15 Mayıs 1919’da, Ceyhan Jandarma Bölük Komutanlığı’na atandı. Bahçe İlçesi Ayran mevkiinde bulunan Fransız taburundan ve erlerinin yarısından fazlası Ermeni olan bir Fransız bölüğü Ceyhan’a getirilince, ilçede Müslümanlara hakaret, dayak, Türk kadınlarına sarkıntılı olayları giderek artış gösterdi. Adana Fransız İşgal Komutanı Bremond ile iyi ilişkileri olan Hasan Fehmi Bey, Ceyhan’da, Ermeni zulüm ve hakaretlerine fırsat vermemeye çalıştı. Jandarmada görevli Ermeniler de zamanla istifa etmek zorunda kaldılar. Hasan Fehmi Bey de, sık sık Bremond’a şikâyet edilmekteydi. İkinci Bölük Emini Çavuş Arşak imzalı bir de tehdit mektubu almıştı. Durumu Ceyhan Kaymakamı İbrahim Mete Bey’e, onun da durumu telgrafla bildirdiği Bremond gerekli önlemleri aldırdı (Akıncı, 1965: S. 60, s. 6-9).

Hasan Fehmi Bey, 7 Ekim 1919’da, Fransız İşgal Komutanlığı tarafından Karaisalı Jandarma Bölük Komutanlığı’na tayin edildi. 13 Ekim 1919’da, Karaisalı’da yeni görevine başladı ve halkın güvenini kazanmaya çalıştı. O günlerde, Karaisalı askerlik şubesi de kaldırılmış, silâh ve mermiler karakola teslim edilmişti. İşgalciler silâh ve mermilere el koymasın diye Adana’ya giderek kayıttan düşürdü. Pozantı ve Cevizli köy muhtarları ve azaları ve Karakol Komutanları ile görüşerek, halktaki silâhlara el konulmamasını ve bilinçlendirilmesini istedi. Fransız İşgal Komutanlığı, Karaisalı Jandarma Karakolu deposundaki silâh ve mermileri öğrenmiş, merkeze gönderilmesini istemişti. Hasan Fehmi Bey, çeşitli gerekçelerle bu silâh ve cephaneyi göndermeyi geciktirdi. Millî harekete soğuk davranan Karaisalı Kaymakamı’nı Kuvâ-yı Milliye ilçeye geldiğinde yanlış bir girişimde bulunmaması konusunda uyardı. Fransız İşgal Komutanlığı’nı, istenilen sürede silâhlarla cephaneyi teslimde geciktiği konusunda oyalamak için, Mart 1920 sonunda Adana’ya gitmeden önce, Karaisalı yöneticilerine, Kuvâ-yı Milliye geldiğinde yapılması gerekenler hakkında talimat verdi. Adana’da, Fransız Kaymakam (Gouverneur) Yarbay Normand ile görüştü. Güvenini kazandığı bu komutan, Hasan Fehmi Bey’e, personelin maaş ve iaşesini alarak Karaisalı’ya gitmesini ve ilçedeki silâh ve cepha-

neyi en kısa zamanda göndermesini istedi. Hasan Fehmi Bey, Adana'da iken, Yüzbaşı Tekelioğlu Sinan'ın, 1 Nisan 1920'de, Karaisalı'ya geldiği ve halk tarafından sevgi ve coşkuyla karşılandığı haberini aldı (Akıncı, 1965: S. 64, s. 6-9; 1966, S. 65, s. 6-8; S. 67, s. 6-9; S. 68, s. 6-9; S. 69, s. 6, 7).

Teğmen Hasan Fehmi, 9 Nisan 1920'de, Karaisalı Merkez Komutanlığı ve Kaymakam vekilliği görevine atandı Fransızlar, Türk Jandarması'nın elindeki ateş gücü üstün Alman mavzerlerini, Rus, Belçika muaddeli (kaval) tüfeklerle değiştirmek istemişlerdi. Bunu önlediği gibi, depoda mevcut silâhları Fransızlara teslim etmemenin de yolunu buldu ve bu silâhları çevresinde bulunan cesur, güvenilir ve iyi silâh kullanan kimselere dağıttı. Bunlardan kurduğu müfreze-ye **Karabomba Müfrezesi** adını verdi. Kendisi de **Karaâfet** takma adını aldı. Niğde'deki 11. Tümen Komutanlığı'nın emriyle Kaymakamlık vekâletine tayin edilen Sadettin Bey (Beybaba)'e devredinceye kadar vekâlet görevini yürüttü. Hasan Fehmi Bey'in de yer aldığı Karaisalı Müdâfaa-i Hukuk Heyeti, dört kişilik Harp Konseyi ve bir de Harp Divanı oluşturuldu. Böylece, Adana'nın Kuzey kesiminde güçlü, millî bir kuvvet oluşturdu. Kuvâ-yı Milliye daha sonra Karaisalı'ya geldiğinde bu silâhlar çok işe yaramıştır. Hasan Fehmi Bey, ilçeye döndüğünde, Sinan Tekelioğlu ve ileri gelenlerle gereken tertibatla, yapılacak işler hakkında kararlar alındı. Bu kararlar doğrultusunda Hacıkırı, Durak ve Belededik tren istasyonları buralardaki Fransız karakolları ile birlikte ele geçirildi (Akıncı, 1966: S. 9, s. 6, 8) (Karayaylalı, 1971: 28, 29)

Birinci Dünya Savaşı'nda, Alman ilerleyişini durdurarak **Verdün Kahramanları** diye anılan Fransız taburu ve Komutanı Mesnil, işgal gücü olarak Pozantı'ya getirilmişti. Kuvâ-yı Milliye zamanla güçlenerek Fransızların üslen-diği Adana-Pozantı hattındaki karakolları ve demiryolu istasyonlarını ele geçi- rince, Pozantı'daki Fransız taburu ve komutanının Adana, Tarsus ve Mersin ile irtibatı kesilmiş, kuşatılan tabur ve komutanı aldıkları emir gereği kuşatmayı yararak Toroslar üzerinden Mersin'e gitmek isterken, 28-29 Mayıs 1920 gecesi Karboğazı-Yılanovası Mevkii'nde şiddetli bir muharebe sonunda, Güleklî Kuvâ-yı Milliyeciler ve Teğmen Hasan ile Karabomba Müfrezesi tarafından esir alın-mışlardı. Fransızlar'dan bir binbaşı, üç yüzbaşı, bir doktor, beş mülâzım, beşyüz yirmiiki er, yüzelli yaralı esir alınmıştır. Üç top, yirmisekiz makineli tüfek ve otomatik tüfekler, çok sayıda silâh katır ve binek hayvanları ele geçirilmiştir (Akıncı, 1966: S. 73, s. 11, 12; S. 75, s. 14-16). Bu nedenle, Fransız kuvvetleri Adana'yı terk edince, Hükümet Konağı'na Türk bayrağını ilk çekme şerefi Teğ- men Hasan'a verilmiştir.

Batı Cephesi'nde Yunanlılara karşı da savaşan Teğmen Hasan, üstün hizmetlerinden ötürü harp kıdem zammı ile İstiklâl Madalyası almaya hak kazanmıştır. Teğmen Hasan Fehmi, çok otoriter, disiplini ön planda tutan, işlenen bir suçu asla affetmeyen, fakat dürüst çalışanları da takdir ve taltif eden biri idi. (Karayaylalı, 1971: S. 126, s. 28). Askerliğe sonradan intisap ettiği halde, iyi bir askerdir. Dürüst ve sağlam bir karaktere sahipti. Bildiği gerçekleri açıkça söylemekten hoşlanır, haksızlığa asla tahammül edemez, çok sert tepki verirdi. (Toroğlu, 1971: S. 126, s. 13). Vazifesine bağlı, makul tutumu ile çevresinde sevgi uyandıran iyi huylu bir zattı. Yağız çehreli olduğu, düşmanlarına yıldırımlar yağdırdığı için Karaâfet diye anılan. Fakat zeki bakışlı, ak bir vicdana ve tertemiz bir seciyeye sahipti. (Erdem, 1971: S. 121, s. 16, 30). Tanınacak en dürüst insanlardan biriydi. Riyadan uzak, temiz, dünya nimetleriyle satın alınamayacak kadar değerli bir dostluğu vardı. Dostlarının en küçük üzüntüsüne kendisi de üzülür, sevinçlerine ortak olmasını bilirdi. (Oğuzcan, 1971: S. 126, s. 3). Vatan ve millet sevgisini aşlamaya çalışan, mert ve dürüst bir asker, ateşli bir Kuvâ-yı Milliyeci, şefkatli bir baba ve örnek bir aile reisi idi (Akıncı, 1971: S. 126, s. 6, 7).

Kurtuluş Savaşı sona erdikten sonra da askerlik görevine devam eden Üsteğmen Hasan Fehmi, sırasıyla 7 Aralık 1925 (H. 1341)'de Yüzbaşı, 30 Ağustos 1935'de Binbaşı, 30 Ağustos 1942'de Yarıbay rütbesine terfi ettirildi. 30 Ağustos 1946'da Albay oldu ve 14 Temmuz 1950 tarihinde Eskişehir Jandarma Mıntıka Müfettişi iken emekliye ayrıldı. İskenderun'dan Mersin'e taşındığında emekli maaşının intibakı henüz yapılmamış, Mersin'den ödenmesine ait emir gelmemişti. (K. M. 1971: S. 126, s. 4) (Erdem, 1971: S. 126, s. 16). İki yıl süreyle Türkiye Kuvâ-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Genel Başkanlığı görevinde bulundu. Çukurova Kurtuluş Savaşı Tarihi ve Kurtuluş Savaşı'nda İçel tarihini yazan komisyonlarda çalıştı. Üç çocuk sahibi olan Hasan Fehmi Akıncı'nın oğlu Özdemir Bey hâkim, iki kızı da öğretmendir. Hasan Fehmi Akıncı 29 Ekim 1970'te Perşembe'yi Cuma'ya bağlayan gece vefat etmiştir (Mutlu, 1971: S. 126, s. 12).

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı yenilgisi ve bu yenilgiyi belgeleyen Mondros Mütarekesi'ni takiben, İngiltere ve Fransa'nın, savaş sırasında gizlice yapmış oldukları M. Sykes-G. Picot Antlaşması'nı uygulamaya koyarak, Türkiye'nin güney ve güneydoğusundaki Adana, Hatay, Mersin, Osmaniye, Antep, Maraş ve Urfa illerini işgal edecekleri söylentileri yayıldı. Bunu duyan bölge halkı, **müdafaa-i hukuk cemiyetleri** kurdular, **çete** veya **Kuvâ-yı Milliye** (millî kuvvetler) adı verilen **milis** (halk) kuvvetleri oluşturdular.

Birinci Dünya Savaşı sona ererken Yıldırım Ordu Grubu Komutanı olan **Mustafa Kemal Paşa** da, ordunun elindeki en yeni silâhları dağıtarak geldiği Kilis ve Antep'den sonra, Adana ve Mersin'de dağıttığı bu silâhların saklanmasını, yeni bir savaşın başlayacağını söyleyerek, Pozantı-Adana yolu üzerine Tarsus'un kuzeyi ve Gülek Boğazı çevresine siperler kazdırmış, yeni kurulacak jandarma ve polis teşkilâtına Türk gençlerinin katılmasını sağlayacak girişimlerde bulunmuştu. Kasım 1918-Ocak 1919 ayları arasında, İngiliz ve Fransızlar, yurkarıda adı geçen şehirlerimizi işgal ettiler. İlk zamanlar, İngilizler askerî, Fransızlar idarî yetkiler taşımaktaydı. Sykes-Picot Antlaşması gereği bölgenin yalnız kendilerine kalması gerektiği itirazında bulunan Fransızlar, Musul'u İngiltere'ye bırakmayı kabul edince; Eylül 1919'da Suriye İtilâfnamesi gereği, İngiliz kuvvetleri bölgeden çekildi.

Böylece, idarî yetkiler yanında askerî yetkilere de sahip olan Fransızların, bölgeyi idarî yönden Ermenileştirme ve askerî harekâtta Ermenilere yer veren politikası nedeniyle; Ermenilerin cesaret bulup şımararak Türkleri katletme, yaralama, işkence, zulüm ve hakaretlere başlaması ve onlara destek veren Fransızlara karşı, yakın tarihte Ermenilerle sorun yaşayan ve zamanla güçlenen Türklerin, Kuvâ-yı Milliye ile karşılık vermesine yolaçmıştı.

Bu arada, Erzurum Kongresi yapılmış, Sivas Kongresi toplanmak üzere iken, işlemedikleri bir cinayetten ötürü suçlanmaktan korkan Kozan Heyeti, Sivas Kongresi'ne katılmak, **M. Kemal Paşa** ile görüşmek için Sivas'a gitmişti. Kongre sonrasında gerçekleşen bu görüşmede, heyet, **M. Kemal Paşa**'dan yörede, halkın mücadelesine yön verecek bir komutanı görevlendirmesini istedi. **M. Kemal**, 1 Kasım 1919 sabahı, **Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanlığı**'nı kurdu. Bu komutanlık, Adana Vilâyeti ile Tarsus ve Mersin Bölgesi'ni kapsıyordu. Mücadeleyi halkın başlattığı, komutanların halktan kimseler oldukları görüntüsünü vermek, halka benimsetmek düşüncesiyle, komutan atanan Binbaşı Mehmet Kemal Bey'e **Kozanoğlu Doğan**, yardımcısı Yüzbaşı Osman Nuri

Bey'e **Aydınoğlu Tufan** takma adları verildi. İşgal bölgesine girmek isteyen **Aydınoğlu Tufan** Bey, yardımcı verilmesini isteyince, Jandarmanın Yüzbaşısı **Ali Ratip** Bey (**Sinan Tekelioğlu**) uygun bulunarak ataması yapıldı. Kilikya Doğu Bölgesi Komutanlığı'na **Aydınoğlu Tufan Bey**, Batı Kilikya Komutanlığı'na **Tekelioğlu Sinan Bey** komuta edeceklerdi. **M. Kemal Paşa**, 5 Kasım 1919 tarihli gizli emrinde, **Kozanoğlu Doğan Bey**'e, Adana çevresinde çete (gerilla) savaşı yapmalarını bildirmiş, göreve başlamalarını istemişti.

Mersin ve çevresinden gelen istek üzerine, **M. Kemal Paşa** ve Heyet-i Temsiliye'nin görevlendirdiği, Binbaşı Hüseyin Hüsnü Bey, Yüzbaşı Emin Resa'ya Konya'dan gönderdiği bir yazıyla: "... *Adana'ya Mürettep Bir Nolu Fedâi Müfrezeler Komutanlığı'na atandığını, talimat almak ve hemen teşkilata başlamak üzere, acele Konya'ya gelmesini*" bildirdi. Verilen talimata göre: Konya'dan başlanarak, Çumra, Karaman, Mut, Mağara, Silifke ve çevresinde süratle teşkilat kurularak, Mersin ve çevresinde düşmanla temas başlatılacak, Adana yönüne ilerletilecekti. Milis kuvvetlerine: **Adana ve Havalisine Mürettep Kuvâ-yı Milliye Fedâi Müfrezeleri** adı verilecek. Komutan ve imzası: **Yüzbaşı Emin Aslan** olacaktır. Bu komutanlıkların kurulması ve komutan atamalarında en büyük rol **Mustafa Kemal Paşa (Atatürk)**'ninindir.

Yörede, Millî Cemiyetler ve Kuvâ-yı Milliye Cepheleleri'nin kurulmasını takiben, işgale karşı hızlanan hareketler üç merkezde gelişti ve yayılmıştır. **Adana'nın doğusunda:** Develi-Andırın-Feke-Kadirli-Kozan. **Orta (kuzey) kesimde:** Niğde-Çamardı-Karaisalı-Pozantı. **Batı kesiminde:** Konya-Karaman-Mut-Silifke-Erdemli taraflarıdır. Bu merkezlerin kuzey kesiminden güneye doğru gelişen kurtuluş hareketleri sonunda, millî kuvvetler, Adana, Mersin, Tarsus ile yörenin diğer şehir ve kasabalarını düşman işgalinden kurtarmayı başarmışlardır. Bu kurtuluş çalışmalarını başlatıp, başarıya ulaştıran komutanlara ve faaliyetlerini kısaca özetlemek uygun olacaktır.

Binbaşı Mehmet Kemal (Kozanoğlu Doğan): 19 Mayıs 1919'da, M. Kemal Paşa ile Samsun'a gelenler arasında yer aldı. Millî Mücadele döneminde Kilikya Kuvâ-yı Milliye Umum Komutanı olarak atandı. Saimbeyli (Haçın)'de ve sonra kendi adının verildiği Doğanbeyli (Rumlu)'de Ermenilerle savaşta yaralandı. İyileşince, 1921 Koçgiri ve 1922 Pontus isyanlarının bastırılmasında görev yaptı. Başarılı hizmetleri nedeniyle İstiklâl Madalyası almaya hak kazandı. Korgeneral rütbesiyle emekli oldu. 6. dönem Ağrı, 7. ve 8. dönem Kırklareli milletvekili seçildi.

Yüzbaşı Osman Nuri (Aydınoğlu Tufan): Hüseyin Rauf Orbay ile birlikte geldiği Amasya'da, Ali Fuat Paşa aracılığıyla tanıştırıldığı **M. Kemal Paşa'nın** maiyetine girdi ve güvenliğini üstlendi. Doğu Kilikya Kuvâ-yı Milliye Komutanı olarak, Kozanoğlu Doğan'ın yardımcılığına atandı. **Hafız Bekir** takma adıyla işgal bölgesine girdi. Gizik Duran ve çetesini Kuvâ-yı Milliye hizmetine kattı. İşgal sahasında Fransızlara taraftar görünen Kozan Jandarma Komutanı Ali Sâib, Feke Belediye Reisi Cezmi Çetinel ve Fransızlara karşı olan bazı Türk memurların Kuvâ-yı Milliye hizmetine girmelerini sağladı. Fransız işgalindeki Kadırlı'yı kurtardı. M. Kemal Paşa'nın ihtiyat subayı olarak Ankara'ya gitti. İkinci İnönü, Sakarya ve Başkomutanlık Meydan Savaşları'na katıldı. İzmir'e ilk giren komutanlardan biri oldu. Zatürre hastalığına yakalandı. Ankara ve İzmir Merkez Komutanlıkları yaptı. Siirt'de tümen komutanı görevinde iken, Tunceli (Dersim)'de yeniden zatürre oldu. M. Kemal'in özel uçağıyla İstanbul'a getirildi ve Selimiye'de Tümgeneral rütbesiyle 33. Tümen Komutanı tayin edildi. **Aydınoğlu Tufan** adı Çukurova'da efsaneleşmiş, işgalden kurtardığı Mağara Nahiyesi **Tufanbeyli** adı verilerek ilçe yapılmıştır.

Yüzbaşı Emin Resa (Emin Aslan Karakaş): Mondros Mütarekesi'ni takiben geldiği Konya Ilgın'da, işgallere karşı bir millî müfreze kurmak kararı aldı ve önce Ilgın Kuvâ-yı Milliye Heyeti'ni oluşturdu. Mersin ve çevresinde işgallere karşı savaşı başlatıp yönetecek bir komutan gönderilmesi isteği üzerine, M. Kemal Paşa ve Heyet-i Temsiliye'nin onayıyla, **Emin Aslan** takma adıyla **Adana'ya Mürettep 1. Nolu Fedâi Müfrezeler Komutanı** atandı. Konya'dan başlayarak müfrezesini oluştururken; bir taraftan da Mut ve özellikle Silifke, Erdemli taraflarında Ermeniler ve Fransızlarla yaptığı I. ve II. Su Bendi Muharebeleri'nde başarılı oldu. Mut İlçesi'nden Mersin yakınına kadarki bölgede kontrolü sağladı. Delibaş İsyanı'nın bastırılması göreviyle Milis Kuvvetleri Komutanı olarak Karaman'a gönderildi. İsyan bastırılınca 41. Tümen'e bağlı 7. Atlı Piyade Fırkası'nda Hukuk Müşavirliği ve Levazım Reisliği görevlerinde bulundu.

Teğmen Hasan Fehmi Akıncı (Karaâfet): Asıl mesleği öğretmenlikti. Birinci Dünya Savaşı'nda talimgaha katılarak asker oldu. 16. Kolordu Komutanı **M. Kemal**'in, 1916'da Rus kuvvetlerini yenerek Muş ve Bitlis'i işgalden kurtardığı muharebelere bulundu. Savaş sona erince Tarsus'a geldi. Adana ve çevresini işgal eden Fransızların, jandarma ve polis kadrolarını Ermeniler ile Türk olmayan unsurlardan doldurma girişimine karşı, M. Kemal ve o dönemde Adana'da bulunan Türk komutanların, bu kadroların Türkler tarafından doldurulması

ikazına uyararak vermiş olduğu jandarmaya nakil dilekçesi kabul edildi. Ceyhan Jandarma Bölük Komutanı ve Fransız İşgal Komutanlığı tarafından atandığı Karaisalı Jandarma Bölük Komutanlığı görevini yaparken; kapatılan Karaisalı askerlik Şubesi'ne ait silâh ve mermileri Fransızlara teslim etmedi. Karaisalı Kaymakamı'nı, ilçeye gelecek Kuvâ-yı Milliye'ye yanlış davranmaması konusunda uyardı. Fransızların, Rus ve Belçika tüfekleriyle değiştirmek istediği ateş gücü üstün Alman mavzerlerini de teslim etmeyip, cesur, güvenilir, iyi silâh kullanan şahıslara dağıttı. Bunlarla kurduğu müfrezeye **Karabomba Müfrezesi** adını verirken, kendisi de **Karaâfet** takma adını aldı. Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ilerleyişini durdurarak **Verdün Kahramanları** olarak anılan Fransız Taburunu, **Karboğazı Muharebesi**'nde 44-45 kişilik Kuvâ-yı Milliye ile yenerek, komutanı ile esir almayı başardı. Eskişehir 1. Mıntıka Müfettişi iken, 14 Temmuz 1950, Albay rütbesiyle emekli oldu.

Son olarak; görev ve başarılarını bir kez daha kısaca özetlediğimiz bu komutanlarımızı yazılı tarihe mal etmek gerekmektedir. Onlar, yokluklar, imkânsızlıklar, silâh ve cephane yetersizliği ve benzeri pek çok sıkıntı ve güçlüklerle rağmen, ölümü göze alarak Türklüğü yok etmek isteyen düşmanın karşısına dikilmiş, yine kendileri gibi öleceğini bilerek Ermenilere ve Fransa gibi dünyanın sayılı üstün gücüne sahip bir devlete karşı çıkan fedakâr şehit ve gazilerimizle birlikte, düzenli ordunun fazla bir desteğini almadan, işgal ettikleri vatan topraklarından kovmayı bilmişlerdir. Bunları gelecek nesillere aktarmak ve örnek alınmasını sağlamak da bizim için ayrı bir görev olmuştur.

KAYNAKÇA

AKINCI, Özdemir, “Babam Hasan Akıncı'ya (Karaâfet'e)”, **Kuvayi Milliye**, Özel sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 6, 7.

ALTAY, Fahrettin, **10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası**, İstanbul 1970.

Anonim, **Kurtuluş Savaşında İçel**, Türkiye Kuvâ-yı Milliye Mücahit ve Gazileri Cemiyeti Mersin Şubesi Yayını: 1, İstanbul 1971.

ARIKOĞLU, Damar, **Hatıralarım**, İstanbul 1961.

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri IV**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

ATAY, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Bates Atatürk Dizisi, İstanbul 1998, s. 60.

BALTALI, Zeki, “Rahmetli Hasan Akıncı'yı Anarken”, **Kuvayi Milliye**, Özel Sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 8, 9.

BARIŞTA, H. Örcün, “A. Sinan Tekelioğlu”, **Kâzım Yaşar Koprıman'a ARMAĞAN**, (Yay. Hz. yan: E. Semih YALÇIN), Ankara 2003, s. 174-181.

BAYUR, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri**, A. K. D. T. Y. K., Atatürk Araştırma Merkezi, I. Baskı, Ankara 1990.

BIYIKLIOĞLU, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı I**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1982.

CEBESOY, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.

COŞKUN, Tevfik, **Kadirli Millî Mücadelesi ve Hâtıralar**, Kadirli Basımevi, 1967.

ÇAMURDAN, Ahmet Cevdet, **Kurtuluş Savaşında Doğu Kilikya Olayları**, Adana 1969.

ÇELİK, Kemal, **Millî Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.

ÇELİK, Kemal, **Mut Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti Karar Defteri ve Millî Mücadele'de Mut**, A. K. D. T. Y. K., Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2001.

ÇİFTÇİ, Ali, **Millî Mücadele Döneminde Mersin ve Havalisinde İz Bırakanlar**, I. Basım, Mersin 2002.

DÜNDAR, Can, “Bir Bandırma Yolcusu”, **Milliyet**, İstanbul 2005, -.

ENER, Kasım, **Çukurova'nın İşgali ve Kurtuluş Savaşı**, 1. Baskı, Berksoy Matbaası, İstanbul 1963.

ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, San Matbaası, Ankara 1970.

ERDEM, Lütfullah, “Hasan Akıncı'nın Arkasından”, **Kuvayi Milliye**, Özel Sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 16, 30.

Genelkurmay Personel Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt (ATASE) Daire Başkanlığı Yayınları, **Kuvâ-yı Milliye Komutanı Tekelioğlu Sinan Bey'in Günlüğü**, Yay. Hz. lar: Arş. Uzman Mahmut Yüksel CANBAZ-Arş. Uzm. İbrahim KILIÇ), Genelkurmay Basımevi, Ankara 2012.

GÜZELBAY, Cemil Cahit, **Cenaniler**, İstanbul 1984.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (H. T. V. D.), Sayı: 27, Ankara (Mart) 1959, Vesika No. : 691-693.

HATİPOĞLU, Süleyman, **Filistin Cephesi'nden Adana'ya Mustafa Kemal Paşa**, 1. Baskı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2009.

KARAYAYLALI, Zekeriya, “Kumandanım Hasan Bey”, **Kuvayi Milliye**, Özel sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 28, 29.

MUTLU, (Süleyman) Fikri, “60 Senelik Arkadaşım Hasan Akıncı'yı Ebediyete Yolcu Ederken”, **Kuvayi Milliye**, Özel Sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 11, 12.

OĞUZCAN, Lütfi, “Bir Karaâfet Vardı”, **Kuvayi Milliye**, Özel Sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 3.

ÖZDEMİR, Mehmet, **Milli Mücadele'de Develi**, Sümer Matbaası, - 1973.

RESA, Emin (Emin Aslan Karakaş), **İçel Kurtuluş Savaşı Tarihi Hatıraları**, C. I. , Mersin 1942.

“Resmi Siciline Göre Hasan Akıncı”, **Kuvayi Milliye**, Özel Sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 4.

SARAL, Ahmet Hulki, **Türk İstiklâl Harbi IV, Güney Cephesi**, Gn. kur. Basımevi, Ankara 1966.

URSAVAŞ, Ali Saip, **Kilikya Dramı ve Urfa'nın Kurtuluş Savaşları**, (Çev. : Hüseyin Işık), T. C. Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Genelkurmay Basımevi, Ankara 2000.

TANSEL, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, Cilt: I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1991.

TEKELİOĞLU, Sinan, "Sinan Paşa Ne Diyor", **Kuvayi Milliye**, Özel sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 5.

TOROĞLU, Mithat, "Karaâfet", **Kuvayi Milliye**, Özel Sayı: 126, Yıl: 11, Cenup Postası Matbaası, Mersin (Şubat) 1971, s. 13.

TOROS, Taha, **Kurtuluş Savaşı'nda Çukurova**, Kültür Bakanlığı Cumhuriyet Kitaplığı Dizisi: 17, Birinci Baskı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 2001.

TUFAN, Osman, **Kilikya Doğu Bölgesinde Millî Hareketler ve Kozan Sancağı ile Mülhakatı'nın Kurtuluş Hatıraları**, - 1964.

TÜRKGELDİ, Ali, **Mondros ve Mudanya Mütarekelerinin Tarihi**, Türk Devrim Tarihi Enstitüsü Yayınları: 7, Güney Matbaacılık ve Gazetecilik, Ankara 1948.

TÜRKMEN, Zekeriya, "Kuvâ-yı Milliye'nin Çukurova Cephesi Komutanlarından Tekelioğlu Sinan Paşa (1891-16 Aralık 1965)", **Askerî Tarih Bülteni**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Yıl: 26, Sayı: 50, Genelkurmay Basımevi, Ankara (Şubat) 2001, s. 137-157.

YAHŞİ, Ahmet, "Kozanoğlu Doğan Bey (Kemal Doğan)", **Yeni Adana**, 21 Ekim 2008.

MİLLİ MÜCADELE'DE ELCEZİRE CEPHESİ VE ŞEYH SÜNUSİ'NİN BÖLGEDEKİ FAALİYETLERİ

Dr. Sadık ERDAŞ*

GİRİŞ

Elcezire Cephesi Milli Mücadele'nin en uzun süren cephesi olması ve İngiliz kuvvetleriyle doğrudan doğruya çarpışmaların yaşandığı tek cephe olma özelliği taşımasına ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin daha kuruluş sürecinde Irak ve Musul politikalarına ışık tutmasına rağmen bu alanda yapılan çalışmalarda yer almamış bir cephe dir. Bu çalışmada bu önemli cephenin kuruluşuna ve kuruluş amaçlarına değinilerek Milli Mücadele hareketinin bölgeye yönelik politikalarına ve stratejik uygulamalarına ışık tutulmak amaçlanmaktadır.

1920 yılı Milli Mücadele'nin en zor ve tehlikeli dönemecini oluşturur. Zira Milli Mücadele'nin o sıradaki öncelikli gereksinimi, Sevr Anlaşması'nı kabul eden Damat Ferit hükümeti ve İngilizlerce tezgâhlanan ve Anadolu'da "Hilafet ordusu" ve Anzavur kuvvetlerinin Orta Anadolu ve özellikle doğu Anadolu'da İngilizlerce de kışkırtılan Kürt ve Arap ayaklanmalarının parçalayıcı etkisini bastırmaktı. Günden güne bir iç savaş ortamına sürüklenmekte olan ülkede Yunan ileri harekâtı başlamış bulunduğu dikkate alınır sa gelişmelerin önemi kendiliğinden anlaşılacaktır. Bu sıralarda Ankara hükümetine en müzahir görünen Bolşeviklerden bırakın yardım gelmesini Ermeniler adına toprak talebi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Trakya'nın tamamen işgal edildiği, Yunanlıların Anadolu içlerine kadar ilerledikleri, Adana-Antep bölgesinde Fransızlarla kanlı çarpışmaların yapıldığı, Doğu Anadolu'daki Ermeni isteklerinin engellenemeyeceğine inanıldığı bir dönemde bu umut ve destek ne kadar ulaşabilirdi.

---

* Hacettepe Üniversitesi, serdas@hacettepe.edu.tr.

Elcezire Coğrafyası

Cezire, Fırat ile Dicle nehirleri arasında bir bölgenin adı olup, İslam coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya'ya verilen addır¹. Arapların el-Cezire adını verdikleri Irak'ın kuzeyi, Anadolu'nun güneyi ile Suriye'nin kuzey doğusunu içine alan Fırat ve Dicle gibi önemli nehirler ile bu nehirlere dökülen Habur, Çağçağ ve Anyar gibi çayların suladığı zengin, ziraata ve iskâna elverişli bir bölgedir². Bu konumu ile Cezire bölgesi kıtalararası geçiş noktalarının da merkezi durumundadır. İran'dan Suriye ve Mısır, Basra ve Bağdat'tan Anadolu'ya giden ticaret yolları Cezire bölgesinden geçmektedir.

Cezire coğrafyası eskiden beri ayrı bir bölge olarak kabul edilmiş, doğal sınırlar ile ayrılmıştır. 1330 tarihli salnameye göre idari olarak dört vilayet ile bir müstakil mutasarrıflığa ayrıldığı görülür. Kuzeydoğu'sunda Diyarbakır merkez sancağı ile bir iki kasabası ve Mardin sancağı, kuzey batısının büyük bir kısmında Halep vilayetine bağlı Urfa sancağı bulunmaktadır. Orta ve doğu kısımları ise Musul vilayetine bağlı olup Musul merkez sancağının büyük bir kısmını ve bu vilayetin batısında bulunan Zor sancağının yarısını kapsamaktadır. Güneyi ise Bağdat merkez sancağından oluşmaktadır³. Bölge halkı toprağın genişliği ve verimliliğine rağmen bu oranda zengin değillerdir. Zira bölge halkının büyük bir kısmını oluşturan Arap ve Kürt aşiretlerin bu geniş bölgeyi hayvan sürüleri için mera olarak kullanmaları ve bu nedenle ziraat ve çiftçilikle uğraşan yerli halkı rahat bırakmamışlardır. Neredeyse 200 senelik derebeylik hayatının yaşanmakta olduğu Elcezire bölgesinde bu feodal yapılanmaların yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'ndan önce bile bir türlü tesis edilemeyen hükümet nüfuzu, Mondros Mütarekesi'ni takip eden İngiliz işgali ve kışkırtmaları ve Sevr Anlaşması'nın Kürdistanı Osmanlı Devleti'nden ayıran maddelerinin cesaret verdiği ayrılıkçı hareketlerin yaşanmasına da rastlanılmaktadır.

1 Ramazan Şeşen, "Cezire" maddesi. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul 1993, s. 507.

2 Abdülğani Bulduk, **Elcezire'nin Muhtasar Tarihi**, Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ 2004, s. XIX.

3 C. Eroğlu, M. Babuçoğlu, O. Öznil, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2. Baskı, 2008, s. 117

Elcezire Coğrafyasına İngiltere İlgisi ve Bölgedeki Gelişmeler

İngiltere'nin Mondros Mütarekesi'ne aykırı olarak Kasım 1918'den itibaren Musul dâhil olmak üzere bütün topraklarını işgal ettiği bir süreçte Ceziye ya da batıların deyimiyle Mezopotamya, taksim edilmesine karar verilen Osmanlı coğrafyasında galip devletlerin en fazla dikkatini çeken bölgelerin başında gelmektedir. Zira bölge Ortadoğu politikalarının esasını oluşturan doğal kaynaklarıyla ekonomik, Hindistan'a ulaşım bağlantısı yönünden de stratejik öneme sahiptir⁴. Bu nedenlerle olmalı ki, İngiltere Dışişleri Bakanlığınca Ekim 1918'de Osmanlı'nın paylaşılmasına ilişkin olarak hazırlanan bir haritada Basra Körfezi'nden başlayıp, kurulması düşünülen Ermenistan devletinin güney sınırına dek uzanan bölge "Irak-Cezire-Kürdistan" adıyla ve bütün olarak İngiltere etkinlik alanı içinde gösterilmiştir⁵.

İngiltere, bu geniş ve sürekli değişen dengeler üzerine kurulu coğrafyayı kontrol altına almak amacıyla Diyarbakır bölgesinde de sürekli olarak propagandalar yapmak suretiyle halk arasında güvensizlik yaratmak için çalışıyordu. Amaçları, ortaya çıkaracakları olumsuz düşüncelerle ve "Kürtçülük" akımını kamçılayarak İngiliz-Fransız güdümünde bir Kürt hükümeti teşkil etmek ve bu suretle bölgenin işgalini ve denetimini sağlamaktı. Esasen İngilizler, Irak bölgesinin Siirt, Diyarbakır ve Mardin sancaklarını da içine aldığı iddia ederek buraları da işgal etmek istemişlerse de, bölgedeki 13. Kolordu'nun direnmesi üzerine buna cesaret edememişlerdir⁶.

Bölgeyi denetim altına almak isteyen İngiltere, henüz Irak'ın geleceği konusunda kesin bir politika oluşturamadıkları 1921 baharına dek, Kuzey Irak'ta "Kürtlerin Lawrence'i"⁷ olarak da bilinen Binbaşı Noel'in yardımıyla Musul merkezli ve Şeyh Mahmut önderliğinde bir nevi aşiretler konfederasyonu oluşturdu. Buradaki bölgesel Kürt liderleri etkinlik derecelerine göre şefliklere atanarak ödeneye bağlandılar. Her aşiret bölgesi yönetsel bir birim olarak örgütlen-

4 Ömer Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919–1926**, Ankara 1978, s. 16.

5 İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, İstanbul 2003, s. 68.

6 T. C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, s. 13.

7 Benzetmenin, sürecin içerisinde birine Calthorpe ait olması ilginçtir. Bakınız, Mim Kemal Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu (1918–1926)** İstanbul 1995, s.97, Ayrıca Binbaşı Noel'in faaliyetleri için, aynı yazarın **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri** 1919, Ankara 1988'e bakılabilir.

di. Devlet dairelerindeki tüm Türk ve Arap memurların görevine son verilerek yerlerine Kürtler atandı. Kürtçe resmi dil haline getirildi ve İngiliz subayların komutasında paralı bir askeri birlik oluşturuldu⁸. Diyarbakır, Savur, Midyat, Mardin. Siverek ve Urfa bölgelerinde dolaşarak aşiret liderleriyle görüşen Binbaşı Noel, uygulamanın Van'a dek yaygınlaştırılmasını ve oluşturulan yapının özerklikten bağımsızlığa doğru tedricen değiştirilmesini önerecek kadar kendinden ve uygulamasından emindi.

Diğer taraftan Normand adlı bir Fransız Albayın da, Diyarbakır'da birçok sancak ve kazaları dolaşarak, 1920 Ocak ayında Mardin'e geldiği ve bu bölgede zararlı propagandalara girilerek Kürtçülük cereyanını harekete getirmeye başladı ise de başarılı olamadığı görüldü⁹. Ancak yine de İngiliz ve Fransızların bu faaliyetlerinden cesaret alan bazı şahıslar tarafından Kürtçülük hareketlerinin desteklenmesi eğilimi de baş gösterdi. 1919 da İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti, Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ'da şubeler açtı, bölgede Kürt eğitim ve öğrenci yurdu, kadınları yükseltme kurulları adlarında bir takım cemiyetler kurarak örgütlenme yoluna gittiler¹⁰.

Bu politikanın yansıması olarak karşılaşılan aşiret ayaklanmaları bölgedeki Türk kuvvetlerini meşgul ediyor, sadece askeri hareketlere değil bir taraftan da siyasi hareketlerle uğraşıyorlardı. Meydana gelen ayaklanmalar 13. Kolordu birliklerini oldukça güç duruma sokmuştu ve meşgul etmişti. Bu nedenle Urfa, Maraş ve Antep bölgelerinde yapılan Milli Mücadele'ye yardım için kıta gönderilemiyordu.

Böyle bir ortamda bağımsızlık bekleyen Cezire halklarından Araplar ve Kürtler, 1920 Nisanında toplanan San Remo konferansında yaşadıkları bölgenin İngiliz mandasına bırakılmasına tepki göstererek Anadolu hareketine yaklaşıma başladılar. Irakta İngiliz işgal güçlerinin kısa süre içinde baskıya dönüşen yönetimleri, başta Araplar olmak üzere bütün Mezopotamya sakinlerini tedirgin etti. Kısa sürede yaşanan hayal kırıklığı yerini infiale bırakmıştı. Bu bağlamda El-Ahd, Pan-Arap ve Cemiyeti Hilaliye¹¹ gibi örgütler, halkın İngiliz-

8 İhsan Şerif Kaymaz, **Musul Sorunu**, s. 103.

9 **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, s. 16.

10 **a.g.e.**, s. 14. Özellikle Albay Normand'ın aşiretler arasında yapmış olduğu bu maksatlı gezileri ve sonuçları için bkz. İsmail Özçelik, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)** (30 Ekim 1918–11 Temmuz 1920), Ankara, 1992, s. 90 vd.

11 **ATASE Arşivi ISH**, Sıra:3644, Kutu:633, Gömlek:13, Adet:4, Tarih:17. 8. 1336, **ATASE Arşivi ISH**; Sıra:3734, Kutu:633, Gömlek:14, Adet:3, Tarih:19. 08. 1336.

lerden duyduğu tedirginliği dışa vuracak faaliyetlerde bulunmakta gecikmediler. Bu örgütler, Irak'ın tekrar Osmanlı hâkimiyetine girmesini istiyor, Hükümet-i Osmaniye'den başka hükümet kabul etmiyorlardı¹². Başta Musul olmak üzere kuzeyde kıyıdamalar başlamıştı, İngiliz karşıtı akımın Türk dostluğuna yönelmesi gayet doğaldı. Mezopotamya'da bölgenin yeniden Osmanlı hâkimiyetine döneceğine inananlar azımsanamayacak oranda idiler¹³. Irakta demir yolunu tamir eden Türk esir taburu da ayaklanarak, nüfuzlu ilim adamları tarafından kurulmuş ve Müslüman halkın birlik ve beraberlik içinde yaşamalarını sağlamayı amaçlayan Cemiyet-i Hilaliye'ye katılmışlardı¹⁴.

Tarihe "1920 Ayaklanması" ya da "Büyük Irak İhtilali" olarak geçen bu başkaldırı, bölge Arap ve Kürt aşiretlerinin, Şii çevrelerin, münevverler ve eşrafça desteklenen şehirlerin ve Suriye'deki Fransa'yı protesto etmek isteyen ve çoğu Osmanlı ordusundaki Arap kökenli subayların oluşturduğu¹⁵ İngiliz sömürgeciliğine bir tavır almaydı. Lideri olmayan bu ayaklanmaya katılanların ortak paydası İngiliz karşıtlığı idi. İngiliz mandasının reddedildiği buna karşılık Türk mandası ya da bağımsızlık isteyen ihtilalcilerin kurdukları örgüte, müdafaa-i hukukçulardan etkilenerek "Feda-yı Vatan" adını verdikleri görülür. Bölgede bulunan Ankara yanlısı Müdafaa-i Hukuk cemiyetleri Şark ve Elcezire Cephesi komutanlarıyla haberleşerek, İngiltere aleyhine raporlar gönderiyorlardı. Bu bağlamda en çok faaliyeti görülen ve bilfiil çalışanların başında Sürücü aşireti reisi Şeyh Ragıp Cavit ve kardeşi Abdullah, Revandiz¹⁶ ahalisinden Bevilâğazade, eşraftan Şevket, Jandarma zabiti Nuri ve Şeyh Emin Efendiler¹⁷ gelmektedir.

12 **Türk İstiklal Harbi**, IV. cilt, Güney Cephesi, s. 17.

13 Mim Kemal Öke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, 58 ve İhsan Şerif Kaymaz, **a.g.e.**, s. 140-146.

14 **Türk İstiklal Harbi**, IV. cilt, Güney Cephesi, s. 17.

15 Mim Kemal Öke, **a.g.e.**, s. 58.

16 Musul Vilayetine Bağlı Kerkük sancağına bağlı bir kaza olan ve kaynaklarda Revandiz, Revandüz, Revanduz gibi farklı şekilde yazıldığını gördüğümüz bu yer adını Tahir Sezen tarafından hazırlanarak Başbakanlık Arşiv Genel Müdürlüğü Tarafından yayımlanan "Osmanlı Yer Adları" adlı esere bağlı kalarak Revandiz olarak okunmayı ve böyle yazmayı tercih ettiğimi bildirmek isterim.

17 Sahir Üzel, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandüz Harekâtı. Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesinde Tarihsiz Daktilo Metin, s. 59-60.

Böyle bir ortamda 1920 Kasımında merkezi Necef'te olan "Irak Geçici Hükümeti" adıyla bir hükümet kurulmuş ve bu hükümet tarafından Meclis başkanı Mustafa Kemal'e gönderilen telgrafta, Irak ve Suriye'de bağımsızlık için hareketin başladığı bildirilerek İngilizlerin uyguladığı şiddet yeriliyor, büyük devletlerin, milletlerin bağımsızlığı konusundaki başlangıçta verilen kararın aksine olarak, Arapların siyasal ve meşru hukukunu yok etmeye çalıştıkları ifade edilip, "azim ve metaneti diniye ve milliyemizle hukuk-u meşruamızı geri almak ümidini besliyor ve bu hususta TBMM hükümetine dayanıyoruz" deniliyordu¹⁸. Mustafa Kemal 20 Kasım'da gönderdiği cevabi mektupta "müşterek düşmanımız ve dinimizin, istiklalimizin haini olan İngilizlere karşı Irak mücahitlerinin cesurca ve aslanca olan mücahedelerini büyük bir iftihar ve takdir ile takip" ettiklerini, mücahitlere maddeten ve fiilen yardım etmek istediklerini ve yakında taarruza geçeceklerini bildirmektedir¹⁹.

Bu moral desteğin yanı sıra imkânlar dâhilinde Ankara hükümetinin özellikle Kuzey Irak'ta yaşanan direnişi maddi açıdan da desteklemeye çalıştığı, bu bağlamda Mayıs-Haziran 1920 de Türkiye'den Kerbela'daki Şii din adamlarına 7 bin lira gönderildiği bilinmektedir. Yine 5 Haziran 1920 Irak Şeyhülmeşayihî Uceymi Sadun Paşa Mardin'e gelerek bir takım görüşmeler yapmış ve kendisine Genelkurmay Başkanlığınca, iki dağ topu, iki makineli tüfek, cephane, 400 mavzer tüfeği ile "Musul bölgesinde bir İslam birliği ve Müslümanların Osmanlı idaresinde yaşamalarını sağlamak ve İngilizleri Iraktan kovmak" maksatlarına yönelik olarak 10.000 altın lira verilmiş ve ayrıca subaylarda gönderilmiştir²⁰. Bu yardımların sonucudur ki, Uceymi Paşa'nın Urfa'nın kurtuluşuna yardım ve bazı aşiretlerin de Arappınarı civarında Fransızları meşgul etmişlerdir²¹.

Mustafa Kemal Bağdat'taki Osmanlı Milli Hareketi ve Bolşevikler Başkanı Nasuhi Bey'e yazdığı mektupta, "Mezopotamya'yı İngilizlerden temizlemek için şimdilik yardıma gelemeyeceklerini bildiriyor, gönderilen paraların bir bölümü-

18 TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 5, s. 397

19 Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 10 (1920–1921) Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 108

20 Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, IV. cilt, MEB Yayını, Ankara 1978, s. 29. Uceymi Sadun Paşa, Cumhuriyet döneminde Türkiye'ye gelmiş ve kendisine Urfa'da toprak verilerek yerleşme imkânı sağlanmıştır. BCA, Fon Kodu; 30. . 18. 1. 1, Yer No; 19. 33. . 15. , Tarih;06. 05. 1926. Ayrıca Irak Şeyhülmeşayihî Acemi (Uceymi) Paşa maiyeti efradının Adana ovasındaki hazine arazisinde iskanları da sağlanmıştır. BCA, Fon Kodu; 30. . 18. 1. 1, Yer No; 5. 29. . 17., Tarih; 24. 9. 1922

21 **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, s. 18

nün aşiret reislerine dağıtılmasını, bir kısmıyla da silah ve cephane alınarak İngilizlere karşı çete savaşları yapılmasını istemektedir²².

Kuzey Irak'ta büyük ayaklanmanın yaşandığı 1920 Haziranı'nda oluşturulan Elcezire cephesi Üsteğmen Kadri Bey aracılığı ile Tel'af'er'da İngilizlere karşı çarpışan kuvvetlere silah yardımıyla bulundu. Hatta Musul-Cizre arasında Türklerle İngilizler arasında silahlı çatışmalarda yaşandığı²³ dikkate alınırsa bu cephenin Milli Mücadele'de İngilizlerle çarpışma yaşandığı tek bölge olduğu söylenebilir. İngilizlerin zor durumundan faydalanılıp Musul'a askeri bir operasyon yapılması planlandı ise de, bu girişim, üç cephede savaşılırken ve düzenli ordu henüz tam olarak kurulmamışken, yeni bir cephe açılmasının uygun olmayacağı gerekçesiyle Genelkurmay tarafından geri çevrildi²⁴.

Elcezire Cephesi'nin Kuruluşu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından ve Meclisin duruma hâkim olmasından hemen sonra orduda yeni bir yapılanma yoluna gidilmiş, bir kısım önemsiz birlikler buldukları noktalardan alınarak Batı cephesi gibi hayati öneme haiz bölgelere sevk edilmişti. Bu bağlamda Bakanlar Kurulu tarafından 24-25 Haziran 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edilerek Batı Anadolu'daki bütün kuvvetler tek bir komutaya bağlanırken²⁵ bir gün sonrasında da yani 26 Haziran 1920 tarihli bir kararname ile de, Fırat nehri ile İran sınırı arasında Elcezire Cephesi Komutanlığı adıyla yeni bir ordu kurulmuştur.

Beş maddeden oluşan bu Kararname ile;

1-Irak hududumuzda Elcezire Cephesi Kumandanlığı ihdas olunmuş ve Kumandanlığa da mirliva Nihad Paşa hazretleri tayin edilmiştir.

2-Elcezire Cephesi, Irakta İngiliz mıntıka-i işgaline karşı şarken İran hududu garben Fırat nehri ile mahdut olan cephe ve dâhilen Musul, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerini ve Urfa ve Hakkâri sancaklarını ihtiva eder. Fırat şarkındaki Fransız işgal mıntıkasına karşı halen mevcut cephe dâhi Elcezire cephesine merbuttur.

22 İhsan Şerif Kaymaz, **a.g.e.**, s. 144 ve Tansel, **a.g.e.**, s. 29.

23 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C I, Devre 1, içtima 1. 24 Nisan 1336 (1920)-21 Şubat 1337(1921), Ankara, 1980, s. 68-74.

24 **Türk İstiklal Harbi**, C IV, Güney Cephesi, s. 282.

25 TC Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920), II. Cilt 2. Kısım, Ankara, 1991, s. 281.

3-Elcezire Kumandanlığı, seferde ordu kumandanı salahiyeti haiz olup kendi mıntıkasındaki vilayat ve elviye-i müstakile rüesa-yı mülkiyesine asayiş-i dâhili ve hususat-ı askeriye'ye taalluk umurda doğrudan doğruya emir ve talimat vermek salahiyetine maliktir.

4-Elcezire Cephesi karargâhını 13. Ordu karargâhı teşkil edecektir. 13. Ordu karargâhı ilga edilecek mevcut fırkalar doğrudan doğruya Cephe Kumandanlığı karargâhına merbut olacaktır.

5-Elcezire Cephesi Kumandanlığı gerek harici düşmanlar aleyhine cereyan eden ve gerek asayiş-i dâhili ihtiyacından tevellüt eden harekât-ı askeriye taallukhususatta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne ve umur-ı idarecede Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne merbuttur.²⁶

Kuruluş kararnamesinde bu ifadeler yer almakla beraber, merkezden taşradaki kuvvet komutanlıklarına yazılan ve durumu izah eden emir ve açıklamalarda, cephenin oluşturulma nedenleri arasında, “cephe komutanlığı idaresine tevdi edilmiş vilayet ve livalardaki efkâr-ı umumiye'yi Büyük Millet Meclisi'nin istihdaf ettiği gaye etrafında tevhid ve Kürdistan namı altında yapılan propagandalara mani olacak tedabir-i umumiye-i idareyi kendiliğinden ittihazve peyderpey tatbik etmek”²⁷ hedefi de ortaya konmaktadır.

Bu çerçevede TBMM Vekiller Heyeti tarafından cephe komutanlığına getirilen Nihat Paşa'ya verilen talimata bakılırsa; Kürtlerin Fransızlar ve özellikle Irak hududunda İngilizlere karşı düşmanlığını, silahlı çarpışmayla değiştiremeyecek bir dereceye vardırarak ve yabancılarla Kürtlerin anlaşmasına engel olmak, Kürt reislerine mülki ve askeri makamlarda görevler verilerek Ankara'ya bağlanmalarını ve TBMM idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelerini sağlamak²⁸ gibi daha çok siyasal hedeflerin amaç edinildiği görülür.

26 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu:30. . 10. 0. 0, Yer No:45. 291. . 4. , **Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi) ISH10**, Sıra:1946, Kutu:578, Gömlek:193, Adet:2, Tarih:26. 6. 1336, Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1953, s. 414-415 ve Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, C IV, Güney Cephesi, s. 174.

27 13. Kolordu Kumandan Vekili Kenan Bey Efendiye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet imzalı, 14. 7. 1336 tarihli şifre tel, **ATASE Arşivi**, Sıra:2525, Kutu:633, Gömlek:81 Adet:6, Tarih:14. 07. 1336.

28 **Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları**, C III, Devre 1, içtima 3. 6 Mart 1338(1922)-27 Şubat 1339(1923), Ankara, 1980, s. 550 vd.

Bu siyasal hedeflerin dışında Elcezire cephesinin açılarak Revandiz gibi bölgelere müfreze gönderilme nedenlerini şu başlıklarda toplamak mümkündür:

1-Misakı Milli sınırları dâhilinde gösterilen Musul ve havalisinin geri alınarak milli hudutların sağlanması.

2-Irak'a kral yapılan Faysal'ın kuzey Irak halkını tahrik ve teşvik ederek bir Kürdistan kurma amacıyla milli hareketin aleyhine olacak bu girişimleri engellemek.

3-Bölgede başgösteren İngiliz karşıtlığı çerçevesinde oluşan hareketleri destekleyerek Musul ve havalisinin geleceği konusunda söz sahibi olabilmek²⁹.

Kısaca, Elcezire cephesinin, özellikle Kuzey Irak'ta bulunan aşiret ve dini oluşumları destekleyerek ve 1920 Haziranı'ndan itibaren İngiltere'ye karşı başlayan hareketi arkasına alarak Ankara'yı güçlendirip etki alanlarını genişleterek İngiltere'yi bölgede rahatsız edip baskı altına alma amacıyla açılmış bir cephe olduğu söylenebilir.

Cephe komutanlığına atanan Nihat Paşa 29 Haziran 1920 tarihinde Ankara'dan ayrılarak evvela Konya'ya ve buradan da 7 Temmuz'da Sivas'a hareket etmiştir³⁰. Nihat Paşa yanında Musul Valisi Abdulkadir Bey olduğu halde Sivas Malatya arasında eşkıyanın saldırısına uğramış ve Paşa'nın yaveri Mülazım Ali Rıza Efendi şehit olurken Paşa'nın kendisi de yaralanmış, eşyası ve parası gasp edilmiştir.³¹

Nihat Paşa ancak 24 Temmuz'da Malatya'ya ulaşabilmiş ve bölgedeki kıtaları ve depoları teftiş ve müdafaa-i milliye teşkilatının canlandırılması için birkaç gün kalmış³² ve ancak 4 Ağustos'ta Diyarbakır'a gelerek kumandayı devralmıştır³³.

Öte yandan Elcezire cephesi komutanlığına dönüştürülen 13. Kolordu Kumandan vekili Kenan Bey'in Nihat Paşa'nın bölgeye gelişinin gecikmesi üzerine Genelkurmay Başkanlığı'na gönderdiği bilgilere bakılırsa³⁴, orduda epeydir de-

29 Üzel, Basılmamış a.g.e., s. 67.

30 **ATASE Arşivi**, Sıra:2525, Kutu:633, Gömlek:81, Adet:6, Tarih:17. 7. 1336.

31 **BCA**, Fon Kodu:30. . 10. 0. 0, Yer No:104. 681. 9, Bu Konuda ayrıca bakınız; **ATASE Arşivi**, İSH, Sıra:2798, Kutu:633, Gömlek:94, Adet:19, Tarih:24. 07. 1336.

32 **ATASE Arşivi**, Sıra:2793 Kutu:630, Gömlek:133, Adet:4, Tarih:27. 7. 1336.

33 **ATASE Arşivi**, Sıra:3198, Kutu:631, Gömlek:64 Adet:1, Tarih:4. 08. 1336.

34 **ATASE Arşivi**, Sıra:2525, Kutu:633, Gömlek:81, Adet:6, Tarih:17. 7. 1336.

vam eden para sıkıntısı vardır ve bu mesele süratle halledilemezse, bin bir türlü müşkülât ile idare edilen kolordu mevcudunun dağılması ve bu nedenle bölgede müessif olayların yaşanması kaçınılmazdır. Bir avuç askerle bu vahşi coğrafyada Arap, Kürt, Ermeni, Fransız, İngiliz ihtirasları karşısında mucize nev'inden fedakârlıklarla idare edilmiştir. Bölgedeki Müslüman Araplar ve Kürtler elinde 100. 000 den fazla silah vardır³⁵.

Gerçekten de Cephe Komutanlığı bölgesinde İngiliz ve Fransız askerleriyle mücadele etmek ve içerideki siyasi cereyanları tutacak ve eşkıyalığı sonlandırmak için kullanılabilecek kuvvet toplamı 1500 ile 2000 silahlıyı aşmamaktadır. Nihat Paşa bölgede devletin dayandığı muhtelif unsurları birleştiren “İslamiyet” siyasetini takip ederek ayrılıkçı hisleri ortadan kaldırarak, bütün İslam âlemini kâfirlerin tecavüzünden korumayı hedef olarak benimseyen milli hükümetin ulvi maksatlarını her vasıtaya müracaatla halka ve aşiret reislerine telkin ederek ayrılıkçı hareketleri durdurmayı başardığı gibi Batı Anadolu efradının celp edilmesiyle asker sayısı kısa sürede 4000’e kadar çıkarılır.³⁶ Şubat 1921 itibarıyla Elcezire Cephesi nefer sayısı 6000’e yaklaşmaktadır³⁷. Nihat Paşa cepheye gelmesinden itibaren teslim aldığı çıplak ve perişan orduyu tesis edilen imalathaneler sayesinde en muntazam ordular derecesinde giydirmeye asker ve subayların ruhi ve manevi ahvallerini yükselttiği gibi³⁸ Batı cephesine de yüklü miktarda silah ve cephane yardımıyla bulunmuş, vaktinde yetiştirilen cephanenin İnönü savaşlarının kazanılmasında etkili olduğu Genelkurmay tarafından da takdir edilmiştir³⁹.

Mütarekeden itibaren İngiliz ve Fransız subayları, cephe bölgesinde dolaşarak özellikle Fransızların Urfa, İngilizlerin de Elcezire bölgesinde Mardin, Midyat, Diyarbakır havalisindeki Arap aşiretleri ve Kürt liderlerini, Osmanlı hükümetinin parçalandığına ve ordusunun silahtan tecrit edildiğine ikna et-

35 **ATASE Arşivi**, Sıra;2525, Kutu;633, Gömlek;81, Adet;6, Tarih;17. 7. 1336.

36 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt III, s. 561-562.

37 **ATASE Arşivi**, Sıra;11395 Kutu;607, Gömlek;65, Adet;7, Tarih;08. 03. 1337.

38 **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt III, s. 561.

39 Nihat Paşanın Elcezire Cephesine gelmesinden itibaren bir sene içerisinde 38. 961 kasaturlu tüfek, 38. 402 muhtelif cins kasatura ve süngü, 11 milyon piyade cephanesi, muhtelif çapta bütün teferruatı ile beraber 18 kıta Obüs sahra, cebel ve tayyare topu, 971. 732 atım top mermisi, 79 kıta teferruatı ile beraber makinalı tüfek, 2. 969 makineli tüfekleri doldurma makineleri gibi bir çok malzeme ve mühimmat Sivas ve Maraş mıntıklarına nakledilmiştir. **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Cilt III, Aynı yer.

mişlerdi. Nihat Paşa, Ağustos başında cepheye varıp komutayı ele aldığı sıralarda, Bağdat'a kadar Fırat ve Dicle arasında dolaşan aşiret ve Kürt liderlerine beyannameler ve memurlar göndererek milli hükümetin ve halifenin ahvalinden ve düşmanların Anadolu'da, Suriye'de ve Irak'ta Müslümanlara karşı yaptıkları mezalimden bahsetmiş, milli hükümetin “âmâl-i diyenetkâranesi”nden bahisle hükümetin gücünün harbi umumi öncesinden daha fazla olduğunu açıklamıştır.⁴⁰Bunun üzerine Diyarbakır'a gelen aşiret ve kabile reislerine cuma camiilerinde oluşturulan seçme birliklere geçit törenleri yaptırarak devletin gücü gösterilmeye çalışılmış, Milli aşireti ve Midyatlı Haco'lar gibi teşebbüs edilen isyanlar bastırılarak milli hükümetin güç ve kudreti fiilen ispat edilmiştir⁴¹.

Bu koşullar altında Kürdistan siyasetini oluşturma konusunda yetkilendirilen Nihat Paşa, bölgede Osmanlı otoritesinin tesisine yeniden şahit olan Irak ihtilal heyetlerinin, bundan cesaret alarak Necef'de bir geçici hükümet kurduklarını gördü. Necef Geçici Hükümeti ve Musul Cemiyeti İhtilâliyelilerinden gelen heyetler ve murahaslar Diyarbakır'da Nihat Paşa tarafından ikna edilerek, Irak ve Musul'a yönelik ve Osmanlı hükümeti irtibatında oluşturulacak ve başında bir Osmanlı şehzadesinin bulunacağı bir “Irak Hükümeti İslamiyesi” meydana getirilmesini uygun buldular⁴².

Şeyh Sünusi'nin Bölgeye Gelişi ve Faaliyetleri

Öte yandan 25 Ekim 1920'de Irak'ta geçici bir hükümet kurulunca Türk yanlısı olan aşiret ve topluluklar bu hükümete katılmadılar. Daha da öte Irak tahtına bir kral adayının gösterilmesi söz konusu olunca bu guruplar, söz konusu kişinin II. Abdülhamit'in oğlu Burhanettin Efendi'nin olmasını istediler⁴³. Bu çerçevede Nihat Paşa ve bölge ileri gelenleri şehzadenin gelişine kadar “niyabet tarihiyle” 1917'den bu yana Türkiye'de bulunan Libyalı dini lider Şeyh Ahmet es Sünusi'nin bu oluşumun başına getirilmesini kararlaştırdılar ve bu durum, Ankara'daki milli hükümete Nihat Paşa aracılığıyla arz edildi ve şeyh Sünusi Diyarbakır'a çağrıldı⁴⁴.

40 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 533.

41 a.g.e., s. 563.

42 a.g.e., s. 563.

43 Qassam Al-Jumailı, **Irak ve Kemalizm Hareketi**, (Yayıma hazırlayan. İzzet Öztoprak) Ankara, 1999, s. 99.

44 TBMM, **Gizli Celse Zabıtları**, C III, s. 563. Hatta bazı batılı kaynaklar işbirliğine yanaşmaması durumunda Faysalın devrilip yerine Türkler tarafından Şeyh Sünusi'nin getirileceğini yazmaktadırlar. Mim Kemal Öke, **Musul Kürdistan Sorunu**, s. 56.

Eskişehir’de bulunan Şeyh Sünusi 1921 yılının ilk günlerinde Konya üzerinden Kayseri’ye⁴⁵ ve buradan da 11 Şubat tarihinde Sivas’a geldiği ve burada layıkıyla istikbal edildiği⁴⁶ görülmektedir. Burada toplanan “İttihad-ı İslam Konferansı’na başkanlık eden ve Ulu Camii’de bir de hutbe veren Sünusi, Milli Mücadele’yi cihat olarak tanımlamakta ve bunu yapanlara övgüler düzmektedir⁴⁷.

Şeyh Sünusi’nin Ankara’ya karşı isyanların olduğu Konya’da, Eskişehir’de, Sivas, Malatya, Diyarbakır, Antep, Urfa ve Mardin de bulunması ve buralarda yaptığı konuşmalar ve verdiği birleştirici mesajlarla Mustafa Kemal’e ve Milli Mücadele hareketine güvenini tekrarlaması tesadüften çok bilinçli ve tasarlanmış bir seyahatin sonucudur. Nitekim bu gezilerin ne kadar etkili olduğunun en güzel delili Cahit Tanyol’un anılarında görülebilmektedir⁴⁸;

“Bir gün kasabaya bir havadis yayıldı. Şeyh Sünusi hazretleri geliyormuş. Peygamber evladından imiş, memleketin kurtulması için dua etmiş. Halkın her şeyden medet umduğu bir zamanda “Şeyh Sünusi hazretlerinin geçtiği toprağı düşman istila etmezmiş” deniliyordu. Çoluk-çocuk, kadın-erkek yollara düştü. Bir kuşluk vakti Birecik yolundan Şeyh Hazretleri yaylı bir arabayla kasabaya girdi. . . Çok kalmadı. Antep’e doğru yoluna devam etti.

O zaman ilkokulun ihtiyat sınıfındaydım. Bir sabah okula geldiğim zaman çocukların bahçede toplanmış olduğunu gördüm. Din dersleri muallimi Hafız Halil Efendi’nin konuşacağını söylediler. Halk da okulun bahçesine toplanmıştı. Az sonra hafız Halil Efendi kürsüye çıktı. Titrek ve fakat heyecanlı bir sesle;

-“Din kardeşlerim, sizi Şeyh Sünusi hazretlerinin bir tebşiri için buraya topladım”. dedi ve şu vakayı anlattı.

“Şeyh Sünusi hazretleri Peygamberimiz’i rüyasında görmüş ve koşup elini öpmek istemiş. Peygamber kendisine sol elini uzatmış. Buna şaşırان ve mahzun olan Şeyh, Peygamber’e hitaben: Ya Resulallah, niçin sağ elinizi vermediniz? diye sorunca şu cevabı almış.

Sağ elimi Ankara’da Mustafa Kemal’e uzattım.”

45 **ATASE Arşivi**, Sıra;6743 Kutu;744, Gömlek;94, Adet;1, Tarih;02. 01. 1337.

46 **ATASE Arşivi**, Sıra;10756 Kutu;635, Gömlek;178, Adet;1, Tarih;16. 02. 1337.

47 A. Necip Günaydın, “Milli Mücadele’de Şeyh Sünusi’nin Sivas’taki İttihadı İslam Kongresi ve Ulu Camii’deki Hutbesi”, **Tarih ve Düşünce**, Aralık 2003-Ocak 2004, Sayı;45’ atfen Taha Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul 2008, s. 197-198.

48 Cahit Tanyol, **Atatürk ve Halkçılık**, İş Bankası Yay. 1984, s. 136-137.

Bu rüyayı anlatan Hafız Halil Efendi'nin elleri, çenesi ve dili titriyordu. Gözleri dolu doluydu, hitabesi kalabalığı elektriklemişti. Birden gür ve imanlı bir sesle;

“Ey ahali, Mustafa Kemal muzaffer olacak. Peygamber Efendimiz'in sağ eli onun elindedir. Buna iman edin” diye haykırdı. ”

Bu basit rüya belki bu gün için önemli bir hadise değildir. Fakat o günün sosyal psikolojisi bakımından paha biçilmez bir kıymete sahiptir. Zira bu rüya, güneydoğu topraklarında Milli Mücadele'nin, Mustafa Kemal imanının bir nevi manevi fecri oldu ve bu imanı halkın ruhundan ve zihninden hiçbir güç çekip alamadı.

Bu rüya kulaktan kulağa dolaşarak, camilerde vaazlerde anlatılarak Mustafa Kemal'e adeta bir kutsiyet atfedilmiş ve Milli Mücadele'nin “Mücadele-i Milliye” olarak algılanmasına ve böylelikle kurtuluş savaşının insan cephesinin olabildiğince geniş tutulmasına katkısı görmezden gelinemez.

“Vazife-i mahsusa ile Irak havalisine izam kılınıp”⁴⁹ ahvalin inkişafına kadar Diyarbakır'da ikamet etmesi TBMM Başkanlığı ve Heyet-i Vekile Riyaseti tarafından yazılı olarak ilgililere bildirilerek “esbab-ı istirahat ve ikametinin temini” istenen⁵⁰ Şeyh Sünusi'nin 1921 Şubat ayı sonlarından itibaren Diyarbakır'da olduğu görülmektedir.

Şeyh Sünusi'nin bölgeye ulaşmasının dört ay kadar gecikmesi ve TBMM tarafından maddi kuvvet ile Irak ihtilali yeterince beslenememesi üzerine Nefes Geçici Hükümeti dağıldı. Buna rağmen Nihat Paşa'nın cephe bölgesinde uygulamaya çalıştığı “İslamiyet esasına müstenit adilane siyaset” sonucu, Kürt ve Arap aşiretleri 1921 Şubatında toplanan Londra Konferansı'nda Kürdistan meselesinin söz konusu olduğu bir sırada “Kürtler hakkında söz söylemeye yalnız TBMM hükümetinin yetkili bulunduğu” düşüncesi İtilaf Devletleri ve Türkiye murahhaslarına tebliğ edilmiştir⁵¹.

Öte yandan 1921 yılı ortalarında Süleymaniye ve civarında İngilizler aleyhine bir isyan çıktığı⁵² ve kısa süreli de olsa Ankara Hükümeti'ne bağlı bir mahalli idare kurulduğu görülmektedir⁵³.

49 ATASE Arşivi, Sıra No:13115, Kutu:567, Gömlek:36, Adet:8 Tarih 13. 02. 1337.

50 a.g.b., 567, 91 aa.

51 TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 563.

52 ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:14456, Kutu:1169, Gömlek:73, Adet:3, Tarih:27. 10. 1337.

53 ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:7728, Kutu:1154, Gömlek:22, Adet:2 Tarih 30. 07. 1337 ve TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 563.

Nihat Paşa 1921 sonlarına doğru cephe bölgesinde yaptığı uygulamalar nedeniyle hakkında yapılan şikâyetler üzerine cephe komutanlığından alınmış ve yerine 9 Şubat 1922'de Cevat Çobanlı atanmıştır⁵⁴.

Şeyh Sünusi'nin Türk-Arap-Kürt unsurların kışkırtmalar sonucu çatışmalara girebileceği böyle bir ortamda buraya gönderilmesi akıllıca bir davranış olmuştur. Bu ziyaretin, Diyarbakır'da Ahmet Şerif başkanlığında bir kongre toplanması amacıyla yapıldığını ileri sürenler de vardır. Buna göre, Şurayı Ahmediye tarafından bir Panislam Konferansı'nın yapılacağı, bunun amacının da, Müslüman dünyasının Ankara'nın girişimlerine moral ve maddi desteğini sağlamak ve aynı zamanda tüm Asya Müslümanlarının birliğine çalışmak olduğu vurgulanır⁵⁵.

Gerçekten de Milli Mücadele liderleri ve yanlıları Kuzey Irakta Arap, Kürt ve Türk aşiretleri arasında geniş çapta destek kazanmak amacıyla Ahmet Şerif'in nüfuzundan yararlanmak yoluna gittiler ve Şeyh Sunusi böylece Ankara'nın bölgedeki seyyar propagandacısına dönüştü. ŞeyhSünusi, Ankara adına Arap ve Kürt aşiret reisleriyle, tarikat şeyhleriyle buluşuyor, onlara yabancılara karşı koymalarını telkin ediyor, ileride mükâfat olarak yüksek unvanlar ve bağışlar verileceği vaadinde bulunuyordu⁵⁶.

Ahmet Şerif'in dağıtmış olduğu broşürlerden birçoğu Musul ve Irak'ın diğer bölgelerine ulaştı. Bunlarda, İngilizlerle Faysal'a çok sert üsluplarla yüklenildiği ve İslamıktan bahsedildiği görülmektedir. Bu broşürler, Irak'ın kuzeyindeki Arap aşiretleri ileri gelenleri ile şeyhleri arasında dağıtılmış olanlarla aynı idi. Bildirilerde ve mektuplarda esas itibarıyla Irakta İngilizlere karşı mukavemete geçmeye ve sömürgeciler aleyhinde ortak bir direniş amacıyla kardeş Türklerle birleşme çağrısı yapılmaktadır⁵⁷. Elcezire Cephe Komutanlığı da Irak halkına hitaben bildiri yayınlamıştır. Bu bildirilerde, İngilizlerin Irak'a hakiki hiçbir imtiyaz vermiş olmadıkları, amaçlarının İngiliz menfaatini temin eylemek ve Irak'ın mebzul ve kıymetli mahsulatını, nihayetsiz petrol haklarını tamamen kendilerine mal etmekten başka bir gayelerinin olmadığına işaret edilmektedir⁵⁸.

54 T. C. Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Ankara 2009, s. 143.

55 Orhan Koloğlu, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider Ahmet Şerif - Süleyman Baruni**, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi, Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981, s. 130.

56 QassamKh. Al-Cumaiy-İzzet Öztoprak, **a.g.e.**, s. 74.

57 **a.g.e.**, s. 75.

58 **ATASE Arşivi**, ISH, Sıra No:6331, Kutu:648, Gömlek:97, Adet:1 Tarih 01. 11. 1336.

Şeyh Sünusi'nin bölgedeki varlığı ve Milli Mücadele adına faaliyetleri bölge ile ilgilenen birçok kişi ve devletin raporlarına Irak, Hicaz ve Anadolu hükümetleri arasında bir sözleşme olacağı⁵⁹ veya Şeyh'in bölgede kurulacak devletin başına geçeceği şeklinde yorumlanmıştır⁶⁰.

Şeyh Sünusi sadece bölge ileri gelenleriyle görüşüp onlara Ankara'nın haklı davasını anlatmakla kalmamış, topladığı bilgileri ve kanaatlerini Ankara'ya ulaştırmıştır. Nitekim Şeyh Sünusi tarafından Büyük Millet Meclisi riyasetine gönderilen bir mektupta⁶¹, "Irak ahalisinden bir kısmının Emir Faysalı arzu etmesine rağmen, Kürdistan kısmının kati surette Faysala biat etmemesinden dolayı İngilizlerin, İstanbul'dan Nemrut Mustafa'yı bilhassa Süleymaniye havalisine hâkim tayin ve Kürdistan'a İngiliz himayesi vaz eyledikleri ve bu suretle buralarda alınacak teşebbüsleri akim bırakmakta olduklarını" bildirerek bu siyasetin önüne geçilmesi gereğine dikkat çekmiştir. Bu mektuptan 5 ay kadar önce Cephe Komutanlığı tarafından Genelkurmay Başkanlığı'na "İngilizlerin Süleymaniye bölgesindeki amaçlarını ve buraya yönelik çıkarlarını gerçekleştirmek adına Nemrut Mustafa'yı kullandıkları rapor edilmiştir⁶².

Bunun üzerine Bakanlar Kurulu olayı görüşerek alınacak tedbirleri belirlemek üzere Müdafai Milliye, Dâhiliye, Hariciye ve Nafia vekillerinden mürekkep bir komisyon teşkil etmiştir⁶³.

Bu çerçeveden olmalı ki, Mustafa Kemal, 1 Şubat 1922 de Milli Müdafaa Vekâleti'ne, "Faysal'ın Irakta hükümet kurmak, İngilizlerin de Musul ilini siyasi manda altında bulundurmak isteği yapılan siyasi faaliyetlerden anlaşılmaktadır. Bu sebeple, esasen Misak-ı Milli sınırları içinde kalan Musul ilinin kurtarılması amacıyla Revandiz bölgesine kuvvet gönderilmesi" talimatını verecektir⁶⁴.

Yine aynı gün, M. Kemal, Meclis başkanı ve Başkomutan tarafından, "Misak-ı Milli hudutlarına dâhil bulunan Musul vilayetinin bir kısmını işgal ederek milli hudutlarımıza saldırıda bulunmasını engellemek, işgale uğramış

59 **ATASE Arşivi**, ISH, Sıra No:68793, Kutu:1485, Gömlek:27, Adet:3 Tarih 19. 10. 1337.

60 Mim Kemal Öke, **Musul Kürdistan Sorunu**, s. 97.

61 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)**, Tarih 20. 02. 1922, sayı:1413, Fon Kodu:30. . 18. 1. 1 Yer no:4. 49. . 9.

62 **ATASE Arşivi**, ISH, Sıra No:12003, Kutu:1178, Gömlek:31, Adet:1 Tarih 18. 09. 1337.

63 **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi(BCA)**, Tarih 20. 02. 1922, sayı:1413, Fon Kodu:30. . 18. 1. 1 Yer no:4. 49. . 9.

64 **Türk İstiklal Harbi**, Güney Cephesi, s. 300.

bölgeleri geri almak maksadıyla Özdemir Bey'in görevlendirilmesini, Özdemir Bey'in yapacağı görevi hususi bir mahiyette ve kişisel bir teşebbüs şeklinde idare etmesi" emri verildi. Özdemir Bey 9 Mart 1922'de görev yerine gitmek üzere Ankara'dan ayrıldı ve 22 Nisan'da Diyarbakır'a gelerek burada Elcezire Cephesi Komutanı Cevat Paşa ile görüştü.

Özdemir Bey'e verilen talimatta, "halkla yapılacak görüşmelerde İngilizlerin İslam birliğini parçalamak ve bu suretle memleketlerini işgal etme amacını güttüklerini ve Faysal'ın da tamamen İngiliz isteklerine göre hareket ettiği, Süleymaniye'de bulunan Nemrut Mustafa Paşa'nın kurduğu cemiyetin İngiliz çıkarlarına çalıştığına açık olarak anlatılması istenmiştir⁶⁵.

Şeyh Sünuşi'nin de uzaktan ve moral yardımlarıyla kuzey Irakta başlayan Revandizharekâtı⁶⁶ ile Ankara, Ali Şefik Özdemir Bey komutasında sınırlı bir birlikle bölgeye doğrudan müdahale edecek ve böylelikle milli mücadelenin son cephesi açılacaktır. 1922 Ağustos başlarında bu müfrezenin Doğu Cephesi'ne bağlandığı görülmektedir. Aynı günlerde Özdemir Bey komutasındaki 1000 kişilik bir grup, Derbent'teki İngiliz kuvvetlerine saldırarak onları geri çekilmeye mecbur etmişler ve Ranya ve Hamidiye ilçelerini geri almış ve buralarda sivil idareler kurulmuştur⁶⁷.

Elde edilen bu başarılar üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa Batı Cephesinin şekillendiği 7 Eylül 1922'de, "Musul bölgesinin misak-ı milli hudutları içerisinde olduğundan gerekirse silahla kurtarılmasının kararlaştırıldığını, bu durumda Elcezire Cephesi'nin bütün kuvvetiyle Dicle'nin iki tarafından Musul yönüne hareket etmesini emretmiş, cephe komutanı ise hazırlıklar için iki aylık bir zamana ve giyecek ve yiyecek için 500.000 liraya ihtiyaç duyulduğunu ve kuvvetlerinin en az bir tümen ve subay, uçak, top, cephane ile takviyesini istemiştir⁶⁸.

Genelkurmay Başkanlığı bunun üzerine 28 Eylül tarihli şifre emriyle, Doğu Cephesi'nden verilecek kuvvetlerin Elcezire Cephesi kuvvetleriyle birleştirilerek

65 Aynı yer. Ali Şefik Özdemir Bey'e verilen talimat ve bölgedeki faaliyetleri için Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları** (1922-1925), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 39-40. ve Sahir Üzel, **a.g.e.**, s. 70 vd.

66 Bu konuda bakınız. Murat Güztoklus, **Kurtuluş Savaşının Son Cephesi-Elcezire ve Özdemir Harekâtı**, Ankara, 2006.

67 **Türk İstiklal Harbi**, Güney Cephesi, s. 273.

68 **Türk İstiklal Harbi**, Güney Cephesi, s. 311.

Dicle boyundan harekât yapılmasını emrediyor, Elcezire Cephesi'ne verilecek kuvvet sayısının iki tümene çıkartılacağını, iki uçak bölüğünün hazırlanması için talimat verdiğini bildirmiş ve Elcezire Cephesi de 28 Eylül'den itibaren genel seferberliğe geçilmişti⁶⁹.

Özdemir Bey, Ekim 1922 tarihli raporunda Derbent başarısından sonra bütün aşiretlerin Türk kuvvetlerinin yanında olduğu ve Barzani aşiretinin de Türkler yanına geçtiğini bildiriyor, fakat kuvvetlerinin azlığından takviye kıtalar gönderilmesini istiyordu. Bunun üzerine Van sınır alayından bir tabur 11 Kasım 1922 de Revandiz'a gönderilmiş ve 20 Şubat 1923'te de Erzurum'dan 100 ikmal eri ve 50 Piyade tüfeği bir subay komutasında yola çıkarılmıştır⁷⁰.

Ancak Lozan Görüşmeleri paralelinde zaman zaman cephe bölgesinde bir takım askeri hazırlık girişimleri yaşansa da bunlardan bir sonuç alınamamıştır. 1923 yılı başlarında İngilizler Revandiz müfrezesinin ortadan kaldırılması için üstün kuvvetlerle güneyden taarruza geçmiş, Nisan başında 4000 piyade, 500 den fazla süvari, birkaç bin kişilik Nasturi ve Ermeni birlikleri ile 50–60 kadar uçağın desteğinde Ranya'ya saldırmışlarsa da kayıplar vererek geri çekilmek durumunda kalmışlardır⁷¹.

İngilizler Lozan Konferansı'nda hâkim durumda bulunabilmek, Musul bölgesinde halk üzerinde siyasi bir nüfuz kurabilmek ve özellikle petrol bölgesindeki çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla Türklerin Musul'a karşı bir saldırıda bulunacakları haberi aldıklarından, önlem almak için Revandiz harekâtını sonlandırmayı kararlaştırmışlardır. Buamaçla, Musul, Sirkat ve hatta Bağdat bölgesinden takviye kuvvetlerle harekâta başlamışlardır. 1923 Nisan ortalarında başlayan uçak destekli İngiliz taarruzu karşısında aşiret kuvvetlerinin yeterince direnmemesi ve yeterli lojistik desteğin sağlanamaması üzerine geri çekilmek durumunda kaldılar ve aynı ayın sonunda Özdemir Bey müfrezesi İran'a girerek bu ülkeye sığınmak zorunda kaldılar⁷².

69 Zekeriya Türkmen, **a.g.e.**, s. 62.

70 Sahir Üzel, **a.g.e.**, s.

71 **Türk İstiklal Harbi**, Güney Cephesi, s. 278.

72 **a.g.e.**, s. 279.

SONUÇ

Milli Mücadele'nin en zorlu günlerinde kurularak yaklaşık iki buçuk yıl sürdürülen Elcezire Cephesi Komutanlığı'nın kendisine verilen görevleri bütün zorluklara rağmen başarıyla yaptığı söylenebilir. Cephe bölgesinde Mütareke sonrasında İngiltere ve Fransa tarafından kışkırtılan ayrılıkçı ve "Kürtçü" hareketler özellikle Nihat Paşa'nın kendine özgü yöntem ve uygulamalarıyla engellendiği gibi, bölgedeki birçok Kürt aşiret bu uygulamaların bir sonucu olarak kaderlerini ve geleceklerini Ankara hükümeti ile birleştirmişlerdir.

Elcezire Cephesi Komutanlığı kuruluş amacı çerçevesinde Musul'un Türkiye'de kalması konusunda da önemli adımlar atarak ve bu konuda belli bir noktaya gelmesine rağmen, Ankara'nın özellikle batı cephesinde Yunan kuvvetleriyle girmiş olduğu mücadele ve İngiltere oranında güç kullanıp askeri destekle bölgeye yığınak yapamaması bu konudaki hedeflerin gerçekleşmesini engellemiştir. Yine de İngiltere bölgede uygulanan siyaset ve küçük bir askeri birlik ile meşgul edilerek Milli Mücadele'nin en uzun cephesi açılmıştır.

KAYNAKLAR

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra:1946, Kutu:578, Gömlek:193, Adet:2, Tarih:26.
6. 1336.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra:3644, Kutu:633, Gömlek:13, Adet:4, Tarih:17. 8.
1336.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra:3734, Kutu:633, Gömlek:14, Adet:3, Tarih:19.
08. 1336.

ATASE Arşivi, ISH Sıra:2793 Kutu:630, Gömlek:133, Adet:4, Tarih:27. 7.
1336.

ATASE Arşivi, ISH Sıra:3198, Kutu:631, Gömlek:64 Adet:1, Tarih:4. 08.
1336.

ATASE Arşivi, ISH Sıra:2525, Kutu:633, Gömlek:81, Adet:6, Tarih:17. 7.
1336.

ATASE Arşivi, İSH, Sıra:2798, Kutu:633, Gömlek:94, Adet:19, Tarih:24.
07. 1336.

ATASE Arşivi, ISH Sıra:2525, Kutu:633, Gömlek:81, Adet:6, Tarih:17. 7.
1336.

ATASE Arşivi, ISH Sıra:11395 Kutu:607, Gömlek:65, Adet:7, Tarih:08. 03.
1337.

ATASE Arşivi, ISH Sıra:6743 Kutu:744, Gömlek:94, Adet:1, Tarih:02. 01.
1337.

ATASE Arşivi, ISH Sıra:10756 Kutu:635, Gömlek:178, Adet:1, Tarih:16.
02. 1337.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:13115, Kutu:567, Gömlek:36, Adet:8 Tarih
13. 02. 1337.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:14456, Kutu:1169, Gömlek:73, Adet:3, Tarih:
27. 10. 1337.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:7728, Kutu:1154, Gömlek:22, Adet:2 Tarih
30. 07. 1337.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:6331, Kutu:648, Gömlek:97, Adet:1 Tarih 01.
11. 1336.

ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:68793, Kutu:1485, Gömlek:27, Adet:3 Tarih 19. 10. 1337

ATASE Arşivi, ISH, Sıra No:12003, Kutu:1178, Gömlek:31, Adet:1 Tarih 18. 09. 1337

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Tarih 20. 02. 1922, sayı:1413, Fon Kodu:30. . 18. 1. 1 Yer no:4. 49. . 9.

BCA, Fon Kodu:30. . 10. 0. 0, Yer No:45. 291. . 4. ,

BCA, Fon Kodu; 30. . 18. 1. 1, Yer No; 19. 33. . 15. , Tarih;06. 05. 1926

BCA, Fon Kodu; 30. . 18. 1. 1, Yer No; 5. 29. . 17. , Tarih; 24. 9. 1922

BCA, Fon Kodu:30. . 10. 0. 0, Yer No:104. 681. 9,

Kitaplar

Taha, Akyol, **Ama Hangi Atatürk**, Doğan Kitap, İstanbul, 2008.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c. 10 (1920–1921) Kaynak Yayınları, İstanbul 2004

Bulduk, Abdülgani, **Elcezure'nin Muhtasar Tarihi**. Yayına Hazırlayanlar: Mustafa Öztürk-İbrahim Yılmazçelik, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayını, Elazığ, 2004.

Cebesoy, Ali Fuat, **Millî Mücadele Hatıraları**, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul, 1953.

C. Eroğlu, M. Babuçoğlu, O. Özdi, **Osmanlı Vilayet Salnamelerinde Musul**, Global Strateji Enstitüsü, Ankara 2. Baskı, 2008.

Güztoklusu, Murat, **Kurtuluş Savaşının Son Cephesi-Elcezure ve Özdemir Harekâtı**, Ankara, 2006.

Sezen, Tahir, **Osmanlı Yer Adları (Alfabetik Sırayla)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2006.

Tansel, Selahattin, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar**, MEB Yayını, IV. cilt, Ankara, 1978.

TC Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi**, (4 Eylül 1919–9 Kasım 1920), II. Cilt 2. Kısım, Ankara, 1991.

T. C. Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi**, IV. Cilt, Güney Cephesi, Ankara, 2009.

T. C. Genelkurmay Başkanlığı, **I. Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri**, Ankara, 2009.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C I, Devre 1, içtima 1. 24 Nisan 1336 (1920)-21 Şubat 1337 (1921), Ankara, 1980.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları, C III, Devre 1, içtima3. 6 Mart 1338 (1922)-27 Şubat 1339 (1923), Ankara, 1980.

QassamKh. Al-Cumailı-İzzet Öztoprak, **Irak ve Kemalizm Hareketi**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1999.

Kaymaz, İhsan Şerif, **Musul Sorunu, Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme**, İstanbul, 2003.

Koloğlu, Orhan, **Mustafa Kemal'in Yanında İki Libyalı Lider Ahmet Şerif - Süleyman Baruni**, Libya Arap Halk Sosyalist Cemahiriyesi, Ankara Halk Bürosu Kültür Merkezi Yayını, 1981.

Kürkçüoğlu, Ömer, **Türk-İngiliz İlişkileri 1919-1926**, Ankara, 1978.

Öke, Mim Kemal, **Musul Meselesi Kronolojisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

Öke, Mim Kemal, **İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E. W. C. Noel'in Faaliyetleri 1919**, Ankara, 1988.

Öke, Mim Kemal, **Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)**, İstanbul 1995

Özçelik, İsmail, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa)** (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920), Ankara, 1992.

Şeşen, Ramazan. "Cezire" maddesi. **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, s. 509-511, İstanbul, 1993.

Şimşir, Bilal, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, Cilt III, s. 278-279, Ankara, 1984.

Tanyol, Cahit, **Atatürk ve Halkçılık**, İş Bankası Yay. 1984.

Türkmen, Zekeriya, **Musul Meselesi, Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2003.

Üzel, Sahir, **İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandüz Harekâtı. Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi**, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesinde Tarihsiz Daktilo Metin.

**FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
ÖMER ASIM AKSOY
KONFERANS SALONU
VI. OTURUM**

**Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Abdullah İLGAZİ**

1921 LONDRA KONFERANSI'NDA FRANSA'NIN TAVRI VE GÜNEY CEPHESİNE YANSIMALARI

Doç. Dr. Seyfi YILDIRIM*

ÖZET

Fransa Osmanlı Devleti'nden en çok alacaklı olan ve en fazla işletmesi ile en çok yatırımı olan bir ülke olarak Fransa Anadolu için diğer İtilaf Devletleri'nden farklı bir yönü bulunmaktaydı. Sykes-Picot Antlaşması ile güney bölgesinde geniş bir emperyal genişleme imkânı elde eden Fransa, Paris Barış Görüşmeleri'nden Sevr Antlaşması'na kadar geçen süreçte gerek kendisine vaat edilen bölgeyi askeri olarak işgal etmek, diğer taraftan da masada diplomasi yoluyla işgali resmiyete çevirmek ve tescillendirmek için çaba göstermekteydi.

Sevr Antlaşması ile ortaya koymuş olduğu diplomatik çabalar Fransa'nın istediği bir şekilde sonuçlanmasına rağmen bu antlaşmanın uygulanabilmesi artık oldukça zor bir hale gelmiştir. Bu durum aynı zamanda askeri olarak da işgal etmeye çalıştığı Anadolu'da büyük çıkarları bulunan Fransa'yı zora sokarak Yunanistan yoluyla Sevr'i zorla uygulatmaya çalışan İngiltere ile bu konuda tutum farklılığına itmiştir. Fransa'nın tutumunda ortaya çıkan bu değişiklik, bir taraftan savaş yılgını Fransız toplumu ile sermaye çevrelerinin ortaya koyduğu tepkiler, diğer taraftan güney bölgesinde kahramanca verilen mücadelenin getirdiği zorluklarla birlikte Anadolu'da devam eden karışıklığın Fransız ekonomisine verdiği zararlara bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Bu ortamda Fransa Ankara merkezli Milli Mücadele hareketini daha çok dikkate alması ve kendi ekonomik menfaatlerini koruyabilmek adına bu merkezle anlaşmanın yolunu aramaya başlamıştır. Bu sebeple özellikle Yunan iç politikasında meydana gelen değişikliklerin ve Anadolu'da ortaya konulan güç-

---

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Üyesi.

l bir direnişin getirdiği ortamın da etkisiyle İtilaf Devletleri 1921 Şubat'ında Londra'da Sevr'i yeniden ele alarak Ankara'yı ikna etmek ve bazı değişikliklerle antlaşmayı uygulatmak amacıyla yeni bir konferansın toplanmasını sağlamıştır. Bu durum I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı topraklarının paylaşılmasını hedefleyen gizli antlaşmaların bir kısmının artık uygulamayacağı anlamına gelmekteydi.

Bu çerçevede gerçeğleri gören Fransa, Londra Konferansı'nda Ankara ile ılımlı münasebetlerin sürdürülerek menfaatlerin korunması yönündeki politikasını güçlendirerek sürdürmüş ve bu politika güneyde verilen milli mücadeleye önemli bir etki yapmış ve bu cephede bir gevşeme görülmüştür. İşte bu bildiride bu husus genişletilerek ilgili literatür ve arşiv belgeleri işığında ele alınacaktır.

Anahtar kelimeler: Fransa, Milli Mücadele, Güney Cephesi, 1921 Londra Konferansı, Sevr Antlaşması

ÖZET

Fransa İngiltere'nin, Ortadoğu'ya sarkmasının ve oldukça geniş bir emperyal genişleme sağlayan ilk önemli adımı olan Sykes-Picot Antlaşması, büyük savaşın son safhası ile Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasıyla Suriye ve Anadolu'nun güneyine yerleşerek hayat bulacak, daha sonraki adım ise Paris Barış Konferansı olacaktır.

15 Eylül 1919'da Fransa ve İngiltere arasında gizli bir sözleşme imzalanarak Sykes-Picot ile Fransa'ya verilmiş olan Kilis, Antep, Urfa ve Maraş, Adana, Mersin, Kozan (Sis) ve Cebel-i Bereket (Osmaniye) sancaklarını kapsayan Kilikya'dan ve Suriye'den çekilen İngilizler, bu fedakarlığa karşılık Musul'a sahip olmuşlardı. Bu sözleşmenin gereği olarak Kasım 1919'da Adana, Mersin, Urfa ve Antep bölgesi İngilizler tarafından boşaltılır ve Anadolu'nun güneyi Fransız işgal alanı olur. Aralık 1919'da Fransız Yüksek Komiseri Georges Picot Sivas'a gelir. Ekonomik ayrıcalıklar karşılığında Urfa, Antep ve Adana'yı geri vermeyi önerir. Picot'un bu teklifi reddedilir. Bunun üzerine Güney'de Fransız işgaline karşı Ocak 1920'den itibaren sert bir direniş başlayacaktır.

1920 yılının başlarından itibaren Fransızların gerek Anadolu'daki gerekse Suriye'deki varlıkları sıkıntılı bir sürece girmiş ve sıkıştırılmışlardır. Bu sebeple Fransız bir heyet Ankara'ya gelir ve 30 Mayıs 1920'de 20 günlük bir ateşkes imzalanır. Ancak 18 Haziran'da Fransa'nın Zonguldak'a asker çıkarılması üzerine ateşkes bozulur. ¹Milli Mücadelecilerin ve bölge halkının kahramanca direnişleri Fransızları zora sokmuş, Maraş ve Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlar, Antep'te beklemedikleri büyük bir direnişle karşılaşmışlar, Toroslar ve Adana ovasında da büyük kayıplar vermişlerdi. ²

Paris Barış Konferansı'nda Fransa'nın önceliği Almanya'nın siyasi, askeri ve ekonomik gücünün olabildiğince düşürülerek kendisine karşı bir daha harekete geçemeyecek hale getirilmesi olmuştur. Almanya'da yatırımları ve ticari ilişkileri bulunan İngiliz ve Amerikan iş adamları, işlerinin güvenliği için Almanya'nın tekrar canlanıp gelişmesini gerekli görmelerine rağmen Fransa,

1 **Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980**, (Edit: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 147-148.

2 **Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi: İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Milli Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı**, IV. Cilt, (Hazırlayan: Alev Keskin, İskender Özbay Genelkurmay ATASE Başkanlığı, s. 174, 200.

Almanya'nın hem iktisaden zayıf olmasını hem de savaş borçlarını ödemesini istemekteydi. Bunun yanı sıra İngiltere de müttefiki Fransa'nın fazla güçlenmesini istemiyor, ayrıca Alman meselesinin sürüncemede bırakılmasıyla hem Fransız hükümetinin hem de kamuoyunun bu mesele ile fazladan uğraşacağını ve kendisinin de doğu meselesinde rahatça at oynatacağını hesaplamaktaydı. Versay Antlaşması'nın uygulanmasında İngiltere'nin tavizkâr ve esnek bir tavır izlemesi Fransız kamuoyunu kızdırmaktaydı. İngiltere Almanya konusunda verdiği destekle ilgili olarak Fransa'ya şantaj yapmakta ve Fransa'yı bu şekilde doğuda uslu durması için kontrol etmekteydi. Fransız işgal bölgesinin kaderini etkileyen en önemli dönüm noktalarından birisi San Remo Konferansı'nda 24 Nisan 1920 tarihinde alınan kararla Musul dâhil Irak, İngiltere'nin mandası altına verilirken Fransa'ya da Lübnan ve Suriye'nin mandası verildi. İngiltere Musul petrollerinden Fransa'ya pay vermeyi kabul ederken Fransa ise Suriye üzerinden petrol boru hattının geçmesini kabul etti.

Bu durum Fransız iç kamuoyu, İtilaf Devletleri'nin uyguladığı dış politika ile bu politikayı derinden etkileyen değişimler yanında Anadolu'da ortaya çıkan gelişmeler ve Anadolu'daki kamuoyunun olaylara bakışına bağlı olacaktır.

Doğu sorununun önemli bir parçası da Anadolu'nun paylaşılmasıdır. Fransa, Paris Barış görüşmelerinden Sevr Antlaşması'na kadar geçen süreçte gerek kendisine bırakılan bölgeyi askeri olarak işgal etmek, diğer taraftan da masada diplomasi yoluyla işgali resmiyete çevirmek ve tescillendirmek için çaba göstermekteydi. 10 Ağustos 1920 tarihinde Sevr imzalanmış, ardından İngiliz, Fransız ve İtalyanlar arasında Üçlü Sözleşme (Accord Tripartite) yürürlüğe girmiştir. Bu şekilde Fransa ve İtalya Anadolu'da geniş nüfuz bölgeleri ele geçirmektedir. Ancak Sevr'in uygulanması büyük oranda askeri güç kullanılmasını gerekli kılmaktaydı. İtilaf Devletleri'nin Anadolu'yu paylaşımalarını temin edecek şekilde tasarlanan Sevr Antlaşması'nın tasarlanmasının zorluğu yanında uygulanması çok daha büyük zorlukları ifade etmekteydi. Paris Barış Konferansı'nda İngiltere'nin diplomatik girişimleri ile bölgedeki varlığı zayıf bir duruma getirilen Fransa 11 Mayıs 1920 tarihinde ortaya çıkan Sevr Antlaşması taslağından da memnun olmayacaktır.

Anadolu'da Ortaya Çıkan Gelişmeler

Londra Konferansı'na giden süreçte gerek Türkiye'de gerekse İtilaf Devletleri'nin kendi kamuoylarının gelişen olaylar karşısındaki algı ve tutumları

bu devletlerin siyaset adamlarının izleyecekleri siyasetlerin belirlenmesinde son derece önemli rol oynayacaktır.

Mondros'un imzalanmasından 1920 sonlarına kadar Anadolu'da bağımsız hareket edebilen, güçlü bir siyasi varlık yanında, ekonomik ve askeri olarak da gücünü ortaya koyabilmiş olan Ankara hükümetinin mevcudiyeti Misak-ı Milli ile kırmızı çizgilerini ortaya koyan, bunun için de gerekirse savaşabileceğini ortaya koyan TBMM Hükümeti'nin kontrolünde idi. Oldukça güçlü bir konuma erişen Ankara ise Fransa'yı Kilikya ve Suriye'nin kuzeyinden çıkartmaya kararlıdır. Ancak İngiltere'ye kıyasla Fransa'ya bir adım daha yakın davranmaktadır. Bunun sebebi ise küçük müttefiki büyüğe karşı kullanabilme ümidi ve Fransızların iki ucu açık bir politika yürütüyor olmasıdır. Suriye'yi elde tutarak ateşkes sınırları dâhilinde kalan diğer topraklarla ilgili tüm meselelerde Türkler lehine çalışmalar içerisinde dir.³

Türkiye'deki kamuoyunun İngiltere'ye karşı hissettiğinden sadece biraz daha az düşmanlık hissiyatının olduğu Fransızlar güney bölgesinde Milli Mücadelecilerle bir çatışmaya girmeden öncelikle Suriye'deki çıkarlarını korumak ve aynı zamanda da Anadolu'daki ekonomik menfaatlerini garantiye almaya çalışacaklardır. Bunun için de Ankara ile uzlaşmaları kaçınılmazdır. Çünkü Mustafa Kemal Paşa'nın Suriye Kralı Faysal ile yaptığı işbirliği bu durumun önündeki en büyük engellerden birisiydi. Bu uzlaşma tavrı ile hareket eden Fransızların baskısı ile Damat Ferit Paşa 16 Ekim'de istifa etmiş ve 21 Ekim'de tecrübeli Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa yeni hükümeti kurmuştur.

Mustafa Kemal Paşa Yunanlıların İzmir'e ve Fransızların Kilikya'yı işgalleri sonrasında karşılık olarak Suriye ve Mezopotamya'da karışıklık çıkarmak için Milli Mücadele'yi tanıtıcı genelgelerle propaganda faaliyetlerinde bulunmaktaydı. Şerif taraftarlarının önde gelenleri ile işbirliğine girişilmiştir. Bu çerçevede çeşitli demiryolu hatları, Suriye ve Türkiye arasındaki köprüler ve iletişim tahrip yoluna gidilecekti. Fransızlar bir taraftan da henüz tam işgal edemedikleri Suriye'ye birlik sevk ediyorlardı. Buna benzer bazı girişimler Irak sınırında da cereyan ediyordu.⁴

3 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1975, s. 74-75.

4 Bige Sükan, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922**, Ankara 1994, s. 90-92.

İçeride Ankara'nın çabalarıyla ortaya çıkan bu olumlu süreç yanında *Doğu sorununun* çözümünde bölgedeki iktidar odakları kadar sorunu tarif eden ve kendilerini bu sorunun çözümünde yetkili gören devletlerin pozisyonu da önemlidir.⁵ Bir defa İngiltere kendi kuvvetleriyle Anadolu işgaline girişmiş değildir. Bu işi Yunan ordusuna havale etmiştir. Fransa ise yaklaşık 60-70 bin kişilik bir kuvvetle güney bölgesinde hâkimiyeti elinde tutmaya çalışmaktadır. Fransız kamuoyunun artık savaşmama konusundaki düşüncesi ile Fransız ekonomisinin artık bu ağır masrafları kaldıramayacak durumda olması Fransa'yı güneydeki harekâtında zayıflatan en önemli hususlardan olacaktır. Nitekim Fransızlar bu sebeple Sevri'n imzalanmasının ardından çok fazla geçmeden Ankara ile bir uzlaşma arayışı içine gireceklerdir.

Londra Konferansı'na giden süreçte İtilaf Devletleri'nin bazılarında hükümet değişiklikleri gerçekleşecek, bu durum da Anadolu ile ilgili hususları derinden etkileyecektir.⁶ Yunanistan'da Venizelos'un seçimi kaybetmesi, İtilaf Devletleri'nin tasvip etmediği Yunan kralının tahtına yeniden dönüşü, Fransa'da seçimler sonucunda İngiliz siyasetine yakın bir tavır takınan Georges Benjamin Clemenceau'nun yerine Aristide Briand'ın geçmesi, İtalya'daki siyasi değişiklikler bu çerçevede değerlendirilmelidir. Londra Konferansı öncesinde Yunanistan'da kralın dönüşü İtilaf Bloğu'ndaki çatlağı büyüten en önemli olaydır. Özellikle bu durum Fransa ile Büyük Britanya arasında açık bir ihtilafa yol açacaktır. Aynı şekilde İngiltere'nin en çok güvendiği iki şahıs Damat Ferit Paşa

5 Gottarhd Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemal Köprülü), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986, s. 136-137. 1920 yılının sonlarında Venizelos'un iktidardan düşmesi, Gümrü Anlaşması ve diğer sebeplerle TBMM'nin uluslararası konumu epeyce güç kazandı. Çünkü daha önce I. Dünya Savaşı'nda tarafsızlığını korumaya çalışan ve biraz da Alman yanlısı tavır sergileyen Kral Konstantin 1917 yılında İtilaf Devletleri'nce iktidardan uzaklaştırılmıştı. Artık İtilaf Devletleri'nin Türkiye politikalarındaki yaklaşımlarında farklı bir yöntem belirlemesi için geçerli nedenleri vardı. Lloyd George'un dışında Fransa ve İtalya hükümetleri bu fırsatı değerlendirme yoluna gitti. Andrew Mango, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul 2004, s. 362.

6 İngiltere Başbakanı Lloyd George'tur. Avam Kamarası Başkanı Arthur Neville Chamberlain, Dışişleri Bakanı Lord Curzon, Dışişleri Bakan Yardımcısı Sir Eyre Crowe, Sömürgeler Bakanı Winston Churchill (13 Şubat 1921-16 Ekim 1922), Savaş Bakanı Worthington-Evans; Genelkurmay Başkanı Mareşal Sir Henry Wilson'dur. 15 Haziran 1920 tarihinde beşinci kez Hükümet kuran Giovanni Giolitti Hükümeti istifa etmiş; 4 Temmuz'da yeni kabineyi Ivanoe Bonomi kurmuştur. Amerika Birleşik Devletleri Başkanı 4 Mart'a kadar Woodrow Wilson'dur. 4 Mart 1921 tarihinde, yerine görev süresi 2 Ağustos 1923'e kadar sürecek Warren G. Harding gelmiştir.

ve Venizelos'un iktidarını kaybetmeleri bu ülkenin yürüttüğü politika açısından en önemli aksaklık olacaktır.

Bunun yanı sıra Fransız basınında, Yunan Kralı'nın Alman İmparatoru'nun eniştesi olması dolayısıyla "Fransız askerleri, düşmanımız Konstantin için ölmekte..." şeklinde bir başlık atılmaktaydı. Aynı şekilde yine bir Fransız Gazetesinde; Mustafa Kemal'le görüşülmesi gerektiği, Fransız ordularının Kilikya ve Suriye'den çekilmesi gerektiği, Yunanistan'ı ve Konstantincilerin ise Fransa'nın Türklerle gerçek bir barış yapılması dolayısıyla keyiflerinin kaçacağı ifade edilmekteydi.

Fransa ve İtalya, Yunanistan'daki bu değişim ve yeni hükümetin Anadolu içlerine doğru harekete devam etme yönündeki hareket tarzının ortaya çıkması üzerine burada kendileri için menfaat yolunun azaldığını görerek yeni durum değerlendirmeleri yapmaya başladılar. İngiltere Başbakanı Lloyd George'un Türkiye'ye yönelik serüvenci politikasından rahatsızlık duyan bu iki ülke Yunanistan'dan ve ima yollu olarak da Sevr Antlaşmasından desteklerini çekmeye yöneldiler ve antlaşmanın tadil edilmesinden söz etmeye başladılar.

Bu değişim Yunan tarihçileri tarafından Fransa ve İngiltere arasındaki rekabete bağlanmaktadır. Venizelos, Paris'te yeni Fransız başbakanı Aristide Briand'ı ziyaret ettiğinde soğuk olarak karşılanmış ve iki kişi arasındaki değişimi fark etmiştir. Bu görüşmede Fransa'nın Türkiye ile tekrar savaşmak niyetinde olmadığı hissettirilmiştir. "Fransa artık Yunanistan'a duyulan tepkinin merkezi" olmuştur.⁷ Böylece İtalya'dan sonra Fransa siyasetindeki gelişme ve değişimler Anadolu'da yapılacak bir Yunan harekâtını sekteye uğratacak, en azından zayıflatacak ve İtilaf bloğunu bu noktada parçalayacak bir duruma erişmiştir.

Fransızlar bölgeyi daha çok Fransız ticaret alanı haline getirmek niyetindedirler. Fransız subayların Kemalislere hayranlıkları, M. Picot'un Ankara'yı izinsiz ziyareti, Pierre Loti'nin ve Temps gibi bazı basın organlarının Türk da-

7 Nilüfer Erdem, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010, s. 234. Paris barış görüşmelerinde Osmanlı diplomatik heyetine olumsuz davranan ve "Efendiler! Siz harbe sebepsiz girdiniz. Çanakkale'yi yıllarca kapattınız. Savaşın dört sene uzamasına, milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet verdiniz!.. Bundan dolayı bugün size teklif etmekte olduğumuz antlaşma şartları çok ağırdır. İçindeki maddeleri asla müzakere ve kat'iyen münakaşa etmeyeceğiz! Onların bir kelimesini bile değiştirmeyeceğiz!.. Kül halinde ve aynen -birkaç gün içinde tetkik ettikten sonra- kabul eylemenizi istiyoruz!" diyen bir kişidir. (<http://www.ozbelgeler.com/harman/harman20.htm>)

vasına verdikleri destek İngiltere'ye göre Fransa'nın bir dost olduğu izleniminin güçlenmesine sebep olmuştur. Fransa'nın iradesi dışında İngiltere tarafından yönlendirildiği ve İtalya gibi ileride kendilerine fayda sağlayabileceği bu çevrelerde sıklıkla dile getirilen fikirlerdir.⁸

Diğer taraftan Fransa Osmanlı Devleti'nden en çok alacağı olan ve en çok yabancı sermaye yatırımı yapan bir ülke olması hasebiyle ticari menfaatler açısından Anadolu'da bir karmaşa ve savaş halinin sürmesi en çok bu ülkeyi etkilemekteydi.⁹ Osmanlı'daki Fransız özel teşebbüs yatırımları İngiltere ve Almanya'ninkinden oldukça yüksek bir oranda olup nerdeyse diğer ülkenin toplamına eşitti. (%50).¹⁰ Bu sebeple Fransız şirketleri 1919 yılından itibaren *Osmanlı İmparatorluğu'nda Fransız Çıkarları Topluluğu* adı altında teşkilatlanarak Fransız siyasetçileri nezdinde girişimlerde bulunmaktaydılar. Fransız Başbakanı Georges Benjamin Clemenceau'ya Türkiye'nin kesin politik statüsünü kazanamamış olmasından duydukları rahatsızlığı dile getiren bir muhtıra vermişlerdi. Bu muhtıradaki, Türkiye'deki anormal ve geçici rejimin uzamasından en çok Fransız çıkarlarının zarar göreceği, Türk dış borçlarının %60'ını temsil eden Duyûn-ı Umumiye'deki 2,5 milyar Frank tutarındaki Fransız sermayesinin savaştan yeterince etkilendiği ve barış antlaşması imzalanmadığı takdirde bu olumsuz

8 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Ankara 1975, s. 189; Sükan, **a.g.e.**, s. 75.

9 I. Dünya Savaşı başladığından beri Anadolu'da başta pamuk olmak üzere bazı temel hammaddelerin üretiminin oldukça trajik şekilde düşmüş olup bu durum Fransa'nın sanayiini de olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Böylece bölgedeki ticari menfaatlerinin önemli bir kısmını elde etmiş oldu. Fransız siyaseti sanayisinin ihtiyacı olan bir takım ürünlerin karışılmasını temel hedef olarak alıyorlardı. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında üretimi azalmış olan pamuğa olan talep savaş sonrasında patlamış, bu durum Fransız tekstil endüstrisini oldukça olumsuz bir şekilde etkilemişti. Fransız politikacılar bu ihtiyacı kendi sömürge bölgelerinden elde etmek için çaba sarf ediyorlardı. Özellikle Suriye ve Kilikya'da bu pamuk üretiminin artması için kolları sıvadılar. Çünkü 1920 yılında Kilikya'daki çatışmalar sebebiyle pamuk üretimi dibe vurmuş, bu durum Fransız dokuma tekstil endüstrisini olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Bu sebeple Fransa bölgedeki sükûneti ve barışı bir an önce kurmak istemekteydi. Sükan, **a.g.e.**, s. 87.

10 Yine diğer ülkenin alacaklarından (İngiltere 577 milyon Frank, Almanya 867 milyon Frank, Fransa. 2.455 milyar) kat kat fazlaydı. Fransız işgal bölgesinin kaderini etkileyen en önemli dönüm noktalarından birisi San Remo Konferansı'nda 24 Nisan 1920 tarihinde alınan kararlar Musul dâhil Irak, İngiltere'nin mandası altına verilirken Fransa'ya da Lübnan ve Suriye'nin mandası verildi. İngiltere Musul petrollerinden Fransa'ya pay vermeyi kabul ederken Fransa ise Suriye üzerinden petrol boru hattının geçmesini kabul etti. Sükan, **a.g.e.**, s. 87.

durumun devam edeceği konusunda uyarılar bulunmaktaydı. Muhtıra Fransız şirketlerinin savaştan oldukça olumsuz bir şekilde etkilendiği, daha önce iptal edilerek Avusturya-Alman ortaklığı şirketlere verilen bazı Fransız imtiyazlarının yeniden elde edilmesi, İngilizlerin işlerine karışmamaları, paranın değer kaybının önlenmesi gibi hususları da içermektedir. Türkiye ile barış antlaşması imzalanması, bu antlaşmaya zararlarının tazmin edilmesi ve geleceklerinin garanti altına alınması ile ilgili maddeler konulmalıydı. Bu şekilde Fransız siyasetçileri kendi ülkesinin sermayedarları tarafından Anadolu'da bir an önce bir barışın tesisi için zorlanmaktaydılar.¹¹ Ayrıca kültürel olarak da Fransa'nın Anadolu'da büyük ağırlığı ve etkisi bulunmaktaydı. Çok sayıda Fransız Okulu Anadolu, Lübnan ve Suriye'de bulunmaktaydı ve diğer yabancı okullara fark atmaktaydı.¹² Ayrıca Fransız sömürgelerinden Fas, Tunus ve Cezayir gibi ülkelerde Türk milli mücadelesi ve Fransız politikası yakından takip edilmekteydi.¹³

Bunun yanı sıra Fransa'da 16 Ocak 1921 tarihinde barışçı yönüyle tanınan Aristide Briand'ın altıncı hükümetini kurarak başbakan olması ile İngiltere ve Fransa arasındaki bu ihtilafın arttığı söylenebilir.¹⁴ Bu hükümet Türkiye ile yapılması istenen barışın gerçekleşmesinin ivedilik gösterdiğini, bu sebeple doğu sorununu çözmek için bağlaşıklarıyla görüşülmesi gerektiğini ortaya koyacaktır.¹⁵ Selefî olan Başbakan Georges Benjamin Clemenceau'nun Türklere karşı beslediği düşmanca fikirleri ve buna göre oluşturduğu tutumunun tam tersine Türkiye'ye karşı Yunanistan'la işbirliğine girmek, Fransa'nın çıkarlarından ziyade İngiltere'nin çıkarlarına hizmet etmesinden dolayı Fransız siyasetinin Türkiye'ye yönelik tavırlarında önemli ve hızlı değişikliklere yol açacaktır. Bu ortamda Briand, İngiltere'yi de ikna ederek Paris'te Sevr Antlaşması'nın yeniden

11 Sükan, **a.g.e.**, s. 84.

12 Akyüz, **a.g.e.**, s. 62-63.

13 Akyüz, **a.g.e.**, s. 65.

14 Aristide Briand (28 Mart 1862, Nantes-7 Mart 1932, Paris, Fransa). 1906-32 arasında 11 kez başbakanlık, 15 kez de çeşitli bakanlık görevlerinde bulunan Briand esas itibarıyla uluslararası işbirliği, Milletler Cemiyeti ve dünya barışı alanlarındaki çabalarından dolayı 1926 Nobel Barış Ödülü'nü alan ve Almanya ile eski düşmanları arasındaki ilişkilerin normalleştirilmesini amaçlayan Locarno Paktı'nı (1925) ve 60 ülkenin katılımıyla ulusal politika aracı olarak savaşı yasaklayan Kellogg-Briand Paktı'nı (27 Ağustos 1928) gerçekleştirdi. http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristide_Briand

15 Arnold Joseph Toynbee, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, (Çev: Dr. Kadir Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul 2007, s. 86-87.

görüşülmesini sağlayacaktır.¹⁶ Fransız çevrelerinde de zaten Sevr'in yeniden düzenlenmesiyle ilgili bir eğilim bulunmaktaydı.¹⁷

1920 yılında düzenli bir ordu toplayan, Ermenilere karşı doğuda ilk zaferini elde eden, üstelik İtilaf Devletleri'nin büyük hasmı olan Sovyet Rus liderleri ile temas kurarak yakınlaşan Ankara hükümeti, İtilâf Devletleri'nce Londra Konferansına çağrılmak durumunda kalınmıştır.

Fransız Başbakanı Aristide Briand, İttifak Devletleri bir konferans düzenlerse, bunun, "aşırı ve ılımlı Kemalistleri" birbirlerinden ayırarak Mustafa Kemal'i konferansa katılmaya karşı çıkarsa ılımlıların yardımından yoksun bırakacağını öne sürünce, diğer temsilciler önerisini kabullenerek Türk ve Yunan temsilcilerini de bir konferansa çağırma kararı verdiler. Londra'da toplanacak konferansta son olayların ışığında kaydedilen gerekli değişiklikleri yapmak amacıyla Doğu Sorunu görüşülecekti.

Bu konuda Fransa ile neredeyse benzer tutumlar içinde olan İtalya'da, İtalya Dışişleri Bakanı, eski İtalyan Yüksek Komiseri Kont Sforza'dır. Kont Sforza, 17 Şubat'ta Bekir Sami Bey'le yaptığı görüşme sonrasında, Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Londra Konferansı'na davet edilmesine aracılık etmiştir.

Londra Konferansı, İtilâf Devletleri'nin 24 Ocak – 30 Ocak 1921 tarihlerinde Almanya ve Türkiye sorununu çözmek için topladıkları Paris Konferansı'nda "Doğu Sorunu'nun" çözümünde Türk ve Yunan temsilcilerinin dillenmesine karar verilmesi üzerine toplanmıştır. 25 Ocak Salı günü yapılan toplantıda Londra'da bir konferans toplanmasını ve bu toplantıya Türkiye ve Yunan delegelerinin çağırılmasını kararlaştırdılar.¹⁸ Paris'te yapılan toplantılarda Fransız Başbakanı Briand Sevr Antlaşması'nda bazı değişiklikler yapılmasını önerirken, İtalya Dışişleri Bakanı Kont Sforza İtalya kamuoyunun bir uzlaşma istediğini ifade etmekteydi. Sforza özellikle Anadolu'daki Bolşevik akımı ve tehlikesine temas ederek uzlaşmanın ancak Ankara Hükümeti'nin taraf olacağı bir antlaşma ile sağlanabileceğini ortaya koymaktaydı. İngiliz Dışişleri Bakanı Lord Curzon ise Sevr Antlaşması'nın maddelerinin gözden geçirilerek bu maddeler üzerinde değişiklikler yapıp yapılamayacağını incelenmesini, Mustafa Kemal ile Bolşevikler arasında yapılan görüşmelerin tehlikeli bir ittifaka yol açabileceğini ifade etmekteydi. Hatta Curzon, İstanbul Hükümeti'nin felç olduğunu, Mus-

16 Oran, **a.g.e.**, s. 147-148.

17 Erdem, **a.g.e.**, s. 327-328.

18 Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995, s. 381.

tafa Kemal'in Türkiye'nin gerçek hakimi olduğunu O'nun isteklerinin kabul edilmesi Müttefiklerin yenilgisi anlamına geleceğini ifade etmektedir.¹⁹ Ayrıca Osmanlı Sadrazamı Tevfik Paşa'nın Londra Konferansı'nda diplomatik bir tavırla kendi konuşmasını tamamlayarak Ankara hükümetinin temsilcilerine sözü devretmesi Ankara hükümetini daha da ön plana çıkaracaktır. Sadrazamın Ankara ile anlaşmaya meyilli olan İtalya ve Fransa'nın bütün tereddütleri bu sözleşme ortadan kalkmış oluyordu.²⁰

Yunan tarihçilerinden Hronopulos, Fransızların Kemalist Türkiye'nin konferansa katılması için büyük bir çaba içerisine girdiğini ifade etmektedir. Böylece "Kemalist Türkiye" ilk kez uluslararası arenada kendini göstermiş ve hak ettiği asıl mevkiini kazanmaya başlamıştır. Lloyd George'nin bu süreçteki tavrı ve tepkisi ancak kişisel kalmış ve İngiliz hükümeti nezdinde yankı bulmamıştır.²¹

Londra Konferansı ve Fransa

Bu şartlar altında toplanan Londra Konferansı ilk oturumunu 21 Şubat Pazartesi günü Saint James Sarayı'nda saat on bir buçukta yaptı ve bu oturumda konferansta ele alınacak konular hakkında fikir alışverişinde bulunuldu. Konferansın ilk toplantısında Yunan ve Türk ordularının askeri durumları ele alındı. Bu toplantıya İngiltere adına Lloyd George, Lord Curzon, Fransa adına Briand, Berthelot, Sentoler, İtalya adına Kont Sforza ile de Martino ve Japonya adına Baron Hayashi katıldı. Öğleden sonra saat dörtte Anadolu'daki durum hakkında Yunanlıları dinlemek üzere konferans yeniden toplandı. Türklerin bulunmadığı bu toplantıda İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya hükümetleri temsilcileri ile askeri ve siyasi müşavirleri yer aldı.²²

Bu oturum Yunan ve Türk ordularının askeri durumlarının incelenmesine ayrıldı.²³ Toplantıyı açan Lloyd George konferansın toplanma nedenini belirterek Yunan Başbakanı Kaloregopoulos'a bazı sorular yöneltti ve ondan açıklamada bulunmasını istedi. Kaloregopoulos Anadolu'da Türk ordusu karşısında

19 Sarıhan, **a.g.e.**, s. 381.

20 Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, C II, Örgün Yay., İst. 1982, s. 209.

21 Erdem, **a.g.e.**, s. 334.

22 İzzet Öztoprak, 'Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, Kasım 1995, Sayı. 33, s. 584.

23 Nurten Çetin, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa, Selçuk Üniversitesi**, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Konya 2011.

Yunanistan'ın askeri durumu, ordunun morali, mali gücü, Yunanlıların kendi askeri güçleri ile mücadelelerini ne kadar sürdürebilecekleri hakkında Lloyd George tarafından kendisine sorulan soruları cevapladı. Yunanların askeri gücünden bahsederken bazı rakamlar veren ve Yunan ordusunun sayıca Türk kuvvetlerinden fazla olduğunu belirten Kaloregopoulos, en geç üç ay içerisinde Türk kuvvetlerini yok edecek güce sahip olduklarını ifade etmekteydi. Briand, Yunanistan Başbakanı'nın bu görüşlerine katılmayarak Mustafa Kemal'in askerlerinin kolayca yok edilemeyeceğini söyledi. Aynı şekilde görüşüne başvurulmuş Fransız Generali Gouraud ve Miralay George Türk gücünün önemsizliği gerektiği üzerinde duruyorlardı.²⁴ General Gouraud "*Yunanlılar Ankara'ya kadar gitseler bile bunun başarı olarak kabul edilemeyeceğini*"²⁵ Ankara hükümetinin gücünün dikkate alınması gerektiğini söyleyince, Miralay Jorj da Yunan ordusunun çok iyi takviye edilmesi gerektiğini belirtmiştir.²⁶ Londra Konferansı'nda İngiliz delegelerinin Yunanlılara daha çok destek verilerek, artık Türkler'in işini bitirsinler şeklindeki söz ve davranışlarına, Çanakkale'de sağ kolunu kaybeden General Gouraud, pardesüsünün boş kolunu sallayarak ayağa kalkmış ve "Beyler siz hayal görüyorsunuz! Türkler'in işini Yunanlılar mı bitirecek?. . Biz, koca Fransız devleti, bir Antep Sancağı ile başa çıkamadık!. . şeklinde cevap vermektedir.²⁷ Bu sözler genel itibarıyla Fransızların Ankara'ya yaklaşma ve kendi onurları ile menfaatlerini koruyarak geri çekilme şeklindeki tutumlarının altında yatan gerekleri açık bir şekilde göstermektedir.

Sevr Antlaşması'nı lehlerine değiştirmeyi kabul etmeyen ve kısmen de olsa Yunanlılara desteğini sürdüren İngilizlerin bu tavrına karşı Briand Türklerle müzakereler yapmaya yöneltecektir.²⁸ Konferans esnasında Fransa'nın Türk de-

24 Bilal N. Şimşir, **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C III, Ankara 1979, s. 158.

25 Çetin, **a.g.t.**, s. 467.

26 Yusuf Hikmet Bayur, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara 1995, s. 81-82.

27 Tam adı Henri Joseph Étienne Gouraud (1867 doğdu - 1946) Fransız asker. Mayıs 1915'te yönetimindeki 10. tümenle Çanakkale Savaşı'na katılmış. Haziran 1915'te Kerevizdere ve Zığındere Muharebesi sırasında sağ kolu kopmuş, iki bacağı da kırılmıştır. Tekrar askeri hizmete geri dönen Gouraud, Fas ve Avrupa'da çeşitli görevlerde bulundu. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Fransa'nın Ortadoğu temsilcisi olarak Suriye'ye yüksek komiser olarak atandı. Gouraud 1919 ile 1923 yılları arasında görev yaptığı Suriye'de en yüksek rütbeli asker olarak Türk-Fransız Cephesi'nde Fransız birliklerinin komutanlığını da yaptı.
<http://www.anadolutayfasi.net/asker-siyasetciler/60788-henri-gouraud.html>
<http://dictionnairedesorientalistes.ehess.fr/document.php?id=197>

28 H. Aykut Dönmez, **Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996, s. 92.

legasyonuna yakın davranması ve bilhassa Yunan işgalinin sona erdirilmesi için adımlar atıyor olması yukarıda izah edilen sebep ve gelişmelerin bir sonucudur.

Konferansın 24 Şubat tarihli oturumunda, Fransız Başbakanı Briand'ın girişimleriyle Osmanlı ve Yunan delegasyonlarına İzmir ve Doğu Trakya'daki halkın nüfusunu yeniden araştırarak uluslararası bir komisyonun kurulması, Türkiye ile Yunanistan'ın bu araştırmanın sonuçlarını ve Sevres'in diğer maddelerinin olduğu gibi bırakılmasını baştan kabul etmeleri konusunun önerilmesi kararlaştırılıyordu.²⁹

Fransızların Tutumunun Cepheye Yansımaları

Diğer taraftan 1920 yılının başlarından itibaren Milli Mücadelecilerin ve bölge halkının kahramanca direnişleri Fransızları zora sokmuş 11-12 Şubat 1920'de Maraş'tan, 11 Nisan 1920'de Urfa'dan çekilmek zorunda kalmışlar, Antep'te de beklemedikleri büyük bir direnişle karşılaşmışlar, Toroslar ve Adana ovasında da büyük kayıplar vermişlerdi. Bu durum gerek Anadolu'da gerekse Suriye'deki varlıklarını büyük sıkıntıya düşürecektir.³⁰ Fransa Suriye de dahi olmak üzere bu bölgede 65.000 kişilik askeri bir güç kullanmak zorunda kalmış, bu da 19 Şubat 1921 tarihli Fransız Harp Bakanlığı raporuna göre 881. 150.000 Frank tutarında harcamayı beraberinde getirmiştir.³¹ Bütün bunlara rağmen Fransa Başbakanı'nın, Londra Konferansı öncesinde de Türkiye üzerindeki pazarlık gücünü arttırmak istediğini gösteren adımlar attığı görülmektedir. Fransız İşgal Komutanı Gouraud tarafından 1 Ocak 1921'de uzun süredir Fransız kuşatması ve ablukası altındaki Antep'e halkına teslim ol çağrısı yapılmış, neticede Antep 8 Şubat'ta düşmüştür.³² Fransızlar şehre 70.000 mermi atacak, 6.317

29 Sükan, **a.g.e.**, s. 109.

30 Sükan, **a.g.e.**, s. 87.

31 Bige Sükan, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 23, ss. 273-308, s. 280.

32 Fransızların Suriye ve Adana bölgesindeki durumları gittikçe zorlaştığından Antep harekâtını bir an önce sonuçlandırmak istiyorlardı. Bunun için General Gubo'nun komuta ettiği 4 ncü tümeni Adana bölgesine getirdiler. 21 Kasım'da Antep'e gelen bu birlik 13 piyade taburu, altı 75 mm. 'lik, beş 65 mm. 'lik, bir 155 mm. 'lik top ile 24 Kasım'dan itibaren taarruza başladılar. **Türk İstiklal Harbi, IV ncü Cilt, Güney Cephesi**, Genelkurmay Başkanlığı, Gnkur. Basımevi, Ankara 1966, s. 216-217. Bunun ardından Fransızlar 29 Ekim 1919'da Kilis'i, 5 Kasım 1919'da Antep'i işgal ettiler. 1920 yılının başında ise ünlü Antep Savunması başlamış oldu. 1 Nisan 1920'de başlayan Gaziantep savunması 11 ay

şehit verilecek ve Antep'in düşmesi Güneydoğu'daki Fransızlar arasında büyük sevinç yaratacaktır. Bölgenin Fransız komutanı Abadi, "Bu mesut olay sebebiyle Fransa'nın iki hafta sonra toplanacak Londra Konferansı'ndaki yeri pek kuvvetli olarak takviye edildi" diyerek cephedeki bu son Fransız hamlesinin amacını da ortaya koymaktaydı. Antep çevresindeki kuşatma ise 27 Şubat'ta kaldırılacaktır.³³

Buna rağmen Fransızlar ellerini güçlendirmek amacıyla tıpkı Yunanlıların Batı Anadolu'da Londra Konferansı'nda yaptığı gibi bölge kamuoyunun Fransız mandasını istediğine dair gayretler içerisine gireceklerdir. 12 Şubat 1337 tarihli bir belgede; Londra Konferansı sürerken Fransız kumandanlığının Antep ve çevresinin Fransız mandasına bırakıldığına dair bir beyannameyi Antep ve çevresinde neşredilerek ilan ettirdiği bildirilmektedir. Bu esnada Maraş'ın düşman işgalinden kurtuluşunun birinci sene-i devriyesiydi. Bu vesile ile birçok yere telgraf gönderen Maraşlıların yanı sıra Maraş'ta bulunan Antepliler de hem Mustafa Kemal Paşa'ya hem de Londra Konferansı'ndaki Türk Murahhas heyetine teessürlerini bildiren protesto telgrafları çektiler. Bu telgraflarda; Antep'in onbir aydan beri büyük bir azim ve celadet mucizeleri ile zalim Fransızların ağır merimleri altına harap ve turab olmağa tahammül ederek, kanlı tırnaklarının yardımını ana vatandan ayrılmak istememektedirler. Aynı zamanda da hükümetten ve Londra Konferansı'ndaki heyet-i murahhasadan Antep'in kurtarılmasını da talep etmektedirler.³⁴

Aynı zamanda Fransızlar tam bu sıralarda bu çevrenin Fransız mandasına verildiğine dair beyannameler düzenleyip dağıtırken diğer taraftan da Antep ve Kilis halkının bu mandayı arzu ettiklerini ve harbe, mukavemete Kemalist kumandanların zorlama ve şiddetleri ile mecburi olarak katıldıkları ile ilgili mazbatalar oluşturup Ermenilerle birlikte bazı Antepli, Kilisli ile imza ettirdikleri her tarafta işitilmiştir. Bu şekilde Fransızlar Londra Konferansı'nda ahalinin umumi

---

sürdükten sonra açlık yüzünden sona ermiştir. Bu olağanüstü savunma sonunda Türkiye Büyük Millet Meclisi 6 Şubat 1921 tarihli toplantısında Antep'e "Gazi" ünvanını vermiştir. 15 Mart 1921 tarihinde Londra'da Türk Dışişleri Bakanı ve Fransız delegasyonu Antep, Adana ve çevrelerinin Türklere geri verilmesi hususunda mutabakat sağlamıştır. , Nitekim bu antlaşma Ankara Antlaşması ile son şeklini almış ve 25 Aralık 1921'de son Fransız askeri Antep'ten ayrılmıştır.

33 M. Abadie, **Antep ve Dört Kuşatma**, (Çev:Kaya Öztaş), Kayhan Matbaacılık, Gaziantep 2012, s. 118; Sarıhan, **a.g.e.**, s. 400.

34 SahirÜzel, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü, Doğu Matbaası**, Ankara, 1952, s. 324.

arzusunu göstermek ve bu şekilde de bu havaliye sahip olmak için bir temel bir belge olarak kullanarak Antep ve Kilis bölgesi ile ilgili olarak iddialarda bulunacakları düşünülmektedir. Antep ahalisi bu durumu Maraş'taki Antep mebusları ile Antep Heyet-i Merkeziyesi üyelerine bildirmişlerdir.³⁵

16 Şubat 1337 tarihli başka bir belgede ise işgal altına düşen Anteplilerin önde gelenlerinden Antep Meb'usu Şahin, Antep Müderrisi Abdullah Edip ve diğerleri tarafından 16 Şubat 1337 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile Londra Konferansı'ndaki Türk Murahhas heyetine, bölgede herhangi bir şekilde hiç kimsenin Fransız mandası istemediğini, Fransızların eline esir düşen ahaliden süngü ile tehdit edilerek Fransız mandası yönünde ellerinden beyanname alındığına dair bir dilekçe göndermişlerdir. Bu dilekçede Antep ahalisinin Fransız ordusunun bombardımanına sırf istiklalini muhafaza etmek için geçirdiği son bir senenin düşünülmesi istenilmektedir. Bunun yanı sıra 27 Şubat 1921 tarihinde de şehrin etrafındaki Fransız askerlerinin garnizonlarına çekilerek muhasaranın bilfiil kaldırıldığı da ifade edilmektedir³⁶.

Bölgedeki Fransız komutanı Abadie Türk Verdun'u adlı hatıratında;Antep'in teslim haberinin hemen telsiz telgrafla her yana bildirildiğini ve en yükseğinden en küçüğüne kadar çeşitli yerlerde büyük bir sevinç ve coşkuyla karşılandığını ifade etmektedir. Bunun üzerine sayısız kutlama telgrafları Kuşatma Komutanlığına ulaşmıştır. Antep'in düşüşü, şubat sonunda Sevr anlaşmasını değerlendirmek için Londra'da yapılması öngörülen toplantıdan tam iki hafta önceye denk düştü. Bu mutlu olaydan dolayı Fransız hükümetinin durumu bu konferansta çok sağlamlamış oldu. Abadie, Gaziantep'in Londra Konferansı'nın toplanmasından iki hafta önce düştüğünü, bu hadise sebebiyle de Fransa'nın konferanstaki mevkii pek kuvvetli olarak takviye edilmiş olduğu nakletmektedir.³⁷ Bu durum Fransızların Antep'in ele geçirilmesine bölgede hâkim oldukları hususunu ortaya koyan bir anlayışla ne kadar önemli bir siyasi ehemmiyet verdiklerini göstermektedir.³⁸

Ancak Fransızlar güney bölgesinde kalmanın neredeyse imkânsız olduğunu daha net bir şekilde anlamış bulunmaktaydılar. Ankara'ya bir müzakere yapmak

35 Üzel, **a.g.e.**, s. 324.

36 Sarıhan, **a.g.e.**, s. 400.

37 Abadie, **a.g.e.**, s. 116.

38 Sarıhan, **a.g.e.**, s. 400.

için yaklaşan Briand, Kilikya'daki savaşın çok kan ve paraya mal olduğunu, bunun maddi ve manevi yönden ağır bir yük oluşturduğunu söylüyordu. Aynı zamanda da TBMM'den milletin seçtiği vekillerden oluşan bir meclis olarak tarif etmekteydi. Bu çerçevede de Briand gizli olarak Bekir Sami Bey'le müzakere görüşmelerini sürdürmekteydi.³⁹

Güney Cephesi ve Ermeniler

Esasen Fransa'nın bölgeyi daha 1920'lerin başlarından bölgeyi boşaltma ihtimali üzerine 10 Mayıs 1920'de Patrik Zaven Efendi'nin de bulunduğu Ermeni heyeti, Fransa Cumhurbaşkanı Deschanel ile görüşmüştür. Patrik Zaven Efendi bu görüşmede çekilme sonrasında Ermenilerin korunması ile ilgili ne yapılabileceğini gündeme getirmiş ancak Cumhurbaşkanı Deschanel çok fazla kolonileri olduğunu, bunların Fransa'ya çok geldiğini ifade etmiş ve çekilme sonrasında alınacak tedbirleri Başbakan Millerand ve Genelkurmay Başkanı ile görüşülmesinin daha uygun olabileceğini ifade etmiştir. Bu defa kendisiyle görüşen Ermeni heyetine Fransız Başbakanı Millerand, bu konuda Kilikya'nın Türk egemenliğinde kalacağını, Fransız ordusunun çekilişinden sonra tedbir olarak oradaki Ermenilerin silahlandırıldığını, azınlık haklarının anlaşmaya garantiye alındığını, Bolşeviklerin Kafkasya'da ilerlediğini ve Ermeni Cumhuriyeti'nin de tehlikede olduğunu, Kilikya bölgesinde en az 100. 000 kişilik bir kuvvet gerektiğini ve İtalya ve İngiltere'nin bölgeye kuvvet göndermek istemediğini, bunu Fransa'nın da sağlamayacağını ifade etmiştir.⁴⁰

Kuva-yı Milliye, 1921 yılı başlarına dek Adana cephesinde önemli başarılar elde etmiştir. Haçın (Saimbeyli) ve Kozan Ermenilerden arındığı için, Ermeni Devleti kurma düşüncesi de ortadan kaldırılmıştır. Fransa'nın Konferanstaki tutumu Kilikya bölgesindeki Ermenileri de rahatsız edecektir. Bu durum bölgedeki Ermeniler arasında bir paniğe de yol açacaktır. Bu sebeple Çukurova Ermeni Cemaati dini lideri Catholicos, Fransız Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektupta, Fransız işgal kuvvetlerinin bölgeyi boşaltacağı söylentileri karşısında

39 Dönmez, a.g.t., s. 93.

40 Seyfi Yıldırım, "Patrik Zaven Efendi'nin Siyasî Faaliyetleri, 1918-1922", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi** (CTAD), Yıl 5, Sayı 9, Bahar 2009, ss. 5-40, s. 29-33; Zaven Der Yeghiayan, **My Patriarchal Memoirs: Zaven Der Yeghiayan Armenian Patriarch of Constantinople**, 1913-1922, (Ed. Vatche Ghazarian, Tr. Ared Mısırlıyan), Mayreni Publishing, Barrington 2002, s. 211.

bölgedeki Ermenilerin paniğe kapıldıklarını, Kilikya'daki Ermeni ve diğer Hristiyan unsurlar adına işgale son verilmemesi için kendisine yalvardığını bildirdi. Eğer Fransız askerleri çekilecekse Ermenilerin de daha güvenli yerlere nakledilmelerini istedi.⁴¹ Ermeniler bölgede mitingler yaparak durumu protesto etmişler ve aynı zamanda, İtilaf Devletleri'ne telgraflar göndererek kendilerine yardım edilmesini talep etmişlerdir.⁴²

1921 Nisanı'nda Lordlar Kamarası'nda Lord Curzon'un "Çukurova'da çoğunluğun Türklerde bulunmasından dolayı bölgenin Türklere terk edileceğini" ilân etmesi ve ardından Fransa ile yapılan anlaşmanın gereği olarak Fransızların bölgeden çekileceğinin anlaşılması üzerine, Patrik Zaven Efendi ve diğer din adamlarıyla diğer Ermeni çevreleri İtilaf Devletleri'ne telgraf ve mektuplar göndermişlerdir.⁴³

Konferans Sonrasındaki Gelişmeler

Fransa ise Bekir Sami antlaşmasının reddedilmesine rağmen Ankara hükümetiyle anlaşma arayışını sürdürdü. Fransa'nın bütçe açıkları II. İnönü Muharebesi'nde elde edilen başarılar, Fransız kamuoyunun etkisi yanında Fransa ile İngiltere arasında ortaya çıkan olumsuz gelişmeler de önemli rol oynadı. Bu dönemde Anadolu'da büyük bir kuvvet bulundurmayan İngiltere, Yunanistan'la hedeflerine ulaşmaya çalışmasına rağmen, Fransa Anadolu'da bizzat savaşıyor ve kayıplar veriyordu. Bu sebeple de Fransızlar, Suriye'yi garantiye alarak tıpkı İtalyanlar gibi, Ankara hareketiyle temas kurarak ekonomik imtiyaz elde etmeye çalışmanın en iyi politika olacağını ve Fransa'nın çıkarlarının en iyi bu şekilde korunacağını düşünmeye başladılar.⁴⁴ Aynı şekilde Ankara da Münir (Ertegün) vasıtasıyla Fransızlarla temas kuracak, bir Antlaşmaya karşı olunmadığını, ancak içeriğindeki bazı hükümlerin değişmesi gerektiğini ifade edecektir.

Londra Konferansı sırasında Fransız siyasetinin daha ılımlı bir şekle dönmesi, cephedeki hareketliliği de azaltmıştır. Bunun üzerine Ankara hükümeti cephedeki faaliyetlerini küçük birliklerle idare etme yolunu tercih ederek Adana

41 Sarıhan, a.g.e., s. 455.

42 Seyfi Yıldırım, "Ermeni Patriği Zaven Efendi'nin Siyasî Faaliyetleri 1918-1922", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi** Yıl 5, Sayı 9 (Bahar 2009), ss. 5-40, s. 40.

43 Yıldırım, a.g.m., s. 34.

44 Oran, a.g.e., s. 149.

bölgesindeki birliklerini Batı cephesine kaydırmaya başlayacaktır. 75. Nizamiye kuvvetleri 24 Mart 1921'de, Selahattin Adil Paşa'nın emrindeki 2. Kolordu, Kuva-yı Milliye müfrezelerinden 2000 kişi Batı cephesine gönderilmiştir. Ardından 41. Tümen yerine Adana Bölge Komutanlığı kurulacak ve komutanlığına da Yarbey Selahattin Bey atanacaktır. 13 Haziran 1921 Ankara'da başlayan görüşmelere kadar 41. Tümen ile birçok milis kuvveti de Batı cephesine kaydırılacaktır.⁴⁵

Konferans sonrasında Fransa Türkiye'yi Mısır gibi sömürgelerine giden yolda emin bir coğrafya yapmak isteyen ve bu şekilde Fransız çıkarlarını hem Almanlara karşı hem de Yunanlılara karşı göz ardı eden İngilizlerden ayrılmaya başlayarak Ankara ile anlaşmanın yollarını aramıştır. Bu çerçevede konferansta Adana ve Güney Anadolu'nun Misak-ı Milli hudutları içinde olduğu artık kabul edilen bir husus haline gelecektir. Böylece konferansta Türkiye ve Fransa arasında ortaya çıkan antlaşma havası bölgeye olumlu bir şekilde yansiyacak, bölgenin Fransız kuvvetleri tarafından boşaltılmasıyla ilgili olarak güçlü bir beklenti oluşacaktır. Bu ortamda halkın coşkun tezahüratları başladı ve tabii Fransız koruması altındaki Ermeniler de yeniden Anadolu dışına göç etmeye başladılar.⁴⁶

Sonuç itibarıyla 1921 Londra Konferansı Ankara hükümetinin resmen tanınması anlamına gelecektir. Bu Konferansın toplanmasını sağlayan şartlar, İtilaf Devletleri ve Yunanistan'daki yönetim değişiklikleri, Güney bölgesinde Fransızların şiddetli bir savunmayla karşılaşması, Ankara hükümetinin başarıları gibi durumlar Fransızları Ankara ile bir uzlaşma arayışına itecektir. Konferans sürecinde ortaya çıkan Fransız tutumu Güney bölgesindeki Fransız mevcudiyetini gevşetecek, bu durum bölgedeki bazı birliklerin Batı cephesine gönderilmesinin önünü açacaktır. Aynı şekilde bölgedeki Türk varlığını büyük ölçüde sıkıntıya sokan Ermeni saldırganlar ise Fransız desteğinden mahrum kalarak bölgeyi terk etme gibi bir sonuçla karşı karşıya kalacaklardır.

45 Şerife Yorulmaz, "Çukurova'da Kuva-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2005, ss. 345-373, s. 371, 372.

46 Üzel, **a.g.e.**, s. 326.

KAYNAKÇA

Abadie, M., **Antep ve Dört Kuşatma**, (Çev: Kaya Öztaş), Kayhan Matbaacılık, Gaziantep 2012.

Akyüz, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1975.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türkiye Devleti'nin Dış Siyaseti**, Ankara 1995.

Çetin, Nurten, **Son Sadrazam Ahmet Tevfik Paşa**, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış doktora tezi, Konya 2011.

Dönmez, H. Aykut, **Londra Konferansı ve Bekir Sami Bey**, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Malatya 1996.

Erdem, Nilüfer, **Yunan Tarihçiliğinin Gözüyle Anadolu Harekatı (1919-1923)**, Derlem Yayınları, İstanbul 2010.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Aristide_Briand

<http://www.ozbelgeler.com/harman/harman20.htm>

Jaeschke, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, (Çev: Cemel Köprülü), 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1986.

Mango, Andrew, **Atatürk Modern Türkiye'nin Kurucusu**, Remzi Kitabevi, 3. Basım, İstanbul 2004.

Öztoprak, İzzet, 'Londra Konferansı ve Türkiye Meselesinin Cereyan-ı Müzakeratı', **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, Kasım 1995, Sayı 33.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü III**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1995.

Selek, Sabahattin, **Milli Mücadele**, C II, Örgün Yay., İstanbul 1982.

Sükan, Bige, "1921 Tarihli Türk-Fransız Anlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt VIII, Sayı 23, ss. 273-308

Sükan, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri**, Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922, Ankara 1994.

Şimşir, Bilal N., **İngiliz Belgelerinde Atatürk (1919-1938)**, C III, Ankara 1979.

Toynbee, Arnold Joseph, **Türkiye'de ve Yunanistan'da Batı Meselesi**, (Çev: Dr. Kadir Mustafa Orağlı), Yeditepe Yayınevi, I. Baskı, İstanbul 2007.

Türk Dış Politikası, Cilt I: 1919-1980, (Edit: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Türk İstiklal Harbi, Güney Cephesi: İngiliz ve Fransızların Güney-Doğu Anadolu'yu İşgal Etmeleri, Milli Mücadele Hareketleri, Bu Bölgede Yapılan Muharebeler ve Revandiz Harekâtı, IV. Cilt, (Hazırlayan: Alev Keskin, İskender Özbay) Genelkurmay ATASE Başkanlığı.

Üzel, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Doğu Matbaası, Ankara 1952.

Yeghiayan, Zaven Der, **My Patriarchal Memoirs: Zaven Der Yeghiayan Armenian Patriarch of Constantinople, 1913-1922**, (Ed. Vatche Ghazarian, Tr. Ared Mısırlıyan), Mayreni Publishing, Barrington 2002.

Yıldırım, Seyfi, "Patrik Zaven Efendi'nin Siyasî Faaliyetleri, 1918-1922", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi (CTAD)**, Yıl 5, Sayı 9, Bahar 2009, ss. 5-40.

Yorulmaz, Şerife, "Çukurova'da Kuvâ-yı Milliye Yapılanmasının Temel Özellikleri", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Mayıs-Kasım 2005, ss. 345-373.

OSMANLI ÇÖKÜŞ SÜRECİNDE GÜNEY BÖLGESİNE YÖNELİK PAYLAŞIM PROJELERİ

Doç. Dr. Memet YETİŐİN*

ÖZET

Osmanlı Devleti çökerken bugünkü Türkiye'nin Güney bölgesi olan Çukurova (Kilikya), Kahramanmaraş, Gaziantep ve Urfa yöresi büyük devletlerin ve Osmanlı azınlıklarının paylaşım hırslarına maruz kalmıştır. Genel olarak Türkler asırlardır vatanları olan toprakların kendilerine bırakılması ve bu topraklar üzerinde bağımsız ve hür kalmayı yeğlerken, İngilizler ve Fransızlar emperyalist amaçları doğrultusunda bölge üzerinde askerî, siyasi, ekonomik ve kültürel çıkarlar peşinde olmuşlardır. Bölge üzerinde radikal değişimlere yol açacak projeler asırlardır Türk hâkimiyetinde yaşayan Ermenilerden gelmiştir. Ermeniler bölgede bir ermeni devleti kurmak için projeler üretmişlerdir.

Bu alıőma Büyük Savaş sonrası Osmanlı Devleti'nin son yıllarında genel olarak paylaşımına yönelik ve özelde de Güney bölgesine yönelik paylaşım projelerini irdeleyecek, paylaşımı tasarlayan tarafların bölge üzerindeki hırslarını ortaya koymaya çalışacaktır.

Anahtar Kelime: Türkler, Güney Bölgesi, Fransızlar, İngilizler, Ermeniler, I. Dünya Savaşı, Sevres Anlaşması

---

* KSÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş

ABSTRACT

Partitioning Projects towards the Southern Region during the Period of Ottoman Collapse

As the Ottoman Empire was collapsing, the southern region of today's Turkey, Chukurova (Cilicia), Kahramanmaras, Gaziantep and Urfa region, was exposed to partitioning desires of big powers and the Ottoman minorities. While the Turks wanted their ages-old fatherlands left intact and free, the French and the British were after their imperialistic economic, social, cultural, political and military interests in the region. Projects that would have made radical changes in the region came from Armenians who had lived under the Turkish rule for centuries. The Armenians produced projects to establish an Armenian state in the region.

This work will focus on projects aimed to divide the Ottoman State in general and partition of the southern region in particular, and desires of sides taken part in these partitions of the region.

Key words: The Turks, the Southern Region, the French, the British, the Armenians, First World War, the Sevres Treaty

Yeni Emperyalizm:

Sömürgeci devletlerin ortaya çıkması ile coğrafi keşiflerin yakın ilgisi vardır. Emperyalizm 15. asır ikinci yarısında coğrafi keşiflerin hızlanması ile ivme kazanan ve sürekli gelişen bir olgu olmuştur. He ne kadar dünyada o güne kadar imparatorluklar eksik olmamışsa da eski imparatorluklar “klasik” imparatorluk karakterini taşımıştır. Topraklarını genişletmek, sahip olunan topraklar üzerinde kendi egemenliğini tesis etmek ve idare edilen halkı genel olarak denk görek hukukî çizgiler içerisinde vergilendirmek klasik imparatorlukların özellikleri olurken, coğrafi keşiflerle ortaya çıkan sömürgeci imparatorluklar önceleri, özellikle İspanyol ve Portekiz örneklerinde olduğu gibi, zengin altın, gümüş ve değerli madenleri elde etmeye yönelik çapulcu ve yağmacı bir karakter taşımıştır. Sonradan Hollandalı, İngiliz ve Fransız gibi sömürgeciler ise müstemleke topraklarını sahiplenmek, buralardaki yer altı ve üstü zenginlikleri kurdukları şirketler ve sistemlerle daha sistematik ve sürekli sömürüye tabi tutmak yolunu seçmişlerdir. Klasik imparatorluklarda devleti kuran ve idame ettiren ana bir etnik gurup olsa da imparatorluğun diğer halkları imparatorluğun kanunları çerçevesinde bir düzene ve çoğu zaman da hoşgörülü bir denklige sahip olmuşken, sömürge imparatorluklarında yerli halklar çoğu zaman ikinci sınıf görülmüş ve hatta insani değerlerden yoksun bırakılmışlardır. Afrika zencilerinden olduğu gibi bir kısmı köleleştirilmiş, Amerikan yerlilerine yönelik ise yok etme politikaları uygulanmıştır. Sömürge imparatorluklarında imparatorluğun zenginliğinin aktığı bir ana vatan ve halk bulunmuştur ki bunlar genellikle İngiliz, Fransız, Hollandalı, Danimarkalı, İspanyol ve Portekiz gibi Avrupa halkaları olmuştur. Sömürge imparatorlukları 19. asrın son çeyreğinde “yeni emperyalizm” diye adlandırılan saldırgan ve aşırı bencil bir sömürgecilik sürecine girmiştir ve bu da I. Dünya Savaşı’na giden yolu açmıştır.

İtalya ve Almanya’nın 19. asrın üçüncü çeyreğinde siyasi birliklerini tamamlayarak Avrupa’nın “Büyük” devletleri arasına katılması, Rusya’nın Orta Asya ve Uzak Doğu’daki yayılmacılık faaliyetleri, İngiltere’nin Mısır ve Hindistan üzerinde gücünü pekiştirmesi, Osmanlı toprakları üzerinde emperyalist çıkarların şiddetlenmesi 19. asrın dördüncü çeyreğinde “Yeni Emperyalizm” diye adlandırılan, saldırgan, kavgacı, aşırı hırs dolu ve dinamik sömürgecilik faaliyetlerinin doğmasına yol açmıştır. İngiliz Başbakanı Disraeli’nin gizli bir şekilde 1875’te Mısır Paşa’sı İsmail Paşa’nın ekonomik çöküşünden dolayı sattığı Süveyş Kanalı hisselerinin büyük bir kısmını satın alması, 1877’de İngiliz Kraliçesi’nin

Hindistan kraliçesi ilan edilmesi ve sonunda 1882’de İngilizlerin Mısır’ı işgali yeni emperyalizmin hızlanmasına yol açmıştır.¹ Bir bakıma yeni emperyalizm uzun asırlardır yayılcılık faaliyetlerini kendi politikalarının temel taşlarından gören batılı büyük devletlerin yayılcılık faaliyetlerindeki patlamayı ifade etmektedir. Yeni emperyalizm emperyalist büyük devletlerin dünyayı kendi aralarında pay etme yarışıdır. Büyük devletler kendi ayarlarında görmedikleri, askeri ve kültürel güçlerinden çekinmedikleri hiçbir devlet veya toplumu kendi haline bırakmamışlardır. Dünyada siyasi erkin ve dünyayı yönetme hakkının sadece kendilerine ait olduğunu iddia ederek, geride kalan tüm güçleri alt etmek ve yönetmek istemişlerdir. Bu bağlamda kendilerine karşı çıkan yerel kuvvetlerle ve anlaşma sağlayamadıkları diğer emperyalistlerle savaşlar yapmaktan geri durmamışlardır. Yeni emperyalizm büyük devletlerin dünyadaki ekonomik, siyasi, kültürel, ticari ve sosyal alanların ele geçirilmesi için verdikleri kıyasıya bir çatışmacı kültürü ifade etmek için kullanılmıştır. Yeni emperyalizmin kavgacı ve şiddetli yayılcı karakteri Birinci Dünya Savaşı’nın çıkmasına yol açan en temel nedenlerden birisi olmuştur. Avrupalı büyük devletler dünyanın ulaşılabilir ve kendini korumadan yoksun her karışını kendi sömürgeleri haline dönüştürmek için kıyasıya bir yarışta yaptıklarını birbirine haklı göstermek için birçok sözde nedenler üretmekten geri durmamışlardır. Almanya 1897’de resmen “weltpolitik” (dünya politikası) politikasını açıklayarak bir dünya devleti olmayı arzuladığını belirtmiştir.²

Osmanlı Devleti, Uzak Doğu’da Çin gibi, köklü kültür ve tarihe sahip olması yanında kurum ve kuruluşları ile varlığından haberdar olarak büyük devletlerin yayılcı ihtiraslarına karşı mücadele etmişlerdir. Bunu yaparken bir yandan yayılcı devlet ihtiraslarını birbirine karşı kullanmaya çalışmış, diğer taraftan da kolay yem olmamak için kendi gücünü geliştirme gayreti içinde olmuşlardır. Ancak büyük ve emperyalist devletlerarasına giremediklerinden, büyük devletlerin sürekli göz diktiği, yarı sömürgeleştirdiği ülkeler konumunda kalmışlardır. Osmanlı Devleti kendi zayıflığı içerisinde yeni emperyalizm kargaşasının ana alanlarından birisi olmuştur. Osmanlı üzerindeki emperyalist ihtiraslarını tatmin etmek isteyen ülkeler birçok neden ileri sürmüştür. Onların Osmanlı üzerindeki istek ve ihtiraslarını ifade etmek için “Doğu Meselesi” kavramı

1 John Tucker, **A History of Imperialism**, New York: The Ullman Press, 1920, s. 41-42.

2 David E. Kaiser, “Germany and the Origins of the First World War, ” **The Journal of Modern History**, vol. 55, no. 3 (September 1983), s. 442-474.

yaratılmıştır. Bu kapsamda Osmanlı idaresinin geniş coğrafya ve Hıristiyan unsurları yönetmede aciz kaldığını ileri sürerek, azınlıkların kısıktırılması yoluna gitmişlerdir. Ayrıca Türklerin Avrupa'ya ait olmadığı, Asyalı ve "barbar" olduğu her fırsatta dile getirilerek, Türklerin Avrupa'dan atılmasını hedef edinmişlerdir.

Doğu Meselesi

Osmanlı jeopolitiği, ekonomik ve kültürel kimliği yayılcı devletleri teşvik etmiştir. Bir taraftan Rusya, İngiltere ve Fransa başta olmak üzere tüm emperyalist devletlerin ekonomik ve ticari ihtiraslarının çatıştığı bir coğrafyayı elinde tutması, diğer taraftan büyük devletlerin dini-kültürel tarihleri ile şu veya bu şekilde ilgisi Osmanlı Devleti'nin sürekli bir emperyalist ihtiraslar kurbanı olmasına yol açmıştır. Rusya Osmanlı toprakları üzerinde elde edeceği ekonomik, kültürel, siyasi ve askeri çıkarları yanında, güneyin zenginliklerinden pay almak için "sıcak sulara ulaşma" politikası güderken, İngilizler zengin Hindistan sömürgelerine giden yolun emniyeti ve Yakın Doğu'daki çıkarlarını korumak, Hıristiyan geçmişinden gelen tarihi ve kültürel dürtülerini tatmin etmek adına bölgede faaliyet göstermiştir. Fransa aynı şekilde Hıristiyan geçmişinden doğan ve Haçlılardan beri bölgede varlığını iddia ettiği bir nüfuz kazanımı yanında, bölgenin ekonomik ve siyasi sunumlarına sahip olmanın yolunu aramıştır. Almanya, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ve İtalya gibi yayılcılar da benzer çıkarlar peşinde olmuşlardır. Almanya kendisine koloni imparatorlukları kazanmak, İtalya Roma'dan esinlenerek bir Akdeniz imparatorluğu kurmak, Avusturya-Macaristan Balkanlara sahip olmak amacını gütmüş ve bunun için askerî ve siyasi mücadeleden geri durmamıştır.

Büyük devletlerin ihtirasları yanında Osmanlı Devleti'ni içeriden sıkıntılara sokan, büyük devlet ihtirasları ile de çıkar ilişkisi oluşturan azınlık sorunları bulunmaktaydı. Balkan sorunu, Girit sorunu, Yunan sorunu, Bulgar sorunu, Kutsal Yerler sorunu ve Ermeni sorunu gibi isimler altında devletin farklı etnik-dini gurupları ve bölgeleri büyük devletlerin ihtiraslarını kamçulamıştır. Bir başka deyişle Osmanlı iç sorunları çoğu zaman uluslar arası bir mahiyet kazanmış ve bu da büyük devletlerin rekabetine yol açmıştır.

Osmanlı iktisadi kaynakları kadar Yakın Doğu'nun dünya ticaretinde ve ekonomisinde oynadığı rol Osmanlı ülkesinin bir rekabetler ülkesine dönüşmesinde etken olmuştur. Amerikan Başkanı Woodrow Wilson bir konuşmasında dikkati Bağdat-Berlin Demiryolu'na çekmiş, Almanların bölgeye uzanmasının

Türkiye üzerinde kontrol sağlamak ve birçok ülkenin ekonomik ve ticari çıkarlarına sekte vurmak olduğunu iddia etmiştir. Almanların “özgür insanların” bağımsızlıklarını önemsemediğini, önlerine çıkanları “yoğun güçleriyle” ezdiklerini belirtmiştir.³

İtilaf Devletleri Büyük Savaş sonrasında Osmanlı Devleti ve onunla birlikte Türk siyasi varlığını tarihe gömmek istemişlerdir. İtilaf güçleri bunu Savaş sonrasında Türklerin hâkimiyetinde olan yerleri ellerinde alıp, kendi aralarında ülkeyi pay ederek sağlamaya çalışmışlardır. Mustafa Kemal Paşa'nın ifadesiyle mütareke yıllarında “mehâsım devletler, Osmanlı devlet ve memleketine madde-ten ve manen tecavüz halinde; imhâ ve taksime karar vermişlerdi.” Türklerin asırlardır hâkim olduğu geniş coğrafyalar ellerinden alınmış, “ortada bir avuç Türkün barındığı bir ata yurdu kalmıştı. Son mesele bunun da taksimini teminle uğraşmaktan ibaretti.”⁴

Osmanlı yenilikçileri batılılaşma, modernleşme ve çağdaşlaşma çabaları ile topraklarını koruyup, zamanın ruhuna uygun bir devlet kurma çabasında iken Avrupalılar Osmanlı'nın çağdaşlaşmasını istemekle birlikte asıl amaçları “çesitli azınlık guruplarını kullanarak nüfuz bölgeleri kurmak ve pekiştirmekten, paylaşma” hesapları yapmışlardır. 1912'de I. Balkan Savaşı'nın geniş toprakları elden çıkaran ağır sonuçlarının hazmedilmeye çalışıldığı bir dönemde Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü zora sokan en ağır anlaşmalardan birisi Yeniköy anlaşması imzalanmıştır. Çarlık Rusyası'nın ısrarı ile Temmuz 1913'te Yeniköy uluslar arası toplantısı yapılmış, alınan kararlar gereği Osmanlı Devleti doğuda başında iki yabancı ve Hıristiyan komiserin olacağı iki bölgeyi bir özerklik projesini onaylamıştır. Anlaşma dış devletlerin Osmanlı iç işlerine karışmasını önlemek amaçlı idi ve Şevket Paşa'nın Anadolu'yu 5 vilayete bölme projesine dayanmaktaydı. Van-Bitlis-Harput ve Diyarbakır bölgesi ile Trabzon-Erzurum ve Sivas bölgesi iki özerklik bölgesi olmuş, ilk bölgenin başına Norveçli Binbaşı Hoff, ikincinin başına da Hollandalı Westenek müfettiş olarak getirilmiştir. Ancak I. Dünya Harbi'nin çıkması bu projenin sürdürülmesini önlemiştir.⁵

3 G. Mclean Harper, **President Wilson's Adresses**, New York: Henry Holt and Company, 1918, <http://archive.org/stream/presidentwilsons17427gut/17427.txt>

4 Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara: 1927, s. 11-12.

5 Mete Tunçay, “Siyasi Tarihi (1908-1923)”, **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Ankara: Cem Yayınevi, 1989, 38-39; Johannes Lepsius, “The Armenian Questgion,” **The Muslim World**, vol. 10, no. 4 (1920), s. 340-355.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na Almanya yanında katılması İtilaf güçlerinin aşırı tepkisine yol açmış, İtilaf devletlerinin önde gelen politikacı ve devlet adamı Osmanlı Devleti'nin bunun bedelini ağır ödeyeceği ve savaş sonunda Osmanlı diye bir şey kalmayacağı görüşlerini dile getirmiştir. Bunlardan İngiliz devlet adamı Asquith Osmanlı Devleti'nin hem Avrupa ve hem de Asya'da tamamen silineceğini, "kılıcı Türk halkının değil Osmanlı Hükümeti'nin çektiğini... kılıç ile son bulacağını" söylemiştir. Ona göre "Türk İmparatorluğu intihar etmiş ve kendi mezarını kendi eliyle kazan" bir duruma gelmiştir.⁶

Güney Bölgesi:

İstiklal Harbi'nde Güney Cephesi Çukurova, Antep, Maraş ve Urfa'yı kapsamaktadır. Doğu Sorunu ve Ermeni Meselesi gibi sorunların uzun yıllar batı beyninde geliştirdiği politikaların, I. Dünya Savaşı sırasında gizli anlaşmalar olarak somutlaşması cephenin oluşumunda ilk aşamayı oluşturmuştur. Cephenin fiili oluşumu ise 30 Ekim 1918'de imzalanan "Türk sorununun emperyalist tasarılarına göre çözümlenmesi yönünde bir özür"⁷ niteliğinde olan Mondros Mütarekesi hükümlerinin hilafına veya yine bu ateşkesin yedinci maddesine dayanılarak işgalci kuvvetlerin—özellikle İngiltere ve Fransa—bölgeyi askerî olarak işgalleri ile gerçekleştirmiştir. Mondros Mütarekesi imzalanırken Türk tarafı imzanın atıldığı gün elde tutulan ve işgale uğramamış toprakların Osmanlı'ya bırakılacağı ümidini beslerken, İtilaf güçleri ustalıklı kaleme alınan ateşkesin "elastikî hükümlerine" dayanarak⁸ eskiden beri kafalarından tasarladıkları hedeflere ulaşmayı amaçlamışlardır. Bu bağlamda Güney Bölgesi işgallere maruz kalmıştır.

Güney bölgesi üzerindeki İngiliz ihtirasları oldukça eskidir. General Chesney 1850'lerde İngiliz hükümetine verdiği bir proje ile İskenderun körfezinden başlayarak Birecik'te Fırat Nehri'ne ulaşan bir demiryolunun yapılmasını, Fırat üzerinden de su yolu ile yolun Basra Körfezi'ne ulaştırılmasını tavsiye etmişti. Proje 1870'lerde Hindistan Demiryolları Başkanı William Andrew tarafından tekrar öne çıkarılmıştır. Bu tarihlerde 5.000.000 *pounda* yapılacağı umulan

6 Cassamally Jairazbhoy, "The Suicide of Turkey," **The Moslem World**, vol. 5, no. 3 (1915), s. 240-242.

7 Salahi R. Sonyel, "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesinin Doğuşu," **Türkler**, cilt 15 (2002), s. 1009.

8 Tunçay, a.g.m., s. 53-56.

“Fırat Vadisi Demiryolu” projesi için 1. 000. 000 *pound* toplanmıştı. 1880’de Gladstone’un başbakanlığa gelmesi ile proje rafa kaldırılmıştı zira Gladstone bu projeyi desteklememişti. Fırat Vadisi Demiryolu projesi için son çaba 1883’te gerçekleşmiş, İstanbul’a gizlice gönderilen Cazalet Sultan’dan proje için izin veren fermanı almıştı. Ancak Cazalet’in birkaç gün sonra ölümü projenin sonuçsuz kalmasını sağlamıştı. Süveyş Kanalı’na alternatif bir Hint yolunun olmasının önemi ve Mezopotamya’nın sunacağı zenginlik İngilizleri proje konusunda hevesli kılan nedenlerdi. Boulger bölgenin eski çağlardaki zenginliğini, Güney Anadolu’nun tarımsal gücünü ve kurulacak demiryolunun Hindistan ile ticarete kazanımını vurgulayarak, projenin mutlaka savaş sonrasında gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁹ Demetrius Boulger’in “geçici olarak düşman ve gelecekte İngiltere’nin dostu Türklerin” yenide Mezopotamya ve Suriye’ye sahip olacağını ve onlarla bu projenin yapılmasının gerektiğini vurgulaması üzerine, Royal Central Asian Society başkanı söz almış ve gelecekte bu bölgenin Türklere bırakılmayacağını, bölgede “Hıristiyan Devletlerin” hâkim olacağını belirtmiş, Türklerin elindeki doğu bölgesinin Trabzon dâhil Ermenilere terk edileceğini, bir Yahudi Devleti kurulacağını, Boğazların Ruslara bırakılacağını, Türklere de Bursa veya İzmir başkent olarak Anadolu’da bir bölge bırakılacağını söylemiştir.¹⁰

Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanan gizli anlaşmalardan olan Sykes-Picot Anlaşması ile bölgenin işgali Fransızlara devredilmekteydi. Gerek Fransızların yeterli gücünün olmaması ve gerekse de İngilizlerin kendi birtakım özel çıkarlarını elde etmek için bölge ilk olarak İngilizler tarafından işgal edilmiştir. Bu bağlamda İngilizler 3 Kasım 1918’de Musul’u, 9 Kasım’da İskenderun’u ve 6 Aralık’ta da Kilis’i işgal ettiler. Kilis’de resmî binaları işgal eden İngilizler, Lise binasına da el koyarak eğitimin durmasına yol açtılar ve ayrıca halkın elindeki yiyecekleri kendi belirledikleri fiyatla satın alarak halkın ekonomik zararına yol açtılar. İngilizler 17 Aralık 1918’de Antep’i, 22 Şubat 1919’da Maraş’ı ve 24 Mart 1919’da Urfa’yı işgal ettiler. Her ne kadar İngiliz işgal kuvvetlerinde Hintli

9 Demetrius Boulger, “Mesopotamia and Syria after the War,” **The Journal of Royal Central Asian Society**, 4:3, (1917), s. 59-71. General Chesney’in Yakın Doğu araştırmaları İngiliz hükümetince desteklenmiş, ancak onun ürettiği proje destek görmemiştir.

10 Boulger, a.g.m., s. 65-67. Konu ile ilgili söz alan Sir Edwin Pears, Edward Cazalet’in Sultan II. Abdülhamit’den ferman istediğinde kendilerinde çok yüklü miktarda “bahşiş” istendiğini, bunun ise ödenmediğini ve dolayısı ile de böyle bir fermanın alınmadığını kaydetmiştir.

Müslüman askerlerin Türklere olan yakınlığı İngiliz işgalcilerin sertliğini yumuşatmış ve bu durumun İngiliz ve bölgedeki Ermenileri kızdırdığı görülmüşse de, İngiliz işgalleri bölgede hoşnutsuzlukla karşılanmıştır.¹¹ Mütareke ateşkese ve karşılıklı silah bırakışmasını ifade etmesi gerekirken, Mondros mütarekesi Türk topraklarının İtilaf güçlerince sorumsuz bir şekilde işgalleri anlamına gelmiştir. Ülkenin işgali Trakya, Çanakkale, İstanbul, İzmir, Güney Bölgesi ve her tarafına işgalci askerleri gönderilerek sürdürülmüştür. Güney bölgesinde Fransızlar Ermeni lejyonerleri ile desteklenmiş orduları ile Aralık 1918 içerisinde Mersin, Adana, Tarsuz, Ceyhan, Karataş, Misis ve Toprakkale'yi işgal etmişlerdir. Adana'nın Türk kalması için kurulan Kilikyalılar Cemiyeti işgalcilerin komiserlerine birer bildiri göndererek Çukurova'nın nüfus, arazi ve tarihi olarak Türk olduğunu anlatan bilgiler sunmuştur.¹²

Türklerin İstek ve Arzuları

Mondros Mütarekesi'nin Osmanlı askerlerinin terhis edilmesi ve silahlarının alınması maddelerine uygun olarak Güney bölgesindeki birliklerin dağıtılması, bölgede Türk askerî varlığını bitme noktasına getirmişti. Bu durum bölgedeki Türklerin vatanlarını, hürriyetlerini, bağımsızlıklarını ve yaşamlarını koruma gayretine itmştir. Bölge halkı asırlardır özgür yaşadıkları topraklarında kendilerini bekleyen sonun ne olduğunu kestirememenin ve yaşadıkları sıkıntıların acısını hissetmiştir. Bir araştırmacı "binlerle seneden beri üzerinde oturduğumuz, yaşadığımız ana toprağımızı elimizden almak ve bizi de esir milletler kafilesine katmak için her şeyi tatbik etmeye başladılar. İşte bu yaslı kara günlerde her dakikası birer asır kadar azab ve acılarla dolu idi" diye yazmıştır.¹³

Mustafa Kemal daha 1908'de İttihat ve Terakki içerisinde faaliyette iken ittihatçıların siyasi parti şeklinde teşkilatlanarak, ihtilal sonrasında Türklerin çoğunlukta olduğu topraklar üzerinde bağımsız ve modern bir Türk devleti kurulması gerektiğini, imparatorluk hülyalarından vazgeçilmesinin zamanı geldi-

11 Ergün Aybars, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, 1986, s. 251. Aybars'a göre işgalci İngilizler, "Türklere karşı onur kırıcı, zalimce işlemler yaptılar. Türk halkının ileri gelenleri asılsız suçlamalarla tutuklanarak sürgün edildi" ve böylece halkın direnme gücü kırılmaya çalışıldı.

12 Sonyel, a.g.m., s. 1010-1011.

13 Kerim Fırat, **Urfa Savaşından Yapraklar**, Ankara, Akba Kitapevi, 1940, s. 10.

ğini açıkça dile getirmekteydi.¹⁴ Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin kabul ettiği Milsak-ı Milli sınırları Mustafa Kemal ve onun gibi düşünenleri haklı çıkarmış, Türklerin kesif halde yaşadığı topraklar üzerinde bağımsız ve müstakil bir Türk devleti kurulması fikri gittikçe güç kazanmıştır.

İngiliz İhtirasları

İngilizler Osmanlı toprak bütünlüğü politikasını kendi emperyalist çıkarlarına uygun bulduklarından 1878'e kadar sürdürmüşken, bu tarihten itibaren Osmanlı Devleti'ni bölmek ve kendileri için stratejik öneme haiz yerleri ele geçirmek politikasına yönelmişlerdir. Bu bağlamda Berlin Konferansı'nda destek verme sözü ile 1878'de Kıbrıs Adası'nı, 1882'de ise Mısır'ı işgal etmişlerdir. İngilizlerin Yakın Doğu'da en önemli amaçlarından birisi Rus yayılmacıları güneyin zengin ticari ve ekonomik bölgelerinde uzak tutmaktır. Bu amaçla Osmanlı Devleti'ne bir süre arka çıkmış ve toprak bütünlüğünü korumak istemişti. Osmanlı Devleti'nin yıkılması politikasını seçince de bölgede kendisine bağlı yeni azınlık devletleri kurmak yoluna gitmişti. Bu noktada doğuda İngiliz güdümünde bir Ermeni devleti kurdurmak politikasını benimsemişti.

İtilaf güçlerinin en güçlüsü ve savaşı sürdürme konusunda en etkin rol oynayan ülkesi olan Büyük Britanya Osmanlı Devleti'ne yönelik savaşın başında varmak istediği hedefleri savaş sırasında değiştirmiştir. Suriye ve Filistin cephesinde İngilizlerin başlangıçtaki hedefi Türkleri Mısır ve Süveyş kanalından uzak tutmaktır. Bunun için Filistin'de Birşeba'ya kadar yerleri ele geçirmeyi amaçlamışlardı. Ancak savaş sırasında yaşadığı Çanakkale hezimetini, Ermeni sorununun doğurduğu duyarlılık, "Arap müttefikleri" ile Fransız kışkırtmaları gibi nedenler İngilizlerin Şam, Kudüs ve Kuzey Suriye'ye yönelmesine yol açmıştır.¹⁵ 5 Ocak 1918'de İngiliz Başbakanı Lloyd Gorge, "Biz Türkleri halkının çoğunluğu Türk ırkından olan Anadolu ve Trakya'daki zengin topraklarından etmek

14 Bekir Tünay, "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı 1, <http://atam.gov.tr/mustafa-kemal-ve-ittihat-ve-terakki/> Mustafa Kemal bu dönemde "asıl mesele yıkılmak üzere bulunan imparatorluktan bir Türk Devleti çıkarmaktır"; "Köhneleşen ve hayatiyetini kaybeden Osmanlı İmparatorluğu gövdesi üzerine devlet oturtulamaz. Ancak, Türk çoğunluğu toprağı üzerine oturtulabilir. Büyük devletlere likidasyon yaptırmaktan ise ihtilal idaresi bunu kendisi yapmalıdır..." gibi sözleri alenen ifade etmiştir.

15 John D. Grainger, **The Battle for Syria, 1918-1920**, Woodbridge: The Boydell Press, 2013, s. viii.

için savaşmıyoruz... Türklerin başkenti İstanbul olan ülkelerinden çıkarmayı da düşünmüyoruz” dedikten sonra, boğazların uluslararası sisteme açılmasını, Arabistan, Ermenistan, Irak, Suriye ve Filistin’de ise buralar halkının yeni devlet olma isteğine bağlı karar vereceklerini belirtmiştir. Buraların tekrar Türklere bırakılmayacağını vurgulamıştır. Lloyd George’un bu sözleri Amerikan Başkanı Woodrow Wilson’ın on dört maddesinden on ikincisi olan Osmanlı ile ilgili belirttiği şartlarla örtüşmekteydi.¹⁶

İngiliz siyaset adamı ve dışişleri bakanı Balfour’un 1917’de, gerek savaşta Yahudi askeri ve ekonomik yardımlarını elde etmek ve gerekse de “akıl modern zamandan ziyade ilkçağlar ile ilgili idealinden” yola çıkarak Filistin’de Yahudiler için bir ülke kurma deklarasyonu, Filistin’in gelecekte İsrail’e terkinin sağlayan önemli bir adım idi. Benzer bir deklarasyon General Sir Stanley Mande tarafından 11 Mart 1917’de Bağdat’a girdiğinde yapılmış, Mande, “İngiliz halkının umut ve isteğidir ki Arap ırkı bir kere daha yükselecek ve yeryüzündeki halklar arasında tanınacaktır” demiştir. Gizli anlaşmalardan Sykes-Picot’un mimarlarından Sir Mark Sykes ise 23 Aralık 1917’de Suriye Merkezi Komitesi’ne yönelik “Suriyeliler Suriye’de kendi rejimlerine sahip olmak üzereler ve bir daha başkalarının ekonomik ve askeri tiranlığına maruz kalmayacaklar” açıklamasını yapmıştır. Mondros Ateşkesi’ni takip eden günlerde Lord Robert Cecil yaptığı açıklamada Fransa ve İngiltere’nin amacının uzun zamandır Türk tiranlığında yaşayan bölgenin özgürleştirilmesi olduğunu, yerli halkın iradesinden gelen milli hükümetler kurulacağını belirtmiştir. Fransa ve İngiltere’nin bu amaçla Suriye ve Irak’ta yerli hükümetler kurmayı planladığını, bölgenin ekonomik ve eğitim alanında geliştirileceğini iddia etmiş ve birtakım vaatlerde bulunmuştur.¹⁷

Büyük Savaş sonrasında İngilizler Osmanlı Devleti’ni büyük oranda ortadan kaldırmak için bir taraftan Yunanlıları kışkırtarak ve destekleyerek Batı Anadolu’yu onlara peşkeş çekerken, diğer taraftan Ermeni ve bir noktaya kadar da Kürt ihtiraslarını kamçılayarak, Doğu ve Güney Anadolu’nun ülkeden ayrılmasına çalışmışlardır. Hatta İngiliz Muhipleri Cemiyeti “gizli yüzü” ile “Şuur-u Milliyeyi” sekteye uğratarak,¹⁸ ülkenin bölünmesi önündeki ruhî ve duygusal engelleri ortadan kaldırmaya çalışmıştır.

16 Albert Howe Lybyer, “Turkey under the Armistice,” **The Journal of International Relations**, vol. 12, no. 4, April 1922, s. 450-455.

17 Lybyer, a.g.m., s. 451-452.

18 Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 8-9.

Amerikan Başkanı Woodrow Wilson'un Yaklaşımları

Amerikan başkanının genel olarak dünya ve özelde de Osmanlı için neler düşündüğünü birçok konuşmasından görmek mümkündür. Bu konuda önemli konuşmalarından birisini 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongre'sinde yapmıştır. Buradaki konuşmasında “fetih günlerinin” son bulduğunu, herkesin kendi sınırlarına çekilmesi gerektiğini, gizli anlaşmaların olmamasını dile getirmiştir. Savaşa girme nedenlerinin temelinde, kendi insanların öldürülmesi pahasına, savaş sonunda Amerika için özel bir şey beklentisi içinde olmadıklarını, “dünyanın içerisinde yaşamak için güvenli ve uygun hale getirilmesi” en önemli gayeleri olduğunu belirtmiştir. Kendi ülkesi kadar tüm bağımsız ülkelerin huzur içerisinde yaşamasını dilediğini, “güce ve bencil saldırganlığa” karşı olduğunu ifade etmiştir. Adaletin herkese uygulanmasını önermiştir. Aynı konuşmada meşhur on dört maddelik ilkelerini dile getirmiştir. İlkeleri arasında anlaşmaların yapılmasında açıklık, diplomasinin dostça sürdürülmesi, denizlerde özgür seyri-sefer, ticaret şartlarının tüm milletler için eşitlenmesi, silahsızlanmanın desteklenmesi ve silahların ancak ülke içi güvenliği için bulundurulması, emperyalist iddiaların “özgür, açık fikirlilikle” ifade edilmesi, emperyalist hükümetler kadar yerli halkın da hak ve hukukunun gözetilmesi, ... yer almaktaydı. “Siyasi bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün karşılıklı garantisi için” bir çeşit milletler cemiyetinin kurulmasını şart koşan Wilson, Osmanlı için on ikinci maddede; “Osmanlı İmparatorluğu'nun Türk kesimi için bir güvenli egemenlik verilmeli, Türk hâkimiyetindeki diğer milletlerin hayatları güven altına alınmalı, siyasi gelişimleri için otonomi verilmeli, boğazlar tüm milletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olmalı” şeklinde belirtmiştir. Bu ilkelerin yerine gelmesi için Amerika'nın mücadelesine devam etmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁹ 11 Şubat 1918'de kongrede yaptığı bir konuşmada “tüm toprak düzenlemeleri halkların çıkarları doğrultusunda yapılmalı, rakip devletlerin düzenlemelerine ve kendi aralarındaki anlaşmalara bırakılmamalıdır” demiştir. 27 Eylül'de de “adaletin” her şeyin üzerinde tutulması gerektiğini istemiştir.²⁰ Amerika itilaf güçlerinin Paris barış görüşmelerinde kendi emperyalist çıkarları doğrultusunda hareket etmesine içerlemiş, savaşa girerken vurguladığı Wilson prensiplerinin göz ardı edildiğine gücenmiş, manda sistemleri kurulmasına verdiği desteği de çekmiştir.

19 G. Mclean Harper, **a.g.e.**, <http://archive.org/stream/presidentwilsons17427gut/17427.txt>

20 Lybyer, a.g.m., s. 450-451.

Hatta İngilizlerin Irak petroleri üzerinde mandater olarak tek yanlı hak iddiasını resmen protesto etmiştir. Amerikan protestosuna karşılık Lord Curzon'un imzası ile verilen cevapta Irak petroleri üzerinde Büyük Britanya'nın mandater hakkı olduğu, Amerika'nın da Meksika ve Haiti gibi yerlerde benzer hakkı kullandığı hatırlatılmıştır.²¹

Fransızların İhtirasları

Fransızlar haçlı seferlerinin önde gelen gücünü teşkil etmekteydiler. Haçlı kontlukları Fransız kral ve asilleri elinde şekillenmişti. Dahası Fransa asırlarca bölgedeki Katolik Hıristiyanların koruyucusu iddiasında bulunmuştu. Suriye ve Lübnan olaylarında Hıristiyan Maruniler tarafını tutmuş, Vilayet-i Sitte olarak bilinen Doğu Anadolu'da bir Ermeni Devleti kurulması fikrine sıcak bakmışlardı. Kilikya Ermenilerinin son kralı Leon'un Fransızlar ile ırkı bağı vardı ve bu nedenle Fransızlar Kilikya üzerinde de iddialara sahipti. Çukurova'nın zengin arazisi Fransız tekstil endüstrisi için gereken pamuğu yetiştirecek kalitede ve yeterlilikte görülmekteydi. Kanuni Sultan Süleyman ile I. Fransua arasında imzalanan Kakpitüalsyonlar ile başlayan anlaşmalar, Napolyon Bonapart'ın Mısır ve Suriye'de oynadığı rol, Mehmet Ali Paşa ve oğlu İbrahim Paşa'nın Suriye'de desteklenmesi, 1850'lerde Kutsal Yerler Meselesi'nde rol alması, 1860'ta Durzi-Maruni çatışmalarında Fransız askeri müdahalesi gibi gelişmeler Fransızların Suriye ve Lübnan yanında güney bölgelerde bir çeşit nüfuz kurma çabaları olmuştur. Büyük Savaş sırasında Sykes-Picot gizli anlaşması, McMahan-Huseyin mektuplaşması ve Balfour deklarasyonunun sunduğu gerekçeler nedeniyle Fransızlar Suriye ve Lübnan üzerinde iddialarını derinleştirmiştir.²² Sykes-Picot gizli anlaşmasında Musul dahil Suriye ve Lübnan üzerinde bir nüfuz bölgesi kurmayı ve burasının Fransız mandasına terkini sağlayacak maddeleri müttefiklerine kabul ettirmiş, Suriye'nin kuzeyini güven altında tutmak için nüfuz bölgesini Sevres Anlaşması ile Sivas'a kadar genişletmişlerdir. Çukurova ve Maraş, Antep ve Urfa taraflarını içerisine alan bölgede ve Fransız korumasında bir Ermeni Devleti kurulmasını arzulamışlardır.

I. Dünya Savaşı sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi gereğince bölgenin işgallerini bölgede güçlü askeri birlikleri olan İngilizler öncelikle gerçekleşt-

21 "International Notes," *Advocate of Peace Through Justice*, vol. 83, no. 4 (Nisan 1921), s. 156-158.

22 William I. Shorrock, "The French Presence in Syria and Lebanon before the First World War, 1900-1914," *Historian*, vol. 34. No. 2 (1972), s. 293-303.

tirmişti. İngilizler bu işgaller ile Fransızlara yeni şartları kabul ettirmeyi düşünüyordular ki bu da petroleri ile zengin Musul'un kendilerine terkini sağlamıştı. Fransızlar Musul petrolerinin %25'inin kendilerine bırakılması koşulu ile Musul'un İngilizler elinde kalmasına onay vermişlerdi.²³

Ermenilerin İhtiras ve Emelleri

Osmanlı Devleti içerisinde uzun asırlar yaşayan Hıristiyan azınlık içerisinde Ermeniler önemli bir yer tutmaktaydı. Ermeniler bin yıla yakın bir zamandır Türk hâkimiyetinde olarak ülkenin geneline yayılmış, ticaret ve zanaatlar başta olmak üzere zengin iş kollarında çalışmaktaydılar. Her ne kadar doğudaki altı vilayette ve Çukurova (Kilikya)²⁴ bölgesinde nispeten nüfusları yoğun olsa da tüm ülke sathına yayılmış halde yaşamaktaydılar. Nüfuslarının kesif olduğu şehir ve bölgelerde de çoğunlukla ora nüfusunun % 25-30'unu aşamamaktaydılar. Tarihi ve demografik olarak her yerde azınlıkta olmalarına rağmen, Osmanlı zayıflığını ve büyük devletlerin kendilerine vereceği desteği hesaplayarak, aşırı istek ve arzulara bulunmuşlardır.

Ermenilerin ilk istek ve arzuları 1878'de Ayastefanos Anlaşması sırasında gün yüzüne çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin 93 Harbi'nden aldığı ağır darbeyi kendilerine kazanç sağlamak için gayret gösteren azınlıklar arasına Ermeniler de girmiştir. Dönemin Ermeni Patriği Nerses, önce İngiliz elçisi ve sonra da Rus Grand Dükü Nikola ile görüşerek doğudaki altı vilayet üzerinde bir Ermeni Devleti kurma ihtirasını ortaya koymuştur. Bu sırada ne İngiltere ve ne de Rusya Ermenilerin gerçekçi olmayan bu isteklerine yeterince ehemmiyet vermemiştir. Ancak Ayastefanos Anlaşması'nın 16. maddesi altı vilayette Ermeniler lehine iyileştirmeler yapılmasını şart koşmuştur. Aynı madde 1878 Berlin Anlaşması'nın 61. maddesi olarak yer almış, bu sefer sadece Rusya değil, başta İngiltere olmak üzere diğer büyük devletler de Ermeni meselesi içerisinde çekilmiştir.

23 Tunçay, a.g.m., s. 57.

24 M. Canard, "Clicia," **Encyclopaedia of Islam, Brill**, 2011, Brill Online, http://brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_COM-0139. Yazara göre Cilicia (Kilikya) adı Asurca'da gelmektedir. Araplar bölge için "sınır kasabaları" ifadesini kullanmıştır. Türkler bölgenin bir kısmı için İçel ve Çukurova ismini kullanmışlardır. Klikya üç bölgeden oluşmaktadır: Cilicia Trachea ki Pamfilya'ya kadar uzanan batıdaki yüksek ve dağlık bölgeyi; Cilicia Taurus, Toros dağlarını kapsayan kısmı; ve Cilicia Plain, bölgenin ovalık kısmı olan Çukurova'yı kapsamaktaydı. Osmanlı döneminde bölge Adana vilayeti olarak isimlendirilmiş, sancakları arasında İçel, Adana, Kozan ve Cebel-i Bereket belirtilmiştir.

Ermenilerin ve diğer azınlıkların Osmanlı Devleti'ni bölmek, parçalamak ve yıkmak istemleri Birinci Dünya Savaşı sırasında ve savaşın sonrasında daha etkili bir şekilde devam etmiştir. Mustafa Kemal'in *Nutuk*'ta mütareke yıllarını anlatırken, "memleketin her tarafında, anasır-ı Hıristiyanıye hafî, celî, hususî emel ve maksatlarının te'min-i istihsâline, devletin bir an evvel çökmesine sarf-ı mesa'i ediyorlar"²⁵ diye ifade ettiği gibi, Ermeniler gerçekçilikten uzak ihtiraslar peşinde olarak Osmanlı Devleti'nin bir an evvel yıkılarak, kendilerine düşecek pay üzerinde bir devlet kurmak peşine düşmüşlerdir.

Çukurova Emeviler zamanında İslam ülkesi haline getirilmiş, bölge Tarsus merkezli konuşlanan uç gönüllü birliklerince (ribat) idare edilmiştir. Zaman zaman Bizans ile mücadeleler yapılmış, ancak bölgenin Araplaşması yeterince gerçekleşmemiştir. Bir dönem İhşitler'in de idaresine giren Çukurova 960'larda tekrar Bizans hâkimiyetine girerek yaklaşık bir asır Bizans elinde kalmıştır. Bizans'ın bölgede çok sayıda Ermeni asıllı subayı istihdam etmesinin de katkısı ile bölge Araplardan temizlenirken bölgeye Ermeniler yerleşmeye başlamıştır. Selçuklu Türklerinin Malazgirt Savaşı ile Doğu Anadolu'yu ele geçirmesi neticesinde bölgedeki Ermenilerin bir kısmı Çukurova'ya göç etmiştir. Kilikya'da çoğalan Ermeni nüfusun yardımı ile Bizans imparatorlarından Romanus Diogenes'in generallerinden olan Ermeni Philaretos Maraş merkezli ve Malatya'dan Kilikya'ya uzanan geniş bölgede bir Ermeni krallığı kurmayı başarmıştır. Türkler Ermenilerle mücadele ederek Kilikya'nın belli başlı şehirlerini ele geçirseler de Haçlılarla işbirliği yapan Ermeniler bölgede tutunmuştur. Kilikya Ermenileri hiçbir zaman uzun ömürlü bağımsız bir hayat yaşamamışlardır. Kendilerini Haçlı, Bizans, Danişmend, Selçuklu, Nureddin Zengi, Memlüklü, Anadolu Selçukluları ve Moğollar arasında, zaman zaman herhangi birisi ile ittifak veya savaş halinde, zaman zaman da bunların vassallığında bulmuşlardır. Sonunda Memluklular 1375'te Sis'i alarak Kilikya Ermeni devletine son vermiştir. Ermenilerin son kralı Leo V Memluklar elinde 1382'ye kadar esir kalmıştır. Bir Memluklu valisi olan Türkmen Yüreğiroğlu Ramazan 1378'de Adana merkezli Ramazanoğulları Beyliği'ni kurmuş, Beylik Memluklular'ın yüksek hâkimiyetini kabul etmiştir.

---

25 Gazi Mustafa Kemal, **a.g.e.**, s. 2-3. Mustafa Kemal, Rum patrikliğinde teşkil edilen Mavri Mira cemiyetinin ülkede çeteler kurmak, propaganda yapmak ve mitingler düzenlemekle meşgul olduğunu, Ermeni Pariği Zaven Efendi'nin de Mavri Mira ile hemfikir olarak çalıştığını belirtmiştir.

Bundan sonra bölge 1516'da Osmanlı Devleti'ne kesin katılana kadar Memlûkular ile Osmanlılar arasında bir rekabet alanı haline gelmiştir.²⁶

Ermeniler asırlarca Osmanlı millet sistemi içerisinde yönetilmiş, 1878 Ayastefanos Anlaşması'na kadar da ciddi bir siyasi istemde bulunmamıştır. Bu tarihte doğudaki altı vilayette Ermenilere yönelik iyileştirmeler yapılması ve "Kürt ve Çerkezlere" karşı korunması gibi siyasi istemlere başlamışlardır. 1880'lerde gizli örgütler kurmuş, 1990'larda geniş çaplı ayaklanmalara kalkışmışlardır. Ermenilere I. Dünya Savaşı sonuna kadar vaatler, sözler, bir takım anlaşma maddelelerinde içeriğini bulan özerklikler dışında haklar tanınmamıştır. Ancak Büyük Savaş'ın barışla sonuçlanması aşamasında tekrar ağır isteklerde bulunmuşlar, Doğuda Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas ve Erzurum ile Güneyde Maraş, İskenderun, Adana ve Mersin bölgesini (Çukurova-Kilikya) istemişlerdir. Ermeni temsilcileri Bogos Nubar ve Avedis Aharonyan bu istekleri Paris Konferansı'na sunmuştur.²⁷

Osmanlı Devleti'ni Paylaşma Planları: Gizli Anlaşmalar

İtilaf güçleri—İngiltere, Fransa, Rusya, İtalya—azınlıklar—Rumlar ve Ermeniler—ve İhtiras guruplar—Şerif Hüseyin Arapları ve Yahudiler—savaş sırasında kendi arzuları doğrultusunda Osmanlı Devleti'ni bölme planları yapmışlardır. İlk adımlardan birisi 1915'te İtilaf güçlerince oluşturulan bir komisyonun Osmanlı Devleti'ni parçalama planları üzerinde çalışması olmuştur. Maurice de Bunsen başkanlığındaki komite "Osmanlı'nın gelecekteki statüsünü" belirlemeye çalışmıştır.²⁸

Birinci Dünya Savaşı sürerken İtilaf Devletleri dışarıda "hak, adalet, küçük ulusların hakları," dünyayı insanlık için daha yaşanır hale getirmek gibi kavramlar için savaştıklarını dile getirirken, kendi aralarında gizli anlaşmalar yaparak savaş sonunda şekillenecek dünyayı belirliyorlardı. Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için de birçok gizli anlaşma yapmışlardı. İngiltere, Fransa, Rusya ve İtalya tüm Osmanlı Devleti'ni kendi arasında nüfuz bölgelerine bölmüşlerdi. Bu anlaşmalardan ilki Boğazların Rusya'ya verilmesini içermektedir.²⁹ Rusya

26 Canard, "Clicia," a.g.m., <http://brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islamCOM-0139>.

27 Sonyel, a.g.m., s. 1013.

28 Matthew Hughes ve William J. Philpott, **The Palgrave Concise Historical Atlas of the First World War**, New York: Palgrave Macmillan, 2005, s. 46.

29 Aybars, a.g.e., s. 93-94.

Çanakkale'yi geçmek niyetinde olan İngiliz ve Fransızların boğazlara hakim olması durumunda buradaki emellerine ulaşmasının zorluğunu görerek, bu devletleri kendi boğazlar üzerindeki emellerine uymaya davet etmiş ve boğazlar ile Marmara Denizi iki yakasındaki topraklar ile Marmara adalarının kendisine verilmesini içeren bir notayı itilaf güçlerine vermiştir. İngiltere 12 Mart ve Fransa'da 10 Nisan 1915'te Rusya'nın notasına olumlu yanıt vererek savaş sonunda boğazların Rusya'ya terkini kabul etmişlerdir.³⁰ İtalyanlar I. Dünya Savaşı patlak verdiğinde Almanya ve Avusturya-Macaristan yanında üçlü ittifak içerisinde bulunuyordu. Ancak savaş patlak verince yansızlığını ilan etmiş ve gelişmeleri takibe almıştı. Zamanla çıkarlarının İtilaf güçleri yanında olduğunu görünce İngiltere, Fransa ve Rusya tarafına geçmiş, 26 Nisan 1915'te bu devletlerle yaptığı anlaşma ile savaş sonunda Antalya merkezli Güney Anadolu'da geniş bir bölgeyi alacağını kabul ettirmişti.³¹

İngilizlerin Mısır Yüksek Komiseri MacMahon ile Osmanlı'nın Hicaz Emiri Şerif Hüseyin arasında İskenderun, Mersin ve Şam'ın da Arap toprağı sayıldığı geniş bir Arap devleti kurulması karşılığı Basra ve Körfez bölgesinde genişletilmiş İngiliz nüfuzu kurulması düşüncesi paylaşılmış, ancak Araplar bu tarihte isyan etmemiştir. İngilizler Irak ve Suriye'yi içerisine alan ve Hicaz merkezli bir Arap devleti kurulmasını Şerif Hüseyin'e söz verirken, Basra Körfezi kıyılarından Kuveyt ve Basra hariç Necd merkezli bir Suud krallığı kurulması için Suudlarla anlaşmıştır.³²

İmparatorluğun geniş paylaşımı İngiltere ve Fransa arasında varılan Sykes-Picot anlaşması ile sağlanmıştı. 3 Ocak 1915'te Fransız General George Picot ile İngiliz Mark Sykes arasında varılan anlaşmaya göre Orta Doğu'da Fransız ve İngilizlerin hâkimiyet kurması amaçlanıyor, Rusya'nın buna rıza göstermesi için de Rusya'ya Trabzon, Van, Bitlis, Muş ve Siirt gibi yerlerin içerisinde bulunduğu doğu bölgeleri vaat ediliyordu. İngiltere'nin Araplarla gizli görüşmeleri neticesinde bir Arap devleti kurulması kabul edilen ilkeler arasındaydı. Anadolu'nun güney bölgesi Fransa'ya düşüyordu. Suriye, Kilikya'yı içeren ve Sivas'a kadar Anadolu'nun güney bölgesi ve Musul Fransa'ya terk ediliyordu.³³ Orta Doğu ile

30 Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1991, s. 115-116.

31 Hughes ve Philpott, **a.g.e.**, s. 28.

32 Yalçın, Akbıyık ve Diğerleri, **a.g.e.**, s. 94-95.

33 Lybyer, **a.g.m.**, s. 453.

Güney Anadolu Bölgesi Fransa ile İngilizlerin yanı sıra Osmanlı'ya karşı başkaldırı planları içinde olan Şerif Hüseyin arasında paylaşımına konu olmuştu. Basra merkezli Mezopotamya İngiltere'ye, Akka'dan itibaren Mersin ve Adana'nın da içinde olduğu bölge Fransa'ya terk edilecekti. Arap bölgelerinin geri kalan kısmında bir Arap Devleti veya Konfederasyonu kurulacaktı. Bu oluşumun Akka-Kerkük sınır hattının kuzeyindeki kısmı Fransız nüfuzunda, güneyindeki kısım ise İngiliz nüfusunda kalacaktı.³⁴

İtalya'nın bu anlaşmaya duyduğu tedirginlik neticesinde İtalya'nın da memnun edilmesi için 19-21 Nisan 1917'de imzalanan St. Jean de Maurienne Anlaşması ile Antalya, Konya, Aydın ve İzmir'i içine alan Batı Anadolu bölgesi İtalyanlara verilmişti. İzmir serbest liman olacaktı ve diğer İtilaf güçleri bundan faydalanacaktı. Geniş Osmanlı topraklarında "herkese göre yeterince pay" bulunmaktaydı.³⁵

Gizli anlaşmalar İngiltere, Fransa, İtalya, Rusya, Yunanistan ve Araplarla, değişik zamanlarda yapılmıştı. Bu anlaşmaların kendi içerilerindeki birbirine karşı çatışmacı yapısı onların başarıya ulaşması önünde en büyük engeldi.³⁶ Çarlık Rusyası'nın yıkılması ve yerine gelen bolşeviklerin anlaşmaları yok sayarak, gizli anlaşmaları ifşa etmesi, zaman geçtikçe İtilaf güçlerinin farklı arzu ve isteklerinin gün yüzüne çıkması gizli anlaşmaları büyük oranda bilinir kılmıştı. Kağıt üzerinde paylaşım ile gerçek zeminde bu paylaşımı hayata geçirmek aynı şey değildi. Bu nedenle gizli anlaşmalar açıkta, ancak kısmen başarılı olabilmışti.

Mütareke Dönemi Türklere Verilen Sözler ve Tehditler

Çarlık Rusyası'nın yıkılması ile ifşa edilen gizli anlaşmalar imzacılarını tedirgin etmiştir. Amerikan Başkanı Wilson'un gizli anlaşmalara yönelik eleştirel tutumu İngiltere ve Fransa'yı yeni bir çözüm sürecine itmştir. Bu iki devlet 7 Kasım 1918'de bir bildiri yayınlayarak "uzun zamandan beri Türklerin zulmü altında yaşayan halkların kurtuluşu için" savaştıklarını iddia ederek, Ortadoğu'da yerli halkların kendi serbest seçimlerinden doğacak devletlere itibar edeceklerini

34 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 125-126. İngiltere Şerif Hüseyin'e vaat ettiği yerlerden bir kısmını içeren Necd toprakları ile Basra güneyinde kalan yerleri (Kuveyt hariç) İbni Suud'la Aralık 1915'te vardığı anlaşma gereği Suudlara terk etmişti.

35 Grainger, **a.g.e.**, s. 7.

36 Lybyer, **a.g.m.**, s. 452.

bildirmişlerdi. Paris Konferansı'nda Şerif Hüseyin'in Suriye üzerindeki monarşi iddiasını tanıyan İngiltere ve Fransa, Orta Doğu üzerinde manda rejimleri kurmak kararlılığında olmuştur. Nisan 1920 San Remo Konferansı'nda alınan kararlar neticesinde Suriye ve Lübnan üzerinde Fransız, Irak, Ürdün ve Filistin üzerinde de İngiliz manda sistemi kabul edilmişti. Musul bölgesi 1916 gizli anlaşması şartları dışında İngiltere'ye terk edilmiş, Musul petrollerinde bir payın Fransa'ya terki ve bu petrolerin bir boru hattı ile Akdeniz'e ulaştırılması kararlaştırılmıştı.³⁷

Neden Mondros Ateşkesine rağmen Türklerle gerçek barış bir türlü imzalanmadı? Sorusuna cevap arayan bir araştırmacı cevabın "kompleks ve birçok" olduğunu belirttikten sonra; "büyük küçük milletlerin milliyetçi ülkülerinin ve emperyalist çıkarlarının rekabeti, büyük devletlerin kamuoyu beklentileri ile gizli anlaşmaları arasındaki uyumsuzluk, iddiacı taraflardan Rusya'nın arzularının düzenlenememiş olması, yenik devletler arasında Türkiye ile anlaşmanın en sona ertelenmesi, Türk topraklarının savunabilirliği ve halkının savaşçı karakteri" yanında "İngiltere ve Fransa'nın birlikte hareket edecekleri bir temeli oluşturamamaları"nın barışı sürüncemede bıraktığını iddia etmiştir.³⁸

Sevres Anlaşması (10 Ağustos 1920)

Anlaşma yapılma sürecinde Osmanlı Devleti'nin varlığını kısmen de olsa sürdürebilmesi için Amerikan Başkanı Wilson'un Türkler için beyanları birçok yerli ve yabancı ileri gelenin Türkiye üzerinde bir Amerikan mandası kurulması fikrini canlandırmıştır. *The New York Times* gazetesinin iddiasına göre İngilizlerden bazıları Amerika'nın Osmanlı üzerinde bir manda rejimi kurmasını dile getirmişlerdir. Haberde Londra'da genel kanının "Türlklere kendi kendilerini yönetmeyi öğretme işini Birleşik Devletlerin" üslenmesi şeklinde idi. Gazete "Türklerin kendilerini yönetmenin kendi işleri" olduğunu, ancak beş asırdır Hıristiyanları yönetmenin ise bir Türk işi olamayacağını iddia ederek, Türklerin Anadolu'ya "tıkiştirilmesini", bağıımız bir Ermeni Devleti kurulmasını, Türklerin tikiştirildiği Anadolu'da "kılıç gücü ile hizada" tutulması gerektiğini yazmıştır.³⁹ Bir başka sayısında Türklerin Avrupa'ya "yabancı" oldukları ve çok ön-

37 Armaoğlu, a.g.e., s. 199-202.

38 Lybyer, a.g.m., s. 447. (447-473).

39 *The New York Times*, 16 Aralık 1918.

ceden Asya'ya sürülmeleri gerektiği belirtilmiş, Ermeniler için mutlaka bağımsız bir devlet kurulması gerektiği, Amerikan kamuoyunun büyük çoğunluğunun bu kanıda olduğu yazılmıştır. 85 başpiskopos, 250 kolej ve üniversite rektörü ve 40 vali Başkan'a telgraf çekerek Ermeniler için bağımsız devlet kurulmasını istemişlerdir.⁴⁰

12 Aralık 1919 tarihli *New York Times* gazetesi Sultan VI. Mehmet'in *Associated Press*'e verdiği demeci yayınlamıştır. Burada Türklerin barışa ulaşılması için elinden geleni yaptığını, bu bağlamda itilaf güçlerinin “kararına ve adalete” güvendiğini kaydetmiştir. Osmanlı Devleti'nin paylaşılması halinde Hindistan, Türkistan ve Mısır müslümanlarının Bolşeviklerle işbirliğine gideceği tehdidi dile getirilmiştir. İstanbul'daki parlamentonun “din ile devleti” birbirinden ayırma fikrinde olduğunu, Ortadoğu'daki halklar için dışarıdan bir kuvvetin barış getirmedeği takdirde kıtlık yaşayacağı belirtilmiştir. Sultan Vahdettin “Türkler barışı kısa süre içerisinde arzulanmaktadır. Bu siyasi, ekonomik ve finansal şartlar için gereklidir. Uzun zamandır savaşta olan halk için belirsizlik sıkıntı yaratmakta ve sefillik ve hastalık doğurmaktadır” demiştir. Sultan Vahdettin Başkan Wilson'un prensiplerine ve adaletine güvendiğini dile getirmiş, “Eminim ki Amerika milyonlarca Türk ve İslam dünyasını hayal kırıklığına uğratmaz” ifadesini kullanmıştır. Barış gelince iç işlerindeki karmaşanın düzeltileceğini belirten Sultan, Türklerin “Büyük güçlerin medeniyet sunan yardımı ile” eğitileceğini, sosyal ve medeni sahada gelişeceğini belirtmiştir. Türklerin eğitim ve “zenginliğin modern manası” ilerlemeye yatkın dürüst ve üretken olduklarını dile getirmiştir. Kendisinin de bu sonucu sağlamak için azami gayret edeceğini söylemiştir. “Yeniden inşa edilmiş Türkiye'nin Doğu için barış ve gelişme merkezi” olacağını iddia eden Sultan Vahdettin, kendisinin bu sonuca ulaşmak için elinde geleni yapacağını ifade etmiştir. Bunun için ilk işin “Türk kadınının özgürleştirilmesi” olduğunu, bunu sağlamak için dinî yollardan gidileceğini, İslam dininin sosyal gelişmeye müsait olduğunu iddia etmiştir. Bu bağlamda Amerika'yı örnek alacaklarını, Amerikalıların adaletine güvendiklerini belirtmiştir.⁴¹

Paris'te barış görüşmeleri sürerken İngiliz ve Fransız temsilcilerin Osmanlı Devleti'nin son bulduğuna inanarak hareket ettiği, devletin paylaşımı için imparatorluğun unsurları ile görüşülmesi gerektiği düşüncesi hakim iken, Türk tarafı

40 *The New York Times*, 22 Haziran 1919.

41 *The New York Times*, 12 Aralık 1919.

imparatorluğun toprak bütünlüğünün korunması gerektiğini ancak Suriye, Filistin, Ermenistan ve Mezopotamya gibi yerlere otonomiler verilmesinin yerinde olacağını ifade ettikleri rapor edilmiştir. Türkler İstanbul, Anadolu ve Ermenistan üzerinde ayrı özerk hükümetler kurulmasını kabullenmekle birlikte, Ermeniler bu görüşe “Türkler entrikalar yoluyla böyle bir oluşumu kendi lehlerine çevirirler” düşüncesiyle karşı çıkmışlardır. Ermeniler Trabzon dahil Doğu Anadolu ile Akdeniz’e ulaşan Kilikya’yı istemişlerdir. Ermenilerin Amerikan Başkanı Wilson’dan kurulacak ülkeleri için manda kurmasını istemesine rağmen Başkan Wilson konunun kongrede tartışılmadan kabul etmeyeceğini belirtmiştir. Amerika’nın mandayı kabul etmemesi halinde ise bölgenin İngiliz mandasına dönüşeceği varsayılmıştır. Ermenilere tanınan topraklar ile Mezopotamya arasında “vahşi aşiretlerden” oluşan 1.500.000 Kürt yaşadığı belirtilmiş, bu Kürtler için de “ikinci sınıf” bir manda altında özerklik verilebileceği düşünülmüştür. Mandater olarak da İngiltere öne çıkmıştır. Barış görüşmeleri sırasında Yezidilerin Doğu Anadolu’da, Yunanlıların da Batı Anadolu’da toprak talebinde bulunduğu belirtilen yazıda, Yunanlıların bölgeyi işgale başladıkları vurgulanmıştır. Eğer Osmanlı Devleti’ni paylaşım planları gerçekleşirse Türklerin Anadolu’da dar bir alana sıkıştırılacağı, nüfuslarının da 7.000.000 olacağı belirtilmiş, oysa savaş öncesinde 1.792.900 kilometre kare alana ve 20.000.000 nüfusa sahip oldukları kaydı düşülmüştür. Savaşta 2.500.000 Türk ile 1.000.000 Ermeni’nin öldüğü kaydı da düşülmüştür. Türklere yönelik “sekiz asır” Türk idaresinin öcünü alır bir tavırla ülkenin paylaşıldığı belirtilmiştir.⁴²

Mütareke döneminde Anadolu’da iki ay geçiren Richards’a göre İtalyan, Fransız ve Yunanistan gibi itilaf devletlerine Türk topraklarında pay vermek doğru değildi. “Sadece istedikleri” ve hiçbir gerçekçi gerekçeleri olmadan Batı Anadolu’yu İtalyanlar, İzmir, Trakya ve İstanbul’u Yunanlılar ve Suriye’yi Fransızlar sahiplenmek istemişlerdi. Oysa barışın kurulabilmesi için Türk topraklarının Türkler, Ermeniler, Suriyeliler ve Kürtler gibi yerli halkların paylaşımı gerekmektedir. Ancak bunun da sakıncaları vardı. Ermenistan diye belirtilen coğrafya üzerinde Türk ve Kürtlerin nüfusu daha fazlaydı. Yunanlıların İzmir’i işgali düşmanlıkları derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştı. Çözüm 50 yıllık bir Amerikan mandası kurmaktı. Bu sürede yeni ve modern eğitim sistemi ile iki göbek yetiştirilecek, modern tarım ve ulaşım metotları geliştirilecekti; tıpkı “Filipinlerde olduğu gibi”. Yazara göre ülke merkezi bir kong-

42 *The New York Times*, 22 Haziran 1919.

renin olduğu ve ancak yerel ve etnik temelde hükümetlerin kurulduğu bir siyasi rejime dönüştürülmeliydi. Bu bağlamda “çoğunluğu” Yunan olan Trakya, Türk olan Anadolu, Ermeni olan Doğu Anadolu ve Kilikya ve Kürtler için Kürdistan yerel hükümetleri oluşturulmalı ve İstanbul merkez olarak kalmalıydı.⁴³

İtilaf güçleri ile Türkler arasında bir anlaşmaya varmak kolay olmamıştır. Bunda “Osmanlı içerisinde kaynaklı ve dini, etnik ve siyasi ihtiraslara yol açan eğilimler, birbiri ile uyuşmayan emperyalist iddialar” etkili olmuştur. Şubat 1920’de başlayan çalışmalar, 11 Mayıs’ta Türk delege Tevfik Paşa’ya ilk anlaşma şeklinin iletilmesi ile sonuçlanmıştır. Bu çerçevede anlaşmasına göre İstanbul ve Çanakkale Boğazı’nın iki yakasında bir bölge sürekli olarak Boğazlar Komisyonu idaresinde ve İtilaf güçleri askerlerince kontrol edilecekti. Boğazlar Komisyonu’nda iki oylu İngiliz, Fransız, İtalyan ve Japon delegesi ile bir oy hakkı ile Yunan ve Romen delege bulunacaktı. Boğazlar savaşta ve barışta ticari ve savaş gemilerine açık olacaktı. Boğazlarda savaş ancak Milletler Cemiyeti kararı ile mümkün olacaktı. Türk ordusu 35. 000 kişiden oluşacak, “özel gereklilikte” 15. 000 kişi eklenecekti. 25 yıl hizmet edecek subay sayısı 2. 500 olacaktı. Sultanın 700 muhafızı bulunacaktı. Donanma ve hava gücü bulunması yasaklanmıştı. Boğazlardaki tüm kaleler yıkılacaktı. Bir “Uluslararası Finans Komisyonu”, ki üyeleri Fransız, İtalyan ve İngiliz olacaktı, Türk bütçesini denetleyecek, parasını belirleyecek ve tüm ekonomik aktivitelerini kontrol edecekti. İtilaf güçlerinin savaş suçu ödeme planına uyulacaktı. Anlaşma ayrımsız tüm azınlıkları koruyordu. Kapitülasyonları yeniliyordu. Savaş suçlarının İtilaf güçlerinin askeri mahkemelerince, 1914’ten beri “katliamlardan” sorumlu tutulanların Birleşmiş Milletler veya benzeri bir kurum mahkemesince yargılanması kabul edilmişti. Bu anlaşma Osmanlı topraklarını da parçalamaktaydı. Savaş öncesi avrupasında 10. 882 mil kare toprağı ve 1. 891. 000 nüfusu, Asya’sında 710. 224 mil kare ve 21. 273. 000 nüfusu olan imparatorluğun anlaşma ile kalan kısmı 100. 000 mil kare ve nüfusu 5. 000. 000 olacaktı. Kısaca, Trakya ile Bozcaada ve Gökçeada, Yunan işgalindeki Ege adaları ve Batı Anadolu’da İzmir, Tire, Ödemiş, Manisa, Akhisar, Bergama ve Ayvalık’ı Yunanistan’a terk edecekti. Batı Anadolu’daki bu yerler halkı iki yıl sonra halk oylamasına gidecek, sonuca göre buraları

43 George L. Richards, “For the Peace of Turkey,” **The New York Times**, 7 Mart 1920. Yazar Türklerin ve azınlıkların genelinin Amerikan mandası kurulması taraftarı olduğunu, hatta Mustafa Kemal’in milliyetçi bir subayının dahi bu fikirde bulunduğunu belirtmekte; Amerikan misyonerleri sayesinde kılıç yerine eğitim getirileceğini ve ülkenin medenileştireceğini iddia etmektedir.

Yunanistan'a ilhak edilebilecekti. Ermenistan, Mezopotamya, Suriye, Filistin ve Hicaz'a bağımsızlık verilecek, Kürdistan'a otonomi tanınacaktı. Amerikan Başkanı Ermenistan sınırlarının belirlenmesine yetkili kılınmıştı. Suriye, Irak ve Filistin sınırları "özel komisyonlar" tarafından belirlenecekti. Fransa Tunus ve Fas'ı, İtalya Libya ve On İki Aday'ı, İngiltere ise Mısır, Kıbrıs, Sudan gibi yerleri "korumacı—protectorate" olarak alacaktı. Fransızların Kilikya ve İtalyanların Antalya üzerindeki hak iddiaları "özel ekonomik haklar" ile sınırlı tutulmuştu. İstanbul'da "İtilaf Güçleri Arası Komisyon" etkili olacaktı. Bu şartların yerine getirilmesinde İtilaf orta güçleri görev alacaktı. Amerikan Başkanı bu çerçeve planını yeterli bulmamış, Mart'ta gönderdiği bir not ile Türklerin İstanbul'dan çıkarılmasını, Edirne ile Kırklareli'nin Bulgaristan'a verilmesini, Trabzon'un kurulacak Ermeni sınırları içerisinde yer alması gerektiğini vurgulamıştı. Anlaşmayı Türk tarafı "aşırı tatminsiz" bulmuştu. Mustafa Kemal önderliğindeki milliyetçiler ise anlaşmanın kabulünü reddetmişti. İtilaf güçleri Yunanlıları "Türk milliyetçilere" karşı serbest bırakmış ve Mustafa Kemal'in önderliğindeki milliyetçilere savaş açmıştı.⁴⁴

Güney bölgesine komşu olan Suriye ve Lübnan'ın Fransız mandası altında kalacağı gizli anlaşmalar ile belirlenmiş, 1920'de Milletler Cemiyeti'nin Mandat Komisyonu bu bölgelerin Fransız mandasında kalmasını onaylamıştı. Oysa yerli halk arasında şiddetli Fransız karşıtlığı bulunmaktaydı. Bu gerekçe ile de Türkiye'de bulunan Amerikan'ın manda ile ilgili komisyonu olan King-Crane Komisyonu Suriye'nin Fransız mandasına terkine karşı çıkmıştı. Fransızlar kurmak istedikleri Suriye mandasını gerçekleştirmek için "anahtar şehirler olan Şam, Hama, Homs ve Halep"e askeri müdahalede bulunmuşlardı.⁴⁵ Hicaz merkezli ve Şerif Hüseyin'in krallığında ve "hâlâ tamamına ermemiş ve güvencesi olmayan" bir "Hicaz Krallığı" kurulmuştu.⁴⁶

Osmanlı Hükümeti'nin 10 Ağustos 1920'de imzaladığı Sevres Anlaşması ile Fransızlar Çukurova, Maraş, Antep, Urfa ve Mardin bölgesinin mandaterliğini

44 "The Peace Conference and Treaties," **Political Science Quarterly**, vol. 35. No. 3. 1920, s. 1-12, <http://www.jstor.org/stable/2142446?seq=1>

45 Shorrock, a.g.m., s. 293-303; William Linn Westermann, "The Armenian Problem and the Disruption of Turkey," **What Really Happened at Paris**, editör Edward M. House, New York: Charles Scribner's Sons, 1921, s. 467. Westermann'a göre Fransızlar Suriye'nin işgaline bir yılda 1. 000. 000. 000 frank harcamaktaydı. Bundan dolayı Fransız Suriye mandasının başarılı olması beklenemezdi.

46 Westermann, a.g.m., s. 277.

elde etmiş, Diyarbakır, Elazığ ve Sivas bölgelerini de ekonomik nüfuz bölgesine dahil etmişti.⁴⁷ Sonradan bölgedeki işgalleri sırasında Ermenilere yönelik cesaretlendirici siyaset izlemesi, bölgenin çetin savaşlara sahne olmasına yol açmıştı.

---

47 **Peace Treaties: Various Treaties and Agreements between The Allied and Associated Powers**, Washington: Government Printing Office, 1921, s. 333-335; Yalçın, Akbıyık ve Diğerleri, **a.g.e.**, Ankara. Atatürk Araştırma Merkezi, 2004, s. 207-209. Adana Karataş burnundan başlayan Suriye sınırı doğuya doğru Hatay, İskenderun, Antep, Urfa ve Mardin Suriye'ye bırakılacak şekilde düz bir çizgide ilerleyerek Dicle ırmağına varacaktı. Musul kuzeyinde geçecek bir hat ise İnan sınırına doğru çizilecek, güneyde kalan kısım üzerinde bağımsız Mezopotamya (Irak) devleti kurulacaktı. Kürtlere, Doğuda Ermeniler için Amerikan başkanının çiziceği bağımsız devlet sınırı ile komşu bir özerk bir bölge bırakılacak, bir yıl sonra Kürtler kendilerini yönetme kabiliyeti gösterirlerse bağımsız devlet olma hakkı tanınacaktı.

Sonuç ve Değerlendirmeler

Doğu meselesi çerçevesinde Osmanlı Devleti asırlarca parçalama politikaları ve projelerine maruz kalmıştır. Başta Rusya olmak üzere büyük devletler ve onlarla işbirliği içerisinde hareket eden azınlıklar bu projeleri gizli veya açık gündeme getirmişlerdir. Sevres ile başarılmak istenen Türklerin çoğunlukta yaşadığı Misak-ı Milli sınırlarının parçalanması idi. Ancak tarihi, demografik ve ekonomik gerekçeler bu bölgenin paylaşımını zorlaştırmaktaydı zira burası asırlarca Türk toprağı olmuş, Türklerin yoğun yerleştiğı bölge karakteri kazanmış ve ekonomik olarak bir bütünlük arz etmişti. Dolayısıyla Anadolu'da Türklere bırakılan yerler, Ermeniler için düşünülen bölgeler, Kütlere verilmesi ifade edilen topraklar ve tüm Türkiye ekonomik bir bütünlük göstermekteydi ve birbirinden ayrı olarak iktisadi fayda sağlamak zordu.⁴⁸

Sevres Anlaşması devrin galip büyük devletlerinin ve Osmanlı azınlıklarının istek ve arzularınca sonuçlanmış ve “Türk imparatorluğunun sonunun işareti” olmuştu. Yunanlılar, Araplar, Yahudiler sonuçtan memnun kalsa da “uzağı gören” kimseler Osmanlı Devleti'nin kalan kısmına da itiraz etmeyi sürdürmüştü. Onlara göre İstanbul'un Sultan'a bırakılması doğru değildi. Ermeni devleti kurulması kabul edilmiş olsa da bu devlet sadece “ismen” mevcuttu.⁴⁹

Türkler üç kıtada asırlarca hüküm süren büyük bir imparatorluk kurmuş ve sürdürmüştü. Ancak mütareke döneminde çetin pazarlıklara konu olan sormusuz paylaşım projeleri Türkleri görmezlikten gelecek kadar ileri götürülmüş, onlara yoğun yaşadıkları topraklar üzerinde dahi bağımsız devlet olma hakkından mahrum bırakan içerik kazanmıştı. Bunda tebaa, ulus, vatan, millet ve devlet kavramlarının modern zamanlara uygun yorum ve gerçeklerinin oluşamamış olması etkili olmuştu. Zaman ulus devlet zamanıydı, ancak Türklere uluslaşma yerine “ümmetçilik” temelinde tebaa olma kıstası layık görülmüştü. Vatan yerine Osmanlı mülkü vardı. Devlet, milleti temsilden ziyade tebaayı çizgide tutan bir imparatorluk karakterindeydi. Hal böyle olunca da sınırlar batının keyfi davranışları ve çıkarları ile şekillenmekte ve bunda da tebaaca bir beis görülmemekteydi.

48 John Foster Bass, **The Peace Tangle**, New York: The Macmillan Company, 1920, s. 297-299.

49 Westermann, a.g.m., s. 176-179.

Güney bölgesine yönelik projeler Türklerin kararlı bir şekilde kendi toprakları üzerinde yabancı manda, himaye ve işgalleri sonuçsuz bırakan mücadelesi ile başarısız olmuştur. Bölgedeki bağımsızlıklarını korumak için savaştan halk, Mustafa Kemal ve TBMM hükümetinin başarılı askerî ve siyasi müdahaleleri ile birleşince İtilaf güçlerinin ve onların desteklediği azınlıkların projelerini sonuçsuz bırakmıştır. Mustafa Kemal'in öncülüğünde istiklal savaşı veren Anadolu harekâtının desteklediği Güney Bölgesi Kuvâ-yı Milliyesi halkın fedakârca katkıları ile işgalcileri ve aşırı hevesler peşinde olan azınlıkları yenmiştir. Bölgenin genelinde mandater olan Fransızlar ile bağımsız bir devlet kurmak isteyen Ermeniler amaçlarına ulaşamamıştır. Bunda Maraş savunmasının zaferle sonuçlanması, Antep ve Urfa savunmaları ile Çukurova'daki milli kuvvetlerin başarılı askerî hareketleri etkili olmuştur.

Fransızlar Güney Anadolu'da tutunmayacaklarını anlayınca Mustafa Kemal Paşa ve TBMM ile diplomatik görüşmelere başlamış, Kasım 1919'da Sivas'a gelerek Mustafa Kemal ile görüşen Fransız temsilcisi George Picot Çukurova'da ekonomik çıkarlar sağlanması karşılığında bölgedeki işgallerine son vererek Suriye'ye çekileceklerini belirtmiştir. Londra görüşmeleri ve Ankara anlaşması ile bölgede ayrılma şartlarını kararlaştırmıştır. Şubat-Mart 1921'de gerçekleşen Londra Görüşmeleri'ne Ankara Hükümeti adına katılan Bekir Sami Bey heyeti, Sevres Anlaşması'nın yumuşatıldığı şartları reddederek Misak-ı Milli temelinde bir anlaşmayı istemiş, görüşmeler başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Ancak Bekir Sami Bey, TBMM'nin onay vermemesine rağmen Londra'da ikili anlaşmalar yapmış, Fransızlarla yaptığı anlaşma gereği Çukurova'da Fransızlara ekonomik ayrıcalıklar tanımıştır. Bu anlaşma TBMM'ce milli çıkarlara aykırı bulunduğu için kabul edilmemiştir.⁵⁰ 20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara Anlaşması ise Fransa güdümündeki Suriye ile Türkiye arasındaki sınırı belirlemiştir. Buna göre Hatay hariç Suriye ile Türkiye sınırı çizilmiş oluyordu. Hatay'ın Türkiye'ye katılması 1939'da mümkün olacaktı.

Mütareke dönemi Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşma projelerinde rol alan kesimler gerçekte ne yaptıklarını ve hangi sonuçlara ulaşacaklarını tam ifade etmede ve anlamada başarısızlık yaşamıştır. Bir çeşit kafa karışıklığı her kesimde görülmektedir. Türkler mandacılık, bölgesel kurtuluş ve tam

50 İsrail Kurtcephe ve Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Ankara: Alp Yayınevi, 2006, s. 294-295; Aybars, **a.g.e.**, s. 274-276.

bağımsızlık arasında bocalarken, İngiliz, Fransız ve İtalyan emperyalistleri çatışan duyguları beslemişlerdir. Rumlar ve Ermeniler gibi azınlıklar aşırı ve gerçekçi olmayan iddialar peşinde koşarken, Amerika Birleşik Devletleri konuyu tarihi, ekonomik ve etnik temelde takdir etme zorluğu yaşamıştır. Araplar kendilerine vaat edilenler, umdukları ve buldukları ile kafa karışıklığı içerisinde bunalırken, Yahudiler kendilerine Filistin’de bir devlet kurulması yolunun açılmasında memnun kalmışlardır. Türklerin kafa karışıklığı Mustafa Kemal’in Milli Kuvvetleri birleştirerek, Misak-ı Milli temelinde tam bağımsız bir Türk devleti kurma amacına yönlendirmesi ile aşılmış, Lozan ile hedeflere çok yakın başarı kazanılmıştır.

KAYNAKÇA

“International Notes,” **Advocate of Peace Through Justice**, vol. 83, no. 4 (Nisan 1921), s. 156-158.

“The Peace Conference and Treaties,” **Political Science Quarterly**, vol. 35. No. 3. 1920, s. 1-12, <http://www.jstor.org/stable/2142446?seq=1>

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, 1914-1990**, Ankara, İş Bankası Yayınları, 1991.

Aybars, Ergün, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, İzmir, Ege Üniversitesi Basımevi, 1986.

Bass, John Foster, **The Peace Tangle**, New York: The Macmillan Company, 1920.

Boulger, Demetrius, “Mesopotamia and Syria after the War,” **The Journal of Royal Central Asian Society**, 4:3, (1917), s. 59-71.

Canard, M. “Clicia,” **Encyclopaedia of Islam**, Brill, 2011, Brill Online, http://brillonline.nl/subscriber/entry?entry=islam_COM-0139.

Fırat, Kerim, **Urfa Savaşından Yapraklar**, Ankara, Akba Kitapevi, 1940.

Gazi Mustafa Kemal, **Nutuk**, Ankara: 1927.

Grainger, John D. **The Battle for Syria, 1918-1920**, Woodbridge, The Boydell Press, 2013.

Harper, G. Mclean, **President Wilson’s Adresses**, New York: Henry Holt and Company, 1918, <http://archive.org/stream/presidentwilsons17427gut/17427.txt>

Hughes, Matthew ve William J. Philpott, **The Palgrave Concise Historical Atlas of the First World War**, New York, Palgrave Macmillan, 2005.

Jairazbhoy, Cassamally, “The Suicide of Turkey,” **The Moslem World**, vol. 5, no. 3 (1915), s. 240-242.

Kaiser, David E. “Germany and the Origins of the First World War,” **The Journal of Modern History**, vol. 55, no. 3 (September 1983), s. 442-474.

Kurtcepe, İsrail ve Aydın Beden, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi 1**, Ankara, Alp Yayınevi, 2006.

Lepsius, Johannes, “The Armenian Questgion,” **The Muslim World**, vol. 10, no. 4 (1920), s. 340-355.

Lybyer, Albert Howe, "Turkey Under the Armistice," **The Journal of International Relations**, vol. 12, no. 4, April 1922, s. 450-455.

Peace Treaties: Various Treaties and Agreements between The Allied and Associated Powers, Washington, Government Printing Office, 1921.

Richards, George L. "For the Peace of Turkey," **The New York Times**, 7 Mart 1920.

Shorrock, William I. "The French Presence in Syria and Lebanon before the First World War, 1900-1914," **Historian**, vol. 34. No. 2 (1972), s. 293-303.

Sonyel, Salahi R. "Mondros'tan Samsun'a Türk Kurtuluş Mücadelesinin Doğuşu," **Türkler**, cilt 15 (2002), s. 1009.

The New York Times, 12 Aralık 1919.

The New York Times, 16 Aralık 1918.

The New York Times, 22 Haziran 1919.

Tucker, John, **A History of Imperialism**, New York, The Ullman Press, 1920.

Tunçay, Mete, "Siyasi Tarihi (1908-1923)", **Türkiye Tarihi 4: Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Ankara, Cem Yayınevi, 1989, 37-74.

Tünay, Bekir, "Mustafa Kemal ve İttihat ve Terakki," **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, sayı 1, <http://atam.gov.tr/mustafa-kemal-ve-ittihat-ve-terakki/>

Westermann, William Linn, "The Armenian Problem and the Distruption of Turkey," **What Really Happened at Paris**, editör Edward M. House, New York, Charles Scribner's Sons, 1921, s. 467-479.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA İTİLAFLI DEVLETLERİNİN GÜNEYDOĞU ANADOLU AŞİRETLERİYLE İLGİSİ

Prof. Dr. N. Fahri TAŞ*

ÖZET

Osmanlı Devleti Birinci Dünya Savaşı'nı kaybedince, savaş sırasında toprakları üzerinde tasarrufta bulunmak isteyen devletlerin açık komplolarıyla karşı karşıya kalmıştır. İtilâf Devletleri'nin bu paylaşma plânlarının uygulandığı sahalardan biri de Güneydoğu Anadolu Bölgesi'dir.

Doğu Anadolu'yu parçalama teşebbüslerinden biri olan Ermeni meselesi 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra aktif olarak gündemde bulunmaktaydı. Birinci Dünya Savaşı sonrasında bu meseleye bir de Kürt ve Nestûrî meselesi eklendi. Bilhassa İngilizler Kürt ve Nesturî meselesini Mondros Mütarekesi sonrasında alevlendirmeğe çalıştı. İngilizler, Ortadoğu'ya hâkim olup, Hindistan'daki sömürgeleriyle olan irtibatına gölge düşürmemek için, söz konusu Ermeni, Kürt ve Nesturî meselesini hep irdemeğe başladı.

Doğu Anadolu Bölgesi ve özellikle Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin etnik yapısı, bu bölgeye göz dikmiş olan devletlerin işini kolaylaştırmaktaydı. Bölge halkını kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmeğe çalışan devletler, açık ve gizli olarak bu bölgede birçok entrikalar uygulamışlardır. Misyoner faaliyetlerinin yanında, bölgede; eğitim, yardım etme, mazlum insanları savunma adı altında ne gibi entrikaların içinde buldukları, bölge insanını nasıl birbirine düşürdüklerini ve bütün bu menfi gayretlere rağmen halkın Türk Devleti'ne sadâkat gösterdiği, millî meseleler karşısında nasıl birleşmesi gerektiğinin örneklerini verdi.

---

* Erzurum Üniversitesi Eğitim Fakültesi, nfatas@gmail.com

Bölgede, olayların üç boyutlu (Ermeni, Kürt, Nesturî) olarak yoğunluk kazanması 1919 yılı süresince devam etmiştir.

Muhtelif devletlerin tarihine baktığımızda, sıkıntıların hep buhranlı dönemlerine denk geldiğini görmekteyiz. Bu buhran döneminde devlet zayıf ve çaresizdir. Devlet buhrandan çıkış reçeteleri aramaktadır. Devletin öncelikli konusu, buhranı aşmaktır. Bu zafiyet içinde, normal bir dönemde kabul edemeyeceği kararları almaya açıktır. Bu gerçeği bilen güçler, yıllarca düşünüp yapamadıklarını hayata geçirmeğe çalışırlar. Bu durum, Selçuklular, Osmanlılar döneminde de yaşanmıştır. İç isyanlara bakıldığında, buhranlı dönemlerde bir artışın olduğu görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrasında Güneydoğu Anadolu'daki hadiseler, zafiyet ortamında vuku bulan hadiselerin bir örneğidir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Aşiret, Avrupa, Ermeni, Kürt

THE INTEREST OF THE ALLIES IN THE SOUTH EASTERN ANATOLIAN TRIBES UPON THE TRUCE

ABSTRACT

When the Ottoman Empire was defeated in the World War I, it encountered conspiracies by the Allies that had the aim of land reclamation, and one of these areas to be shared was the Southeastern Anatolian Region.

After the Russo-Ottoman war of 1877-1878, the Armenian matter, one of the attempts to divide the Eastern Anatolian Region, was still on the agenda, and the Kurdish and Nestorian matters were added upon the World War I. Especially, The English exaggerated the matters a lot after the Armistice of Moudros, because they had targets to reign the Middle East and to strengthen the relation with the colonies in India.

The Eastern Anatolian region, and especially the Southeastern Anatolian region, paved the way for the Allies because of their ethnicity. As some governments wanted to control the public's attention in these regions in line with their targets, they conspired.

Apart from missionaries, people in this region were intrigued by the activities such as education, help and support to the poor and the oppressed ones, and the people were set against each other. However, the public displayed precious loyalty to the Turkish Government that set an example for how people ought to act in similar matters.

The Armenian, Kurdish and Nestorian matters in this region had been intensified until 1919.

When the history of the diverse governments is analyzed, it can be easily noticed that the difficulties came to scene once the government was in crisis, desperate and looking for a resolution. Hence, it was open to accept any idea. Some strong governments that were aware of that fact tried to reach their target, which dated back to centuries before. The same problem occurred in the Seljuq Dynasty and the Ottoman Empire, too. Also, the rate of civil war went up during crisis, and the incident occurred in the Southeastern Anatolia after World War I was a similar instance.

Key Words: Anatolie orientale, Sud-Est de l'Anatolie, tribu, Europe, Arménien, kurde

Doğu Anadolu Bölgesi coğrafi ve sosyal yapısı sebebiyle Cumhuriyet devrine kadar bir anlamda muhtar olarak kalmış, bundan dolayı sosyal, ekonomik, kültürel yapısı kendine özgü bir yapı kazanmıştı. Bölgedeki federatif yapı, “*Ağalık*” ve “*Şeyhlik*” anlamında hayat bulmuştu. Ağalık, toprak mülkiyeti esasına dayanmaktaydı. Herkes kendinden daha zengin olanın nüfuzuna girerek, zincirleme bir bağlılık içinde kuvvetlinin egemenliği altında yaşamaktaydı. Şeyhlik ise, mektep ve tarikatlardan, yani dinî duygulardan kaynaklanıyordu. Ağalar maddî, Şeyhler dinî yönden Doğu Anadolu halkını tesir altında bulunduruyordu. Ayrıca, Vilayet, Sancak, Kaza merkezlerinde “*Eşrâf tabakası*” bulunuyordu. Bunlar, politik idarî, kültürel yönden şehirlerde egemen durumdaydı. Eşrâf’a mensup olanlar valileri etkileyebilmekte, reformlarda söz sahibi olabilmekte ve mahallî yönetime katılmaktaydı. Eşrâf, bu gibi imtiyazları yitirmemek için, merkezî otoritenin güçlenmesini istemiyordu. Ayrıca, kırsal bölgede yaşayan aşîret reislerine ve ağalara da resmî yoldan baskı yaparak, kendi nüfuzlarını artırıyorlardı¹.

Doğu Anadolu’nun diğer bir özelliği etnik ve dinî yönden çeşitlilik arz etmesidir. Türkler çoğunlukta olmakla birlikte Kürt, Ermeni, Çerkez, Arap, Nesturî gibi azınlıklar mevcuttu. Dinî yönden Hıristiyan ve Müslüman olmak üzere iki kitle var ise de, mezhep ve tarikat yönünden pek çok çeşitlilik arz etmekteydi. En çok göze çarpan yanı Hıristiyan Ermeniler ile Müslüman halkın bir arada olmasıydı.

Doğu Anadolu üzerinde tasarruf düşüncesinde olan dış güçler, bölgenin bu etnik karışıklığından istifade etmek istemişlerdir. Bölgeye musallat olan bu güçler, bölge sakinlerinden Kürt-Ermeni cemaatlerinin millî hislerini tahrik ederek, Türkiye’nin batısında olduğu kadar, doğusunda da diğer bir Balkan meselesi yaratmaya çalışmışlardır. Başlatılmak istenen bu yangını siyasî bir yangına dönüştürmek istemeleri sebebiyle, ilim ve tarih, Türkler aleyhindeki propagandalar yapmak amacıyla tahrif edilmiş ve Osmanlı İmparatorluğu’nu tamamen parçalamak için Ermeni ve Kürtler ile ilgili bir dizi yayını XIX. yüzyıl boyunca neşretmişlerdir.

Ardı arkası kesilmeyen propagandalar sonunda herkeste, “*Türk mezâliminden ızdırıp çeken bir Kürdistan*” ve münhasıran “*Osmanlı boyunduruğu altına yerleş-*

1 Bayram Kodaman, “*Hamidiye Hafif Süvari Alayları II. Abdülhamid ve Doğu-Anadolu Aşîretleri*” Tarih Derg. İst. Üni. Edeb. Fak. S. 32, [Mart 1979], 434-435.

tirilmiş bir Ermenistan” bulunduğu kanaati uyandırılmıştır. Özellikle Amerikalı ve İngiliz misyonerler tarafından mütemâdiyen geliştirilen bu propagandalar, sonunda bu iki topluluğun Türkiye’ye karşı hasmane duygular beslemesine sebep oluşturmıştır².

Doğu ve Güneydoğu Anadolu toprakları üzerinde bağımsız bir devlet kurma düşüncesi, “*Ermenistan*”³ devletinin kurulmak istenmesiyle gündeme gelmiş, Birinci Dünya Savaşı sonrasına kadar bölgede bir Ermeni Devleti kurma fikrine birden bire “*Kürdistan*”⁴ meselesi de ilâve edilerek Ermeni meselesiyle birlikte düşünülmeğe başlanmıştır. Bu maksatla birçok yerde Kürt komiteleri kurulmuş, Paris’te Şerif Paşa Kürt murahhaslığını üzerine alarak 22 Mart 1919 ve 1 Mart 1920 tarihlerinde Kürdistan’ın sınırlarının çizildiği harita ile birlikte iki muhtırayı konferansa sunmuştur⁵.

2 Azmi Süslü, **Mesud Fâni [Bilgili]’ye Göre Kürtler ve Sosyal Gelişimleri**, Ank.1993,58-59.

3 Ermenistan olarak düşünülen topraklar; 12 Şubat 1919 tarihli barış konferansında şöyle kararlaştırılmıştır: Kafkas Ermeni Cumhuriyeti arazisi ile Kilikya [Maraş, Kozan, Bereket Dağı, İskenderun ile beraber Adana Sancaklarını içine almaktadır.] ve yedi il [Dicle güneyi ve halkı Ermeni olmayan Ordu, Sivas’a kadar çizilecek bir hattın batısını dışarıda bırakan topraklar] olarak düşünülmüştür. (Esat Uras, **Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi**, İst. 1987, 658.)

4 Kürdistan, Farsça’da Kürtlerin bölgesi anlamında kullanılır, ancak tarih veya coğrafya sözkonusu olduğunda anlamını belirlemek son derece güçtür. Bu kelime Doğu’da genel olarak Türkiye’nin doğu vilayetlerinden bazılarını belirlemek için kullanılır. Avrupalılar, aynı bölge için “Ermenistan” adını da ilave ederler. Ancak bu tabir ne Ermenistan’ı, ne de Kürdistan’ı tanımlayamamaktadır. [A. Süslü, MesudFâni’ye göre Kürtler, 57.] Tarihi gerçeklere bakıldığında, Kürdistan adı ilk defa Selçuklu Sultanı Sultan Sancar [1117-1157] zamanına kadar Cibal’ül-Cezire [Diyarbakır] olarak bilinen yere Sultan Sancar zamanında Kürdistan denilmiştir. Kaynaklarda ise Kürdistan adından ilk defa Hamdullah Mustafa Kazvinî, Nüzhet’ülKülüb adlı eserinde [XIV. y.y.] bahsedilmektedir. [A. Halûk Çay, **Her Yönüyle Kürt Dosyası**, İst. 1994, 105.] Kürdistan, XIX. yüzyılda Osmanlı imparatorluğunun özellikle Musul, Kerkük ve Güney Doğu Anadolu toprakları üzerinde jeopolitik beklenti ve çıkarları olan devletlerin ve bu devletlerin propaganda örgütlerinin tamamen siyasî anlamda ortaya attıkları bir terimdir. Özellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ve 1915 yılında yapılan taksim plânlarında önemlice kullanılmış ve bir coğrafi terim, deyim yapılmaya çalışılmıştır. Daha sonra çeşitli siyasî ilişkilerde sözkonusu olmuş, Lozan Anlaşması’nı hazırlayan konferansta da uzun uzun tartışılmış ve bu milletlerarası konferansta, bu deyim coğrafi değil, siyasî olduğu ortaya çıkmıştır. Zamanımızda da aynı propagandalar yapılmaktadır. [**Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, S. 41, (Temmuz 1988), 19.]

5 V. Minorsky, **Kürtler**, İ. A., C. VI. a.g. madde.

Son bir asırda Kürt isyânları olarak bilinen; Abdurrahman Paşa İsyanı (1806), Bilbaslar'ın Ayaklanması (1818), 1828-1829 Türk-Rus savaşı sırasında Güneydoğudaki Kürt aşiretleri arasındaki karışıklıklar, Bedirhan Bey'in İsyanı (1843-1846), Yezdan Şêr İsyanı (1853-1855), Ubeydullah'ın isyanı (1880) gibi isyanlar çıkmıştır. Bu isyanlar aşiretlerin iç çekişmelerinden veya aşiret menfaatlerinden kaynaklanmıştır. Bu isyanların hiç biri bağımsız bir Kürdistan kurmaya yönelik olmamıştır⁶. Ermeni konusu; Ayestefanos Andlaşması'nın 16. Ve bu andlaşmayı tadil eden Berlin andlaşmasınının 61 maddesinde Vilayat-ı Sitt'e de bir Ermeni devletinin kurulacağı milletlerarası platforma taşınmıştır. Bu konuda islahatlar yapılmış, Vilayat-ı Sitt'e Trabzon'un da eklenmesiyle Vilayat-ı Şarkıyye olarak nitelendirilen yedi Osmanlı vilayetinde bir Ermeni devleti kurulması kesinlik kazanmaya başlamıştır. Birinci Dünya savaşının çıkması ve Osmanlı Devleti'nin Almanya yanında yer alması planlanan Ermeni devletinin kurulmasını önlemiştir. Çünkü Osmanlı Devleti Yeniköy Protokolü'nü savaşa girmesi sebebiyle reddetmiştir⁷. Ermeni diasporası bir devlet kurmak için her yolu deneyip, Birinci dünya savaşının buhranını fırsat olarak değerlendirmek istemişlerdir. Bu buhran Ermeni faaliyetlerinin Osmanlı topraklarında artmasına sebep olmuştur. Ermenilerin Vilayat-ı Şarkıyye'de kurmayı düşündükleri ve bu toprakların kendilerine ait olduğunu yüksek sesle ifade etmeleri Bölgede yaşayan Kürtleri harekete geçirmiştir. Bu yönde yapılan çalışmalar, Kürt liderler tarafından bölgenin çoğunluğunun Kürt olduğu ve kurulması düşünülen Ermenistan'ın boyunduruğunda kalamayacakları fikrini ve neticede bağımsız Kürdistan meselesini gündeme getirmiştir. Bu sebeple, Mondros Mütarekesi sonrasında ortaya çıkan Kürt faaliyetlerinde **“Bağımsız Kürdistan”** kurma düşüncesi bulunmaktadır. Bağımsız Kürdistan kurulma düşüncesi, İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle başlayıp, bölgede cereyan eden diğer olaylarla birlikte 1919 yılı içinde yoğunluk kazanmıştır.

Kürtler, öteden beri merkezî otoriteyi tanımakla beraber, İstanbul'un kontrolü dışında olduklarından serbest hareket etmişler, bu sebeple kendi aralarında kavgalar, birbirlerinin köylerine saldırımlar eksik olmamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra Ermeniler de devlet kurma emeliyle İstanbul'u tanımamaya başlayıp, bölgenin karışık yapısına dâhil olmuşlardır.

6 BazilNikitin, **Kürtler, Sosyolojik ve Tarihi İnceleme**, C. 1-2, İst. 1994, . 329-346.

7 N. Fahri Taş, **Vilayat-ı Şarkıyye Islahatı (1912-1914)**, 2006.

Bu karışıklıklara ilâveten, yabancı devlet ajanları, Doğu Anadolu'daki konsoloslukları ve dinî, siyasî maksatla açtıkları okullarıyla bir yandan azınlıkları tahrik etmişler, diğer yandan mahallî idarelere müdâhale ederek, merkezi otoritenin kuvvetlenmesine engel olmuşlardır⁸. Ayrıca, Osmanlı Devleti'ndeki "Elit" tabaka ile "Halk" tabakası arasındaki uçurum, batıyla olan temas neticesinde Türkmenlerin⁹ kendilerine farklı kimlik arayışının içine girmesine sebep olmuş, farklılaşmayı ortaya çıkarmıştır¹⁰.

Doğu Anadolu topraklarını ele geçirme konusunda rol oynayan, buldukları coğrafi konum, menfaat ve nüfuz edinme emelinde olan devletlerin başında İngiltere, Rusya ve Fransa gelmektedir. Almanya, İtalya bölgenin paylaşımında pay almanın hesabını yapmakta, Amerika ise büyük devlet olmanın havasını bölgede tesis etmeğe, diğer devletlerin toprak paylaşımına yardımcı olmaya çalışmaktadır.

Rusya'nın Doğu Anadolu'yla ilgisi 1805 yıllarına kadar inmektedir. Rusya bu bölgede ilmî faaliyetlerinin yanında, bölge halkını Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtıcı faaliyetlerde bulunur. Rusya tarafından bu maksatla bölgeye gönderilen Diyarbakır Konsolosu Yakımaniski, Tebriz Konsolosu Bonafiyd, 1853'teki Türk-Rus savaşı sırasında Binbaşı Loris Malakof ile General Babatov, 1856'da Erzurum Konsolosu Alexandre Jaba zikredilebilir.

1829 Türk-Rus Savaşı'nda Botan, Revanduz, Bodinan ve Hakkâri Beyleri Rus tarafını destekleyerek Türklerin yenilmesinde müessir olmuşlardır. Erzurum üzerine yürüyen Ruslar, General Korganof, Zeylanî Aşîreti reisi Süleyman Ağa ile Sepki Aşîreti reisi Süleyman Ağa'nın tarafsızlıklarını maddî çıkar ve ünvan vererek satın almıştır¹¹.

8 B. Kodaman, *Hamidiye Hafif Süvari Alayları*, 435.

9 Türkmenlerin aslı ile ilgili Ziya Gökalp; "Eski Türklerde saf bir uruk yoktur. Uruk ve İl adlarını verdiğimiz zümreler, siyasî ve coğrafi rabitaların birleştiği müttahidelerden ibarettir. Türkmen, Farsça'da "Türke benzeyen" demektir. Selçuklular zamanında Anadolu'ya gelen Türkmenler, bu göçle birlikte göçebeliği terk ederek yerleşik hayata geçtiler. Bunlara Anadolu'da "Türk" Rumeli'de "Çıtak" adını aldılar." der. [Kürt Aşîretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler, Hz. Şevket Beysanoğlu, İst. 1992, 101-106]

10 Mim Kemâl Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu, 1918-1926*, İst. 1995, 16.

11 B. Ögel, H.D. Yıldız, F. Kırzioğlu, M. Eröz, B. Kodaman, A. Halûk Çay, *Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu*, TKAE. Ank. 1986, 167.

Rusya, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonunda Balkanlar'da ve Doğu Anadolu'da mevcut dengeyi kendi lehine çevirerek bu bölgede hâkimiyet kurmaya çalışan İngilizlerin çıkarlarını bu tarihten beri tehdit etmeğe başladı. İngiltere Rusya'nın elde ettiği üstünlüğü dengelemek için Bâb-ı Âli ile gizli bir andlaşma yaparak (1878), Kıbrıs'a kiracı olarak yerleşti. İngilizlerin Ermenileri müdafaa etmedeki hareket tarzının sebebi, sadece kendi çıkarlarını düşünmesidir. Esasen İngiltere, Kıbrıs Andlaşması'nı da bu maksatla imzalamıştı. Zira Doğu Anadolu İngiltere için çok mühimdi. Trabzon, Erzurum ve Doğu Beyazid vasıtasıyla Karadeniz'i İran'a bağlayan ticaret yolu bu tarihlerde önem kazanmıştı. 1840 yılından itibaren Manchester'a yerleşen Ermeniler, İngiltere'de doku- nan pamuklu kumaşları bu ticaret yolu vasıtasıyla İran ve Orta Asya pazarlarına gönderiyorlardı. İngiltere, Ayastefanos Andlaşması'nın 19 ve 20. maddeleri ile Rusların kontrolüne sokulan bu yolu Rus kontrolünden çıkarmak için söz konusu maddelere itiraz etmiş ve Berlin Andlaşması'nın 6. maddesiyle bu yerlerin tekrar Osmanlı Devleti'nin kontrolüne geçmesini sağlamıştır. Böylece Osmanlı Devleti'nin tekrar kontrolüne geçen bu ticaret yolu, zamanla Karadeniz'den Hazar Denizi arasındaki köprüyü kuran en önemli ticaret yolu hüviyetini kazanmıştır. Bu yollardan daha avantajlı ve daha imtiyazlı olarak istifade etmek isteyen İngiltere, bu bölgede yaşayan Ermenileri korumayı kendi menfaatinin bir gereği olarak düşünmüştür. Çünkü Doğu Anadolu ve Kuzey İran transit ticareti Ermenilerin elinde bulunmaktaydı. Rusya'daki Ermenilerin Ruslaştırılarak, Rus emellerine alet edilmesi, kuzey transit yolunu İngiliz ticaretine kapatacağı gibi, Doğu Anadolu Ermenilerinin Rus hegemonyasında bulunan Ermenilerin tesiri altında kalma ihtimali neticesinde de, daha güneyden geçen Trabzon-Doğu Beyazid transit yolunda kurulan İngilizlerin ticaret hâkimiyetini ciddi manada tehlikeye düşürebilirdi¹². İngiltere Berlin Antlaşması'na 61. maddeyi koydurarak, Ermeniler vasıtasıyla Doğu Anadolu'ya müdahale hakkını elde etti. Böylece “Şark Meselesi” Balkanlar'dan Anadolu'ya kaydı¹³.

Doğu Anadolu'da süregelen İngiliz-Rus çekişmesi sırasında, Rusya tarafından bölgeye yapılan müdahaleler bölgede karışıklıkların çıkmasına sebep oldu. Kırım Savaşı sırasında Hakkâri bölgesinde Bedirhanogulları'ndan Şîr Yezdân isyanı, 1877- 1878 Türk-Rus savaşı sırasında gene aynı aşîretin tekrar isyan etme-

12 Mufassal Osmanlı Tarihi, VI. İst. 1972, 3367.

13 B. Kodaman, Hamidiye Hafif Süvari Alayları, 433.

si, 1880’de Şeyh Ubeydullah isyanı, 1906’dan sonra Barzan Aşiretleri’yle temas kurularak 1908’de Barzan Şeyhi Abdüsselim olayı, 1913’te Bitlis olayları hep Rusya’nın teşvikiyle çıkarılmıştır¹⁴.

Rusya, Çar Petro zamanından beri sıcak denizlere inme politikasına karşı İngiltere ve Fransa’nın Orta Doğu’daki ekonomik çıkarları açısından Rusya’ya karşı birleşmesi 1869’da Süveyş Kanalı’nın açılışına kadar **“kuvvetler dengesi”** içinde Osmanlı İmparatorluğu’nun yaşantısını sürdürmesine razı olmak şeklinde kendini gösterdi¹⁵.

İngilizlerin Mısır’ı işgali ve Arap yarımadası, Irak-Kuveyt taraflarındaki faaliyetleri, ayrıca Doğu Anadolu’daki Ermeni örgütlerine yardım ve onları himaye etmesi II. Abdülhamid’i kuşkulandırmış, bunun üzerine, II. Abdülhamid’in Doğu Anadolu’da kendi politik anlayışına göre tedbir almasına yol açmıştır. II. Abdülhamid bu tedbirleri alırken de, sosyal dengeyi **“merkeziyetçilik esasını”, “İslâmcılığı”, “Ermeni tehlikesini”** hesaba katmıştır¹⁶.

Özellikle 1890-1891’den itibaren İngilizler başta olmak üzere Avrupalı devletler, Osmanlı Devleti’nin topraklarını denge siyasetiyle korumaktan vazgeçip, paylaşma siyasetini takip etmişlerdir. Bu cümleden olarak Avrupalı devletler Ermeni, Girit, Makedonya olaylarını çıkarmışlardır¹⁷.

İngiliz Başbakanı Asquith, 9 Kasım 1918’de Londra Belediyesi’nin kuruluşunun yıldönümü münasebetiyle verdiği ziyafette; **“... Osmanlı İmparatorluğu’nun ölüm yatağında yaptıklarına pişman olmak için yeterince vakit bulacaktır. Ümit ederim ki bu günler, milletler topluluğu içinde kötülüğü temsil eden bir millet olarak onun son günleri olsun...”**¹⁸ Diyerek, Osmanlı Devleti’nin yalnız savaşa girmesinin değil, aynı zamanda tarih boyunca sorumlu tuttukları icraatının da hesabını sormak istiyordu.

Osmanlı Devleti’nin İttifak devletleri safında Birinci Dünya Savaşı’na girmesi üzerine, İtilâf Devletleri grubunda bulunan İngilizlerin 7 Kasım 1914 tarihinde Basra Körfezi’nden karaya asker çıkararak Şâd istikâmetinde kuzeye doğru

14 B. Ögel, H.D. Yıldız, **Türk Millî Bütünlüğü İçinde Doğu Anadolu**, 168.

15 Yuluğ Tekin Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, Ank. 1976, 7.

16 B. Kodaman, **Hamidiye Hafif Süvari Alayları**, 433.

17 B. Kodaman, **a.g.e.**, 434.

18 Y. T. Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Paylaşılması**, 29-30.

harekete geçmesiyle Osmanlı Devleti'nin Irak cephesi açılmış oldu. İngilizlerin Irak topraklarını istilâ etmeğe başlamasının sebebi; Irak topraklarını ele geçirip, bu tarihlerde çok açık bir şekilde önem kazanmaya başlayan Irak petrollerine sahip olmanın yanında, İngiltere'nin zengin sömürgelerinin bulunduğu Hindistan yolunu kontrol altına almaktır. İngiltere'nin bu düşüncesinin gerçekleşmesi hâlinde, hem savaş ekonomisinin yükünü azaltacak hem de Hindistan'a açılan yolların kontrolünü elde tutarak, sömürgeleriyle olan bağlantısının üstünlüğünü bir başka gücün eline geçmesini önlemiş olacaktı.

İngilizler, Birinci Dünya Savaşı döneminde Musul'a kadar olan Irak topraklarını işgal edecek ve bölgede gelişen yeni olaylar karşısında yeni stratejiler geliştirip, öngördüğü plânını uygulamaya çalışacaktır.

İngiltere, Fransa ve Rusya, İtalya'nın toprak taleplerini değerlendirerek 26 Nisan 1915 tarihinde Londra Antlaşması ile İtalya'nın; İngiltere ve Fransa 26 Nisan 1916 tarihinde imzalanan Petersburg Antlaşması'yla Anadolu topraklarının paylaşımındaki Rusya'nın isteklerini kabul ettiler¹⁹.

İngiltere Arapları Osmanlı Devleti'ne karşı ayaklandırmak için Mekke Şerifi Hüseyin ile temasa geçmiş, Şerif Hüseyin'e Arap yarımadası ile Suriye ve Irak'ı içine alacak bağımsız bir devlet kurdurtmayı vaad etmişti. İngiltere bu temaslarından Kasım 1915'te Fransa'yı haberdar etti. Fransa, Ortadoğu'da toprak elde etme hususunda ısrarlı olması üzerine, 9 ve 16 Mayıs 1916 tarihlerinde karşılıklı notalar vererek anlaşma yaptılar²⁰.

İngiltere ve Fransa, Rusya ve İtalya'nın isteklerini tatmin ettikten sonra, Ortadoğu'daki amaçlarını ele aldılar. Buna göre 26 Nisan 1916 tarihinde imzalanan Sykes-Picot Antlaşması'yla; Suriye kıyıları ve hinterlandıyla birlikte Kilikya, Kayseri dışında, Sivas, Elazığ, Maraş, Antep, Mardin Fransa'ya verilirken, İngiltere; Basra'dan Bağdat'a kadar Mezopotamya'yı ele geçiriyordu. Gerek Fransa ve gerekse İngiltere nüfuz bölgelerinde ilerde Arap konfederasyonu kurulacaktı. Filistin için de milletlerarası bir statü tasarlanmıştı²¹.

Hindistan Mütareke Bakanlığı Siyasî Şube Başkanı Sir Arthur Hirtzel, Sykes-Picot Antlaşması'na göre kurulması tasarlanan Arap devletinin kuzey

19 Fahir H. Armaoğlu, **Siyasî Tarih 1789-1960**, Ank. 1975, 430, 439.

20 Fahir H. Armaoğlu, **a.g.e.**, 440.

21 Y. T. Kurat, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Paylaşılması**, 12-13.

sınırı Kürtleri ikiye bölmekteydi. Buna göre; Kuzey bölümü Rusya'ya, Güney kısmı Fransa, İngiltere nüfuz sahasına ayrılıyordu. Hirtzel, bu bölüşümün gerçekleşmeyeceğine inanıyordu. Zira bu duruma göre; Ermenistan'a verilecek yer kalmıyordu.

Hirtzel, 6 Aralık 1919'da Bağdat'taki Sivil Komiserliğe telgraf çekerek, "**Kürdistan**"ın; "Ermenistan", Musul, Cezire ve Bağdat ile sınırlarının nereden geçeceğini sormuş, Bağdat'taki ajanların Hirtzel'e verdiği cevapta ise, Musul'un Irak arazisine dâhil edilmesi gerektiğini fakat Kürtlere verilecek mahallî muhtariyetin, İngilizlerin bölgeye tamamen yerleşmesinden sonra ele alınacağını uygun olacağı vurgulanmıştı²². Bu yazışmadan anlaşıldığına göre İngilizler, önce Musul'u kontrolleri altına alarak, bölgenin petrol yataklarına sahip olmayı birinci plânda düşünmüşlerdir. İngilizlerin gerçek emeli, bölge petrolünü ele geçirmek olduğundan, bu plânın gerçekleşmesinden sonra, belki de Kürt meselesini ele alma gibi bir stratejiyi izleme ihtiyacını da duymayabileceklerdi.

Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkan Osmanlı Devleti'nin İtilâf devletlerine bedel olarak imzaladığı Mondros Mütârekesi'nin kendisine getirdiği yükümlülük ve Türk tarafının istekleri karşısında, bölgeyle ilgilenen İtilâf devletlerinin bölgedeki istekleri, bölge sâkinlerinin bu iki istek karşısındaki tercihi, 1919 yılında bölgede gelişen olayların odak noktasını teşkil etmektedir.

Mondros Mütârekesi sonrasında Güneydoğu Anadolu'nun içinde bulunduğu durumu anlamak için, bu bölge üzerinde nüfuz tesis etmek isteyen devletlerden, başta İngilizler olmak üzere Fransa, Rusya, Amerika ve Almanya'nın isteklerine bakmak, bu devletlerin bölgeyi çepeçevre kuşatan İran, Irak topraklarındaki emellerini süzgeçten geçirmek gerekir. Diğer taraftan; bölge üzerinde, söz konusu bu devletler tarafından kurulmak istenen tahakkümün Türk devleti nezdinde nasıl ele alındığını ve Türkiye'nin aşîret reisleri vasıtasıyla da olsa, hâlâ bölge üzerindeki hâkimiyetini ve aşîretlerin bölgede gelişen olaylar karşısındaki tavrını ele almak lazımdır.

Avrupalı devletler, Doğu Anadolu'da tutunmak için, Ermeni ve Kürt meselelerini ele alarak, Ermenistan ve Kürdistan devletlerini kurmak istediklerini dünya kamuoyu önünde dile getirip, kurulması düşünülen bu devletler vasıtasıyla bölgeye hâkim olmayı plânlamışlardır. Bu plân ile ilgili olarak; devletlere-

22 M. K. Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu**, 61.

rasında birçok görüşme yapıp, Kürdistan ve Ermenistan'ın sınırlarının nasıl olacağı hususunda değişik görüşler ileri sürmüşlerdir. Küçük itirazlar dışında bu görüşlerin mutabık oldukları sınırlar şöyle tesbit edilmiştir. Kürdistan'ın sınırları; Musul, Kuzeyde Büyük Zap, Güneyde Diyale, Doğuda Türk-İran hududu, Batıda Erbil, Altıncöprü, Kifri ve Kerkük ile tesbit edildiğinden, Irak toprakları içinde yer alacak olan bir muhtar devlet olarak düşünülmüştür. Ermenistan ile ilgili sınır ise, henüz kesinleşmediği bildirilmiştir. Böylece bir dış destek ile Kürdistan, Ermeni devletinden ayrı düşünülmekte ancak, Kürtleri bir bayrak altına toplamanın mümkün olamayacağı da vurgulanmaktaydı²³.

Hindistan Müstemleke Nezâreti Siyâsî Şubesi'nin raporuna göre Kürdistan; Bitlis ve Van'ı içine alan: Ahmediye, Revanduz, Erbil, Altıncöprü, Süleymaniye, Kerkük, Kifri'yi içine alacak şekilde, Bohtan nehrinin güneyinden, Dicle ve Harran dağlarının doğusuna uzanan ve Doğuda İran sınırına dayanan bir coğrafi bölgedir.

Sykes-Picot Antlaşması Kürdistan'ı üçe bölmüş, Kuzey kısmı Ruslar'a, merkezî kısmı "A" mıntıkası olarak Fransızlara, Güney kısmı "B" mıntıkası olarak İngilizlere tevdi edilmiştir. Küçük Zap suyu İngiliz ve Fransız bölgelerini ayırmaktadır. Bu paylaşımda Türkler yok farz edilip, bölge Kürt çoğunluğu olarak düşünülmüştür. Arap, Yahudi, Ermeni ve Nestûriler²⁴ azınlık olarak nitelendirilmiştir²⁵.

Kürdistan'ın İngilizler için önemi Mezopotamya'ya yönelik stratejik mevzilere ve yine Irak'ın sulamasının bağlı olduğu Dicle'ye hâkim olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca askerî potansiyel açısından da önemlidir. "A" bölgesindeki tabii kaynakların muhafazası, Kürdistan olarak düşünülen bölgenin emniyetine bağlı olduğunun da düşünülmesi gerekmektedir²⁶.

Kürt devleti kurma girişimi gerek Kürt aşiretleri tarafından ve gerekse Millî Mücadele'nin liderleri tarafından kabul görmemiştir. Malatya valisi ve Harput mutasarrıfının bağımsız bir Kürt devleti kurmak için çalışan Noel ile işbirliği yapması hadisesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa 10 Mart 1919 tarihinde Sivas'tan

23 M. K. Öke, a.g.e., 62.

24 Bazı eserlerde "Nasturi" şeklinde de geçmektedir.

25 M. K. Öke, **Musul-Kürdistan Sorunu**, 62.

26 M. K. Öke, a.g.y.

Malatya'daki 15. Alay Komutanı İlyas Bey'e gönderdiği şifrede bu hususu açıkça belirtmiştir. M. Kemal, "*Kürtlük akımının kökünden sökülüp atılması ve kaçak hainlerin İngiliz parasıyla Kürtleri aldatarak Padişah ve askere karşı göndermeğe çalıştıkları, bunlara uyanların aman verilmeden ve acımaksızın yok edileceği, her yanda uygun yollardan bildirilerek, saf ve namuslu halkı hakikatten haberdar eylemek gibi tedbirlerin bir an evvel alınması pek önemlidir*"²⁷, demektedir.

---

27 Nutuk, Söylev; C. III, Vesika, 68, 1318.

FEN EDEBİYAT FAKÜLTESİ
101 NOLU DERSLİK
VI. OTURUM

Oturum Başkanı:
Prof. Dr. Hale ŞIVGIN

ANTEP’TE KUVÂ-YI MİLLİYE’NİN OLUŞUMU

Dr. Zeynep KALYONCUOĞLU*

ÖZET

Bu bildiri de Kuvâ-yı Milliye’nin Antep’te oluşumu ve teşkilatlanması üzerinde durulacaktır. *Silahlı savunma birlikleri* veya bir başka ifadeyle *milis kuvvetleri* olarak nitelendirilebileceğimiz Kuvâ-yı Milliye’nin Antep’te teşkilatlanması Kasım 1919 tarihinden sonra Fransızların işgalinden sonra gerçekleşmiştir.

Antep, I. Dünya Savaşı’nda işgale uğramadığı halde ve Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Türk hâkimiyetinde bırakılmasına karşın, İngilizler tarafından Mütareke’nin 7. ve 10. maddeleri gerekçe gösterilerek 15 Ocak 1919’da işgal edilmiştir. İngiltere ve Fransa aralarında, 15 Eylül 1919’da Suriye İtilafnamesi’ni imzalayarak Kasım 1919’dan sonra güney bölgemizin Fransızlara devrine karar vermişlerdir. Bölgeden İngilizlerin çekilip yerlerine Fransızların gelmesinden sonra Türkler tarafından işgallere karşı tepkiler artmaya başlamıştır. İşgallere karşı halkta oluşan mücadele azmi bütün yurttaki gibi Antep ve çevresinde de Müdafaa-i Hukuk düşüncesinin hızla büyüyüp gelişmesini sağlamış ve silahlı direniş için uygun ortamı hazırlamıştır.

Antep Kuvâ-yı Milliyesi, Cemiyet-i İslamiye ve ardından kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde oluşmuş ve teşkilatlanmıştır. Sivas Kongresi’nde, Mondros Mütarekesi’nden sonra tüm yurttaki işgaller karşısında kişisel, yerel ve bölgesel olarak başlayan direniş hareketlerinin bir merkez etrafında birleştirilmiştir. *Antep* örneğinde inceleyeceğimiz güney bölgemizdeki Kuvâ-yı Milliye teşkilatları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde ve “*Milî Ordu*” adıyla geliştirilerek bölük, tabur ve alay sistemine göre düzenlenmiş ve böylece *Kuvâ-yı Milliye’nin*, en küçük idari birimler olan köylere kadar teşkilatlanması gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Antep, Milli Mücadele, Antep’te Kuvâ-yı Milliye

* Türkiye Bilimler Akademisi, e-posta: zeynep.kalyoncuoglu@tuba.gov.tr

THE FORMATION OF NATIONAL FORCES IN ANTEP

ABSTRACT

In this study, it has focused on composing and formation of *Kuvâ-yı Milliye* (National Forces) in Antep. Organization of *Kuvâ-yı Milliye*, which is called as “armed defense forces” or in other words as “the militia forces” has been realized during the French occupation in Antep at November 1919.

Even though Antep was not occupied in First World War and leave off to Turkish domination according to Provisions of the Mondros Armistice, it has been occupied at 15 January 1919 during the citing 7th and 10th paragraph of the Armistice justified by United Kingdom. United Kingdom and France have signed Syria Agreement at 15 September 1919 and decided for giving southern region to French at November 1919.

After the retroceding of the Brits and occupying of French, The reaction against to occupations by Turkish people begun to increase. The fighting occur of the people has satisfied rapidly growing and developing the idea of Self-defense-Law and gave way to armed resistance in the Antep as well as in all country.

Kuvâ-yı Milliye of Antep has been formed and organized with establishing first *Cemiyet-i İslamiye* and then *Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*. Resistance movements, which have been began as personal, local, and regional movements in all country against occupations after Mondros Armistice, have been federated around a center with Sivas Congress. Establishments of *Kuvâ-yı Milliye* in south regions, which are analyzed under Antep case, are enlarged in name of under the name of “*National Army*” within “*Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti*” (Anatolia and Rumeli Self-defense Law Society) and arranged according the system company, battalion and regiment. Thus, also organization of villages which the smallest administrative units of *Kuvâ-yı Milliye* has been carried out.

Key Words: Antep, National Stuggle, National Forces in Antep

GİRİŞ

Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin nasıl ve ne şekilde oluştuğunu daha iyi görebilmemiz için onu ortaya çıkaran koşulları incelememiz gerekmektedir. Bu sebeple Mondros Mütarekesi'nin ve daha önce bölge üzerinde yapılan gizli paylaşım antlaşmalarının Güney bölgemiz ile ilgili hükümlerine kısaca göz atmak yerinde olacaktır.

Güney bölgemiz, I. Dünya Savaşı'nda işgale uğramadığı halde, Mondros Mütarekesi'nden sonra, mütarekenin 7. ve 10. maddelerine dayanılarak, 9-16 Mayıs 1916 tarihli Sykes-Picot Antlaşması'nı uygulamaya geçirmek amacıyla işgal edilmiştir.

Bilindiği gibi, İtilaf Devletleri Osmanlı İmparatorluğu'nu parçalamak ve paylaşmak amacıyla I. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak, planlarını gerçekleştirmek için gizli anlaşmalar yapmışlardır. Bu anlaşmalardan biri olan Sykes-Picot Antlaşması, 3 Ocak 1916'da Sykes-Picot Sözleşmesi adı verilen ve Güney Anadolu ve Arap topraklarının geleceği ile ilgili alınan kararlardan sonra imza edilmiştir. Bu antlaşmaya göre, Fransa, Suriye'nin tamamı ile Musul İli, Kilikya ve Orta Anadolu'nun Sivas'a kadar uzanan kısmını; İngiltere ise, Musul ve Fransa'ya ayrılan topraklar hariç, bütün Irak toprakları ile İran sınırından, Kızıldeniz'de Akabe'ye kadar olan bölgeyi, Hicaz, Necit ile Filistin'in güneyine düşen sınır kesimini alıyordu¹.

Mondros Mütarekesi'nin Güney bölgemiz ile ilgili hükümleri, 5. 7. 10. ve 16. maddeleridir. Mütarekenin bu maddelerine göre;

5. madde: *Hudutların muhafazası ve iç asayişin devam ettirilmesi lüzum görülecek askeri kuvvetten maadasının derhal terhisi, askeri kuvvetlerin miktar ve vaziyetleri, İtilaf hükümetleri tarafından, Osmanlı Devleti ile müzakere edildikten sonra kararlaştırılacaktır.*

7. madde: *İtilaf devletleri, emniyetlerini tehdit edecek vaziyet zuhurunda, herhangi bir sevkulceş noktasını işgal hakkını haiz olacaklardır.*

10. madde: *Toros Tünelleri'nin müttefikler tarafından işgali.*

16. madde: *Hicaz'da, Asir'de, Yemen'de, Suriye'de ve Irak'da bulunan muhafız kıtaatı, en yakın İtilaf komutanına teslim olunacaktır. Ve Kilikya'daki kuvvetle-*

1 Türk İstiklal Harbi, C IV. **Güney Cephesi**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1966, s. 7; E. E. Adamoff, **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı** (Çev. Hüseyin Rahmi), Belge Yay. , İstanbul 1926, s. 23.

rin intizamı muhafaza için gereken miktarından maadası, 5. maddedeki şartlara uyularak verilecek kararlar veçhile geri çekilecektir.

Mütarekede işgal edilecek yerler için kesin sınırlar belirtilmemesi, bunun yerine “Kilikya” gibi nereyi kapsadığı tam belli olmayan tarihi isimler konması, Toros Tünelleri ile bütün demiryollarının İtilaf Devletleri’nin kontrolüne verilmesi İtilaf Devletleri’ne büyük imkânlar sağlamıştır².

1) İngiliz İşgali

Mondros Mütarekesi Antep sancağını Türk hâkimiyetine bırakmasına karşın mütarekenin 7. maddesi de güvenliklerini tehdit etmesi durumunda emniyetlerini temin için işgal etme hakkını bahanesiyle gerekli olan yerlere asker sevk ederek 17 Aralık 1918’de Antep’e girmişlerdir³. İngilizlerin iskân mıntikasını genişletmek istemesinin bir nedeni de çok miktarda süvariye iyi şartlar altında iskân ettirebilmektir⁴. Görünürde sadece kışlamak ve yalnız işlerinin temin edilmesi amacıyla Antep’e gelen İngilizlere herhangi bir tepkinin gösterilmemesi üzerine İngilizler Antep’te kuvvetlerini artırmaya başladılar. Bu durum memur ve aydın kesimin endişe etmesine neden olsa da halkı telaşlandırmamak için ses çıkarmamışlardır. İngiliz işgalinin resmi olarak gerçekleştiği 15 Ocak’a kadar İngilizler de hiçbir şeye müdahale etmemişlerdi. İşgalden bir gün önce İngiliz işgal kuvvetleri komutanı General Mc Andrew Antep’e gelerek, Antep’in ileri gelenleri ve genç aydınlarından tanınmış kişileri yanına çağırarak, şehirde asayişin bozulmaması, şayet böyle bir durum meydana gelirse buna sebep olanların cezalandırılacaklarına ilişkin tehditte bulunmuştu.

Ertesi gün İngilizler, 15 Ocak 1919’da Mondros Mütarekesi’ni gerekçe göstererek Antep’i, 3. Hintli süvari tugayı, kuvvetli bir süvari müfrezesi, bir batarya top ve otomobilli makinalı tüfek birlikleriyle işgal etmiştir⁵. İşgal gerçekleşir gerçekleşmez İngilizler telgrafhaneye sansür koymuşlar, resmi ve gayri resmi her

2 **Türk İstiklal Harbi**, C I, s. 45.

3 **Türk İstiklal Harbi**, C IV. s. 49; s. 27.

4 ABADİ, **Türk Verdünü Gaziantep (Antep’in Dört Muhasarası)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1959; s. 17; ABADİ, **Gaziantep Fedaileri (Gaziantep’in dört muhasarası)**, İstanbul 1970, s. 19.

5 Ali Nadi Ünler, **Türk’ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması**, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul 1969, s. 11-12.

türlü haberleşmeyi sansüre tabi tutmuşlardır⁶. İngilizler, işgal günü Antep'te Ermeniler tarafından büyük bir sevinç içinde törenlerle karşılanmışlardı. İşgalle birlikte I. Dünya Savaşı sırasında Suriye'ye sürülmüş olan Antepli Ermeniler şehre gelmeye başlamışlardı. Bunlara, Anadolu içleriyle Sivas, Kayseri gibi diğer illerden Suriye'ye sürülmüş olan Ermeniler de katılmıştı⁷. Böylece 50. 000'e yaklaşan sayıda Ermeni, Antep'te toplanmış oldu. Türklere karşı kin ve düşmanlık besleyen bu kalabalık Ermeni topluluğu ellerine geçen her fırsatta Türklere hakaret, zulüm ve işkence de bulunuyorlardı. Tercümanlarının hepsi Ermeni olan İngiliz işgal güçleri, Ermenilerin Türklere hakkında attıkları yalan ve iftiralarına inanıyorlardı. Buna karşın her türlü hakaret, iftira ve zulme uğrayan Türklerin şikâyetlerine aldırış etmiyorlardı.

23 Ocak 1919'da İşgal Kumandanı General Mc. Andrew, mutasarrıf başta olmak üzere şehrin ileri gelenlerini karargâhına çağırarak işgali bildiren notasını okumuştur. Ardından bu kişiler, Ermeni tehcirinden sorumlu oldukları bahanesiyle tutuklanarak sorgusuz sualsiz Halep'e oradan da Mısır'daki esirler kampına gönderilmişlerdir⁸.

Ermenilerin iftiralarıyla hareket eden İngiliz İşgal Kumandanlığı, 8 Mart 1919'da halkın elindeki bütün silah ve cephanenin teslimini isteyen bir beyanname yayınlayarak, evinde ve elinde silah bulunduranların idam edileceklerini ve ailelerinden yüz altın lira alınacağını bildirmiştir. Ayrıca, beyannamenin ilanınin ertesi günü şehrin belli noktalarına makineli tüfekler yerleştirerek silahların derhal teslim edilmesini istemişlerdir. Herkes bu yıldırma politikası karşısında elindeki bütün ateşli ve kesici silahları o gün akşama kadar İngilizlere teslim etmişlerdi⁹. İngilizler bununla da yetinmemişler, 15 Mart 1919'da ikinci bir beyanname yayınlayarak halkın elindeki silahların hepsi teslim edilmediğinden 17 Mart'tan itibaren bütün mağaza, dükkân, han ve kahvelerin gece-gündüz kapatılmasını emretmişler, camilerde ibadet dışındaki toplantıları yasaklamışlardı. Ekmekçiler, un değirmenleri, eczaneler, buğday ve süt satanlar yasağın dışında tutulmuştur. Kasaplar yasağa tabi olduğundan günlerce kapalı kalan dükkânlarda etler kokmuş, çarşı ve sokaklar pis kokudan geçilemez olmuştu. Yasaklar 15 gün devam etmiş, 30 Mart'ta yayınlanan üçüncü bir beyanname ile

6 Ayhan Öztürk, **Milli Mücadele'de Gaziantep**, Geçit Yayınları, Kayseri 1994, s. 29.

7 Ünler, **a.g.e.**, s. 11-12.

8 **a.g.e.**, s. 11-13.

9 Ünler, **a.g.e.**, s. 14; Öztürk, **a.g.e.**, s. 31.

31 Mart'tan itibaren dükkân ve kahvehanelerin akşam saat yedide kapatılması, halkın akşam saat dokuzdan sabahın dördüne kadar evlerinden çıkmamaları istenmişti. Bu dönemde Türk halkı öyle bir baskıya tabi tutulmuştu ki sokakta iki kişi karşılıklı konuşmak bir yana selamlaşamaz hale gelmişti.

Ermenilerin bu tahrik ve baskıları arttıkça halktaki savunma azmi de artıyordu. Bu durum İngilizlerin gözünden kaçmamış, bir süre sonra İngilizler, Ermenilerin Türkler hakkındaki iftira ve tahriklerine kanmamaya başlamışlardı. İngiliz İşgal Kumandanlığı, işgalin son günlerinde Türklere karşı daha iyi davranmaya başlamış, hatta Hintli Müslüman askerler aracılığıyla Türklere silah ve cephane dağıtmak için teşebbüse bile geçmişlerdi¹⁰. Hatta İngilizler, asayiş otomobilli keşif kollarıyla birlikte memleket içindeki asker tarafından temin etmişler ve hiçbir suretle Türk idaresine müdahale etmemişlerdi. Polis ve jandarmayı tamamen serbest bırakarak hiçbir iç işine karışmamışlar ve "istihbarat şubesi" vasıtasıyla siyasi durumu takip ederek telgrafların sansür edilmesine de göz yummuşlardır. Fakirlere de yardım teklifinde bulunmuşlardır¹¹. Ancak, Türkler bunun bir tuzak olduğunu düşünerek, İngilizlerin bu yardımına yanaşmamışlardı¹². İngilizlerin böyle bir girişimde bulunmalarının nedeni, kendilerinden sonra orayı işgal edecek Fransızların işini zorlaştırmaktı.

2) İngilizlerin Bölgeyi Fransızlara Terketme Kararı

İngiliz ve Fransızlar arasında M. Sykes - G. Picot Protokolü'ne göre, işgal bölgesinde İngilizler askeri yönetimden, Fransızlar ise mülki yönetimden sorumlu olacaklardı. Aynı protokole göre, İngilizler, Adana ve çevresine demiryolu ile Suriye'den, savaş gemileriyle de İskenderun limanına getirdikleri kuvvetlerle Adana ve çevresini işgale başlamışlardı. Bir süre sonra da Fransızlar, İskenderun ve Mersin limanına çıkardıkları kuvvetlerle bu işgali tamamlamışlardı¹³.

I. Dünya Savaşı sırasında gizli olarak imzalanan Sykes-Picot Antlaşması geçince, Osmanlı Devleti hâkimiyetindeki Basra Körfezi'nden, Musul'a kadar

10 Ünler, **a.g.e.**, s. 14-15; Saral, **a.g.e.**, s. 266.

11 ABADİ, Türk Verdünü Gaziantep, s. 17; ABADİ, Gaziantep Fedailerini, s. 20; Öztürk, **a.g.e.**, s. 33.

12 Ünler, **a.g.e.**, s. 15.

13 Esat Özoguz, **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934, s. 20, 21; Kemal Çelik, **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, TTK Yay., Ankara 1999, s. 67.

olan bölge İngiliz nüfuz alanı, Adana, Mersin, Antep, Maraş ve Musul vilayetleri ile Suriye toprakları da Fransız nüfuz alanı olarak kabul edilmişti.

İngiltere bu bölgeyi, kendi nüfuz bölgesi ile Rusya arasında tampon bölge oluşturmak amacıyla, Fransızlara bırakmak istemişti. İngiltere, eskiden beri Irak ve özellikle zengin petrol yataklarına sahip olan Musul'u istiyordu. Fakat savaş koşulları nedeniyle antlaşma sırasında Musul bölgesini istemeyerek de olsa Fransa'ya bırakmak zorunda kalmıştı. I. Dünya Savaşı sırasında yapılan gizli paylaşım antlaşmalarının hepsi uygulamaya geçmese de Osmanlı topraklarının paylaşılmasında İtilaf Devletleri için pusula işlevi görmüştü. Rusya'nın 1917 Bolşevik Devrimi ile ülkesinde iç karışıklıklar çıkması dolayısıyla Rusya'nın savaştan çekilmesi, bu devletlerin arasında paylaşım anlaşmaları konusunda anlaşmazlıklara neden olmuştu.

İngiltere, I. Dünya Savaşı'nda, Filistin, Irak ve Suriye cephelerinde tek başına savaşarak Osmanlı Devleti'ni yenmişti. Savaşın bütün yükünü kendisinin çektiğini düşünen İngiltere, Mondros Mütarekesi görüşmelerine Fransa'yı dahil etmemişti. Savaş sonrasında stratejisini değiştirmek isteyen İngiltere, Fransa'ya vermesi gereken Musul'u kendi elinde tutmak için Kilikya'yı geçici de olsa işgal etmiştir. Ayrıca, tampon bölgenin sınırını daha kuzeye çekmeye çalışmıştır¹⁴.

Fransa, bölgede çıkarları olduğunu sert bir dille belirtmesine rağmen, İngiltere, bölgeden çekilmek için Filistin'de nüfuzunun tanınmasını ve Musul bölgesinin kendisine bırakılmasını şart koşmuştur. Bu konuları görüşmek üzere Aralık 1918'de Clemenceau ile Lloyd George bir araya gelmişler ve Clemenceau, doğu sorununda anlaşmaya varılması isteğini dile getirmiştir. Lloyd George ise, Filistin üzerinde İngiliz himayesinin tanınması ve Fransa'nın Musul bölgesindeki haklarından vazgeçmesi karşılığında, İngiltere'nin de Almanya'nın Türk Petrolleri Şirketi Payından % 25'ini Fransa'ya devredebileceğini belirtmişti¹⁵.

9 Şubat 1919'da İngiliz Dışişleri Bakanlığının Musul ile Suriye'nin önemli bir bölümünde haklarının tanınması isteğine karşılık Fransa, Suriye'nin tamamının mandaterliğini istemiştir. Bu görüşmeler üzerine İngiltere ve Fransa, ABD'de İtalyan delegelerinin katıldığı birtakım toplantılar yapmışlardır. Lloyd George, Clemenceau'nun 7 Mart 1919'da dile getirdiği Suriye'nin tamamı ve

14 Yaşar Akbıyık, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1999, s. 48.

15 Laurence Evans, **Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924**, çev. Tefik Alanay, İstanbul 1972, s. 114; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 49.

Kilikya'daki manda isteklerine karşı çıkararak, Fransa'nın Faysal ile anlaşmadan Suriye'yi işgal etmesinin kanlı bir savaşa yol açabileceğini, bu nedenle, sadece kıyı şeridini elde tutmakla yetinmesi gerektiğini belirtmiştir. Buna karşılık Fransa, isteklerinde herhangi bir değişiklik yapmamış ve İngiltere'yi Sykes-Picot Anlaşması'na uymamakla suçlamıştır.¹⁶

Fransa, 20 Mart 1919'da toplanan Dörtler Konseyi'nde Arapları Türklerden ayırmak, İngiliz ve Fransız istekleri konusunda daha sonra karar vermek gerektiğini ileri sürmüştür. Ancak o sırada bölgedeki Fransız kuvvetleri, İngiliz kuvvetlerine göre, bölgenin işgali için yeterli durumda değildi. İngilizler, bu durumu iyi değerlendirerek, Fransa'ya, Suriye ve Toros geçitlerindeki askerlerini geri çekeceklerini bildirdiler. Buna karşılık Fransa'da basın, kamuoyu ve aydınlar, kendi işgal bölgelerindeki yetkilerin İngilizlere bırakılmasına tepki göstermişlerdi. İngilizler bu ortamdan yararlanarak, Fransa'yı kendi istekleri doğrultusunda bir antlaşma imzalamaya zorlamışlardır.

26 Nisan 1919'da İngiltere ve Fransa arasında yapılan Long-Berencer Petrol Antlaşması ile Rusya, Romanya ve İngiliz ve Fransız sömürgeleriyle Mezopotamya'da bulunan petrol bölgelerindeki münasebetleri yeniden düzenlendi. Bu doğrultuda, Fransa, petrolün yüzde yirmi beşini kullanabilecekti.¹⁷ Suriye İtilafnamesini hazırlayan ortam işte bu şekilde gelişti.

3) Suriye İtilafnamesi

1919 yılı Mayıs ve Haziran aylarında bölgeye Fransız takviye birlikleri sevk edilmesine rağmen komuta ve otoritenin İngilizlerde kalması, Fransa'da hükümet üzerindeki baskıları yoğunlaştırmıştı. Temmuz 1919'da Clemenceau ile Lloyd George arasında yapılan görüşmeler sonucunda Adana, Maraş, Antep ve Urfa ile Suriye'nin bir kısmında İngiliz birliklerinin yerini Fransız kuvvetlerinin almasına Şam ve Halep şehirlerinde İngilizlerin yerlerini Şerif Hüseyin'in birliklerine bırakmasına ilke olarak karar verilmiştir.¹⁸

Lloyd George, Clemenceau ile görüşmeler çerçevesinde Fransız ve Araplara sunulmak üzere bir muhtıra hazırlamıştı. Lloyd George'un 13 Eylül 1919'da

16 Evans, **a.g.e.**, s. 134.

17 Harry Howard, Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok etme Planları, **BTDD**, Eylül 1970, Sayı: 36, s. 24.

18 Akbıyık, **a.g.e.**, s 53.

Paris'te yapılan bir toplantıda Clemenceau'ya verdiği bu muhtıraya göre, İngiliz ordusu Suriye ve Kilikya'yı derhal tahliye edecek ve bölgenin sorumluluğu Arap ve Fransız kuvvetlerine bırakılacaktı. İngiliz kuvvetleri Filistin'de kalacak, aynı zamanda Musul da dahil olmak üzere Mezopotamya İngiltere'ye tabi olacaktı. İngiltere buna karşılık, Ermenileri himaye sorumluluğunu üstlenen Fransız kuvvetlerinin Kilikya'ya gönderilmesini kabul etmiştir¹⁹.

15 Eylül'de Dörtler Konseyi'ne resmen sunulan muhtıra üzerindeki görüşmeler sonucunda "Suriye İtilafnamesi"²⁰ olarak bilinen İngiliz-Fransız Antlaşması imzalandı. Buna göre, 1 Kasım 1919 tarihinden itibaren, İngiliz kuvvetlerinin Kilikya ve Suriye'den çekilmesi ve yerlerini Fransızlara terk etmesine, Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerinin Arap devleti sınırları içerisinde yer almasına, Sykes-Picot çizgisinin batısındaki garnizonların Fransızlara verilmesine karar verilmişti. Ayrıca, antlaşma gereği sivil yönetim Osmanlılarda kalacak, askeri otorite Fransızların elinde olacaktı²¹.

15 Eylül 1919'daki bu antlaşmayı takiben, Mareşal Foch, Kilikya için General Dufieux komutasındaki 156. Piyade Tümeni'nin tahsisini gerekli görmüştür.²²

İtilafnameyi haber alan İstanbul Hükümeti adına Harbiye Nazırı Cemal Paşa, Kolordu Komutanlıklarına birer telgraf çekerek bilgi vermişti. Cemal Paşa, 1916'da Edvard Grey ile Cambon arasındaki antlaşma esas alınarak, 17 Eylül 1919'da İngilizlerle Fransızların "Suriye İtilafnamesi" adı verilen bir antlaşma yaptıklarını bildirmiş ve antlaşma maddelerini açıklamıştır. Harbiye Nezareti'nin şifresine göre antlaşma maddeleri şu şekildedir:²³

a) Şarkta, Fransız nüfuzuna dahil olması lazım gelen havalide iki mıntıka tefrik edilmiştir. Bunlardan biri, şimdiye kadar mevcut bulunan İngiliz kıtaatı yerine, Fransız kıtaatı ikame olunacak mıntıka ve diğeri de Fransa tarafından işgal edilmemek şartile İngilizler tarafından tahliye olunacak mıntıkadır. İtilaf-

19 Evans, **a.g.e.**, s. 215; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 53.

20 Gotthard Jaeschke, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991, s. 46'da "Paris Uzlaşması" olarak geçmektedir.

21 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 54.

22 Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996. s. 13.

23 Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1969, s. 359-360; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 57, 58.

name, bu mıntıkadan birincisi(ni) “Mavi Mıntıka”, ikincisi(ni) ise “A Mıntıkası” namile tevsim edilecektir.

b) Bu mıntıkalardan birincisi Kilikya’yı, Kürdistan’ın bir kısmını ve Suriye’nin sahil mıntıkasını ihtiva, binaenaleyh bizi en ziyade alakadar eder ki, hududu Beyrut’un cenubundan başlar. Şarka ve sonra şimale teveccüh eder. Şam, Hama, Humus, Halep şehirleri(ni) dahilinde bulundurmak üzere Sivas’a gider. Ve bu şehirleri de dahiline alarak, bir hatt-ı müstakim üzere cenuba teveccüh ve Mersin’in biraz garbinde denize münthehi olur.

c) İkincisi, Halep, Humus, Hama ve Şam şehirlerini ihtiva eder mıntıkalardır. Birinci Mavi Mıntıkada” Fansız memurini orada teessüs edecek bir hükümet-i mahalliye ile bil-ıtilaf arzu ettikleri gibi bir kontrol veya direkt veya indirekt bir idare tesisine salâhiyettar olacaklar.

d) İkinci, “A Mıntıkası”nda, iki Fransız bir Arap Hükümeti veya bir Arap Hükümet-i Müttehıde-i Müstakilesi(ni) tanımaya mecbur bulunacaktır. A Mıntıkasında, Fransa’nın teşebbüsat-ı sınaîye ve istikrazat-ı mahalliyede hakk-ı rüçhanı bulunacak ve Arap Hükümeti, ecnebi müşavir veya muallim celbine lüzum görürse, bunları münhasıran Fransa’dan celb eyleyecektir.

e) Musul ve havalisi, şimdilik yine İngilizlerin taht-ı işgalinde kalacaktır.

f) Bütün bu havalideki Fransız kıtaatı Beyrut’da bulunacak olan Fransız Generali Gouraud’nun emrinde olacaktır.

g) Mavi Mıntıkada, Fransızlar’ın, Senegalli ve Cezayirli’den mürekkep olmak üzere, 30 bin kadar askeri bulunacağını ve bunun cengâver kabilelerle meskûn olan vasi mıntıkanın işgali için kâfi olduğunu ve Kuvâ-yı Milliye merkezine yaklaştıkça tehlikenin artacağını, Maten gazetesi 29 Teşrin tarihli nüshasından yazıyor.

h) General Allenby, Fransızlara Türklerin Araplarla muhtemel ittifakını beyan ve bu mıntıkayı işgal için çetin müsademeler yapmaya mecbur kalacakları cihetle, Araplarla uzlaşmalarını tavsiye ediyor.

i) Bu itilafname, Emir Faysal’ın son defa Suriye’den Marsilya’ya muvasalatından bir gün akdem akdedilmiş ve Faysal, bunu tadil ettirememiştir. Bu İtilafnameden, bizim kadar, belki bizden daha ziyade Araplar’ın da müteneffir oldukları muhakkaktır. O cihetlere Emir Faysal’ın, geçenlerde Paris gazetelerine vaki olan bir beyanatına nazaran, başka hiçbir ümitleri kalmazsa, haklarını müdafaaya şıtab edecekleri muhakkaktır. Lloyd George’un son nutku ve Araplar’ın

İngilizler tarafından mütemadiyen teslih ve ihzar edilmekte oldukları da şayan-ı dikkattir.

j) İşbu şifre XIII, XV, III, XII, XX Kolordulara tebliğ edilmiştir.

Antlaşmanın son maddesinde görüldüğü gibi, İngiltere bir yandan bölgeyi Fransızlara devrederken, diğer yandan Suriye'deki Arapları Fransa aleyhine silahlandırmıştı. İngilizler, Türklerin Anadolu'daki Fransız işgalini kabul etmeyecek karşı koyacağını da çok iyi biliyorlardı. Fransızların bölgeyi İngilizlerden devralırken yeterli kuvvete sahip olmadığını da belirtmek gerekir.

4) Mustafa Kemal Paşa ve Suriye İtilafnamesi'ne Tepkiler

İngilizlerin Güney Anadolu'daki vilayetlerimizi Fransızlara devretmesi ve Fransızların bu bölgeyi işgal hazırlıkları ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa, "İtilaf devletleri, Doğu Anadolu'da büyük bir Ermenistan kurulmasının mümkün olmadığını anlamışlar, Adana, Maraş, Antep ve Urfa havalisinde, Diyarbakır'ın da katılması ile "Küçük Ermenistan" kurulmasını kararlaştırmışlardı. Bu nedenle, bölge halkı işgale tepki göstermediği takdirde, Fransızların cüreti artacaktı. Bu cüreti kırmak için, bu bölgelerde gizli teşkilatlar kurulmalı, halkı işgale karşı teşkilatlandırılmalı ve milli müfrezeler kurularak, Fransız müesseseleri ve kuvvetleri vurulmalı"²⁴ görüşünde idi.

Mustafa Kemal Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi adına bir tamim yayınlıyarak, Suriye İtilafnamesi'nde alınan kararları bütün Türk milletine ve bölge halkına duyurmuştur. Tamimde, 1916 Sykes-Picot gizli antlaşması esas alınarak, 15 Eylül 1919'da yeni bir antlaşma imzalandığı, milletin Erzurum ve Sivas Kongrelerinde mukaddes ve meşru hukukunu müdafaada azimli ve kararlı olduğunu ilan ettiğini ve bu gibi kararlara asla boyun eğmeyeceğini belirttiikten sonra, vatani ve milleti ilgilendiren bu antlaşmadaki önemli kararları şöyle açıklamıştı:²⁵

"a) Vatanımızda, İngilizler'in haksız yere işgal etmiş oldukları bölgeleri bu defa tahliye ile Fransızlar, haksızlık üzerine haksızlık olmak üzere işgal ederek işe başlayacaklardır.

b) Halep'i hariçte bırakarak, bu şehrin batısından geçen ve Urfa, Antep, Ma-

24 Çelik, a.g.e., s. 114-115.

25 Açıksöz, 16 Kasım 1919, s. 21; İrade-i Milliye, 17 Kasım 1919, s. 12 Nimet Arsan, Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri, C IV, Ankara, 1964, s. 120.

raş ve Adana vilayetlerini içine alarak, Harput ve Sivas'a kadar uzanan, Sivas'dan Mersin'in batısına ulaşan sınır içindeki çoğunluğu Türk olan topraklar, Fransız nüfuzu ve idaresi altına girecektir.

c) İtilafnamenin, Suriye'ye ait kısmında, Beyrut vilayetinin Fransızlar tarafından işgal edileceği bildirilmektedir. Bu durum, dindaşlarımızı en zengin topraklarından mahrum edecektir.”

Mustafa Kemal, Harbiye Nezareti'ni de bu konuda (26 Ekim 1919 tarihli) bir yazıyla uyarılmıştı. Bu yazıda, Urfa, Maraş ve Antep'in bu defa da Fransızlar tarafından, mütarekeye aykırı olarak işgal edileceği haberinin bütün halkı heyecana sevkettiğini, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin bu gibi işgallere karşı müdafaa ve mukavemet fikrini kabul ettiğini, tarafsız kalmanın mümkün olmadığını, bölge halkının önce işgali protesto edeceğini, Fransızlar, bu protestolara itibar etmezlerse, milletin her vasıtaya başvurarak, bütün varlığıyla işgale karşı koyacağını belirtmişti. Mustafa Kemal ayrıca, merkezi hükümetin de milleti itham ve mesuliyet altında bırakmamak üzere, gerekli tedbirleri almasını istiyordu²⁶.

Ali Rıza Paşa Hükümeti, işgal kuvvetlerini mahalli bir silahlı ayaklanma veya savaşla uzaklaştırmak üzere, memleket içinden silahlı kuvvetler oluşturmaya başarılı olmayacağı, aksine düşmanlığı artıracığı ve devleti her açıdan yeni güçlülere düşüreceği görüşündeydi. Mustafa Kemal, İstanbul Hükümeti'nin bu görüşüne karşı çıkmıştır²⁷. Mustafa Kemal'e göre: Antep, Adana, Maraş ve Urfa şehirlerini üst üste haksızlıkla işgal eden, Mütarekeden sonra İstanbul'da, Türk'ün hukukunu ayaklar altına almakta mütteliklerinden ileri giden, şimdi de Ermenistan'ın kurulması fikrinde İngilizlerle anlaştıktan sonra, Diyarbakır vilayetine de göz diken Fransızların hoş tutulmasında Türk milletinin ne kazancı olacağına kimsenin aklı ermektedir. Batı'nın taassup ve riyakârlığı bir millette herhangi bir tepki görmezse, o milleti hakir görür ve hain maksatlarını tatbika başlar. Bu nedenle, millet avazı çıktığı kadar bağırmalı ve böylece Türk milletinin hayatına kastetmiş olan Avrupa'ya karşı hayat hakkına sahip olduğu ispat edilmelidir²⁸.

Suriye İtilafnamesinin uygulamaya konularak, İngilizlerin Adana, Maraş, Antep ve Urfa'dan çekilmesiyle Fransızların bu bölgeleri mütarekeye aykırı ola-

26 ATASE Arşivi İSH., K: 200, G: 136, B: 136-1; Bekir Sıtkı Baykal, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, TTK Yay., Ankara 1989, s. 35.

27 **Türk İstiklal Harbi**, C I, s. 32; Akbıyık, **a.g.e.**, s. 81; Çelik, **a.g.e.**, s. 116.

28 Baykal, **a.g.e.**, s. 34-53.

rak işgale başlaması üzerine, tüm yurttaki vilayetlere ve Heyet-i Merkeziye idarelerine gönderdiği 6 Kasım 1919 tarihli tamimde: “İngilizlerin, adı geçen bu yerlerden çekilmesini takiben Fransız işgalinin başladığını, İstanbul Hükümeti'nin, bu hareketi İtilaf Devletleri nezdinde protesto ettiğini, işgal edilen bölge halkının da düzenlediği mitinglerle, Osmanlı vatanının ayrılmaz bir parçası olduklarını dünyaya ilan ettiklerini” ifade etmiştir. Ayrıca, bütün Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti heyetleri ve idareleri ile belediye başkanlarının, Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan bu yerlerin haksız olarak Fransızlar tarafından işgal edildiğini, telgraflarla İtilaf Devletleri elçiliklerine, Avrupa ve Amerika kamuoyuna duyurmasını, bununla ilgili protestolarda bulunulmasını ve bu haksızlığın düzeltilmesinin kararlı bir dille ifade edilmesini bildirmiştir²⁹.

Mustafa Kemal, işgaller karşısında bu kararlı tutumunu dış basına da duyurmuştur. Bu amaçla, Le Temps gazetesine verdiği demecinde, mütareke hükümlerine göre anavatan hudutları dışında bırakılan Aydın, Konya, Adana, Musul gibi Türk nüfusunun büyük çoğunlukta olduğu vilayetleri, Osmanlı Devleti'nden ayırmaya imkân olmadığını ve milli hareketin sarsılmadan devam edeceğini ilan etmiştir³⁰.

Mustafa Kemal'in bütün vilayet ve Heyet-i Merkeziyelere gönderdiği, işgalin protesto edilmesini isteyen tamimi üzerine, Türkiye'nin her tarafında protesto ve mitingler yapılmıştır. İngiliz kaynaklarına göre, Türkiye'nin çeşitli il ve ilçelerinden 81 adet protesto telgrafi gelmiştir³¹.

Suriye İtilafnamesi ve güney bölgelerimizin Fransızlar tarafından işgali özellikle Anadolu basınında geniş yer bulmuştur. Kastamonu'da çıkan *Açıksöz*, Erzurum'da *Albayrak*, ulusal direnişin sözcülüğünü yapan ve bir nevi yayın organı olan Sivas'ta çıkan *İrade-i Milliye* gazeteleri bu protestolara sayfalarında geniş yer vermişlerdir.

5) Fransız İşgali

Suriye İtilafnamesi gereğince, İngilizlerin Antep'i terk etmesinden sonra yeni bir yabancı işgalini istemeyen Antep halkı, nasıl bir hareket tarzı takip etmeleri gerektiği konusunda Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya

29 *İrade-i Milliye*, 17 Kasım 1919, s. 12; Arsan, *a.g.e.*, s. 115.

30 Akbıyık, *a.g.e.*, s. 82.

31 Ahmet Hulki Saral-Tosun Saral, *Vatan Nasıl Kurtuldu*, Türkiye İş Bankası Yay., Ankara 1970, s. 268; Akbıyık, *a.g.e.*, s. 83-110.

müracaatta bulunmuşlardı. Mustafa Kemal Paşa'nın direktifleri doğrultusunda faaliyetlere başlanmıştı. Bu amaçla 22 Ekim 1919 Cuma günü Cami-i Kebir'de bir toplantı düzenlenerek *İngilizler gittikten sonra hiçbir devletin memleketi işgali mütarekenameye muvafık olmadığına* ilişkin bir metin, İstanbul'daki İtilaf Devletleri mümessillerine, Antep'teki İngiliz irtibat subaylarına ve Sadarete gönderilmiştir³².

25 Ekim 1919'da Antep'te otuz bin kişinin katıldığı büyük bir miting düzenlenmiştir. Mitingte alınan kararlar miting heyeti adına Belediye Reisi Mehmet Lütfi imzasıyla ilgili makamlara duyurularak, Sulh Konferansı'na ulaştırılması istenmiştir: Metinde şöyle denilmektedir:

“Mütareke zamanında Ayıntab şehri hiçbir devlet tarafından işgal edilmemiş idi. Fakat İngilizlerin Halep'teki kuvvetleri emniyet altında bulundurmak için mütarekeden iki ay sonra şehrimize bir miktar asker sevk etmişlerdi. Ahalimiz öteden beri kanunlara bağlı ve itaatlı olduklarını ve aramızda bulunan Hristiyan vatandaşlarımızın mal, can ve ırzını, kendi can ve ırzımız gibi muhafaza etmekte olduğumuzu İngilizler kendi gözleri ile görmüşlerdir. Bu defa Halep'teki askeri kuvvetlerini kaldırdıkları için, burada kuvvet bulundurulmasına lüzum kalmadığına kanat getirerek, yakında Ayıntab'dan çekilmeye karar verdiklerini işitiyoruz. İngilizlerin de işgal ve meşru haklarımıza gösterdikleri hürmetten dolayı teşekkür ederiz.

İngiltere'nin burada bulunduğu müddet zarfında müşahade ettikleri vechile, Ayıntab şehri nüfusunun yüzde doksanı ve binden fazla köyleri kemalen Türk ve Müslüman olduğu gibi, emlak ve arazinin büyük çoğunluğu dahi Müslümanlar'a ait olduğundan, tarihen ve muhiten Suriye ile bir alakamız yoktur. Wilson Prensipleri mucibinde bizi kendi mukadderatımıza hakim kılmak insaniyet ve vicdan nokta-i nazarından Birleşik Devletler'in borcu olduğundan İngilizlerden sonra herhangi bir devlet işgale teşebbüs ederse izzet-i nefsimizi rencide edeceği cihetle, olabilecek bu işgali bütün mevcudiyetimizle reddeder ve katiyen kabul edemeyeceğimizi beyan ile beraber yakın bir zamanda Paris'de karar altına alınacak olan mukadderatımızın kayıtsız şartsız milli istiklalimizin korunmasını, meşru haklarımızın müdafaasını insanlık ve medeniyet namına rica eyler ve iş bu milli arzumuzun Sulh Kongresi'ne izahını istirham eyleriz.”³³

32 Öztürk, a.g.e., s. 53, 54.

33 **İrade-i Milliye Gazetesi**, 27 Ekim 1919; **İzmir'e Doğru Gazetesi**, 20 Kasım 1919 No. 2; **ABADİ, Türk Verdünü Gaziantep**, s. 108-109; **Ünler, a.g.e.**, s. 176-177. Öztürk, a.g.e., s. 54-55;

26 Ekim 1919'da İngilizler birliklerini Antep'ten çekmeye başlarken, aynı gün iki Fransız subayı Antep'e gelerek telgrafhaneye sansür koymuşlardır. 27 Ekim 1919'da Ermeni ve Fransızlardan teşkil edilmiş 200 kişilik Fransız kuvveti Antep'e gelmiştir. Fransızlar, Antep ve çevresinin işgali için oluşturdukları 2000 kişilik iki Fransız fırkası³⁴ ile 29 Ekim 1919'da Antep'e girmiş ve buradaki Ermenilerin sevinç gösterileri arasında karşılaşmıştır³⁵.

30 Ekim 1919'da İngiliz işgal birlikleri komutanı ile Fransız işgal birlikleri komutanı bir toplantı yaparak, Antep halkı için yayınlayacakları beyannamenin esaslarını hazırlamışlardır. Beynamede, Paris'teki İtilaf Meclisi'nin kararıyla Antep'i işgal eden İngiliz birlikleri yerine İtilaf kuvvetlerini temsilen Fransız birliklerinin geçeceği, din ve milliyet farkı gözetilmeyeceği, halkın güven ve huzur içinde işlerine devam etmeleri ve bu işgal ile Osmanlı idaresinin tasarruflarına müdahale edilmeyeceği belirtiliyordu³⁶. Oysaki uygulamalar bunun aksini göstermiştir. Fransızlar, işgal için getirdikleri kuvvetin çoğunun Ermeni askerlerden oluşturmuşlar ve bu Ermeni askerlerden çeteler teşkil etmişlerdir³⁷.

Diyarbakır'daki 13. Kolordu Kumandanlığı da Fransız İşgal Kumandanlığı'na telgrafla işgali protesto ettiğini, işgal devam ettiği takdirde Fransız menfaatlerine uygun gelmeyecek elim hadiselerle sebep olacağını bildirmişti³⁸.

5 Kasım 1919'da son İngiliz birlikleri Antep'ten çekilirken, Fransız birlikleri Ermenilerin taşkın gösterileri arasında şehir dışındaki Kolej'i, Zerdalilik'teki ve diğer semtlerdeki İngilizlerin bıraktıkları yerleri işgal etmişlerdi. Bu sırada, binlerce Ermeni çılgın sevinç gösterileriyle Fransız birliklerini karşıyordu. Antep'i işgal eden Fransız birlikleri, Milli Ermeni Alayı'nın 3. Taburu'yla 412. Piyade Alayı'ndan bir takım ve bir Afrika avcı takımından oluşmaktaydı. İşgal kuvvetlerinin arasında milli Ermeni alayı'nın olması, Ermenilerin taşkınlıklarını artırıyordu. Bir önceki konuda da bahsettiğimiz gibi aynı zamanda Maraş'ı da 412. alaydan yarım bölük ile Milli Ermeni Alayı'nın 1. Taburu ve

34 Öztürk, **a.g.e.**, s. 60-61.

35 Öztürk, **a.g.e.**, s. 61; ABADİ, **Türk Verdünü Gaziantep**, s. 22; ABADİ, **Gaziantep Fedaileri**, s. 22.

36 Sahir Uzel, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Doğu Ltd. O. Matbaası, Ankara 1952, s. 8; Ünler, **a.g.e.**, s. 23.

37 **ATASE Arşivi**, İSH, Kutu: 48 Gömlek:154 Belge: 154-1.

38 **ATASE Arşivi**, İSH. , K: 273, G: 126, B: 126-1.

bir sipahi takımı işgal etmişti. Antep ve Maraş sancakları Kilikya'daki Fransız Komutanlığı'na bağlı olarak Kolonel- Saint-Marie'nin emir ve komutasında bulunuyordu³⁹.

6) Kuvâ-yı Milliye'nin Oluşumu

a) Cemiyet-i İslamiye

Cemiyet-i İslamiye, Antep'te Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurulmadan önce İngiliz işgali sırasında Türklerin haklarını savunmak amacıyla eşraf, ayan ve ulema tarafından kurulmuştur. Toplantılarını Nakşibendî tekkesinde yapan cemiyetin kuruluş tarihi tam olarak bilinmemektedir. İşgal sırasında Türklere karşı yapılan saldırı ve haksız uygulamalar karşısında toplantılar düzenlemiş, protestolarda bulunmuştur⁴⁰. Cemiyet-i İslamiye, gayri siyasi bir cemiyet olmasına rağmen her türlü faaliyetini açık olarak yürütmüştür. Bu nedenle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, önceleri gizli faaliyette bulunduğu için aldığı siyasi ve idari kararları Cemiyet-i İslamiye'ye mal etmiştir⁴¹. Bu uygulama, Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'nin aldığı kararlar arasında yer alan Müdafaa-i Hukuk teşkilatlarının gizliliği ilkesine dayanmaktadır. Kilis ilçesinde ve Nizip'te de bu teşkilata bağlı kurullar oluşturulmuştur. Cemiyet, bir taraftan savaştan dönenlerin sorunlarına çözüm bulmaya çalışmış, diğer taraftan halk üzerinde işgale karşı direniş konusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Cemiyet; İngiliz işgali sırasında her ne kadar etkili olamasa da Fransız işgaliyle birlikte, Ermenilerin taşkınlıklarının da artması ile faaliyetlerini artırmıştır.

Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti teşkilatlanıp kuvvetlenince, Cemiyet-i İslamiye'nin halkın gözünde gücü ve iktidarı azalmış bundan sonra işgal kuvvetlerine karşı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti için bir maske görevi görmüştür. Nitekim Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi, Cemiyet-i İslamiye'yi kendi amaçlarının gerçekleşmesi yolunda kullanmak amacı ile kendi üyelerinden Ahmet Muhtar (Göğüş) Bey'in de bu cemiyete girmesini sağlamıştır⁴².

39 Ünler, **a.g.e.**, s. 24.

40 Ünler, **a.g.e.**, s. 21.

41 Uzel, **a.g.e.**, s. 12.

42 Ünler, **a.g.e.**, s. 22.

Şehir içinde savaşın başlamasıyla birlikte, cemiyetin üyelerinden⁴³ bir kısmı Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'ne girmiş, bir kısmı da Antep'i terk ederek, Halep'e veya çevre şehir ve köylere çekilmişlerdir⁴⁴.

b) Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti

Mustafa Kemal, Sivas Kongresi'nin yapılmasının ardından Heyet-i Temsiliye Reisi olarak bütün vali, kolordu ve mutasarrıflıklara Sivas Kongresi kararlarını tebliğ ederek, işgallere karşı direnilmesini, "Müdafaa-i Hukuk Cemiyet"lerinin her il ve ilçede kurularak kongre kararlarının gerçekleşmesi için çalışılmasını istemişti. Ancak, o dönemde bir taraftan, Antep'in ileri gelenleri işgaller karşısında çözüm yolları düşünürken, diğer taraftan Mutasarrıf Celal Bey, Mustafa Kemal'in gönderdiği bu genelgeleri saklamış ve kimseye göstermemişti. Vatansever bir kişi olan Tahrirat Müdürü Ragıp Bey bu genelgeleri arkadaşlarına göstererek cemiyetin Antep'te kurulması için çalışmıştır⁴⁵. O günlerde, Ragıp Bey'in yakın arkadaşlarından belediye hekimi Dr. Hamit (Uras) Bey, dönemin Belediye Başkanı Şeyh Mustafa Efendi'ye konuyu açarak cemiyetin kurulması hakkındaki görüşünü sormuştu. Bunun üzerine, Şeyh Mustafa Efendi bir gün şehrin ulema ve eşrafını belediyeye davet etmiş ve Dr. Hamit Bey'e bu konuyu açtırmıştı. Yapılan toplantı sırasında Antep müftüsü Bulaşıkzade Hoca Arif Efendi, *"Mustafa Kemal Paşa, Halife-i Müslimine karşı gelmiş, rütbe ve nişanları alınarak bağı ilan edilmiştir. Böyle bir asinin arkasına düşmek şer'an caiz değildir."* diyerek tartışmaya son vermişti. Toplantıdan bir sonuç alınamaması üzerine şehrin aydın ve vatansever gençleri cemiyetin kurulması için kendi aralarında teşebbüse

43 Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile birleşmeden önce cemiyetin şehirler itibarıyla belli başlı üyeleri şunlardı: **Antep'te:** Bülbülzade Hacı Abdullah Efendinin başkanlığında Hoca Fahreddin Efendi, Hoca Arif Efendi, Şeyh Mustafa Efendi, Şuayyipzade Ubeydullah, Efendi, Büyük Nuri Bey, Abdullah Namık, Ahmet Muhtar, Misri zade Nur, Seyyafzade Abdo, Müftüzade Hayri, Mazlum Efendi, İzrap Zade Şefik, Kepkep Zade Şakir, Übeyrizade Kamil Bey, Doktor Mecit, Kepkepzade Abdürrezzak, Ferit, Doktor Hamit, Pazarbaşı Nuri Bey ve Efendilerdi. **Kilis'te:** eski mebuslardan ve ulemadan Hacı Mustafa Efendinin başkanlığında: Aslan, İslam, İsmet, Neşet, Canbolat Zade Nuri, Ali ve Tahir Beyler, Düyun-u Umumiye memuru Kani, Emin Ağa Zade Mahmut, Abdullah (Abuş Ağa) Kazaz Zade Mustafa, Bedestan Şehi Zade Hüseyin, Orman Memuru Mazhar, Burhan, Hulusi, gazeteci Ragıp, Müslüman, Yüzbaşı mütekaidi Mehmet, Muallim Ahmet Mahir Bey. **Nizipte:** Hacı Ahmet, Hacı Mehmet, Habeş Şakir Bey ve Efendiler. Uzel, **a.g.e.**, s. 10.

44 Ünler, **a.g.e.**, s. 22.

45 Ünler, **a.g.e.**, s. 16-17.

geçmişlerdi. Bir gece Meclis-i İdare Başkâtibi Eşref Bey'in evinde, Dr. Hamit, Tahrirat Müdürü Ragıp, Alay Kâtibi Avni, Telgraf Muhabere Memuru Mahir, Hâkim Kuşçuzade Hamdi Beyler toplanarak Sivas Kongresi Beyannamesini okumuşlar ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Antep şubesini kurmuşlardır. Daha sonra Mısrızade Nuri (Kutlar) Bey, Kepkepzade Mustafa ve Abdülrezzak Efendiler, ulemadan eski Müftü Rifat Teymür Efendi, Hafız Şahin Hoca Efendi (eski milletvekili), Kahramanzade Süleyman Ağa, Kanevetçizade Mahmut Efendi, Merakzade Şerif Ağa, Hacı Halit Ağazade Sadık Efendi, Hacı Ömerzade M. Ali Efendi (Kayaalp), Hocazade Ferit Efendi (eski milletvekili), Kilisli komiser Halil Efendi cemiyete girmiş ve yemin etmişlerdi. Bu sırada İstanbul'dan dönen Ahmet Muhtar (Göğüş) Bey de cemiyete katılmıştır⁴⁶.

Cemiyet kurulduktan sonra, telgraf memuru Mahir Bey, Sivas'ta bulunan Mustafa Kemal Paşa'ya cemiyetin kurulduğu haberini vermiştir⁴⁷. Cemiyet, Sivas'tan gelen emirlere göre üyelerden birinin evinde toplanarak kararlar almaya başlamıştır. Gizli çalışan cemiyetin üye sayısı artınca dışarıdan duyulması tehlikesine karşı önlem olarak Heyet-i Merkeziye adı altında toplanarak karar alması ve bu kararlardan cemiyet üyelerine haber vermesi uygun görülmüş ve karar bu şekilde uygulanmıştır⁴⁸.

Fransız işgaliyle birlikte Ermenilerin taşkınlıkları ve Türklere yaptıkları baskı zulüm ve işkenceler, cemiyetin çok hızlı büyüyüp gelişmesini sağlamış ve silahlı direnişin ortamını hazırlamıştı.

Bu şekilde şehir 27 semte ayrılmıştı⁴⁹. (bkz. Ek-1) Her bölgede oturanlar Semt Reisleri ve Vekillerini, Semt Reisleri de Heyet-i Merkeziye üyelerini seçip belirliyordu. Heyet-i Merkeziye üyeleri şu kişilerden oluşuyordu: *Hocazade Ferit Bey, Hacı Ömerzade Mehmet Ali Bey, Hacı Halit Ağa'nın oğlu Sadık Efendi, Kahramanzade Hacı Mehmet Efendi, Dayı Ahmet Ağa, Mahkeme Üyesi Besim Bey, Kepkepzade Abdürrezzak Efendi, Mutasarrıflık Yazı İşleri Müdürü Ragıp Bey, Pazarbaşı Nuri Bey, Mahmut Büdeyri Efendi*'lerden oluşuyordu. Cemiyet genişledikçe yeni yeni örgütlere ihtiyaç duyulmuş, para ve hesap işleriyle uğraşmak

46 Saral, **a.g.e.**, s. 269-270; Ünler, **a.g.e.**, s. 17.

47 **ATASE Arşivi**, İSH., K: 270, G: 20. (25. 10. 1335)

48 Saral, **a.g.e.**, 270; Ünler, **a.g.e.**, s. 18.

49 Ünler, **a.g.e.**, s. 20, 181-182; Lohanizade M. Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Kastaş Yay., İstanbul 1989, s. 32.

üzere Pazarbaşızade Nuri Bey'in başkanlığında bir idare heyeti⁵⁰ oluşturulmuştur. Heyet-i İdare, Hocazade Ferit Bey, Hacı Ömerzade Mehmet Ali Bey, Kahramanzade Hacı Mehmet Efendi, Kilisli Komiser Halil Efendi, İncizade Hüseyin Efendi, Hacı Halid Ağazade Sadık ve Mahmut Bedri Efendilerden oluşuyordu. İdare Heyeti, Merkez Kurulu'na yardımcı olan ve günlük işlerle ilgilenen ana yürütme organı olarak faaliyet gösteriyordu⁵¹. İdare heyetine bağlı maliye ve satınalma komisyonları kurulmuştur. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyelerinde sonradan bazı değişiklikler olmuşsa da, Antep'te savaş başladığı zaman bu heyet⁵² savaşın sonuna kadar bu vazifeden ayrılmamış, savaşın bütün yükünü üstlenmiştir.

Her semtte cemiyete mensup hoca efendilerden kurulu “yemin” heyetleri oluşturulmuştur. Bu heyetler, cemiyete giren vatandaşları “Memleketin kurtuluşu, din ve milletimizin bekası için malen ve bedenen hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacaklarına, cemiyetin bütün emirlerini yerine getireceklerine ve cemiyetin kuruluş amacını açıklamayacaklarına” dair yemin ettiriyorlardı⁵³. Cemiyetin şehir içinde yayılıp genişlemesinde Müftü Rifat (Teymür) Efendi, Şahin Hafız, Kürd Ahmet Hoca, Bostancı Esnafı Reisi Hacı Abdullah, Solakoğlu Ali, Merakzade Şarif Ağalar önemli rol oynamışlardır. Cemiyetin köylerde yayılmasına ise, Merkez Jandarma Bölük Komutanı Esat Bey'in büyük hizmeti geçmiştir. Cemiyet bir taraftan Antep şehir ve köylerinin dışında Kilis'te⁵⁴ ve Halfeti'de örgütlenmiştir.

1919 Aralık ayında cemiyet üyeleri artarken, bir taraftan da silahlı direniş için para, silah ve cephane tedarikine çalışılıyordu. Teşkilata giren herkes, fakir değilse, silah almaya mecburdu. Durumu iyi olanlardan da yardım parası alınıyordu. Silah almaya gücü yetmeyen fakirlere yardım şeklinde toplanan paralarla silah alınıyordu. Çiftçiler çift hayvanlarını, rençberler yatak yorganlarını satarak silah alıyorlardı. Bu şekilde Halep, Birecik ve Maraş'tan⁵⁵ satın alınan tüfek ve

50 Lohanizade, **a.g.e.**, s. 31; Ancak Ünler, **a.g.e.**, s. 19; Uzel, **a.g.e.**, s. 77'de Hacı Halid Ağazade Sadık isminin de bu heyette yer aldığını belirtmektedirler.

51 M. Birol Güngör, **Antep Harbi**, Eren Yayıncılık, 2004. s. 64.

52 Ünler, **a.g.e.**, s. 19.

53 **a.g.e.**, s. 18.

54 Askerlik Şubesi Başkanı Yüzbaşı Mehmet (Molla Recep), Hacı Şerif Zade Mehmet (İslam Bey), Müslüman ve Mücahit Beylerden müteşekkil Kaza İdare Heyeti oluşturulmuştur. Ünler, **a.g.e.**, s. 19.

55 Lohanizade, **a.g.e.**, s. 33-34.

cephaneler işgal kuvvetlerine rağmen, geceleri kafileler halinde şehre sokuluyordu.⁵⁶

Bu çalışmalar sonucunda şehir içinde muharebe birlikleri oluşturulmasına başlandı. Birkaç mahalle birleştirilerek “*Semt*”lere ayrılmıştı. Her semtin ileri gelenlerinden biri “*Semt Reisi*”, o semtte oturan yedek subaylardan savaş görmüş çavuşlardan biri de “*Kısım Kumandanı*” oluyordu. Semt Reisi’nin görevi, ortalama 100 kişiden oluşan semt kuvvetini idare ve komuta etmek ve bu kuvvetin işiyle meşgul olmaktı. Kısım Kumandanı’nın görevi ise gerektiğinde mevzileri oluşturmak ve sağlamlaştırmaktı. Her semt bir milis askeri kıtasını oluşturuyordu ve her birinin kadrosu 100 silahlı ve takviye amaçlı 50 silahsız⁵⁷ olmak üzere 150 kişi idi. Silahlılar savaşacak, silahsızlar tahkimatta çalışarak, silahlılardan yaralanmak veya şehit olmak suretiyle boşalacak yerleri işgal edecek şekilde ayarlanmıştı.

Bu kuvvetlerin ihtiyaç duydukları malzemelerin sağlanması görevini önceleri her semtte oluşturulan işe heyetleri yerine getirmiştir. Cemiyetin kuralları gereği, cemiyetin içinde yer alan her kişi silah almaya zorunluydu. Silah almaya ekonomik olarak gücü yetmeyenlere yardım amaçlı toplanan paralarla silah temin etme yoluna gidilmiştir⁵⁸.

Antep’te Semt Reisleri arasından İnceoğlu Hüseyin Efendi, bütün Semt Reislerinin temsilciliği görevini de yürütmekteydi. Merkez Heyet’ine bağlı olarak kurulan Kent Cephesi Komutanlığı “Etrafı Şehir Cephesel Kumandanlığı” kent içi savaşını idare etmiştir. Bu komutanlığa bağlı olarak Yıldırım ve Şimşek Taburları kurulmuştur. Cemiyetin köylerde örgütlenmesini ve çalışmalarının düzen ve disiplin içerisinde yürütülmesi ve geliştirilmesi hizmetlerini, Jandarma Birlik Komutanı Esat Bey, Beylerbeyli Ali, Gücekli Ahmet ve Mehmet Kayalar düzenlemişlerdir⁵⁹.

c) Kuvâ-yı Milliye’nin Teşkilatlanması

Mondros Mütarekesi’nden sonra tüm yurttaki işgaller karşısında kişisel, yerel ve bölgesel olarak başlayan direniş hareketlerini ulusal direnişe yönlendirmek

56 Ünler, a.g.e., s. 19.

57 Saral, a.g.e., 271.

58 Güngör, a.g.e., s. 67.

59 a.g.e., s. 68.

amacıyla yapılan Sivas Kongresi'nde, ülkenin her yerinde ve birbirinden bağımsız olarak kurulmuş olan Müdafaa-i Hukuk ve Redd-i İlhak Cemiyetleri, tek bir çatı altında birleştirilmiştir.

8 Ağustos 1919'da ülkemizi haksız şekilde işgal eden İtilaf Devletlerine karşı, Türk bağımsızlığını korumak amacıyla, Kuvâ-yı Milliye'nin kurulması, devlet ve milletin kendi iradesine hâkim olması gerektiği, bütün Türk milletine duyurulmuştu. Ordudaki komutanlara da emir verilse bile, yerlerine güvenilir kişiler gelmediği müddetçe, komuta kademelerini bırakmamaları emredilmişti. Ayrıca, İstanbul Hükümeti tarafından verilen bazı birliklerin lağvı konusundaki emrinin kesinlikle uygulanmaması, bütün birlik komutanlarına bildirilmişti. Bu emir, bütün kolordu ve tümen komutanlıklarına, vilayet ve sancaklara, müdafaa-i hukuk teşkilatlarına ve memleket ileri gelenlerine duyurulmuştu⁶⁰.

Sivas Kongresi'nde, Erzurum Kongresi'nde alınan "Türk vatanının tamamının ayrılmaz bir bütün olduğu" kararına ek olarak, sadece doğu sınırlarının değil, bütün Türkiye'nin savunulması kararı alındı. Yine Erzurum Kongresi'nin kurmuş olduğu Doğu Anadolu'yu temsil eden "Şarki Anadolu Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti"nin Heyet-i Temsiliyesi yurdun diğer bölgelerinden seçilen yeni üyelerle vatanın bütününe kapsayacak şekilde Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi'ne⁶¹ dönüştürüldü. Ayrıca, Türk askerinin kalmadığı Adana ve çevresinde savunmaya yönelik teşkilatlar ile kurulması planlanan "*Milli Ordu*" hakkında kararlar alınmış ve bunun için bir "Nizamname" yayınlanmıştır.

60 **Türk İstiklal Harbi**, C IV Güney Cephesi, s. 63.

61 Baykal, **a.g.e.**, s. IX-X; Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi şu kişilerden oluşmaktadır: 1) Mustafa Kemal Paşa (Üçüncü Ordu Müfettişliğinden ve askerlikten ayrılma), 2) Hüseyin Rauf Bey (Eski Bahriye Nazırı, askerlikten ayrılma), 3) Eyüpzade İzzet Bey (Trabzon eski mebuslarından. Sivas Kongresi'ne gelmemiştir.), 4) Hoca Raif Efendi (Eski Erzurum Mebuslarından), 5) Hacısalihzade Servet Bey (Trabzon eski mebuslarından. Sivas Kongresi'ne gelmemiştir.), 6) Sadullah Efendi (Bitlis eski mebusu. Ne Erzurum, ne de Sivas Kongresi'ne katılmıştır.), 7) Hacı Favzi Efendi (Erzincan Nakşibendi Şeyhi), 8) Hacı Musa Bey (Mutki'de aşiret reisi. Ne Erzurum, ne de Sivas Kongresi'ne katılmıştır.), 9) Bekir Sami Bey (Beyrut eski valisi), 10) Refet Bey (3. Kolordu Komutanlığından ayrılma), 11) Kara Vasıf Bey (Gaziantep delegesi. Kurmay albaylıktan ayrılma), 12) Mazhar Müfit Bey (Hakkari delegesi. Eski mutasarrıflardan), 13) Ömer Mümtaz Bey (Ankara eski mebuslarından) 14) Hüsrev Sami Bey (Eskişehir delegesi. Askerlikten ayrılma), 15) Hakkı Behiç Bey (Denizli delegesi. Eski mutasarrıflardan), 16) Ratipzade Mustafa Bey (Niğde delegesi.), Bu kişilerin ilk dokuzu Erzurum Kongresi'nde, onuncusu Sivas'ta Heyet-i Temsiliye tarafından ve son altısı da Sivas Kongresi tarafından seçilmişlerdir.

Mondros Mütarekesi'nden sonra Osmanlı Hükümeti'nin Adana vilayetiyle, Antep, Maraş, Urfa vilayetlerini tahliye etmesi ile birlikte İngiliz ve Fransızların bölgeyi işgal etmeleri, bölgede Ermeni çoğunluğunu sağlamak için çalışmaları ve İngiliz ve Fransızların bu desteği ile Ermenilerin saldırıları dolayısıyla Sivas Kongresi'nde işgal edilen bu bölgede milli kuvvetlerin teşkilatlandırılmasına karar verildi.

Bu amaçla kongrede oluşturulan ve “geçici hükümet” görevini üzerine alan Heyet-i Temsiliye, 11 Eylül 1919'da güvenlik açısından, bölgeyi kolordulara ayırmış ve bunun gerekçesini şöyle açıklamıştır:⁶² *“Mütarekeden sonra, Osmanlı hükümetinin, Adana vilayetiyle Antep, Maraş ve Urfa sancaklarını askeri kuvvetlerden boşaltmak gafletinde bulunmuş olmasından istifade edilerek, bu bölgedeki Ermeniler, İngiliz ve Fransız desteği altında bir varlık göstermek hevesiyle her türlü haksız ve hukuk dışı işlere girişmeye başladılar. Ermeniler, Türklere karşı akla gelmeyecek insanlık dışı hareketlerde bulunmaktadır. Önceleri çeşitli sebeplerle göç eden Ermenilerin (100 bin kişinin üstünde) bu bölgelere yeniden yerleştirilmek istenmesi ve bir Ermeni devleti kurmak çabaları bütün hızıyla devam etmektedir. Buna karşılık, işgal bölgesinde, Fransızların ve İngilizlerin baskısı altında bulunan ve henüz bir cemaat teşkiline bağlanmamış ve kendi başlarına kalmış olan Türk varlığı hiçbir şey yapamamaktadır. Yalnız olarak yapılan fedakârlıklar da ağır şekilde cezalandırılmaktadır. Milli bağımsızlık ve vatanın bütünlüğü bakımından Türk vatanında yaşayan bütün Müslüman halk, bir inanç etrafında birleştirilecektir. Mütarekenin imza edildiği 30 Ekim 1918 tarihinde bayrağımız altında kalan sınırlar içindeki vatan parçaları, her türlü saldırı ve taarruza karşı, sonuna kadar savunulacaktır. Sivas Kongresi'nde hakiki vechesini alan Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, geçici bir işgal bahanesiyle anavatandan zorla koparılmak istenen parçasının işgali gibi kötü sonuçlara seyirci kalamaz. Bu bölgede gerek yabancı işgali ve istilalar gerekse perde arkasında uygulanmak istenen Ermenilik gayelerini derhal durdurmak ve çoğunluğu teşkil eden Türk halkının haklarını koruyarak bu bölgedeki düşmanları kovmak ve işgalden kurtarmak amacıyla yer yer kurulmak istenen milli teşkillerin 13. 3. 2. ve 12. Kolordular bölgesine bağlanmak gerekir.*

Yapılan teşkilatlanma şu şekildedir:⁶³

62 **Türk İstiklal Harbi**, C IV, Güney Cephesi, s. 63-65.

63 **Türk İstiklal Harbi**, C IV, s. 65.

Birinci bölge: Develi-Niğde-Ulukışla-Lamas Çayı (dahil) hattı ile Bahçecik-Kozan- Osmaniye-İskenderun (dahil) hattı arasında kalan bölge. Bu bölgenin sorumluluğu 20. Kolordu ile bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verildi. 20. Kolordu bölgedeki güvenlik işlerini Niğde'deki 11. Tümen ile sağlayacaktı.

İkinci bölge: Birinci bölgenin doğu sınırı (hariç) ile Adıyaman-Samsat-Birecik (hariç) **Antep-Kilis** (dahil) hattı arasındaki bölge. Bu bölge, 3. Kolordu ile bölge içinde bulunan Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verildi. 3. Kolordunun tümenleri Amasya, Samsun bölgesinde bulunduğundan fiilen yardım etmesi mümkün değildi.

Üçüncü bölge: İkinci bölgenin doğusundan İran sınırına kadar uzanan arazidir. Buranın kontrolü de 13. Kolorduya ve bölge içindeki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerine verildi.

Sivas'ta bulunan 3. Kolordu kendi bölgesini oradan, 20. Kolordu bölgesi de Ankara'dan idare edilecekti. Konya'da bulunan 12. Kolordu'ya da Lamas Çayı (Mersin hattı)'nın batısı verilmişti.

Müdafaa-i Hukuk ve ona bağlı olarak gelişen Kuvâ-yı Milliye teşkilatlarının örgütlenme ve işleyiş usullerinde yapılan düzenlemelere göre: Teşkilatın köy ve mahallelerden başlayarak, nahiye, kaza, liva, vilayet, "müstakil liva" taksimatına tabi olacak şekilde, köy, nahiye, kaza ve mülhak livalarda heyet-i idareler ve müstakil livalarla vilayetlerde heyet-i merkeziler olacak şekilde örgütlenecektir⁶⁴. Her kolordu kendisine verilen bölgeyi ikinci derecede bölgelere ayıracak, her bölge için en yakın yerde birer teşkilat merkezi kuracaktı. Bu merkezler teşkilatta çalışacakların ikmal yeri, gönderilecek silah, cephane ve diğer malzemelerin deposu ve muhabere merkezi olacaktı. Teşkilat kurulmadan önce bölgenin durumu incelenerek işlerin güvenle yürütülmesi sağlanacaktı. Müdafaa-i Hukuk teşkilatı gizli tutulacak ve teşkilatın güvenliği açısından emniyet kuvvetleri ve müfrezeler oluşturularak görevlendirilecekti. Teşkilat nizamnamesinin uygulanmasına iki taraftan başlanarak, bir taraftan İslam köy, nahiye ve kasabalardaki mahallelerde teşkilat yapılacak, diğer taraftan vilayet, liva, kaza merkezlerinde "heyet-i merkeziye" ve heyet-i idareler canlandırılacaktır. Heyet-i merkeziye ve heyet-i idarelerin esas görevleri: halkı uyarmak, vatan duygularını canlı tutma, teşkilatı

64 Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mahmut Goloğlu, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008, s. 244-252.

kuvvetlendirme ve genişletme, mevcudiyetini sürdürmek ve korumak, güvensizlik ve suistimale engel tedbirler almak şartıyla yardım parası toplama, muhafaza ve dağıtılması şeklinde belirlenmiştir. Milleti din olgusu etrafında birleştirmek için teşkilata imam, muhtar, köy hocasından oluşmuş “Cemaat-i İslamiye” şekli verilecekti. Oluşturulacak mıntikalara gönderilecek kişilerin fedakâr ve güvenilir subay ve sivillerden seçilmesine önem verilmiştir. Seçilen bu kişilere kolordu ve tümen komutanlıklarından veya Heyet-i Merkeziye’den belge verilecek ve görevlerine devam ettikleri sürece geçinebilecekleri kadar maaş verilecektir. Sabit ve seyyar gönüllü müfrezelerin komutanları rütbelerine bakılmaksızın 30’ar lira maaş alacaklar, erlerine ise günlük yarım lira ve bir çift ekmek verilecektir. Bu giderler bölgelerinde oluşturulacak yardım sandıklarından karşılanacaktı. Milli teşkilatın idaresini yürütecek kişiler de kolordu mıntikalarında görevli tecrübe sahibi subay ve astsubaylardan seçilecekti. Bu maddelerin uygulanmasını Müslüman halka tebliğ etme görevi heyet-i merkeziye ve heyet-i idarelere düşüyordu. Göç etmek kesinlikle yasaklanmıştı. Arazi ve emlakın sadece Müslüman halka satılacak, yabancıların arazi ve emlak almalarına izin verilmeyecekti. Müslümanlar arasında birlik sağlanması, herkesin milli amaç uğrunda maddi ve bedenen katkıda bulunması isteniyordu. Milli amaç uğrunda çalışanların ailelerine yardım edilecekti. Aynı zamanda milli amaca hizmet edecek öğretmenlerin görevlendirilmesine ve okulların kurulmasına önem verilecekti. Gayrimüslim unsurlara karşı boykot uygulanacak, alışveriş Müslümanlar arasında yapılacaktı. Ulusal amaca ihanet edenler cezalandırılacaktı.⁶⁵

Bu esaslar dâhilinde oluşturulacak “*Milli Ordu*”nun kurulması için alınacak tedbirler konusunda özetle şu direktifler verilmiştir:⁶⁶

“a) Milli ordu teşkil edilecektir. Bu teşkilleri ne kadar gizli kalırsa, o kadar başarılı olur. Bunu da İslam cemaati teşkilleri şeklinde kurmak ve milleti, İslam mabetleri etrafında birleştirerek, hukukun korunması amacına dini ve ruhani esaslarla, kutsal bir şekil vermek pek çok başarı sağlar.

b) Bu esasa göre, cami veya mescidi olan her köy ve mahalle bir piyade takımı sayılarak, bu takımın idaresi mescidin imam ve müezzini veya köyün hocası gibi din adamlarına veya bu sıfatı takınacak olan gönüllülere teslim edilecektir.

65 **Türk İstiklal Harbi** C IV, s. 65-66; Ahmet Emin Yaman, Milli Ordu, **Atatürk Yolu Dergisi** I /2, 1988, s. 132-133.

66 **Türk İstiklal Harbi** C IV, s. 66- 67; Yaman, Milli Ordu, s. 134-135.

Sayısı fazla olacak takımlara komutan tedariki mümkün olmazsa, terhis edilmiş kudretli çavuş ve başçavuşlardan faydalanılır.

c) Her nahiyeye merkezi bir bölük ve her kaza merkezi (vilayet ve sancak merkezleri dahil) bir tabur heyeti teşkil edecektir. Askerlik şubeleri başkanları tabur ve askerlik şubelerindeki subaylar ve bölük komutanı olarak atanırlar.

d) Cami ve mescitlere veya buraya yakın ve gizli yerlere veyahut da kontrol altında olmayan askerlik şubesi depolarına gizlemek üzere, kolordular şimdiden silahlarla, cephane v. s. gereken gereçleri gönderecek hazırlığa başlamalıdır.

e) Milli Ordu'nun iskeletini takım, bölük, tabur teşkilatı vücuda getirecektir. Sonra genel bir plan gereğince, bunların seferberliği kolaydır. Bu maksatla kolordular, bölgenin durumunu göz önünde tutarak bir yönetmelik hazırlamalıdır.

f) Gönüllü müfrezeler, saldırıya uğrayan köy ve kasabaları savunamayacak karda zayıf ise, heyetin kararı ve askerlik şube başkanlıklarının emirleriyle, bu köy ve kasabalardaki Milli Ordu takımları gizli bir surette silah altına alınabilir.

g) Hükümet ve bölge heyetlerinin ve askeri kurulların, milli teşkilere üstün derecede yardımda bulunması başarı için şarttır.”

Milli Ordu teşkiliyle birlikte, özellikle Maraş ve Antep bölgelerine verilen aşağıdaki direktiflerin Müslümanlara tebliğ edilerek bu kanunlara riayet ettirilmesi heyet-i merkeziye ve idarelerin önemli görevlerinden biri olarak belirlenmiştir:

a) Göç yasaktır.

b) Arazi ve emlak yalnız Müslümanlara satılacak ve yabancılarla Hıristiyanların araziye sahip olmalarına meydan verilmeyecektir.

c) Müslümanlar arasında gayet samimi bir dayanışma oluşmasına çalışılacak ve herkes birbirine ve milli amaca malen ve bedenen yardım etmekle mükellef olacaktır. (Köylerde ve nahiyelerde “muavin” sandıkları meydana getirmek. Millet uğruna çalışanların şahıslarına ve ailelerine bu sandıklardan yardım etmek gibi tedbirler alınmalıdır.

d) Milli amaca hizmet edenler ve ülkü sahipleri celbiyle, okullar tesisine önem verilecektir.

e) Gayri Müslim unsurlar hakkında sıkı bir boykot uygulanarak, alışveriş özellikle Müslümanlar arasında yapılacaktır.

f) Milli birlik etrafında pek ziyade emniyet ve faaliyetle çalışılarak, bu amaca hıyanet edenler cezalandırılacaklardır.

g) Jandarma, polis, orman, köy ve çarşı bekçiliği ve her türlü konuda kolçuluk gibi hizmetlerde Müslümanların kullanılması sağlanacak ve zabıta kuvveti teşkil eden bu unsurların mutlaka elde bulundurulmasına özen gösterilecektir.

h) Teşkilatta asıl olan reislerin korunması ve kişisel güvenliklerinin sağlanmasına pek çok dikkat edilecek ve muhalefet reislerinin etkisiz bırakılmasına çalışılacaktır.

i) Milli teşkilatın idaresi; mutlaka ordu ve subay ve astsubaylarının ve özellikle başkanlık mevkiinde büyük hizmete muktedir tecrübeli diğer hamiyetli kişilere muhtaç olduğundan bu özelliklere sahip olanlar kolordu mıntıklarından seçilerek, tayin ile gönderileceklerdir.

3. 12. 13. ve 20. Kolordulara tebliğ edilen bu kararlarla işgal altındaki bölgelerde milli teşkilatlar kurulmaya başlanmış ve bu kararlar bölgedeki teşkilatlanmada etkili olmuştur.

Görüldüğü gibi, “*Milli Ordu*” Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri ile birlikte ülkenin milli ve askeri güçlerinin birlikte hareket etmesini sağlamıştır⁶⁷. Kuvâ-yı Milliye'nin daha örgütlü ve kurallı bir biçimi olan Milli Ordu, düzenli orduya geçişi sağlamıştır.

Milli ordu ile ilgili alınan bu kararlar doğrultusunda Antep örneğinde incelediğimiz güney cephesine çeşitli rütbelerde subaylar gönderilmiş, daha önce bu bölgelere gönderilen subaylar da, buldukları mıntıkanın ait olduğu kolorduya bağlanmıştır. Gönderilen subaylar, sivil kıyafetle ve takma adlarla hareketi kolordulara bağlı olarak sevk ve idare ederek, bölgedeki Kuvâ-yı Milliye'yi komuta idaresi altına almışlardır. Güney bölgemizde ulusal direnişle ilgili düzenlemeler, kolordulara bağlı olarak 1920 yılı boyunca sürmüştür. Adana Cephesi Kumandanlığı ve buna bağlı olarak Ayıntab Kuvâ-yı Milliyesi, Kilikya Kuvâ-yı Milliyesi gibi adlarla “*Milli Ordu*”nun kuruluş prensipleri değişmeden uygulanmıştır.

Sivas Kongresi'nde Elbistan ve Maraş havalisi, 3. Kolordu Kumandanlığı mıntıkasına dahil edilmiş ve bu bölgelerdeki asker alma şubeleri de aynı kolorduya bağlanmıştır. Nitekim Sivas Kongresi'nde Kuvâ-yı Milliye'nin geliştirilmesi

67 Yaman, **Milli Ordu**, s. 120.

amacıyla “Milli Ordu” kurulmasına ilişkin kararlar, Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyaseti ile 13. 20. ve 15. Kolordulara gönderilen (29/11/1335 tarihli) raporda şu şekilde belirtilmiştir:⁶⁸

“1) Maraş ve Ayıntab Livaları dahilinde milli teşkilatı vücut ettirmek için (Elbistan) teşkilat merkezi olacaktır. Elbistan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Reisi Ali Rıza Bey ile Selim ve Vasıf Beyler bu teşkilatı ve taazzuvuna idare edeceklerdir. Elbistan Şube Reisi Binbaşı Suzi Bey aza-i daimi sıfatıyla bulunacak ve teşkilatın taazzuvuna muavenet ve kolordu ile muhaberede vesayet ettirecektir.

2) Müdafaa-i Hukuk Teşkilatı işgal altında bulunmayan yerlerde serbest yapılacak ve idaremizin fiilen cari olmadığı veya işgal altındaki yerlerde cemaat-i islamiye teşkilatı namıyla ve mükerrem surette yapılacaktır. (Maraş'ta, Ayıntab'ta)

3) Her mahaldeki ahz-ı asker şube rüesası o kazanın Müdafaa-i Hukuk cemiyetinin aza-i tabiyesindedir. Sifat-ı resmîyesi mükerrem olmak üzere heyetin teşebbüsat ve icraatını takib ve idareye muavenet ve delalet eder.

4) Ahz-ı asker şuebat zabitanı muayene bahanesiyle şube dairelerinde milli bir orduya kuvve-i müselleha (silahlı kuvvet) olacak efrad ve esliha mevcudunu tesbit edecektir. Her mahallin müdafaa-i hukuk cemiyetinin delaleti ve eşraf ve ayan-ı mahalliyyenin şahıs muavenetiyle şuebatın nezaretinde olarak milli taburların esas hazırlamak yani efrad ve esliha mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit ve işar olunacaktır. Her şube mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit ve işar olunacaktır. Her şube mevcudu muhtelif kuvvetlere bir tabur çıkaracaktır. Zabitanın sureti ikmali mahallin işarına nazaran buradan tesbit olunacaktır.

5) Milli taburların icabında toplanabilmesini temin için ayrıca emre müheyya (amade) mili müfrezeler bulundurulur. Bu cihet; her mahaldeki müdafaa-i hukuk cemiyetinin göreceği lüzum ve ihtiyaca göre takdir olunur. Ve bunların suret-i idare ve iaşeleri mahallerince temin olunur.

6) Şimdiye kadar Maraş ve Ayıntab livalarını teşkil eden Elbistan, Maraş, Ayıntab, Pazarcık, Çardaklı, Bebramkala, Kilis kazalarında mevcut veya derdest-i teşekkül Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri evvela kimlerden mürekkeptir. Esamilerinin tahkiki ve kendileriyle muhabere temin olunarak ahvale dair malumat istihsal ve işarı.”

68 ATASE Arşivi, İSH., K: 352, G: 166, B: 166-1. (EK-10).

Görüldüğü gibi, Elbistan Kuvâ-yı Milliyesi, Antep ve Maraş livalarının teşkilat merkezi olarak belirlenmiştir. Aynı zamanda 3. Kolordu Kumandanlığı tarafından Binbaşı Suzi Bey komutasında bir kısım kuvvet de Elbistan'a gönderilmiştir. Ayrıca Mustafa Kemal, istifa etmiş subaylardan Selim Bey ("Yörük Selim" olarak bilinen İnebolulu Kurtoğlu Selim Bey) ve Asaf Bey'i (Kılıç Ali Bey) bu bölgeye Kuvâ-yı Milliye'yi teşkilatlandırmaları için görevlendirmiştir. Teşkilatlanmada gizliliğe önem verildiğinden, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti işgal altında bulunmayan yerlerde serbest olarak, işgal altındaki yerlerde ise "Cemiyet-i İslamiye" adı altında ve gizli şekilde çalışması vurgulanmıştır. Asker alma şube başkanlarına, bulunduğu kazanın Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin çalışmalarını takip etmesi ve idareye yardıma bulunması; asker alma şubesi subaylarına da muayene bahanesi ile şube dairelerinde, milli bir orduyu oluşturacak erlerin ve silahların mevcudunu belirleme görevleri verilmişti. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin öncülüğünde, her yerde asker alma şubelerinin nezaretinde ve halkın ileri gelenlerinin şahsi yardımları ile milli taburların esasının hazırlanması, asker ve silah mevcudu ile ihtiyaç derecesi tespit edilerek 3. Kolordu'ya bildirilmesi istenmişti. Maddeler halinde belirtilen bu kurallara ek olarak, milli ordu teşkilat defterlerinin, şubelerce bir an evvel hazırlanması ve bir nüshasının 3. Kolordu'ya gönderilmesi istenmiştir. Özel haberleşmenin Elbistan Müdafaa-i Hukuk Heyet-i Merkeziyesi vasıtası ile yapılacağı ve sonuçtan 3. Kolordu Kumandanlığı'na bilgi verileceği de belirtilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Kılıç Ali Bey'e Antep ve çevresindeki Kuvâ-yı Milliye teşkilatını kurma ve düzenleme görevini tebliğ ettiği gün önce Antep'in Fransızlar tarafından işgal edildiğini haber veren ve başlarına teşkilat yapacak yetenekte subaylar gönderilmesini isteyen Antep'ten gönderilen telgrafı okutmuştur. Ardından, Kılıç Ali Bey'e "*Seni, Maraş-Antep havalisinde milli kuvvetler teşkilatını yapman için oraya gönderiyorum. Biliyorsun, her savunma beldesi bir cephedir ve burada görev alanlar, cephe komutanlığı yetki ve sorumluluğuna sahiptirler. Hizmet birliklerinden mümkün olan yardım yapılacaktır. Düşmanların amacı, Ege'de Yunan işgalini serbest bırakırken, kendi ellerindeki toprakları bizden koparacaklarıyla genişletmek ve bağımsız Türk Devleti'ne imkân vermemek... İlk anda Fransızları karşımızda buluyoruz. Telgrafı okudun. Bu millet esir olur mu? Her yer, arkasından gidebileceği asker-sivil insan arıyor. Bu gün için en buhranlı bölge Urfa-Maraş-Antep... Bu konuda tecrüben var. O bölgenin halkını bilirim. Yiğit, sadık, fedakâr*

insanlardır. ⁶⁹ diyerek, Maraş-Antep havalisi Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na tayin edildiğini ve bu göreviyle ilgili neler yapacağını bildirmiştir. Buna göre, Kılıç Ali Bey, Elbistan'daki Sulh Hakimi Ali Rıza Bey ile temas edip onunla ortaklaşa çalışarak, milli teşkilatın kurulduğu yerlerde halkın maneviyatını yükseltmek, teşkilat kurulmamış yerlerde ise, teşkilatın kurulmasını sağlayarak, küçük müfrezeler vücuda getirmek ve idare etmek için çalışacaktı. Bu suretle teşkilat tamamlanır tamamlanmaz, henüz dağınık halde bulunan Fransız kuvvetlerine nerede görülürse görülsün taarruz edilecekti.⁷⁰

Kılıç Ali Bey, Maraş-Antep havalisi Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı'na atandığı sırada, bu bölgede yer yer birbirinden kopuk milli kuvvetler mevcuttu. Antep'te oluşturulan milli kuvvetlerin dışında Kilis'te Kilis gençlerinden oluşan Kamil Polat'ın başında bulunduğu Kilis Kuvâ-yı Milliyesi, Nizip civarında Nizipli Habeş'in önderliğinde Nizip Kuvâ-yı Milliyesi, Urfa civarında Pehlivanzade Nuri'nin milli kuvvetleri bulunuyordu⁷¹. Kılıç Ali Bey, bu birbirinden bağımsız direniş teşkilatlarını bir araya getirip, sevk ve idare etmiştir.

Antepliler arasında Fransız işgaline karşı mücadele etmek istemeyen hiç kimse yoktu. Ancak Antep'in bazı zenginleri mevki ve servetlerini kaybetmek istemedikleri için oluşturulan semt teşkilatları ile şehir içinde Fransızlarla savaşmayı istemiyorlardı. Bu kişilerin az da olsa bulunuşu Antep savunması açısından tehlikeliydi. Bu nedenle bu kişilerin mücadeleye katılmaları için ikna edilmeleri konusunda Kılıç Ali Bey'in önemli gayretleri olmuştur. Kılıç Ali Bey, Antep'teki bütün milli kuvvetleri bir çatı altında toplamış ve böylece Kuvâ-yı Milliye teşkilatını düzene konulmasını sağlamıştır.

69 Hulusi Turgut (Derleyen), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005, s. 83.

70 Akbıyık, **a.g.e.**, s. 163.

71 Uzel, **a.g.e.**, s. 22.

SONUÇ

Güney bölgemiz, I. Dünya Savaşı'nda işgale uğramadığı halde, Mondros Mütarekesi'nin 7. ve 10. maddelerine dayanılarak, Kasım 1918'ten itibaren İngiliz ve Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. *Antep*, Mondros Mütarekesi hükümlerine göre Türk hâkimiyetinde bırakılmasına karşın, İngilizler tarafından Mütareke hükümleri gerekçe gösterilerek 15 Ocak 1919'da işgal edilmiştir. İngiliz işgali sırasında Antep halkı tarafından işgale karşı fazla bir mukavemette bulunulmamıştır. Ancak, İngiltere ve Fransa, aralarında 15 Eylül 1919 tarihinde Suriye İtilafnamesi'ni imzalayarak, Kilikya olarak adlandırdıkları güney bölgemizde çıkarları çatışması sebebiyle, güney bölgemizin Fransızlar tarafından işgaline karar vermişlerdir. Bölgeden İngilizlerin çekilip yerlerine Fransızların gelmesinden sonra Türkler tarafından işgallere karşı tepkiler artmaya başlamıştır. Fransızların işgal kuvveti olarak gönüllü Ermeni alaylarını kullanmaları ve Ermenilerin taşkınlıkları Türklere yaptıkları baskı zulüm ve işkenceler, bu tepkilerin artmasında önemli bir faktördür. İşgaller ve işgallere karşı halkta oluşan mücadele azmi bütün yurttaki olduğu gibi Antep ve çevresinde de Müdafaa-i Hukuk düşüncesinin hızla büyüyen gelişmesini sağlamış ve silahlı direniş için uygun ortamı hazırlamıştır. Kuvâ-yı Milliye'nin, Antep'te teşkilatlanması Kasım 1919 tarihinden sonra bölgeyi Fransızların işgal etmesiyle birlikte gerçekleşmiştir.

Antep'te Kuvâ-yı Milliye, Cemiyet-i İslamiye ve ardından kurulan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde oluşmuş ve teşkilatlanmıştır. Sivas Kongresi'nde, Mondros Mütarekesi'nden sonra tüm yurttaki işgaller karşısında kişisel, yerel ve bölgesel olarak başlayan direniş hareketlerinin bir merkez etrafında birleştirilmesiyle birlikte; *Antep* örneğinde incelediğimiz güney bölgemizdeki Kuvâ-yı Milliye teşkilatları, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti bünyesinde ve "*Milli Ordu*" adıyla geliştirilerek bölük, tabur ve alay sistemine göre düzenlenmiş ve böylece *Kuvâ-yı Milliye'nin*, en küçük idari birimler olan köylere kadar teşkilatlanması gerçekleşmiştir. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa tarafından Maraş-Antep havalisi Umum Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığı görevine getirilen Kılıç Ali Bey'in Antep'e gelişinden sonra, Antep ve çevresinde yer yer birbirinden kopuk halde bulunan milli kuvvetler biraraya getirilerek bir komuta altında toplanmıştır.

Antep ve çevresinde Kuvâ-yı Milliye birlikleri düşman işgal alanı içinde kurulduğundan semt teşkilatlanması modeli benimsenmiştir. Bu açıdan ba-

kıldığında, Antep Kuvâ-yı Milliyesi Batı Anadolu'daki cephe sistemine göre oluşturulan teşkilatlanma modelinden farklılık göstermiştir. Antep Kuvâ-yı Milliyesi'nin teşkilatlanmasında askerin rolünün batıdakine nazaran daha fazla olması, burada güçlü çete reislerinin olmaması ve aynı zamanda topyekün Antep halkının organize olarak şehirlerinin düşman işgalinden kurtarılması için var güçleriyle mücadele etmesi önemli bir karakteristik özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna ek olarak, Kuvâ-yı Milliye'nin Mustafa Kemal'in önderliğinde gerçekleşen ulusal direniş doğrultusunda teşkilatlanması güney bölgemizdeki Kuvâ-yı Milliye'nin başarısını önemli ölçüde etkilemiştir. Bu çalışmada Antep'te Kuvâ-yı Milliye'nin ne şekilde ve hangi koşullar altında oluştuğu, teşkilatlandığı konusu irdelenmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak, Antep Kuvâ-yı Milliyesi Antep halkının gösterdikleri cesaret ve fedakârlıklarının eseridir ve Kuvâ-yı Milliye'nin gösterdiği başarı Antep'in işgalden kurtarılmasında önemli rol oynamıştır.

KAYNAKÇA

Arşivler:

ATASE Arşivi, İSH. , K: 200, G: 136, B: 136-1

ATASE Arşivi, İSH. , K: 352, G: 166, B: 166-1.

ATASE Arşivi, İSH. , K: 273, G: 126, B: 126-1

ATASE Arşivi, İSH. , K: 270, G: 20, B: 20-4

ATASE Arşivi, İSH. , K: 48, G: 154, B:1.

Gazete ve Dergiler:

İrade-i Milliye Gazetesi

Açıksöz Gazetesi

ABADİ, **Türk Verdünü Gaziantep (Antep'in Dört Muhasarası)**, Gaziantep Kültür Derneği Kitap ve Broşür Yayınları, Gaziantep 1959.

..... , **Gaziantep Fedailerini (Gaziantep'in dört muhasarası)**, İstanbul 1970.

ADAMOFF, E. E., **Sovyet Devlet Arşivi Gizli Belgelerinde Anadolu'nun Taksimi Planı** (Çev. Hüseyin Rahmi), Belge Yay., İstanbul 1926.

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi Maraş**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1999.

ARSAN, Nimet, **Atatürk'ün Tamim Telgraf ve Beyannameleri**, C IV, Ankara 1964.

BAYKAL, Bekir Sıtkı, **Heyet-i Temsiliye Kararları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.

ÇELİK, Kemal **Milli Mücadele'de Adana ve Havalisi (1918-1922)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

BOZGEYİK, Burhan, **İstiklal Harbinde Gaziantep**, Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi Kültür Müdürlüğü Yayınları No:1, Gaziantep 1998.

ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

EVANS, Laurence, **Türkiye'nin Paylaşılması, 1914-1924**, (Çev. Tefik Alanay), İstanbul 1972.

GAZİANTEP: **Cumhuriyetin 75. Yılına Armağan**, (Ed: Doç. Dr. Yusuf Küçükdağ), Gaziantep Üniversitesi Vakfı Kültür Yayınları Yayın No:6, Gaziantep 1999.

GOLOĞLU, Mahmut, **Sivas Kongresi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2008.

GÜNGÖR, M. Birol, **Antep Harbi**, Eren Yayıncılık, 2004.

HOWARD, Harry Paris-San Remo-Sevr'de Türkiye'yi Yok Etme Planları, **BTTD**, Eylül 1970, Sayı: 36.

JAESCHKE, Gotthard, **Kurtuluş Savaşı İle İlgili İngiliz Belgeleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

LOHANİZADE, Mustafa Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Kastaş Yayınları, İstanbul 1989.

ÖZALP, Yalçın, **Gazilerin Dilinden Milli Mücadelemiz**, Ankara 1986.

ÖZOĞUZ, Esat, **Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları**, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934.

ÖZTÜRK, Ayhan **Milli Mücadele'de Gaziantep**, Geçit Yayınları, Kayseri 1994.

SARAL, Ahmet Hulki-SARAL, Tosun, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1970.

Türk İstiklal Harbi, C IV, Güney Cephesi, Genelkurmay Başkanlığı Harp Tarihi Dairesi Resmi Yayınları, Ankara 1966.

TURGUT, Hulusi (Derleyen), **Atatürk'ün Sırdaşı Kılıç Ali'nin Anıları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.

ÜNLER, Ali Nadi, **Türk'ün Kurtuluş Savaşında Gaziantep Savunması**, Kardeşler Matbaacılık, İstanbul 1969.

UZEL, Sahir, **Gaziantep Savaşının İç Yüzü**, Doğu Matbaası, Ankara 1952.

YAMAN, Ahmet Emin, Milli Ordu, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 2, Kasım 1988, ss. 115-140.

EK-1⁷²

ANTEP'TEKİ SEMT TEŞKİLATI

SIRA NO	SEMT ADI	SEMT REİSİ
	Akyol	Beyazın oğlu Ali Ağa
	Çınarlı	Recepağa Zade Mahmut Efendi
	Tövbe Mahallesi	Baba Mustafa
	Tabakhane	Kepkepze Mustafa sonra Kepkepze Abdullah Efendi
	Küçük Tabakhane	Deli Koyunun oğlu Mehmet Ağa
	Şekeroğlu	Apo ağazade Hüseyin Efendi
	Çukurbaşı	İncozade Hüseyin Efendi
	Yazıcık	İncozade Hüseyin Efendi
	Bekirbey	Seyfettin oğlu Okkaş Efendi
	Mağarabaşı	Attar oğlu Abdullah Efendi
	Boyacı Mahallesi	Kabakzade Şakir Efendi
	Kara Sakal	Selahın oğlu Hamo (şehit) Yerine H. Şerif Hacı zade Mehmet Tevfik Efendi
	Kozluca	Kahramanzade Süleyman Ağa
	Bişici Başı	Bilal Efendi
	Gaffarhane	Mütevellizade Ramazan Efendi
	Kabasakal	Uncunun oğlu Mehmet Ağa
	Kaya Sokağı	Yeni Komşunun oğlu Ahmet
	Aydınbaşı	Nazlıoğlu Sakıp Efendi
	Karatarla	Hacı Fazlının Oğlu Bekir Ağa
	Ehl-i Cefa	Kasap Karaca
	Musullu	Durdunun oğlu Süleyman Ağa
	Alaybeyi	Aliveli oğlu Ali Efendi
	Tarlay-i atik	Küçük ağanın oğlu Ahmet Ağa
	Kozanlı	Sait Onbaşı
	Eyyupoğlu	Hasan Hoca oğlu Tahir Efendi
	Balıklı	Abdi Beyin oğlu Ali Efendi
	Kazaz	Araptarlı Hasan Ağa

72 Ünler, a.g.e., s. 20, 181-182; Lohanizade M. Nurettin, **Gaziantep Savunması**, Kastaş Yay., İstanbul 1989, s. 32.

URFA'NIN KURTULUŞUNDA AŞİRETLERİN ROLÜ*

Doç. Dr. Mehmet Emin ÜNER**

ÖZET

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle imzalanan Mondros Mütarekesi İtilaf Devletleri'nin Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan gibi Türkiye'ye de hiçbir hayat hakkı bırakmayacak kadar ağır yükümlülükler getirmeyi düşündüklerini gösteriyordu. Birinci Dünya Savaşı sırasında yaptıkları gizli anlaşmalarla Osmanlı topraklarını paylaşan İtilaf Devletleri Mondros Mütarekesi ile emellerini gerçekleştirecek hukuki dayanağı oluşturmaya çaba harcamışlardır.

Mütarekenin 7. maddesine dayanarak ülkenin çeşitli yerlerini işgal etmişler ve önemli gördükleri noktalara denetim subayları yerleştirmişlerdi. Mütareke şartlarının yerine getirilmesi amacıyla yapılan faaliyetler üzerine bütün Türkiye'de büyük bir kaynaşma meydana gelmişti. Ordu birliklerinin yerlerinin değiştirilmesi ve terhisi, askeri malzeme ve silah nakliyatı, yerlerine dönen göçmenler, işgal kuvvetlerinin gelişi, Türkiye'de bulunan Alman ve Avusturya asker ve subaylarının sevki, İstanbul ve önemli merkezleri devamlı bir hareketliliğe sürüklemişti.

Bu arada İtilaf Devletleri de Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca Anadolu'yu işgal etmeye başladılar. Buna göre 6 Kasım'da Çanakkale'ye gelen bir İngiliz heyeti ile yapılan anlaşma ile Boğazlar İngilizlere teslim edildi İngilizler; Çanakkale, Musul, Batum, Antep, Konya, Maraş, Bilecik, Samsun, Merzifon, Urfa ve Kars'ı işgal ettiler. Fransızlar ise; Trakya'daki demiryollarının önemli noktalarıyla, Dörtyol, Mersin, Adana ve Afyon istasyonlarını işgal

---

* Aşiret reislerinin ve mensuplarının aziz ruhlarına...

** Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, meuner@harran.edu.tr

ettiler. İtalyanlar önce pasif kaldılsa da Yunanistan lehine siyasi gelişmeler görünce Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris'i işgal ettiler. Konya ve Akşehir'e de bir birlik ile yerleştiler.

İngilizler, bölgedeki faaliyetlerini iki noktada yoğunlaştırmış ve şehir merkezinde, özellikle gayrimüslimlerle münasebet kurmaya çalışırken, çevrede aşiretleri hedef almışlardı. İngilizler bölgede en kuvvetli ve kalabalık aşiret olan Milli Aşireti'ne özel önem vermiş, bu sebeple bu aşiret ve liderlerini elde etmek için çok yoğun bir çalışma içerisinde bulunmuşlardır. Bu aşiretin liderleriyle sürekli haberleşen İngilizler, casusları vasıtasıyla mektup ve hediyeler göndermeyi ihmal etmemişlerdir. Ancak İngilizler ne Milli Aşireti'nden ne de başka bir aşiretten yüz bulamadılar. Fransızların Urfa'yı işgalini aşiretler zaten tepkiyle karşılamışlardı.

Urfa'nın Bijan, Dınaî, Badıllı, Milli ve Aneze gibi büyük aşiret reisleri Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri yazıda, Urfa'nın Selçuklular zamanından beri Türk, Eyyubiler'den beri de Kürt olduğunu ve bu milletlerin beraber yaşadıklarını, Osmanlı olduklarını ve devletle birlikte hareket edeceklerini bildirdiler. Ayrıca işgale karşı mücadeleye hazır olduklarını ve düşmanı barındırmayacaklarını deklare ettiler. Bu tebliğde Urfa'nın kurtuluş sırasında aşiretlerin gösterdikleri çabalar üzerinde durulacaktır.

GİRİŞ

Mili Mücadele’de güney cephesi denilince akla Maraş, Antep ve Urfa akla gelir. Bu tebliğde bu üç şehirden “Urfa’nın kurtuluşunda aşiretlerin rolü” başlığı altında birbirini tamamlayan üç konu ele alınacaktır. Evvela şehrin İngilizler ve Fransızlar tarafından işgalinden kısaca da olsa bahsedilmeden “kurtuluş” havada kalır. İkincisi işgalci güçlerin, İngilizlerin ve Fransızların aşiretlere yönelik çalışmaları bilinmeden aşiretlerin fedakârlıkları anlaşılabilir. Üçüncüsü aşiretlerin gösterdikleri çabalar.

Bilindiği gibi, İtilaf Devletleri Birinci Dünya Savaşı’nın sona ermesiyle imzalanan Mondros Mütarekesi hükümleri uyarınca Anadolu’yu işgal etmeye başladılar. Buna göre 6 Kasım’da Çanakkale’ye gelen bir İngiliz heyeti ile yapılan anlaşma ile Boğazlar İngilizlere teslim edildi İngilizler; Çanakkale, Musul, Batum, Antep, Konya, Maraş, Bilecik, Samsun, Merzifon, Urfa ve Kars’ı işgal ettiler. Fransızlar ise; Trakya’daki demiryollarının önemli noktalarıyla, Dörtöyol, Mersin, Adana ve Afyon istasyonlarını işgal ettiler. İtalyanlar önce pasif kaldırlarsa da Yunanistan lehine siyasi gelişmeler görünce Antalya, Kuşadası, Bodrum, Fethiye ve Marmaris’i işgal ettiler. Konya ve Akşehir’e de bir birlik ile yerleştiler.

Urfa iki defa işgal edildi. Önce İngilizler tarafından işgal edildi ve yaklaşık altı ay devam etti. Daha sonra aralarındaki anlaşma gereği buradan çekilerek Fransızlara bıraktılar.

Urfa Şehir Merkezi’nin İngilizler Tarafından İşgali

Urfa çevresinde İngiliz işgal hareketleri sürerken¹, Diyarbakır’da bulunan 13. Kolordu Komutanlığı, İngilizlerin bir tabur kadar askerle Birecik’i işgal ettiğini, Urfa ve Adıyaman’ın da işgal şayialarının dolaşmakta olduğunu ve buna uyanık bulunulmasını, bir emirle birliklerine duyurmuştu². Ancak çok geçmeden İngilizler, 24 Mart 1919 günü öğle vakti 400 kişilik bir kuvvetle Urfa’ya girerek şehri işgal ettiler. Şehre giren işgalci İngiliz komutanı Beddy doğrudan Mutasarrıflık önüne giderek silahları binaya çevirtip, küstah bir eda ile “*Galip bir hükümetin askeri neden karşılanmıyor?*” diye sordu. Mutasarrıf Nusret Bey³,

1 Urfa Mutasarrıfı Nusret Bey 19 Mart 1919 tarihinde Dahiliye Nezareti’ne bir şifre telgraf çekerek; İngilizlerin 22 Mart 1919’da Urfa’yı işgal edeceği haberinin alındığını bildirdi. Bayram Akça, “Urfa’nın İngilizler tarafından İşgali ve Mutasarrıf Nusret Bey”, **Türk Kültürü**, Sayı 399, s. 57.

2 Ahmet Hulki Saral-Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara 1970, s. 211.

3 Nusret Bey, Preveze Sancağı Sorgu Hakimlerinden Behram Efendi’nin oğludur. 1875 yı-

“Haksız yere memleketi işgal eden bir kuvveti karşılamaya çıkmak bir Türk Mutasarrıfına yakışmaz. Bir misafir gibi gelseydiniz sizi Birecik’te karşılardım” dedi⁴.

İngilizlerin şehri işgalini Urfa’da bulunan 1. Süvari Alayı Komutanı Binbaşı Hüseyin şu şekilde rapor etmiştir. İngiliz yarbayı ve iki subayın bindiği binek otomobil ile bir zırhlı otomobil öğle üstü Urfa’ya girerek mutasarrıfın yanına gittiler. Mutasarrıfla bir süre görüştüktan sonra Askeri Hastane’yi ve civardaki binaları dolaşarak, İsviçreli Yakop’un evine misafir oldular⁵. İşgal Komutanı, askerlerini yerleştirecek bina istemiş kendisine boş bulunan Süvari Kışlası gösterilmiş, ancak burayı beğenmeyen Komutan, Gureba Hastanesi’ndeki hastaları dışarı atarak, hastaneyi işgal ettiği gibi, gözleri görmeyen Mahmut Nedim Efendi’yi ve ailesini de konağından atarak, burayı da işgal etmiştir. İşgalin gerçekleşmesinden hemen sonra İngilizler şehrin resmi haberleşmelerini kontrol altına aldılar, gizli ve özel şifrelerle haberleşmeyi kaldırdılar

İngilizlerin Mondros Mütarekesi’ne dayanarak Urfa’yı işgale kalkmaları hiçbir sebebe dayanmıyordu. İngilizler Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada, Halep dolaylarında ve hatta Halep’in güneyinde idiler. Halep’in işgali, İngiliz kuvvetlerinin emniyeti bakımından, İngilizlerce bir sebep olarak gösteriliyordu. Fakat Halep’in ikiyüz kilometre kuzeydoğusunda bulunan Urfa’nın işgaline hiçbir hakları olmadığı gibi, burada bir asayişsizlik vesaire gibi sebepler de meydana gelmiş değildi⁶.

Bu işgalin asıl sebebi, İtilaf Devletleri arasında imzalanan gizli Sykes-Picot Anlaşması’na dayanmakla beraber, Musul ve üç bağımsız sancak olan Urfa, Maraş ve Anteb Fransızlara bırakılmıştı. Ancak petrole karşı bu üç ili bir koz olarak

---

ında Yanya’da doğdu. Yanya Rüştiyesinde, Mülkiye Mektebi İdadi kısmında orta ve lise tahsilini yaptı. Yanya ve Konya’da Vilayet Memurlukları, Anadolu ve Balkanlarda çeşitli yerlerde kaymakamlık yaptıktan sonra Erzincan Mutasarrıf Vekilliği, Ergani Madeni Mutasarrıflığını takiben 1917’de Urfa Müstakil Mutasarrıflığına atandı. 6 Nisan 1919’da azledilip İstanbul’a gönderilmiştir. Nemrut Mustafa Divan-ı Harbi tarafından idama mahkum edilip 5 Ağustos 1920’de asılarak idam edilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Müslüm Akalın, **Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey’in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbindeki Savunması**, Ankara 2011.

4 Müslüm Akalın, **Milli Mücadele’de Urfa Anılar- Belgeler**, Şanlıurfa 2010, s. 6; Ali Rıza, **Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi**, (yayına hazırlayan: Müslüm Akalın), Şanlıurfa 1995, s. 14.

5 Ahmet Hulki Saral-Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara 1970, s. 212.

6 **Türk İstiklal Harbi IV**, Ankara 1966, s. 54; Ahmet Hulki Saral-Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara 1970, s. 213.

Fransızlara karşı kullanmak niyetinde olan İngilizler, yöreyi işgal etmeyi, çıkarları açısından gerekli saymışlardı. Zaten ileride pazarlık konusu yapabilmek için, işgal ettikleri bu yörede, halkın nabzını yoklamak ve siyasi bölücülük propagandasından öte herhangi bir faaliyete de girememiş, aradıkları taraftarları da bulamayıp, aksine bir dirençle karşılaşınca kısa bir süre sonra buradan ayrılmışlardır⁷.

İngilizler, bölgedeki faaliyetlerini iki noktada yoğunlaştırmış ve şehir merkezinde, özellikle gayrimüslimlerle münasebet kurmaya çalışırken, çevrede aşiretleri hedef almışlardı. Tebliğin asıl konusu aşiretler olmakla birlikte, İngilizlerin gayrimüslimler özellikle Ermenilerle olan ilişkilerine de bir paragraf açmak gerekir.

İngilizler şehir merkezinde de gayrimüslimlerle özellikle Ermenilerle ilişkilerini güçlendirmeye çalışıyorlardı. Şehre İngilizlerle birlikte gelen gönüllü Ermeniler de, Ermeni Mahallesinde Ermeni gençlere silah talimi yaptırıyor, genellikle Ermeni Mahallesi'ne yerleşmiş olan İngiliz askerleri tahrik edilerek onların Müslümanlar aleyhine tavır almaları sağlanıyordu. Şehirde bir emniyetsizlik havasının varlığını ispat için birdenbire çanlar çalınıyor, bunun üzerine bütün Ermeniler dükkânlarını kapatarak, telaşla evlerine çekiliyorlardı. Ancak, İngilizler bir süre sonra bu tahriklerin yersiz olduğunu anlayarak askerlerini disiplin altına aldılar. Müslümanlarla daha iyi ilişkiler kurma yoluna gittiler⁸.

Müftü Hasan Efendi'nin ifadesine göre, Ermenilerin bu şımarık hareketlerine son vermeleri için işgal komutanı şehirde Ermenileri temsil edebilecek kişileri dairesine çağırarak onlara şöyle der⁹:

“Bu memleket ihtimal ki yine Osmanlıların kalır yahut bizim idaremizde bırakılır veya başka bir hükümet olur. Burada kim hükümet yaparsa yapsın daima çoğunluk Türk ve Müslümanlardadır. Eğer siz bu yurttan yaşamak isterseniz Türk ve Müslümanlarla iyi geçininiz ve onlara hürmet ediniz. Bu fikirde değilseniz bu memlekettten muhafazamız altında çıkabilirsiniz”

demiş. Bunun üzerine sekizyüz Ermeni'nin Urfa'yı terkedip Halep'e gittiklerini kaydeder.

7 İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, Ankara 2003, s. 53; **Türk İstiklal Harbi I**, s. 51.

8 Özçelik, **a.g.e.**, s. 56.

9 Hasan Açıanal, **Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı**, Ankara 2001, s. 59.

İngilizlerin ilişki kurmaya çalıştığı ve devlet aleyhine kışkırtmaya çalıştığı ikinci grup ise asıl konumuzu teşkil eden aşiretler idi. İngilizler, bütün aşiretlerle irtibat kurmaya ve onları Osmanlı Devleti aleyhine çevirmeye çalışıyordu. Ancak çevrede çok kalabalık bir aşiret olan Milli Aşireti'ne ise “özel önem” vermiş¹⁰, bu sebeple bu aşiret ve liderlerini elde etmek için çok yoğun bir çalışma içerisinde bulunmuşlardır. Bu aşiretin liderleriyle sürekli haberleşen İngilizler, casusları vasıtasıyla mektup ve hediyeler göndermeyi ihmal etmemişlerdir. İngilizler Hamidiye Alay¹¹ Komutanı İbrahim Paşa'nın oğlu Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey ile görüşmek için birçok defa Halep ve Urfa'ya davet ettiler. Mahmut Bey bu davetlere iltifat etmeyince bu sefer İngiliz general Barrow 30 Haziran 1919 tarihinde yüzbaşı Woolley vasıtasıyla bir mektup gönderdi:

“Milli Kürt Kabilesi Reisi İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmut Bey, evvelâ selamlarımızın kabulünü rica ederim. Mektubunuz dolayısıyla hakkınızda edindiğimiz izlenimlerden esinlenerek Suriye İngiliz ordusu Kumandanı General Barrow, bana aşağıdaki emri gönderdi¹²:

“Bindirilmiş çöl kıtaları kumandanı Generale hitaben yazmış olduğunuz mektup kendisi tarafından büyük bir memnunlukla okunmuştur. General, 30 Haziran'da Urfa'daki birlikleri teftiş etmek üzere anılan bölgeye bir gezi yapmak istediğinden aynı tarihte sizi Urfa'da görmeyi ümit etmektedir. Bu münasebetle kendisinin beslemekte olduğu en derin ve içten duyguların gerek size gerek pederinize ve kabileniz şeyhlerine duyurulması hususunu yerine getirilmesini bana tevdi etmiştir.

General ile buluşmak ve görüşmek fırsatını kaçırmayacağınızı tahmin edemeyim. Bu görüşmemize engel hiçbir bir durum yoktur. Diğer taraftan bu mülakat bizi ziyadesiyle sevindirecektir. Zira Büyük Britanya Hükümeti Kürt milleti ve Kürdistan işleriyle pek yakından ilgilenmek arzusundadır. Bu hususta iyi bir neticenin alınacağını ve bu arada daha bir çok hayırlı işlerin başarılacağını tabii addetmek gerekir.

10 II. Abdülhamid tahttan indirilince, İbrahim Paşa İttihadçıların iktidarını tanımadı ve bütün Suriye'yi onlara karşı ayaklandırmaya çalıştı. Öyle anlaşılıyor ki, İngilizler Milli Aşireti'nin hâlâ devlete “küskün” olabileceklerini düşünerek bundan yararlanmaya çalıştılar. Geniş bilgi için bkz. Mehmet Emin Üner, **Aşiret, Eşkya ve Devlet**, İstanbul 2009.

11 Hamidiye Alayları için bkz. Cezmi Eraslan “Hamidiye Alayları”, DİA, **İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1997, C 15, s. 462-464.

12 Müslüm Akalın, **Milli Mücadele'de Urfa Anılar- Belgeler**, Şanlıurfa 2010, s, 7-8.

Mister Jackson size ve erkek kardeşleriniz İsmail, Halil, Timur ve Abdurrahman Beylere ve bütün kabileniz şeyhlerine en samimi duygularını aynı zamanda sarsılmaz dostluklarını arz eder”.

Mahmut Bey, bu davete icabet etmedi. Yüzbaşı Woolley'e sebep olarak da “Aneze aşireti meselesi”ni göstermişti. Esasen Mahmut Bey, bu görüşme teklifini 13. Kolordu Komutanlığı'na bildirmiş ve nasıl hareket etmesi gerektiğini sormuştu. Kolordu Komutanı da katılmamasını tavsiye etmişti.

Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey, Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından beri İngilizlerin Milli Aşireti'ni kendi tarafına çekebilmek için gösterdikleri politikayı ve çalışmaları ve buna karşı aşiretin gösterdiği tavrı şöyle dile getiriyor¹³:

“...Halep'deki İngiliz generali reisleri kandırmak maksadıyla evvelâ Viranşehir'e topçu kurmay yüzbaşısı Woolley'i gönderdi. Bu zat geldiği zaman Kolordu, Osmanlılık şan ve şerefiyle mütenasip misafirperverlikte iyi muamelede bulunmak ve siyasi vakarımızı göstermekte uyanık olmak lüzumunu emretti. Yüzbaşuya Osmanlı Hilafetine olan bağlılık ve kulluğumuzu açıkladık ve kutsal vatanımız hakkında ta'rizatta bulunmamalarını aksi halde milli emellerimizi son damla kanımızla müştereken muhafaza edeceğimizi söyledim ve Generale de bu hususu bildirdim.

Yüzbaşı Woolley'den birkaç gün sonra Binbaşı Noel Viranşehir'e geldi ve bana reislere verilmek üzere beraberinde 40-50 bin lira da getirmişti. Bu parayı vermek için çok çalıştı. Vatanımızı, dinimizi, milletimizi, bilhassa Hilafete olan bağlılık ve kulluğumuzu, temiz İslam milletine olan desteğimizi 50 bin liraya satmaya-çağımızı ve paraya muhtaç olmadığımızı, milli namus ve memleket huzurunun parayla satılacak bir şey olmadığını, cevaben çadırda misafir olmasa idi kendisini parça parça ettireceğimi münasip bir dille bildirdim. Bu sözden galeyana geldi. Büyük bir tahammülle bizim Kürt ve Kürdistan'la alakadar olmadığımızı, Kürdistan hakkındaki düşünce ve maksatlarını icra ettireceğini söyledi. Cevaben bizde Kürtlük, Türklük, Araplık gayesi olmadığından Osmanlı Hilafetinden gördüğümüz büyüklüğün karşılığını bugün yapacağımızı, beyhude yere vaat tehdit ve gayede bulunmamasını ihtar ettim.

Irak Necid'e kadar her tarafa bütün aşayire, dini, milli, içtimai beyannameler gönderdim. Son harekâtı milliyenin muvaffakiyeti bize daha fazla ümit vermiştir. Vatandaşlarımız mebus seçiminde gaflet göstermeyerek vatanın en namuslu evladını seçerlerse iç ve dış siyasetimizde muvaffakiyetimiz muhakkaktır. Biz vatanın sela-

13 Akalın, a.g.e., s. 9-10.

metine bütün varlığımızla daima sadakat ve bağlılıkla çalışacağız. İcabında Selahaddin Eyyubi'nin ahfadı olduğumuzu ve Yavuz Selim'e verdiğimiz söze de sadık kaldığımızı aleme göstereceğiz".

Mahmut Bey'in konuşmasında görüldüğü gibi Milli Aşireti İngilizlerin ne parasına ne de başka vaatlerine iltifat etmemiştir. Sadece Milli Aşireti değil, -bir iki istisna dışında- bütün aşiretler aynı tavrı gösterdiklerine tarih şahittir.

Şehrin Fransızlar Tarafından İşgali ve Aşiretlerin Tavrı

Bu arada İngilizler, Fransızlarla yaptıkları anlaşma gereği, Urfa, Antep ve Maraş Fransızlara bırakılacak, Musul'da İngilizlere verilecekti. Aslında İngilizler Anadolu'da işgal ettiği yerleri Fransızlara karşı pazarlık konusu yaparak, Musul'u elde etmek istiyordu. Böylece istediğine kavuşmuş oluyordu. Böylece bu üç sancaktaki İngiliz birlikleri yerlerini Fransız askerlerine bırakıyordu. Musul'u elde etmiş olan İngilizler, sonuç alamadıkları alanlardan çekilmeye hazırlanmış bulunuyorlardı. Nihayet, Urfa, Antep ve Maraş'taki birlikler değiştirilmeye başlandı. İngilizler daha Fransızlar gelmeden hazırlıklarını tamamladılar ve General Allenby'in emrindeki İngiliz askerleri Fransız birliklerini beklemeden, Sykes-Picot çizgisinin batısında kalan garnizonları boşalttılar.

İngiliz askerleri yöreden çekilirken İngiliz işgal komutanları Urfa şehir merkezindeki eşrafı toplayarak silah ve cephane ihtiyaçlarının olup olmadığını, eğer istiyorlarsa yardımda bulunabileceklerini bildirdiler. Aynı zamanda Fransızların pek savaşçı bir millet olmadıklarını anlatarak, Fransızlar aleyhinde kısıktırdılar. Bu sırada Fransızlara da şehirde ve çevrede mevcut Ermenilerin birçoğunu silahlandırdıklarını söyleyen İngilizler, iki tarafı karşıkarşıya getirmeyi amaçlamışlardı. İngilizlerin bu tarz hareket etmelerindeki sebep Fransızları Urfa, Maraş ve Antep sancaklarında meşgul ederek, Irak bölgesinde hakimiyetlerini sağlamlaştırmayı istemelerindendi¹⁴.

Fransızlar 30 Ekim 1919'da 300 kişilik bir kuvvetle şehre girdiler. Fransız askerlerinden bazılarının Türkçe şarkı söylemelerinden onların Fransız üniforması giymiş Ermeniler olduğu anlaşılıyordu¹⁵. Fransızların şehre girişini

14 Özçelik, **a.g.e.**, s. 64-65.

15 İşgal sırasında Fransız Ermeni ilişkileri için bkz. İlhan Palalı, "Urfa'nın Fransız İşgali Sırasında Ermeni ve Fransız İşbirliği ve Ötesi", **Şanlıurfa Kurtuluşu ve Tarihi Sempozyumu 1985-1986**, Şanlıurfa 1987, s. 62-74.

devrin şahitlerinden Müftü Hasan Efendi yazdığı hatıralarında şöyle anlatmaktadır¹⁶:

“1335(1919) yılının Kasım ayında yüzbaşı Lambert isminde bir Fransız zabiti (subay) maiyetindeki Fransız işgal kuvveti Tunus ve Cezayirli müstemleke (sömürge) askerleri ile Urfa’ya girmişti.

Binbaşı Baros Mutasarrıf Ali Rıza Bey’e memurlarla Fransızları tanıştırayım demiş, Ali Rıza Bey de Urfa eşrafı ile bazı memurları ve beni beraberine alarak Lambert’in geldiği günün ertesi günü Fransız karargahına gidilmişti.

İngiliz binbaşı Baros takdim merasimini yaptıktan sonra Urfa halkından Fransız subayına takdirkâr bir şekilde (övgü ile) bahsetti.

‘Urfa’lılar iyi insanlardır. Memlekette asayişsizlikten şikayet edildiği için biz şehri işgal ettik. Fakat burada hiçbir asayişsizliğin bulunmadığını gördük’ demiş ve Urfa’lılara işgalin haksız olduğunu anlatmak istemişti. Bu yorumun, halkı Fransız işgali aleyhine bir teşvik olduğu şüphesizdi”.

Devrin şahidi Müftü Hasan Efendi İngiliz ve Fransız işgal politikalarını karşılaştırırken şunları söylemektedir¹⁷:

“İngiliz işgali ile Fransız işgali arasında çok farklar vardı. İngilizler işgallerini hissettirmiyorlardı. Memlekette bir misafir vaziyetinde idiler. Adliye, mülkiye, maliye daireleri vazifelerini evvelki gibi ifa ediyorlardı. Bütün dairelerde Osmanlı kanunları hakimdi.

Fransız işgali ise memleketi bir müstemleke (sömürge) şekline koymak istiyordu. Kumandanlar şurada burada memleketi benimsediklerini söylüyorlardı. Bütün dairelere kontrol memurları koymuşlardı. Mahkemelere, maliye işlerine müdahale ediyorlar her memurdan hesap soruyorlardı. Mülkiye işlerine ise büsbütün el koymuşlardı.

Türk bayrağının artık hükümet dairelerine çekilmeyeceğini, yalnız resmi günlerde camilere çekilebileceğini mutasarrıfa tebliğ etmişlerdi. Fransız işgalinin, Fransa’nın memleket üzerindeki emelinin ne olduğunu anlamakta gecikmemiştik. Tehlike olanca vahametiyle (tehlikeli hali ile) görünüyordu. Fransız işgali Türk hakimiyetinin hitamına (son bulmasına) bir mukaddime (başlangıç) teşkil ediyordu.

16 Açıanal, **a.g.e.**, s. 59-60.

17 Hasan Açıanal, **Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı**, Ankara 2001, s. 52-53.

Herkes esaret fermanının okunacağına kani olmuştu. Urfa bir Fransız müstemlekesi (sömürgesi) oluyordu”.

Fransızların şehri işgal etmelerini ve buradaki uygulamalarını ilk protesto eden aşiretler olmuşlar ve devlete taraf olduklarını Urfa Mutasarrıfı kanalıyla Dahiliye Nezareti'ne gönderdikleri telgrafla deklare etmişlerdi¹⁸:

“Tarih bililmektedir ki Urfa Sancağı Selçukilerden beri Türklerin ve Eyyubiler zamanında perişan Kürtlerin kadim vatanıdır. Yüzde beşi aşmayan gayrimüslim unsurlara göre büyük bir çoğunluk oluşturan sancağımız, mektepleri, camileri ve bütün uygarlık eserleri ve kurumlarıyla Osmanlı memleketidir. İtilâf Devletleri Yüksek Meclisi'nce adalet ve haktanırlık esasları içinde istişare ettiğimiz, Osmanlı Devleti'nden ayrılmamak kesin kararında bulunan Berazi Aşireti olarak Türklerle birlikte oluşturduğumuz çoğunluğumuz göz önüne alınarak herhalde Osmanlı topluluğunda kalacağımızı Barış Konferansı adalet huzuruna iletilmesini milli mukadderatımız adına arz eyeriz”.

*Pijanlı Aşiret Reisi Bütün Berazi Aşiret Reisi Dınai Aşiret Reisi
Galipbeyzâde Mustafa Şahinbeyzâde Mustafa Halitbeyzâde Salih*

*Şeddadi Aşiret Reisi Didan Aşiret Reisi Milli Aşiret Reisi
Gökoğluzâde Haşim Melikzâde Mustafa Mehmet*

*Osmanlı Aşiret Reisleri Bozankara Yahya Reisi
Şeyh Yoranzâde Yusuf ve Abdulkadir
Hacıhıdırzâde Mehmet*

Aşiretlerin bu protestolarına rağmen, Fransızlar da İngilizler gibi, aşiretleri kendi taraflarına çekebilmek için yoğun bir çaba harcamışlardır. Zira işgalcilerin burada tutunabilmeleri için aşiretlerle işbirliği yapmaları “elzem” idi. Ancak bütün çabalarına rağmen Seyale Aşireti Reisi Salih Abdullah ile Ketkan Aşireti Reisi Basravi dışında taraftar bulamadılar. Zaten bu iki aşiret Fransızlardan önce bölgeyi işgal eden İngilizlere detaraftar olmuşlardı. Bunlar dışında kalan aşiretler Osmanlı Devleti ile birlikte hareket etmişlerdir.

18 Akalın, **a.g.e.**, s. 29.

Mesela Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey 17 Aralık 1919 tarihli bir raporunda bölgenin büyük aşiretlerinden Berazi Aşireti hakkında şunlar yazmaktadır¹⁹:

“Arappınar İstasyonu’ndaki Fransız Müfreze Komutanı Şahinbeyzade Mustafa Bey’e tezkere yazarak davet etmiş ve Mustafa Bey, lüzumu var ise, kendisinin köyüne gelmesini bildirmiş, ertesi gün Müfreze Komutanı, Mustafa Bey’in çadırına henüz gelip daha ayakta iken hangi hükümeti istediğini ve cevap verildikten sonra oturacağını söylemesi üzerine hayrette kalan Mustafa Bey, kendisinin Osmanlı Hükümeti’ne mensup bir aşiret reisi olduğunu ve oturmasını ve görüşme veya maksadı var ise konuşmasını teklif ederse de ‘hayır anlaşıldı zannederim burasının Fransız ülkelerine katıldığını bilmiyorsun, zaten sizin hakkınızda da istihbaratım vardır’ demiş ve oturmadan dönmüştür. Düşünülen her türlü harekâta karşı Mustafa Bey’in hazırlık yaptığının haber verilmekte olduğu arz olunur”.

Aynı sayfanın dipnotundu ise Fransız subayı ile Mustafa Bey arasında geçen konuşma şöyle nakledilmektedir:

“Şahinbeyzade Mustafa Bey’in Fransız subayın sorusuna kahve ve yemekten sonra cevap vereceğini belirtmiş, Fransız subayının, ‘bu soruma cevap vermedikçe yemeğinizi yemeyeceğim’ biçiminde konuşması üzerine de Mustafa Bey’in, ‘İster yeyiniz, ister yemeyiniz. Ben altıyüz senedir Osmanlıyım ve yine Osmanlı olarak öleceğim’ demiştir.

Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey de Osmanlı Devleti ile beraber hareket edeceğini, milli mücadeleye katılacağını gerekçeleri ile birlikte maddeler halinde Urfa eşrafına çektiği bir telgrafla deklare etmiştir²⁰.

“Madde 1: Düşmana söz vermek değil umum Diyarbekirsükkânile (halkı ile) beraber din ve vatan ve hakimiyet-i Osmaniye uğrunda milletçe verilmiş ve cihana ilan edilmiş olan mukarreratı her zaman icraya hazırız. Bu husustaki azim ve kararımızın katiyeti dahi ilan edilmiştir.

Madde 2: Eben ecdadımız (baba ve dedelerimiz) bu uğurda şehit ve gazi olarak öldü. Mukaddes padişahımızın büyük ecdadı bu azim ve irade ile namus-ı hilafet-i İslamiyeyi muhafaza ve müdafaa edip din-i mübin-i Ahmediyeyi düşmana baziçe ettirmedi.

19 Ali Rıza, **Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi**, (yayına hazırlayan: Müslüm Akalın), Şanlıurfa 1995, s. 57.

20 Açıanal, **a.g.e.**, s. 115-116.

Madde 3: Biz de onların ahfadı olduğumuzu Şarktan Kur'an-ı Kerim'i kaldırmak gayesini takip edenlere karşı ispat edeceğiz.

Madde 4: Koca muazzam ve muhteşem hükümet altıyüz küsur senede ecdad ve ahfadımızın namus ve şerefini millet-i İslamiyeyeistinad ederek muhafaza etti. Bugün biz de Cenab-ı Hakk'a, Mahbub-ı Ekrem'e (Peygambere) ve sevgili padişahımıza müsteniden dinimizi vatanımızı tarihlere şan veren nam-ı Mübeccellimizi (yüce adımızı) muhafaza ve müdafaa edeceğiz.

Madde 5: Bugün temin-i hayat ve yaşamak için ölmekten öldürmekten asla kaçmamağa ve hiçbir şeyden çekinmemeğe azmettik. Malımızla canımızla çalışıp hukuk-ı meşrua malik olmaz isek bizim için yaşamak kalmamıştır.

Madde 6: Vatanımızın her tarafını yangınlar sarmıştır. Kardeşlerimiz Garb-i Anadolu'da Yunanlılarla çarpışıyor. Bizler de yarın Şark-i Anadolu'da idame-i hayat için çarpışacağız.

Madde 7: Düşman bizleri gafletle avlamaması için hazır olunuz. Aksi halde dinimiz imha, namusumuz Ermeni ayağı altında kalacaktır.

Madde 8: Bu müdahale-yi işgal Türklük, Araplık, Kürtlük gayesi değildir. Ancak İslamiyetin imhası, Kur'an-ı Kerim'i şarktan kaldırmak kaziyesidir.

Madde 9: Esas maksadı, düşmanın takip etmekte olduğu başlıca gayeyi takdir ve teemmül edemeyeceklerin (düşmanın takip ettiği amacı idrak edemeyenlerin) irşat ve tenvirini hamiyet-i diniye ve vataniyelerinden bilhassa rica ve semeratını intizar eyleriz.

Müdafa-yı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti ve Milli Aşireti Reisi Mahmut"

Aşiretlerin Çabaları

Urfa'da Mutasarrıf Nusret Bey zamanında milli teşkilatlanmanın temelleri atılmış ve şehrin ileri gelenlerin de yardımı ile 600 kişiden oluşan bir milis kuvveti meydana getirilmişti. Ancak Nusret Bey'in Tehcir suçlusu olduğu iddiasıyla tevkif edilerek İstanbul'a gönderilmesinden sonra bu milis taburu da dağıtılmıştı. Bu arada milli çalışmalar da hız kesmişti. Şimdi Jandarma Tabur Komutanı Binbaşı Ali Rıza Bey'in önderliğinde yeniden hız kazanmıştı.

Ali Rıza Bey Anadolu'nun her tarafında Müdafa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmakta olduğunu görmüş olduğundan, Müdafa-i Hukuk çalışmalarını hızlandırmıştı. Ali Rıza Bey, azimle çalışırken, o sırada Sancak İdare Meclisi

Üyesi olan Hacı Kâmilzade Hacı Mustafa'nın gizli müracaatı ve Hacı Mustafa Efendi'nin hazırladığı on iki kişiden oluşan Müdafa-i Hukuk Cemiyeti 4-5 Eylül gecesi Urfa Kale Mahallesinde Güllüzade Osman Efendi'nin evinde kuruldu²¹.

Fransızlar, Urfa'yı işgal ettiklerinde, Urfa merkezinde milli harekete uygun bir ortam hazırlanmış bulunuyordu. Cemiyet Fransız işgali ile birlikte aşiretleri de kapsayacak şekilde daha geniş çaplı bir örgütlenmeye başladı. Ancak Ali Rıza Bey'in yoğun faaliyetlerinden şüphelenen Fransızlar, onu görevden alınması için Mutasarrıf'a yazı gönderdiler. Mutasarrıf da aynı gün kendisine tebliğ etti. Tutuklanmaktan çekinen Ali Rıza Bey gece şehri terk etti. Onun yerine Ali Saip atandı. Ali Saip 29 Aralık 1919 günü Urfa'ya gelerek, Urfa Jandarma Tabur Komutanlığı görevine başladı. Ali Saip, Urfa Müdafa-i Hukuk Cemiyeti'nin başına getirildi. Yapılacak mücadele için aşiretlerin gücüne güvenen ve onlara büyük önem veren Ali Saip Bey, Urfa çevresinde mevcut bütün aşiretlere hitaben bir bildiri hazırlayarak gönderdi. Bildiri şöyleydi²²:

“Fransızlar'ca işgal edilmiş olan Adana vilayetinde yapılan zulüm ve kötülüklerden sizin habersiz olduğunuzu görüyorum. Adana'ya Fransız ayağı bastığı gündünden itibaren din, namus, haysiyet ve şerefte tecavüz başladı. Burada da aynı zulümler başlamak üzere bulunuyor. Fransız kumandanı, muvazaf jandarmaların terhisleriyle gönüllü nefer kaydettireceğini söyledi. Bundan maksat da hazırladıkları 300 Ermeni jandarma kaydettirmektir. Adana ve Kozan'da kulağı kesilen ve gözleri oyulan Müslümanları gözümle gördüm. Bu felaket görmüş bölgeden bağrım, ciğerim yanık olarak buraya geldiğim ve burada da aynı kötülüklerin başlamak üzere bulunduğuna vakıf olduğum için sizi uyarmayı, verilmiş bir görev sayıyorum.

Fransız kumandanı burada izleyecekleri politikayı açıkça söylüyor:

‘Kürt Aşiretlerini parayla elde ederek reislerini birer vesile ile ellerinden alıp bahaneyle kendilerini Cezayir ya da Tunus'a nakledeceğiz. Bu suretle Kürt ve Ermenilerden Fransız subaylarının kumandasında askeri birlikler oluşturup ve onların dinsel duygularından parayla bizlere bağlı ulema aracılığıyla yararlanıp yavaş yavaş Diyarbekir, Harput, Bitlis, Erzurum, Van vilayetlerini işgal edeceğiz. Maksudumuz göçebeliğe son vererek insanlığa hizmettir. Bunun için işe Kürtleri Türklerden ayırmak suretiyle başlayacağız’ diyor.

21 Müslüm Akalın, **Milli Mücadele'de Urfa**, Urfa 1985, s. 10.

22 Müslüm Akalın, **Milli Mücadele'de Urfa Anılar- Belgeler**, Şanlıurfa 2010, s. 60-61.

Ey Aşiret Reisleri! Bilirsiniz ki bundan kırk yıl önce de Doğu illerini Ermenistan yapmak istiyorlardı. Eğer babalarımızın direnç ve inançları olmasaydı, bugün mahvolmuştuk. Dünyada İslamiyeti koruyan özgür ve bağımsız olanlar ancak Türkler ve Kürtlerdir. Ve bugün İslamiyet ve vatan tehlikededir. Siz ki bütün bir Hristiyan alemine karşı Kudüs'ü koruyan Selahaddin-i Eyyubi'nin torunlarısiniz. İslamiyet ve vatan sizden imdat bekliyor. Düşman istilasına uğrayan memleketlerden kanlı dumanlar çıkıyor. İki günden beri Maraş'ta kanlı çarpışmalar oluyor. Ayntab ayaklanmaya hazır bulunuyor. Anezeler de buraya gelecekler. Haçim Bey nerede ise ona haber gönderiniz. Ve aranızda bir anlaşmazlık varsa bunu erteleyip elele vererek tek kitle halinde Fransızların ve Urfa'nın karşısında görünmenizi rica ederim. Urfa, sizi bekliyor. Gönderdiğim gizli talimata aynen uyulması esenliğimizin gereğidir. En namdar hanedan ve aşiret reisi olduğunuzu dünyaya ispat edecek zaman bu zamandır. 7. 1. 1336- 7Ocak 1920 Ali Saip”

Ali Saip aşiret reislerince Fransız işgal kumandanlarına verilecek ultiमतom metni de gönderdi. ultiमतom sureti şöyleydi:

“Gerek Wilson ilkelerine ve gerekse Mondros Mütarekesi hükümlerine aykırı olarak memleketi sebepsiz işgalinizi şiddetle red ve protesto eder ve kısa bir müddet içinde bulunduğunuz yeri boşaltmadığınız takdirde zorla ve savaşarak çıkartılmanız yoluna başvurulacağından bu suretle akacak kanların sorumluluğu tamamen size ait olacaktır”.

Ali Saip Bey'in bu çağrısına hemen hemen bütün aşiretlerden olumlu cevaplar geldi.

Milli Aşireti Reisi Mahmut Bey'den Ali Saip Bey'e

“Emelleriniz ve amaçlarınız hükümetimizin bağımsızlığını ve egemenliğini sağlamaya ve bugüne kadar izlediğimiz amaca uygun olduğundan bu konudaki azminizi ve kararınızı takdis. Yardımaınıza koşmak için gerekenlere yazdık, hazırlanıyoruz”²³.

Bu çağrıya Aneze ve Berazi Aşiretleri birleşerek Harran civarındaki demiryolu hattını tahrip etti ve aşiretler Arappınar'da Fransızlarla çatışmaya girdi. Aneze Aşireti Reisi Haçim Bey ile Berazi Aşireti Reisi Şahinbeyzâde Mustafa Bey, Arappınar ve Suruç'ta mevcut Fransızların 24 saat içerisinde çekilmeleri için ultiमतom vererek cevap verdiler²⁴.

23 Müslüm Akalın, **Milli Mücadele'de Urfa Anılar-Belgeler**, Şanlıurfa 2010, s. 64.

24 Özçelik, **a.g.e.**, s. 160, Akalın, **a.g.e.**, s. 74, 79.

Suruçtaki aşiretler Antep tarafından Urfa'da bulunan Fransızlara yardımların yetişmemesi için bütün gücüyle çalıştılar. Kimi zaman demiryolunu tahrip ettiler kimi zaman Fransızlarla çatışmaya girdiler, ama bu taraftan takviye kuvvetleri ve iaşenin Urfa'ya ulaşmasını engellemeyi başardılar.

Suruçtaki Berazi Aşireti Reisi Şahinbeyzâde Bozan Bey aşireti ile birlikte Fransızlara karşı mücadele ederken, çok zor durumlarda kaldığı, malı mülkü talan edildiği hatta evlerini bile kaybettiği de oldu

Şahinbeyzâde Bozan Bey²⁵ Mart 1920'da Urfa Kuva-yı Milliye Kumandanlığına uzunca yazdığı mektupta, Cerablus tarafından gelen treni durdurma ve demiryolunu tahrip etmeye çalıştıklarını ancak Fransızlarda otomatik tüfeklerle birlikte birde dağ topunun bulunması işlerini zorlaştırdığını ancak buna rağmen çekilmediklerini belirtiyor. Fakat Fransızlar onların demiryolunu rahat bırakmaları sağlamak için köylerine doğru yürüyüşe geçmeleri üzerine;

“bizde mecburen ateşi keserek düşman, köyle muvasalat etmeden aileyi kurtaralım diye köye doğru gittiğimizde düşman dehşetle hücumda devam ve biz de mukavemetle ailemizi ikişer yorganla öküz ve ineklere yükleyerek köyden uzaklaştık. Biraz sonra düşman salifü'z-zikrkesanla köye gelerek top ateşi ile evlerimizi harap ve köyü tamamı ile ihrak ettiler. Uzaktan ateşi görüp ve hissetmiş isek de en son kuvvetimizin onbeş nefer olduğunu anlayarak hem topu, hem mitralyozu ve süvarisi ile dört yüz kişiye karşı durmakta kâr-ı akıl olmadığını anladık”.

“...Vatan ve millet uğruna bu felaket bizim için şereftir.... Biz kanımızın son damlasına kadar bu vatanın bu devletin bu dinin uğruna çalışacağız. Allah din ve millete zeval vermesin, millet var olsun, vatan kurtulsun diye bu işe teşebbüs ettik. Ve inşallah neticesine kadar çalışacağız” mektubun sonunda top ve mühimmat istemekte şöyle bitirmektedir: “düşman açık bulacağı kapıdan maazallah rahat girerse çıkarması müşkül olur”²⁶.

Şahinbeyzâde Bozan Bey'den beş gün sonra 14 Mart 1920'da kardeşi Şahin Beyzade Mustafa Bey'in Urfa Kuva-yı Milliye Heyeti'ne gönderdiği rapordan anlaşıldığına göre evlerinin yakılıp köylerinden ayrılmış olmaları onların kuvva-yımaneviyelerini bozmamıştır.

25 Şahinbeyzâde Bozan Bey (1890-1968) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Birinci Dönem Urfa milletvekilliğine seçilmiş, Ankara Anlaşması ile güney sınırımız tespit edilip aşiretinin ve topraklarının bir bölümünün Suriye'de kalmasını önleyemeyince Suriye'ye gitmiş, orada vefat etmiştir. Kardeşi Şahinbeyzade Mustafa Bey ile birlikte Suriye'de Cerablus ve Aynelara milletvekilliği yapmıştır.

26 Açıanal, **a.g.e.**, s. 118-120.

“Bismillah”

Diye başlayan raporda Urfa Kuva-yı Milliye heyetinin kendisine yapılan teveccühe karşı teşekkür ettikten sonra, Siftek istasyonundan itibaren demiryolu tamir edilemeyecek şekilde tahrip edilmiştir. Kuva-yı Milliye'nin Urfa'dan geldiğini gören Suruç halkının maneviyatını yükselmeye kendileriyle çalışmaya başladıklarını, Urfa'dan gelen bine yakın neferle muazzam bir şekilde çalışıyoruz. Üç gün içinde demiryolunun Cerablus'a yakın bir yerine kadar tahrip edeceklerini, tahribat işinin sonunda düşman askerinin çekileceğini belirtiyor. Ayrıca düşmanla mücadelemizi kolaylaştırmak ve başarıyı sağlamak için Urfa'da bulunan toplardan birini geçici olarak gönderilmesi istemektedir. Sağlanacak başarı halkın daha çok gayrete gelmesini sağlayacağını söylüyor²⁷.

Suruç Kaymakam vekili de Urfa Kuva-yı Milliye Heyeti'ne 14 Mart 1920 tarihinde gönderdiği mektupta²⁸

“Harapnas cihetine izam kılınan Urfa eşraflarının Suruç merkezine vürudu ile beraber Suruç ağalarından Hacı Hıdırzade Mehmet, Gökoğluzade Casım ağalar ve Şahin Beyzadelerle Galip Beyzade Mustafa ve Seyfeddin Beyzade Salih Beyler celp edilip maiyetlerinde gelen minhaysü'l-mecmu (toplam) sekizyüz kuvvetle bugün saat sekizde Siftek İstasyonu'ndan itibaren hattın tahribatı için müttefikan sevk ve izam kılındı (hep birlikte gönderildi)”.

Onları faaliyetlerini yerinde görmek için kendisinin de Siftek mevkiine gideceğini yazmaktadır.

Müftü Hasan Efendi kuvayı milliye kuvvetini sayısal olarak şu şekilde vermektedir:

<i>Jandarma kuvveti</i>	<i>100 er</i>
<i>Urfa şehrinin milisleri</i>	<i>600 muharip</i>
<i>Siverek şehrinin milisleri</i>	<i>105 “</i>
<i>Siverek Bucak Aşireti kuvveti</i>	<i>150 “</i>
<i>Urfa Badıllı Aşireti kuvveti</i>	<i>250 “</i>
<i>Urfa Düğerli Aşireti kuvveti</i>	<i>100 “</i>
<i>Bozova Baziki Aşireti kuvveti</i>	<i>100 “</i>
<i>Şeyhanlı Aşireti kuvveti</i>	<i>100 “</i>
<i>İnze Aşireti kuvveti</i>	<i>500 kişi</i>
<i>İzollu Aşireti kuvveti</i>	<i>100 muharip</i>

Tablo1 Kaynak: Açıanal, a. g. e, s. 71

27 Açıanal, **a.g.e.**, s. 126.

28 Açıanal, **a.g.e.**, s 127.

Tabloda görüldüğü gibi, kuvvetlerin büyük çoğunluğu aşiret kuvvetlerinden oluşmaktadır.

Aşiret kuvvetleri Badıllı Aşireti Reisi Said Bey'in köyünde toplanmışlardı. "Ali Saip Bey'le Adil Bey, Said Bey'in köyüne vardıklarında köyü bir ordugah şeklinde buldular. Kuvâ-yı Milliye'ye toplu ve emre hazır bulunuyordu. Ali Saip Bey emir ve komutayı üstlendi."

Said Bey, Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerinin başında bulunan Ali Saip Bey ile birlikte şehre girdi. Aynı şekilde İzollu Aşireti Reisi Bozan Bey ve diğer aşiret reisleri de şehre girdiler. Bunlar şehir merkezinde işgalcileri çıkarmak için savaşıırken, Aneze Aşireti şehrin dışında asayişi sağlamakla görevliydi.

Yukarıda belirtildiği gibi, Suruç'ta Berazi, Dınayi ve Pijanlı Aşireti kuvvetleri o taraflarda Fransızlarla mücadele ediyorlardı.

Son olarak aşiretlerin çabaları konusunda Jandarma Komutanı Ali Rıza Bey'in değerlendirmelerine kulak verelim²⁹:

"Genel olarak aşiret reislerinin bu mücadelede hizmetleri pek büyüktür. Bunlar içinde pek büyük yararlık ve fedakarlık gösteren ve her türlü tehlikeli mevkilere atılan ve canı gönülden çalışan, Badıllı Aşireti Reisi Sait Bey'dir. Bu aşiretin değerli reisi Sait Bey'in hizmeti unutulmayacak derecede büyük ve yüksektir. Bununla birlikte Aşiret ileri gelenlerinden Sait Bey'in biraderi Bekir ve Hasan, amcazadesi Cüneyt Beylerle Yedikuyulu Ahmet ve Hasan Ağaların çalışmaları anılmaya değer. Badıllı reislerinin, eski serdarlara yakışacak şekilde aşiret önünde ilerlemesi, aşireti coşturup kendilerinin değerini artırıyordu. Sait Bey'in bir çok zamanlar böyle ileri atılması takdire değer. Yukarıda bir çok yerlerde Sait Bey'in adı geçtiği gibi daha aşağılarda da fırsat düştükçe adları ve görevleri sayılacaktır.

İzollu aşiret Reisi Bozan Ağa'nın aşireti ve bizzat kendisi pek çok çalışmıştır. Telfutur'un kuzey tarafında Fransızlara karşı üstünlük sağladığı gibi civardaki Ermeni kuvvetlerini de susturmuştur. Bozan Ağa cidden cesur ve faal, ateşli bir genç, ateşli bir aşiret reisidir. Gördüğü hizmet takdire değerdir.

Dögerli Bekir Bey altmışlık bir zat olduğu halde iki evladı ve 300 kadar aşiretiyle çok hizmet görmüştür. Fransızlara karşı hücumda aşiretini elindeki değnekle ileriye yöneltmiştir. Bununla birlikte Badıllı, Dögerli, Baziki, Şeyhanlı aşiretleri Şeyhan aşiretinin muhterem şeyhlerinden Şeyh Cevher Efendi'nin açtığı sancak al-

29 Ali Rıza, **Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi**, (yayına hazırlayan: Müslüm Akalın), Şanlıurfa 1995, s. 73-74.

tında toplanarak hep birlikte kahramanlık icat ediyorlardı. Baziki aşiret reisi Bekir Arus Ağa (vefat etmiştir) ve İzollu Aşiret Reisi Bozan ve SuruçAşiretlerinden Şeddadi Aşiret Reisi Casım ve Şeyhanlı Reisi Nuh Ağalarla Picanlı Reisi Galipbeyzade Mustafa, Dınai Reisi Salih Beyler ve biraderleri ve Mustafa Bey'in biraderi Müslüm Bey ve Arap aşiretlerinden Biniyusuf Reisi Mustafa Halaf'ın harika icat edercesine çalışmaları genel olarak takdire değerdir. Bununla birlikte Resulayn'a kadar keşif görevi yapan Şeyhcevherzade Hacı Ömer Efendi'nin hizmeti anılmaya değer.

Kuzeyden Urfâ'nın yardımına koşan Siverek eşrafından Cudi Paşa ile OdabaşızadeMahmudEfendi'nin gönderdikleri kişiler Cudi Paşa'nın kuvveti başında hemşirezadesi Mehmet Sakıp Efendi ve Mahmut Efendi'nin kuvveti başında oğlu Mehmet Emin Efendi bulunduğu ve Hacı Abuzer ve Mehmet Ağa, Ramazan ve Şeyhmuş Ağalar ve Hüseyin Efendi ve Küçük Ömerzade Rüştü ve Paşazade Şevket Efendi'nin oğulları ve adlarını alamadığım kişiler pek büyük fedakârlıklar göstermişlerdir”.

Aşiretler fiilen savaşa katıldıkları gibi, maddi yardımda bulunmuşlardır. Ancak Urfâ'da toplanan paraların ve iaşenin kaydedildiği “İaşe Defteri” ne yazık ki kayıptır. Dolayısıyla toplanan paraların nerelere harcandığı, kimin ne kadar yardımda bulunduğu gibi önemli meselelere ışık tutabilecek kıymetli bir vesika varlığı bilinmekle beraber ortada yoktur. Kaynaklarımızda bu konuda da bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır³⁰. maddi yardımlarla ilgili olarak elimizde sadece Suruç Kaymakam Vekili'nin yukarıda bahsedilen 14 Mart 1920 tarihli mektubun ekinde Suruç'ta toplanan iaşenin küçük bir dökümü bulunmaktadır³¹.

Suruç'da toplanan iaşe

<i>Aşiret Reisinin Adı</i>	<i>Koyun</i>	<i>Toklu</i>	<i>Arpa</i>	<i>Buğday</i>
	<i>Adet</i>	<i>Adet</i>	<i>Kile</i>	<i>Kile</i>
<i>Şahin Beyzade Mustafa Bey</i>	0	0	150	0
<i>Galip Beyzade Mustafa Bey</i>	0	0	100	0
<i>Seyfettin Beyzade Salip Bey</i>	0	5	30	15
<i>Hacı Hıdırzade Mehmet Efendi</i>	0	10	50	50
<i>Gökoğlu CasımBey</i>	50	0	0	0
YEKÜN	50	15	330	65

Tablo 2 Kaynak: Açıanal, a.g.e., s. 127.

30 Derviş Kılıçkaya, “Urfâ Direnişinin Meseleleri”, **Şanlıurfa Tarihi ve Kurtuluşu Sempozyumu Bildirileri**, Şanlıurfa 1987, s. 13.

31 Açıanal, a.g.e., s. 127.

SONUÇ

Sonuç olarak; Urfa'nın işgalcilerden kurtuluşunda aşiretler baş rolü oynadılar ve bütün varlıklarıyla çalıştılar. Aslında aşiretlerin işi zordu ve adeta bir sınavdan geçiyorlardı. Zira bir taraftan yokluk içinde yaşama mücadelesi, öbür taraftan işgalcilerin onların bu hallerine karşı kendilerine sundukları maddi imkânlar. Ancak işgalciler sundukları bu imkânlar karşılığında onlardan vazgeçilmesi imkânsız “bir şey” talep ediyordu: Beş yüz senedir birlikte yaşadıkları Müslüman kardeşlerinden, Osmanlı Devleti'nden ayrılmak ve onlara karşı savaşmak. Ancak aşiretler bütün bu maddi imkânları ellerinin tersiyle ittiler ve işgalcilerin beklentilerinin aksine vatanlarını parayla satmak ve Müslüman kardeşlerine karşı savaşmak gibi bir “zillet”e düşmediler. Bu sebeple işgalciler tarafından evleri yakıldı, malları talan edildi ancak onlar devlete olan bağlılıklarından taviz vermediler ve bir işgalci devletin hakimiyetinde yaşamayı asla kabul etmediler. Onları işgalcilere karşı bu mukavemeti göstermeye sevk eden elbette sahip oldukları inançları idi. Bu inançla karşı koydular, yılmadılar ve sonuçta zafere ulaştılar. O gün onları Türk'üyle, Kürd'üyle, Arab'ıyla birbirine bağlayan ortak paydaları olan dinleri, İslamiyet idi. Bu ortak payda gün de geçerlidir. Ancak bunu sağlamak için -takdir edersiniz ki- çaba göstermek gerekir.

Güney cephesinde Urfa ile birlikte Antep ve Maraş da işgalcilere karşı zor şartlarda mücadele etmiş ve sonunda her üçü de düşman işgalinden kurtulmayı başarmıştır. Onun içindir ki daha sonra Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından bu her üç şehire o günlerin anısını yaşatacak unvanlara layık görülmüştür. Maraş'a “Kahraman”lık, Antep'e “Gazi”lik unvanları verilmiş, geç de olsa Urfa'ya da “Şanlı” unvanı layık görülmüştür.

KAYNAKÇA

Açanal, Hasan, **Urfa Kurtuluş Mücadelesi Hatıratı**, Ankara 2001.

Akalın, Müslüm, **Milli Mücadele’de Urfa Anılar-Belgeler**, Şanlıurfa 2010

Akalın, Müslüm, **Milli Mücadele’de Urfa**, Urfa 1985, s. 10.

Akalın, Müslüm, **Urfa Mutasarrıfı Şehit Nusret Bey’in Nemrut Mustafa Paşa Divan-ı Harbindeki Savunması**, Ankara 2011.

Akça, Bayram, “Urfa’nın İngilizler tarafından İşgali ve Mutasarrıf Nusret Bey”, **Türk Kültürü**, Sayı 399.

Ali Rıza, **Ahfada Yadigâr Urfa Mücahedesi**, (yayına hazırlayan: Müslüm Akalın), Şanlıurfa 1995.

Eraslan, Cezmi “Hamidiye Alayları”, **DİA, İslam Ansiklopedisi**, İstanbul 1997, C 15, s. 462-464.

Kılıçkaya, Derviş, “Urfa Direnişinin Meseleleri”, **Şanlıurfa Tarihi ve Kurtuluşu Sempozyumu Bildirileri**, Şanlıurfa 1987.

Özçelik, İsmail, **Milli Mücadele’de Güney Cephesi Urfa (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)**, Ankara 2003.

Palalı, İlhan, “Urfa’nın Fransız İşgali Sırasında Ermeni ve Fransız İşbirliği ve Ötesi”, **Şanlıurfa Kurtuluşu ve Tarihi Sempozyumu 1985-1986**, Şanlıurfa 1987, s. 62-74.

Saral, Ahmet Hulki-Tosun Saral, **Vatan Nasıl Kurtarıldı**, Ankara 1970.

Türk İstiklal Harbi IV, Ankara 1966.

Üner, Mehmet Emin, **Aşiret, Eşkîya ve Devlet**, İstanbul 2009.

MİLLİ MÜCADELE'DE GÜNEY BÖLGESİNDE FRANSIZLARA KARŞI TÜRK-ARAP İŞBİRLİĞİ

Prof. Dr. Ömer Osman UMAR*

ÖZET

Anadolu ile Mısır arasında bir geçiş güzergahı olan Suriye bölgesi Tarih içerisinde birçok istilalara uğramıştır. Yavuz Sultan Selim'im Mısır ve Suriye seferi sonucunda bölge Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Suriye bölgesi en mutlu ve refah dönemini Osmanlı hakimiyeti altında yaşamıştır. Milliyetçilik akımı ve Batılı devletlerin çalışmaları sonucunda Araplar arasında ayrılıkçılık fikirleri yayılmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı ve Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesi Arap milliyetçileri için bir fırsat olmuştur. Savaş sırasında İngiliz vaadleri sonucunda Şerif Hüseyin liderliğinde hareket eden Araplar Osmanlı Devleti'ne isyan etmişlerdir. Ancak Suriye bölgesinde Osmanlı Devleti'ne karşı savaş sırasında toplu bir Arap isyan hareketi olmamıştır. Savaş sonrası İngiltere ve Fransa Arap Krallığı'nın kurulmasına izin vermeyerek, Arap topraklarını işgal ettiler.

Suriye bölgesinde manda idaresi kuran Fransa, Araplara bağımsızlık vermediği gibi tam bir emperyalizm politikası uygulamıştır. Bunu üzerine Araplar, Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları isyan hareketinden pişman olarak Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadelecilerden yardım istemişlerdir. Böylece Milli Mücadele döneminde ortak düşman olan Fransızlara karşı Türk-Arap işbirliği başlamıştır. Türklerle Araplar Fransızlara karşı başarılı mücadeleler vererek, onları çok zor durumda bırakmışlardır. Türklerle Araplar arasındaki bu ortak mücadele hem Suriye bölgesindeki Araplara hem de Türk Milli Mücadele hareketine faydalı olmuştur. Bilhassa Anadolu'nun güney bölgesindeki illerimizin Fransızlara karşı yaptığı direnişe bu ortak işbirliğinin katkısı büyüktür.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Suriye, Türk, Arap, Fransa.

---

* Fırat Üniversitesi, İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, Elazığ.

TURKISH-ARAB COOPERATION AGAINST THE FRENCH IN THE SOUTHERN ANATOLIA DURING THE ERA OF NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

Syria, which is a transit route between Egypt and Anatolia, has faced many invasions throughout history. The region came under Ottoman rule after the Egypt and Syria expeditions during the reign of Selim I. The happiest and the most prosperous period for Syria was when it was under the rule of Ottoman Empire. As a result of the idea of nationalism and works of western states separatist ideas started to spread among Arabs. The beginning of the First World War and entrance of Ottomans to the War became a chance for Arab Nationalists. During the War, Arabs under the leadership Şerif Hüseyin revolted against Ottoman Empire. After the War England and France didn't allow establishment of an Arab Kingdom and they occupied the Arab lands.

Founding a mandate regime in Syria France not only prevented freedom of Arabs but also implemented a full-imperialist policy there. Whereupon, Arabs regreted about their rebellions against Ottoman Empire and they wanted to help National Struggle movement under the leadership of Mustafa Kemal Pasha. Thus, Turkish-Arab cooperation during the era of National Struggle started against the common enemy, the French. By performing successful fighting Arabs and Turks put French troops into very difficult conditions. This common struggle of Arabs and Turks was useful for both Arabs in the Syrian region and for Turks during the era of National Struggle. This joint cooperation had very important contributions for the struggle against French troops in the Southern Anatolia cities.

Key Words: Mustafa Kemal Pasha, Syria, Turkish, Arab, France.

GİRİŞ

Suriye bölgesi Akadlar, Sümerler, Asurlular, Mitanniler, Hititler, Roma, Bizans hakimiyetinden sonra Hz. Ömer zamanında da İslam hakimiyeti altına girmiştir. Daha sonra Emeviler, Abbasiler, Tolunoğulları, İhşidler, Hamdani-ler, Selçuklular¹ ve Memlukler bölgeye hakim olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Memluklara karşı yaptığı 1516 Mercidabık ve 1517 Ridaniye savaşları sonucunda Arap toprakları Osmanlı idaresi altına girmiştir. Araplar tarihi dönemler içerisinde en refah ve huzurlu dönemlerini Osmanlı yönetiminde geçirmişlerdir. 400 Yıl gibi bir süre Türklerle Araplar sorunsuz bir şekilde birlikte yaşamışlardır. Osmanlı Devleti'nin her türlü imkanlarından Türkler ve diğer etnik gruplar gibi eşit şekilde yararlanmışlardır. 1798 Fransız ihtilali Osmanlı Devleti bünyesindeki diğer etnik grupları etkilediği gibi zamanla Arapları da etkileyerek, Arap milliyetçiliğinin ve ayrılıkçılık hareketinin oluşmasını sağlamıştır².

Arap milliyetçilik hareketinin oluşmasında İngiliz, Fransız ve Amerikan misyoner okullarının etkisi büyük olmuştur. İlk Arap milliyetçileri bu okullarda yetişmişlerdir³. Arap milliyetçilik fikri yapısının oluşmasında Butros Bustani, Nasif Yazıcı ve Faris el-Şidyak gibi Hıristiyan Araplar etkili olmuşlardır⁴. İlk etapta müslüman kesim bu tür fikirlere kuşku ile bakarken, Hıristiyan Arapların çalışmaları sonucunda onlar da bu hareketin içine çekilmişlerdir⁵. Arap milliyetçilik hareketinin oluşmasında beyanname ve gazetelerin de etkisi büyük olmuştur. Suriye'de İngiltere ve Fransa Osmanlı aleyhtarı olan basını desteklemiştir⁶.

Arap bağımsızlık hareketinin yayılmasında birtakım gizli ve açık cemiyetlerin rolü etkili olmuştur. Bun cemiyetler ise şunlardır: Cemiyetü'l-İhâi'l Arabiyye ve'l Osmaniyye (Arap Osmanlı Kardeşliği Cemiyeti), el-Müntedeü'l Edebi(Edebiyat Kulübü), el-Cemiyetü'l Kahtaniyye (Kahtaniye Cemiyeti), el-

1 Celalettin Yavuz, **Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri**, Ankara, 2005, s. 9-47.

2 Ömer Osman Umar, "Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi", **Askeri Tarih Bülteni**, S 51, Ankara, Ağustos, 2001, s. 75.

3 Bessam Tibi, **Arap Milliyetçiliği**, (Türkçesi: Taşkın Temiz), İstanbul, 1998, s. 133.

4 Bessam Tibi, **a.g.e.**, s. 136-137.

5 Celalettin Yavuz, **a.g.e.**, s. 89.

6 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara, 2004, s. 56-57.

Ahd Cemiyeti (Yemin Cemiyeti), Beyrut Islahat Cemiyeti⁷, Cemiyet el-Fünun ve'l-Ulum (İlim ve Sanat Cemiyeti), Cemiyet el-Umumiye el-Suriye (Umu-mi Suriye Cemiyeti), Cemiyet el-Arabiye el-Fetat (Genç Araplar Cemiyeti) Hizb el-La Merkeziye el-İdari el-Osmani (Osmanlı İdaresi Ademimerkeziyet Partisi)⁸.

Mısır İngiltere işgali altında olduğundan dolayı Kahire Osmanlı'ya başkal-dıran siyasi şahsiyetlerin sığınma yeri olup, Arapların da fikir merkezi haline gelmiştir. Suriyeli birçok yazar ve aydın Kahire'ye gitmiştir. Öyleki Arap milli-yetçiliği yapan kişilerin genelde Kahire'deki El-Ezher Üniversitesi'nden yetişmiş kişiler olduğu görülmektedir⁹.

1908'de ikinci meşrutiyetin ilanını iyi karşılayan Araplar kısa süre içerisinde aylık hareketine girişerek ortamdan faydalanmaya çalışmışlardır¹⁰.

1913 yılında düzenledikleri Paris Arap Kongresinde Arap milliyetçi liderler ileride bağımsızlığa gidecek birtakım kararlar aldılar¹¹.

Birinci Dünya Savaşının çıkışında faydalanan Araplar ve İngilizler bu or-tamı değerlendirerek işbirliğine gittiler. Şerif Hüseyin ile Sir Henry McMahon arasında kurulacak Arap devletinin sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Savaş sırasında Şerif Hüseyin'in oğlu Faysal, Suriye'de 1916 yılı Haziranında isyanı organize etmek amacıyla Şam'a gelmiştir. Ancak Cemal Paşa'nın aldığı ted-birler Faysal'ın faaliyetini boşa çıkarmıştır. Şerif Hüseyin 10 Haziran 1916'da Hicaz'da isyanı başlatmıştır¹².

İngiltere bir taraftan Şerif Hüseyin'e bağımsız bir Arap Krallığı vaad eder-ken diğer taraftan ise Sykes-Picot Antlaşması'yla İngiltere ile Fransa Arap top-raklarını aralarında paylaşmışlardır. Arapların bu gizli antlaşmadan haberleri ise Rusya'nın Bolşevik ihtilali sonrası gizli antlaşmaları açıklaması ile olmuştur¹³.

7 Zeine N. Zeine, **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, (Çeviren: Emrah Akbaş), İstanbul, 2003, s. 85.

8 Ömer Osman Umar, "Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi", **Askeri Tarih Bülteni**, S 51, s. 82.

9 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s. 28-29.

10 Zeine N. Zeine, **a.g.e.**, s. 79.

11 Zeine N. Zeine, **a.g.e.**, s. 97.

12 Zeine N. Zeine, **a.g.e.**, s. 114-116.

13 Zeine N. Zeine, **a.g.e.**, s. 118.

Savaş sırasında Şerif Hüseyin ve İngilizlerin şiddetli tahriklerine rağmen Suriye'de Osmanlı'ya karşı toplu bir isyan hareketi olmamıştır. Osmanlı kuvvetlerinin geri çekilmesine paralel olarak Arapların saldırgan ve yağmacılık faaliyetleri de artmıştır. Savaş sırasında telgraf hatlarını keserek ordunun haberleşmesini de aksatmışlardır¹⁴. IV. Ordu Suriye'den çekilirken Arap Kuzey Ordusu demiryolu ve köprüleri tahrip ederek, Türk kuvvetlerinin çekilmesini geciktirmiştir. Arap baskınları sonucunda Almanyalı pek çok subay ve er esir edilmiştir¹⁵.

Sina Filistin Cephesi'nde Şerif Hüseyin liderliğindeki isyancılar ve oğulları İngiliz kuvvetleri ile birlikte hareket etmişlerdir. Suriye'nin işgalini İngiliz kuvvetleri ile beraber yapmışlardır. 1 Ekim 1918'de Arap ve İngiliz komutanlığına bağlı birlikler Şam'a girmişlerdir¹⁶. Daha sonra 26 Ekim 1918'de İngiliz ve Arap kuvvetleri Haleb'i aldılar. Haleb'in işgali üzerine Mustafa Kemal Paşa önceden oluşturduğu savunma hattına çekilmiştir. Bu savunma hattı İskenderun ve kıyılarıyla birlikte İskenderun-Beylan-Dere'l-Cemal, Tellel Rıfat ve Antakya'yı içerisine almıştır. Bu sırada Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesini imzalayarak savaştan çekilmiş ve böylece 400 yıllık Osmanlı hâkimiyeti son bulmuştur¹⁷. Ardından işgal kuvvetleri Anadolu'nun güneyini işgale başlamışlardır.

1. İşgale Karşı Türk-Arap İşbirliği

Sykes-Picot Antlaşmasına göre Antep, Maraş, Urfa ve Musul bölgelerinin Fransızlara verilmesi öngörülmüş olmasına rağmen İngilizlerin bu bölgeleri de işgal etmelerinin nedeni Musul'u Fransızların elinden kurtarmak ve pazarlık konusu olarak ellerinde bulundurmaktır. Fransız Başbakanı Clemenceau: "Ben Kilikya'yı, Suriye'yi, Şam'ı Halep'i, Beyrut'u ve Musul'dan elde edilecek petrolün akacağı İskenderun Limanını alabilmek için bir yem olarak Musul'u İngilizlere verdim" derken aslında oyuna geldiğinin farkında değildir. İngilizler Maraş, Antep ve Urfa bölgelerini Musul'a karşılık Fransızlara koz olarak kullanırken Fransızlar da Antep, Maraş ve Urfa bölgelerine karşılık Musul'u İngilizlere verdiklerini açıklamaktadır¹⁸

14 Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, Elazığ, 2003, s. 9.

15 Celalettin Yavuz, *a.g.e.*, s. 218.

16 H. V. F. Winstone, *Ortadoğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü*, (Tercüme Fuad Davudoğlu), İstanbul, 1999, s. 436.

17 Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, s. 9.

18 Yaşar Akbıyık, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)*, Ankara, 1990, s. 8-9.

İngiltere ve Fransa arasında yapılan Suriye İtilafnamesi'ne göre Kilikya, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun bir kısmı ile Suriye'nin sahil kısmında direk Fransız idaresi kurulması, Şam, Hama, Humus ve Halep şehirlerini kapsayan bölgede ise Fransız müşavir ve danışmanlar gözetiminde bir Arap devleti kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca 1 Kasım 1919'dan itibaren bu alanlarda çekilme-yi İngiltere kabul etmiştir¹⁹.

Mustafa Kemal Paşa bu antlaşmanın ortaya çıkaracağı durumun hem Türklerin hem de Suriyelilerin zararına olacağına dikkati çekmek için bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiri de: Çukurova bölgesine sahip olan Fransızların bu bölgeye Ermenileri yerleştirerek, Türkler ile Araplar arasında bir tampon devlet kurarak, Müslümanların birleşmelerinin önleneyeğine işaret etmiştir²⁰. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa İstanbul Hükümeti'ni de uyararak, bölge halkının Fransızlara karşı direneceğini bildirmiştir²¹.

Araplar işgallerle birlikte Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları bağımsızlık hareketinden pişman olmuşlardır. Bu sefer de Arap milliyetçileri işgalcilere karşı direnmeye başlamışlardır. 25 Aralık 1919 tarihinde Erkanı Harbiye Reisi Cevat imzasıyla 15. Kolordu Kumandanlığı'na gönderilen bir şifrede: "Suriye ahvalı gün gittikçe, fena bir şekil almaktadır. Yayınlanan gazeteler ve bize ulaşan haberlere göre Araplar ayrılığa pişmanlık duymaktadırlar. Arapça gazeteler, açıktan açığa Fransız ve İngilizlere karşı hücum etmekte ve Türklerden ayrılığa pişmanlık duymaktadırlar..."

Bazı Arap aşiretleri de Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerinden, yardım yapılması için haberler gönderip, ilgili makamlara devlete bağlı olduklarına dair telgraflar yollamışlar ve işgallere direnen Kuvâ-yı Milliyecilere yardım etmişlerdir. Havran aşiretlerinin tamamı Osmanlı Devleti'nden ayrılmak istemediklerine dair yemin etmişlerdir²².

Savaş sonrası İngiltere ile Fransa arasında bir güven bunalımı da ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa Suriye'de dağıttığı bildirimlerle Arapları desteklemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın "Türk milletinin

19 Kemal Çelik, **Milli Mücadelede Adana ve Havalisi 1918-1922**, Ankara, 1999, s. 111-113.

20 Süleyman Hatipoğlu, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, 1915-1921)**, Ankara, 2001, s. 40-41.

21 Ayhan Öztürk, **Milli Mücadele'de Gaziantep**, Kayseri, 1994, s. 51.

22 İsmail Özçelik, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992, s. 94-95.

yaşamak için haklarını savunacağını” bildiren beyannamesinin Halep’te dağıtılması Fransızları son derece tedirgin etmiştir. Hemen Fransızlar da Türklere karşı propaganda faaliyeti içerisine girerek, Türklerin propaganda çalışmalarını boşa çıkarmaya çalışmışlardır. Fransızlar Şam’da yayınlanan El Akab gazetesi vasıtasıyla Aşağıdaki öneride bulunmuştur:

“Mustafa Kemal ve Türklerin size gönderdiği propaganda bilgilerine kulak asmayınız. Onun ırkının istibdadını asla unutmayınız. Akıllı bir adam ikinci defa oyuna gelmez. Mustafa Kemal bağımsızlığınızı kılıç gücünüzle savunmaya davet ediyor, ama görevinizi yapmak için onun gibi birisinin önerilerine ihtiyacınız mı var? Vatanseverlik konusunda Mustafa Kemal ve partizanlarından ders mi almak istersiniz? Öyleyse bizim için kurulan bu yeni Türk tuzağından sakınınız ve yalnız kendinize güveniniz...”

Arap gazetelerinde Türklere karşı birçok benzer propagandalar yapılmasına rağmen, Halep ve Şam bölgelerindeki Müslüman halk arasında Türk Millî Mücadelesine karşı duyulan sempati söndürülemedi²³.

Fransızlar Suriye’yi işgale başlayınca Halep’te Fransızlara karşı bir ayaklanma çıkmış ve halk bu sırada Osmanlı Hükümeti’ne dualar ederek yürüyüşlerde bulunmuşlardır²⁴.

İngiliz ve Fransızlar, Türklere karşı Arapları kışkırtmalarına rağmen, Araplar bunların gerçek yüzlerini gördüklerinden dolayı Fransızlar ve Ermenilere karşı Türklerin Anadolu’daki direniş hareketini desteklemeye ve onlarla işbirliği için Suriye’deki Türk Kuvâ-yı Milliyecilerle ortak askeri hareketlerde bulunmaya başlamışlardır²⁵.

İngiliz ve Fransız emperyalizmi bölgede Arap milliyetçiliğinin yeniden uyandırılmasına neden olmuştur. Başlangıçta Fransız hayranı olan ardından da kısmen İngiliz hayranlığına dönüşen Arap milliyetçiliği, bölgede İngiliz ve Fransız sömürge düzeninin başlamasıyla birlikte İngiliz ve Fransız karşıtı bir harekete dönüşmüştür²⁶.

Araplar da Fransızların artık gerçek yüzünü görmüşlerdir. Çünkü Fransızlar Suriye’ye geldikten sonra önemli bazı noktalara Ermenileri yerleştirmeleri ve Er-

23 Celalettin Yavuz, **a.g.e.**, s. 236.

24 **ATASE Arşivi**, Kutu No:105, Gömlek No:100, Belge No:100-1.

25 Şinasi Çolakoğlu, **Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası**, Ankara, 1991, s. 70.

26 Celalettin Yavuz, **a.g.e.**, s. 222.

menilerden oluşan askeri kuvvetler kurmaları Arapları tedirgin ederek, Türklerle işbirliğine yöneltmiştir²⁷.

Suriye’de faaliyet gösteren milli direniş örgütlerinin başına Milis Kaymakamı Özdemir Bey geçerek, Haziran 1922’ye kadar oldukça başarılı hizmetler görmüştür. Suriye’deki örgütler, Suriye-Filistin Kuvâ-yı Osmaniye Heyeti Başkanı Özdemir Bey’in genel yönetimi altında faaliyette bulunmuştur. Özdemir Bey Kuzey Suriye’de birçok hareket planı hazırlayarak, Fransızlara karşı baskınlar düzenlemiştir. Fransız kuvvetlerinin önemli kısmını Suriye’de meşgul ederek, Anadolu’nun güneyine geçip, Türklere karşı mücadele etmelerini engellemiştir²⁸. Örneğin Urfa’yı kurtarmak amacıyla bölgedeki aşiretler 6 Şubat 1920’de Urfa etrafına geldiklerinde Aneze Aşireti de 600 kişilik savaşçı kuvvetiyle, Hacim idaresinde bölgeye gelmiştir. Bu kuvvet savaşa iştirak etmemiş olup, dışarıda beklemiş ve daha çok çevreyi kollayarak, dışarıdan gelebilecek bir tehlikeyi önlemeye çalışmışlardır²⁹.

Şubat 1920’de Sakçagözü’nden Kilis bölgesine gelen Kamil Polat, Meydanki’de karargahını kurup, Suriye’deki Türklerin desteğini almak için Şam, Duma, Nebek ve Beyrut çevresindeki Çerkezlere yazılar yazmıştır. Polat Bey ile Suriye’deki Kuvâ-yı Milliyeciler devamlı işbirliği içinde olmuşlardır³⁰.

Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler gittikçe gelişmiştir. Ortak işbirliği ile Mart 1920’den itibaren Suriye’de ve Irak’ta bulunan İngiltere’ye karşı askeri operasyonlar yapılmıştır. Suriye Çölünün tüm kabileleri ile Kürtler de bu saldırıya katılmışlardır. Saldırıları üç koldan yapılmıştır. Birinci kol Deyr-i Zor-Bağdat yönünden, İkincisi Deyr-i Zor’dan Musul’a yönelecek olan saldırı, üçüncüsü de Halep-Resûlayn ve Musul doğrultusunda yapılmıyordu. Bu saldırı kararları Şam’da Faysal’ın yaptığı bir toplantıya ileri gelen Suriyelilerle Arap hükümeti idarecilerinin katıldığı sırada alınmıştır. Ali Cevat Eyyubi ve Cafer Paşalar gibi yüksek rütbeli askeri kişiler de bu toplantıya iştirak etmişlerdir. Bu toplantıda Fransızlara karşı Mustafa Kemal Paşa taraftarları ile ortak mücadele etme kararı alınmıştır³¹.

27 Şinasi Çolakoğlu, **a.g.e.**, s. 130.

28 Celalettin Yavuz, **a.g.e.**, s. 233.

29 İsmail Özçelik, **a.g.e.**, s. 191.

30 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s. 429.

31 Ömer Osman Umar, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, s. 433.

Mustafa Kemal Paşa 24 Nisan 1336 tarihinde mecliste yaptığı konuşmada Suriyelilerin yabancı bir devletle olan münasebetlerinin kendilerini esarete götüreceğini fark ederek, Mustafa Kemal Paşa'ya gelmişlerdir. Hatta Faysal kendi özel temsilcilerini Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiştir. Mustafa Kemal Paşa kendi sınırlarımız içerisinde müstakil olduğumuz gibi Suriyelilerin de milli hakimiyet esasına göre bağımsız olmalarını istemiştir. Mustafa Kemal Paşa birlikte güç doğacağını düşünerek, "Bizimle itilaf veya ittifağın fevkinde bir şekil ki, federatif yahut konfederatif denilen şekillerden birisiyle irtibat peyda edebiliriz" demiştir. Faysal da halkın baskısından dolayı Türklerle tekrar birleşmek fikrinde olduğunu söylemek zorunda kalmıştır. Ardından da Faysal'ın bu tutumunu Mustafa Kemal Paşa ise şöyle ifade etmiştir: "Ancak bizim yaşamak için paramız yok ve haricin tazyikatına mukavemet edecek vesaitimiz yoktur. Türkiye bunu temin ederse biz Fransızları memleketlerimizden koğabiliriz. Bunu biz samimi telakki etmedik. Onun için vuku bulan siyasi müracaata biz de siyasi cevap vermiş olduk. Ancak hakiki irtibat hükümet şeklinde değil fakat Suriye milleti ile Suriyelilerle olmuş oldu ve oradaki (bu hareket) hakikaten bize manevi kuvvetle beraber maddi kuvvet zammetmiştir. Hududu millimizin cenup cephesindeki hareketi nazarı dikkatten geçirecek olursak bu fiiliyatın semeratı maddiyesini görebiliriz"³².

Türklerle Araplar arasında ortak işbirliği yönünde birtakım anlaşmalar yapılmaya başlanmıştır. Genç Araplar Cemiyeti'nin kurucularından biri olan ve bu sırada Arap İstiklal Partisi'nin (Hizbu'l-İstiklal'il-Arabi) Genel Sekreteri Said Haydar başkanlığındaki bir heyet Şam'dan İstanbul'a gönderilmiş ve burada Mustafa Kemal Paşa'nın temsilcisi ile görüşerek iki taraf arasında bir dostluk antlaşması imzalanmış ve bu anlaşma Suriye Hükümetinin onayına sunulmuştur. Anlaşma maddeleri ise:

- 1- Musul bölgesinde sınır düzeltilmesi.
- 2- Maan'dan Karadeniz'e kadar düşmanlara karşı bir ortak cephe oluşturulması.
- 3- Türk ve Arap ordularının tek kumanda altında toplanması.
- 4- Türkler ve Araplar düşmanı yendiklerinde bağımsız iki devlet olacak ancak ilişkileri savaştan önceki Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'ndaki gibi olacaktır.

32 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 1, Ankara, 1980, s. 3.

Said Haydar Şam'a döndüğünde durum değişmiş Kral Faysal Türkiye ile görüşmelere girmeyi reddetmiş ancak daha sonra Temmuz 1920'de fikrini değiştirdiğinde ise artık zaman kalmamıştı³³.

Halbuki Faysal taraftarlarından bazıları Faysal'a Mustafa Kemal Paşa ile birleşme tavsiyesinde bulunmaktaydılar. Bu fikirde olanlar "Türklerle Arapların bir kez daha omuz omuza çarpışarak Fransızların Ortadoğu'ya egemen olmalarının engellenebileceğini" ileri sürmüşlerdir. Faysal ve taraftarları Osmanlı padişahı ile de temasa geçerek işbirliği yolunu aramışlardır. Bu sırada her ne kadar Suriye, Fransa tarafından yönetilmektense de Türklerle birleşmenin daha iyi olacağını savunanlar çoğunlukta idi. Türk tarafına yakın olduğu değerlendirilen Yasin Paşa, Cafer Paşa ve Halep'teki Faysal yanlısı subaylar, Antep'ten padişaha göndermiş oldukları telgrafta; "Suriye'nin bağımsızlığını destekleyiniz. Ülkelerinizi size iade etmeye çalışıyoruz. Bu fırsatı kaçırmayınız. Size asla ihanet etmeyeceğiz" diye yazmışlardı. Yine Yasin Paşa'nın Anadolu'ya göndermiş olduğu bir heyet de Suriye'deki Fransız işgal kuvvetlerini sınır dışı edebilmek için Milli Mücadelecilerden yardım istemiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın düşüncesi ise Suriyelilerin direnmeleri ile o sırada Anadolu'nun güneyine yönelen Fransız kuvvetlerini arkadan vurmaları idi. Mustafa Kemal Paşa Suriyeli Arapların Fransa'ya karşı yapacağı hareketlerin Türkiye'yi rahatlatacağı, hatta iki ayrı cepheye sıkıntı yaşayan Fransa'nın bu sıkıntılardan kurtulmak için Türk Milli Mücadelecileriyle anlaşma zemini arayacağı düşüncesindeydi. Bu düşüncesini de "Araplarla işbirliği yapmanın faydasızlığına" değinen Kazım Karabekir'e yazmış olduğu bir telgrafta açıklamıştı³⁴.

Kilis Kuvay-ı Milliye Heyeti üyelerinden Polat, Molla Recep, Mehmet İslam ile Suriye'den Arap Hükümeti Adına Jandarma Müfettişi Cemil Lütfi'nin Kefergani Köyü'ne gelerek, Türklerle Araplar arasında 3 Temmuz 1920 tarihinde aşağıdaki hususlar üzerinde anlaşmışlardır.

"1. Irak ve Suriye ile Türkiye'yi işgal eden düşmanı kovmak için yapılacak savaşın devamı süresince ve karşılıklı yardım için bir savaş meclisini kurulması gerektiği Büyük Millet Meclisine telgrafla arz edilecektir.

2. Kilis ve civarında toplanmış olan Kuvâ-yı Milliyeye gereken iki dağ topu ile dört makineli tüfeğin sağlanmasına Suriye Hükümeti yardımcı olacaktır.

33 Abdülkerim Rafik, "Türkiye-Suriye İlişkileri", (Çev: Sebahattin Samur), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 88, İstanbul, Şubat, 1994, s. 37.

34 Celalettin Yavuz, **a.g.e.**, s. 236-239.

3. İki taraf topraklarında eşkiyalık gibi haller ortaya çıkarsa, bunlar taraf topraklarında yakalanıp suç işledikleri tarafa teslim edilecektir.

4. Katma, Hamam (şimdiki Reyhanlı) Kilis ve civarındaki, Fransız kıtalarının hareketi, askeri durumlarındaki değişiklik ve gelişmeler konusunda karşılıklı olarak bilgi aktarımı sağlanacaktır.

5. Fransız ve Ermenilerin Halep'ten patlayıcı madde taşımaları karşılıklı ve sürekli önlenecektir.

6. Vatanına ihanet edenler iade edilecektir.

7. Kuvâ-yı Milliye belgesini taşıyanlar karşı taraf topraklarında silah sağlamak istendiğinde engel olunmayacaktır.

8. Büyük Millet Meclisinden onay gelinceye kadar, Kilis'te ve Suriye'de Fransızlarla yapılacak haber almada bağlantı sağlanacak ve ortak hareket edilecektir.

9. Başka gerekler ortaya çıktığında, tekrar görüşülüp yeni kararlar alınacaktır.

10. Taraflar arasında irtibat subaylıkları kurulacaktır. Gizliliğe uyulacaktır.”

Fakat bu anlaşmanın yapılmasından 20 gün sonra 23 Temmuz 1920'de Fransızlar Haleb'i işgal etmişlerdir³⁵.

İbrahim Hanano Fransızlara karşı mücadele eden bir heyet başında 17 Ağustos 1920'de Türkiye'ye hareketle Maraş'ta İkinci Kolordu Kumandanı Selahattin Adil Bey ile görüşerek, 7 Eylül 1920'de iki taraf arasında Fransızlara karşı işbirliği etmeyi ve Türklerden askeri ve malzeme açısından destek alan bir anlaşma imzalamıştır.

Bu anlaşmadan sonra Hanano'ya Türkler tarafından Çerkez Bedri Bey komutasında top ve makineli tüfeklerle donatılmış ikiyüz kişilik bir askeri birlik yardıma göndermiştir. Bedri Bey komutasındaki bu askeri birlik Türklerle Araplar arasındaki kardeşliğe işaret eden bir bayrak taşıyordu. Bayrağın bir yüzünde Arap bayrağı diğer yüzünde ise Türk bayrağı vardı. Bayrağın bir yüzünde “inanlar kardeştir”, diğer yüzünde ise “Kardeşlerinizin arasını düzeltiniz” ayetleri işlenmişti. Ayrıca bu birlik Türk kuvveti olduğunu göstermek için de bir Türk

35 Şinasi Çolakoğlu, a.g.e., s. 193-194.

bayrağı taşımaktaydı. Bu askeri kuvvet tüm mücadele sahalarında dolaşarak Araplarla Fransızlara karşı ortak askeri hareketler düzenlemiştir³⁶.

Türk-Arap ortak işbirliği karşısında çok kayıp veren Fransızlar şaşkınlık içerisinde düşmüşlerdir. Bu direnişin diğer Fransız sömürgelerine de sıçrayacağını düşünmeye başlamışlardır. 13 Aralık 1920 tarihli Le Temps gazetesi başmakalesi de bu hususa dikkat çekmiştir. Yazıda bu işbirliği ile ilgili olarak şunlar yazılmıştır: “Türk milliyetçileri Araplarla işbirliği halinde. Eğer Fransız Hükümeti gözünü dört açmazsa askerleri Kilikya’da hatta Suriye’de yalnızca yer yer saldırılara uğramakla kalmaz, fakat büyük bir Asya fırtınasının etkileri oradan oraya Kuzey Afrika’yı da sarsabilir”³⁷.

Suriye’nin işgali ile birlikte bölgedeki Türkler de kendi aralarında teşkilatlanarak Şam, Halep, Hama, Humus, Lazkiye, Trablusşam, Kuneytra ve Baalbek gibi şehirlerde birer Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kurmuşlardır. Bu cemiyetlere bir tek Türkler değil aynı zamanda Arap kökenli subaylar da üye olarak ortak işbirliği yapmışlardır³⁸.

Özdemir Bey, Suriye’deki teşkilatlanma ve Araplarla Fransızlara karşı yapılan ortak askeri hareketleri yürütme ile görevlendirilmişti. Özdemir Bey, Türk Genelkurmayı emrindeki 2. Kolordu Kumandanlığı’na bağlı olarak hareket etmiştir³⁹.

2. Kolordu Komutanlığı bir taraftan Antep Cephesi’yle meşgul olurken, diğer taraftan da Antep üzerindeki düşman tazyikini azaltmak amacıyla Suriye’deki milli mücadele hareketini kuvvetlendirmeye ve gerekli olan desteği vermeye büyük önem vermiştir. Şanlı ve Sakallı Bedri Beyleri ve Binbaşı Mahmut Bey gibi tanınmış güney akıncılarını takviye ederek, Suriye’ye hareket ettirmiştir⁴⁰.

Direniş faaliyetinde bulunan Arap ve Türk Kuvâ-yı Milliyecilerin askeri malzeme ve parasal ihtiyaçları Türkiye’den sağlanmıştır. Askeri malzemelerin ulaştırılmasında genelde Antep istikameti kullanılmıştır. Sadece askeri yardımlar yapılmamış, direniş faaliyetinde bulunan ancak geçim sıkıntısı çeken veya

36 Abdülkerim Rafık, a.g.m., s. 43-44.

37 Yahya Akyüz, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1988, s. 194.

38 Şinasi Çolakoğlu, a.g.e., s. 33.

39 **ATASE Arşivi**, Kutu No:629, Gömlek No:76, Belge No:76.

40 Ayhan Öztürk, a.g.e., s. 150.

tutuklanan kişilerin ailelerinin ihtiyaçları da Türkiye'den gelen yardımlar vasıtasıyla giderilmiştir⁴¹.

28 Şubat 1921 tarihinde 2. Kolordu tarafından Suriye teşkilatına başlangıç olarak 135 çeşitli cins tüfek, 113 bomba, 42 sandık cephane ve 3 sandık dinamit yollanmıştır. Şeyh Salih El-Alevî'nin de daha önceden cephane isteğinin olması münasebetiyle gönderilen cephanenin dörtte biri ona verilmiştir. Bu tür yardımlar kesintisiz bir şekilde Suriye'de Fransızlara karşı mücadele eden vatanseverlere karşı yapılmıştır⁴².

Ayntab Mutasarrıfı Celal Bey'e giden Arap Hükümetinden bazı idareciler Türklerle birlikte bir ittifak oluşturmak istediklerini dile getirmişlerdir. Arap Müdafaa-i Milliye Cemiyeti üyesi ve Halep Valisi olup, Türklere karşı büyük bir muhabbet besleyen Reşid Tali Bey, Türk Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ile anlaşarak, Fransızlara karşı birlikte savaşmak istediklerini dile getirmiştir. Ayrıca iki taraf arasında yapılan görüşmelerde asıl yetkililerin aşağıdaki hususları görüşmeleri için karar alınmış olup, bu hususlar şunlardır:

1. Türkler ile Araplar, Fransızları topraklarından çıkarmak için beraber hareket edeceklerdir.

2. Türk ve Arap memleketleri arasına bir üçüncü devletin girmesine kesinlikle izin verilmeyecektir.

3. Bu hedefleri gerçekleştirmek amacıyla Türklerle Araplar ortak düşmanlarına karşı mücadelede birbirlerine yardım edecekler.

4. Askeri malzeme, erzak ve parasal açıdan taraflar arasında yardımlaşma sağlanacaktır⁴³.

Faysal Fransızların kendisine tavır alıp, kendisini Suriye'de barındırmayacağını ve Suriye'nin işgal edileceğini bildiğinden dolayı Türklerle ittifaka ve onları desteklemeye büyük önem vermiştir. Faysal Hükümeti Fransızların kuzeye doğru Urfa, Kilis ve Antep taraflarına askeri malzeme taşımak amacıyla Rayak-Halep demiryolunu kullanmalarına izin vermemiştir. Bu sırada Suriye Hükümetinde Maarif Bakanı olan Sati el-Husri'nin anlattığına göre, Faysal'ın demiryolunun kullanımına izin vermemesi General Guro'yu sıkıntıya sokarken, Türklere de büyük avantaj sağlamıştır⁴⁴.

41 ATASE Arşivi, Klasör No:594, Dosya No:8-14, Fihrist No:5-2

42 ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:11.

43 ATASE Arşivi, Klasör No:594, Dosya No:8-141, Fihrist No:8.

44 Abdülkerim Rafık, a.g.m., s. 39-40.

Faysal idaresinin yıkılmasından sonra İngiltere ve Fransa'nın gerçek yüzünü gören Suriyeliler kendi hayatlarını ve bağımsızlıklarını sağlayamayacaklarını, Türklerin teşkilat, kuvvet ve yardımlarından ayrı kaldıkları takdirde Batı'ya kolayca yenileceklerini (mekul), Türklerle Arapların birbirlerinden ayrılmasının İslam birliğinin izmihlaline sebep olacağını idrak etmişlerdir. Onun için de Suriye'de Türklerle bir konfederasyon kurmak fikri oluşmuştur. Mustafa Kemal Paşa da Arabistan, Irak, Suriye, Filistin ve Türkiye arasında bir konfederasyon oluşturulmasını olumlu karşılamıştır. Bu hususta Suriye ve Filistin Müdafaa-i Kuvâ-yı Milliye-i Osmaniye Heyet-i Umumiye Reisi ve Gazi Ayntab Kumandanı Kaymakam Özdemir Bey, Suriye'de çalışmalarında bulunmuştur⁴⁵.

Yine Özdemir Bey'e göre Suriye milleti, dışişleri ve askeri alanda ortak bir konfederasyon kurmak taraftarıydı⁴⁶.

Suriye'de bulunan Arap halkının hemen hemen tümü Suriye'nin Türkiye'ye tekrar iadesi taraftarıydı. Ancak bu iade eskiden Osmanlı Devleti döneminde olduğu gibi idari açıdan direk bağlı değil, Türkiye'nin himayesi altında bir muhtariyet verilerek, dini ve siyasi olarak hilafete ve Türkiye'ye bağlı kalmak şartıyla Türkiye'nin hakimiyeti altına girmeyi arzu etmişlerdir⁴⁷.

Bugün de dış politika alanında ve askeri alanda konfederasyon olmasa bile bazı paktların kurulması iki ülke arasında olduğu gibi tüm bölgede huzur ve güvenin oluşmasını sağlayacaktır.

Halep'te Fransızlara karşı mücadele için kurulan bir Arap milli teşkilatı Halep'te Türklerin kurmuş olduğu Türk milli teşkilatına bağlı olarak faaliyet göstermiştir. Bu teşkilatın Fırka Kumandanı Kaymakam Emin Bey olup, Halep Polis Müdürü Erkan-ı Harp Kaymakamı Şakir Nimet Bey'le Halep teşkilatına bağlı olarak faaliyet göstermişlerdir⁴⁸.

Araplar Kuzey Suriye, Hama-Lazkiye hattın kadar olan bölgede Fransızlara karşı bir direniş hareketi başlatmışlardır. Türk Kuvâ-yı Milliyeciler de Arapların direnişlerine destek olmak amacıyla Güney Cephesi'nde bu bölgeye askeri silah ve malzeme desteği sağlamışlardır. Diğer taraftan da akıncı Türk müfrezeleri Halep-İskenderun yollarını kesmek amacıyla devamlı olarak akınlarda bu-

45 **ATASE Arşivi**, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35-2.

46 **ATASE Arşivi**, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:45-1.

47 **TİTE Arşivi**, Kutu No:35, Belge No:50.

48 Ali Fuat Cebesoy, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953, s. 289.

lunmuşlardır. Tarafların işbirliği çalışmaları sonucunda Fransızların nüfuzları Cebel-i Zaviye civarında son bulmuştur⁴⁹.

Arap ve Türk vatanperver kuvvetleri Fransızlara karşı mücadele ederek, Kuzey Suriye'de aslanlar gibi çarpışmışlardır. Fransızlar ise işgale karşı kendi topraklarını koruma ve bağımsızlık amacıyla yapılan bu mücadeleleri Avrupa'ya isyancı görünümü ile aksettirmeye çalışmıştır. Fransa'nın bu politikasına karşı Suriye'nin önde gelen liderleri Halep'teki Avrupalı devletlerin konsoloslarına ve Milletler Cemiyeti'ne çektikleri protesto telgraflarıyla bunu yalanlayarak, Suriye'deki direnişin milli bir direniş olduğu anlatılmaya çalışılmıştır.

Türk-Arap ortak direnişi Haleb'in doğusunda, Sefire ve Garbize'de batı ve güney taraflarında İdlib, Cebel-i Zaviye, Cısri-Şuşur, Harim, Antakya, Lazkiye'nin Nusayri dağlarında, Rakka, Menbiç ve diğer alanlara kadar yayılmıştır. Bu ortak askeri direniş hareketlerinin Güney Suriye'de çok fazla etkili olmamasının en önemli sebebi ise yapılan yardımların buralara kadar aralıksız ulaştırılma zorluğundan kaynaklanmıştır. Çünkü buradaki Araplar da Fransızlara karşı direniş ve mücadele yanlısıydılar⁵⁰.

Fransızlar Türk kuvvetlerinin Halep ve çevresine olan akın ve baskınlarını engellemek amacıyla Türkiye-Suriye sınırındaki geçişleri engelleme ve kontrole büyük önem vermişlerdir. Kilis ve Havalisi Kumandanlığı tarafından 7 Kasım 1920'de Maraş 9. Fırka Kumandanlığı'na verilen bilgede; büyük bir kısmı Hasan Hayta taraftarlarınca takviye edilmiş olan Fransız müfrezeleri Kilis çevresindeki köylere gelip, Kuvâ-yı Milliye kuvvetlerine katılan kişilerin ayrılarak köylerine geri dönmeleri için baskılarda bulunmuşlardır. Fransızlar baskı ve şiddet hareketi uygulayarak, kendilerine karşı meydana gelen direniş hareketini engellemek ve Kuvâ-yı Milliye'ye katılımlara son vermeyi tasarlamışlardır⁵¹.

Türklerle Arapların ortak askeri faaliyetlerinin başarılı olması Fransız askerlerinin maneviyatını bozmuş ve artık geri dönmek istemişlerdir. Ayrıca Fransız askerleri içerisinde İslam sömürgelerinde getirdikleri askerler de firar etmeye başlamışlardır. Örneğin Fransa'nın Cezayir sömürgesinde getirdiği askerlerden Abdurrahman adındaki bir asker Cebel-i Numan'a bağlı Zahle'den kaçarak,

49 Ali Fuat Cebesoy, **a.g.e.**, s. 419.

50 **ATASE Arşivi**, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:25.

51 **ATASE Arşivi**, Kutu No. 14, Gömlek No. 116, Belge No:116-1.

Şam, Hama, Humus ve Halep üzerinden Türkiye sınırına gelince burada Türk kuvvetleri tarafından bu kişi yakalanmıştır⁵².

Fransızlar, Türk-Arap ortak askeri hareketleri karşısında başarısız olunca bu direnişi kırmak amacıyla Suriye’de Fransızlarla Türkler arasında barış yapıldığı propagandası yaparak, bu direnişi zayıflatmaya ve Türk-Arap işbirliğini bozma-ya çalışmışlardır. Bunun üzerine Halep Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti de böyle bir antlaşmanın olmadığını Suriye’de yaymaya çalışmıştır. Selahaddin Adil Bey de 9 Ocak 1921 tarihli raporunda bu tür propagandaların Anadolu halkını yatıştırmak amacıyla Ankara ve İstanbul’da da yapıldığı vurgulanarak, bunların gerçek dışı olduğu vurgulandıktan sonra Türk-Arap ortak işbirliğinin bozulamayacağı şöyle ifade edilmiştir: “Suriye, Irak ve bütün memalik-i İslamiye Anadolu ile mahmube-i diniye-i hayat ve anileri yekdiğerine merbuttur. Hissen, fikren, dinen, ahlaken ve siyaseten, ticareten tek bir camiadır”⁵³.

Türk-Arap ortak işbirliğini bozmaya çalışan Fransız propagandasına karşı Türkler Türkçe, Arapça ve Fransızca dillerinden beyannameler yazarak, bunları Halep, Şam ve Suriye’nin diğer bölgelerine dağıtmışlardır. Bu beyannameler etkili olarak, bazı Tunus, Fas ve Cezayirli müslüman askerler Fransız kuvvetlerinden kaçarak, Türk kuvvetlerine katılmışlardır⁵⁴.

Fransız taraftarı olup onlar için çalışan Uduşcu Aşireti Reisi Abdülkerim emrinde topladığı 800 kişi ile Türk müfrezesine karşı muhalefet ettiğinden dolayı 17 Mayıs 1921’de Kuneytra civarındaki çarpışmalar sonucunda Halep’e geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çarpışma Halep halkı üzerinde derin tesir bırakmış ve Fransızlar da Türk müfrezelerinin başarılarından ve bunun Halep halkı üzerindeki etkisinden dolayı oldukça endişelenmişlerdir.

1921 Yılı Haziran ayı sonlarında Haleb’in batı bölgesinde faaliyet gösteren Türk akıncı müfrezelerinden biri Suriye Kuvâ-yı Milliyesi ile birlikte Halep civarına gelmiş ve bu müfrezeyi halk coşkun sevinç gösterileri ile karşılamıştır. Bu sırada halktan 1500 kadar kişi bu müfrezeye katılmıştır. Bu dönemde Türk kuvvetleri Halep ve çevresinde oldukça etkili olmuş, halkın güvenini kazanarak Halep halkı ile adeta kaynaşmışlardı. Halep halkı Türk müfrezeye kuvvetlerine büyük saygı ve hürmet göstermekteydi. Hatta buraya gelen Türk müfrezeye

52 **ATASE Arşivi**, Kutu No:919, Gömlek No:38, Belge No:38-1.

53 **ATASE Arşivi**, Kutu No:921, Gömlek No:98, Belge No:98.

54 Şinasi Çolakoğlu, **a.g.e.**, s. 124-125.

kuvvetlerine karşı sevgilerini göstermek amacıyla onlara sigara ve tütün hediye etmişlerdir⁵⁵.

Fransızların Türk-Arap ortak askeri hareketlerini etkisiz bırakmak amacıyla sürekli olarak direnişin meydana geldiği Kuzey Suriye bölgesine askeri kuvvet yığmaya çalışmışlardır. Bunun üzerine Halep Heyet-i Merkeziyesi, Hama ve Humus taraflarında askeri nakliye işlerinde kullanılan bu demiryollarının tahrip edilmesini istemiştir. Bunun üzerine bu demiryollarına baskın ve tahrip hareketlerinde bulunulmuştur. Öyleki Fransızlar 1 Ocak 1921 tarihinden itibaren beş gün kadar geceleri trenlerin sefere çıkmalarını durdurmak zorunda kalmışlardır. Daha sonra da seferlerin aksamalarından kaynaklanan açıklarını gidermek amacıyla da yolcu ve nakliye trenlerine vagonlar eklemeye başlamışlardır. Diğer taraftan da Hama ile Halep arasındaki demiryolunun güvenliği amacıyla hat üzerinde kontrol yaparak, devamlı gidip gelen bir zırhlı ve iki vagondan oluşan bir tren kullanmışlardır⁵⁶.

Hama ve çevresinde de Kuvâ-yı Milliye yanlısı olanlar artmaya başlamıştır. Kuvâ-yı Milliye taraftarı olanlar Fransızlara karşı şiddetli direniş faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Gerektiğinde 6 Ocak 1921 tarihi itibarıyla 500'e yakın silahlı kuvvet çıkarabilecek tarzda milli direniş hareketi kuvvetlenmiştir. Berazizadeler ve Termatizadeler Kuvâ-yı Milliye'ye karşı oldukça saygı ve sevgi göstermişlerdir. Fransızlar da bu direnişi kırmak amacıyla acımasız bir şiddet kullanarak silah toplamaya başlamışlardır⁵⁷.

Türk Kuvâ-yı Milliyeciler sadece Kuzey Suriye'de değil, Güney Suriye'de de etkili olmuşlardır. Öyle ki, bunu gören Amman'daki Şerif Abdullah bile bizim Suriye'deki teşkilatımızla işbirliği kurmak istemiş ve bu amaçla Halep bölgesine memur göndermiştir⁵⁸.

Fransızlar devamlı olarak Araplarla Türkler arasındaki işbirliğini önlemek ve ortak direnişlerini kırmak amacıyla Fransızlarla Türkler arasında ateşkes veya barış yapıldığı propagandasını yaymışlardır. Fransızların bu tür propagandaları İngiltere'nin de işine geldiğinden dolayı İngiltere de bu tür propagandalara destek vermiştir. İngiltere'nin de amacı Arapların kurtuluş ümitlerini kırarak,

55 ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:49.

56 ATASE Arşivi, Kutu No:809, Gömlek No:62, Belge No:62-5.

57 ATASE Arşivi, Kutu No:809, Gömlek No:62, Belge No:62-7.

58 ATASE Arşivi, Klasör No:1168, Dosya No:25-2, Fihrist No:9.

Fransızlara karşı Suriye'deki Arapların kendilerine yanaşmalarını sağlamaktı. Bu tür propagandaları çok yakından takip eden Türkler bu söylentilerin doğru olmadığını tüm Suriye'ye yayarak, Fransa ve İngiltere'nin propagandaları boşa çıkarılmıştır⁵⁹.

Suriye'deki milliyetçi siyasi partiler ile birçok cemiyetler de Türklerle birlikte Fransızlara karşı mücadelede işbirliği yapmışlardır. Bu parti ve cemiyetler ise, Hizbu'l-Ahd, Hizbu'l-Misaku'l-Vatani, Hizbu'l-İstiklâl, Defau'l-Vatani, Hizbu'l-Hadidi ve Demokrat Cemiyeti bunların en ileri gelenlerindendi⁶⁰. Mustafa Kemal Paşa taraftarlarınca kurulan ve Yahya Hayati, Muhyiddin Memluk, Bedi Beştaş, Zahit Selim, Vahit Bey, Vecih Eyyub gibi eskiden Osmanlı ordusunda görev yapmış ardından Faysal ordusuna katılmış olan kişilerin de üye oldukları İstikbal adlı bir cemiyet de faaliyet göstermekteydi. Bu cemiyetin başkanı ise aslen Türk olan Ali Rıza Bey'in oğlu Kemal Bey'di⁶¹.

Suriye'de gittikçe artan Türk taraftarlığı nedeniyle Türkiye'nin sürdürmüş olduğu Kurtuluş Savaşı Suriyeliler tarafından da çok yakından takip edilmiştir. Türkiye'nin sürdürmüş olduğu bu mücadeleye katkıda bulunmak amacıyla Şam ve Beyrut'ta yardımlar toplanmıştır⁶².

Güney Cephesi'nde Türklerin direnişi ve başarıları Suriyelilere umut kaynağı olmuştur. Bu hususta Fevzi Paşa 4 Şubat 1331 tarihinde mecliste yaptığı konuşmasında şunları söylemiştir:

“Çünkü Ayıntab'ın mukavemetini gördükçe Suriye ahalisi ve çöl urbanı Fransızların bir gün Suriye'den sürülüp gideceklerine kanaat hasıl etmekte ve bu suretle Fransızların Suriye'deki emellerini daima müşkülata uğratmakta idi”. Onun için Fransızlar Antep'in elde tutulmasına çok büyük önem vermişlerdir. Ayrıca Suriye'deki aşiretleri kendi taraflarına çekmek amacıyla her türlü yola başvurmuşlardır.

Antep üzerindeki Fransız baskısını azaltmak ve Fransız kuvvetlerini dağıtmak amacıyla gerek Rakka güneyinde Menbiç, Bab, Şara taraflarından Halep'in doğu ve güneyine doğru, Halep'in bağlarına ve bahçelerine kadar askeri kuvvetlerimiz sokulmuştur. Diğer taraftan Batı tarafından bir akıncı kolu Suriye

59 **ATASE Arşivi**, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35-1.

60 Ömer Osman Umar, **Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**, s. 137-138.

61 Abdülkerim Rafik, a.g.m., s. 52.

62 **ATASE Arşivi**, Kutu No:946, Gömlek No:120, Belge No:120-1.

direnışı kuvvetleriyle birleşerek, Hama'ya kadar ulaşır, Hama'da Ümraniye'de ve Mesip dağlarında Fransızlara karşı daima direnen şeyhlerin kuvvetine manevi yönden de destek vererek, büyük bir direniş başlatılmıştır. Bunun üzerine Fransızlar Antep çevresindeki önemli bir kısım kuvvetlerini Halep'i ve Halep'in güneyindeki yerleri savunmak amacıyla buralara kaydırmıştır⁶³.

1921 Mart ayında da Türkiye'nin savaş halinde olması nedeniyle Şamlı bir grup Müslüman Türk Kızılay Cemiyeti'ne yardım toplamak amacıyla Fransız makamlarından izin almak istemişlerse de Fransızlar izin vermemişlerdir⁶⁴.

Arap basını da bu dönemde Türk-Arap dostluğundan yana olup, hep bu ortak işbirliğini savunan yazılar yayınlamıştır. Örneğin Şam merkezli çıkan Ed-Defaa Gazetesi meşrutiyetin ilanı ile birlikte Osmanlı idaresi altında yaşayan Arapların idarede Türkler ile birlikte önemli görevler aldıklarını, daha sonradan iki tarafın da yaptıkları hatalar nedeniyle bu zor duruma düşüldüğü vurgulanarak, tekrar iki tarafın birleşmesi gerektiği konuları işlenmiştir⁶⁵.

Türklerle Arapların ortak askeri faaliyetlerine Aneze Aşireti Reisi Hacim Paşa destek vermiştir. Tel-Ebyad ile Arappınarı arasındaki demiryolu hattı ve telgraf hattını tahrip ile Fransızlara karşı askeri mücadelelerde bulunmuştur. Fransızlar bu aşiretleri kendi taraflarına çekmek amacıyla birtakım unvan ve para tekliflerinde bulunmuşlardır. Arap aşiretlerinden Uceymi Paşa da Fransızlara karşı bu mücadelede Türklere destek olmuştur⁶⁶. Hükümete ve icap eden yerlere telgraf çeken Uceymi Paşa, "Halife-i İslamiye ve Saltanat-ı Osmaniye ile, din ve vatanımızın hak ve hukuku milli emeller dairesinde temin edilemediği takdirde, akacak bütün kanların mesuliyeti kendilerine tevcih edecektir. İşte ben yarından itibaren Mardin kasabamıza çekilerek bu gaye uğrunda seve seve hayatımı fedaya amade bütün kütleri birleştirerek, Meclisi Millimizin ahval ve hareketini bekliyor olacağım efendim" demiştir⁶⁷.

Şeyh Salih el-Ali (el-Alevi) Türk Kuvâ-yı Milliyecilerle yaptığı askeri hareketler sonucunda Fransızlar Lazkiye ve çevresinde oldukça zayıflamışlardır. Şeyh Salih'in Fransızlara karşı müfrezemizle yaptığı ortak askeri hareketlerin

63 TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 1, s. 425-426.

64 Abdülkerim Rafık, a.g.m., s. 51.

65 TİTE Arşivi, Kutu No:18, Belge No:25.

66 Ömer Osman Umar, Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940), s. 155-163.

67 İsmail Özçelik, a.g.e., s. 96.

masrafları Türkler tarafından karşılanmıştır. Bedri Bey müfrezesi de Suriye’de Fransızlara karşı başarılı mücadelelerde bulunmuştur. Cebeli Zaviye, İdlib, Cisir ve Kuseyr taraflarında başarılı mücadeleler vermiştir. Şeyh Salih’in Fransızlarla mücadelesine oldukça katkıda bulunmuştur⁶⁸.

İbrahim Hanano Fransızlara karşı yaptığı askeri faaliyetleri Türklerden aldığı yardımlar sayesinde yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa ile işbirliğine büyük önem vermiştir. Bu yapılan mücadeleler sırasında Türk ve Arap bayrakları birlikte taşınmıştır. Hanano’ya ortak askeri faaliyetlerden dolayı gerekli askeri teçhizat desteği sağlanmıştır Hanano tüm Suriyelileri yayınladığı bildiriyle Fransızlara karşı isyana kışkırtmıştır. Ayrıca hem Arapların hem de Türklerin desteğini almak amacıyla bildirisinde İslam kardeşliğini ön plana çıkarmıştır. Fransızlar, İbrahim Hanano’nun faaliyetlerini durdurmak, taraflarına çekmek amacıyla çok büyük gayret göstermişlerdir. Bir taraftan parasal önerilerden bulunurken diğer taraftan da ailesine karşı tehditlerde bulunmuşlardır. Bunu haber alan Suriye’deki Kuvâ-yı Milliye Teşkilatı ve 2. Kolordu Kumandanlığı harekete geçerek, İbrahim Bey’e bir yazı yazarak arkasında olduğumuzu, her türlü desteği vereceğimizi ve Fransızların ise çok kötü bir durumda olduğu münasip bir dille anlatılmıştır. Böylece Fransızların planları boşa çıkarılmıştır⁶⁹.

Filistin’in İngilizler tarafından Suriye’nin Fransızlar tarafından işgali ile birlikte uygulanan siyasi, idari, ve ekonomik politikalar halkta bir tepkiye neden olmuştur. Bunun üzerine Hicaz Hattı güzergahındaki tel direkleri altında bir avuç toprağı alıp koklayarak ağlayıp, bu toprakta Türk kokusu var. Diğer taraftan Filistin kadınlarının sokaklarda Türk hakimiyeti dönemine ait şarkılar söylemeleri ve çocukların beşiği başında “Hayfun Ala Hamdi Türkiye” (Türk övgüsünün yerine bu ne zulümdür) ünvanıyla ninniler söylemişlerdir. İşte bu derecede iki taraf arasında bir sevgi ve saygı bağının olmasını sağlayan en önemli hususlar taraflar arasındaki dini ve tarihi bağdır⁷⁰.

2. Türkiye’nin Ankara Antlaşmasından Sonra Suriye’ye Desteği

Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti ile Fransa kendi aralarında bir antlaşma yapmak istedikleri için Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti

68 Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, s. 169-174.

69 Ömer Osman Umar, *Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)*, s. 179-182.

70 **ATASE Arşivi**, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35.

Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal Bey'i ve Fransa ise eski bakanlarından Henry Franklin Bouillon'u görevlendirmişlerdir. Bu kişiler 20 Ekim 1921'de Ankara Antlaşması'nı imzalamışlardır⁷¹. Fransızlar bu sırada Suriye ve Lübnan'da kendilerine karşı Arap direnişinin olmasından dolayı çok zor bir durumdaydılar. Böylece Türkiye ile bir antlaşma yaparak en azından Suriye ve Lübnan'da tutunmaya çalışmışlardır⁷².

Türk-Fransız antlaşmasından sonra da Türkiye Suriye'yi yalnız bırakmamış ve Suriye ile olan bağını devam ettirmiştir. Buna bağlı olarak Suriye'deki Türk yanlısı olan Şam ve Halep'ten Sadullah Namık, Çerkez Emin Bey, Galib en-Naili, Divan Başkatibi Şam Hakimi Hakkı Bey el-Azm, Şeyh Abdülcelil ed-Durre Haziran 1922'den itibaren faaliyetlerini arttırmışlardır. Bunlar Arapları eski dostları Türkleri unutmamaları ve Fransızlara karşı mücadeleye çağırın bildiri yayınlamışlardır. Türkiye'nin silah desteği sağlayacağını da bu bildiriye vurgulamışlardır⁷³.

Türk-Suriye ortak işbirliği etkisinden dolayı Türkiye'nin Anadolu'da Yunanlılara karşı gösterdiği başarılar Şam'da büyük bir sevince neden olmuştur. Halep'te ise gösteri ve şenliklerle kutlanmıştır. Mustafa Kemal Paşa'ya "Seyfu'l-İslam" (İslamın Kılıcı) ünvanı verilmiştir. Halep camilerinde de törenler düzenlenmiştir. Mustafa Kemal Paşa da Şam Müftüsü'ne Yunanlılara karşı kazandığı zaferi bildiren ve ondan camilerde İslam davasının başarıya ulaşması için mevlit okunmasını, dua edilmesini isteyen bir telgraf göndermiştir. Bazı Şam ileri gelenleri, şeyh ve bilginleri tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya başarısından dolayı tebrik telgrafları çekilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri Suriye'de oldukça fazla talep bulması nedeniyle sembolik bir fiyatla satılmıştır. En çok satılan resimlerden birinde Anadolu'da kemalistlerin safında savaşan Şeyh Sünusi ile Mustafa Kemal Paşa ve Selahaddin Eyyubi'yi Kur'an-ı Kerim'i kuşatmış şekilde gösteriyordu.

1922 Yılı sonlarında Türkiye tekrar kendisine sığınan Suriyeli isyancıları Suriye'deki Fransızlara karşı sınır boyunca düzenledikleri hücumlarla desteklemeye başlamıştır. Antep, Kilis ve Urfa'da bulunan Mustafa Kemal Paşa taraf-

71 Kasım Ener, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara, 1970, s. 281.

72 Genelkurmay Başkanlığı, **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C IV, Ankara, 1966, s. 251-252.

73 Abdülkerim Rafık, a.g.m., s. 55.

tarları ile Halep ve çevresindeki Mustafa Kemal Paşa taraftarları devamlı olarak irtibat halindeydiler. Fransızlar, Türklerle Araplar arasındaki bu ortak işbirliğini önlemek amacıyla 1923 yılı başlarında Mustafa Kemal Paşa taraftarı propaganda yapılmasını ve resimlerin satılması ile dağıtılmasını yasaklamıştır.

1923 Yılı Mart ayı içerisinde Halep'te faaliyet gösteren Milli İsyân Partisi adında bir Türk cemiyeti bir bildiri yayınlamıştır. Bu bildiriye Fransızların yaptıkları kötülükler sayıldıktan sonra Arapların uykularından uyanıp, Suriye üzerine yürüyecek Türk kuvvetlerine destek olunması istenmekteydi. Ayrıca bildiriye, İngiltere'yi yenen Türk kuvvetlerine karşı Fransız kuvvetlerinin karşı duramayacağı vurgulanmıştır. Ancak Fransızlar bu cemiyetin üyelerini tutuklayarak, 9 Eylül 1923'te hapis cezasına, sürgüne çarptırırken mallarını da müsadere etmiştir.

Türkiye'de saltanatın kaldırılması ve halifenin yetkilerinin sınırlandırılması din adamları arasında tepkiyle karşılanmasına rağmen yine de Suriye'deki Araplar Türklerle olan işbirliğini devam ettirmişler, Mustafa Kemal Paşa taraftarlarına karşı saldırı kampanyası başlatmamışlardır. El-Menar'da Suriyeli birçok kişinin görüşü şöyle ifade edilmiştir: "Saltanatın hilafetten ayrılması ve birincisinin tamamen lağvedilmesi büyük hatadır. Fakat bu emperyalistlere karşı Kemalistlerin direnişlerini zayıflatmak için bir bahane sayılmamalıdır. Kemalistler bu desteği hak etmişlerdir. Ümit edilir ki gelecekte halifeye itibarını iade ederler". Mustafa Kemal Paşa'nın Avrupalı devletleri Anadolu'dan atıp dize getirmesi, Avrupa emperyalizmine karşı mücadele eden diğer milletler gibi Suriyelilerin de hoşuna gitmiştir⁷⁴.

1923 yılı baharından itibaren İngiltere ile Fransa arasında bir yakınlaşma meydana geldi. Çünkü İngiltere Musul'u Türklere kaptırmak istemiyordu. General Tudor Fransız subaylarıyla kuzey sınırlarında askeri işbirliği ve yardımlaşma konularını görüşmek üzere 11 Nisan 1923'te Şam'a gelmiştir. General Tudor'un Şam'dan ayrılmasından sonra Fransız kuvvetleri kuzey sınırlarına sevk edilmişlerdir. Türkiye ise topraklarına sığınmış olan Suriyeli mücadeleçilerin sınırı geçerek, Kuzey Suriye'deki Fransız kuvvetlerine karşı saldırılar düzenlemelerine izin vermiştir. Suriyeli mücadeleçilerin bu tarzdaki saldırıları 1923 yılı yazından itibaren artmıştır. Türkiye'nin bu tarzdaki destekleri 1924 yılında da sürmüştür. Antakya ve Cebel-i Zaviye bölgesinde Atıl İskati ve arkadaşlarının

74 Abdülkerim Rafık, a.g.m., s. 57-61.

Fransızlara karşı mücadeleleri devam etmiştir. İdlib bölgesinde ise Mustafa Hacı Hüseyin, Necip Avid ve Necip el-Baytar'ın Fransızlara karşı askeri hareketleri devam etmiştir.

Türkiye gazeteleri Fransızlarla mücadelenin sürdürüldüğü bölgeyi “Cephe”, Suriyeli mücadelecilere ise “İstiklâl” ve Türkiye ile birleşmek için çarpışan “vatanadaşlar” olarak nitelemiştir.

1925 Yılı isyanı sırasında Türkiye kendisine sığınan Suriyeli mücadelecilerin sınırı geçerek, Fransızlara karşı mücadele etmelerini sağlamıştır. Beyrut'ta yayınlanan La Syrie ve Lisanu'l-Hal gazetelerinde 17 Aralık 1925 tarihinde çıkan makalelerde, Güney Suriye'de ayaklananlar ile Türkler arasında Fransızları Kuzey Suriye'de, Hama-Humus bölgesinde zor durumda bırakmak için anlaşma yapılmaya çalışıldığına dikkat çekilmiştir. Bu isyan Kuzey Suriye'ye de yayılmış Fransızlarla çarpışmalar şiddetlenmiştir. Suriye-Filistin Konferansı Türkiye'ye sempatisi olan Şamlı Yahya Hayati Bey'i kuzeydeki mücadeleyi organize etmek ve Türkiye ile bağlantıyı sağlamakla görevlendirmiştir. Yahya Hayati Bey Ankara'ya kadar giderek, Mustafa Kemal Paşa ile de bu işbirliği ve yardım konusunda görüşmüştür⁷⁵.

---

75 Abdülkerim Rafık, a.g.m., s. 67-70.

SONUÇ

Suriye bölgesi Yavuz Sultan Selim döneminde Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir. Osmanlı Devleti yönetimi altında dörtüç yıl gibi bir süre kalan bölgedeki Araplar en müreffeh dönemlerini yaşamışlardır. Ancak milliyetçilik fikrinin Araplar arasında da yayılmasıyla birlikte diğer etnik gruplar gibi Araplar da Osmanlıdan ayrılma temayülü göstermeye başlamışlardır. Birinci Dünya Savaşı'nın çıkışı Suriye ve diğer bölgelerdeki Arap bağımsızlık taraftarlarına büyük bir fırsat olmuştur. İngiliz ve Fransız taraftarı Arap milliyetçileri savaş sırasında Osmanlı Devleti'ne karşı bu devletlerle işbirliğine yönelmişlerdir. İngiltere'nin bağımsız Arap krallığı vaadine inanan Şerif Hüseyin ve onunla beraber hareket eden Araplar, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin savaştan yenik çıkması sonucunda Suriye ve diğer Arap topraklarını İngiltere ve Fransa işgal etmiştir. Şerif Hüseyin'e verdikleri bağımsız Arap Krallığı vaadini tutmayarak, Arap topraklarında manda idareleri kurmuşlardır. Suriye'yi kendi manda idaresi altına alan Fransa burada siyasi, ekonomik ve kültürel bir emperyalizm politikası uygulamaya başlamıştır. Bunun üzerine mevcut Fransız idaresine karşı tekrar eski Osmanlı idaresini arar olmuşlardır.

Bu sırada Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde işgal güçlerine karşı başlamış olan Milli Mücadele hareketinden yardım istemişlerdir. Mustafa Kemal Paşa'ya TBMM'ye gönderdikleri yazılarla ortak işbirliği ve kendilerinin de Fransa'nın işgalinden kurtarılmasını istemişlerdir. Böylece Fransız işgal güçlerine karşı Türk-Arap ortak askeri işbirliği hareketleri başlamıştır. Şeyh Salih el-Ali, İbrahim Hanano ve Hacim gibi kişiler ile Türk Kuvâ-yı Milliyeciler Fransızlara karşı ortak askeri hareketler düzenleyerek, Fransa'yı çok zor durumda bırakmışlardır. Bu tür ortak askeri hareketler için gerekli olan her türlü silah ve teçhizatı Türk Kuvâ-yı Milliyeciler sağlamışlardır. Anadolu ve Suriye tarafından yapılan saldırılar sonucunda iki ateş arasında kalan Fransa, Anadolu'dan çekilmek zorunda kalmıştır. Ankara Antlaşması'nın yapılmasından sonra da Türklerin Suriye bölgesinde Fransızlara karşı yürütülen askeri faaliyetlere gizli olarak destekleri sürmüştür. Zaman zaman Fransız takibinden kaçan Suriyeli direnişçilerin Türkiye sınırından geçmelerine göz yummuştur.

BİBLİYOGRAFYA

I. Arşivler

1. Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi

ATASE Arşivi, Kutu No:629, Gömlek No:76, Belge No:76.

ATASE Arşivi, Klasör No:594, Dosya No:8-14, Fihrist No:5-2

ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:11.

ATASE Arşivi, Klasör No:594, Dosya No:8-141, Fihrist No:8.

ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35-2.

ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:45-1.

ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:25.

ATASE Arşivi, Kutu No. 14, Gömlek No. 116, Belge No:116-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:919, Gömlek No:38, Belge No:38-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:921, Gömlek No:98, Belge No:98.

ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:49.

ATASE Arşivi, Kutu No:809, Gömlek No:62, Belge No:62-5

ATASE Arşivi, Kutu No:809, Gömlek No:62, Belge No:62-7.

ATASE Arşivi, Klasör No:1168, Dosya No:25-2, Fihrist No:9.

ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35-1.

ATASE Arşivi, Kutu No:946, Gömlek No:120, Belge No:120-1.

ATASE Arşivi, Klasör No:599, Dosya No:29-154, Fihrist No:35.

ATASE Arşivi, Kutu No:105, Gömlek No:100, Belge No:100-1.

2. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Arşivi

TİTE Arşivi, Kutu No:18, Belge No:25.

TİTE Arşivi, Kutu No:35, Belge No:50.

II. Tetkik Eserler

AKBIYIK, Yaşar, **Milli Mücadelede Güney Cephesi (Maraş)**, Ankara, 1990.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu (1919-1922)**, Ankara, 1988.

- CEBESÖY, Ali Fuat, **Milli Mücadele Hatıraları**, İstanbul, 1953.
- ÇELİK, Kemal, **Milli Mücadelede Adana ve Havalisi 1918-1922**, Ankara, 1999.
- ÇOLAKOĞLU, Şinasi, **Kilis Direniş-Kurtuluş ve Sonrası**, Ankara, 1991.
- ENER, Kasım, **Çukurova Kurtuluş Savaşında Adana Cephesi**, Ankara, 1970.
- GENELKURMAY BAŞKANLIĞI, **Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi**, C IV, Ankara, 1966.
- HATİPOĞLU, Süleyman, **Türk-Fransız Mücadelesi (Orta Toros Geçitleri, (1915-1921))**, Ankara, 2001.
- ÖZÇELİK, İsmail, **Milli Mücadele'de Güney Cephesi (Urfa)**, Ankara, 1992.
- ÖZTÜRK, Ayhan, **Milli Mücadele'de Gaziantep**, Kayseri, 1994.
- RAFIK, Abdülkerim, "Türkiye-Suriye İlişkileri", (Çev: Sebahattin Samur), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S 88, İstanbul, Şubat, 1994.
- TBMM Gizli Celse Zabıtları**, C 1, Ankara, 1980.
- TİBİ, Bessam, **Arap Milliyetçiliği**, (Türkçesi: Taşkın Temiz), İstanbul, 1998.
- UMAR, Ömer Osman, "Arap Milliyetçilik Hareketinin Doğuşu ve Gelişmesi", **Askeri Tarih Bülteni**, S 51, Ankara, Ağustos, 2001.
- UMAR, Ömer Osman, **Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)**, Ankara, 2004.
- UMAR, Ömer Osman, **Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1940)**, Elazığ, 2003.
- WINSTONE, H.V.F., **Ortadoğu Serüveni 1898-1926 Yılları Arasında Ortadoğu'daki Siyasi ve Askeri İstihbaratın Öyküsü**, (Tercüme Fuad Davudoğlu), İstanbul, 1999.
- YAVUZ, Celalettin, **Geçmişten Geleceğe Suriye-Türkiye İlişkileri**, Ankara, 2005.
- ZEINE, Zeine N., **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, (Çeviren: Emrah Akbaş), İstanbul, 2003.

EKLER

AFİŞ

ATATÜRK
T.C. SÜBBANPAŞA
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ VE FAKÜLTESİ
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

40 YIL
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

Maraş • Diyarbakır
Adana • Antep • Urfa • Mardin
Mersin • Antakya • Halep • Musul
Beyrut • Şam • Kerkük

Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu

25-27 Aralık 2013
Gaziantep

Açılış Tarihi ve Saati: 25 Aralık 2013, 14:00
Gaziantep Üniversitesi Atatürk Kültür Merkezi

grafik.com.tr - 0 312 264 19 30

FOTOĞRAFLAR

